
CATO
VARRO
COLV
ME

Renouard, 1

8 + 26 ff. n. ch.
308 ff. ch.

1ère édit. aldine

1514

LIBRI DE RE RVSTICA

M. CATONIS LIB. I.

M. TERENTII VARRONIS LIB. III.

L. IVNII MODERATI COLVMELLAE LIB. XII.

Eiusdem de arboribus liber separatus ab alijs, quare autem id factum fuerit: ostenditur in epistola ad lectorem.

PALLADII LIB. XIIII.

De duobus dierum generibus: simulq; de umbris, & horis, quae apud Palladium, in alia epistola ad lectorem.

Georgij Alexandrini enarrationes priscarum dictionum, quae in his libris Catonis: Varronis: Columellae.

VNIVERSIS, & singulis, ad quos hæ nostræ peruenerint, salutem, & apostolicam beñ. Quoniam dilectus filius Aldus Manutius Pius Romanus, qui iam tot annos pro uirili de re literaria benemereri non cessat, in eoq; genere, ac præsertim tum exacte emendandis, tũ omni cura, & studio imprimendis græcis, latinisq; libris, atq; ijs quidem literis in Chalybẽ tam docte, elegãterq; incisis, ut calamo scriptæ esse uideantur, magnos sumptus facit, magnos labores sustinet, ac propterea ueretur, ne sua hæc industria, & labor alijs, qui inde capere exemplum possent, lucrum magno suo cum damno pariat, Nobis humiliter supplicari fecit, ut ad eam rem pastoralem curam nostrã adijcere dignaremur. Nos igitur, qui literarum, & omnium bonarum artium studiosos, quantum in nobis fuit, semper fouimus, & amplexi sumus, huiusmodi supplicationibus inclinati, ut hominum ingenia ad honestiores, utilioresq; rerũ usus uel indagandos, uel inueniendos in dies magis excitentur, libriq; utriusq; linguæ longe diligentius emendatiusq; in studiosorum manus emittantur, atq; cum ipso Aldo, cuius doctrinam, & rectum ingenium, mirificamq; diligentiam satis cognitam, & perspectam habemus, commode, benigneq; agere cupientes, omnibus, & singulis, ad quorum notitiam præsentes nostræ peruenerint, sub excommunicationis latæ sententiæ, in nostris uero & .S.R.E ciuitatibus, terris, & locis degentibus, nobisq; & dictæ ecclesiæ mediate, uel immediate subiectis, præterea quingentorum ducatorũ auri, & amissionis omniũ librorũ, quos impresserint, incurrẽdis, cameræq; nostræ apostolicæ applicandis pœnis expresse inhibemus, ne per spatiũ quindecim annorum à tempore cuiusuis libri tam græci quàm latini, quem ipse Aldus & antehac curauit, & posthac curauerit imprimẽdum ijs characteribus, quos ipse inuenit, uel edidit primus, & quibus adhuc usus est, uel quos in posterum inuenerit, imprimere, uel imprimi facere, Ne'ue characteres eos, quos cursiuos, siue cancellarios appellant, imitari & assimilatione adulterare, aut curare id per alios faciũdũ, librosq; eiusmodi formis excudere, aut excusos uenundare ullo modo præsumant, Atq; eas ipsas pœnas incidere eos uolumus, penes quos id genus libri uenales reperirẽtur, Decernẽtes nihilo minus authoritate apostolica absq; alia declaratione omnes, qcunq; contra inhibitionem hanc nostram facere ausi fuerint, antedictæ excommunicationis sententiæ obnoxios illico fieri. À subditis uero nostris, & .S.R.E. ultra pœnam excommunicationis eiusmodi, ab eis incurrendam pecuniariam etiam, & amissionis omnium librorum, ut præfertur, à camera nostra

mera nostra apostolica irremissibiliter exigi debere, itaq; per praesentes decernimus. Atque ut huius inhibitionis, & Decreti nostri ignorantiam praetendere nemo possit, uniuersis, & singulis nostris, & apostolicae sedis Legatis, Patriarchis, Archiepiscopis, Episcopis, Abbatibus, & locorũ ordinarijs, eorumq; locum tenentibus, et Vicarijs, Gubernatoribus, praeterea praetoribus, & caeteris officialibus nostris, qui praesentium nostrarum uigore fuerint requisiti, mandamus expresse, ut literas ipsas in locis consuetis ecclesiarum, dioecesum, et administrationum suarum publicari faciant, ipsiq; Aldo pro consequendo effectu decreti, & inhibitionis huius nostrae, ubi, & quoties opus fuerit, omni fauore, & auxilio suffragentur, constitutionibus, & ordinationibus apostolicis, caeterisq; in contrarium facientibus non obstantibus quibuscũq;. Caeterum quia difficile admodum foret praesentes nostras ad singula loca deferri, uolumus, atque decernimus, ut his ipsis literis in plura exempla typis excusis, & sigillo alicuius legati nostri, seu personae in dignitate ecclesiastica constitutae munitis ea prorsus fides adhibeatur, quae praesentibus nostris, si exhibitae, uel ostensae forent, adhiberetur. Tum siquis harum nostrarum publicationem quouis modo impedire, seu obstare ne publicentur, seu publicatas, & ubiuis locorum de more affixas, lacerare, delere'ue, aut amouere, amoueri'ue curare, idq; scienter facere praesumpserit, eum uolumus, & declaramus supradictae excommunicationis poenae itidem subiacere. Volumus autem, & Aldum ipsum in domino hortamur, ut libros iusto pretio uendat, aut uendi faciat, ne his concessionibus nostris ad aliam, quàm honestum est, partem utatur, quod tamen eum pro sua integritate, atq; in nos obseruãtia curaturum plane' confidimus. Datum Romae apud Sanctum Petrum sub Annulo Piscatoris Die. XXVIII. Nouembris. M. D. XIII. Pont. Nostri Anno Primo.

P. BEMBVS.

IVCVNDI Veronensis in libros de re rustica ad Leonem .X. Pont. Max. Praefatio.

RERVM rusticarum studijs semper sum incredibiliter delectatus B.P. quod eae, quae ex illis capiuntur, uoluptates: proxime ad sapientis uitam uidētur accedere: habent enim rationē cum terra: quae nunq̄ recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, quod accepit. Quam ob rem cupiens hanc uitam, requiem aliquando, oblectamentumq; futuram senectutis, si ad eam unquam IESV Dei opt. Max. munere peruenirem: cum alios libros de cultura agrorum, tum praecipue Catonis, Varronis, Columellae, Palladij sic semper studiose legi: ut satiari delectatione non possem. uidebar enim illis legendis ruri esse: uillas habitare: M. Curij: L. Quintij Cincinnati felicem illam uitam degere: quorū alter, cum de Samnitibus, ac Sabinis triumphasset: & de Pyrrho: in agris consumpsit extremum tempus aetatis: ubi ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, spreto auro, magnificam illam uocem edidit: non aurum habere praeclarum sibi uideri: sed eis, qui haberent aurum: imperare: alter dictator factus: à uilla in senatum accersitus est. Hos ipsos libros summa mea in illos beneuolentia cum antiquis contuli exēplaribus: accuratéq; emēdaui adhibito tamen iudicio amicorum, & doctorum hominum. tum Aldo nostro dedi, ut suis typis excudendos curaret: idq; cum factum sit non indiligenter, sanctitatis tuae felicissimo nomini eos nuncupaui, cum ob meam erga illam summam obseruantiam, tum etiam, quia tu dignissimus omnium eo munere occurrebas. nam libri, in quibus de uitibus, & pastoribus, & patribus familiarum tractatur: cui conuenientius dicari possunt, quàm ei, qui uitis est foecundissima: qui pastor optimus: qui pater omnium? αὐτὸς ἔφη. Ego sum uitis uera, uos palmites. Ego pastor bonus, qui satago mearum ouium, & cognosco oues meas, & me illae contra. Tu uero B.P. accipias uelim munus hoc, qualecunque est, à Iucundo seruo tuo benigna fronte: ut spero: facies, es enim ꝑsimilis dei: cuius locum tenes in terris. amat ille pium cor: amat puram mentem: amat simplicitatem offerentis, non munus. Venetijs Idibus Maij. M.D.XIIII.

ILLVD significandum censui amice: & studiose lector: ordinem librorum Columellae alium esse in hoc uolumine: q̃ in alijs, idq́; Iucundi nostri diligentia: qui primus eum librum: qui tertius erat: cuius principium est: Cum de cultu agrorum abunde primo libro praecepisse uideamur: nõ intempestiua erit arborum: uirgultorumq́; cura: quae uel maxima pars habetur rei rusticae: non adnumerandũ libris Columellae ad Syluinum deprehẽdit tribus praecipue rõnibus, quarũ prima est, quia hic idem est, cum eo, qui statim seqtur: quiq́; incipit: Hactenus aruorum cultus, ut ait praestantissimus poeta. Nihil enim prohibet nos Publi Syluine de ijsdem rebus dicturos celeberrimi carminis auspicari principia: sequitur arborũ cura, quae pars rei Rusticae uel maxima est. Ecce uterq; est de arboribus: sed is, cuius principiũ, Hactenus aruorũ cura: & maior multo est: & magis cultus. Secũda, qa in eo ipso libro, quem non adnumerandum diximus Columellae hisce de re Rustica libris: nusquam nominatur P. Syluinus: ut fit in alijs omnibus. Tertia, qa si ille liber, ijs, qui sunt ad Syluinum: inseratur: accusandus foret Author indiligentia: qui de arboribus pomiferis: de Cythiso: de oliuis: & alijs quibusdam & in hoc, & in eo, q nunc quintus est: tanquam oblitus tractauerit. Praeterea quia in principio eius libri, qui incipit: Quae fere cõsumabãt P. Syluine ruris exercendi, colendiq́; scientiam: quaeq́; pecuariae negotiationis exigebat ratio: septem memorauimus libris: non septem, sed octo foret dicendum: tum alijs in locis numerus librorum, qui apud Authorem legitur: esset falsus. quia si illum, ubi non est nomen Syluini: addideris: in eo libro, qui uillicus inscribitur: quemq́; undecimum esse librum ipse dicit: his uerbis: Et hoc undecimum praeceptum Rusticationis: foret scribendum duodecimum. sed perperam. nam cum alius alium librum semper citet: ut facile est quaerenti cognoscere: necesse est eũ esse ordinem librorũ, qui hic habetur: & ubi Author septimum dicit, septimũ, ubi nonum, nonum: ubi undecimum, undecimum esse oportere. Ipsum autem librum in fine totius operis curauimus imprimendum: ut & illum quis, cum libuerit: possit legere. an autem Columellae sit: an alterius: tum quare potius Columellae esse uideatur: uideant alij. nobis enim non erat otium: Vale.

IAM pridem decreui: quacunq; in re possum: prodesse studiosis. Quam ob rem perquamutile uisum est futurum: si hic de diebus & qui in uigintiquatuor partes, & qui in duodecim diuiduntur: tum de horis, quæ sunt apud Palladium: non nihil dicamus: Atq; eò magis, quod à perq̃ paucis ætatis nostræ hominibus intelligantur. Dierum duo sunt genera. alij naturales: alij ciuiles. Naturales, quibus nunc passim utimur: constant quatuor & uiginti partibus æqualibus ab occasu solis ad alterum occasum: quæ horæ appellantur: & græce ἰσημεριναί, latine æquinoctiales dicuntur. Ciuiles autem, ab ortu solis ad occasum constant duodecim partibus inæqualibus: quæ græce καιρικαί, latine temporales, seu, quod idẽ est: uulgares nominantur. Atq; hæ duodecim partes hybernis solstitijs breuissimæ sunt: & tertia parte minores quàm æquinoctiales: æstiuis autem longissimæ: eædemq; tertia maiores quàm illæ, &, quod sequens est: uincunt hybernas duabus quartis: siue, quod idem est: dimidio id quod significare uoluit Virgilius eo uersu, » An'ne nouum tardis sydus te mẽsibus addas. idest Iunio, et Iulio: q̃bus horæ longissimæ sunt. At Vere, sole Arietẽ, Autumno Librã ingrediente: pares sunt æquinoctialibus: eædemq; ab hyberno Solstitio ad æstiuum cum die crescente crescunt: ab æstiuo autem ad hybernum cum eodem decrescente decrescunt. Et quoniam singuli dies ciuiles, ac noctes totius anni, horis duodecim continentur, Sexta diei hora semper est Meridies. & prima incipit oriente sole: Duodecima eodem occidente finitur. Verbi gratia, mense Martio cum hæ ipsæ horæ temporales ferè pares sunt æquinoctialibus: Prima hora diei ciuilis est eadem cum tertiadecima diei naturalis. Secunda, eadem cum quartadecima. Tertia, cum quintadecima. Quarta, cum sextadecima. Quinta, cum decimaseptima. Sexta, cum decimaoctaua. Septima cum decimanona. Octaua, cum uigesima. Nona, cum uigesimaprima. Decima, cum uigesimasecunda. Vndecima, cum uigesimatertia. Duodecima, cum uigesimaquarta. Illud igitur in sacris literis: À sexta autẽ hora usq; ad Nonam, tenebræ factæ sunt super uniuersam terram: intelligendum est à Decimaoctaua hora, usq; ad uigesimam primam diei naturalis: ut nunc horæ aguntur. Nam apud ueteres, Solaria in horas tam noctis, q̃ diei temporales non æquinoctiales diuidebãtur. Mense autem Iunio: cum horæ quamlongissimæ sunt: prima hora temporalis, est eadem, quæ nona cum tertia parte decimæ æquinoctialis: Secunda, quod reliquum decimæ cum duabus tertijs undecimæ. Tertia, quæ duodecima cũ tertia parte undecimæ. Atq; ita singulæ tres horæ

temporales

temporales continent quatuor æquinoctiales. Pari modo, quarta est eadē quæ tertiadecima cum tertia parte quartædecimæ. Quinta, quod liquū quartædecimæ cum duabus tertijs quintædecimæ. Sexta, quod reliquum quintædecimæ cum integra sextadecima. & est Meridies. Item tres temporales Septima: Octaua: Nona, sunt eædē, quæ quatuor æquinoctiales: uidelicet decimaseptima: decimaoctaua: decimanona: uigesima. Item decima: undecima: duodecima, eædem quæ uigesimaprima: uigesimasecunda: uigesimatertia: uigesimaquarta. Non ab re hic uisum est subiungere epigramma Martialis ad Euphemum structorem Domitiani: ubi harū horarū temporalium meminit: est autē hoc.

Prima salutantes: atq; altera detinet hora.
    Exercet raucos tertia causidicos.
In quintam uarios exercet Roma labores:
    Sexta quies lassis: septima finis erit.
Sufficit in nonam nitidis octaua Palæstris.
    Imperat extructos frangere nona toros.
Hora libellorum decima est Eupheme meorum:
    Temperat ambrosias cum tua cura dapes.
Et bonus ætherio laxatur nectare Cæsar:
    Ingentiq; tenet pocula parca manu.
Tunc admitte Iocos. gressu timet ire licenti
    Ad matutinum nostra Thalia Iouem.

Horæ autem, de quibus agit Palladius: sunt quæ diem ab ortu solis ad occasum diuidunt, in partes duodecim: quæ umbris sic deprehenduntur. Fiat Planicies quadrata ad regulam, & libellam in loco aperto: qui toto die illustretur à sole: spectetq; uno latere septentrionem alio Meridiem: Solem alio orientem: occidentem alio. Deinde in medio quadrati collocetur indagator umbræ: qui græce γνώμων, seu σκιαθήρας dicatur, obserueturq; prima dies cuiusuis mēsis: Verbigratia Ianuarij: idq; cœlo sereno. tunc tacto gnomone à solis radijs: umbra gnomonis prima hora diei erit longa pedes 29. Secunda 19. Tertia 15. Quarta 12. Quinta 10. Sexta 9. atq; hac hora, semper (ut dixi) est Meridies, tunc enim sol altissimus facit umbras breuissimas. Deinde incipit declinare, & descendere ad occasum: atq; umbræ eadē, qua decreuerant: mensura, augentur. quo fit: ut septima hora, quæ est prima post meridiem, umbra gnomonis sit longa pedes 10. & respondeat quintæ antemeridianæ (nam horæ ante sextam, ante meridianæ, post sextam pomeridianæ appellantur) octaua sit longa pedes

12, & respondeat quartæ. Nona, 15 quanta fuerat tertia. Decima, 19, quot pedum erat secunda. Vndecima, 29, quot prima. Et quoniam in horarum spatio Ianuarius cum Decembri mense conuenit: eædem erunt umbræ singulis horis hoc mense, quæ & Ianuario. Idem quoque faciendum est in cæteris mensibus: ut bini scilicet computentur: & Februarius in horarum mensura cum Nouembri mense concordet. Martius cum Octobri. Aprilis cum Septembri. Maius cum Augusto. Iunius cum Iulio: quemadmodum in fine cuiusque mensis apud Palladium licet uidere. Illud apud eundem in fine postremi
" mensis his uerbis. Decembrem Ianuario in horis causa dispar adiun-
" xit: cum linea simili ille augeatur: hic decrescat: intelligendum est & de umbris: quod tam ante meridiem, quàm post, pares, atque eædem in singulis binis mensibus sint: idq; dispari causa: & de diebus: quos constat sex mensibus augeri: & sex decrescere. Nam etsi eadem quantitate sunt horæ mense Ianuario: qua & Decembri: eademq; mense Februario: qua & Nouembri: & sic in reliquis paribus: quemadmodum Author ostendit: tamen ex singulis paribus quantum augetur alter: tantum alter diminuitur. Ascendente enim Sole à Capricorno ad Cancrum (ut supra diximus) dies semper augentur: Decrescunt contra descendente illo à Cancro ad Capricornū. Notandū præterea: crescentibus diebus, decrescere semper umbras gnomonis: contra, decrescentibus illis: has semper augescere. & hinc est: quod mense Ianuario cum dies breuissimi sunt, & augentur: prima hora diei umbra gnomonis est longa pedes. XXIX. Februario, quæ est longissima. XXVII. Martio, XXV. Aprili, XXIIII. Maio, XXIII. Iunio, XXII. Mense autem Iulio, cum dies longissimi sunt: & decrescunt, prima hora diei umbra gnomonis est longa pedes. XXII. quæ est breuissima. Augusto, XXIII. Septembri, XXIIII. Octobri, XXV. Nouembri, XXVII. Decembri, XXIX. Id quod ut melius cognoscatur: subiunximus & eos menses: quibus dies augentur: umbris decrescentibus: & eos, quibus dies decrescunt: umbris crescentibus. Incepimus autem ab Ianuario, & Iulio: quorum altero dies sunt breuissimi: & semper augentur usque ad solstitium æstiuum: & umbræ longissimæ: sed decrescunt: quandiu dies augentur. Altero dies sunt longissimi, & semper decrescunt usque ad Solstitium hybernum: & umbræ breuissimæ: sed augentur: quandiu dies decrescunt. Et licet à solstitijs incipiendum fuisset: quæ Decembri, & Iunio fiunt: tuncq; dies uel augeri: uel de-

crescere

cresc̃ere incipiunt: tamen incrementa, uel diminutiones dierũ cũ diminutionibus, incrementis'q; umbrarum sic facilius dignoscuntur. qua quidem re cognita: & dispar illa causa cognoscetur: qua in horarum spatio Ianuarius Decembri: Februarius Nouembri: Martius Octobri: Aprilis Septembri: Maius Augusto: Iunius Iulio adiuncti: linea simili, ut ait Palladius, augentur, uel decrescunt.

Ianuario augentur dies: & umbræ decrescunt.

hora	1	ped.	29
hora	1	ped.	19
hora	3	ped.	15
hora	4	ped.	12
hora	5	ped.	10
ℭhora	6	ped.	9
hora	7	ped.	10
hora	8	ped.	12
hora	9	ped.	15
hora	10	ped.	19
hora	11	ped.	29

Iulio decrescunt dies: & umbræ augentur.

hora	1	ped.	22
hora	2	ped.	12
hora	3	ped.	8
hora	4	ped.	5
hora	5	ped.	3
ℭhora	6	ped.	2
hora	7	ped.	3
hora	8	ped.	5
hora	9	ped.	8
hora	10	ped.	12
hora	11	ped.	22

Februario augentur dies: & umbræ decrescunt.

hora	1	ped.	27
hora	2	ped.	17
hora	3	ped.	13
hora	4	ped.	10
hora	5	ped.	8
ℭhorã	6	ped.	7
hora	7	ped.	8
hora	8	ped.	10
hora	9	ped.	13
hora	10	ped.	17
hora	11	ped.	27

Augusto: decrescũt dies: & umbræ augentur.

hora	1	ped.	23
hora	2	ped.	13
hora	3	ped.	9
hora	4	ped.	6
hora	5	ped.	4
ℭhora	6	ped.	3
hora	7	ped.	4
hora	8	ped.	6
hora	9	ped.	9
hora	10	ped.	13
hora	11	ped.	23

Martio augentur dies: & umbræ decrescunt.

hora	1	ped.	25
hora	2	ped.	15
hora	3	ped.	11
hora	4	ped.	8
hora	5	ped.	6
¶hora	6	ped.	5
hora	7	ped.	6
hora	8	ped.	8
hora	9	ped.	11
hora	10	ped.	15
hora	11	ped.	25

Aprili dies augentur: & umbræ decrescunt.

hora	1	ped.	24
hora	2	ped.	14
hora	3	ped.	10
hora	4	ped.	7
hora	5	ped.	5
¶hora	6	ped.	4
hora	7	ped.	5
hora	8	ped.	7
hora	9	ped.	10
hora	10	ped.	14
hora	11	ped.	24

Maio, dies augentur: & umbræ decrescunt.

hora	1	ped.	23
hora	2	ped.	13
hora	3	ped.	9
hora	4	ped.	6
hora	5	ped.	4
¶hora	6	ped.	3
hora	7	ped.	4
hora	8	ped.	6
hora	9	ped.	9
hora	10	ped.	13
hora	11	ped.	23

Septembri decrescunt dies: & umbræ augentur.

hora	1	ped.	24
hora	2	ped.	14
hora	3	ped.	10
hora	4	ped.	7
hora	5	ped.	5
¶hora	6	ped.	4
hora	7	ped.	5
hora	8	ped.	7
hora	9	ped.	10
hora	10	ped.	14
hora	11	ped.	24

Octobri dies decrescunt: & umbræ augentur.

hora	1	ped.	25
hora	2	ped.	15
hora	3	ped.	11
hora	4	ped.	8
hora	5	ped.	6
¶hora	6	ped.	5
hora	7	ped.	6
hora	8	ped.	8
hora	9	ped.	11
hora	10	ped.	15
hora	11	ped.	25

Nouembri, dies decrescunt: & umbræ augentur.

hora	1	ped.	27
hora	2	ped.	17
hora	3	ped.	13
hora	4	ped.	10
hora	5	ped.	8
¶hora	6	ped.	7
hora	7	ped.	8
hora	8	ped.	10
hora	9	ped.	13
hora	10	ped.	17
hora	11	ped.	27

Iunio dies augentur: & umbræ decreſcunt.				Decembri dies decreſcunt: & umbræ augentur.			
hora	1	ped.	22	hora	1	ped.	29
hora	2	ped.	12	hora	2	ped.	19
hora	3	ped.	8	hora	3	ped.	15
hora	4	ped.	5	hora	4	ped.	12
hora	5	ped.	3	hora	5	ped.	10
¶hora	6	ped.	2	¶hora	6	ped.	9
hora	7	ped.	3	hora	7	ped.	10
hora	8	ped.	5	hora	8	ped.	12
hora	9	ped.	8	hora	9	ped.	15
hora	10	ped.	12	hora	10	ped.	19
hora	11	ped.	22	hora	11	ped.	29

SED ſciendũ: primos quosq; dies menſis deſcriptos tantum à Palladio: nec tantas fore umbras cæteris diebus cuiuſque menſis: quantæ fuere primis: ſiquis eas deſcriberet: ſed ſemper uel minores: cum dies creſcunt: uel maiores illis decreſcentibus. quæ ſi deſcriberentur omnes: magnum efficerent uolumen. eſſet præterea opus multis annis: ſi id fieret in Europa. nam cum oporteat ſingulos quoſq; dies totius anni ab ortu ſolis ad occaſum tunc eſſe ſerenos, nec id contingat unq̃ in Europa: obſeruandi forent dies ſereni multorum annorum: donec omnes deſcriberentur. Quod quia laborioſum eſt: & longi tædij plenum: nec Palladius fecit: nec alius quiſquam: nec forte erit unq̃ qui faciat. Sed de his hæc ſatis. tu uero Lector cariſſime uale: et me ama.

Errata, quæ recognito uolumine deprehendimus, sic corrige. Sed notandum primum numerum significare chartas, secũdum, uersus. atq; eos tantum, qui scripti sunt: uersus esse numerandos. Item, ne bis idem repetatur: id solum adnotatum esse, quod uel distinguendum, uel legendum est aliter, quàm in libro habeatur, hoc modo.

struthea, cotonea,	3	20
crassam pedem unũ	5	46
clauulis figito.	6	25
oblinito.	7	12
& qua uellitur, & quod salsum est	8	17
digitos crassos tres	9	9
aratóq; bene,	9	49
flexatóq; uti fuerat,	10	17
medipontos	11	70
pondo S :·— & ouum	13	8
tam crassa	13	77
adipis. p. II.	16	11
& uini	16	40
HS. SS. dabuntur	18	71
sana faciet	21	27
qui habeat	22	26
uini, quot	24	33
circuitum annuum	26	63
opulos uocant	28	4
sint alia. Nam ad minimum	28	45
duomillia, & quadringentos pedes	29	8
familiaricas ponunt,	29	73
non metuit facem	30	26
demissis, & in	30	29
apricas	33	64
cannabim,	33	68
uitiario	35	17
byrachium	38	8
à plerisq; despicatur. Licet enim uidere, qđ si è torculis olearijs fluere in agros permittitur.	40	17
scantiana, quiriniana, orbiculata,	40	51
faciunt	40	58
uendas. Alia quæ	41	54
dimisisset	41	63
extrita e litera	43	23
montem Taurum	43	33
& chorda	44	32
agni chordi	45	38
ordeo, & cætero	47	78
Vere sus	48	34
faciale	51	1
Appulia	51	18
educatus	52	49
enim eum	52	50
caseum	55	21
principium	56	18
ad Turannium	56	48
quotidianum	57	69
sunt libelli	57	71
mihi	59	41
rete	61	16
acre cum	61	19
fistulam	65	11
administrarent'ue	70	37
alijs cultis, atq;	73	16
hac plebeia	74	16
nexu crurum	74	29
habitare, ut &	74	74

LIBRI DE RE RVSTICA

GEORGIVS Alexandrinus Petro Priolo M. filio Veneto. S.

PRISCAS dictiones de tribus rei ruſticæ ſcriptoribus annotatas, ut tibi latinæ elegantiæ ſtudioſo patricio morem gererem, pro tempore breuiſſime enarraui. Quanquam aut plura annotaſſem, aut enarratius ea interpretatus eſſem, ſi mihi uel plus otij à lectione publica relictum, uel maius ab impreſſoribus ſpatium conceſſum fuiſſet. Nam tu optimus teſtis es, hos libros potius tranſcurſim, & in tumultu perlectos, quàm diligentius emendatos fuiſſe, adeo me morbo grauiter tentatum impreſſores urgebant. Cætera mi Petre, ſi ἀκριβέστερον ruſticæ præcepta euolueris, magna ex parte ſine tradente cognoſces. Illius tamen & te, & reliquos, qui Catonis, Varronis, & L. Columellæ libros legent, commonefacio, ut de multis medicos conſulant, alia ab herbarijs diſcant, nonnulla à ueterinarijs requirant. Sed ante omnes eũ adeant uirum, quem diutius ruri uerſatum colendo agro, tuendo pecori, fructibus condendis, ſalgamisq; faciendis egregie operam dediſſe nouerint, quando res, diſciplinaq; ruſticæ potiſſimum uſu, & experientia docente habeatur. Vale.

ENARRATIONES BREVISSIMAE PRISCARVM VOCVM MARCI CATONIS.

Oletum, consitus olea locus.
Centones, ex pannis, uel lanis diuersorum colorum in unum condensatis, uel consutis fiebant.
Cucullones idem putamus, quod cucullos.
Reijculæ oues, quæ ætate, uel morbo graues reijciantur.
Pollintorem, curatorem pistrini, à polline dictum nomen.
Corrudam, syluestrem asparagum uocant.
Clathri, ligna sunt cauearum, uel quibus aliquid munitur, aut sepitur, inde clathratæ fenestræ.
Clitellæ dicuntur ea, quibus sarcinæ colligatæ mulis portantur. inde muli clitellarij.
Bulbi megarici, quod Megaris ciuitate Græciæ uenirēt, et genus est cæpæ.
Medipontus, instrumentum funarium.
Myrtum coniugulum, idest coniugalem, à coniugijs.
Orchites, testiculares oliuæ.
Pausia, à patiendo, oliua.
Ostum uocauerunt prisci, quod ex uno facto olei reficitur.
Factum uero dicebant, quod uno tempore conficerent, quem alij centum sexaginta modiorum, alij centum uiginti faciebant.
Lauream, & laurum, & mutata diphthongo loream pro eodem accipit Cato, alij folia distingunt appellatione laureæ.
Delphica laurus, quod uictores Delphis ea coronarētur, et est uiridior laurus, cypria uero folio breui, nigro p margines imbricato crispa.
Matellionem à matella deriuari sentimus, & est aquarium uas.
Trusatiles molæ, alio nomine manuariæ, quod manibus trudantur.
Asinariæ molæ grauiores sunt, & immobiles.
Heluolum, color inter rufum, & album, unde heluolæ uuæ, & heluolum uinum.
Amineum, genus uitis, à regione Aminea.
Antepagmenta, ualuarum ornamenta, quæ antibus adpinguntur, idest affiguntur.
Trulleum, uas, quo manus perluuntur. Trulla tamen, et trua, uas, quo è culina in latrinam aquam fundant.
Cocula, uasa ænea coctionibus apta.
Incerniculum, ab incernendo, genus est cribri.
Pedianus, idem quod pes dicitur, & petiolus.

Nasiterna, uas aquale est.
Delitiares tegulæ à delitia tigno dictæ, has alij colliciares uocant.
Abacus, mensa structoria, & coquinaria.
Solium, & labrum uasa sunt, quibus in balneo utebantur.
Falces sarpiculas à sarpando, idest à ligando, nam his utuntur in uinea liganda.
Sparteæ à sparto, est enim spartum herba hiberica, latini quidam interpretantur genistam.
Infundibulum, quo in uasa liquores infundimus.
Amerinæ ab Amerino oppido, ubi plurima erat salix amerina, quam nunc uulgus appellat agnum castum.
Scutriscũ, uasis genus, & uidetur ex figura græca deriuari à scutra.
Inibi, sic & mox.
Sublinat, idest pinguat.
Polubrum, uas aquatile.
Lingula diminutiuum à lingua, uideturq́; significare hic lignum, uel lapidem concauum, qua aqua, uel uinum confluit. Sed de hac dictione plura in plautinis quæstionibus dicemus.
Clostra, à claudendo.
Robusteus, à robore.
Ilgneas ab ilice, possessiuum.
Pauito, ferito & percutito.
Tortiuum, uinum est nouissime expressum.
Distabescat, ualde tabescat, absumatur, corrumpatur, colliquescat.
Aquifolios, ab arbore aquifolio.
Indidem, idem, mox, ab inde, & idem.
Equile ab equo, ut ouile, & bouile.
Coagmenta, coniũctiones arctæ, et cõpares, à cogendo, idest stringẽdo.
Rufrimateriæ, & Pompeij, sunt oppida campaniæ.
Præliganeum uinum à prælegendo.
Lorea, & lora fit maceratis aqua uinaceis.
Ablaqueare, à lacu deriuatur, & est quando terra refossa, radices superiores recidimus.
Glubito, corticem detrahito, de quo plura in plautinis quæstionibus.
Rapina à rapo similiter & rapitium.
Rudetum, terra, quæ prius rudis fuerat, & inculta, tum autem arata.
Cariosus à carie, est enim caries putrilago, & uetustas.
Cementa, lapides, quibus ædificia consurgunt.
Silenti luna, coeunte luna, hoc est interlunio.

Taleæ

Taleæ ſciſſiones ſunt lignorum, & præſegmina.

Seſquipes, pes unus cum dimidio alterius.

Meta dicitur congeries, uel ſtrues in acutum tendens, quæ græce πυ-ραμὶς dicitur.

Epiſtates, præceptor ſiue præfectus rei faciendæ.

Cōpitalia, dies feſti à compitis. nam compita dicuntur, in quæ multæ uiæ conueniunt.

Sculponeas, calceos putamus ex lana confectos.

Halecem fœminini generis apud Catonem minuti, & uilis piſcis genus putamus eſſe, quanquam alibi ex inteſtinis piſcium fecem legamus, quæ ganeæ olim materiam præbuit.

Oleitas, ſiue oletas, ut oliuitas, eſt tempus legendarum oliuarum, & fructus oleæ.

Leguli, olearum lectores.

Factores dicuntur, qui oleum faciunt, inde factus.

Capulatores, qui capulis oleũ deplent, ſunt enim capulæ anſata uaſa.

Fraceſcere dicuntur oliuæ, quæ collectæ caldore, et uetuſtate putrefiũt.

Stringere, decerpere, & colligere, inde ſtrictiuæ oliuæ, quæ manu leguntur ad differentiam caducarum.

Deplere, euacuare.

Imbuere eſt inficere, & primum intingere.

Patibulum, ſera eſt lignea.

Fraces, oliuarum ſunt carnes, & inde feces.

Cortina, uas, quò oleum, uel liquidum aliud influit.

Vlpicum genus allij, quod alio nomine dicitur allium libycum.

Depſiticum à depſendo, eſt enim depſere ſubigendo manibus aliquid molle, & tenerum reddere, quo uerbo frequenter utitur Cato.

Cōdepſere eſt cōmiſcere, & mollire ſubigendo, qđ uerbũ à græco fit (δεψεῖν.

Similago, & ſimila ſunt delitiæ farinæ triticeæ.

Alica fit ex Zea, ζειὰν græci ſpeltam dicunt.

Spira dicitur baſis columnæ unius tori, & genus operis piſtorij, & funis nauticus in orbem conuolutus.

Sphæricum à ſphæra, ideſt rotunditate.

Amylum, ſine mola factum.

Cremor, lac expreſſum ex grano aqua macerato.

Mæna, piſcis eſt.

Serta campanica, herba eſt, quam mellilotum dicimus.

Pauicula à pauiendo, ideſt feriendo dicta.

Schœnus, arbor lentiſci.

Grossi, sunt primitiuæ ficus.

Infriare est terendo aliquid digitis leuiter inspergere.

Conuoluolus à conuoluendo, & est uermiculi genus, qui se inuoluit pampino, unde & inuoluolus dictus.

Acceptabuli mensura cum dicitur, heminæ significatur pars quarta, idest drachmæ quindecim.

Concinnare, apte componere. nam cinnus commistio est.

Insipiat, idest alterãdo fiat insipidũ, q̃q̃ alibi legatur, cũ far incipiat.

Veratrum, helleborus.

Laserpiciatũ à laserpicio, est autẽ laserpiciũ silphiũ, asam nũc uocãt.

Epityrum, quanquam sine e legi censemus pityrum, ex confractis oliuis fit. ex quibus etiam nomen traxit.

Lotium, urina est.

Ischiaci dicuntur ἀπὸ τοῦ ἰσχίου, idest à coxendice, de qua dictione plura alio loco.

Tormina à torquendo, morbus, quod torqueat, unde torminosus.

Δυσπεψία græce, latine mala, & difficilis concoctio.

Codicillus diminutiuum à codice, est autem codex arboris robur.

Culigna, uas proprie uinarium.

Pollucere uerbum est sacrificale, & reddentium libamenta deis, de quo plura in enarratione plautinarum uocum.

Fertum dictum, quod ad sacra feratur, & est sacrificij genus.

Substillum à stillando dictum, est autem ægritudo, quando stillatim urina emittitur.

Strues dicebantur extructiones rerum, & proprie in sacrificijs.

Catellæ, diminutiuum à catena.

Partiarius à partiendo dictus, & is est, cum quo aliquid commune habemus, & partimur.

Pinso, & piso in eodem sensu, est in pila tondere, uel molis frangere.

Ductarius, funis, qui per orbiculos trochleæ traijcitur.

Trochleæ, siue trochalia, instrumenta cum orbiculis ad subleuãda, et deprimenda onera.

Subscudes appellantur tabellæ, quibus tabulæ inter se configuntur, quia quo inituntur succiditur. Pacuuius. Nec ulla subscus cohibet compagem.

Solitaurilia, hostiarum trium diuersi generis immolationem significant, hoc est tauri, arietis, uerris.

Stranguria, difficultas urinæ, quando guttatim micturiunt.

Collucare est, cum profanæ syluæ rami deciduntur officientes lumini.

Viduertas,

Viduertas, calamitas dicitur, quod bonis uiduet.

Auerunces, auertas depellas.

Aceat, idest acidum fiat.

Muceat, mucorem contrahat.

Cotyla, genus est mensuræ.

Præcidanea à præcidendo, quemadmodum sucidanea à sucidendo, & erat hostia pro frugibus.

Canterius, equus, cui adempti sunt testiculi.

Recipere est excipere ad usum suum, & reseruare. Inde recipitur domino, idest reseruatur domino.

Sectarius porcus, qui gregem præcedens ducit.

Inciles fossæ dicuntur ad deducendam aquam factæ, idem & incilia.

Eabus, pro eis utitur Cato, & est ablatiuus ab ea.

Stramenta à sternendo.

Turunda, panificij genus.

Pocillum à poculo deriuari uidetur.

Concoqui dicitur cibus calore stomachi.

Esitare forma frequentatiua à supino esum deriuatur.

Bilis atra, melancolia dicitur.

Capis capidis genus uasis, inde per diminutionẽ capidula à capiẽdo.

Apiana ab Apio brassica, quam græci σελινάδα uocant.

Loci locorũ, uulua proprie dũtaxat i fœmia, de qua plura alibi dicã.

Intertrigo ab intertero, quando simul membra interteruntur, & confricantur, accedente sudore.

Luxa, & luxata membra suis locis mota, & soluta.

Coxendicem coxam exponit Nonius, de qua dictione enarratius scribemus.

Perna à pede dicitur, uel à græco πτέρνα.

Romanensis sal, qui Romæ uenditur.

Reliqua interpretentur alij. Multa tamen instrumentorum, arborũ herbarum, & uasorum nomina prætermisimus, quæ lector mediocriter peritus, si modo diligens fuerit, per se cognoscet.

ENARRATIONES NONNVLLARVM DICTIONVM MARCI VARRONIS.

Consenteis deos, è quibus consentia sacra dicuntur, quæ ex consensu multorum sunt statuta.

Aedituus is dicitur, q sacras ædes curat. Prisci tamen dixere æditimũ.

Robigo deus, quē putabant robiginem auertere, est autem rubigo morbus segetum.

Rusticà uinalia quartodecimo Calend. Septembris celebrabant, quo die primum uinum in urbem deferebant.

Sementinæ feriæ à semente, quod sationis causa susceptæ.

ἀμπελόεσσαν, ἀμπέλους ἔχον uitibus plenam.

πολύπυρον, multi frumenti.

Pinacothecæ, ubi tabulæ reponuntur.

Oporothecæ, ubi seruantur fructus autumnales.

Pomerium, locus post mœnia.

Fructuis, genitiuus à fructu, ut ab anu anuis.

Compascat, inde compascuus ager dicitur, qui relictus ad pascendum communiter uicinis.

ἱστῶνας, textoria.

Figlinæ à figulis dictæ.

Referre acceptum, est fateri se ab alio accepisse.

Obstriglandi causa, detrahendi, mordendi, repugnandi.

φυτῶν historias, plantarum historias. Sic φυσικῶν αἰτιῶν idest causarum naturalium, sic enim Theophrastus libros inscripsit.

Glaber, glabra, glabrum, depilem significat.

Luridus, supra modum pallidus.

Sybaris, ciuitas Calabriæ.

Tubuli, fistulæ sunt maiores fictiles.

Cædua sylua à cædendo.

Rosea, campus appellatur in agro reatino, quod in eo arua rore humida semper serantur.

Pedamentum, palus, quo uinea sustinetur.

Acratophoron uinum, puto legendum esse græce ἀκρατοφόρον οἶνον.

Compluuiata uitis dicta à cauis ædium compluuijs.

Musipulis, idest instrumentis ad mures capiendos.

Pandatheria, insula in puteolano sinu.

Interdius, pro interdiu.

Frietur, teratur digito, inde compositum adfrio.

Iuglandes sunt nuces, quasi Iouis glandes.

Obærati dicuntur obligati ab ære.

Cohortes sunt uillarum intra maceriem spatia.

Triclinium est conclaue à tribus lectis sternendis.

Longurius, pertica est longior.

Repastinari ager is dicitur, cuius natura fodiendo mutatur. De origi-

ne, &

ne, & significato eiusdem plura Columella.
Olea conditanea, quae condi, uel condiri potest apte.
Adserunt, iuxta serunt.
Sesquimensis dicitur mensis unus cum dimidia parte alterius, hoc est octaua pars anni.
Veterina animalia dicuntur, quae uehere quid possunt.
Bipalium, instrumentum est ad fodiendum.
Medica, herba est, quae & melica, quae semel sata decem annis durat.
Etymon, recta interpretatio.
Paeminosa, mali odoris à paedore dicta.
Melimela per simplex. l utrobiq;, sunt poma mustea à μέλι idest mel, & μῆλον malum, quod mellis saporem habeant.
Foriculis diminutiuum uidetur à foris.
Orbiculata poma à figura orbis in rotunditatem circumacti.
Retrimentum à reterendo deduci uidetur. Plynius recrementum dicit.
Viere est uincire, uel inflectere.

SECVNDI. LIBRI.

περιστερεών, columbarium.
ἀποδυτήριον, apodyterion, locus, ubi deponebant uestes ante ingressum balnei.
Peristylus, locus columnis clausus.
ὀρνιθών ornithon, auiarium.
πολυάρνας polyarnas, multorum agnorum.
πολυβούτας polybutas, multorum boum.
πολυμήλας polymelas multorum ouium,
ἵππιον ἄργος quod & achaicum dicebatur, peloponnesi urbs, & uidetur ab equis dictum.
Bosphorus, bouis transitus, ratio tamen exigit, ut bosporus dicamus.
Thracius à Thracia, ostiũ ponti, per quod in propõtida influit põtus.
Cimerius, ubi iungitur pontus maeoticae paludi.
Parilia, festa Palis pastorum deae. Vbi notandum, ꝙ in hac dictione mutatur l in r
Anniculus, unius anni.
Seminio, pro semine.
Bima duorum, trima trium, quadrima quatuor annorum.
Lusitania pars est ulterioris Hispaniae, quam nunc Portugalliam appellant, dictam dicunt à lusu Bacchi.
Olyssippo Lusitaniae urbs, quae nostris temporibus Vlisbona dicitur.

Sacer mons est (ut opinamur) sacrum promontorium, quod nunc appellant caput sancti Vincentij.

Hypenemium, à uento natum, uel factum.

Palmulæ cariotæ, ἀπὸ τοῦ κάρας idest à capite. Sunt enim palmulæ iniquæ capiti.

Raui coloris appellantur, qui sunt inter flauos, & cæsios.

Melanthius apud Homerum in odyssea seruus Vlyssis, quem herus fœda morte reuersus domum afficit.

Gurgulio pars gutturis, per quam pulmo attrahit, & reddit spiritum.

Matrices dicũtur, quæ ad progenerãdũ aptæ sunt, et plerũq; ĩ gallinis.

Sucidia à suibus edendis dicta. Sucidium exponit Nonius pro larido.

Abortet, aborsum faciet.

Tomacinæ, quæ apud alios tomacula, & tanacæ, edulia ex carne por=

Petaso est coxa cum crure porcino salita. cina.

Turduli, populi sunt Hispaniæ.

Basculi, populi item Hispaniæ.

Menalippa, mulier, quæ cum Booto filio ad metapontum delata fuit, ubi sacram ædem habuit.

βούπαιδα, magnum puerum.

βούπεινα, magna fames.

βοῶπις, magnos oculos habens.

βούμαστος, magnam mammam habens.

Noxis præstari, idest pro dãno satisfacere, & emptorẽ indẽnẽ facere.

Flutæ, murenæ dicebantur in freto siculo, quæ græce πλῶται.

Desultor, unde & desultorij equi, & desultores, q olim in cursum agebant singulos equos, ut nũc faciunt, q eos ad brauiũ, ut currãt, alunt.

Ephippium stragulum, quo equus insternitur.

Vari dicuntur obtortis cruribus introrsum, ut putamus. Nam in exteriorem partem obtorta crura habentes uaciæ dicuntur.

Salire proprie dicuntur animalia ratione carentia, quando fœminam mares ineunt. Ab eo fit salior, unde læta salitur ouis. Et salax salacis nomen hoc est in coitu fortis, & creber.

Vegrandes, male grandes paruæ, & minutæ.

Ricinus, uermis est exitũ non habẽs, canes acrius infestãs, atq; boues.

Aestiua ubi æstatem, hyberna ubi hyemem agunt armẽta, & greges.

Phrygia, & Lycaonia, regiones Asiæ minoris.

Floci, particulæ lanæ diuisæ ab uelleribus.

Διφθέρα diphthera, uestis pastoricia ex pellibus ouium, aut caprarũ.

Salentini, populi Calabriæ.

Cataclysmus, diluuium, inundatio.
Salaria uia dicta, quoniam ex illa sal in Sabinos portari cõsueuerat.
Ogyges, rex Thebarum, sub quo diluuium factum est.
Initia latine, μυστήρια græce.
Sine afflatu, idest sine nota aspirationis.
Tectoriũ, illinimentũ & quasi pauimentũ parietis, atq; incrustatio.
Lithostratus, locus est lapidibus stratus, si uerbum græcum proprie interpretari uolumus. Verum lithostrata ex paruulis crustis constabant, quibus solum pauimentum incrustabatur.
Pauimentum à pauiendo, idest à feriendo dictum.
Emblema ex origine dictionis, quæ græca est, significat tesserulas, quibus instrata pauimenta uariantur, & uersicoloria fiunt.
Comitia ædilitia, in quibus ædiles creabantur.
Sectores dicti sunt, q specie lucri sui secuti bona condemnatorũ auctionabãtur, proq; his pecunias pẽsitabant singulis, sectio uero ipsa actio.
Citrum, lignum pretiosissimum, quo lectos prisci exornabant, & neutri est generis.
Hamonium, coloris genus tendentis in subrufum.
Apri miliarij dicebantur mille librarum, quos solebant in cœnis apponere Romani.
Apparuit, præstò fuit, obsecutus est, unde & apparitores.
Post principia, locus in castris à principibus militibus dictus.
Scarus, piscis est, qui solus piscium dicitur ruminare, herbisq; uesci.
Rhynton, tarentinus nugator uilissimus in agendis præcipue fabulis, ad quem alludunt tam Varro, quàm Columella, apud quos modo legitur Mython, modo Rhynton.
Lupus, piscis est olim pretiosus, qui lanatus erat, & sub ostia fluuiorum captus.
Mazonomum, græca dictio, & proprie lancem significat ad ferenda obsonia in mensam.
Cãcelli, ligna sunt inter se modicis interuallis in trãsuersum annexa, quibus scenæ, & tribunalia, atque fenestræ muniebantur.
ἀρχέτυπον græce, latine exemplar.
Despondere animum, est statuere finem uitæ.
Palmaria, insula in mari tyrrheno.
Coturnices, aues sunt aduenæ terrestres potius, quàm sublimes. Has nunc uulgus qualeas appellat, quibus ueneni semen gratissimus est

cibus, quam ob causam eas damnauere mensæ, simulq; propter comitialem morbum.
Tholus, lignum, cui inhæret tectum templi, græci quidam exponunt domum esse rotundam.
θεατρίδιον diminutiuum forma græca à theatro.
Suggestus, uel suggestum, ut hic, à suggero fit, & est locus editior.
περιπετάσματα sunt uela, quæ extenduntur ad occludendũ, & ornandum locum.
Culcitra dicta, quod in ea tomentum, uel sagum inculcetur.
Epistomion dicitur seramen, per quod aqua effluit.
Adijcialis cœna erat adipalis, & opipara ab adijciendo.
περιστεροτροφεῖον, idest columbarium.
Pulliciaum à pullis deriuatur, & est fœtura pullorum.
Cannabinæ possessionem à cannabe herba.
ὀρνιθοβοσκεῖον, locus ad alendas gallinas, & aues.
Excudere dicuntur aues post legitimum incubatum pullos ex ouis. alibi legitur excludere.
Pedes apud hunc pediculos significant.
Nasturtium, herba dicta, quod nasum torquere faciat.
Gallinæ aphricanæ, quas græci μελεαγρίδας appellant. Nunc Pharaonis aues dicuntur.
Amphibium dicitur duplicis uitæ.
χηνοβοσκεῖον, locus ad pascendos anseres.
Hara, stabulum dicitur tam de porcis, quàm de auibus.
νεοσσοτροφεῖον, locus ad alendas aues.
Feles animal est, quod græci αἴλουρον.
Meles item animal est, utrunq; auibus inimicum, puto esse ea, quæ uulgus fouinum, & maturellum appellat.
Querquedulæ, & phalerides, aquaticæ aues.
Cicures, domestici, & contrarij feris.
θηριοτροφεῖον, locus ubi feræ aluntur.
Exgrumãtes, de mensura, & recta uia excedẽtes, uel grumos eruẽtes,
Grumus collectio terræ minor tumulo.
Mulsum, uinum cum melle mistum.
Tibe trado, pro tibi, & respicit ad morem currentium cum facibus in festo Cereris, quorũ primus, cum ad locum statutum uenisset, facem sequenti dabat.
Mecæssã, pro mihi, quæ cessit, & secundum priscos locutus est, qui tibe, & sibe, & me, pro tibi sibi, & mihi dicebant.

Cypiron, genus est herbæ palustris,
μελιττῶνας, melittonas apiaria, ubi apes nutriuntur.
Illicium ab illiciendo dictum.
Cæliaci dicuntur, qui uentris fluxum patiuntur.
Lapsana, brassica syluestris. Est enim brassica alio nomine caulis, & utraque dictio latina est.
Siser, herba est.
Asini, pisces, qui per diminutionem aselli dicuntur.
Mullus item piscis olim pretiosus, & cum barbatus sit, putant quidam eum esse, quem uulgus barbonum dicit.
Euerriculum, genus retis piscatorij à uerrendo dictum.
Hæc festinanter annotata strictim exposui. Multa præterita sunt, quæ sine interprete intelligi possunt siue ex lectione diligenti, siue quod ea Varro interpretetur. Nonnulla quoque à peritissimis medicis requirenda sunt.

ANNOTATIONES COLVMELLAE.

Hærediolum, duorum mensura iugerum, quod hæredem sequeretur.
Laconicum, fornix concameratus ad thermas calefaciendas.
Cruditas, redundantia stomachi, quæ nascitur ex ægra concoctione.
Chiron, & Melampus medici præstantes, à quorum nomine herbæ quoq; dictæ sunt centaurea, melampodion.
Subscribere, fauere proprie in causis agendis, unde & suscriptores fautores.
Antolicus maternus Vlyssis auus omnium furacissimus.
Pedamentum, uitis sustentaculum.
Natrix, genus natantis serpentis.
Nexus, dicitur obligatio quædam, quæ per æs, & libram fiebat.
Signinum opus fractis testis addita calce conficiebatur.
Cortinale à cortina, dum mensam, aut parietem significat, descendit.
Apothecæ, ubi reponitur uinum.
Tribularium à tribula fieri uidetur, est enim tribula instrumentum ad terrenda frumenta.
Optima nomina, optimos debitores. Vnde & pecuniæ in nominibus.
Bestiarijs, qui bestias conficiebant. Si uestiarijs legitur, locum significat seruandarum uestium.
Mediastinus, incola mediæ urbis, uel balneatorum minister, & curator ædium.

Veruactum, quasi uere actum, & est quando uere primũ agri proscinduntur ad differentiam restibilis dictum.

Alicastrum ea forma ab alica deriuari putamus, qua à siliqua siliquastrum.

Ptisana uidetur esse pultis genus ex farina ordeacea.

Caphisterium genus uasis rustici putamus, scaphisterium melius legendum.

Hyæna animal est ferum, atq; agreste, quam dicunt alternis annis marem, alternis fœminam, sermonem quoq; humanum assimulare, in cuius spina articulus, siue nodus est ad medicamina efficax.

Hexastichon, sex ordinum siue uersuum.

Distichon, duorum ordinum, siue uersuum.

Septimuntialis satio dicta à sacrificio septimuntialiorum, quod fiebat in septem locis urbis Romæ nominatæ septimuntium à septem montibus, in queis Roma sita est.

Grumus dicitur ager, uel cliuulus.

Strigæ appellantur ordines rerum intra se continuatæ collocatarum à stringendo dictæ.

Sicilire est ea secare, quæ fœnisecæ prætererunt.

Fœnisecæ dicuntur, qui fœnum secant.

Collucare item dicebant, cum profanæ syluæ rami decæderentur officientes lumini.

Catulo feceris, idest sacrificaueris caniculæ, ad quod sydus placandum frugibus inimicum canes immolabantur, facere enim sacrificare.

Sedum, herba est, quam anagorum alio nomine uocant.

Pellibus oues uestiri, quomodo oues pellitæ pellibus uestirentur ad custodiendam lanam, Varro docet.

Feriæ denicales colebantur, cum hominis mortui causa familia purgabatur.

Artrare est aratrare, & est quando sata inarantur, postquam & nata sunt, & excrescunt.

Lotium urina est.

Tubulus fictilis, fistula maior.

Fiber, animal est extremas fluuiorũ oras accolens. Hunc græci κάστορα dicũt, latini uero fibrũ ponticũ. Huius pilus pluma mollior habetur.

Lentiscus arbor est, ex qua colligitur mastix, & est trifera.

Tarẽtina nux dicitur à molliciæ corticis, eo ꝙ uix attrectata frãgatur.

Apyrenum, malum granatum proprie dulce uocauerunt prisci medici, uerum si græcam dictionem latine ex ethymologia explanare

uoluerimus, apyrenum dicitur, cui nulla inest granorum duritia, uel minor, quàm alijs.
Lac cyrenaicum silphium est.
Scylla, cepæ est genus.
Petiolus à pede diminutiuum uidetur.
Thasiæ uites à Thaso insula nominatæ.
Mareotides, ægyptiæ. nam Maræotis pars est Aegypti.
Lageos, herba leporaria.
Præcia, quæ cito maturescat, quasi præcoqua.
Rheti cæ à Rhetis populis alpium.
Psitiæ, etiam uites sunt.
Gemellæ uites ab uuis semper geminis nomen habuerunt.
Lanatæ uuæ à lanugine, quæ eas uestit.
Rubellæ nomentanæ dicuntur à rubente materia.
Apianis apes dedere cognomen præcipue earum auidæ.
Allobrogica, & biturica à gente nomen habuerunt.
Heluolæ insignes sunt colore inter purpureas, nigrasq; medio sæpius uariante, & ob id uarianæ appellatæ.
Albuelis, uitis genus sicut item uisula.
Inerticula genus uitis, quoniam iners sit, & uiribus innoxia.
Murgentinam alij pompeanam uocant.
Oleagina ad similitudinem oliuæ.
Strepsis, quæ cum sole circumagatur.
Dactylides à digitali gracilitate dictæ.
Trepidaneæ à mensura dicuntur. Alij legũt crepidaneas à crepida.
Bumastus à bouis mamma.
Stephanitis à coronario naturæ luxu folijs acinos intercursantibus.
Allopecis à cauda uulpium dicta.
Nomenculator is erat, qui nomine citabat, ciuiumq;, & seruorum nomina nouerat, inde nomenculatio.
De lapide noxium, consuetudinem exprimit romanam. nam solebãt damnatos mortis de capitolino lapide deijcere.
Arelatæ, urbs narbonensis Galliæ.
Siphones, fistulæ, quibus aquas, uel aliud liquidum interueniente spiritu attrahimus, atq; emittimus.
Interordinium, spatium, quod est inter ordines.
Dodrans, nouem partes assis.
Viuiradices dicuntur surculi cum radicibus ad differentiam malleoli, & talearum.

Decussare in decusses formare, atque diuidere.
Decussis etiam dicitur à decem assibus.
In speciem literæ græce, idest Δ deltæ, uel Λ laudæ.
Depangere, plantare inde depactus.
Retorridum dicitur, quod intempestiue amissis uiribus à sole torretur.
Susum pro sursum dicebant antiqui.
Limes decumanus in semitis, & limitatione agrorum is uocatur, qui agrum ab exortu æquinoctiali ad occasum æquinoctialem secat.
Prouincia dicebatur extra Italiam, & ideo legimus uineas prouinciales, & italicas.
Biturici, populi Galliæ, inde biturica uitis.
Compendium, utilitas, contrarium dispendium.
Statumina à statu arborum dicuntur, prout crescendo statum accipiunt rami.
Pedatio quando pedamentis uinea fulcitur.
Hornotinum dicitur huius anni, alij legunt annotinum.
Ordo uineæ simplici iugo porrectus, canterius.
Iugata uitis à iugo, quod ad similitudinem militaris iugi fiebat. nam duabus defixis hastis, tertia superligabatur.
Insolare, & insolari dicitur solem admittere.
Dolabella diminutiuum à dolabra.
Malleolus dicebatur surculus utrinq; capitulatus è duro.
Oculi in arborum surculis proprie uocantur, unde germinatur.
Teredo, uermis est lignum terens, atq; exedens.
Delibrare, est librum tollere.
Veternum, morbus ex nimio otio.
Cæsim, idest uno ictu.
Ductim, cum mora.
Dactyli sunt digiti.
Coagmentare, est compares coniunctiones arcte cogere, & stringere.
Ramentum à radendo dicitur, & id est, quod de raso ligno, uel re alia decidit.
Scobem dicimus id, quod per terebram, & serram in perforandis rebus teritur, atq; educitur.
Bulbus apud idoneos non tantum pro cepe capitur, sed etiam pro omni radice rotūda. Vnde legimus bulbos narcissi, & bulbos cannarū.
Characatæ uineæ, idest pedatæ à græco. Nam χάραξ uos fœmini generis duntaxat pedamentum uitis significat.
Heluenaci generis, idest uitis heluenacæ, cuius duo sunt genera, maior & minor,

& minor, & est in fertilitate princeps.

Lentorem, tenacitatem, & uiscositatem ex humore procedentem. nã lentus tenacem, & uiscosum significat, unde & lentesco uerbum.

Draco appellatur palmes emeritus, pluribusq; induratus annis.

Ameram apud Columellam legimus, quæ dictio semen ulmi significat. Plynius tamen samariam uocat.

Simus dicitur, qui est pressis naribus. Inde resimi, qui sursum uersus depressas gerunt.

Coni, nuces cupressi.

Pituita, est catarrus.

Veterinarij, medici sunt ueterinarum, hoc est animalium, quæ aliquid uehunt, hos nunc uulgus merescalcos appellat. Hinc & ueterinaria medicina.

Garum, liquamen ex pisce factum.

Valuuli, folliculi sunt leguminum.

Suppuratio est, cum ulcus ad saniem tendit.

Sacrificatio est, quando tenui uulnere sanguis emittitur.

Solea, quæ solo pedis subijcitur.

Cunicula bubula, herba est, qua se tuentur testudines contra serpẽtes pugnaturæ. Nunc dicitur cotula, & bouis oculus, & flos eius est maior chamæmilla.

Malagma à uerbo græco μαλάσσω, quod est mollio, & eo utimur in duritie mollienda.

Floces, feces sunt uini.

Cæcilia, genus serpentis.

Cimolia creta ab insula Cimolo, qua utuntur fullones in uestibus abluendis hanc nunc uulgus terram saponariam uocat.

Maguderis, laserpitij genus est. Alij dicunt caulem laserpitij esse.

Armoracea, genus est raphani.

Vacerra, stipes est, ad quem equos solent religare.

Suffragines, nodi sub crura, quibus pedis uersura constat, tibiæq; pes ita annectitur, ut uerti possit. Id quod spectamus in bobus, equis, & cæteris armentis.

Numellæ, genus uinculi, quo quadrupedes alligantur.

Forda dicitur bos grauida, unde & sacra fordicalia.

Herba santonica, genus est absynthij amarissimi dicta à Santonibus Galliæ populis.

Filicula, puto diminutiuum à filice.

Cedrea, primus sudor, qui defluit in canalis dũ pix fit, cui tãta est uis,

ut in Aegypto corpora hominum defunctorum ea perfusa seruētur.

Strigosum dicitur iumentum, cuius corpus fame, aut alia uitij causa stringitur, nam strigosus quasi stringosus à stringendo.

Inire est concūbere, quando fœmina marem recipit. Vnde legimus mulieres à uiris iniri.

Equienti mulæ, equum appetenti, ut credimus.

Suffraginosa mula, cuius suffragines morbo uitiatæ sunt.

Hyoscyamos, herba est.

Galactopotæ, lac potantes.

Nomades, pastores dicuntur, quorum uita omnis in pascendis gregibus habetur à græco νέμω, idest pasco.

Tectum pecus dicitur ad differentiam colonici, appellatum tectum, ꝙ operimentis tegeretur.

Altinates, ex Altino, quæ urbs olim ī litore Venetiæ florētissima fuit.

Tarentinæ oues à Tarento, de quibus ouibus plura in plautinis quæstionibus.

Polentia, urbs iuxta alpes, diuidentes Italiam à Gallia.

Bætica, pars Hispaniæ à flumine dicta.

Molle pecus tectum, hirsutum uero colonicum.

Munerarij dicebantur, qui munera, idest ludos populo dabant.

Matrices, quæ pariunt, & fœtus generant.

Colostrum dicitur spongiosa lactis densitas post partum prima est, & morbus colostra, quo lactentes tentātur, si biduo à partu maternum lac gustauerint.

Grauedo, grauior pituita, & crassior, inde grauedinosi.

Laciniæ de uestibus dicuntur, discreta item animalia, & in partes diuisa in lacinias segregari dicuntur.

Claui, morbus pedes ferè tentans.

Chordum fœnum dicitur serò natum.

Mendesius possessiuum à ciuitate Aegypti.

Nepita, herba est, quæ græce καλαμίνθη.

Flaccidi à flaccis, quorum aures pendulæ, & non arrectæ sunt.

στερα græce, latine secundæ, folliculi sunt continentes fœtum in matris utero cum menstruis.

Eximij propriè sunt porci, qui de grege excepti ad sacrificandum liberius pascuntur.

Muria, sal cū aqua medicatum, et induratū, de qua plura Columella.

Termes termitis, ramus de arbore recisus.

Paliurus, arbor est africæ suauē fructū faciēs, quo uina cōmendātur.

Lotos

Lotos item arbor est peculiaris Africæ, cuius bacis uescũtur homines.
ἰχθυοτροφεῖα ichthyotrophea, loca in quibus aluntur pisces.
λαγοτροφεῖα leporaria.
Rusticæ gallinæ sunt agrestes rostro longiore, quæ per diminutionẽ rusticulæ quoque appellantur.
Cohortales gallinæ, quæ in corte domi aluntur.
Meleagrides, & numidicæ, & gutteæ, aues sunt, quæ & afræ dicuntur.
Lanistæ dicebantur, qui domi gladiaturam docebãt, gladiatores, quos deinde uenderent munerarijs.
Pyctes, pugillator interpretatur.
Pumiles, & pumiliones in hominibus dicuntur, νᾶνοι græce, gallinæ quoq; pumiles dicuntur.
Melicæ gallinæ, quod in Media id genus auium corpore amplissimo fiat, l litera pro d substituta. Media, regio orientis, ex qua Medi, qui, & Persæ dicuntur.
Asserculus diminutiuum ab assere.
Scandulæ fiunt ex robore, abiete, et picea fissis, uel assulatim desectis.
Temporius, aduerbium deductum à tempori aduerbio, quod significat opportune, & tempestiue.
Pullationẽ idẽ putamus, quod pullicium, hoc est fœtura pullorum.
Nidor, odor rerum assarum.
Gliscere est crescere, unde ꝑgliscit crescit ualde per instructionẽ epu-
Paxilus, diminutiuum à palo. (larum.
Loculamenta à loculis deriuari uidentur, & significant capsulas.
Despõdent, hoc loco mori statuunt. Plautus, & Varro addũt animũ.
Porrum tarentinum alio nomine sectiuum dicitur.
Vrinare est mergi, inde urinatores, qui sub aqua natant.
Mugiles, pisces sunt tam præcipuæ uelocitatis, ut transuersa nauigia interim supernatent.
Tamaricum quoq; frutex est.
Sirpus iuncus est.
Solea rombus, & passer, pisces plani sunt.
Colocasia, herba est Nili.
Melanurium, piscis à nigra cauda nomen trahens.
Murena tartesia à Tarteso oppido Hispaniæ sito quõdam inter betis ostia, quo nomine etiam fluuius ipse appellabatur.
Carpathiũ pelagus ab insula Carpatho dictũ inter Rhodũ, et Cretã.
Mustella, piscis in lacu brigantino rhetiæ generatus.

Turdus, merula, uarij, piscium nomina.

Flutæ, murenæ in freto siculo à græcis dictæ πλῶται.

Crepida, prærupti saxi margo, & extremitas uiarum, uel ripæ paulo eminentiores crepidines dicuntur.

Pelamides à luto nomen traxerunt, quæ primum cordilæ mox cum annum excessere, tynni uocantur.

Chalcis, piscis est de genere romborum.

Branchiæ dicuntur in piscibus secundũ ceruicem folliũ more hiantes partes, q̃bus anhelitum reddere, ac per uices recipere existimantur.

Pectunculus piscis per diminutionem à pectine.

Charchari, elachatæ, camarus gobio, pisces sunt.

Oryx orygis, fera est, quæ contrario pilo hoc est ad caput uerso uestitur, orientem'q; caniculam contuetur, & adorat, nascitur'q; præcipue in Getulia.

Lauticia est epularum magnificentia.

Cerrus, arbor glandifera, inde possessiuum cerreus.

Signinum opus, ut diximus, fiebat calce addita confractis testis.

Leucoia, alba uiola.

Corycium antrum in Cilicia, unde primum delatum est crocum.

Amelus, flos est, quem eleganter Virgilius in quarto georgicorum describit.

Caules in herbis dicuntur, hoc est ipsum robur siue stipes.

Scapus idẽ est fruticibus, & ijs herbis, quæ per hyemẽ nõ demoriũtur.

Gladiolus, folium narcissi in gladij formam figuratum.

Sarraneæ uiolæ, purpureæ, unde sarranum ostrum.

Rapistrum, diminutiuum à rapo.

Amaranthus, flos est ab immortalitate nomen trahens. Vnde immortales'q; amaranthi, nunquam enim marcescat, fit'q; ab a priuatina particula, & μαραίνω sicco.

Ziziphum, arbor est non pridem in Italia nota. Ex Syria enim ad nos uenit, puto id esse, quod Zizipha creat.

Hybernus oriens dicitur, unde sol per hyemem oritur.

Stellio, genus est stellati lacerti.

Crepitaculum à crepitu.

Chalbanum succus est ferulæ syriæ, & græci χάλβανον dicunt per ch, nostri uero in g ch conuertunt.

Defrutum, uinum ad tertiam partem decoctum, de quo, & passo, & sapa idem Columella plurima scribit.

φαγέδαινα phagedena, morbus ulcerosus usq; ad ossa celeriter carnem

nem depaſcens cum aduſtione, emittitq; fetentem ſaniem, et puto hoc in loco eſſe malum, quod in iumentis uermem appellant.
Eſculentum dicitur ab eſca.
οἶστρος œſtrũ, aſilum latini uocãt, ſiue tabanũ, nõnunq̃ furorẽ ſignificat.
Suffitus, ſuffumigatus à uerbo ſuffio.
Hipparchus, Eudoxus, & Meton, philoſophi, qui de ſyderibus, et temporibus anni ſcripſerunt.
Faſtus, libri, in quibus cuiuſq; anni geſta continebantur.
Vergiliæ, ſtellæ ſunt, quæ pleiades alio nomine dicuntur.
Inuerſæ metæ ſimilis, hoc eſt turbinicam habens figuram, cuius ima pars anguſta eſt, ſuperior uero lata. Aſt meta inferiorem partem latam habet, ſuperne uero tendit in acutum.
Boni conſulat, hoc eſt bene ſtatuat, in bonã partem, ut aiũt, accipiat.
Acras acradis, genus eſt ſylueſtris pyri.
Ebulus, herba eſt faciens bacas in ſimilitudinem ſambuci.
Taxus arbor eſt, ex qua fabricantur arcus, Toxica quoq; inde ſudare dicuntur.
Mandragoræ duo ſunt genera, candidus, qui & mas, & niger, qui fœmina exiſtimatur. Ferunt mala auellanarum nucum magnitudine.
Cicuta, herba uenenoſa.
Paliurus, herba paluſtris.
Polycletes, Phragmon, & Ageladas, ſtatuarij fuere generoſi.
Ithyphallus proprie membrũ uirile erectum dicitur, dicuntur et ithyphalli curatores.
Bacchi, qui in orcheſtra ſaltabant. Hoc nomine dictus eſt Priapus ἰθύφαλλος græce.
Peſtum, oppidum in campania roſis generoſum.
Naxius ardor Bachi coronæ ſydus ſignificat. Nã (ut ferunt poetæ) in inſula Dia, quæ poſtea Naxos dicta fuit, relicta Ariadne à Theſeo nuptias cũ Bacho fecit, donataq; corona inter ſydera relata fuit.
Chelas, cancri brachia, quæ facere uidentur Libræ ſydus.
Nepa, ſcorpium ſignificat. Alij dicunt cancrum.
Crotum uenatorem fuiſſe dicunt, precibusq; muſarum in aſtra relatum, & pro ſagittario ponitur.
Altera genitrix Cretæ prometheæ. Alludit ad fabulam, quia Prometheus ex creta terra hominem formauit.
Riphæi, montes ſeptentrionales.
Caurus, uentus, qui & corus dicitur.
Lyra, ſignum cœleſte.

Latrina est locus priuatarum sordium.
Cloacæ uero, per quam sordes publicæ eluuntur.
Marræ, bidentes, & sarcula, rusticæ sunt instrumenta.
Calta, herba est nascens in segetibus flore purpureo.
Narcissus, herba est, & eius duo genera.
Pectita participium uidetur noue dictum à pecto. Alij legunt percita.
Ora leonis herbam significat leoninam in montibus nascentem, cuius flores cum emittuntur similes sunt ori leonino apertor.
Glaucium, herbæ genus syluestris, et erraticæ, niagrũ uocatur. Alij paralion dicunt. Nascitur enim in afflatu maris, aut nitroso loco, inde nomen sumpsit. nã glaucus cæruleũ significat, qui color est maris.
Panace, herba est, quæ alio nomine dicitur cẽtaurea, cuius plures sunt species, interpretaturq; remedium ad omnia.
Bulbi Megarici à Megaris ciuitate Græciæ. Veniebant etiam ex Africa bulbi maxime laudati. Vtrunq; genus Columella scribit, cum dicit, megaris, & getulis glebis.
Chærephyllũ, herba est luxurians frõdibus, et ab hoc nomen accepit.
Lactucula q̃uis descendat à lactuca, tamen alia est herba lac habẽs.
Vlpicum, mordax, & graue olens allium.
Fabis habilis, herbas significat quibus fabæ condiri solebant. Sunt enim fabæ fabrorum conuiuia.
Siser, herba, cuius radicem olim nobilitauit Tiberius Cæsar flagitans eam omnibus annis à Germania.
Assyrio semine radix, hæc syriaca radix uocatur, quod ex hortis Syrorum sit translata.
Pelusiaci, idest Aegyptij Zithi potus, quem è fruge excogitauit Aegyptus, ab alijs ceruesia dicitur.
Salgama appellabantur à priscis quæcunque conditanea ad uictum nostrum in uasis seruabantur.
Inula, herba, quæ suo aspectu, atq; natura tristitiam affert. nomenq; suum adhuc seruat.
Olus, pullum, alio nomine atrum olus.
Lactis gustus, quæ condiat herba. De lepidio uidetur intelligere, cuius usus non est sine lacte, emendat enim cutem in facie, & lepras tollit, & cicatricum uulnera, & nomen trahit à græco.
Cymata in brassica dicuntur, quæ uere proximo post primam sectionem è caulibus colliguntur, uel (ut alij dicunt) tenuiores cauliculi.
Cumæ, urbs campaniæ, unde cumana brassica sessilis folio, & capite patula.

Signa

Signia, urbs campaniae.
Mauriani populi propè Marsos.
Capua, campaniae ciuitas.
Fauces caudinae, locus ubi Romanus exercitus fraude Samnitium interceptus fuit.
Stabiae, uetus campaniae oppidum.
Vesuuium, siue Vesbium mons ardens in eadem campania.
Parthenope, Neapolis.
Sebetide nympha, Sebetos fons est Neapoli, cuius aqua uicatim decurrens omnes ferè usus Neapolitanis praestat.
Pompeij, & Herculaneum, oppida campaniae.
Siler, fluuius iuxta praedicta oppida.
Sabelli, populi à Sabinis orti, qui incolunt montes, qui sunt inter Sabinos, & Marsos.
Genera cauliũ ex his locis complura fiebant. nam pompeianum procerius caule ab radice tenui intra folia crassescit.
Sabellico usq; in admirationem crispa sunt folia.
Turni lacus, locus ex conualle ariana, ubi quondam fuit lacus Turni, inde subierunt lacutures caules.
Tibur, ciuitas haud longe ab urbe olim fertilis pomis.
Brutij, populi sunt ultimi habitatores Italiae Siciliam uersus.
Mater Aritia porri, ex Aritia porrũ erat capitatum, et genus cauliũ non excelsius, folio numerosius quoq;, atq; tenuius.
Resoluit nexus, idest peperit, & enixa est.
Portitor helles, aries, qui in coelum deportatus est.
Capitis porri, idest capitati porri.
Sampsucus, herba quam nunc appellant maioranam, alioq; nomine amaracus dicitur.
Staphylinus, pastinaca est erratica, siue agrestis.
Aeacij flores, hyacinthus, quem è sanguine Aeaci natum dicunt.
Corambla herba est, quae oculos retundit, & hebetes facit. Ideoq; dicta corambla. Nam κορὰ pupulam significat, ἄμβλυ uero retusum, & habes.
Lactucarum quoq; plura sunt genera, hoc est Caeciliae, Cappadoces, Tartesiacae, Paphia, siue Cypria. Est etiam sessilis lactuca.
Mea quã generãt Tartessi littore Gades. Tartesiã lactucã suã dicit, quoniã Columellarũ familia ex municipio gaditano progenita erat.
Ferali mense lupercus, idest Februarius mensis, in quo sacra feralia mortuis fiebant, & ludi lupercales.

Calēdæ ueneris Calēdæ Apriles, nā à Venere aprilis nomē trahit.
Amphitrite, uxor fuit Neptuni. Tethis uero Oceani senis.
Amores acrisioneos. idest Danaes filiæ Acrisij, quā conuersus in imbrem aureum compressit Iupiter.
Dyndimus, mons Phrygiæ Cibele sacer, quæ dea sacerdotes suos in furias agebat.
Citheron, Parnassi iugum, ubi erat Nysa urbs dicata Baccho.
Euie nos legendum esse dicimus, q̄q̄ interposita aspiratione euhye legant. Nam ab εὐοῖ, quæ uox est bacchantium nascatur.
Pæan, laus in Apollinem pro uictoria, uel peste auertenda.
Satureia thymus, & thymbra, herbæ sunt.
Iacchus, Bacchus à fremitu.
Corymbus uua est ederæ.
Harō in ægypto uocāt bulborū genus scyllæ proximū amplitudine.
μελάνθιον græce, latine git dicitur, alio nomine melanspermon, idest nigrum semen, alij nigellam.
Molochen agrian ibiscum appellant. Quidā alij dicunt malachen, hoc est maluam.
Miris, siue smiriza, uel ut alij mira, herba est simillima cicutæ caule, folijsq;, & flore minor.
Mucrone, graphio, quo in pugillaribus cereis scribimus.
Litera proxima primæ, idest b beta.
Beta, herba nigra, & candida, quæ & bleta dicitur.
Lotus, arbor est dicata matri deū, est ēt herba ī Phrygia laudatissima.
Oscitat leo, aperitur leonis flos.
Sabæum, arabicum. Nā in Arabia felici odoramenta pretiosa nascuntur, ut balsamus, casia, thus.
Pegasidum, musarum à pegaso equo.
Acheloides, nymphæ à fluuio Acheloo dictæ.
Dryades, deæ arborum. Nepeæ, colliū.
Amphrysus, fluuius Thessaliæ.
Lycæus, & Cyllene, montes Arcadiæ.
Helesus, fluuius, & mons non longe ab æthna.
Dioneis floribus, idest Veneris.
Pyrois gemma à colore igneo dicta.
Thaumantias iris. filia Thaumantis.
Bionias, herba est, quæ pāpinorū amœnitatē præstat, & alligat q̄d obuiā habet.
Iubar, lumen est, & pro aurora ponitur.
Hibero, hispano.

Balausus,

Balausus, herba est non multum dissimilis à narcisso.

Ligustrum, herba uilis.

Balsamum herbam significat, & arborem balsami, sicut & casia herba, & arbor.

Ferrugineis, purpureis. Nam ferrugo est purpura intensior.

Flammeola, rubea, nam flammeum rubeum est.

Sirpiculum, canistrum ex sirpis confectum.

Fiscina, uasis genus.

Portūnus, deus maris, quem græci Palæmona appellant.

Gerulus à gerendo, & is est, qui corpore aliquid gerit.

Gemino astro, idest signo geminorum.

Lernei cancri, idest qui ex lerna palude exijt, dum Herculis pedem momordit pugnantis, & in sydus relatus est.

Fortis fortunæ dies appellatus à Seruio Tullo rege, quod is fanum fortis fortunæ secundum Tyberim extra urbem dicauit.

Ocymum, herba est quam basilicon alij appellant. Sunt qui per Z scribant oZimum à uerbo græco ὄζω.

Cylindrus, lapis teres, quo terra densatur, & æquatur.

Pulex, uermiculus herbis infestus, & præcipue brassicis.

Limaces, cochleæ à limo appellatæ.

Campe, uermis genus hortenses herbas infestans dicta à uerbo græco κάμπτειν, quod est flectere.

Eruca, uermis rodens herbas.

Robigo deo, ut auerteret rubiginē, catulo ab uberibus tracto faciebant.

Tages is fuit, qui primus Hetruscis aruspicij disciplinam tradidit.

Caput nudum cute, idest caluariam asini. nam asinæ caluaria in hortis ponebatur, ut sua præsentia, quæ spectabat, fœcundaret.

Tarcon, Hetruriæ dux, & aruspex.

Vitibus albis, uite bionia, quæ dicitur ἄμπελος λευκή.

Amythaon Melampodis pater fuit, qui inter medicos præclarus habitus est, similiter & Chiron.

Nocturnas uolucres, noctuā, bubonem, ululam, uespertilionē. Solebāt enim prisci ad hortos tuendos noctuam pennis patentibus figere.

Pingui amurca, fece olei, quæ contra culices, & limaces uim habet (maximam.

Fruge salis mica salis.

Serum, aqua lactis.

Dardaniæ artes, Phrygij faciebāt mulierem menstruatam, nusquam cinctam solutis capillis, nudis pedibus contra erucas, & cætera hortum arcuire.

Iolchos, Thessaliæ ciuitas.
Protocomos, primũ comátes. Alij prototomos legũt. i. primæ sectiõis.
Tyrsos tartesiacos, idest lactucæ tartesiæ. Paphios, Cypriæ.
Secto, sectiuo.
Lubrica lapathos, quam ὑδρολάπαθον uocant.
Tannus, herba est minutis folijs, & aculeata.
Scylla, genus est bulbi.
Ruscus, herba est aspera, & horrida.
Andrachne, herba est, quæ portulaca dicitur.
Atriplex, herba est syluestris. s. & satiua accusata á Pythagora.
Ricinus, genus cucumeris rotondi á uerme. nam oblongus cylindro nõ est absimilis.
Attæi hymeti, idest attici mellis, quod optimum nascebatur in Hymeto monte Athenarum.
Pix naricia ab insula maris Ionij dicta.
Amula, uas ad aquam gestandam.
Canis erigones, idest canicula Sydus.
Hyperionis, idest solis. Nam sol ab Hyperione progenitus fuit.
Armenia Cereola, & Damascena, prunorum genera.
Persica peregrina fuerunt utpote quæ ab Persia ad nos transierint.
Asiatica Persica frigoribus prouenìebant, contra Gallica tempestiua fiebant.
In ficorum genere sunt calcidicæ, chiæ, purpureæ, chelidoneæ, mariscæ, calistrutiæ, liuiæ libyssæ flauæ, & reliqua.
Sacris tardipedi, idest uulcanalibus.
Conglis, rapi genus.
Decoxit domino, debitam pecuniam cum non esset soluendo, abstulit.
Ornithia ab auibus tractum nomẽ. Appellantq; tempus, quod est septuagesimo die post brumam ab aduentu auium. Tunc enim adueniunt hirundines, ciconiæ, coturnices, & reliquæ aues aduenæ.
Halcyonij ab halcyonibus auibus nomen traxere, quarũ fœturæ ante brumam septem diebus, & totidem post mare sternitur.
Quinquatria, dies Mineruæ sacer.
Orthocissos, recta edera, & rigens, quæ sola sine adminiculo stat.
Muscantur, musco integuntur.
Prodromi aquilones appellantur, q octo fermé diebus exortũ caniculæ antecedunt.
Procyon stella, quæ antecanis dicitur latine.
Ethesiæ, uẽti stati q quotannis í uigore æstatis ꝑflant triginta diebus.
Cassiope, astrum, in quod relata fuit Cassiope mater Andromedæ.

Elices dicuntur reuolutiones.

Tuberes, peregrina poma ex Africa in Italiam deportata.

Armeniaca, præcocia persica quidam putant. Nam tuberes, & armeniaca proxime ab amygdala florent.

Dolus Mendesius, scriptor ægyptius fuit.

Thalli dicũtur in porris, et cæpis, et allio medij stipites ἀπὸ τοῦ θάλλειν. (idest uirescere.

Mundus, muliebris ornatus, græce κόσμος.

Valetudinarium, locus, in quo ægroti stant, ut curentur.

Sedentaria opera, quæ ab artificibus sedendo fiunt.

Promus à promendo dicitur, & est qui uictum familiæ promit.

Cællarius, qui habet curam cællarij. Cællarium autem est, ubi reponebantur ad annuum usum necessaria.

Atriensis is erat, cui credebatur cura atrij.

Nomophylaces dicuntur legum custodes, & seruatores ἀπὸ τοῦ νόμου hoc est à lege, & τοῦ φύλακος, quod est custos.

Defrutaria uasa, ad defrutum idonea.

Digitelli diminutiuum à digito, & uidetur esse genus herbæ.

Battis, herba aculeata sponte nascens, & est marina, & hortensis.

Sedum, alij sadum, alij sessuuium uocant, herba est in tegulis nascens.

Flaccescat, flaccidum fiat.

Pruna onychina, quæ colorem habent ὄνυχος, idest unguis.

Sesquilibra, libra una cum dimidio alterius.

Ligula genus mensuræ.

Pix brutia, secundus est liquor crassior defluens à ligno igni circundato, quæ rursus in cortinas æneas coniecta spissatur, & coagulatur.

Rutabulum dictum à proruendo.

Penicillum diminutiuum à peniculo, peniculus uero à pene, idest cauda deriuatur.

Radula instrumentum ferreum à radendo.

Scopula diminutiuum à scopa.

Sesquiculleare, uas, quod continet culleum, & dimidium alterius.

Suffriare à sub, & frio fit, hoc est paululum conterere.

Pelliculare à pelliculis fit, & uidetur esse circumligatis, uel positis pellibus obthurare.

Putearius possessiuum à puteo.

Arbustiuum ab arbusto possessiuum.

In proximo decumano, hoc est in limite decumano, qui fit ab ortu solis ad occasum, ut supra diximus, alter uero limes ex transuerso currens appellatur cardo.

Scipio baculum significat.

Petiolis, paruis pedibus, diminutiuum est.

Sestiana mala à Sestio nomen acceperunt.

Epityrum siue pityrum (ut diximus) à confracta oliua, quæ græce dicitur πίτυρις, nomen accepit.

Turiones dicuntur teneritates summitatum arborum, uel arbustorũ.

Sansam Gregorius Tifernus, utriusq; linguæ interpres, quod Strabo græce dicat πύρηνα, sansam iterpretatur, significat'q; græce os oliuæ.

Glaucinum græce dicitur oleũ mustum, hoc est expressum, ante quàm oliuæ calcẽtur, atq; premantur. Nam γλεῦκος græce, latine mustum.

Decemmodiæ, & trimodiæ, uasa sunt rustica, quibus rustici in ferendo frumento, dum serunt, utuntur. Necnon pollintor in frumento per molas frangendo trimodia utitur.

Oleastellum diminutiuum ab oleastro.

Gemellar uasis genus uidetur.

Oliuitatem appellarunt prisci, cum olea cogebatur.

Exanietur, exudando siccetur.

Glabrata, nuda, & sine pilis.

Offulæ, paruæ offæ. & hoc loco carnis frusta.

Decussatim, per decusses.

Nouacula, culter tonsorius.

Embammata ab græco ἐμβάπτειν fieri uidetur, & significat immersiones, quando intingimus, uel panem, uel obsonium in uasculis repletis re liquida.

Oxygarum, acetum cum garo significat ὄξος enim græce acetum, γάρον liquamen ex pisce.

Ligusticum, herba est in Liguriæ montibus nascens.

Vulturnus, uentus est, qui & græce εὖρος, & flat ab oriẽte brumali.

Tesseras appellat lapillorum frusta quadrata.

Scutulas, scutis intertextas, quod opus à gallis est institutum primo.

Tomices græco nomine appellantur ex cannabi impolito, & sparto leuiter tortæ restæ, ex quibus funes fiunt. Puluilli quoq;, quos in collo habent animalia ne restæ ledantur, tomices uocantur.

Rododaphnes, rosa laurina, quam nereum uocant.

Cautere, siue cauterium, ferrum ad urendum.

Focaneus quid sit, à Columella disce.

Opon cyrenaicum, succus sylphij.

Coracinam picem, nigram.

Amites, perticæ aucupatoriæ.

Basterna, genus rhedæ.

Crocodilus lacerta est Nili immensæ magnitudinis, quam debellauit ichneumon.
Euante, genus uitis.
Lomentum panis ex faba.
Gilbus, color est.
Brissam uuam tunc dicimus, cum pedibus ad exprimendum uinum calcatur.
Hydromelli, mellitæ aquæ.
Melissophyllus, herba est.
Mustus, nouus.
Glacridiæ, dulcis radicis.
Crocomagæ, herba est.
Metreta, uas est.
Chœnis, genus uasis.
Omphacomelli, immaturo melli.
Intrita ab intero uerbo, cuius præteritum est intriui, & supinum intritum fit, & proprie dicitur cibus de aleato mortario factus.
Numerorum quorundam nomina, quæ item mensuris, & ponderibus accommodantur, ascripta sunt.
As erat libra duodecim continens in se uncias.
Dupondius à duobus ponderibus, idest libris duabus.
Tressis à tribus assibus, et sic deinceps, usq; ad nonusses, idest ad nouem asses.
Decussis ab. X. assibus dictum, quæ dictio in omni denario numero mensuræ, & ponderis ualet.
Aeris minima pars sextula dicitur, quod sit sexta pars unciæ.
Semuncia, quod sit dimidia pars unciæ.

Sextans, quod sexta pars assis.	II.
Quadrans, quod tertia pars assis.	III.
Triens, quarta pars.	IIII.
Quincunx à quinq; uncijs, idest partes quinq;.	V.
Semis dimidium est assis.	VI.
Septunx à septẽ, & uncia conclusum, idest unciæ septẽ.	VII.
Bes olim des, dempto triente. i. octo, & declinatur bessis.	VIII.
Dodrans, dempto quadrante, nouem unciæ.	IX.
Dextans, dempto sextante, unciæ decem.	X.
Deunx, dempta uncia, unciæ undecim.	XI.

Silicum dictum est, quod semunciam secet.
Sextertius, dupondius, & semis.

GEORGIVS Alexandrinus Bernardo Iustiniano equiti, & senatori facundissimo .S.

PISISTRATVS Atheniensis patria sua per tyrannidem potitus, siue ut aliquid faceret, quo tyrannicum scelus minus inuidiosum foret, siue homericae maiestate motus, uatis praeclarissimi carmina dispersa, atque membratim per uniuersam Graeciam dissipata ad se proposito praemio deferri curauit. Sed cum illa lucri cupiditate indistincta promiscua, & temere cumulata plurimi attulissent, grammaticos accersiuit, qui tunc eruditissimi habebantur, id oneris iniungens, ut illam carminum molem indigestam accurate excuterent, penitus rimarentur, & prudenter reuolutam apte distinguerent. Qui tyranno obsequentes, uersus quos tanti uatis non putauerunt, omnino à familia homerica summouerunt, ut pote subditicios, & in Homeri domum mendaci inscriptione ingressos. Alijs asteriscum apposuerunt, quod lucis indigerent. Alios, quod infra poetae dignitatem uiderentur, obelisco confoderunt, Vnde factum est, ut diuini poetae opus, quod prius ordine fortuito legebatur. Pisistrati impendio, & acri grammaticorum iudicio commode diuisum, purum, candidum, & ex omni parte speciosum habeamus. Quod ĩ duo diuisum uolumina de facti nomine ῥαψῳδίας graeci dixerunt. Quàm uellem, ut nostra aetas aliquem Pisistratum sortita esset, qui praemijs hos ad ueterum scripta indaganda incitaret, ut libri in tenebris iacentes à situ, & foedo tinearum, atque blattarum morsu uindicari possent. Illis mandaret, ut studiose qui in lucem prodirent, quiq; in manibus habētur, eos perlegerent, atq; emendarēt. Quod si nobis concederetur, quorum seculo ars haec imprimendorum librorum excogitata, atque in summum culmen euecta est, forsan maxima illa latinarum literarum iactura plurima ex parte reparari posset. Sed proh dolor, res in contrarium cessit. Nam docti pariter, & indocti ad corrigendos libros passim concurrunt, quasi in compitis, & in plebe uulgaria illa decantentur, quae felicioribus temporibus remotiora, & recondita, mediocriterq; doctis incognita fuerunt. Quare cū res difficillima sine cura discriminis, & sine iudicio fiat, uix ausim dicere, obfuerit'ne magis, an profuerit latinis literis nouum istud artificium, nisi copia librorum ingenia multorum acuet, solertiamq; excitabit, qui collatis libris, deprehensisq; erroribus, merā ueritatem, quandoq; assequentur. Igitur cum Nicolaus Ienson Prisci Catonis librum uiri censura, triumphoq; insignis, & sui confessione aeui optimi sine aemulo agricolae impressurus esset, necnon & tres doctissimi illius

Varronis libros, qui potius par, quàm æmulus græcorum scriptorum in quocunq; disciplinarum genere fuit, & si huiusmodi recognitionem sæpe recusassem, quod peritissimi antiquarij, & otiosi hominis foret, non potui satis honeste bonis, & studiosis uiris id petentibus negare, præsertim cum se uereri dicerent, ne temerario, et uelut sacrilego quorundam conatu de maiestate Catoniana, Varronianáq; doctrina plurimum nobis tolleretur. Id quod deprehendebant ex quibusdã exemplaribus, in quibus pauca admodum, quæ uere Catonis, atq; Varronis dici possent, offendissent. Quæ res hoc item effecit, ut in prima utriusq; scriptoris parte, nonnulla putem aliter legi posse. Sed nostra hæc correctio primum repentino, & graui morbo intermissa, tum ne impressorum operarij cum dominorum noxa feriarentur, præcipitata fuit, alioquin diligenter examinanda, & pro uaria, & recondita priscarum rerum, ueterumq; uocum copia maturãda. Nam quid Catone nostrarum literarum parente (ut Plinius ait) antiquius? Apud quẽ multa in literis remotissima, & ipsis pontificum libris obscuriora, nostris hominibus, tum ignorata, tum desita leguntur. Quare studiosum, & accuratum lectorem rogamus, ut si uel legendis ueterum libris, uel usu aliquo rei rusticæ, priscarum dictionum significata cognouerit, hũc antiquum, & adorandum patrem iuuet. Hoc idem de Varrone dico, qui tribus libellis omnem agricolationis rationem subtiliter, & prudenter diuisam cumulate in dialogi morem absoluit. Abs quo non pauca mantuanus uates in georgicum suum carmen transtulit, atq; ita longe Hesiodũ reliqt, præcepta rustica in parteis quatuor partitus, ratione diuersissima ab ea, quã Seruius uirgilianus ĩterpres, aliâs doctissimus, in explanãda Georgici carminis quadripartita propositione tradit. In qua re plura dissererem, nisi ex ijs libris, qui nunc frequentissimi habentur, id luce clarius constaret. Sed ut lector lætior ad hæc legenda accedat, quædam annotauimus strictim enarranda, in quibus alioqui multi dubitarent. Quædã intacta reliquimus, quæ nos adhuc latent, ut possint alij uel libris fidelioribus repertis, uel ingenij bonitate, & egregia præceptorum doctrina de eruditione, & diligentia laudem quærere. Nam plurimum rei latinæ referret, hos authores, qui primi romano generi omnium rerum expetendarum præcepta tradiderunt, quamemendatissimos facere. Sed hanc emendationem nostram, qualiscunque ea sit, tibi dicamus Bernarde Iustiniane præclare senator, militiæq; insignibus decorate, quem in omni publico munere magnificum, atq; prudentem fere omnis Europa cognouit. Nam in censura domi mirabili quodam temperamento seuerus, hu-

manusq; fuisti. In diceda sentetia qs senator te grauior? copiosior? & uehementior auditur? Foris uero in geredis magistratibus, quanta tua fuit clementia, atq; iustitia? Sed in obeundis legationibus peculiarem illam domus tuae cum sapientia eloquentiam adeo praestitisti, ut uere Leonardum illum Iustinianum, patrem tuum oratorem clarissimum, ut corpore, ita spiritu, & eloquentia reddideris, possitq; in familiam Iustinianam per continuam seriem oratorum id dici, quod in Curionum laudem de eloquentia historiae commemorant. Igitur disertissime Patricie, siquando à publicis negotijs otiosus fueris, rusticos hos libros, quos legisse nec inutile, nec indecorum erit, paulo accuratius perlegas. In quibus (quod in utraque lingua polles plurimum) siquid mendosum inueneris, in studiosorum utilitatem emendabis, ut possint latinae quoq; literae de eruditione ita debere, quemadmodum de prudenti, & generoso consilio res tua publica tibi debet. Vale.

MARCI CATONIS PRISCI DE RE RVSTICA LIBRI CAPITA.

Vbi uuæ

Fructum

FINIS.

M. TERENTII VARRONIS DE RE RVSTICA CAPITA LIBRI I.

Quatuor

CAPITA LIBRI SECVNDI.

CAPITA LIBRI TERTII.

FINIS.

L. IVNII MODERATI COLVMELLAE DE RE RVSTICA CAPITA LIBRI. I.

CAPITA SECVNDI LIBRI.

CAPITA LIBRI TERTII.

CAPITA QVARTI LIBRI.

tura

CAPITA QVINTI LIBRI.

CAPITA SEXTI LIBRI.

CAPITA SEPTIMI LIBRI.

CAPITA OCTAVI LIBRI.

CAPITA NONI LIBRI.

LIBER DECIMVS CARMINA CONTINET DE CVLTV HORTORVM.

CAPITA VNDECIMI LIBRI.

CAPITA DVODECIMI LIBRI.

CAPITA LIBRI DE ARBORIBVS.

e

ST INTERDVM præstare populo, mercaturis rem quærere, ni tã periculosum siet, et item fœnerari, si tam honestum siet. Maiores enim nostri sic habuere, et ita in legibus posuere, furem dupli condemnari, fœneratorẽ quadrupli. Quanto peiorem ciuem existimarint fœneratorem, quàm furem, hinc licet existimari. Et uirum bonum cum laudabant, ita laudabant, Bonum agricolam, bonumq; colonum. Amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur. Mercatorem autem strenuum, studiosumq; rei quærendæ existimo, uerum (ut supra dixi) periculosum, & calamitosum. At ex agricolis & uiri fortissimi, et milites strenuissimi gignuntur, maximeq; pius quæstus, stabilissimusq; consequitur, minimeq; inuidiosus. Minimeq; male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt. Nunc (ut ad rem redeam) quod promisi institutum primum hoc erit. I.

PRAEDIVM Cum comparare cogitabis, sic in animo habeto, uti ne cupide emas, ne'ue opera tua parcas uisere, & ne satis habeas semel circumire. Quoties ibis, toties magis placebit, quod bonũ erit. Vicini quo pacto niteant, id animaduertito. In bona regione bene nitere oportebit, & uti eo` cum introeas, circunspicias. uti inde exiri possit, uti bonum cœlum habeat, ne calamitosum siet. solum bonum sua uirtute ualeat. Si poteris sub radice montis siet, in meridiem spectet, loco salubri, operariorum copia siet, boumq; ibiq; aquarium, & oppidum ualidum prope` siet, aut mare, aut amnis, quà naues ambulãt, aut uia bona, celebrisq;. siet autem & in ijs agris, qui non sæpe dominos mutant, qui in his agris prædia uendiderint, quos pigeat uendidisse, uti bene ædificatum siet. Caueto ne alienam disciplinam temere contemnas. De domino bono colono, bonoq; ædificatore melius emetur. Ad uillam cum uenies. uideto, uasa, torcula, & dolia multa ne sient. ubi non erunt, scito pro ratione fructuum esse. Instrumenti ne magni siet, bono loco siet. Videto quamminimi instrumenti sumptuosus ager ne siet. Scito idem agrum quod hominem, quamuis quæstuosus siet, si sumptuosus erit, relinqui non multum. Prædium quod primum siet, si me rogabis, sic dicam. De omnibus agris, optimoq; loco si emeris iugera agri centum, uinea est prima, si uino multo siet. Secundo loco hortus irriguus, tertio salictum, quarto oletum, quinto pratum, sexto campus frumentarius, septimo sylua cædua,

octauo arbustum, nono glandaria sylua. II.

PATER familias ubi ad uillam uenit, ubi larem familiarem salutauit, fundum eodem die, si potest, circumeat, si non eodem die, at postridie, ubi cognouit quomodo fundus cultus siet, opera'q; quæ facta, infecta'q; sient, postridie eius diei uillicum uocet roget, quid operis siet factum, satis'ne tempori opera sient confecta, quæ durare possint, quid restet, aut quæ reliqua sient conficienda, & quid factum uini, frumenti, aliarum'q; rerum omnium. ubi ea cognouit, rationem inire oportet operarium dierum. Si ei opus non apparet, dicit uillicus sedulo se fecisse, seruos non ualuisse, tempestates malas fuisse, seruos aufugisse, opus publicum effecisse. ubi eas, alias'q; causas multas dixerit, ad rationem operum, operarum'q; uillicum reuoca. Cum tēpestates, pluuiæ'ue fuerint, uideto quot dies, quæ'ue opera per imbrē fieri potuerint, dolia lauari, picari, uillam purgari, frumentum trāsferri, stercus foras efferri, sterquilinium fieri, semen purgari, funes ueteres sarciri, nouos'q; fieri centones, cuculiones'ue familiam oportuisse sibi sarcire. Per ferias uero fossas ueteres tergeri, uiam publicam muniri, uepres recidi, hortum fodiri, pratum purgari, uirgas uinciri, spinas runcari, cremari'q;, ex piscina immundicias efferri, mundicias fieri. seruis ex cocta cibaria non tanta dari, quanta cum sine tempestate operantur in aruis. Vbi hæc cognita æquo animo sient, quæ'ue reliqua opera sient, curare uti pficiantur. rationes putare argentariam, & frumentariā familiæ, pabuli'ue causa. quæ parāda siēt parare. rationē item uinariā, oleariā'q;, qd uenierit, quid exactum siet, quid reliquum siet, quid'q; siet, quod ueneat, quæ satis accipiunda sient, satis accipiantur. reliqua quæ sient, ut compareant. Siqua desint in annum, uti comparentur. quæ supersint, uti ueneant. quæ opus sient locato, locentur quæ deinde opera fieri uelit, et quæ locari uelit, imperet, & ea scripta relinquat. Pecus consyderet, auctionem uti faciat. Vendat oleum, si pretium habeat, uinum frumentum'q; quod supersit. Vendat boues uetulos, armenta reijcula, oues reijculas, lanā, pelles, plostrum uetus, ferramēta uetera, seruum senem, seruū morbosum, et siquid aliud supersit, uendat. Patremfamilias uendacem, non emacem esse oportet. III.

PRIMA adolescentia patremfamiliæ agrum statim conserere studere, ædificare diu cogitare oportet, conserere cogitare non oportet, sed facere. ubi ætas accessit ad annos trigintasex, tum ædificare oportet, si agrum consitum habeas. Tum ita ædifices, ne uilla fundum quærat, ne'ue fundus uillam. Patremfamiliæ uillam rusticam bene ædificatam habere expedit, & cællam oleariam, uinariam'q; instructam, et

dolia

dolia multa, uti lubeat caritatem expectare, & id rei & uirtuti, & gloriæ erit. Torcularia bona habere oportet, ut opus bene effici possit. Olea ubi lecta siet, oleum fiat continuo, ne corrumpatur. Cogitato quot annis tempestates magnas uenire, & oleam deijcere solere. Si cito sustuleris, & uasa parata erunt, nihil damni erit ex tempestate, & oleum uiridius, & melius fiet. Si in terra, uel tabulato olea nimium diu erit, putrescet, oleum fœtidũ fiet, ex quauis olea oleum uiridius, uel bonũ fieri potest, si tempori facies. In iugera oleti centumuiginti, uasa bina esse oportet. Si oletum bonum, beneq; frequens, cultumq; erit, trapetos bonos, priuos, impares esse oportet, ut si orbes contriti sient, cõmutare possis, funes loreos, priuos, uectes senos, fibulas duodenas, medipontos, priuos, loreos, trochleas græcanicas binas, quæ funibus sparteis ducantur. Orbiculis superioribus octonis, inferioribus senis citius ducẽs. Si rotas uoles facere, tardius ducentur, sed minore labore. IIII.

BVBILIA bona, beneq; ædificata, bonas præsepes faliscas habeãt clatratas. Clatros inter se oportet pede distare. Si ita feceris, pabulũ boues nõ eijcient. Villam suburbanã pro copia ædificato in bono prædio. Si bene ædificaueris, beneq; posueris eam, ruri si recte habitaueris, libentius, & sæpius uenies, fundus melior erit, minusq; peccabitur, fructi plus capies. Frons occipitio prior est. Vicinis bonus esto. Familiam ne sieris peccare. Si te libenter uicinitas uidebit, facilius tua uendes, operas facilius locabis, operarios facilius conduces. Si ædificabis, operis iumentis, materia iuuabunt. Siquid (bona salute) usu uenerit, benigne defendent. V.

HAEC ERVNT uillici officia. Disciplina bona utatur. Feriæ seruentur. Alieno manum abstineat. Sua seruet diligenter. Litibus familia supersedeat. Siquis quid deliquerit, pro noxa bono modo uindicet. Familiæ male ne sit, prouideat, ne algeat, ne esuriat, & opere bene exerceat, sic facilius malo, & alieno prohibebit. Villicus si nolet male facere, non faciet. Si passus erit, dominus impune ne sinat esse. Pro beneficio gratiam referat, ut alijs recte facere libeat. Villicus ne sit ambulator, sobrius siet semper. Ad cœnam nequò eat. Familiam exerceat, cõsyderetq;, ut quæ dominus imperauerit, fiant. Ne plus censeat sapere se, quàm dominum. Amicos domini eos habeat sibi amicos. Cui iussus siet, auscultet. Rem diuinam nisi compitalibus in compito, aut in foco ne faciat. Iniussu domini credat nemini. Quod dominus crediderit, exigat. Satui semen, cibaria, far, uinum, oleum mutuum dederit nemini. Duas, aut tres familias habeat, unde utenda roget, & quibus det. preter eas

nemini. Rationem cum domino crebro putet. Operarium, mercenarium, pollintorem diutius eundem ne habeat die. Nequid emisse uelit insciente domino, neu quid dominum celauisse uelit. Parasitum nequem habeat. Augurem, aruspicem, ariolum, chaldæum ne quẽ consuluisse uelit. Segetem ne defrudet, nam id infelix est. Opus rusticum omne curet uti sciat facere, & id faciat sæpe, dum ne lassus fiat. Si fecerit, scibit in mente familiæ quid siet, & illi animo æquiore facient. Si hoc faciet, minus libebit ambulare, & ualebit rectius, et dormibit libentius. Primus cubitu surgat. postremus cubitum eat. prius uillam uideat clausa uti siet, & uti suo quisq; loco cubet, & uti iumenta pabulum habeant. Boues maxima diligentia curatos habeto. Bubulcis obsequitor statim, quo libentius boues curent. Aratra, uomeresq́; facito, uti bonos habeas. Terrã cariosam caueto ne ares, ne'ue plostrum, ne'ue pecus in eam impellas. Si ita non caueris, quò impuleris, triennio fructum amittes. Pecori, & bubus diligenter substernatur, ungulæ curentur. Scabiem pecori, & iumentis caueto. id ex fame, & si impluit fieri solet. Opera omnia mature conficias face. Nam res rustica sic est, si unam rem serò feceris, omnia opera serò facies. Stramenta si deerunt, frondem iligneam legito, eam substernito ouibus, bubusq́;. Sterquilinium magnum stude ut habeas. Stercus sedulo conserua. cum exportaueris spargito, & comminuito. Per autumnũ euehito. Circum oleas autumnitate ablaqueato, & stercore addito, confoueto, frondem populneam, ulmeam, querneamq́; cædito, et per tempus eam condito non peraridam pabulum ouibus. Item fœnum, cordum, sicilimenta de prato demito, eaq́; arida condito. Post imbrem autumni rapinam pabulum, lupinumq́; serito. VI.

AGRVM Quibus locis conseras, sic obseruari oportet. Vbi ager crassus, & lætus est sine arboribus, eum agrum frumentarium esse oportet. Idem ager si nebulosus est, rapa, raphanos, milium, panicum id maxime seri oportet, in agro crasso, & caldo oleam conditiuam, radium maiorem salentinam, orchitem poseam, sergianam, colminianam, albicerem, quam earum in his locis optimam dicent esse, eam maxime serito. Hoc genus oleæ in uigintiquinq;, aut triginta pedes conserito. Ager oleto conserundo, qui in uentum fauonium spectabit, & soli ostentus erit, alius bonus nullus erit. Qui ager frigidior, et macrior erit, ibi oleam licinianam seri oportet. Sin in loco crasso, aut caldo seueris, hostus nequam erit, & ferundo arbor peribit, & muscus ruber molestus erit. Circum coronas, & circum uias ulmos serito, & populos, uti frondem ouibus, & bubus habeas, & materiam, ut siquid

ut siquid opus erit parata siet. Sicubi in his locis ripæ, aut locus iunctus humectus erit, ibi cacumina populorum serito, & arundinetum. Id hoc modo serito, bipalio uortito, ibi oculos arundinis pedes ternos alium ab alio serito. Ibiq; corudam serito, unde asparagi fiant. Nam conuenit arundinetum cum coruda, eo quia foditur, & incenditur, & umbram per tempus habet. Salicem græcam circum arundinetum serito, uti siet, qui uineam alliges. Vineă quo in agro conseri oportet, sic obseruato. Qui uino locus optimus dicetur esse, et ostentus soli, ibi amineum minusculum, & geminum eugeneum, & helueolum minusculum conserito. Qui locus crassius erit, aut nebulosior, ibi amineum maius, aut murgentinum, aut apicium lucanum serito. Cæteræ uites, & de his misellæ maxime in quemuis agrum conueniunt. VII.

FVNDO suburbano arbustum maxime cōuenit habere, uti ligna, & uirgæ salicti uenire possint, & domino fiat, qui utatur. In eodem fundo suum quodq; fructi genus conseri oportet, arbustoq; uitem copulari. Amineum minusculum, & maiusculum, & apicium. Hæc in ollis, ollæ in uinaceis conduntur. eadem in sapa, & musto recte conduntur, quas suspendas duracinas, amineas maiores, & scantianas, opportunissimas esse, hæ & ad fabrum ferrarium, pro passis recte seruantur. Poma mala struthea, cotone, scantiana, quiriniana, item alia conditiua mala mustea, & punica, eo lotium suillum, aut stercus, ad radicem eorū addere oportet, uti stabilia mala fiant. Pyra uolema, aniciana, & sementina. Hæc conditiua in sapa bona erunt, tarentina, mustea, & cucurbitina. Item alia genera q̄plurima serito, aut inserito, oleas orchites, posias, eæ optimæ conduntur, uel uirides in muria, uel in lentisco contusæ. Orchites ubi nigræ erunt, & siccæ, sale confricato dies duos, postea salē excutito, in solem ponito biduum, uel sine sale in defrutum condito. Sorba in sapa cum uis condire, uel siccare, uiridia facias. item pyra eodem modo facias. VIII.

FICOS Mariscas in loco cretoso, & aprico serito, africanas, & herculanas, saguntinas, hybernas, telanas, atras pediculo longo, eas in loco crasso, aut stercorato serito. Pratum si irriguum habebis, fœnum non deficiet. si non, & erit siccum, summittito sub urbe hortum omne genus, coronamenta omne genus, bulbos megaricos, myrtum coniugulum, & album, & nigrum, laurum delphicam, & cypricam, & syluaticam, nuces caluas, auellanas, prænestinas, & græcas, hæc facito uti serantur. IX.

FVNDVM Suburbanum, & qui eum fundum solum habebit, ita paret, itaq; conserat, uti quamfertilissimum habeat. Salicta lo-

cis aquosis, uietis, umbrosis, propter'q; amnes ibi seri oportet. Et id uideto, uti aut domui opus sient, aut ut uenire possint. Prata irrigua, si aquam habebis, id potissimum facito, si aquam non habebis, sic ut habeas quamplurimum facito. Hoc modo prædium quoduis expedit facere. X.

OLIVETVM agri ducentorumquadraginta iugerum habere oportet uillicum, uillicam, operarios quinque, bubulcos tres, subulcum unum, asinarium unum, opilionem unum. Summa hominum XIII. boues ternos, asinos instratos clitellarios, qui stercus uectent, tres, asinum unum ad oues centum, uasa olearia instructa iuga quinque, ahenum unum, quod capiat quadrantalia triginta, operculum aheni unum, uncos ferreos tres, urceos aquarios tres, infundibula duo, ahenum aliud, quod capiat quadrantalia decem. aheni operculum, urceos tres, labellum polulum, amphoras olearias duas, urnam quinquagenariam unam, trullas tres, situlum aquarium unũ, peluim unam, matellionem, trullum scutriscum unum, matellam, nasiternam unam, candelabrum unum, sextarium unum, plostra maiora tria, aratra cum uomeribus sex, iuga cum loris ornata tria, ornamenta bubus sex, urpicem unum, crates stercorarias quatuor, scirpeas stercorarias tres, semuncias tres, instrata asinis tria ferramẽta, furcas ferreas octo, sarcula octo, palas quatuor, rutra quinque, rastros quadridentes duos, falces fœnarias tres, stramentarias sex, arborarias quinque, secures tres, cuneos tres, fistulam farrariam unam, forcipes duas, rutabulum unum, foculos duos, dolia olearia decem, labra totidem, dolia queis uinaceos condat decem. amurcaria decem, uinaria decem. frumentaria uiginti, labrum lupinarium unum, serias sex, labrum uinaticum unum, solium unum, labra aquaria qnq;. opercula dolijs, & serijs priua plura, molas asinarias unas, et trusatiles unas, hispanienses unas, mollilia tria, abacum unum, orbes æneos duos, mensas duas, scamna magna tria, scamnum in cubiculo unum, scabillia tria, sellas quatuor, solia duo, lectum in cubiculo unum, lectos loris subtentos quatuor, & lectos communes tres, pilam ligneam unam, fulloniam unam, tedam iogalem unam, pilas duas, pilum fabarium unum, farrearium unum, seminarium unum, qui nucleos secernat, modium unum, semodium unum, culcitras octo, instragula octo, puluinos sexdecim, operimenta decem, mappas tres. centones pueris sex. XI.

VINEAM CENtenum iugerum habere oportet uillicum uillicam, operarios decem. bubulcum unum. asinarium unum. subulcum unum

unum. Summa hominum. XV. boues duos. & aſinos plostrarios duos. aſinum molarium unum. uaſa torcularia, inſtructa tria. dolia cum operculis, ubi uindemiæ eſſe poſſint, culeorum octingentorum. dolia item, ubi uinaceos condat uiginti, frumentaria uiginti. opercula doliorum, & tectoria priua. urnas ſparteas ſex. amphoras ſparteas quatuor. infundibula duo. cola uitilia tria. cola, queis florem demant, tria. urceos muſtarios decem. ploſtra duo. aratra duo. iuga ploſtraria duo. iugum aſinarium unum. mollile unum, ahenum, quod capiat culeos triginta. operculum aheni unum, uncos ferreos tres. ahenum aliud, quod capiat culeos decem, & operculum, urceos aquarios duos. amphoram naſiternam unam. peluim unam. matellionem unum. trullum unum. ſitulum aquarium unum. trullum ſcutriſcum unum. candelabrum unum. matellam, lectos quatuor. ſcamnum unum. menſas duas. abacum unum. ſcabillia quatuor, arcam ueſtiariam unam. armarium promptuarium unum. ſcamna longa ſex. rotam aquariam unam. modium præferratum unum. ſemodium unum. ſolium unum. labrum uinarium unum. labrum lupinarium unum. ſerias decem. ornamenta bubus, & aſinis iſtrata tria. ſemuncias tres. ſportas ſecarias tres. molas aſinarias tres. truſatiles unas. ferramenta, falces uineaticas ſex, ſcirpiculas quinq;, falces ſyluaticas quinque, arborarias tres, ruſticarias decem, ſecures quinque, & cuneos quatuor, uomeres ferreos decem, palas ſex, rutra quatuor, raſtros quadridentes ſex, crates ſtercorarias quatuor, ſcirpeam ſtercorariam unam. forcipes duas, foculos duos, rutabulum, corbulas amerinas, uiginti, quala ſataria. VII. alueos quadraginta palas ligneas quadraginta, lintres duos, culcitras quatuor, inſtragula quatuor, puluinos ſex, operimenta ſex, mappas tres, centones pueris ſex. XII.

IN TORCVLARIVM hæc opus ſunt, uaſis quinis, præla temperata quinque, ſuperuacanea tria, ſuculas quinque, ſuperuacaneam unam, funes loreos quinque, ſubductarios quinque, medipontos quinque, troclcas quinque, capiſtra quinque, aſſercula quinque, ubi præla ſita ſient quinque. ſerias tres, fibulas quadraginta, uectes quadraginta, confibulas ligneas, queis arbores comprimat, ſi dehiſcent, & cuneos ſex, trapetos quinque, cuppas minuſculas decem, alueos decem, palas ligneas decem, rutra ferrea quinque. XIII.

IN TORcularium uſui quod opus ſiet. Vrceum unum æneum, quod capiat quadrantalia qnq;, uncos ferreos tres, orbem æneũ unũ,

molas unas, cribrum unum, incerniculum unum, securim unam, scamnum unum, seriam uinariam unam, clauem torculario unam, lectum stratum, ubi duo custodes liberi cubent, & tertius seruus unà cum factoribus uti cubet. fiscinas nouas, uetus epidromum, puluinum, corium unum, lucernas craticulas duas, carnarium unum, scalas duas. In cællam oleariam hæc opus sunt. Dolia olearia, & opercula, & labra olearia. XIIII. côchas maiores duas, & minores duas, trullas æneas tres, amphoras olearias duas, urceum aquarium unum, urnam quinquagenariam unam, sextarium olearium unum, labellum unum, infundibula duo, spongias duas, urceos fictiles urnales duos, trullas ligneas duas, claues cũ clostris III. cællas duas, trutinam unã, centumpondiũ incertum unũ, et pondera certa. XIIII.

VILLAM Aedificandam si locabis nouam ab solo, faber hæc faciat oportet. Parietes omnes (uti iussitur) calce, & cementis, pilas ex lapide angulari, tigna omnia, quæ opus sunt, limina, postes, iugumenta, asseres, fulcimenta, præsepes bubus hybernas, & æstiuas faliscas, equile, cællas familiæ, carnaria tria. orbem, ahena duo, haras decem, focum, ianuam maximam, & alteram, quam uolet dominus, fenestras, clatros in fenestras maiores, et minores bipedales decem. lumina sex. scamna tria, sellas quinque, tedas iogales duas, luminaria sex, paululum latam pilam, ubi triticum pinsant, unam, fullonicam unam, antepagmenta, uasa torcula duo. Herus materiem, & quæ opus sunt domui, præstabit, & ad opus dabit, sucidet, dolabit, lineabit, secabit'q, materiam solam duntaxat. Conductor uero lapidem, calcem, arenam, aquam, paleas'q; parabit, & terram, unde lutum fiat. Si de cœlo uilla tacta siet, de ea re uerba diuina uti fiant, procuret. Huic operi pretium ab domino bono, qui bene præbeat, quæ opus sunt, & numos fide bona soluat. In tegulas singulas. N. duo. In tectum sic numerabitur tegula, integra quæ erit, quæ non erit, unde quarta pars aberit duæ pro una. Deliciares quæ erunt, pro binis integris putabuntur, in aliis quot erunt in singulas quaternæ numerabuntur. Villæ fundamenta ex cementis, & calce supra terram pede, cæteros parietes ex latere, iugumenta, & antepagmenta, quæ opus erunt, ex lapide indito. Cætera lex uti uilla ex calce, & cementis si fiat, in tegulas singulas. N. II S. in loco salubri bono domino. Hæc pretia, quæ supra posita sunt, ex signo inani pretium erit, loco pestilenti, ubi æstate fieri non potest, bono domino pars quarta pretiĳ accedat. XV.

MACERIA Si ex calce, & cementis, uel silice ædificetur, uti dominus omnia ad opus præbeat, altam pedes quinque facito, & culmen pedem

men pedem unum, crassam, pedem, & semissem, longam pedes quindecim, & uti sublinat conductor locari oportet. Parietes uillæ si locet in pedes centum, idest pedes denos quoquouorsum, habeat libellum in pedes quinos, & perticam unam, ped.iii.ciix. Si sesquipedalem parietem dominus uoluerit, fundamenta faciat, & ad opus præbeat, ei longitudini, & latitudini in pedes singulos altitudinis opus est calcis modium unum, arenæ modios duos. XVI.

CALCEM Partiario coquendam qui dant, ita dant. Calcarius perficit, & coquit, & ex fornace calcem eximit, & ligna conficit ad fornacem. Dominus lapidem, ligna ad fornacem, quod opus siet, præbet. XVII.

ROBVR, Et materies item pro ridica, ubi solstitium fuerit ad brumam semper tempestiua est. Quæ materies semen habet, cum maturum semen habet, tum tempestiua est. Quæ materies semen non habet, cum glubet, tum tempestiua est. Ea quæ semen uiride, & maturum habet, uti est semen de cupresso, & de pino, quisuis anni temporibus legere possis. item quisuis anni temporibus matura est, & tempestiua, ibi dum sunt nuces bimæ, inde semen excidet, & anniculæ. ubi primum incipiunt hiascere, tum legi oportet, tum primum per semen incipiunt maturæ esse. Postea usqueadeo sunt plus menses octo. Hornotinæ nuces uirides sunt. Vlmus, cum folia cadunt, tum utraq; tempestiua est. XVIII.

TORCVLARIVM si ædificare uoles, quadrarijs uasis uti cõtractiora fient. ad hunc modum uasa componito, arbores crassas pedes duos, altas pedes nouem cum cardinibus, foramina longa pedes tres semis, & ex calpta digitos sex. Ab solo foramen primum, pede unosemis. inter arbores ped.ii. inter arbores, & parietes ped.ii. arbores ad stipitem primum directos ped. sexdecim, stipites crassi ped.ii. alti cum cardinibus ped. decem, sucula præter cardines ped. nouem, prælum longum ped. uigintiquinque, inibi lingulam ped. II S. pauimentum binis uasis cum canalibus duobus ped. trigintaquatuor, trapetibus locum dextra, & sinistra, pauimentum ped. uiginti, inter binos stipites uectibus locum pedes uigintiduo. Alteris uasis ex aduersum ab stipite extremo ad parietem, qui pone arbores est, pedes uiginti. Summa torculario, & uasis quadrarijs, latitudo pedum sexagintasex, longitudo pedum quinquagintaduorum siet. Inter parietes, arbores ubi statues, fundamenta bona facito, alta pedibus quinq;, inibi lapides siliceos in totum forum statuito longum ped. quinque, latum ped. II S. Ibi foramen pedicinis duobus facito. ibiq; arbores

pediciano in lapide statuito. Inter duas arbores, quod loci supererit, robore expleto, eo plumbum fundito, superiorem partem arborum digitos sex altam facito siet, eo capitulum robustum indito, uti siet stipites ubi stent. Fundamenta pedibus quinis facito. Ibi silicem longum ped. II S. latum ped. II S. Crassum. ped. I S. planum statuito, ibi stipites statuito. Item alterum stipitem statuito, insuper arbores, stipitesq́; trabem planam imponito, latam ped. duos, crassam pede uno, longam ped. triginta septem. Has duplices indito, si solidas non habebis, sub eas trabes inter canales, & parietes extremos, ubi trapeti stent, trabeculam pedum uigintitrium, & semis imponito sesquipedalem, aut binas pro singulis desuper ponito. In his trabeculis trabes, quae insuper arbores stipites stant, collocato. In his tignis parietes extruito, iūgitoq́; materiae, uti oneris satis habeat. Aream ubi facies, ped. quinque fundamenta alta facito, lata ped. sex, aream, & canalem rotundam facito latam ped. quatuor S. Caeterum pauimento toto fundamenta pedum duorum facito. fundamenta, primum fistucato, postea caementis minutis, & calce arenato semipedem ununquodq; corium struito. Pauimenta ad hunc modum facito, ubi librаueris, de glarea, & calce arenato primum corium facito, id pilis subigito, inde alterum corium facito. Eo calcem cribro succretam indito alte digitos duos. ibi de testa arida pauimentum struito. ubi structum est, pauito, fricatoq́; oleo perungito, uti pauimentum bonum siet. Arbores, stipitesq́; robustas facito, aut pineas. Si trabes minores facere uoles canales extra columnam exponito, si ita feceris, trabes pedum uigintiduorum longae opus erunt. Orbem olearium latum pedibus quatuor, punicanis coagmētis facito crassum digitis sex. subscudes iligneas adindito. Eas ubi confixeris, clauis corneis occludito. In eum orbem tres cathenas indito. Eas cathenas cum orbibus clauis ferreis corrigito. Orbem ex ulmo, aut ex corylo facito. Si utrunque habebis, alternas indito. XVIIII.

IN VASA uinaria stipites, arboresq́; binis pedibus altiores facito, supra foramina arborum pedem quaeq; uti absient, unae fibulae locum facito. semipedem quoquouersum, in suculam sena foramina indito. Foramen, quod primum facies, semipedem ab cardine facito, caetera diuidito quamrectissime. porculum in media sucula facito. Inter arbores medium quod erit, id ad mediam collibrato, ubi porculum figere oportebit. uti in medio praelum recte situm siet. Lingulam cum facies, de medio praelo collibrato, ut inter arbores bene conueniat, digitum pollicem laxamenti facito. Vectes longissimos pedum decem, &

octo, secundos pedum sexdecim, tertios pedum quindecim, remissarios pedum duodecim, alteros pedum decem, tertios pedū octo. XX.

TRAPETI Columnellam ferream, quæ in miliario stat, eam rectam stare oportet in medio ad perpendiculum, cuneis salignis circūfigi oportet bene. eo plumbum effundere caueto, ni labet columnella. Si autem mouebitur, eximito, & denuo eodem modo facito, donec non se moueat, si se mouerit, eo plumbum fundito. Modiolos in orbes, oleaginos ex orchite olea facito, & eos circumplumbato, caueto, ne laxi sient. Si autem labent, in cuppam eos indito tunicas solidas, & latas digitum pollicem facito, labeam bifariam faciat, & habeat quas figat clauis duplicibus, ne cadant. XXI.

CVPPAM trapeti facito pedes decem tam crassam, quàm modioli postulabunt, mediam aliam iter orbes, quæ conueniat, tam crassam, quàm columnella ferrea erit. Eam mediam pertundito, uti in columnella indere possis. Eo fistulam ferream indito, quæ in columnellam conueniat, & in cuppam. Inter cuppam dextra, sinistráq; pertundito late digitos primores. IIII. alte digitos primores tres, sub cuppa tabulá ferream lata cuppa media erit, pertusam figito, quæ in columnellam conueniat dextra, sinistráq;, foramina ubi feceris, laminis circumplectito replicato in inferiorem partem cuppæ omnis quatuor laminas dextra, sinistráq; foramina utrinque secus laminas. Sublaminas polulas minutas supponito, easq; inter sese configito, ne foramina maiora fiant, quo cuppæ minusculæ indentur. Cuppam, qua fini in modiolos erit, utrinque secus imbricibus ferreis quatuor desues, ibiq; utrinque secus facito, qui figas. Imbrices medias claulis figito. Supra imbrices extrinsecus cuppam pertundito, qua clauus eat, qui orbem claudat. Insuper foramen librarium ferreum digitos sex latum indito, pertusum utrunque secus, qua clauus eat. Hæc omnia eius rei causa fiunt, uti ne cuppa in lapidem conteratur. Armillas quatuor facito, quas circum orbem indas, ne cuppa, et clauus conterantur. Intrinsecus cuppam materia ulmea, aut faginea facito. Ferrum factum, quod opus erit, uti idem faber figat. LX. operæ opus sunt, cum plumbum in cuppam emittis. IIII. cuppā qui concinnat, et modiolos qui indat, & plumbet operas fabri duntaxat octo. Idem trapetum oportet accommodet. Sumpti summa. N. LXXII. præter adiutores. XXII.

TRAPETVM hoc modo accommodare oportet, librator uti statuat pariter. ab labris digitum minimū orbem abesse oportet. ab solo mortarij orbes cauere oportet, ne quid mortarium terant. Inter orbem, & miliarium unum digitum interesse oportet, si plus intererit, atq; orbes

nimium aberunt, funi circunligato miliarium arcte crebro uti expleas quod nimium inter est. Si orbes altiores erunt, atq; nimium mortarium deorsum teret orbiculos ligneos pertusos in miliarium, in columnellam supponito, eo altitudinem temperato. Eodem modo latitudinẽ orbiculis ligneis, aut armillis ferreis temperato, usq; dum recte temperabitur. Trapetus emptus est in Suessano numis quadringentis, & olei. p. l. compositurae numis sexaginta, uectura boum, & operas sex cum bubulcis numis septuaginta duobus. cuppam ornatam, numis septuagintaduobus. pro oleo. N. XXV. Sũma sumpti. N. DCXXVIIII. caeterus ornatus domi. Põpeijs emptus est trapetus numis tricentis octogintaquatuor, uectura ducentis octoginta numis empta est. Domi melius concinnatur, & accommodatur. Eo sumpti opus est. N. LXV. Summa. N. DCCXXIX. Si orbes ueteres trapeto parabis medios crassos pede uno, digitis tribus. altos pede uno, foramen semipede quoquouorsum. Eos cum aduexeris, ex trapeto temperato. Venduntur ad rufri macerias numis centumoctoginta, temperantur numis triginta, tantidem Pompeijs emuntur. XXIII.

FACE Ad uindemiam, quae opus sunt, uti antea parentur, uasa lauentur, corbulae sarciantur, picentur dolia, & alia, quae opus sunt, picentur. & cum pluet, aqua imbuantur. Quala parentur, & sarciantur. far molatur. bennae emantur. oleae caducae saliantur. Vuas misellas ad uinum praeliganeum, quod operarij bibant, ubi tempus erit, legito. succum puriter omnium dierũ pariter in dolia diuidito. Si opus erit, defrutum indito in mustum, de musto lixiuo coctum, partem quadragesimam addito defruti, uel salis sesquilibram in culeum indito. Marmor si indes in culeum, libram indito in urnam, & misceto cum musto. Si in dolium resinam indes, in culeum musti. p. iii. bene commimuito, inde in fiscellam indito, & facito uti in dolio musti pendeat. eam crebro quassato, uti resina deliquescat. Si indideris defrutum, aut marmor, aut resinam, dies uiginti permisceto crebro, tribulatóq; quotidie. Tortiuum mustum circuncidaneum suo cuiq; dolio diuidito, additóq; pariter. XXIIII.

VInum graecum hoc modo fieri oportet. Vuas Apicias percoctas bene legito. ubi delegeris, in eius musti culeum aquae marinae ueteris quadrantalia bina, uel salis puri modium. Hũc in fiscellã suspendito, sinitóq; cum musto distabescat. Si helueolum uinum facere uoles, dimidium helueoli, dimidium apicij indito, defrutiq; ueteris partem trigesimam addito. Quicquid uini defrudabis, partem trigesimam defruti addito. XXV.

CVM Vinum coctum erit, & cum legetur facito uti seruetur familiae primum. Sic'q; facito, studeas bene percoctum, siccum'q; legere, ne uinum nomen perdat. Vinaceos quotidie recētes succernito, Lectos ex siccato restibus subtentis, cribro illi rei parato, siccos conculcato in dolia picata, uel in lacum uinarium picatum. id bene operito, iubeto'q; oblini, uti habeas, quod des bubus per hyemem. Indidem, si uoles, lauito paululum, & lorea erit familiae, quod bibat. XXVI.

VINDEMIA Facta uasa, torcula, corbulas, fiscinas, funes, patibula, fibulas iubeto suo quicq; loco condi. Dolia cum uino bis in die facie extergeantur. Priuas'q; scopulas in dolia facito habeas illi rei, queis labra doliorum circunfrices. Vbi erit lectum post dies triginta, si bene deacinata erunt dolia, oblito. Si uoles de fece demere uinum, tum erit ei rei optimum tempus. XXVII.

SEMENTIM Facito ita, ocymum, uitiam, fœnum graecum, fabā, eruum, pabulum bubus serito. Alteram, & tertiam pabuli sationem facito. Deinde alias fruges serito, Scrobes inuertito oleis, ulmis, uitibus, ficis, simul cum semine. Si erit locus siccus, tum oleas per sementim serito, & quae ante satae erunt, teneras tum supputato, & arbores ablaqueato. XXVIII.

OLEAS, Vlmos, ficos, poma, uites, pinos, cupressos cum seres, bene cum radicibus eximito cum terra sua quamplurima, circunligato'q; uti ferre possis, in alueo, aut in corbula ferri iubeto. Caueto autem, ne cum uentus siet, aut imber, effodias, aut feras. nam id maxime cauendum est. In scrobe cum pones, summam terram subdito. postea operito terra radicibus fini, deinde calcato pedibus bene, deinde fistucas, uectibus'q; calcato, quamoptime poteris. Id erit ei rei primum. Post haec arbores crassiores digitis quinque quae erunt, eas praecisas serito, oblinito'q; fimo summas, & folijs alligato. XXVIIII.

STERCVS Diuidito sic. Partem dimidiam in segetem, ubi pabulum seras, inuehito. & si ibi olea erit, simul ablaqueato, stercus'q; addito. Postea pabulum serito, partem quartam circum oleas ablaqueatas, qua maxime opus erit, addito, terra'q; stercus operito. Alteram quartam partem in pratum reseruato, id'q; tum maxime opus erit, ubi fauonius flabit. Euehito luna silenti. XXX.

BVBVS Frondem populneam, ulmeam, querneam, ficulneam'q; usquedum habebis, dato. Ouibus frondem uiridem, usquedum habebis, praebeto. Vbi sementim facturus eris, ibi oues delegato, et frondem usq; ad pabula matura dato. Pabulū aridum, qđ cōdideris in hyeme, q̄maxime conseruato, cogitato'q; hyems q̄longa siet. XXXI.

AD Oleam cogendam quæ opus erunt, parentur. Vimina matura, salices per tempus legantur, uti siet unde corbulæ fiant, & ueteres sarciantur. Fibulæ unde fiant aridæ iligneæ, ulmeæ, nuceæ, ficulneæ facæ uti in stercus, aut in aquam conijciantur. inde ubi opus erit, fibulas facito. uectes iligneos, aquifolios, laureos, aut ulmeos facito, uti sient parati. Prælum de sappino atra potissimum facito. At ulmeã, pineam, nuceam, hanc, atq; aliam materiẽ omnem cum effodies, luna decrescente eximito post meridiem sine uento austro. Tum erit tempestiua, cum semen suũ maturũ erit. Cauetoq;, ne per rorẽ trahas, aut doles. Quæ materies semen nõ habebit, cum glubet, tempestiua erit. Vento austro caueto, nequã materiẽ, ne ue uinũ tractes, nisi necessario. XXXII.

VINEAS, arboresq; mature face uti incipias putare. Viteis propages in sulcos, sursum uorsum, quoadeius facere poteris. facito uti ducas. Arbores hoc modo putentur, rami diuaricentur, quos relinques, & uti recte cædantur, & ne nimium crebri relinquantur. uites bene nodentur per omnes ramos. diligenterq; caueto, ne uitem præcipites, & ne nimium perstringas. Arbores facito uti bene maritæ sint, uitesq; uti satis multæ asserantur, & sicubi opus erit, de arbore deijciantur, et in terram deprimantur, et biennio post præcidito ueteres. XXXIII.

VINEAM sic facito, uti curetur. Vitem bene enodatam deligato recte, flexuosa uti ne siet, sursum uorsum semp adducito, quoadeius poteris, uinarios, custodesq; relinquito. Quamaltissimam uineam facito, alligatoq; recte, dum ne nimium constringas, hocq; modo eam curato. Capita uitiũ per sementim ablaqueato. Vineam putatam circũfodito. arare icipito, ultro citroq; sulcos perpetuos ducito. Vites teneras quam primũ propagato, ueteres q̃minimum castrato, potius, si opus erit, deijcito, biennioq; post præcidito. Vitem nouellam resecari tum erit tẽpus, ubi ualebit. Si uinea à uite caluata erit, sulcos interponito, ibiq; uiuiradicem serito. umbrã ab sulcis remoueto, crebroq; fodito. In uinea uetere serito ocymũ. Si macra erit, qđ granum capiat ne serito, & circũ capita addito stercus, paleas, uinaceas, aut aliqd horũ, quo rectius ualeat. Vbi uinea frondere cœperit, pampinato. Vineas nouellas alligato crebro, ne caules satæ perfrigantur. Et quæ iã uitis inperticã ibit, eius pampinos teneros alligato leuiter, porrigitoq;, uti recte spectent. Vbi uua uaria fieri cœperit, uites subligato, pampinatoq;, & uuas expellito, circum capita sarrito. Salictum suo tempore cædito, glubito, arcteq; alligato. Librũ conseruato, & cum opus erit in uinea ex eo in aquã conijcito. Vimina unde corbulæ fiant, cõseruato. XXXIIII.

RE deo ad semẽtim. ubi q̨sq; locus frigidissimus, aquosissimusq; erit, ibi primũ serito. In calidissimis locis semẽtim postremũ fieri oportet. terrã

caue cariosam tractes. ager rubricosus, et terra pulla atterina rudeta, et arēosa. Itē quæ aquosa nō erit, ibi lupinū bonū fiet. In creta, et uligie, et rubrica, et agro, q aquosus erit, semē adoreū potissimū serito, quæ lo ca sicca, et nō herbosa erūt, et apta abumbra, ibi triticū serito. XXXV.

FABAM in locis ualidis nō calamitosis serito. Vitiā, et fœnū græcū q̃minime herbosis locis serito. Silignē, triticū in loco apto, & celso, ubi sol q̃diutissime fiet, seri oportet. Lētim i rudeto, et rubricoso loco, q her bosus nō fiet, serito. Hordeū q locus nouus erit, aut q restibilis fieri pote rit, serito. trimestrē quo i loco semētin maturā facere n̄ poteris, et q locus restibilis crassitudie fieri poterit, seri oportet. Rapīnā et coles rapicij un̄ fiāt, et raphanū i loco stercorato bn̄ aut i loco crasso serito. XXXVI.

QVAE Segetem stercorant. Stercus columbinū spargere oportet in pratum, uel in hortum, uel in segetem. Caprinum, ouilum, bubulum, item cæterum stercus omne sedulo conseruato. Amurcam spargas, uel irriges ad arbores, circum capita maiora amphoras, ad minora urnas cum aquæ dimidio addito, & prius ablaqueato nō alte. XXXVII.

CARIOsam terrā facit, si iacies cicer, et q a uellitur, salsum est, eo ma lum est. Hordeum, & fœnū græcum, & eruū, hæc oia segetem exu= runt, et omnia, quæ uelluntur ex eis, mala sunt. Nucleos in segetem ne ididerıs, q suffocant fruges. Lupinū, faba, uitia, stercus unde facias, ha bēt. Stramēta, paleæ, fabalia, & cætera itidē. Aceris frondē, iligneā, querneā ex segeti uellito. Stipulas, ebulū, et cicutā & circum sata her= bam altam succide, et eā substernito ouibus, bubusq;. Frondē putridā & putrem partem de nucleis succernito, et in lacum conijcito, eo aquā addito, pmiscetoq; rutro bene. Inde lutū circū oleas ablaqueatas addi to, et nucleos item cōbustos addito. Vinea si macra erit, sarmēta sua cō cidito minute, et ibidē iarato, aut infodito. Per hyemē lucubratione hæc facito. Ridicas. et palos, quos pridie in tecto posueras, siccos dolato, faculas facito. Stercus egerito, nisi i trimestri, lunaq; dimidiata materiā ne tangas. Materiā, quam effodies, aut præcides, ab terra diebus septē, q̃bus luna plena fuerit, optime eximetur. Omnino caueto, ne quam ma teriā doles, neu cædas, neu tāgas, nisi siccā, neu gelidā, neu rorulentā. Frumēta bis face sarrias, runcesq;, auenāq; destringas. De uinea, et ar boribus putatis sarmenta deterge, fiscinā face, et uites, et ligna in cami nū cōgere, ficulna, et codicillos dn̄o in aceruū componito. XXXVIII.

FORNAcem calcaream pedes latā decē facito, altam pedes uiginti usq; ad pedes tres summam latam redigito. Si uno præfurnio coques, lacunam intus magnam facito, uti satis fiet, ubi cinerem concipiat ne foras sit educendus. Fornacem bene struito, farcitoq; foras, ut to-

tum fornacem infimam complectatur. Si duobus præfurnijs coques, lacuna nihil opus erit. Cum cinere eruto opus erit, altero præfurnio eruito, in altero ignis erit. Ignem caueto ne intermittas, quin semper siet, ne'ue noctu, ne'ue ullo tempore intermittatur, caueto. Lapidem bonum, quamdurissimum, quamminime uarium in fornacem indito. Cum fornacem facies, fauces præcipites deorsum facito. Ubi satis foderis, tum fornaci locum facito, ut quamaltissima, & quamminime uentosa siet. Si parum altam fornacem habebis, ubi facies, lateribus summam struito, aut cementis. Summam cum luto extrinsecus oblinito. Cum ignem subdideris, siqua flamma exibit, luto oblinito, ne nisi per orbem exeat summum. Ventus ad præfurnium caueto ne accedat. Inibi austrum caueto permaxime. Hoc signi erit, ubi calx cocta erit, summos lapides coctos esse oportebit. item infimi lapides cocti cadent, & flamma minus fumosa exibit. Itaq; si ligna, & uirgas non poteris uendere, neq; lapidem habebis, unde calcem coquas, de lignis carbones coqto, uirgas, et sarmenta, quæ tibi ustioni supererũt, in segetem cõburito. Ubi eas combusseris, ibi papauer serito. XXXVIIII.

VBI Tempestates malæ erunt, cum opus fieri non poterit, stercus de sterquilinio egerito. Bubile, ouile, cortem, & uillam bene purgato, Dolia plumbo uincito, uel materie quernea, & nisi sicca alligato. Si bene sarseris, aut bene alligaueris, & in rimas medicamentum ĩdideris, bene'q; picaueris quoduis dolium, uinarium facere poteris. Medicamentum in dolium hoc modo facito. Ceræ partem. I. resinæ partem. I. & sulfuris partem. IS. Hæc omnia in caliccm nouum indito. eo addito gypsum contritum, uti crassitudo fiat quasi emplastrum, & eo dolia sarcito. Ubi sarseris, qui colorem eundem facias, cretæ crudæ partes duas calcis tertiam commisceto, inde laterculos facito, coquito in fornacem, conterito, id'q; inducito. Per imbrem in uillam quærito, quid fieri possit. Ne cessetur munditias facito. Cogitato, si nihil fiet, nihilo minus sumptum futurum. XL.

PER Ver hæc fieri oportet. Sulcos, & scrobes fieri seminarijs uitiarijs locum uerti. uites propagari. in locis crassis, & humectis ulmos, ficos, poma, oleas seri oportet. Ficos, oleas, mala, pyra, uites inseri oportet luna silenti post meridiem, sine uento austro. Oleas, ficos, pyra, mala, hoc modo inserito. Quem ramum insiturus eris, præcidito, inclinato aliquantulum, ut aqua defluat. Cum præcides, caueto, ne librum conuellas. Sumito tibi surculum durum, eum peracuito, salicem græcam discindito, argillam, uel cretam coaddito, arenæ paululum, et fimum bubulum. Hæc unà bene condensato, quammaxime uti lutum fiat, dein capito

dein capito tibi scissam salicem, eaq; stirpem praecisam circunligato, ne liber frangatur. ubi id feceris, surculum aridum praeacutum inter librum, & stirpem arcito primores digitos duos, postea capito tibi surculum, quod genus inserere uoles, eum primorem praeacuito obliquum primores digitos duos. surculum aridum, quem arciueras, eximito, eoq; arcito surculum, quẽ inserere uoles. librum ad librum uorsum facito, arcito usqueadeo quo praeacueris. Idem alterum surculum tertiũ, quartum facito. Quot genera uoles, tot indito, salicem graecam amplius circunligato, luto densato, stirpem oblinito, digitos crasso tres. Insuper lingua bubula obtegito, si pluat, ne aqua in librum permeet. eam linguam insuper librum alligato, ne cadat. Postea stramentis circundato, alligatoq;, neu gelu noceat. XLI.

VITIS Insitio una est per uer, altera est cũ uua floret, ea optima est. Pyrorum, & malorum insitio per uer, & per solstitium dies quinquaginta, & per uindemiam. Oleae, & ficorum insitio est per uer. Vitem sic inserito, praecidito quam inseres, eamq; mediã diffindito per medullam. eo surculos praeacutos arcito. Quos inseres medullã cum medulla componito. Altera insitio est. Si uitis uitem contingat, uitis utriusque latus alterum praeradito oblique, & inter sese medullã cum medulla libro colligato. Tertia insitio est. Terebra uitem quam inseres, pertundito. eo duos surculos uitigneos, quod genus esse uoles, insertos obliquos arcito ad medullam, facitoq;, ut medullae medullam coniungas, arcitoq; ea, qua terebraueris, alterum ex altera parte. Eos surculos facito sint longi pedes binos, eos in terram demittito, replicatoq; ad uitis caput, uitiq; uinclis alligato, medios in terram defigito, terraq; operito. Haec omnia luto praedicto oblinito, alligatoq;, integitoq; ad eundem modum, tanquam oleas. XLII.

FICOS, & oleas altero modo inserito, quod genus aut ficum, aut oleam esse uoles, inde librum scalpro eximito, & alterum librum cum gemma de eo fico, quod genus esse uoles, eximito, apponitoq; in eũ locum, unde extraxeris in alterum genus, facitoq; uti conueniat. Librum longum facito digitos tres semis, et ad eundem modum oblinito, integitoq;, uti caetera. XLIII.

SVLCOS, si locus aquosus erit, alueatos esse oportet latos summos pedes tres, altos pedes quatuor, infimum latum pedem unum, & palmum. eos lapide consternito. si lapis non erit, perticis saligneis uiridibus quoquouersus collatis consternito. si pertica non erit, sarmentis colligatis itidem facito. Postea scrobes facito altos pedes tres semis, latos pedes quatuor, & facito, uti de scrobe aqua in sulcos defluat, & ita

oleas inserito. Vitibus sulcos, & propagationes, ne minus pedibus. II. S. quoquouersus facito. Si uoles uinea cito crescat, & olea, quam seueris, semel in mense sarrito, & circum capita oleagina quot mensibus donec trimæ erunt, fodere oportet. Eodem modo cæteras arbores procurato. XLIIII.

OLIVE tum diebus quindecim ante æquinoctiũ uernum incipito putare. Ex eo die dies quadraginta quinq; recte putabis. Id hoc modo putato, qui locus recte ferax erit, quæ arida erunt, & siquid uentus interfregerit, ea omnia eximito. qui locus ferax non erit, eo plus concidito, aratroq́; bene enodato, stirpesq́; leues facito. XLV.

TALEAS oleaginas, quas in scrobe saturus eris, tripedaneas decidito, diligenterq́; tractato, ne liber laboret, cum dolabis, aut secabis, quas in seminario saturus eris, pedales facito, easq́; sic inserito. Locus bipalio subactus siet, beneq́; glutus siet. Cum taleam demittes, pede tantum opprimito. si parum descendit, malleolo, aut mateola adigito, cauetoq́; ne librum scindas, cum adiges. Palo prius locum si feceris, quo taleam demittas, & si ita seueris, utilis fiet talea, meliusq́; uiuet. Taleæ ubi trimæ sunt, tum deniq; tibi curæ sint, ubi liber sese uertet. Si in scrobibus, aut in sulcis seres, ternas taleas ponito, easq́; diuaricato, supra terram, ne plus quatuor digitis transuersis emineant. gemma, uel oculo seruato. XLVI.

SEMINARIVM ad hunc modum facito. Locum quamoptimum, & apertissimum, & stercoratissimum poteris, & quamsimillimum terræ, ubi semina positurus eris, & uti ne nimis longe semina ex seminario ferantur, eum locum bipalio uortito, delapidatoq́;, et circunsepito bene, & in ordine serito, in sesquipedem quoquouorsum taleam demittito, opprimitoq́; pede. & si parum deprimere poteris, malleo, aut mateola adigito. digitum supra terram facito semina emineãt. fimoq́; bubulo summam taleam oblinito, signumq́; apud taleam apponito, crebroq́; sarrito. Si uoles cito semina crescant, ad eundem modum alia semina serito. XLVII.

ARVNDINEM sic serito. In ternos pedes arundinum oculos disponito. uitiarium eodem modo facito, seritoq́;. ubi uitis bima erit, resecato. ubi trima erit, eximito, si pecus pascetur. ubi uitem serere uoles, ter prius resecato, quàm ad arborem ponas. ubi quinque nodos ueteres habebit, tum ad arborem ponito. quotannis porrinam ibi serito, quotannis habebis quid eximas. XLVIII.

POMARIVM seminariũ ad eundem modum, atq; oleagineum facito, suum quodq; genus talearum serito. Semen cupressi ubi seres, bipalio

res, bipalio uortito. uere primo ferito. porcas pedes quinos latas facito. eo ftercus minutum addito, et confarrito, glebas'q; comminuito. Porcã planam facito, paululum concauam. Tum femen ferito, cribro tanquã linum, & eo terram cribro incernito altam digitum tranfuerfum. eã terram tabula, aut pedibus complanato. furcas circum affigito. eo perticas intendito. eo farmenta, aut crates ficarias imponito, quæ frigus arceant, & folem, uti fubtus homo ambulare poffit, facito, crebro runcato, fimulac herbæ inceperint nafci, eximito. Nam fi herbam duram uelles, cupreffos fimul euelles. Ad eundem modum femen pyrorum, malorum ferito, tegito'q;. Nuces pineas ad eundem modum tanquam allium ferito. XLVIIII.

VINEAM ueterem fi in alium locum transferre uoles, duntaxat brachium craffam licebit. Primum deputato, binas gemmas, nec amplius relinquito. ex radicibus brachium bene effodito, eius'q; radices perfeqtor, & caueto, ne radices faucies. ita uti fuerit, ponito in fcrobe, aut in fulco, operito'q;, & bene occulcato. Eodem'q; modo uineam ftatuito, alligato, laxato'q; uti fuerat, crebro'q; fodito. L.

PRATA primo uere ftercorato luna filenti, quæ irrigua non erunt. Vbi fauonius flare cœperit, tũ prata defendes, depurgato'q;, herbas'q; malas omnes radicitus effodito. Vbi uineam deputaueris, acernum lignorum, uirgarum'q; facito. Ficos interputato, & in uinea ficos fucidito alte, ne eas uites fcandant. Seminarium facito, & ueteres uites refarcito. Hoc facito ante quàm uineam defodere incipias. Vbi daps profanata, comefta'q; erit, uerno arare incipito, & loca primum arato, quæ ficciffima erunt, & quæ craffiffima, & aquofiffima erũt, ea poftremum arato, dum ne prius obdurefcant. LI.

PROPAGATIO pomorum, aliarũ'q; arborum. Ab arbore abs terra pulli, qui nafcentur, eos in terram deprimito, extollito'q; primorem partem, uti radicem capiat, inde biennio poft effodito, ferito'q;. Ficum oleam malum punicum, cotoneum, alia'q; mala omnia, laurum, myrtum, nuces præneftinas, platanum. Hæc omnia à capite propagari, eximi'q;, feri'q; eodem modo oportet. LII.

QVAE diligentius propagari uoles, in aulas, aut in qualos pertufos propagari oportet, & cum his in fcrobem deferri oportet. In arboribus, ubi radices capiant, calicem, aut qualum pertundito, per fundum ramum, quem radicem capere uoles, fcarificato, traijcito'q;. Eum qualum, aut calicem terra impleto, calcato'q; bene, in arborem relinquito. Vbi ita fuerit, & radices egerit, ramum fub qualo præcidito. Qualum incidito ex una parte propè imum. Si uero calix erit

conquassato, cum eo qualo, aut calice in scrobem ponito. Eodem modo uitem facito, eam anno post recidito, seritóq; cum qualo. Hoc modo quodq; genus uolueris propagabis. LIII.

FOENVM, ubi tempus erit, secato, caueto'q; ne serò seces. Prius quàm semen maturum siet, secato, & quod optimum foenum erit, se orsum condito. LIIII.

PER uer cum arabitur ante quàm ocymum nascatur, des quod edant bubus pabulum. Id hoc modo parari, dariq; oportet. Vbi sementim patraueris, glandem parari, legiq; conuenit, & in aquam conijci. Inde semodios, singulis bubus in dies dari oportet, aut medium uinaciorum, quos in dolium condideris. At si non laborabunt, pascantur, satius erit. Interdiu pascito, noctu fœni pondo. XXV. uni boui dato. Si fœnum non erit, frondem iligneam, & ederaceam dato. Paleas triticeas, & ordeaceas, uiciam acus fabaginum, uel de lupino, item de cæteris frugibus omnia condito. Cum stramenta condes, quæ herbosissima erunt, in tecto condito, & sale superspargito. Deinde ea pro fœno dato. Vbi uerno dare cœperis, modium glandis, aut uinaciorum dato, aut modium lupini macerati, & fœni pondo. XV. Vbi ocymum tempestiuum erit, dato primum. Manibus carpito, id renascetur, quod falcula secueris, non renascetur. Vsque ocymum dato, donec arescat, ita temperato, post uiciam dato, postea panicum dato, secundum panicum frödem ulmeam dato. Si populneam habueris, admisceto, ut ulmea satis siet. Vbi ulmeam non habebis, querneam, & ficulneam dato. Nihil est, quod magis expediat, quàm boues bene curare. Boues nisi per hyemem, cum non arabunt, pasci non oportet. Nam uiride cum edunt, semper id expectant. & fiscellas habere oportet, ne herbam sectentur, cum arabunt. LV.

LIGNA domino in tabulato condito, codicillos'q; oleagineos, radices in aceruo sub dio metas facito. LVI.

FAMILIAE cibaria ubi opus facient per hyemem, tritici modios. IIII. p æstatem modios. IIII. semis uillico, uillicæ epistatæ, opilioni modios. III. Compeditis per hyemem panis pondo. IIII. Vbi uineam fodere cœperint, panis. p. V. usqueadeo dum ficus esse cœperint, deinde ad panes. IIII. redito. LVII.

VINVM familiæ, ubi uindemia facta erit, loram bibát menses tres. Mense quarto heminam in dies. I. In mense congios tres. Mense quinto sexto. septimo, & octauo. in dies sextarium. I. in mẽse congios quinque. nono. decimo. undecimo, & duodecimo in dies heminas ternas. idest amphoram in mense. Hoc amplius saturnalibus, & compitalibus

talibus in singulos homines congios. Summa uini in homines singulos intra annum quadrantalia. VIII. compeditis autem ut quicquid operis facient pro portione addito. Eos non est nimium in annos singulos uini quadrantalia. X. ebibere. LVIII.

PVLMENtarium familiæ, oleæ caducæ quamplurimum condito. Postea oleas tempestiuas, unde minimum olei fieri poterit, eas cōdito, & partito, uti quandiutissime durent. ubi oleæ comesæ erunt, halecem, & acetum dato. Oleum in menses dato unicuiq; sextarium I. Salis unicuiq; in anno modium satis est. LIX.

VESTImenta familiæ tunicam. p. III. S. saga alternis annis. Quoties cuiq; tunicam, aut sagam dabis, prius ueterem accipito, unde centones fiant. Sculponeas bonas alternis annis dare oportet. LX.

BVBVS cibaria annua in iuga singula lupini modios. CXX. ac glandis modios. CCXL. fœni pondo. LXXI. ocymi tantundem, fabæ modios. XX. uiciæ modios. XXX. Præterea generatim uideto, uti satis uiciæ seras. Pabulum cum seres, multas sationes facito. LXI.

QVID est agrum bene colere? Primum bene arare. Quid secundum? Arare. Quid tertium. Stercorare. Qui oletum sæpissime, & altissime miscebat, is tenuissimas radices exarabit, si male arabit, radices sursum abibunt, crassiores fient, & in radices uires oleæ abibunt. Agrum frumentarium cum aras, bene, & tempestiue ares, sulco uario ne ares. Cætera cultura est multum serere, & diligenter eximere semina, & per tempus radices quamplurimas cum terra ferre. ubi radices bene operueris, calcato bene, ne aqua noceat. Siquis quærat, quod tempus oleæ serendæ siet, agro sicco per sementim, agro læto per uer. LXII.

QVOT iuga boum, mulorum, asinorum habebis, totidem plostra esse oportet. LXIII.

FVNEM torculum esse oportet extentum. p. LV. Funem loreum in plostrum. p. LX. lorea retinacula longa. p. XXVI. subiugia in plostrum. p. XIIX. funiculum. p. XV. in aratrum subiugia lorū p. XVI. funiculum. p. VIII. LXIIII.

OLEA ubi matura erit, quamprimum cogi oportet, quamminimum in terra, & in tabulato esse oportet. In terra, & in tabulato putrescit. Leguli uolunt, uti olea caduca quamplurima sit, quo plus legatur. Factores, ut in tabulato diu sit, ut fracida sit, quo facilius oleum efficiant. Nolito credere oleum in tabulato crescere posse. Quamcitissime conficies, tam maxime expediet, et totidem modijs collectæ plus olei efficient, et melius. Olea, quæ diu fuerit in terra, aut in tabulato, inde

minus fiet olei, & deterius. Oleum, si poteris, bis in die depleto. Nam oleum quandiutissime in amurca, & in fracibus fuerit, tam deterrimum erit. LXV.

OLEVM uiride sic facito, oleam quamprimum ex terra tollito. Si inquinata erit, lauito, à folijs, et stercore purgato. Postridie, aut post diem tertium, quàm lecta erit, facito. Oleam, ubi nigra erit, stringito. Quàm acerbissima olea oleum facies, tam oleum optimum erit. Domino de matura olea oleum fieri maxime expediet. Si gelicidia erũt, cum oleam coges, triduum, aut quatriduum post oleum facito. Eam oleam, si uoles, sale inspergito. Quamcalidissimum torcularium, & cællam, habeto. LXVI.

CVSTODIS, & capulatoris officia. Seruet diligenter cællam, & torcularium. Caueat quamminimum in torcularium, et in cællã introeatur. Quammundissimo, purissimé'q; fiat uase aheneo, neq; nucleis ad oleum ne utatur. nam si utetur, oleum male sapiet. Cortinam plumbeam in lacum ponito, quò oleum fluat. ubi factores uectibus premerint, continuo capulator concha oleum quamdiligentissime poterit, tollat, nec cesset. Amurcam caueat ne tollat. Oleum in labrum primum indito. Inde in alterum dolium indito. De ijs labris fraces, amurcam'q; semper subtrahito. Cum oleũ sustuleris de cortina, amurcam dehaurito. LXVII.

ITEM custodis officia. quæ in torcularia erunt uasa, pura habeat, curet'q; uti olea bene perficiatur, bene'q; siccetur. Ligna in torculario ne cædat. Oleum frequenter capulet. Factoribus det in singulos factus, olei sextarios, & in lucernam quod opus siet. Fraces quotidie eijciat. amurcam commutet usqueadeo, donec in lacum, qui in cælla est, postremum peruenerit. fiscinas spongia effingat. Quotidie lacum oleo commutet, donec in dolium peruenerit. In torculario, et in cælla caueat diligenter, nequid olei surripiatur. LXVIII.

VBI uindemia, & oleitas facta erit, præla extollito, funes torculos, melipontos, subductarios aut in carnario, aut in prælo suspendito. orbes, fibulas, uectes, scutulas, fiscinas, corbulas, quala, scalas, patibula omnia, queis usus erit, in suo quodq; loco reponito. LXIX.

DOLIA olearia noua sic imbuito. Amurca impleto dies VII. Facito, ut amurcam quotidie suppleas. Postea amurcam eximito, et arefacito. ubi arebit, cuminum pridie in aqua infundito. Ea postridie diluito. Postea dolium calefacito. Minus, quàm si picare uelis, tepeat, satis est. Leuibus lignis facito calescat. ubi temperate tepebit, tum cuminum indito, postea linito. Si recte liueris, in dolium quinquagenarium

cumini

cumini. p. IIII. satis erit. LXX.

BVBVS si morbum metues, sanis dato salis micas. III. laurea folia. III. porri fibras. III. ulpici spicas. III. allij spicas. III. thuris grana. III. herbæ sabinæ plantas. III. rutæ folia. III. uitis albæ caules III. uini. S. III. Hæc oĩa sublimiter legi, teri, dariq́; oportet. Ieiunus siet, qui dabit. Ter triduum de ea potione unicuiq; boui dato. Ita diuidito, cum ter unicuiq; dederis, omnem absumas. Bosq́; ipsus, et qui dabit, facito ut uterq; sublimiter stent. uase ligneo dato. LXXI.

BOS si ægrotare cœperit, dato continuo ei ouum unũ gallinaceũ crudũ, integrũ facito ut deuoret. Postridie caput unũ ulpici conterito, et id uase ligneo terito, et cum hemina uini facito bibat sublimiter. Bosq́; ipsus, et q dabit, sublimiter stet. Ieiunus ieiuno, boui dato. LXXII.

BOVES ne pedes subterant, priusquam in uiã quoquam agas, pice liquida cornua infima unguito. LXXIII.

VBI uuæ uariæ cœperint fieri, bubus medicamentum dato quotannis, uti ualeant. Pellem anguinam ubi uideris, tollito, et condito, ne quæras, cum opus siet. Eã pellẽ, et far, et salem, et serpyllũ, hæc omnia unà cõterito, cũ uino dato bubus oĩbus ut bibãt. per æstatẽ boues aquã bonã, et liquidã bibant, semper curato, ut ualeant refert. LXXIIII.

PANEM depsiticum sic facito. Manus, mortariumq́; bene lauato. Farinam in mortarium indito, aquæ paulatim addito, subigitoq́; pulchre. ubi bene subegeris, defingito, coquitoq́; sub testa. LXXV.

LIBVM hoc modo facito. Casei põdo. II. ĩ mortario bene disterat. ubi bene distriuerit, farinæ silagineæ libram, aut si uoles tenerius esse, selibram siliginis solum eodem indito, permiscetoq; cum caseo bene, ouum. I. addito, & unà bene permisceto. Inde panem facito. Folia subdito, in foco calido sub testu coquito leniter. LXXVI.

PLACENTAM sic facito. Farinæ siligineæ lib. II. unde solum facias in tracta, farinæ lib. IIII. & alicæ primæ. lib. II. alicã in aquam infundito. ubi bene mollis erit, in mortarium purum indito, siccatoq́; bene. Deinde manibus depsito. ubi bene subactum erit, farinæ libr. IIII. paulatim addito, id utrunque tracta facito. In qualo, ubi arescant, componito. ubi arebunt, componito puriter, tum facies in singula tracta. Vbi depsueris, panno oleo uncto tangito, & circuntergito, ungitoq́; ubi tracta erunt focũ, ubi ea coquas, calefacito bene, & testum. Postea farinæ lib. II. conspergito, condepsitoq́;. Inde facito solũ tenue casei ouilis. p. XIIII. ne acidũ siet, et bene recens in aquam ter indito, ibi macerato, aquã ter mutato. Inde eximito, siccatoq́; bene paulatim manibus, sic cum bene in mortariũ ĩponito.

Vbi omnem caseum bene siccaueris, in mortarium purum manibus condepsito, comminutoq́; quammaxime. Deinde cribrum farinarium purum sumito, caseumq́; per cribrum facito transeat in mortarium. Postea idito mellis boni. p. IIII. S. id unà bene commisceto cum caseo. Postea in tabula pura, quæ pateat pedem. I. ibi balteum ponito, foliaq́; laurea uncta supponito, placentam fingito. Tracta singula in totum solum primum ponito, deinde de mortario tracta linito, tracta addito singulatim, item linito usqueadeo, donec omnem caseum cum melle abusus eris. In summum tracta singula indito, postea solũ con trahito, ornatoq́; focum. de iunipero, temperatoq́;. Tunc placentam imponito, texto caldo operito, pruna insuper, et circum operito. Videto, ut bene, et otiose percoquas, aperito, dum inspicias bis, aut ter. ubi cocta erit, eximito, et melle ungito. hæc erit placẽta semodialis. LXXVII.

SPIRAM sic facito. quantum uoles pro ratione, ita uti placenta fit, eadem omnia facito, nisi sic alio modo fingito in solo tracta, cum melle oblinito bene. Inde tanquam restim tractes facito, ita imponito in solo, deinplicas complete bene arcte. Cætera omnia quasi placentam facias, facito, coquitoq́;. LXXVIII.

SCRIblitam sic facito. In balteo tractes caseo, ad eundem modum facito, uti placentam sine melle, coquitoq́;. LXXIX

GLOBVLOS sic facito. Caseum cum alica ad eundem modum misceto. inde quantos uoles facere facito, in ahenum caldum unguen idito. Singulos, aut binos coquito, uersatoq́; crebro duabus rudibus, coctos eximito. Eos melle ungito, papauere infriato, ita ponito. LXXX.

ENCHYTVM sic ad eundem modum facito, uti globulos, nisi calicem pertusum cauum habeat. ita in unguen caldum fundito. hoc in restim quasi spiram facito. idq́; duabus rudibus uersato perfrigitoq́;. Item ungito, coloratoq́;, caldum ne nimium id cum melle, aut cũ mulso apponito. LXXXI.

ERNEVM tanquam placentam facito, eadẽ omnia indito, quæ in placentam, et permisceto in alueo. Indito in hirneam fictilem, eam demittito in aullam æneam aquæ calidæ plenam. Ita coquito ad ignẽ. ubi coctum erit, hirneam confringito. ita ponito. LXXXII.

SPHAERICAM sic facito, ita uti spiram, nisi sic effingito, detractis caseo, melle, sphæras pugnum altas facito. Eas in solo componito, densas eodem modo componito, atque spiram, itemq́; coquito. LXXXIII.

VOTVM pro bubus, ut ualeant, sic facito. Marti Syluano in sylua interdius in capita singula boum uotum facito. farris adorei libras tres

bras tres,& lardi pondo.IIII.pulpæ pondo.IIII.S.uini sextarios tres.S.Id in urnas liceto conijcere,& uinum idem in unum uas liceto conijcere.Eam rem diuinam uel seruus,uel liber licebit faciat.Vbi res diuina facta erit,statim ibidem consumito.Mulier ad eam rem diuinam ne adsit,ne'ue uideat quomodo fiat.Hoc uotum in annos singulos,si uoles,licebit uouere. LXXXIIII.

SAVILLVM hoc modo facito.Farinæ selibram,casei.p.II.S. unà commisceto quasi libum,mellis pondo,et.S.ouum.Catinum fictile oleo ungito. Vbi bene omnia commiscueris, in catinum indito. Catinum texto operito. uideto ut bene percoquas medium, ubi altissimum est. ubi coctum erit, catinum eximito, melle ungito.papauere infriato, sub textum subde paulisper, postea eximito. ita pone cum catino,& lingulis. LXXXV.

PVLTEM punicam sic coquito. Libram alicæ in aquam indito,facito ut bene madeat.Id infundito in alueum purum,eo casei recentis.p.III.mellis.pōdo S.ouū unum,omnia unà bene permisceto.Ita insipito in aullam nouam. LXXXVI.

GRANEAM triticeam sic facito.Selibram tritici puri in mortarium purum indat,lauet'q; bene,corticem'q; deterat bene,eluat'q;. Postea in aullam indat, & aquam puram, coquat'q; . Vbi coctum erit, lacte addat paulatim usqueadeo, donec cremor crassus factus erit. LXXXVII.

AMYLVM sic facito.Siliginem purgato bene,postea in alueum indat,eo aquam addat bis in die. Die decimo aquam exsiccato, exurgeto bene,in alueo puro misceto bene,facito tanquam fæx fiat. Id in linteum nouum indito, exprimito cremorem in patinam nouam,aut in mortarium,id omne ita facito,& refricato denuo. Eam patinam in sole ponito,ut arescat.ubi arebit, in ollam nouam indito,inde facito cum lacte coquat. LXXXVIII.

SALEM CANdidum sic facito. Amphoram defricato,colluito'q;,puram impleto aqua pura,in sole ponito, ibi fiscellam cum sale populari suspendito, & quassato, suppleto'q; identidem. Id aliquoties in die facito usqueadeo, donec sal desiuerit tabescere biduum. Id signi erit, menam aridam, uel ouum demittito,si natabit, ea muries erit, qua uel carnem, uel caseos,uel salsamenta condias. Eam muriam in labella, uel in patina in sole ponito.Vsqueadeo in sole habeto, donec concreuerit. Inde flos salis fiet. Vbi nubilabitur,noctu sub tecto ponito. Quotidie,cum sol erit,in sole ponito. LXXXIX.

GALLINAS, & anseres sic farcito. Gallinas teneras, quæ primum parierint, concludat, polline, uel farina ordeacea consperfa turundas faciat. eas in aquam in tinguat, & in os indat. paulatim quotidie addat, & ex gula consyderet, quod satis siet. Bis in die farciat, et meridie bibere dato, nec plus aquam ante sinat, quàm horam. I. Eodem modo anserem alito, nisi prius dato bibere bis in die, & bis escam. XC.

PALVMBVM recentem sic farcito. Vti prehensus erit, ei fabã coctam tostam primum dato. ex ore in eius os inflato item aquam. Hoc dies VII. facito. Postea fabam fresam puram, & far purum facito, & fabæ tertia pars ut inferuescat. cum feruere incipiet, puriter facito, & coquito bene. id ubi excoxeris, deponito, bene oleo manum ungito, depsitoq; primum pusillum, postea magis depses, oleo tangito, depsitoq;, dum poteris facere turundas, & eas ex aqua dato, & escam temperato. XCI.

AREAM sic facito. Locũ ubi facias confodito, postea amurca cõspergito bene, sinitoq; combibat. Postea comminuito bene glebas. Deinde coæquato, & pauiculis uerberato. Postea denuo amurca conspergito, sinitoq; arescat. Si ita feceris, neque formicæ nocebunt, neque herbæ nascentur. XCII.

FRVMENTO ne gurgulio noceat, neu mures tangant, lutum de amurca facito, palearum parum addito, sinito marcescant bene, & subigito, eo granarium totum oblinito crasso luto, postea conspergito, amurca bene omne, quod lutaueris. Vbi aruerit, eo frumentum refrigeratum condito, gurgulio non nocebit. XCIII.

OLEA si fructum non fert, ablaqueato. Postea stramenta circũponito. Postea amurcam cum aqua commisceto æquas partes. Deinde ad oleam circunfundito, ad arborem maximam amphoram unam commisti satis est. Ad minores arbores pro ratione indito. Et idem hoc si facies ad arbores feraces, hæ quoque meliores fient. Ad eas tamen stramenta ne addideris. XCIIII.

FICI VTI grossos teneant, facito omnia, quæ modo oleæ, & hoc amplius, cum uer adpetet, terram adaggerato bene. Si ita feceris, & grossi non cadent, & fici scabræ non fient, & multo feraciores erunt. XCV.

CON uolulus in uinea ne fiat, amurcam condito, puram bene facito, in uas æneũ indito congios duos, postea igni leui coquito, rudicula agitato crebro usqueadeo, dũ fiat tã crassum, quàm mel. Postea sumito bituminis tertiariũ, et sulfuris quartariũ. Conterito in morta=

rio seorsum utrūq;. Postea infriato q̄minutissime in amurcam caldam, et simul rudicula misceto, & denuo coquito sub dio. Nā si in tecto coquas, cum bitumen, & sulfur additum est, excandescet. Vbi erit tam crassum, quàm uiscum, sinito frigescat. Hoc uitem circum caput, et sub brachia ungito, conuolulus non nascetur. XCVI.

OVES ne scabræ fiant, amurcam puram, & aquam ubi lupinus deferbuerit, & fæcem de uino bono inter se pariter omnia sumito, & bene commisceto. Postea cum detunderis oues, unguito totas. sinito biduum, aut triduum consudent. Deinde in mari lauito, si aquam marinam non habebis, facito aquam salsam, ea lauito. Si hæc sic feceris, non scabræ fient, & lanæ plus, & meliorem habebunt, & ricini non erunt molesti. Eodem modo in omnes quadrupedes utito, si scabræ erunt, XCVII.

AMVRCA decocta axem unguito, & lora, & calciamenta, et coria omnia, & meliora facies. XCVIII.

VESTIMENTA ne tineæ tangant, amurcam decoquito ad dimidium, & ea unguito fundum arcæ, & extrinsecus pedes, & angulos. Vbi ea adaruerit, uestimenta condito. Si ita feceris, tineæ non nocebunt. Et item lignum supellectilem omnem si ungues, non putrescet. & cum ea terseris, splendidior fiet. Item omnia ænea unguito, sed prius extergito bene. Postea cum unxeris, & ea uti uoles, iterum extergito, splendidior erit, & ærugo non erit molesta. XCIX.

FICI ARIDAE si uoles ut integræ sint, in uas fictile condito. id amurca decocta unguito. C.

OLEVM si in metretam nouam inditurus eris, amurca ita uti est cruda prius colluito, agitatoq; diu, ut bene combibat. Id si feceris, metreta oleum non bibet, & oleum melius fuerit, & metreta ipsa firmior erit. CI.

VIRGAS myrteas si uoles cum bacis seruare, & item aliud genus quod uis, & si ramulos ficulneos uoles cum folijs, inter se alligato, fasciculos facito, eos in amurcam demittito, supra stet amurca facito. Sed ea, quæ demissurus eris, sumito paulo acerbiora. Vas, quo condideris, oblinito plané. CII.

SI BOVEM, aut aliā q̄uis quadrupedem serpens momorderit Melanthij acetabulū, et q̄d medici uocant smyrneum, conterito in uini ueteris hemina. Id p̄ nares ídito, et ad ipsum morsum stercus suillum apponito. Et idem hoc (si usus euenerit) homini facito. CIII.

BOVES uti ualeant, & curati bene sient, & qui fastidient cibū, uti magis cupide appetant, pabulum, quod dabis, amurca spargito,

primo paululum, dum consuescant, postea magis, et dato rarenter bibere, commistam cum aqua æquabiliter quarto, quintóq; die. hoc si feceris, ita boues et corpore curatiores erunt, et morbus aberit. CIIII·

VINVM familiæ, per hyemem qui utatur· Musti quadrantalia· X· in dolium indito, aceti acris quadrantalia· II· Eodem infundito sapæ quadrantalia duo, aquæ dulcis quadrantalia· L· Hæc rude misceto ter in die, dies· V· continuos· Eo addito aquæ marinæ ueteris sextarios· LXIIII· & operculum in doliū imponito, & oblinito dies X· Hoc uinū durabit tibi usq; ad solstitium· Siquid superfuerit post solstitium, acetum acerrimum, & pulcherrimum erit· CV·

QVI AGER à mari longe aberit, ibi uinum græcum sic facito· Musti quadrātalia in ahenum, aut plumbeum infundito, ignem subdito· ubi ebulibit uinum, ignem subducito· ubi iam uinum refrixerit, in dolium quadragenarium infundito, seorsum in uas aquæ dulcis quadrantal· I· infundito, salis mod· I· sinito muriam fieri· Vbi muria facta erit, eodem in dolium infundito· Schœnum, & calamum in pila contundito, quod siet sextarium unum· eodem in dolium confundito, ut odoratum siet· Post dies XXX· dolium oblinito· Aduer in amphoras diffundito· Biennium in sole sinito positum esse· Deinde in tectum conferto· Hoc uinum non erit deterius, quàm coum· CVI·

AQVAE marinæ concinnatio· Quadrantal· I· ex alto sumito, quo aqua dulcis non accedat, sesquilibram salis frigito, eodem indito, & rude misceto usqueadeo, donec ouum gallinaceum natabit, desinito miscere· Eodem uini ueteris, uel aminij, uel miselli albi congios duos infundito, misceto probe· Postea in uas picatum confundito, & oblinito· Siquidem plus uoles aquæ marinæ concinnare, pro portione, ea omnia facito· CVII·

HOC Modo labra doliorum circunlinas, ut odorata sient, & nequid uitij in uinum accedat, sapæ congios ·VI· quamoptime infundito in ahenum, aut in plumbeum· & iris aridæ contusæ heminam, & sertam campanicam· p· V· bene odoratam unà cum iri contundas, quamminutissime per cribrum cernas, & unà cum sapa coquas sarmentis, & leui flamma commoueto· Videto, ne aduras· usque coquito, dum dimidium excoquas· Vbi refrixerit, confundito in uas picatum bene odoratum, & oblinito, & utitor in labra doliorum· CVIII·

VINVM SI uoles experiri duraturum sit, nec ne, polentam grandem dimidium acetabuli in caliculum nouum indito

& uini sextarium de eo uino, quod uoles experiri, eodem infundito, & imponito in carbones, facito bis, aut ter inferueat. Tum id percolato, polentam adiicito. Vinum ponito sub dio. Postridie mane gustato. Si id uinum sapiet, quod in dolio est, scito duraturum. Si subacidum erit, non durabit. CVIIII.

VINVM asperū qđ erit, lene, et suaue si uoles facere sic facito. De eruo farinam facito lib. IIII. & uini cyathos. IIII. conspergito sapa. Postea facito laterculos. Sinito combibant noctem, & diem. Postea cōmisceto cum eo uino in dolio, & oblinito dies. LX. Id uinum erit lene, & suaue, & bono colore, & bene odoratum. CX.

ODOREM deteriorem uino demere si uoles, testam de tegula crassam puram calfacito in igni bene. Vbi calebit, eam picato, resticula alligato, testam demittito in dolium infimum leniter, sinito biduo oblitum dolium, si demptus erit odor deterior, id optime. si non, sæpius facito, usq; dum odorem malum dempseris. CXI.

SI VOLES scire in uinum aqua addita sit, nec ne, uasculum facito de materia ederacea. Vinum id, quod putabis aquam habere, eodem mittito. Si habebit aquam, uinum effluet, aqua manebit. Nam non continet uinum uas ederaceum. CXII.

VINVM coum si facere uoles, aquam ex alto marinam sumito, mari tranquillo, cum uentus non erit, die septuagesima ante uindemiam, quo aqua dulcis non perueniat. Vbi hauseris de mari, in culeare dolium fundito. nolito implere. quadrantalibus quinque minus sit, quàm plenum. operculum imponito, relinquito, qui interspiret. ubi dies. XXX. præterierint, trāsfundito in alterum dolium puriter, & leuiter relinquito in imo, quod desederit. post dies uiginti in alterum item dolium transfundito, ita relinquito usque in uindemiam. Vnde uinum coum facere uoles, uuas relinquito in uinea, sinito, ut bene coquantur. & ubi pluerit, & siccauerit, tunc deligito. et ponito in sole biduum, aut triduum sub dio, si pluuiæ non erunt. si pluuia erit, in tecto in cratibus componito, & siqua acina corrupta erunt, depurgato. Tum sumito aquæ marinæ suprascriptæ quadrantalia. X. & in dolium quinquagenarium infundito. Tum acina de uuis misellis decerpito, de scopio, & in idem dolium usque dum impleueris, manu comprimito, ut combibant aquam marinam. ubi compleueris dolium, operculo operito, relinquito, qua interspiret. Vbi triduum præterierit, eximito de dolio, & in torculario calcato, & id uinum condito in dolia lauta, & pura, & sicca. CXIII.

VT VInum bene odoratum siet, sumito testam picatam. Eo pru-

nam lenem indito, suffito, serta, & schœno, & palma, quam habent unguentarij, ponito in dolio, & operito, ne odor exeat, ante quàm uinum indas. Hoc facito pridie quàm uinum infundere uoles, de lacu uinum quamprimum in dolium indito, sinito dies. XV. opertum ante, quàm oblinas, & relinquito qua interspiret uinum. Postea oblinito. Post dies. XL. diffundito in amphoras, & addito in singulas amphoras sapæ sextarium unum. Amphoras nolito implere nimium ansarum infimarum fini. Amphoras in sole ponito, ubi herba non siet, amphoras operito, ne aqua accedat, & ne plus quatriduũ in sole siueris. Post quatriduum in culeum componito, & instipato. CXIIII.

VINVM Si uoles concinnare, ut aluum bonam faciat, secundũ uindemiam, ubi uites ablaqueantur, quantum putabis ei rei satis esse uini, tot uites ablaqueato, & signato, earum radices circum sarrito, et purgato. Veratri radices in pila contundito, eas radices ponito circum uitem, & his stercus uetus, & ueterem cinerem, et duas partes terræ circum addito. Radicibus uitis terram insuper injcito. Hoc uinum seorsum legito. Si uoles seruare in uetustatem, ad aluum mouendam seruato, nec commisceas cum cætero uino. De eo uino cyathum sumito, & misceto aqua, & bibito ante cœnam. Sine periculo aluum mouebit. CXV.

VINVM ad aluum mouẽdam. in uinum mustum ueratri atri Manipulum conijcito in amphoram. ubi satis efferbuerit, de uino manipulum eijcito. Id uinũ seruato ad aluum mouendam. Aliter si uoles uinum ad aluum mouendam concinnare. Vites cum ablaqueabuntur, signato rubrica, ne admisceas cum cætero uino. Tres fasciculos ueratri atri circumponito circum radices, & terram insuper inijcito. Per uindemiã de his uitibus quod delegeris, seorsum seruato, cyathum in cæteram potionem indito, aluum mouebit, & postridie perpurgabit sine periculo. CXVI.

LENTIM QVO modo seruari oporteat. Laserpitiũ aceto diluito, permisceto lentim aceto laserpitiato, & in sole ponito. Postea lentim oleo pfricato, sinito arescat, ita integra seruabitur recte. CXVII.

OLEAE Albæ queadmodum condiantur, ante quàm nigræ fiant contundantur, et in aqua deijciantur, crebro aquam mutet. Deinde, ubi satis maceratæ erunt, exprimat, & in acetum conijciat, & oleũ addat, & salis selibram. in modium olearum fœniculum, et lentiscũ seorsum condat in acetum. Si unà admiscere uoles, cito utitor. in orculam calcato manibus siccis. cum uti uoles, sumito. CXVIII.

OLEAM Albam secundum uindemiam, qua uti uoles, sic con-

dito. Musti tantundem addito, quantum aceti. Cætera item condito ita, uti supra scriptum est. CXIX.

EPITYRVM Album, nigrum, uariumq; sic facito. Ex oleis albis, nigris, uariisq; nucleos eiicito. Sic condito. Concidito ipsas. addito oleum, acetum, coriandrum, cyminum, fœniculum, rutam, mentam. in orculam condito, oleum supra siet, ita utitor. CXX.

MVSTVM Si uoles totum annum habere, in amphoram mustum indito, & corticem oppicato, demittito in piscinam, post trigesimũ diem eximito, totum annum mustum erit. CXXI.

MVSTACEOS sic facito farinæ siligneæ modiũ unum musto conspergito. Anisum. cyminum, adiperis. p. II. casei libram, & de uirga lauri deradito, eodem addito. Et ubi definxeris, lauri folia subtus addito, dum concoques. CXXII.

VINVM concinnare, si lotium difficilius transibit. Capreidã, uel iuniperũ contundito in pila, libram indito in duobus congiis uini ueteris. in uase æneo, uel plumbeo deferuefacito. ubi refrixerit, in lagenam indito. id mane ieiunus sumito cyathum, proderit. CXXIII.

VINVM ad ischiacos sic facito. De iunipero materiam semipedem crassam concidito minutim. Eam feruefacito cum congio uini ueteris. ubi refrixerit, in lagenam confundito. & postea id utitor. uini cyathum mane ieiunis proderit. CXXIIII.

CANES interdiu clausos esse oportet, ut noctu uigilantiores, et acriores sint. CXXV.

VINVM myrteum sic facito, Myrtum nigram arefacito in umbra. ubi iam erit passa, seruato ad uindemiam in urnam musti contundito myrtæ semodium, id oblinito. Vbi desiuerit feruere mustum, myrtum eximito. Id est ad aluum crudam, & ad lateris dolorem, et ad cæliacum, & si aluus non consistet. CXXVI.

AD TORmina, & si tineæ, & lumbrici molesti erunt, triginta mala punica acerba sumito, contundito, indito in urceum, & uini nigri austeri congios tres superponito. uas oblinito, post. XXX. dies aperito, & utitor. ieiunus heminam bibito. CXXVII.

AD DIspepsiam, & stranguriam malum punicum ubi florebit, colligito. Tres heminas in amphoram infundito. uini ueteris quadrantal addito, & fœniculi radicem puram contusam heminam unam. Oblinito amphoram. & post dies. XXX. aperito & utitor. Vbi uoles cibum concoquere, & lotium facere, hinc bibito quantum uoles sine periculo. Idem uinum tinias perpurgat, & lumbricos, si sic concinnes. Incœnatum iube esse, postridie

thuris drachmam conterito, & mellis cocti drachmam unam, ut uini prædicti sextarium, & origanum, dato ieiuno, & puero pro ætate triobolum, & uini heminam. Supra pilam inscendat, & saliat decies, & deambulet. CXXVIII.

HABITATIONEM delutare cum uoles, terram, quammaxime cretosam, uel rubricosam sumito; eo amurcam infundito paleas indito. Sinito quatriduum fracescat. ubi bene fracuerit, rutro concidito. ubi conciderit, delutato. Ita neque aspergo nocebit, neq; mures caua facient, neque herba nascetur, neque lutamenta scindent se. CXXIX

AREAM ubi frumentum teratur, sic facies. Confodiatur minute terra, & amurca bene conspergatur, ut combibat quamplurimum. ubi bene comminuta terra fuerit, & amurcam combiberit, cylindro, aut paulcula coæquato. ubi coæquata erit, neq; formicæ molestæ erũt, & cum pluet lutum non erit. CXXX.

CODICILLOS, oleaginos, & cætera ligna amurca cruda perspergito, & in sole ponito, perbibant bene. Ita neque fumosa erũt, & bene ardebunt. CXXXI.

DAPEM pro bubus pyro florente facito. Postea uerno arare incipito. Ea loca primum arato, quæ rudeta, arenosaq; erunt. Postea uti quæq; grauissima, atq; aquosissima erũt, ita postrẽo arato. CXXXII.

DAPEM hoc modo fieri oportet. Ioui dapali culignam uini quantum uis poluceto. Eo die feriæ bubus, & bubulcis, & qui dapem facient. Cum polucere oportebit, sic facies. Iupiter dapalis, quod tibi fieri oportet, in domo, familiaq; mea culignam uini dapi eius rei ergô. Macte uino inferiori esto. Macte hac illace dape polucenda esto. Manus interluito. Postea uinum sumito. Iupiter dapalis, macte istace dape polucenda esto. Macte uino inferiori esto. Vestæ si uoles dato. daps Ioui assaria pecuina urna uini Ioui caste. Profanato sine contagione. Postea dape facta, serito miliũ, panicum, lentim, allium. CXXXIII.

PROPAGATIO pomorum, cæterarumq; arborum arboribus ab terra pulli, qui nati erũt, eos in terram deprimito, excolitoq; , uti radicem capere possint. Inde, ubi tempus erit, effodito, seritoq; recte. Ficum, oleã, malum punicũ, mala struthea, cotonea, aliaq; mala omnia laurum cypriam, delphicam, prunum, myrtum coniugulum, & myrtum album, & nigrum, nuces auellanas, prænestinas, platanum, hæc omnia genera à capitibus propagari, & eximi ad hunc modum oportebit. Quæ diligentius seri uoles, in caliabus seri oportet. In arboribus radices uti capiant, calicem pertusum sumito tibi, aut quassilum, per eum ramulum transerito, eum quassilum terra impleto, calcatoq; , in

arborem relinquito. Vbi bimum erit, ramum tenerum infra praecidito, cum quassilo serito. Eo modo quod uis genus arborum facere poteris, uti radices bene habeãt. Item uitem in quassilũ propagato, terráq; bene operito, anno post praecidito, cũ qualo serito. CXXXIIII.

PRIVS quam messem facias, porcam praecidaneam hoc modo fieri oportet. Cereri porca praecidanea, porcam foeminam, prius quã hasce fruges condantur far, triticum, ordeum, fabam, semen rapicium, thure, uino, Iano, Ioui, Iunoni praefato. Prius quã porcam foeminam immolabis, Iano struem commoueto sic. Iane pater te hac strue commouẽda bonas preces te precor, uti sies uolens propitius mihi, liberísq; meis, domo, familiaéq; meae mactus hoc ferto. Fertum Ioui moueto, & mactato sic. Iupiter te hoc ferto obmouendo bonas preces precor uti sies uolens propitius mihi, liberísq; meis, domo, familiaéq; meae mactus hoc ferto. Postea Iano uinum dato sic. Iane pater, uti te strue commouenda bonas preces bene precatus sum, eiusdem rei ergô macte uino inferiori esto. Postea Ioui sic. Iupiter macte ferto esto, macte uino inferiori esto. Postea porcam praecidaneam immolato. Vbi exta proiecta erunt, ita Iano struem commoueto, mactatóq; item, uti prius obmoueras. Ioui item fertum obmoueto, mactatóq;, uti prius feceras. Item Iano uinum dato, & Ioui uinum dato, ita uti prius datum fuit ob struem obmouendam, & fertum libãdum, postea Cereri exta, & uinum dato. CXXXV.

ROMAE tunicas, togas, saga, centones, sculponeas, Calibus, & Minturnis, cucullones, ferramenta, falces, palas, ligones, secures, ornamenta, murices, clitellas, Venafro, palas Suessae, et in Lucanis plostra, treblae albae, Romae dolia, labra, tegulae ex Venafro. Aratra in terrã ualidam romanica bona erunt, in terram pullam campanica, iuga romanica optima erũt. Vomis in dutilis optimus erit. Trapeti Pompeijs. Nolae ad rufrimaceriam claues. Clostra Romae, ac hamae. Vrnae oleariae, urcei aquarij, urnae uinariae, & alia uasa aenea Capuae. Nolae fiscinae campanicae. Hae hamae utiles sunt. Funis subductarius, spartũ omne Capuae, Fiscinas romanicas Suessae, cassino. Eae optimae erunt Romae, funem torculum siquis faciet cassini L numis, Venafri Minturnis CL. eo indere oportet coria bona VIII nostratia recenti aqua depsta sient, quamminimum salis habeant, ea depsere, & ungere unguine pri us oportet, tum siccare. Funem exordiri oportet lõgum pedes LXXII. toros. III. habeat loris in toros singulos. IX. latis digitos duos. Cum tortus fuerit, longus erit pedes. XLIX. In commissura abibunt pedes. III. reliquum erit pedes. XLVI. Vbi extentus erit ac

cedent ped. V. longus erit ped. LI. Funem torculum extentum longũ esse oportet pedes. LV. maximis uasis, minoribus pedes. LI. Funem loreum in plostrum iustum pedes LX. semifunium pedes XLV. lora retinacula in plostrum ped. XXXVI. ad aratrum ped. XXVI. lora præductoria ped. XXVII. S. subiugia in lustrũ lora ped. XIX. funiculũ ped. IIX. in aratrum subiugia in lustrum lora ped. XIX. funiculum pedes. XV. Trapetos latos maximos ped. IIII. S. orbes altos ped. III. S. orbes medios ex lapidicinis cum eximet crassos pedem, & palmum inter miliarium, & labrum ped. II. digitos. II. labra crassa digitum. Secundarium trapetum latum ped. IIII. et palmum, inter miliarium, & labrum ped. I. digit. I. labra crassa digitos. II. orbes altos ped. III. et digitos. V. crassos ped. I. et digitos. III. Foramẽ in orbes semipedẽ quoquouersum facito. Tertiũ trapetum latum ped. IIII. inter miliarium, & labrum pedẽ. I. digitos. V. orbis altus ped. III. digitos. III. crassos ped. I. digitos. II. Trapetũ ubi aduectũ erit, ubi statues, ibi & commodato, concinnatóq;. CXXXVI.

POLLINTIONEM in agro Cassinate, & Venafri sic dare oportet. In loco bono parte octaua corbis diuidat satis bona septima, tertio loco sexta. si granũ modio diuidet quanta in Venafro ager optimus. IX. parte corbis diuidat. Si communiter pisunt, quæ ex parte pollintori pars est, eam partem in pistrinum pollintor ordeum V. modio fabam quinta modio diuidat. CXXXVII.

VINEAM curandam partiario, bene curet fundum, arbustũ, agrum frumentariũ. Partiario fœnum, & pabulũ, quod bubus satis siet, qui illic sient. Cætera omnia pro indiuiso. CXXXVIII.

BOVES ferijs coniungere licet. Hoc licet facere, trahant ligna, fabalia, frumentum quod non daturus eris. Mulis, equis, asinis feriæ nullæ, nisi si in familia sunt. CXXXIX.

LVCVM collucare Romano more sic oportet. Porco piaculo facito. Sic uerba concipito. Si deus, si dea, cuius illud sacrum est, uti tibi ius siet porco piaculo facere, illiusce sacri coercendi ergô. Harumq; rerũ ergô siue ego, siue quis iussu meo fecerit, uti id recte factum siet. Eius rei ergô te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sies uolens propitius mihi, domo, familiæq; meæ, liberisq; meis. Harumce rerum ergô macte hoc porco piaculo immolando esto, CXL.

SI FODERE uelis altero piaculo eodem modo facito, hoc amplius dicito, operis faciundi causa, cum opus quotidie per partes facies, sed si intermiseris, aut feriæ publicæ, aut familiares intercesserint altero piaculo facito. CXLI.

Agrum

AGRVM lustrare sic oportet imperās solitaurilia circūagi cū diuis uolentibus, quod'q; bene eueniat mando tibi Mani, uti illa solitaurilia, fundū, agrū, terram'q; meā quota ex parte siue circūagi, siue circumferenda censeas, uti cures lustrare. Ianū, Iouem'q; uino præfamino, sic dicito. Mars pater te precor, quæso'q;, uti sies uolens propitius mihi, domo, familiæ'q; nostræ, quoius rei ergô agrum, terram, fundum'q; meum solitaurilia circumagi iussi. uti tu morbos uisos, inuisos'q;, uiduertatem, uastitudinem'q;, calamitates, intemperias'q; prohibessis, defendas, auerrunces'q;. uti'q; tu fruges, frumenta, uineta, uirgulta'q; grandire, bene'q; euenire sinas. pastores, pecua'q; salua seruassis, duis'q; bonam salutem, ualetudinem'q; mihi, domui, familiæ'q; nostræ. Harumce rerum ergô fundi, terræ, agri'q; mei lustrandi, lustri'q; faciendi ergô, sicuti dixi macte hisce solitaurilibus lactentibus immolandis esto. Mars pater eiusdem rei ergô, macte hisce solitaurilibus lactentibus esto. Item cultro facito struem, & fertum uti adsiet. Inde obmoueto. Vbi porcum immolabis, agnum, uitulum'q; sic oportet. Eius'q; rei ergô macte hisce solitaurilibus immolandis esto nominare uetat Martem, neque agnum, uitulum'q;. Si minus in omnes litabis, sic uerba cōcipito. Mars pater, siquid tibi in illisce solitaurilibus lactentibus, neq; satisfactum est, his solitaurilibus piaculo. Si uno, duobus'ue dubitaueris, sic uerba concipito. Mars pater, quod tibi illuc porco, neq; satisfactum est, te hoc porco piaculo. CXLII.

VILLICI officia quæ sunt, quæ dominus præcipit, ea omnia, quæ in fundo fieri oportet, quæ'q; emi, parari'q; oportet, quomodo quæque cibaria, & quæ uestimenta dari familiæ oportet, eadem uti curet, faciat'q; moneo, domino'q; dicto audiens sit. Hoc amplius, quomodo uillicam uti oportet, & quomodo imperari oportet, uti in aduentu domini, quæ opus sunt, parentur, curentur'q; diligenter. CXLIII.

VILLICAE quæ sunt officia, curato faciat. Si eam tibi dederit dominus in uxorem, ea esto contentus. Ea te metuat. Facito, ne nimium luxuriosa siet. Vicinis, aliis'q; mulieribus quamminimum utatur. Ne'ue ad eas domum eat, ne'ue ad sese recipiat. Ad cœnam nequo eat, ne'ue ambulatrix siet. rem diuinam ne faciat, ne'ue mandet qui pro ea faciat iniussu domini, aut dominæ. Scito dominum pro tota familia rem diuinam facere. Munda siet. Villam conuersam, mundam'q; habeat. Focum purū circumuersum quotidie, prius quā cubitū eat, habeat. Calēdis, Idibus, nonis festus dies cum erit, coronā in focū indat. Per eosdem'q; dies Lari familiari pro copia supplicet. Cibum

sibi, & familiae curet, uti coctum habeat. Gallinas multas, & oua uti habeat. Pyra arida, sorba, ficos, uuas passas, sorba in sapa, et pyra, et uuas in dolijs, & mala struthea. Vuas in urceis, & in uinaceis, uel in terra obrutas. Et nuces praenestinas recentes in urceo in terra obrutas habeat. Mala scantiana in dolijs, & alia, quae condi solent, & syluatica. Haec omnia quotannis diligenter uti condita habeat. Farinā bonam, & subtile far sciat facere. CXLIIII.

OLEAM legendam hoc modo locare oportet. Oleam cogito recte omnem arbitratu domini, aut quem custodem fecerit, aut cui olea uenierit. Oleam ne stringito, ne ue uerberato iniussu domini, aut custodis. Si aduersus ea quis fecerit, quod ipse eo die delegerit, pro eo nemo soluet, neque debebitur. Oleam qui legerint, omnes iuranto ad dominum, aut ad custodem sese oleam non surripuisse, neque quenq̄ suo dolo malo ea oleitate ex fundo L. Manlij. Qui eorum ita non iurauerint, quod is legerit, pro eo nemo argentum dabit, neque debebitur. Oleā cogi recte, satisdato arbitratu L. Manlij. Scalae ita uti datae erunt, ita reddito, nisi quae uetustate fractae erunt. Si nō erunt, reddet aequas, aut arbitratu deducetur. Siq̄d redēptoris opera domino dāni datum erit, resoluito. Id boni uiri arbitratu deducetur. Legulos quot opus erunt, praebeto, & factores. Si non praebuerit, quanti conductū erit, aut locatum erit, deducetur, & tanto minus debebitur. De fundo ligna, & oleam ne deportato. Qui oleam legerit, qui deportauerit, in singulas deportationes HS. N. II. deducentur, neque id debebitur. Omnem oleam purā metietur. Modio oleario assiduos homines quinquaginta praebeto, duas partes strictorum praebeto. Nequis concedat, quo olea legunda, & faciunda carius locetur. Extra quam siquem socium impraesentiarū dixerit, siquis aduersum ea fecerit, si dominus, aut custos uolent, iurent omnes socij. Si non ita iurauerint, pro ea olea legunda, & faciunda nemo dabit, neque debebitur ei, qui non ita iurauerit. Accessiones in modios. CC. oleae accedent salis modij. V. olei puri pondo. IX. in tota oleitate HS. V. aceti quadrantalia. II. quo oleae salem non acceperint, dum oleam legent in modios singulos HS dabuntur. CXLV.

OLEAM faciundam hac lege oportet locare. Facito recte arbitratu domini, aut custodis. Qui id negotij curabit, si ex uirgis uasis opus erit, facito. Homines eos dato, qui placebunt aut custodi, aut ei, qui eam oleam emerit. Trapeti facito. Si operarij conducti erunt, aut facienda locata erit, pro eo resoluito, aut deducetur. Oleum ne tangito utendi causa, neque furandi causa, nisi quod custos dederit, aut dominus.

minus. Si sumpserit, in singulas sumptiones HS. N. XL. deducentur, neque debebitur. Factores, qui oleum fecerint, omnes iuranto aut ad dominum, aut ad custodem, sese de fundo L. Manlij, neq; alium quẽquam suo dolo malo oleum, neque oleam surripuisse. Qui eorum nõ ita iurauerit, quæ eius pars erit, deducetur, neque debebitur. Sociũ nequem habeto, nisi quem dominus iusserit, aut custos. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, uiri boni arbitratu deducetur. Si uiride oleum fiet, facito accedat oleum, & sal suæ usioni, quod satis siet, & uasa uiminea. CXLVI.

OLEAM pendentem hac lege uenire oportet. Olea pendens in fundo Venafro uenibit. Qui oleam emerit, amplius quàm quanti emerit, omnis pecuniæ centesima accedet. Præconium præsens HS. L. & oleum romanici pondo. MD. uiridis pondo. CC. oleæ caducæ modij L. strictiuæ modij. X. Modio oleario mensum dato, unguinis põdo. X. ponderibus, modijsq; domini datoris primæ cotylas duas. Dies argento ex Cal. mensium. X. oleæ legendæ faciundæ quæq; locata est, & si emptor locarit Idibus soluito. Recte hæc dari, fieriq;, satisq; dari domino, aut cui iusserit, promittito, satisq; dato arbitratu domini. Domino cum solutum erit, aut ita satisdatum erit, quæ in fundo illata erunt, pigneri sunto. Nequid eorum de fundo deportato. Siquid deportauerit, domini esto. Vasa, torcula, funes, scalas, trapetos, & siquid aliud datum erit, salua recte reddito, nisi quæ uetustate fracta erunt. Si non reddet, æquum soluito. Si emptor legulis, & factoribus, qui illic opus fecerint, non soluerit, cui dari oportebit, si dominus uolet, soluat. Emptor domino debeto, & id satisdato, proq; ea re ita, uti supra scriptum est, item pigneri sunto. CXLVII.

LEGE hac uinum pendens uenire oportet. Vinaceos illutos, & fecem relinquito. Locus uinis ad Calendas Octobris primas dabitur. si non ante ea exportaueris, dominus uino, quod uolet, faciet. Cætera lex quæ oleæ pendenti. CXLVIII.

VINVM in dolijs hoc modo uenire oportet. Vini in culleos singulos quadragenæ, & singulæ urnæ dabuntur, quod neque aceat, neq; muceat. Id dabitur in triduo proximo, boni uiri arbitratu degustato. Si non ita fecerit, uinum pro degustato erit. Quot dies per dominum mora fuerit, quo minus uinum degustet, totidem dies emptori procedent. Vinum accipito ante Calend. Ianuar. primas. Si non ante acceperit, dominus uinum admetietur. Quod admensum erit, pro eo dominus resoluito. Si emptor postulauerit domino iusiurandum, dabit uerum fecisse. Locus uinis ad Calen. Octobris primas dabitur. Si ante

non deportauerit, dominus uino quod uolet faciet. Cætera lex, quæ oleæ pendenti. CXLIX.

QUA lege pabulum hybernum uenire oporteat. Qua uendas fi=nis dicito. Pabulum fini accipito. Ex Calendis Septembribus prato sicco decedat. ubi pyrus florere cœperit, prato irriguo. ubi super, inferq; uicinus permittet, tum decedito, uel diem certam utriq; facito. Cætero pabulo Calend. Martijs cedito. Bubus domitis binis canterio uni, cum emptor pascet, domino pascere recipitur. Oleris, asparagis, lignis, aqua itinere, actu domini usioni recipitur. Siquid emptor, aut pastores, aut pecus emptoris domino damni dederit, boni uiri arbitratu resoluat. Siqd dominus, aut familia, aut pecus emptori damni dederit, uiri boni arbitratu resoluetur. donicum pecuniam satisfecerit, aut delegarit, pecus, & familia, quæ illic erit, pigneri sunto. Siquid de his rebus controuersiæ erit, Romæ iudicium fiat. CL.

FRUCTUM ouium hac lege uenire oportet. In singulas casei pondo. XV. dimidium aridum, lacte ferijs quod mulserit dimidiũ, et præterea lactis urnam unã. Hisce legibus agnus diẽ, & noctem qui uixerit, in fructum, & Calend. Ianuar. emptor fructu decedat. Si intercalatum erit Calend. Maijs agnos. XXX. ne amplius promittat. Oues, quæ non pepererint, binæ pro singulis in fructu cedent. Die lanam, & agnos uendat. Menses. X. ab coactore releget porcos sectarios. In oues denas singulos pascat. Conductor. II. menses pastorem præbeat, donec domino satisfecerit, aut soluerit, pigneri esto. CLI.

QUO PACTO cupresseta seri oporteat Memius Percenius, Nolanus ad hunc modum monstrauit. Semen cupressi tarentinæ per uer legi oportet; maturum est, ubi ordeum flauescat. semen, ubi legeris, in sole ponito, id purgato, id aridum condito, uti aridum expositum siet, per uer serito in loco, ubi terra tenerrima erit, quam pullam uocant, ubi aqua propter siet. eum locum stercorato primum bene stercore caprino, aut ouillo. tum uortito bipalio, & terram cum stercore bene commisceto. depurgato ab herba, graminibusq;. Bene terram cõminuito, areas facito pedes latas quaternos subcauas facito, uti cauæ aquam continere possint. inter eas sulcos facito, qua herbas de areis purgare possis. ubi areæ factæ erunt, semen serito crebrum, ita ut linum seri solet. eo cribro terram incernito. dimidiatum digitum terrã altam succernito. id bene tabula, aut manibus, aut pedibus complanato. Siquando non pluet, uti terra non sitiat, aquam irrigato leuiter in areas. Si nõ habebis, unde irriges, gerito, inditoq; leuiter. Quotiescunq;

cunq; opus erit, facito, uti aquam addas. Si herbæ natæ erunt, facito, uti ab herbis purges quamtenerrimis, & quoties opus erit per æstatem, ita, uti dictum est, fieri oportet, & ubi semen satum siet, stramentis operiri oportet, ubi germen nasci cœperit, tum stramenta demi. CLII.

DE SCOPIS uirgeis, quæ M. Memius, & M. Manlius monstrauerunt, in diebus. XXX. quibus uinum legeris, aliquoties facito scopas uirgeas ulmeas aridas, eas in asserculo alligato, eabusq; latera dolijs intrinsecus usq; bene perfricato, ne fex in lateribus adhærescat. CLIII.

VINVM fecatum sic facito. Fiscinas olearias campanicas duas illi rei habeto. eas fecas impleto, sub prelumq; subdito, exprimitoq;. CLIIII.

VINVM emptoribus sine molestia hoc modo admetiri debet. Labrum culleare illi rei facito. id habeat ad summum ansas. IIII. uti trásferri possit. A d imú pertundito. Ea fistulá subdito uti obthurarier rite possit. & ad summum, qua fini culeum capiet, præsignato. id in dolium paulatim demittito, uti in eo de fistula uinum salire possit. id impleto usque dum signum tangat, postea obthurato. Id in suggestu inter dolia positum seruato. CLV.

PER hyemem aquam de agro depellere oportet. In monte fossas inciles plures habere oportet. Prima autumnitate cum pluuia est, tum maxime ab aqua periculum est. Cum pluere incipiet, familiá cum ferreis sarculis exire oportet, & incilia aperire, aquam diducere in uias, & segetem curare oportet, uti fluat. In uilla cum pluet, circuire oportet, sicubi perpluat, & ubi pluerit, tegulá signare carbone, cú desierit pluere, uti tegula mutetur. Per segetem in frumentis, aut in segete, aut in fossis sicubi aqua consistat, aut aliquid aquæ obstat. id emittere, patefieri, remoueriq; oportet. CLVI.

DE Brassica quod concoquit. Brassica est, quæ omnibus oleribus antistat. eam esto uel coctam, uel crudam. crudam si edas, in acetum intingito, mirifice concoquit, aluum bonam facit, lotiumq; ad omnes res salubre est. Si uoles in conuiuio multum bibere, cœnareq; libenter, ante cœnam esto crudam quátum uoles ex aceto. Et item, ubi cœnaueris, comesto alia quinque folia, reddent te quasi nihil ederis, biberisq;, bibesq; quantum uoles. Aluum si uoles deijcere, superiorem sumito cymam brassicæ, quæ leuissima erit. p. IIII. Inde facito manipulos æquales tres, colligatoq;. Postea ollam statuito cum aqua. ubi occipiet feruere, paulisper dimittito unum

manipulum, feruere desistet. Postea ubi iterum occipiet feruere, paulisper dimittito usque admodum dum quinquiesquinq; numeres. Tū eximito, & ita facito alterum manipulum, & item tertiū, postea eximito, & contundito, & per linteum exugeto succum, quasi heminam, in pocillum fictile. Eò indito salis micam quasi eruum, & cymini triti quantum oleat. Postea ponito pocillum in sereno noctu. Qui poturus erit, lauet calida. bibat aquam mulsam, cubet incœnatus. Postea mane bibat succum, deambuletq́; horas. IIII. et agat, negotij siqd habet. Vbi libido ueniet nauseæ, eumq́; apprehendet, decūbat, purgetq́; sese. Tantum bilis, pituitæq́; eijciet, uti ipse miretur, unde tantū siet. Postea ubi deorsum uersus ibit, heminam aut paulo plus bibat. Si amplius ibit, sumito farinæ minutæ conchas duas. infriet in aquam, paulum bibat, consistet. Verum quibus tormina molesta erunt, brassicam in aquam macerare oportet. ubi macerata erit, conijcito in aquā calidam, coquito usquedum ea commadebit bene. aquam defundito. Postea salem, & cumini paululum, & pollinem polentæ, & oleū eodē addito, deinde iterū feruefacito. Infundito in catinum, uti frigescat. eo cyminum interito. quod uolet cibi postea edat. sed si poterit solam brassicam esse, edat. Et si sine febre erit, dato uini atri duri. Aquæ tum bibat quamminimum. Si febris erit, aquam bibat. Id facito continuo quotidie mane. Nolito multū dare, ne pertædescat, uti possit porrò libenter esse. Ad eundem modum uiro, & mulieri, & puero dato. Nūc de ijs, quibus ægre lotium it, quibusq́; substillum est. Sumito brassicam, conijcito in aquam feruentem, coquito paulisper, uti subcruda siet. postea aquam defundito non omnem. eò addito oleum, & salem, & cymini paululum. inferuefacito paulisper, postea inde iusculum frigidum sorbere, & ipsam brassicam esse oportet, uti quamprimū excoquat. quotidie id facito. CLVII.

DE BRASSICA pythagorea quid in ea boni sit, salubritatisq́; principium te cognoscere oportet, quot genera brassicæ sint, & cuiusmodi naturam habeant. Ad salutem temperat comesta sese semper cū calore, & rigore arido, simul et humido, & dulci, & amaro, & acri. Sed quæ uocatur σελινοειδὴς, hæc septem habet bona in comestura. Nūc uti cognoscas genera earū, prima est leuis, quæ nominatur λεία, grandibus, & latis folijs, caule magno, validā hæc habet naturam, & uim magnam habet. Altera est crispa, quæ à similitudine apij, σελινοειδὴς uocatur. Hæc est et aspectu, & natura bona ad curationē, ualidiorq́; est, q̄ quæ suprascripta est. Item est tertia, quæ κράμβη uocatur, minutis caulibus, tenuioribus folijs, et acerrima, omnium

est istarū

est istarũ, tenui succo uehementissima. Et primũ scito, de omnibus brassicis nulla ẽ illiusmodi medicamentosior. Ad omnes tumores, ad omnia uulnera eã contritam imponito. Hæc omnia ulcera purgabit, sanáq; faciet sine dolore. Eadem tumida concoquit. eadem erumpit. eadem uulnera putrida, cancrosq; purgabit, sanosq; faciet, quod medicamentum aliud facere non potest. Verum prius quàm id imponas, aqua calida multa lauato. Postea bis in die contritam imponito. Ea omnem putorem adimet. Si cancer ater est, is olet, & saniem spurcam mittit. Si albus purulentus est. Sed si fistulosus, subtus suppurat sub carne. In ea uulnera huiuscemodi tere brassicam, sanum faciet. nam optima est ad huiusmodi uulnera. Et luxatum siquod est, bis die calida foueto. brassicam tritam apponito, cito sanum faciet. Si bis die apponitur, dolores auferet, & siquid contusum est, erumpet. si brassicam tritam apposueris, & sanum faciet, & siquid in mammis ulceris natum, & carcinoma, brassicam tritam apponito, sanum faciet. Et si ulcus acrimoniam eius ferre non poterit, farinam hordeaceam misceto, ita apponito. Huiusmodi ulcera omnia hæc sana faciet. quod aliud medicamentum facere non potest, nec purgare. Et puero, & puellæ si ulcus erit huiuscemodi, farinam hordeaceam addito. Et si uoles eam esse, cõsectam, lautam, siccam, sale, aceto sparsam esto, salubrius nihil erit. Quo libentius edas, aceto mulso spargito, mentam siccam, & rutam coriandrum sectam, sale sparsam paulo libentius edes. Id bene faciet, et mali nihil sinet in corpore consistere, & aluum bonam faciet. Siquid antea mali intus erit, omnia sana faciet. De capite, & de oculis omnia deducet, et sanum faciet. Hanc mane esse oportet ieiunum. Et si bilis atra est, & si lienes turgent, & si cor dolet, & si iecur, aut pulmones, aut præcordia, uno uerbo omnia sana faciat, quæ intro dolitabunt. eodem silphium inradito, bonum est. Cum uenæ omnes, ubi sufflatæ sunt ex cibo, non possunt perspirare in toto corpore, inde aliqui morbi nascuntur. ubi ex multo cibo aluus non it, pro portione brassica si uteris (uti te moneo) nihil istorum usu ueniet ex morbis. Verum morbum articularem nulla res tantum purgat, quantum brassica cruda, si eam edes cum ruta, & coriandro concisam. Sic & laserpitium inrasum cum brassica ex aceto oxymelli, & sale sparsa. Hac si uteris, omnes articulares morbos poteris expellere. Nullus sumptus est, & si sumptus esset, tamen ualetudinis causa experirer. eam mane oportet ieiunum esse. Omnis qui insomniosus est hac eadem curatione sanum facies. Verum assam brassicam, & unctam caldam salis paululum dato homini ieiuno. Quamplurimam ederit, tam citissime sanus fiet ex eo

morbo. Tormina quibus molesta erunt, sic facito. Brassicam macerato bene, postea in aullam conijcito, deferuefacito bene. ubi cocta erit bene, aquam defundito. Eo addito oleum bene, & salis paulum, & cuminum, & pollinem polentæ. Postea bene feruefacito. ubi ferbuerit, in catinum indito. Dato edat, si poterit, sine pane. si non, panis parum ibidem madefaciat. & si febrim non habebit, dato ut uinum atrum bibat. cito sanus fiet. Et hoc siquando usu uenerit, ut quis debilis siet hæc res sanum facere potest. si brassicam edet ita, uti suprascriptum est. & hoc amplius. lotium conseruato eius, qui brassicam esitauerit. id calfacito. eo hominem demittito. cito sanum facies hac cura. expertum hoc est. Item pueros pusillos, si laues eo lotio, nunquam debiles fient. & qbus oculi parum sunt clari, eo lotio inunguito, plus uidebunt. Si caput, aut ceruices dolent, eo lotio caldo lauito, desinent dolere. Et si mulier eo lotio locos fouebit, nunquã ij uirosi fient. Et fouere sic oportet. ubi in chutra feruefeceris id lotium, sub sellam supponito pertusam. eo mulier assidat. Circum uestimenta eã dato. Brassica erratica maximam uim habet. eam arefacere, contereréq; oportet bene minutim. siquem uoles purgare, pridie ne cœnet, & mane ieiuno dato brassicæ tritæ, decoctǽq; aquæ cyathos quatuor. nulla res tam bene purgabit, neque elleborum, neque scamoneum, & sine periculo, & scito salubrem esse corpori. Quos diffidas sanos facere, facies. Qui hac purgatione purgandus erit, sic eum curato. Sorbitione liquida hoc per dies. VII. dato. ubi esse uolet, carnem assam dato. Si esse non uolet, dato brassicam coctam, & panem, & bibat uinum lene dilutum, lauet raro, utatur unctione. qui sic purgatus erit, diutina ualetudine utetur, neq; ullus ueniet morbus nisi sua culpa. Et siquis ulcus tetrũ, uel recens habebit, hãc brassicam erraticam aqua inspergito, apponito, sanum facies. Et si fistula erit, turũdã intro trudito, si turundã non recipiet, diluito, succum exprimito, eum in uesicam indito, uesicæ calamum alligato, & ita premito, ut in fistulam succus introeat. Ea res sanum faciet cito. Et ad omnia uetera ulcera, & noua contritam cum melle apponito sanũ faciet. & si polypus in naso introierit, brassicam erraticam aridam tritam in malum conijcito, & ad nasum admoueto. Ita subducito susum animam quamplurimum poteris. in triduo polypus excidet. et ubi exciderit, tum aliquot dies idem facito, ut radices polypi persanas facias. Auribus si parum audies, terito cum uino brassicam, succum exprimito, in aurem intro tepidum instillato. cito itelliges te plus audire. Deinde impetigini parce brassicam apponito, sanam faciet, & ulcus non faciet. CLVIII.

ALVVM Deijcere hoc modo oportet, si uis bene deijcere, sume tibi ollam, addito eo aquæ sestarios. VI. & eo addito ungulam de perna. Si ungulam non habebis, pone de perna frustum. p. S. quamminime pingue. ubi iam incipit coctum esse, eo addito brassicæ coliculos. II. betæ coliculos. II cũ radice sua, feliculæ paulum, herbæ mercurialis non multum, mutulorum. L. II. piscem capitonem, & scorpionem. I. cochleas. VI. & lentis pugillum. Hæc omnia decoquito usque ad sestarios tres iuris. oleum ne addideris. indidem sume tibi sestarium unum tepidum. adde uini coi cyathum unum. bibe, interquiesce. deinde iterum eodem modo, deinde tertium. Purgabit te bene. Et si uoles insuper uinum coum mistum bibere, licebit bibas. Ex his tot rebus, quot scriptum ẽ, unum, quod eorum uis, id aluum deijcere potest. Verum ea re tot res sunt, ut bene deijcias, & suaue est. CLIX.

INTER trigini remedium. cum in uia ibis, absynthij pontici surculum sub annulo habeto. CLX.

LVXVM siquod est, ut excantes, hac cantione sanum fiet. arundinem prende tibi uiridem pedes IIII. aut. V. longam. Mediam diffinde, & duo homines teneant ad coxendices. Incipe cantare in alio. S. f. motas danata daries dardaries astararies, dic unà pariter usque dum coeant. Ferro insuper iactato, ubi coierint, & alteram altera tetigerit, id manu prẽde dextra, sinistra præcide. Ad luxum, aut fracturam alliga, & sanum fiet, & tamen quotidie cantato in alio. S. f. uel luxato. Vel hoc modo, haut haut haut ista pista sista, damiabo, damaustra, & luxato. Vel hoc modo, Haut haut haut istagis tursis ardannabon damaustra. CLXI.

LOCVM, ubi asparagum seras, bene subigere oportet, qui habebeat humorem, aut loco crasso, ubi erit subactus, areas facito, ut possis dextra, sinistráq; sarrire, seu runcare, ne calcetur. Cum deformabis areas, interuallum facito inter eas semipedem latum in omnes partes. Deinde serito. Ad lineam grana bina, aut terna palo demittito. Eodem palo cauum terra operito. Deinde supra areas stercus spargito, bene serito. Secundum æquinoctium uernum, ubi natum erit, herbas crebro purgato, cauetóq;, ne asparagus unà cum herba uellatur. Quo anno feueris sub stramentis per hyemem operito, ne rigore puratur. Deĩde primo uere aperito, sarritóq;, rũcatóq;. Post ãnũ tertiũ, quàm feueris, icendito uere prĩo. Deĩde ne ante sarrieris, quàm asparagus natus erit. ne in sarriẽdo radices lædas. Tertio, aut quarto ãno asparagũ uellito ab radice. Nã si defriges, stirpes fiẽt, et ĩtermorientur. Sed usq; licebit uel-

las, donicum in semen uideris ire. Semen maturum fit ad autumnum. Ita cum sumpseris semen, incendito. & cum cœperit asparagus nasci, sarrito, & stercorato. Post annos VIII. aut IX. cum iam uetus est, digerito, & in quo loco positurus eris, terram bene subigito, & stercorato. Deinde fossulas facito, quà radices asparagi demittas. Interuallum sit ne minus pedes singulos inter radices asparagi euellito, & sic circunfodito, ut facile euellere possis. Caueto ne frangatur. Stercus ouillum quamplurimum fac ingeras. id est optimum ad eam rem. Aliud stercus herbas creat. CLXII.

PERNAS Sic salire oportet, in dolio, aut in seria. Cum pernas emeris, ungulas earum præcidito. Salis romaniensis moliti in singulas semodius. In fundo dolij, aut seriæ salem sternito. Deinde pernam ponito. Cutis deorsum spectet. Sale obruito totam. Deinde pernam alteram insuper ponito. Eodem modo obruito. Caueto, ne caro carnem tangat. Ita omnes obruito, ubi iam omnes composueris, sale eas insuper obrue, & ne caro appareat, æqualem facito. Vbi iam dies. V. in sale fuerint, eximito omnes cum suo sale. Quæ tum summæ fuerint, imas facito. Eodemq; modo obruito, & componito. Post diem omnino duodecimum pernas eximito, & salem omnem detergeto, & suspendito in uento biduum. Die tertio extergeto spongia bene, perungito oleo. Suspendito in fumo biduum. Tertio die demittito. Perungito oleo, & aceto commisto, & suspendito in carnario. nec tinea, nec uermes tangent.

FINIS.

M. TERENTII VARRONIS DE RE RVSTICA AD FVNDANIAM VXOREM LIBER. I.

CAPVT PRIMVM.

TIVM SI essem consecutus Fundania, commodius tibi hæc scriberem, quæ nunc, ut potero, exponam, cogitans esse properandum, quod (ut dicitur) si est homo bulla, eo magis senex. Annus enim octogesimus admonet me, ut sarcinas colligam ante quàm proficiscar è uita. Quare, quoniam emisti fundum, cum bene colendo fructuosum eum facere uelis, meq́; uti adhibeam curam, roges, experiar. & non solum, ut ipse quoad uiuam, quid fieri oporteat ut te moneam, sed etiam post mortem. Neque patiar Sibyllam non solum cecinisse, quæ, dum uiueret, prodessent hominibus, sed etiam quæ cum perisset ipsa, et id etiam ignotissimis quoq; hominibus, ad cuius libros tot annis post publicæ solemus redire, cum desyderamus quid faciendum sit nobis ex aliquo portento, me, nedum uiuo quidem, necessarijs meis quod prosit facere. Quo circa scribam tibi tres libros indices, ad quos reuertare, si qua in re quæres, quemadmodum quidq; te in colendo oporteat facere. Et quoniam (ut aiunt) dei facientes adiuuant, prius inuocabo eos, nec, ut Homerus, & Ennius, musas, sed duodecim deos consentis, neq; tamen eos urbanos, quorum imagines ad forum auratæ stant, sex mares, & fœminæ totidem, sed illos duodecim deos, qui maxime agricolarum duces sunt. Primum, qui omnes fructus agriculturæ cœlo, & terra continent, Iouem, & Tellurem. Itaq; duo hi parentes magni dicuntur. Iuppiter pater, Tellus uero mater. Secundo Solem, & Lunam, quorum tempora obseruantur, cum quædam serantur, & condantur in terra. Tertio Cererem, & Liberum, quod horum fructus maxime necessarij ad uictum sint. Ab his enim cibus, & potio uenit è fundo. Quarto Robigum, & Floram, quibus propitijs, neque rubigo frumenta, atque arbores corrumpit, neq; non tempestiue florent. Itaq; publicæ Robigo feriæ, robigalia, Floræ, ludi floralia instituti. Item aduenerор Mineruam, & Venerem, quarum unius procuratio oleti, alterius hortorum, quo nomine rustica uinalia instituta. Nec non etiam precor Lympham, ac bonum euentum, quoniam sine aqua omnis arida, ac misera agricultura, sine successu, ac bono euētu, frustratio est non cul-

tura. His igitur deis ad uenerationem uocatis, ego referam sermones eos, quos de agricultura habuimus nuper, ex quibus quid te facere oporteat animaduertere poteris, in queis quæ non inerunt et quæres, indicabo, à quibus scriptoribus reperias, & græcis, & nostris.

Qui græce scripserunt dispersim alius de alia re, sunt plus quin quaginta. Hi sunt, quos tu habere in consilio poteris, cum quid consulere uoles, Hieron siculus, & Attalus philometor, de philosophis, Democritus physicus, Xenophon socraticus, Aristoteles, et Theophrastus pipatetici, Architas pythagoreus, item Amphilochus atheniẽsis, Anaxipolis thasius, Apollonius pergameneus, Apollodorus lemnius, Aristophanes malcotes, Antigonus cymeus, Agatocles chius, Aristandrus atheniensis, Bacchius milesius, Bion soleus, Chæresteus, & Chæreas athenienses, Diodorus priennæus, Dion colophonius, Diophanes nicensis, Epigenes rhodius, Euagon thasius, Euphranij duo, unus atheniensis, alter amphipolites, Aegesias maronites, Mænandri duo, unus priennæus, alter heracleotes, Nicesius maronites, Pythion rhodius. De reliquis, quorum quæ fuerit patria non accepi, sunt Androcion, Aescharion, Aristomenes, Athenagoras, Crates, Oades, Dionysius περὶ φυτῶν, Euphorion, Eubolus, Lysimachus, Mnaseas, Menestratus, Pleuthiphanes, Persis, Theophilus. Ii, quos dixi, omnes soluta oratione scripserunt easdem res, & quidam etiam uersibus, ut Hesiodus ascræus, & Menecrates ephesius. Hos nobilitate Mago Carthaginiensis præterijt pœnica lingua, quod res dispersas comprehendit libris duodetriginta, quos Cassius Dionysius uiticensis uertit libris uiginti græca lingua, & Sextilio prætori misit, in quæ uolumina de græcis libris eorum, quos dixi, adiecit non pauca, & de Magonis dempsit instar librorum octo. Hosce ipsos utiliter ad sex libros redegit Diophanes in Bithynia, & misit Deiotaro regi. Quo breuius de ea re conor tribus libris exponere, uno de agricultura, altero de re pecuaria, tertio de uillaticis pastionibus. Hoc libro circuncisis rebus, quæ non arbitror pertinere ad agriculturam. Itaque prius ostendam, quæ secerni oporteat ab ea. Tum de his rebus dicam sequens naturales diuisiones. Ea erunt ex radicibus trinis, et quæ ipse in meis fundis colendo animaduerti, & quæ legi, & quæ à peritis audiui.

Cap. II.

SEMENTINIS ferijs in ædem Telluris ueneram rogatus ab æditimo, ut dicere didicimus à patribus nostris, ut corrigimur à recentibus urbanis ab æditeo. Offendi ibi C. Fundanium socerum meum, & C. Agrium equitem romanum socraticum, & P. Agrasium publicanum spectantes in pariete pictam Italiam. Quid uos inquã

hic, num feriæ sementinæ otiosos huc adduxere, ut patres, & auos solebant nostros? Nos uero (inquit Agrius, ut arbitror) eadem causa, quæ te, rogatio Aeditimi. Itaq; si ita est, ut annuis, morêre oportet nobiscum, dum ille reuertatur. Nam accersitus ab ædile, cuius procuratio huius templi est, non dum rediijt, & nos, ut expectaremus se, reliquit, qui rogaret. Vultis igitur interea uetus prouerbium, quod est, Romanus sedendo uincit, usurpemus, dum ille uenit? Sane inquit Agrius, et simul cogitans, portam itineri dici longissimam esse, ad subsellia sequentibus nobis procedit. Cũ consedissemus, Agrasius uos, qui multas perambulastis terras, quam cultiorem Italia uidistis inquit? Ego uero inquit Agrius, nullam arbitror esse, quæ tam tota sit culta. Primum cũ orbis terræ diuisus sit in duas partes ab Eratosthene, maxime secundum naturam ad meridiem uersus, & ad septentrionem. Et sine dubio, quoniam salubrior pars septentrionalis est, quàm meridiana. Et quæ salubrior, illa fructuosior, dicendum magis Europã fuisse opportunam ad colẽdum, quàm Asiam, ibiq; Italiam. primum quod est in Europa, secundo, quod hæc temperatior pars est, quàm interior. nam intus penè sempiternæ hyemes. Nec mirum, quod sunt regiones inter circulũ septentrionalem, et inter cardinem cœli, ubi sol etiam sex mensibus continuis nõ uidetur. Itaq; in occeano in ea parte ne nauigari quidem posse dicunt propter mare congelatum. Fundanius; en ibi tu quicq̃ nasci putas posse, aut coli natum? Verum enim est illud Pacuuij, Sol si perpetuo sit, aut nox, flãmeo uapore, aut frigore, terræ fructus omnes interire. Ego hic, ubi nox, & dies modice redit, & abit, tamen æstiuo die, si non defenderem me in æstuosum meridiem, uiuere non possem, illic in semestri die, aut nocte quemadmodum quicq̃ seri, aut alescere, aut meti possit? Cõtra quid in Italia utensile non modo non nascitur, sed etiam non egregium sit? quod far conferam campano? quod triticum appulo? quod uinum falerno? quod oleum uenafro? Non arboribus consita Italia est, ut tota pomarium uideatur? An Phrygia magis uitibus cooperta, quam Homerus appellat ἀμπελόεσσαν, quàm hæc? aut Argos, quam idem poeta πολύπυρον, in qua terra iugerum unũ denos, & quinos denos culleos fert uini, quod quædã in Italia regiones. An non. M. Cato scribit in libro originũ sic? ager gallicus romanus uocatur, q uiritim Cæsare iubẽte datus est ultra agrũ picenũ. In eo agro aliquot fariã in singula iugera dena cullea uini fiũt. Nõ ne item in agro fauentino. à quo ibi tricenariæ appellantur uites, qđ iugerũ tricenas amphoras reddat? Simul aspiciat me, certe ĩquit, L. Martius præfectus fabrum tuus in fundo suo fauentiæ hanc multitudinẽ suas

dicebat reddere uites. Duo in primis spectasse uidentur Italici homines, colendo possent'ne fructus pro impensa, ac labore reddere, et utrũ saluber locus esset, an non. quorum si alterutrum decollat, et nihilo minus quis uult colere, mente est captus, atque ad agnatos, & gentiles est deducendus. Nemo enim sanus mente debet uelle impẽsam, ac sumptum facere in culturam, si uidet non posse refici. Nec si potest reficere fructus, si uidet eos fore, ut pestilentia dispereant. Sed opinor qui hæc commodius ostendere possint, adsunt. Nam C. Licinium Stolonem, & Cn. Tremelium Scrofam uideo uenire, Vnum cuius maiores de modo agri legem tulerunt. Nam Stolonis illa lex, quæ uetat plus quingenta iugera habere ciuem romanum. & qui propter diligentiam culturæ Stolonum confirmauit cognomen, quod nullus in eius fundo reperiri poterat stolo, quod effodiebat circũ arbores, è radicibus, quæ nascerentur è solo, quos stolones appellabant, eiusdem gentis C. Licinius tribunus pl. cum esset post reges exactos annis trecentis sexagintaquinque, primus populum ad leges accipiundas in septem iugera forensia è comitijs eduxit. Alterum collegam tuum, triumuir qui fuit, ad agros diuidundos campanos, uideo huc uenire Cn. Tremelium Scrofam, uirum omnibus uirtutibus politum, qui de agricultura romanus peritissimus existimatur. An non iure inquam? Fundi enim eius propter culturam iucundiore spectaculo sunt multis, quàm regie polita ædificia aliorum, cum huius spectatum ueniant uillas, non ut apud Lucullum, ut uideant pinacothecas, sed oporothecas. Huiusce inquam pomaria summa sacra uia, ubi poma ueneunt, contra auream imaginem. Ille interea, ad uos cum Stolone cœna comesa inquit uenimus. At non C. uidemus Fundanium, qui nos aduocauit. Bono animo este inquit Agrius. Nam non modo non dum illud sublatum est, quod ludis circensibus nouissimi curriculi finem facit quadrigis, sed ne illud quidem ouum uidimus, quod in cereali pompa solet esse primum. Itaq; dum hic nobiscum unà sedetis, aduenietq; æditimus, docete nos agriculturam, quam summam habeat, utilitatem'ne, an uoluptatem, an utrunque. Ad te enim rudes agriculturæ nunc, olim ad Stolonem iuisse dicunt, Scrofa, Prius inquit discernendum, utrum quæ serantur in agro ea sola sint in cultura, an etiam quæ inducuntur in rura, ut oues, & armenta. Video enim qui de agricultura scripserunt, & pœnice, & græce, & latine, latius uagatos, quàm oportuerit. Ego uero inquit Stolo, eos non in omni re imitandos arbitror, & eo melius fecisse quosdam, qui minore pomerio finierunt, exclusis partibus, quæ non pertinent ad hanc rem. quare tota pastio, quæ coniungitur à plerisq; cum

agricultura

agricultura, magis ad pastorem, quàm ad agricolam pertinere uidetur. Quo circa principes, qui utriq; rei praeponuntur, uocabulis quoq; sunt diuersi, quod unus uocatur Villicus, alter magister pecoris. Villicus agri colendi causa constitutus, atq; appellatus à uilla. uilla, quod ab eo in eam conuehuntur fructus, & euehuntur, cum ueneunt. A quo rustici etiam nunc quoque uiam ueham appellant, propter uecturas, & uellam non uillam, quò uehunt, & unde uehunt. Item dicuntur, qui uecturis uiuunt, uellaturam facere. Certe inqt Fundanius aliud pastio, & aliud agricultura, sed affinis. Et ut dextra tibia alia, quàm sinistra, ita ut tamen sit quodammodo coniuncta, quod est altera eiusdem carminis modorum incentiua, altera succentiua. Et quidem licet adijcias inquam, pastorum uitam esse incentiuam, agricolarũ succentiuam authore doctissimo homine Dicæarcho, qui Græciæ uita qualis fuerit, ab initio nobis ita ostendit, ut superioribus temporibus fuisse doceat, cum homines pastoriciam uitam agerent, neque scirent etiam arare terram, aut serere arbores, aut putare, ab his inferiore gradu ætatis susceptam agriculturam. Quo circa & succinit pastorali, quod est inferior, ut tibia sinistra à dextræ foraminibus.

Agrius Tu inqt tibicen non solum adimis domino pecus, sed etiã seruis peculium, quibus domini dant, ut pascant, atque etiam leges colonicas tollis, in quibus scribimus, Colonus in agro surculario ne capras compascat, quas etiam astrologia in cœlum recepit non longe ab Tauro. Cui Fũdanius, Vide inqt, ne agri istuc sit ab hoc, cum in legibus etiam scribatur, pecus quoddã. Quædã enim pecudes culturæ sunt inimicæ, ac ueneno, ut istæ, quas dixisti, capræ. Hæ enim omnia nouella sata carpendo corrũpunt, non minimũ uites, atq; oleas. Itaq; propterea institutum diuersa de causa, ut ex caprino genere ad alij dei aram hostia adduceretur, ad alij non sacrificaretur, cum ab eodẽ odio alter uidere nollet, alter etiã uidere pereuntem uellet. Sic'q; factum, ut Libero patri repertori uitis hirci immolarentur, proinde ut capite darent pœnas. Contra, ut Mineruæ caprini generis nihil immolarẽt, propter oleam, quod eam, quam læserit, fieri dicunt sterilẽ, eius enim saliuam esse fructuis uenenum. Licinius, Hoc nomine etiã Athenis in arcem non iungi, præterquam semel ad necessarium sacrificium, ne arbor olea, quæ primum dicitur ibi nata, à capra tangi possit. Nec ullæ inquit pecudes agriculturæ sunt propriæ, nisi quæ agrũ operæ, quo cultior sit, adiuuare, ut eæ, quæ iũctæ arare possint. Agrasius si istuc ita est inquit, quomodo pecus remoueri potest ab agro, cũ stercus, quod plurimum prodest, greges pecorũ ministrent? Sic inqt

Agrius, uenalium greges agriculturã dicemus esse, si propter istam rem habendũ statuerimus. Sed hinc error, quod pecus in agro esse potest, & fructus non in eo agro ferre, quod non sequendum. Nam sic etiã res aliæ diuersæ ab agro erunt assumendæ, ut si habeas plures in fundo textores, atq; institutos histonas, sic & alios artifices. Scrofa, Disiungamus igitur inquit, pastionem à cultura, & siquis qd uult aliud. An'ne ego inquam sequar Sasernarũ patris, & filij libros: ac magis putem pertinere figlinas quemadmodum exerceri oporteat, q̃ argentifodinas, aut alia metalla, quæ sine dubio in aliquo agro sũt. Sed neque lapidicinæ, neq; arenariæ ad agriculturã pertinent, sic figlinæ. neque ideo non in quo agro idoneæ possint esse, non exercendæ, atq; ex eis capiundi fructus, ut etiam si ager secundũ uiam, & opportunus uiatoribus locus, ædificandæ tabernæ diuersoriæ quæ tamẽ quamuis sint fructuosæ, nihilo magis sunt agriculturæ partes. Non enim siquis propter agrum, aut etiã in agro profectus domino, agriculturæ acceptum referre debet, sed id modo, quod nec satione terra sit natum, ad fruendum suscipit. Stolo, Tu inquit inuides tanto scriptori, & obstriglandi causa figlinas reprehẽdis, cum præclara quædam, ne laudes, prætermittas, quæ ad agriculturã uehementer pertineant. Cum subrisisset Scrofa, qđ non ignorabat libros, & despiciebat, & Agrasius se scire modo putaret, ac Stolonem rogasset, ut diceret, cœpit, Scribit cimices quemadmodum interfici oporteat his uerbis. Cucumerem anguinum condito in aquam, eam'q; infundito quò uoles, nulli accedent. uel fel bubulum cum aceto mistum, unguito lectum. Fundanius aspicit ad Scrofam, & tamen uerum dicit, inqt, hic, ut hoc scripserit in agricultura. Ille. Tam hercle, q̃ hoc, siquẽ glabrum facere uelis, quod iubet, ranam luridam conijcere in aquam, usquequo ad tertiam partem decoxeris, eá'q; ungere corpus. Ego quod magis inquam pertineat ad Fũdanij ualetudinem, & in eo libro est, satius dicam, nam & huiusce pedes solent dolere, in fronte contrahere rugas. Dic sodes inquit Fundanius. nam malo de meis pedibus audire, quàm quemadmodum pedes betaceos seri oporteat. Stolo subridens dicam, inquit, eisdẽ, quibus ille uerbis scripsit, ualent quæ iã audiui. Cũ homini pedes dolere cœpissent, q tui meminisset, ei mederi posse. Ego tui memini, medere meis pedibus. Terra pestem teneto. Salus hic maneto in meis pedibus. Hoc ter nouies cantare iubet, terram tangere, despuere, ieiunum cantare. Multa inquã item alia miracula apud Sasernas inuenies, quæ omnia sunt diuersa ab agricultura, & ideo repudianda, quasi uero inquam, non apud cæteros quoq; scriptores, talia

res talia reperiantur. An non in magni illius Catonis libro, qui de agricultura est editus, scripta sunt permulta similia ut hæc? Quemadmodum placentam facere oporteat, quo pacto libũ, qua ratiõe pernas salire. Illud non dicis inquit Agrius, quod scribit, si uelis in conuiuio multum bibere, cœnaréq; libenter, ante esse oportet brassicam crudam ex aceto, & post, alia folia quinq;, III.

IGITVR inquit Agrasius, quæ disiungenda essent à cultura cuiusmodi sint, quoniam discretum de ijs rebus dicendũ, quæ scientia sit, & quid in colendo nos docet, ars an sit, an quid aliud, & à qbus carceribus decurrat ad metas. Stolo cum aspexisset Scrofam, Tu inquit, & ætate, & honore, & scientia quod præstas, dicere debes.

Ille non grauatus, Primũ inqt, non modo est ars, sed etiã necessaria, ac magna. eáq; est scientia, quæ docet, quæ sint in quoquo agro serunda, & faciunda, quæq; terra maximos perpetuo reddat fructus. IIII.

EIVS principia sunt eadẽ, quæ mundi esse Ennius scribit, aqua, terra, anima, & sol. Hæc enim cognoscenda prius, quàm iacias semina, quod initiũ fructuũ oritur. Hinc profecti agricolæ ad duas metas dirigere debent, ad utilitatem, & uoluptatem. Vtilitas quærit fructũ, uoluptas delectationẽ. Priores partes agit, quod utile est, q̃ quod delectat, nec non ea, quæ faciunt cultura honestiorem agrum, pleraq; nõ solum fructuosiorem eundẽ faciunt, ut cum in ordinẽ sunt consita arbusta, atq; olíueta, sed etiam uendibiliorẽ, ut quæ adijciant ad fundi pretiũ. nemo enim eadẽ utilitate non formosius quod est, emere mauult pluris, q̃ si est fructuosius turpe. Vtilissimus autem is ager, qui salubrior est, q̃ alij, quod ibi fructus certus. contrá q; in pestilenti, calamitas, quãuis in feraci agro colonũ ad fructus peruenire nõ patitur. Etenim ubi ratio cũ orco habetur, ibi nõ modo fructus est incertus, sed etiam colentiũ uita. Quare, si salubritas nõ est, cultura non aliud est, q̃ alea domini uitæ, ac rei familiaris. Hoc uero diminuitur sciẽtia. ita enim salubritas, quæ ducitur è cœlo, ac terra, nõ est in nostra petestate, sed in naturæ, ut tamẽ multũ sit in nobis, ꝙ grauiora quæ sunt, ea, diligentia, leuiora facere possumus. etenim si propter terrã, aut aquam odorem'ue, quẽ aliquo loco eructat, pestilẽtior est fundus, aut propter cœli regionẽ ager calidior sit, aut uẽtus nõ bonus flet. Hæc uitia emendari solent domini scientia, ac sumptu. quod pmagni interest, ubi sint positæ uillæ, quantæ sint, quò spectent, porticibus, ostijs, ac fenestris. An nõ ille Hippocrates medicus in magna pestilentia, nõ unũ agrũ, sed multa oppida, scientia seruauit? Sed qd ego illum uoco ad testimo

nium? Nō hic Varro noster, cum Corcyræ esset exercitus, ac classis, et omnes domus repletæ essent ægrotis, ac funeribus, immisso fenestris nouis aquilone, & obstructis pestilentibus, ianuáq; permutata, cateráq; eius generis, diligentia, suos comites, ac familiam, incolumes reduxit? V.

SED quoniam agriculturæ, quod esset initium, & finis dixi, relinquitur quot partes ea disciplina habeat, ut sit uidēdum. Eqdem innumerabiles mihi uidentur inqt Agrius, cum lego libros Theophrasti cōplures, qui inscribūtur περὶ φυτῶν ἱστορίας, & περὶ φυτῶν αἰτιῶν. Stolo isti inquit libri non tam idonei ijs, qui agrū colere uolunt, q̄ qui scholas philosophorum. neque eo dico, quod non habeant & utilia, & communia quædam. quapropter tu potius agriculturæ partes nobis expone. Scrofa agriculturæ inqt, quatuor sunt partes summæ. è queis prima cognitio soli fundi, et partes eius quales sint. Secūda, quæ in eo fundo opus sunt, ac debeant esse culturæ causa. Tertia, quæ in eo prædio colendi causa sint facienda. Quarta, quo quæq; tempore in eo fundo fieri conueniant. De his quatuor generibus singulæ minimum in binas diuiduntur species. quod habet prima ea, quæ ad solum pertinent terræ, & quæ ad uillas, & stabula. Secunda pars, quæ mouentur, atque in fundo debeant esse culturæ causa. est item bipartita, de hominibus, per quos colendum, & de reliquo instrumento. Tertia pars, quæ de rebus, diuiditur, quæ ad quanq; rem sint præparanda, & ubi quæq; facienda. Quarta pars de temporibus, quæ ad solis circuitum annum sint referēda, & quæ ad Lunæ menstruū cursum. De primis quatuor partibus prius dicam, deinde subtilius de octo secundis. VI.

IGITUR primum de solo fundi uidendum. Hæc quatuor. Quæ sit forma, quo in genere terræ, quantus, quam'q; per se tutus. Formæ cum duo genera sint, una quam natura dat, altera, quam sationes imponunt, prior, quod alius ager bene natus, alius male. posterior, quod alius fundus bene consitus est, alius male, dicam prius de naturali. Igitur cum tria genera sint à specie simplici agrorum, campestre, collinū, et mōtanum, est ex his tribus quartum, ut in eo fundo, in quo hæc duo, uel tria sunt, ut multis locis licet uideri. E quibus tribus fastigijs simplicibus, sine dubio infimis alia cultura aptior, quā summis, quod hæc calidiora, quàm summa, sic collinis, quod ea tepidiora, quàm infima, aut summa. Hæc apparent magis ita esse in latioribus regionibus, simplicia cum sunt. Itaq; ubi lati campi, ibi magis æstus. Et eo in Appulia loca calidiora, & grauiora. Et ubi montana, ut in Vesuuio, quod

suuio, quod leuiora, & ideo salubriora. Qui colunt deorsum, magis aestate laborant, qui sursum, magis hyeme, uerno tempore in campestribus maturius eadem illa seruntur, quàm in superioribus, & celerius hic, quàm illic coguntur. Necnon sursum, quàm deorsum tardius seruntur, ac metuntur. Quaedam in montanis prolixiora nascuntur, ac firmiora, propter frigus, ut abietes, ac sappini. Hic, quod tepidiora populi, ac salices, sursum fertiliora, ut arbutus, ac quercus, deorsum, ut nuces graecae, ac mariscae fici. In collibus humilibus societas maior cum campestri fructu, quàm cum montano, in altis contra. Propter haec tria fastigia formae, discrimina quaedam fiunt sationum, quod segetes meliores existimantur esse campestres, uineae collinae, syluae montanae, plerunque hyberna ijs esse meliora, qui colunt campestria, quòd tunc prata ibi herbosa, putatio arborum tolerabilior. Contra aestiua montanis locis commodiora, quòd ibi tum & pabulum multum, quod in campis aret, & cultura arborum aptior, quod tum illic frigidior aer. Campester locus is melior, qui totus aequabiliter in unam partem uergit, quàm is, qui est ad libellã aequus, quod is, cum aquae non habent delapsum, fieri solet uliginosus. eo magis siquis est inaequabilis eo deterior, quod fit propter lacunas aquosus. Haec, atq; huiusmodi tria fastigia agri ad colendũ dispariliter habent momentum. VII.

STOLO, Quod ad hanc formam naturalem pertinet, de eo nõ incommode Cato uidetur dicere, cum scribit optimum agrum esse, qui sub radice montis situs sit, et spectet ad meridianã coeli partẽ. Subijcit Scrofa. De formae cultura hoc dico, quae specie fiant uenustiora, se qui, ut maiore quoq; fructu sint, ut qui habent arbusta, si sata sunt in quincuncem propè sint ordines, atq; interualla modica. Itaq; maiores nostri ex aruo aeque magno, sed male consito, & minus multum, & minus bonum faciebant uinum, quod quae suo quaeq; loco sunt posita, ea minus loci occupant, & minus officiat aliud alij ab sole, ac luna, et uento. Hoc licet coniectura uidere ex aliquot rebus, ut nuces integras, quas uno modio comprehẽdere possis, quòd putamina suo loco quaeq; habet natura composita, cum easdem si fregeris uix sexquimodio concipere possis. Praeterea quae arbores in ordine satae sunt, eas aequabiliter ex omnibus partibus sol, ac luna coquunt. quo fit, ut uuae, & oleae plures nascantur, & ut celerius coquantur. quas res duas sequuntur altera illa duo, ut plus reddant musti, & olei, & pretij pluris.

Sequitur secundum illud, quali terra solum sit fundi, & à qua parte uel maxime bonus, aut non bonus appelletur. Refert enim, quae res in eo seri, nasciq; & cuiusmodi possint. Nõ enim eadem omnia in

eodem agro recte possunt. Nam ut alius est ad uitem appositus, alius ad frumentum, sic de cæteris alius ad aliam rem. Itaq; Cretæ ad cortyniam dicitur platanus esse, quæ folia hyeme non amittat. Item'q; in Cypro, ut Theophrastus ait, una. Item Sybari, qui nũc Thurij dicuntur, quercus simili esse natura, quæ est in oppidi conspectu. Item contra atq; apud nos fieri ad elephantinem, ut neq; ficus, neq; uites amittant folia. Propter eandẽ causam multa sunt bifera, ut uites apud mare Smyrnæ, malus bifera, ut in agro consentino. Idẽ ostendit, quod in locis feris plura ferunt, in ijs, quæ sunt culta meliora, eadem de causa sunt, quæ non possunt uiuere nisi in loco aquoso, aut etiã in aqua. & id discriminatim, ut alia in lacubus, ut arundines in Aretino, alia in fluminibus, ut in Epeiro arbores alni, alia in mari, ut scribit Theophrastus, palmas, & squillas. In Gallia transalpina intus ad Rhenũ, cum exercitum ducerẽ, aliquot regiones accessi, ubi nec uitis, nec olea, nec poma nascerentur, ubi agros stercorarent candida fossicia creta. Vbi salem nec fossicium, nec maritimum haberent, sed ex quibusdã lignis combustis, carbonibus salsis pro eo uterentur. Stolo, Cato qdẽ inquit, gradatim præponens, alium alio agrum meliorem dicit esse in nouem discriminibus, & quod sit primus, ubi uineæ possunt esse bono uino, & multo. Secundus, ubi hortus irriguus. Tertius, ubi salicta. Quartus, ubi olueta. Quintus, ubi pratum. Sextus, ubi cãpus frumẽtarius. Septimus, ubi cædua sylua. Octauus, ubi arbustum. Nonus, ubi glandaria sylua. Scrofa, Scio inquit scribere illum, sed de hoc non consentiunt omnes, quod alij dant primatũ bonis pratis, ut ego quoq;, à quo antiqui prata parata appellarunt. Cæsar Vopiscus ædilicius, causam cum ageret apud Censores, campos Rosiæ Italiæ dixit esse sumen, in quo relicta pertica postridie nõ appareret propter herbã. VIII.

CONTRA uineam sunt, qui putent sumptu fructus deuorare. Refert inquam, quod genus uineæ sit, quod sunt multæ species eius. aliæ enim humiles, ac sine ridicis, ut in Hispania, aliæ sublimes, ut quæ appellantur iugatæ, ut pleræq; in Italia. quarum nomina duo, pedamenta, & iuga. qbus stat recta uinea dicuntur padamenta, quæ transuersa iunguntur iuga, ab eo quoque uineæ iugatæ. Iugorum genera ferè quatuor, pertica, arundo, restes, & uites. Pertica, ut in Falerno, Arundo, ut in Arpino, Restes, ut in Brundusino. Vites, ut in Mediolanensi agro. Iugationis species duæ, una directa, ut in agro canusino, altera compluuiata in longitudinem, & latitudinem iugata, ut in Italia pleræque. Hæc ubi domo nascuntur, uineæ non metuunt sumptum, ubi multa ex propinqua uilla, non ualde. Primũ genus,

mus,quod dixi,maxime quærit salicta. Secundũ,arundineta. Tertium iunceta,aut eius generis rẽ aliquã. Quartum arbusta,ubi traduces possint fieri uitiũ,ut Mediolanenses faciunt in arboribus,quas populos uocant,canusini in harũdulatione in ficis. Pedamentum item ferè quatuor generũ. Vnũ robustum,quod optimũ solet afferri in uineã è quercu,ac iunipero,& uocatur ridica. Alterũ palus è pertica; melior è dura,quod diuturnior,quem cum in finium terra uoluit,puter euertitur,& fit solum summũ. Tertiũ,quod horum inopiæ subsidio misit arundinetum. Inde enim aliquot colligatas libris demittunt in tubulos fictiles cum fundo pertuso,quos cuspides appellant,quà humor aduenticius transire possit. Quartum pedamentum est natiuum eius generis,ubi ex arboribus in arbores traductis uitibus uinea fit, quos traduces,qdã rumpos appellant. Vineæ altitudinis modus,longitudo hominis. Interualla pedamentorum,qua boues iuncti arare possint. Ea minus sumptuosa uinea,quæ sine iugo ministrat acratophorõ uinum. Huius genera duo. unũ,in quo terra cubilia præbet uuis,ut in Asia multis locis,quæ sæpe uulpibus,et hominibus fit communis. nec non,si parit humus mures,huius minor fit uindemia, nisi totas uineas oppleueris muscipulis,quod in insula Pandatharia faciunt. Alterũ genus uineti,ubi ea modo remouetur à terra uitis, quæ ostenderit se affere uuã. Sub eã,ubi nascitur uua subijciuntur circiter bipedales è surculis furcillæ,ne uindemia pereat,& uindemia facta deniq; discat pendere in palmam,aut funiculo,aut uinctu, quod antiqui uocabãt cæstum. ibi dominus simulac uidit occipitium uindemiatoris, furcillas reducit hybernatum in tecta,ut sine sumptu earum opera altero anno uti possit. Hac cõsuetudine in Italia utuntur Reatini. Hæc ideo uarietas maxime,quod terra cuiusmodi sit,refert. ubi enim natura humida,ibi altius uitis tollenda,quod in partu,& alimonio uinum non ut in calice quærit aquam,sed solem. itaq; ideo(ut arbitror) primum è uinea in arbores ascendit uitis.

IX.

TERRA inquã,cuiusmodi sit refert,et ad quam rẽ bona,aut nõ bona sit. ea tribus modis dicitur,cõmuni,proprio,et misto. Cõmuni,ut cum dicimus orbẽ terræ,& terrã Italiã,aut quã aliam. in ea enim et lapis,& arena,et cætera eius generis sunt in nominando cõprehensa. Altero modo dicitur terra proprio noĩe,quæ nullo alio uocabulo,neq; cognomine adiecto appellatur. Tertio modo dicitur terra,quæ ẽ mista in qua seri qd potest,& nasci,ut argillosa,aut lapidosa,sic et aliæ,cũ in hac species nõ minus sint multæ,q̃ in illa cõmuni propter admistiones. in illa enim cum sit dissimili ui,ac potestate,partes permultæ,in-

queis, lapis, marmor, rudus, arena, sabulo, argilla, rubrica, puluis, creta, glarea, carbunculus, id est, quæ sole perferuet ita, ut radices satorū comburat. Ab ijs, quæ proprio nomine dicitur terra, cum est admista ex his generibus aliqua re, tum dicitur aut cretosa, aut glareosa, & sic ab alijs generum discriminibus mista, & uti horū uarietates, ita genera hæc, ut præterea subtiliora sint alia minimum in singula facies terna, quod alia terra est ualde lapidosa, alia mediocriter, alia propè pura. Sic de alijs generibus reliquis, admistæ terræ tres gradus ascēdūt eosdem. Præterea hæ ipsæ ternæ species ternas in se habent alias, quòd partim sunt humidiores, partim aridiores, partim mediocres. neque non hæc discrimina pertinent ad fructus uehementer. itaq; periti in loco humidiore far adoreum potius serunt, quàm triticū. Contra in aridiore ordeū potius, q̄ far, in mediocri utrunq;. Præterea etiā discrimina omnium horum generum subtiliora alia, ut in sabulosa terra, quod ibi refert, sabulo albus sit, an rubicundus, quod sabulo albus ad serendos surculos alienus. contra rubicundior appositus. Sic magna tria discrimina terræ, quod refert utrum sit macra, an pinguis, an mediocris. quo ad culturá pinguis fœcundior ad multa, macra contra. Itaq; in Veijs, ut in Pupinia, neq; arbores prolixas, neq; uites feraces, neq; stramenta uidere crassa poteris, neq; ficum mariscam, & arbores plerasque, ac prata retorrida, & muscosa. Contra in agro pingui, ut in Hetruria, licet uidere, fructuosas segetes, ac restibiles, et arbores prolixas, et omnia sine musco. In mediocri autē terra, ut in Tyburti, quo propius accedit, ut nō sit macra, q̄ ut sit ieiuna, eo ad omnes res cōmodior, q̄ si inclinauerit ad illud, quod deterius. Stolo, Non male inqt, quæ sit idonea terra ad colendū, an non, Diophanes bithynius scribit signa sumi posse aut ex ipsa, aut ex ijs, quæ nascūtur ex ea, ex ipsa, si sit terra alba, si nigra, si leuis, quæ cum fodiatur, facile frietur, naturáq; nō sit cineritia, ne'ue uehementer densa. Ex his autem, quæ enata sunt, fera, si sunt prolixa, atq; ea, quæ ex his nasci debent, earū rerū feracia. Sed quod sequitur tertium illud de modis dice. X.

ILLE. Modos, qbus metirentur rura, alius alios constituit. Nā in Hispania ulteriore metiuntur iugis, in campania uersibus, apud nos in agro Romano, ac latino iugeris. Iugum uocant, quod iuncti boues uno die exarare possint. uersum dicunt centum pedes quoquo uersum quadratum. Iugerū, quòd quadratos duos actus habeat. Actus quadratus, qui & latus est pedes centum uiginti, & longus totidem, Is modius, ac mina latine appellatur. Iugeri pars minima dicitur scrupulum. id est decem pedes in longitudine, & latitudine quadratum.

Ab hoc

Ab hoc principio mensores nonnunquam dicunt in subcisiuum esse unciam agri, aut sextantem, aut quid aliud, cum ad iugerum peruenerunt, id habet scrupula ducentaoctogintaocto. Quantum attinet ad antiquos nostros, ante bellum punicum pendebant bina iugera, quod à Romulo primum diuisa dicebantur uiritim, quæ quod hæredem sequerentur, hæredium appellarunt. Hæc postea à iugeris centum centuria dicta, quæ duplicata est quadrata in omnes quatuor partes, ut habeat latera longa II. CCCC. pedes. Hæ porrò quatuor centuriæ coniunctæ, ut sint in utranque partem binæ, appellantur in agris diuisis uiritim publicæ saltus. XI.

IN MODO fundi non animaduerso lapsi sunt multi, quod alij uillam minus magnam fecerunt, quàm modus postulauit, alij maiorem, cum utrunque sit contra rem familiarem, ac fructum. maiora enim tecta & ædificamus pluris, & tuentur sumptu maiore. minora cum sunt, quàm postulat fundus, fructus solent disperire. Licinius. Dubiũ enim nõ est, quin cælla uinaria maior sit faciunda in eo agro, ubi uineta sunt ampliora, ut horrea, si frumentarius ager est. In uilla ædificãda hoc potissimum, ut intra septa uillæ habeat aquã, si non, quamproxime. Primum, quæ ibi sit nata, secundum, quæ influat perennis. Si omnino aqua non est uiua, cisternæ faciundæ sub tectis, & lacus sub dio, ex altero loco ut homines, ex altero ut pecus uti possit. XII.

DANDA opera, ut potissimum sub radicibus montis syluestris uillam ponas, ubi pastiones sint latæ, ita ut contra uentos, qui saluberrimi in agro flabunt posita sit. Ad exortus æquinoctiales aptissima, quod æstate habeat umbrã, hyeme solem. Sin cogare secundum flumen ædificare, curandum ne aduersum eurum ponas. hyeme enim fiet uehementer frigida, & æstate non salubris. Aduertendum etiam siqua erunt loca palustria, & propter easdem causas, & quod arescunt, & quod in ijs crescunt animalia quædam minuta, quæ non possunt oculi consequi, & per aera intus in corpus per os, ac nares perueniunt, atq; efficiunt diffiales morbos. Fũdanius, Quid potero inqt facere, si istiusmodi mihi fundus hæreditate obuenerit, quo minus pestilentia noceat? Istuc uel ego possum respondere inquit Agrius. Vẽdas quot assibus possis, aut si nequeas, relinquas. At Scrofa Vitandum inquit, ne in eas partes spectet uilla, ex quibus uentus grauior afflare soleat. ne'ue in conualli caua, et ut potius in sublimi loco ædifices. qui quod perflatur, siquod est, quod aduersarium inferatur, facilius discutitur. Præterea, quod ab sole toto die illustratur, salubrior

est, quod & bestiolæ siquæ propè nascuntur, & inferuntur, aut efflantur, aut aritudine cito pereunt. Nimbi repentini, & fluuij, ac torrentes periculosi illis, qui in humilibus, ac cauis locis ædificia habent, & repentinæ prædonum manus, quod improuisos facilius opprimere possunt. Ab hoc utroque superiora loca tutiora. XIII.

IN VILLA facienda sunt stabula, ita ut bubilia sint, ubi hyeme possint esse caldiora. Fructus ut est uinum, & oleum loco plano in cællis, ita ut uasa uinaria, et olearia potius sint in locis aridis, quàm humidis, fructus, ut est faba, lentes, ordeum, & far, & fœnum in tabulatis. Familia ubi uersetur prouidendum, si fessi opere, uel frigore, aut calore, ubi commodissime possint sese quieti recipere. Villici proxime ianuam cællam esse oportet. eumq; scire, qui introeat, aut exeat noctu, quid'ue ferat, præsertim si ostiarius est nemo. In primis culina uidenda, ut sit admota, quod ibi hyeme antelucanis temporibus aliquot res conficiuntur, cibus paratur, & capitur. Faciundum etiam plaustris, ac cætero instrumento omni, quibus cœlum pluuium inimicum, in chorte ut satis magna sint tecta. hæc enim si intra clausum in consepto, & sub dio, furem modo non metuunt, sed aduersus tempestatem nocentem non resistunt. Chortes in fundo magno duæ aptiores. Vna, ut interius compluuium, habeat lacum, ubi aqua saliat, qui intra stilobatas cum uenit, sit semipiscina. Boues enim ex aruo æstate reducti hic bibunt, hic perfunduntur. nec minus & à pabulo dum redierunt, anseres, sues, porci. In chorte exteriore lacum esse oportet, ubi maceretur lupinum, item alia, quæ demissa in aquam ad usum aptiora fiant. Chors exterior crebro operta stramentis, ac paleis, conculcata pedibus pecudum, fit ministra fundo, ut sit ex ea quod euehatur. Secundum uillam duo habere oportet sterquilinia, aut unum bifariam diuisum. alteram enim in partem ferri oportet è uilla nouum fimum, ex altera ueterem tolli in agrum. quod enim infertur recens, minus bonum, id cum flacuit, melius. nec non sterquilinium melius illud, cuius latera, & summum uirgis, & fronde uindicatur ab sole. Non enim succum, quem quærit terra, solem ante exuggere oportet. Itaq; periti (qui possunt) ut eò aqua influat, eo nomine faciunt. Sic enim maxime retinetur succus in eo. Quidam & sellas familiares ponunt, Aedificium facere oportet, sub quod tectum totam fundi subijcere possis messem, quod uocant quidam nubilarium. Id secundum aream faciundum, ubi triturus sis frumentum, magnitudine pro modo fundi ex una parte apertum, & id ab area, quo & in trituram proruere facile possis, &, si nubilare cœperit, inde ut rursus celeriter reijcere. Fene-

ſtras habere oportet ex ea parte, unde commodiſſime perflari poſſit.

Fundanius, Fructuoſior inquit eſt certe fundus propter ædificia, ſi potius ad antiquorum diligentiam, quàm ad horum luxuriam dirigas ædificationem. Illi enim faciebant ad fructuum rationem, hi faciunt ad libidines indomitas. Itaq; illorum uillæ ruſticæ erant maioris, quàm urbanæ, quæ nunc ſunt pleræq;. Contra, illic laudabatur uilla, ſi habebat culinam ruſticam bonam, præſepias laxas, cællam uinariam, & oleariam ad modum agri aptam, & pauimento procliui in lacum, in quo, ſi contigerit, defluens uinum excipiatur, ne pereat. quod ſæpe, ubi conditum nouum uinum, orcæ ut in Hiſpania feruore muſti ruptæ, nec non & dolia, ut in Italia. Item cætera ut eſſent in uilla huiuſcemodi, quæ cultura quæreret, prouidebant. Nunc contra ut uillam ſuburbanam q̃maximam, ac politiſſimam habeant, dant operam, ac cum Metelli, et Luculli uillis peſſimo publico ædificatis certant, quo elaborant, ut ſpectent ſua æſtiua triclinaria ad frigus orientis, hyberna ad ſolem occidẽtem potius, quàm ut antiqui in quam partem cælla uinaria, aut olearia feneſtras haberet, cũ fructus in ea uinarius quærat, ut dolia aera frigidiorem, item ut olearia caldiorem habeat. Item uidere oportet, ſi eſt collis (niſi quid impediat) ut ibi potiſſimum ponatur uilla. XIIII.

NVNC de ſeptis, quæ tutandi fundi cauſa, aut partis fiant, dicã. Earum tutelarum genera quatuor. Vnum naturale, alterum agreſte, tertium militare, quartum fabrile. Horũ unũquodq; ſpecies habet plures. Primum naturale ſepimentum, qđ obſeri ſolet uirgultis, aut ſpinis, quod habet radices uiuæ ſepis, ac uiatoris prætereuntis laſciui nõ metuet facem ardẽtem. Secunda ſepes ẽ ex agreſti ligno, ſed non uiuit. Fit aut palis ſtatutis crebris, ac uirgultis implicatis, aut latis pforatis, et per ea foramina traiectis longurijs ferè binis, aut ternis, aut ex arboribus truncis demiſſis in terram deinceps conſtitutis. Tertium militare ſepimentum eſt foſſa, et terreus agger. ſed foſſa ita idonea fiat, ut omnẽ aquã, quæ de cœlo uenit, recipere poſſit, aut faſtigiũ habeat, ut exeat è fundo. Agger is, q intrinſecus fit iunctus foſſæ, ita arduus ſit, ut eum tranſcendere nõ ſit facile. Hoc genus ſepis fieri ſecundum uias publicas ſolet, & ſecundum amnes. Ad uiam ſalariã, & in agro cruſtuminio uidere licet locis aliquot cõiunctos aggeres cum foſſis, ne flumen agris noceat. Aggeres qui faciunt ſine foſſa, eos quidam uocant muros, ut in agro reatino. Quartum fabrile ſepimentum eſt nouiſſimum, maceria. Huius ſpecies ferè quatuor. quod fit è lapide, ut in agro Thuſculano, quod è lateribus coctilibus, ut in agro Gallico.

quod è lateribus crudis, ut in agro sabino. quod ex terra, & lapillis compositis in formis, ut in Hispania, & agro tarentino. XV.

PRAETEREA sine septis fines prædij sationibus notis arborum tutiores fiunt, ne familiæ rixentur cum uicinis, ac limites ex litibus iudicem quærant. Serunt alij circum pinos, ut habet uxor in Sabinis. Alij cupressos, ut ego habeo in Vesuuio. Alij ulmos, ut multi habent in Crustuminio, quod ibi pullulat maxie. Et ubi est campus nulla potior arbor seritur, quod maxime fructuosa, quod & sustineat sepem, ac colit aliquot corbulas uuarum, & frondem iucundissimam ministrat ouibus, ac bubus, ac uirgas præbet sepibus, & foco, ac furno. Scrofa. Igitur primum hæc, quæ dixi, quatuor uidenda agricolæ, de fundi forma, terræ natura, de modo agri, de finibus tuendis. XVI.

RELINQVITVR altera pars, quæ extra fundũ est. Cuius appendices uehementer pertinent ad culturam propter affinitatem. Eius species totidem. Si uicina regio est infesta. Si quò neq; fructus nostros exportare expediat, neq; ĩde quæ opus sunt, apportare. Tertiũ, si uiæ, aut fluuij qua portentur, aut non sunt, aut idonei non sunt. Quartum, si quid ita est in confinibus fundi, ut nostris agris prosit, aut noceat. è queis quatuor, quod est primum, refert infesta regio sit, nec'ne. Multos enim agros egregios colere non expedit, propter latrocinia uicinorum, ut in Sardinia quosdã propè Celiem, et in Hispania propè Lusitaniã. Secundum, quæ uicinitatis inuectos habent idoneos, ut quæ in agris nascuntur, ibi uendant, & illinc inuectos opportunos ad ea, quæ in fundo opus sunt, quod propterea sunt fructuosa. Multi enim habent prædia, quibus frumentum, aut uinum, aliud'ue qd desit importandum. Contra, non pauci, qbus aliquid sit exportandum. Itaq; sub urbe colere hortos late expedit, sicut uiolaria, ac rosaria. Itẽ alia multa, quæ urbs recipit, cum eadem in longinquo prædio, ubi non sit quò deferri possit uenale, nõ expedit colere. item, si ea oppida aut uiciniæ, aut etiam diuitum copiosi agri, ac uillæ, unde non care emere possis, quæ opus sunt in fundum, quibus'q; quæ supersint uenire possint, ut quibusdam pedamenta, aut perticæ, aut arundo, fructuosior fit fundus, quàm si longe sint importanda, nonnunq̃ etiã quàm si colendo in tuo ea parare possis. Itaq; in hoc genus coloni potius ãniuersarios habẽt uicinos, qbus ĩperẽt medicos, fullones, fabros, quàm ĩ uilla suos habeant, qđ nõnunq̃ unius artificis mors tollit fundi fructũ. quam ptem latifundij diuites domesticæ copiæ mãdare solẽt. Si.n. ab fundo longius absunt oppida, aut uici, fabros parent, quos habeãt in uilla. sic

cæteros necessarios artifices, ne de fundo familia ab opere discedat, ac profestis diebus ambulet feriata potius, quàm opere faciundo agrum fructuosiorem reddat. Itaque ideo Sasernæ liber præcipit, nequis de fundo exeat præter uillicum, & patronum, & unum, quem uillicus legat. Siquis contra exierit, ne impune abeat. si abierit, ut in uillicum animaduertatur. Quod potius ita præcipiendum fuit, nequis iniussu uillici exierit, neque uillicus iniussu domini longius, quàm ut eodem die redierit, neque id crebrius, quàm opus esset fundo. Tertio eundem fundum fructuosiorem faciunt uecturæ, si uiæ sunt, quà plaustra agi facile possint, aut flumina propinqua, quà nauigari possit. qbus utrisq; rebus euehi, atque inuehi ad multa prædia scimus. Quarto refert etiam ad fundi fructus, quemadmodum uicinus in confinio consitum agrum habeat. si eum ad limitem quercetum habet, non possis recte secundum eam syluam serere oleam, quod usque eo est contrarium natura, ut arbores non solum minus ferant, sed etiam fugiant, ut introrsum in fundum se reclinent, ut uitis adsita ad olus facere solet, ut quercus, si iuglandes magnæ, crebræ, finitimæ, fundi oram faciunt sterilem.

XVII.

DE Fundi quatuor partibus, quæ cum solo hærent, et alteris quatuor, quæ extra fundũ sunt, et ad culturã ptinent, dixi. Nũc dicã agri qbus rebus colantur. quas res alij diuidunt i duas partes, in homines, & adminicula hominum, sine quibus rebus colere non possunt. Alij in tres partes, scilicet in uocale, et semiuocale, et mutum. Vocale, in quo sunt serui. Semiuocale, in quo sunt boues. Mutũ, in quo sunt plaustra. Omnes agri coluntur hominibus seruis, aut liberis, aut utrisq;. Liberis, aut cũ ipsi colunt, ut pleriq; pauperculi cum sua progenie, aut mercenarijs, & conductitijs liberorum operis, res maiores, ut uindemias, et fœnisicia administrant ij, quos obæratos nostri uocitarunt, ut etiam nunc sunt in Asia, atque in Aegypto, & in Illyrico complures. De quibus uniuersis hoc dico. Grauia loca utilius esse mercenarijs colere, quàm seruis, & in salubribus quoque locis opera rustica maiora, ut sunt in condendis fructibus uindemiæ, aut messis. De his cuiusmodi esse oporteat, Cassius scribit hæc. Operarios parandos esse, qui laborem ferre possint, ne minores annorum uiginti duorum, & ad agriculturam dociles. Eam coniecturam fieri posse ex aliarum rerum imperatis, & more incolarum è nouicijs requisito ad priorem dominum quid factitarent. Mancipia esse oportere neque formidolosa, neque animosa. Qui præsint esse oportere, qui literis sint, & aliqua humanitate imbuti, frugi, ætate maiore, quàm oparios, quos dixi. Facilius enim

his, quàm minoribus natu dicto sunt audientes. Præterea potissimum eos præesse oportet, qui periti sint rerum rusticarum. non solum enim debere imperare, sed etiam facere, ut facientem imitentur, & ut animaduertant eum cum causa sibi præesse, quod scientia præstet, et usu. Neq; illi concedendum, ita imperare, ut uerberibus coherceat potius quàm uerbis. Et (si modo id efficere possis) neq; eiusdem nationis plures parandos esse. ex eo enim potissimum solere offensiones domesticas fieri. Præfectos alacriores faciundum præmijs, dandáq; opera, ut habeant peculium, & coniunctas conseruas, è quibus habeant filios, eo enim fiunt firmiores, ac coniunctiores fundo. Itaq; propter has cognationes epiroticæ familiæ sunt illustriores, ac cariores. Ad inijciendam uoluptatem his præfecturæ, honore aliquo habendi sunt. & de operarijs, qui præstabunt aliqui, communicandum quoque cum ijs, quæ faciunda sunt opera. quod ita cum fit, minus se putant despici, atque aliquo numero haberi à domino. Studiosiores ad opus fieri liberalius tractando, aut cibarijs, aut uestitu largiore, aut remissione operis, concessione'ue, ut peculiare aliquid in fundo pascere liceat, aut huiuscemodi rerum. alijs, ut quibus quid grauius sit imperatum, aut animaduersum, qui consolãdo eorum restituat uoluntatem, ac beneuolentiam in dominum. XVIII.

FAMILIAM Cato dirigit ad duas metas, ad certum modum agri, & genus sationis scribens de oliuetis, & uinetis, ut duas formulas. unam, in qua præcipit quomodo oliuetum agri iugerum ducentorum quadraginta instruere oporteat. Dicit enim in eo modo hæc, mancipia tredecim habenda, uillicum, uillicam, operarios quinque, bubulcos tres, asinarium unum, subulcum unum, opilionem unum. Alteram formulam scribit de uinearum iugeribus centum, ut dicat haberi oportere hæc, quindecim mancipia, uillicum, uillicam, operarios decem, bubulcum unum, asinarium unum, subulcum unum. Saserna scribit satis esse ad iugera octo hominem unum ea debere eum fodere diebus quadragintaquinque, tametsi quaternis operis singula iugera possit. sed relinquere se operas tredecim ualetudini, tempestati, inertiæ, ĩdulgentiæ. Licinius. horũ neuter satis dilucide modulos reliquit nobis. Quod Cato si uoluit (ut debuit) uti proportione, ut ad maiorem fundum, uel minorem adderemus, uel demeremus, extra familiam debuit dicere uillicum, et uillicam. neq; enim si minus CCXL. iugera oliueti colas, non possis minus uno uillico habere, nec si bis tanto ampliorem fundum, aut eo plus colas, ideo duo uillici, aut tres habendi fuere. Operarij modo, & bubulci pro portione demendi, uel

addendi, ad minores, maiores'ue modos fundorum, hi quoq;, si similis ager est. nam si est ita dissimilis, ut totus arari non possit, ut si sit confragosus, atq; arduus cliuis minus multi opus sunt boues, et bubulci. Iniicio illud, quod modum, neq; unũ, neq; modicum proposuit ducentorum quadraginta iugerum. Modica enim centuria, & ea ducentorum iugerum, è qua ni sexta pars sit ea quadraginta, quæ de ducentis quadraginta demitur, non uideo quemadmodum ex eius præcepto demam sextam partem, & de tredecim mancipiis nihilo magis si uillicum, & uillicam remouero, quemadmodum ex undecim item sextam partem demam. Quod autem ait in centum iugeribus uinearum opus esse quindecim mancipia, siquis habebit centuriam, quæ sit dimidium uineti, & dimidium olueti, sequetur, ut duos uillicos, & duas uillicas habere debeat, quod est deridiculum. Quare alia ratione modus mancipiorum generatim est animaduertendus, & magis in hoc Saserna probandus, qui ait singula iugera quaternis operis uno operario ad conficiẽdum satis esse. Sed si hoc in Sasernæ fundo in Gallia satis fuit, non continuo idem in agro ligustico montano. Itaq; de familiæ magnitudine, & reliquo instrumento commodissime scies, quantum pares, si tria animaduerteris diligenter. In uicinitate prædia cuiusmodi sint, & quanta, et quot, quæ'q; hominibus colantur. Et quot additis operis, aut demptis melius, aut deterius habeas. Nobis enim cultum binum ad culturam dedit natura experientiam, & imitationem. Antiquissimi agricolæ tentando pleraque constituerunt, liberi eorum maximam partem imitando. Nos utrunque facere debemus, & imitari alios, taliter ut faciamus, & experientia tentare quædam sequentes non aleam, sed rationem aliquam, ut si altius repastinauerimus, aut minus, quàm alii, quod momentum ea res habeat, ut fecerunt ii, in sarriendo iterum, et tertio, & qui insitiones ficulnas ex uerno tempore in æstiuum contulerunt. XIX.

DE RELIQVA parte instrumenti, quod semiuocale appellatur, Saserna ad iugera ducenta arui boum iuga duo satis esse scribit. Cato in oliuetis ducentorum quadraginta iugerum boues ternos, ita fit, ut Saserna dicat uerum ad centum iugera, iugum opus esse, si Cato ad octogena. Sed ego neutrum horum ad omnem agrum conuenire puto, & utrunque ad aliquem. Alia enim terra facilior, aut difficilior est alia. Terram duram proscindere nisi boues magnis uiribus non possunt, & sæpe fracta bura relinquunt uomeres in aruo. Quo sequendum nobis in singulis fundis, dum sumus nouicii, triplex regula, superioris domini institutio, & uicinorum,

& experientia quædam. Quod addit asinos, qui stercus uectent, treis, asinum molarium, in uinea iugerũ centum, iugum boum, in hoc genere semiuocalium, adijciendum de pecore, quod ea sola, quæ dixit, agri colendi causa erunt, ut solent esse pecuaria, quæ pauca habenda, quo facilius tueri possint, quoniam mancipia, quæ solent esse assidua, esse non possunt. In eo numero non modo qui prata habent, ut potius oues, quàm sues habeant, curent, sed etiam qui prata nõ habent, quia non solum pratorum causa habere debent, sed etiam propter stercus. XX.

IGITVR De omnibus quadrupedibus prima probatio est, qui idonei sint boues, qui arandi causa emuntur, quos rudes, neq; minores trimos, neque maiores quadrimos parandum. Vt uiribus magnis sint, ac pares, ne in opere firmior imbecilliorem conficiat, amplis cornibus, & nigris potius, quàm aliter, ut sint lata fronte, naribus simis, lato pectore, crassis coxendicibus. Hos ueteranos ex campestribus locis emendum, non in dura, ac montana, nec non, si ita incidit, uitandum. Nouellos cum quis emerit iuuencos, si eorum colla in furcas destinata incluserit, ac dederit cibum, diebus paucis erunt mansueti, & ad domandum proni. Tum ita subigendum, ut minutatim assuefaciant, & ut tironem cum ueterano adiungant. imitando enim facilius domantur. Et primum eos æquo in loco, & sine aratro, tum eo leui simul arare faciant, & principio per arenam, aut molliorem terram dum consuescant. Quos ad uecturas, item instituendum, ut inania primum ducãt plaustra, et, si possis, per uicum, aut per oppidum, ubi creber crepitus sit, ac uarietas rerum consuetudine celeberrima ad utilitatem adducato. Neq; pertinaciter, quem feceris dextrum in eo manendum. Quod si alternis fit sinister, fit laboranti in alterutra parte requies. Vbi terra leuis, ut in campania, ibi non bubus grauibus, sed uaccis, aut asinis quod arant, eo facilius ad aratrum leue adduci possunt, & ad molas, & ad ea, siqua sunt, quæ in fundo conuehuntur. In qua re alij asellis, alij uaccis, ac mulis utuntur, exinde ut pabuli facultas est. Nã facilius asellus, quàm uacca alitur, sed fructuosior hæc. Cauto agricolæ hoc spectandum, quo fastigio sit fundus. in confragoso enim, ac difficili hæc ualentiora parandum, & potius ea, quæ plus fructum reddere possunt, cum idẽ operis faciunt. XXI.

CANES potius cum dignitate, & acres paucos habendũ, quàm multos. quos consuefacias potius noctu uigilare, & interdiu clausos dormire, et cathena uinctos esse, ut soluti acriores fiant. De indomitis quadrupedibus, & pecore instructo, & canibus hoc faciundum, quod dixi. Si

dixi. Si prata sunt in fundo, neque pecus dominus habet, danda opera, ut pabulo uendito, alienum pecus in suo fundo pascat, & stabulet.

XXII.

DE RELIQVO instrumento muto, in quo sunt corbulae, & dolia, & alia, sic praecipiendum. Quae nasci in fundo, ac fieri à domesticis poterunt, eorum nequid ematur, ista ferè sunt, quae ex uiminibus, & materia rustica fiunt, ut corbes, fiscinae, tribula, mallei, & rastelli. Sic quae fiunt de cannabi, lino, iunco, palma, scirpo, ut funes, restes, tegetes. Quae è fundo sumi non poterunt, ea si empta erunt potius ad utilitatem, quàm ob speciem, sumptu fructũ non extenuabũt. eo magis, si inde empta erunt potissimum, ubi ea & bona, & proxime, & utilissime emi poterunt. Cuius instrumenti uaria discrimina, ac multitudo agri magnitudine finitur, quod plura opus sunt, si fines distant late. Itaque Stolo inquit, Proposita magnitudine fundi, de eo genere Cato scribit, Oliueti iugera ducenta quadraginta qui coleret, eum instituere ita oportere, ut faceret uasa olearia instructa, iuga quinque, quae membratim enumerat, ut ex aere ahena, urceos, & nasiternam, item alia sic è ligno, & ferro, ut plostra maiora tria, aratra cũ uomeribus sex, crates stercorarias quatuor, item alia, sic de ferramentis quae sint, et quot opus ad multitudinem, ut furcas ferreas octo, & sarcula totidem, dimidio minus palas, item alia. Item alterã formulam instrumenti fundi uinarij fecit, in qua scribit, si sit ager centum iugerum, habere oportere uasa torcularia instructa trina, dolia cum operculis culleorum octingentorum, acinaria uiginti, frumentaria uiginti. Item eiusmodi alia, quae minus multa quidem alij, sed tantum numerum culleorum scripsisse puto, ne cogeretur quotannis uendere uinum. Vetera enim quàm noua, & eadem alio tempore, quàm alio pluris. Item sic de ferramentorum uarietate scribit permulta, & genere, et multitudine qua sint, ut falces, palas, rastros. Sic alia, quorũ nonnulla genera species habent plures, ut falces. nam dicuntur ab eodem scriptore uineaticae opus esse sex, scirpiculae quinque, syluaticae quinq;, arborariae tres, et rusticariae decem. Hic haec. At Scrofa, Instrumentum, et supellectilem rusticam omnem oportet habere scriptam in urbe dominum, & ruri uillicum, atque ea omnia certo suo quaeq; loco ad uillam debent esse posita. Quae non possunt esse sub claui, quammaxime facere, ut sint in conspectu, oportet, eo magis ea, quae in rariore sunt usu, ut quibus in uindemia utuntur, ut corbulae, & sic alia. quae. n. res quotidie uidentur, minus metuunt furẽ.

XXIII.

SVSCIPIT Agrasius. Et quoniam habemus illa duo prima,

ex diuisione quadripartita, de fundo, et de instrumento, quo coli solet, de tertia parte expecto. Scrofa, Quoniam fructum inquit, arbitror esse fundi eum, qui ex eo satus nascitur utilis ad aliquam rem, duo consyderanda restant, quæ, & quo quidq; loco maxime expediat serere. alia enim loca apposita sunt ad fœnum, alia ad frumentum, alia ad uinum, alia ad oleum. Sic ad pabulū quæ pertinent, in quo est ocymum, farrago, uicia, medica, cytisum, lupinum. Neq; in pingui terra omnia serūtur recte, neq; in macra nihil. Rectius enim in tenuiore terra ea, quæ non multo indigent succo, ut cytisum, & legumina, præter cicer, hoc enim quoque legumen, & cætera, quæ uelluntur e terra, neque subsecantur, succum tollunt, quæ quod ita leguntur, legumina dicta. in pingui rectius, quæ succi sunt maioris, ut holus, triticum, siligo, linum. Quædam etiam serenda non tam propter præsentem fructum, quàm in annum prospicientem, quod ibi subiecta, atque relicta terram faciunt meliorem. Itaque lupinum, cum nec dum siliculam cepit, & nonnunquam fabalia, si ad siliquas non ita peruenit, ut fabam legere expediat, si ager macrior est, pro stercore inarare solent. Nec minus ea discriminanda in conserundo, quæ sunt fructuosa ab ijs, quæ fiunt propter uoluptatem, ut quæ pomaria, ac floralia appellantur. Item illa, quæ ad hominum uictum, ac sensum, delectationem'q; non pertinent, neq; ab agri utilitate sunt disiuncta. Idoneus locus eligendus, ubi facias salictum, & arūdinetum, sic alia, quæ humidum locum quærunt. Contra, ubi segetes frumentarias, ibi fabā potissimum seras. Item alia, quæ arida loca sequuntur, sicut umbrosis locis alia seras, ut corruda, quod ita petit asparagus, & apricus, ut ibi seras uiolam, & hortos facias, quod ea sole nutricantur. Sic & alia alio loco serunda, ut habeas uimina, unde uiendo quid facias, ut scirpeas, uallos, crates. Alio loco ut seras, & colas syluam cæduā, alio ubi aucupare. Sic ubi canabim, linum, iuncum, spartum, unde lineas, restes, funes facias, quibus nectas boues paleas, & alia. quædam loca eadem, & alia ad serundum idonea. Nā & in recentibus pomarijs desitis seminibus, in ordinem'q; arbusculis positis primis annis ante, q̄ radices longius procedere possint, alij conserunt hortos. alij qd aliud. neque cum conualuerunt arbores, idem faciunt, ne uiolent radices.

Stolo. Quod ad hæc pertinet Cato nō male quod scribit de sationibus, Ager crassus, & lætus, si sit sine arboribus, eum agrū frumentarium fieri oportere. idē ager si nebulosus sit, rapa, raphanum, milium, panicum fert. XXIIII.

IN AGRO Crasso, & calido oleam conditaneam, radiū maiorem,

iorem, salentinam, orchitem, poseã, sergianam, colminiam, albicerem, quam earũ in his locis optimam dicent esse, eam maxime serere. A grũ olivueto conserundo, nisi qui in uentum fauonium spectet, & soli ostentus sit, alium bonum nullum esse. Qui ager frigidior, & macrior sit, ibi oleam licinianam seri oportere. Si in loco crasso, aut caldo posueris, hostum nequam fieri, & ferendo arborem perire, & muscum rubrũ molestum esse. Hostum uocant, quod ex uno facto olei reficitur. Factũ dicunt, qđ uno tempore conficiunt. quem alij centum sexaginta aiunt esse modiorũ, alij ita minus magnum, ut ad centumuiginti descendat, & exinde, ut uasa olearia quot, & quanta habeant, quibus conficiũt illud. Quod Cato ait circum fundum ulmos, & populos, unde frons ouibus, & bubus sit, & materies seri oportere. Sed hoc neq; in omnibus fundis opus est, neq; in quibus est opus, propter frondem maxime, sine detrimento ponuntur ab septentrionali plaga, qđ nõ officiũt soli. Ille adijcit ab eodẽ scriptore. Si locus humectus sit, ibi cacumina populorũ serunda, & arundinetum. id prius bipalio uerti ibi oculos arundinis pedes ternos aliũ ab alio seri, ibi quoq; corrudã, unde asparagi fiant, aptam esse utriq; eandẽ ferè culturã. salicẽ græcam circũ arundinetũ seri oportere, uti sit, qui uitis alligari possit. XXV.

VINEA quo in agro serunda sit, sic obseruandum. Qui locus optimus uino sit, & ostentus soli, aminæum minusculum, & geminum eugeneum, & helueolum minusculum seri oportere. Qui locus crassior sit, aut nebulosus, ibi aminæum maius, aut murgentinum, aut apicium lucanum seri. Cæteras uites, & de his misellas maxime in omne genus agri conuenire. XXVI.

IN omni uinea diligenter obseruant, ut ridica uitis ad septentrionem uersus figatur. et si cupressos uiuas pro ridicis inserunt, alternos ordines imponunt, neq; eas crescere altius, quàm ridicas patiuntur. neq; propter eas adserunt uites, quod inter se hæc inimica. Agrius Fundani uereor inquit, ne ante æditimus ueniat huc, quàm hinc ad quartum actum accedamus. uindemiam enim expecto. Bono animo es inquit Scrofa, fiscinas expediet, ac urnam. XXVII.

ET quoniam tempora duorũ generũ sunt, unum annale, quod sol circuitu suo finit, alterum menstruum, quod luna circumiens comprehendit, prius dicam de sole. Eius cursus annalis primũ ferè circiter ternis mensibus ad fructus est diuisus in quatuor partes totus, & idẽ subtilius sesquimensibus in octo. In quatuor tempora diuiditur, in uer, & æstatẽ, & autumnum, & hyemem. Vere stationes quædam fiũt. Terrã rudẽ proscindere oportet. quæ sunt ex ea enata, prius q̃ ex ijs,

quid seminis cadat, ut sint exradicata. Et simul cauis ab sole percalefactis aptiores fieri ad accipiendum imbrem, & ad opus faciliores, relaxatis. neq; ea minus bis arandum, ter melius. Aestate fieri messes oportere. Autumno siccis tempestatibus uindemias, ac syluas excoli commodissime, tunc uel praecidi arbores secundum terram oportere. Radices autem prioribus imbribus ut effodiantur, nequid ex his nasci possit. Hyeme putari arbores duntaxat his temporibus cum gelu cortices, & imbribus careant, & glacie. XXVIII.

DIES primus ueris est in aquario. aestatis in tauro, autumni in leone, hyemis in Scorpione. Cum uniuscuiusq; horum quatuor signorum dies tertius & uicesimus, quatuor temporum sit primus, efficitur, ut uer dies habeat nonagintaunum, aestas nonagintaquatuor, autumnus nonagintaduos. hyems octogintaocto. Quae diuisio redacta ad dies ciuiles nostros, qui nunc sunt primi uerni temporis extant ad septimum Idus Februarij, aestiui extant ad septimum Idus Maij, autumnalis extant ad tertium Idus Sextilis, hyberni extant ad tertium Idus Nouembris. Subtilius discretis temporibus obseruanda quaedam sunt, eaq; in partes octo diuiduntur. Primum ab fauonio ad aequinoctium uernum dies quadragintaduo. hinc ad uergiliarum exortum dies quadragintaquatuor. Ab hoc ad solstitium dies quadragintanouem. inde ad caniculae signum dies uigintinouem. deinde ad aequinoctium autumnale dies sexagintaseptem. exinde ad uergiliarum occasum dies trigintaduo. Ab hoc ad brumam dies quinquagintaseptem. inde ad fauonium dies quadragintaquinq;. XXIX.

IN Primo interuallo inter fauonium, & aequinoctium uernum haec fieri oportet. Seminaria omne genus ut serantur. putari in primis, circum uites ablaqueari, radices, quae in summa terra sunt, praecidi, prata purgari, salicta seri, segetes sarrire. Seges dicitur, qđ aratum satum est. aruũ, quod aratum, nec satum est. Noualis, ubi satum fuit ante, quàm secunda aratione renouetur. Rursum terram cum primũ arant, proscindere appellant. cũ iterum offringere dicunt, quod prima aratione glebae grandes solent excitari, cum iteratur offringere uocant. Tertio cum arant iacto semine, boues lirare dicuntur. id est cũ tabellis additis ad uomerem simul, & satum frumentum operiunt in porcis, et sulcant fossas, quò pluuialis aqua delabatur, nõnulli postea, qui segetes nõ tam latas habẽt (ut in Appulia) id genus praedij per sarritores occare solent, siquae in porcis grandiores relictae sunt glaebae. Qua aratrum uomere lacunam fecit, sulcus uocatur. Quod est inter duos sulcos elata terra, dicitur porca, quod ea seges frumentum porrigit.

rigit. Sic quoq; exta deis cũ dabant, porrigere dicebant. XXX.

SECVNDO interuallo inter uernum æquinoctium, & uergiliarum exortum hæc fieri debent. Segetes runcari, herbam ex segetibus expurgari, boues terrã proscindere, salicem cædi, prata defendi. quæ superiore tempore fieri oportuerat de arboribus, et non sunt absoluta ante, quàm gemmas agant, ac florescere incipiant, fiant. Quod si quæ folia emittere solent, aut ante frondere, quàm florere incœperint, statim ad serendum idoneæ non sunt. Oleam seri, interputariq; oportet. XXXI.

TERTIO interuallo inter uergiliarum exortum, & solstitium hæc fieri debent. Vineas nouellas fodere, aut arare, & postea occare idest comminuere, ne sit gleba. quod ita occidunt, occare dicunt. Vites pampinari, sed à sciente. nam id, quàm putare maius, neq; in arbusto, sed in uinea fieri. Pampinare est ex sarmẽto coles, qui nati sunt, de ijs, qui plurimum ualent, primum, ac secundum, nonnunquam etiam tertium relinquere, reliquos decerpere, ne relictis colibus sarmentum nequeat ministrare succum. Ideo in uiciario primitus cum exit uitis, tota resecari solet, ut firmiore sarmento è terra exeat, atq; in pariendis colibus uires habeat maiores. Emucidum enim sarmentum propter infirmitatem sterilescit, neq; ex se potest eijcere uitem, quam minorem uocant flagellum, maiorem etiam, unde uuæ nascuntur, palmam declinata. A uenti flatu flabellũ prius, flagellũ posterius. Et uitis, eo quod inuitetur ad uuas pariundas dicta primo uidetur, & à pariendo parilema ex imminutis literis, ut in multis, dici cœpta palma. Ex altera parte caprea dicta, quod parit capreolum. Is est coliculus uiteus intortus, ut cincinnus. is enim uites ut teneat, serpit ad locũ capiundum. ex quo à capiendo capreolus dictus. Omne pabulũ primum ocymum, farraginem, uiciam, nouissime fœnum secari. Ocymũ dictum à græco uerbo ὠκὺς, quod ualet cito. Similiter quoq; ocymũ in horto. Hoc amplius dictum ocymum, quod citat aluum bubus, & ideo ijs datur, ut purgentur, id genus pabuli sunt segetes uirides sectæ ante, quàm gerant siliquas. Contra, ex segete, ubi sata admista ordeũ & uicia, & legumina pabuli causa sunt. Inde quod far ferro cæsum, farrago dictum, aut quod primum in farracia segete seri cœptum. Ea equi, & iumenta cætera uerno tempore purgantur, ac saginantur. Vicia dicta à uinciendo, quod item capreolos habet, ut uitis, quibus sursum uorsum serpit, ad scapum lupini, alium'ue calamum ad quem ut hæreat, eum solet uincire. Si prata irrigua habebis, simulac fœnum sustuleris, irrigare. Item poma, quæ insita erunt, siccitatibus aquam

addi quotidie uesperi à quo quod indigent potu, poma dicta esse possunt. XXXII.

QVARTO interuallo inter solstitium, & caniculam plerique messem faciunt, quod frumentum dicunt quindecim diebus esse in uaginis, quindecim florere, quindecim exarescere, cum sit maturum. Arationes absoluere, quæ eo fructuosiores fiunt, quo calidiore terra aratur. Cum proscideris, offringi oportet, idest iterare, ut frangantur glebæ. Prima enim aratione grandes glebæ ex terra scinduntur. Serendum uiciam, lentem, cicerculam, eruiliam, cæteraq́;, quæ alij legumina, alij (ut gallicani quidam) legaria appellant, utraque dicta à legendo, quod ea non secantur, sed uellendo leguntur. Vineas ueteres iterum occare, nouellas etiam tertio, si sint etiam tum glebæ. XXXIII.

QVINTO interuallo inter caniculam, & æquinoctium autũnale oportet stramenta desecari, & aceruos construi, aratro offringi, frondem cædi, prata irrigua iterum secari. XXXIIII.

SEXTO interuallo ab æquinoctio autumnali incipere scribũt oportere serere, usq; ad diem XCI. Post brumam, nisi quæ necessaria causa coegerit, non serere, quod tantum intersit, ut ante brumam sata, septimo die, quæ à bruma sata. XL. die uix exeant, neque ante æquinoctium incipi oportere putant · quod si minus idoneæ tempestates sint consecutæ, putrescere semina soleant. Fabam optime seri in uergiliarum occasu. Vuas autem legere, & uindemiam facere inter æquinoctium autumnale, & uergiliarum occasum. Deinde uites putare incipere, & propagare, & serere poma. Hæc aliquot regionibus. ubi maturius frigora fiunt asperiora, melius uerno tẽpore. XXXV.

SEPTIMO interuallo inter uergiliarum occasum, & brumam, hæc fieri oportere dicunt. Serere lilium, & crocum, quod iam egit radicem. Rosa etiam conciditur radicitus in uirgulas palmares, & obruitur, hæc eadem postea transfertur facta uiuiradix. Violaria in fundo facere non est utile, ideo quod necesse est è terra ad ea obruenda puluinos fieri, quos irrigationes, & pluuiæ, & tepestates abluunt, & agrum faciunt minorem. Ab fauonio usque ad arcturi exortum recte serpyllũ è seminario trãsferri, quod dictum ab eo, quod serpit. Fossas nouas fodere · ueteres tergere · uineas, arbustumq́; putare, dum in. XV. diebus ante & post brumam, ut pleraque ne facias, necnon tũ aliquid recte seritur, ut ulmi. XXXVI.

OCTAVO interuallo inter brumam, & fauonium hoc fieri oportet,

oportet de segetibus, siqua est aqua, deduci, sin siccitates sunt, & terra teneritudinem habet, sarrire. uineas, arbustáq; putare. Cum in agris opus fieri non potest, quæ sub tecto possunt, tunc conficienda antelucano tempore hyberno. Quæ dixi scripta, & posita habere in uilla oportet, maxime ut uillicus norit. XXXVII.

DIES LVNARES quoque obseruandi, qui quodammodo bipartiti. Quod à noua Luna crescit ad plenam, & inde rursus ad nouam lunam decrescit, quoad ueniat ad intermestruum, è quo die dicitur luna esse extrema, & prima, à quo Athenis eam diem appellant ἔνην, καὶ νέαν τριακάδος, quædam facienda in agris potius crescente luna, quàm senescente. quædam contra, ut quæ metas frumenta, & cæduam syluam. Ego ista etiam inquit Agrasius, non solum in ouibus tondendis, sed in meo capillo à patre acceptum seruo, ne decrescente luna tondens caluefiam. Agrius, Quemadmodum inquit luna quadripartita? & quid ea diuisio ad agros pollet? Tremellius, Nunquam rure audisti inqt octauo ianam lunam & crescentem, & contra senescentem, & quæ crescente luna fieri oporteat, & tamē quædam melius fieri post octauo ianam lunam, q̄ ante. Et si quæ scenescente luna fieri conueniret melius, quanto si minus haberet ignis id astrum? Dixi de quadripartita forma culturæ agri. Stolo, Est altera inquit temporum diuisio coniuncta quodammodo cum sole, & luna, quæ in sex partita est, quod omnis ferè fructus quinto denique gradu peruenit ad perfectum, ac uidet in uilla dolium, ac modium. unde sexto prodit ad usum. Primo præparandum, secundo serendum, tertio nutricandum, quarto legendum. quinto condendum, sexto promendum. At in præparando, scrobes faciendi, aut repastinandum, aut sulcandum, ut si arbustum, aut pomarium facere uelis. Ad alia arandum, aut fodiendum, ut si segetes instituas. Ad quædam bipalio uertenda terra, plus, aut minus. aliæ enim radices angustius diffunduntur, ut cupressi. aliæ latius, ut platani usque eo (ut Theophrastus scribit) Athenis in Lyceo, cum etiam num platanus nouella esset, radices trium, & triginta cubitorū egisse. Quædam si bubus, & aratro prosciderit, & iterandum ante, q̄ semem iactes. Item præparatio siqua fit in pratis, ea est, ut defendantur à pastione, quod fere obseruant à pyro florēte, si irrigua sunt, ut tempestiue irrigentur. XXXVIII.

QVAE loca in agro stercoranda uidendum, & qui, & quo potissimum genere facias. nam discrimina eius aliquot. Stercus optimum scribit Cassius esse uolucrum, præter palustrium, ac nantium.

De hisce præstare columbinum, quod sit calidissimum, ac fermentare possit terram. Id ut semen aspergi in agro oportere, non ut de pecore aceruatim poni. Ego arbitror præstare ex auiarijs turdorum, ac merularum, quod non solum ad agrum utile, sed etiam ad cibum, ita bubus, & suibus, ut fiant pingues. Itaque qui auiaria conducunt, si caueat dominus, stercus ut in fundo maneat, minoris conducunt, quã ij, quibus id accedit. Cassius secundum post Columbinum scribit esse hominis. Tertio caprinum, & ouillum, & asininum. Minime bonum equinum, sed in segetes. in prata enim uel optimum, ut cæterarum ueterinarum, quæ ordeo pascuntur, quod multam facit herbã. Sterquilinium secundum uillam facere oportet, ut quampaucissimis operis egeratur. In eo si in medio robustea aliqua materia sit depacta, negant serpentem nasci. XXXIX.

SATIONIS autem gradus secundus hanc habet naturam, ad quod tempus cuiusq; seminis apta sit ad serendum. Nã refert in agro ad quam partem cœli quisque locus spectet, sic ad quod tempus quæq; res facillime crescat. Non'ne uidemus alia florere uerno tempore, alia æstiuo, neq; eadem autumnali, quæ hyberno? Itaq; alia seruntur, atq; inseruntur, & metuntur ante, aut post quàm alia, ut compluraq́; uere melius, quàm autumno inseruntur. Circiter solstitium inseri ficus solet, nec non brumalibus diebus cerasus. Quare cum semina ferè quatuor sint generum, quæ non transferuntur è terra in terram, sed per se fiunt à natura, alia ex industria, ut faciũt uiuiradices, quæ ex arboribus dempta demittuntur in humum, quæ inseruntur ex arboribus in arbores. De singulis rebus uidendum, quo quæq; tempore, locoq́; facias. XL.

PRIMVM semen, quod est principium oriendi, id duplex. unum, quod latet nostrum sensum, alterum, quod apertum. Latet, si sunt semina in aere, ut ait physicus Anaxagoras, & si in aqua, quæ fluit, & in agrum inferre solet, ut scribit Theophrastus. Illud, quod apparet ad agricolas, id uidendum diligenter. quædam enim ad oriendum sunt usqueadeo parua, ut sint obscura, ut cupressi. non enim galbuli, qui nascuntur, tanquam pilæ paruæ corticiæ id semen, sed in his intus primigenia semina dedit natura. Reliqua inuenit experientia coloni. Num prima, sine colono, prius quàm sata, nata? Secunda, quæ ex his collecta, neque prius quàm sata, nata. Prima semina uidere oportet, ne uetustate sint exucta, aut ne sint admista, aut ne propter similitudinem sint adulterina. Semen uetus tantum ualet in quibusdam rebus, ut naturam commutet. nam ex

semine

semine brassicæ uetere sato nasci aiunt rapa, & contra ex raporum brassicam. Secunda semina uidere oportet, ne unde tollas, nimium cito, aut tarde tollas. Tempus enim idoneum, quod scribit Theophrastus, uere, & autumno, & caniculæ exortu, neque omnibus locis, ac generibus idem. In sicco, & macro loco, & argilloso. quo minus habet humoris, uernum tempus idoneum in terra bona, ac pingui, autumno, quod uere multus humor. quam sationem quidam metiuntur ferè diebus triginta. Tertium genus seminis, quod ex arbore per surculos defertur in terram, sic in humum demittitur, ut in quibusdam tamen sit uidendum, ut eo tempore sit deplantatum, quo oportet. Id enim fit ante, quàm gemmare, aut florere quid icipit, & quæ de arbore transferas, ut ea deplantes potius, quàm defringas. quod plantæ solum stabilius, quo latius, ut radices facilius mittat. ea celeriter ante quàm succus exarescat, in terram demittunt. Demum in oleagineis seminibus arbores uidendum, ut sit de tenero ramo ex utraq; parte æquabiliter præcisum, quas alij clauolas, alij taleas appellant, ac faciunt circiter pedales. Quartum genus seminis, quod transit ex arbore in aliam. Videndum, qua ex arbore in quam transferatur, & quo tempore, & quemadmodum obligetur. non enim pyrum recipit quercus, neque enim si malus pyrum. Hæc sequuntur multi, qui aruspices audiunt multum, à quibus proditum in singulis arboribus quot genera insita sint, uno ictu tot fulmina fieri in illud, quod fulmen concepit si in pyrum syluaticam inseueris pyrum quamuis bonam, non fore pyrum tam iucundum, quàm si in eam, quæ syluestris non sit. In quancunq; arborem inseras, si eiusdē generis est dūtaxat, ut sit utraq; malus, ita inserere oportet, referētem ad fructum, meliori genere, ut sit surculus, quàm est, quo ueniat arbor. Est altera species ex arbore in arborem inserendi nuper animaduersa in arboribus propinquis. Ex arbore enim, à qua qs uult habere surculū, in eam, quàm inserere uult, ramulum traducat, & in eius ramo præciso, ac difisso impliccat, tum ramuli locus, qui contingit ex utraque parte, qua fissuram intrat falce extenuatur, ita ut ex una parte, qua cœlum uisurus ē, corticem cum cortice exæquatum habeat. Eius autem ramuli, quē inseret, cacumen ut directum sit ad cœlum, curat. Postero anno cum comprehēdit, unde propagatum est, ab altera arbore præcidit. XLI.

QVO Tempore quæq; transferas, hæc in primis uidenda, quod quæ prius uerno tempore inserebantur, nunc etiam solstitiali, ut ficus, quod densa materia non est, & ideo sequitur caldorem. A quo fit, ut in locis frigidis ficeta fieri non possint. Aqua recenti insito inimica

Tenellum enim cito facit putre. Itaque quod inseritur caniculæ signo, commodissime æstimatur inseri. quæ autem natura minus sunt mollia, uas aliquod supra alligant, unde stillet lente in ijs aqua, ne prius exarescat surculus, quàm coalescat. cuius surculi corticem integrum seruandum, & eum sic exacuendum, ut non denudes medullam, ne extrinsecus imbres noceant, aut nimius calor, argilla obliniendum, ac libro obligandum. itaque uitem triduo antè quàm inserant, desecant, ut qui in ea nimius est humor defluat ante, quàm inseratur. at in qua inserunt, in ea paulo infra, quàm insitum est, incidunt, unde humor aduentitius effluere possit. contra in fico, & malo punica, & siqua etiam horum natura aridiora continuo. In alijs translationibus uidendum, ut quod transfertur, in cacumen habeat gemmam, ut in ficis. De his primis quatuor generibus seminum, quædam quod tardiora, surculis potius utendum, quàm semine, ut in ficetis faciunt. Fici enim semen naturale intus in ea fico, quam edimus, quæ sunt minuta grana, è quibus paruis, quod enasci coliculi uix queunt. Omnia enim minuta, & arida, ad crescendum tarda, & quæ laxiora, ea & fœcundiora, ut fœmina, quàm mas, ex proportione in uirgultis item. itaque ficus, malus punica, & uitis propter fœmineam molliciem ad crescendum prona. Contra palma, & cupressus, & olea in crescendo tarda. in hoc enim humidiora, quàm aridiora. quare ex terra potius in seminarijs surculos de ficeto, quàm grana de fico expedit obruere, præter si aliter nequeas, ut siquando quis trans mare semina mittere, aut inde petere uult, tum enim resticulas per ficos, quas edimus, maturas perserunt, & eas cum inaruerint, complicant, ac quò uolunt mittunt, ubi obrutæ in seminario pariant. Sic genera ficorum, chiæ, ac calcidicæ, & Lydiæ, & Africanæ. Item cætera transmarina in Italiam perlata. Simili de causa oleæ semen cum sit nucleus, quod ex eo tardius enascebatur colis, quàm ex taleis, ideo potius in seminarijs taleas, quas dixi, serimus. XLII.

DE MEDICA in primis obserues, ut ne in terram nimiū aridam, aut uariam, sed temperatam semē demittas in iugerum unum, si est natura temperata terra, scribunt opus esse medicæ sesquimodium. id seritur ita, ut semen iactatur, quemadmodum scilicet cum pabulum, & frumentum seritur. XLIII.

CYTISVM SERITVR in terra bene subacta tanquam semen brassicæ, inde differtur, & in sesquipedem ponitur. aut etiam de cytiso duriore uirgulæ deplantantur, & ita pangitur in serendo. XLIIII.

SERVNTVR Fabæ modij quatuor in iugero, tritici. V. ordei. VI. farris. X. Sed nõnullis locis paulo amplius, aut minus. si enim locus crassus, plus, si macer, minus. quare obseruabis, quantum in ea regione consuetudo est serendi, ut tantum facias, quantum ualet regio, ac genus terræ. ut ex eodem semine alibi, cum decimo redeat, alibi cum quitodecimo, ut in Hetruria, & locis aliquot in Italia. In Sybaritano dicunt etiã cum centesimo redire solitum. in Syria ad Garada, & in Africa ad dyrrhachiũ item ex modio nasci centum. Illud quoq; multum interest in rudi terra, an in ea feras, quæ quotannis obsita sit, quæ uocatur restibilis, an in ueruacto, quæ interdum requierit.

Cui Agrius. In Olynthia quotannis restibilia esse dicunt, sed ita ut tertio quoque anno uberiores ferant fructus. Licinius. Agrum alternis annis relinqui oportet, aut paulo leuioribus sationibus serere, idest quæ minus sugunt terram. Dicetur inquit Agrius, de tertio gradu, de nutricationibus, atque alimonijs eorum. Licinius. Quæ nata sunt inquit, in fundo alescunt, adulta concipiunt, prægnantia cum sunt, matura pariunt poma, aut spicam, sic alia simile ei, à quo profectum est, reddunt semen. Itaque si florem, acerbum ue pyrum, aliud'ue quid decerpseris, in eodem loco, eodem anno, nihil renascitur, quod prægnationis diem idem bis habere non potest. ut enim mulieres habent ad partum dies certos. sic arbores, ac fruges. XLV.

PRIMVM Plerunque è terra exit ordeum diebus septem, nec multo post triticum. Legumina ferè quatriduo, aut quinque diebus, præter quam faba. ea enim serius aliquanto prodit seges. Ostendit idem milium, & sesama, & cætera similiter æquis ferè diebus, præterquam si quid regio, aut tempestas uitij attulit, quo minus ita fiat. Quæ in seminario nata, si loca erunt frigida, quæ molli natura sunt, per brumalia tempora tegere oportet fronde, aut stramentis, si erunt imbres secuti, uidendum necubi aqua consistat. uenenum enim gelu radicibus tenellis sub terra, & supra, uirgultis, quæ nec eodem tempore æque crescunt. nam radices autumno, aut hyeme magis sub terra, quàm supra alescunt, quod tectæ terræ tepore propagantur, supra terram aere frigidiore ringuntur. idq; ita esse docent syluestria, ad quæ sator non accessit. nam prius radices, quàm ea, quæ ex ijs solent nasci, crescunt, neque radices longius procedunt, nisi quo tempore uenit sol. his duplex causa, quod & radicum materiam aliam, quàm aliam longius proijcit natura, & quod alia terra. alia

facilius uiam dat. XLVI.

PROPTER eiuſmodi res admiranda diſcrimina ſunt naturalia, quod ex quibuſdam folijs propter eorum uerſuram, quod ſit anni tempus, dici poſſit, ut olea, & populus alba, & ſalix. Horum enim folia, cum conuerterunt ſe, ſolſtitium dicitur fuiſſe. nec minus admirandum, quod fit in floribus, quos uocant heliotropia, ab eo quod ſolis ortum mane ſpectant, & eius iter ita ſequuntur ad occaſum, ut ad eum ſemper ſpectent. XLVII.

IN SEMINARIO quæ ſurculis conſita, & eorum molliora erunt natura cacumina, ut olea, ac ficus. Ea ſumma integenda binis tabellis dextra, ac ſiniſtra deligatis, herbæq; elidendæ, & dum teneræ ſunt uellendæ, nam aridæ factæ rixantur, ac celerius rumpuntur, quàm ſequuntur. Contra herba in pratis ad ſpem fœniſiciæ nata, nõ modo non euellenda in nutricatu, ſed etiam non calcanda. Quin & pecus à prato ablegandum, & omne iumentum, ac etiam homines, ſolum.n. hominis exitiũ herbæ, & ſemitæ fundamentum. XLVIII.

IN SEGETIBVS autem, frumentum, quod culmus extulit. Spica ea, quæ mutica non eſt, in ordeo, et tritico tria habet continẽtia. Granum, glumam, ariſtam, & etiam primitus ſpica cum oritur uaginam. Granum dictum, quod eſt intimum ſolidum. Gluma, qui eſt folliculus eius. Ariſta, quæ ut acus tenuis longa eminet è gluma. Proinde ut grani theca ſit gluma, & apex ariſta. Ariſta, & granũ omnibus ferè notum, gluma paucis. itaq; id apud Ennium ſolum ſcriptum ſcio eſſe in euhemeri libris uerſis, uidetur uocabulum etymon habere à glubendo, quod eo folliculo deglubitur granum. Itaq; eodem uocabulo appellant fici eius, quam edimus, folliculum. Ariſta dicta, quod areſcat prima. granum à gerendo. id enim ſeritur, uti ſpica gerat frumentum, non ut glumam, aut ariſtam gerat, ut uitis ſeritur, non ut pampinum ferat, ſed uuam. Spica autem, quam ruſtici, ut acceperunt antiquitus, uocant ſpecam, & à ſpe uidetur nominata. eam enim quod ſperant fore ſerunt. Spica mutica dicitur, quæ non habet ariſtam, Ariſtæ enim quaſi cornua ſunt ſpicarum, quæ primitus cum oriũtur, neque planè apparent, in qua ſublatent herba ea uocatur uagina, uti qua latet conditus gladius. Illud autem ſumma in ſpica iam matura, quod eſt minus, quàm granum uocatur frit. quod in infima ſpica ad culmum ſtramenti ſummum. item minus quàm granum eſt, appellatur urruncum. XLIX.

VERVM cum de nutricatu conticuiſſet Licinius, nec interrogaretur, credens nihil deſyderari, dic inqt Agrius de fructibus maturis

carpiẽdis. Et ille. Primũ de pratis summissis, cum herba crescere desijt, & aestibus arescit, subsecari falcibus debet, & quoad perarescat, furcillis uersari. cum peraruit, de ea manipulos fieri, ac uehi ad uillã. tum de pratis stipulam rastellis eradi, atq; addere foenisiciae cumulũ. Quo facto sicilienda prata, id est falcibus consectanda, quae foenisecae praeterierunt, ac quasi barba tuberosum reliquerũt campum. A' qua sectione arbitror dictum sicilire pratum. L.

MESSIS proprio nomine dicitur in ijs, quae metuntur, maxime in frumento, & ab eo esse uocabulo declinata. Frumenti tria genera sunt messionis. unum, ut in Vmbria, ubi falce secundum terram succidunt stramentum, & manipulum, ut quenq; subsecuerint, ponunt in terra. ubi multos eos fecerunt. iterum eos percensent, ac de singulis secant inter spicas, & stramentum, spicas coniiciunt in corbem, atq; in aream mittunt. Stramenta relinquunt in segete, unde tollantur in acervum. Altero modo metunt, ut in Piceno, ubi ligneum habent incuruum batillum, in quo sit extremo serrula ferrea. Haec cum comprehendit fascem spicarum desecat, & stramenta stantia in segete relinquit, ut postea subsecentur. Tertio modo metitur, ut sub urbe Roma, et locis plerisq;, ut stramentum medium subsecent, quod manu sinistra summum prehendunt, a' quo medio messem dictam puto. Infra manum stramentum, quod terrae haeret, postea subsecatur. Contra, quod cum spica stramentum haeret. corbibus in areã defertur. ubi discedit in aperto loco palàm, a' quo nominata potest esse palea. Alij stramentum a' stando, ut stramen dictum putant. Alij ab stratu, quod id substernatur pecori. Cum est matura seges, metendum. cum in ea iugerum ferè una opera messum est, propemodum in facili agro satis esse dicitur. ut messas spicas in aream corbibus deferre debeant. LI.

AREAM esse oportet in agro, sublimiori loco. quà perflare possit uentus. Hanc esse modicam pro magnitudine segetis, potissimum rotundam, & mediam paulo extumidã (ut si pluerit, non consistat aqua, sed ut quambreuissimo itinere extra areã defluere possit. Omne porrò breuissimum in rotundo è medio ad extremum) solida terra pauitam, maxime si est argillosa, ne aestu rimosa, in rimis eius grana oblitescant, & recipiant aquam, & ostia aperiant muribus, & formicis. Itaq; amurca perfundere solent. ea enim herbarum est inimica, & formicarum, & talparum uenenum. Quidam aream ut habeant solidam, muniunt lapide, aut etiam faciunt pauimentum. Nonnulli etiam tegunt areas, ut in Bagiẽnis, quod ibi saepe id temporis anni oriuntur nimbi. ubi ea retecta, & loca calida propè aream faciunt, ac

umbracula, quò succedant homines in æstu tempore meridiano. LII.

QVAE Seges grandissima, atq; optima fuerit, seorsum in areã secerni oportet spicas, ut semen optimum habeat. E' spicis in aream excuti grana. quod fit apud alios iumentis iũctis, ac tribulo. id fit è tabula lapidibus, aut ferro exasperata, quæ impesito auriga, aut pondere grandi trahitur iumentis iunctis, ut discutiat è spica grana, aut fit ex assibus dentatis cum orbiculis, quod uocant plostellum pœnicum. In eo quis sedet, ut agitet, quæ trahant iumenta, ut in Hispania citeriore, & alijs locis faciunt. Apud alios exteritur grege iumentorum inacto, et ibi agitato perticis, quod ungulis è spica exteruntur grana. his tritis, oportet è terra subiactari uallis, aut uentilabris, cum uentus spirat lenis. ita fit, ut quod leuissimum est in eo, atque appellatur acus, euannatur foras extra aream, ac frumentum, quod est ponderosum, purum ueniat ad corbem. LIII.

MESSE Facta, spicilegium uenire oportet, aut domi legere stipulam, aut si sunt spicæ raræ, & opæ caræ, compasci. Summa enim spectanda, ne in ea re sumptus fructum superet LIIII.

IN VINETIS uua cum erit matura, uindemiam ita fieri oportet, ut uideas à quo genere uuarum, & à quo loco uineti incipias legere. nam & præcox, & misella, quam uocant nigram, multo ante coquitur, quo prior legenda, & quæ pars arbusti, ac uineæ magis aprica prius debet descendere de uite. In uindemiam diligentius uua non solum legitur ad bibendum, sed eligitur ad edendum. Itaque lectæ ius defertur in forum uinarium, unde in dolium inane ueniat, electa in secretam corbulam, unde in ollulas addatur, & in dolia plena uinaceorum contrudatur. alia, quæ in piscinam in Amphoram picatam descendat. alia, quæ in aram, ut in carnarium ascendat. Quæ calcatæ uuæ erunt, earum scopi cum folliculis subijciendi sub prælum, ut siquid reliqui habeant musti, exprimatur in eundem lacum. Cum desijt sub prælo fluere, quidam circuncidunt extrema, & rursus premunt, & rursus, cum expressum, circuncisitum appellant, ac seorsum, quod expressum est, seruant, quod resipit ferrum. expressi acinorum folliculi in dolia conijciuntur, eoq; aqua additur, ea uocatur lora, quod lota acina, ac pro uino operarijs datur hyeme. LV.

DE Oliueto, oleam, quam manu tangere possis è terra, aut scalis, legere oportet potius, quàm quatere, quod ea, quæ uapulauit, inarescat, nec dat tantum olei. quæ manu stricta, melior, ea, quæ digitis nudis legitur, quàm illa, quæ cum digitalibus. Duricies enim eorum non

solum stringit bacam, sed etiam ramos glubit, ac relinquit ad gelicidium retectos. quæ manu tangi non poterunt, ita quati debent, ut arundine potius, quàm pertica feriantur. Grauior enim plaga, medicum quærit. qui quatiet, ne aduersam cædat, sæpe enim ita percussa olea secū defert de ramulo ptem, quo facto, fructū amittunt posteri anni, ut hæc non minima causa, quod olueta dicantur alternis annis non ferre fructus, aut non æque magnos. Olea ut uua per idem biuium redit in uillam, alia ad cibum eligitur, alia ut eliquescat, ac non solum corpus intus ungat, sed etiam extrinsecus. Itaque dominum & ad balneas, & ad gymnasium sequitur. Hæc, de qua fit oleum, congeri solet aceruatim per dies singulos in tabulata, uti ibi mediocriter fracescat, ac primus quisque aceruus demittatur per serias, ac uasa olearia ad trapeta, in quæ eam terent molæ oleariæ è duro, & aspero lapide. Olea lecta si nimium diu fuerit in aceruis caldore fracescat, & oleum fœtidum facit. itaque si nequeas mature conficere, in aceruis iactando uentilare oportet. Ex olea fructus duplex. Oleum, quod omnibus notum, & amurca, cuius utilitatem, quia ignoratur à plerisque, licet uidere, è torculis olearijs fluere in agros si permittitur, non solum denigrat terram, sed etiā multitudine facit sterilem, cum tamen is humor modicus, cum ad multas res, tum ad agriculturam pertineat uehementer, quod circum arborū radices infundi solet, maxime ad oleam, & ubicunq; in agro herba nocet. LVI.

AGRIVS iandudum inquit in uilla sedens expecto cum clavi te Stolo, dum fructus in uillam referas. Ille, en adsum. uenio inqt ad limen. fores aperi. primum fœnisiciæ conduntur melius sub tecto, quàm in aceruis, quod ita fit iucundius pabulum, ex eo intelligitur, quod pecus utroq; posito libentius est. LVII.

AT TRITICVM condi oportet in granaria sublimia, quæ perflentur uento ab exortu, ac septentrionum regione, ad quæ nulla aura humida è propinquis locis aspiret. parietes & solum opere tectorio marmorato loricandi, si minus ex argilla misto acere è frumento, & amurca, quod murem, & uermem non patitur esse, & grana facit solidiora, & firmiora. quidam ipsum triticum conspergunt, cum addant circiter in M. modiûm quadrantal amurcæ. Item alius aliud afriat, aut aspergit, ut chalcidicam, aut caricam cretam, aut absynthium, absynthij'ue decoctum. Item huius generis alia quidā granaria habent sub terris, uti speluncas, quas uocant syros, ut in Cappadocia, ac Thracia. alij, ut in Hispania citeriore, puteos, ut ī agro Carthaginiensi, & oscensi. Horū solū paleis substernunt, et curāt, ne

humor, aut aer tangere possit, nisi cum promitur ad usum. quo enim spiritus non peruenit, ibi nō oritur curculio. Sic conditum triticum manet uel annos quinquaginta, millium uero plus annos centum. Granaria in agro quidam sublimia faciunt, ut in Hispania citeriore, & i Apulia, ita ut non solum à lateribus per fenestras, sed etiam subtus à solo uentus regirare possit. LVIII.

FABA, & legumina in olearijs uasis oblita cinere perdiu incolumia seruantur. Cato ait, uuam amineam minusculam, & maiorem, & apiciam in ollis commodissime condi. eadem in sapa, & musto recte, quas suspendas opportunissimas esse duracinas, & amineas, & scantianas. LIX.

CONDITIVA mala struthea, cotonea, scantiana, scandiana, orbiculata, & quæ antea mustea uocabantur, nunc melimela appellant. Hæc omnia in loco arido, & frigido supra paleas posita seruari recte putant. Et ideo oporothecas qui faciunt ad aquilonem, ut fenestras habeant, atque ut aere perflentur curant. neque tamen sine foriculis, ne cum humorem amiserint, pertinaci uento uieta fiant. Ideóq; in ijs, q cameras marmorato, & parietes, pauimentáq; inducunt, laudabiliter facient, quo frigidior locus sit, in quo quidam etiam triclinium sternere solent cœnandi causa. Etenim si ij, quibus luxuria concesserit, id in pinacothece faciunt, quod spectaculum datur ab arte, cur non quod natura datum imitantur in uenustate disposita pomorum? præsertim quidem, cum id non sit faciendum, quod quidam fecerunt, ut Romæ coempta poma rus intulerint in oporothecen instruendam conuiuij causa. In oporothece mala manere putant satis commode. alij in tubulis, ut in opere marmorato, alij substrata palea, uel etiam floccis. Mala punica demissis suis surculis in dolio arenæ. Mala cotonea, struthea in pensilibus iunctas. Contra in sapa condita manere pyra anitiana, & sementina. Sorba quidam discta, & in sole macerata, ut pyra, & sorba per se ubicunq; sint posita in arido facile durare. Seruare rapa consecta in sinape, nuces iuglandes in arena, punica mala & in arena iam decerpta, ac matura, ut dixi, et etiam immatura cum hærent in sua uirga, si demiseris in ollam sine fundo, eamq; si conieceris in terram, & obteres circum ramum. Si extrinsecus spiritus afflet, ea nō modo integra eximi, sed etiam maiora, quàm in arbore unquam pependerit. LX.

OLEAS esui optime condi scribit Cato orchites, et pauseas aridas, uel uirides in muria, uel in lentisco contusas. Orchites nigras sale si sunt confricatæ dies quinque, & tum sale excusso, biduum si in sole positæ

le positæ fuerint, manere idoneas solere, easdem sine salē in defrutū condire. Cap. LXI.

RECTE *amurcam periti agricolæ tam in ollis condunt, quàm oleum, aut uinum. Eius conditio, cum expressa olea, quod statim effluxerit de ea, decoquūtur duæ partes, ac refrigeratum conditur in uasa. Sūt item aliæ conditiōes, ut ea, in qua adijciunt mustum.* Ca. LXII.

QVOD *nemo condit fructus, nisi ut promat, de eo quoq; uel sexto gradu animaduertenda putat. Promunt condita aut propterea, qđ sint tuenda, aut quod utenda, aut quod uendenda. Ea, quæ dissimilia sunt inter se, aliud alio tempore tuendum, & utendū.* Cap. LXIII.

TVENDI *causa promendum id frumentum, quod curculiones exesse incipiunt. id enim cum promptum est in sole, ponere oportet aquæ catinos, quod eò conueniunt, ut ipsi se necent, curculiones. Sub terra qui habent frumentum in ijs, quos uocant syros, quò cum periculo introitur recenti apertione, ita ut quibusdam sit interclusa anima, aliquanto post promere, quàm aperuerint, oportet. Far, quod in spicis condideris per messem, & ad usus cibatus expedire uelis, promendum hyeme, ut in pistrino pinsetur, ac torreatur.* Cap. LXIIII.

AMVRCA *cum ex olea est expressa, qui est humor aquatilis, ac retrimentum conditum in uas fictile, id quidam sic solent tueri, diebus XV. ex eo, quod est leuissimum, ac summum depletur, ut traijciant in alia uasa, et hoc ijsdem interuallis duodecies. In sex mensibus proximis id faciunt. Cum id nouissime faciunt potissimum traijciant, cum senescit luna, tunc decoquunt in ahenis leui igni duas partes quoad regerunt, tum deniq; ad usum recte promitur.* Cap. LXV.

QVOD *mustum conditur in dolium, ut habeamus uinum, non promendum, dum feruet, neq; etiam cum processit, nisi prius sit uinum factum. Si uetus bibere uelis, quod non sit ante quàm accesserit annus, tum, cum fuerit anniculum, promitto. Si uero est ex eo genere uuæ, quæ dum maturescit, coacescat, ante uindemiam consumi, aut uenire oportet. Genera sunt uini, ī quo falerna, quæ quāto plures annos condita habuerunt, tanto, cum prompta sunt, fructuosiora.* Cap. LXVI.

OLEAS *albas, quas condire uis nouas, sic celeriter condito, ut promas, nisi condieris, propter amaritudinem illas respuit palatum. Item nigras, nisi prius eas sale maceraris, non libenter in os recipientur.* Cap. LXVII.

NVCEM *iuglandem, & palmulam, & ficum sabinam quanto citius promas, iucundiore utare, quod uetustate ficus fit pallidior, pal=*

mula cariosior, nux aridior. Cap. LXVIII.

PENSILIA, ut uuæ, mala, & sorba, ipsa ostendunt, quando ad usum oporteat promi, quod colore mutato, & contractu acinorum, si non demiseris ad edendum, ad abijciendum descensura se minitantur. Sorbum maturum mite conditum citius promi oportet. Acerbum enim suspensum lentius mitescit. Quod prius domi maturitatem assequi uult, quàm nequit in arbore, ut inde promatur ad escam. Cap. LXIX.

MESSVM far promendum hyeme in pistrino ad torrendum, quod ad cibarium expeditum esse uelis. Quod ad sationem tum promendum cum segetes maturæ sunt ad accipiendum. Item quæ pertinent ad sationem suo quoque tempore promenda. Quæ uendenda, uidendum, quæ quoque tempore oporteat promi. Alia enim, quæ manere non possunt, ante quàm se commutent, ut celeriter promas, ac uendas alia, quæ seruari possunt, ut tum uendas, cum caritas est. Sæpe enim diutius seruata non modo usuram adijciunt, sed etiam fructum duplicant, si tempore promas. Cum hæc diceret Stolo, uenit libertus æditumi ad nos flens, & rogat, ut ignoscamus, quod sumus retenti, & ut ei in funus postridie prodeamus. Omnes consurgimus, ac simul exclamamus, quid in funus? quod funus? qd est factum? Ille flens narrat, ab nescio quo percussum cultello concidisse, quem qui esset, animaduertere in turba non potuisse, sed tantummodo exaudisse uocem, perperam fecisse. Ipse, cum patronum domum sustulisset, & pueros demisisset, ut medicum requirerent, ac mature adducerent. Quod potius illud administrasset, quàm ad nos uenisset, æquum esse sibi ignosci. Nec si eum seruare non potuisset, qn non multo post animam efflaret, tamen putare se fecisse recte. Id nos moleste ferentes descendimus de æde, & de casu humano magis querentes, quàm admirantes id Romæ factum, discedimus omnes.

M. TVLLII VARRONIS DE RE RVSTICA LIBER SECVNDVS AD NIGRVM TVRANNIVM

u

IRI magni nostri maiores non sine causa proponebant rusticos romanos urbanis, ut ruri enim, qui in uilla uiuunt ignauiores, quàm qui in agro uersantur in aliquo opere faciundo, sic qui in oppido sederent, quàm qui rura colerent, desidiosiores putabant. Itaq; annum ita diuiserunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis. VII. ut rura colerent. Quod dum seruauerunt institutum, utrunq; consecuti sunt, ut & cultura agros fœcundissimos haberēt, et ipsi ualetudine firmiores essent, ac ne græcorū urbana desyderarent gymnasia, quæ nūc uix satis singula sunt, nec putant se habere uillam, nisi multis uocabulis retineāt græcis, quin uocent particulatim loca προκοιτῶνα, παλαίστραν, ἀποδυτήριον, περίστυλον, ὀρνιθῶνα, περιστερεῶνα, ὀπωροθήκην. *Igitur qđ nūc intra murum ferè patresfamiliæ correpserunt relictis falce, & aratro, et manus mouere maluerunt in theatro, ac circo, q̄ in segetibus, ac uinetis, frumentum locamus, qui nobis aduehat, qui saturi fiamus, ex Africa, & Sardinia, et nauibus uindemiā condimus ex insula Coa, et Chia. Itaq; in qua terra culturam agri docuerunt pastores progeniem suam, qui condiderunt urbem, ibi contra progenies eorum, propter auaritiam contra leges, ex segetibus fecit prata. ignorantes non idem esse agriculturam, & pastionem. alius enim opilio, & alius arator. nec si possit in agro pasci armentarius, non aliud ac bubulcus. Armentū enim id, quod in agro natum non creat, sed tollit dentibus. Contra, bos domitus causa fit, ut commodius nascatur frumentum in segete, & pabulū in nouali. Alia inquā ratio, ac scientia coloni, alia pastoris. Coloni, ut ea, quæ in agricultura nascantur, è terra fructum faciant. Cōtra pastoris, ut ea, quæ nata ex pecore. Quare, quoniā iter se societas magna, propterea quod pabulū in fundo cōpascere, q̄ uendere plerūq; magis expedit domino fundi, et stercoratio ad fructus terrestres aptissima est, maxime si ad id pecus sit appositū, qui habet prædiū, habere utrāq; debet disciplinā et agriculturæ, et pecoris pascēdi, et etiā uillaticæ pastionis. ex ea enī quoq; fructus tolli possunt nō mediocres ex ornithonibus, ac leporarijs, et piscinis. E' queris quoniā de agricultura librū Fūdaniæ uxori propter eius fundū feci, tibi Niger Turāni*

noster, qui uehementer delectaris pecore, propterea quod te empurientem in campos macros ad mercatum adducunt crebro pedes, quo facilius sumptibus multa poscentibus ministres, quod eo facilius faciam, quod & ipse pecuarias habui grandes, in Appulia ouiarias, & Reatino equarias. Qua de re pecuaria breuiter, ac summatim percurrã, ex sermonibus nostris collatis cum ijs, qui pecuarias habuerunt in Epeiro magnas, tum cum pyratico bello inter Delum, & Siciliã Graeciae classibus praeessem, incipiam hinc. Cap. I.

CVM Mennas discessisset, Cossinius mihi, Nos te non dimittemus inquit, ante quàm tria illa explicaris, quae coeperas nuper dicere, cum fuimus interpellati. Quae tria inquit Murius? An ea, quae mihi heri dixisti de pastoria re? Ista inquit ille, quae coeperat hic disserere, quae esset origo, quae dignitas, quae ars, cum Petam fessum uisere uenissemus, ni medici aduentus nos interrupisset. Ego uero inquam dicam duntaxat, quod est ἱστορικὸν, de duabus rebus primis, quae accepi de origine, ac dignitate. De tertia parte, ubi est de arte, Scrofa suscipiet.

– ὅς πέρ μου πολλὸν ἀμείνων,

Vt semigraecis pastoribus dicam graece. Nam is magister est Luculli Hipri generi tui, cuius nobiles pecuariae in brutijs habẽtur. Sed haec à nobis ita accipietis inquit Scrofa, ut uos, qui estis epirotici * thietate remine reminicae. Haec, quae scitis, proferatis in medium. Nemo enim omnia potest scire. Cũ accepissem cõditionem, ut meae partes essent primae, non quo non ego pecuarias in Italia habeam, sed non omnes, qui habent citharam, sunt citharoedi. Igitur inquam & homines, & pecudes cum semper fuisse sit necesse, natura (siue enim aliquod fuit principium generãdi animalium, ut putauit Thales Milesius, & Zeno Cythieus, siue contra, principium horum extitit nullum, ut credidit Pythagoras Samius, et Aristoteles stagirites) necesse est humanae uitae à summa memoria gradatim descendisse ad hanc aetatem, ut scribit Dicaearchus, & summum gradum fuisse naturalem, cum uiuerẽt homines ex ijs rebus, quae inuiolata ultro ferret terra, & ex hac uita in secundam descendisse pastoritiam è feris, atque agrestibus, ut ex arboribus, ac uirgultis decerpendo glandem arbutum mora, pomaq; colligerent ad usum, sic ex animalibus, cum propter eandẽ utilitatem quae possent syluestria deprehenderent, ac concluderent, & mansuescerent. In queis primum non sine causa putant oues assumptas, & propter utilitatem, & propter placiditatem, maxime enim hae natura quietae, & aptissimae ad uitam hominum. Ad cibum enim

lac, & caseum

lac, & caseum adhibitum, ad corpus uestitum, & pelles attulerunt. Tertio deniq; gradu à uita pastorali ad agriculturã descenderunt. In qua ex duobus gradibus superioribus retinuerunt multa, & quo descenderant, ibi processerunt longe, dum annus perueniret. Etiam nunc in locis multis genera pecudum ferarum sunt aliquot, ut in Phrygia ex ouibus, ubi greges uidentur complures, ut in Samothrace caprarum, quas latine rotas appellant. Sunt etiam in Italia circum Fiscelium, et Tetricam montes multæ. De suibus nemini ignotum, nisi qui apros non putant sues uocari. Boues perferi etiam nunc sunt multi in Dardania, & Media, & Thracia. Asini feri in Phrygia, & Lichaonia. Equi feri in Hispaniæ citerioris regionibus aliquot. Origo, quam dixi, & dignitas, quam dicam. de antiquis illustrissimus quisque pastor erat, ut ostendit græca, & latina lingua, & ueteres poetæ, qui alios uocant πολύαρνας, alios πολυμήλους, alios πολυβούτας, qui ipsas pecudes propter caritatem aureas habuisse pelles tradiderunt, ut Argis Atreus, quam sibi Thyesten subduxisse queritur, ut in Colchide Oeta, ad cuius arietis pellem profecti regio genere ducuntur argonautæ, ut in Libya ad hesperidas, unde aurea mala, idest secundum antiquam consuetudinem capras, & oues, quas Hercules ex Africa in Græciam exportauit. Ea enim sua uoce græci appellarunt μῆλα. Nec multo secus nostri ab eadem uoce, sed ab alia litera bela uocarunt. Non enim me, sed bee sonare uidentur oues uocem efferentes, à quo post belare dicunt, extrita litera, ut fit in multis. Quod si apud antiquos non magnæ dignitatis pecus esset, in cœlo describendo astrologi non appellassent eorum uocabulis signa, quæ non modo non dubitarunt ponere, sed etiam ab his principibus .XII. signa multi numerant, ut ab ariete, & tauro, cum ea præponerent Apollini, & Herculi. hi enim dij ea sequuntur, & appellantur Gemini. Nec satis putarunt de .XII. signis sextam partem obtinere pecudũ nomina, nisi adiecissent, ut quartam tenerent, capricornum. Præterea à pecuarijs addiderunt capram, hœdos, canes. An non etiam item in mari, terraq; ab his regionum notæ? à pecore in mari, quod nominauerunt à capris, ægeum pelagus, ad Syriã montem Taurum, in Sabinis Canterium montem. Bosphorum unũ Thracium, alterum Cimeriũ? Non'ne in terris multa, ut oppidum in Græcia ἵππιον ἄργος? Deniq; Italia à uitulis, ut scribit Piso. Romanorum uero populum à pastoribus esse ortum quis non dicat? quis Faustulum nescit pastorem fuisse nutricium? qui Romulum, & Rhemum educauit, non ipsos quoque fuisse pastores obtinebit, quod parilibus potissimum condidere ur-

bem? non idem, quod multa etiam nunc ex uetere instituto bubus, et ouibus dicitur. Et quod æs antiquissimum, quod conflatum pecore, pecore est notatum. Et quod urbs cum condita est, tauro, & uacca, qui essent muri, & portæ definitum. Et quod populus R. cum lustratur, solitaurilibus circumaguntur uerres, aries, taurus. Et quod nomina multa habemus ab utroque pecore, à maiore, & à minore. A' minore, Porcius, Ouinius, Caprilius, sic à maiore Eqtius, Taurus, cognomina adsignificari, quod dicuntur anni capræ. Statili Tauri, Pomponij Vituli. Sic à pecudibus alij multi. Reliquum est de scientia pastorali, de qua est dicendum, quod Scrofa noster,, cui hæc ætas defert rerum rusticarum omnium palmam, quo melius potest dici, cum conuertissent in eum ora omnes. Scrofa igitur inquit, est scientia pecoris parandi, ac pascendi, ut fructus quàm possunt maximi capiantur ex ea, à quibus ipsa pecunia nominata est. nam omnis pecuniæ, pecus fundamentum. Ea partes habet nouem discretas ter ternas, ut sit una de minoribus pecudibus. Cuius genera tria, ouis, capra, sus. Altera de maiori pecore, in quo sunt item aliæ tres species natura discretæ, boues, asini, equi. Tertia pars est in pecuaria, quæ non paratur, ut ex ea capiatur fructus, sed propter eam, ut muli, canes, pastores. Harum unaquæque in se generales partes habet nouenas, quarum in pecore parando necessariæ quatuor, alteræ in pascendo totidem. præterea communis una. Ita fiunt omnes partes minimum octoginta, & una, & quidem necessariæ, nec paruæ. Primum, ut bonum pares pecus, unum scire oportet, qua ætate quanque pecudem parare, habereq; expediat. Itaq; in bubulo pecore nec minor emitur annicula, nec quæ est supra decem annos, quod à bima, aut trima fructum ferre incipit, neque longius post decimum annum procedit. Nam prima ætas omnis pecoris, & extrema, sterilis. E' quatuor altera pars, est cognitio formæ uniuscuiusque pecudis qualis sit. Magni enim interest, cuiusmodi quæque sit ad fructum. Itaque potius bouem emunt cornibus nigrantibus, quàm albis, capram amplam, quàm paruam, sues procero corpore, capitibus ut sint paruis. Tertia pars est, quo sint seminio quærendum. Hoc enim nomine asini arcadici in Græcia nobilitati, in Italia reatini, usqueeo ut mea memoria asinus uenierit sextertijs millibus. LX. & unæ quadrigæ Romæ constiterint quadringentis millibus. Quarta pars est de iure in parando, quemadmodum quanque pecudem emi oporteat ciuili iure. Quod enim alterius fuit, id ut fiat meum, necesse est aliquid intercedere. Neque in omnibus satis est stipulatio, aut solutio numorum ad mutationem dominij. In

emptione

emptione aliâs stipulandum statim esse è ualetudinario, aliâs è sano pecore, aliâs è neutro. Alteræ partes quatuor sunt, cum iam emeris, obseruandæ. de pastione, de fœtura, de nutricatu, de sanitate. Pascendi primus locus qui est, eius ratio triplex. In qua regione quanque potissimum pascas, & quando. E' queis, ut capras in montosis potius locis, & fruticibus, quàm in herbidis campis, equas contra. neque eadem loca æstiua, & hyberna idonea omnibus ad pascendum. Itaque greges ouium longe abiguntur ex Appulia in Samnium æstiuatum, atq; ad publicanum profitentur, ne, si inscriptum pecus pauerint, lege censoria committant mulietos, & à campestri, æstate exiguntur in Gurgures altos montes. Qui potissimum quæque pecudum pascatur habenda ratio. nec solum quod fœno satura sit equa, aut bos, cum sues hoc uitent, & quærant glandem, sed quod ordeum, & faba interdum sit quibusdam obijciendum, & dandum bubus lupinum, & lactarijs medica, & cythisum. Præterea quod ante admissuram diebus. XXX. arietibus, ac tauris datur plus cibi, ut uires habeant, fœminis bubus demitur, quod macescentes melius concipere dicuntur. Secunda pars est de fœtura. Nunc appello fœturam à conceptu ad partum, hi enim prægnationis primi, & extremi fines. Quare primum uidendum de admissione, quo quæq; tempore ut ineant facere oporteat. Nam, ut suillo pecori à fauonio ad æquinoctium uernum putant aptum, sic ouili ab arcturi occasu usque ad aquilæ occasum. Præterea habenda ratio quanto ante quàm incipiat admissura fieri, mares à fœminis secretos habeant, quod ferè in omnibus binis mensibus ante faciunt & armentarij, et opiliones. Altera pars est in fœtura, quæ sint obseruanda, quod alia alio tempore parere solet. Equa enim uentrem fert. XII. menses, uacca decem, ouis, et capra quinq;, sus quatuor. In fœtura res incredibilis est in Hispania, sed est uera, quod in Lusitania ad oceanum in ea regione, ubi est oppidum Olisyppo monte Tagro, quædá è uento certo tempore concipiunt equæ, ut hic gallinæ quoq; solent, quarum oua hippenemia appellant. Sed ex his equis, qui nati pulli non plus triennium uiuunt. Quæ nata sunt matura, et corda, ut pure, & molliter stent, uidendũ, et ne obterátur. Dicuntur agni chordi, qui post tempus nascuntur, et remanserũt in uoluis intimis. uocant χορίον, à quo chordi appellati. Tertia res est de nutricatu qd obseruari oporteat, in quo quot diebus matris sugant mammã, et id quo tempore, & ubi, et si parũ habet lactis mater, ut subijciat sub alterius mammam, qui appellantur subrumi, idest sub mamma, antiquo enim uocabulo mamma rumis, ut opinor. Ferè ad quatuor menses à mãma

nõ disiunguntur agni, hœdi tres, porci duos, è queis, quoniã puri sunt ad sacrificium, ut immolentur, olim appellati sacres, quos appellat Plautus cum ait. Quanti sunt porci sacres? sic boues altiles, ad sacrificia publica saginati dicuntur opimi. Quarta pars est de sanitate. res multiplex, ac necessaria, quod morbosum pecus, & uitiosum, & quãdo non ualet, sæpe magna gregem afficit calamitate. Cuius scientiæ genera duo, unum ut in hominem, ad quem adhibendi medici. alterum, quo ipse etiam pastor diligens mederi possit. Eius partes sunt tres. nam animaduertendum, quæ cuiusque morbi sint causæ, quæq; signa earum causarum sint, & quæ quenque morbum ratio curandi sequi debeat. Ferè morborum causæ erunt, quod laborant propter æstus, aut propter frigora, nec non etiam propter nimium laborem, aut contra, propter nullam exercitationem, aut si cum exercueris, statim sine interuallo cibum, aut potionem dederis. Signa autem sunt, ut eorum, qui siue ex æstu, siue è labore febrem habent, adapertum os humido spiritu crebro, et corpore calido. Curatio autem, cum hic est morbus, hæc, perfunditur aqua, & perungitur oleo, & uino tepefacto, & item cibo sustinetur, & inijcitur aliquid. ni frigus cedat, sitienti aqua tepida datur. Si hoc genus rebus non proficitur, dimittitur sanguis maxime è capite. Item ad alios morbos aliæ causæ, etiam alia signa in omni pecore, quæ scripta habere oportet magistrũ pecoris. Relinquitur nonum, quod dixi de numero utriusq; partis commune. Nam & qui parat pecus, necesse est constituat numerũ. Quot greges, et quãto sit pasturus, ne aut saltus desint, aut supersint, & ideo fructus dispereant. Præterea scire oportet in grege quot fœminas habeat, quæ parere possint, quot arietes, quot utriusq; generis soboles, quot reijculæ sint alienandæ. In alimonijs si sint plures nati, ut quidam faciunt, sequendum, ut quosdam subducas, quæ res facere solet, ut reliqui melius crescant. Vide inquit Atticus, ne te numerus fallat, & ne nouenæ istæ partes nõ excant extra pecoris minoris, ac maioris nomen. Quo pacto enim erunt in mulis, & pastoribus nouenæ partes? ubi nec admissuræ, nec fœturæ obseruantur? In canibus enim uideo posse dici. Sed do etiam in hominibus posse nouenarium retineri numerum, quod in hybernis habent in uillis mulieres, & quidã etiam in æstiuis, & id pertinere putant, quo facilius ad greges pastores retineant, et puerperijs familiam faciant maiorem, & rem pecuariam fructuosiorem. Si inquam numerus non est adamussim, ut non est, cum dicimus mille naues isse ad Troiam, centumuirale esse iudiciũ Romæ, deme (si uis) duas res de mulis, admissuram, & parturam. Vaccius parturam

inquit?

inqt? proinde ut non aliquoties dicatur Romæ peperisse mulã. Cui ego ut succinerem subijcio Magonem, & Dionysium scribere mulam, & equam, cum conceperint, duodecimo mense parere. Quare non, si hic in Italia cum peperit mula sit portentum, adsentiri omnes terras. Neque enim hirundines, & ciconiæ, quæ in Italia pariunt, in omnibus terris pariunt. Non scitis palmas, cariotas in Syria parere, inuectas in Italiã nõ posse? Sed scrofa. Si exigere mauis sine mularũ admissura, & fœtura è numerum octoginta & unum est, qui expleas dupliceem istam lacunam, quod extraordinariæ fructuum species duæ accedunt magnæ. quarũ una est tonsura, quod oues, & capras detondent, aut uellunt, altera, quæ latius patet, est de lacte, & caseo, quam scriptores græci separatim τυροποιΐαν appellauerunt, ac scripserũt de ea re permulta. Cap. II.

SED Quoniam nos nostrum pensum absoluimus, ac limitata est pecuaria quæstio, nunc rursus uos reddite nobis ò epirotæ de unaquaq; re, ut uideamus, qd pastores * à pergamidæ in Aledone potis sint. Atticus, q nũc Titus Põponius, nunc Quintus Cæcilius cum nomine eodem ego opinor inquit, incipiam primus, quoniã uos in me uideo coniecisse oculos, & dicam primigenia pecuariæ. E feris enim pecudibus primum dicis oues comprehensas ab hominibus, ac mansuefactas, has primũ oportet bonas emere. quæsita ætate, si neq; uetulæ sunt, neq; meræ agnæ, qđ alteræ iã non dum, alteræ iã nõ possunt dare fructũ. sed ea melior ætas quã seqtur spes, quàm ea, quã mors. De forma, ouem esse oportet corpore amplo, quæ lana multa sit, & molli, uillis altis, & densis toto corpore, maxime circum ceruicem, & collum, uentrem quoque ut habeat pilosum. itaque quæ id non haberent, maiores nostri apicas appellabant, ac reijciebant. esse oportet cruribus humilibus, caudis obseruare ut sint in Italia prolixis, in Syria breuibus. In primis uidẽdum, ut boni seminis pecus habeas. id ferè ex duabus rebus potest animaduerti, ex forma, & ex progenie. Ex forma, si arietes sint fronte lana uestiti bene, intortis cornibus pronis ad rostrum, rauis oculis, lana opertis, auribus amplis, pectore, & scapulis, & clunibus latis, cauda lata, & longa. animaduertendum quoque lingua ne nigra, aut uaria sit, quod ferè qui talem habent, nigros, aut uarios procreant agnos. Ex progenie autem animaduertitur, si agnos procreant formosos. In emptiõibus iure utimur eo, qđ lex præscripsit. in ea enim alij plura, alij pauciora excipiunt. quidã. n. pretio facto in singulas oues, ut agni cordi duo pro una oue annumerentur, et si cui uetustate dentes absunt, itẽ binæ pro singulis, ut prodãt de reliquo antiqua ferè for

mula utuntur, cum emptor dixit, tanti sunt mihi emptæ? & ille respondet, sunt, et exprompsit numos. Emptor stipulatur prisca formula. sic illasce oues, qua de re agitur, sanas recte esse, uti pecus ouillum, quod recte sanum est extra luscam, surdam, minam, idest uentre glabro, neque de pecore morboso esse, haberéq; recte licere. hæc sic recte fieri spondes? nec cum id factum est, tamen grex dominum non mutat, nisi sit æs adnumeratum. Nec non emptor potest ex empto uenditorem damnare, si non tradat, cum is non soluerit numos, ut ille emptorem simili iudicio, si non reddidit pretium. De alteris quatuor rebus deinceps dicam, de pastione, fœtura, nutricatu, sanitate. Primum prouidendum, ut totum annum recte pascantur intus, & foris. stabula idoneo loco ut sint, ne uentosa, quæ spectent magis ad orientem, quàm ad meridianum tempus. ubi stent, solum oportet esse eruderatum, & procliuum, ut euerri facile possit, ac fieri purum. non enim solum ea uligo lanam corrumpit ouium, sed etiam ungulas, ac eas scabras fieri cogit. Cumq; aliquot dies ita steterint, subijcere oportet uirgulta, et alia, quo mollius requiescant, purioresq; sint, libentius enim ita pascuntur. Faciendum quoque septa secreta ab alijs, quo enitentes secludere possis, item quo corpore ægro. hæc magis ad uillaticos greges animaduertenda. Contra ille, in saltibus quæ pascuntur, & à tectis absunt longe, portant secum crates, aut retia, quibus cohortes in solitudine faciant, cæteráq; utensilia. longe enim, & late in diuersis locis pasci solent, ut multa millia absint sæpe hybernæ pastiones ab æstiuis. Ego uero scio inquam, nam mihi greges in Appulia hybernabant, qui in reatinis montibus æstiuabant. Cum inter hæc bina loca, ut iugum cōtinet scirpiculos, sic colles publicæ distantes pastiones, eæq; ibi, ubi pascuntur in eadē regione, tamen temporibus distingunt, ut æstate quod tum prima luce exeunt in pastum, propterea quod tunc herba rosida, meridianam, quæ est aridior, iucunditate præstat. Sole exorto puro propellunt, ut redintegrantes rursus ad pastum alacriores faciant. Circiter meridianos æstus, dum deferuescunt, sub umbriferas rupes, & arbores patulas subijciunt, quoad refrigerato aere uespertino, rursus pascunt ad solis occasum. ita pascere pecus oportet, ut aduerso sole agat, caput enim ouis molle maxime est. Ab occasu paruo internallo interposito ad bibendum appellunt, & rursus pascunt quoad contenebrauit, iterum enim tum iucunditas in herba redintegrauit. hæc ab uergiliarum exortu ad æquinoctium autumnale maxime obseruant. Quibus in locis messes sunt factæ, interest utile duplici de causa, quod

& caducæ spicæ saturantur, & obtritis stramentis, & stercoratione faciunt in annum segetes meliores. Reliquæ pastiones hyberno, ac uerno tempore hoc mutant, quod pruina iam exhalata propellunt in pabulum, et pascunt diem totum, ac meridiano tempore semel agere potum satis habent. Quod ad pastiones attinet, hæc ferè sunt, quod ad fœturam, quæ dicam. Arietes, quibus sis usurus ad fœturā, bimestri tempore ante secernendum, & largius pabulo explendum. Cum redierint ad stabula è pastu, ordeum si est datum, fiunt firmiores ad laborem sustinendum. Tempus optimum ad admittendum, ab arcturi occasu ad Aquilæ occasum, quod quæ postea concipiunt, fiunt ue grandes, atque imbecillæ. Ouis prægnans est diebus centum quinquaginta. itaque fit partus exitu autumnali, cum aer est modice temperatus, ac primitus oritur herba imbribus primoribus euocata. Quādiu admissura fit, eadem aqua uti oportet, quod commutatio & lanam facit uariam, & uterum corrumpit. Cum omnes conceperunt, rursus Arietes secernendi. Ita factis prægnātibus, quod sunt molesti obsunt. Neque pati oportet minores quàm trimas saliri, quod neque natum ex his idoneum est, necnon ipsæ fiunt etiam deteriores. Minores, quàm trimæ deterrent à saliendo fiscellis è iunco, alia'ue qua re, quam alligant ad naturam. Commodius seruātur, si secretas pascūt.

In nutricatu cum parere cœperint, inijciunt in ea stabula, quæ habent ad eam rem seclusa. ibiq; nata recentia ad ignem propè ponunt. et quoad conualuerint, biduum, aut triduū retinent. dum agnoscant matrem agni, & pabulo se saturent. Deinde dum matres cum grege in pastum prodeunt, retinent agnos. qui, cum reductæ sunt ad uesperum, aluntur lacte. & rursus discernuntur, ne noctu à matribus conculcentur. Hoc item faciunt mane ante quàm matres in pabulum exeant, ut agni saturi fiant lacte. Circiter decem dies cum præterierūt, palos affigunt, & ad eos alligant libro, aut qua alia re leui distantes, ne toto die cursantes inter se teneri delibent aliquid membrorum. Si ad matris mammam non accedit, admouere oportet, & labra agni ungere butyro, aut adipe suillo, & olfacere labra lacte. Diebus post paucis obijcere his uiciam mollitam, aut herbam tenerā ante quàm exeāt in pastum, & cū reuerterūt. Et sic nutricantur, quoad facti sunt quadrimestres. Interea matres eorum his temporibus non mulgent qdā, qui melius, omnino ꝑpetuo, quod et lanæ plus ferunt, et agnos plures. Cū depulsi sunt agni a matribus, adhibēda diligentia ē, ne desyderio se nescant. itaq; deliniendū in nutricatu pabuli bonitate, et à frigore, & æstu ne qd laborēt, curandū. Cum obliuione iā lactis non desyderant

matrem, tum deniq; compellendum in gregem ouium. Castrare oportet agnum non minorem quinque mensium, neque ante quàm calores, aut frigora se exegerint. quos arietes submittere uolunt, potissimum eligunt ex matribus, quæ geminos parere solent. pleraq; similiter faciendum in ouibus pellitis, quæ propter lanæ bonitatem, ut sunt Tarentinæ, & altinates pellibus integuntur, ne lana inquinetur, quo minus uel infici recte possit, uel lauari, ac parari. Horum præsepia, ac stabula, ut sint pura, maiorem adhibeant diligentiam quàm hirtis. itaque faciunt lapide strata, ut urina necubi in stabulo consistat. his quæcunque iubentur, uescuntur, ut folia ficulnea, & palea, & uinacea, furfures obijciuntur modice, ne parum, aut nimium saturentur. utrunq; enim ad corpus alendum inimicum. at maxime amicum cythisum, et medica. nam et pingues facit facillime, et gignit lac. De sanitate sunt multa, sed ea (ut dixi) in libro scripta magister pecoris habet, & quæ opus ad medēdum secum portat. Relinquitur de numero, quē faciunt alij maiorem, alij minorem. nulli enim huius moduli naturales. Illud ferè omnes in Epeiro facimus, ne minus habeamus in cētenas oues hirtas singulos homines, in pellitas binos. Cap. III.

CVI Cossinius quoniam satis balasti inquit, o` Faustule noster, accipe a` me cum homerico Melanthio cordo de capellis, & quemadmodum breuiter oporteat dicere disce. Qui caprinum gregem cōstituere uult, in eligendo animaduertat oportet. Primum ætatem ut eam paret, quæ iam ferre possit fructum, & de ijs eam potius, quæ diutius, nouella enim quàm uetus melior. De forma uidendum, ut sint firmæ, magnæ, corpus lene ut habeant, pilo crebro, nisi si glabræ sunt. Duo enim genera earum. sub rostra duas ut mamillas pensiles habeant, quod hæ fœcundiores sunt, ubere sint grandiore, ut & lac multum, & pingue habeant pro portione. Hircus molliori pilo, & potissimum albo, ac ceruice, & collo breue, gurgulione longiore. Melior fit grex, si non est ex collectis comparatus, sed ex consuetis una'. De seminio dico eadem, quæ Atticus in ouibus. hoc aliter, ouium semen tardius esse, quo hæ sint placidiores. Contra caprile mobilius esse, de quarū uelocitate in originum libro Cato scribit hæc, In soracti Fiscelio capræ feræ sunt, quæ saliunt e` saxo pedes plus sexagenos. Oues enim, quas pascimus, ortæ sunt ab ouibus feris, sic capræ, quas alimus, a` capris feris sunt ortæ, a` queis propter Italiam Caprasia insula ē nominata. De capris quod meliore semine eæ, quæ bis pariant, ex his potissimum mares solēt summitti ad admissuras. qdā etiā dant operā, ut ex insula media capras habeāt, q̃ ibi maximi

ac pulcherrimi fieri existimantur hœdi. De emptione aliter atq; de ouibus dico, quod capras sanas sanus nemo promittit, nunquam enim sine febri sunt. itaq; stipulātur paucis exceptis uerbis, ac Manilius scriptum reliquit, sic. Illas capras hodie recte esse, & bibere posse, habereq; recte licere, hæc spōdes'ne? de quibus admirandum illud, quod etiam Archelaus scribit, non ut reliqua animalia naribus, sed auribus spiritum ducere solere. Pastores curiosiores aliquot hoc dicunt. De alteris quatuor, quod est de pastu hoc dico. stabulatur pecus melius ad hybernos exortus si spectat, quod est alsiosum. Id ut pleraq; lapide, aut testa substerni oportet, caprile quo minus sit ulignosum, ac lutulentū. Foris cum est pernoctandum, item in eandem partem cœli, quæ spectent septa oportet substerni uirgultis, ne oblinantur. nec multo aliter tuendum hoc pecus in pastu, atque ouillum, quod tamen habet sua propria quædam, quod potius syluestribus saltibus delectantur, quàm pratis. Studiose enim de agrestibus frutiabus pascuntur, atq; in locis, cultis uirgulta carpunt, itaq; à carpendo capræ nominatæ. ob hoc in lege locationis fundi excipi solet, ne colonus capra natum in fundo pascat. Harum enim dentes inimici sationis, quas etiam astrologi ita receperunt in cœlum, ut extra limbum duodecim signorum excluserint. Sunt duo hœdi, & capra non longe à tauro. Quod ad fœturā ptinet, desistente autumno exigunt à grege è campis hircos in caprilia. Item ut in arietibus dictum, quæ concepit post quartum mensem, reddit tēpore uerno. In nutricatu hœdi trimestres cum sint facti, tum submittuntur, & in grege incipiunt esse. Quid dicam de earum sanitate, quia nunquam sunt sanæ? nisi tamen illud unum, quod quædam remedia scripta oportet habere magistros pecoris, quibus utantur ad morbos quosdam earum, ac uulneratum corpus, quod usu sæpe uenit his, quod inter se cornibus pugnant, atq; in spinosis locis pascuntur. Relinquitur de numero, qui in gregibus est minor caprino, quàm in ouillo, quod capræ lasciuæ, & quæ dispergunt se. Contra quod oues se congregant, & condensant in locum unum. itaq; in agro gallico greges plures potius faciunt, quàm magnos, quod in magnis cito existunt pestilentiæ, quæ ad perniciem eos perducunt. Satis magnum gregem putant esse circiter quinquagenas, quibus assentiri putant id, quod usu uenit Gaberio equiti romano. is enim, cum in suburbano haberet agrū iugerum mille, & à caprario quodam, qui adduxit capellas ad urbem, denarios sibi in dies singulos dare audisset, coegit mille caprarum gregem sperans se capturum de prædio in dies singulos denarios mille. Tantum enim fefellit, ut breui omnes amiserit morbo. contra

in Salentinis & in Casinati ad centenas pascunt. De maribus, & foeminis idem ferè discrimen, ut alij ad denas capras singulos parent hircos, ut ego, alij etiam ad. XV. ut Menas, nonnulli etiam, ut Murius, ad uiginti. Cap. IIII.

SED Quis è portu post Italico prodit, ac de suillo pecore expedit, tametsi Scrofam potissimũ de ea re dicere oportere cognomen eius significat. Cui Tremellius, ignorare igitur inqt uideris, cur appeller Scrofa. itaque ut etiam hi propter te sciant, cognosce meã gentem suillum cognomen non habere, nec me esse ab atauis eius cognominis ortum. Auus meus primum appellatus est Scrofa, qui quæstor cum esset Licinio Nerua prætore in Macedonia prouincia relictus, qui præesset exercitui, dum prætor rediret, hostes arbitrati occasionem se habere uictoriæ, impressionem facere cœperũt in castra. Auus, cum hortaretur milites, ut caperent arma, ac exirent contra, dixit celeriter se illos (ut Scrofa porcos) disiecturum. idq; fecit. nam eo prælio hostes ita fudit, ac fugauit, ut eo Nerua prætor imperator sit appellatus, et auus cognomen inuenerit, ut diceretur Scrofa. itaq; proauos, ac superiores, de Tremellijs nemo appellatus Scrofa. Nec minus septimus sum deinceps prætorius in gente nostra. Nec tamen diffugio, quin dicam quæ sciã de suillo pecore. Agri enim culturæ ab initio fui studiosus, nec de pecore suillo mihi minor cura est, quàm uobis magnis pecuarijs. Cui enim ea res nõ est communis? Quis enim nostrum fundum colit, quin sues habeat, & qui non audierit patres nostros dicere, ignauum, & sumptuosum esse, qui succidiam in carnario suspenderit potius ab laniario quàm ex domestico fundo? Ergo qui suum gregem uult habere idoneum, eligere oportet primum bona ætate, secundo bona forma. Ea est, cum excellit amplitudine membrorum, præterquam pedibus, & capite, unius coloris potius quàm uarij. Cum hæc eadem ut habeant uerres uidendum, tum utiq; sint ceruicibus amplis, boni seminis. Sues enim animaduertuntur à facie, & progenie, & regione cœli. À facie, si formosi sint uerres, & scrofa. À progenie, si multos porcos pariunt. À regione, si potius ex his locis, ubi nascuntur ampli, quàm exiles. Parari, & emi solent sic. illasce sues sanas esse, habereq; recte licere, noxijsq; præstare, neque de pecore morboso esse, spondes ne? Quidam adijciunt pfunctas esse à febri, et à foria. In pastu locus huic pecori aptus uliginosus, quod delectatur non solum aqua, sed etiam luto. itaque ob eam rem aiunt lupos, cum sint nacti sues, trahere usq; ad aquã, qđ dentes feruorem carnis ferre nequeant. Hoc autem pecus alitur maxime glande, deinde faba, & ordeo, de cætero frumento.

Quæ res non modo pinguitudinem efficiunt, sed etiam carnis iucundum saporem. Pastum exigunt æstate mane, & ante quàm æstus incipiat, subigunt in umbrosum locum, maxime ubi aqua sit. Post meridiem rursus lenito feruore pascunt. Hyberno tempore non prius exigunt pastum, quàm pruina euanuit, ac colliquefacta est glacies.

Ad fœturam uerres duobus mensibus ante secernendi. Optimum ad admissurã tempus à fauonio ad æquinoctium uernum, ita enim contingit, ut æstate pariat. quatuor enim menses est prægnans. & tunc parit, cum pabulo abundat terra. neque minores admittendæ quàm anniculæ. Melius uiginti menses expectare, ut bimæ pariant. Cum cœperint id facere, dicuntur usque ad septimum annum recte. Admissuras cum faciunt, prodigunt in lutosos limites, ac lustra, ut uolutentur in luto, quod est illarum requies, ut lauatio homini. Cum omnes conceperunt, rursus segregant uerres. Verres octo mensium incipit salire, permanetq;, ut id recte facere possit, usque ad quartum annum, deinde castratur, saginaturq; quoad perueniat ad lanium. Hic enim conciliator suillæ carnis datur populo. Sus græce dicitur ὗς olim θῦτυς ab illo uerbo dictus, quod dicatur θύειν, quod est immolare. Ab suillo enim pecoris genere immolandi initium primum sumptum uidetur, cuius uestigia, quod initijs Cereris porci immolantur, & quod initijs pacis fœdus cum feritur, porcus occiditur, & quod nuptiarum initio antiqui reges, ac sublimes uiri in Hetruria in coniunctione nuptiali noua nupta, & nouus maritus primum porcum immolant. Prisci quoque latini, & etiam græci in Italia idem factitasse uidentur. Nam & nostræ mulieres maxime nutrices naturã, qua fœminæ sunt, in uirginibus appellant porcum. et græci χοῖρον significantes esse dignum in signum nuptiarum, suillum pecus donatum ab naturà dicunt ad epulãdum. itaque ijs animam datam pro sale, qui seruaret carnem. E queis sucidias galli optimas, & maximas facere consueuerunt. Optimarum signum, quod etiam nunc quotannis è Gallia apportantur Romam pernæ tomacinæ, et taniacæ, & petasiones. De magnitudine gallicarum sucidiarum Cato scribit his uerbis. In Italia in scrobes terna, atq; quaterna millia aulia sucidia uere. Sus usqueadeo pinguitudine crescere solet, ut se ipsa stans sustinere non possit, neq; progredi usquã. itaq; eas siqs quò traijcere uelit, in plostrum imponit. In Hispania ulteriore in Lusitania cũ sus eẽt occisus, Attilius hispaniẽsis minime mẽdax, et multarũ rerũ ꝑitus in doctrina dicebat. L. Volũnio senatori missã offulã cũ duabus costis quæ pẽderet. iii. et. XX. põdo. eiusq; suis à cute ad os pedẽ. et. III. digitos

fuisse. Cui ego. Nō minus res admirāda quàm quæ nūc ē dicta, in Arcadia scio esse spectatam suem, quæ præ pinguitudine carnis non modo surgere non posset, sed etiam ut in eius corpore sorex exesa carne nidum fecisset, & peperisset mures. Hoc etiam in iuuenca factum accepi. Sus ad fœturā quàm sit fœcunda animaduertunt ferè ex primo partu, qđ non multum in reliquis mutat. In nutricatu, quam porculationem appellabāt, binis mensibus porcos sinunt cū matribus. sed eos, cum iam pasa possunt, secernunt. Porci, qui nati sunt hyeme, fiunt exiles propter frigora, & quod matres aspernantur, propter exiguitatem lactis, & quod dentibus sauciantur propterea mammæ. scrofam in sua quanq; hara suos ut alat oportet porcos, quoniam alienos aspernatur, & ideo si conturbati sunt in fœtura, fit deterius. Natura diuisus est eius annus bifariam, quod bis parit in anno. quaternis mensibus fert uentrem, binis nutricat. Haram facere oportet circiter trium pedum altam, & latam amplius paulo, ea altitudine abs terra, ne dum exilire uelit prægnans, abortet. Altitudinis modus sit, ut subulcus facile despicere possit, nequis porcellus à matre opprimatur, & ut facile purgare possit cubile. In haris ostium esse oportet, & limen inferius altum palmipedale, ne porci ex hara, cū mater prodit, trāsilire possint. Quotiescūq; haras subulcus purgat, toties in singulas arenam inijcere oportet, aut quid aliud, quod exugat humorem. & cum pepererit, largiore cibatu sustentare, quo facilius lac suppeditare possit. in quibus hordei circiter binas libras aqua madefactas dare solēt, & hoc quoque conduplicant, ut sit mane, & uesperi, si alia, quæ obijciant, nō habuerint. Cum porci depulsi sunt à mamma à quibusdam delici appellantur, neq; iam lactantes dicuntur. Qui à partu decimo die habentur puri, ab eo appellantur ab antiquis sacres, quod tum ad sacrificia idonei dicuntur, primū. Itaq; apud Plautum in menæchmis, cum insanum quem putat, ut pietur in oppido Epidamno, interrogat, quanti hic porci sunt sacres? Si fundus ministrat, dari solent uinacea, ac scapi ex uuis. Amisso nomine lactantis, dicuntur nefrendes, ab eo quod nondum fabā frendere possint, idest frangere. Porcus enim græcum nomen est antiquum, sed obscuratum, quod nunc eum uocant χοῖρον. In eorum potu scrofæ bis die ut bibant, curant, lactis causa. Parere tot oportet porcos, quot mammas habeat. si minus pariat, fructuariam idoneam non esse. si plures pariat, esse portentum. In quo illud antiquissimum fuisse scribitur, quod sus Aeneæ Lauini triginta porcos peperit albos. itaq; quod portenderit factum, triginta annis, ut Lauiniēses cōderent oppidum Albam. Huius suis, ac porcorum etiam

nunc

nunc uestigia apparent. Iam'ne simulachra eorum ænea etiã nunc in publico posita, & corpus matris ab sacerdotibus, quod in salsura fuerit, demonstratur? Nutricare octonos porcos paruulos primo possunt, incremento facto à peritis dimidia pars remoueri solet, qđ neq; mater sola potest sufferre lac, neque congenerati alescendo roborari. A' partu decem diebus proximis non producunt ex haris matrem præterquam potum. Præteritis decem diebus sinunt exire pastum in propinquum locum uillæ, ut crebro reditu lacte alere possit porcos. Cum creuerunt, cupiunt sequi matrem, tum domi secernunt à matribus, ac seorsum pascunt, ut desyderium ferre possint parentis, quod decem diebus assequuntur. Subulcus debet consuefacere omnia ut faciant ad bucinam. Primo cum incluserunt, cum bucinatum est, aperiunt, ut exire possint in eum locum, ubi ordeum fusum in longitudine sit. Sic enim minus deperit, quàm si id in aceruos positum est, & plures facilius accedunt, ideo ad. XII. conuenire dicuntur, ut syluestri loco dispersi ne dispereant. Castrãtur uerres commodissime anniculi, utiq; ne minores, quàm semestres, quo facto nomen mutant, atq; è uerribus dicuntur maiales. De sanitate suum unum modo exẽpli causa dicam. Porcis lactentibus si Scrofæ lac non potest suppeditare, triticum frictum dare oportet (crudum enim soluit aluum) uel ordeum obijci ex aqua, quoad fiant trimestres. De numero in centum sues, decem uerres satis esse putant. Quidam etiam hinc demunt. Greges maiores inæquabiles habent. Sed ego modicum puto centenariũ. Aliquot maiores faciunt, ita ut ter quinquagenos habeant porcos in grege, alij duplicant, alij etiam maiorem faciunt. Minor grex, q̃ maior minus sumptuosus, ꝙ comites subulcus pauciores quærit. Itaq; gregis numerum pastor ab sua utilitate constituit, nõ ut quot uerres habeat, id enim à natura sumendum. hæc hic. Cap. V.

AT Quintus Lucienus senator homo quamuis humanus, & iocosus introiens familiaris omnium nostrum, sic epirotice inquit, χαίρετε, & Varronem nostrum inquit ποιμένα λαῶν. Scrofam enim mane salutaui. cum alius eum salutasset, alius conuitiatus esset, qui tam serò uenisset ad constitutum, Videbo iam uos inquit, balathrones, & huc afferam meum corium, & flagra. Tu uero Muri ueni mihi aduocatus, dum asses soluo palilibus, si postea à me repetant, ut testimonium perhibere possis. Vaccius Murio, Narra isti inquit eadem, qui sermones sint habiti, & quid reliqui sit, ut ad partes paratus ueniat. Nos interea secundum actum de maioribus adtexamus. In quo quidem meæ partes, quoniam boues ibi. Quare dicam

de bubulo pecore, quam acceperim scientiam, ut siquis quid ignorat, discat. siquis scit, ubi nunc labar obseruet. Menas. Vide qd agas inquam Vacti. Nam bos in pecuaria, maxima debet esse authoritate, præsertim in Italia, quæ à bubus nomen habere sit existimata. Græcia eni antiqua (ut scribit Timæus) tauros uocabat ἰταλούς. à quorũ multitudine, & pulchritudine, & fœtu uitulorum Italiam dixerũt. Alij scripserunt, quod è Sicilia Hercules persecutus sit eò nobilẽ taurũ, qui diceretur Italus. Hic socius hominum in rustico opere, et Cereris minister. Ab hoc antiqui manus ita abstineri uoluerunt, ut capite sanxerint, siquis occidisset. Qua in re testis Attica, testis Pelopõnesus. Nã ab hoc pecore Athenis Buzuges nobilitatus Argis ὀνόγυρος. Noui inquit Menas maiestatem boum, & ab his dici pleraq; magna, ut βούσυκον. βούπαιδα. βούλιμον. βοῶπιν. Vuam quoq; bumammã. Præterea hunc scio esse, in quem potissimum Iupiter se conuertit, cum exportauit per mare è Phœnice amans Europam. Hũc esse, qui filios Neptuni à Menalippa seruarit, ne in stabulo infantes grex boum obtereret. Deniq; ex hoc putrefacto nasci dulcissimas apes mellis matres, à quo eas græci βουγόνας appellant, & hinc Plautium locutum esse latine. Cum Hirtium prætorem renuntiatum Romam in Senatum scriptũ habere. Sed bono animo es, non minus satisfaciam tibi, quàm qui bugoniam scribit. Primum in bubulo genere ætatis gradus dicuntur quatuor. Prima uitulorum, secunda iuuencorum, tertia boum nouellorum, quarta uetulorum. Discernuntur in prima uitulus, & uitula, in secunda iuuencus & iuuenca, in tertia, & quarta taurus, et uacca. Quæ sterilis est uacca, taura appellatur. Quæ prægnans, horda. Ab eo in fastis dies hordicalia nominantur, quod tunc hordæ boues immolantur. Qui gregem armentorum emere uult, obseruare debet primum, ut sint hæ pecudes ætate potius ad fructus ferẽdos integræ, quàm iam expertæ. Vt sint bene compositæ, ut integris membris, oblongæ, amplæ, nigrantibus cornibus, latis frontibus, oculis magnis, et nigris, pilosis auribus, compressis malis, subsimis'ue, gibberi spina leuiter remissa, apertis naribus, labris subnigris, ceruicibus crassis, ac longis, à collo palearibus demissis, corpore amplo bene costato, latis humeris, bonis clunibus, coda profusa usq; ad calces, ut habeat inferiorem partem frequentibus pilis subcrispam, compactis cruribus potius breuioribus, q̃ longis, rectis genubus, & eminulis distantibus inter se, pedibus non latis, neq; ingredientibus qui displodantur, nec cuius ungulæ diuaricent, & cuius ungues sint leues, & pares, coriũ attactu non asperum, ac durum, colore potissimum nigro, deinde rubeo, tertio heluo, quarto

uo, quarto albo. Mollissimus enim hic, ut durissimus primus. De medijs duobus prior quàm posterior melior, utriq; pluris quàm nigri, et albi. Neq; non præterea ut mares seminis boni sint, quorum & forma est spectanda, & qui ex his orti sunt, ut respondeant ad parentum speciē, & præterea quibus regionibus nati sunt, refert. Boni eni generis in Italia, pleriq; gallici ad opus. Contra iugatorij ligustici. Trásmarini epirotici non solum meliores totius Græciæ, sed etiā Italiæ, tametsi quidam de italicis, quos propter amplitudinem præstare dicunt, ad uictimas fáciunt, atq; ad deorum seruant supplicia. Qui sine dubio ad res diuinas propter dignitatem amplitudinis, & coloris præponendi. Quod eo magis fit, quod albi in Italia nō tam frequētes quàm qui in Thracia, ubi alio colore pauci. Eos cum emimus domitos, stipulamur, sic. Illosce boues sanos esse, noxis'q; præstari? Cum emimus indomitos, sic. Illosce iuuencos sanos recte, de'q; pecore sano esse, noxis'q; præstari spondes'ne? Paulo uerbosius hæc, qui Manilij actiones sequuntur lanij, qui ad cultrum bouem emunt, & qui ad altaria, hostiæ sanitatem non solent stipulari. Pascuntur armenta commodissime in nemoribus, ubi uirgulta, & frons multa. Hyeme cum hybernant, secundum mare, æstu abiguntur in montes frondosos. Propter fœturam hæc obseruare soleo ante admissuram, mensem unum, ne cibo, et potione se impleant, quod existimantur facilius macræ concipere. Contra, tauros duobus mensibus ante admissurā, herba, & palea, ac fœno facio pleniores, et à fœminis secerno. Habeo tauros totidē quot Atticus, ad matrices septuaginta, duos, unum anniculum, alterū bimum. Hoc secundū astri exortum facio, quod græci uocant λύραν, fidem nostri. Tum deniq; tauros in gregem redigo. Mas an fœmina sit concepta, significat descensu taurus cum inijt, siquidem si mas est, in dexteriorem partem abit, si fœmina in sinisteriorem. Cur hoc fiat, uos uideritis, qui Aristotelem legitis. Nō minores oportet inire bimas, ut trimæ pariant, eo melius si quadrimæ. Pleræq; pariunt in decem annos, quædam etiam in plures. Maxime idoneum tempus ad concipiendum à delphini exortu usq; ad dies. XL. aut paulo plus. Quæ enim ita conceperint, temperatissimo anni tempore pariunt. Vaccæ enim mensibus decem sunt prægnantes. De quibus admirandū scriptum inueni, exemptis testiculis, si statim admiseris, concipere. Eas pasci oportet in locis uiridibus, & aquosis. Cauere oportet, ne aut angustius stent, aut feriantur, aut concurrant. Itaq; ꝙ eas æstate tabani concitare solent, & bestiolæ quædam minutæ sub cauda. ne concitentur,

aliqui solent includere septis. His substerni oportet frōdem, aliud'ue quid in cubilia, quo mollius conquiescant. Aestate ad aquam appellendum bis, hyeme semel. Cum parere cœperint, secundum stabula pabulum seruari oportet integrum, quod egredientes degustare possint, fastidiosæ enim fiunt. Et prouidendum, quò recipiunt se, frigidus locus ne sit. algor enim eas, & famis macrescere cogit. In alimonijs armenticium pecus sic contuendum, lactentes cum matribus ne cubēt, obteruntur enim, ad eas mane adigi oportet, et cum redierint è pastu. Cum creuerint uituli, leuandæ matres, & pabulum uiride obijciendum in præsepijs. Item his, ut ferè in omnibus stabulis, lapides substernendi, aut quid item, ne ungulæ putrescant. Ab æquinoctio autumnali unà pascuntur cum matribus. Castrare non oportet ante bimatum, quod difficulter, si aliter fecœris, se recipiunt. Qui autem postea castrantur, duri, & inutiles fiunt. Item, ut reliquis gregibus pecuarijs, delectus quotannis habendus, & reijculæ reijciundæ, quod locū occupant earum, quæ ferre possunt fructus. Siqua amisit uitulū, ei oportet supponere eos, quibus non satis lactis præbent matres. Semestribus uitulis obijciunt furfures triticeos, & farinam ordeaceam, & teneram herbam, & ut bibant mane, & uesperi curant. De sanitate sunt complura, quæ exscripta de Magonis libris, armentarium meum crebro ut aliquid legat, curo. Numerus de tauris, & uacis sic habendus, ut in sexaginta, unus sit anniculus, alter bimus. Quidam habent aut maiorem, aut minorem numerum gregum. Nam apud eū duo Tauri in septuaginta matribus sunt. Numerū gregum alius aliū facit. Quidam centenarium modicum putant esse, ut ego, Atticus centumuiginti habet, ut Lucienus. Hæc ille. Cap. VI.

AT Murius, qui, dum loquitur Vaccius cum Lucieno redijsset, Ego inquit, de asinis potissimum dicam, quod sum reatinus, ubi optimi, & maximi fiunt, è quo seminio ego hic procuraui pullos, & ipsis Arcadibus uendidi aliquoties. Igitur asinorum gregem qui facere uult bonum, primum uidendum, ut mares, fœminas'q; bona ætate sumat, utique ut quamdiutissime fructum ferre possit, firmos, omnibus partibus honestos, corpore amplo, seminio bono, ex his locis, unde optimi exeunt, quod faciunt Peloponnenses, cum potissimum eos ex Arcadia emebant, in Italia ex agro reatino. Non enim si murenæ optimæ flutæ sunt in Sicilia & Helops in Rhodo, continuo hi pisces omni mari similes nascuntur. Horum genera duo. Vnum ferum, quos uocant onagros, in Phrygia, & Lycaonia sunt greges multi. Alterum mansuetum, ut sunt in Italia omnes. Ad seminationem

onagrus idoneus, quod è fero fit mansuetus facile, & è mansueto ferus nunquam. Quod similes parentum gignantur, eligendi, & mas, & fœmina cum dignitate ut sint. In mercando item (ut cæteræ pecudes) emptionibus, & traditionibus dominium mutant, & de sanitate, ac noxa solet caueri. Commode pascuntur farre, & furfuribus ordeaceis. Admittuntur ante solstitium, ut eodem tempore alternis annis pariant. Duodecimo enim mense conceptum semen reddunt. Prægnantes opere leuant. Venter enim labore, nationem reddit deteriorẽ. Marẽ non disiungunt ab opere, quod remissione laboris fit deterior. In pastu eadem ferè obseruant, quæ in equis. Secundum partum pullos anno non remouent à matre. Proximo anno noctibus patiuntur esse cum his, & leuiter capistris, alia'ue qua re habent uinctos. Tertio anno domare incipiunt ad eas res, ad quas quisq; eos uult habere in usu. Relinquitur de numero, quorum greges non sanè fiunt, nisi ij, qui onera portent, ideo q̄d pleriq; deducuntur ad molas, aut ad agriculturam, ubi quid uehendum est, aut etiam ad arandũ, ubi leuis est terra, ut in campania. Greges fiunt ferè mercatorum, ut eorum, qui è Brũdusio, aut Appullia asellis dossuarijs comportant ad mare oleũ, aut uinum, itemq; frumentum, aut quid aliud. Cap. VII.

LVCIENVS, Ego quoq; adueniens aperiam carceres inquit, et equos emittere incipiam, nec solum mares, quos admissarios habeo, ut Atticus singulos in fœminas denas, è queis fœminas Cõmodius Equiculus uir fortissimus etiam patre militari iuxta ac mares habere solebat. Horum equorum, & equarum greges qui habere uoluerint, ut habent aliqui in Peloponneso, & in Appulia, primum oportet spectare ætatem, quam præcipiunt. Videndum ne sint minores trimæ, maiores decem annorum. Aetas cognoscitur equorum, & ferè omnium, qui ungulas indiuisas habent, & etiam cornutarum, quod equus triginta mensium primum dentes medios dicitur amittere, duos superiores, & totidem inferiores. Incipientes quartum agere annũ itidem eijciunt & totidem proximos eorum, quos amiserunt, & incipiunt nasci quos uocant columellares, Quinto anno incipiente item eodem modo amittere binos, quos caninos habẽt, tum renascentes eis, sexto anno impleri. Septimo omnes habere solent renatos, & completos. His maiores qui sunt, intelligi negant posse, præterquam cum dentes sunt facti brochi, & supercilia cana, & sub ea lacunæ, ex obseruatu dicunt eum equũ habere annos sexdecim. Forma esse oportet magnitudine media, quod nec uastos, nec minutos decet esse. Equas clunibus, ac uentribus latis. Equos ad admissuram quos uelis habere, lege

re oportet amplo corpore, formosos, nulla parte corporis inter se non congruente. Vnde qualis futurus sit equus, è pullo coniectari potest, si caput habet non magnum, nec membris confusis, si est oculis nigris, naribus non angustis, auribus applicatis, non angusta iuba, crebra, fusca, subcrispa subtenuibus setis implicata in dexteriorem partem ceruicis, pectus latum, & plenum, humeris latis, uentre modico, lũbis deorsum uersum pressis, scapulis latis. spina maxime duplici, sin minus non extenta, coda ampla subcrispa, cruribus rectis, et æqualibus, genibus rotundis, nec magnis, nec introrsus spectãtibus, ungulis duris, toto corpore ut habeat uenas, quæ animaduerti possint, qđ qui huiusce modi sit, & cum est æger, ad medendum est appositus, corpore multo. De stirpe magni interest. qua sint, ꝙ genera sunt multa. Itaq; ad hoc nobiles à regionibus dicũtur. In Græcia thessalia equi. à terra appuli. ab Rosea roseani. Equi boni futuri signa sunt, si cum gregalibus in pabulo contendit, in currendo, aliá ue qua re, quo potior sit, si cum flumen traijciendũ est, gregi in primis prægreditur, nec respectat alios. Emptio equina similis ferè ac boum, & asinorum, quod eisdẽ rebus dominiũ in emptione mutatur, ut in Manilij actionibus sunt perscripta. Equinum pecus pascendũ in pratis potissimum herba. In stabulis, ac præsepibus arido fœno. Cum pepererint, ordeo adiecto bis die danda aqua. Horum fœturæ initium admissionis facere oportet, ab æquinoctio uerno, ad solstitiũ, ut partus idoneo tempore fiat. Duodecimo enim mense die decimo aiunt nasci. Quæ post tempus nascũtur, ferè uitiosa, atq; inutilia existunt. Admittere oportet, cum tẽpus anni uenerit, bis die mane, & uespere. Perorigæ enim appellatur quisquis admittit, eo enim adiutante equa alligata celerius admittitur, neq; equi frustra cupiditate impulsi semen eijciunt. Quoad satis sit admitti ipsæ significant, quod se defendunt. Si fastidium saliendi est, scyllæ modicum conterunt cum aqua ad mellis crassitudinem, tum ea re naturam equæ, cum menses ferunt, tangunt, contra, ab locis equæ nares equi tangunt. Tametsi incredibile, qđ usu uenit memoriæ mandandum. Cum equus matrem ut saliret adduci non posset, & eum capite obuoluto perorigæ adduxisset, & coegisset matrem inire, cum descendenti uelum dempsisset ab oculis, ille impetum fecit in eum, ac mordicus interfecit. Cum conceperint equæ, uidendum ne aut laborent plusculum, aut ne frigidis locis sint, quod algor maxime prægnantibus obest. Itaque in stabulis ab humore prohibere oportet humum, clausa habere ostia, ac fenestras, & inter singulas à præsepibus interijcere longurios, qui eas discernant, ne inter se pugnare possint.

Prægnantem

Prægnantem neq; implere cibo, neq; esurire oportet. Alternis qui admittunt, diuturniores equos, & meliores pullos fieri dicunt. Itaque ut restibiles segetes essent exuctiores, sic quotannis quæ prægnans fiat. In decem diebus secundum partum cum matribus in pabulis prodigendum. Ne ungulas comburat stercus cauendum. Quinquemestribus pullis factis, cum redacti sunt in stabulum, obijciendum farinam ordeaceam mollitam cum furfuribus, & siquid aliud terra natum libenter edent. Anniculis iam factis dandum ordeum, & furfures, usque quoad erunt lactantes. Neque prius biennio confecto à lacte remouendum. Eos'q;, cum stent cum matribus, interdum tractandum, ne cum sint disiuncti, exterreantur. Eadem'q; causa ibi frenos suspendendum, ut oculis consuescant & uidere eorum faciem, & è motu audire crepitus. Cum iam ad manus accedere consueuerint, interdum imponere his puerum bis, aut ter pronum in uentrem, postea iam sedentem, hæc facere cum sit trimus, tum enim maxime crescere, ac lacertosum fieri. Sunt qui dicant post annum, & sex menses equulum domari posse, sed melius post trimum, à quo tempore farrago dari solet. Hæc enim purgatio maxime necessaria equino pecori, quod diebus decem facere oportet, nec pati alium ullum cibũ gustare. Ab undecimo die usq; ad quartum decimum dandum ordeum, quotidie adijciendo minutatim. Quod quarto die feceris, in eo decem diebus proximis manendum. Ab eo tempore mediocriter exercendum, & cum sudauerit, oleo perungendum. Si frigus erit, in equili faciendus ignis. Equi quod alij sunt idonei ad rem militarem, alij ad uecturam, alij ad admissuram, alij ad cursuram, alij ad prædam, num item sunt spectandi ad quæ habendi? Itaq; peritus belli alios eligit, atq; alit, ac docet. Aliter quadrigarius, ac desultor. Neque idem, qui uectarios facere uult. neque eodem modo parantur ad ephippium, ut ad prædam, quod ut ad rem militarem, quod ibi ad castra habere uolunt acres. Sic contra in uijs habere malunt placidos, propter quod discrimen maxime institutum, ut castrentur equi. Demptis enim testiculis fiunt quietiores, & ideo quod semine carent, ij canterij appellati, ut in suibus maiales, in gallis gallinaceis capi. De medicinis uel plurima sunt in equis & signa morborum, & genera curationum, quæ pastorem scripta habere oportet. Itaque ob hoc in Græcia potissimum medici pecorum κτηνιατροί appellati.

Cap. VIII.

CVM hæc loqueremur, uenit à Menate libertus, qui dicat liba absoluta esse, & rem diuinam paratam, si uellent, uenirent illuc, &

ipsi pro se sacrificarent. Ego uero inquã, uos ire nõ patiar ante, quã mihi reddideritis tertium actum, de mulis, de canibus, de pastoribus.

Breuis oratio de istis inqt Murius, Nã muli, & hinni bigeneri, atq; insitij, non suopte genere ab radicibus. Ex equa enim, et asino fit mulus. Contra ex equo, & asina hinnus. V terq; eorum ad usum utilis, partu, fructu, uentre. Pullum asininum à partu recentem subijciunt equæ, cuius lacte ampliores fiunt, quod id lac quã asininum, ac alia omnia dicunt esse melius. Præterea educant eum paleis, fœno, ordeo. Matri suppositiciæ quoq; inseruiunt, quo equa ad ministerium lactis cibum pullo præbere possit. Hic ita eductus ab initio, potest admitti. neq; enim eam aspernantur propter consuetudinem equinam. Hunc minorem si admiseris, & ipse citius senescit, & quæ ex eo concipiuntur fiunt deteriora. Qui non habent eum asinum, quẽ supposuerunt equæ, & asinum admissarium habere uolunt, de asinis quenq; amplissimum, & formosissimum quem habere possunt, eligunt. quiq; seminio natus sit bono, arcadico, ut antiqui dicebant, ut nos experti sumus, reatino, ubi tricenis, ac quadrigenis millibus HS admissarij aliquot uenierunt. Quos emimus item ut equos stipulamur in emendo, ac facimus in accipiẽdo, ut dictum est in equis. Hos pascimus præcipue fœno, atq; ordeo, et id ante admissurã largius facimus, ut cibo suffundamus uires ad fœturam. Eodẽ tempore, quo equos adducentes, ijdẽq; ut ineant equas perorigas curamus. Cum peperit equa mulum, aut mulam nutricantes educamus. Hi, si in palustribus locis, atq; uliginosis nati, habent ungulas molles. Iidem si exacti sunt æstiuo tempore in montes, quod fit in agro reatino, durissimis ungulis fiunt. In grege mulorum parando, spectanda ætas, & forma. Alterum ut uecturis sufferre labores possint, alterum ut oculos aspectu delectare queant. Hisce enim binis coniunctis omnia uehicula in uijs ducuntur. Hæc me reatino authore probares mi Atticæ, nisi tu ipse domi equarum greges haberes, ac mulorum greges uendidisses. Hinnus, qui appellatur ex equo, & asina, minor est, quàm mulus corpore. plerunque rubicundior, auribus ut æquis, iubam, & caudam similem asini. Item in uentre est (ut equus) menses duodecim. Hosce item ut equulos et educant, & alunt, & ætatem eorũ ex dentibus cognoscunt. Cap. IX.

RELINQVITVR inquit Atticus, de quadrupedibus, qđ ad canes attinet, maxime ad nos, q pecus pascimus lanare. Canis enim ita custos est pecoris, ut eius, quod eo comite indiget ad se defendendum. In quo genere sunt maxime oues, deinde capræ. Has enim lupus captare solet, cui opponimus canes defensores. In suillo pecore tamen sunt,

men sunt, quæ se uindicent sues, uerres, maiales, scrofæ. propè enim hæc apris, qui in syluis sæpe dentibus canes occiderunt. Quid dicam de pecore maiore? cum sciam mulorum gregem cum pasceretur, eóq; uenisset lupus, ultro mulos circumfluxisse, & ungulis cædendo eum occidisse? & tauros solere diuersos assistere clunibus continuatos, & cornibus facile propulsare lupos? Quare de canibus, quoniam genera duo, unum uenaticum, & pertinet ad feras bestias, ac syluestres, alterum, quod custodiæ causa paratur, & pertinet ad pastorẽ, dicam & de eo ad formam artis expositam in nouem partes. Primũ ætate idonea parandi, quod catuli, & uetuli neq; sibi, neq; ouibus sunt præsidio, & feris bestijs nonnunquam prædæ. Facie debent esse formosi, magnitudine ampla, oculis nigrantibus, aut rauis, naribus congruentibus, labris subnigris, aut rubicundis, neq; resimis superioribus, neq; pendulis subtus, mento suppresso, & ex eo enatis duobus dentibus dextra, & sinistra paulo eminulis superioribus, directis potius, quàm brochis, & acutis, quos habent labro tectos, capitibus, & auriculis magnis, ac flaccis, crassis ceruicibus, ac collo, internodijs articulorum longis, cruribus rectis, ac potius uarijs, quàm uacijs, pedibus magnis, & altis, qui ingredienti ei displodantur, digitis discretis, unguibus duris, ac curuis, talo nec ut corneo, nec nimium duro, sed ut fermentato, ac molli, à fœminibus summis corpore suppresso, spina neq; eminula, neq; curua, cauda crassá, latratu graui, hiatu magno, colore potissimum albo, quod in tenebris specie leonina. Præterea fœminas uolunt esse mammosas æqualibus papillis. Item uidendum, ut boni seminij sint. Itaq; à regionibus appellantur lacones, epirotici, salentini. Videndum ne à uenatoribus, aut lanijs canes emas. Alteri, quod ad pecus sequendum inertes. alteri si uiderint leporem, aut ceruũ, quod eum potius quàm oues sequentur. Quare aut à pastoribus empta melior, quæ oues sequi consueuit, aut sine ulla consuetudine quæ fuerit, canis enim facilius quid assuescit, eáq; firmior consuetudo, quæ sit ad pastores, quàm quæ ad pecudes. Publius Aufidius Pontianus amiternius, cum greges ouium emisset in Vmbria ultima, quibus gregibus sine pastoribus canes accessissent, pastores, ut deduxerunt in metapontinos saltus, et Heracleæ emporium, inde cum domũ redissent, qui ad locum deduxerant, è desyderio hominum diebus paucis postea canes sua sponte, cum dierum multorum uia interesset, sibi ex agris cibaria quæsierunt, atq; in Vmbriam ad pastores redierunt, neq; eorum quisquam fecerat, quod in agricultura Saserna præcepit, Qui uellet se à cane sectari, uti ranam obijciat coctam. Magni interest ex semine esse

canes eodem, quod cognati maxime inter se sunt præsidio. Sequitur quartum de emptione, id fit alterius, qđ à priore domino secundo traditum est. De sanitate, & noxa stipulationes fiunt eædem, quæ in pecore, nisi quod hic utiliter exceptum est. Alij pretium faciunt in singula capita canum. Alij ut catuli sequantur matrem. Alij ut bini catuli unius canis numerum obtineant, ut solent bini agni unius ouis. Plerique ut accedant canes, qui consueuerunt esse una. Cibatus canis propior hominis, quàm ouis. Pascitur enim è culina, & ossibus non herbis, aut frondibus. Diligenter ut habeant cibaria prouidendum. Fames enim hos ad quærendum cibum ducet, si non præbebitur, & à pecore abducet. Nisi si (ut putant qdam) etiam illuc peruenerint, prouerbium ut tollũt antiquum, βουλιμιᾶ κύων aperiant, de Actæone, atq; in dominum afferant dentes. Necnon ita panem ordeaceum dãdum, ut non potius eum in lacte des intritum, quod eo consueti cibo uti, à pecore non cito desiscunt. Morticinæ ouis non patiuntur uesci carne, ne ducti sapore minus se abstineant. Dant etiam ius ex ossibus, et ea ipsa ossa contusa, dentes enim facit firmiores, & os magis patulum. Propterea ꝙ uehementius diducũtur malæ, acrioresq; fiũt propter medullarum saporem. Cibum capere consuescunt interdiu, ubi pascuntur. uesperi, ubi stabulantur. De fœtura, principium admittendi faciunt ueris principio, tunc enim dicuntur catulire, id est ostendere se uelle maritari. Quæ cum admissæ, pariunt circiter solstitio, prægnantes enim solent esse ternos menses. In fœtura dandum potius ordeaceos quàm triticeos panes, magis enim eo aluntur, & lactis præbent maiorem facultatem. In nutricatu secundum partum si plures sunt, statim eligere oportet quos habere uelis, reliquos abijcere. Quàm paucissimos reliqueris, tam optimi in alendo fiunt propter copiam lactis. Substernitur eis acus, aut quid aliud, quod meliore cubili facilius educantur. Catuli diebus uiginti uidere incipiunt. Duobus mensibus primis à partu non disiunguntur à matre, sed minutatim desuefiunt. Educunt eos plures in unum locum, & irritant ad pugnandum quo fiãt acriores, neque defatigari patiuntur, quo fiant segniores. Consuefaciunt quoque ut possint alligari primum leuibus numellis, quas si abrodere conantur, ne id consuescant facere, uerberibus deterrere solent. Pluuijs diebus cubilia substernenda frõde, aut pabulo duabus de causis, ut ne oblinantur, aut perfrigescant. Quidam eos castrant, quod eo minus putant relinquere gregem. Quidam non faciunt, quod eos credunt minus acres fieri. quidam nucibus græcis in aqua tritis perungunt aures, & inter digitos, quod muscæ, & ricini, & pulices soleant

(si hoc unguine non sis usus) ea exulcerare. & ne uulnerentur à bestijs, imponuntur his collaria, quæ uocantur mellum, id est cingulũ circum collum ex corio firmo cum clauulis capitatis, quæ intra capita insuitur pellis mollis, ne noceat collo duritia ferri. Quod si lupus, alius'ue quis his uulneratus est, reliquos quoq; canes facit, qui id non habent, ut sint in tuto. Numerus canum pro pecoris multitudine solet parari. Ferè modicum esse putant, ut singuli sequantur singulos opiliones, de quo numero alius alium modũ constituit. Quod si sunt regiones ubi bestiæ sint multæ, debent esse plures. quod accidit ijs, qui per calles syluestres longinquos solent comitari in æstiua, & hyberna. Villatico uero gregi in fundum satis esse duos, & id marem, & fœminam. Ita enim sunt assiduiores, quod cum altero idem fit acrior, & si alter indesinẽter æger ẽ, ne sine cane grex sit. Cũ circũspiceret Atticus neq̃d præterisset, hoc silentiũ inquã uocat aliũ ad ptes. Cap. X.

RELIQUUM enim est in hoc actu quot, & quod genus sint habẽdi pastores. Cossinius ad maiores pecudes ætate superiores, ad minores etiã pueros, et utroq; horũ firmiores, q in collibus uersantur, quàm eos, q in fundo, & quotidie ad uillã redeunt. itaq; in saltibus licet uidere iuuentutem, et eã ferè armatã, cum in fundis non modo pueri, sed etiã puellæ pascant. Qui pascunt in saltibus, greges cogere oportet, in pastione diẽ totum esse, pascere cõmuniter. Contra, pnoctare ad suum quẽq; gregem, esse omnes sub uno magistro pecoris, eum esse maiorem natu potius quàm alios, et pitiorem quàm reliquos, quod ijs, q ætate, & scientia præstant, animo æqore reliq parent. Ita tamen oportet ætate præstare, ut ne propter senectutem minus sustinere possit labores. Neq;.n. senes, neq; pueri collium difficultatem, aut montiũ arduitatem, atq; asperitatem facile ferũt. qđ patiendum illis, q greges sequuntur, præsertim armentitios, ac caprinos, qbus rupes, ac syluæ ad pabulandum cordi. Formæ hoĩum legẽdæ, ut sint firmæ, ac ueloces, mobiles, expeditis mẽbris, q non solũ pecus seq possint, sed etiã à bestijs, ac prædonibus defendere, q onera extollere in iumenta possint, q excurrere, q iaculari. Nõ oĩs apta natio ad pecuariam, qđ neq; basculus, neq; turdulus idonei, galli appositi, sed maxime ad iumenta. In emptionibus dominũ legitimum sex ferè res pficiunt, si hæreditatem iustam adijt, si, ut debuit, mancipio ab eo accepit, à quo iure ciuili potuit, aut si in iure cessit cui potuit cedere, et id ubi oportuit. aut si usucepit, aut si è præda sub corona emit. Tũ'ue cum in bonis sectione'ue cuius publice uenit. In horum emptione solet accedere peculium, aut si excipi et stipulatio, intercedere sanum eum esse, furtis, noxis'q; solutum.

Aut si mancipio non datur, dupla promitti, aut si ita pacti, simpla. Cibus eorũ debet esse interdiu separatim uniuscuiusq; gregis. Vespertinus in cœna, qui sunt sub uno magistro, communis. Magistrum prouidere oportet, ut omnia sequantur instrumenta, quæ pecori, et pastoribus opus sunt, maxime ad uictum hominum, & ad medicinam pecudum. Ad quam rem habent iumenta dossuaria domini, alij equas. Alij pro his quid aliud, quod onus dorso ferre possit. Quod ad fœturam humanam pertinet pastorum, qui in fundo perpetuo manent, facile est, quod habeant conseruam in uilla. nec hac uenus pastoralis longius quid quærit. Qui autem sunt in saltibus, & syluestribus locis pascunt, & non uilla, sed casis repentinos imbres uitant, his mulieres adiungere, quæ sequantur greges, ac cibaria pastoribus expediãt, eosq; assiduiores faciant, utile arbitrati multi. Sed eas mulieres firmas esse oportet, non turpes, quæ in opere, ut in multis regionibus non cedãt uiris (ut in illyrico passim uidere licet, quæ uel pascere pecus, uel ad focum afferre ligna, ac cibum concoquere, uel ad casas instrumentum seruare possint. De nutricatu hoc dico, easdem ferè & nutrices, et matres. Tremellius, simul aspicit ad me, et ut te audiui dicere inq̃t, cum in Lyburniam uenisses, te uidisse matresfamilias eorum, afferre ligna, & simul pueros, quos alerent, alias singulos, alias binos, quæ ostenderent fœtas nostras, quæ in conopeis iacent dies aliquot, esse luridas mucidas, & contemnendas. Cui ego, Certe inq̃. Nam in Illyrico hoc amplius, prægnantem sæpe, cum uenit pariendi tempus, nõ longe ab opere discedere, ibiq; enixam puerum referre, quem non peperisse, sed inuenisse putes. Necnon etiam hoc quas uirgines ibi appellãt, nonnunquam annorum uiginti, quibus mos eorum non denegauit ante nuptias, ut succumberent quibus uellent, & incomitatas ut uagari liceret, & filios haberent è quibus uellent. Quæ ad ualetudinem pertinent hominum, ac pecoris, ut sine medico curari possint, magistrũ scripta habere oportet. Is enim sine literis idoneus non est, ꝙ rationes dominicas pecuarias conficere, nec quicquam rectè potest. De numero pastorum alij angustius, alij laxius constituere solent. Ego in octogenas hirtas oues singulos pastores constitui, Atticus in centenas. In gregibus ouium, sed magnis quos miliarios faciunt quidam, facilius de summa hominum detrahere possunt, quàm de minoribus, ut sunt Attici. Tremellius. Septingenarij .n. mei, ut opinor, tu octingenarios habuisti. Nec tamen non ut nos arietum decimam partem. Ad equarum gregem quinquagenarium bini homines, utiq; uterq; horum ut secum habeat equas domitas singulas in ijs regionibus, in quibus stabularij so-

lent equas abigere, ut in Appulia, et in Lucanis accidit sæpe. Ca. XI.

QVONIAM promissa absoluimus, eamus inquit. Sed inquam siquid adiecerit is de extraordinario pecudum fructu, & de lacte in eo, & tonsura lanæ. Est enim lac omnium rerum, quas cibi causa capimus, liquētium maxime alibile, & id ouillum, inde caprinum. Quod autem maxime perpurget est equinum, tum asininum, deinde bubulum, tum caprinum. Sed horum sunt discrimina quædam, & à pastionibus, & à pecudum natura, & à mulctu. À pastionibus, quod fit ab ordeo, & stipula, & omnino arido, et firmo cibo pecude pasta, id alibile ad perpurgandum, id quod à uiridi pascuo, et eo magis flu xe ex herba, quæ eadem ipsa sumpta perpurgare corpora nostra solet. À pecudum natura, quod lac melius est à ualentibus, & ab ijs, quæ non dum ueteres sunt, quàm si est contra. À mulgendo, atq; ortu optimum est id, quod neque emunctum longe abest à mulso, neque à ptu continuo est sumptum. Ex hoc lacte casei q fiunt maximi cibi sunt bubuli, & qui difficillime transeant sumpti. Secundo ouilli minimi cibi, & qui facillime deijciantur, caprini. Est etiam discrimen, utrum casei molles, ac recentes sint, an aridi, & ueteres. Cum molles sunt, magis alibiles, in corpore non resides, ueteres & aridi contra. Caseum facere incipiunt à uergilijs uernis exortis ad æstiuas uergilias. Mulgent uere ad cæseum faciundum mane, alijs temporibus, meridianis horis, tametsi propter loca, & pabulum disparile, non usquequaq; idé fit. Lactis duobus congijs addunt coagulum magnitudine oleæ, ut coeat. quod melius leporinum, et hœdinum quàm agninum. Alij pro coagulo addunt de fici ramo lac, et acetum, & aspergunt item alijs aliquot rebus, quod græci appellant alij ὀπὸν, alij δρακόντιον. Non negarim inquam ideo apud diuæ Rumiæ sacellum à pastoribus satum ficum. Ibi enim solent sacrificare lacte pro uino, & pro lactentibus. mammæ enim rumis, siue Rumæ, ut ante dicebant, à rumi, & inde dicuntur subrumi agni lactentes, à lacte. Quin aspergi solent sales, melior fossilis quàm marinus. De tonsura ouium primum animaduerto ante quàm incipiam facere, num scabiem, aut ulcera habeant, ut, si opus est, ante curentur, quàm tondeantur. Tonsuræ tempus inter æquinoctium uernum, et solstitium cum sudare cœperint oues. à quo sudore recens lana tonsa sucida est appellata. Tōsas recentes eodem die perungunt oleo, & uino, non nemo admista cera alba, et adipe suillo. Et si ea tecta solet esse, quam habuit pellem iniectam eam intrinsecus eadem re perungunt, & tegunt rursus. Siqua in tonsura plagam accepit, eum locum obliniunt pice liquida. Oues hirtas tondent

circiter ordeaceam messem, in alijs locis ante fœnisicia. Quidam has in anno bis tondent, ut in Hispania citeriore, ac semestres faciunt tõsuras. duplicem impendunt operam, quod sic plus putant fieri lanæ, quo nõ mine quidam bis secant prata. Diligentiores tegeticulis subiectis oues tondere solent, ne flocci intereant. Dies ad eam rem sumuntur sereni, et ijs id faciunt ferè à quarta ad decimam horam, quoniam sole calidiore tonsa, ex sudore eius lana fit mollior, & ponderosior, & colore meliore. Quam demptam, & conglobatam alij uellera, alij uelumia appellant. ex quorum uocabulo animaduerti licet, prius lanæ uulsuram quàm tonsuram inuentam. Qui etiam nunc uellunt, ante triduo ieiunas habent, quod languidæ minus radices lanæ retinent. Omnino tonsores in Italia primum uenisse ex Sicilia dicuntur post Romam conditam anno quadringentesimoquinquagesimoquarto, ut scriptum in publico ardeæ in literis extat, eosq; adduxisse Publium Ticinium Menam. Olim tonsores non fuißæ adsignificant antiquorũ statuæ, quod pleræq; habent capillum, & barbam magnam. Suscipit Cossinius. Vt fructum ouis è lana ad uestimentum, sic capra pilos ministrat ad usum nauticum, & ad bellica tormenta, et fabrilia uasa. Neq; nõ quædam nationes harum pellibus sunt uestitæ, ut in Getulia, & Sardinia. Cuius usum apud antiquos quoq; græcos fuisse apparet, quod in tragœdijs senes ab hac pelle uocantur διφθερίαι, et in comœdijs, qui in rustico opere morantur, ut apud Cæcilium in hypobolimæo habet adolescens, apud Terentium in heautontimorumeno senex. Tondentur, quod magnis uillis sunt in magna pte Phrygiæ, unde cilicia, & cætera eius generis ferri solent. Sed quod primum ea tonsura in Cilicia sit instituta, nomẽ id cilicas adiecisse dicunt. Illi hoc, Neq; ab hoc, quod mutaret Cossinius, & simul Vituli libertus in urbem ueniens ex hortis diuertitur ad nos, & ego ad te missus inquit ibam, domum rogatum, ne diem festum faceres breuiorem, & mature uenires. Itaq; discedimus ego, & Scrofa in hortos ad Vitulum Nigrum Turannium: Mox illi partim domum, partim ad lenatem.

M. TERENTII VARRONIS DE RE RVSTICA LIBER TERTIVS, ET VLTIMVS.

CAPVT PRIMVM.

VM DVAE uitæ traditæ sint hominum, rustica, & urbana Q. Pinni, dubium non est, quin hæ non solum loco discretæ sint, sed etiam tempore diuersam orignem habeant, antiquior enim multo rustica, quod fuit tempus, cum rura colerēt homines, neq; urbē haberent. Etenim uetustissimū oppidum cum sit traditum græcum, Bœotiæ Thebæ, qđ rex Ogyges ædificarit, in agro romano Roma, quam Romulus rex. Nam in hoc nunc denique est, ut dici possit, non cum Ennius scripsit,

Septingenti sunt paulo plus, aut minus anni,
Augusto augurio postquam inclyta condita Roma est.

Thebæ, quæ ante cataclysmon Ogygi conditæ dicuntur, eæ tamen circiter duo millia annorū & centum sunt. Quod tempus si referas ad illud principium, quo agri coli sunt cœpti, atq; in casis, & tugurijs habitabant, nec murus, nec porta quid esset sciebant, immani annorum numero urbanis agricolæ præstant. Nec mirū, qđ diuina natura dedit agros, ars humana ædificauit urbes. Cū artes oēs dicantur in Græcia intra mille annorū tēpora repertæ, agri nunq̄ non fuerunt in terris, q coli possint. Neq; solum antiqor cultura agri, sed etiam melior. Itaq; nō sine causa maiores nostri ex urbe in agris redigebāt suos ciues, qđ et in pace a rusticis romanis alebantur, & in bello ab his tuebantur. Nec sine causa terrā eandem appellabant matrē, et cererē, et q eā colerent, piam, et utilem agere uitam credebant, atq; eos solos reliqas esse ex stirpe Saturni regis. Cui consentaneū est, qđ initia uocantur potissimū ea, quæ Cereri fiunt sacra. Nec minus oppidi quoq; nomē Thebæ indicant antiqorē esse agrum, qđ ab agri genere non a conditore ei nomē est impositū. Nā lingua prisca et in Græcia æoles Bœotij sine afflatu uocant æolis Thebas, et in Sabinis quo è Græcia uenerunt Pelasgi, etiam nunc ita dicunt. Cuius uestigium in agro sabino uia salaria non longe a Reate milliarius cliuus appellantur Thebæ, Cum agriculturā primo propter paupertatem maxime indiscretam haberent, quod a pastoribus, q erant orti in eodē agro et serebant, et pascebāt, qui postea creuerunt peculia diuiserunt, ac factum ut dicerentur alij agricolæ, alij pastores. Quæ ipsa ṗs duplex ē, tā etsi ab nullo satis di

ſcreta, quod altera ẽ uillatica paſtio, altera agreſtis. Hæc nota et nobi lis, quod & pecuaria appellatur, & multum homines locupletat, & ob eam rem aut conductos, aut emptos habent ſaltus. Altera uillatica, quod humilis uidetur, à quibuſdam adiecta ad agriculturam cum eſſet paſtio, neq; explicata tota ſeparatim, quod ſciam ab ullo. itaq; cum putarem eſſe rerum ruſticarum, quæ conſtituta ſunt fructus cauſa tria genera, unum de agricultura, alterum de re pecuaria, tertium de uillaticis paſtionibus, tres libros inſtitui. E queis duos ſcripſi, primũ ad Fũdaniam uxorem de agricultura, ſecundum de pecuaria ad Turrã nium Nigrum. Qui reliquus eſt tertius de uillaticis fructibus in hoc ad te mitto, quod uiſus ſum debere pro noſtra uicinitate, & amore ſcri bere potiſſimum ad te. Cum enim uillam haberes opere tectorio, & inteſtino, ac pauimentis nobilibus lithoſtrotis ſpectandam, parum putaſſes eſſe, ni tuis quoq; literis exornati parietes eſſent. Ego quoq; quo or natior ea eſſe poſſet fructu quàm factu, quoad facere poſſem, hæc ad te miſi, recordatus de ea re ſermones, quos de uilla perfecta habuiſſemus. Cap. II.

COMITIIS ædilicijs cum ſole caldo ego, atque Axius ſenator tribulis ſuffragium tuliſſemus, et candidato, cui ſtudebamus, uellemus eſſe præſto', cum domum rediret, Axius mihi dum dirimuntur inquit, ſuffragia, uis potius uillæ publicæ utamur umbra, quàm priuati candidati tabella, dum ita ædificemus nobis? Opinor inquam non ſolum quod dicitur, Malum conſilium conſultori eſſe peſſimum, ſed etiam bonum conſilium, qui conſulit, et qui conſulitur, bonum habendum. itaq; imus, uenimus in uillam. Ibi Appium Claudium augurem ſedentem inuenimus in ſubſellijs, ut conſuli, ſiquid uſus popoſciſſet, eſſet præſto'. Sedebat ad ſiniſtram eius Cornelius Merula conſulari familia ortus, & Fircellius Pauo reatinus, ad dexteram Minutius Pica, & M. Petronius Paſſer. Ad quem cum acceſſiſſemus, Axius Appio ſubridens, recipis nos inqt, in tuum ornithona, ubi ſedes inter aues? Ille, Ego inqt te, præſertim cuius aues hoſpitales etiam nunc ructor, quas mihi appoſuiſti paucis ante diebus in uilla reatina ad lacum Velini eũti de cõ trouerſijs Interamnatium, & Reatinorũ cogniturо. Sed non hæc inquit uilla, quanquam ædificarint maiores noſtri, frugalior, & melior eſt, quam tua illa perpolita in Reatino. Nũc ubi hic uides citrum, aut aurum? num minium, aut armenium? num aliquod emblema, aut lithoſtrotum? quæ illic omnia contra. Et cum hæc ſit communis uniuerſi populi, illa ſolius tui. Hæc quò ſuccedant è campo aues, & reliqui omnes, illa quò equæ, & aſini. Præterea cum ad remp. admini

ſtrandam

strandam hæc sit utilis, ubi cohortes ad delectum cósuli adductæ con sidant, ubi arma ostendant, ubi censores censu admittant populum.
Tua inquit Axius, hæc in campo martio extremo utilis, & non delitijs sumptuosior, quàm omnes omniũ reatinæ, t ũ et oblita tabulis est pictis, nec minus signis ornata. At meam uestigium ubi sit nullũ Lysippi, aut Antiphyli uidebis, sed crebrum satoris, & pastoris, & cum uilla non sit sine fundo magno, & eo polito cultura, tua ista neq; agrum habet ullum, neq; bouem, nec equam. Deniq; quid tu habes simile uillæ illius, quam tuus auus, & proauus habebat? Nec enim hæc ut illa fœnisicia uidet arida in tabulato, nec uindemiam in cælla, neq; in granario messem Nam quod extra urbem est ædificiũ, nihilo magis, ideo est uilla, quàm eorũ ædificia, qui habitant extra portam flumentanam, aut in æmilianis. Appius subridens, Quoniã ego ignoro inquit, quid sit uilla, uelim me doceas, ne labar in imprudentiam, quod uolo emere à M. Seio in hostiensi uillam. Quod si ea ædificia uillæ non sunt, quæ asinum tuum, quem mihi quadraginta millibus emptum ostendebas apud te, non habent, metuo ne pro uilla emam ostiæ in litore seianas ædes. Quod ædificium hic me Lucius Merula impulit, ut cuperem habere, cum diceret nullam se accepisse uillam, qua magis delectatus esset, cum apud eum dies aliquot fuisset. Nec tamen ibi se uidisse tabulam pictam, neq; signum æneum, aut marmoreum ullum. nihilo magis torcula uasa uindemiatoria, aut serias olearias, aut trapeta. Axius respicit Merulá, et qd igitur inquit est ista uilla? si nec urbana habet ornamenta, neq; rustica mẽbra. Cui ille.
Non minus uilla tua erit uilla ad angulũ Velini, quam neq; pictor, neq; tector uidit unquam, quam illa in rosea, quæ est polita opere tectorio eleganter, quam dominus habes communem cum asino. Cum significasset nutu, nihilo minus esse uillam eam, quæ esset simplex rustica, quàm eam, in qua esset utrunq; & rustica scilicet, & urbana, & rogasset quid ex his rebus colligeret. Quid inquit, si propter pastiones tuus fundus in rosea probandus sit, & quod ibi pascitur pecus, ac stabulatur, recte uilla appellatur. Hæc quoq; simili de causa debet uocari uilla, in qua propter pastiones fructus capiuntur magni. Quid enim refert utrũ propter oues, an propter aues fructus capias? an'ne dulcior est fructus apud te ex bubulo pecore, unde apes nascuntur, quàm ex apibus, quæ ad uillam, in aluearijs opus faciunt? & num pluris nunc tu è uilla illic natos uerres lanio uendis, quàm hic apros milliarios emis? Qui minus ego inquit Axius istas habere possum in reatina uilla. Nisi si apud Seium Siculum sit mel corsicum in rea=

tino, & hic aprum glans cum pascit emptia facit pinguem, illic gratuita exilem. Appius, Posse apud te fieri inquit seianas pastiones non negauit Merula, ego non esse ipse uidi. Duo enim genera cum sint pastionum. Vnum agreste, in quo pecuariæ sunt, alterum uillaticum, in quo sunt gallinæ, ac columbæ, & apes, & cætera, quæ in uilla solent pasci, de quibus & pœnus Mago, & Cassius Dionysius, & alij quid separatim, ac dispersim in libris reliquerunt, quos Seius legisse uidetur, & ideo ex his pastionibus ex una uilla maiores fructus capere, quàm alij faciunt ex toto fundo. Certe inquit Merula. Nam ibi uidi greges magnos anserum, gallinarũ, columbarũ, gruũ, pauonum, nec non glirium, piscium, aprorum, & cæteræ uenationis. ex quibus rebus scriba librarius libertus eius, qui apparuit Varroni, & me absente patrono, hospitio accipiebat, in annos singulos plus quinquagena millia HS è uilla capere dicebat. Axio admirãti, certe nostri inquam materteræ meæ fundũ in Sabinis, qui est ad quartum et uicesimum lapidem uia salaria à Roma. Quidni inquit? ubi æstate diem meridie diuidere soleá, cum eo Reate ex urbe, aut cum inde uenio hyeme noctu ponere castra. Atq; in hac uilla qui est ornithon, ex eo uno quinquemillia scio uenisse turdorum denarijs ternis, ut HS sexaginta millia ea pars uillæ reddiderit eo anno, bis tantum quã tuus fundus ducentorum iugerum Reate reddit. Quid sexaginta millia inquit Axius? LX. LX. derides? sexagintamillia inquam. Sed ut ad hunc bolum peruenias, opus erit tibi aut epulum, aut triumphus alicuius, ut tunc fuit Scipionis Metelli, aut collegiorum cœnæ, quæ tunc innumerabiles, excandefaciebant annonam macelli. Reliquis annis omnibus & hanc expectabis summam spero non tibi decoquet non ornithon. Neq; hoc accedit his moribus, nisi raro, ne decipiaris. Quotus enim quisq; est annus, quo non uideas epulum, aut triumphum, aut collegia non epulari, quæ nunc innumerabiles incendunt annonam. Sed propter luxuriam inquit, quodammodo epulum quotididianum est intra ianuas Romæ. Non'ne item L. Albutius homo (ut scitis) apprime doctus, cuius luciliano charactere sunt libelli, dicebat in Albano fundũ suum pastionibus semper uinci à uilla? agrum enim minus dena millia HS reddere, uillam plus uicena. Idem secundũ mare quo loco uellet, si parasset uillam, se supra centum millia è uilla recepturũ, Age non M. Cato nuper cum Luculli accepit tutelam, è piscinis eius quadraginta millibus sextertijs uendidit pisces? Axius, Merula inquit recipe me quæso discipulum uillaticæ pastionis. Ille. Quin simul ac promiseris minerual, incipiã inqt. Axius. Ego uero nom recuso.

cuso, uel hodie et ex ista pastione crebro. Appius. Credo simulac primũ ex isto uillatico pecore mortui erũt anseres, aut pauones. Cui ille. Quid enim interest utrũ morticinas editis uolucres, an pisces? quos nisi mortuos estis nunquam? Sed oro te inquit, induce me in uiam disciplinæ uillaticæ pastionis, ac uim, formamq́; eius exponere Merula non grauare. Cap. III.

PRIMVM inquit dominum scientem esse oportet eorum animalium, quæ in uilla, circum'ue eam ali, ac pasci possunt, ita ut domino sint fructui, ac delectationi. Eius disciplinæ genera sunt tria, ornithones, leporaria, piscinæ. Nunc ornithonas dicam omniũ alitum, quæ intra parietes uillæ solent pasci. Leporaria te accipere uolo, non ea, quæ tritaui nostri dicebant, ubi soliti lepores sint, sed omnia septa affixa uillæ quæ sunt, & habent inclusa animalia, quæ pascuntur. Similiter piscinas dico eas, quæ in aqua dulci, aut salsa inclusos habent pisces ad uillam. Harum singula genera minimum in binas species diuidi possunt. In prima parte ut sint, quæ terra modo sunt contenta, ut sunt pauones, turtures, turdi. Altera species eorum sunt, quæ non sunt contenta terra solum, sed etiam aquam requirunt, ut sunt anseres, querquedulæ, anates. Sic alterum genus illud uenaticum duas habet diuersas species. Vnam, in qua est aper, caprea, lepus. Altera item extra uillam, quæ sunt, ut apes, cocleæ, glires. Tertiũ generis aquatilis item species duæ, partim ꝙ habent pisces in aqua dulci, partim ꝙ in marina. De his sex partibus adhuc ista tria genera artificum cõparanda aucupes, uenatores, piscatores, ut ab his emenda, quæ tuorũ seruorum diligentia tuearis in fœtura ad partus, & nata nutricatre, saginareq́;, in macellum ut perueniant. Neq; non etiam quædam assumenda in uillam sine retibus aucupis, uenatoris, piscatoris, ut glires cocleæ, et gallinæ. Earũ rerum cultura instituta prima, ea, quæ in uilla habentur, non solum augures Romani ad auspicia primum pararunt pullos, sed etiam patresfamiliæ rure. Secunda, quæ maceriæ ad uillam uenationis causa cluduntur, & propter aluearia. Apes enim subter subgrundas ab initio uillatico usæ tecto. Tertia piscinæ dulces fieri cœptæ, & è fluminibus captos recepere ad se pisces. Omnibus tribus his generibus sunt bini gradus, superiores, quos frugalitas antiqua, inferiores, quos luxuria posterior adiecit. Primus enim ille gradus antiquus maiorũ nostrorũ erat, in quo essent auiaria, duo duntaxat, in plano cohors in qua pascebantur gallinæ, et earũ fructus erant oua, et pulli. Alter sublimis, in quo erant colũbæ in turribus, aut summa uilla. Cõtra nũc auiaria sunt nomine mutato, q̃d uo-

cantur ornithones, quæ palatum suaue domini parauit, ut tecta maiora habeant, quàm tum habebant totæ uillæ, in qbus stabulentur turdi, ac pauones. Sic in secunda parte, ac leporario pater tuus Axi præterquam lepusculum è uenatione uidit nunquam. Neq; enim erat magnum id septum, quod nunc ut habeant multos apros, ac capras, complura iugera macerijs concludunt. Non tum inqt mihi, cum emi sti fundũ thusculanum à M. Pisone in leporario apri fuerunt multi. In tertia parte quis habet piscinam, nisi dulcem? & in ea duntaxat squalos, ac mugiles pisces? Quis contra nunc rhynton non dicat sua nihil interesse, utrum his piscibus stagnum habeat plenum an ranis? Non Philippus cum ad Minidium hospitem cassini diuertisset, & ei è uicino flumine lupum piscem formosum apposuisset, atq; ille gustasset & expuisset, dixit, Peream ni piscem putaui esse? Sic nostra ætas inquam, luxria propagauit leporaria, ac piscinas protulit ad mare, & in eas pelagios greges piscium reuocauit. Non propter hos appellati Sergius Orata, & Lucius Murena? Quis enim propter nobilitatem ignorat piscinas Philippi, Hortensii, & Lucullorum? Quare unde uelis me incipere Axi dic. Cap. IIII.

ILLE ego uero inquit (ut aiunt post principia in castris) idest ab his potius incipiendũ temporibus, quàm superioribus, quod ex pauonibus fructus capiuntur maiores, quàm è gallinis. Atq; adeo non dissimulabo, quod uolo de ornithone primũ, quod lucrifecerunt hoc nomen turdi. HS enim sexagintamillia fircellina excandere me fecerunt cupiditate. Merula, Duo sunt inquit ornithonis genera. Vnum delectationis causa, ut Varro hic fecit noster sub casino, quod amatores inuenit multos. Alterũ fructus causa, quo genere macellarij, & in urbe qdam habent loca clausa, & rure maxime conducta in Sabinis, quod ibi propter agri naturam frequentes apparent turdi. Ex his tertij generis uoluit esse Lucullus coniunctum auiarium, quod fecit in Thusculano, ut in eodem tecto ornithonis inclusum triclinium haberet, ubi delicate cœnitaret, & alios uideret in maZonomo positos coctos, alios uolitare circa fenestras captos. Quod inutile inuenerunt. Nam non tantum in eo oculos delectant intra fenestras aues uolitantes, quantum offendit, quod alienus odor opplet nares. Ca. V.

SED quod te malle arbitror Axi dicam, de hoc ornithone, quod fructus causa faciunt. unde nonnulli sumuntur pingues turdi. Igitur testudo (ut peristylum tectum tegulis, aut rete) fit magna, in qua millia aliquot turdorum, ac merularum includere possint. Quidam cum eo adijciunt præter eas aues, alias quoque, quæ pingues ueneunt care,

cære, ut milliariæ, ac coturnices. In hoc tectum aquam uenire oportet per fistulam, & eam potius per canales angustas serpere, quæ facile extergeri possint. Si enim late ibi aqua diffusa, et inquinatur facilius, & bibitur inutilius, & ex eis caduca, quæ abundat, & exit per fistulam, facit, ut luto aues laborent. Ostium habere humile, & angustũ, & potissimum eius generis, quod cochleam appellant, ut solet esse in cauea, in qua tauri pugnare solent. Fenestras raras, per quas non uideantur extrinsecus arbores, aut aues, quod earum aspectus, ac desyderiũ macrescere facit uolucres inclusas. Tantum luminis habere oportet, ut aues uidere possint, ubi assidant, ubi cibus, ubi aqua sit. Tectorio tecta esse leui circũ ostia, ac fenestras, ne qua intrare mus, alia'ue quæ bestia possit. Circum huius ædificij parietes intrinsecus multos esse palos, ubi aues assidere possint. Præterea & perticas inclinatas ex humo ad parietem, & in eis transuersas alias gradatim modicis interuallis annexas ad speciem cancellorum scænicorum, ac theatri. Deorsum in terram esse aquam, quã bibere possint. Cibatui offas positas, eæ maxime glomerantur ex ficis, & farre misto. Diebus uiginti ante quàm quis tollere uelit turdos, largius dat cibum, & aquæ plus ponit, & farre subtiliore incipit alere. In hoc tecto, cauea'q; tabulata habeant aliquot ad perticæ supplementum. Contra hoc auiarium est aliud minus, in quo quæ mortuæ ibi sunt aues, ut domino numerum reddat, curator seruare solet. Cum opus sunt ex hoc auiario, ut sumantur idoneæ, excluduntur in minusculum auiarium, quod est coniunctum cum maiore, ostio, & lumine illustriore, quod seclusorium appellant. Ibi cum eum numerum habet exclusum, quẽ sumere uult, omnes occidit. Hoc ideo in seclusorio clàm, ne reliqui, si uideant, despõdeant animum, atque alieno tempore uenditori moriantur. Non enim ut aduenæ uolucres faciunt pullos, ut in agro ciconiæ, in tecto hirundines, sic aut hic, aut illic turdi, qui cum sunt nomine mares, re uera fœminæ quoq; sunt, neq; id non secutum ut esset in merulis, quæ nomine fœminino mares quoq; sunt. Præterea uolucres cum partim aduenæ sint, ut hirundines, & grues, partim uernaculæ, ut gallinæ, ac columbæ. De illo genere sunt turdi aduenticio, ac quotannis trans mare in Italiam aduolant circiter æquinoctium autumnale, & eodem reuolant ad æquinoctium uernum. Et alio tempore turtures, ac coturnices immani numero. Hoc ita fieri apparet in insulis propinquis Pontia, Palmaria, Pandataria. Ibi enim in prima uolatura cum ueniunt, morantur dies paucos requiescendi causa. Idem'q; faciunt cum ex Italia trans mare remeant. Appius Axio, Si quinq; millia hic coniecce

ris inquit, & erit epulum, ac triumphus, sexaginta millia quæuis statim in fœnus des licebit. Tum mihi, tu dic illud alterum genus ornithonis, qui animi causa constitutus à te sub Cassino fertur, in quo diceris longe uicisse non modo archetypon inuentoris nostri ὀρνιθοτροφεῖον M. Lenij Strabonis, qui Brundusij hospes noster primus in peristylo habuit exhedra conclusas aues, quas pasceret obiecto rete, sed etiam Thusculanum magnum ædificium Luculli. Cui ego, cum habeam sub oppido cassino flumen, quod per uillam fluat liquidum, et altum, marginibus lapideis, latum pedes. LVII. & è uilla in uillam pontibus transeatur, longum pedes. DCCCCL. directum ab insula ad Museũ, quæ est à Vinio fluuio, ubi confluit alter amnis ad summũ flumen, ubi est Museum, circum huius ripas ambulatio est sub diuo, pedes lata denos. Ab hac ambulatione in agrum uersus, ornithonis locus ex duabus partibus dextra, & sinistra macerijs altis conclusus. Inter quas locus, qui est ornithonis, patet in latitudinẽ ped. XLVIII. deformatus ad tabulæ literariæ speciem cum capitulo forma, quæ est quadrata. patet in longitudinem pedes. LXXII. qua ad capitulum rotundus est ped. XXVII. Ad hæc, ita ut in margine quasi infimo tabulæ descripta sit ambulatio, ab ornithone plumula, in qua media sunt caueæ, qua iter in aream est. In limine in lateribus dextra, & sinistra porticus sunt primoribus columnis lapideis intermedijs arbusculis humilibus ordinatæ, cum à summa macerie ad epistylium tecta porticus sit rete canabina, & ab epistylio ad stilobatem hæ sunt auibus omne genus oppletæ, quibus cibus administratur per rete, & aqua riuulo tenui affluit, secundum stilobatis interiorẽ partem dextra, ac sinistra ad summam aream quadratam è medio diuersæ duæ non latæ, sed oblongæ sunt piscinæ ad porticus uersus. Inter eas piscinas tantummodo accessus semita in tholum, qui est ultra rotundus columnatus, ut est in æde Catuli, si pro parietibus feceris columnas. Extra eas columnas est sylua manu sata, grandibus arboribus tecta, ut infima perluceat, tota septa macerijs altis. Intra tholi columnas exteriores lapideas, & totidem interiores ex abiete tenues locus est pedes quinque latus. Inter colũnas exteriores pro pariete reticuli è neruis sunt, ut perspici in sylua possit, & quæ ibi sunt, neque auis ea transire. Intra interiores columnas pro pariete rete auiarium est obiectum. Inter has, & exteriores gradatim sunt structa (ut θεατρίδιον) auium mutulis crebris in omnibus columnis impositis sedilia auium.

auium. Intra rete aues sunt omne genus, maxime cantrices, ut lusciniolæ, ac merulæ, quibus aqua ministratur per canaliculum, cibus obijcitur sub rete. Subter columnarum stilobatem est lapis à falere pedẽ, & dodrantem altus, ipsum falere ad duos ped. altum à stagno, latum ad quinque, ut in culcitas, & columnellas conuiuæ pedibus circumire possint. In fimo intra falere est stagnum cum margine pedali, & insula in medio parua. Circum falere, & natatilia sunt excauata anatum stabula. In insula est columnella, in qua intus axis, qui pro mensa sustinet rotam radiatam, ita ut ad extremum ubi orbile solet esse acutum, tabula cauata sit, ut tympanum in latitudinem duo pedes, & semipedem. in altitudinem palmum. Hæc ab uno puero, qui ministrat ita uertitur, ut omnia unà ponantur, & ad bibendũ, & ad edendum, & admoueantur ad omnes conuiuas. Ex suggesto faleris ubi solẽt esse περιπετάσματα, prodeunt anates in stagnũ, ac nant, è quo riuus peruenit in duas, quas dixi, piscinas, ac pisciculi ultro, ac citro commeant, cum & aqua calida, & frigida ex orbe ligneo, mensáq; quam dixi, in primis radijs esse epistomijs uersis ad ununquenque factum, sic ut fluat in conuiuam. Intrinsecus sub tholo stella lucifer interdiu, noctu hesperus, ita circumeunt ad infimum hemisperium, ac mouentur, ut indicent quot sint horæ. In eodem hemisperio medio circum cardinem est orbis uentorum octo, ut Athenis in horologio, quod fecit Cyprestes. Ibiq; eminens radius à cardine ad orbem, ita mouetur, ut eum tangat uentum, qui flet, ut intus scire possis. Cum hæc loqueremur, clamor fit in campo. Nos Athlætæ comitiorum unà cum id fieri non miraremur propter studia suffragatorum, & tamen scire uellemus, quid esset, uenit ad nos Pantulæius Parra. Narrat ad tabulam, cum decumberet, quendam deprehensum tesserulas conijcientem in loculum, eum ad consulem tractum à fautoribus competitorum. Pauo surgit, quod eius candidati custos dicebatur deprehensus. Cap. VI.

AXIUS DE Pauone inquit libere licet dicas, quoniam discessit Fircellius, qui secus siquid diceret de his gentilitatis causa, fortasse ante eum duceret serram. Cui Merula de pauonibus nostra memoria inquit, greges habere cœpit, & ueniere magno. Ex his M. Aufidius Lurco HS sexagena millia numum in anno dicitur capere. Ex his aliquanto pauciores esse debent mares, quàm fœminæ, si ad fructum spectes, si ad delectationem contra.

formosior enim mas. Pauonum greges agrestes transmarini esse dicuntur in insulis Sami in luco Iunonis. Item in Planasia insula M. Pisonis. Hi ad greges constituendos parantur bona ætate, & bona forma. Huic enim natura, formæ è uolucribus dedit palmam. Ad admissuram hæ minores bimæ non idoneæ, nec iam maiores natu. Pascuntur omne genus obiecto frumēto, maxime ordeo. Itaq; Seius his dat in menses singulos, ordei singulos modios, ita ut in fœtura detur uberius, & ante quàm salire incipiant. Is à procuratore ternos pullos exigit, eosq;, cum creuerint, quinquagenis denarijs uendit, ut nulla ouis hunc asse quatur fructum. Præterea oua emit, ac supponit gallinis, ex quibus ex his excussos pullos refert in id tectum, in quo pauones habet, quod magnum pro multitudine pauonum fieri debet, & habere cubilia discreta, tectorio leuata, quo neq; serpens, neq; bestia ulla accedere possit. Præterea locum habere ante se, quò pastum exeát diebus apricis. Vtrunq; locum purum esse uolunt hæ uolucres. Itaq; pastorem earum cum batillo circumire oportet, ac stercus tollere, ac conseruare, quod & ad agriculturam idoneum est, & ad substramen pullorum. Primus hos Q. Hortensius augurali cœna posuisse dicitur, quod protinus factum tam luxuriosi, quàm seueri boni uiri laudabant. Quem cito secuti multi extulerunt eorum pretia, ita ut oua eorum denarijs ueneant quinis, ipsi facile quinquagenis, grex centenarius facile quadragena millia sextertia ut reddat, ut quidam Albutius aiebat, si in singulos ternos exigeret pullos, perfici sexagena posse. Cap. VII.

INTEREA uenit apparitor Appij à consule, et augures ait citari. Ille foras exit è uilla. At in uillam intro inuolant colūbæ, de quibus Merula, Axi si unq̄ περιστεροτροφεῖον constituisses, has tuas esse putares, quāuis feræ essent. Duo enī genera earū in περιστεροτροφείῳ esse solent. Vnū agreste, ut alij dicunt saxatile, quod habetur in turribus, ac columinibus uillæ, à quo appellatæ colūbæ, quæ propter timorē naturalē summa locat in tectis captant. Quo fit, ut maxīe agrestes sequā tur turres, in quas ex agro euolāt suapte sponte, ac remeāt. Alterū genus colūbarū est clementius, qđ cibo domestico contentū itra limina ianuæ solet pasci. Hoc genus maxime est colore albo. Illud alterū agreste sine albo, uario. Ex his duabus stirpibus fit miscellū tertiū genus fructus causa, atq; incedūt in locū unū, qđ alij uocant περιστερῶνα, alij περιστεροτροφεῖον, in quo uno sæpe, uel qnq; millia sunt iclusæ. περιστερὼν fit, ut testudo magna camera tectus, uno ostio angusto, fenestris punicanis, aut latioribus, reticulatis utrinq;, ut locus omnis sit

illustris,

illustris, ne'ue serpens, aliud'ue quod animal maleficum introire queat. Intrinsecus quamleuissimo marmorato toti parietes, ac cameræ oblinuntur, & extrinsecus circum fenestras, ne mus, aut lacerta, qua adrepere ad columbaria possit. Nihil enim timidius columba. Singulis paribus columbaria fiunt rotunda in ordine crebra. Ordines quamplurimi possunt à terra usque ad cameram. Columbaria singula esse oportet, ut os habeant, quo introire, & exire possint. Intus ternorũ palmorum ex omnibus partibus sub ordines singulos tabulæ fictæ, ut sint bipalmes, quo utantur uestibulo, ac prodeant. Aquam puram esse oportet, quæ influat, unde et bibere, et ubi se lauare possint. Permũdæ sunt enim hæ uolucres. Itaq; pastorem columbaria quotquot mẽsibus crebro oportet euerrere. Est enim quod eum inquinat locum appositum ad agriculturam, ita ut hoc optimũ esse scripserint aliquot, siue si columbam quid offenderit, ut medeatur, siqua perierit, ut efferatur. Siqui pulli idonei sunt ad uendendum, promat. Item quæ fœtæ sunt, ut certum locum disclusum ab alijs recte habeant, quo trãsferantur, è quo foras euocare possint matres. Quod quidem faciunt duabus de causis. Vna si fastidiunt aut inclusæ consenescunt, quo libero ære cum exierint in agros redintegrentur. Altera de causa propter illicium. Ipsæ enim propter pullos, quos habent, utique redeunt, nisi à coruo occisæ, aut ab accipitre interceptæ. Quos columbarij interficere solent, duabus uirgis uiscatis defixis in terram inter se curuatis, cũ inter eas posuerint obligatum animal, quod intercipere soleant accipitres, qui ita decipiuntur, cum se obleuerint uisco. Columbas redire solere ad locum licet animaduertere, qđ multi in theatro è sinu missas faciunt, atque ad locum redeunt, quæ nisi reuerterentur, non emitterentur. Et cibus apponitur circum parietes in canalibus, quas extrinsecus per fistulas supplent. Delectantur milio, tritico, ordeo, piso, faseolis, eruo. Item feras has in turribus, ac summis uillis; qui habent agrestes colũbas, quoad possint immittunt in περιστερῶνας ætate bona, parant'q; ut nec pullos, neq; uetulas, totidem'q; mares quot fœminas habeant. Nihil columbis fœcundius. Itaq; diebus quadragenis concipit, et parit, & incubat, & educat, & hoc ferè totum annum faciunt. Tantummodo interuallum faciunt à bruma ad æquinoctium uernum. Pulli nascuntur bini, qui simulac creuerunt, & habent robur, cum matribus pariunt. Qui saginare solent pullos columbinos, quo pluris uẽdant, secludunt eos, cum iam pluma sunt tecti. Deinde manducato candido farciunt pane hyeme hoc bis, æstate ter, mane, meridie, uesperi, hyeme demunt cibum medium. Qui iam pinnas habere incipiunt, in nido

relinquunt illisis cruribus, & matribus, uberius ut cibo uti possint, obijciunt. Eo enim totum diem se, & pullos pascunt. Qui ita educantur, celerius pinguiores quàm alij fiunt, & candidiores. parentes eorũ Romæ, si sunt formosi, bono colore, integri, boni seminis, paria singula uulgo ueneunt ducenis nummis, nec non eximia singulis millibus nummum, quas nuper cum mercator tanti emere uellet à L. Axio equite romano, minoris quadringẽtis denarijs daturum negauit. Axius, Si possem inquit, emere περιστερῶνα factum, quemadmodũ in ædibus eum habere uellem, fictilia columbaria, iam ijssem emptum, & misissem ad uillam. Quasi uero inqt Pica, non in urbe quoq; sint multi, columbaria qui in tegulis habent. An tibi non uidentur habere περιστερῶνας, cum aliquot supra centum millium sextertium habeant instrumentum? è queis alicuius totum emas censeo, & ante quàm ædifices rure, magnum condiscas hic in urbe quotidie lucrum ex asse semissem condere in loculos. Cap. VIII.

AXIVS tu Merula deinceps perge. Ille, Turturibus inquit, locum constituendum proinde magnum, ac multitudinem alere uelis. Eum'q; item, ut de colũbis dictum est, ut habeat ostium, ac fenestras, & aquam puram, ac parietes, ac cameras munitas tectorio. Sed pro columbarijs in pariete mutulos, aut palos in ordine, supra quos tegeticulæ canabinæ sint impositæ. Infimum ordinem oportet abesse à terra non minus tres pedes, inter reliquos dodrantes, à summo ad cameram ad semipedem, æque late mutili à pariete extare possunt, in quibus dies, noctes'q; pascuntur. Cibatui quod fit obijciunt triticum siccum in centenos uicenos turtures ferè semodium quotidie euerrentes eorum stabula, à stercore ne offendantur, quod item seruatur ad agrum colendum. Ad saginandum appositissimum tempus circiter messem. Etenim matres eorum tunc optimæ sunt, cum pulli plurimi gignuntur, qui ad farturam meliores. Itaque eorum fructus id temporis maxime consistit. Cap. IX.

AXIVS. Ego quæ reqro farturæ à sura membra de palumbis, de gallinis dic sodes Merula, tum de reliquis, si quid idoneum fuerit, rõcinari licebit. Ille. Igitur sunt, gallinæ quæ uocantur, generũ trium, uillaticæ, & rusticæ, & africanæ. Gallinæ uillaticæ sunt, quas deinceps rure habent in uillis. De his qui ὀρνιθοβοσκεῖον instituere uolunt, ijdem adhibita scientia, ac cura, ut capiant magnos fructus (ut maxime factitauerunt deliaci) hæc quinque animaduertant oportet. De emptione, cuiusmodi, & quammultas parent. De fœtura,

quemadmodum admittant, & pariant. De ouis, quemadmodum incubent, & excudant. De pullis, quemadmodum, & a quibus educentur. Hisce appendix adijcitur, pars quinta quemadmodum saginentur. E' queis tribus generibus proprio nomine uocantur fœminæ, quæ sunt uillaticæ, gallinæ, mares galli, capi semimares, quod sunt castrati. Gallos castrant, ut sint capi, candenti ferro inurẽtes calcaria ad infima crura usque dum rumpantur, atq; extet ulcus, quod obliniũt figlina creta. Qui spectat, ut ὀρνιθοβοσκεῖον perfectum habeat, sint licet ei tria genera, paranda maxime uillaticas gallinas oportet, è queis in parando eligat fœcundas, plerunque rubicunda pluma, nigris pinnis, imparibus digitis, magnis capitibus, crista erecta ampla. Hæ enim ad partiones sunt aptiores. Gallos salaces, qui animaduertunt si sunt lacertosi, rubenti crista, rostro breui acuto, oculis rauis, aut nigris, palea rubra subalbicãti. collo uario, aut aureolo, fœminibus pilosis, cruribus breuibus, unguibus longis, caudis magnis frequentibus pinnis. Item qui elati sunt, ac uociferant sæpe, in certamine pertinaces, & qui animalia, quæ nocent gallinis, non modo non pertimescãt, sed etiam pro gallinis propugnent. Nec tamen sequendum in seminio legendo tanagricos, ac medicos, & chalcidicos, qui sine dubio sunt pulchri, & ad præliandum inter se maxime idonei, sed ad partus sunt steriliores. Si ducentas alere uelis, locus septus attribuẽdus, in quo duæ caueæ coniunctæ magnæ constituendæ, quæ spectent ad exorientem uersus, utræq; in longitudinem circiter decem pedes, latitudine dimidio minores, altitudine paulo humiliores. Vtrisque fenestræ latitudine tripedali, & eo pede altiores è uiminibus factæ raris, ita ut lumen præbeant multum, neque per eas quicquam ire intro possit, quod nocere solet gallinis. Inter duas ostium sit, qua gallinarius curator earum ire possit. In caueis crebræ perticæ traiectæ sint, ut omnes sustinere possint gallinas. Contra singulas perticas in pariete exculpta sint cubilia earum, ante sit (ut dixi) uestibulum septum, in quo diurno tempore esse possint, atque in puluere uolutari. Præterea sit cælla grandis, in qua curator habitet, ita ut in parietibus circum omnia posita sint cubilia gallinarum, aut exculpta, aut affixa firmiter. Motus enim cum incubant nocet. Incubilibus, cum parturient, acus substernendum. cum pepererint, tollere substramen, & recens aliud subijcere, quod pulices, & cætera nasci solent, quæ gallinam conquiescere non patiuntur, ob quam rem oua aut inæquabiliter maturescũt, aut consenescunt. Quæ uelis incubet, negant plus uigintiquinque oportere oua incubare, quãuis propter fœcunditatem pepererit plura.

Optimum esse partum æquinoctio uerno, aut autūnali. Itaq; quæ ante, aut postea nata sunt, & etiam prima eo tempore, non supponenda, et ea, quæ subijcias, potius è uetulis, quàm è pullastris, & quibus subijci as rostra, aut ungues non habeant acutos, quæ debent potius in conci piēdo occupatæ esse quàm in cubando. Apositissimæ ad partum sunt anniculæ, aut bimæ. Si oua gallinis pauonina subijcies, cum iā decem dies pauonina fouere cœpit, tum deniq; gallinacea subijcere, ut unà ex cudant. Gallinaceis enim pullis bis deni dies opus sunt, pauoninis ter noueni. Eas includere oportet, ut diem, & noctem incubent, præter quàm mane & uespere dum cibus, ac potio his detur. Curator oportet circumeat diebus interpositis aliquot, ac uertere oua, ut æquabiliter concalefiant. Oua plena sint, atque utilia, necne, animaduerti aiūt posse, si demiseris in aquam. quod inane natat, plenum desidit. Qui (ut hoc intelligant) concutiunt, errare, quod in eis uitales uenas confun dunt. In ijs idem aiunt, cum ad lumen sustuleris, quod perlucet, id esse ob inane. Qui hæc uolūt diutius seruare, pfricāt sale minuto, aut mu ria, atq; ita sinunt tres, aut quatuor horas, eáq; abluta condūt in fur fures, aut acus. In supponendo oua obseruāt, ut sint numero imparia. Oua, quæ incubantur, si habeant in se semen pulli, curator quatriduo postquam incubari cœperint, intelligere potest, si contra lumen tenuit, & purum uniusmodi esse animaduerterit, putant eijciendum, et aliud subijciendum. Excussos pullos subducendum ex singulis nidis, & subijciēdum ei, quæ habeat paucos. Ab eáq; si reliqua sint oua paucio ra, tollenda, & subijcienda alijs, quæ nō dum excuderint, et minus ha bent triginta pullos. Hoc enim gregem maiorem non faciendum.

Obijciendum pullis diebus quindecim primis mane subiecto puluere (ne rostris noceat terra dura) polentā mistā cum nasturtij semine, & aqua aliquanto ante facta intrita, & ne tum denique in eorum cor pore turgescat, aqua prohibendum. Quando de clunibus cœperint ha bere pinnas, è capite, & è collo eorum crebro eligendi pedes. Sæpe .n. propter eos consenescunt. Circum caueas eorum incendendum cornu ceruinum, ne qua serpens accedat. quarum bestiarum ex odore solent interire. Prodigendi in solem, & sterquilinium, ut se uolutare possint, quod ita alibiliores fiunt. Neque pullos tantum, sed omne ὀρνιθοβοσκεῖον cum æstate, tum utique cum tempestas est, molle, atque apricum eligi debet intento supra rete, quod prohibeat eas extra septa uolare, & in eas inuolare extrinsecus accipitrem, aut quid aliud. Euitare item caldorem, et frigus oportet, quod utrunq; his aduersum. Cū iam pinnas habebunt, consuefaciendum, ut unam

aut duas gallinas sectentur. Cæteræ ut potius ad pariendum sint expe ditæ quàm in nutricatu occupatæ. Incubare oportet incipere secundum nouam lunam, quod ferè quæ ante, pleraq; non succedunt. Diebus ferè uiginti excudunt. De quibus uillaticis (quoniam uel nimium dictum) breuitate reliqua compensabo. Gallinæ rusticæ sunt in urbe raræ, nec ferè mansuetæ sine cauea uidentur Romæ, similes facie non his uillaticis gallinis nostris, sed Africanis aspectu, ac facie incontaminata. In ornatibus publicis solent poni cum psitacis, ac merulis albis, item alijs id genus rebus insuetis. Neq; ferè in uillis oua, ac pullos faciūt, sed in syluis. Ab his gallinis dicitur insula Gallinaria appellata, quæ est in mari thusco secundum Italiam contra montes Ligusticos, uintimillium albingaunium, alij ab his uillaticis inuectis à nautis ibi feris factis procreatis. Gallinæ africanæ sunt grandes, uariæ, gibberæ, quas μελεαγρίδας appellant græci. Hæ nouissimæ in triclinium ganearium introierunt è culina propter fastidium hominum. Veneunt propter penuriam magno. De tribus generibus, gallinæ saginantur maxime uillaticæ. Eas includunt in locum tepidum, & angustum, et tenebrosum, quod motus earum, & lux pinguitudini inimica: electis ad hanc rem maximis gallinis, nec continuo his, quas melicas appellant falsò, quod antiqui ut thetin thelim dicebant, sic medicam melicam uocabant. Hæ primo dicebantur quia ex Media propter magnitudinem erant allatæ, quæq; ex his generatæ postea propter similitudinem. Amplas omnes ex his, euulsis ex alis pinnis, & cauda farciunt turundis ordeaceis, partim admistis ex farina loliacea, aut semine lini ex aqua dulci. Bis die cibum dant, obseruātes ex quibusdā signis, ut prior sit concoctus, quàm secundum dent. Dato cibo, tum perpurgant caput, nequos habeant pedes, rursus eas concludunt. Hoc faciunt usq; ad dies uigintiquinq;. Tum deniq; pingues fiunt. Quidam ex triticeo pane intrito in aquam misto uino bono, & odorato farciūt, ita ut diebus uiginti pingues reddant, ac teneras. Si in farciendo nimio cibo fastidiunt, remittendum in datione pro portione, sic ut decem primis processit, in posterioribus, ut diminuat eadem ratione, ut uigesimus dies, & primus sit par. Eodem modo palumbes farciunt. ac reddunt pingues. Cap. X.

TRANSI inquit Axius nunc in illud genus, quod uos philogræci uocatis ἀμφίβιον, quod non est ulla uilla, ac terra contentum, sed reqrit piscinas, quas, quia ibi anseres alūtur, nomine χηνοβοσκεῖον appellatis. Horum greges Scipio. Metellus, & M. Seius habent magnos aliquot. Merula, Seius inquit, ita greges comparauit anserum,

ut hos quinque gradus obseruaret, quos in gallinis dixi. Hi sunt de genere, de fœtura, de ouis, de pullis, de sagina. Primum iubebat seruũ in legendo obseruare, ut essent ampli, & albi, quod plerunque pullos similes sui faciunt. Est enim alterum genus uarium, quod ferum uocatur, nec cum his libenter congregatur, nec æque fit mansuetus. Anseribus ad admittendum tempus aptissimum est à bruma, ad pariendum, & incubandum à Cal. Martij usque ad solstitium. Saliunt ferè in aqua, dum se mergunt in flumen, aut piscinam. Singulæ nõ plus quater in anno pariunt. Singulis ubi pariunt, faciundum haras quadratas circum binos pedes, & semipedem. Eis substernendum palea. Notandum earum oua aliquo signo, quod aliena non excudunt. Ad incubandum supponunt plerunq; nouem, aut undecim. Qui hoc minus septem, qui hoc plus quindecim. Incubat tempestatibus dies triginta, tepidioribus uigintiquinq;. Cum excudit, quinque diebus primis patiuntur esse cum matre. Deinde quotidie serenum cum est, producunt in pratis iuxta piscinas, aut paludes. his'q; faciunt haras supra terram aut subtus, in queis non includant plus uicenos pullos. Eas'q; cællas prouident ne habeant in solo humorem, sed habeant molle substramen è palea, alia'ue qua re, ne'ue eò accedere possint mustellæ, aliæ'ue bestiæ, quæ noceant. Anseres pascunt in humidis locis, ubi pabulũ serunt, quod aliquem fructum ferat, serunt'q; his herbam, quæ uocatur seris, quod ea aqua tacta etiam cum est arida, fit uiridis. Folia eius decerpentes dant, ne si comederint, ubi nascitur, aut obterendo pdant, aut ipsi cruditate pereant. Voraces enim sunt natura. Quo temperandũ ijs, qui propter cupiditatem sæpe in pascendo si radicem prenderint, quam educere uelint è terra, obrumpũt collum. Perimbecillum enim id, ut caput molle. Si hæc herba non est, dandum ordeum, aut frumentum aliud. Cum est tempus farraginis, dandum ut in satu seris dixi. Cum incubant, ordeum his intritum in aqua apponendum.
Pullis primum biduo polenta, aut ordeum apponitur, tribus proximis nasturtium uiride cõsectum minutatim ex aqua in uas aliquod. Cum autem sunt inclusi in haras, aut speluncas, ut dixi, uictui obijciunt his polentam ordeaceam, aut farraginem, herbam'ue teneram aliquã concisam. Ad saginandum eligunt pullos circiter sexquimense qui nati sint, eos includunt in saginario, ibi'q; polentam, & pollinem aqua madefacta dant cibum, ita ut pinde se saturent. Secundum cibum large ut bibãt faciunt potestatem. Sic curati circiter duobus mensibus fiunt pingues quotcunq; sumpserunt. Locus solet purgari, quod ipsi amant locum purum, neque ipsi ullum, ubi fuerint, relinquunt purũ. Ca. XI.

QVI autem uolunt greges anatum habere, & constituere νησσοτροφῖον, primum locum, queis ẽ facultas, eligere oportet palustrem, quod eo maxime delectantur. si id non, potissimum ibi, ubi sit naturalis aut lacus, aut stagnum, aut manu facta piscina, quò gradatim descendere possint. Septum altum esse oportet, ubi uersentur, ad pedes quindecim, ut uidistis ad uillam Sei, quod uno ostio claudatur, circum totũ parietem intrinsecus crepido lata, in qua secundum parietem sint tecta cubilia, ante ea uestibulum exæquatum tectorio opere testaceo. In eo perpetua canalis in quam & cibus ponitur, & immittitur aqua, sic enim cibum capiunt. Omnes parietes tectorio leuigantur, ne feles, alia'ue quæ bestia introire ad nocendum possit. id septum totum rete grandibus maculis integitur, ne eò inuolare aquila possit, ne'ue ex ea euolare anas. Pabulum his datur triticum, ordeum, uinacei, uuæ, nõnunquam etiam ex aqua cammari, & quædam huiusmodi aquatilia. Quæ in eo septo erunt piscinæ, in eas aquam large influere oportet, ut semper recens sit. Sunt item non dissimilia alia genera, ut querquedulæ, phalarides, sic perdices, quæ, ut Archelaus scribit, uoce maris audita, concipiunt. Quæ ut superiores, neque propter fœcunditatem, neque propter suauitatem saginantur, sed sic pascendo fiunt pingues. Quod ad uillaticarum pastionum primum actum ptinere sum ratus, dixi.

Cap. XII.

INTEREA redit Appius, & percunctati nos ab illo, & ille à nobis, quid esset dictum, ac factum, Appius sequitur inquit, actus secundi generis, affictitius ad uillam qui solet esse, ac nomine antiquo à parte quadam leporarium appellatum. Nam neque solum lepores in eo includuntur sylua, ut olim in iugero agelli, aut duobus, sed etiam cerui, aut capreæ in iugeribus multis. Quintus Fuluius leporarium dicitur habere in Tarquiniensi septum, iugerum. XL. in quo sunt inclusa non solum ea, quæ dixi, sed etiam oues feræ, etiam hoc maius hic in statonensi, & quidam in locis alijs. In Gallia uero transalpina T. Pompeius tantum septum uenationis, ut circiter trigintamillia passuum locum inclusum habeat. Præterea in eodem consepto habere solet, de animalibus coclearia, atque aluearia, atque etiam dolia, ubi habeat glires conclusos. sed horum omnium custodia incrementum, & pastio aperta, præterquam de apibus. Quis enim ignorat septa è macerijs, ita esse oportere in leporario, ut tectorio tecta sint, & sint alta. Alterum ne feles, aut meles, alia'ue quæ bestia intrare possit, alterum ne lupus transilire. Ibiq; esse latebras, ubi interdiu lepores delitescant in uirgultis, atque herbis, & arbores patulis ramis, quæ aquilæ

impediant conatus. Quis item nescit, paucos si lepores mares in fœminas intromiserit, breui tempore fore ut impleatur? tanta fœcunditas huius quadrupedis. Quatuor enim modo si intromiseris in leporarium, breui solet repleri. Fit enim sæpe cum habent catulos recentes, alios ut in uentre habere reperiantur. Itaq; de his Archelaus scribit, annorum quot sint siquis uelit scire, inspicere oportere foramina naturæ, quot sine dubio alius habet alio plura. Hos quoque nuper institutum ut saginarent pleraq;, cum exceptos è leporario concludant in caueis, & loco clauso faciant pingues. Eorũ ergo tria genera ferè sunt. Vnum Italicum hoc nostrum pedibus primis humilibus, posterioribus altis, superiore parte pulla, uentre albo, auribus longis. qui lepus dicitur cum prægnans sit, tamen concipere. In Gallia transalpina, & Macedonia fiunt permagni. In Hispania, & in Italia mediocres. Alterius generis est, quod in Gallia nascitur ad alpes, qui hoc ferè mutãt, quod toti candidi sunt. Hi raro perferuntur Romam. Tertij generis est, quod in Hispania nascitur, similis nostro lepori ex quadam parte, sed humile, quem cuniculum appellant. Lucius Aelius putabat ab eo dictum leporem à celeritudine, quod leuipes esset. Ego arbitror à græco uocabulo antiquo, quod eum Aeoles Bœotij leporẽ appellabant. Cuniculi dicti ab eo, quod sub terra cuniculos ipsi facere soleant, ubi lateant in agris. Horum omnium tria genera, si possis, in leporario habere oportet, duo enim utiq; te habere puto, & quod in Hispania annis ita fuisti multis, ut inde te cuniculos persecutos credam. Cap. XIII.

APROS quidem habere posse in leporario, nec magno negotio tibi ẽ, captiuos, & cicures, qui ibi nati sint, et pigues solere fieri scis inq̃ Axi. Nam quem fundum in Thusculano emit hic Varro, à M. Pisone uidisti ad bucinam inflatam certo tempore apros, & capreas conuenire ad pabulum, cum è superiore loco è palæstra effunderetur apris glans, capreis uicia aut q̃d aliud. Ego uero inq̃t ille apud Q. Hortensium cum in agro laurenti essem, ibi istuc magis τραγικῶς fieri uidi. Nam sylua erat (ut dicebat) supra quinquaginta iugerum macceria septa, quod non leporarium, sed θηριοτροφεῖον appellabat. Ibi erat locus excelsus, ubi triclinio posito cœnabamus. Quintus Orphea uocari iussit. qui cum eò uenisset cum stola, & cithara, & cantare esset iussus, bucinam inflauit, ubi tanta circunfluxit nos ceruorum, aprorum, & cæterarum quadrupedum multitudo, ut non minus formosum mihi uisum sit spectaculum, quàm in circo maximo ædilium non sine africanis bestijs cum fiunt uenationes. Cap. XIIII.

AXIVS tuas partes (inquit) sublenauit Appius ò Merula noster.

Quod

Quod ad uenationẽ pertinet, breuiter secundus trãsactus est actus. Nec de cocleis, ac gliribus quæro, quod reliquum est, neq; enim magnum emolumentum esse potest. Nõ istuc tam simplex est inqt Appius, quàm tu putas ò Axi noster. Nam & idoneus sub dio sumendus est locus coclearijs, quem totum circum aqua claudas, ne quas ibi posueris ad partum, non liberos earum, sed ipsas quæras. Aqua inquam cludendæ, ne fugitiuarius sit parandus locus. Is melior, quẽ & non coquit sol, & tangit ros. Qui si naturalis non est, ut ferè non sunt in aprico loco, neq; habeas in opaco, ubi facias, ut sunt sub rupibus, ac montibus, quorum alluant radices lacus, ac fluuij, manu facere oportet rosidum, qui fit, si adduxeris fistulam, & in eam papillas imposueris tenues, quæ eructent aquam, ita ut in aliquem lapidẽ incidat, ac late dissipetur. Paruus his cibus opus est, & is sine administratore. Et hunc, dum serpit, non solum in area reperit, sed etiam si riuus non prohibet in parietes stantes inuenit. Denuq; ipsæ ex gruminantes ad propalam uitam diu producunt, cum ad eam rem paucat laurea folia interijciant, & aspergant furfures nõ multos. Itaq; cocus has uiuas an mortuas coquat, plerunq; nescit. Genera coclearũ sunt plura, ut minutæ albulæ, quæ afferuntur è reatino, & maxime quæ de illyrico apportantur, & mediocres, quæ ex Africa afferũtur. Non quod in his regionibus quibusdam locis, eæ magnitudinibus non sint dispariles, nam & ualde amplæ sunt, quædã ex Africa, quæ uocantur solitanæ, ita ut earũ calices quadrantes octoginta capere possint, & sic in alijs regionibus eædem inter se collatæ et minores sunt, & maiores. Hæ in fœtura pariunt innumerabilia. Earum semen minutum, ac testa molli, diuturnitate obdurescit, magnis insulis in areis factis, magnum bolum deferunt æris. Has quoq; saginare solent ita, ut ollã cũ foraminibus incrustent sapa, et farre, ubi pascantur, quæ foramina habeat, ut intrare aer possit. Viuax. n. hæc natura. Ca. XV.

GLIRARIVM autem dissimili ratione habetur, quod non aqua, sed maceria locus sepitur. Tota leui lapide, aut tectorio intrinsecus incrustatur, ne ex ea erepere possit. In eo arbusculas esse oportet, quæ ferant glandem. quæ, cum fructum non ferunt, intra maceriã iacere oportet glandem, & castaneã, unde saturi fiant. Facere his caueas oportet laxiores, ubi pullos parere possint. Aquã oportet esse tenuem, quod ea non utuntur multum, & aridum locum quærunt. Hi saginantur in dolijs, quæ etiam in uillis habent multi, quæ figuli faciunt multo aliter, atq; alia, quod in lateribus eorum semitas faciunt, & cauum, ubi cibum constituant. In hoc dolium addunt glandẽ, aut

nuces iuglandes, aut castaneam. Quibus in tenebris, cum cumulatim positum est in dolijs, fiunt pingues. Cap. XVI.

APPIVS igitur relinquitur, inquit, de pastione uillatica tertius actus de piscinis. Quid tertius inqt Axius? An qa tu solitus es in adolescentia tua domi mulsum non bibere propter parsimoniā, nos mel negligemus? Appius nobis, uerum dicat inquit. Nam cum pauper cum duobus fratribus, & duabus sororibus essem relictus, quarū alteram sine dote dedi Lucullo, à quo hæreditate mi cessa primum, et primus mulsum domi meæ bibere cœpi ipse, cum interea nihilo minus pene quotidie in conuiuio omnibus darē mulsum. Præterea meū erat non tuum, eas nouisse uolucres, quibus natura plurimum ingenij, atq; artis tribuit, itaq; eas melius me noscæ, quàm te, ut scias, de incredibili earum auium natura audi, Merula, ut cætera fecit, ἱστορικῶς, quæ sequi meliturgi soleant, demonstrabit. Primum apes nascuntur partim ex apibus, partim ex bubulo corpore putrefacto. Itaq; Archelaus in epigrammate ait eas esse

βοὸς φθινομένης πεποιημένα τέκνα. Idem.

ἵππων μὲν σφῆκες γενεὰ μόσχων δὲ μέλισσαι.

ἵπποι μὲν σφηκῶν γένεσις. μόσχοι δὲ μελισσῶν.

Hæ apes non sunt solitaria natura, ut aquilæ, sed ut homines. Quod si hoc faciunt etiam graculi, at non idem, quod hic, societas operis, & ædificiorum, quod illic non est. Hic ratio, atq; ars, ab his opus facere discunt, ab his ædificare, ab his cibaria condere. Tria enim harū, cibus, domus, opus, neq; idem quod cibus cera, neq; quod ea mel, nec quod mel domus, nam in fauo cælla ex angulis totidem, quot habet ipsa pedes (quod geometræ ἑξάγωνον fieri in orbi rotundo ostendūt) ut plurimum loci includant. Foris pascuntur, intus fauos melle farciunt, qđ dulcissimum quidem est & dijs, & hominibus acceptum, quod fauus uenit in altaria, & mel ad principia conuiuij, & in secundam mensam administratur. Hæ ut hominum ciuitates, quod hic est & rex, & imperium, & societas, quod sequuntur omnia pura. Itaq; nulla harū assidit in loco inquinato, aut eo, qui male oleat, neq; etiam in eo, qui bona olet unguenta, itaq; his unctus qui accesserit, pungunt. Non ut muscæ liguriūt, quod nemo has uidet (ut illas) in carne, aut sanguine, aut adipe. Ideo modo considunt, in quo est sapor dulcis. minime malefica, quod nullius opus uellicans facit deterius. Neq; ignaua, ut non ei, qui eius opus conetur disturbare, resistat. Neq; tamen nescia suæ imbecillitatis, quæ cum causa musarum esse dicantur uolucres, ꝙ & siquādo displicatæ sunt, cymbalis, & plausibus, numero reducunt in locum unum.

unũ. Et ut his dijs Heliconа, atq; olympon attribuerũt homines, ſic his floridos, & incultos natura attribuit montes. Regem ſuum ſequuntur quocunq; it, & feſſum ſubleuant, & ſi nequit uolare, ſubuolant, quod eum ſeruare uolunt. Neq; ipſæ ſunt inficiantes, nec non oderunt inertes. Itaq; impetentes à ſe eijciunt fucos, quod hi neq; adiuuant, et conſumunt mel. Quos uocificantes plures perſequuntur. Etiã paucæ extra oſtium aluei obthurant omnia, qua uenit inter fauos ſpiritus, quã ἐριθάκην appellant græci. Omnes ut in exercitu uiuunt, atq; alternis dormiunt, & opus faciunt pariter, & ut colonias mittunt. Hiq; duces conficiunt quædam ad uocem ut imitatione tubæ. tũ id faciũt, cum inter ſe ſigna pacis, ac belli habeant. Sed ò Merula Axius noſter ne, dum hæc audit, phyſicam addiſcat, quod de fructu nihil dixi, nunc curſu lampada tibi trado. Merula, de fructu inqt, hoc dico, quod fortaſſe an tibi ſatis ſit Axi, authorem habeo nõ ſolum, qui aluearia ſua locata habet quotannis quinis millibus põdo mellis, ſed etiam hunc Varronem noſtrum, quem audiui dicentem, duos milites ſe habuiſſe in Hiſpania fratres ueianios ex agro faliſco locupletes, qbus cum à patre relicta eſſet parua uilla, et agellus nõ ſanè maior iugero uno, hos circum uillã totã alueariũ feciſſe, et hortum habuiſſe, ac reliquum thymo, et cythiſo obſeuiſſe, et apiaſtro, qđ alij μελίφυλλον, alij μελισσόφυλλον, qdã μέλιττον appellant. Hos nunq̃ minus, ut per æque ducerent dena millia ſextertia ex melle recipere eſſe ſolitos, tum eos et uelle expectare, ut ſuo potius tempore mercatorem admitterẽt, quã celerius alieno. Dic igitur inqt Merula, ubi et cuiuſmodi facere me oporteat alueariũ, ut magnos capiã fructus. Ille. μελιττῶνας ita facere oportet, quos alij μελιττοτροφεῖα appellãt, eãdẽ rẽ qdã mellaria. Primum ſecundum uillã, potiſſimum ubi nõ reſonent imagines. Hic enim ſonus harũ fugæ cauſam exiſtimatur eſſe. Præterea procerũ eſſe oportet aere tẽperato, neq; æſtate feruido, neq; hyeme nõ aprico, ut ſpectet potiſſimũ ad hybernos ortus, quæ propè ſe loca habeat ea ubi pabulũ ſit frequẽs, et aqua pura. Si pabulũ naturale nõ eſt, ea oportet dominũ ſerere, quæ maxime ſequuntur apes, ea ſunt, roſa, ſerpyllũ, apiaſtrũ, papauer, faba, lens, piſum, cyperũ, medica, et maxime cythiſum, qđ ualẽtibus utiliſſimum eſt. Etenim ab æquinoctio uerno florere incipit, & permanet ad alterum æquinoctiũ autumni. Sed ut hoc aptiſſimum ad ſanitatem apiũ, ſic ad mellificium thymum. Propter hoc ſiculum mel fert palmã, qđ ibi thymum bonum, et frequens eſt. Itaq; qdã thymum contundunt in pila, & diluunt in aqua tepida, ea conſpergunt omnia ſeminaria conſita apiũ cauſa. Quod ad locum pertinet,

hoc genus potissimum eligendum iuxta uillam, non quod nõ in uillæ porticu quoque quidã (quo tutius essent) aluearia collocarint. Aluos ubi sint, alij faciunt ex uiminibus rotundas, alij è ligno, ac corticibus, alij ex arbore caua, alij fictiles, alij etiam ex ferulis quadratas lõgas pedes circiter ternos, latas pedem, sed ita uti cum parum sit qua compleant, eas coangustent, ne in uasto loco, & inani despondeant animũ. Hæc omnia uocant à mellis alimonio, aluos, quas ideo medias uidentur facere angustissimas, ut figuram imitentur earum. Fictiles fimo bubulo obliniunt intus, & extra ne asperitate absterreantur, easq; aluos ita collocant in mutilis parietis, ut ne agitentur, ne'ue inter se contingant. Cũ in ordinem sint positæ, sic interuallo interposito, alterum, & tertium ordinem infra faciunt, & aiunt potius hinc demi oportere, quàm addi quartum. Media aluo, in qua introeant apes, faciunt foramina parua dextra, ac sinistra. Ad extrema; qua mellarij fauum eximere possint, opercula imponunt aluis. Optimæ fiunt corticæ, deterrimæ fictiles, quod & frigore hyeme, & æstate calore uehementissime commouentur. Verno tempore, & æstiuo ferè ter in mense mellarius inspicere debet fumigans leuiter eas, & à spurcitijs purgare aluum, et uermiculos eijcere. Præterea ut animaduertat, ne reguli plures existant. inutiles enim fiunt propter seditiones, & , ut qdã dicunt, tria genera cum sint ducum in apibus, niger, ruber, uarius (ut scribit Menecrates) duo niger, & uarius, qui ita melior, ut expediat mellario cum duo sunt eadem aluo, interficere nigrum, quẽ sciat cum altero rege esse seditiosum, & corrumpere aluum, quod fuget, aut cum multitudine fugetur. De reliquis apibus optima est parua, uaria, rotunda. Fur, qui uocatur ab alijs fucus, alter est lato uentre. Vespa, quæ similitudinem habet apis, neq; socia est operi, & nocere solet morsu, quam apes à se secernunt. Eæ differunt inter se, quæ feræ, & cicures sunt. Nũc feras dico, quæ in syluestribus locis pascitant, cicures, quæ in cultis. Syluestres minores sunt magnitudine, & pilosæ, sed opifices magis. In emendo emptorem uidere oportet ualeant, an sint ægræ. Sanitatis signa, si sunt frequentes in examine, et si nitidæ, & si opus, quod faciunt, est æquabile, ac leue. Minus ualentium signa, si sunt pilosæ, & horridæ, ut puluerulentæ, nisi opificij eas urget tempus. Tũ enim propter laborem asperantur, & macescunt. Si transferẽdæ sunt alui in alium locum, id facere diligenter oportet, & tempora, qbus id potissimũ facias animaduertendũ, et loca, quò trãsferas, idonea prouidẽdum. Tẽpora, ut uerno potius q̃ hyberno, q̄ hyeme difficulter consuescunt, quò sunt translatæ manere, itaq; fugiunt plerunq;. Si è bono

loco

loco transtuleris eo, ubi idonea pabulatio non est, fugitiuæ fiunt. Nec si ex aluo in aluum in eodē loco traijcias, negligenter faciendū. Sed si transituræ sunt apes ea, apiastro pfricandū, q illiciaum hoc illis, et faui melliti intus ponendi, a faucibus non longe, ne cum animaduerterint aut inopiā escæ habuisse dicātur, aut cū sunt apes morbidæ propter primores uernos pastus, q ex floribus nucis græcæ, & cornu fiunt, cæliacas fieri, atq; urina pota refici. De his propolim uocant, e quo faciunt ad foramen introitus protectum in aluū maxime æstate. Quam rem etiā nomine eodē medici utuntur in emplastris. Propter quam rē etiā carius in sacra uia, quàm mel uenit. Erythacen uocant, quo fauos extremos inter se conglutinant, qđ est aliud melius propoli, itaq; in hoc uim esse illiciendi. Quo circa examen ubi uolūt cōsidere, eum ramum, aliā'ue quam rem obliniunt hoc, admisto apiastro. Fauus est, quē fingunt multicauatum e cera, cum singula caua sena latera habeant, quot singulis pedes dedit natura. Neq; quæ afferuntur ad quatuor res faciendas propolim, erythacen, fauum, mel, ex ijsdem omnibus rebus carpere dicuntur simplex ministeriū, qđ e malo punico, et asparago cibum. carpant solū, ex olea arbore cerā, e fico mel, sed non bonum. Duplex ministeriū præberi, ut e faba, apiastro, cucurbita, brassica cerā, et cibum. Nec non aliter duplex, qđ fit e malo, et pyro syluestri, cerā, et mel. Itē aliter duplex, q e papauere cerā, et mel. Triplex ministeriū quoq; fieri uti ex nuce græca, & e lapsana cibū, mel, cerā. Item ex alijs floribus ita carpere, ut alia ad singulas res sumant, alia ad plures. Nec nō etiā aliud discrimen sequantur in carptura, aut eas sequatur, ut in melle, qđ ex alia re faciunt liqdum mel, ut ex siseris flore, ex alia cōtra, spissum, ut e rore marino. Sic ex alia re, ut e fico mel insuaue, e cythiso bonum, e thymo optimum. Cibi ps quoq; potio, & ea his aqua liqda, unde bibant, esse oportet. eam'q; propinquam, quæ præterfluat, aut in aliquē locum influat, ita ut ne altitudine descēdat duos, aut tres digitos, in qua aqua iaceant testæ, aut lapilli, ita ut extēt paulum, ubi assidere, et bibere possint. In qua diligenter habenda cura, ut aqua sit pura, qđ ad mellificium bonum uehementer prodest. Quod nō oīs tempestas ad pastum prodire longius patitur, præparādus his cibus, ne tum melle solo cogantur uiuere, aut relinquere exinanitas aluos. Igitur ficorū pinguium circiter decem pondo decoquunt in aquæ cōgijs sex, quas coctas in offas prope apponunt. Alij aquā mulsam in uasculis prope ut sit curāt. In quam addunt lanā purpureā, p quam sugant uno tenore, ne potu nimiū impleantur, aut ne incidāt in aquam. Singula uasa ponunt ad aluos singulas, et hac supplentur.

Alij ficum, & uuam passam cum pinserunt, affundunt sapa, atq; ex eo factas offas apponunt. Id tempestatibus, et hyeme cum in pabulũ procedere nõ possunt. Cũ examen exiturũ est, qđ fieri solet, cũ adnatæ prospere sunt multæ, ac progenię ueteres emittere uolũt in coloniã. ut olim crebro Sabini factitarunt propter multitudinẽ liberorũ, duo solent præire signa. Vnũ, qđ superioribus diebus maxime uespertinis multæ ante foramen (ut uuæ) aliæ ex alijs pendent cõglobatæ. Alterum, ꝙ cum iã euolaturæ sunt, aut etiã inceperunt, consonãt uehemẽter, ꝑinde ut milites faciunt, cum castra mouent, quæ primo tum exierunt in conspectu uolitant, reliquas quæ non dum congregatæ sunt expectantes, dum conueniant. Cum à mellario id fecisse sunt animaduersæ, iaciundo in eas puluerem, & circum tinniendo ære, ꝑterritas quò uoluerit ꝑducet. Nõ lõge inde ramum, uel qd aliud oblinunt erithace, atq; apiastro, cæterisq; rebus, q̃bus delectantur. Vbi consederũt, afferunt aluum propè eisdẽ illicijs illitam intus, et propè apposita, fumo leui circueundo cogunt eas intrare. Vt in nouã coloniã cum introierint, ꝑmaneant adeo libenter, ut etiã si proximã posueris illam aluũ, unde exierunt, tamen nouo domicilio potius sint contentæ. Quod ad pastiones ꝑtinere sum ratus, quoniã dixi, nunc iã cuius causa adhibetur ea cura, de fructu dicam. Eximendorum fauorum signum sumunt ex ipsis, cum plenas aluos habent, & cum illos geminauerint, ex apibus coniecturam capiunt si intus faciunt bombum, & cum introeunt, ac foras, trepidant, & si opercula alui cum remota sint. fauorum foramina obducta uidentur mellis membranis. Cum sint repleti melle, in eximendo q̃dam dicunt oportere nouem partes tollere, decimam relinquere. Quod si omne eximas, fore ut discedant. Alij hoc plus relinquunt, quàm dixi, ut in aratis q faciunt restibiles segetes, plus tollunt frumenti ex interuallis, sic in aluis, si non quotannis eximas, aut non quoq; multum, & magis his assiduas habeas apes, & magis fructuosas. Eximendorum fauorũ primum tempus esse putant uergiliarum exortu. Secundum æstate exacta, ante quàm totus exoriatur arcturus. Tertium post uergiliarum occasum, & ita si fœcunda sit aluus, ut ne plus tertia pars eximatur mellis, reliquum hyemationi relinquatur. si uero aluus non sit fertilis ubi quid eximatur, exemptio cum est maior, neq; uniuersam, neq; palàm facere oportet, ne deficiant animum fauorum, qui eximuntur, siqua pars mellis nihil habet, aut habet inquinatum, cultello præsecatur. Prouidendum ne infirmiores à ualentioribus opprimantur. Eo enim minuitur fructus. Itaq; imbecilliores secretas subijciunt sub alterum regem. Quæ crebrius inter

se pugnabunt, aspergi eas oportet aqua mulsa. Quo facto non modo desistunt pugna, sed etiam conferciunt se lingentes, eo magis si mulso sunt aspersae, quo propter odorē auidius applicant se, atq; obstupescūt potantes. Si ex aluo minus frequentes euadunt, ac subsidit aliqua ps, suffumigandum, & prope fumus apponendus bene olentium herbarum maxime apiastri, & thymi. Prouidēdum uehementer ne propter aestum, aut propter frigus dispereant. Siquādo subito imbri in pastu sunt oppressae, aut frigore subito ante quàm ipsae prouiderint (id ferè quod accidit raro, ut decipiantur) & imbris guttis uberius offensae iacent prostratae, & afflictae, colligendū eas in uas aliqđ, & reponendū in tecto loco, ac tepido prono ad meridiē q̃maxime tempestate bona, et uas ipsum cinere facto è ficulneis lignis infricandum paulo plus caldo quàm tepidiore. Deinde concutiendum leuiter, ut manu nō tangas, et ponēdae in sole. Quae .n. sic concinnatae concaluerunt, restituunt se, ac reuiuiscunt, ut solet similiter fieri in muscis aqua necatis. Hoc faciū dum secundum aluos, ut reconcinnatae ad suum quaeq; opus, & domicilium redeant. Cap. XVII.

INTEREA *redit ad nos Pauo, et si uultis inqt anchoras tollere, latis tabulis sortitio fit tribuū, ac coepti sunt à praecone renuntiari quē quaeq; tribus fecerint aedilē. Appius confestim surgit, ut ibidē cādidato suo gratularetur, ac descēderet in hortos. Merula, Tertiū actū de pastionibus uillaticis postea inqt tibi reddā Axi. Consurgentibus illis, Axius mihi, respectātibus nobis, q̄ et cādidatū nostrum uēturum sciebamus, Nō labores inqt hoc loco discessisse Merulā. Reliqua .n. ferè mihi sunt nota. Quod cū piscinarū genera sint duo, dulcium, et salsarum, alterum apud plebem, et sine fructu, ubi lymphae aquā piscinis nostris uillaticis ministrant. Illae aūt maritimae piscinae nobiliū, qbus Neptunus, ut aquā, sic et pisces ministrat, magis ad oculos ptinēt, quàm ad uesicā, et potius marsupiū dn̄i exinaniunt, quàm replēt. Primū .n. aedificantur magno, secūdo iplentur magno, tertio aluntur magno. C. Hirrius circū piscinas suas, ex aedificijs duodena millia sextertia capiebat. Eā oēm mercēdē escas, quas dabat piscibus, consumebat. Nō mirū. Vno t pe .n. memini hūc Caesari sex millia murenarū mutua dedisse in pōdus, et propter piscīū multitudinē quadragies sextertio uillā uenisse. Quare nostra piscina ac mediterranea plebeia recte dicitur dulcis, et illa amara. Quis enim nostrum non una contentus est hac piscina? Quis contra, maritimas non ex piscinis singulis plures coniunctas habet? Nam ut Pausias, & caeteri pictores eiusdem generis loculatas magnas habent arculas, ubi diuersi colores sint certas, sic hi loculatas habent piscinas, ubi dispares disclusos*

habeant pisces, quos pinde ut sacri sint, ac sanctiores quàm illi in Lydia, quos sacrificanti tibi Varro ad tibianē græcum gregatim uenisse dicebas ad extremū litus, atq; arā, ꝙ eos capere auderet nemo, cū eodē tempore insulas ludinorū ibi corrosas uidisses. Sic hos pisces nemo cocus in ius uocare audet. Quintus Hortensius familiaris noster, cum piscinas haberet magna pecunia ædificatas ad baulos, ita sæpe cū eo ad uillā fui, ut illum sciā semper in cœnā pisces puteolos mittere emptum solitū. Neq; satis erat eum nō pasci piscinis, nisi eos ipse pasceret ultro. Ac maiorē curā sibi haberet, ne eius esurirent mulli, quàm ego habeo, ne mei in rosea esuriant asini. & qdem utraq; re, & cibo, & potione, cum non paulo sumptuosius, quàm ego his ministret uictum. Ego enim uno seruulo, ordeo non multo, aqua domestica, meos multinummos alo asinós. Hortensius primū q ministrarent piscatores habebat complures, q pisciculos minutos aggerebant frequenter, ut à maioribus absumerentur. Præterea salsamenta in eas piscinas emptitia cōijciebat, cum mare turbaretur, uti per tempestatem suis piscibus è macello cetariorum uti è mari obsonium præberet, cum neque euerriculo illi in litus educere possent uiuā saginam plebeiæ cœnæ pisces. Celerius uoluntate Hortensij ex equili educeres rhedarios, ut tibi haberes, mulos, quàm è piscina barbatum mullū. At inqt ille, Nō minor cura eius erat de ægrotis piscibus, quàm de minus ualentibus seruis. Itaq; minus laborabat, ne seruus æger, quàm aquam frigidam biberent sui pisces. Etenim hac incuria laborare aiebat M. Lucullum, & piscinas eius despiciebat, ꝙ æstuaria idonea non haberet, ac in re sidem aquam, & locis pestilentibus habitarent pisces eius. Contra ad Neapolim L. Lucullus, posteaquam pfodisset montem, ac maritima flumina immisisset in piscinas, quæ reciprocæ fluerent, ipse Neptuno non cederet de piscatu, factum esse enim ut amatos pisces suos uideatur propter æstus eduxisse in loca frigidiora, ut appuli solent pecuarij facere, ꝙ propter calores in montes sabinos pecus ducunt. In Baiano autē tanta ardebat cura, ut architecto pmiserit, ut suam pecuniam consumeret, dummodo pduceret specus è piscinis in mare, obiectaculo quo æstus bis quotidie ab exorta luna ad proximam nouam introire, ac redire rursus in mare posset, ac refrigerare piscinas. Nos hæc. At strepitus à dextra, & eccum recta candidatus noster designatus ædilis. Cui nos occurrimus, & gratulati in capitolium prosequimur, ille in de eundo suam domum, nos nostram. Opinionis nostræ sermonem de pastione uillatica summatim hunc, quem exposui, habeto.

FINIS.

LVCII IVNII MODERATI COLVMELLAE DE RE RVSTICA LIBER PRIMVS.

s AEPENVMERO ciuitatis nostræ principes audio culpantes modo agrorum infœcunditatem, modo cœli per multa iam tempora noxiam frugibus intemperiem, quosdam etiam prædictas querimonias uelut ratione certa mitigantes, quod existiment ubertate nimia prioris æui defatigatum, et effœtum solum nequire pristina benignitate præbere mortalibus alimenta. Quas ego causas Publi Siluine procul à ueritate abesse certum habeo, quod neque fas est existimare humi naturam, quam primus ille mundi genitor perpetua fœcunditate donauit, quasi quodam morbo sterilitate affectam, neque prudentis est credere tellurem, quæ diuinam, & æternam iuuentam sortita communis omnium parens dicta sit, quia & cuncta peperit semper, & deinceps paritura sit, uelut hominem consenuisse. Nec posthæc reor intemperátia cœli nobis ista, sed nostro potius accidere uitio, qui rem rusticam pessimo cuiq; seruorum uelut carnifici noxiæ dedimus, quam maiorum nostrorum optimus quisque optime tractauerit. Atqui ego satis mirari non possum, quid ita dicendi cupidi seligant oratorem, cuius imitentur eloquentiam, mensurarum, & numerorum modum rimantes placitæ disciplinæ consectentur magistrum uocis, & cantus modulatorem, nec minus corporis gesticulatorem scrupulosissimæ requirant saltationis, ac musicæ rationis studiosi. Iam'q; qui ædificare uelint, fabros, & architectos aduocent, qui nauigia mari concredere, gubernandi peritos, qui bella moliri, armorum, & militiæ gnaros, &, ne singula persequar, ei studio, quod quis agere uelit, consultissimum rectorem adhibeat. Denique animi sibi quisque formatorem, præceptorem'q; uirtutis è cœtu sapientium arcessat. Sola res rústica, quæ sine dubitatione proxima, & quasi consanguinea sapientiæ est, tam discentibus egeat, quàm magistris. Adhuc enim scholas Rhetorum, & (ut dixi) geometrarum, musicorum'q;, uel quod magis mirandum est, contemptissimorum uitiorũ officinas gulosius condiendi cibos, & luxuriosius fercula struendi, capitum'q;, & capillorum concinnatores non solum esse audiui, sed & ipse uidi. Agricolationis neque doctores qui se profiterentur, neq; discipulos cognoui. Cum etiam si prædictarum artium professori-

bus ciuitas egeret, tamen sicut apud priscos florere posset resp. Nam sine ludicris artibus, atque etiam sine causidicis olim satis felices fuere, futuræq; sunt urbes. At sine agricultoribus nec consistere mortales, nec ali posse manifestum est. quo magis prodigij simile est, quod accidit, ut res corporibus nostris, uitæq; utilitati maxime conueniens minimam usque in hoc tempus consumationem haberet, id'q; sperneretur genus amplificandi, retinendi'q; patrimonij, quod omni crimine caret. Nã cætera diuersa, & quasi repugnantia dissident à iustitia. Nisi æquius existimamus cepisse prædam ex militia, quæ nobis nihil sine sanguine, et cladibus alienis affert. An bellum perosis, maris, & negotiationis alea sit optabilior, ut rupto naturæ fœdere, terrestre animal homo, uentorum, & maris obiectus iræ, se fluctibus audeat credere, semper'q; ritu uolucrum, longinqui litoris peregrinus, ignotum pererret orbem? An fœneratio probabilior sit etiam his inuisa, quibus succurrere uidetur? Sed ne caninum quidem (sicut dixere ueteres) studium præstantius locupletissimum quenq; adlatrandi, & contra innocentes, ac pro nocentibus neglectum à maioribus, à nobis etiam concessum intra mœnia, & in ipso foro latrocinium? An honestius duxerim mercenarij salutatoris mendacissimum aucupium circumuolitantis limina potentiorum, somnum'q; regis sui rumoribus augurantis, neque enim roganti quid agatur intusr, respondere serui dignantur. An putem fortunatius à cathenato repulsum ianitore sæpe nocte sera foribus ingratis adiacere, miserrimo'q; famulatu per dedecus, fascium decus, & imperium profuso tamen patrimonio mercari? Nam nec gratuitæ seruituti, sed donis rependitur honor. quæ si & ipsa, & eorum similia bonis fugienda sunt, superest (ut dixi) unũ genus liberale, & ingenuum rei familiaris augendæ, quod ex agricolatione contingit. Cuius præcepta si uel temere ab indoctis, dum tamen agrorum possessoribus, antiquo more administrarentur, minus iacturæ paterentur res rusticæ. Nam industria dominorum cum ignorantiæ detrimentis multa pensaret. Nec quorum commodum ageretur, tota uita uellent imprudentes negotij sui conspici, eo'q; discendi cupidiores agricolationem pernoscerent. Nunc & ipsi prædia nostra colere dedignamur, & nullius momenti ducimus peritissimum quenque uillicum facere, uel si nescium, certe uigoris experrecti, quo celerius, quod ignoret, addiscat. Sed siue fundũ locuples mercatus est, è turba pedisequorum, lecticariorum'q; defectissimum annis, & uiribus in agrum relegat (cum istud opus non solum scientiam, sed & uiridem ætatem cum robore corporis ad labores sufferẽdos desyderet)

sine

siue mediarum facultatum dominus ex mercenarijs aliquem iam recusantem quotidianum illud tributum, qui uectigalis esse non possit, ignarum rei, cui præfuturus est, magistrum fieri iubet. Quæ cum animaduertam sæpe mecum retractans, ac recogitans, quàm turpi consensu deserta exolcuerit disciplina ruris, uereor, ne flagitiosa, & quodammodo pudẽda, aut inhonesta uideatur ingenuis. Verum cum plurimis monimentis scriptorum admonear apud antiquos nostros fuisse gloriæ curam rusticationis (ex qua Quintius Cincinnatus obsessi consulis, & exercitus liberator, ab aratro uocatus ad dictaturam uenerit. ac rursus fascibus depositis, quos festinantius uictor reddiderat, quàm sumpserat imperator, ad eosdem iuuencos, & quatuor iugerum auitum hærediolum redierit. Itemq; C. Fabritius, & Curius Dentatus. alter Pyrrho finibus Italiæ pulso, domitis alter Sabinis accepta, quæ uiritim diuidebantur captiui agri, septem iugera, non minus industrie coluerit, quàm fortiter armis quæsierat. Et ne singulos intempestiue nunc persequar, cum tot alios Romani generis intuear memorabiles duces hoc semper duplici studio floruisse, uel defendẽdi, uel colendi, patrios, quæsitos'ue fines) intelligo luxuriæ, & delitijs nostris pristinum morem, uirilemq; uitam displicuisse. Omnes enim (sicut M. Varro iam temporibus auorum conquestus est) patres familiæ falce, & aratro relictis intra murum correpsimus, & in circis potius, ac theatris, quàm in segetibus, & uinetis manus mouemus. attonitiq; miramur gestus effœminatorum, quod à natura sexum uiris denegatum muliebri motu mentiantur, decipiantq; oculos spectantiũ. Mox deinde ut apti ueniamus ad ganeas, quotidianam cruditatem laconicis excoquimus, & exucto sudore sitim quærimus, noctesq; libidinibus, & ebrietatibus, dies ludo, uel somno consumimus. Ac nos metipsos ducimus fortunatos, quod nec orientem solem uidemus, nec occidentem, itaque istam uitam socordem persequitur ualetudo. Nam sic iuuenum corpora fluxa, & resoluta sunt, ut nihil mors mutatura uideatur. At mehercule uera illa Romuli proles assiduis uenatibus, nec minus agrestibus operibus exercitata, firmissimis præualuit corporibus, ac militiam belli, cum res postulauit, facile sustinuit durata pacis laboribus, semperq; rusticam plebem præposuit urbanæ. Vt enim qui in uillis intra consepta morarentur, quàm qui foris terrã molirentur, ignauiores habitos, sic eos, qui sub umbra ciuitatis intra mœnia desides cunctarentur, q̃ qui rura colerent, administrentur opera colonorũ segniores uisos. Nundinarũ etiã conuẽtus manifestum est propterea usurpatos, ut nonis tantummodo diebus urbanæ res agerentur,

reliquis administrarentur rusticæ. illis enim temporibus (ut ante iam diximus) proceres ciuitatis in agris morabantur, & cum consilium publicum desyderabatur, à uillis arcessebantur in senatum. Ex quo qui eos euocabant, uiatores nominati sunt. isq́; mos dum seruatus est perseuerantissimo colendorũ agrorum studio, ueteres illi Sabini Quirites, atauiq́; Romani, quãquam inter ferrum, & ignes, hosticasq́; incursionibus uastatæ fruges, largius tamen condidere, quàm nos, quibus diuturna permittente pace prolatare licuit rem rusticam. Itaque in hoc Latio et saturnia terra, ubi dij cultus agrorum progeniem suã docuerant, ibi nunc ad hastam locamus, ut nobis ex transmarinis prouincijs aduehatur frumentum, ne fame laboremus, & uindemias condimus ex insulis Cycladibus, ac regionibus beticis, gallicisq́;. Nec mirum cum sit publice concepta, & confirmata iam uulgaris existimatio rem rusticam sordidum opus, & id esse negotium, quod nullius egeat magisterio præceptoris. At ego, cum aut magnitudinem totius rei quasi quandam uastitatem corporis, aut partium eius uelut singulorum membrorũ numerum recenseo, uereor, ne supremus ante me dies occupet, quàm uniuersam disciplinam ruris possim cognoscere. Nam qui se in hac scientia perfectum uolet profiteri, sit oportet rerum naturæ sagacissimus, declinationum mundi non ignarus, ut exploratum habeat, quid cuique plagæ conueniat, quid repugnet, syderum ortus, & occasus memoria repetat, ne imbribus, uentisq́; imminentibus opera inchoet, laboremq́; frustretur. Cœli, & anni præsentis mores intueatur. neque enim semper eundem uelut ex præscripto habitum gerunt, nec omnibus annis eodẽ uultu uenit æstas, aut hyems, nec pluuium semper est uer, aut humidus autumnus. Quæ prænoscere sine lumine animi, & sine exquisitissimis disciplinis non quenquam posse crediderim. Iam ipsa terræ uarietas, & cuiusque soli habitus, quid nobis neget, quid promittat paucorum est discernere. Cõtemplatio uero cunctarum in ea disciplina partium quãdo cuique contingit, ut & segetum, arationumq́; perciperet usum, & uarias, dissimillimasq́; terrarum species pernosceret, quarum nonnullæ colore, nonnullæ qualitate fallunt, atque in alijs regionibus nigra terra, quam pullam uocant, ut in Campania, est laudabilis, in alijs pinguis rubrica melius respõdet, quibusdam (sicut in Africa Numidia) putres arenæ fœcunditate uel robustissimum solum uincunt. In Asia, Mysiaq́; densa, & glutinosa terra maxime exuberat, atque in his ipsis habere cognitum quid recuset collis, q̃d campestris positio, quid cultus, quid syluester ager, quid humidus, et graminosus, quid siccus, & spurcus,

ratione

ratione quoq; dispicere, & in arboribus, uinetis'q;, quorũ infinita sunt genera, conserendis, ac tuendis, & in pecoribus parandis, conseruandis'q;, quoniam & hanc adsciuimus quasi agriculturæ partem, cum separata sit ab agricolatione pastoralis scientia. nec ea tamen simplex. Quippe aliud exigit equinum, atq; aliud bubulũ armentum, aliud pecus ouillum. et in eoipso dissimilem rationem postulat tarentinũ, atq; hirtum, aliud caprinum. et id ipsum aliter curatur mutilum, & raripilum, aliter cornutum, & setosum, quale est in Cilicia. Porculatoris uero, & subulci diuersa professio, diuersæ pastiones, nec eundem glabræ sues, densæ'q; cœli statum, nec eandem educationem, cultum'ue quærunt. Et ut à pecoribus recedam, quorum in parte auium cohortalium, & apium cura posita est, quis tanti studij fuit, ut super ista, quæ enumerauimus, tot nosset species insitionum? tot putationum? tot pomorum, holerum'q; cultus exercere? tot generibus ficorum, sicut rosarijs impenderet curam, cum à plerisq; etiam maiora negligantur? quanquam & ista iam non minima uectigalia multis esse cœperunt. Nam prata, & salicta, genistæ'q;, & arundines quamuis tenuem nihilo minus aliquam desydarant industriam. Post hãc tam multarũ, tam'q; multiplicium rerum prædicationem non me præterit, si quem desyderamus agricolã, quem'q; describimus, exegero à participibus agrestiũ operum tardatum iri studia discentium, qui tam uariæ, tam'q; uastæ scientiæ desperatione conterriti nolent experiri, quod se assequi posse diffident. Veruntamen quod in oratore iam M. Tullius rectissime dixit, par est eos, qui generi humano res utilissimas conquirere, & perpensas, exploratas'q; memoriæ tradere concupierint, cuncta tentare. Nec si uel illa præstantis ingenij uis, uel inclytarum artium defecerit instrumentum, confestim debemus ad otium, & inertiã deuolui, sed quod sapienter sperauimus, perseueranter consectari. Summum enim culmen affectantes satis honeste uel in secundo fastigio conspiciemur. An latiæ musæ non solos adytis suis Accium, & Virgiliũ recepere, sed eorum & proximis, & procul à secundis sacras concessere sedes? Nec Brutum, aut Cœlium, Pollionem'ue cum Messala, & Catulo deterruere ab eloquentiæ studio fulmina illa Ciceronis. Nã neq; ille ipse Cicero territus cesserat tonantibus Demostheni Platoni'q;. nec parens eloquentiæ deus ille Mæonius uastissimis fluminibus facundiæ suæ posteritatis studia restinxerat. Ac ne minoris quidem famæ opifices per tot iam secula uidemus laborem suum destituisse, qui Protogenem, Apellem'q; cum Parrhasio mirati sunt. Nec pulchritudine Iouis olympij, Mineruæ'q; phidiacæ sequentis ætatis attonitos piguit

experiri Bryaxim, Lysippum, Praxitelem, Polycletum, quid efficere, aut quousq; progredi possent. Sed in omni genere scientiæ, & summis admiratio, ueneratioq;, & inferioribus merita laus contingit. Accedit huc quod ille, quem nos perfectum esse uolumus agricolã, siquidem artis consumatæ non sit, nec in uniuersa rerũ natura sagacitatem Democriti, uel Pythagoræ non fuerit consecutus, & in motibus astrorum, uentorumq; Metonis prouidentiã, uel Eudoxi, & in pecoris cultu doctrinam Chironis, ac Melampodis, & in agrorũ, soliq; molitiõe Triptolemi, aut Aristei prudentiã, multũ tamen profecerit, si usu Tremellios, Sasernasq;, & Stolones nostros æquauerit. Potest enim nec subtilissima, nec rursus, quod aiunt, pingui Minerua res agresteis administrari. Nam illud procul uero est, quod plerique crediderunt, facillimam esse, nec ullius acuminis rusticationem. De cuius uniuersitate nihil attinet plura nunc disserere, quandoquidem cunctæ partes eius destinatis aliquot uoluminibus explicandæ sunt, quas ordine suo tunc demum persequar, cum præfatus fuero quæ reor ad uniuersam disciplinam maxime pertinere.

Præcepta, quæ sequantur qui rusticari uelint. Cap. I.

QVI studium agricolationi dederit, antiquissima sciat hæc sibi aduocanda, prudentiam rei, facultatem impendendi, uoluntatem agendi. Nam is demum cultissimum rus habebit (ut ait Tremellius) qui & colere sciet, & poterit, et uolet. neq; enim scire, aut uelle, cui q̃ satis fuerit sine sumptibus, quos exigunt opera. Nec rursus faciendi, aut impẽdendi uoluntas profuerit sine arte, qa caput est in omni negotio nosse, quid agendũ sit, maximeq; in agricultura, in qua uoluntas, facultasq; citra scientiam sæpe magnã dominis afferunt iacturã, cum imprudenter facta opera frustrantur impensas. Itaq; diligens paterfamilias, cui cordi est ex agri cultu certam sequi rationem rei familiaris augendæ, maxime curabit, ut ætatis suæ prudentissimos agricolas de quaq; re consulat, et commentarios antiquorũ sedulo scrutetur. atq; æstimet qd eorũ quisq; senserit, qd præceperit. An uniuersa, quæ maiores prodiderunt, huius temporis culturæ respondeant, an aliqua dissonent. Multos enim iam memorabiles authores comperi persuasum habere lõgo æui situ qualitatem cœli, statumq; mutari, eorumq; consultissimũ astrologiæ professorem Hipparchũ prodidisse, tempus fore, quo cardines mundi loco mouerentur. idq; etiam non spernendus author rei rusticæ Saserna uidetur adcredidisse. Nam eo libro, quẽ de agricultura scriptum reliquit, mutatum cœli statum sic colligit, quod quæ regiões

antea

antea propter hyemis assiduam uiolētiā nullā stirpem uitis, aut oleæ depositam custodire potuerint, nunc mitigato iam, & intepescēte pristino frigore largissimis oliuitatibus, liberi'q; uindemijs exuberent. Sed hæc siue falsa, seu uera ratio est, literis astrologiæ concedatur. Cætera non dissimulanda erunt agrorum cultori præcepta rusticationis, quæ cum plurima tradiderint Pœni ex Africa scriptores, multa tamen ab his falsò prodita coarguunt nostri coloni, sicut Tremellius, qui querēs id ipsum tamen excusat, q Italiæ, & Africæ solum, cœlum'q; diuersæ naturæ nequeat eosdē prouentus habere. Quæcunq; sunt autem, quæ propter disciplinam ruris nostrorū temporū cū priscis discrepet, non deterrere debent à lectione discentem. Nam multo plura reperiuntur apud ueteres, quæ nobis probanda sint, q̄ quæ repudianda. Magna porrò & græcorū turba est de rusticis rebus præcipiens, cuius princeps celeberrimus uates non minimum professioni nostræ contulit Hesiodus bœotius. Magis deinde eam iuuere fontibus orti sapientiæ Democritus Abderites, Socraticus Xenophon, Tarentinus Architas, peripatetici magister, ac discipulus Aristoteles cum Theophrasto. Siculi quoq; non mediocri cura negotium istud prosecuti sunt Hieron, & Epicharmus discipulus, Philometor, & Attalus. Athenæ uero scriptorū frequentiā pepererunt, è queis probatissimi authores Chæreas, Aristandros, Amphilochus, Euphron, Chrestus Euphronis, nō, ut multi putant, Amphipolites, qui & ipse laudabilis habetur agricola, sed indigena soli attici. Insulæ quoq; curā istam celebrauerunt, ut testis est Rhodius Epigenes, Chius Agathocles, Euagon, & Anaxipolis Thasii. Vnius quoq; de septem Biātis illius populares Mænāder, & Diodorus in primis sibi uendicauerunt agricolationis prudentiā. Nec his cessere Milesii Bacchius, et Mnasseas, Antigonus Cymæus Pergamenus, Apollonius, Dion colophonius, Hegesias maronites. Nā qdē Diophanes bithynius uticensem totum Dionysium Pœni Magonis interpretem per multa diffusum uolumina, sex epitomis circunscripsit. Et alij tamen obscuriores, quorum patrias nō accepimus, aliquod stipendium nostro studio contulerunt. Hi sunt Androtion, Aeschrion, Aristomenes, Athenagoras. Crates, Dadis, Dionysius περὶ φυτῶν, Euphorion. Nec minori fide pro uirili parte tributū nobis intulerūt Lysimachus, et Cleobolus, Menestratus, Pleutiphanes, Persis, Theophilus. Et ut agricolationē romana tandē ciuitate donemus (nā adhuc istis authoribus græcæ gētis fuit) iā nūc M. Catonē Cēsoriū illū memoremus, q eā latine loq primus instituit. Post hunc duos Sasernas patrē, et filiū, qui eam diligentius erudierunt, ac deinde Scrofam Tremillium, qui

eam eloquentem reddidit, & M. Terentiũ, qui expoliuit, mox Virgilium, qui carmine quoq; potentem fecit. Nec postremo quasi pædagogi eius meminisse dedignemur Iulij Higinij. Verũtamen, ut Carthaginiensem Magonem rusticationis parentem maxime ueneremur. Nam huius octo, et uiginti memorabilia illa uolumina ex senatusconsulto in latinum sermonem conuersa sunt. Non minorem tamen laudem meruerunt nostrorũ temporum uiri Cornelius Celsus, & Iulius Atticus. Quippe Cornelius totum corpus disciplinæ quinq; libris complexus est. Hic de una specie culturæ pertinentis ad uites singularẽ librũ edidit. Cuius uelut discipulus duo uolumina similiũ præceptorũ de uineis Iulius Græcinus composita facetius, & eruditius posteritati tradenda curauit. Hos igitur Publi Siluine prius quàm cum agricolatione contrahas, aduocato in consiliũ. nec tamen sic mente dispositus uelut summam totius rei sententijs eorũ consecuturus, quippe eiusmodi scriptorum monimenta magis instruunt, quàm faciunt artificem. Vsus, & experiẽtia dominantur in artibus. neq; est ulla disciplina, in qua non peccando discatur, nam ubi quid perperam administratum cesserit improspere, uitatur quod fefellerat, illuminatq; rectam uiã docentis magisterium. Quare nostra præcepta non consumare scientiam, sed adiuuare promittunt. nec statim quisquam compos agricolatiõis erit his perlectis rationibus, nisi & obire eas uoluerit, & per facultates potuerit. Ideoq; hæc uelut adminicula studiosis promittimus, non profutura per se sola, sed cum alijs. Ac ne ista quidem præsidia, ut diximus, non assiduus labor, & experientia uillici, non facultates, ac uoluntas impendendi tantum pollent, quantum uel una præsentia domini. quæ nisi frequens operibus interuenerit, ut in exercitu cũ abest imperator, cuncta cessãnt officia. maximeq; reor hoc significantem pœnum Magonem suorum scriptorũ primordiũ talibus auspicatum sententijs. Qui agrũ parabit, domum uendat, ne malit urbanũ, q̃ rusticum larem colere. cui magis cordi fuerit urbanum domicilium, rustico prædio non erit opus. quod ego præceptum, si posset his temporibus obseruari, non immutarem. Nunc quoniam plerosq; nostrũ ciuilis ambitio sæpe euocat, ac sæpius detinet euocatos, seq̃tur, ut suburbanum prædiũ commodissimũ esse putem, quo ut occupato quotidianus excursus facile post negotia fori contingat. Nã qui longinqua ne dicã transmarina rura mercantur, uelut hæredibus patrimonio suo, & q̃d grauius est uiui cedunt seruis suis, quoniã q̃dem & illi tam longa dominorũ distantia corrũpuntur, & corrupti post flagitia, quæ cõmiserunt, sub expectatione successorũ rapinis magis, q̃ culturæ student.

Qualiter

Qualiter dispositus fundus maxime probetur. Cap. II.

CENSEO *igitur in propinquo agrum mercari, quò et frequenter dominus ueniat, & frequentius se uenturum, quàm sit uenturus, denuntiet. Sub hoc eni metu cum familia uillicus erit in officio. Quicquid uero dabitur occasionis ruri moretur, quæ non sit mora segnis, nec umbratilis. nam diligentem patremfamilias decet agri sui particulas omnes, & omni tempore anni frequentius circumire, quo prudentius naturam soli siue in frondibus, & herbis siue iã maturis frugibus contempletur. nec ignoret quicquid in eo recte fieri poterit. nam illud uetus est, & Catonis, agrum pessime multari, cuius dominus, q͂d in eo faciendum sit, nõ docet, sed audit uillicum. quapropter uel à maioribus traditum possidenti, uel empturo fundum præcipua cura sit scire, quod maxime regionis genus probetur, ut uel careat inutili, uel mercetur laudabilem. Quod si uoto fortuna subscripserit, agrum habebimus salubri cœlo, uberi gleba, parte cãpestri, parte alia collibus uel ad orientem, uel ad meridiem molliter deuexis, terrenis'q;, alijs atq; alijs syluestribus, & asperis. nec procul à mari, aut nauigabili flumine, quò deportari fructus, et per quod merces inuehi possint. Campus in prata, & arua, salicta'q;, & arundineta digestus, ædificio subiaceat. Colles alij uacui arboribus, ut solis segetibus seruiant, quæ tamen modice siccis, ac pinguibus campis melius, quàm præcipitibus locis proueniunt. Ideo'q; etiam celsiores agri frumentarij planicies habere, & quammollissime deuexi, ac simillimi debent esse campestri positioni. alij deinde colles oliuetis, uinetis'q;, & earum futuris pedamentis uestiantur. materiam, lapidem'q;, si necessitas ædificandi coegerit, nec minus pecudibus pascua præbere possint. Tum riuos decurrentes in prata, et hortos, & salicta, uiuæ aquæ salientes demittant. nec absint greges armentorum, cæterorum'q; quadrupedum culta & dumeta pascẽtium. sed hæc positio, quam desyderamus, difficilis, & rara paucis cõtingit. Proxima est huic, quæ plurima ex his habet, tolerabilis, quæ non paucissima.*

Quæ præcipue respiciẽdo agro, ante q̃ ematur, notãda sũt. C. III.

PORCIVS *q͂dem Cato censebat in emendo, inspiciendo'q; agro præcipue duo esse consyderãda, salubritatem cœli, & ubertatem loci. quorum si alterum deesset, ac nihilo minus quis uellet incolere, mente esse captum, atq; eum ad agnatos, & gentiles deducendum. Neminẽ enim sanum debere facere sumptus in cultura sterilis soli. nec rursus pestilenti quamuis feracissimo, pingui'q; agro dominum ad fructus peruenire. Nam ubi sit cum orco ratio ponenda, ibi non modo perce-*

ptiõem fructuum, sed & uitam colonorum esse dubiã, uel potius mortem quæstu certiorem. Post hæc duo principalia, subiungebat illa nõ minus intuenda, uiam, et aquã, & uicinum. Multum conferre agris iter commodum, primum, quod est maximum, ipsam præsentiã domini, q libentius commeaturus sit, si uexationem uiæ non reformidet, deinde ad uehenda, & exportanda utensilia, quæ res frugibus conditis auget pretium, et minuit impensas rerum iuectarum, qa minoris apportentur eò, quò facili nisu ꝑueniatur. Nec non nihil esse etiã paruo uehi, si conductis iumentis iter facias, qđ magis expedit, quàm tueri propria. Seruos quoq;, qui secuturi patremfamilias sint, non ægre iter pedibus ingredi. de bonitate aquæ ita omnibus clarum est, ut pluribus non sit disserendum. Quis enim dubitet eam maxime probatã haberi, sine qua nemo nostrum uel prosperæ, uel aduersæ ualetudinis uitã proroget? de uicini commodo non est quidem certum, quem nonnunq̃ mors, aliæq; nobiscum diuersæ causæ mutant. Et ideo quidam respuunt Catonis sententiam, qui tamen multum uidentur errare. nã quemadmodum sapientis est fortuitos casus magno animo sustinere, ita dementis est ipsum sibi malam facere fortunam. quod facit, qui nequam uicinum suis numis parat, cum à primis cunabulis (si modo liberis parentibus est oriundus) audisse potuerit

μηδ᾽ ἂν βοῦς ἀπόλοιτ᾽, εἰ μὴ γείτων κακὸς εἴη.

quod non solum de boue dicitur, sed etiã de omnibus partibus rei nostræ familiaris. adeo qdem, ut multi prætulerint carere penatibus, et propter iniurias uicinorum sedes suas profugerint. nisi aliter existimamus diuersum orbẽ gentes uniuersas petîsse relicto patrio solo, Achæos dico, et Hiberos, Albanos quoq;, nec minus Siculos, et, ut primordia nostra contingã, Pelasgos, Aborigines, Arcadas, quàm qa malos uicinos ferre non potuerant. Ac ne tantum de publicis calamitatibus loquar, priuatos quoq; memoria tradidit, & in regionibus Græciæ, et in hac ipsa hesperia detestabiles fuisse uicinos, nisi Autolicus ille cuiq̃ potuit tolerabilis esse cõterminus, aut Auentini montis icola, Palatinis ullum gaudium finitimis suis Cacus attulit. Malo. n. præteritorum, quàm præsentium meminisse, ne uicinum meum nominem, q nec arborẽ prolixiorẽ stare nostræ regionis, nec iuiolatum seminarium, nec pedamenti qcq̃ adnexum uineæ, nec etiã pecudes negligentius pasci sinit. Iure igitur (q̃tum mea fert opinio) M. Porcius talẽ pestem uitare censuit. Et in primis futurum agricolã præmonuit, ne sua sponte ad eã ꝑueniret. Nos ad cætera præcepta illud adijcimus, qđ sapiens unus de septẽ in ꝑpetuum posteritati pronuntiauit μέτρον ἄριστον, Adhibẽ

dum modum, mensurámq; rebus, idq; ut non solum aliud acturis, sed et agrum paraturis dictum itelligatur, ne maiorẽ quàm ratio calculorũ patiatur, emere uelit. nã huc ptinet præclara nostri poetæ snia.

Laudato ingentia rura. Exiguum colito.

Quod uir eruditissimus (ut mea fert opinio) traditum uetus præceptũ numeris signauit. quippe acutissimã gentem Pœnos dixisse conuenit. Imbecilliorem agrum, quàm agricolã esse debere, quoniã cum sit colluctandum cum eo, si fundus præualeat, allidi dominum. Nec dubiũ qn minus reddat laxus ager nõ recte cultus, quàm angustus eximie. Ideóq; post reges exactos liciniana illa septena iugera, quæ plebis tr. uiritim diuiserat, maiores quæstus antiqs retulere, quàm nunc nobis præbent amplissima ueruacta. tanta qdem Curius Dentatus, quem paulo ante retulimus, prospero ductu parta uictoria ob eximiã uirtutem deferente populo præmij nomine qnquaginta soli iugera supra cõsularem, triumphalẽq; fortunã putauit esse. Repudiatóq; publico munere populari, ac plebeia mensura contentus fuit. Mox etiam cum agrorum uastitatem uictoriæ nostræ, & internitiones hostium fecissent, criminosum tamen senatori fuit, supra qnquaginta iugera possedisse. Suáq; lege C. Licinius dãnatus est, qđ agri modum, quem in magistratu rogatione tribunitia promulgauerat, ĩmodica possidendi libidine trãscendisset. nec magis qa superbum uidebatur tantum loci detinere, quàm qa flagitiosum quos hostis profugiendo desolasset agros, nouo more ciuem romanũ supra uires patrimonij possidẽdo deserere. Modus ergo, q in omnibus rebus, etiã parãdis agris adhibebitur. tantum .n. obtinẽdum est, q̃to est opus, ut emisse uideamur, quo potiremur, non quo oneraremur ipsi, atq; alijs fruendum eriperemus, more præpotentium, qui possident fines gentium, quos ne circumire equis qdem ualent, sed proculcandos pecudibus, et uastandos, ac populandos feris derelinquunt, aut occupatos nexu ciuium, et ergastulis tenent. Modus autem erit sua cuiq; moderata uoluntas, facultásq;. Neque enim satis est, ut iam prius dixi, possidere uelle, si colere non possis.

De salubritate regionum. Cap. IIII

SEQVITVR Deinceps cæsonianum præceptum, quo fertur usus etiam Cato, mercaturis agrum esse reuisendum sæpius eum, quem uelint mercari. Nam prima inspectione neque uitia, neque uirtutes abditas ostendit, quæ mox retractantibus facilius apparent. Inspectionis quoque uelut formula nobis à maioribus tradita est. Agri pinguis, ac læti, de cuius qualitate dicemus suo loco, cum de generibus terræ disseremus. In uniuersum tamen quasi testifi

cendum, atque sæpius prædicandum habeo, quod primo iam punico bello dux inclytissimus M. Attilius Regulus dixisse memoratur, fundum, sicuti ne fœcundissimi quidem soli, cum sit insalubris, ita nec effœti, si uel saluberrimus sit, parãdum. quod Attilius ætatis suæ agricolis maiore cum authoritate suadebat peritus usu. Nã pupiniæ pestilentis simul, & exilis agri cultorem fuisse eum loquuntur historiæ. Quapropter cum sit sapientis non ubiq; emere, nec aut ubertatis illecebris, aut delitiarum concinnitate decipi, sic uere industrij patrisfamilias est quicquid aut emerit, aut acceperit, facere fructuosum, atque utile, quoniam et grauioris cœli multa remedia priores tradiderunt, quibus mitigetur pestifera lues, & in exili terra cultoris prudentia, ac diligentia maciem soli uincere potest. Hæc autem consequemur, si uerissimo uati, uelut oraculo crediderimus dicenti.

Ventos, & uarium cœli prædiscere morem
Cura sit, ac patrios cultusq;, habitusq; locorum.
Et quid quæq; ferat regio, & quid quæq; recuset.

Nec contenti tamen authoritate uel priorum, uel præsentium colonorum nostra prætermiserimus exempla, nouaq;, quæ temptauerimus, experimenta. Quod etsi per partes nonnunquam damnosum est, in summa tamen fit compendiosum, quod nullus ager sine profectu colitur, simul attentando possessor efficit, ut in id formetur, quod maxime præstare possit. ea res etiam feracissimos agros utiliores reddit. Itaq; nusquam experimentorum uarietas obmittenda est. Longeq; etiam in pingui solo magis audendum, quoniam nec laborem, nec sumptum frustratur effectus. Sed quoniam refert qualis fundus, & quomodo colatur, tum uilla qualiter ædificetur, & quàm utiliter, disponatur. Multos enim decrrasse, memoria prodidit, sicut præstantissimos uiros. L. Lucullum, & Q. Scæuolam, quorum alter maiores, alter minus amplas, quàm postulauit modus agri, uillas extruxit, cum utrunque sit contra rem familiarem. Diffusiora enim consepta non solum pluris ædificamus, sed etiam impensis maioribus tuemur at minora cum sunt, quàm postulat fundus, dilabitur fructus. nam & humidæ res, et siccæ, quas terra progenerat, facile uitiantur, si aut non sunt, aut propter angustias, incommoda sunt tecta, quibus inferantur. Pro portione etiam facultatum, quam optime paterfamilias debet habitare, & libentius rus ueniat, et degat in eo. Iucundius utiq; uiro si etiã matrona comitabitur, cuius ut sexus, ita animus est delicatior. quã obrẽ amœnitate aliqua demerenda erit, quo pacientius moretur cum uiro. Eleganter igitur ædificet agricola, nec sit tamen ædificator, atque areæ idem

tantum complectatur, quod ait Cato, quantum ne uilla fundum quærat, ne'ue fundus uillam, cuius uniuersum situm qualem oporteat esse, nunc explicabimus. quod inchoatur ædificium, sicut salubri regione, ita saluberrima parte regionis debet constitui. nam circunfusus aer, atque corruptus plurimas affert corporibus nostris causas offensarum. Sunt quædam loca, quæ solstitijs minus concalescunt, sed frigoribus hyemis intolerabiliter horrent, sicut Thebas ferunt Bœotias. Sunt quæ tepent hyeme, sed æstate sæuissime candent, ut affirmant euboicam Calcidem. Petatur igitur aer calore, & frigore temperatus, quem ferè medius obtinet collis, quod neque depressus hyeme pruinis torpet, aut torret æstate uaporibus, neque elatus in summa montium perexiguis uentorum motibus, aut pluuijs omni tempore anni sæuit. Hæc igitur est medij collis optima positio, loco tamen ipso paululum intumescente, ne cum à uertice torrens imbribus conceptus effluxerit, fundamenta conuellat.

De Aqua. Caput. V.

SIT Autem uel intra uillam, uel extrinsecus inductus fons perennis, lignatio, pabulum'q; uicinum. Si deerit fluens unda, putealis quæratur in uicino, quæ non sit haustus profundi, non amari saporis, aut salsi. hæc quoq; si deficient, & spes arctior aquæ manantis coegerit, uastæ cisternæ hominibus, piscinæ'q; pecoribus instruantur, colligendæ aquæ tandem pluuiali, quæ salubritati corporis est accommodatissima. sed ea sic habetur eximia, si fictilibus tubis in contectam cisternam deducatur. huic proxima fluens aqua è montibus oriunda, si per saxa præceps deuoluitur, ut est in guarceno campaniæ. Tertia putealis, uel collina, uel quæ non infima ualle reperitur. Deterrima palustris, quæ pigro lapsu repit. Pestilens, quæ in palude semper consistit. Hic idem tamen humor quamuis nocentis naturæ, temporibus tamen hyemis edomitus imbribus mitescit, ex quo cœlestis aqua maxime salubris intelligitur, quod etiam uenenati liquoris eluit perniciem. sed hanc potui probatissimam diximus. Cæterum ad æstuum temperandos calores, & amœnitatem locorum, plurimum conferunt salientes riui, quos (si conditio loci patietur) qualescunq;, dummodo dulces, utiq; perducendos in uillam censeo. Sin summotus longius à collibus erit amnis, & loci salubritas, editior'q; situs ripæ permittet superponere uillam profluenti, cauendum tamen erit, ut à tergo potius, quàm præ se flumen habeat, & ut ædificij frons auersa sit ab infestis eius regionis uentis, & amicissimis aduersa, cum pleriq; amnes æstate uaporatis, hyeme frigidis nebulis caligent, quæ nisi ui maiore inspirantium

uentorum submouentur, pecudibus, hominibus'q; conferunt pestem. Optime autem salubribus, ut dixi, locis ad orientem, uel ad meridiem, grauibus ad septentrionem uilla conuertitur. eadem'q; semper mare recte conspicit, cum pulsatur, ac fluctu respergitur, nunquam ex ripa, sed paulum summota à litore. Nam præstat à mari lõgo potius interuallo, quàm breui refugisse, quia media sunt spatia grauioris halitus, nec paludem quidem uicinam esse oportet ædificijs, nec iunctam militarem uiam, quod illa caloribus noxiũ uirus eructat, & infestis aculeis armata gignit animalia, quæ in nos densissimis examinibus inuolant. Tum etiam natricum, serpentium'q; pestes hyberna destitutas uligne, cœno, & fermentata colluuie uenenatas emittit, ex quibus sæpe contrahuntur cæci morbi, quorum causas ne medici quidem perspicere queunt. sed & anni toto tempore situs, atq; humor instrumentum rusticum, supellectilem'q;, & ĩconditos, conditos'q; fructus corrumpit. Hæc autem prætereuntium uiatorum populationibus, & assiduis diuertentium hospitijs infestat rem familiarem, propter quæ censeo eiusmodi uitare incommoda, uillam'q; nec in uia, nec pestilenti loco, sed procul, & editiore situ condere, ut frons eius ad orientem æquinoctialem directa sit. Nam eiusmodi positio medium, temperatum'q; libramentum uentorum hyemalium, & æstiuorum tenet, quanto'q; fuerit ædificij solum pronius orienti, tanto et æstate liberius capere perflatus, & hyemis procellis minus infestari, et matutino regelari ortu poterit, ut concreti rores liquescant, quoniam ferè pestilens habetur, quod est remotum, ac sinistrum soli, & apricis flatibus, qbus si caret nulla alia uis potest nocturnas pruinas, & quodcunq; rubiginis, aut spurciciæ resedit, siccare, atq; detergere. hæc autem cum hominibus afferant perniciem, tum & armentis, & uirentibus, eorum'q; fructibus. Sed quisquis ædificia uolet in decliuibus areis extruere, semper ab inferiore parte auspicetur, quia cum ex depressiore loco fuerint orsa fundamenta, non solum superficiem suam facile sustinebunt, sed & pro fultura, & substructione fungentur aduersus ea, quæ mox si forte uillam prolatare libuerit, ad superiorem partem applicabuntur. quippe ab imo præstructa ualenter resistent contra ea, quæ postmodum superposita incumbent. at si summa pars cliui fundata, propriam mollem susceperit, qcquid ab ĩferiore mox apposueris, fissum erit, rimosum'q;. Nã nouum cum ueteri adstruitur, rimoso'q; recẽs, ædificium quasi surgenti reluctans oneri cedit, & quod prius extructum imminebit cedenti paulatim degrauatum pondere suo præceps attrahetur. Igitur id structuræ uitium cum primũ statim fundamenta iaciuntur, euitandũ ẽ.

De positione uillæ. Cap. VI.

MODVS autem, membrorumq́; numerus aptetur uniuerso con septo, & diuidatur in tres partes, urbanam, rusticam, & fructuariá. Vrbana rursus in hyberna, et æstiua sic digeratur, ut spectent hyemalis temporis cubicula brumalē orientem, cœnationes æquinoctialem occidentem. Rursus æstiua cubicula spectent meridiem æquinoctialem, sed cœnatiōes eiusdem temporis prospectent hybernum oriētem, Balnearia occidenti æstiuo aduertantur, ut sint post meridiem, & usq; in uesperum inlustria. Ambulationes meridiano æquinoctiali subiectæ sint, ut & hyeme plurimum solis, & æstate minimum recipiāt. At in rustica parte magna, & alta culina ponetur, ut et contignatio careat incendij pículo, et in ea commode familiares omni tempore anni morari queant. Optime solutis seruis cællæ meridiem æqnoctialem spectantes fient, uinctis q̄saluberrimum subterraneum ergastulum, plurimis sitq́; id angustis illustratum fenestris, atq; à terra sic editis, ne manu contingi possint. Pecudibus fiant stabula, quæ neq; frigore, neq; calore ĩfestentur, domitis armentis duplicia bubilia sint, hyberna, atq; æstiua. Cæteris autem pecoribus, quæ intra uillam esse conuenit, ex parte tecta loca, ex parte sub dio parietibus altis circumsepta, ut illic ꝑ hyemem, hic per æstatem sine uiolentia ferarum conqescant. Sed omnia stabula sic ordinentur, neqs humor influere possit, & ut qsq; q ibi conceptus fuerit, q̄celerrime dilabatur, ut nec fundamēta parietū corrūpantur, nec ungulæ pecudū. Lata bubilia esse oportebit pedes X. uel minime nouē, quæ mensura et ad procumbendū pecori, et iugario ad circūeundū laxa ministeria præbeat. Nō altius edita esse præsepia conuenit, quàm ut bos, aut iumētum sine incōmodo stans uesci possit. Villico iuxta ianuā fiat habitatio, ut intrantium, exeuntiumq́; cōspectum habeat. Procuratori supra ianuā ob easdem causas, & is tamē uillicum obseruet ex uicino. Sitq́; utriq; proximum horreum, quò conferatur oē rusticum ĩstrumentum, et intra id ipsum clausus locus, quò ferramenta conditur. Bubulcis, pastoribusq́; cællæ ponātur iuxta sua pecora, ut ad eorū curā sit opportunus excursus. Omnes tamē q̄proxime alter ab altero debēt habitare, ne uillici diuersas ꝑtes circūeuntis sedulitas distendatur, et ut ĩter se diligētiæ, et negligētiæ cuiusq; testes sint. Pars autem fructuaria diuiditur ĩ cællā oleariā, torculariā, cællā uinariā, defrutariā, fœnilia, paleariaq́;, et apothecas, & horrea, ut ex ijs, quæ sunt in plano, custodiā recipiant humidarū rerum tanq̄ uini, aut olei uenaliū. Siccæ autē res congerantur tabulatis, ut frumenta, fœnum, frōdes, paleæ, cæteraq́; pabula. sed granaria, ut dixi scalis

adeantur, & modicis fenestellis aquilonibus inspirentur. Nam ea cœli positio maxime frigida, & minime humida est, quæ utraq; perennitatem conditis frumentis afferunt. Eadem ratio est in plano sitæ uinariæ cællæ, quæ summota procul esse debet à balneis, furno, sterquilinio, reliquis'q; immundicijs tetrum odorem spirantibus, nec minus à cisternis, aquis'ue salientibus, ex quibus qui extrahitur humor, uinum corrumpit. Neq; me præterit sedem frumentis optimam quibusdam uideri horreum camera contectum, cuius solũ terrenum prius, quàm consternatur perfossum, & amurca recenti non salsa madefactum, uelut signinum opus pauiculis condensatur. Tum deinde cum exaruit similí modo pauimenta testacea, quæ pro aqua receperint amurcam mistam calci, & arenæ supersternuntur, & magna ui pauiculis inculcantur, atq; expoliuntur, omnes'q; parietum, & soli iuncturæ testaceis puluinis fibulantur. Nam ferè cum his partibus ædificia rimas egerunt, caua præbent, & latebras subterraneis animalibus. Sed & lacubus distinguntur granaria, ut separatim quæq; legumina ponantur. Parietes oblinuntur amurca subacto luto, cui pro paleis admista sunt arida oleastri, uel si ea non sunt, oleæ folia. Deinde cum prædictum tectorium inaruit, rursus amurca respergitur, qua siccata, frumẽtum infertur. Ea res ab noxa curculionum, & similium animalium commodissime uidetur conditas fruges defendere, quæ nisi diligenter repositæ sint, celeriter ab ijs cõsumuntur. Sed id genus horrei, quod scripsimus, nisi sit in sicca positione uillæ, quamuis granum robustissimum corrumpit situ, qui si nullus adsit, possunt etiam defossa frumenta seruari, sicut transmarinis quibusdam prouincijs, ubi puteorum in modum, quos appellant Syros, exhausta humus, editos à se fructus recipit. Sed nos in nostris regionibus, quæ redundant uligine, magis illam positionem pẽsilis horrei, & hanc curam pauimentorum, & parietum probamus, quoniam (ut retuli) sic emunita sola, & latera horreorum prohibent curculionem, quod genus exitij cum incidit, multi opinantur arceri posse, si excisæ fruges in horreo uentilentur, & quasi refrigerentur. Id autem falsissimum est. neque enim hoc facto expelluntur animalia, sed immiscentur totis aceruis, qui si maneant immoti, summis tantum partibus infestantur, quoniã infra mensuram palmi non nascitur curculio. longe'q; præstat id solum, quod iã uitiatum est, quàm totum periculo subijcere. nam cum exiget usus, facile est eo sublato, quod uitiatum erit, integro inferiore uti. sed hæc, & si extrinsecus, non tamen intempestiue uideor hoc loco retulisse. Torcularia præcipue, cællæ'q; oleariæ calidæ esse debent, quia commodius omnis

liquor uapore soluitur, ac frigoribus magis constringitur. Oleum, quod minus prouenit, si congelatur, fracescet, sed ut calore naturali est opus, qui contingit positione coeli, & declinatione, ita non est opus ignibus, aut flammis, quoniam fumo, & fuligine sapor olei corrumpitur. Propter quod torcular debet à meridiana parte inlustrari, necesse ne habeamus ignes, lucernamq; adhibere, cum premetur olea. Cortinale ubi defrutum fiat, nec angustum, nec obscurum sit, ut sine incommodo minister, qui sapam decoquet, uersari possit. Fumarium quoq;, quo materia (si non sit iampridem caesa) festinato siccetur, in parte rusticae uillae fieri potest iunctum rusticis balneis. nam eas quoque refert esse, in quibus familia, sed tantum ferijs lauetur. Neque enim corporis robori conuenit frequẽs usus earum. Apothecae recte superponentur his locis, unde plerunque fumus earum exoritur, quoniam uina celerius uetustescunt, quae fumi quodam tenore praecoquem maturitatem trahunt. Propter quod & aliud tabulatum esse debebit, quo admoueantur, ne rursus nimia suffitione medicata sint, quod ad uillae situm, partiumq; eius dispositionem satis dictum est. Circa uillã deinceps haec esse oportebit, furnum, & pistrinum, quantum futurus numerus colonorum postulauerit. Piscinas minimum duas, alterã, quae anseribus, ac pecoribus seruiat, alteram, in qua lupinum, uimina, & uirgas, atque alia, quae sunt usibus nostris apta maceremus. Sterquilinia quoque duo sint. unum, quod noua purgamenta recipiat, & in annum conseruet, alterum, ex quo uetera uehantur. sed utrunq; more piscinarum deuexum leni cliuo, & extructum, pauitumq; solum habeat, ne humorem transmittant. Plurimum enim refert non adsiccato succo fimum uires continere, & assiduo macerari liquore, ut siqua interiecta sint stramentis, aut paleis, spinarum, uel graminum semina intereant, nec in agrum exportata, segetes herbidas reddant. Ideoq; periti rustici quicquid ouilibus, stabulisq; conuersum progesserunt, superpositis uirgeis cratibus tegunt, nec arescere uentis sinunt, aut solis incursu patiũtur exuri. Area, si competit, ita constituenda est, ut uel à domino, uel certe à procuratore despici possit. Eaq; optima est silice constrata, quod & celeriter frumenta deteruntur, nõ cedente solo pulsibus ungularum, tribularumq;, & eadem euentilata mundiora sunt, lapillisq; carent, & glebulis, quas per trituram ferè terrena remittit area. Huic autem nubilarium applicari debet, maximeq; in Italia propter inconstantiam coeli, quo collata semitrita frumenta protegantur, si subitaneus imber incesserit. Nã in transmarinis quibusdam regionibus, ubi aestas pluuia caret, superuacuum

est. Pomaria quoque, & hortos oportet septo circundari, & esse in propinquo, atq; in ea parte, quò possit omnis stercorata colluuies cortis, balineorumq́;, & oleis expressa amurcæ sanies influere. nã eiusmodi quoq; lætatur alimentis, & olus, & arbor.

De officijs patrisfamilias. Cap. VII.

HIS omnibus ita uel acceptis, uel compositis præcipua cura domini requiritur, cum in cæteris rebus, tum maxime in hominibus. Atq; hi uel coloni, uel serui sunt soluti, aut uincti. Comiter agat cum colonis, facilemq́; se præbeat, & auarius opus exigat, quàm pensiones, quoniam & minus id offendit, & tamen in uniuersum magis prodest. Nam ubi sedulo colitur ager, plerunque compendium, nunquam (nisi si cœli maior uis, aut prædonis incessit) detrimentum affert, eoq́; remissionem colonus petere non audet. Sed nec dominus in unaquaq; re, cui colonum obligauerit, tenax esse iuris sui debet, sicut in diebus pecuniarum, ut lignis, & cæteris paruis accessionibus exigendis, quarum cura maiorem molestiam, quàm impensam rusticis affert. Nec sanè est uindicandum nobis quicquid licet. Nam summum ius antiqui summam putabant crucem. Nec rursus in totum remittendum, quoniam uel optima nomina non appellando, fieri mala fœnerator Alphius dixisse uerissime fertur. Sed & ipse nostra memoria ueterem consularem, uirumq́; opulentissimum L. Volusium asseuerãtem audiui patrisfamilias felicissimum fundum esse, qui colonos indigenas haberet, & tanquam in paterna possessione natos iam inde à cunabulis longa familiaritate retineret. Ita certe mea fert opinio rem malam esse frequentem locationem fundi, peiorem tamen urbanum colonum, qui per familiam mauult agrum, quàm per se colere. Saserna dicebat ab eiusmodi homine ferè pro mercede litem reddi. Propter quod operam dandam esse, ut & rusticos, & eosdem assiduos colonos retineamus, cum aut nobismetipsis non licuerit, aut per domesticos colere non expedierit, quod tamen non euenit, nisi in his regionibus, quæ grauitate cœli, soliq́; sterilitate uastantur. Cæterum cum mediocris adest, & salubritas, et terræ bonitas, nunquam nõ ex agro plus sua cuique cura reddidit, quàm coloni, nunquam non etiam uillici, nisi si maxima uel negligentia serui, uel rapacitas interuenit. Quæ utraque peccata plerunq; uitio domini uel committi, uel foueri nihil dubium est, cum liceat aut cauere, ne talis præficiatur negotio, aut iam præpositus, ut submoueatur, curare. In longinquis tamen fundis, in quos non est facilis excursus patrisfamilias, cum omne genus agri

tolerabilius sit sub liberis colonis, quàm sub uillicis seruis habere, tum præcipue frumentarium, quē minime (sicut uineas, aut arbustum) colonus euertere potest, & maxime uexant serui, qui boues elocant, eosdemq́; & cætera pecora male pascunt, nec industrie terram uertunt, longeq́; plus imputant seminis iacti, quàm quod seuerint. Sed nec quod terræ mandauerint sic adiuuant, ut recte proueniat. idq́; cum in aream contulerunt, per trituram quotidie minuunt uel fraude, uel negligentia. Nam & ipsi diripiunt, & ab alijs furibus non custodiunt. Sed nec conditum cum fide, rationibus inferunt, ita fit, ut & actor, & familia peccent, & ager sæpius infametur, quare talis generis prædium, si (ut dixi) domini præsentia cariturum est, censeo locandum.

De Pecore, & pecorum magistris. Cap. VIII.

PROXIMA est cura de seruis, cui quenque officio præponere conueniat, quosq́; & qualibus operibus destinare. Igitur præmoneo, ne uillicum ex eo genere seruorum, qui corpore placuerunt, instituamus, ne ex eo quidem ordine, qui urbanas, ac delicatas artes exercuerit. Socors, & somniculosum genus id mancipiorum otijs, campo, circo, theatris, aleæ, popinæ, lupanaribus consuetum, nunquam non easdem ineptias somniat, quas cum in agriculturam transtulit, non tantum in ipso seruo, quantum in uniuersa re detrimenti dominus capit. Eligendus est rusticis operibus ab infante duratus, & inspectus experimentis. Si tamen is non erit, de ijs præficiatur, qui seruitutem laboriosam tolerauerunt. Iamq́; is transcenderit ætatem primæ iuuentæ, nec dum senectutis attigerit, illa ne & authoritatem detrahat ad imperium, cum maiores dedignentur parere adolescentulo. Hæc ne laboriosissimo succumbat operi. Mediæ igitur sit ætatis, & firmi roboris, peritus rerum rusticarum, aut certe maxime curæ, quo celerius addiscat. Nam non est nostri negotij alterum imperare, & alterum docere. neque enim recte opus exigere ualet, qui quid, aut qualiter faciendum sit, ab subiecto, discit. Potest etiam illiteratus, dummodo tenacissimæ sit memoriæ, rem satis commode administrare. Eiusmodi uilli cū Cornelius Celsus ait, sæpius numos domino, quàm librum afferre, quia nescius literarum, uel ipse minus possit rationes confingere, uel per aliū propter conscientiam fraudis timere. Sed qualicunque uillico contubernalis mulier assignanda est, quæ contineat eum, & in quibusdam rebus tamen adiuuet. Idemq́; actori præcipiendum est, ne conuictum cum domestico, multoq́; minus cum ex-

tero habeat. Nonnunquam tamen eum, quem assidue sedulum, & fortem in operibus administrandis cognouerit, honoris causa mensæ suæ die festo dignetur adhibere. Sacrificia nisi ex præcepto domini ne fecerit. Aruspices, sagas'q;, quæ utraq; genera uana superstitione rudeis animos ad impensas, ac deinceps ad flagitia compellunt, ne admiserit. neque urbem, neque ullas nundinas nouerit, nisi emendæ, uendendæ'ue pertinentis ad se rei causa. Villicus enim (quod ait Cato) ambulator esse non debet, nec egredi terminos, nisi ut addiscat aliquam culturã, & hoc si ita in uicino est, ut cito remeare possit. Semitas, nouos'q; limites in agro fieri ne patiatur, ne'ue hospitem nisi amicum, familiarem'q; domini necessarium receperit. ut ab his arcendus, ita exhortandus est ad instrumentorum, ferramentorum'q; curam, ut duplicia, quàm numerus seruorum exigit, refecta, & reposita custodiat, nequid à uicino petendum sit, quia plus in operis seruorum, quàm in pretio rerum eiusmodi consumitur. Cultam, uestitam'q; familiam magis utiliter, quàm delicate habeat, munitam'q; diligenter à uento, frigore, pluuia'q;, quæ cuncta prohibentur pellibus manicatis, centonibus confectis, uel sagis cucullis. id si fiat, nullus dies tam intolerabilis est, quo non sub diuo moliri aliquid possit. Nec tantum operis agrestis sit artifex, sed & animi, quantum seruile patitur ingenium, uirtutibus instructus, ut neque remisse, neque crudeliter imperet. Semper'q; aliquos ex melioribus foueat, parcat tamen etiam minus bonis, ita ut potius timeant eius seueritatem, quàm crudelitatem detestentur. Id contingere poterit, si maluerit custodire subiectos, ne peccent, quàm negligentia sua committere, ut puniat delinquentes. Nulla est autem maior uel nequissimi hominis custodia, quàm operis exactio, ut iusta reddantur, ut uillicus semper se repræsentet. Sic enim & magistri singulorum officiorum sedulo munia sua exequentur, & cæteri post fatigationem operis quieti, ac somno potius, quàm delitijs operam dabunt. Iam illa uetera, sed optimi moris, quæ nunc exoleuerunt, utinam possint obtineri, ne conseruo ministro quoquam nisi in re domini utatur, ne cibum nisi in conspectu familiæ capiat, ne'ue alium, quàm qui cæteris præbetur. sic enim curabit, ut & panis diligenter conficiat, & reliqua salubriter apparentur. Ne extra fines nisi à se missum, progredi sinat. Sed nec ipse mittat nisi magna necessitate cogente. Ne'ue negotietur sibi, pecuniam'q; domini aut animalibus, aut rebus alijs promercalibus occupet. Hæc enim negotiatio curam uillici auocat, nec unquam patitur eum cum rationibus domini paria facere. Sed ubi numeratio exigetur, rem pro numis ostendit. In uniuersum tamen hoc

maxime obtinendum ab eo est, nequid se putet scire, quod nesciat, quæratq; semper addiscere, quod ignorat. Nam cum multum prodest perite quid facere, tum plus obest perperam fecisse. Vnum enim, ac solum dominatur in rusticatione, quicquid exigit ratio culturæ semel facere, quippe cum emendatur uel imprudentia, uel negligentia iam res ipsa decoxit. Nec in tantum postmodum exuberat, ut & rem amissam restituat, & quæstum temporum præteritorum resarciat.

In cæteris seruis hæc ferè præcepta seruanda sunt, quæ me custodisse non pœnitet, ut rusticos, qui modo non incommode se gessissent, sæpius quàm urbanos, familiariusq; alloquerer, & cum comitate domini leuari perpetuum laborem eorum intelligerem. Nonnunquam etiam iocarer, & plus ipsis iocari permitterem. Iam illud sæpe facio, ut quasi cum peritioribus de aliquibus operibus nouis deliberem, et per hoc cognoscam cuiusque ingenium quale, quamq; sit prudens. Tum etiam libentius eos id opus aggredi uideo, de quo secum deliberatum, & consilio ipsorum susceptum putant. nam illa solennia sunt omnibus circunspectis, ut ergastuli mancipia recognoscant. Vt explorent, an diligenter uincta sint, an ipsæ sedes custodiæ satis tutæ, munitæq; sint, num uillicus aut alligauerit quempiam domino nesciente, aut reuinxerit. nam utrunque maxime seruare debet, ut & quem paterfamilias tali pœna multauerit, uillicus nisi eiusdem permissu compedibus non eximat, & quem ipse sua sponte uinxerit ante, quā sciat dominus, non resoluat, tantoq; curiosior inquisitio patrisfamilias debet esse pro tali genere seruorum, ne aut in uestiarijs, aut in cæteris præbitis iniuriose tractentur, quanto & pluribus subiecti, ut uillicis operum magistris, ut ergastularijs, magis obnoxij perpetiendis iniurijs, & rursus sæuitia, atque auaritia læsi magis timendi sunt. Itaque diligens dominus, cum & ab ipsis, tum & ab solutis, quibus maior est fides, quærat an ex sua constitutione iusta percipiant. Atq; ipse panis, potionisq; bonitatem gustu suo exploret, uestem, manicas, pedumq; tegmina recognoscat. Sæpe etiam quærendi potestatem faciat de ijs, qui aut crudeliter eos, aut fraudulenter infestent. Nos quidem aliquanto iuste dolentes, tam uindicamus, quàm animaduertimus in eos, qui seditionibus familiam concitant, qui calumniantur magistros suos, ac rursus præmio prosequimur eos, qui strenue, atque industrie se gerunt. Fœminis quoque fœcundioribus, quarum in sobole certus fuerit numerus honorari debet, otium nonnunquam, & libertatem dedimus, cum complures natos educassent. nā cui tres erant filij, uacatio, cui plures, libertas quoque contingebat. Hæc enim iusti=

tia, & cura patrisfamilias multum confert augendo patrimonio. Sed & illa meminerit, cum è ciuitate remeauerit, deos penates adorare, deinde, si tempestiuum erit, confestim, si minus, postero die fines oculis perlustrare, & omneis parteis agri reuisere, atq; aestimare, nunquid absentia sua de disciplina, & custodia remiserit. Num aliqua uitis, num arbor, num fruges absint. tum etiam pecus, & familiam recenseat. fundiq; instrumentum, & supellectilem, quae cuncta si per pluresis annos facere instituerit, bene moratam disciplinam, cum senectus aduenerit, obtinebit. Nec erit ulla eius aetas annis ita confecta, ut spernatur à seruis.

Qualis corporaturae mancipia, cuique operi contribuenda sunt. Cap. IX.

DICENDVM *etiam est, quibus operibus, quemq; habitum corporis, aut animi contribuendum putemus. Magistros pecoribus oportet praeponere sedulos, ac frugalissimos. ea res utraque plusquã corporis statura, roburq; confert huic negotio, quoniam id ministerium custodiae diligentis, & artis officium est. Bubulco quamuis necessaria, non tamen satis est indoles mentis, nisi eum uastitas uocis, & habitus metuendum pecudibus efficit. Sed temperet uires clementia, quoniam terribilior debet esse, quàm saeuior, ut & obsequantur eius imperijs, & diutius perennent boues non confecti uexatione simul operum, uerberumq;. Sed quae sint magistrorum munia, quaeq; bubulcorum, suo loco repetam. Nũc ammonuisse satis est, nihil in his, in illis plurimum referre uires, & proceritatem. Nam longissimum quenque aratorem (sicut dixi) faciemus, & propter id, quod paulo ante retuli, & quod in re rustica nullo minus opere fatigatur prolixior, quia in arando stiuae penè rectus innititur. media stiuus qualiscunq; status potest esse, dummodo perpetiendo labori sit idoneus. Vineae nõ sic altos, quemadmodum latos, & lacertosos uiros exigunt. nam is habitus fossuris, & putationibus, caeterisq; earum culturis magis aptus. Minus in hoc officio, quàm in caeteris agricolatio frugalitatem requirit, quia & in turba, & sub monitore uinitor opus facere debet. Ac plerunq; uelocior animus est improborum hominum, quàm desyderat huius operis conditio, non solum enim fortem, sed & acuminis strenui ministrum postulat. Ideoq; uineta plurimum per alligatos excoluntur. Nihil tamen eiusdem agilitatis homo frugi non melius quàm nequam faciet. Hoc interposui, nequis existimet in ea me opinione uersari, qua malim per noxios, q̃ per innocentes rura colere. Sed*

re. Sed

re. Sed & illud censeo ne confundantur opera familiæ, sic ut omnes omnia exequantur. Nam id minime conducit agricolæ, seu quia nemo suum proprium aliquod esse opus credit, seu quia, cum enixus est non suo, sed communi officio proficit, ideóq; labori multum se subtrahit. nec tamen uiritim malefactum deprehenditur, quod fit à multis, propter quod separandi sunt aratores à uinitoribus, & uinitores ab aratoribus, iíq; à mediastinis. Classes etiam non maiores, quàm denum hominum faciundæ, quas decurias appellauerunt antiqui, & maxime probauerunt, quod is numeri modus in opere commodissime custodiretur, nec præeuntis monitoris diligentiam multitudo confunderet. Itaque si latior est ager, in regiones deducendæ sunt eæ classes, diuidundúmq; ita opus, ut neque singuli, biniue sint, quoniam dispersi nõ facile custodiuntur. Nec tamen supra decem, ne rursus ubi nimia turba sit, id opus ad se pertinere singuli non existiment. Hæc ordinatio non solum concitat æmulationem, sed & deprehendit ignauos. Nam cum certamine opus excitetur, tum in cessantes animaduersio iusta, et sine querela uidetur adhiberi. Sed nimirum dum quæ maxime prouidenda sunt agricolæ futuro præcipimus, de salubritate, de uia, de uicino, de aqua, situ uillæ, fundi modo, colonorum, & seruorum generibus, officiorum, operúmq; distributione, tempestiue per hæc ad ipsum iam terræ cultum peruenimus, de quo pluribus libro insequente mox disseremus.

LVCII IVNII MODERATI COLVMELLAE DE RE RVSTICA LIBER SECVNDVS.

Terram nec senescere, nec fatigari, si stercoretur. Cap. I.

QVAERIS EX ME Publi Siluine, quod ego sine cunctatione non recuso docere, cur priore libro ueterum opinionem ferè omnium, qui de cultu agrorum locuti sunt, à principio confestim repulerim, falsámq; sententiam repdiauerim censentium longo æui situ, longíq; iam temporis exercitatione fatigatam, & effœtam humum consenuisse. Nec te ignoro cum & aliorum illustrium scriptorum, tum præcipue Tremellij authoritatem uereri, qui cum plurima rusticarum rerum præcepta simul eleganter, & scite memoriæ prodiderit, uidelicet illectus nimio

fauore priscorum de simili materia differentium, falsò credidit parentem omnium terram, sicut muliebrem sexum ætate anili iam confectam, progenerandis esse foetibus inhabilem. Quod ipse quoq; confiterer, si in totum nullæ fruges prouenirent. Nam & hominis tum demum declaratur sterile senium, non cum desinit mulier trigeminos, aut geminos parere, sed cum omnino nullum conceptum edere ualet. Itaque transactis iuuentæ temporibus, etiam si longa uita superest, partus tamen annis denegatus, non restituitur. At è contrario seu sponte, seu quolibet casu destituta humus, cum est repetita cultu, magno fœnore cessationis colono respondet. Non ergo est exiguarum frugum causa terræ uetustas, si modo cũ semel inuasit senectus, regressum non habet, nec reuirescere, aut repubescere potest, sed ne lassitudo quidem soli minuit agricolæ fructum. neque enim prudentis est adduci tanquam in hominibus nimia corporis exercitatione, aut oneris alicuius pondere, sic cultibus, & agitationibus agrorum fatigationem succedere. Quid ergo est inquis, quod asseuerat Tremellius intacta, & syluestria loca, cum primum cœperint cultu exuberare, mox deinde non ita respondere labori colonorum? Videt sine dubio quid eueniat, sed cur id accidat, non peruidet. neque enim iccirco rudis, & modo ex syluestri habitu in aruum transducta fœcundior haberi terra debet, quod sit requietior, & iunior, sed quod multorum annorum frondibus, & herbis, quas suapte natura progenerabat, uelut saginata largioribus pabulis facilius edendis, educandis'q; frugibus sufficit. At cum perruptæ rastris, & aratris radices herbarum, ferro'q; succisa nemora frondibus suis desierunt alere matrem, quæ'q; temporibus autumni frutetis, & arboribus delapsa folia superiaciebantur, mox cõuersa uomeribus, & inferiori solo, quod plerunque est exilius permista, atque absumpta sunt, sequitur, ut destituta pristinis alimentis macrescat humus. Non igitur fatigatione, quemadmodum plurimi crediderunt, nec senio, sed nostra scilicet inertia minus benigne nobis arua respondent. Licet enim maiorem fructum percipere, si frequenti, & tempestiua, & modica stercoratione terra refoueatur, de cuius cultu dicturos nos priori uolumine polliciti iam nunc differemus.

Quot sint genera terreni, quot deinde species generibus subiungantur. quod solum maxime probetur. Cap. II.

CALLIDISSIMI rusticarum rerũ Siluine genera terreni tria esse dixerunt. campestre, collinum, montanũ. Campũ non æquissima situm planicie, nec perlibrata, sed exigue prona. Collem clementer, & molliter

ter, & molliter assurgentem. Montem non sublimem, & asperum, sed nemorosum, & herbidum maxime probauerunt. His autem generibus singulis senæ species contribuuntur. soli pinguis, uel macri, soluti, uel spissi, humidi, uel sicci. quæ qualitates inter se mistæ uicibus, & alternatæ plurimas efficiunt agrorum uarietates. eas enumerare non est artificis agricolæ. Neq; enim artis officium est per species, quæ sunt innumerabiles, euagari, sed ingredi per genera quæ possunt, & cogitatione mentis, & ambitu uerborum facile copulari. Recurrendum est igitur ad qualitatum inter se dissidentium, quasi quasdam coniunctiones, quas græci συζυγίας ἐναντιοτήτων, nos discordantium comparationes tolerabiliter dixerimus. Atq; etiam significandum est ex omnibus, quæ terra progeneret, plura campo magis, quàm colle, plura pingui solo, quàm macro lætari. De siccaneis, & riguis non comperimus utra numero uincant, cum utiq; penè ifinita sint, quæ siccis, quæq; humidis locis gaudent, sed ex his nihil non melius resoluta humo, quàm densa prouenit. quod noster quoq; Virgilius cum, & alias fœcundi arui laudes retulisset, adiecit.

Et cui putre solum, nanq; hoc imitamur arando.

Neque enim aliud est colere, quàm resoluere, & fermentare terram, ideóq; maximos quæstus ager præbet. idem pinguis, ac putris, quia cum plurimum reddat, minimum poscit, & quod postulat, exiguo labore, atq; impēsa conficitur. Præstantissimum igitur tale solum iure dicatur. Proximum deinde huic pinguiter densum, quod impensam coloni, laboremq; magno fœtu remuneratur. Tertia est ratio loci rigui, quia sine impensa fructum reddere potest. Hanc primam Cato esse dicebat, qui maxime reditum pratorum cæteris anteponebat. sed nos de agitatione terræ nunc loquimur, non de situ. Nullum deterius habetur genus, quàm quod est siccum pariter, & densum, & macrum, quia cum difficulter tractetur, tum ne tractatum quidem gratiam refert, nec relictum pratis, uel pascuis abunde sufficit. Itaq; hic ager siue exercetur, seu cessat, colono est pœnitendus, ac tanquam pestilens refugiendus. Nam ille mortem facit, hic teterrimam comitem mortis famem. Si tamen græcis camœnis habemus fidem clamitantibus.

λιμῷ δ' οἴκτιστον θανέειν, καὶ πότμον ἐπισπεῖν. Sed nūc potius uberioris soli meminerimus, cuius demōstranda est duplex ratio, culti, & syluestris, de syluestri regione in aruorum formā redigenda prius dicemus, quoniā est antiquius facere agrum, quàm colere. Incultum igitur locū cōsyderemus, siccus, an humidus, nemorosus arboribus, an lapidibus confragosus, iunco'ne sit, an gramine uestitus, ac filictis, aliis'ue frutetis

impeditus. si humidus erit, abundantia uliginis, ante siccetur fossis. earum duo genera cognouimus, cæcarum, & patentium, spissis atque cretosis regionibus apertæ relinquuntur. at ubi solutior humus est, aliquæ fiunt patentes, quædam etiam obcæcantur, ita ut in patentes ora hiantia cæcarum competant, sed & patentes latius, & apertas summa parte, decliuesq́;, & ad solum coarctatas, imbricibus supinis similes facere conueniet. nam quarum recta sunt latera, celeriter aquis uitiantur, & superioris soli lapsibus replentur. Opertæ rursus obcæcari debebunt, sulcis in altitudinem tripedaneam depressis, qui cum parte dimidia lapides minutos, uel nudam glareā receperint, æquentur superiecta terra, quæ fuerat effossa. Vel si nec lapis erit, nec glarea, sarmentis connexus uelut funis informabitur in eam crassitudinem. quam solum fossæ possit anguste, quasi accommodatam coarctatamq́; capere. Tum per imum contendetur, ut super calcatis cupressinis, uel pineis, aut si eæ non erunt, alijs frondibus terra contegatur, in principio, atque exitu fossæ more ponticulorum binis saxis tantummodo pilarum uice constitutis, et singulis superpositis, ut eiusmodi constructio ripam sustineat, ne præcludatur humoris illapsus, atque exitus. Nemorosi, frutetosiq́; tractus duplex cura est, uel exstirpandis radicitus arboribus, & remouēdis, uel (si raræ sint) tantum succidēdis, incendendisq́;, & inarandis. at saxosum facile est expedire lectione lapidum, quorum si magna est abundantia, uelut quibusdam substructionibus partes agri sunt occupandæ, ut reliquæ emundentur, uel in altitudinem sulco depresso lapides obruendi, quod tamen ita faciēdum erit, si suadebit operarum uilitas. Iunci, & graminis pernicies repastinatio est, filicis frequens exstirpatio, quæ uel aratro fieri potest, cum intra biennium sæpius conuulsæ moriuntur, celerius etiam si eodem tempore stercores, & lupino, uel faba conseras, ut cum aliquo reditu medearis agri uitio. Nanq; constat filicem sationibus, & stercoratione facilius interimi. Verum & si subinde nascentem falce decidas, quod uel puerile opus est, intra prædictum tempus uiuacitas eius absumitur. sed iam expedienti rudis agri rationem sequitur cultorum noualium cura, de qua mox quid censeam profitebor. si quæ ante discenda sunt aruorum studiosis præcepero. Plurimos antiquorum, qui de rusticis rebus scripserunt, memoria repeto, quasi confessa, nec dubia signa pinguis, ac frumentorum fertilis agri prodidisse, dulcedinem soli propriam, herbarum, & arborum prouentum, nigrum colorem, uel cinereum. De cæteris ambigo, de colore satis admirari nō possum cum alios, tum Cornelium Celsum, non solum agricolationis, sed uniuersæ

naturæ prudentem uirum, sic & sententia, & uisu deerrasse, ut oculis eius tot paludes, tot etiam campi salinarum non occurrerent, qbus ferè contribuuntur prædicti colores. Nullum enim temere uidemus locum, qui modo pigrum contineat humorem, non eundem uel nigri, uel cinerei coloris, nisi forte in eo fallor ipse, quod non putem aut in solo limosæ paludis, & uliginis amaræ, aut in maritimis areis salinarum gigni posse iacta frumenta, sed est manifestior hic antiquorum error, quàm ut pluribus argumentis conuincendus sit, non ergo color tanquam certus author, testis est bonitatis aruorum. Et ideo frumentarius ager, idest pinguis magis alijs qualitatibus æstimandus est. Nam ut fortissimæ pecudes diuersos, ac penè innumerabiles, sic etiam robustissimæ terræ plurimos, & uarios colores sortitæ sunt. Itaque consyderandum erit, ut solum, quod excolere destinamus, pingue sit. Per se tamen id parum est, si dulcedine caret. quod utrunque satis expedita nobis ratione contingit discere. nam perexigua conspergitur aqua gleba, manu'q; subigitur, ac si glutinosa est, et quouis leuissimo tactu pressa inhærescat, & picis in morem ad digitos lentescat habendo, ut ait Virgilius. Eadem'q; illisa humo non dissipatur. ea res admonet nos inesse tali materiæ naturalē succum, & pinguitudinem. Sed et si uelis scrobibus egestam humum recondere, & recalcare, cum aliquo quasi fermento abundauerit, certum erit esse eam pinguem, cum defuerit exilem, cum æquauerit, mediocrem, qnanquam ista, quæ nunc retuli, nō tam uera possunt uideri, quàm si sit pullula terra, quæ melius prouentu frugum approbatur. Sapore quoque sic dignoscemus, si ex ea parte agri, quæ maxime displicebit, effossæ glebæ, & in fictili uase madefactæ dulci aqua permisceantur, ac more feculenti uini diligenter colatæ gustu explorentur. Nam qualem traditum ab eis retulerit humor saporem, talem esse dicemus eius soli. sed citra hoc experimentum multa sunt, quæ & dulcem terram, & frumentis habilem significent, ut iuncus, ut calamus, ut gramen, ut trifolium ebulum rubi pruni syluestres, & alia complura, quæ etiam indagatoribus aquarum nota, non nisi dulcibus terræ uenis educantur. Nec contentos esse nos oportet prima specie summi soli, sed diligenter exploranda est inferioris materiæ qualitas, terrena nec'ne sit. Frumentis autem sat erit, si æque bona suberit bipedana humus. arboribus altitudo quatuor pedum abunde est. Hæc cum ita explorauerimus, agrum sationibus faciundis expediemus. Is autem non minimum exuberat, si curiose, et scite subigitur. quare antiquissimi ferè omnes formam huius operis conscripsere, quam uelut sacita legem'q; in proscindendis agris

sequantur agricolæ. Igitur in opere boues arcte iunctos habere conuenit, quo speciosius ingrediantur sublimes, & elatis capitibus, ac minus colla eorum labefactentur, iugum'q; melius aptum ceruicibus insidat. Hoc enim genus iuncturæ maxime probatum est. Nã illud, quod in quibusdam prouincijs usurpatur, ut cornibus illigetur iugum, ferè repudiatum est ab omnibus, qui præcepta rusticis conscripserunt, neq; immerito. plus enim queunt pecudes collo, & pectore conari, quàm cornibus. Atque hoc modo tota mole corporis, toto'q; pondere nituntur. at illo retractis, & resupinis capitibus excruciantur, ægre'q; terræ summam partem leui admodum uomere sauciant. Et ideo minoribus aratris moliuntur, qui non ualent alte perfossam noualium terram rescindere. quod cum fit omnibus uirentibus plurimum confert. nam penitus aruis sulcatis maiore incremento segetum, arborũ'q; fœtus grãdescunt. Et in hoc igitur à Celso dissentio, q̃ reformidans impensam, quæ scilicet largior est in amplioribus armentis, censet exiguis uomeribus, & dentalibus terram subigere, quo minoris formæ bubus administrari id possit, ignorans plus esse reditus in ubertate frugum, quàm impendij, si maiora mercemur armenta, præsertim in Italia, ubi arbustis, atq; oleis consitus ager altius resolui, ac subigi desyderat, ut & summæ radices uitium, olearum'q; uomeribus rescindãtur, quæ si maneant, frugibus obsint, & inferiores penitus subacto solo facilius capiant humoris alimentum. Potest tamen illa Celsi ratio Numidiæ, & Aegypto conuenire, ubi plerunque arboribus uiduum solum frumentis seminatur. Atq; eiusmodi terram pinguibus arenis putrem ueluti cinerem solutam, quamuis leuissimo dente moueri satis est. Bubulcum autem per proscissum ingredi oportet, alternis'q; uersibus obliquum tenere aratrum, & alternis recto, pleno'q; sulcare, sed ita necubi crudum solum, & immotum relinquat, quod agricolæ scamnum uocant. Boues, cum ad arborẽ uenerint, fortiter retinere, ac retardare, ne in radicem maiore nisu uomis impactus colla commoueat. ne'ue aut cornu bos ad stipitem uehementius offendat, aut extremo iugo truncum delibet, ramum'q; deplantet, uoce potius, quàm uerberibus terreat. Vltima quæ sint opus recusantibus remedia, plagæ, nunquam stimulo lacessat. Iuuencum'q; reste tractum, calcitrosum etiam reddit. Nonnunquam tamen admoneat flagello. sed nec in media parte uersuræ consistat. Det'q; requiem in summa, ut spe cessandi totum spatium bos agilius enitatur. Sulcum autem dũcere longiorem, quàm pedum centum uiginti, contrarium pecori est, quoniã plus æquo fatigatur, ubi hunc modum excessit. Cum uentum erit ad uer-

suram, in priorem partem iugum propellat, & boues inhibeat, ut colla eorum refrigescant, quæ celeriter conflagrant (nisi assidue refrigerentur) & ex eo tumor, ac deinde ulcera inuadunt. Nec minus dolabra, quàm uomere bubulcus utatur, & præfractas stirpes, summasq; radices, quibus ager arbusto consitus implicatur, omneis refodiat, ac persequatur.

Quæ cura adhibenda sit bubus ab opere disiunctis. Cap. III.

BOVES *cum ab opere disiunxerit, substrictos confricet, manibusq; comprimat dorsum, & pellem reuellat, nec patiatur corpori adhærere, quia id genus morbi maxime est armentis noxium. Colla subigat, merumq; faucibus (si æstuauerint) infundat. Satis autem est singulis binos sextarios præbere. Sed ante ad præsepia boues religari non expedit, quàm sudare, atque anhelare desierint, cum deinde tempestiue potuerint uesci, non multum, nec uniuersum cibum, sed partibus, & paulatim præbere conuenit. Quē cum assumpserint ad aquā duci oportet, sibiloq; allectari, quo libentius bibant, tum demum reductos largiori pabulo satiari. Hactenus de officio bubulci dixisse abunde est, sequitur, ut tempora quoq; subigendi arui præcipiamus.*

Quo anni tempore campi arandi sint, & quomodo. Cap. IIII.

PINGVES *campi, qui diutius continent aquam, proscindendi sunt anni tempore iam incalescente, cum omneis herbas ediderint, neq; adhuc earum semina maturuerint, sed tam frequētibus, densisq; sulcis arandi sunt, ut uix dignoscatur in utram partem uomer actus sit, quoniam sic omnes radices herbarum perruptæ necantur. Sed & compluribus iterationibus sic resoluatur ueruactum in pulucrem, ut uel nullam, uel exiguam desyderet occationem, cum seminauerimus. nam ueteres romani dixerunt male subactum agrum, qui satis frugibus occandus sit. eum porrò an recte aretur, frequenter explorare debet agricola. Nec tantum uisu, qui fallitur nonnunquam, superfusa terra latentibus scamnis, uerumetiam tactu. qui minus decipitur, cum solidi rigoris admota pertica transuersis sulcis inseritur. ea si æqualiter, ac sine offensione penetrauit, manifestum est totum solum deinceps esse motum. sin autem subeunti durior aliqua pars obsistit, crudum ueruactum esse demonstrat. Hoc cum sæpius bubulci fieri uidēt, non committunt scamna facere. Igitur uliginosi campi proscindi debent post idus mensis Aprilis. Quo tempore cum arati fuerint diebus interpositis circa solstitium, quod est nonum, uel octauum Calen.*

iulias, iteratos esse oportebit, ac deinde circa Septembris Calendas tertiatos. cum id tempus ab æstiuo solstitio conuenit inter peritos rei rusticæ non esse arandum, nisi si magnis (ut fit nonnunquam) ac subitaneis imbribus, quasi hybernis pluuijs terra pmaduerit. Quod cum accidit, nihil prohibet, quo minus mense Iulio ueruacta subigantur. sed quandocunq; arabitur, obseruabimus, ne lutosus ager tractetur, ne'ue exiguis nimbus semimadidus, quam terrã rustici uariam, cariosam'q; appellant. ea est cum post longas siccitates leuis pluuia superiorẽ partem glebarum madefecit, inferiorem non attigit. Nam quæ limosa uersantur arua, toto anno desinunt posse tractari. nec sunt habilia sementi, aut occationi, aut sationi. At rursus, quæ uaria subacta sunt, continuo triẽnio sterilitate afficiuntur. Medium igitur temperamentum maxime sequamur in arandis agris, ut neque succo careant, nec abundẽt uligine. Quippe nimius humor (ut dixi) limosos, lutosos'q; reddit. at quæ siccitatibus aruerunt, expediri probe non possunt. nam uel respuitur duritia soli dens aratri. uel siqua parte penetrauit, non minute diffindit humum, sed uastos cæspites cõuellit, quibus obiacentibus impeditum aruum minus recte potest iterari, quia ponderibus glebarũ, sicut aliquibus obstantibus fundamentis uomis à sulco repellitur. quo euenit, ut in iteratione quoq; scamna fiant, & boues iniquitate operis maxime multentur. Accedit huc, quod omnis humus quamuis lætissima, tamen inferiorem partem ieiuniorem habet, eam'q; attrahunt excitatæ maiores glebæ. Quo euenit, ut infœcundior materia mista pinguiori segetem minus uberem reddat, tum etiam ratio rustici aggrauatur exiguo profectu operis. Iusta enim fieri nequeunt, cum induruit ager. Itaque siccitatibus censeo, quod iam proscissum est, iterare, pluuiam'q; operiri, quæ madefacta terra, facilem nobis culturam præbeat. Sed iugerum talis agri quatuor operis expeditur, nam cõmode proscinditur duabus. una iteratur. tertiatur dodrante. in liram statim redigitur quadrante opere. Liras autem rustici uocant easdem porcas, cum sic aratum est, ut inter duos latius distanteis sulcos medius cumulus siccam sedem frumentis præbeat. Colles pinguis soli peracta satione trimestri, mense Martio, si uero tepor cœli, siccitas'q; regionis suadebit, Februario, statim proscindendi sunt. Deinde de Aprili medio usq; in solstitium iterandi, tertiandi'q;. Septembri, circa æquinoctium, actotidem operis, quot uliginosi campi excolitur iugerum talis agri. sed in arando maxime est obseruandum, semper ut transuersus mons sulcetur. Nam hac ratione difficultas accliuitatis infringitur, labor'q; pecudum, & hominum commodissime sic minuitur. Paulum tamen quo

tiesc͡unque iterabitur, modo in elatiora, modo in depressiora cliui obliquum agi sulcum oportebit, ut in utranq; partem rescindamus, nec eodem uestigio terram moliamur. Exilis ager planus, qui aquis abundat, primum aretur, ultima in parte mensis Augusti. Subinde Septembri sit iteratus, paratusq; sementi circa æquinoctium. Expeditior autem labor eiusmodi solo est, eo quod pauciores impenduntur operæ, nam tres uni iugero sufficiunt. Item graciles cliui non sunt æstate arandi, sed circa Septembres Calendas, quoniam si ante hoc tempus proscinditur, effœta & sine succo humus æstiuo sole peruritur, nullasq; uirium reliquias habet. Itaque optime inter Calendas, & idus Septembris aratur, ac subinde iteratur. ut primis pluuijs æquinoctialibus conseri possit. neque in lira, sed sub sulco talis ager seminandus est.

Exilis terra quomodo stercoretur. Cap. V.

PRIVS TAMEN, quàm exilem terrā iteremus, stercorare cōueniet. nam eo quasi pabulo gliscit. In campo rarius, in colle spissius, acerui stercoris instar quinque modiorum disponentur, atque in plano pedes interualli quoquo uersus octo, in cliuo duobus minus relinqui sat erit. sed id nobis decrescente luna fieri placet, nam ea res herbis liberat segetes. Iugerum autē desyderat, quod spissius stercoratur, uehes quatuor, & uiginti, quod rarius, duodeuiginti. Disiectum deinde protinus fimum inarari, & obrui conuenit, ne solis halitu uires amittat. & ut permista humus prædicto alimento pinguescat. Itaque cum in agro disponentur acerui stercoris, non debet maior modus eorum dissipari, quàm quem bubulci eodem die possint obruere.

De generibus seminum. Cap. VI.

QVONIAM Sementi terram docuimus præparare, nunc seminum genera persequemur. Prima, & utilissima sunt hominibus frumenta triticum, & semen adoreum. Tritici genera complura cognouimus. Verum ex his maxime serendum est, quod robus dicitur, quoniam & pondere, & nitore præstet. Secunda conditio est habenda siliginis, cuius species in pane præcipua pondere deficitur. Tertium erit trimestre, cuius usus agricolis gratissimus. Nam ubi propter aquas, aliam'ue causam matura satio est omissa, præsidium ab hoc petitur. Id genus est siliginis. Reliquæ tritici species, nisi siquos multiplex uarietas frugum, & inanis delectat gloria, superuacuæ sunt. Adorei autem plerunq; uidimus in usu genera quatuor.

Far, quod appellatur clusinum candoris nitidi. Far, quod uocatur uennuculum rutilum, atque alterum candidum, sed utrunque maioris ponderis, quàm clusinum. Semen trimestre, quod dicitur halicastrum, idq; pondere, & bonitate est praecipuum. Sed haec genera tritici, & adorei propterea custodienda sunt agricolis, quod raro quisquā ager ita situs est, ut uno semine contenti esse possimus, interueniēte parte aliqua uel uliginosa, uel arida. Triticum autem sicco loco melius coalescat. Adoreum minus infestatur humore.

De generibus leguminum. Cap. VII.

LEGVMINVM genera cum sint complura, maxime grata, & in usu hominum uidentur, faba, lenticula, pisum, phaselus, cicer, canabis, milium, panicum, sesama, lupinum, linum etiam, & ordeum, quia ex eo ptisana est. Item pabulorum optima sunt medica, & foenum graecum. nec minus uicia. Proxima deinde cicera, & eruum, & farrago, quae est ex ordeo. sed de his prius differemus, quae nostra causa seminantur, memores antiquissimi praecepti, quo monemur, ut locis frigidis nouissime, tepidis celerius, calidis ocyssime seramus. Nunc autem proinde, ac si temperatae regioni praecepta dabimus.

Quod sit seminandi tempus. Cap. VIII.

PLACET Nostro poetae adoreum, atque etiam triticum non ante seminare, quàm occiderint uergiliae, quod ipsum numeris sic edisserit.

At si triticeam in messem, robustaq; farra
Exercebis humum, solisq; instabis aristis,
Ante tibi eoae Atlantides abscondantur.

Absconduntur autem altero, & trigesimo die post autumnale aequinoctium, quod ferè conficitur nono Calendas Octobris, propter quod intelligi debet tritici satio dierum sex, & quadraginta ab occasu uergiliarum, qui fit ante diem. IX. Cal. Nouemb. ad brumae tempora. Sic enim seruant prudentes agricolae, ut quindecim diebus prius, quàm conficiatur bruma, totidemq; post eam confectam neque arent, neq; uitem, aut arborem putent. Nos quoque non ambigimus in agro temperato, & minime humido sementem sic fieri debere. Caeterum locis uliginosis, atque exilibus, aut frigidis, aut etiam opacis plerunque citra Calendas Octobris seminare conuenire, dum sicca tellure licet, dum nubila pendent, ut prius conualescant radices frumentorum, quàm hybernis imbribus, aut gelicidijs, pruinis'ue infestentur. Sed q̃uis tempestiue sementis confecta erit,

fecta erit, cauebitur tamē, ut patenteis liras, crebrosq́; sulcos aquarios, quos nonnulli elices uocant, faciamus, & omnem humorem in colliquias, atq; inde extra segetes deriuemus. Nec ignoro quosdam ueteres authores praecepisse, ne seminarentur agri, nisi cum terra pluuijs permaduisset. Quod ego, si tempestiue competat, magis conducere agricolae non dubito. Sed si (quod euenit nonnunq̃) seri sunt imbres, quāuis sitienti solo recte semen committitur. idq́; etiam in quibusdam prouincijs, ubi status coeli talis est, usurpatur. Nam quod sicco solo ingestum, & inoccatum est, perinde ac si repositum in horreo non corrumpitur. Atq; ubi uenit imber, multorum dierum sementis uno die surgit. Tremellius q̃dem asseuerat, prius quàm impleuerit, ab auibus, aut formicis sata edi, ubi aestiuis serenitatibus ager aret. Idq́; etiam saepius nos experti, uerum adhuc esse comperimus. Magis apte tamen in eiusmodi agris adoreum, quàm triticum seritur, quoniā folliculū, quo continetur, firmū, & durabilē aduersus longioris temporis humorē habet.

Quot seminum modios iugerum postulet, & medicinae seminum. Cap. IX.

IVGERVM agri pinguis plerunq; modios tritici quatuor, mediocris quinq; postulat. Adorei modios nouem, si est laetum solum, si mediocre, decem desyderat. Nam quāuis de mensura minus authoribus conuenit, hanc tamen uideri commodissimam docuit noster usus, quem siquis sequi recusat, utatur praeceptis eorum, qui uberem campum in singula iugera tritici quinque, & adorei octo modijs obserere praecipiunt. Atque hac portione mediocribus agris semina praebenda censent. Nobis ne istam q̃dem, quam praediximus, mensuram semper placet seruari, quod eam uariat aut loci, aut temporis, aut coeli cōditio. Loci, cum uel in campis, uel collibus frumentum seritur, atq; his uel pinguibus, uel mediocribus, uel macris. Temporis, cum autumno, aut etiam ingruente hyeme frumenta iacimus. Nam prima sementis rarius serere permittit, nouissima spissius postulat. Coeli, cum aut pluuium, aut siccum est. Nam illud idem, quod prima sementis, hoc quoq; ultima desyderat. Omne autem frumentum maxime campo patente, & ad solem prono, apricoq́;, & soluto laetatur. Collis enim quāuis granum robustius aliquanto, minus tamen tritici reddit. Densa, cretosaq́;, & uliginosa humus siliginem, & far adoreum non incommode alit. Ordeum nisi solutum, & siccum locum non patitur. Atq; illa uicibus annorum requietum, agitatumq́; alternis, & q̃ laetissimū uolunt aruū. Hoc nullam mediocritatem postulat. nam uel pinguissima

uel macerrima humo iaciatur, perit illa post continuos imbres, si necessitas exigat, quãuis adhuc limoso, & madente solo sparseris, iniuriam sustinent. Hoc si lutoso commiseris, emoritur. Siliginis autem, uel tritici, si mediocriter cretosus, uliginosus'ue ager est, etiã paulo plus, q̃ ut prius iam dixi, quinq; modijs ad sationem opus est. at si siccus, & resolutus locus, idem'q; uel pinguis, uel exilis est, quatuor, quoniã & è contrario macer tantundẽ seminis poscit. Nã nisi rare conseritur, uanam, & minutam spicam facit. at ubi ex uno semine pluribus culmis fruticauit, etiã ex rara segete densam facit. Inter cætera quoq; nõ ignorare debemus quintam partem seminis amplius occupare agrum consitum arbusto, q̃ uacuũ, & apertum. Atq; adhuc de satione autumnali loquimur, hanc enim potissimam ducimus. Sed & est altera, cum cogit necessitas, trimestrẽ uocãt agricolæ. Ea locis prægelidis, ac niuosis, ubi æstas est humida, et sine uaporibus recte committitur. Cæteris admodũ raro respondet, quã tamen ipsam celeriter, & utiq; ante æquinoctium uernũ conueniet peragere. Si uero locorũ, & cœli cõditio patietur, quanto maturius seuerimus, tanto commodius proueniet. Neque enim est ullũ (sicut multi crediderunt) natura trimestre semen, quippe idem iactum autumno melius respondet. Sed sunt nihilo minus quædam alijs potiora, quæ sustinent ueris tepores, ut siligo, & ordeum galathicũ, et halicastrũ, granum'q; fabæ marsicæ. Nam cætera robusta frumenta semper ante hyemem seri debent in regionibus temperatis. Solet autem salsam nonnunq̃, & amarã uliginem uomere terra, quæ quãuis matura iam sata manante noxio humore corrumpit, & locis glabrentibus sine ulla stirpe seminum areas reddit. Ea glabreta signis adhibitis notari conuenit, ut suo tempore uitijs eiusmodi medeamur. nam ubi uel uligo, uel aliqua pestis segetem enecat, ibi columbinum stercus, uel si id non est, folia cupressi conuenit spargi, et inarari. Sed antiquissimum est omnem inde humorem facto sulco, deducere, aliter uana erunt prædicta remedia. Nonnulli pelle hyænæ satoriã trimodiam uestiunt, atq; ita ex ea, cum paulũ immorata sunt semina iaciunt, non dubitantes prouentura, quæ sic sata sint. Quædam etiã subterraneæ pestes adultas segetes radicibus subsectis enecant. Id ne fiat remedio est aquæ mistus succus hærbæ, quam rustici sedum appellant. nam hoc medicamine una nocte semina macerata iaciuntur. Quidã cucumeris anguinei humorẽ expressum, & eiusdẽ tritam radicem diluunt aqua, simili'q; ratione madefacta semina terræ mandant. Alij hac eadẽ aqua, uel amurca insulsa, cum cœpit infestari seges, perfundunt sulcos, & ita noxia animalia summouent. Illud dein

ceps

cepS præcipiēdum habeo, ut demessis segetibus iam in areā futuro semini consulamus. Nā quod ait Celsus, ubi mediocris est fructus, optimam quanq; spicam legere oportet, separatimq; ex ea semen reponere. Cū rursus amplior messis prouenerit, quicquid exteretur, capisterio expurgandum erit, & semper qđ propter magnitudinem, ac pondus in imo subsederit, ad semen reseruandū. Nā id plurimū prodest, quia quāuis celerius locis humidis, tamen etiam siccis frumenta degenerant, nisi cura talis adhibeatur. neque enim dubium est, ex robusto semine posse fieri nō robustum. Quod uero protinus exile natum sit, nunquam robur accipere manifestum est. Ideóq; Virgilius cum & alia, tum & hoc de seminibus præclare sic disseruit.

Vidi ego lecta diu, & multo spectata labore
Degenerare tamen, ni uis humana quotannis
Maxima quæq; manu legeret, sic omnia fatis
In peius ruere, ac retro sublapsa referri.

Granum autem rutilū si cum diffissum est, eundem colorem interiorem habet, integrum esse non dubitamus. Quod extrinsecus albidū, intus etiam conspicatur candidum, leue, ac uanum intelligi debet. nec nos tanquam optabilis agricolis fallat siligo. Nam hoc tritici uitium est, & quamuis candore præstet, pondere tamen uincitur. Verum in humido statu cœli recte prouenit, & ideo locis manantibus magis apta est. Nec tamen ea longe nobis, aut magna difficultate requirenda est. Nā omne triticum solo uliginoso post tertiā sationem cōuertitur in siliginem. Proximus est his frumentis usus ordei, quod rustici hexastichum, quidā etiā cantherinum appellant, quoniam & alia animalia, quæ ruri sunt, melius q̄ triticum, & hominem salubrius, quàm malum triticum pascit. Nec aliud in egenis rebus magis inopiam defendit. Seritur soluta, siccáq; terra, & uel præualida uel exili, quia constat arua segetibus eius macescere, propter quod pinguissimo agro, cuius nimijs uiribus noceri non possit, aut macro, cui nihil aliud committitur. Altero sulco seminari debet post æquinoctium media ferè sementi, si læto solo, si gracili maturius. Iugerum quinq; modij occupabunt. Idq; ubi paulum maturuerit, festinātius, quàm ullum aliud frumentum demetendum erit. Nam & fragili culmo, & nulla uestitum palea granum eius celeriter decidit, ijsdemq; de causis facilius teritur, quàm cætera. Sed cum eius messem sustuleris, optimū est noualia pati anno cessare, si minus stercore saturare, et omne uirus, qđ adhuc inest terræ, propulsare. alterum quoq; genus ordei est, quod alij distichū, galathicum nōnulli uocant, pōderis, et candoris eximij,

adeo ut tritico mistum egregia cibaria familiæ præbeat. Seritur quã pinguissimis, sed frigidis locis circa Martium mensem. Melius tamẽ respondet, si clementia hyemis permittit, cũ seminatur circa Idus Ianuarias. Iugerum sex modios postulat. Inter frumenta etiam panicum, et milium ponenda sunt, quamuis iam leguminibus ea contribuerim. Nam multis regionibus cibarijs eorũ coloni sustinentur. Leuem, solutam'q; humũ desyderant. Nec in sabuloso solo, sed in arena quoq; proueniunt modo humido cœlo, uel riguo solo (nam siccum, cretosum'q; reformidant). Ante uer seri non possunt, quoniam temporibus maxime lætantur, ultima tamen parte Martij mensis commodissime terræ committuntur. Nec impẽsa graui sationem cultoris onerant, quippe sextarijs ferè quatuor iugerum implent. Frequẽtem tamen exigunt sarritionem, & runcationem, ut herbis liberentur. Ea cum spicas ediderunt, prius quàm semina hient æstibus, manu carpuntur, & suspensa in sole cum assiccata fuerint, reconduntur. Atque ita reposita perennant diutius, quàm cætera. Panis ex milio conficitur, qui ante quàm refrigescat, sine fastidio potest absumi. Panicum pinsitum, & euolutũ furfure, sed & milium quoque, pultem, quauis inopia, maxime cum lacte non fastidiendam præbet.

Quod solum cuiq; legumini conueniat. Cap. X.

QVONIAM de frumentis abunde præcepimus, de leguminibus deinceps disseramus. Lupini prima ratio est, quod & minimum operarum absumit, & uilissime emitur, & maxime ex ijs, quæ serũtur, iuuat agrum. Nam uineis iam emaciatis, & aruis optimum stercus præbet, ac uel effœto solo prouenit, uel repositum in granario patitur æuum. Boues per hyemem coctum, maceratum'q; probe alit. Famem quoq;, si sterilitas annonæ incessit hominibus, commode propulsat. Spargitur statim ex area. Atq; id solum omnium leguminum nõ desyderat requiem in horreo, siue Septembri mense ante æquinoctiũ, seu protinus à Calendis Octobris crudis noualibus ingeras. Et qualitercunq; obruas, sustinet coloni negligentiã. Teporem tamen autũni desyderat, ut celeriter confirmetur. Nam si non ante hyemẽ conualuerit, frigoribus affligitur. Reliquum quod seminis superest, in tabulatum, quò fumus peruenit, optime reponis, quoniã si humor inuasit, uermes gignit, qui simulatq; oscilla lupinorum ederunt, reliqua pars enasci non potest. Id, ut dixi, exilẽ amat terram, & rubricam præcipue. Nam cretam reformidat, limoso'q; non exit agro. Iugerum decem modij occupant. Ab hoc recte phaselus terræ mandabitur, uel in uer

uacto

uacto, uel melius pingui, & restibili agro. Nec amplius quatuor modijs iugerum obseritur. Similis quoq; ratio est pisi, quod tamen facilem, & solutam terram desyderat, tepidumq; locum, & cœlum frequentis humoris. Eadem mensura iugerum, uel modio minus, quàm phaselum licet obserere primo tempore sementis ab æquinoctio autumnali. Fabæ pinguissimus locus, uel stercoratus destinatur, & si ueruactum erit in ualle situm, quod à superiore parte succum accipit, prius tamen iaciemus semina, deinde proscindemus terram, proscissamq; in liram reuocabimus, occabimusq;, quo altius largiore humo contegatur. Nã id plurimum refert, ut radices enatorum seminum penitus demersæ sint. Sin autem proximæ messis, occupandũ erit restibile, desectis stramentis quatuor & uiginti uehes stercoris in iugerum disponemus, dissipabimusq;. Et similiter cum semen crudo solo ingesserimus, inarabimus, imporcatumq; occabimus, quamuis sint, qui negent locis frigidis oportere occari fabam, quia extantes glebæ à gelicidijs adhuc eã teneram uindicent, & aliquem teporem frigore laboranti præbeãt. Sunt etiam qui putent in aruis hanc eandem uice stercoris fungi, quod sic ego interpretor, ut existimem non sationibus eius pinguescere humum, sed minus hanc, quàm cætera semina uim terræ consumere. Nã certum habeo frumentis utiliorem agrum esse, qui nihil, quã qui istam siliquam proximo anno tulerit. Iugerum agri (ut Tremellio) quatuor (ut nobis uidetur) fabæ sex occupant modij, si solum pingue sit, si mediocre, paulo amplius. Eaq; nec macrũ nec nebulosum locum patitur. Densa tamen humo sæpe commode respondet. Media sementi pars seri, & pars ultima debet, quæ septimuncialis satio dicitur. Tempestiua, frequentius, nonnunquam tamen sera, melior est. Post brumam parum recte seritur, pessime uere, quãuis sit etiam trimestris faba, quæ mense Februario seratur, quinta parte amplius, quàm natura, sed exiguas paleas nec multam siliquam facit. Veteres itaq; rusticos plerũq; dicenteis audio, malle se matura fabalia, quàm fructum trimestrem. Sed quocunq; tempore anni seretur, opera danda erit, ut quantum destinauerimus in sationem, tantum quintadecima luna, si tamen ea non transcurret eo die solis radios, quod græci ἀπόκρουσιν uocant. Si minus quartadecima utiq; adhuc crescente lumine spargatur, etiã si confestim totum semen operiri non poterit. Nihil enim nocebitur ei nocturnis roribus, alijsue ex causis, dum à pecore, & auibus uindicetur. Priscis autem rusticis, nec minus Virgilio prius amurca, uel nitro macerari eam, & ita seri placuit.

Lætior ut fœtus siliquis fallacibus esset,

Et quamuis igni exiguo properata maderent.

Nos quoq; sic medicatam comperimus, cum ad maturitatem perducta sit minus à curculione infestari. Sed & illud quod deinceps dicturi sumus experti, praecipimus, silente luna fabam uellito ante lucem. Deinde cum in area exaruerit, confestim prius quàm luna incrementum capiat, excussam, refrigeratamq; in granarium conferto. Sic condita à curculionibus erit innoxia. Maximeq; ex leguminibus ea, & sine iumentis teri, & sine uento purgari expeditissime sic poterit. Modicus fasciculorum numerus resolutus in extrema parte areae collocetur, quẽ per longissimum eius, mediumq; spatiũ tres uel quatuor homines promoueant pedibus, & baculis furcallisue contundant. deinde cum ad alteram partem areae peruenerint, in aceruum culmos regerant. Nã semina excussa in area iacebunt, superq; ea paulatim eodem modo reliqui fasciculi excutientur. Ac durissime quidem acus resectae, separataeq; erunt à cudentibus. minutae uero quae de siliquis cum faba resederunt, aliter secernentur. Nam cum aceruus paleis, granisq; mistus in unum fuerit congestus, paulatim ex eo uentilabris per longius spatium iactetur, quo pacto palea, quae leuior est, citra decidit. Faba, quae longius emittetur, pura eò perueniet, quò uentilator eam iaculabitur. Lentem sementi media, crescente luna usq; in duodecimam, solo tenui, & resoluto, uel pingui, & sicco maxime loco, seri conuenit. nam in flore facile luxuria & humore corrumpitur, quae ut celeriter prodeat, et ingrandescat, ante quàm seratur, fimo arido permisceri debet, & cũ ita quatuor, aut quinq; diebus requieuerit spargi. Sationes eius duas seruamus, alteram maturam per mediam sementim, seriorem alteram mense Februario. Iugerum agri paulo plus, quàm modius occupat. Ea ne curculionibus absumatur (nam etiam dum est in siliqua estur) curandum erit, ut cum extrita sit, in aquam demittatur, & ab inani, quae protinus innatat, separetur solida. tum in sole siccetur, & radice silphij trita cum aceto aspergatur, defriceturq;, atq; ita rursus in sole siccata, & mox refrigerata recondatur, si maior est modus, in horreo, si minor, in uasis olearijs, salsamentarijsq;. quae repleta confestim gypsata sunt, quãdocunq; in usus prompserimus, integrã lẽtem reperiemus. Potest tamen etiam citra istam medicationem cineri mista cõmode seruari. Lini semen, nisi magnus est eius in ea regione, quam colis, prouentus, & pretium prouitat, serendum non est. agris enim praecipue noxium est. itaque pinguissimum locum, & modice humidũ poscit. Seritur à Calendis Octobris in ortum aquilae, qui est VII. Idus Decembris, Iugerum agri octo modijs obseritur. Nonnullis placet macro

et macro solo quamspissimum semen eius committi, quo tenue linum proueniat. Idem etiam si læto solo seratur, mense Februario, decem modios in iugerum iaci oportere dicunt. Sesama, quæ rigantur maturius, quæ carent humore, ab æquinoctio autumnali serenda sunt, in Idus Octobris. putre solum, quod campani pullum uocant, plerunq; desyderant. non deterius tamen etiã pinguibus harenis, uel congestitia humo proueniunt. tantum'q; seminis, quãtum milium panicum'q; interdum etiam duobus sextarijs amplius in iugerum spargitur. Sed hoc qdem semen ciliciæ, syriæ'q; regionibus ipse uidi mense Iunio, Iulio'q; conseri, & per autumnum cum permaturuerit, tolli. Cicercula, quæ piso est similis, mense Ianuario, aut Fbruario fieri debet læto loco, cœlo humido. Quibusdam tamen Italiæ locis ante Calẽdas Nouembris seritur. Tres modij iugerũ implent. Nec ullum legumen minus agro nocet, sed raro respõdet, quoniã nec siccitates, nec austros in flore sustinet, quæ utraq; incõmoda ferè eo tempore anni sunt, quo deflorescit, Cicer, quod arietinum uocatur. item'q; alterius generis, quod punicum seri mense Martio toto potest, cœlo humido, loco quamlætissimo. Nam etiam id terram lædit, atq; ideo improbatur à callidioribus agricolis, quod tamen si seri debeat pridie macerandum erit, ut celerius enascatur. Iugero modij tres abunde sunt. Cannabis solum pingue stercoratum'q; & riguum, uel planum, atque humidũ, & alte subactum deposcit. In quadratum pedem seruntur grana sex eius seminis arcturo exoriente. quod est ultimo mense Februario circa sextum aut quintum Cal. Martias. Nec tamen usq; in æquinoctiũ uernũ, si sit pluuius cœli status, improbe seretur. Ab his leguminibus ratio est habẽda naporum, raporum'q;. nam utraq; rusticos implent. Magis tamen utilia rapa sunt, quia & maiore incremento proueniunt, & non hominem solum, uerum etiam boues pascunt, præcipue in gallia, ubi hiberna cibaria prædictis pecudibus id olus præbet. solum putre, & solutum res utraq; desyderat, nec densa nascitur humo. Sed rapa campis, & locis humidis lætantur. Napus deuexam amat, & siccam, tenui'q; propiorem terrã. Itaq; glareosis, sabulosis'q; aruis melior exit. loci'q; proprietas utriusq; semen commutat. Nanq; in alio solo rapa biennio sata conuertuntur in napum, in alio napus raporum accipit speciem. Riguis locis utrunq; recte ab solstitio seritur, siccis ultima parte mensis Augusti, uel prima Septembris. Subactũ solũ pluribus iterationibus aratri uel rastri, large'q; stercore satiatũ postulant. Nam id plurimũ refert, non solũ ꝙ melius ea proueniunt, sed ꝙ etiã post fructũ eorum sic tractatum solum segetes opimas facit. Iugerum agri non amplius

quatuor ſextarijs raporum ſeminis obſerendum eſt, quarta parte amplius napis ſpargendum, quia non in uentrem lateſcunt, ſed tenuem radicem deorſum agunt. Atque hæc hominum cauſa ſerenda cenſemus, illa deinde pecudum.

De genere pabulorum, & de medica, uicia, farragine, auena, fœno græco, eruo, & cicera. Cap. XI.

PABVLORVM genera complura, ſicut medicam, & uiciam, farraginem quoq; ordeaceam, et auenam, fœnum græcum, nec minus eruum, & cicera. Nam cætera neque enumerare, ac minus ſerere dignamur, excepta tamen cythiſo, de qua dicemus in ijs libris, quos de generibus ſurculorũ conſcripſimus. Sed ex ijs, quæ placent, eximia eſt herba medica, quod cum ſemel ſeritur, decem annis durat, quod per annum deinde recte quater, interdũ etiam ſexies demetitur, quod agrũ ſtercorat, quod omne emaciatum armentum ex ea pingueſcit, qđ ægrotanti pecori remediũ eſt, ꝙ iugerum eius toto anno tribus equis abũde ſufficit. Seritur, ut deinceps præcipiemus. Locum, in quo medicam proximo uere ſaturus es, proſcindito circa Calendas Octobris, et eum tota hyeme putreſcere ſinito. Deinde Calendis Februarijs diligenter iterato, & lapides omnes egerito, glebaſq; offringito. Poſtea circa Martium menſem tertiato, & occato. Cum ſic terram ſubegeris, in morem horti areas latas pedum denum, longas pedum quinquagenum facito, ut per ſemitas aqua miniſtrari poſſit. Aditusq; utraq; parte runcantibus pateat. deinde uetus ſtercus inijcito. atque ita menſe ultimo Aprilis ſerito tantum, quantum ut ſinguli cyathi ſeminis locum occupent decem pedum longum, & quinq; latum. quod ubi feceris ligneis raſtris (id enim multum confert) ſtatim iacta ſemina obruantur, nam celerrime ſole aduruntur. Poſt ſationem ferro tangi locus nõ debet. Atq;, ut dixi, ligneis raſtris ſarriendus, & idẽtidem runcandus eſt, ne alterius generis herba inualidã medicã perimat. Tardius meſſem primam eius facere oportebit, cum iam ſeminum aliquam partem eiecerit. Poſteaq̃ uoles teneram, cum proſiluerit, deſeces licet, & iumentis præbeas. Sed inter initia parcius dũ conſueſcant, ne nouitas pabuli noceat. Inflat enim, & multum creat ſanguinem. Cum ſecueris autem, ſæpius eam rigato. Paucos deinde poſt dies, ubi cœperit fruticare, omnes alterius generis herbas eruncato. Sic culta, ſexies in anno demeti poterit, & permanebit annis decem. Viciæ autem duæ ſationes ſunt. Prima, quã pabuli cauſa circa æquinoctium autumnale ſerimus, ſeptem modios eius in unum iugerum. Secunda, qua ſex modios menſe Ianuario,

uel etiam

uel etiã serius iacimus semini progenerando. Vtraq; satio potest cruda terra fieri, sed melius proscissa, id'q; genus praecipue non amat rores, cum seritur. Itaq; post secundam diei horam, uel tertiam spargendum est, cum iam omnis humor sole uento'ue detersus est. neq; amplius proijci debet, quàm quod eodem die possit operiri. Nam si nox incessit, quantulocunq; humore prius quàm obruatur corrumpitur. Obseruandum erit, ne ante quintam & uigesimam lunam terrae mandetur. Aliter satae ferè limacem nocere comperimus. Farraginem in restibili stercoratissimo loco, & altero sulco serere conuenit. Ea fit optima, cum cantherini ordei. X. modijs iugerum obseritur circa aequinoctium autumnale, sed impendentibus pluuijs, ut consita, rigata'q; imbribus celeriter prodeat, & confirmetur ante hyemis uiolentiam. nã frigoribus cum alia pabula defecerunt, ea bubus, caeteris'q; pecudibus optime desecta praebetur. & si depascere saepius uoles, usq; in mensem Maium sufficit. quod si etiam semen uoles ex ea percipere, à Calen. Martijs pecora depellenda, & ab omni noxa defendẽda est, ut sit idonea frugibus. Similis satio auenae, quae autumno sata, partim caeditur in foenum, uel pabulum, dum adhuc uiret, partim semini custoditur. Foenum graecum (quod siliquam uocát rustici) duo tempora sationum habet, quorum alterum est Septembris mensis (cum pabuli causa seritur) ijsdem diebus, qbus uicia circa aeqnoctium. alterum autẽ mensis Ianuarij ultimo, uel primo Februarij, cũ in messem seminatur. sed hac ratione iugerum sex modijs, illa septem occupamus. utraq; cruda terra non incommode fit. daturq; opera, ut spisse aretur, nec tamen alte. nam si plus quatuor digitis adobrutum est, semen eius non facile prodit. propter quod nonnulli prius quàm serant, minimis aratris proscindunt, atq; ita iaciunt semina, & sarculis adobruunt. Eruum autem laetatur loco macro, nec humido, quia luxuria plerunque corrumpitur. Potest & autumno seri, nec minus post brumam Ianuarij parte nouissima, uel toto Februario, dum ante Calen. Martias, quem mensem uniuersum negant agricolae huic legumini conuenire, quod eo tempore satum pecori sit noxium, & praecipue bubus, quos pabulo suo cerebrosos reddat. quinque modijs iugerum obseritur. Cicera bubus erui loco, fresa datur in Hispania baetica, quae cum suspensa mola diuisa est, paulum aqua maceratur, dum inlentescat. Atque ita mista paleis subtritis pecori praebetur. Sed erui duodecim librae satisfaciunt uni iugo, cicerae sexdecim. eadem hominibus non inutilis, neq; iniucunda est. Sapore certe nihilo differt à cicercula, colore tantum discernitur. Nam est obsoletior, & nigro propior. seritur primo uel altero sulco

mense Martio, ita ut postulat soli lætitia, quod eadem quatuor modijs, nonnunquam & tribus, interdum etiam duobus, ac semodio iugerum occupat.

Quemadmodum, & quot operis unumquodq; frumentum, & legumen colatur. Cap. XII.

QVONIAM quando qcq; serendum sit persecuti sumus, nunc quemadmodum quotque operis singula eorum, quæ retulimus colenda sint, demonstrabimus. Peracta sementi, sequens cura est sarritionis, de qua non conuenit inter authores. Quidam negant eam quicquam proficere, quod frumenti radices sarculo detegantur, aliquæ etiam succidantur, ac si frigora incesserint post sarritionem gelu frumenta enecentur. Satius autem esse ea tempestiue runcari, & purgari. Pluribus tamen sarriri placet, sed neque eodem modo, neque iisdem temporibus usquequaque fieri. Nam in agris siccis & apricis, simulac primum sarritionem pati queant segetes, debere eas ꝑmota terra adobrui, ut fruticare possint. quod ipsum ante hyemem fieri oportere, deinde post hyemem iterari. In locis autem frigidis, et palustribus plerunque transacta hyeme sarriri, nec adobrui, sed plana sarritione terram permoueri. Multis tamen nos regionibus aptam esse hyemalem sarritionem comperimus, duntaxat ubi & siccitas cœli, & tepores permittunt. Sed nec istud ubique fieri censemus, uerum incolarum consuetudine uti. Sunt enim regionum propria munera, sicut Aegypti, et Africæ, quibus agricola post sementem, ante messem segetem non attingit, quoniam cœli conditio, & terræ bonitas ea est, ut uix ulla herba exeat, nisi ex semine iacto, siue quia rari sunt imbres, seu quia qualitas humi sic se cultoribus præbet. In ijs autem locis, ubi desyderatur sarritio, non ante sunt attingendæ segetes, etiam si cœli status permittit, quàm cum sata sulcos contexerint. Triticumq; & adoreum cum quatuor fibras habere cœperint, ordeum cum quinque, faba & cætera legumina cum quatuor digitis à terra extiterint, recte sarrientur. Excepto tamen lupino, cuius semini contraria est sarritio, quoniá uná radicem habet, quæ siue ferro succisa est, seu uulnerata, totus frutex emoritur. Quod etiam si nó fieret, superuacuus tamen erit cultus, cum sola hæc res adeo non infestetur herbis, ut ipsa herbas ꝑimat. At aliæ segetes, quæ uel humidæ moueri possunt, melius tamen siccæ sarriuntur, quoniam sic tractatæ non infestantur rubigine, hordeum uero nisi siccissimum tangi non debet. Fabam multi ne sarriendam quidem putant, quod et manibus, cum maturuerit ducta secernatur à cætera ru-

catione, & internatæ herbæ fœno reſeruentur. Cuius opinionis etiam Cornelius Celſus eſt, qui inter cæteras dotes leguminus hanc quoque enumerat. quod ſublata faba fœnum ex eodem loco ſecari poſſe dicat. Sed mihi uidetur peſſimi agricolæ committere, ut ſatis herba proueniat. Frugibus enim plurimum detrahitur, ſi relinquitur runcatio. Neq; enim eſt ruſtici prudentis magis pabulis ſtudere pecudum, quàm cibis hominum. cum præſertim liceat illa quoque cultu pratorum conſequi. adeoq; fabam ſarriendam cenſeo, ut exiſtimem debere ter ſarriri. nam ſic cultam comperimus non ſolum multiplicare fructum, ſed exiguam portionem in ualuulis habere. Freſæq; eius & expurgatæ modium penè tam plenum eſſe, quàm integræ, cum uix minuatur menſura detractis putaminibus. atque in totum (ſicut ante iam diximus) hyberna ſarritio plurimum iuuat diebus ſerenis, ac ſiccis poſt brumam confectam, menſe Ianuario ſi gelicidia non ſint. ea porrò ſic debet fieri, ne radices ſatorum lædantur, & ut potius adobruantur, cumulisq; exaggerentur, ut latius ſe frutex humi diffundat. id prima ſarritione feciſſe proderit, ſecunda oberit, quia cum pullulare deſijt frumentum, putreſcit ſi adobrutum eſt. Nihil itaq; amplius in iteratione, quàm remoliri terra debet æqualiter. eamq; tranſacto æquinoctio uerno ſtatim peragi oportet intra dies uiginti, ante, quàm ſeges in articulum eat, quoniam ſerius ſarrita corrumpitur inſequẽtibus æſtiuis ſiccitatibus, & caloribus. Subiungenda deide eſt ſarritioni runcatio, curandumq; ne florentem ſegetem tangamus, ſed aut antea, aut mox cum defloruerit. Omne autem frumentum, & hordeum, quicquid denique non duplici ſemine eſt, ſpicam à tertio ad quartum nodum emittit, & cum totam edidit octo diebus defloreſcit, ac deinde grandeſcit diebus quadraginta, quibus poſt florem ad maturitatem deuenit. Rurſus quæ duplici ſemine ſunt, ut faba, piſum, lenticula, diebus quadraginta florent, ſimulq; grandeſcunt.

Pro modo cuiuſq; agri quot operæ deſignentur. Cap. XIII.

ET VT IAM percenſeamus quot operis in aream perducantur ea, quæ terræ credidimus. Tritici modij quatuor uel quinque bubulcorum operas occupant quatuor, occatoris unam, ſarritoris duas primum, & unam cum iterum ſarriuntur, runcatoris unam, meſſoris unam & dimidiam, in totum ſumma operarum decem, & dimidia. Siliginis modij quinque totidem operas deſyderant. Seſami modij nouem, uel decem, totidem operas, quot tritici modij quinq; poſtulant. Hordei modij quinque bubulci operas tres exigunt,

occatoriam unam, ſarritoriam unam & dimidiam, meſſoriam unam, ſumma operarum ſex & dimidia. Fabæ modij quatuor, uel ſex, in ueruacto duas operas bubulcorum detinent, at in reſtibili unam. Occantur ſexquiopera. Sarriuntur ſeſquiopera. iterum ſarriuntur una opera, & tertio una, metuntur una. ſumma fit operarum octo, uel ſeptem. uiciæ modij ſex, uel ſeptem, in ueruacto bubulcorum duas operas uolunt, in reſtibili unam. item occantur una opera metuntur una. ſumma fit operarum quatuor, uel trium. Erui modij quinque totidem operis conſeruntur. occantur una. item ſingulis ſarriuntur, runcantur, metunturq́;. cuncta ſex operas occupant. Siliquæ modij ſex, uel ſeptẽ totidem operis obruuntur, metuntur una. phaſeoli modij quatuor obruuntur totidem operis, occantur una, metuntur una. Ciceræ, uel cicerculæ modij quatuor operas bubulcorum tres poſtulant, occantur opera una, runcantur una, uelluntur una. Summa fit ſex operarum. Lentis ſexquimodius totidem operas deſyderat, occatur una, ſarritur duabus, runcatur una, uellitur una. Summa fit operarum octo. Lupini modij decem obruuntur una, occantur una, metuntur una. Milij ſextarij quatuor, totidemq́; panici bubulcorum operas occupant quatuor, occantur operis tribus, ſarriũtur tribus. quot operis carpãtur incertum eſt. Ciceris modij tres operis totidem ſeminantur, occantur duabus, ſarriuntur una, runcantur una, uelluntur tribus. Summa fit decem operarum. Lini decem modij, uel octo, quatuor iugis conſerũtur, occantur operis tribus, runcantur una, uelluntur tribus. Summa fit undecim operarum. Seſami ſextarij ſex tribus iugis à proſciſſione coluntur, occantur operis quatuor, ſarriuntur quatuor, & ſarriuntur iterum duabus, metũtur duabus. Summa fit operarum quindecim. Cannabis ſeritur, ut ſupra docuimus. ſed incertum eſt quantam impẽſam, curamq́; deſyderet, at medica obruitur non aratro, ſed, ut dixi, ligneis raſtellis. Iugerum agri eius occatur duabus, ſarritur una, metitur una. Hac conſumatione operarum colligitur poſſe agrum ducẽtorum iugerum ſubigi duobus iugis boum, totidemq́; bubulcis, & ſex mediaſtinis, ſi tamen uacet arboribus, at ſi ſit arbuſtum eundem modũ ſeſerna tribus hominibus adiectis aſſeuerat probe ſatis excoli. quæ nos ratio docet ſufficere poſſe iugum boum tritici centum uigintiquinq; modijs totidemq́; leguminum, ut ſit in aſſem autumnalis ſatio mediorũ ducentorum quinquaginta. & poſt hanc nihilo minus cõſerat trimeſtrium modios quinq; & ſeptuaginta. Hoc deinde ſic probatur. Semina, quæ quarto ſulco ſeruntur, in iugeribus uigintiqnq; deſyderant bubulcorũ operas CXV. nam proſcinditur is agri modus (q̃uis duriſſimi) qnqua-

ginta operis, iteratur quinque, & uiginti, tertiatur, & conseritur quadraginta. Cætera legumina occupant operas. LX. idest menses duos. Pluuiales quoque, & feriarum computantur, quibus non aratur, dies quinque, et quadraginta. item peracta sementi, quibus requiescunt, dies. XXX. Sic in asse fiunt octo menses, & dies decem. Supersunt tamen de anno tres reliqui menses, & dies quinque, & uiginti, quos absumamus, aut in satione trimestrium, aut in uecturis fœni, & pabulorum, & stercorum, aliorumq; utensilium.

Quæ legumina aruis noceant, quæq; prosint. Cap. XIIII.

SED EX ijs, quæ retuli, seminibus, idem Saserna putat alijs stercorari, & iuuari agros, alijs rursus peruri, & emaciari. Stercorari lupino, faba, uicia, eruo, lente, cicercula, ipso. De lupino nihil dubito, atq; etiam de pabulari uicia, si tamen eam uiridem desectam confestim aratrum subsequatur, et quod falx reliquerit prius, quàm inarescat, uomis rescindat, atque obruat. id enim cedit pro stercore. nam si radices eius desecto pabulo relictæ inaruerint, succum omnem solo auferent, uimq; terræ absument. Quod etiam in faba, cæterisq; leguminibus, qbus terra gliscere uidetur, uerisimile est accidere, ut nisi protinus sublata messe eorum proscindatur, nihil ijs segetibus, quæ deinceps in eo loco seminari debent, profuturum sit. Ac de ijs quoq; leguminibus, quæ uelluntur. Tremellius obesse maxime ait solo uirus ciceris, & lini, alterum quia sit salsæ, alterum qa sit feruidæ naturæ. Quod etiam Virgilius significat dicendo.

Vrit enim lini campum seges, urit auenæ,
Vrunt lætheo perfusa papauera somno.

Neq; enim dubium, quin & ijs seminibus infestetur ager, sicut etiã milio, & panico, sed omni solo, quod prædictorum leguminum segetibus fatiscat, una præsens medicina est, ut stercore adiuues, & absumptas uires hoc uelut pabulo refoueas. Nec tantum propter semina, quæ sulcis aratri committuntur, uerumetiam propter arbores, ac uirgulta, quæ maiorem in modum lætantur eiusmodi alimento. quare si est, ut uidetur, agricolis utilissimum, diligentius de eo dicendum existimo, cum priscis authoribus quamuis non omissa res, leui tamen admodũ cura sit prodita.

De generibus stercoris. Cap. XV.

TRIA Igitur stercoris genera sunt præcipua, quod ex auibus, quod ex hominibus, quod ex pecudibus constit. Auium primum ha-

betur, quod ex columbarijs egeritur. Deinde quod gallinæ, cæteræq́; uolucres edunt, exceptis tamen palustribus, aut nantibus, ut anatis, & anseris. nam id noxium quoque est. Maxime tamen columbinum probamus, quod modice sparsum terram fermentare comperimus. Secundum deinde quod homines faciunt, si & alijs uillæ purgamentis immisceatur, quoniam per se naturæ est feruētioris, & idcirco terram perurit. Aptior est tamen surculis hominis urina, quam sex mensibus passus ueterascere, si uitibus, aut pomorum arboribus adhibeas, nullo alio magis fructus exuberat. nec solum ea res maiorem facit prouentum, sed etiam saporem, & odorem uini, pomorumq́; reddit meliorē. Potest & uetus amurca, quæ salem non habet, permista huic commode frugiferas arbores, & præcipue oleas rigare. Nam per se quoque adhibita multum iuuat. Sed usus utriusq; maxime per hyemem est, & adhuc uere ante æstiuos uapores, dum etiam uites, & arbores ablaqueatæ sunt. Tertium locum obtinet pecudum stercus, atq; in eo quoq; discrimen est. nam optimum existimatur, quod asinus facit, quoniam id animal lentissime mandit, ideoq́; facilius concoquit, & bene confectū, atq; idoneū protinus aruo fimum reddit. Post hæc, quæ diximus, ouillum, & ab hoc caprinum est, mox cæterorum iumentorum, armentorumq́;. Deterrimum ex omnibus suillum habetur. Quinetiam satis, profuit cineris, & fauillæ. Frutex uero lupini succisus optimi stercoris uim præbet. Nec ignoro quoddam esse ruris genus, in quo neq; pecora, neq; auis haberi possint, attamen inertis est rustici eo quoque loco defici stercore. Licet enim quamlibet frondem, licet è uepribus compitisq́; congesta colligere. Licet filicem sine iniuria uicini, etiam cum officio decidere, & permiscere cum purgamentis cortis. Licet depressa fossa, qualem stercori reponendo primo uolumine fieri præcepimus, cinerem, cœnumq́; cloacarum, & culmos, cæteraq́;, quæ euerruntur, in unum congerere. sed eodem medio loco robustam materiem defigere cō uenit. nanq; ea res serpentum noxam latere in stercore prohibet. Hæc ubi uiduus pecudibus ager. nam ubi greges quadrupedum uersantur, quædam quotidie, ut culina, & caseale, quædam pluuijs diebus, ut bubilia, & ouilia debent emundari. At si tantum frumentarius ager est, nihil refert genera stercoris separari sin autem surculo, & segetibus, atque etiam pratis fundus est dispositus generatim quoque reponendum est, sicut caprarum, & auium. Reliqua deinde in prædictum locum concauū congerenda, & assiduo humore satiāda sunt, ut herbarum semina culmis, cæterisq́; rebus immista putrescant. Aestiuis deinde mensibus non aliter, ac si repastines, totum sterqui-

linium rastris permisceri oportet, quo facilius putrescat, & sit aruis idoneum. Parum autem diligentes existimo esse agricolas, apud quos minores singulæ pecudes tricenis diebus minus, quàm singulas, itemq; maiores denas uehes stercoris efficiunt, totidemq; singuli homines, qui non solum ea purgamenta, quæ ipsi corporibus edunt, sed & quæ colluuies cortis, & ædificij quotidie gignit, contrahere, & congerere possunt. Illud quoq; præcipiendum habeo, stercus omne, quod tempestiue repositum anno requieuerit, segetibus esse maxime utile. Nam & uires adhuc solidas habet, & herbas non creat. Quanto autem uetustius sit, minus prodesse, quoniam minus ualeat. Itaq; pratis quamrecentissimum debere inijci, quod plus herbarum progeneret. idq; mense Februario luna crescente fieri oportere. nam ea quoque res aliquantum fœni fructum adiuuat. de cætero usus stercoris qualis in quaq; re debeat esse, tum dicemus, cum singula persequemur.

Quibus temporibus agri stercorandi sunt. Cap. XVI.

INTERIM *Qui frumentis arua præparare uolet, si autumno sementem facturus est, mense Septembri, si uere, qualibet parte hyemis modicos aceruos Luna decrescente disponat, ita ut plani loci iugerum duodeuiginti, cliuosi quatuor & uiginti uehes stercoris teneant. &, ut paulo prius dixi, non antea dissipet cumulos, quàm erit saturus. Si tamen aliqua causa tempestiuam stercorationem facere prohibuerit, secunda ratio est ante, quàm sarrias more seminantis ex auiarijs puluerem stercoris per segetem spargere. Si & is non erit, caprinum manu iacere, atque ita terram sarculis permiscere. ea res lætas segetes reddit. Nec ignorare colonos oportet, sicuti refrigescere agrum, qui non stercoretur, ita peruri si nimium stercoretur, magisq; conducere agricolæ frequenter id potius, quàm immodice facere. Nec dubium, qn aquosus ager maiorem eius copiam, siccus minorem desyderet. alter quod assiduis humoribus rigens hoc adhibito regelatur. alter quod per se tepens siccitatibus, hoc assumpto largiore torretur, propter quod nec deesse ei talem materiam, nec superesse oportet. Si tamen nullum genus stercoris suppetet ei multum proderit fecisse, quod M. Columellam patruum meum doctissimum, & diligentissimum agricolam sæpenumero usurpasse memoria repeto, ut sabulosis locis cretam ingereret, cretosis, ac nimium densis, sabulum. atq; ita non solum segetes lætas excitaret, uerumetiam pulcherrimas uineas efficeret. Nam idem negabat stercus uitibus ingerendum, quod saporem uini corrumperet. melioremq; censebat esse materiam*

uindemijs exuberandus, congestitiam, uel de uepribus, uel deniq; aliã quanlibet arcessitam, & aduectam humum. Iam uero (ut ego reor) si deficiatur omnibus rebus agricola, lupini certe præsidium expeditissimum non deesse, quod cum exili loco circa idus Septembris sparserit, & inarauerit, id'q; tempestiue uomere, uel ligone succiderit, uim optime stercorationis exhibebit. Succidi autem lupinum sabulosis locis oportet, cum secundum florem, rubricosis, cum tertium egerit. Illic dũ tenerum est conuertitur, ut celeriter ipsum putrescat, permisceatur'q; gracili solo. Hic iam robustius, quod solidiores glebas diutius sustineat, & suspendat, ut eæ solibus æstiuis uaporatæ resoluantur.

Quemadmodum ex aruo prata fiant. Cap. XVII.

ATQVE hæc arator exequi poterit, si non solum, quæ retuli, genera pabulorum prouiderit, uerumetiam copiam fœni, quo melius armenta tueatur, sine quibus terram commode moliri difficile est. et ideo necessarius ei cultus est etiam prati, cui ueteres romani primas in agricolatione tribuerunt. Nomen quoq; indiderunt ab eo, quod protinus esset paratum, nec magnum laborem desyderaret. M. quidem Porcius & illa commemorauit, quod nec tempestatibus affligeretur, ut aliæ partes ruris, minimi'q; sumptus egens, per omnes ãnos præberet reditum, neq; eum simplicem, cum etiam in pabulo non minus redderet, quàm in fœno. Eius igitur animaduertimus duo genera, quorum alterum est siccaneum, alterum riguum. Læto, pingui'q; campo non desyderatur influens riuus, melius'q; habetur fœnum, quod suapte natura succoso gignitur solo, quàm quod irrigatum aquis elicitur, quæ tamen sunt necessariæ, si macies terræ postulat. nam & in densa, & resoluta humo quamuis exili, pratum fieri potest, cum facultas irrigandi datur. Ac nec campus concauæ positionis esse, neq; collis prærupti debet. ille ne collectam diutius contineat aquam, hic ne statim præcipitem fundat. Potest tamen mediocriter accliuis, si aut pinguis est, aut riguus ager, pratum fieri. At planicies maxime talis probatur, quæ exigue prona non patitur diutius imbres, aut influentes riuos immorari, aut siquis eã superuenit humor, lente prorepit. Itaq; si palus in aliqua parte subsidens restagnat, sulcis deriuanda est. Quippe aquarum abundantia, atq; penuria graminibus æque est exitio.

Quemadmodum facta prata colantur. Cap. XVIII.

CVLTVS autem pratorum magis curæ, quàm laboris est. Primum ne stirpes, aut spinas, ualidioris'q; incrementi herbas inesse patiamur.

tiantur. atq; alias ante hyemem, & per autumnum extirpemus, ut rubos, uirgulta, iuncos, alias per uer euellamus, ut intuba, ac solstitialis spinas. ac neq; suem uelimus impasci, quoniam rostro suffodiat. & cespites excitet. neq; pecora maiora, nisi cum siccissimum solum est, quoniam demergunt ungulas, et atterunt, scinduntq; radices herbarũ. Tũ deinde macriora, & pendula loca mense Februario luna crescente fimo iuuanda sunt. Omnesq; lapides, & siqua obiacent falcibus obnoxia colligi debent, ac longius exportari, summittiq; pro natura locorũ, aut temporius, aut serius. Sunt etiã quædam prata situ uetustatis obducta ueteri, uel crasso musco, quibus mederi solent agricolæ seminibus de tabulato superiectis, uel ingesto stercore, quorum neutrum tantum prodest, quantum, si cinerem sæpius ingeras, ea res muscum enecat. Ac tamen pigriora sunt ista remedia, cum sit efficacissimum de integro locum exarare. Sed hoc, si prata cœpimus, facere debemus. sin autem noua fuerint instituenda, uel antiqua renouanda (nam multa sunt ut dixi, quæ negligentia exolescant, & fiant sterilia) ea expedit interdum etiam frumenti causa exarare, quia talis ager post longam desidiam lætas segetes affert. Igitur eum locum, quem prato destinauerimus, æstate proscissum, subactumq; sæpius per autumnum rapis, uel napis, uel etiam faba conseremus, insequente deinde anno, frumento, tertio diligenter arabimus, omnesq; ualidiores herbas, & rubos, et arbores, quæ interueniunt radicitus extirpabimus, nisi, si fructus arbusti id facere nos prohibuerit. deinde uitiam permistam seminibus fœni seremus, tum glebas sarculis resoluemus, & inducta crate coæquabimus, grumosq;, quos ad uersuram plerunque tractæ faciunt crates, dissipabimus ita, ut necubi ferramentũ fœnisecæ possit offendere. Sed eam uitiam non conuenit ante desecare, quàm permaturuerit, & aliqua semina subiacenti solo iecerit. Tum fœnisecam messorem oportet inducere, & desectam herbam religare, & exportare, deinde locum rigare, si fuerit facultas aquæ, si tamen terra densior est, nam in resoluta humo non expedit inducere maiorem uim riuorum, prius quàm conspissatum, & herbis colligatum sit solum, quoniam impetus aquarum proluit terram, nudatisq; radicibus gramina non patitur coalescere, propter quod nec pecora quidem oportet teneris adhuc & subsidentibus pratis immittere, sed quoties herba prosiluerit falcibus desecare. Nam pecudes (ut ante iam dixi) molli solo infigunt ungulas, atque interruptas non sinunt herbarum radices serpere, & condensare. altero tamen anno minora pecora post fœnisecã permittemus admitti, si modo siccitas, & conditio loci patietur.

Tertio deinde cum pratum solidius, ac durius erit, poterit etiam maiores recipere pecudes. sed in totum curandum est, ut secundum Fauonij exortum, mense Februario, circa Idus immißis seminibus fœni, maciora loca, & utiq; celsiora stercorentur. nam editior cliuus præbet etiam subiectis alimentum, cum superueniens imber, aut manu riuus perductus, succum stercoris in inferiorem partem secum trahit. atq; ideo ferè prudentes agricolæ etiam in aratis collem magis, quàm uallem stercorant, quoniam, ut dixi, pluuiæ semper omnem pinguiorem materiam in ima deducunt.

Quẽadmodũ siccisum fœnum tractari, & condi debeat. C.XIX.

FOENVM autem demetitur optime, ante quàm inarescat, nam & largius percipitur, & iucundiorem cibum pecudibus præbet. Est autem modus in siccando, ut neque peraridum, neque rursus uiride colligatur. alterũ quod omnem succum, si amisit, stramenti uicem obtinet. alterum quod si nimium retinuit, in tabulato putrescit. ac sæpe cum concaluit, ignem creat, & incendium. nõnunquam etiam cũ fœnum cecidimus, imber oppreßit, quod si permaduit, inutile est udum mouere. meliusq; patiemur superiorem partem sole siccari. tunc demum conuertemus, & utrunque siccatum coartabimus in striam, atq; ita manipulos uinciemus. nec omnino cunctabimur, quo minus sub tectum congeratur, uel si non competit, ut, aut in uillam fœnum portetur, aut in manipulos colligatur. Certe quicquid ad eum modum, quo debet, siccatum erit, in metas extrui conueniet, easq; ipsas in angustißimos uertices exacui. Sic enim commodißime fœnum defenditur à pluuijs, quæ etiam si non sint, non alienum tamen est prædictas metas facere, ut siquis humor herbis inest, exsudet, atq; excoquatur in aceruis, propter quod prudentes agricolæ, quamuis iam illatum tecto, nõ ante componunt, quàm per paucos dies tenuere congestum, ut in se concoqui, & deferuescere patiantur. Sed & iam fœnisitia sequitur cura meßis, quam, ut recte poßimus percipere, prius instrumenta præparanda sunt, quibus fruges coguntur.

De Area constituenda, Cap.XX.

AREA quoque si terrena erit, ut sit ad trituram satis habilis, primum radatur, deinde confodiatur, permistis q; paleis cum amurca, quæ salem non accepit extergatur. nam ea res à populatione murum, formicarumq; frumenta defendit. tum æquata pauiculis, uel molari lapide condensetur, & rursus subiectis paleis inculcetur, atq; ita solibus

ita solibus siccanda relinquatur. Sunt tamen qui potius adiacentium fabalium partem trituræ destinant, areamq; demessa faba, & lecta expoliunt, nam dum à pecudibus legumina proculcantur, herbæ etiam ungulis atteruntur, atque ita glabrescit, & fit idonea trituris area.

De messe facienda, & de tritura. Cap. XXI.

SED CVM matura fuerit seges, ante quàm torreatur uaporibus æstiui syderis, qui sunt uastissimi per ortum caniculæ celeriter demetatur. Nam dispendiosa est cunctatio. primum quod auibus prædam, cæterisq; animalibus præbet. deinde quod grana, & ipsæ spicæ culmis arentibus, & aristis celeriter decidunt. si uero procellæ uentorum, aut turbines incesserint, maior pars ad terram defluit. propter quæ recrastinari non debet, sed æqualiter flauentibus iam satis, ante quàm ex toto grana indurescant, cum rubicundum colorem traxerunt, messis facienda est, ut potius in area, & in aceruo, quàm in agro grandescant frumenta. constat enim si tempestiue decisa sint, postea capere incrementum. Sunt autem metendi genera complura. multi falcibus uerriculatis, atque ijs, uel rostratis, uel denticulatis medium culmum secant. multi mergis, alij pectinibus spicam ipsam legunt. idq; in rara segete facillimum, in densa difficillimum est. Quod si falcibus seges cum parte culmi demessa sit protinus in aceruum, uel in nubilarium congeritur, & subinde opportunis solibus torrefacta proteritur. sin autem spicæ tantummodo recisæ sunt, possunt in horreum conferri, & deinde per hyemem, uel baculis excuti, uel exteri pecudibus. at si competit, ut area teratur frumentum, nihil dubium est, quin equis melius, quàm bubus ea res conficiatur. et si pauca iuga sunt, adijcere tribulam, & traham possis, quæ res utraque culmos facillime comminuit. Ipsæ autem spicæ melius fustibus tunduntur, uannisq; expurgantur. At ubi paleis immista sunt frumenta, uento separentur. ad eam rem fauonius habetur eximius, qui lenis, æqualisq; æstiuis mensibus perflat, quem tamen operiri lenti est agricolæ, quia dum expectatur, sæua nos hyems deprehendit. Itaque in area detrita frumenta sic sunt aggeranda, ut omni flatu possint excerni. At si compluribus diebus undique silebit aura, uannis expurgentur, ne post nimiam uentorum segnitiem uasta tempestas irritum faciat totius anni laborem, pura deinde frumenta, si in annos reconduntur, repurgari debent. nam quanto sunt expolitiora, minus à curculionibus exeduntur, sin protinus usui destinantur,

nihil attinet repoliri, satis'q; est in umbra refrigerari, & ita granario inferri. Leguminum quoq; non alia cura est, quàm reliquorum frumentorum. nam ea quoque uel statim absumuntur, uel recondun-tur. Atq; hoc supremum est aratoris emolumentum percipiendorum seminum, quæ terræ crediderat.

Quæ per ferias liceat agricolæ, et quæ nō liceat facere. C.XXII.

SED cum tam otij, q̃ negotij rationem reddere maiores nostri censuerunt, nos quoq; monendos esse agricolas existimamus, quæ ferijs facere, quæ'q; nō facere debeant. Sunt enim (ut ait poeta) quæ festis exercere diebus, Fas, & iura sinunt. riuos deducere nulla

Relligio uetuit, segeti prætendere sepem,

Insidias auibus moliri, incendere uepres,

Ballantum'q; gregem fluuio mersare salubri.

Quanquā pontifices negent segetem ferijs sepiri debere. Vetant quoq; lanarum causa lauari oues, nisi propter medicinam. Virgilius, quod liceat ferijs flumine abluere gregem præcepit, & icirco adiecit fluuio mersare salubri. Sunt enim uicia, quorum causa pecus utile sit lauare. Ferijs autem ritus maiorum etiā illa permittit, far pinsere, faces incidere, candelas sebare, uineam conductam colere, piscinas, lacus, fossas ueteres tergere, & purgare, prata sicilire, stercora æquare, fœnum in tabulata componere, fructus oliueti conductos cogere, mala, pyra, ficos pandere, caseum facere, arbores serendi causa, collo, uel mulo clitellario afferre, sed iuncto aduehere non permittitur, nec apportata serere, neq; terram aperire, neq; arborem collucare. sed ne sementem quidem administrare, nisi prius Catulo feceris, nec fœnum secare, aut uincire, aut uehere. Ac ne uindemiam quidem cogi per religiones pontificum ferijs licet, nec oues tondere, nisi si Catulo feceris. Defrutum quoque facere, & defrutare uinum licet. Vuas, item'q; oliuas conditui legere licet. Pellibus oues uestiri non licet. In horto quicquid olerū causa facias, omne licet. Ferijs publicis hominem mortuum sepelire non licet. M. Porcius Cato, mulis, equis, asinis nullas esse ferias dixit. Idem'q; boues permittit coniungere lignorum, & frumentorum aduehendorum causa. nos apud pontifices legimus ferijs tantum denicalibus mulos iungere non licere, cæteris licere. Hoc loco certum habeo quosdam cum solennia festorum percensuerim, desyderaturos lustrationum, cæterorum'q; sacrificiorū, quæ pro frugibus fiunt, morem priscis usurpatum. nec ego abnuo docendi curam. sed differo in eum librū, quē componere in animo est, cum agricolationis totam disciplinam præscripsero.

scripsero. Finem interim præsentis disputationis faciam, dicturus exordio sequente, quæ de uineis, arbustisq́; prodidere ueteres authores, quæq́; ipse mox comperi.

LVCII IVNII MODERATI COLVMELLAE DE RE RVSTICA LIBER TERTIVS.

Quod genus uitis conueniat cuiq; solo, & statui cœli. Cap. I.

h ACTENVS aruorum cultus, ut ait præstantissimus poeta. Nihil enim prohibet nos P. Siluine de ijsdem rebus dicturos celeberrimi carminis auspicari principia. Sequitur arborum cura, quæ pars rei rusticæ uel maxima est. Earum species diuersæ, & multiformes sunt, quippe uarij generis (sicut author idem refert) nullis hominum cogentibus ipsæ sponte sua ueniunt. multæ etiam nostra manu satæ procedunt. sed quæ non ope humana gignuntur, syluestres, ac feræ, sui cuiusq; ingenij semina gerunt. At quibus labor adhibetur, magis aptæ sunt frugibus. De eo igitur prius genere dicendum est, quod nobis alimenta præbet. Id'q; tripartito diuiditur. Nam ex surculo uel arbor procedit, ut olea, uel frutex, ut palma campestris, uel tertium quiddam quod nec arborem, nec fruticem proprie dixerim, ut est uitis. Hanc nos cæteris stirpibus iure præponimus non tantum fructus dulcedine, sed etiam facilitate, per quam omni penè regione, & omni declinatione mundi, nisi tamen glaciali, uel præferuida, curæ mortalium respōdet. Tamq; felix campis, quàm collibus prouenit, & in densa nō minus, quàm in resoluta, sæpe etiam graciali, atq; pingui terra, sicca'q;, & uliginosa. Tū sola maxime utranq; patitur intemperiem cœli, uel sub axe frigido, æstiuo, procelloso'q;. Refert tamen cuius generis, aut quo habitu uitem pro regiōis statu colere censeas. neq; enim omni cœlo, solo'ue cultus idē, neque est idem stirpis eius genus. quod'q; præcipuum est ex omnibus non facile dictu est, cum suum cuiq; regioni magis, aut minus aptum esse doceat usus. Exploratum tamen habebit prudens agricola genus uitis habile campo, quod nebulas, pruinam'q; sine noxa perfert, cœli'q; siccitatem, uentos'q; patitur. pingui, & uberi dabit agro gracilem uitem, nec natura nimis fœcundam, macro feracem, terræ densæ uehementem, multa'q; materia frondentem, resoluto, & læto solo rari sar-

menti. humido loco sciet non recte mandari fructus teneri, & amplioris acini, sed callosi, & angusti, frequentis'q; uinacei, sicco recte contribui diuersæ quoq; naturæ semina. Sed & post hæc non ignorabit dominus loci plus posse qualitatem cœli frigidam, uel calidã, siccam, uel roscidam, grandinosam, uentosam'q;, uel placidã, serenam, uel nebulosam. Frigidæ'q; aut nebulosæ duorum generum uites aptabit, seu præcoques, quarum maturitas frugum præcurrit hyemem, seu firmi, duri'q; acini, quarum inter caligines uuæ deflorescunt, et mox gelicidijs, ac pruinis, ut aliæ caloribus mitescunt, uentoso quoq;, & tumultuoso statu cœli fidẽtes easdẽ tenaces, ac duri acini committet. rursus calido uberiores'q; teneriores concredet. sicco destinabit eas, quæ pluuijs, aut continuis roribus putrescunt, roscido, quæ siccitatibus laborant, grandinoso, quæ folijs duris, latis'q; sunt, quo melius protegant fructum. nam placida, & serena regio nullam non recipit. commodissime tamen eam, cuius uel uuæ, uel acini celeriter decidunt. At si uoto est eligendus uineis locus, & status cœli, sicut censet uerissime Celsus, optimum est solũ, nec densum nimis, nec resolutum, soluto tamen propius, nec exile, nec lætissimum proximum, tamen uberi nec campestre, nec præceps simile tamen edito campo, nec siccum, nec uliginosum modice tamen roscidum, quod fontibus non in summo, non in profundo terræ scaturiat, sed ut uicinum radicibus humorem subministret, eum'q; nec amarum, nec salsum, ne saporem uini corrumpat, & incrementa uirentium ueluti quadam scabra rubigine coerceat, si modo credimus Virgilio dicenti.

Salsa autem tellus, & quæ perhibetur amara
Frugibus infelix, ea nec mansuescit arando,
Nec baccho genus, aut pomis sua nomina seruat. cœlũ porrò neq; glaciale, uinea (sicut prædixi) nec rursus æstuosum desyderat. Calido tamen potius quàm frigido lætatur, imbribus magis, quàm serenitatibus offenditur, & solo sicco, quàm nimis pluuio est amicior, perflatu modico, leni'q; gaudet, procellis obnoxia est. Atque hæc maxime probabilis est cœli, & soli qualitas.

Quæ uites suburbanis regionibus ad escam conserendæ sunt. C. II.

VITIS autem uel ad escam, uel ad effusionem deponitur. Ad escam non expedit instituere uineta, nisi cũ tam suburbanus est ager, ut ratio postulet inconditum fructum mercantibus uelut pomum uendere. quæ cum talis est conditio, maxime præcoques, & duracinæ, tũ deniq; purpureæ, & bumasti, dactyli'q;, & rhodiæ, libycæ quoque

& ceraunię, nec solum quę iucunditate saporis, uerũetiã quę specie commendari possint, conseri debent, ut stephanitę, ut tripedaneę, ut unciarię, ut cydonitę. Itẽ quarũ uuę temporibus hyemis durabiles uasis condũtur, ut uenuculę, ut, nuper in hos usus exploratę, numisianę. At ubi uino consulimus, uitis eligitur, quę & in fructu ualet, & in materia, quod alterum ad reditus coloni, alterũ ad diuturnitatem stirpis plurimum confert. Sed ea tum pręcipua est, si nec nimis celeriter spondet, & primo quoq; tempore deflorescit, nec nimis tarde mitescit, quinetiã pruinas, & caliginem, & carbunculũ facile propulsat, eademq́; nec imbribus putrescit, nec siccitatibus abolescit. talis nobis eligatur uel mediocriter fœcũda si modo is locus habetur, ĩ quo gustus nobilis, pretiosusq́; fluit, nam si sordidus, aut uilis est, feracissimã quãq; serere cõducat, ut multiplicatione frugum reditus augeatur. Ferè autem omni statu locorũ campestria largius uinum, sed iucundius afferunt collina, quę tamen ipsa modico statu cœli magis exuberant aquiloni prona, sed sunt generosiora sub austro. nec dubiũ q̃n sit ea, nonnullarum uitiũ natura, ut pro locorum situ bonitate uini modo uincat, modo superetur. Solę traduntur amineę excepto cœli statu nimis frigido, ubicunq; sint etiã si degenerent, sibi cõparatę, magis, aut minus probi gustus uina prębere, et cęteras omnes sapore pręcedere. Eę, cum sint unius nominis, nõ unã speciẽ gerunt. Duas germanas cognouimus, quarũ minor ocyus, & melius deflorescit. habilis arbori, nec non iugo. illic pinguem terrã, hic mediocrẽ desyderat, lõgeq́; pręcedit maiorẽ, q̃a & imbres, & uentos fortius patitur. nam maior celeriter in flore corrũpitur, & magis in iugis, q̃ in arboribus. ideoq́; nõ est uineis apta, uix etiã arbusto, nisi pręparingui, & uuida terra. nam nec mediocri ualet, multoq́; minus in exili. prolixarũ frequentia materiarũ, foliorumq́;, & uuarum, et acinorũ magnitudine dignoscitur. internodijs quoq; rarior, largis fructibus à minore superatur, gustu nõ uincitur, et hę q̃dem utręq; amineę. Verũ & alię duę geminę, quę ab eo q̃ duplices uuas exigunt, gemellę uocantur, austerioris uini, sed ęque perennis. Earum minor uulgo notissima. quippe campanię celeberrimos uesuuij colles, surrentinosq́; uestit. Hilaris inter ęstiuos fauonij flatus, austris affligitur. Cęteris itaq; partibus Italię non tam uineis, quàm arbusto est idonea, cum pręd:ctis regionibus commodissime iugum sustineat materiam, fructumq́;, nisi quod duplicem non absimilem minori germanę egerit, sicut maior gemina minori germanę, quę tamen minor hoc melior est, quod fœcundior etiam mediocri solo. nam illam nisi pręparingui non respondere iam di-

ctum est. Lanatam quoq; amineam qdam maxime probant, quæ hoc uocabulũ non ideo usurpat, ꝙ sola ex omnibus amineis, uerũ ꝙ præcipue canescit lanugine. Sanè boni uini, sed leuioris, q̃ superioris, crebram quoq; materiã fundit, atq; ideo propter pãpini densitatem parũ sæpe recte deflorescit, eademq́; maturo fructu celeriter putrescit. super hunc numerum, quem retulimus, singularis habetur aminea, maiori geminæ non dissimilis, primum specie pampini, et trunci, sed uini sapore aliquanto inferior, quãuis generosissimus sit, proxime præferẽda etiam proprijs uirtutibus. nam & feracior est, & flore melius exuitur, spissáq;, & albidas uuas, ac tumidioris acini gerit, gracili aruo nõ deficiat. Atq; ideo inter uberrimas uites numeratur. Nomentanæ uini nobilitate subsequuntur amineas, fœcunditate uero etiam præueniunt, quippe cum se frequenter impleant, et id, quod ediderunt, optime tueantur. Sed earum quoq; feracior est minor, cuius & foliũ parcius scinditur, & materia non ita rubet, ut amineis, à quo colore rubellianæ nuncupantur. eædemq́; fæciniæ, ꝙ plus q̃ cæteræ fecis afferunt. Id tamen incommodum repensant uuarũ multitudine, quas & in iugo, sed & in arbore melius exhibent. Vẽtos, & imbres ualenter sufferunt, & celeriter deflorescunt, & ideo citius mitescunt, omnis incommodi patiẽtes, præter caloris. nam qa minuti acini, et duræ cutis uuas habent, æstibus contrahuntur. Pingui aruo maxime gaudent, ꝙ ubertatem aliquã natura gracilibus, & exilibus uuis præbere ualet. Frigidum solum, ac roscidum, et cœlum commodissime sustinet, sicut eugeniæ dum sunt in albano colle, nam mutato loco uix nomini suo respondent, nec minus allobrogicæ, quarũ uini iucunditas cum regione mutatur. Magnis etiam dotibus tres apianæ commendantur. omnes feraces, iugóq;, & arboribus satis idoneæ, generosior tamen una, quæ nudis folijs est. nam duæ lanatæ quamuis frondibus, & palmitum pari facie fluxuræ, qualitate sunt dispariles, cum tardius altera recipiat cariem uetustatis. Pingui solo feracissimæ, mediocri quoq; fœcundæ, præcoqs fructus. Ideóq; frigidis locis aptissimæ uini dulcis, sed capiti neruis, uenisq́; nõ aptæ, nisi mature lectæ. pluuijs, uentisq́;, et apibus afferunt prædã, quarum uocabulo propter hãc expopulationem cognominãtur. Atq; hæ pretiosi gustus celeberrimæ. Possunt tamẽ etiã secundæ notæ uites prouẽtu, & ubertate commendari, qualis est biturica, qualis basilica, quarũ minorẽ cocolubẽ uocant hispani, longe omniũ primis utræq; proximæ. Nam & uetustatem uinum earum patitur, & ad bonitatẽ aliquã per annos uenit. Iã uero ipsæ fœcunditate præstant oibus, quas ante retuli, tum etiã patiẽtia, quippe turbines, imbresq;

bres'q; fortissime sustinent, et cõmode fluunt, nec deficiunt macro so lo. Frigora melius, quàm humores sustinent, humores commodius, q̃ siccitates, nec caloribus tamen contristantur. Visulæ deinde ab his, & minor argitis terræ mediocritate lætantur. nam in pingui nimijs uiri bus luxuriant, in macra tenues, & uacuæ fructu ueniunt. Amiciores iugo, quàm arboribus, sed argitis etiam in sublimibus fertilis uastis materijs, & uuis exuberat, humillimis tabulatis aptior. Visula breuem materiam & latum folium exigit, cuius amplitudine fructus suos optime aduersus grandinem tuetur. qui tamen nisi primo quoq; tempore maturi legantur, ad terrã decidunt. humoribus etiã pri usquam defluant putrescunt. Sunt & helbulæ, quas nonnulli uarias appellãt, neq; purpureæ, neq; nigræ ab helbuo (nisi fallor) colore uocitatæ. melior est nigrior abundãtia uini, sed hæc sapore pretiosior. color acinorũ in neutra conspicitur æqualis, utraq; cãdidi musti alterna uice annorũ plus, aut minus afferunt. melius arborẽ, sed et iugum cõmode uestiunt. mediocri quoq; solo fœcundæ, sicut pretiæ minor, & maior. sed eæ generositate uini magis cõmendantur, & frequentibus materijs frondent, et cito maturescunt. Albuelis utilior, ut ait Celsus, ĩ colle, quàm in campo, in arbore, quàm in iugo, ĩ summa arbore quàm in ima, ferax & materiæ frequentis, & uuæ. nam quæ græculæ uites sunt, ut mareoticæ, thasiæ, psythiæ, sophortiæ, sicut habent probabilem gustum, ita nostris regionibus & raritate uuarum, et acinorũ exiguitate minus fluunt. inerticula tamen nigra, quàm q̃dam græci amethyston appellãt, potest in secunda quasi tribu esse, ꝙ et boni uini est, et inoxia, unde etiã, nomen traxit, ꝙ iers habetur in tentandis ner uis, q̃uis gustu non sit hebes. Tertiũ gradum facit earum Celsus, quæ fœcunditate sola cõmendantur, ut tres heluenaciæ, quarũ duæ maiores nequaq̃ minori bonitate, et abundãtia musti pares habentur. earũ altera, quam galliarũ icolæ emarcum uocãt, mediocris uini, et altera, quam longã appellant, eandem'q; auaram sordidi, nec tam largi quàm ex numero uuarũ, quas prima spes promittit. Minima et optima ẽ tribus facillime folio dignoscitur. nã rotundissimũ omniũ id gerit, atq; est laudabilis, ꝙ siccitates maxime pfert, ꝙ frigora sustinet, dũ tamen sine imbribus sit, ꝙ nõnullis locis etiã uinum eius in uetustatẽ diffunditur, ꝙ præcipue sola acerrimum quoq; solũ fertilitate sua cõmendat. at spionia dapsilis musto, et amplitudine magis uuarũ, quàm numero fertilis, ut olegnia, ut murgentina, eadẽ'q; põpeiana, ut numisiana, ut uenucula eadẽ'q; sarpula, atq; sticula, ut nigra fregellana, ut merica, ut retica, ut omnium, quas cognouimus copiosissima arcelaca

maior, à multis argitis falsò existimata. Nā has nuper mihi cognitas pgulanam dico, et irtiolam, fereolam'q; non facile assenserem quo gradu habendæ sint. quod etsi satis fœcundas scio, nondū tamen de bonitate uini, quod afferunt iudicare potui. unā etiam præcoquē uitem nobis ante hoc tempus incognitam græca consuetudine dracontion uocitari comperimus, quæ fœcundicate iucūditate'ue arcelatæ, basilicæ'q; et bituricæ cōparari possit, generositate uini amineæ. Multa præterea sunt genera uitiū, quarū nec numerū, nec appellatiōes cū certa fide referre possumus. Neq; .n. ut ait poeta, numero comprehendere refert,

Quem qui scire uelit, libyci uelit æquoris idem
Discere quàm multæ zephyro uersentur harenæ.

Quippe uniuersæ regiones, regionū'q; penè singulæ ptes habent propria uitiū genera, quæ consuetudine sua nominant. quædam etiā stirpes cum locis uocabula mutauerunt. quædā propter mutationes locorum, sicut supradiximus, etiam à qualitate sua discesserunt, ita ut dignosci non possint. ideo'q; in hac ipsa Italia, ne dicā in tam diffuso terrarū orbe uicinæ etiā natiōes nominibus earū discrepant, uariāt'q; uocabula. quare prudētis magistri est, eiusmodi nomenclationis aucupio quò potiri nequeat, studiosos non demorari. sed illud in totū præcipere, quod et Celsus ait, et ante eū M. Cato, Nullū genus uitium conserendū esse nisi fama, nullum diutius conseruandum nisi experimento probatum. atq; ubi multa inuitabunt regionis cōmoda, ut nobilem uitem conseramus, generosam requiremus inqt Iulius græcinus. ubi nihil erit, aut nō multū, qđ proritet feracitatem, potius sequemur, quæ nō eadem portione uincitur pretio, quàm uincit abundātia. sed de hac sententia q̄q̄ & ipse paulo ante id censuerim, qđ tamen arcanius iudicē, suo loco mox dicam. Propositum est enim docere qua ratione uineæ pariter feraces, & prætiosæ, fluxuræ possint constitui.

Nihil magis rusticis conuenire, quàm uitem colere. Cap. III.

NVNC Prius, quàm de satione uitiū disserā, non alienū puto uelut quoddā fundamentum iacere disputationi futuræ, ut ante ppēsum & exploratum habeamus, an locupletet patremfamilias uinearū cultus. est .n. penè adhuc superuacuum de his conserendis præcipere, dum quod prius est, nondum concedatur, an omnino sint habendæ. id'q; adeo plurimi dubitent, ut multi refugiant, & reformident talem positionem ruris, atq; optabiliorē pratorū possessionem, pascuorū'q;, uel syluæ cæduæ iudicent. nā de arbusto etiā inter authores non exigua pugna fuit, abnuente Saserna genus id ruris, Tremellio maxime probā=

te. sed et hanc sententiã suo loco æstimabimus. interim studiosi agricolationis hoc primum docendi sunt, uberrimũ esse reditum uinearum; atq; ut omittam ueterẽ illã felicitatem aruorũ, qbus et ante iã M. Cato, et mox Terentius Varro prodidit singula iugera uinearũ sexcenas urnas uini præbuisse. id. n. maxime asseuerat in primo libro rerũ rusticarum Varro. nec una regione prouenire solitum, uerum et in fauentino agro, & in gallico, q nunc pyceno contribuitur. hæc ijs certe temporibus, sed nomentana regio nunc celeberrima fama, est illustris, & præcipue, quam possidet Seneca uir excellentis ingenij, atq; doctrinæ, cuius in prædijs uinearũ iugera singula culleos octonos reddidisse plerunq; compertum est. nã illa uidentur prodigaliter in nostris ceretanis accidisse, ut aliqua uitis apud te excederet uuarũ numerũ duorum milliũ, et apud me octogenæ stirpes insitæ intra bienniũ septenos culleos pæquarẽt, ut priæ uineæ centenas amphoras iugeratim præberẽt, cum prata, et pascua, et syluæ, si cẽtenos sextertios ĩ singula iugera efficiant, optime domino cõsulere uideantur. nã frumenta maiore qdem pte Italiæ quãdo cũ quarto respõderint, uix meminisse possumus. cur ergo res ĩfamis est? nõ qdem suo, sed hoium inqt uitio Græcinus. primum, q in explorãdis seminibus nemo adhibet diligentiã, et ideo pessimi generis pleriq; uineta cõserunt. deĩde sata non ita enutriunt, ut ante cõualescant, ac prosiliant, quàm retorrescant. sed & si forte adoleuerint, negligenter colunt. Iã illud à principio nihil referre censent, quẽ locum conserant, imo etiã seligunt deterrimã ptem agrorum, tãquam sola sit huic stirpi maxime terra idonea, quæ nihil aliud ferre possit. sed ne ponendi qdem rationẽ, aut pspiciunt, aut pspectam exequuntur, tum etiã dotem. i. instrumentum raro uineis præparãt, cum ea res si omissa sit, plurimas operas, nec minus arcam patrisfamilias semp exhauriat. Fructum uero pleriq; q̃uberrimum præsentem consectantur, nec prouident futuro tẽpori, sed quasi planè in diẽ uiuãt, sic imperãt uitibus, et eas ita multis palmitibus onerãt, ut posteritati nõ cõsulant. Hæc omnia uel certe plurima ex his cum cõmiserint, qduis malunt, quàm suã culpã confiteri. queruntur'q; non respondere sibi uineta, quæ uel p auaritiã, uel ĩscitiã, uel p negligentiã pdiderunt. at siq cum scientia sociauerint diligentiam, non ut ego existimo tricenas, uel quadragenas certe, sed ut Græcinus minimum computans, licet inquit amphoras uicenas, percipient ex singulis iugeribus, omnis istos, qui fœnum suum, & olera amplexantur, incremento patrimonij facile superabunt. nec in hoc errat, quippe ut diligens ratiocinator calculo posito uidet id genus agricolationis maxime rei fa-

miliari conducere. Nam ut amplissimas impensas uineæ poscant, nõ tamen excedunt septem iugera unius operã uinitoris, quẽ uulgus qdẽ parui æris, uel de lapide noxium posse cõparari putat, sed ego plurimorũ opiniõi dissentiẽs, pretiosum uinitorẽ in primis esse censeo. u'q; licet sit emptus sex, uel potius sextertijs octomillibus, cum ipsum solum septem iugerum totidẽ millibus numorum partum, uineasq; cum sua dote. i. cum pedamentis, et uiminibus binis millibus in singula iugera positas duco. Fit tum i assem cõsumatum pretium sextertiorũ XXIX. millium. huc accedũt semisses usurarum sextertia tria millia, et quadringenti octuaginta numi bienij temporis, quo uelut ĩfantia uinearum cessat à fructu. Fit in assem summa sortis et usurarũ XXXII. millium quadringentorum LXXX. numorum. quod quasi nomen si, ut fænerator cum debitore, ita rusticus cum uieis suis fecerit, eius summæ, ut in ꝑpetuum prædictã usurã semissium dominus constituat, ꝑcipere debet in annos singulos mille septingentos quadraginta sextertios numos. qua cõputatione uincit tamen reditus VII. iugerum secundum opiniõem Græcij, usurã trium millium quadringentorum octoginta numorum. Quippe, ut deterrimi generis sint uieæ, tamen si cultæ singulos utiq; culleos uini, singula earum iugera ꝑæquabũt. ut'q; trecentis numis quadragenæ urnæ ueneãt (qđ minimum pretium ẽ annonæ) cõsumant tamen septẽ cullei sextertia duo millia et centum numos. ea porro' summa excedit usuram semissium. atq; hic calculus, quẽ posuimus, Græcini rationẽ continet, sed nos extirpãda uineta cẽsemus, quorum singula iugera minus, quàm ternos culleos præbẽt, & adhuc tamen sic cõputauimus, quasi nullæ sint uiuiradices, quæ de pastinato eximantur. cum sola ea res omnẽ impensam terreni pretio suo liberet, si modo non prouincialis, sed italicus ager est. neq; id cuiq̃ dubium esse debet, cum & nostrã, & Iulij attici rationem dispexerit. Nos iam. n. uicena millia malleolorum ꝑ uineæ iugerum inter ordines pangimus. Ille minus quatuor millibus deponit, cuius ut uincat ratio, nullus tamen uel iniquissimus locus non maiorẽ quæstum reddet, quàm acceperit impensam. sit qdé, ut cultoris negligentia sex millia seminum intereãt, reliqua tamen decem millia tribus millibus numorum libenter, et cum lucro redẽptor emerit, quæ summa tertia ꝑte superat duo millia sestertia, quãti constare iugerum uinearum prædiximus. quanq̃ nostra cura in tantum iã processit, ut nõ iuiti sestertijs sexcẽtis numis, singula millia uiuiradices à me rustici mercentur. sed uix istud alius præstiterit. nã nec qsq̃ nobis facile crediderit, tantum in agellis esse nostris abundãtiam uini, q̃tam tu Siluine nouisti.

Mediocre itaq;, uulgatum'q; pretium uiuiradicis posui, quo celerius nullo dissentiente perduci possent in nostram sententiam, qui propter ignorantiam genus hoc agricolationis reformidant. Siue ergo pastinationis reditus, seu futurarum spes uindemiarum cohortari nos debet ad positionem uinearum, quas cum docuimus rationis esse conserere, nunc institutionis earum præcepta dabimus.

Quæ ob seruare debet, qui uineas instituit. Cap. IIII

CVI Vineta facere cordi est, præcipue caueat, ne alienæ potius curæ, quàm suæ credere uelit, ne'ue mercetur uiuiradicem. Sed genus surculi probatissimum domi conserat, faciat'q; uitiarium, ex quo possit agrum uineis uestire. nam quæ peregrina ex diuersa regione semina transferuntur, minus sunt familiaria nostro solo, quàm uernacula. eo'q; uelut alienigena reformidant mutatam cœli, loci'q; positionem. Sed nec certam generositatis fidem pollicentur, cum sit incertum, an is, qui conseruerit ea, diligenter exploratum, probatum'q; genus surculi deposuerit. quamobrem biennij spatium longum esse minime existimandum est, intra quod utiq; tempestiuitas seminum respondet, cũ semper (ut dixi) plurimum retulerit exquisiti generis stirpem deposuisse. Post hæc deinde meminerit accurate locum uineis eligere, de quo cum iudicauerit, maximam diligentiam sciat adhibendam pastinationi, quam cum peregerit, non minore cura uitem conserat, &, cũ seruerit, summa sedulitate culturæ seruiat. id enim quasi caput, & columen est impẽsarum, quoniam in eo consistit, melius, an segnius terræ mandauerit paterfamilias pecuniã, quàm in otio tractare. Igitur unumquodq; eorum, quæ proposui, suo iam prosequar ordine.

Quali solo, & quomodo uitiarium faciundum sit. Cap. V.

VITIARIVM neq; ieiuna terra, neque uliginosa faciendũ est, succosa tamen, & mediocri potius, quàm pigui, tametsi fere omnes authores huic rei lætissimum locum destinauerunt. quod ego minime reor esse pro agricola. nam depositæ stirpes ualido solo, quamuis celeriter comprehendant, atque prosiliant, tamen cum sint uiuiradices factæ, prius quàm transferantur, retorrescunt, nec adolescere queunt. Prudentis autem coloni est ex deteriori terra potius in meliorẽ, quàm ex meliore in deteriorem transferre. Propter quod mediocritas in electione loci maxime probatur, quoniam in confinio boni, mali'q; posita est. Siue enim post modum necessitas postulauerit tempestiua semina ieiuno solo committere, non magnam sentient differentiam, cum

ex mediocri terra in exilem translata sunt, siue lætior ager conserẽdus est, longe celerius in ubertate coalescunt. Rursus tenuissimo solo uitiarium facere minime rationis est, quoniam malcolorum pars maior deperit, & quæ superest tarde fit idonea traslationi. Ergo mediocris et modice siccus ager uitiario est aptissimus. is'q; bipalio prius subigi debet, quæ est altitudo pastinationis, cum in duos pedes, & semissem conuertitur humus. ac deide tripedaneis relictis spatijs, ꝑ quæ semina excolantur, in singulis ordinibus, q ducenos quadragenos pedes obtinent sexcenteni maleoli pangendi sunt. is numerus consumat ꝑ totum iugerum seminum millia quatuor & uiginti. Verum hanc curã præuenit iquisitio, et electio malcolorum. nam, ut sæpe iã retuli, quasi fundamentum est, prædictæ rei, probatissimum genus stirpis deponere.

Qualis, & ex qbus partibus uitis maleolus legendus sit. Cap. VI.

SED Electio dupliciter facienda est. non. n. solum fœcundã esse matrem satis est, ex qua semina petuntur, sed adhibenda ratio est subtilior, ut ex his partibus trunci sumantur, quæ et genitales sunt, et maxime fertiles. Vitis autem fœcunda, cuius progeniem studemus submittere, non tantum debet eo æstimari, ꝙ uuas complures exigit. potest enim trunci uastitate id accidere, et frequẽtia palmitum. nec tamen eã feracem dixerim, cuius singulæ uuæ in singulis sarmentis conspiciuntur, sed si ꝑ unumquẽq; pãpinum maior numerus uuarum depẽdet, si ex singulis gẽmis cõpluribus materijs cum fructu germinat, si deniq; etiã è duro uirgã cum aliqbus racemis citat, si etiam nepotum fructu grauida est, ea sine dubitatione ferax destinari debet legendo maleolo. Maleolus autem nouellus est palmes inatus prioris anni flagello, cognominatus'q; à similitudine rei, ꝙ in ea parte, quæ deciditur ex uetere sarmento prominens utrinq; maleoli speciem præbet. Hunc ex fœcundissima stirpe legendum censemus omni tempore, quo uineæ putantur, ac super terrã gemmis tribus uel quatuor extantibus diligenter obruendum loco modice humido non uliginoso, dum tamen antiquissimum sit considerare, ne uitis, ex qua is sumitur, ancipitem floris habeat euentum, ne difficulter acinus ingrandescat, ne aut præcoquẽ, aut seræ maturitatis fructum afferat. nã illa uolucribus, hæc etiã tẽpestatibus hyemis infestatur. Tale porrò genus non una comprobatur uindemia. potest. n. uel anni prouentu, uel alijs de causis etiã naturaliter infœcunda uitis semel exhuberare. Sed ubi plurium uelut emeritis annorum stipendijs fides surculo constitit, nihil dubitandum est de fœcunditate. nec tamen ultra quadriennium talis extenditur inqsi

tio. id enim tempus ferè uirentium generositatem declarat, quo sol in eandem partem signiferi per eosdem numeros redit, per quos cursus sui principium cœperat. quem circuitum meatus dierum integrorum mille quadringentorum sexagintaunius ἀποκατάστασιν uocant studiosi rerum cœlestium.

Quomodo fœcunditatem uitis explores. Cap. VII.

SED certum habeo Publi Siluine iã dudum te tacitum reqrere, cuius generis sit ista fœcũda uitis, quam nos tã accuratè describimus. ac ne de ijs aliqua significetur, quæ uulgo non habentur feracissimæ, plurimi nanq; bituricam, multi spioniam, quidam basilicam, nonnulli arcelacam laudibus efferunt. Nos quoque hæc genera nõ fraudamus testimonio nostro. sunt enim largissimi uini, sed proposuimus docere uineas eiusmodi conserere, quæ nec minus uberes fructus prædictis generibus afferant, & sint pretiosi saporis, uelut aminei, uel certe nõ procul ab eo gustu. cui nostræ sententiæ scio penè omniũ agricolarum diuersam esse opinionem, quæ de amineis inueterata longo iam tempore conualuit, tanquam natali, & ingenita sterilitate laborantibus. quo magis nobis ex alto repetita compluribus exemplis firmanda ratio est, quæ desidia, nec minus imprudentia colonorum dãnata, & uelut ignorantiæ tenebris obcæcata luce ueritatis caruit. quare non intempestiuum est nos ad ea præuerti, quæ uidentur hũc publicum errorem corrigere posse.

Quæ spectanda sit qualitas in eo solo, quod uineis destinaueris. Cap. VIII.

IGITVR Si rerum naturam Publi Siluine uelut acrioribus mentis oculis intueri uelimus, reperiemus parem legem fœcunditatis eam dixisse uirentibus, atque hominibus, cæterisq; animalibus. nec sic alijs nationibus, regionibus'ue proprias tribuisse dotes, ut alijs in totum similia munera denegaret. quibusdam gentibus numerosam pro generandi sobolem dedit, ut Aegyptijs, & Afris, quibus gemini partus familiares, ac penè solennes sunt. sed & Italici generis esse uoluit eximiæ fœcunditatis Albanas curiatiæ familiæ trigeminorum matres. Germaniam decorauit altissimorum hominum exercitibus, sed & alias gentes non in totum fraudauit præcipuæ staturæ uiris. Nam & M. Tullius Cicero testis est romanum fuisse ciuem Næuium Pollionem pede longiorem quàm quenquam longissimum. & nuper ipsi uidere potuimus in apparatu pompæ circensium ludorum

iudææ gẽtis hominem proceriorem cælsissimo germano. Trãseo ad pecudes. Armentis sublimibus insignis meuania est, liguria paruis. Sed & meuania bos humilis, & liguriæ nonnunquam taurus eminẽtis staturæ conspicatur. India perhibetur molibus ferarum mirabilis, pari tamen in hac terra uastitate belluas progenerari quis neget? cum intra mœnia nostra natos aĩaduertamus elephãtos. Ad genera frugum redeo. Mysiam, Libyamq; largis aiunt abundare frumentis, nec tamen appulos, campanosq; agros opimis defici segetibus. Tmolon, et Corycion florere croco, Iudæã & Arabiam pretiosis odoribus illustrẽ haberi, sed nec nostram ciuitatem prædictis egere stirpibus, quippe cũ pluribus locis urbis, iam casiam frondentem conspicamus, iam tuream plantam, florentesq; hortos myrrha, & croco. His tamen exemplis nimirum admonemur curæ mortalium obsequẽtissimam esse Italiam, quæ pene totius orbis fruges adhibito studio colonorum ferre didicerit. quo minus addubitamus de eo fructu, qui uelut ĩdigena, peculiarisq; & uernaculus est huius soli. Neque enim dubium est massici, surrentiniq;, & albani, atque cæcubi agri uites omnium, quas terra sustinet, in nobilitate uini principes esse.

Quomodo amineas feraces facias. Cap. IX.

FOECVNditas ab his forsan desyderatur, sed & hæc adiuuari potest cultoris industria. nam si, ut paulo ante retuli, benignissima rerum omnium parens natura quasq; gentis, atque terras ita muneribus proprijs ditauit, ut tamen cæteras non in uniuersum similibus dotibus fraudaret. Cur eam dubitemus etiam in uitibus prædictam legem seruasse, ut quamuis earum genus aliquod præcipue fœcundũ esse uoluerit, tanquam bituricum, aut basilicum, non tamen sic amineum sterile reddiderit. ut ex multis millibus eius ne paucissimæ qdem uites fœcundæ, tanquam in italicis hominibus albanæ illæ sorores reperiri possint. id autem cum sit uerisimile, tum etiam uerum esse nos docuit experimentum, cum & in ardeatino agro, quem multis temporibus ipsi ante possedimus, & in carseolano, itemq; in albano generis aminei uites huiusmodi notæ habuerimus numero quidem perpaucas, uerum ita fertiles, ut in iugo singulæ ternas urnas præberent, in pergulis autem singulæ denas amphoras peræquarent. Nec incredibilis debet in amineis hæc fœcunditas uideri. nam quemadmodum Terentius Varro, & ante eum M. Cato possent affirmare sex centenas urnas priscis cultoribus singula uinearum iugera fudisse, si fœcunditas amineis defuisset? quas plerunq; solas antiqui nouerant, nisi putamus

tamus

tamus ea, quæ nuper, ac modo plane longinquis regionibus accersita notitiæ nostræ sunt tradita, biturici generis, aut basilici uineta eos coluisse, cum uetustissimas quasq; uineas adhuc existimemus amineas. Siquis ergo tales, quales paulo ante possedisse me retuli, amineas pluribus uindemijs exploratas notet, ut ex his malleolos feracissimos eligat possit is pariter generosas uineas, & uberes efficere. nihil enim dubium est, quin ipsa natura sobolem matri similem esse uoluerit. Vnde etiam pastor ille in bucolicis ait.

Sic canibus catulos similes, sic matribus hœdos Noram.

Vnde sacrorum certaminum studiosi pernicissimarum quadrigarum semina diligenti obseruatione custodiunt, & spem futurarum uictoriarum concipiunt propagata sobole generosi armenti. nos quoq; pari ratione uelut olympionicarum equarum, ita feracissimarum aminearum seminibus electis largæ uindemiæ spem capiamus, neq; est, quod temporis tarditas quenquam deterreat. nam quicquid moræ est, in exploratione surculi absumitur. Cæterum cum fœcunditas uitis comprobata est, celerrime insitionibus ad maximum numerum perducitur, eius rei testimonium tu præcipue Publi Siluine perhibere nobis potes, cum pulchre memineris à me duo iugera uinearum intra tempus biennij ex una præcoque uite, quam in ceretano tuo possides, insitione facta consumata. Quem nam igitur existimas uitium numerum intra tantundem temporis interseri posse duorum iugerum malleolis, cum sint ipsa duo iugera unius uitis progenies? quare si, ut dixi, laborem, & curam uelimus adhibere, facile prædicta ratione, tam feraces aminei generis uineas constituemus, quàm biturici, aut basilici tantum retulerit, ut in transferendis seminibus similem statum cœli, lociq;, & ipsius uitis habitum obseruemus, quoniam plerunque degenerat surculus, si aut situs agri, aut aeris qualitas repugnent, aut etiam si ex arbore in iugum defertur. Itaque de frigidis in frigida, de calidis in similia, de uineis in uineas transferemus. magis tamen ex frigido statu stirps aminea potest calidum sustinere, quàm ex calido frigidum, quoniam omne uitis genus tum maxime prædictum naturaliter lætatur tepore potius, quàm frigore. Sed & qualitas soli plurimum iuuat, ut ex macro, aut mediocri transducatur in melius. nam quod assuetum est pingui, nullo modo maciem terræ patitur, nisi sæpius stercores. Atque hæc de cura eligendi malleoli generatim præcepimus. nunc illud proprie specialiter, ut non solum ex fœcundissima uite, sed etiam è uitis parte feracissima semina eligantur.

Ex qua uitis parte semina eligenda sunt. Cap. X.

FERACISSIMA autem semina sunt, non ut ueteres authores tradiderunt, extrema pars eius, quod caput uitis appellant, id est ultimum, & productissimum flagellum, nam in eo quoq; fallũtur agricolæ. Sed erroris est causa prima species, & numerus uuarum, qui plerunq; conspicatur in productissimo sarmento, quæ res nos decipere non debet. id enim accidit non palmitis ingenita fertilitate, sed loci opportunitate, quia reliquas trunci partes humor omnis, & alimentum, qđ à solo ministratur, transcurrit, dum ad ultimum perueniat. naturali enim spiritu omne alimentum uirentis, quasi quædam anima per medullam trũci ueluti per siphonem, quem diabeten uocant mechanici, trahitur in summum. Quò cum peruenerit, ibi consistit, atq; consumitur. Vnde etiam materiæ uehementissimæ reperiũtur aut in capite uitis, aut in crure uicino radicibus, sed & eæ stirpes, quæ è duro citantur, duplici ex causa probatæ sunt, quod à fœtu uacant, quod'q; ex proximo terræ integro, atq; illibato succo aluntur, & illæ fertiles, ac firmæ, quia è tenero prorepunt, & quicquid (ut supra dixi) ad eas alimenti peruenit, indiuiduum est. Mediæ sunt macerrimæ, qa transcurrit hinc parte aliqua interceptus, illinc à se tractus humor. Non debet igitur ultimum flagellum quasi fœcundum obseruari, etiam si plurimum afferat, siquidem loci ubertate in fructum cogitur. sed id sarmentum, quod media uite situm, non importuna quidem parte deficit, ac numeroso fœtu benignitatem suam ostendit. Hic surculus trãslatus rarius degenerat, cum ex deteriore statu meliorem sortitur. siue enim pastinato deponitur, siue trunco inseritur, largioribus satiatur alimentis, quàm prius, cum esset in egeno. Itaque custodiemus, ut à prædictis locis, quos humorosos rustici uocant, semina legamus, tamen quæ attulisse fructum antea animaduerterimus. nam si fœtu uacua sint, quamuis laudabilem partem uitis nihil censemus ad feracitatem conferre malleolo, quare uitiosissima est eorum agricolarum opinio, qui minimum referre credunt, quot uuas sarmentum habuerit, dum ex uite fertili legatur, & non ex duro trunco enatum, quod pampinarium uocant. Hæc autem opinio, quæ orta est ex inscitia seminum eligendorum, primum parum fœcundas uineas, deinde etiam nimis steriles reddit. quis enim omnino iam per tam longam seriem annorũ agricolæ malleolum legenti præcepit ea, quæ paulo ante retulimus? Immo quis non imprudentissimum quenq;, & eum, qui nihil aliud operis facere ualeat, huic negotio delegat? Itaque ex hac consuetudine ueniunt

imprudentissimi

imprudentissimi ad rem maxime necessariam, deinde etiã infirmissimi, nam & inutilissimus quisq;, ut dixi, qui nullum alium laborem ferre queat, huic officio applicatur. Is porrò etiam siquam scientiam eligendi malleoli habet, eam propter infirmitatem dissimulat, aut seponit, & ut numerum, quẽ uillicus imperauit, explere possit, nihil curiose, nihil religiose administrat. unumq; est ei propositum peragere operis sui pensum, cum tamen et ut sciat, & quod scit exequatur, hoc solum præceptum à magistris accepit, ne pampinariam uirgam deplantet, cætera omnia ut seminibus contribuat. nos autem primum rationem secuti, nunc etiam longi temporis experimentum, non aliud semen eligimus, nec frugiferum esse ducimus, nisi quod in parte genitali fructum attulerit. nam illud quidem, quod loco sterili lætum, robustumq; sine fœtu processit, fallacem fœcunditatis imaginem præfert, nec ullam generandi uim possidet. Id proculdubio uerũ esse ratio nos admonet, si modo ut in corporibus nostris propria sunt officia cuiusq; membri, sic & frugiferarũ stirpium partibus propria munia. Videmus hominibus inspiratam uelut aurigam, rectricemq; membrorum animam, sensusq; iniectos ad ea discernenda, quæ tactu, naribus, auribusq;, & oculis indagantur, pedes ad gressum compositos, brachia ad complexum. ac ne per omnes uices ministeriorũ uagetur insolẽter oratio, nihil aures agere ualent, quod est oculorũ, nihil oculi, quod aurium, nec generandi q̃dem data est facultas manibus, aut plantis, sed quod hominibus ignotum uoluit esse genitor uniuersi uentre protexit, ut diuina præditus ratione rerũ æternus opifex, quasi q̃busdã secretis corporis in arcano, atq; operto sacra illa spiritus elementa, cum terrenis primordijs misceret, atq; hanc animantis machinæ speciẽ effingeret. Hac lege pecudes, ac uirgulta progenuit. hac uitiũ genera figurauit, quibus eadẽ ipsa mater, ac parens primũ radices uelut fundamenta quædã iecit, ut ijs quasi pedibus insisteret. Truncũ deinde superposuit uelut quandã staturã corporis, & habitus. Mox ramis diffudit quasi brachijs. Tũ caules, & pampinos elicuit, uelut palmas, eorumq; alios fructu donauit. alios fronde sola uestiuit ad protegendos, tutandosq; partus. Ex his igitur, ut supra diximus, si nõ ipsa membra genitalia cõceptu, atq; fœtu grauida, sed tanq̃ tegmina, et umbracula eorũ, quæ fructibus uidua sunt, legerimus, umbræ scilicet nõ uindemiæ laborabimus. Quid ergo est cur q̃uis non sit è duro pãpinus, sed è tenero natus, si tamen orbus est, etiã in futurũ quasi sterilis dãnatur à nobis? Modo .n. disputatio nostra colligebat unicuiq; corporis p̃ti propriũ esse attributũ officium, quod scilicet ei conuenit, ut malleolo

quoq;, qui opportuno loco natus est, fœcunditatis uis adsit, etiam si interim cesset à partu, nec ego abnuerim in hoc me institisse argumentari. sed & illud maxime profiteor palmitem, quamuis frugifera parte enatum, si fructum non attulerit, ne uim quidem fœcunditatis habere. nec hoc illi sententiæ repugnat. Nam & homines quosdam non posse generare, quamuis omnium membrorũ numero constante, manifestum est, ne sit incredibile, si genitali loco uirga nata fructu careat, carituram quoque esse fœtu. Itaque ut ad consuetudinem agricolarũ reuertar, eiusmodi surculos, qui nihil attulerint, spadones appellant. quod non facerent, nisi eos suspicarentur inhabiles frugibus. quæ & ipsa appellatio rationem mihi subiecit non eligendi malleolos quamuis probabili parte uitis enatos, si fructum non tulissent. quanquam & hos sciam non in totum sterilitate affectos. nam confiteor pampinarios quoq; cum è duro prorepserint, tempore anni sequentis acquirere fœcunditatem, et ideo in resecem submitti, ut progenerare possit. Verum eiusmodi partum comperimus, non tam ipsius resecis, q̃ materni esse muneris. nam quia inhæret stirpi suæ, quæ est natura ferax, mistus adhuc parentis alimentis, & fœcundi partus seminibus, ac uelut altricis uberibus eductus, paulatim fructum ferre condiscit. At quæ citra naturæ quandam pubertatem, immatura, atq; intempestiua planta direpta trunco uel terræ, uel etiam stirpi recisæ inseritur, quasi puerilis ætas, ne ad coitum quidem, ne dum ad conceptum habibilis uim generandi uel in totum perdit, uel certe minuit. Quare magnopere censeo in eligendis seminibus adhibere curam, uti fructuosa parte uitis palmites legamus eos, qui futuram fœcunditatem iam toto fructu promittunt. Nec tamen contenti simus singulis uuis, maximeq; probemus eos, qui numerosissimis fœtibus conspiciuntur. An non opilionem laudabimus ex ea matre sobolem propagantem, quæ geminos enixa sit, & caprarium summittentem fœtus earum pecudum, quæ trigemino partu commendantur? uidelicet quasi semper sit parentum fœcunditati proles responsura, & nos sequamur in uitibus hanc ipsam rationem, tanto quidem magis, quod compertum habeamus naturali quadam malignitate desciscere interdum, quamuis diligenter probata semina, id'q; nobis poeta uelut surdis ueritatis indulget dicendo.

Vidi lecta diu, & multo spectata labore
Degenerare tamen, ni uis humana quotannis
Maxima quæq; manu legeret. sic omnia fatis
In peius ruere, ac retro sublapsa referri.

quod non

quod non tantum de seminibus leguminum, sed in totam agricolationis rationem dictum esse intelligendum est. Si modo lõgi temporis observatione comperimus, quod certe comperimus, eum malleolum, qui quatuor uuas tulerit, deputatum, & in terram depositum à fœcunditate materna sic degenerare, ut interdum singulis, nonnunq̃ etiam binis uuis minus afferat. In quãtum autem censemus defecturos eos, qui binos, aut ferè singulos fœtus in matre tulerint, cum etiam feracissimi translationem sæpe reformident, itaq; huius rationis demonstratorem magis esse me, quàm inuẽtorẽ libenter profiteor, ne quis existimet fraudari maiores nostros laude merita, nam id ipsum censuisse eos non dubium est, quamuis nullo alio sit scripto proditum, exceptis quæ retulimus metris Virgilij. Et hic tamen ut de seminibus leguminum præcipiatur. Cur enim aut è duro natam uirgam, aut etiam ex fœcundo malleolo, quem ipsi probassent, decisam sagittam repudiabant, si nihil interesse dicebant, ex quo loco semina legerentur? Nunc, quia uim fœcunditatis certis quasi membris inesse non dubitabant, idcirco pampinarium, & sagittam uelut inutiles ad deponendum prudentissime damnauerunt. Quod si ita est, nihil dubium est multo magis ab his improbatum esse etiam illum palmitem, qui frugifero loco natus, fructum non attulisset. Nam, si sagittam, id est superiorẽ partem malleoli, uituperandam censebant, cum esset eadem pars surculi frugiferi, quanto magis uel ex optima uitis parte natum flagellum, si est sterile improbatum ab his, ratio ipsa declarat? Nisi tamen (quod est absurdũ) crediderunt id translatum, et abscissum à sua stirpe, destitutumq; materno alimento, frugiferum, quod in ipsa matre neq̃ fuisset. Atq; hæc & forsitan pluribus dicta sunt, q̃ exigibat ratio ueritatis, minus tamẽ multis, q̃ postulabat praue detorta, et inueterata opinio rusticorũ.

Quæ spectandæ qualitates in eo solo, quod uineæ destinaueris. Cap. XI.

NVNC ad reliquum ordinem propositæ disputationis redeo. Sequitur hanc eligendi malleoli curam pastinationis officiũ, si tamen ante de qualitate soli constiterit, nam eum quoq; plurimum & bonitati, & largitati frugum conferre nihil dubium est, ac prius q̃ ipsum perspiciamus, illud antiquissimum censemus, rudem potius eligendum agrum, si sit facultas, quàm ubi fuerit seges, aut arbustum, nam de uinetis, quæ lõgo situ exoleuerunt, ĩter omnes authores constitit, pessima esse si serere uelimus, quod & inferius solum pluribus radicibus sit impeditum, ac uelut irretitum, & adhuc non amiserit uirus, & ca-

riem illam uetustatis, quibus hebetata quasi aliquibus uenenis humus torpeat. Quã ob causam syluestris ager praecipue est eligendus, qui etiam si frutetis, aut arboribus obsessus est, facile extricatur, quod suapte natura quaecunq; gignuntur, non penitus nec in profundum radices agunt, sed per summum terrae dispergunt, atque deducunt, quibus ferro recisis, atq; extirpatis, parum, qđ superest, inferioris soli rastris licet effodere, & in fermentum congerere, atq; componere. si tamẽ rudis terra non sit, proximum est uacuum arboribus aruum. si nec hoc est, rarissimum arbustum, uel oliuetum quod non fuerit, maritum uineis destinatur. Vltima est, ut dixi, conditio restibilis uineae. nam si necessitas facere cogit, prius quicquid est residuae uitis extirpari debet. deinde totum solum sicco fimo, aut, si id non sit, alterius generis quã recentissimo stercorari, atq; ita conuerti, & diligentissime refossas omnes radices in summum regeri, atq; comburi. Tunc rursus uel stercore uetusto, quia non gignit herbas, uel de uepribus egesta humo pastinatum large contegi. At ubi pura noualia arboribus sunt libera, consyderandum est, ante quàm pastinemus, surcularis, nec'ne sit terra. id'q; facillime exploratur per stirpes, quae sua sponte proueniunt. Neque enim est ullum tandiu uiduum solum uirgultis, ut nõ aliquos surculos progeneret tanquã pyros syluestres, & prunos, uel rubos certe. Nam haec quamuis genera spinarum sint, solent tamen fortia, & laeta, & grauida fructu consurgere. Igitur si non retorrida, & scabra, sed leuia, & nitida, & prolixa, foecunda'q; uiderimus, eam intelligemus esse terram surcularem. Sed hoc in totum ad illud, quod uineis praecipue est idoneum, proprie consyderandum, ut prius retuli, si facilis est humus, & modice resoluta, quam diximus pullam uocitari, nec quia sola ea, sed quia sit habilis maxime uinetis. Quis enim uel mediocris agricola nesciat etiam durissimum tophum, uel carbunculum, simulatq; sunt confracti, & in summo regesti tempestatibus, gelu'ue, nec minus aestiuis putrescere caloribus, ac resolui, eos'q; pulcherrime radices uitium per aestatem refrigerare, succum'q; retinere? quae res alendo surculo sunt accommodatissimae. Simili quoq; de causa probari solutam glaream, calculosum'q; agrum, & mobilem lapidẽ, si tamen haec pingui glebae permista sunt, nam eadem ieiuna maxime culpantur. Est autem (ut mea fert opinio) uineis amicus etiam silex, cui superpositum est modicum terrenum, quia frigidus, & tenax humoris per ortum caniculae non patitur sitire radices. Higinius qdẽ secutus Tremellium praecipue montium ima, quae uerticibus defluentem humum receperint, uel etiã ualles, quae fluminum alluuie, & in-

undationibus

undationibus concreuerint, aptas esse uineis asseuerat, me non dissen tiente. Cretosa humus utilis habetur uiti, nam per se ipsa creta, qua utuntur figuli, quamq; nonnulli argillam uocant, inimicissima est. nec minus ieiunus sabulo, & quicquid, ut ait Iulius Atticus, retorridum surculũ faciat. Id autem solum uel ulignosum est, uel salsum, uel ama rum, & uel siticulosum, & peraridum. Nigrum tamen, & rutilum sabulonem, qui sit humidæ terræ permistus, probauerunt antiqui, nã carbunculosũm agrum, nisi stercore iuues, macras uineas efficere di- xerunt. Grauis est rubrica, ut idem Atticus ait, & ad cõprehẽden- dum radicibus iniqua. Sed alit eadem uitem, cum tenuit, uerum est in opere difficilior, quod neq; humentem fodere possis, quod sit glutino- sissima, nec nimium siccam, quia ultra modum prædura.

Quæ Iulius Græcinus tradiderit de terra uineali. Cap. XII.

SED ne nunc per infinitas terreni species euagemur, non intem pestiue commemorabimus Iulij Græcini conscriptam uelut formu- lam, ad quam posita est limitatio terræ uinealis. Idem enim Græci- nus sic ait. Esse aliquam terram calidam, uel frigidam, humidam, uel siccam, raram, uel densam, leuem, aut grauem, pinguem, aut macram. sed neque nimium calidum solum posse tolerare uitem, quia inurat, neque prægelidum, quoniam uelut stupentes, & congelatas radices nimio frigore moueri non sinat, neque humidum, quoniã cum se pro- munt uites, modico tempore euocant humorem terræ iusto maiorẽ, qui putrefaciat deposita semina. Rursus nimiam siccitatem destituere plan tas dicit naturali alimento, aut in totum necare, aut scabras, & retorri das facere. Perdensam humum cœlestes aquas non sorbere, nec facile perflari, facillime perrumpi, & præbere rimas, quibus sol ad radi- ces stirpiũ penetret. eademq; uelut conclausa, & coarctata semina cõ primere, atq; strangulare. Raram supra modum uelut per infundi- bulum transmittere imbres, & sole, ac uento penitus siccari, atq; ex- arescere. Grauem terram uix ulla cultura uincibilem, leuem uix ulla sustineri, pinguissimam, et lætissimã luxuria, macrã, ac tenuẽ ieiunio laborare. Opus est inqt inter has tam diuersas inæqualitates magno temperamento, quod in corporibus quoq; nostris desyderatur, quorũ bona ualetudo calidi, & frigidi, humidi, & aridi, densi, et rari, certo, & quasi examinato modo continetur. Nec tamen hoc temperamentũ in terra, quæ uineis destinetur, pari momento libratum esse debere ait, sed in alterã partem propensius, ut calidior terra sit, quàm frigidior, siccior quàm humidior, rarior quàm densior, & siqua sunt his simi-

lia, ad quæ contemplationem suam dirigat, qui uineas instituet. quæ cuncta (sicut ego reor) magis prosunt, cum suffragatur etiam status cœli, cuius regionem, quam spectare debeant uineæ, uetus est dissensio, Saserna maxime probante solis ortum, mox deinde meridiem, tum occasum, Tremellio Scrofa præcipuam positionem meridianam censente, Virgilio de industria occasum sic repudiante.

Ne'ue tibi ad solem uergant uineta cadentem.

Democrito, & Magone laudantibus cœli plagam septentrionalem, quia existiment ei subiectas feracissimas fieri uineas, quæ tamen bonitate uini superentur. Nobis in uniuersum præcipere optimum uisum est, ut in locis frigidis meridiano uineta subijciãtur, tepidis orienti aduertantur, si tamen non infestabuntur austris, euris'q;, uelut oræ maritimæ in Bætica. Sin autem regiões prædictis uentis fuerint obnoxiæ, melius aquiloni, uel fauonio committentur, nam feruẽtibus prouincijs, ut Aegypto, & Numidia, uni septentrioni rectius opponentur, qbus omnibus diligenter exploratis, tum demũ pastinationem suscipiemus.

Quomodo terra pastinetur. Cap. XIII.

EIVS autem ratio cum Italici generis futuris agricolis, tum etiam prouincialibus tradenda est, quoniam in longinquis, & remotis regionibus istud genus uertendi, & subigendi agri minime usurpatur, sed aut scrobibus, aut sulcis uineæ plerunque conseruntur. Scrobibus uineta sic ponuntur. Quibus uitem mos est scrobibus deponere ferè per tres longitudinis pedes, per'q; duos in altitudinem cauato solo quantum latitudo ferramenti patitur, malleolos utrinque iusta latera fossarum consternunt, et aduersis scrobiũ frontibus curuatos erigunt, duabus'q; gẽmis supra terrã eminere passi reposita humo cætera coæquant, quæ faciunt in eadẽ linea intermissis totidẽ pedũ scamnis, dum peragant ordinem. Tũ deinde relicto spatio prout cuiq; mos est uineas colenti, uel aratro, uel bidente, persequentes ordinem insistunt. Et si fossore tantum terra uersetur, minimum est quinq; pedum interordinium, septem maximum. sin bubus, & aratro, minimum est septem pedum, satis amplum decem. Nonnulli tamen omnem uitem per denos pedes in quincuncem disponunt, ut more noualium terra transuersis, aduersis'q; sulcis proscindatur. Id genus uineti non conducit agricolæ, nisi ubi lætissimo solo uitis amplo incremento consurgit. At qui pastinationis impensam reformidant, sed aliqua tamẽ parte pastinationem imitari student, paribus alternis omissis spatijs, senum pedum latitudinis sulcos dirigunt. fodiunt'q; & exaltant in tres pedes, ac per latera fossarum uitem, uel malleolum disponunt.

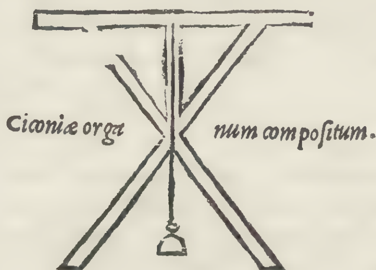
Auarius

Auarius quidam dupondio & dodrante altum sulcum, latum pedum quinq; faciunt. deinde ter tanto amplius spatium crudū relinquunt. atq; ita sequentem sulcum infodiunt. quod cum per definitum uinetis locum fecerint in lateribus sulcorum uiuiradices, uel decisos quàm recentissimos palmites nouellos erigunt, consitis compluribus inter ordinaria semina malleolis, quos posteaquam conualuerint crudo solo quod emissum est, transuersis scrobibus propagent, atque ordinent uineam paribus interuallis. sed eæ, quas retulimus, uinearum sationes, pro natura, & benignitate cuiusq; regionis aut usurpandæ, aut repudiandæ sunt nobis. Nunc pastinandi agri propositum est rationem tradere. Ac primum ex omni siue arbustiuo, siue syluestri loco, quem uineis destinauerimus, omnis frutex, atq; arbor erui, & summoueri debet, ne postea fossorem moretur, ne'ue iam pastinatum solum iacentibus mollibus imprimatur, & exportantium ramos, atq; truncos ingressu proculcetur. Neq; enim parum refert suspensissimum esse pastinatum, & si fieri possit, uestigio quoq; inuiolatum, ut mota æqualiter humus nouelli seminis radicibus quancunq; in partem prorepserint, molliter cedat, ne incrementa duritia sua reuerberet, sed tenero uelut nutritio sinu recipiat, & cœlestes admittat imbres. eos'q; alendis seminibus dispenset. ac suis omnibus partibus ad educandam prolem nouam conspiret. Campestris locus alte duos pedes, & semissem infodiendus est, accliuis regio treis. Præruptior uero collis uel in quatuor pedes uertendus, quoniam cum à superiore parte in inferiorem detrahitur humus, uix iustum pastinationi præbet regestum. nisi multo editiorem ripam, quàm in plano feceris. Rursus depressis uallibus minus alte duobus pedibus deponi uineam non placet. Nam præstat non conserere, quàm in summa terra suspendere. Nisi tamen si scaturigo palustris obuia (sicut in agro rauennate) plus, quàm sesquipedem prohibeat infodere. Primū autem prædicti operis exordiū est, non ut huius temporis pleriq; faciunt agricolæ, sulcum paulatim exaltare, & ita secundo, uel tertio gradu puenire ad destinatam pastinationis altitudinem. sed protinus æqualiter linea posita rectis lateribus ppetuā fossam educere, & post tergum motam humū componere, atq; in tantum deprimere, donec altitudinis mensurā datam ceperit. tum per omne spatium gradus æqualiter mouēda linea est, obtinendū'q; ut eadem latitudo in imo reddatur, quæ cœpta est in summo. opus est autē perito, ac uigilante exactore, q ripam erigi iubeat, sulcum'q; uacuari, ac totum spatium crudi soli cum emota iam terra cōmitti, sicut præcepi superiore libro, cum arandi rationem traderem, monendo necubi

ſcamna omittantur, & quod eſt durum, ſummis glebis obtegatur. ſed huic operi exigendo quaſi quandam machinam commenti maiores noſtri, regulam fabricauerunt, in cuius latere uirgula prominens ad eam altitudinem, qua deprimi ſulcum oportet, contingit ſummam ripæ partem. Id genus menſuræ ciconiam uocant ruſtici.

Sed ea quoq; fraudem recipit, quoniã plurimum intereſt, utrum eam pronam, an rectam ponas. nos itaq; huic machinæ quaſdam partes adiecimus, quæ contendẽtium litem, diſputationem'q; dirimerent. nam duas regulas eius latitudinis, qua paſtinator ſulcum facturus eſt in ſpeciem græcæ literæ X decuſſauimus, atq; ita mediæ parti, qua regulæ committuntur, antiquam illam ciconiam infiximus, ut tanquam ſuppoſitæ baſi ad perpendiculum normata inſiſteret. deinde trãſuerſæ quæ eſt in latere uirgulæ fabrilem libellam ſuppoſuimus.

Sic cõpoſitum organum, cum in ſulcum demiſſum eſt, litem domini, & conductoris ſine iniuria deducat. nã ſtella, quã diximus græcæ literæ faciẽ obtinere, pariter imæ foſſæ ſolũ metitur, atq; plibrat, q̃a ſiue pronũ, ſeu reſupinũ eſt, poſitione machinæ deprehẽditur. q̃ppe prædictæ uirgulæ ſuppoſita libella alterutrũ oſtendit, nec patitur exactorẽ operis, decipi. ſic p̃mẽſum, et p̃libratũ opus in ſimilitudinẽ uernacti ſemp̃

procedit. tãtũq; spatij liea promota occupatur, q̃tũ effossus sulcus lõgitudis, ac latitudis obtiet, atq; id genus præparãdi soli probatissimũ ẽ.

Quot modis uitis ponatur aut in prouicijs, aut in Italia. Ca. XIIII.

SEQVITVR opus uineæ conserendæ, quæ uel uere, uel autumno tẽpestiue deponitur. Vere melius, si aut pluuius, aut frigidus status cœli est, aut ager pinguis, aut campestris, et uliginosa planicies. rursus autũno si sicca, si calida est aeris qualitas, si exilis, atq; aridus campus, si macer, præruptus'ue collis. uernæ'q; positiõis dies ferè quadraginta sunt ab idibus februarijs usq; in æqnoctiũ. rursus autũnalis ab idibus Octob. in Cal. Decẽbres. Sationis autẽ duo genera malleoli, uel uiuiradicis, qđ utrunq; ab agricolis usurpatur, et in prouincijs magis malleoli. neq;. n. seminarijs studẽt, nec usum habent faciẽdæ uiuiradicis. hãc sationẽ cultores Italiæ pleriq; iure improbauerũt, cũ plurimis dotibus præstet uiuiradix. nã minus interit, cũ et calorẽ, et frigus, & cæteras tẽpestates propter firmitatẽ facilius sustineat. deide adolescit maturius, ex quo euenit, ut celerius quoq; sit tempestiua edendis fructibus, tum etiam nihil dubium est sæpius translatum. potest tamen malleolus protinus inuicem uiuiradicis conseri soluta, & facili terra. cæterum densa, & grauis utique uitem desyderat.

Meliorem esse positionem pastinato solo, quàm nouali. Cap. XV.

SERITVR ergo prius i emũdata, inocata'q;, et æquata pastinatione, macro solo qnis pedibus inter ordines omissis, mediocri, senis, in pingui uero septenũ pedũ spatia danda sunt, quo largiora uacent interualla, p quæ frequentes, prolixæ'q; materiæ diffundantur. hæc in qncuncem uinearũ metatio expeditissima ratiõe conficitur. qppe linea p totidẽ pedes, quot destinaueris interordiniorũ spatijs purpura, uel quolibet alio cõspicuo colore insuitur. ea'q; sic denotata p repastinatũ itenditur, et iuxta purpurã calamus defigitur. atq; ita paribus spatijs ordĩes diriguntur. qđ deĩde cum est factũ, fossor inseqtur, scrobẽ'q; alternis omissis p ordinẽ spatijs à calamo ad proximũ calamũ nõ minus altũ q̃ duos pedes et semissem planis locis refodit, accliuibus in dupõdiũ & dodrãtem, præcipitibus etiã in tres pedes. in hanc mensurã scrobibus depressis uiuiradices ita deponũtur, ut à media scrobe singulæ et ĩ diuersum sternantur, et cõtrarijs frõdibus fossarũ ad calamos erigantur. Satoris autẽ officiũ est primum q̃recentissimã, et si fieri possit, eodẽ momẽto, quo serere uelit, de semĩario trãsferre plãtã diligẽter exẽptã et integrã. deide eã uelut ueteranã uitem totã exputare, et ad unã materiã firmissimã redigere, nodos'q;, et cicatrices alleuare. siquæ etiã radices (quod maxime cauẽdũ est, ne fiat in eximendo) laborauerint, eas

amputare, sic deinde curuatam deponere, ne duarum uitium radices implicentur. id enim uitare facile est per imum solum iuxta diuersa latera fossarum dispositis paucis lapidibus, qui singuli non excedant quinque librale pondus. Hi uidentur (ut Mago prodit) & aquas hyemis, et uapores æstatis propulsare radicibus. quem secutus Virgilius tutari semina, & muniri sic præcipit, aut lapidem bibulum, aut squallentes infode conchas. & paulopost. - Iam'q; reperti

Qui saxo super, atque ingentis pondere testæ
Vrgerent. hoc effusos munimen ad imbres,
Hoc ubi hiulca siti findit canis æstifer arua.

idem'q; pœnus author probat uinacea permista stercori depositis seminibus in scrobem uires mouere, quod illa prouocent, & eliciant nouas radiculas. hoc per hyemem frigentem, & humidam scrobibus inferre calorem tempestiuum, ac per æstatem uirentibus alimentum, & humorem præbere. Si uero solum, cui uitis committitur, uidetur exile, longius accersitam pinguem humũ scrobibus inferre censet. quod an expediat, regionis annona, operarum'q; ratio nos docebit.

Quæ mensura pastinandi soli abunde sit uineis. Cap. XVI.

EXIGVE humidum pastinatum sationi conuenit. melius tamen uel arido, quàm lutoso semen committitur. id'q; cum supra summam scrobem compluribus internodijs productum est, quod de cacumine superest, duabus gemmis tantum supra terram relictis amputatur, & ingesta humo scrobis completur. Coæquato, deinceps pastinato malleolus ordinarijs uitibus interserẽdus est. eum'q; sat erit medio spatio, quod uacat inter uites per imam lineam depangere. Sic enim melius et ipse conualescet, & ordinarijs seminibus modice uacuum solum ad culturam præbebit iter. in eadem deinde linea, in qua uiuiradix obtinebit ordinem suum, præsidij causa quorum ex numero propagare possit in locum demortuæ uitis, quinq; malleoli pangendi sunt, per spatium pedis, is'q; pes à medio interordinio sumitur, ut ab utraque parte paribus interuallis distent. tali consitioni Iulius Atticus abunde putat esse malleolorum sexdecim millia. Nos tamen plus quatuor millibus cõserimus, quia negligentia cultorum magna pars deperit, & interitu seminum cætera, quæ uirent, rarescunt.

Quemadmodum, & quo tempore uitis serenda sit. Cap. XVII.

DE positione surculi non minima disputatio fuit inter authores. quidam totum flagellum sicut erat matri detractum crediderunt sationi conuenire. id'q; per gemmas quinas, uel etiam senas partiti complures taleolas terræ mandauerunt. Quod ego minime probo,

magis'q; assentior his authoribus, qui negauerunt esse idoneam frugibus superiorem partem materiæ, solam'q; eam, quæ est iuncta cum uetere sarmento, probauerunt. Cæterum omnem sagittam repudiauerunt. Sagittam rustici uocant nouissimam partem surculi, siue qa longius recessit à matre, & quasi emicuit, atq; prosiluit, seu quia cacumine attenuata prædicti teli speciẽ gerit. Hāc ergo prudentissimi agricolæ negauerunt conseri debere. nec tamen sententiæ suæ rationem nobis prodiderunt, uidelicet quæ ipsis in re rustica multum callentibus prompta erat, & ante oculos penè exposita. omnis enim fœcundus pampinus intra quintam, aut sextam gemmam fructu exuberat, reliqua parte quamuis longissima uel cessat, uel per exiguos ostendit racemos. quam ob causam sterilitas cacuminis iure ab antiqs incusata est. Malleolus autem sic ab ijsdem pangebatur, ut nouello sarmento pars aliqua ueteris hæreret. sed hanc positionem damnauit usus. nam quicquid ex uetere materia relictum erat, depressum, atq; obrutum celeriter humore putrescebat proximas'q; radices teneras, & uix dum prorumpentes uitio suo enecabat. quod cum acciderat, superior pars seminis retorrescebat. Mox Iulius Atticus, & Cornelius Celsus ætatis nostræ celeberrimi authores patrem, atq; filium Sasernam secuti, quicquid residui fuit ex uetere palma per ipsam commissuram, qua nascitur materia noua, resecuerunt, atque ita cum suo capitulo sarmentum depresserunt.

Quæ obseruare debet, qui uitem ponit. Cap. XVIII.

SED Iulius Atticus prætorto capite, & recuruato, ne pastinum effugiat, prædictum semen demersit. Pastinum uocant agricolæ ferramentum bifurcum, quo semina panguntur. unde etiam repastinatæ dictæ fuere uineæ ueteres, quæ refodiebantur. hæc enim propria appellatio restibilis uineti erat. nunc antiquitatis imprudens consuetudo quicquid emoti soli uineis præparatur, repastinatum uocat. sed redeamus ad propositum, uitiosa est (ut mea fert opinio) Iulij Attici satio, quæ contortis capitibus malleolum recipit. eius'q; rei uitandæ nō una ratio est. Primum, quod nulla stirps ante quàm deponatur, uexata, & infracta melius prouenit, quàm quæ integra, & iuiolata sine iniuria deposita est. deinde quicquid recuruum, & sursum uersus spectans, demersum est. cum tempestiuum eximitur, in modum hami repugnat obluctanti fossori. et uelut uncus infixus solo ante quàm extrahatur, prærumpitur. nam fragilis est ea parte materia, qua torta, & recuruata cum deponeretur, cœperat uitium, propter quod perfra

etiam maiorem partem radicum amittit. Sed ut incommoda ista praetereã, certe illud, quod est inimicissimum, dissimulare nequeo. nã paulo ante cum de summa parte sarmenti disputarem, quam sagittam dixeram uocitari, colligebam fore intra quintam, uel sextam gemmam, quae sint proximae ueteri sarmento fructus medij. Hanc ergo fœcundã partem consumit, q contorquet malleolum, quoniã & ea pars, quae duplicatur, tres gẽmas, uel quatuor obtinet, et reliqui duo, uel tres fructuarij oculi penitus in terrã deprimantur, mersiq; non materias, sed radices creant. ita euenit, ut quod in salicto conserendo uitaueramus, id sequamur in eiusmodi malleolo, quem necesse est facere lõgiorem, si uolumus detortum depangere. nec dubium, qn gemmae cacumini proximae, quae sunt ĩfœcundae, in eo reliquantur, ex qbus pampini pullulant uel steriles, uel certe minus feraces, quos rustici uocant racemarios. quid quod plurimum interest, ut malleolus, q deponitur ea parte, qua est à matre decisus, coalescat, & celeriter cicatricem ducat. nam si id factum non est, uelut per fistulam, ita per apertam uitis medullam nimius humor trahitur, idemq; truncum cauat. unde formicis, alijsq; animalibus, quae putrefaciunt crura uitium, latebrae praebentur. hoc autem euenit retortis seminibus. cum enim per exemptionem imae partes eorum perfractae sunt, apertae medullae deponuntur. atq; irrepentibus aquis, praedictisq; animalibus celeriter senescunt, quare pangendi optima est ratio recti malleoli, cuius imum caput, cum consertum est bifurco pastini, angustis faucibus ferramenti facile continetur, ac deprimitur. idq; sarmentum sic depressum citius coalescat. Nam & radices è capite, qua recisum est, aeque mittit. quae cum excreuerunt, cicatricem obducunt, & alioquin plaga ipsa deorsum spectans non tantum recipit humorem, quantum illa, quae reflexa, et resupina more infundibuli per medullam transmittit quicquid aquarum cœlestium superfluit.

Quàm longus debet esse malleolus. Cap. XIX.

LONGITVDO, quae debeat esse malleoli, parum certa est, quoniam siue crebras gemmas habet, breuior faciendus est, seu raras longior, attamen nec maior pede, nec dodrante minor esse debet. hic ne per summa terrae sitiat aestatibus, ille ne depressus altius cum adoleuerit, exemptionem difficilem praebeat. sed haec in plano. nam in cliuosis, ubi terra decurrit, potest palmipedalis deponi uallis & uliginosi campi situ serimus etiam trigemmem, qui est paulo minor dodrãte, longior utique semipede. isq; non ab eo trigemmis dictus est, quod

omnino trium oculorum est, cum ferè circa plagam, qua matri abscissus est, plenus sit gemmarum, sed quod his exceptis, quibus est frequens in ipso capite, tres deinceps articulos, totidem'q; gemmas habet. super cætera illud quoque siue malleolum, siue uiuiradicem seremtem præmoneo, ne semina exarescant, immodicum uentum, solem'q; uitare, qui uterque non incommode arcetur obiectu uestis, aut cuiuslibet densi tegminis. Veruntamen præstat eligere sationi silentis uel certe placidi spiritus diem. nam sol umbraculis facile depellitur. sed illud etiam, quod non dum tradidimus, ante quàm disputationi clausulam imponamus, dicendum est, an plurium generum uites habendæ sint, eæ'q; separatæ, & distinctæ specialiter, an confusæ, & mistæ atteruatim. prius differemus de eo, quod primum proposuimus.

Quot genera uitium ponenda sint. Cap. XX.

PRVDENTIS igitur agricolæ est uitem, quam præcipue probauerit, nulla interueniẽte alterius notæ stirpe conserere, numerum'q; quammaximum eius semper augere. sed prouidentis est, diuersa quoq; genera deponere. neque enim unquam sic mitis, ac temperatus est annus, ut nullo incommodo uexet aliquod uitis genus. siue enim siccus est, id, quod humore proficit, cõtristatur, seu pluuius, quod siccitatibus gaudet, seu frigidus, & pruinosus, quod non est patiens uredinis, seu feruens, quod uaporem non sustinet. Ac ne nunc mille tempestatum iniurias persequar, semper est aliquid, quod uineas offendat. igitur si unũ genus seuerimus, cum id acciderit, quod ei noxium est, tota uindemia priuabimur, æque enim ullum erit subsidium, cui diuersarum notarum stirpes non fuerint. at si uarij generis uineta fecerimus, aliquid ex ijs inuiolatum erit, quod fructum perferat. nec tamen ea causa nos debet compellere ad multas uitium uarietates, sed quod indicauerimus eximium genus, id quantæ multitudinis possimus, efficiamus. quod deinde proximum à primo, tum quod est tertiæ notæ, uel quartæ, quod'q; eatenus uelut lectarum quoddam contenti simus tetartæo, satis est enim per quatuor, uel summum quinq; genera uindemiæ fortunam opperiri. de altero, quod mox proposueram, nihil dubito, quin per species digerendæ uites, deponendæ'q; sint in proprios hortos semitis, ac decumanis distinguendæ. nec quod ipse potueram à meis familiaribus obtinere, ut ante me quisquam eorum, qui quammaxime id probauerit, effecerit. Est enim omnium rusticorum operum difficillimum, quia & summam diligentiam legendis desyderat

feminibus, & nonnihil discernendis, in quo maxima plerunq; felicitate, & prudentia opus est. sed interdum (quod ait diuinus author Plato) rei nos pulchritudo trahit, uel ea consectandi, quæ propter infirmitatem commortalis naturæ cōsequi nequeamus. Istud tamen si ætas suppetat, et scientia, facultas'q; cum uoluntate congruant, non ægerrime perficiemus, quamuis non omnino minimo ætatis spatio perseuerādum sit, ut magnus numerus per aliquot annos discernatur. neq; enī omne tempus permittit eius rei iudicium. nam uites, quæ propter similitudinem coloris, aut trunci, flagellorum'ue dignosci nequeunt, maturo fructu, folijs'q; declarantur, quam tamen diligentiā nisi per ipsum patremfamilias exhiberi posse non affirmauerim. nam credidisse uillico, uel etiam uinitori secordis est, cum quod longe sit facilius, adhuc perpaucissimis agricolis contigerit, ut nigri uini stirpe careant, quāuis color uuæ possit uel ab imprudentissimo deprehendi.

Vtrum distinctis generibus uitium horti conserendi sint. Cap. XXI.

ILLA *Tamen una mihi ratio suppetit, celerrime quod proposuimus efficiendi, si sint ueteranæ uineæ, ut separatorum surculorum cuiusq; generis singulos hortos inseramus, sic paucis ānis multa nos millia malleolorum ex insitis percepturos. atq; ita discreta semina per regiones consituros, nihil dubito. eius porrò faciendæ rei nos utilitas multis de causis compellere potest. & ut à leuioribus incipiam, primum quod ad omnem rationem uitæ non solum agricolationis, sed cuiusq; disciplinæ, prudentem delectant impensius ea, quæ proprijs generibus distinguntur, quàm quæ passim uelut abiecta, & quodam aceruo confusa sunt. Deinde quod uel alienissimus rusticæ uitæ, si in agrum tempestiue consitum ueniat, summa cum uoluptate, naturæ benignitatem miretur, cum istinc bituricæ fructibus opimæ, hinc pares ijs heluolæ respondent. illinc arcellæ, rursus illinc spioniæ, basilicæ'ue conueniant, quibus alma tellus annua uice (uelut æterno quodam puerperio) læta, mortalibus distenta musto demittit ubera. inter quæ fauente libero fœtis palmitibus, uel generis albi, uel flauentis, ac rutili, uel purpureo nitore micantis, undiq; uersicoloribus pomis grauidus collucet autumnus. sed hæc quamuis plurimum delectent, utilitas tamen uincit uoluptatem. Nam & paterfamilias libentius ad spectaculum rei suæ quanto est ea luculentior descendit. & quod de sacro numine poeta dicit,*

Et quocunq; deus circum caput egit honestum.

Verum quocunque domini præsentis oculi frequenter accessere, in ea

parte maiorem in modum fructus exuberat. Sed omitto illud, quod in descriptis etiam uitibus contingere potest, illa, quæ sunt maxime spectanda, persequar. Diuersæ notæ stirpes nec pariter deflorescunt, nec ad maturitatem simul perueniunt. Quam ob causam, qui separata generibus uineta non habet, patiatur alterum incommodum necesse est, ut aut serum fructum cum præcoque eleuet, quæ res mox acorem facit, aut si maturitatem serotini expectet, amittat uindemiã præcoquẽ, quæ plerunque populationibus uolocrum, pluuijsq;, aut uentis lacessita dilabitur. Si uero interiectibus capere cuiusq; generis fructum aueat, primum necesse est, ut uindemiatorum aleam subeat, neq; enim singulis totidem antistites dare potest, qui obseruent, quiq; præcipiant, ne acerbæ uuæ cum maturis demetantur. deinde etiam quarum uitiũ maturitas competit, cum diuersæ notæ sint, melioris gustus ab deteriore corrumpitur, confususq; in unum multarum sapor, uetustatis impatiens fit. atq; ideo necessitas cogit agricolam musti annonam expedire, cum plurimum pretio accedat, si uenditio uel in annum, uel in æstatem certe differri possit. Iam illa generum separatio summam commoditatem habet, quod uinitor suam cuiq; facilius putationẽ reddet, cum sciat cuius notæ sit hortus, quẽ deputet. idq; in uineis nõ consemineis obseruari difficile est, quia maior pars putationis per id tempus administratur, quo uitis neque folium notabile gerit, ac multum interest plures'ne, an pauciores materias pro natura cuiusque stirpis uinitor summittat, prolixis'ue flagellis incitet, an angusta putatione uitem coerceat. Quin etiam quam cœli partem spectat genus quodq; uineti plurimum refert, neque enim omni calido statu, nec rursus frigido lætatur, sed est proprietas in surculis, ut alij meridiano axe conualescant, quia rigore uitiantur. alij septentrionem desyderent, quia contristentur æstu, quidam temperamento lætentur orientis, uel occidentis. Has differentias seruat pro situ, & positione locorum, qui genera per hortos separat. Illam quoq; nõ exiguam sequitur utilitatem, quod & laborem uindemiæ minorem patitur, & sumptum. Nam & quæ maturescere incipiunt, tempestiue leguntur, & quæ non dum maturitatem ceperunt uuæ, sine dispendio differuntur. Nec pariter uetus, atq; tempestiuus fructus præcipitat uindemiam, cogitq; plureis operas quãtocunq; pretio conducere. Iam & illud magnæ dotis est posse gustum cuiusq; generis non mistum, sed uere merum condere, ac separatim reponere siue est ille bituricus, seu basilicus, seu spionicus. quæ genera cum sic diuisa sunt, quia nihil interuenit diuersæ naturæ, quod repugnet, per potus tamen nobilitantur, neque enim post annos quin-

decim, uel paulo plures deprehendi potest ignobilitas in gustu, quoniã ferè omne uinum post id tempus eam qualitatem sortitur, ut uetustate acquirat bonitatem. Quare, ut dicere instituimus, utilissima est generũ dispositio, quam si tamen obtinere non possis, secunda est ratio, ut diuersæ notæ non alias conseras uites, quàm quæ saporem consimilem, fructumq; maturitatis eiusdem præbeant. Potes iam (si te cura pomorum tangit) ultimis ordinibus in ea uineti fine, quæ subiacet septentrionibus, ne cum increuerint, obumbrent, cacumina ficorum, pyrorum'ue, & malorum depangere, quæ uel inseras interposito biennij spatio, uel, si generosa sint, adulta transferas. Hæc de positione uinearum. Superest pars antiquissima, ut præcipiamus etiam cultus earum, de quibus sequenti uolumine pluribus disseremus.

LVCII IVNII MODERATI COLVMELLAE DE RE RVSTICA LIBER QVARTVS.

Contra opinionem Attici, & Celsi non esse satis altos scrobes bipedaneos uineaticis seminibus. Cap. I.

c

VM DE VINEIS conserendis librum à me scriptum Publi Siluine compluribus agricolationis studiosis relegisses, quosdam repertos esse ais, qui cætera quidem nostra præcepta laudassent, unum tamen, atq; alterum reprehendissent, quippe seminibus uineaticis nimium me profundos censuisse fieri scrobes adiecto dodrante super altitudinem bipedaneam, quam Celsus, & Atticus prodiderãt, singulasq; uiuiradices singulis adminiculis parum prudenter contribuisse, cum permiserint ijdem illi authores minore sumptu gemmis diductis duo continua per ordinem uestire pedamenta, quæ utraq; ambiguam magis habent æstimationem, quàm uerã. Etenim (ut quod prius proposui prius refellam) si contenti bipedanea scrobe futuri sumus, quid ita censemus altius pastinare tam humili mensura uitem posituri? Dicet aliquis, ut sit inferior tenera subiacens terra, quæ non arceat, nec duritie sua repellat nouas irrepentes radiculas. Istud quidem contingere potest etiam si ager bipalio moueatur, & deprimantur semina in regesto, quod est fermentatum, plus dupondio semisse. nam semper in plano refusius

egestæ

egesta humus tumidior est, quàm gradus soli crudi. nec sanè positio seminum sibi altum cubile substerni desyderat. Verum abunde est sempedaneam consitis resolutam uitibus terram subijcere, quæ uelut hospitali, atque etiam materno sinu recipiat incrementa uirentiũ. Exemplum eius rei capiamus in arbusto, ubi cum scrobes defodimus, admodum exigui pulueris uiuiradici subijcimus. Verior igitur causa est depressius pastinandi, quoniam iugata uineta melius consurgunt altioribus demissa scrobibus, nam bipedanei uix etiam prouincialibus agricolis approbari possunt, apud quos humili statu uitis plerũq; iuxta terram coercetur. Cumq; iugo destinatur, altiore fundamento stabilienda sit, & si modo scandit excelsius, plus alimenti, terræq; desyderat. Et ideo in maritandis arboribus nemo minorem bipedanea scrobem uitibus comparat. Cæterum illa parum prosunt agricolarum studio præcipua commoda humilis positionis, quod & celeriter adolescant semina, quæ non fatigantur multo soli pressa pondere, fiantq; uberiora, quæ leuiter suspensa sunt. Nam utraque ista Iulij Attici ratio conuincitur exemplo arbustiuæ positionis, quæ scilicet multo ualidiorem, fertilioremq; stirpem reddit, quod non facerent, si non laborarent altius demersa semina. Quid quod repastinata humus, dum est recens soluta, laxaq; uelut fermento quodam intumescit? cum deinde non longissimam cepit uetustatem, condensata subsidit, ac uelut innatantes radices uitium summo solo destituit? Hoc autem minus accidit nostræ sationi, in qua maiore mẽsura uitis demittitur. Nã quod in profundo semina frigore laborare dicuntur, nos quoque non diffitemur. Sed non est dupondij, & dodrantis altitudo, quæ istud efficere possit, cum præsertim, quod paulo ante retulimus, depressior arbustiuæ uitis satio tamen effugiat prædictum incommodum.

Non oportere unius uiuiradicis duos palos uestire, sed singula semina singulis adminiculis esse contribuenda. Cap. II.

ALTERVM illud, quod minori impensa duos palos unius seminis flagellis censent maritari, falsum est. Siue enim caput ipsum demortuum est, duo uiduantur statumina, & mox uiuiradices totidem substituendæ sunt, quæ numero suo rationem cultoris onerant. Siue uiuit, & ut sæpe uenit uel nigri est generis, uel parum fertilis, non in uno, sed in pluribus pedamentis fructus claudicat, quanquã etiam generosæ stirpis uitem sic in duos palos diuisam rerũ rusticarũ prudentiores existimant minus fertilem fore, quia cratem factura sit.

Et idcirco ueteres uineas mergis propagare potius, quàm totas sternere idem ipse Atticus praecipit, quod mergi mox facile radicantur, ita ut quaeq; uitis suis radicibus tanquam proprijs fundamentis innitatur. Haec autem, quae toto prostrata corpore cum inferius solum quasi cancellauit, atq; irretiuit, cratem facit, & pluribus radicibus inter se connexis angitur, nec aliter quàm si multis palmitibus grauata deficit. Quare per omnia praetulerim duobus potius seminibus depositis, quàm unico periclitari, nec id uelut compendium consectari, quod in utranque partem longe maius afferre possit dispendiũ. Sed iam prioris libri disputatio repetit à nobis promissum sequentis exordium.

Nouam consitionem uineae, nisi magna, & assidua cultura adiuuetur celeriter interire. Cap. III.

IN OMNI genere impensarum (sicut ait Graecinus) plerique noua opera fortius auspicantur, quàm tuentur perfecta. Nã quidã, ut inquit, ab incohato domos extruunt, nec aedificatis cultum adhibẽt. Nonnulli strenue fabricant nauigia, nec consumata perinde instruũt armamentis, ministris'q;, quosdam emacitas in armentis, quosdã exercet in comparandis mancipijs, sed ijsdem tuendis nulla cura tangit. Multi etiam beneficia, quae in amicos contulerunt, leuitate destruũt. Ac ne ista Siluine miremur, liberos suos nonnulli nuptijs, uotis'q; quaesitos auare nutriunt, nec disciplinis, aut caeteris corporis excolunt instrumentis. Quid ijs colligitur, scilicet plerunque simili genere peccari etiam ab agricolis, qui pulcherrime positas uineas ante quàm pubescant, uarijs ex causis destituunt. Alij sumptum annuũ refugiẽtes, & hunc primũ reditum certissimum existimantes impendere nihil, quasi planè fuerit necesse uineas facere, quas mox auaritia desererent. Nonnulli magna potius, quàm culta uineta possidere pulchrum esse ducunt. Cognoui iam plurimos, qui persuasum haberent, agrum bonis, ac malis rationibus colendum. At ego, cum omne genus ruris, nisi diligenti cura, scite'q; exerceatur, fructuosum esse non posse iudicem, tum uel maxime uineas. Res enim est tenera, infirma, iniuriae maxime impatiens, quae plerunq; nimio labore, & ubertate consumitur, perit'q; si modum non adhibeas, foecunditate sua. Cũ tamen aliquatenus se confirmauit, & ueluti iuuenile robur accepit, negligentiam sustinet. Nouella uero, dum adolescit, nisi omnia iusta perceperit, ad ultimam redigitur maciem, & sic intabescit, ut nullis deinceps impensis recreari possit. Igitur summa cura ponenda sunt quasi fundamenta, & ut membra infantium à primo statim die consitionis formanda,

formanda, quod nisi fecerimus, omnis impensa incassum recidat, nec prætermissa cuiusque rei tempestiuitas reuocari queat. Experto mihi crede Siluine bene positam uineã, boniq́; generis, et bono cultore nunq̃ non cum magno fœnore gratiam reddidisse. idq́; non solum ratione, sed etiam exemplo nobis idem Græcinus declarat eo libro, quem de uineis scripsit, cum refert ex patre suo sæpe se audire solitum Paridium quendam Veterensem uicinum suum duas filias, & uineis consitum habuisse fundum, cuius partem tertiam nubenti maiori filiæ dedisse in dotem, ac nihilo minus æque magnos fructus ex duabus partibus eiusdem fundi percipere solitum. Minorem deinde filiam nuptui collocasse in dimidia parte reliqui agri. nec sic ex pristino reditu detraxisse. Quo quid coniicit? nisi melius scilicet postea cultam esse tertiam illam fundi partem, quàm antea uniuersam.

Prosterni uitem in scrobem, et recuruatam usque ab imo solo rectam calamo applicari oportere. Cap. IIII.

ET NOS igitur Publi Siluine magno animo uineas ponamus, ac maiore studio colamus. quarum consitionis sola illa commodissima ratio est, quam priore tradidimus exordio, ut facta in pastinato scrobe, tota uitis à media ferè parte sulci prosternatur, & ad frontem eius ab imo usq; recta materies erigatur, calamoq́; applicetur, id enim præcipue obseruandum est, ne similis sit alueo scrobs, sed ut expressis angulis uelut ad perpendiculum frontes eius dirigantur. nam uitis supina, & uelut recumbens in alueo deposita, posteaquam ablaqueatur uulneribus obnoxia est. Nam dum exaltare fortius orbem ablaqueationis fossor studet, obliquam uitem plerunq; sauciat, & nonnunquam præcidit. Meminerimus ergo usq; ab imo scrobis solo rectũ adminiculo sarmentum applicare, et ita in summum perducere. Tum cætera, ut priore libro præcepimus, ac deinde duabus gemmis super extantibus terrã coæquare. Deinde malleolo inter ordines posito crebris fossionibus pastinatum resoluere, atq; in puluerem redigere. Sic enim malleoli, & uiuiradices, & reliqua semina, quæ deposuerimus, conualescent, si mollis, ac tenera humus nullis herbis irrepentibus humorem stirpibus præbuerit, nec duritia soli nouellas adhuc plantas uelut arcto uinculo compresserit.

A consitione omnibus mensibus fodiendum, & curandum, ne herbæ nascantur. Cap. V.

NVMERVS autem uertendi soli bidentibus (ut uerum fatear)

definiendus non est, cum quanto crebrior sit, plus prodesse fossionem conueniat. Sed quoniam impensarum ratio modum postulat, satis plerisq; uisum est, ex Calendis Martijs usq; in Octobres, trigesimo quoq; die nouella uineta confodere, omnes'q; herbas, & praecipue gramina extirpare, quae nisi manu eliguntur, & in summum reijciuntur, quantulacunque parte adobruta sunt, reuiuiscunt, & uitium semina ita perurunt, ut scabra, atq; retorrida efficiant.

De pampinatione malleolis, & uiuiradicibus facienda. Cap. VI.

EA porrò siue malleolo, seu uiuiradice deposuimus, optimum est ab initio sic formare, ut frequenti pampinatione superuacua detrahãtur. nec patiamur plusquam in unam materiam uires, & omne alimentum conferre, primo tamen bini pampini summittuntur, ut sit alter subsidio, si alter forte deciderit. Cũ deinde paulum induruere uirgae, tum deteriores singulae detrahuntur. Ac ne quae relictae sunt, procellis uentorum decutiantur, molli, & laxo uinculo adsurgentes subsequi conueniet, dum claiculis suis quasi quibusdam manibus adminicula comprehendant. Hoc si operarum penuria facere prohibet in malleolo, quem & ipsum pampinare censemus. at certe in ordinarijs uitibus utiq; obtinendum est, ne pluribus flagellis emacientur, nisi si propaginibus futuris prospiciemus. Sed ut singulis materijs seruiant, quarum incrementa eligere debebimus, applicato longiore adminiculo, per quod prorepant in tantum, ut sequẽtis anni iugum exuperent, & in fructum curuari possint. Ad quam mensuram cum increuerint cacumina infringenda sunt, ut potius crassitudine conualescant, quàm superuacua longitudine attenuentur. Idem tamen sarmentum, quod in materiam submittimus, ab imo usq; in tres pedes, & semissem pampinabimus, & omnes eius intra id spatium nepotes enatos saepius decerpemus. Quicquid deinde supra germinauerit, intactum relinqui oportebit. magis enim conueniet proximo autumno falce deputari superiorem partem, quàm aestiuo tempore pampinari, quoniã ex eo loco, unde nepotem ademeris, confestim alterum fundit, quo enato, nullus relinquitur oculus in ipsa materia, qui sequenti anno cum fructu germinet.

Tempestiuam esse pampinationem, qua digito palmites deijciuntur. Cap. VII.

OMNIS autem pampinationis ea est tempestiuitas, dũ adeo teneri palmites sunt, ut leui tactu digiti decutiantur. Nã si uehementius induruerint, aut maiore nisu conuellendi sunt, aut falce deputandi, quod

utrunq;

utrunq; uitandũ est. alterum quia lacerat matrem, si reuellere cone ris. alterum qa sauciat, quod in uiridi, et adhuc stirpe immatura fie ri noxiũ est. neq; enim eatenus plaga consistit, qua uestigiũ fecit acies. sed æstiuis caloribus falce uulnus penitus impressum, latius inarescit ita, ut non minimam partem de ipso matris corpore enecet. Atq; ideo si iam caulibus duris falcem adhibere necesse est, ij paululum ab ipsa matre recidẽdi, et uelut reseces relinquendi sunt, qui caloris excipiãt iniuriam, eatenus qua nascuntur à latere palmitis. Vltra enim nõ ser pit uaporis uiolentia. In malleolo similis ratio est pampinandi, & in longitudinẽ eliciendi materiã, si eo uelimus adminiculo uti, quod ego sæpe feci. sed si propositum est utiq; recidere, ut bino potius utamur, cũ ad unum pampinum iam redegeris, & ipse excesserit pedalem lõgi tudinem decacuminare conueniet, ut in ceruicem potius confirmetur, et sit robustior. Atque hæc positorum seminum prima cultura est.

Per autumnum ablaqueandam esse uineam. Cap. VIII.

SEQVENS deinde tempus (ut prodidit Celsus, et Atticus, quos in re rustica maxime nostra ætas probauit) ampliorem curam depo scit. nam post Idus Octobris priusquam frigora inuadant, uitis abla queanda est. quod opus adopertas ostendit æstiuas radiculas, easq; prudens agricola ferro decidit. Nam si passus est conualescere, inferio res deficiunt, atq; euenit, ut uinea summa parte terreni radices agat, quæ & frigore infestentur, & caloribus maiorẽ in modũ æstuent, ac uehementer sitire matrẽ in ortu caniculæ cogant. Quare qcqd intra sesquipedẽ natum est, cũ ablaqueaueris recidendũ est. Sed huius non eadẽ ratio est, quæ amputandi, quæ traditur in superiori parte uitis. Nã minime adleuanda plaga est, minimeq; applicandũ ferramentũ ipsi matri, quoniã si iuxta truncum radicẽ præcideris, aut ex cicatrice plures enascentur, aut hyemalis, quæ ex pluuijs consistit in lacusculis ablaqueationis aqua brumæ congelationibus noua uulnera peruret, & ad medullã penetrabit, quod ne fiat, recidere ab ipso codice instar unius digiti spatio conueniet, atq; ita radiculas præcidere, quæ sic ad= emptæ non amplius pullulant, et à cætera noxa truncum defendũt. Hoc opere consumato, si est hyems in ea regione placida, patens uitis re linquẽda est, sin uiolentior, id facere nos prohibet, ante Idus Decẽbris prædicti lacusculi æquandi sunt. Si uero etiã præglida frigora re- gionis eius suspecta erunt, aliqd fimi, uel, si est cõmodius, colũbini ster coris, aut in hũc usum præparatæ ueteris urinæ senos sextarios, ante q̃ uitem adobruas, radicibus superfundes. Sed ablaqueare omnibus au

tumnis oportebit primo quinquennio, dum uitis conualescat. ubi uero truncus adoleuerit, ferè triennio intermittendus est eius operis labor. Nam & minus ferro crura uitium læduntur, nec tam celeriter radiculæ in ueterato iam codice enascuntur.

Quemadmodum ablaqueata uinea putetur, Cap. IX.

ABLAQVEATIONEM deinde seqtur talis putatio, ut ex præcepto ueterum authorum uitis ad unam uirgulam reuocetur, eáq; recidatur duabus gemmis iuxta terram relictis. Quæ putatio non debet secundum articulum fieri, ne reformidet oculus, sed medio ferè internodio ea plaga obliqua falce fit, ne transuersa fuerit cicatrix, cœlestem superincidentem aquam contineat. Sed nec ad eam partem, qua est gemma, uerum ad posteriorem declinatur, ut in terram potius deuexa, quàm in germen delachrymet. Nāq; defluens humor cæcat oculum, nec patitur frondescere.

Quod sit optimum tempus putandi. Cap. X.

PVTANDI autem duo sunt tempora, melius autem (ut ait Mago) uernum, ante quàm surculus progerminet, quoniam humoris plenus facilem plagam, & leuem, & æqualē accipit, nec falci repugnat. Hunc autem secuti sunt Celsus, & Atticus. Nobis neq; angusta putatione coercenda semina uidentur, nisi si admodum inualida sunt, neq; utique uerno recidenda. Sed primo quidem anno, quo sunt posita, frequentibus fossionibus, omnibus mensibus dum frondent, ac pampinationibus adiuuanda sunt, ut robur accipiant. Nec plus quàm uni materiæ seruiant, quam ut educauerint autumno, uel uere, si magis competit, abradenda, & nepotibus, quos pampinator in superiore parte omiserat, liberanda censemus, atque ita in iugum imponenda. Ea enim leuis, & recta sine cicatrice uinea est, quæ se primi anni flagello supra iugum extulit. Quod tamen apud paucos agricolas, & raro contingit. Ideóq; prædicti authores primitias uitis resecare censuerūt. Sed nec utiq; uerno omnibus regionibus melior putatio est. nam ubi cœlum frigidum est, ea sine dubio eligenda est. Vbi uero aprica loca sunt, mollesq; hyemes, optima, & maxime naturalis est autumnalis, quo tempore diuina quadam lege, & æterna fructum cum fronde stirpes deponunt.

Quomodo malleolus resecandus sit. Cap. XI.

HOC facere siue uiuiradicem, siue malleolum conseueris, censeo. nam illam

nam illam ueterem opinionem damnauit usus, non esse ferro tangendos anniculos malleolos, quod aciem reformident. quod frustra Virgilius, & Saserna, Stolonesq;, & Catones timuerunt, qui non solum in eo errabant, quod primi anni capillamenta seminum intacta patiebantur, sed & post biennium cum uiuiradix recidenda erat, omnem superficiem amputabant solo tenus iuxta ipsum articulum, ut è duro pullularet. nos autem magister artium docuit usus primi anni malleolorum formare incrementa, nec pati uitem superuacuis frondibus luxuriantem syluescere. nec rursus in tantum coercere, quantum antiqui præcipiebant, ut totam superficiem amputemus. nam id quidem maxime contrarium est. Primum quod cum ad terram decideris, semina (uelut intolerabili affecta uulnere) pleraq; intereunt, et nonnulla etiã, quæ pertinaciter uixerunt, minus fœcundas materias afferunt. siqdem è duro quæ pullulant, omnium confessione, pampinaria sæpissime fructu carent. Media igitur ratio sequenda est, ut neq; solo tenus malleolum recidamus, nec rursus in lõgiorem materiam prouocemus. sed annotato superioris anni pollice supra ipsam commissuram ueteris sarmenti unam, uel duas gemmas relinquemus, ex qbus germinet.

Quemadmodum pedanda sit uinea, & de canterio. Cap. XII.

PVTATIONEM sequitur iam pedãdæ uineæ cura. uerum hic annus non dum uehementem palum, aut ridicam desyderat. notatum est enim à me plerunq; teneram uineam melius adminiculo modico, quàm uehementi palo adquiescere. itaq; aut ueteres (ne nouæ radicem agant) arundines binas singulis uitibus applicabimus, aut si regionis conditio permittit, uetera disponemus, deponemus hastilia, qbus adnectuntur singulæ transuersæ perticæ in imam partem ordinis, qđ genus iugi canteriũ uocant rustici. plurimũ id refert esse qđ paulum infra curuationem uitis prorepens pampinus statim apprehendat, et in transuersa potius se fundat, quàm in edita, uentosq; facilius sustineat subnixus canterio. idq; iugum intra quartum pedem conueniet alleuari, dum se uinea corroboret in pedationem.

Quomodo uitis alliganda sit. Cap. XIII.

DEINDE sequitur alligator, cuius officium ẽ, ut rectam uitem producat in iugum, quæ siue iuxta palum est posita, ut quibusdã placuit authoribus, obseruare debebit, qui adnectit, ne in alliganda materia flexum pali (si forte curuus est) sequendum putet, nam ea res uncam uitem facit, siue (ut Attico, et nõnullis alijs agricolis uisum est) iter

uitem & palum spatium relinquetur, quod nec mihi displicet. Recta arundo adiungenda stirpi est, & ita per crebra retinacula in iugum perducenda. uinculi genus quale sit, quo religantur semina, plurimum refert. nam dum nouella uinea est, q̃ mollissimo nectenda est, q̃a si uiminibus salicis, aut ulmi ligaueris, increscens uitis seipsam præcidit. optima est ergo genista, uel paludibus desectus iũcus, aut ulua. nõ pessime tamẽ in umbra siccata faciunt in hũc usum arũdinum quoq; folia.

Malleolis iugum imponendum, & quàm alte canterius alleuandus sit. Cap. XIIII.

SED & malleolorum similis cura agenda est, ut ad unã, aut duas gemmas deputaris autumno, uel uere prius quàm germinent, iugentur. is, ut dixi, canterius propius à terra, quàm uitibus ordinarijs submittendus est. neq; enim editior esse debet pedali altitudine, ut sit quo teneri adhuc pampini se capreolis illigent suis, ne uentis explantentur. insequitur deinde fossor, qui crebris bidentibus æqualiter, & minutim soli terga conuertat. hanc planam fossuram maxime nos probamus. nam illa, quam in Hispania hybernam appellant, cum terra uitibus detrahitur, & in media spatia interordiniorum confertur, superuacua nobis uidetur, quia iam præcessit autumnalis ablaqueatio, quæ & nudauit summas, & ad inferiores peruenit radiculas, & hybernos transmisit imbres. numerus autem fossionis, aut idem debet esse, qui primi anni, aut una minus, nam utiq; frequenter solum exercendum est, dum id incremento suo uites inumbrent, nec patiãtur herbam subcrescere. Pampinationis eadem debet esse ratio huius ãni, atq; prioris. adhuc enim compescenda, quasi pueritia seminum est, nec plus quàm in unum flagellum est submittenda. tanto quidem magis, quod tenera eius ætas non sustinet, & fœtu, & materijs onerarij.

Quemadmodum nouella uinea frequentanda est, & propagines faciendæ sint. Cap. XV.

SED cum annicula, mensiumq; sex ad uindemiam perducta est, sublato fructu protinus frequentanda est, & præsidiarij malleoli propagandi sunt, qui in hunc usum fuerant depositi. uel si ne hi quidem sunt, ex ordinaria uite in alterum palum mergus est attrahendus. nã plurimum interest, adhuc noua consitione, pedamen omne uestiri. nec mox uineã, tum subseri, cum fructus capiẽdus est. mergi genus est, ubi supra terram iuxta suum adminiculũ uitis curuatur, atq; ex alto scrobe summersa pducitur ad uacantem palum. tum ex arcu uehementer

citat materiam, quæ protinus applicata suo pedamento ad iugum euocatur. Sequente deinde anno insecatur superior pars curuaturæ, usque ad medullam, ne totas uires matris propagatum flagellum in se trahat, & ut paulatim condiscat suis radicibus ali, bima deinde præciditur proxime palmam, quæ ex arcu summissa est. & id, quod à matre abscissum recens erit, confestim alte circunfoditur, & scrobiculo facto ad imum solum præciditur, adobruiturq́;, ut & radices deorsum agat, nec ex propinquo negligenter in summa terra resectum progerminet. tempus autem non aliud magis idoneum est hunc mergum amputandi, quàm ab idibus Octob. in idus Nouembr. ut hybernis mensibus suas radices confirmet, nam si uere id fecerimus, quo gemmare palmites incipiunt, matris alimentis subito destitutus languescit.

Quo tempore uiuiradix transferenda sit. Cap. XVI.

EADEM ratio est in transferendo malleolo. nam in secundo autumno, si cœli, & loci qualitas patitur, commodissime post idus Octobris exemptus conseritur. sin autem aliqua terræ, uel aeris repugnat iniuria, tempestiuitas eius in proximum uer differtur. neq; diutius in uineis relinquendus est, ne soli uires absumat. & ordinaria semina infestet. quæ quanto celerius liberata sunt consortio uiuiradicum, tanto facilius conualescunt. at in seminario licet trimam, atq; etiam quadrimam uitem resectam, uel anguste putatam custodire, quoniam nō consulitur uidemiæ. cum mensem trigesimum excesserit posita uinea id est tertio autumno uehementioribus statuminibus statim impedanda est, idq́; non ut libet, aut fortuito faciendum. nam siue propè truncum defigitur palus, pedali tamen spatio recedendum est, ne aut premat, aut radicem uulneret, & ut fossor ab omni parte semina circunfodiat. isq́; palus sic ponendus est, ut frigorum, & aquilonum excipiat uiolentiam, uitemq́; protegat, siue medio interordinio pangetur, uel defodiendus est, uel prius paxillo perforato solo, altius adigendus, quo facilius & iugum, & fructum sustineat. Nam quanto propius truncus cum ridica statuitur, etiam leuiter defixa stabilior est, quoniam contingens uitem mutua uice sustinetur, & sustinet. Statuminibus deinde firmiora iuga sunt alliganda, eaq́; uel saligneis perticis, uel compluribus quasi fasciculis arundinum connectuntur, ut rigorem habeant, nec pandantur onere fructuum. nam binæ iam materiæ singulis seminibus summittendæ erunt, nisi si tamen gracilitas uitis alicuius angustiorem putationem desyderabit, cuius unus palmes, atq; idem paucorum oculorum erit relinquendus.

Quomodo iugum faciendum sit. Cap. XVII.

PERTICAE *iugum firmius faciunt, minus'q; operosum, arundines pluribus operis iugantur, quoniam et pluribus locis nectuntur. eæ, quæ inter se conuersis cacuminibus uinciendæ sunt, ut æqualis crassitudo totius iugi sit. nam si cacumina in unum competunt, imbecillitas eius partis grauata pondere iam maturum fructum prosternit, et canibus, feris'q; reddit obnoxium. At cum iugum in fascem pluribus arundinibus alterna cacuminum uice ordinatum est, ferè quinquennij præbet usum. neq; enim est alia ratio putationis, aut cæteræ culturæ, quàm quæ primi biennij. nam & autumnalis ablaqueatio sedulo facienda, nec minus uacantibus palis propagines applicandæ. hoc enim opus nunquam intermittendum est, quin omnibus instauretur annis. neq; enim ea, quæ seruntur à nobis, immortalia esse possunt, attamen æternitati eorũ sic consulimus, ut demortuis seminibus alia substituamus. nec ad occidionem uniuersum genus perduci patimur complurium annorum negligentia. quinetiam crebræ fossiones dandæ, quamuis possit una detrahi culturæ prioris anni. pãpinationes quoq; sæpe adhibendæ. neque enim satis est semel, aut iterum tota æstate uiti detrahere frondem superuacuam. Præcipue autem decutienda sunt omnia, quæ infra trunci caput egerminauerint. item si oculi singuli sub iugo binos pampinos emiserint, quãuis largos fructus ostendant, detrahendi sunt eis singuli palmites, quo lætior, quæ superest materia consurgat, & reliquũ melius educet fructum. post quadragesimũ et alterum mensem pfecta uindemia, sic instituenda est putatio, ut submissis pluribus flagellis uitis in stellã diuidatur. sed putatoris officiũ est pedali ferè spatio circa iugum uitem compescere, ut è capite qcqd tenerũ est, p brachia emissum prouocetur, & per iugum inflexũ præcipitetur ad eam mensuram, quæ terram non possit contingere. sed modus pro uiribus trunci seruandus est, ne plures palmites submittantur, quàm qbus uitis sufficere queat. ferè autem prædicta ætas læto solo, trunco'q; tres materias, raro quatuor desyderat, quæ p totidẽ partes ab alligatore diuidi debent. nihil. n. refert iugum in stellam decussari, atq; diduci, nisi & palmites adiugentur. quam tamen formã nõ omnes agricolæ probauerunt, nã multi simplici ordine fuere cõtenti. uerum stabilior est uinea, et oneri sarmentorum, et fructui ferendo, quæ ex utraq; pte iugo deuincta pari libramento uelut anchoris qbusdã distinetur. tũ etiã p plura brachia materias diffundit, et facilius eas explicat undiq; subnixa, quã quæ in simplici cãterio frequentibus palmiti-*

bus stypatur. potest tamē, si uel parum late disposita uinea, uel parum fructuosa, cœlumq; non turbidum, nec procellosum habeat, uno iugo contenta esse. nam ubi magna uis, & incursus est pluuiarum, procellarumq;, ubi frequētibus aquis uitis labefactatur, ubi praecipitibus cliuis uelut pendens plurima praesidia desyderat, ibi quasi quadrato circunfirmanda est agmine. calidis uero, et sicioribus locis in omnē partem iugum porrigendum est, ut prorepentes undique pampini iungantur & condensati camerae more, terram sitientem obumbrent. contra frigidis, & pruinosis regionibus simplices ordines instituendi, nam et sic facilius insolatur humus, & fructus percoquitur, perflatumq; salubriorem habet. fossores quoque liberius, & aptius iactant bidentes, meliusq; perspicitur à custodibus fructus, & commodius legitur à uindemiatore.

Quomodo in hortulos uineae diuidendae sint. Cap. XVIII.

SED Quando uineta placuerit ordinare, centenae stirpes per singulos hortos semitis distinguātur. uel (ut quibusdam placet) in semiiugera omnis modus dirimatur, quae distinctio praeter illud commodum, quod plus solis, & uenti uitibus praebet, tum etiam oculos, & uestigia domini (res agro saluberrima) facilius admittit, certamq; aestimationē in exigendis operibus praebet. neque enim falli possumus per paria interualla iugeribus diuisis. Quinetiam ipsa hortulorum descriptio quanto est minoribus modulis consita fatigationem ueluti minuit, & simul eos, qui opera moliuntur, ad festinandum inuitat. nam ferè uastitas instantis laboris animos debilitat. nonnihil etiam prodest uires, & prouentum cuiusq; partis uinearum nosse, ut aestimemus, quae magis, aut minus colenda sit. Vindemiatoribus quoq; hae semitae, & iugum, pedamentaq; sarrientibus opportunam laxitatem praebent, per quam uel fructus, uel statumina portentur.

De Positione iugi, & quatenus à terra leuandum. Cap. XIX.

DE Positione iugi quatenus à terra leuandū sit, hoc dixisse abunde est, humillimam esse quatuor pedum, celsissimam septem. quae tamen in nouellis seminibus uitanda est. neque enim haec prima constitutio uinearum esse debet, sed per annorum longam seriem ad hanc altitudinem uitis perducenda est. caeterum quanto humidius est solum, & cœlum, humidioresq; uenti, tanto est altius attollendum iugum. nā laetitia uitium patitur se celsius euagari, fructusq; summotus à terra minus putrescit. & hoc uno modo perflatur uentis, qui nebulam, &

rorem pestiferum celeriter adsiccant, multum'q; ad deflorescendum, & ad bonitatem uini conferunt. rursus exilis terra, & accliuis, torrens'q; æstu, uel quæ uehementibus procellis obnoxia est, humilius iugum poscit. at si cuncta competunt uoto, iusta est altitudo uineæ pedum quinq;, nec tamen dubium, quin uites tanto melioris saporis præbeant mustum, quanto in editiora iuga consurgunt.

De cura, & modo alligandarum uitium. Cap. XX.

PEDATAM uineam, iugatam'q; sequitur alligatoris cura, cui antiquissimum esse debet, ut supra dixi, rectam conseruare stirpem, nec flexum ridicæ persequi, ne prauitas staminum ad similitudinẽ sui uitẽ configuret. id non solum ad speciẽ plurimũ refert, sed ad ubertatem, & ad firmitatem, perpetuitatem'q; nam rectus truncus similem sui medullam gerit, per quam uelut quodã itinere sine flexu, atq; impedimento facilius terræ matris alimenta meant, & ad summũ perueniunt. at quæ curuæ sunt, & distortæ, non æqualiter alligantur, inhibentibus nodis, & ipso flexu in cursum terreni humoris ueluti salebris, retardante. quare cum ad summum palum recta uitis extenta est, capistro constringitur, ne fœtu grauata subsidat, curuetur'q;. tum ex eo loco quod proximum iugo ligatum est, brachia disponuntur in diuersas partes, palmæ'q; superpositæ deorsum uersus curuantur uinculo, atq; id, quod iugo depẽdet, fructu impletur. rursus'q; curuatura iuxta uinculum materiam exprimit quidam eam partem, quam nos præcipitamus, supra iugum porrigunt, & crebris uiminibus innexis continẽt, quos ego minime probandos puto. nam dependẽtibus palmitibus, neq; pluuiæ neq; pruinæ, grandines'ue tantum nocent, quantum religatis, & quasi tempestatibus oppositis. ijdem tamen palmites prius quàm fructus mitescant, uariantibus adhuc, & acerbis uuis religari debẽt, quo minus roribus queant putrescere, aut uentis, feris'q; deuastentur. iuxta decumanũ, atq; semitas palmites ĩtrinsecus flectẽdi sunt, ne prætereũtiũ incursu lædantur. et hac quidẽ ratione tẽpestiua uitis ad iugũ producitur. nã quæ uel ĩfirma, uel breuis est, ad duas gẽmas recidenda est, quo uehementiorẽ fundat materiã, quæ protinus emicet in iugum.

Nouella uinea quomodo putanda sit. Cap. XXI.

QVINQVENNIS uineæ nõ alia est putatio, quàm ut figuretur, quemadmodum supra instituimus ne'ue superuagetur. Sed ut caput trũci pedali ferè spatio sit inferius iugo, quaternis'q; brachijs, quæ duramenta quidam uocant, diuidatur in totidem partes. hæc brachia sat

erit interim singulis palmitibus in fructum summitti, donec uineæ iu sta sint roboris. cum aliquot deinde annis, quasi iuuenilem ætatem ce perint, quot palmites relinq debeant, incertum est. nã loci lætitia plu res, exilitas pauciores desyderat. siqdem luxuriosa uitis nisi fructu cõ pescitur, male deflorescit, & in materiam, frõdemq; effunditur. infir ma rursus, cum onerata est, affligitur. itaq; pingui terra singulis bra chijs licebit bina iũgere flagella, nec tamẽ numerosius onerare, quàm ut una uitis octo seruiat palmitibus, nisi si admodum nimia ubertas plures postulabit. illa enim pergulæ magis, quàm uineæ figurã obti net, quæ supra hunc modum materijs distenditur, nec debemus com mittere, ut brachia pleniora trunco sint. uerum assidue, cum è lateri bus eorũ flagella licuerit summittere, amputanda erunt superiora du ramenta, ne iugum excedant, sed nouellis palmis semper uitis reno uetur, quæ si satis excreuerint, iugo superponantur. sin aliqua earum uel perfracta, uel parum procera fuerit, locumq; idoneum obtinebit, unde uitis ãno sequenti renouari debeat, in pollicem tondeatur, quem quidam custodem, alij resecem, nonnulli præsidiarium appellant, id est sarmentum gemmarum duarum, uel trium, ex quo cum proces sere fructiferæ materiæ, quicquid est supra uetusta brachia, amputa tur, & ita ex nouello palmite uitis pullulascit. atque hæc ratio bene institutarum uinearum in perpetuum custodienda erit.

Quemadmodum ueteraneæ uineæ restituantur. Cap. XXII.

SI VERO aliter formatas acceperimus, & multorum anno rum negligentia superuenerit iugum, consyderandum erit, cuius lon gitudinis sint duramina, quæ excedunt prædictam mensuram. nam si duorum pedum, aut paulo amplius fuerint, poterit adhuc uniuersa uinea sub iugum mitti, si tamen palus trunco est applicatus. is enim à ui te summouetur, et in medio spatio duorũ ordinũ ad lineã pãgitur, trãs uersa deĩde uitis ad statumen pducitur, atq; ita iugo subijcitur. at si du ramenta eius lõgius excesserint, aut in quartum, uel etiã in qntũ statu men prorepserint, maiore sumptu restituẽtur mergis. his nãq;, qđ nobis maxĩe placet, propagata celerrime prouenit. hoc tñ si uetus, et exesa est sũpficies trũci, maiorẽ, at si robusta, et integra, minorẽ operã desyde rat. quippe hyberno tempore ablaqueata fimo satiatur, anguste'q; de putatur, & inter quartum, ac tertium pedem à terra uiridissima par te corticis acuto mucrone ferramenti uulneratur. frequentibus deinde fossuris terra permiscetur, ut incitari uitis possit, & ab ea maxime parte, quæ uulnerata est, pampinum fundere. plerunque autem ger men de cicatrice procedit, quod siue longius prosiluerit, in flagel-

lum summittitur, siue breuius, in pollicem, siue admodum exiguum, in furunculum, is ex quolibet uel minimo capillamento fieri potest. nam ubi unius, aut alterius folij pampinus prorepsit è duro, dummodo ad maturitatem perueniat, sequente uere si non abnodatus, neque abrasus est, uehementem fundit materiam. quæ cum conualuit, et quasi brachium fecit, licet tunc superuacaneam partem duramenti recidere, & ita reliquam iugo subijcere. multi sequentes compendium temporis, tales uineas supra quartum pedem detruncant, nihil reformidantes eiusmodi resectionem, quoniã ferè plurimarum stirpium natura sic se commodat, ut iuxta cicatricem nouellis frondibus repullulescant. sed hæc quidẽ ratio minime nobis placet, siquidem uastior plaga nisi habeat superpositam ualentẽ materiã, qua possit inolescere, solis halitu torretur. mox deide roribus putrescat, et imbribus. Attamen cũ est utiq; uinea recidenda, prius ablaqueare, deinde paulum infra terram conuenit amputare, ut superiecta humus uim solis arceat, & è radicibus nouellos prorumpentes caules transmittat, qui possint uel sua maritare statumina, uel siqua sunt uidua in propinquo propaginibus uestire. hæc autem ita fieri debebunt, si uineæ altius positæ, nec in summo labantes radices habebunt, & si boni generis erunt, nanq; aliter incassum dependitur opera, quoniam degeneres etiam renouatæ pristinum seruabunt ingenium, atque summa parte terræ uix adhærebunt, & deficient ante quàm conualescant. Altera ergo uinea fructuosis potius surculis inserenda erit, altera funditus extirpanda & reserenda, si modo soli bonitas suadebit, at si cum eius uitio consenuit, nullo modo restituendã censemus. Loci porrò uitia sunt, quæ ferè ad internitionem uineta perducunt macies, & sterilitas terra salsa, uel amara, uligo, præceps, & prærupta positio, nimium opaca, & soli auersa, ualles arenosæ, arenosus etiam tofus, & plus iusto ieiunus sabulo, nec minus terreno carens, ac nuda glarea, et siqua est proprietas similis, quæ uitem nõ alit. cæterum si uacat ijs, & horum similibus incõmodis, potest ea ratione fieri restibilis uinea, quam priore libro præcepimus. Illa rursus mali generis uineta, quæ quamuis robusta sint, propter sterilitatem fructu carent, ut diximus, emendantur insitione facta, de qua suo loco disseremus, cum ad eam disputationem peruenerimus.

Quemadmodum eædem putentur. Cap. XXIII.

NVNC, quoniam parum uidemur de putatione uinearum locuti, maxime necessariam partem propositi operis diligentius persequemur.

mur. Placet ergo si mitis, ac temperata permittit in ea regione, quā colimus, cœli clementia, facta uindemia secundum Idus Octobris auspicari putationem, cum tamen æquinoctiales pluuiæ præcesserint, & sarmenta iustam maturitatem ceperint, nam siccitas seriorem putationem facit. sin autem cœli status frigidus, & pruinosus hyemis uiolentiam denuntiat, in Idus Febr. hanc curam differemus. Atque id licebit facere, si erit exiguus possessionis modus. Nam ubi ruris uastitas electionem nobis temporis negat, ualentissimam quanque partem uineti frigoribus, macerrimam uere, uel autumno, quin etiam per brumam meridiano axi oppositas uites, aquiloni per uer, & autumnum deputari conueniet. Nec dubium, quin sit horum uirgultorum natura talis, ut quanto maturius detonsa sint, plus materiæ, quanto serius, plus fructus afferant.

Quæ bonus uinitor in constituta iam uinea uitare, aut sequi debeat. Cap. XXIIII.

QVANDOCVNQ; igitur uinitor hoc opus obibit, tria præcipue custodiat. Primum, ut quammaxime fructui consulat. deinde, ut in annum sequentem quamlætissimas iam hinc eligat materias. Tum etiam, ut quamlongissimam perennitatem stirpi acquirat. Nam quicquid ex his omittitur, magnum affert domino dispendium. Vitis autem cum sit per quatuor diuisa partes, totidem cœli regiones aspicit. Quæ declinationes cum contrarias inter se qualitates habeant, uariam quoque postulant ordinationem pro conditione suæ constitutionis à parte uitium. Igitur ea brachia, quæ septentrionibus obiecta sunt, paucissimas plagas accipere debent, & magis si putabuntur ingruentibus iam frigoribus, quibus cicatrices inuruntur. Itaque una tantummodo materia iugo proxima, & unus infra eam custos erit summittendus, qui uitem mox in annum renouet. At è contrario per meridiem plures palmites submittantur, qui laborantem matrem feruoribus æstiuis opacent, nec patiantur ante maturitatem fructum inarescere. Orientis, atque occidentis haud sanè magna est in putatione differentia, quoniam solem pari horarum numero sub utroq; axe uitis accipit. Modus itaq; materiarum is erit, quem dictabit humi, atq; ipsius stirpis lætitia. Hæc in uniuersum, illa per partes custodienda sunt. Nam ut ab una uite quasi à quibusdam fundamentis incipiam, semper circa crus dolabella dimouenda terra est. Et si soboles, quam rustici suffraginem uocant, radicibus adhæret, diligenter explantanda, ferroq; alleuanda est, ut hybernas aquas respuat. Nam præstat

ex uulnere sobolem repullescentem uellere, quã nodosam, & scabrã plagam relinquere. Hoc enim modo celeriter cicatricem ducit, illo cauatur, atque putrescit. Percuratis deinde quasi pedibus crura ipsa, truncíq; circunspicienda sunt, ne aut pampinarius palmes internatus, aut uerucæ similis furunculus relinquatur, nisi si iugo superiecta uitis, desyderabit ab inferiore parte reuocari. Si uero trunci pars secta solis afflatu peraruit, aut aquis, noxijs'ue animalibus, quæ per medullas irrepunt, cauata uitis est, dolabella conueniet expurgare, qcquid emortuum est. deinde falce eradi uiuo tenus, ut à uiridi codice ducat cicatricem. neque est difficile, mox alleuatas plagas terra quã prius amurca madefeceris, linire. nam et teredinem, formicam'q; prohibet. Solem etiam, & pluuias arcet eiusmodi litura, propter quæ celerius coalescit, & fructum uiridem conseruat. Cortex quoque aridus, fissús'q; per summa trunci dependens corpore tenus deliberandus est, quod & melius uitis quasi sordibus liberata conualescit, & minus uino feces affert. Iam uero muscus, qui more compedis crura uitium deuincta comprimit, situ'q; & ueterno macerat, ferro distringendus, & eradendus est. Atque hæc in ima parte uitis. Nec minus ea, quæ in capite seruanda sint, deinceps præcipiatur. Plagæ, quas in duro uitis accipit, obliquæ, rotundæ'q; fieri debent, nam citius conualescunt, & quandiu cicatricem non obduxerint, commodius aquã fundunt. Transuersæ plus humoris & excipiunt, & continent. Eam culpam maxime uinitor fugito. Sarmenta lata, uetera, male nata, contorta, deorsum spectantia recidito. Nouella, et fructuaria recta summittito. Brachia tenera, & uiridia seruato. Arida, & uetera falce amputato. Vngues custodum annotinos resecato. In quatuor fermè pedes supra terram uitem elatam totidem brachijs componito, quorum singula spectent decusati iugi partes. tum uel unum flagellum, si macrior uitis erit, uel duo, si plenior, brachio cuiq; summittito, eá'q; iugo superposita præcipitato. Sed meminisse oportebit, ne in eadem linea, unó'q; latere brachij esse duas materias, plures'ue patiamur. Nanq; id maxime uitem infestat, ubi non omnis pars brachij pari uice laborat, atq; æqua portione succum proli suæ dispensat, sed ab uno latere exugitur. Quo fit, ut ea uena, cuius omnis humor assumitur, uelut icta fulgure arescat. Vocatur etiam focaneus palmes, qui solet in bifurco medius prorepere, & icirco eum prædicto uocabulo rustici appellant, quod inter duo brachia, qua se diuidit uitis, enatus uelut fauces obsidet, atque utriusque duramenti alimenta præripit. Hunc ergo tanq̃ æmulum diligenter ijdem amputant, & abnodant, prisquam corroboretur.

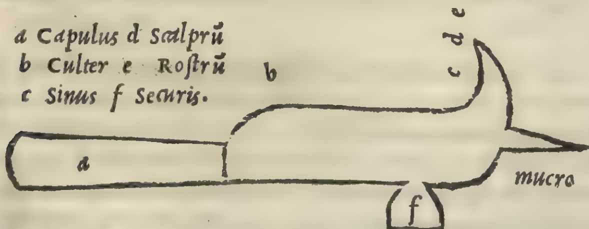
boretur. Si tamen ita præualuit, ut alterutrum brachium afflixerit, id, quod imbecillius est, tollitur, & ipse focaneus summittitur. Reciso enim brachio, æqualiter utriq; parti uires mater subministrat. Igitur caput uitis pendens infra iugum constituito, unde se pandant quatuor (ut dixi) brachia, in quibus quotannis uitis renouetur, amputatis ueteribus, & summissis nouis palmitibus, quarum delectus scite faciendus est. Nam ubi magna materiarum facultas est, putator custodire debet, ne aut proximas duro, id est à trunco, & capite uitis relinquat, aut rursus extremas. Nam illæ minimum uindemiæ conferunt, cum exiguum fructum præbent, similes scilicet pampinarijs, hæ uitem exhauriunt, quia nimio fœtu onerant, & usq; in alterum, ac tertium palum, quod uitiosum esse diximus, se extendũt. Quare medio in brachio commodissime palmæ summittentur, quæ nec spem uindemiæ destituant, nec emacient stirpem suam, nonnulli fructus auidius eliciunt extrema, & media flagella summittendo, nec minus proximum duro sarmentum in custodem resecando, quod faciendũ, nisi permittentibus soli, & trunci uiribus minime censeo. Nam ita se induũt uuis, ut nequeant maturitatem capere, si benignitas terræ, atq; ipsius trunci lætitia non adsit, subsidiarius, idemq; custos in pollicem resecari non debet, cum palmæ, ex quibus proximi fructus sperantur, idoneo loco sitæ sunt. Nam ubi ligaueris eas, & in terram spectantes deflexeris, infra uinculũ materias exprimes. At si longius, quàm ritus agricolarum permittit, & à capite uitis emicuerit, et brachijs in aliena iugorum compluuia perepserit, custodem ualidum, & quammaximum iuxta truncum duorum articulorũ, uel trium relinquemus, ex quo quasi pollice, proximo anno citata materia formetur in brachium, ut sic recisa uitis, ac renouata intrà iugum contineatur. Sed in summittendo custode hæc maxime sunt obseruanda. Primum, ne resupina cœlum, sed prona potius plaga terram spectet. sic enim & gelicidijs ipsa se protegit, & ab sole obumbratur. deinde ne sagittæ, sed ungulis quidem similis fiat resectio. nam illa celerius, & latius emoritur, hæc tardius, & angustius reformidat. Quodq; etiã usurpari uitiosissime animaduerto, maxime uitandum est. Nam dum seruiunt decori, quo sit breuior custos, & similis pollici, iuxta articulum sarmentum recidunt. Id autem plurimum officit, quoniã secundũ plagã posita gemma pruinis, et frigore, tum deinde æstu laborat. Optimũ est igitur medio ferè internodio subsidiariũ tondere palmitẽ, deuexamq; resectionẽ facere post gemmã, ne (ut iã ante diximus) superlachrymet, & gemmantẽ cæcet oculũ. Sed si resecis facultas nõ erit, circunspicien

dus est furunculus, qui quamuis angustissime præcisus in modũ uerucæ proximo uere materiam exigat, quam uel in brachium, uel in fructuarium remittamus, si neq; is reperiatur, saucianda ferro est, atq; exulceranda uitis in ea parte, qua pampinum studemus elicere. Iam uero ipsos palmites, quos uindemiæ præparamus, claviculis, ac nepotibus liberandos magnopere censeo. Sed in ijs recidendis alia conditio est, atque alia in ijs, quæ procedunt è trunco, nam quicquid est, quod è duro prominet, uehementius applicata falce abnodatur, atque eraditur, quo celerius obducat cicatricem. Rursus quicquid è tenero processit, sicut nepos parcius detondetur, quoniam ferè coniunctam gerit ab latere gemmam, cui consulendum est, ne falce destringatur, pressius enim si abnodes applicato ferro, aut tota tollitur, aut conuulneratur, propter quod palmes, quem mox in germinatione citauerit, imbecillis, ac minus fructuosus erit. tum etiam magis obnoxius uentis, scilicet qa infirmus de cicatrice prorepserit. Ipsius autem materiæ, quam summittemus longitudini modum difficile est imponere. Plerique tamen in tantum prouocant, ut curuata, & præcipitata per iugum nequeat terram contingere. Nos subtilius dispicienda illa censemus, primum uitis habitum. nam si robusta est, ampliores materias sustinet. deinde soli quoque pinguitudinem, quæ nisi adest, quamuis ualidissimam uitem celeriter necabimus procerioribus emaciatam flagellis. Sed longi palmites non mensura, uerum gemmarum numero æstimantur. nam ubi maiora sunt spatia inter articulos, licet eousq; materiam producere, dum penè terram contingat. nihilo minus enim paucis frondescet pampinis. At ubi spissa internodia, frequentes'q; oculi sunt, quamuis breue sarmentum, multis palmitibus uirescit, & numeroso fœtu exuberat. Quare modus talis generis necessario maxime est adhibendus, ne procerioribus fructuarijs oneretur. Et ut consyderet uinitor proximi anni magna, nec'ne fuerit uindemia. Nam post largos fructus parcendum est uitibus, & ideo anguste putandum, post exiguos, imperandum. Super cætera illud etiam censemus, ut duris, tenuissimis'q;, & acutissimis ferramentis totum istud opus exequamur. obtusa enim, & hebes, & mollis falx putatorem moratur, eo'q; minus operis efficit, & plus laboris affert uinitori. Nam siue curuatur acies, quod accidit molli, siue tardius penetrat, quod euenit in retuso, & crasso ferramento, maiore nisu est opus. Tum etiam plagæ asperæ, atque inæquales, uites lacerant. Neque enim uno, sed sæpius repetito ictu res transigitur. Quo plerunque fit, ut quod præcidi debeat, perfringatur, & sic uitis laniata,

scabrata putrescat humoribus, nec plagæ consanentur. Quare magnopere monendus putator est, ut prolixet aciem ferramenti, & quantum possit, nouaculæ similem reddat. Nec ignoret in quaque re, qua parte falcis utendum sit. Nam plurimos per hanc inscitiam uastare uineta comperi.

Figura falcis. Cap. XXV.

EST *autem sic disposita uinitoriæ falcis figura, ut capulo pars proxima, quæ rectam gerit aciem, culter ob similitudinem nominetur. Quæ flectitur sinus, quæ à flexu procurrit, scalprum. Quæ deinde adunca est, rostrum appellatur. Cui superposita semiformis lunæ species, securis dicitur. Eius'q; uelut apex pronus imminens, mucro uocatur. Harum partium quæque suis muneribus fungitur, si modo uinitor gnarus est. Nam cum in aduersum pressa manu desecare quid debet, cultro utitur. cum autem retrahere, sinu. cum adleuare, scalpro. cum incauare, rostro. cum ictu cædere, securi: cum in angusto aliquid expurgare, mucrone. Maior autem pars operis in uineam ductim potius, quàm cæsim facienda est. Nam ea plaga, quæ sic efficitur, uno uestigio alleuatur. Prius enim putator applicat ferrum, atque ita quæ destinauit præcidit. Qui cæsim uitem petit, si frustratus est (quod sæpe euenit) pluribus ictibus stirpem uulnerat. Tutior igitur, & utilior putatio est, quæ (ut retuli) ductu falcis non ictu conficitur.*

De cura adminiculandæ, iugandæ'q; uineæ. Cap. XXVI.

HIS *peractis, sequitur (ut ante iam diximus) adminiculandæ, iugandæ'q; uineæ cura, cui stabiliendæ melior est ridica palo, neq; ea quælibet. nam est præcipua cuneis fissa olea, quercus, & suber, ac si qua sunt similia robora. Tertium obtinet locum pedamen teres. id'q; maxime probatur ex iunipero, & lauru, & cupressu. Recte etiam faciunt ad eam rem syluestres pinus, atq; etiã sambuca probabilis usus. tamen in his hæc, eorum'q; similia pedamenta post putationem retra-*

ctanda sunt, partesq; eorum putres dedolandæ. Atque alia conuertenda, quæ syncæritatem habēt, alia summouēda, quæ uel cariosa, uel iusto breuiora sunt, eorumq; inuicem idonea reponenda, iacentia statuenda, declinata corrigenda. Iugo si non erit opus noua sartura, recentia uincula inserantur. Si restituendum uidebitur ante quàm uitis palo applicetur, perticis, uel arundinibus connectatur, ac tum demum (sicut in nouella præcepimus) uitem iuxta caput, infraq; brachia colligemus cum ridica, idq; facere non oportebit omnibus annis eodem loco, ne uinculū incidat, et truncum strāgulet. Brachia deinde sub stella quadripartito locabimus, tenerosq; palmites super iugum ligabimus nihil repugnantes naturæ, sed ut quisquis obsequetur, leuiter curuabitur, ne deflexu frangatur, ne'ue iam tumentes gemmæ detergeantur. Atque ubi duæ materiæ per unam partem iugi mittentur, media pertica interueniat, directæq; palmæ per iugorum compluuia decurrant, & uelut mersæ cacuminibus in terram despiciant. Id ut scite fiat, meminerit alligator, ne retorqueat sarmentum, sed tantum inflexum deuinciat, & ut omnis materia, quæ nihil potest præcipitari, iugo superponatur, ut potius innixa perticæ, quàm è uinculo pendeat. Sæpe enim notaui per imprudentiam rusticos subijcere iugo palmam, & ita colligare, ut solo uimine suppendeat. Quæ uinea, cum accipit pampini, & uuarum pondus, infringitur.

Quæ bonus uinitor in constituta iam uinea uitare, aut sequi debeat. Cap. XXVII.

SIC deinde ordinata uineta festinabimus emundare, sarmētisq;, & calametis liberare. Quæ sicco tamen solo legenda sunt, ne lutosa humus inculcata maiorem fossori laborem præbeat, qui protinus adhuc silentibus uineis inducendus est. Nam si palmis incipiētibus, progemmantibusq; fossorem immiseris, magnam partem uindemiæ decusseris. Igitur ante quàm gemment per diuortium ueris, atque hyemis quamaltissime fodiendæ uineæ sunt, quo lætius, atque hilarius pullulent. Eæq; ubi se frondibus, & uuis uestierint, teneris caulibus nec dum adultis modus adhibendus est. Idemq; uinitor, qui ante ferro, nunc manu decutiet, umbrasq; compescet, ac superuacuos pampinos deturbabit. Nam id plurimum refert, non inscite facere, siquidem uel magis pampinatio, q̄ putatio uitibus consulit. Nā illa quāuis multum iuuat, sauciat tamen, & resecat. hæc clementius sine uulnere medetur, & anni sequentis expeditiorem putationem facit. Tum etiam uitem minus cicatricosam reddit, quoniam id, ex quo uiride, & tene-

rum

rum decerptum est, celeriter consanescit. Super hæc materiæ, quæ fru ctum habent, melius conualescunt, & uuæ commodius insolatæ per coquuntur. Quare prudentius est, ac maxime callentis uinitoris æstimare, ac dispicere, quibus locis in annum debeat materias summittere, nec orbos tantum detrahere palmites, uerum etiam frugiferos, si supra modum se numerus eorum profuderit. siqdem euenit, ut quidam oculi trigeminis palmis egerminent, qbus binos detrahere oportet, quo commodius singulos alumnos educent. Est enim sapientis rustici reputare, num maiore fructu uitis se induerit, quàm ut perferre eum possit. Itaque non solum frondem superuacuam debet decerpere, quod semper faciendum est, uerum interdum partem aliquam foetus decutere, ut ubere suo grauatam uitem leuet. Idq; faciet uariis de causis pampinator industrius, etiam si non erit maior fructus, quàm ut maturescere queat. Si autem continuis superioribus annis dapsili prouentu fatigata uitis fuerit, requiescere, ac refici par erit, & sic futuræ materiæ consulendum Nam cacumina flagellorum confringere luxuriæ comprimendæ causa uel è dura parte, aut à trunco surgentes pampinos submouere oportebit, nisi ad renouandam uitem unus, atq; alter seruandus est. Tũ è capite quicquid inter brachia uiret explantare. atque eos, qui per ipsa duramenta steriles, nequicquam matrem occupant, palmites detergere, cuiuslibet uel pueri est officium.

Quomodo pampinari, & quot fossuris uinea excoli debeat. Cap. XXVIII.

TEMPVS autem pampinationis ante, quàm florem uitis ostendat, maxime est eligendum, sed & postea licet eandem repetere. Medium igitur eorum dierum spatium, quo acini formantur uinearum, nobis aditum negat, quippe florentem fructum mouere non expedit, pubescentem uero, & quasi adolescentem conuenit religare, foliisq; omnibus nudare, tum & crebris fossionibus implere, nam fit uberior puluerationibus. Nec inficior plerosque ante me rusticarum rerum magistros tribus fossuris contentos fuisse. ex quibus Græcinus, qui sic refert, potest uideri satis esse constitutam uineam ter fodere. Cel sus quoque, & Atticus consentiunt tres esse motus in uite, seu potius in omni surculo naturales. unum, quo germinet. alterum, quo floreat. tertium, quo maturescat. Hos ergo motus censent fossionibus concitari. Non enim natura, quod uult satis efficit, nisi eam labore cum studio iuueris. Atque hæc colendarum uinearum cura est, quæ finitur uindemia.

De inserendis uitibus, & insitione tuenda. Cap. XXIX.

REDEO nunc ad eam partem disputationis, qua sum professus uitium inserendarum, tuendarumq; insitionum præcepta. Tempus inserendi Iulius Atticus tradidit ex Calendis Nouembribus in Calẽdas Iunias quoad posse custodiri surculum, siue gemmam affirmat. Eoq; debemus intelligere nullam partem anni excipi, si sit sarmentis alendis facultas. Id porrò in alijs stirpium generibus, quæ firmioris, & succosioris libri sunt, posse fieri sanè concesserim. In uitibus nimis teneræ tot mensium rusticis insitionem permissam dissimulare nõ est fidei meæ, non quod ignorem brumæ temporibus aliquando insitam uitem comprehendere. Sed non quid in uno uel altero experimento casu fiat, uerum quid certa ratione plerunque proueniat, discentibus præcipere debemus. Etenim si exiguo numero periclitandum sit, in quo maior cura temeritati medetur, possum aliquatenus conniuere. Cum uero uastitas operis etiam diligentissimi agricolæ curam distendat, omnem scrupulum summouere debemus. Est enim contrarium quod Atticus præcipit. Nam idem per brumam negat recte putari uineam. Quæ res, quamuis minus lædat uitem, merito tamen fieri prohibetur, quod frigoribus omnis surculus rigore torpet, nec propter gelicidia corticem mouet, ut cicatricem consanet. Atque idem Atticus non prohibet eodem ipso tempore inserere, quod tum, & totius obtruncatione uitis, & cum eiusdem resectionis fissura præcipit fieri. Verior itaque ratio est inserendi tepentibus iã diebus post hyemem, cum & gemmas, & corticem naturaliter mouent, nec frigus ingruit, quod possit aut surculum insitum, aut fissuræ plagam inurere. Permiserim tamen festinantibus autumno uitem inserere, quia non dissimilis est eius aeris qualitas uernæ. Sed quocunq; quis tempore destinauerit inserere, non aliam sciat esse curam surculis explorãdis, quã quæ tradita est priore libro, cum de malleolis eligendis præcepimus, quos ubi generosos, & fœcundos, & quammaturissimos uiti detraxerit, diem quoq; tepidum, silentemq; à uentis eligat. Tum consyderet surculum teretem, solidiq; corporis, nec fungosæ medullæ crebris etiam gemmis, & breuibus internodijs. nã plurimũ interest non esse longum sarmentum, quod inseratur, & rursus plures oculos, quibus egerminet, inesse. Itaq; si sunt longa internodia, necesse est, ad unã, uel summũ duas gemmas recidere surculũ, ne proceriorẽ faciamus, quã ut tempestates, et uentos, et imbres immobilis pati possit. Inseritur autẽ uitis uel rescissa, uel integra perforata terebra. Sed illa

frequentior,

frequentior, & pene omnibus agricolis cognita insitio. hæc rarior, et paucis usurpata. de ea igitur prius differã, quæ magis in cõsuetudine ẽ. Reciditur uitis plerũq; supra terrã, nonnunq̃ tamen & infra, quo loco magis solida est, atq; enodis. cum iuxta terram insita est, surculus adobruitur cacumine tenus. at cum editior est à terra, fissura diligenter subacto luto linitur, atq; superposito musco ligatur, quod & calores, et pluuias arceat. temperatur ita surculus, ut calamo non absimilis, coagmentet fissuram, sub qua nodus in uite desyderatur, qui quasi alliget eam fissuram, nec rimam patiatur ultra procedere. Is nodus etiam si quatuor digitis à resectiõe abfuerit, illigari tamen eum prius, quàm uitis findatur, conueniet, ne cũ scalpro factum fuerit iter surculo, plus iusto plaga hiet. calamus autem non amplius tribus digitis debet alleuari. æqualiter ex ea parte, qua raditur, ut sit leuis, eáq; rasura ita deducitur, ut medullam contingat uno latere, atque altero paulo ultra corticem distringatur, figureturq́; in speciem cunei, sic ut ab ima parte acutus surculus, latere altero sit tenuior, atq; altero plenior. perq́; tenuiorem partem insertus eo latere arctetur quo est plenior, & utrinq; contingat fissuram. nam nisi cortex corticæ sic applicetur, ut nullo loco transluceat, nequit coalescere. uinculi genus ad insitionem non unum est. alij uiminibus obstringunt. nonnulli circundant libro fissurã. plurimi ligant iunco, quod est aptissimum. nam uimen, cum inaruit, penetrat, & insecat corticem, propter quod molliora uincula magis probamus, quæ cum circunuenere truncum, adactis arundineis cuneolis arctantur. sed antiquissimum est, & ante hæc ablaqueari uitem, radicesq́; summas, uel soboles amputari, & post hæc adobrui truncum. isq́; cum comprehendit, aliam rursus exigit curam. nam sæpius pampinandus est, cum germinat, frequentiusq́; detrahendæ sunt soboles, quæ à lateribus, radicibusq́; prorepunt. tum quod ex insito profundit subligandum, ne uento surculus motus labefactetur, aut explantetur tener pampinus, qui cum excreuit, nepotibus orbandus est, nisi si propter penuriam, et caluitium loci sumitur in propagines autumnus. deinde falcem maturis palmitibus admouet. sed putationis insitis custoditur ea ratio, ut ubi nulla desyderatur propago, unus surculus euocetur in iugum. alter ita recidatur, ut adæquetur plaga trunco, sic tamen nequid radatur è duro. pampinandum non aliter est, quàm in nouella uiuiradice. putandum uero sic, ut usq; in quartum annũ parcius imperetur, dum plaga trunci ducat cicatricem. atq; hæc per fissuram insitarum est ordinatio, in illa autem, quæ fit per terebratiõem, primum ex uicino fructuosissimã oportet consyderare uitem, ex qua

(uelut traducem inhærentem matri) palmitem atrahas, & per foramen transmittas. hæc enim tutior, & certior est insitio, quoniam & si proximo uere non comprehendit, sequente certe, cum increuit, coniungi cogitur, & mox à matre reciditur. atque ita superficies insitæ uitis usque ad receptum surculum obtruncatur. huius traducis si non est facultas, tum detractum uiti quamrecentissimum eligitur sarmentum, et leuiter circumrasum, ut cortex tantum detrahatur, aptatur foramini, atq; ita luto circumlinitur resecta uitis, ut totus trūcus alieni generis uiti seruiat. quod quidem non fit in traduce, qui à materno sustinetur ubere, dum inolescat. sed aliud est ferramentū, quo priores uitem pforabant. aliud, quod ipse usu nunc magis aptum comperi. nam antiqua terebra, quam solā ueteres agricolæ nouerant, scobem faciebat, perurebatq; eam partem, quam perforauerat, deusta porrò raro reuirescebat, uel cum priore coalescebat, in eaq; nec insitus surculus comprehēdebat. tum etiam scobis nunquam sic eximebatur, ut non inhæreret foramini. ea porrò interuentu suo prohibebat corpus surculi corpori uitis applicari. nos terebram, quam gallicam dicimus, ad hanc insitionem commenti longe habiliorem, uitiliorem'q; comperimus, nā sic excauat truncum, ne foramen inurat. quippe non scobem, sed ramenta facit, quibus exemptis, plaga leuis relinquitur, quæ facilius omni pte sedentem surculum contingat, nulla interueniente lanugine, quam excitabat antiqua terebra. igitur secundum uernum æquinoctium perfectam uitium insitionem habeto, locis'q; aridis, & siccis nigram uitem inserito, humidis albam. neq; est ulla eius propagandi necessitas, si modo tam mediocris est crassitudo trūci. ut incrementum insiti plagam possit contegere, & nisi tamen uacuus locus demortui capitis uitē reposcat. quod cum ita est, alter ex duobus surculis mergitur, alter eductus ad iugum in fructum summittitur. neq; inutile ex ea uite, quam merseris, enascentes in arcu propaginis pampinos educare, quos possis mox, si ita competet, uel propagare, uel ad fructum relinquere.

De ratione pedaminum, uiminum, & de salicto. Cap. XXX.

QVONIAM constituēdis, colendis'q; uineis, quæ uidebātur utiliter præcipi posse, disseruimus, pedaminum, iugorum'q; & uiminum prospiciendorum tradenda ratio est. hæc enim quasi quædam dotes uineis ante præparantur, quibus si deficitur agricola, causam faciendi uineta non habet, cum omnia, quæ sunt necessaria extra fundum quærenda sint. nec emptionis tantum (sicut ait Atticus) pretium onerat uitis rationem, sed est etiam comparatio molestissima. conuehenda sunt

enim tempore iniquissimo hyberni, quare salices uiminales, atq; arundineta, uulgaresq; syluæ, uel consulto consitæ è castaneis prius facienda sunt, uiminalium (ut Atticus putat) singula iugera, sufficere possunt quinis, & uigenis iugeribus ligandæ uineæ, arundineti singula iugera, uigenis iugandis, castaneti iugerum, totidem palandis quot arundineti iugandis, salicem uel riguus ager, uel uliginosus optime, nec incommode tamen alit planus, & pinguis, atq; is debet conuerti bipalio (ita enim præcipiunt ueteres) in duos pedes et semissem salicto destinatum solum. nec refert cuius generis uimen seras, dum sit lentissimum, putant tamen tria esse genera præcipuæ salicis, græcæ, gallicæ, sabinæ, quam plurimi uocant amerinam. Græca flaui coloris est, gallica obsoleti purpurei, et tenuissimi uiminis. Amerina salix gracilem uirgam, & rutilam gerit. Atq; hæ uel cacuminibus, uel taleis deponuntur, pticæ cacuminum modicæ plenitudinis, quæ tamen dipondiarij orbiculi crassitudinem non excedant, optime panguntur, eousq; dum ad solidū demittantur, taleæ sexquipedales terreno immersæ paululum obruuntur. Riguus locus spatia laxiora desyderat, eaq; senum pedum ꝑ quincuncem recte faciunt, siccaneus spissiora sic, ut sit facilis accessus colentibus ea, quinum pedum interordinia esse abunde est, ut tamen in ipsa linea consitionis alterna uacuis intermissis bipedaneis spatijs consistant semina. Satio est eorum prius, quàm germinent, dum silent uirgæ, quas arboribus detrahi siccas conueniet. nam rosidas si recideris, parum prospere proueniunt. ideo pluuij dies in exputanda salice uitantur. fodienda sunt primo triennio salicta crebrius, ut nouella uineta, cum deinde conualuerint, tribus fossuris contenta sunt, aliter culta celeriter deficiunt. nam quamuis adhibeatur cura, plurimæ salices itereunt, quarum in loco ex propinquo mergis propagari debent, curuatis, & defossis cacuminibus, quibus restituatur quicquid intercidit. anniculus deinde mergus decidatur à stirpe, ut suis radicibus tanquā uitis ali possit.

De genista. Cap. XXXI.

PERARIDA loca, quæ genus id uirgultorū non recipiunt, genistam postulant, eius cum sit satis firmum, tum etiā lentissimum est uinculum. Seritur autem semine, quod cū est natum, uel defertur bima uiuiradix, uel relicta cum id tempus excessit, omnibus ānis more segetis iuxta terrā demeti potest. cætera uincula, qualia sunt ex rubo, maiorē operā, sed in egeno tamē necessariā exigunt. perticalis fere` salix eundē agrū, quē uiminalis, desyderat, melior tamē riguo prouenit, atq; ea

taleis conseritur, & cum germinauit ad unam perticam summittitur, crebroq; foditur, atq; exherbatur, nec minus, quàm uinea pampinatur, ut in longitudinem ramorum potius, quàm in latitudinem euocetur. sic culta quarto demum anno cæditur. nam quæ uinculis præparatur, potest annicula præcidi ad semissem supra duos pedes, ut è trunco fruticet, & in brachia uelut humilis uinea disponatur. si tamen siccior fuerit ager, bima potius resecabitur.

De arundinetis. Cap. XXXII.

ARVNDO minus alte pastinatur, melius tamen bipalio seritur. ea cum sit uiuacissima, nec recuset ullum locum, prosperius resoluto, quàm dēso, humido, quàm sicco, uallibus, quàm cliuis, fluminum ripis, & limitibus, ac uepretis commodius, quàm medijs agris deponitur. seritur bulbus radicis, seritur & talea calami, nec minus toto prosternitur corpore. bulbus tripedaneis internacantibus spatijs obrutus anno celerius maturam perticam præbet. talea, & tota arundo serius prædicto tempore euenit. sed siue recisa in dupondium, et semissem talea, siue totæ arundines prostratæ deponantur, extent earum cacumina oportet, quod si obruta sunt, totæ putrescunt. sed cultus arundinetis primo triennio non alius est, quàm cæteris. cum deinde consenuit, repastinandum est. ea est autem senectus, cum uel exaruit situ, et inertia plurium annorum, uel ita densatum est, ut gracilis, & cannæ similis arundo prodeat. Sed illud de integro refodi debet, hoc potest intercidi, & disrarari, quod opus rustici castrationem uocant. quæ tamen resectio arundineti cæca est, quia non apparet in terra quid aut tollendum sit, aut relinquendum. tolerabilius tamen arūdo castratur ante quàm cæditur. quatenus calami indices uelut demonstrant, quid eruendum sit. tempus repastinandi, & conserēdi est prius quàm oculi arundinum egerminent. cæditur deinde post brumam. nam usque in id tempus incrementum capit, ac tum compescitur, cum obrigant hyberno frigore, fodiendum quoties & uineta. sed & macies eius, cinere, uel alio stercore iuuanda est, propter quod cæsum plerique incendunt arundinetum.

De castaneis, & castanetis. Cap. XXXIII.

CASTANEA roboribus proxima est, & ideo stabiliendis uineis habilis, eius enim in repastinato nux posita celeriter emicat, et post quinquennium cæsa more salicti recreatur, atq; in palum formata ferè usq; in alteram cæsionem perennat, ea pullam terram, & re-

ſolutam deſyderat, ſabulonem humidum, uel refractum tofum non reſpuit. opaco, & ſeptentrionali cliuo lætatur, ſpiſſum ſolum, & rubricoſum reformidat. ſeritur ab Nouembri menſe per totam hyemem ſicca terra, & repaſtinata in altitudinem dupondij, & ſemiſſis. nuces in ordinem ſemipedalibus. ordines autem quinum pedum ſpatijs diriguntur. in altitudinem dodrantis caſtanea depreſſis ſulcis committitur, qui ubi nucibus ſunt conſiti, prius quàm complanentur, breues arundines ab latere caſtanearum panguntur, ut per hos ſationis indices cautius fodi, & runcari poſſint. ſimulatq; ſemina ſtillauerint, & iam bima transferri queunt, interuelluntur, ac bini pedes arbuſculis uacui relinquuntur, ne denſitas plantas emaciet. ſpiſſius autem ſemen propter uarios caſus deponitur. nam interdum prius quàm enaſcatur, aut ſiccitatibus nux inareſcat, aut aquarum abundantia putreſcit. interdum ſubterraneis animalibus ſicuti muribus, & talpis infeſtatur. propter quæ ſæpe nouella caſtaneta calueſcunt. atque ubi frequẽtanda ſunt, melius ex uicino, ſi competit (mergi more) pertica declinata propagatur, quàm exempta reſeritur. hæc enim uelut immota ſua ſede uehementer germinat, at quæ radicitus exempta, & depoſita eſt, biennio reformidat, propter quod compertum eſt commodius nucibus, quàm uiuiradicibus eiuſmodi ſyluas inſtitui. ſpatia huiuſce ſationis, quæ ſupra ſcripta ſunt, capita caſtanearum recipiunt. M. M. DCCCLXXX. cuius ſummæ (ſicut ait Atticus) ex ſicali iugera ſingula præbebunt ſtatuminum duodena millia. etenim taleæ propius ſtirpem reciſæ quadrifidas plerunque, ac deinde ſecundæ taleæ eiuſdem arboris bifidas ridicas ſumminiſtrant. quod genus fiſſilis adminiculi manet diutius, quàm teres palus. Cultus eiuſdem eſt foſſionis, poſitionisq;, qui uineæ. ſupputari debet bima, quinetiam trima. nam bis ferro repetenda eſt ueris principio, ut incitetur eius proceritas. poteſt etiam quercus ſimili ratione ſeri, uerum biennio tardius, quàm caſtanea deciditur. propter quod ratio poſtulat tempus potius lucrari, niſi ſi dumoſi, glareoſiq; montes, atque ea genera terræ, quæ ſupra diximus, glandẽ magis, quàm caſtaneã poſtulabunt. Hæc de uineis Italicis uinearumq; inſtrumentis, quantum reor, nõ inutiliter, & abunde diſſerui, mox agricolarum prouincialium uineaticos, nec minus noſtratis, & gallici arbuſti cultus traditurus.

LVCII IVNII MODERATI COLVMELLAE DE RE RVSTICA LIBER QVINTVS.

Quemadmodum datas formas agrorum metiri debeas. Cap. I.

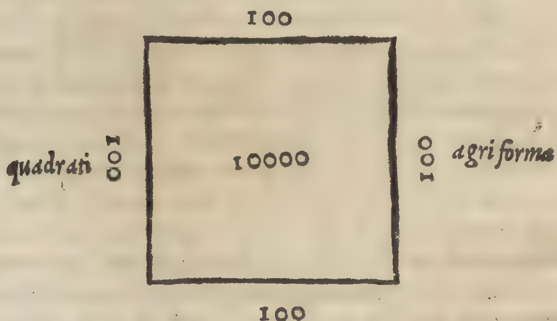
SVPERIORIBVS libris, quos ad te de constituendis, colendisq; uineis Siluine scripseram, nonnulla defuisse dixisti, quæ agrestium operum studiosi desyderarent. neq; inficior aliqua me præteriisse, quamuis inquirêtem sedulo, quæ nostri seculi cultores, quæq; ueteres literarum monimentis prodiderunt. sed cum sim professus rusticæ rei præcepta, nisi fallor, non asseueraueram, quæ uastitas eius scientiæ contineret, cuncta me dicturum, sed plurima. nam illud in unius hominis prudentiam cadere non poterat. neq; enim est ulla disciplina, aut ars, quæ singulari cõsumata sit ingenio. quapropter ut in magna sylua boni uenatoris est indagantem feras quamplurimas capere, nec cuiquam culpæ fuit nõ omnes cepisse, ita nobis satis, abũdeq; est, tam diffusæ materiæ, quam suscepimus, maximã partem tradidisse. quippe cum in ea uelut omissa desyderentur, quæ non sunt propria nostræ professionis, ut proxime cum de commetiendis agris rationem M. Trebellius noster à me requireret, uicinum adeo atq; coniunctum esse censebat demonstranti quemadmodum agrum pastinaremus, præcipere etiam pastinatum quemadmodum metiri debeamus. quod ego non agricolæ, sed mensoris officium esse dicebam, cum præsertim ne architecti quidem, quibus necesse est mensurarum nosse rationem, dignentur consumatorum ædificiorum, quæ ipsi disposuerint, modum comprehendere, sed aliud existiment professioni suæ conuenire, aliud eorum, qui iam extructa metiuntur, & imposito calculo perfecti operis rationem computant, quo magis ueniam tribuendã esse nostræ disciplinæ censeo, si eatenus progreditur, ut dicat, qua quidq; ratione faciendum, non quantum id sit, quod effecerit. Verum quoniam familiariter à nobis tu quoq; Siluine præcepta mensurarum desyderas, obsequar uoluntati tuæ, cum eo, ne dubites id opus geometrarum magis esse quàm rusticorum. desq; ueniam, siquid in eo fuerit erratum, cuius scientiam mihi non uindico. sed ut ad rem redeam, modus omnis areæ pedali mensura comprehenditur, qui digitorum est. XVI. pes multiplicatus in passus, & actus, et climata, & iugera, & stadia, centuriasq;, mox etiam in maiora spa-

tia procedit. Passus pedes habet quinq;. actus minimus (ut ait M. Varro) latitudinis pedes quatuor, longitudinis habet pedes. CXX. Clima quoquouersus pedum est. LX. actus quadratus undiq; finitur pedibus. CXX. hoc duplicatum facit iugerum, & ab eo, quod erat iunctum, nomen iugeri usurpauit. sed hunc actum prouinciæ Bæticæ rustici agnam uocant. ijdem'q; triginta pedũ latitudinem, & CLXXX. longitudinem porcam dicunt. at Galli candetum appellant in areis urbanis, spatium centum pedum, in agrestibus autem pedum CL. quod aratores candetum nominant. semiiugerum quoq; arepennem uocant. ergo (ut dixi) duo actus iugerum efficiunt lõgitudine pedum. CCXL. latitudine pedum CXX. quæ utræq; summæ inter se multiplicatæ quadratorum faciunt pedum uigintioctomillia & octingentos. stadium deinde habet passus CXXV. idest pedes DCXXV. quæ octies multiplicata efficit mille passus, sic ueniunt quinquemillia pedum. Centuriam nunc dicimus (ut idem Varro ait) ducentorum iugerum modum. olim autem ab centum iugeribus uocabatur centuria, sed mox duplicata nomen retinuit. sicuti tribus dictæ primum à partibus populi tripartito diuisi, quæ tamen nunc multiplicatæ pristinum nomen possident. hæc non aliena, nec procul à ratiocinio, quod tradituri sumus, breuiter præfari oportuit. nunc ueniamus ad propositum. iugeri partes non omnes posuimus, sed eas, quæ cadunt in æstimationẽ facti operis, nam minores persequi superuacuum fuit, pro quibus nulla merces dependitur. Igitur (ut diximus) iugerum habet quadratorum pedum uigintioctomillia et octingentos, q pedes efficiunt scrupula CCLXXXVIII. ut autem à minima parte, idest ab dimidio scrupulo incipiam, ps quingentesimaseptuagesimasexta pedes efficit quinquaginta. idest iugeri dimidium scrupulum. ps ducentesimaoctuagesimaoctaua. pedes centum. hoc est scrupulum. pars centesimaquadragesimaquarta, pedes CC. hoc ẽ scrupula duo. ps septuagesimasecũda, pedes CCCC. hoc ẽ sextula, in qua sunt scrupula quatuor. Pars quadragesimaoctaua, pedes. DC. hoc est sicilicus, in quo sunt scrupula sex. Pars uigesimaquarta. pedes milleducentos, hoc est semuncia, in qua sunt scrupula XII. ps duodecima duomillia et quadrigentos, hoc ẽ uncia, ĩ qua sunt scrupula. XXIIII. ps sexta, pedes quatuormillia et octingẽtos, hoc ẽ sextãs, ĩ quo sunt scrupula XLVIII. ps quarta pedes septẽmillia et ducẽtos, hoc est quadrãs, in quo sunt scrupula LXXII. Pars tertia pedes nouemmillia & sexcentos, hoc est triens, in quo sunt scrupula XCVI. Pars tertia & unaduodecima, pedes duodecimmillia, hoc est qncunx, in quo sunt scrupula CXX. ps dimidia pedes quatuordecim

millia et quadrigentos. hoc est semis, in quo sunt scrupula CXLIIII. Pars dimidia et unaduodecima, pedes sexdecimmillia & octingentos, hoc est septunx, in quo sunt scrupula CLXVIII. Partes duæ tertiæ. pedes decemnouemmillia & ducentos. hoc est bes, in quo sunt scrupula CXCII. Partes tresquartæ, pedes unũ & uigintimillia & sexcentos, hoc est dodrãs, in quo sunt scrupula CCXVI. Pars dimidia et tertia. pedes uigintiquatuormillia, hoc est dextans, in quo sunt scrupula CCXL. Partes duæ tertiæ et una quarta. pedes uigitisexmillia et quadringentos, hoc est deunx, in quo sunt scrupula CCLXIIII. Iugerũ pedes uigintioctomillia et octingentos. hoc est as, in quo sunt scrupula CCLXXXVIII. Iugeri autem modus si semp quadraret, & in agendis mensuris in longitudinem haberet pedes CCXL. in latitudinem pedes CXX. expeditissimum esset eius ratiocinium, sed quoniã diuersæ agrorum formæ ueniunt in disputationem, cuiusq; generis species subijciemus, quibus quasi formulis utemur.

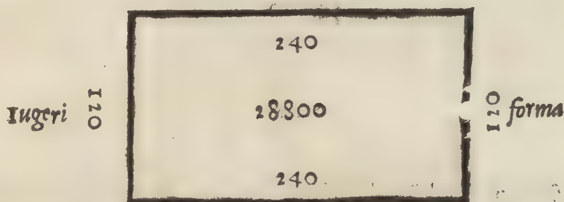
De uarijs agrorum formis, & eorum dimensionibus. Cap. II.

OMNIS ager aut quadratus, aut longus, aut cuneatus, aut triquetrus, aut rotundus, aut etiam semicirculi, uel arcus, nonnunquam etiam plurium angulorum formam exhibet. Quadrati mensura facillima est. nam cum sit undique pedum totidem, multiplicantur in se duo latera, & quæ summa ex multiplicatione effecta est, eam dicemus esse quadratorum pedum. tanquam est locus quoquouersus C. pedum. ducimus centies centenos, fiunt decemmillia. Dicemus igitur eum locum habere decemmillia pedum quadratorum, quæ efficiunt iugeri trientem, & sextulam, pro qua portione operis effecti numerationem facere oportebit.

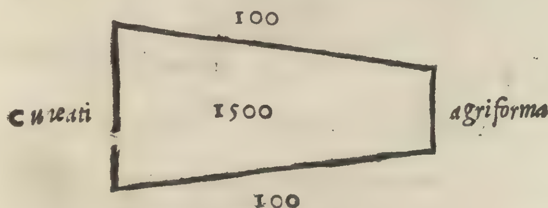

Et si longior

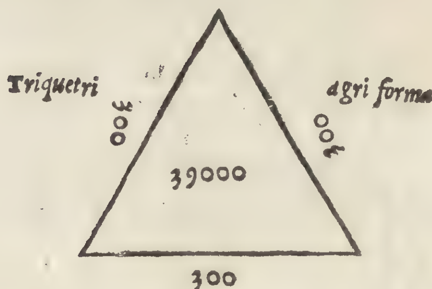
AT si longior fuerit, quàm latior, ut exempli causa iugeri forma pedes habeat longitudinis CCXL. latitudinis pedes. CXX. ita, ut paulo ante dixi, latitudinis pedes cum longitudinis pedibus sic multiplicabis centies uicies duceni quadrageni fiunt uigintioctomillia, et octingenti. Dicemus iugerum agri tot pedes quadratos habere. Similiterq; fiet de omnibus agris, quorum longitudo maior sit latitudine.

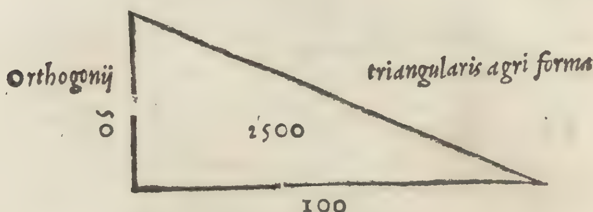
Sin autem cuneatus ager fuerit, ut puta longus pedes centum. latus ex una parte pedes XX. & ex altera pedes decem, tunc duas latitudines componemus, fiet utraque summa pedes XXX. Huius dimidia pars est decies, & quinquies, quam cum longitudine multiplicando efficiemus pedes mille & quingentos. Hos igitur in eo cuneo quadratos pedes esse dicemus, quæ pars erit iugeri semuncia, & scrupula tria.

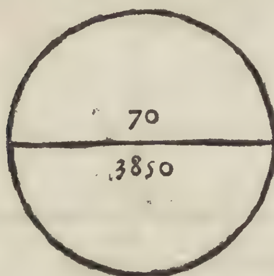
At si tribus paribus lateribus triquetrum metiri debueris, hanc formam sequeris. Esto ager triangulus pedum quoquouersus tricentorũ. Hunc numerum in se multiplicato, fiunt pedes nonagintamillia. Huius summæ partem tertiam sumito, idest trigintamillia. Item sumito partem decumam, idest nouemmillia. Vtráque summam componito, fiunt pedes trigintanouemmillia. Dicemus hanc summam pedum quadratorum esse in eo triquetro. Quæ mensura efficit iugerum, & trientem, & sicilicum.

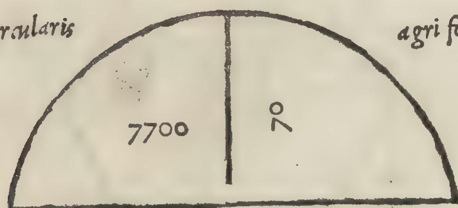
Sed si triangulus disparibus fuerit lateribus ager, tanquam in subiecta forma, quæ habet rectum angulum, aliter ratiocinium ordinabitur. Esto unius lateris linea, quæ faciat angulum rectum pedum quinquaginta, & alterius pedum centum. Has duas summas in se multiplicato, quinquagies centeni fiunt quinquemillia. Horum pars dimidia duomilliaquingeni. quæ pars iugeri unciam, & scrupulum efficit.

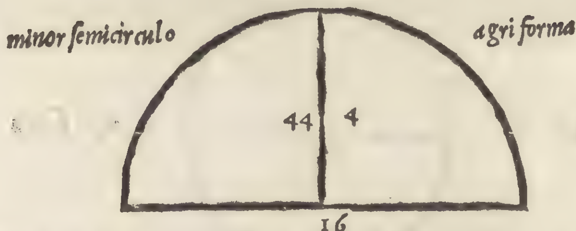
Si rotundus ager erit, ut circuli speciem habeat, sic pedes sumito. Esto area rotunda, cuius diametros habeat pedes LXX. Hoc in se multiplicato septuagies septuageni fiunt quatuormillia & noningenti. Hanc summam undecies multiplicato, fiunt pedes quinquagintatriamillia nongenti. Huius summæ quartamdecimam subduco scilicet pedes triamillia octingenti, & quinquaginta. Hos esse quadratos in eo circulo dico. Quæ summa efficit iugeri sexunciam, scrupula duo & dimidium.

Rotundi agri forma

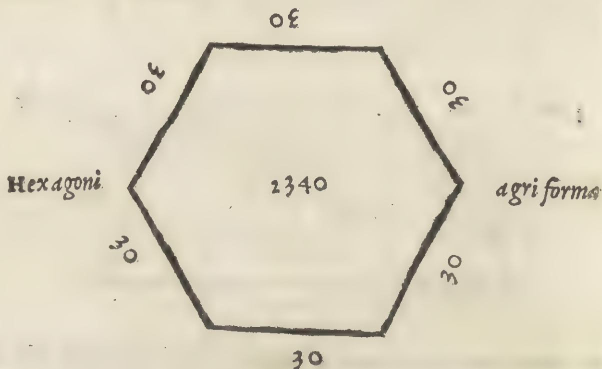
Si semicirculus fuerit ager, cuius basis habeat pedes CXL. curuaturæ autem latitudo pedes LXX. oportebit multiplicare latitudinem cum basi, septuagies centeni quadrageni fiunt nouemmillia & octingenti. Hæc undecies multiplicata fiunt centumseptem millia & octingenti. Huius summæ quartadecima est septemmillia & septingenti. hos pedes esse dicemus in semicirculo, qui efficiunt iugeri quadrantem scrupula quinque.

semi circularis agri forma

Si autem minus, quàm semicirculus erit, arcum sic metiemur. Esto Arcus, cuius basis habeat pedes XVI. latitudo autem pedes. IIII. Latitudinem cum basi pono. Fit utrunq; pedes XX. Hoc duco quater fiunt LXXX. horũ pars dimidia est XL. Item sexdecim pedum, qui sunt basis pars dimidia. VIII. hi. VIII. in se multiplicati fiunt. LXIIII. Quartamdecimã partem duco, ea efficit pedes. IIII. paulo amplius. hos adijcies ad quadraginta. Fit utraq; summa pedes. XLIIII. hos in arcu quadratos esse dico, qui faciunt iugeri dimidium scrupulum quinta, & uigesima parte minus.

Si fuerit sex angulorum in quadratos pedes, sic redigitur. Esto hexagonum quoquouersus lineis pedum XXX. Latus unum in se multiplico tricies triceni fiunt DCCCC. Huius summæ tertiam partem statuo CCC. eiusdem partem decimam. XC. Fiunt. CCCXC. Hoc sexies ducendum est, quoniam sex latera sunt, quæ consumata efficiunt duomilliatricenteni & quadraginta. Tot igitur pedes quadratos esse dicemus. Itaque erit iugeri uncia dimidio scrupulo, & decima parte scrupuli minus.

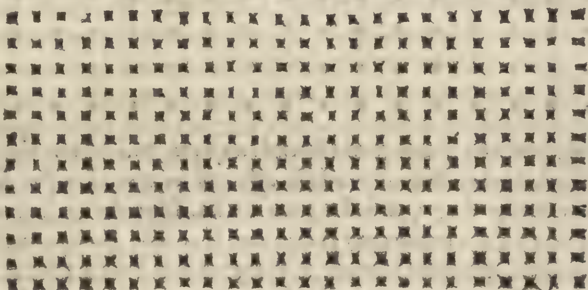
Inter uites pangendas quot pedes relinquendi sint. Cap. III.

HIS igitur uelut primordijs talis ratiocinij perceptis non difficiliter mensuras imbimus agrorum, quorum nunc omnes persequi species & longum, & arduum est. Duas etiam nunc formulas præpositis adijciam, quibus frequenter utuntur agricolæ in disponendis seminibus. Esto ager lõgus pedes milleducentos, latus pedes. CXX. In eo uites disponendæ sunt ita, ut quini pedes inter ordines relinquantur.

Quæro

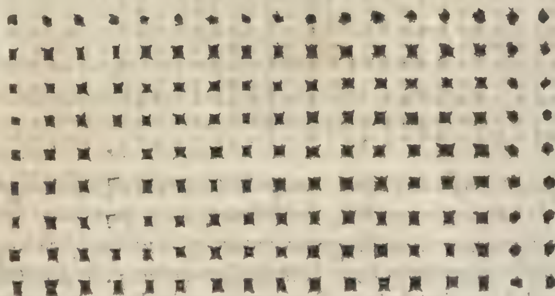
Quaero quot seminibus opus sit, cum quinum pedum spatia inter semina desyderatur. Duco quintam partem lõgitudinis, fiunt CCXL. & quintam partem latitudinis, hoc est XXIIII. his utrisq; summis semper singulos asses adijcio, qui efficiunt extremos ordines, quos uocant angulares. Fit ergo altera summa ducentorũ quadragintaunius, altera uigintiquinque. Has summas sic multiplicato quinquies & uicies duceni quadrageni singuli, fiunt sexmillia & uigintiquinque. Totidem dices opus esse seminibus.

Semina inter quinos pedes.

Similiter inter senos pedes si uoles ponere, duces sextam partem longitudinis milleducentorum, fiunt CC. & sextam latitudinis CXX. idest XX. His summis singulos asses adijcies, quos dixi angulares esse. Fiunt CCI. & XXI. Has summas inter se multiplicabis uicies, et semel ducentos & unum, atq; ita efficies quatuormilliaducentos & uigintiunum. Totidem seminibus opus esse dices.

Semina inter senos pedes.

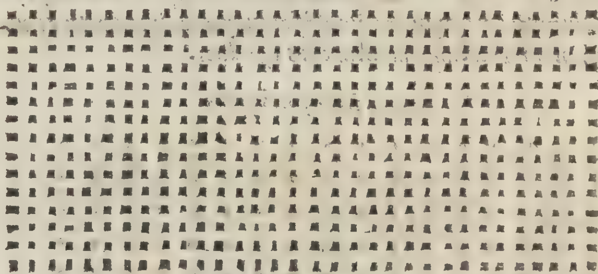
similiter si inter septenos pedes ponere uoles septimam partem longitudinis, & latitudinis duces, & adijcies asses angulares, eodem modo, eodemq; ordine consumabis numerum seminum.

Semina inter septenos pedes.

Deniq; quotcunq; pedum spatia facienda censueris, totã partem lõgitudinis, et latitudinis duces, et prædictos asses adijcies. Hæc cũ ita sint, sequitur uti iugerũ agri, qui habet pedes CCXL. lõgitudinis, et latitudinis pedes CXX. recipiat inter pedes ternos (hoc enim spatium minimum esse placet uitibus ponendis) per longitudinem semina LXXXI. per latitudinem inter quinos pedes semina. XXV. Qui numeri inter se multiplicati fiunt seminum duomillia & uigintiquinque.

Semina inter ternos pedes.

Vel si quoquouersus inter quaternos pedes uinea erit disposita, lõgitudinis ordo habebit semina LXI. latitudinis XXXI. qui numeri efficiunt in iugero uites milleoctingentas & nonagintaunã, uel si in longitudinem per quaternos pedes, in latitudinẽ per quinos pedes fuerit disposita, ordo lõgitudinis habebit semina LXI. latitudinis XXV. quod si inter quinos pedes consitio fuerit, per longitudinem ordinis habebit

semina XLIX. & rursus per latitudinem semina XXV. qui numeri duo inter se multiplicati efficiunt milleducentum et uigintiqnq;. At si per senos pedes eūdē uitibus locū placuerit ordinare, nihil dubiū est, quin longitudini dandæ sint. XLI. uites, latitudini autem uigintiuna. Quæ inter se multiplicatæ efficiunt numerum DCCCLXI. Sin autē inter septenos pedes uinea fuerit cōstituēda, ordo per lōgitudinem recipiet capita trigintaqnq;, per latitudinem XVIII. qui numeri inter se multiplicati efficiunt DCXXX. Totidē dicemus semina præparāda. At si inter octonos pedes uinea cōseretur, ordo per lōgitudinē recipiet semina XXXI. per latitudinē autē XVI. qui numeri inter se multiplicati efficiunt. CCCCXCVI. At si inter nouenos pedes, ordo in lōgitudinē recipiet semina uigintiseptē, et in latitudinē quatuordecim, hi numeri īter se multiplicati faciūt CCCLXXVIII. At si īter denos pedes, ordo longitudinis recipiet semina XXV. latitudinis XIII. hi numeri multiplicati faciūt CCCXXV. et ne in infinitū procedat disputatio nostra, eadē portione, ut cuiq; placuerint laxiora spatia, semina faciemus. Ac de mensuris agrorū, numerisq; seminum dixisse abūde sit, nunc ad ordinem redeo.

De cultura prouincialium uinearum. Cap. IIII.

VINEARVM prouincialiū plura genera esse comperi. Sed ex ijs, quas ipse cognoui, maxime probātur, uelut arbusculæ, breui crure sine adminiculo per se stantes. deinde quæ pedaminibus adnixæ singulis iugis imponuntur; eas rustici canteriatas appellant. Mox quæ defixis arūdinibus circūmunitæ per statumina calamorū materijs ligatis in orbiculos, gyrosq; flectūtur, eas nōnulli characatas uocant. Vltima est cōditio stratarū uitiū, quæ ab enata stirpe cōfestim uelut proiectæ per humū porriguntur. Omniū autē sationis ferè eadē est conditio. nā uel scrobe, uel sulco semina deponuntur, quoniam pastinatiōis expertes sunt externarū gentiū agricolæ. quæ tamen ipsa penè supuacua est ijs locis, qbus solū putre, et per se resolutū est. nanq; hoc imitamur arādo (ut ait Virgilius) qđ etiā pastinando. itaq; campania, quoniā uicinū ex nobis capere potest exēplum, nō utitur hac molitione terræ, qa facilitas eius soli minorē operā desyderat. sicubi autē densior ager prouincialis rustici maiorē poscat impensam, qđ nos pastinando efficimus, ille sulco facto consequitur, ut laxius subacto solo deponat semina.

Repetitio eorū, quæ dicta sunt, per singula genera. Cap. V.

SED ut singula earum, quæ proposui, uinearum genera persequar, prædictum ordinem repetam. Vitis, quæ sine adminiculo suis uiribus consistit, solutiore terræ scrobe, densiore sulco ponenda est.

Sed & scrobes, & sulci plurimum prosunt, si in locis temperatis in quibus æstas non est perferuida, ante annum fiant, q̃ uineta conserantur. soli tamen ante bonitas exploranda est. nam si ieiuno, atq; exili agro semina deponentur, sub ipsum tempus sationis scrobs, aut sulcus faciendus est. Si ante annum fiant, quàm uinea conseratur, scrobs in longitudinem, altitudinem'q; defossus tripedaneus abunde est, latitudine tamen bipedanea. uel si quaternum pedum spatia inter ordines relicturi sumus, commodius habemus eandem quoquouersus dare mẽsuram scrobibus, non amplius tamen quàm in tres pedes altitudinis depressis. Cæterum quatuor angulis semina applicabuntur subiecta minuta terra, & ita scrobes adobruentur. Sed de spatijs ordinum eatenus præcipiendum habemus, ut intelligant agricolæ siue aratro uineas culturi sint, laxiora interordinia relinquenda, siue bidẽtibus angustiora. sed neque spatiosiora, quàm decem pedũ, neq; contractiora, quàm quatuor. Multi tamen ordines ita disponunt, ut per rectam lineã binos pedes, aut, ut plurimum, ternos inter semina relinquãt. Transuersa rursus laxiora spatia faciant, per quæ uel fossor, uel arator incedat. Sationis autem cura non alia debet esse, q̃ quæ tradita est à me tertio uolumine. Vnum tamen huic cõsitioni Mago Carthagniẽsis adijcit, ut semina ita deponantur, ne protinus totus scrobs terra compleatur, sed dimidia ferè pars eius sequente biennio paulatim adæquetur. Sic enim putat uitem cogi deorsum agere radices. Hoc ego siccis locis fieri utiliter non negauerim, sed ubi aut uliginosa regio est, aut cœli status imbrifer, minime faciundum censeo. Nam consistens in semiplenis scrobibus nimius humor ante quàm conualescant, semina necat. Quare utilius existimo repleri quidem scrobes stirpe posita, & cum semina comprehenderint, statim post æquinoctium autumnale debere diligenter, atq; alte ablaqueari, & recisis radiculis, siquas in summo solo citauerint, post paucos dies adobrui. sic enim utrunq; incommodum uitabitur, ut neque radices in superiorem partem euocentur, neque immodicis pluuijs parum ualida uexentur semina. ubi uero iam corroborata fuerint, nihil dubium est, quin cœlestibus aquis plurimum iuuentur. Itaq; locis, quibus clementia hyemis permittit, adapertas uites relinquere, & tota hyeme ablaqueatas habere eas conueniet. De qualitate autem seminum inter authores non conuenit. Alij malleolo protinus conseri uineam melius existimant, alij uiuiradice. de qua re quid sentiã, iam superioribus uoluminibus professus sum. Et nunc tamen hoc adijcio, esse quosdam agros, in q̃bus non æque bene translata semina, q̃ immota respondeant, sed istud ra

rissime accidere. Notandū itaq; et diligenter explorandum esse & qd quæq; ferat regio, & quid quæq; recuset. depositam ergo stirpem, id est malleolum, uel uiuiradicem formare sic conuenit, ut uitis sine pedamine consistat. hoc autem protinus effici non potest. Nam nisi adminiculum teneræ uiti, atque infirmæ contribueris, prorepens pampinus terræ se applicabit. itaq; posito semini arundo adnectitur, quæ uelut infantiam eius tueatur, atq; educet, producat'q; in tantam staturā, quantam permittit agricola. ea porrò non debet esse sublimis. nam usque in sexquipedem coercenda est. cum deīde robur accipit, & iam sine adiumento consistere ualet, aut capitis, aut brachiorum incrementis adolescit. nam duæ species huius quoq; culturæ sunt. alij capitatas uineas, alij brachiatas magis probant. quibus cordi est in brachia uitem componere, conuenit ut à summa parte, qua decisa nouella uitis ē, quicquid iuxta cicatricem citauerit, conseruari, & in quatuor brachia pedalis mensuræ diuidere, ita ut omnem partem cœli singula aspiciāt. sed hæc brachia non statim primo anno tam procera summittuntur, ne oneretur exilitas uitis, sed compluribus putationibus in prædictā mensuram educuntur. deinde ex brachijs, quasi quædam cornua prominentia relinqui oportet, atque ita totam uitem omni parte in orbem diffundi. putationis autem ratio eadem est, quæ in iugatis uitibus. uno tantum differt, quod pro materijs longioribus pollices quaternum, aut quinum gemmarum relinquuntur, pro custodibus autem bigemmes reseces fiunt. in ea deinde uinea, quam capitatam diximus, iuxta ipsam matrem usque ad corpus sarmentum detrahitur, una aut altera tantummodo gemma relicta, quæ ipsi trunco adhæret. hæc autem riguis, aut pinguissimis locis fieri tutò potest, cum uires terræ, & fructum, et materias ualent præbere. maxime autem aratris excolunt, qui sic formatas uineas habent, & eam rationem sequuntur detrahendi uitibus brachia, quod ipsa capita sine ulla extantia neque aratro, neque bubus obnoxia sunt. nam in brachiatis plerunque fit, ut aut crure, aut cornibus boum ramuli uitium defringantur, sæpe etiam & stiua, dum sedulus arator uomere perstringere ordinem, & quamproximam partem uitium excolere studet. atq; hæc quidem cultura uel brachiatis, uel capitatis uitibus ante, quàm gemment, adhibetur. cum deinde germinauerint, fossor insequitur, ac bidentibus eas partes subigit, quas bubulcus non potuit ptingere. mox ubi materias uitis exigit, insequitur pāpinator, & superuacuos deterget, fructuosós'q; palmites submittit, q cum induruerunt, uelut in coronam religantur. hoc duabus ex causis fit, una, ne libero excursu in luxuriam prorepant, omniáq;

alimenta pampini absumant, altera ut religata uitis rursus aditum bubulco, fossoriq; in excolenda se praebeat. Pampinandi autem modus is erit, ut opacis locis, humidisq;, & frigidis aestate uitis nudetur, foliaq; palmitibus detrahantur, ut maturitatem fructus capere possit, & ne situ putrescat. locis autem siccis, calidisq;, & apricis, ut è contrario palmitibus uuae contegantur, et si parum pampinosa uitis est, aduectis frondibus, & interdum stramentis fructus muniatur. M. quidem Columella patruus meus uir illustribus disciplinis eruditus, ac diligentissimus agricola Baeticae prouíciae sub ortu caniculae palmeis tegetibus uineas adumbrabat, quoniam plerunq; dicti syderis tempore quaedam partes eius regionis sic infestantur euro, quem incolae uulturnum appellant, ut nisi tegminibus uites opacentur, uelut halitu flammeo fructus uratur. atq; haec capitatae, brachiataeq; uitis cultura ẽ. nam illa, quae uno iugo superponitur, aut quae materijs summissis arundinum statuminibus per orbem connectitur, ferè eádem curam exigit, quam iugata. nómullos tamen in uineis characatis animaduerti, & maxime eluenacci generis prolixos palmites, quasi propagines summo solo adobruere, deinde rursus ad arundines erigere, & in fructum summitte re, quos nostri agricolae mergos, galli candosoccos uocant. eosq; adobruunt simplici ex causa, quod existiment plus alimenti terram praebere fructuarijs flagellis, itaq; post uindemiam uelut inutilia sarmenta decidunt, & à stirpe summouent. nos autem praecipimus easdẽ uirgas, cum à matre fuerint praecisae, sicubi demortuis uitibus ordines uacent, aut si nouellam quis uineam instituere uelit, pro uiuiradice ponere, quoniam qdem partes sarmentorum, quae fuerant obrutae, satis multas habent radices, quae depositae scrobibus, confestim comprehendát. Superest reliqua illa cultura prostratae uineae, quae nisi uiolentissimo coeli statu suscipi non debet. nam & difficilem laborem colonis exhibet, nec unquam generosi saporis uinum praebet. atq; ubi regionis conditio solam eam culturam recipit, bipedaneis scrobibus malleolus deponitur, qui cum egerminauit, ad unam materiam reuocatur. eaq; primo anno compescitur in duas gemmas. sequente deinde, cum palmites profudit, unus summittitur, caeteri decutiuntur. at ille, q summissus est, cum fructum edidit, in eam longitudinem deputatur, uti iacens non excedat interordinij spatium. nec magna est putationis differentia cubantis, & stantis rectae uineae, nisi quod iacenti uiti breuiores materiae summitti debent, reseces quoque angustius in modum furunculorum relinqui. sed post putationem, quam utique autumno in eiusmodi uinea fieri oportet, ut uitis tota deflectatur in alterum interordi-

nium, atque ita pars ea, quae fuerat occupata, uel foditur, uel aratur, & cum exculta est, eandem uitem recipit, ut altera quoque pars excoli possit. de pampinatione talis uineae parum inter authores conuenit. alij negant esse nudandam uitem, quo melius contra iniuriam uentorum, ferarumq; fructum abscondat. alijs placet parcius pampinari, ut & uitis non in totum superuacuis frondibus oneretur, & tamen fructum uestire, aut protegere possit, quae ratio mihi quoque commodior uidetur.

De ulmarijs faciendis. Cap. V.

SED IAM de uineis satis diximus, nunc de arboribus praecipiendum est. qui uolet frequens, & dispositum arbustum paribus spatijs, fructuosumq; habere, operam dabit, ne emortuis arboribus rarescat, ac primam quamq; senio, aut tempestate afflictam summoueat, & in uicem nouellam sobolem substituat. id autem facile consequi poterit, si ulmorum seminarium paratum habuerit. quod, & quomodo, & qualis generis faciendum sit, non pigebit deinceps praecipere. ulmorum duo esse genera conuenit. gallicum, & uernaculum. illud atinia, hoc nostrâs dicitur. Atiniam ulmum Tremellius Scrofa non ferre sameram (quod est semen eius arboris) falsò est opinatus. nam rariorem sine dubio creat, & idcirco plerisque & sterilis uidetur, seminibus inter frondem, quam prima germinatione edit, latentibus. itaq; nemo iam serit ex samera, sed ex sobolibus. est autem ulmus longe laetior, & procerior, quam nostrâs, frondemq; iucundiorem bubus praebet. qua cum assidue pecus alueris, & postea generis alterius frondem dare institueris, fastidium bubus affert. itaque si fieri poterit, totum agrum genere uno atiniae ulmi conseremus. si minus dabimus operam, ut in ordinibus disponendis pari numero uernaculas, & atinias alternemus, ita semper mista fronde utemur, & quasi hoc condimento illectae pecudes fortius iusta cibariorum conficient. sed uitem maxime opulus uidetur alere, deinde ulmus, post etiam fraxinus. Opulus, quia raram, neque idoneam frondem pecori praebet, à plerisque repudiata est. Fraxinus, quae capris, & ouibus gratissima est, nec inutilis bubus, locis asperis, uel montosis, quibus minus laetatur ulmus, recte seritur. ulmus, quod & uitem commodissime patitur, & iucundissimum pabulum bubus affert, uarijsq; generibus soli prouenit, à plerisq; reseritur. itaq; cui arbustum nouum instituere cordi est, seminaria ulmorũ, uel fraxinorũ parentur ea ratiõe, quam deĩceps subscripsimus. nã opuli melius cacuminibus, in arbusto protinus deponũtur.

igitur pingui solo, & modicæ humido bipalio terram pastinabimus, ac diligenter occatam, & resolutam, uerno tempore in aream componemus, sameram deinde, quæ iam rubicundi coloris erit, & compluribus insolata diebus iacuerit, ut aliquem tamen succum, & lentorē habeat, inijciemus areis, & eas totas seminibus spisse contegemus, atq; ita cribro putrem terram duos alte digitos incernemus, & modicæ rigabimus, stramentisq; areas cooperiemus, ne prodeuntia cacumina seminum ab auibus prærodantur. ubi deinde prorepserint plantæ, stramenta colligemus, & manibus herbas carpemus. idq; leuiter, & curiose faciendum est, ne adhuc teneræ, breuesq; radiculæ ulmorum conuellantur, atq; ipsas quidem areas ita anguste compositas habebimus, ut qui rūcaturi sunt, medias partes earum facile manu contingant. nā si latiores fuerint ipsis seminibus, quæ proculcata erunt, noxam capient. Aestate deinde prius quàm sol oriatur, aut ad uesperum, seminaria conspergi potius, quàm rigari debent. & cum ternum pedū plantæ fuerint, in aliud seminarium transferri, ac ne radices altius agant (quæ res postmodum in eximendo magnum laborem affert, cum plātas in aliud seminarium transferre uolumus) oportebit non maximos scrobiculos sesquipede inter se distantes fodere. deinde radices in nodum si breues, uel in orbem coronæ similem, si longiores erunt, inflecti, & oblitas fimo bubulo scrobiculis deponi, ac diligenter circunculcari. possunt etiam collectæ cum stirpibus plantæ eadem ratione disponi. quod in atinia ulmo fieri necesse est, quæ non seritur è samera, sed hæc ulmus autumni tempore melius, quàm uere disponitur, paulatimq; ramuli eius manu detorquentur, quoniam primo biennio, ferri reformidat ictum, tertio demum anno acuta falce abraditur, atque ubi translationi iam idonea est, ex eo tempore autumni, quo terra imbribus permaduerit, usque in uernum tempus ante, quàm radix ulmi in eximendo delibretur, recte seritur. igitur in resoluta terra ternum pedum quoquouersus faciendi scrobes, at in densa, sulci eiusdem altitudinis, qui arbores recipiant præparandi. sed deinde in solo rosido, & nebuloso conserendæ sunt ulmi, ut earum rami ad orientem, & in occidentem dirigantur, quo plus solis mediæ arbores, quibus uitis applicata, & religata innititur, accipiant. Quod si etiam frumentis consulemus, uberi solo intra quadraginta pedes, exili ubi nihil seritur intra uiginti arbores disponantur. cum deinde adolescere incipient, falce formandæ, & tabulata instituenda sunt. hoc enim nomine usurpant agricolæ ramos, truncosq; prominentes, eosq; uel propius ferro compescunt, uel longius promittunt, ut uites laxius dif-

fundantur. hoc in solo pingui, melius illud in gracili. tabulata inter se ne minus ternis pedibus absint, atq; ita formentur, ne superior ramus in eadem linea sit, qua inferior, nam demissum ex eo palmitem germinantem inferior atteret, & fructum decutiet. sed quancunq; arborem feueris, eam biennio proximo putare nõ oportet. post deinde si ulmus exiguum incrementum recipit, uerno tempore ante quàm librum demittat, decacuminanda est iuxta ramulum, qui uidebitur esse nitidissimus, ita tamen uti supra eum trunco stirpem dodrantalem relinquas, ad quam ductus, & applicatus ramus alligetur, & correptus cacumen arbori præbeat. Deinde stirpem post annum præcidi, et alleuari oportet, quod si nullum ramulum arbor idoneum habuerit, sat erit nouem pedes à terra relinqui, et superiorem partem detruncari, ut nouæ uirgæ, quas emiserit, ab iniuria pecoris tutæ sint. sed si fieri poterit, uno ictu arborem præcidi si minus serra desecari, & plagam falce alleuari oportebit, eam'q; plagam luto paleato contegi, ne sole, aut pluuijs infestetur. Post annum, aut biennium, cum enati ramuli recte conualuerint, superuacuos deputari, & idoneos in ordinem summitti conueniet. quæ ulmus à positiõe bene prouenerit, eius summæ uirgæ falce debent enodari. at si robusti ramuli erunt, ita ferro amputentur, ut exiguam stirpem prominentem trunco relinquas. cum deinde arbor conualuerit, qcquid falce contingi poterit, exputandum est, alleuandũ'q; eatenus, ne plaga corpori matris applicetur. ulmum autem nouellam sic formare cõueniet. loco pingui octo pedes à terra, sine ramo relinquẽdi, uel in aruo gracili septem pedes. supra quod spatium deinde ꝑ circuitum in tres partes arbor diuidenda est, ac tribus lateribus singuli ramuli submittendi primo tabulato assignentur. mox de ternis pedibus superpositis, alij rami summittendi sunt, ita ne ijsdem lineis, quibus in superiore positi sint. in eadem'q; ratione usq; in cacumen ordinanda erit arbor. atque in frondatione cauendum, ne aut prolixiores pollices fiant, qui ex amputatis uirgis relinquuntur, aut rursus ita alleuentur, ne ipse truncus lædatur, aut delibretur, nam parum gaudet ulmus, quæ in corpus nudatur. uitandum'q; ne de duabus plagis una fiat, cum talem cicatricem non facile cortex comprehendat. arboris autem perpetua cultura est, non solum ante diligenter eadem disponere, sed etiam truncum circunfodere, & quicquid frondis enatum fuerit, alternis annis aut ferro amputare, aut astringere, ne æmula umbra uiti noceat. cum deinde arbor uetustatem fuerit adepta, propter ramum uulnerabitur ita, ut excauetur usq; in medullam, qua sit exitus humori, quem ex superiore parte conceperit. uitem quoq; ante

quàm ex toto arbor præualescat, conserere conuenit. at si teneram ulmum maritaueris, nouam sufferet, si uetustam uitem applicueris, coniugem necabit, ita sibi pares esse ætate, & uiribus arbores, uitesq; conuenit. sed arboris maritandæ causa scrobis uiuiradici fieri debet, latus pedum duorum, altus leui terra, totidem pedum, graui, dupondio & dodrante, longus pedum sex, aut minimum quinq;. absit autem hic ab arbore ne minus sexquipedali spatio. nam si radicibus ulmi uinxeris, male uitis comprehendet, & cum tenuerit, incremento arboris opprimetur. Hunc scrobem, si res permittit, autumno facito, ut pluuijs, & gelicidijs maceretur. circa uernum deinde æquinoctium binæ uites, quo celerius ulmum uestiant, pedem inter se distantes scrobibus deponendæ. cauendumq; ne aut septentrionalibus uentis, aut rorulétæ, sed siccæ serantur. hanc obseruationem nō solum in uitium positione, sed in ulmorum, cæterarumq; arborum præcipio, & uti cum de seminario eximuntur, rubrica notetur una pars, quæ nos admoneat, ne aliter arbores constituamus, quàm quemadmodum in seminario steterint. plurimum enim refert, ut eam partem cœli spectent, cui ab tenero consueuerunt. melius autem locis apricis, ubi cœli status neq; prægelidus, neq; nimium pluuius est, autumni tempore, & arbores, & uites post æquinoctium deponuntur. sed eæ ita conserendæ sunt, ut summam terram, quæ aratro subacta sit, semipedem alte substernamus, radicesq; omnes explicemus, & depositas stercoremus (ut ego existimo) si minus terra subacta operiamus, & circumcalcemus ipsum seminis codicem, uites in ultimo scrobe deponi oportet, materiasq; earum per scrobem porrigi, deinde ad arborem erigi, atq; ab iniuria pecoris caueis emuniri. locis autem feruidis semina septentrionali parte arbori applicanda sunt, locis frigidis à meridie, temperato statu cœli, aut ab oriente, aut ab occidente, ne toto die solem, uel umbram patiantur. Proxima deinde putatiōe melius existimat Celsus ferro abstineri, ipsosq; coles in modum coronæ contortos arbori circundari, ut flexura materias profundat, quarum ualidissimam sequente anno caput uitis faciamus. me autem longus docuit usus, multo utilius esse primo quoq; tempore falcem uitibus admouere, nec superuacuis sarmentis pati syluescere. sed eam quoq;, quæ primo summittetur, materiam ferro coercendam censeo usq; in alteram, uel tertiam gemmā, quo robustiores palmites agat. qui cum primum tabulatum apprehenderint, proxima putatione disponetur, omnibus annis alioquin in superius tabulatum excitabitur relicta semper una materia, quæ applicata trūco cacumen arboris spectet. iamq; uiti constitutæ certa lex ab agricolis imponitur. plerique

ima tabulata materijs frequentant uberiorem fructum, & magis facilem cultum sequentes. at qui bonitati uini student, in summas arbores uitem promouent, ut quæq; materiæ se deuectæ in celsissimũ quẽq; ramum extendunt, sic ut summa uitis summam arborem sequatur, idest ut duo palmites extremi trunco arboris applicentur, qui cacumen eius spectent, & prout quisque ramus conualuit, uitem accipiat. plenioribus ramis plures palmites alius ab alio separati imponantur, gracilioribus pauciores. uitisq; nouella tribus toris ad arborem religetur, uno, qui est in crure arboris à terra quatuor pedibus distans, altero, qui summa parte uitem capit, tertio, qui mediam uitem complectitur. torum imum imponi tum oportet, cum uires uiti adimit, interdum enim necessarius habetur, cum aut arbor sine ramis truncata est, aut uitis præualens in luxuriã euagatur. cætera putationis ratio talis est, ut ueteres palmites, quibus proximi anni fructus pependit, omnes recidantur, noui circuncisis undique capreolis, & nepotibus, qui ex his nati sunt, amputati committantur. & si læta uitis est, ultimi potius palmites per cacumina ramorum præcipitentur. si gracilis, trunco proximis. si mediocris, medijs, quoniam ultimus palmes plurimum fructum affert, proximus nimium, uitemq; exhaurit, atque attenuat. maxime autem prodest uitibus, omnibus annis resolui. nam & commodius enodantur, & refrigerantur, cum alio loco alligatæ sunt, minusq; læduntur, ac melius conualescunt, atque ipsos palmites ita tabulatis superponi conuenit, ut à tertia gemma, uel quarta religati dependeant, eosq; non constringi, ne sarmentum uimine præcidatur. quod si ita longe tabulatum est, uti materia parum commode in id perduci possit, palmitem ipsum uiti alligatum supra ternam gemmam religabimus. hoc ideo fieri præcipimus, quia quæ pars palmitis præcipitata est, fructu induitur. at quæ uinculo adnexa sursum tendit, ea materias sequente anno præbet. sed ipsorum palmitum duo genera sunt. alterum, quod ex duro prouenit, quod quia primo anno plerunque frondem sine fructu affert, pampinarium uocant. alterum, quod ex anniculo palmite procreatur, quod, quia protinus creat, fructuarium appellant. cuius ut semper habeamus copiam in uinea, palmitis partes ad tres gemmas religandæ sunt, ut quicquid intra uinculum est, materias exigat. cum deinde annis, & robore uitis conualuit, traduces in proximam quanq; arborem mittendæ, easq; post biennium amputare, simulatq; alias teneriores transmittere conuenit, nam uetustate uitem fatigant. nõnunquam etiam cum arborem

totam uitis comprehẽdere nequit, ex usu fuit partem aliquam eius deflexam terræ inmergere, & rursus ad eãdem arborem duas, uel tres propagines excitare, quo pluribus uitibus circunuenta celerius uestiatur. Viti nouellæ pampinarium dimitti non oportet, nisi necessario loco natus est, ut uiduum ramum maritet. ueteribus uitibus loco nati palmites pampinarij utiles sunt, & plerique ad tertiam gemmam resecti optime submittuntur. nam in sequenti anno materias fundunt. quisquis autem pãpinus loco natus in exputando, uel alligando fractus est, modo ut aliquã gẽmã habuerit, extolli nõ oportet, quoniã proximo ãno uel ualidiorẽ materiã ex una creabit. Præcipites palmites dicuntur, q de hornotinis uirgis enati in duro alligãtur. hi plurimũ fructus afferũt, sed plurimũ matri nocent. Itaq; nisi extremis ramis, aut si uitis arboris cacumen superauerit, præcipitari palmitem non oportet. qđ si tamẽ id genus colis propter fructum summittere qs uelit, palmitem itorqueat. deinde alliget, & præcipitet. nam & post eum locum, quem intorseris, lætam materiam citabit, & præcipitata minus uirium in se trahet, quamuis fructu exuberet. Præcipitem uero plus ãno pati non oportet. Alterum est genus palmitis, quod de nouello nascitur, & in tenero alligatum dependet. (materiam uocamus) ea & fructum & noua flagella bene procreat. & iam si ex uno capite duæ uirgæ summittantur, tamen utraq; materia dicitur. Nam pampinarius quam uim habeat, supra docui. Focaneus est, qui inter duo brachia uelut in furca de medio nascitur. eum colem deterrimum esse comperi, quod neq; fructum ferat, & utraq; brachia inter quæ natus est, attenuet, itaq; tollendus est. pleriq; uitem ualidam, & luxuriosam falsò crediderunt feraciorem fieri, si multis palmitibus submissis oneretur. nam ex pluribus uirgis plures pampinos creat, & cum se multa fronde cooperit, peius defloret, nebulasq;, et rores diutius continet, omnẽq; uuam perdit. Validam ergo uitem in ramos diducere censeo, & traducibus dispergere, atque diradiare, cæterosq; uinearios coles præcipitare, et si nimis luxuriabitur, solutas materias relinquere, ea ratione uitem feraciorem facere. sed ut densum arbustum commendabile fructu, & decore est, sic ubi uetustate rarescit, pariter inutile, & inuenustum est. quod ne fiat diligentis patrisfamilias est primam quanq; arborem senio defectam tollere, ut in eius locum nouellam restituere uitem queat, nec tam uiuiradice frequentare (ea & si sit facilius) quàm (quod est longe melius) ex proximo propagare. cuius utriusque ratio consimilis est ei, quam tradidimus. atque hæc de Italico arbusto satis præcepimus.

De bubus

De Arbusto gallico. Cap. VI.

EST & alterum genus arbusti gallici, quod uocatur rumpotinũ. Id desyderat arborem humilem, nec frondosam. Cui rei maxime uidetur idonea opulus. Ea est arbor corno similis, quinetiam cornus, et carpinus, & ornus, nonnunquam & salix à plerisq; in hoc ipsum disponitur. Sed salix nisi in aquosis locis, ubi aliæ arbores difficiliter comprehendunt, ponenda non est, quia uini saporem infestat. Potest etiã ulmus sic disponi, ut adhuc tenera decacuminetur, ne altitudinem quindecim pedum excedat. Nam ferè ita constitutum rumpotinetum animaduerti, ut ad octo pedes locis siccis, & cliuosis, ad duodecim locis planis, & uliginosis tabulata disponantur. Plerunque autem ea arbor in tres ramos diuiditur, quibus singulis ab utraq; parte complura brachia summittuntur, tum omnes penè uirgæ ne umbrent eo tempore, quo uitis putatur, abraduntur. Arboribus rumpotinis si frumentum non inseritur, in utranque partem uiginti pedũ spatia interueniũt. At si segetibus indulgetur, in alteram partem quadraginta pedes, in alteram uiginti relinquuntur. Cætera simili ratione atq; in arbusto italico administrantur, ut uites longis scrobibus deponantur, ut eadem diligentia curetur, atq; in ramis deducatur, ut noui traduces omnibus annis inter se ex arboribus proximis connectantur, & ueteres decidãtur. Si tradux traducem nõ contingit, media uirga inter eas deligetur. Cum deinde fructus pondere urgebit, subiectis adminiculis sustineatur. Hoc autem genus arbusti, cæteræq; omnes arbores quanto altius arantur, & circunfodiuntur maiore fructu exuberant, quod an expediat patrifamilias facere cultus docet.

De generibus olearum. Cap. VII.

OMNIS tamen arboris cultus simplicior, quàm uinearum est, longéq; ex omnibus stirpibus minorẽ impensam desyderat olea, quæ prima omnium arborum est, nam quamuis non continuis annis sed ferè altero quoq; fructum afferat, eximia tamen eius ratio est, qđ leui cultu sustinetur, & cum se non induit, uix ullam impensam poscit. sed & siquam recipit, subinde fructus multiplicat. neglecta compluribus annis non ut uinea deficit, eóq; ipso tempore aliquid etiam interim patrifamilias præstat, & cum adhibita cultura est, uno anno emendatur. Quare etiam nos in hoc genere arboris diligenter præcipere censuimus. Olearum, sicut uitium, plura genera esse arbitror, sed in meam notitiam decem modo peruenerunt. Pausia, algiana, li-

ciniana, sergia, neuia, culminia, orchis, regia, circites, murtea. Ex quibus baca iucundissima est pausiæ, speciosissima est regiæ, quæ potius escæ, quàm oleo est idonea. Pausiæ tamen oleum saporis egregij, dũ uiride est, uetustate corrumpitur. Orchis quoque, & radius melius ad escam, quàm in liquorem stringitur. Oleum optimum licinia dat, plurimum sergia. omnisq; olea, & maior ferè ad escam, minor oleo est aptior. Nulla ex his generibus, aut perferuidum, aut gelidum statum cœli patitur. Itaq; æstuosis locis septentrionali colle, frigidis meridiano gaudet. Sed neque depressa loca, neq; ardua, magisq; modicos cliuos amat, quales in Italia Sabinorum, uel tota prouincia Bætica uidemus. Hãc arborem plerique existimant ultra miliarium sexagesimum à mari, aut non uiuere, aut non esse feracem. Sed in quibusdam locis rectè ualet. Optime uapores sustinet pausia, frigus sergia. Aptissimum genus terræ est oleis, cui glarea subest, si superposita creta sabulo admista est. Non minus probabile est solum, ubi pinguis sabulo est. Sed & densior terra, si uuida, & læta est, commode recipit hanc arborem. Creta ex toto repudianda est, magis etiam scaturiginosa, & in qua semper uligo consistit. Inimicus est etiam ager sabulo macer, & nuda glarea. Nam & si non emoritur in eiusmodi solo, nunquam tamen cõualescit. Potest tamen in agro frumentario seri, uel ubi arbutus, aut ilex steterant. Nam quercus etiam excisa radices noxias oliueto relinquit, quarum uirus enecat oleam. Sed hæc in uniuersum de toto genere huius arboris habui uobis dicere. Nũc per partes culturam eius exequar.

De seminarijs oliuarum faciendis. Cap. VIII.

SEMINARIVM oliueto præparetur cœlo libero, terreno modice ualido, sed succoso, neque denso, neque soluto solo, potius tamen resoluto id genus terræ ferè nigræ est, quam cum in tres pedes pastinaueris, & alta fossa circundederis, ne aditus pecori detur fermentari sinito. Tum ramos nouellos proceros, & nitidos, quos comprehensos manus possit circunuenire, hoc est manubrij crassitudine feracissimos arboribus adimito, & ex his quamrecentissimas taleas recidito, ita ut ne corticem, aut ullam aliam partem, quàm quæ serra praeciderit, lædas. hoc autem facile contingit, si prius uaram feceris, & eam partẽ, supra quam ramum secturus es, fœno, aut stramentis texeris, ut molliter, et sine noxa corticis taleæ superpositæ secentur. Taleæ deinde sexquipedales serra præcidantur, atque earum plagæ utraq; parte falce leuentur, & rubrica notentur, ut sic quẽadmodum in arbore steterat ramus, ita parte ima terram, & cacumine cœlum spectans deponatur. Nam

tur. Nam si inuersa mergatur, difficulter comprehendet, & cum ualidius conualuerit, sterilis in perpetuum erit. Sed oportebit talearum capita, & imas partes misto fimo cum cinere oblinire, & ita totas eas immergeri, ut putris terra quatuor digitis alte superueniat. Sed binis indicibus ex utraq; parte humantur. hi sunt de qualibet arbore breui spatio iuxta eas positi, & in summa parte inter se uinculo connexi, ne facile singuli deijciātur. Hoc facere utile est propter fossorū ignorātiā, ut cum bidentibus, aut sarculis seminarium colere institueris, depositæ taleæ non lædantur. Quidam melius existimant hortulis excolere, & chorda simili ratione disponere. sed utrunq; debet post uernū æquinoctium fieri, & quam frequentissime seminarium primo anno sarriri, postero, & sequentibus, cum iam radiculæ seminum conualuerint, rastris excoli. Sed biennio à putatione abstineri, tertio anno singulis seminibus binos ramulos relinqui, & frequēter sarriri seminarium conueniet. Quarto anno ex duobus ramis infirmior amputandus est, sic excultæ quinquēnio arbusculæ habiles translationi sunt. Plantæ autem in oliueto disponuntur optime siccis, minimeq; uliginosis agris per autumnum, lætis, & humidis uerno tempore paulo ante quàm germinent. Atque ipsis scrobes quaternum pedum præparantur anno ante. uel si tempus non largitur, prius quàm deponantur arbores, stramentis incendātur scrobes, ut eos ignis putres faciat, quos sol, & pruina facere debuerat. Spatium inter ordines minimum esse debet pingui, & frumentario solo sexagenum pedum in alteram partem, atque in alterā quadragenum, macro, nec idoneo segetibus quidem, & uicenum pedum. Sed in fauonium dirigi ordines conuenit, ut æstiuo proflatu refrigerentur. Ipsæ autem arbusculæ hoc modo possunt transferri, ante quàm explantes arbusculā, rubrica notato partem eius, quæ meridiem spectat, ut eodē modo, quo in seminario erat, deponatur. Deinde ut arbusculæ spatium pedale in circuitu relinquatur, atque ita cum suo cæspite planta eruatur. Qui cæspes in eximendo ne resoluatur, modicos surculos uirgarum inter se connexos facere oportet, eosq; pilæ, quæ eximitur, applicare, & uiminibus ita innectere, ut constricta terra uelut inclusa teneatur. Tum subruta parte ima leuiter pilam commouere, & suppositis uirgis alligare, atque plantam transferre. Quæ ante quàm deponatur, oportebit solum scrobis imū fodere bidētibus, deinde terrā aratro subactam (si tamē pinguior erit summa humus) immittere, et ita ordei semina substernere, et si constet in scrobibus aqua, ea omnis hauriēda est ante, q̄ demittantur arbores. deīde igerēdi minuti lapides, uel glarea mista pingui

solo, depositisq; seminibus latera scrobis circuncidenda, & aliquid stercoris interponendum. Quod si cum ea terra planta non conuenit, tum optimum est omni fronde priuare truncum, atq; leuatis plagis, fimoq;, & cinere oblitis in scrobem, uel sulcum deponere. Truncus autem aptior translationi est, qui brachij crassitudinem habet. Poterit enim longe maioris incrementi, & robustioris transferri, quem ita conuenit poni, ut si non periculum à pecore habeat, exiguus admodũ supra scrobem emineat, lætius enim frondet. si tamen incursus pecoris aliter uitari non poterit, celsior truncus constituetur, ut sit innoxius ab iniuria pecorum. Atque etiam rigandæ sunt plãtæ, cum siccitates incesserunt, nec nisi post biẽnium ferro tangendæ. ac primo surculari debent, ita ut simplex stylus altitudinem maximi scrobis excedat. deinde arando ne coxam bos, aliam'ue partem corporis offendat. optimum est etiam constitutas plantas circummunire caueis, deinde constitutum iam, & maturum oliuetum in duas partes diuidere, quæ alternis annis fructu induantur, neque enim olea continuo biennio uberat. Cum subiectus ager consitus non est, arbor coliculum agit, cum seminibus repletur, fructum affert, ita sit diuisum oliuetũ omnibus annis æqualem reditum adfert. Sed id minime bis anno arari debet, & bidentibus alte circunfodiri. Nam post solstitiũ cum terra æstibus hiat, curandum est, ne per rimas sol ad radices arborum penetret. Post æquinoctium autumnale ita sunt arbores ablaqueãdæ, ut à superiore parte, si olea in cliuo sit, incilia excitentur, quæ limosam aquam ad codicem deducant. Omnis deinde soboles, quæ ex uno stirpe nata est, quotannis extirpanda est, ac tertio quoque fimo uel pabulandæ sunt oleæ. Atque eadem ratione stercorabitur oliuetum, quã in secundo libro proposui, tamen segetibus prospicietur. Ac si ipsis tantummodo arboribus satis seruaueris, singulis stercoris caprini sex libræ stercoris sicci modij singuli, uel amurcæ in singulis congius. Stercus autumno debet inijci, ut permistum hyemi radices oleæ calefaciat. Amurca ualentibus infundenda est, nam per hyemem si uermes, atq; alia suberunt animalia, hoc medicamento necantur. Plerunque etiam locis siccis, & humidis arbores musco infestantur, quem nisi ferramento resecueris, nec fructum, nec lætam frondem olea inducet. Quinetiã compluribus interpositis annis oliuetum putandũ est. nam ueteris prouerbij meminisse conuenit. Eum, qui aret oliuetum, rogare fructum, qui stercoret, exorare, qui cædat cogere. Quod tamen satis erit octauo anno fecisse, ne fructuarij rami subinde amputentur. Solent etiam quamuis lætæ arbores fructum non afferre. Eas terebrari gallica

ri gallica terebra conuenit, atq; ita in foramen uiridem taleam oleastri demitti, sic uelut inita arbor fœcundo semine fertilior extat. Sed & sine ablaqueatione adiuuanda est amurca insulsa cum suilla, uel nostra urina uetere, cuius utriusq; modus seruatur. Nam maximæ arbori ni, tantundem aquæ misceatur, urna abunde erit. Solent etiã uitio soli fructum oleæ negare. Cui rei sic medebimur. altis gyris ablaqueamus eas, deinde calcis pro magnitudine arboris plus, minus'ue circundabimus. sed minima arbor modicum postulat. Hoc remedio si nihil fuerit effectum, ad præsidium insitionis confugiendum erit. Quemadmodum autem olea inserenda sit, postmodũ dicemus, nonnunquam etiam in olea unus ramus cæteris aliquanto est lætior, quem nisi recideris, tota arbor contristabitur. Ac de oliuetis hactenus dixisse satis est. Superest ratio pomiferarũ arborum, cui rei deinceps præcepta dabimus.

De arboribus pomiferis. Cap. IX.

LOCVM pomarij, prius quàm semina feras, circũmunire maceriis oportet uel sepe, uel fossa præcipiti, ut non solum pecori, sed & homini transitum negare ualeat, quoniã si sæpius cacumina hominis manu tractata, aut à pecoribus prærosa sunt, in perpetuum semina incrementum capere nequeunt. Generatim autem disponere arbores utile est, maxime etiam ne imbecilla à ualentiore prematur, quia nec uiribus, nec magnitudine par est, impariq; spatio temporis adolescit. Terra, quæ uitibus apta est, etiam arboribus est utilis. ante annum, q̃ seminare uoles, scrobem fodito, ita sole, pluuijs'ue macerabitur, & q̃d positum est, cito comprehendet. At si eodem anno & scrobem facere, & arbores serere uoles, minimum ante duos menses scrobes fodito, postea stramentis incensis calefacito. quos si latiores, patentioresq; feceris, lætiores, uberioresq; fructus percipies. Sed scrobis clibano similis fiat, cuius imum summo patentius est, ut laxius radices uagentur, ac minus frigoris hyeme, minusq; æstate uaporis per angustum os penetret, etiam ut cliuosis locis terra, quæ in eum congesta est, à pluuijs non abluatur. arbores raris interuallis serito, ut cum creuerint, spatium habeant, quo ramos extendant. nam si spiße posueris, nec infra serere quid poteris, nec ipsæ fructuosæ erunt, nisi interuulseris. itaq; inter ordines quadragenos pedes, minimumq; tricenos relinquere conuenit. Semina lege crassa, non minus, quàm manubrium bidentis, recta, leuia, procera, sine ulceribus, integro libro, ea bene, & celeriter comprehendent. Si ex ueteribus ramis sumes, de ijs quoq;, qui quotan-

nis bonos,& uberes fructus afferunt, eligito, ac illos magis, qui sunt contra solem, q̃ qui umbris, rannis, aut plantis continentur. Sed ante quàm arbusculas transferas, nota quibus uentis antea fuerant constitutæ, postea manus admoueto, ut de cliuo, & sicco in humidũ agrũ transferas. Trifurcam maxime ponito. Ea extet minime tribus pedibus. Si eodem scrobe duas, aut tres arbusculas uoles constituere, curato, ne inter sese contingant, quoniã mutuo contactu aut computrescẽt, aut uermibus interibunt. Cum semina depones, dextra, sinistra'q; usq; in imum scrobem fasciculos sarmentorum brachij crassitudinis demittito, ita ut supra terram paululum extent, per quos æstate paruo labore aquam radicibus subministrare possis, arbores, ac semina cum radicibus autumno serito, hoc est circa Calendas, & Idus Octobris. Primo uere, ante q̃ germinent, arbores, deponito. ac ne tinea molesta sit seminibus ficulneis, in imum scrobem lentisci taleam inuerso cacumine demittito. Ficum frigoribus ne serito. Loca aprica, calculosa, glareosa, interdum & saxosa amat. Eiusmodi arbor cito conualescit, si scrobes amplos, patentes'q; feceris. Ficorum genera, & si sapore, atq; habitu distant, uno modo, sed pro differentia agri seruntur. Locis frigidis autumni temporibus, & aquosis præcoques ponito, ut ante pluuiã fructum deligas. Locis calidis hybernas serito. at si uoles ficum, quamuis non natura, seram facere, tum grossulos, priorem'ue fructum decutito, iterum alterum edet, quem in hyemem differet. nonnunquam etiam, cum frondere cœperunt cacumina fici, ferro summa prodest amputare, sic firmiores arbores, & feraciores fiunt. ac semper conuenit, simulatq; folia agere cœperint ficus, rubricam amurca diluere, & cum stercore humano ad radicem infundere. Ea res efficit uberiorem fructum, & farctum fici pleniorem, ac meliorem. Serendæ sunt autem præcipue liuianæ, africanæ, calcidicæ, sulcæ, lydiæ, callistrutiæ, topiæ, rhodiæ, libycæ, hybernæ, omnes etiam biferæ, & triferæ flosculi. Nucem græcam serito circa Calen. Feb. quæ prima gemmascit. agrum durum, calidum, siccum desyderat. nam in locis diuersis nucem si deposueris, plerũq; putrescit. Ante q̃ nucem deponas, in aqua mulsa, nec nimis dulci macerato. ita iucundioris saporis fructum, cum adoleuerit, præbebit, & interim melius, atq; celerius frondebit. Ternas nuces in trigonum statuito, ut nux à nuce minime palmo absit, & anceps ad fauonium spectet. Omnis autem nux unã radicem mittit, & simplici stylo prorepit. Cum ad scrobis solũ radix peruenit, duritia humi coercita recuruatur, & ex summo duũ ramorũ ambas radices emittit. Nucem græcam, & auellanam tarentinam fa-

cere

cere hoc modo poteris. In quo scrobe destinaueris nuces serere, in eo terram minutam pro modo semipedis ponito, ibiq; semen ferulæ repangito. cum ferula fuerit enata, eã findito, & in medulla eius sine putamine nucem græcam, aut auellanam abscondito, et ita adobruito, hoc ante Calen. Mar. facito, uel etiã inter Nonas, & Idus Mar. Eodẽ tempore iuglandem, & pineam, & castaneã serere oportet. Malum punicũ ab eodẽ tempore usq; in Cal. Aprilis recte seritur. quod si acidum, aut minus dulcem fructum feret, hoc modo emendabitur. Stercore suillo, & humano, urinaq; uetere radices rigato. ea res & fertilem arborem reddet, & primis annis fructum uinosum, & post qnquennium dulcem, & apyrenũ facit. nos exiguum admodũ laseris uino diluimus, & ita cacumina arboris summa obleuimus. ea res emendabit acorem malorũ. Mala punica ne in arbore rumpantur, remedio sunt lapides tres, si, cum seres arborẽ, ad radicem ipsam collocaueris. at si iã arborẽ sitam habueris, scillam secundũ radicem arboris serito. Alio modo cum iam matura mala fuerint, ante q̃ rũpantur, ramulos, quibus dependent, intorqueto, eodem modo seruabuntur incorrupta etiam toto anno. Pyrum autumno ante brumã serito, ita ut minime dies XXV. ad brumã supersint. quæ ut sit ferax, cum adoleuerit, alte eã ablaqueato, & iuxta ipsam radicem truncum findito, et fissurã cuneo tedæ pineæ adigito, et ibi relinquito, deinde absumpta ablaqueatione, cinerem supra terram inijcito. Curandum est autem, ut quã generosissimis pyris pomaria conseramus. Ea sunt crustumina, regia, signina, tarentina, quæ syria dicuntur, purpurea, superba, ordeacea, aniciana, neuiana, fauoniana, lateritana, dolabelliana, turraniana uolema, mulsa, præcocia, uenerea, & quædã alia, quorũ enumeratio nunc longa est. Præterea malorũ genera exquirenda maxime scandiana, matiana, orbiculata, sextiana, pelusiana, amerina, syrica, melimela, cydonia, quorũ genera tria sunt struthia, chrysomeliana, mustea. Quæ omnia non solũ uoluptatem, sed etiam salubritatem afferunt. Sorbi quoq;, & armeniaci, atq; persica non minima est gratia. Et mala sorba pruna post mediam messem usq; in Idus Febr. serito. Mororũ ab Idibus Feb. usq; ad æquinoctiũ uernum satio est. Siliquã græcam, quã qdam κεράτιον uocant, & persicum ante brumã per autumnũ serito. Amygdala si parũ ferax erit, forata arbore lapidem adijcito, & ita librũ arboris inolescere sinito. Omnium autem generũ ramos, circa Calendas Martias in hortis subacta, & stercorata terra supra puluinos arearũ disponere cõuenit. danda est opera, ut dũ teneros ramulos habent, ueluti pãpinentur, et ad unũ stylũ primo anno semina

redigantur, & cum autumnus incesserit, ante quàm frigus acumina adurat, omnia folia decerpere expedit, & ita crassis arundinibus, quæ ab una parte nodos integros habeant, uelut pileis induere, atq; sic à frigore, & gelicidijs teneras adhuc uirgas tueri. Post uigintiquatuor deinde menses siue transferre, & disponere in ordinem uoles, siue inserere, satis tute utrunq; facere poteris.

De insitione arborum. Cap. X.

OMNIS surculus omni arbori inseri potest, si non est ei, cui inseritur, cortice dissimilis. Si uero etiam similem fructum, & eodẽ tempore affert, sine scrupulo egregie inseritur. Tria genera porrò insitionum antiqui tradiderunt. Vnum, quo resecta, & fissa arbor resectos surculos accipit. alterum, quo resecta inter librum, & materiam semina admittit, quæ utraq; genera uerni temporis sunt. tertium, quo ipsas gemmas cum exiguo cortice in partem sui deliberatam recipit, quam uocant agricolæ emplastrationem, uel, ut qdam, inoculationem. Hoc genus insitionis æstiuo tempore optime usurpatur, quarũ insitionum rationem cum tradiderimus, à nobis quoque repertam docebimus. Omnes arbores simulatq; gemmas agere cœperint, luna crescente inserito, oliuam autem circa æquinoctium uernum usq; in Idus Aprilis. Ex qua arbore inserere uoles, et surculos ad insitionem sumpturus es, uideto, ut sit tenera, & ferax, nodis'q; crebris, & cum primum germina tumebunt de ramulis anniculus, qui solis ortũ spectabũt, et integri erunt, eos legito crassitudine digiti minimi. surculi sint bifurci, uel trifurci. Arborẽ, quã inserere uoles, serra diligẽter exsecato ea parte, qua maxime nitida, et sine cicatrice est, dabis'q; operã. ne librũ lædas. cum deinde truncum recideris, acuto ferramento plagam leuato. deinde cuneum tenuem ferreum, uel osseum inter corticem, & materiã ne minus digitos tres, sed consyderate demittito, ne lædas, aut rumpas corticem. Postea surculos, quos inserere uoles, falce acuta ex una parte deradito tantum, quantum cuneus demissus spatij dabit, atque ita, ne medullas, ne'ue alterius partis corticem lædas. Vbi surculos paratos habueris, cuneum uellito, statim'q; surculos in ea foramina, quæ cuneo adacto inter corticem, et materiã feceris, demittito. Ea autem fine, qua adraseris, surculos sic inserito, ut semipede, nec amplius de arbore extent, supra deinde muscum imponito, & ita ligato, ne pluuia dilabatur. Quosdam tamen magis delectat in trunco arboris locum seminibus serra facere, insectas'q; partes tenui scalpello leuare, atque ita surculos aptare. Si pusillam arborem inserere uoles, imam abscindito, ita

to, ita ut sexquipede è terra extet. & cum deinde praecideris, plagam diligenter leuato, & medium truncum acuto scalpello permodice findito, ita ut fissura digitorum trium sit in ea. deinde cuneum, quo diducatur, inserito, & surculos ex utraq; parte derasos demittito, sic ut librum seminis libro arboris aequalem facias. cum surculos diligenter aptaueris, cuneum eximito, & arborem, ut supra dixi, alligato. deĩde terram circa arborem adaggerato usq; ad ipsum insitum. ea res à uento, & calore maxime tuebitur. hoc tertium genus insitionis, cum sit subtilissimum, non omni generi arborum idoneum est, sed ferè recipiunt talem insitionem, quae humidum, succosumq́;, & ualidum librum habent, sicut ficus. nam & lactis plurimum mittit, & corticem robustũ habet. optime itaq; inseritur caprifici ramus. Ex arbore, de qua inserere uoles, nouellos, & nitidos ramos eligito. in ijsdemq́; obseruato gemmam, quae bene apparebit, certamq́; spem germinis habebit, eam duobus digitis quadratis circumsignato, ut gemma media sit, & ita acuto scalpello circuncidito, delibratoq́; diligenter, ne gemmam laedas. postea item alterius arboris, quam emplastraturus es, nitidissimum ramum eligito, & eiusdem spatij corticem circuncidito, & materiã delibrato. deinde in eam partem, quam nudaueris, praeparatum emplastrum aptato, ita ut alterae delibratae parti conueniat. ubi ita haec feceris, circa gemmam bene alligato, cauetoq́; ne laedas ipsum germen. deĩde commissuras, & uincula luto oblinito spatio relicto, ut gemma libera uinculo non urgeatur. arboris autem insitae sobolem, & ramos superiores praecidito, nequid sit, quo possit succus euocari, aut necui magis, quàm insito seruiat. post. XXI. diem soluito emplastrum. et hoc genere optime etiam inseritur olea. Quartum illud genus insitionis iã docuimus, cum de uitibus disputauimus. itaq; superuacuum est hoc loco repetere traditam rationem terebrationis. sed cum antiqui negauerint posse omne genus surculorum in omnem arborem inseri, & illam quasi finitionem, qua nos paulo ante usi sumus, ueluti quãdam legem sanxerint, eos tantum surculos posse coalescere, qui sint cortice, ac libro, & fructu consimiles ijs arboribus, quibus inseruntur, existimauimus errorẽ huius opinionis discutiendum, tradendãq́; posteris rationem, qua possit omne genus surculi omni generi arboris inseri. qđ ne longiore exordio legentem fatigemus, unũ quasi exemplum subijciemus, quo possit omne genus surculi omnibus arboribus inseri. scrobẽ quoquouersus pedum quatuor ab arbore oliuae tam longe fodito, ut extremi rami oleae possint eam contingere. in scrobem deinde fici arbusculam deponito, diligentiamq́; adhibeto, ut robusta, & nitida fiat.

Post triennium, cum iam satis amplum incrementum ceperit, ramum oliuæ, q uidetur nitidissimus, deflecte, et ad crus arboris ficulneæ re= liga, atq; ita amputatis cæteris ramulis, ea tantum cacumina, quæ inse rere uoles, relinque. tum arborem fici detrunca, plagam'q; leua, et me diam cuneo finde. cacumina deinde oliuæ, sicuti matri cohærent, ex utraq; parte abrade, et ita fissuræ fici insere, cuneum'q; exime, dili gē ter'q; ramulos colliga, ne qua ui reuellantur. sic interposito triēnio cōua lescet ficus cū olea, et tum demū quarto anno, cum bene coierint, uelut propagines, ramulos oliuæ à matre resecabis. hoc modo omne genus ī omnē arborē inseres. At prius quàm finē libri faciamus, quoniā ferè species surculorum omnium persecuti sumus, prioribus libris, de cythi so dicere nunc tempestiuum est.

De Cythiso. Cap. XI.

CYTHISVM in agro esse q̄plurimum maxime refert, q̄d gal linis, apibus, capris, bubus quoq;, & omni generi pecudum utilissimus est, q̄d ex eo cito pinguescit, et lactis plurimū præbet ouis, tum etiam q̄d octo mensibus uiridi eo pabulo uti, et postea arido possis. præterea in quolibet agro, q̄uis macerrimo, celeriter cōprehendit. omnē iniuriā sine noxa patitur. mulieres q̄dē, si lactis inopia premuntur, cythisum aridum in aquā macerari oportet, et cum tota nocte p̄maduerit, poste= ro die expressi succi ternas heminas p̄misceri modico uino, atq; ita po tandum dari, sic et ipsæ ualebunt, et pueri abundantia lactis confir= mabuntur. satio autem cythisi uel autumno circa idus Octobr. uel ue= re fieri potest. cum terrā bene subegeris, areolas facito, ibi'q; uelut ocy mi semen cythisi autumno serito. plantas deinde uere disponito, ita ut inter se quoquouersus quatuor pedū spatia distent. si semen non habue ris, cacumina cythisorū uere deponito, et stercoratam terrā circūaggе= rato. si pluuia non incesserit, rigato quindecim proximis diebus. simu latq; nouā frondem agere cœperit, sarrito, & post triēnium deinde cædito, et pecori præbeto. Equo abūde est uiridis pondo XV. bubus pō do uicena, cæteris'q; pecoribus pro portione uiriū. potest etiā ante Se= ptembrē satis cōmode ramis cythisus seri, quoniā facile cōprehendit, et iniuriam sustinet. aridū si dabis, parcius præbeto, quoniā uires maio= res habet, prius'q; aqua macerato, & exemptam paleis p̄misceto. cythi sum cū aridū facere uoles, circa mensem Septembrem, ubi semen eius grandescere icipiet, cædito, paucis'q; horis, dum flaccescat, in sole habe to. deinde in umbra exsiccato, et ita cōdito. Hactenus de arboribus præ cepisse abūde est, reddituro pecoris curā, et remedia sequēti uolumine.

LVCII IVNII MODERATI COLVMELLAE DE RE RVSTICA LIBER SEXTVS.

SCIO QVOSDAM publi Siluine prudentes agricolas pecoris, gregariorumq; pastorum abnuisse curam, & eam uelut inimicam professionis suæ disciplinam constantissime repudiasse. neque inficior id eos aliqua ratione fecisse, quasi sit agricolæ contrarium pastoris propositum, cum ille quammaxime subacto, & puro solo gaudeat, hic nouali, graminosóq; ille fructum è terra speret, hic è pecore. Ita fit, ut quod arator abominatur, contra pastor optet herbarum prouentum. sed in his tam discordantibus uotis est tamen quædam societas, atque coniunctio, quoniam & pabulum è fundo plerunq; domesticis pecudibus magis, quàm alienis depascere ex usu sit, & copiosa stercoratione, quæ contingit è gregibus, terrestres fructus exuberare. nec tamen ulla regio est, in qua modo frumenta gignantur, quæ non, ut hominum, ita armentorum adiumento inuetur, unde etiã iumenta nomen à re traxere, quod nostrum laborẽ uel onera subuectando, uel arando iuuarent. itaq; sicut ueteres romani præceperunt, ipse quoq; cẽseo tam pecorum, quàm agrorum cultum ꝑnoscere. nam in rusticatione uel antiqſſima est ratio pascendi, eadẽq; quæstuosissima. propter quod nomina quoq; et pecuniæ, et peculij tracta uidentur à pecore, quoniã id solũ ueteres possederunt, et adhuc apud quasdam gentes unum hoc usurpatur diuitiarum genus. et nunc apud nostros quidem colonos alia res uberior nulla est, ut etiam M. Cato credidit, qui consulenti quam partem rei rusticæ exercendo celeriter locupletari posset, respondit, si bene pasceret. rursusq; interroganti quid deinde faciendo satis uberes fructus percepturus esset, affirmauit si mediocriter pasceret. cæterum de tam sapiente uiro piget dicere, quod eum quidam authores memorant, quid nam quærenti cuidam tertium in agricolatione quæstuosum esset, asseuerasse, si quis uel male pasceret, cum præsertim maius dispendium sequatur inertem, & inscium pastorem, quàm prudentem, diligentemq; compendium. De secundo tamen responso, dubium non est, quin mediocrem negligentiam domini fructus pecoris exuperet. quam ob rem nos quoque hanc partem rei rusticæ Siluine, quanta ualuimus industria, maiorum secuti præ-

cepta, posteritati mandauimus. Igitur cum sint duo genera quadrupedum, quorum alterum paramus in consortium operum, sicut bouem, mulam, equum, asinum. alterum uoluptatis, ac reditus, & custodiæ causa, ut ouē, capellam, suem, canem, de eo genere primum dicemus, cuius usus nostri laboris est particeps, nec dubium, quin (ut ait Varro) cæteras pecudes bos honore superare debeat, præsertim autem in Italia, quæ ab hoc nuncupationem traxisse creditur, quod olim græci tauros ἰταλοὺς uocarent. et in ea urbe, cuius mœnibus condēdis mas, & fœmina aratro terminum signauerunt, uelut pecus, qđ item Athenis Cereris, & Triptolemi fertur minister, quod inter fulgentissima sydera particeps cœli, quod deinde laboriosissimus adhuc hominis socius in agricultura, cuius tanta fuit apud antiquos ueneratio, ut tam capitale esset bouem necasse, quàm ciuem. ab hoc igitur promissi operis capiamus exordium.

De bubus parandis, atq; emendis, earum'q; forma. Cap. I.

QVAE IN emendis bubus sequenda, quæ'q; uitanda sint, non ex facili dixerim, cum pecudes pro regionis, cœli'q; statu & habitum corporis, & ingenium animi, & pili colorem gerāt. aliæ formæ sunt asiaticis, aliæ gallicis, epiroticis aliæ. nec tantum diuersitas prouinciarum, sed ipsa quoque Italia partibus suis discrepat. campania plerunque boues progenerat albos, & exiles, labori tamen, & culturæ patrij soli non inhabiles. Vmbria uastos, & albos, eadem'q; rubros, nec minus probabiles animis, quàm corporibus. Hetruria, et Latium compactos, sed ad opera fortes. Apenninus durissimos, omnem'q; difficultatem tolerantes, nec ab aspectu decoros. quæ cum tam uaria, & diuersa sint, tamen quædam quasi communia, & certa præcepta in emendis iuuencis arator sequi debet. ea'q; Mago Carthaginiensis ita prodidit, ut nos deinceps memorabimus. parandi sunt boues nouelli, quadrati, grandibus membris, cornibus proceris, ac nigrantibus, & robustis, fronte lata, & crispa, hirtis auribus, oculis, & labijs nigris, naribus resimis, patulis'q;, ceruice longa, & torosa, palearibus amplis, et penè ad genua promissis, pectore magno, armis uastis, capaci, et tanquam implēte utero, lateribus porrectis, lumbis latis, dorso recto, plano'q;, uel etiam subsidente, clunibus rotundis, cruribus compactis, ac rectis, sed breuioribus potius, quàm longis, nec genibus improbis, ungulis magnis, caudis longissimis, & setosis, pilosis'q;, corpore denso, breui'q;, colore rubeo, uel fusco, tactu corporis mollissimo.

De bubus domandis. Cap.II.

TALIS notæ uitulos oportet, cum adhuc teneri sunt, consuescere, manu tractari, ad præsepia religari, ut exiguus in domitura labor eorum, & minus sit periculi. uerum neq; ante tertium, neq; post quintum annum iuuencos domari placet, quoniam illa ætas adhuc tenera est, hæc iam prædura. eos autem, qui de grege feri comprehēdun tur, sic subigi conuenit. Primum omnium spatiosum stabulum præpa retur, ubi domitor facile uersari, & unde digredi sine periculo possit. Ante stabulum nullæ angustiæ sint, sed aut campus, aut uia late patens, ut cum producentur iuuenci, liberum habeant excursum, ne pauidi aut arboribus, aut obiacenti cuilibet rei se implicent, noxamq; capiant. In stabulo sint ampla præsepia, supraq; transuersi asseres in modum iugorum à terra septem pedibus elati configantur, ad quos religari possint iuuenci. diem deinde, quo domituram auspiceris, liberum à tempestatibus, & à religionibus matutinum eligito. canabinisq; funibus cornua iuuencorum ligato. sed iaculi, quibus copulantur, lanatis pellibus inuoluti sint, ne tenera fronte sub cornua lædantur. cum deinde buculos comprehenderis, extra stabulum producito, & ad stipites religato ita, ut exiguũ laxamenti habeant, distētq; inter se aliquanto spatio, ne in colluctatione alter alteri noceat. si nimis asperi erunt, patere unum diē, noctemq; desæuiāt, simulatq; iras contuderint, manu producantur, ita ut & aliquis ante, & à tergo complures, qui sequantur, retinaculis eos contineant, & unus cum claua salignea procedens modicis ictibus subinde impetus eorum coerceat. sin autem placidi, et quieti boues erunt, uel eodem die, quo alligaueris, ante uesperum licebit producere, & docere per mille passus composite, ac sine pauore ambulare. cum domum perduxeris, arcte ad stipites religato, ita ne capite moueri possint. tum demum ad alligatos boues, neq; à posteriore parte, neque à latere, sed aduersus placide, & cum quadam uocis adulatione uenito, ut accedentem consuescant aspicere. deinde nares perfricato, ut hominem discant odorari. Mox etiam conuenit tota tergora & tractare, & respergere mero, quo familiariores bubulco fiant. uentri quoq;, & sub fœmina manum subijcere, ne ad eiusmodi tactum postmodum pauescant, & ut ricini, qui plerunq; fœminibus inhærent, eximantur. itaq; cum fit, à latere domitor stare debet, ne calce contingi possit. Post hæc diductis malis, educito linguam, totumq; eorum palatũ sale defricato, libralesq; offas in præsulsæ adipis liquamine tinctas, lingula demittito, ac uini singulos sextarios per

cornu faucibus infundito. nam per hæc blandimenta triduo ferè man suescunt, iugum'q; quarto die accipiunt, cui ramus illigatur, & temonis uice trahitur. interdum & pondus aliquod iniungitur, ut maiore nisu laboris exploretur patientia, post eiusmodi experimenta uacuo plostro subiungendi, et paulatim longius cum oneribus producendi sunt, Sic perdomiti mox ad aratrum instituantur, sed in subacto agro ne statim difficultatem operis reformident, ne'ue adhuc tenera colla, dura proscissione terræ contundant. quemadmodum autem bubulcus in arando bouem instituat, primo præcepi uolumine. curandum ne in domitura bos calce, aut cornu quenquam contingat. nam nisi hæc caueantur, nũquam eiusmodi uitia, quamuis subacta, eximi poterunt. Verum ista sic agenda præcipimus, si ueteranum pecus non aderit. nam si aderit, expeditior, tutior'q; ratio domandi est, quam nos in nostris agris sequimur. nam ubi plaustro, aut aratro iuuẽcum consuescimus, ex domitis bubus ualentissimum, eundem'q; placidissimum cum indomito iungimus, qui & procurrentem retrahat, & cunctantem producat. si uero non pigeat iugum fabricare, quo tres iungantur, hac machinatione consequemur, ut etiam contumaces boues grauissima opera nõ recusent. nam ubi piger iuuencus medius inter duos ueteranos iungitur, aratro'q; iniuncto terram moliri cogitur, nulla est imperium respuendi facultas. siue enim efferatus prosilit, duorum arbitrio inhibetur, seu consistit, duobus gradientibus etiam obsequitur, seu conatur decumbere, à ualentioribus subleuatus trahitur. propter quæ undique necessitate contumaciam deponit, & ad patientiam laboris paucissimis uerberibus perducitur. est etiam post domituram mollioris generis bos, qui decumbit in sulco. eum non sæuitia, sed ratione censeo emendãdum. nam qui stimulis, aut ignibus, alijs'q; tormentis id uitium eximi melius iudicant, ueræ rationis ignari sunt, quoniam peruicax contumacia plerunque sæuientem fatigat. Propter quod utilius est citra corporis uexationem fame potius, & siti cubitorem bouem emendare. nam eum uehementius afficiunt naturalia desyderia, quàm plagæ. Itaq; si bos decubuit, utilissimum est sic pedes eius uinculis obligari, ne aut insistere, aut progredi, aut pasci possit. quo facto inedia, & siti compulsus deponit ignauiam, quæ tamen rarissima est in pecore uernaculo. longe'q; omnis bos indigena melior est quàm peregrinus. nam neq; aquæ, nec pabuli, nec cœli mutatione tentatur, neq; infestatur conditione regionis, sicut ille, qui ex planis, & campestribus locis, in montana, & aspera perductus est, uel ex montanis in campestria. itaque etiam, cum cogimur ex longinquo boues arcessere, curandum est, ut ex

similibus patrijs locis traducantur. item custodiendum est, ne in corporatione, uel statura, uel uiribus impar cum ualentiore iungatur. nã utraq; res inferiori celeriter affert exitium. mores huius pecudis probabiles habentur, qui sunt propiores placidis, quàm concitatis. sed non inertes, qui sunt uerentes plagarum, & acclamationum, sed fiducia uirium, nec auditu, nec uisu pauidi, nec ad ingredienda flumina, aut pontes formidolosi, multi cibi edaces, uerum in eo conficiendo lenti, nã hi melius concoquunt. ideoq; robora corporum citra maciem conseruant, qui ex commodo, quàm qui festinanter mandunt. Sed tam uitiũ est bubulci pinguem, quàm exilem bouem reddere. humilis enim, & modicæ corporatura pecoris operarij debet esse, neruisq;, & musculis robusta. non adipibus obesa, ut nec sui tergoris mole, nec labore operis degrauetur. sed quoniam quæ sequenda sunt in emendis, domãdisq; bobus tradidimus, tutelam eorum præcipiamus.

De boum cura, & cibarijs. Cap. III.

BOVES calore sub diuo, frigoribus intra tectum manere oportet. itaq; hybernæ stabulatio ̃ni eorũ præparãda sunt stramenta, quæ mense Augusto intra dies triginta sublatæ messis præcisa, in aceruum extrui debent. horum desectio cum pecori, tum agro est utilis. liberãtur arua sentibus, qui æstiuo tempore per caniculæ ortum recisi, plerunque radicitus intereunt, & stramentis pecoris subiecti plurimum stercoris efficiunt. hæc cum ita curauerimus, tum & omne genus pabuli præparabimus, dabimusq; operã, ne penuria cibi macrescat pecus. Boues autem recte pascendi non una ratio est. nam si ubertas regionis uiride pabulum subministrat, nemo dubitat, quin id genus cibi cæteris præponendum sit. quod tamen nisi riguis, aut rosidis locis non contingit. itaque in ijs ipsis uel maximum commodum est, quod sufficit una opera duobus iugis, quæ eodem die alterna temporum uice uel arant, uel pascuntur. siccioribus agris ad præsepia boues alendi sunt, qbus pro conditione regionum cibi præbentur. eosq; nemo dubitat, quin optimi sint uicia in fascem ligata, & cicercula, itemq; pratense fœnum. minus commode tuemur armentum paleis, quæ ubique & quibusdam regionibus solæ præsidio sunt, ea probantur maxime ex milio, tum ex ordeo, mox etiam ex tritico. sed iumentis iustam operam reddentibus, ordeum præter has præbetur. bobus autem pro temporibus ãni pabula dispẽsantur. Ianuario mense singulis fresi, et aqua macerati erui quaternos sextarios mistos paleis dare conuenit, uel lupini macerati modios, uel cicerculæ maceratæ semodios, & super hæc

affatim paleas, licet etiam si sit legumunum inopia & eluta, & siccata uinacia, quæ de lora eximuntur, cum paleis miscere. Nec dubiũ est, quin ea longe melius cum suis folliculis ante, quàm eluantur, præberi possint. nam & cibi, & uini uires habent, nitidum'q;, & hilare, & corpulentum pecus faciunt. si grano abstinemus, frondis aridæ corbis pabulatoria modiorum uiginti sufficit, uel fœni pondo triginta, uel si non, modius uiridis laureæ, & iligneæ frondis, sed his si regionis copia permittat, glans adijcitur, quæ nisi ad satietatem detur, scabiem parit. potest etiam si prouentus uilitatem facit, semodius fabæ fresæ præberi, mense Februario plerunque eadem cibaria sufficiunt. Martio, & Aprili debet ad fœni pódus adijci, quia terra proscinditur. sat autem erit pondo quadragena singulis dari. ab idibus tamen mensis Aprilis usq; in Idus Iunias uiride pabulum recte secatur. potest etiam in Calen. Iulias frigidioribus locis idem præstari. à quo tempore in Calendas Nouembres tota æstate, & deinde autumno satientur fronde, quæ tamen non ante est utilis, quàm cum maturuerit uel imbribus, uel assiduis roribus. probatur'q; maxime ulmea, post fraxinea, & ab hac populnea. ultimæ sunt ilignea, & quernea, & laurea, sed post æstatem necessarie deficientibus cæteris, possunt etiam & folia ficulnea probe dari, si sit eorum copia, aut stringere arbores expediat. ilignea tamen uel melior est quernea, sed eius generis, quod spinas non habet. nã id quoq; uti iuniperus respuitur à pecore propter aculeos. Nouembri mense, ac Decembri per sementem quantum appetit bos, tantum præbendum est. plerunq; tamen sufficiunt singulis modij glandis, & paleæ ad satietatem datæ, uel lupini macerati modij, uel erui aqua consperſi sextarij. VII. permisti paleis, uel cicerculæ similiter consperſæ sextarij. XII. misti paleis, uel singuli modij uinaceorum, si ijs, ut supra dixi, large paleæ adijciantur. uel si nihil horum est, per se fœni pondo quadraginta.

De uitijs boum, & medicinis. Cap. IIII.

SED non proderit cibis satiari pecora, nisi omni adiuuentur diligentia, ut salubri sint corpore, uires'q; conseruent. quæ utraq; custodiuntur large dato per triduum medicamento, quod componitur pari pódere triti lupini, cupressi'q;, & cum aqua, nocte una sub diuo habito. id'q; quater anno fieri debet ultimis temporibus ueris, æstatis, autumni, hyemis. sæpe etiam langor, & nausea discutitur, si integrum gallinaceum crudum ouum ieiunis faucibus inseras, ac postero die spicas ulpici, uel allij cum uino conteras, & in naribus infundas. neque hæc

tantum

tantum remedia salubritatem faciunt. Multi & largo sale miscent pabula. quidam marrubium dederunt cum oleo, & uino, quidam porri fibras, alij grana thuris, alij sabinam herbã, rutamq; cum mero diluunt. Eaq; medicamenta potanda præbẽt. Multi caulibus uitis albæ, & ualuulis erui bubus medentur. nonnulli pellem serpentis obtritam cum uino miscent. Est etiam remedio, cum dulci uino tritum serpyllum, & concisa, & in aqua macerata scylla. Quæ omnes prædictæ potiones trium heminarum singulis diebus per triduũ datæ, aluum purgant, depulsisq; uitijs, recreant uires, maxime tamen habetur salutaris amurca, si tantundem aquæ misceas, & ea pecus insuescas. quæ protinus dari non potest, sed primo cibi asperguntur. deinde exigua portione medicatur aqua, mox pari mensura mista datur ad satietatem.

Quæ sint, quibus pestilentia ingruit gregi, & quæ remedia adhibenda. Cap. V.

NVLLO autem tempore, & minime æstate utile est boues in cursum concitari, nam ea res aut cit aluum, aut mouet febrem. Cauẽdum quoque est, ne ad præsepia sus, aut gallina perrepat. nam hoc, quod decidit, immistum pabulo, bubus affert necem, & id præcipue, quod egerit sus ægra, pestilentiam facere ualet, quæ cum in gregem incidit, confestim mutandus est cœli status, & in plures partes distributo pecore longinquæ regiones petendæ sunt, atq; ita segregandi à sanis morbidi, ne quis interueniat, qui cõtagione cæteros labefaciat. Itaq; cum ablegabuntur, in ea loca perducendi sunt, quibus nullum impascitur pecus, ne aduentu suo etiã illis tabem afferant. Euincendi sunt autem quamuis pestiferi morbi, & exquisitis remedijs propulsandi. Tunc panacis, & eryngij radices fœniculi seminibus miscendæ, & cũ defruti, ac moliti tritici farina, candentiq; aqua conspergendæ, eoq; medicamine saliuandum ægrotum pecus. Tum paribus casiæ myrrhæq;, & thuris ponderibus, ac tantundem sanguinis marinæ testudinis imscetur potio, cum uini ueteris sextarijs tribus, & ita per nares infunditur. Sed ipsum medicamentum ponderis sex unciæ diuisum, portione æqua per triduum cum uino dedisse sat erit. Præsens etiam remedium cognouimus radiculæ, quam pastores consiliginem uocãt. Ea in marsis montibus plurima nascitur, omniq; pecori maxime est salutaris. Leua manu effoditur ante solis ortum, sic enim lecta maiorem uim creditur habere. Vsus eius traditur talis, ænea subula pars auriculæ latissima circunscribitur, ita ut manante sanguine tanquam

o literæ ductus appareat orbiculus. Hoc & intrinsecus, et ex superiore parte auriculæ cum factum est, media pars descripti orbiculi eadem subula transuitur, & facto foramini prædicta radicula inseritur, quam cum recens plaga comprehendit, ita continet, ut elabi non possit. in eam deinde auriculam omnis uis morbi, pestilensq; uirus elicitur, donec pars, quæ subula circunscripta est, demortua excidat, & minimæ partis iactura caput conseruatur. Cornelius Celsus etiam uisci folia cum uino trita per nares infundere iubet. Hæc facienda, si gregatim pecora laborant. illa deinceps, si singula.

Quod remedium adhibetur boui cruditate laboranti. Cap. VI.

CRVDITATIS signa sunt crebri ructus, ac uentris sonitus, fastidia cibi, neruorũ intentio, hebetes oculi. Propter quæ bos neq; ruminat, neq; lingua se deterget. Remedio erunt aquæ calidæ duo cõgij, & mox triginta brassicæ caules modice cocti, & ex aceto dati. sed uno die abstinendum est alio cibo. Quidam clausum intra tecta continent, ne pasci possit. tum lentisci, oleastriq; cacuminum pondo. IIII. & libra mellis una trita permiscent aquæ congio, quã nocte una sub dio habent, atq; ita faucibus infundunt. deinde interposita hora macerati erui quatuor libras obijciunt, aliaq; potione prohibent. Hoc per triduum fieri, dum omnis causa langoris discutiatur. Nam si neglecta cruditas est, & inflatio uentris, & intestinorum maior dolor insequitur, qui nec capere cibos sinit, gemitus exprimit, locoq; stare non patitur, sæpe decumbere, & agitare caput, caudamq; crebrius agere. Manifestum remedium est proximam clunibus partem caudæ uinculo uehementer obstringere, uiniq; sextariũ cum olei hemina faucibus infundere, atq; ita citatum per mille & quingentos passus agere. Si dolor permanet, ungulas circunsecare, & uncta manu per annum inserta fimum extrahere, rursusq; agere currentem. Si nec hæc profuit res, caprifici aridæ conteruntur, & cum dodrante aquæ calidæ dantur. Vbi nec medicina processit, myrti, syluestris foliorũ duæ libræ deligantur, totidemq; sextarij calidæ aquæ misti per uas ligneum faucibus infunduntur. Atq; ita sub cauda sanguis emittitur, qui cum satis profluxit, inhibetur papyri ligamine. Tum concitate agitur pecus eousq;, dum anhelet. Sunt & ante detractionem sanguinis illa remedia, tribus heminis uini, tres unciæ pinsiti allij permiscentur, & post eam potionem currere cogitur. Vel salis sextans, cum cæpis decem conteritur, & admisto melle decocto collyria immittuntur aluo, atque ita citatus bos agitur.

Quo remedio

Quo remedio ſedatur dolor uentris, & inteſtinorum pecoris. Cap. VII.

VENTRIS quoq; & inteſtinorum dolor ſedatur uiſu nantium, & maxime anatis, quam ſi conſpexerit, cui inteſtinum dolet, celeriter tormento liberatur. Eadem anas maiore profectu mulos, & equinum genus conſpectu ſuo ſanat. Sed interdum nulla prodeſt medicina. Sequitur torminum uitium, quorum ſignum eſt cruenta, & mucoſa uentris proluuies. Remedia ſunt cupreſſini q̃ndecim coni, totidem'q; gallæ, & utrorũq; ponderum uetuſtiſſimus caſeus, q̃bus in unum tunſis admiſcentur auſteri uini quatuor ſextarij, q̃ pari menſurá per quatriduum diſpenſari dantur. nec deſint lentiſci, myrti'q;, & oleaſtri cacumina uiridis. aluus corpus, ac uires carpit, operi'q; inutilem reddit. quæ cum acciderit, prohibendus erit bos potione per triduum, primo'q; die cibo abſtinendus. Sed mox cacumina oleaſtri, & arundinis, item bacæ lentiſci, & myrti dandæ, nec poteſtas aquæ, niſi quã parciſſime facienda eſt. Sunt qui teneræ laurus caulium libram, cum abrotani macerati pari portione dent, cum aquæ calidæ duobus ſextarijs, atq; ita faucibus infundant, eadem'q; pabula, ut ſupra diximus, obijciant. Quidam uinaceorum duas libras torrefaciunt, & ita conterũt, & cum totidem ſextarijs uini auſteri, potandum medicamentum præbent, omni'q; alio humore prohibent, nec minus cacumina prædictarum arborum obijciunt. Quod ſi neque uentris reſtiterit citata proluuies, neque inteſtinorum, ac uentris dolor, cibos'q; reſpuet, & prægrauato capite, ſi ſæpius, quàm conſueuit, lachrymæ ab oculis, & pituita à naribus profluent, uſque ad oſſa frons media uratur, aures'q; ferro ſcindantur. Sed uulnera facta igne, dum ſaneſcunt, defricare bubula urina conuenit. At ferro reſciſſa melius pice, & oleo curantur.

De uitioſis incrementis linguæ. Cap. VIII.

SOLENT etiam faſtidia cibo afferre uitioſa incrementa linguæ, quas ranas ueterinarij uocant. Hæc ferro reciduntur, & ſale cũ allio pariter trito uulnera defricantur, donec laceſſita pituita. deinde tum uino perluitur os, & interpoſito unius horæ ſpatio uirides herbæ, uel frondes dantur, dum facta ulcera cicatrices ducant. Si neq; ranæ fuerint, neq; aluus citata, & nihilo minus cibos non appetet, proderit allium pinſitum cum oleo per nares infundere, uel ſale, uel cunela defricare fauces, uel eandem partem allio tunſo, & hallecula linire. Sed hæc his ſolum faſtidium eſt.

De febre boum Cap. VIII.

FEBRICITANTI boui conuenit abstineri cibo uno die. Postero deinde exiguũ sanguinem ieiuno sub cauda emitti, atq; interposita hora modicæ magnitudinis coctos brassicæ coliculos triginta ex oleo, & garo saluiati more demitti, eam'q; escam per quinque dies ieiuno dari. Præterea cacumina lentisci, aut oleæ, uel tenerrimã quanq; frondem, aut pampinos uitis obijci, tum etiam spongia labra detergeri, & aquam frigidam ter die præberi potandam. quæ medicina sub tecto fieri debet, nec ante sanitatem bos emitti. Signa febricitantis, manantes lachrymæ, grauatum caput, oculi compressi, fluidum saliuis os, longior, & cum quodam impedimento tractus spiritus, interdum & cum gemitu.

De tussi boum. Cap. IX.

RECENS tussis optime saluiato farinæ ordeaceæ discutitur. Interdum magis prosunt gramina concisa, & his admista fresa faba. Lentes quoq; ualuulis exemptæ, & minutæ molitæ, miscentur aquæ calidæ Sextarij duo, facta'q; sorbitio per cornu infunditur. Veterem tussim sanant duæ libræ hyssopi macerati sextarijs aquæ tribus. nã id medicamentum teritur, & cum lentis minutæ, ut dixi, molitæ sextarijs quatuor more saluiati datur, ac postea aqua hyssopi per cornu infunditur. Porri etiam succum oleo, uel ipsa fibra cum ordeacea farina contrita remedio est. Eiusdem radices diligenter lotæ, & cum farre triticeo pinsitæ, ieiuno'q; datæ uetustissimam tussim discutiunt. Facit idem pari mensura eruum sine ualuulis cum torrefacto ordeo molitum, & saluiati more in fauces demissum.

Suppurationis remedia. Cap. X.

SVPPVRATIO melius ferro rescinditur, quàm medicamento. Expressus deinde sinus ipse, qui eam continebat, calida bubula urina eluitur, atque linamentis picæ liquida, & oleo imbutis colligatur. Vel si collui ea pars non potest, lamina candenti seuum caprinum, aut bubulum instillatur. Quidam, cum uitiosam partem inusserunt, urina uetere eluunt, atque ita æquis ponderibus incocta picæ liquida cum uetere axungia linunt.

Claudicanti boui quod remedium adhibeatur. Cap. XI.

SANGVIS dimissus in pedes claudicationem affert. quod cum accidit,

cum acidit, statim ungula inspicitur. Tactus autem feruorem demonstrat. nec bos uitiatam partem uehementius premi patitur. Sed si sanguis adhuc supra ungulas in cruribus est, fricatione assidua discutitur. uel cum ea nihil profuit, scarificatione demitur. At si iam in ungulis est, inter duos ungues cultello leuiter aperies. Postea linamenta sale, atque aceto imbuta applicantur, ac solea spartea pes induitur, maximeq; datur opera, ne in aquam pedem mittat, & ut sicce stabuletur, Hic idem sanguis nisi emissus fuerit, saniem creabit,, qui si suppurauerit, tarde procurabitur. ac primo ferro circuncisus, & expurgatus, deinde pannis aceto, & sale, & oleo madentibus inculcatis, mox axũgia uetere, & seuo hircano pari pondere decoctis, ad sanitatem perducatur. Si sanguis in inferiore parte ungulæ est, extrema pars ipsius unguis ad uiuum resecatur, & ita emittitur, ac linamentis pes inuolutus spartea munitur. Mediam ungulam ab inferiore parte non expedit aperire, nisi eo loco iam suppuratio facta est. Si dolore neruorum claudicat, oleo, & sale genua, poplitesq;, & crura confricanda sunt, donec sanetur. Si genua intumuerunt, calido aceto fouenda sunt, & lini semen. aut milium detritum, conspersumq; aqua mulsa imponendum. spongiæ quoq; feruenti aqua imbutæ, & expreßæ, atq; melle litæ recte genibus applicantur, ac fasceis circundantur. Quod si tumori subest aliquis humor, fermentum, uel farina ordeacea ex passo, aut aqua mulsa decocta imponitur. & cum maturuerit suppuratio, rescinditur ferro. eaq; emissa, ut supra docuimus, linamentis curatur. Possunt etiam (ut Cornelius Celsus præcipit) liliĳ radix, aut scylla cũ sale, uel sanguinalis herba, quã πολύγονον græci appellant, uel marrubium ferro reclusa sanare. Ferè autem omnis dolor corporis, si sine uulnere est, recens melius fomentis discutitur. uetus uritur, & supra ustum butyrum, uel caprinus instillatur adeps.

Ad scabiem remedia, & ad morsum rabiosi canis, uel lupi, nec non & ad coriaginem. Cap. XII.

SCABIES extenuatur trito allio defricto. eodemq; remedio curatur rabiosæ canis, uel lupi morsus, qui tamen et ipse imposito uulneri uetere salsamento, æque bene sanatur. Et ad scabiẽ præsentior alia medicina est, cunila bubula, & sulfur conteruntur, admistaq; amurca cum oleo, aqua, aceto incoquuntur. deinde tepefactis scissum alumẽ tritum spargitur. Id medicamentum candẽte sole illitum maxime prodest. Vlceribus gallæ tritæ remedio sunt. nec minus succus marrubĳ cum fuligine. Est & infesta pestis bubulo pecori, coriaginem

rustici appellant, cum pellis ita tergori adhæret, ut apprehensa manibus deduci à costis non possit. Ea res non aliter accidit, quàm si bos aut ex langore aliquo ad maciem perductus est, aut sudans in opere faciendo refrixit, aut si sub onere pluuia madefactus est. Quæ quoniam perniciosa sunt, custodiendum est, ut cum ab opere boues redierint, adhuc æstuantes, anhelantesq; uino aspergantur, & offæ adipis faucibus eorum inserantur. Quod si prædictum uitium inhæserit, proderit decoquere laurum, & ea calda fouere terga, multóq; oleo, & uino confestim subigere, ac per omnes partes apprehendere, & attrahere pellem. idq; optime fit sub dio sole feruente. Quidam fraces uino, & adipe commiscent, eóq; medicamento post fomenta prædicta utuntur.

Ad exulcerationem pulmonis, & palati, atque ceruicis tumorem Cap. XIII.

EST etiam illa grauis pernicies, cum pulmones exulcerantur. inde tussis, & macies, & ad ultimum phthisis inuadit. Quæ ne mortem afferant, radix coryli inusta ita, ut supra docuimus, perforatæ auriculæ inseritur, tum porri succus instar heminæ pari olei mensuræ miscetur, & cum uini sextario potandus datur diebus compluribus. Interdum & tumore palati cibos respuit, crebrumq; suspirium facit. & hanc speciem præbet, ut bos in latus pendere uideatur. Ferro palatum opus est sauciare, ut sanguis profluat, & exemptum ualuulis eruum maceratum, uiridemq; frondem, uel aliud molle pabulum, dũ sanetur, præbere. Si in opere collum contusum erit, præsentissimũ est remedium sanguis de aure emissus. aut si id factum non erit, herba, quæ uocatur auia, cum sale trita, & imposita. Si ceruix mota, & deiecta est, consyderabimus quam in partem declinet, & ex diuersa auricula sanguinem detrahemus. Ea porrò uena, quæ in aure uidetur esse amplissima, sarmento prius uerberatur. deinde cum ad ictum intumuit, cultello soluitur. & postero die iterum ex eodem loco sanguis emittitur, ac biduo ab opere datur uacatio. Tertio deinde die leuius iniungitur labor, & paulatim ad iusta perducitur. Quod si ceruix in neutram partem deiecta est, mediaq; intumuit, ex utraque auricula sanguis emittitur, qui cum intra biduum, quàm bos uitium cœpit, emissus non est, intumescit collum, neruiq; tenduntur, & inde nata durícies iugum non patitur. Tali uitio comperimus aureum esse medicamentum ex pice liquida, & bubula medulla, & hircino seuo, & uetere oleo æquis ponderibus compositum, atq; incoctum. Hac compositione

pòsitione sic utendum est, cum disiungitur ab opere in ea piscina, ex qua bibit tumor ceruicis aqua madefactus subsicatur, prædictóq; medicamento defricatur, & illinitur. Si ex toto propter ceruicis tumorem iugum recuset, paucis diebus requies ab opere danda est. Tum ceruix aqua frigida defricanda, & spuma argenti illinenda est. Celsus quidem tumenti ceruici herbam, quæ uocatur auia, ut supra dixi, contundi, & imponi iubet. Clauorum, qui ferè ceruicem infestant, minor molestia est. nam facile operanti lucerna instillatur. Potior tamen ratio est custodiendi, ne nascantur, ne'ue colla caluescant, quæ non aliter glabra fiunt, nisi cum sudore, aut pluuia ceruix in opere madefacta est. itaq; cum id accidit, ueteri lateri later conteritur, eóq; intrito prius quàm disiungantur, colla cõspergi oportet. deinde cum id siccum erit, subinde oleo imbui.

Ad talum, seu ungulam læsam remedia. Cap. XIIII.

SI TALVM, aut ungulam uomer læserit, picem duram, & axungiam cum sulfure, & lana sucida inuolutam candente ferro supra uulnus inurito. Quod idem remedium optime facit exempta stirpe, si forte surculum calcauerit, aut acuta testa, uel lapide ungulam pertuderit, quæ tamen si altius uulnerata est, latius ferro circuncíditur, & ita inuritur ut supra præcepi. deinde spartea calceata per triduum suffuso aceto curatur. Item si uomer crus sauciarit, marina lactuca, quam græci τιθύμαλλον uocant, admisto sale imponitur. Subtriti pedes eluuntur calefacta bubula urina. deinde fasce sarmentorum incenso, cum iam ignis in fauillá recidit, feruentibus cineribus cogitur insistere, ac pice liquida cum oleo, uel axungia cornua eius liniuntur. Minus tamen claudicabunt armenta, si opere disiunctis multa frigida lauentur pedes. et deinde suffragines, coronæ, ac discrimen ipsum, quo diuisa est bouis ungula, uetere axungia defricetur.

Ad conuulsos armos, & cornua præfracta. Cap. XV.

SAEPE etiã uel grauitate longioris, uel cum in proscindẽdo, aut duriori solo, aut obuiæ radici obluctatus conuellit armos. Quod cum accidit, è prioribus cruribus sanguis mittendus est, si dextrũ armum læsit, in sinistro, si leuũ, in dextro, si uehementius utrunq; uitiauit, itẽ in posterioribus cruribus uenæ soluẽtur. Præfractis cornibus linteola sale, atq; aceto, et oleo imbuta superponũtur, ligatisq; per triduũ eadẽ infunduntur. Quarto demũ axungia pari pondere cũ pice liqda, & cortice pineo, leuigatóq; imponitur. Et ad ultimũ cũ iã cicatricem du-

cunt, fuligo infricatur. Solēt etiam neglecta ulcera scatere uermibus, qui si mane perfunduntur aqua frigida, rigore contracti decidunt. uel si hac ratione nō possunt eximi, marrubium, aut porrum conteritur, & admisto sale imponitur. id celerrime necat prædicta animalia. Sed expurgatis ulceribus, confestim adhibenda sunt linamenta cum pice, & oleo, uetereq; axungia. et extra uulnera eodem medicamento circūlinienda, ne infestentur à muscis, quæ ubi ulceribus insederūt, uermes creant.

Ad ictus serpentis, & noxiorum animalium. Cap. XVI.

EST etiam mortifer ijs serpentis ictus, est & magnorum animalium noxium uirus, nā & uipera, et cæcilia sæpe cum in pascua bos improuide superacubuit, lacessita onere morsum imprimit. Musq; araneus, quem græci συυτάλυν appellant, quamuis exiguis dentibus non exiguam pestem molitur. Venena uiperæ depellit super scarificationem ferro factam herba, quam uocant personatam, trita, & cum sale imposita. Plus etiā eiusdem radix contusa prodest. uel symoniacum trifolium, quod inuenitur confragosis locis, efficacissimum traditur, odoris grauis, neq; absimilis bitumini, & idcirco græci eā ἀσφάλτιον appellant, nostri autem propter figuram uocant acutum trifolium. nam longis, & hirsutis folijs uiret, caulemq; robustiorem facit, quàm pratense. Huius herbæ succus uino mistus infunditur faucibus, atq; ipsa folia, cum sale trita malagmatis more, scarificationi intenditur. uel si hanc herbam uiridem tempus anni negat, semina eius collecta, & leuigata cum uino dantur potanda, radicesq; cum suo caule tritæ, & farinæ, el sale commistæ ex aqua mulsa scarificationi supponuntur. Est etiā præsens remediū, si conteras fraxini tenera cacumina qnq; librarū cum totidem uini, & duobus sextarijs olei, expressumq; succum faucibus infundas. Itemq; cacumina eiusdem arboris cum sale trita læsæ parti superponas. Cæciliæ morsus tumorem, suppurationemq; molitur. Idem facit etiam muris aranei. Sed illius sanatur noxa subula ænea, si locum læsum compungas, cretaq; cimolia ex aceto linas. Mus perniciem, quam intulit, suo corpore luit. nam animal ipsum oleo mersum necatur, et cū imputruit, conteritur, eoq; medicamine quandoq; morsus muris aranei initur. Vel si id non adest, humorq; ostendit iniuriam dentium, cuminum conteritur, eique adijcitur exiguum picis liquidæ, & axungiæ, ut lentorem malagmatis habeat. Id impositum perniciem commouet. Vel si ante q̄ tumor discutiatur, in suppurationem cōuertitur, optimum est ignea la-

mina

mina conuersionem resecare, & quicquid uitiosi est inurere, atq; ita liquida pice cum oleo linire. solet etiam ipsum animal uiuum creta figulari circundari. quæ cum siccata est, collo boum suspenditur. ea res innoxium pecus à morsu muris aranei præbet. Oculorum uitia plerunq; melle sanantur. nam siue intumuerunt, aqua mulsa triticeæ farinæ conspergitur, & imponitur, siue album in oculo est, montanus sal, hispanus, uel ammoniacus, uel etiam cappadocus minute tritus, & immistus melli uitium extenuat. facit idem trita sepiæ testa, & per fistulam ter die oculo inspirata. facit & radix, quam græci σίλφιον uocant, uulgus autem nostra consuetudine laserpitium appellat. huius quantocunq; ponderi decem partes salis ammoniaci adijciuntur, eaq́; pariter trita oculo similiter infunduntur, uel eadem radix contusa, et cum oleo lentisci inuncta uitium expurgat. epiphoram supprimit polenta conspersa mulsa aqua, & in supercilia, genasq́; imposita, pastinacæq́; agrestis semina, et succus armoraceæ, cum melle conlinita oculorum sedant dolorem. sed quotiescunque mel, aliusue succus remedijs adhibetur, circunliniendus erit oculus pice liquida cum oleo, ne à muscis infestetur. nam & ad dulcedinem mellis, aliorumq́; medicamentorum non hæ solæ, sed & apes aduolant.

Remedia ad haustam hirudinem. Cap. XVII.

MAGNAM etiam perniciem sæpe affert hirudo hausta cum aqua. ea adhærens faucibus sanguinem ducit, & incremento suo transitum cibis præcludit. si tam difficili loco est, ut manu detrahi nō possit, fistulam, uel arundinem inserito, & ita calidum oleum infundito. nam eo contactu animal confestim decidit. Potest etiam per fistulam deusti cimicis nidor immitti, qui ubi superponitur igni, fumū emittit, & conceptum nidorem fistula usq; ad hirudinem perfert, isq́; nidor depellit hærentem. si tamen uel stomachum, uel intestinum tenet, calido aceto per cornu infuso necatur. has medicinas quamuis bubus adhiberi præcepimus, posse tamen ex his plurima etiam omni maiori pecori conuenire nihil dubium est.

De machina facienda, qua clausa, iumenta curentur. Cap. XVIII.

SED ET machina fabricanda est, qua clausa, iumenta, bouesq́; curentur, ut & propior accessus ad pecudē medentibus sit, nec in ipsa curatione quadrupes reluctando remedia respuat. est autem talis machinæ forma. roboreis axibus compingitur solū, quod habet in longitudinem pedes nouem, et in latitudinem pars prior dupōdium semis-

sem, pars posterior quatuor pedes. huic solo septenum pedũ stipites recti ab utroq; latere quaterni applicantur. ij autem in ipsis quatuor angulis affixi sunt, omnes'q; transuersis sex temonibus quasi uacerrae inter se ligantur, ita ut à posteriore parte, quae latior est, uelut in caueã quadrupes possit induci, nec exire alia parte prohibẽtibus aduersis axiculis. primis autem duobus statuminibus imponitur firmũ iugum, ad qđ iumenta capistrantur, uel boum cornua rèligantur, ubi possunt etiam numelli fabricari, ut inserto capite descendentibus per foramina regulis ceruix teneatur. caeterum corpus laqueatum, & distentum temonibus obligatur, immotum'q; medentis arbitrio est expositum. haec ipsa machina communis erit omnium maiorum quadrupedum.

De tauri forma. Cap. XIX.

QVONIAM de bubus satis praecepimus, opportune de tauris, uacis'q; dicemus. Tauros maxime membris amplissimis, moribus placidis, media aetate probandos censeo. caetera ferè eadem omnia in his obseruabimus, quae ĩ bubus eligendis. neq;. n. alio distat bonus taurus à castrato, nisi q̃ huic torua facies ẽ, uegetior aspectus, breuiora cornua, torosior ceruix, & ita uasta, ut sit maxima portio corporis, uẽtre paulo substrictiore, q̃ magis rectus, & ad ineundas foeminas habilis sit.

De forma uaccae. Cap. XX.

VACCAE quoq; probantur altissimae formae, longae'q;, maximis uteris, frontibus latissimis, oculis nigris, & patentibus cornibus, uenustis, & leuibus, & nigrantibus, pilosis auribus, compressis malis, palearibus, & caudis amplissimis, ungulis modicis, et modicis cruribus. caetera quoq; ferè eadem in foeminis, quae & in maribus desyderantur, et praecipue ut sint nouellae, quoniam, cum excesserint annos decem, foetibus inutiles sunt. Rursus minores bimis iniri nõ oportet. Si ante tamen conceperint, partum earum remoueri placet, ac per triduum, ne laborent, ubera exprimi, postea mulctra prohiberi.

Quotannis delectus faciendus. Cap. XXI.

SED & curandum est omnibus annis in hoc aeque atq; in reliquis gregibus pecoris, ut delectus habeatur. nã & enixae, & uetustae, quae gignere desierunt, summouẽdae sunt, & utiq; taurae, quae locum foecundarum occupant, ablegandae, uel aratro domandae, quoniã laboris, & operis non minus quàm iuuenci propter uteri sterilitatem patientes sunt. Eiusmodi armentum maritima, & apricas hyberna de-

ſyderat, æſtate, opaciſſima nemorum, ac montium alta magis quàm plana paſcua. nam melius nemoribus herbidis, et frutetis, & caretis, quàm lapidoſis locis durãtur ungulæ. nec tam fluuios, riuoſq; deſyderãt, quàm lacus manufactos, quoniã fluuialis aqua, quæ fere frigidior eſt, partũ abigit, et cœleſtis iucundior eſt. Omnis tñ extremi frigoris tolerantior equo armento uacca eſt, ideoq; facile ſub dio hybernat.

De conſeptis, & ſtabulis faciendis. Cap. XXII.

SED laxo ſpatio conſepta facienda ſunt, ne in anguſtijs conceptũ altera alterius elidat, & ut inualida fortioris ictus effugiat. ſtabula ſunt optima ſaxo, aut glarea ſtrata, non incõmoda tamen etiã ſabuloſa. illa, quod imbres reſpuant, hæc, quod celeriter ſorbeant, tranſmittantq;. ſed utraq; deuexa ſint, ut humorem effundant, ſpectentq; ad meridiem, ut facile ſiccentur, & frigidis uentis non ſint obnoxia. Leuis autem cura paſcui eſt. nam ut lætior herba conſurgat, fere ultimo tempore æſtatis incenditur. ea res & teneriora pabula recreat, & ſentibus uſtis fruticem ſurrecturũ in altitudinem compeſcit. ipſis uero corporibus affert ſalubritatem iuxta cõſeptũ ſaxis, et canalibus ſal ſuperiectus, ad quẽ ſaturæ pabulo libenter recurrunt, cum paſtorali ſigno quaſi receptui canitur. nã id quoq; ſemp̃ crepuſculo fieri debet, ut ad ſonum bucinæ pecus, ſiquod in ſyluis ſubſtiterit, ſepta repetere conſueſcat. ſic. n. recognoſci grex poterit, numerusq; cenſeri, ſi ueluti ex militari diſciplina intra ſtabularij caſtra manſerint. ſed non eadẽ in tauros exercentur imperia, q̃ freti uiribus p̃ nemora uagantur, liberosq; egreſſus, reditusq; habẽt, nec reuocãtur, niſi ad coitus fœminarũ.

Quæ ætas idonea ad admiſſuram. Cap. XXIII.

EX HIS, QVI quadrimis minores ſunt, maioresq; quàm duodecim annorum, prohibentur admiſſura. illi, quoniam quaſi puerili ætate ſeminãdis armentis parum habentur idonei, hi, quia ſenio ſunt effœti. Menſe Iulio fœminæ maribus plerunq; permittendæ, ut eo tẽpore conceptos proximo uere adultis iam pabulis edant. nam decem menſibus uentrem perferunt, neq; ex imperio magiſtri, ſed ſua ſponte marem patiuntur. atque in id fere, quod dixi tempus, naturalia congruunt deſyderia, quoniam nimietate uerni pabuli pecudes exhilaratæ laſciuiunt. quod ſi aut fœmina recuſat, aut non appetit taurus, eadẽ ratiõe, qua ſiſti dictibus eqs mox præcipiemus. Elicitur cupiditas odore genitaliũ admoto naribus. ſed et pabulũ circa tẽpus admiſſuræ ſubtrahitur fœminis, ne eas ſteriles reddat nimia corporis obeſitas,

& tauris adijcitur, quo fortius ineant. unumq; marē quindecim uaccis sufficere abunde est. qui ubi iuuencam superuenit, certis signis cōprehendere licet, quem sexū generauerit, quoniā si parte dextra desiliuit, marem seminasse manifestum est, si leua fœminam. id tamen uerum esse non aliter apparet, quàm ubi post unum coitum forda non admittit taurum. quod & ipsum raro accidit. nam q̄uis plena fœtu non expletur libidine, adeo ultra naturæ terminos etiam in pecudibus plurimum pollent blandæ uoluptatis illecebræ. sed non dubium est, ubi pabuli sit lætitia, posse omnibus āñis partum educari. at ubi penuria est, alternis summitti. qđ maxime in operarijs fieri placet, ut & uituli annui temporis spatio lacte satientur, nec forda simul operis, et uteri grauetur onere, quæ cū partum edidit, nisi cibis fulta est, q̄uis bona nutrix labore fatigata nato subtrahit alimentū. itaq; et fœtæ cythisus uiridis, et torrefactum ordeum, maceratumq; eruum præbetur, uel tenero olere commisto, torrido, mollitoq; milio, et per unam noctem lacte macerato saluiatur. melius etiā in hos usus altinæ uaccæ probātur, quas eius regionis incolæ ceuas appellant. eæ sunt humilis staturæ lactis abundantes, propter quod remotis earū fœtibus, generosum pecus alienis educatur uberibus. uel si hoc præsidium non adest, faba fresa, & uinū recte tolerat, idq; præcipue in magnis gregibus fieri oportet.

Remedia ad lumbricos uitulorum. Cap. XXIIII.

SOLENT autem uitulis nocere lumbrici, q fere nascuntur cruditatibus. itaq; moderandum est, ut bene concoquant. aut si iam tali uitio laborant, lupini semicrudi conteruntur, & offæ saluiati more faucibus ingeruntur. potest etiam cum arida fico, & eruo conteri herba santonica, & formata in offam, sicut saluiatum demitti. facit idem axungiæ pars una tribus partibus hyssopi permista. Marrubij quoq; succus, & porri ualet eiusmodi necare animalia.

De castrandis uitulis. Cap. XXV.

CASTRARE uitulos Mago censet, dum adhuc teneri sunt, neq; id ferro facere, sed fissa ferula comprimere testiculos, & paulatim cōfringere. idq; optimum genus castrationum putat, quod adhibetur ætati teneræ sine uulnere. nam ubi iā induruit, melius bimus, quàm anniculus castratur. idq; facere uel autumno Luna decrescente præcipit, uitulumq; ad machinam deligare. deinde prius quàm ferrum admoueas, duabus angustis ligneis regulis (ueluti forcipibus) apprehendere testium neruos, quos græci κρεμαστῆρας ab eo

appellant, quod ex illis genitales partes dependent, quibus comprehensis, statim testes ferro resecare, & expressos ita rescindere, ut extrema pars eorum adhærens prædictis neruis relinquatur. nam hoc modo nec eruptione sanguinis periclitatur iuuencus, nec in totum effœminatur adempta omni uirilitate, formaq; seruata maris, generandi uim deposuit, quam tamen ipsam non protinus amittit. nam si patiaris eũ à recenti curatione fœminam inire, constat ex eo posse generari. sed minime id permittendum, ne profluuio sanguinis intereat. uerum uulnera eius sarmentitio cinere cum argenti spuma linenda sunt, abstinendusq; eo die ab humore, & exiguo cibo alendus. Sequenti triduo uelut æger cacuminibus arborum, et desecto uiridi pabulo oblectandus, prohibendusq; multa potione. placet etiam pice liquida, et cinere, cum exiguo oleo ulcera ipsa post triduum linire, quo & celerius cicatricẽ ducant, nec à muscis infestentur. Hactenus de bubus dixisse abũde est.

De Equis. Cap. XXVI.

QVIBVS cordi est educatio generis equini, maxime conuenit prouidere authorem industrium, & pabuli copiam, quæ utraque uel mediocra possunt alijs pecoribus adhiberi. summã sedulitatem, et largam satietatem desyderat equinum pecus. quod ipsum tripartito diuiditur. est enĩ generosa materies, quæ circo, sacrisq; certaminibus equos præbet. est mularis, quæ pretio fœtus sui comparatur generoso. est et uulgaris, quæ mediocres fœminas, maresq; progenerat. ut quæq; est præstantior, ita ubere campo pascitur. gregibus autem spatiosa, & palustria, necnon montana pascua eligenda sunt, rigua, nec unquam siccanea, uacua'ue magis, quàm stirpibus impedita, frequenter mollibus potius quàm proceris herbis abundantia. uulgaribus equis passim maribus, ac fœminis pasci permittitur, nec admissuræ certa tempora seruantur. generosis circa uernum æquinoctium mares iungentur, ut eodem tempore, quo conceperint, iam lætis, et herbidis campis post anni messem paruo cum labore fœtum educent. nam mense duodecimo partum edunt. maxime itaque curandum est prædicto tempore anni, ut tam fœminis, quàm admissarijs desyderantibus coeundi fiat potestas, quoniam id præcipue armentum si prohibeas, libidinis extimulatur furijs, unde etiam ueneno inditum est nomen ἱππομανες, quod equinæ cupidini similem mortalibus amorem accendat. nec dubium, quin aliquot regionibus tanto flagrent ardore coeundi fœminæ, ut etiam si marem non habeant, assidua, & nimia cupiditate figurantes sibi ipsæ uenerem (cohortalium more auium) uento concipiant. Quæ

enim poeta licentius dicit.

Scilicet ante omnes furor est insignis equarum.
Et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigæ,
Illas ducit amor trans gargara, transq́; sonantem
Ascanium, superant montes, & flumina tranant,
Continuoq́; auidis ubi subdita flamma medullis,
Vere magis, quia uere calor redit ossibus, illæ
Ore omnes uersæ in Zephyrum, stant rupibus altis,
Exceptantq́; leueis auras, & sæpe sine ullis
Coniugijs, uento grauidæ (mirabile dictu)
Saxa per & scopulos, & depressas conualles
Diffugiunt, non Eure tuos, neque solis ad ortus
In Boream, Caurumq́;, aut unde nigerrimus auster
Nascitur, & pluuio contristat frigore cœlum.

Cum sit notissimum etiam in sacro monte Hispaniæ, qui procurrit in occidentem iuxta oceanum, frequenter equas sine coitu uentrem pertulisse, fœtumq́; educasse, qui tamen inutilis est, quod triēnio prius quàm adolescat, morte absumitur. quare, ut dixi, dabimus operam, ne circa æquinoctium uernum equæ desyderijs naturalibus angantur. Equos autem pretiosos reliquo tempore anni remouere oportet à fœminis, ne aut cum uolent, ineant, aut si id facere prohibeantur, cupidine solicitati noxam contrahant. itaq; uel in longinqua pascua marē placet ablegari, uel ad præsepia contineri. eoq́; tempore, quo uocatur à fœminis, roborandus est largo cibo, & appropinquante uere ordeo, eruoq́; saginādus, ut ueneri supsit, quantoq́; fortior inierit, firmora semina præbeat futuræ stirpi. quidam etiam præcipiunt eodē ritu, quo mulos, admissarium saginare, ut hac sagina hilaris plurimis fœminis sufficiat. ueruntamen nec minus, quàm quindecim, nec rursus plures, quàm uiginti, unus debet implere. isq́; admissuræ potest trimus adhiberi, & usq; ad annos uiginti plerunq; idoneus esse. quod si admissarius iners in uenerem est, odore perfricatur detersis spongia fœminæ locis, & admota naribus equi. Rursus si equa marē nō patitur, detrita scylla naturalia eius linuntur, quæ res accendit libidinem. nonnunquam igno bilis quoq; uulgaris elicit cupidinem coeundi. nam ubi admotus ferè tentauit obsequium, fœmina abducitur, & iam patientiori generosior equus imponitur, inde maior prægnantibus adhibenda cura est, largoq́; pascuo firmandæ. quod si frigore hyemis herbæ defecerint, tecto contineantur, ac neq; opere, neq; cursu exerceantur, neq; frigori commit

tantur, nec in angusto, clauso'ue, ne aliæ aliarũ conceptus elidant, nam hæc omnia incommoda foetum abigunt. quod tamen si aut partu, aut abortu equa laborauit, remedio erit filicula trita, & aqua tepida per mista, dataq; per cornu. sin autem prospere cessit, minime manu contingendus pullus erit. nam læditur etiam leuissimo contactu. tantum cura adhibebitur, ut et amplo, & calido loco cum matre uersetur, ne aut frigus adhuc infirmo noceat, aut mater in angustijs eum obterat. paulatim deinde producendus erit, prouidendumq; ne stercore ungulas adurat. mox cũ firmior fuerit, in eadem pascua, in qbus mater est, dimittendus, ne desyderio partus sui laboret equa. nam id præcipue genus pecudis amore natorũ, nisi fiat potestas, noxã trahit. uulgari foeminæ solẽne est oĩbus annis parere, generosam conuenit alternis cõtinere, quo firmior pullus lacte materno laboribus certaminũ præparetur.

De ætate admissarij, & quis pullus generetur. Cap. XXVII.

MAREM putant minorem trimo nõ esse idoneum admissuræ, posse uero usq; ad uigesimum annum progenerare, foeminam bimam recte concipere, ut post tertium ãnum enixa foetum educet, eamq; post decimum non esse utilem, quod ex annosa matre tarda sit, atque iners proles. quæ siue ut foemina, siue ut masculus concipiatur, nostri arbitrij fore Democritus affirmat, qui præcipit, ut cum progenerari marem uelimus, sinistrum testiculum admissarij lineo funiculo, alio'ue quolibet obligemus, cum foeminam, dextrum. idemq; in omnibus pene pecudibus faciendum censet.

De indole, & forma equi. Cap. XXVIII.

CVM uero natus est pullus, confestim licet indolem æstimare, si hilaris, si intrepidus, si neq; conspectu, nouæq; rei auditu terretur, si ante gregem procurrit, si lasciuia, & alacritate, interdum & cursu certans æquales exuperat, si fossam sine cunctatione transilit, pontem, flumenq; transcendit. Hæc erunt honesti animi documenta. Corporis uero forma constabit exiguo capite, nigris oculis, naribus apertis, breuibus auriculis, & arrectis, ceruice molli, lataq;, nec longa, densa iuba, & per dextram partem profusa, lato, & musculorum toris numeroso pectore, grãdibus armis, & rectis, lateribus inflexis, spina duplici, uentre substricto, testibus paribus, & exiguis, latis lumbis, & subsidentibus, cauda longa, & setosa, crispaq;, æqualibus, atque altis, rectisq; cruribus, tereti genu, paruoq;, neque introrsus spectanti, rotundis clunibus, foeminibus torosis, ac numerosis, duris ungulis

& altis, & concauis, rotundis'q;, quibus coronæ mediocres superpositæ sunt. sic uniuersum corpus compositum, ut sit grande, sublime erectum, ab aspectu quoque agile, & ex longo, quantum figura permittit, rotundum. Mores autem laudantur, qui sunt ex placido, & ex concitato mitissimi. nam hi et ad obsequia reperiuntur habiles, & ad certamina laborum patientissimi. equus bimus ad usum domesticum recte domatur, certaminibus autem expleto triennio, sic tamen ut post quartum demum ánum labori committatur. annorum notæ cum corpore mutantur. nam dum bimus & sex mensium est, medij dentes superiores, & inferiores cadunt, cum quartum agit annum, ijs, qui canini appellantur, deiectis, alios affert. intra sextum deinde annum, molares superiores cadunt. Sexto anno, quos primos mutauit, exæquat. Septimo omnes explentur æqualiter, & ex eo cauatos gerit. nec postea quot annorum sit, manifesto comprehendi potest. Decimo tamen anno tempora cauari incipiunt, & supercilia nonnunquam canescere, & dentes prominere. hæc, quæ ad animum, & mores, corpus'q;, & ætatem pertinent, dixisse satis habeo. nunc sequitur curam recte, & minus ualentium demonstrare.

De cura, & medicina equorum. Cap. XXIX.

SI Sanis ẽ macies, celerius torrefacto tritico, quàm ordeo reficitur. sed & uini potio danda est, ac deinde paulatim eiusmodi cibi subtrahendi immistis ordeo furfuribus, dum consuescat faba, & puro ordeo ali. nec minus quotidie corpora pecudum quàm hominum defricanda sunt. ac sæpe plus prodest pressa manu subegisse terga, quàm si largissime cibos præbeas, multum autem refert robur corporis, ac pedum seruare. quod utrunque custodiemus, si idoneis temporibus ad præsepia, ad aquam, ad exercitationem pecus duxerimus, curæ'q; fuerit, ut stabulentur sicco loco, ne humore madescant ungulæ. quod facile euitabimus, si aut stabula roboreis axibus constrata, aut diligenter subinde emundata fuerit humus, & paleæ superiectæ. plerunque iumenta morbos concipiunt lassitudine, & æstu, nonnunquam & frigore, & cum suo tempore urinam non fecerint, uel si sudant, & à concitatione confestim biberint, uel si cum diu steterint, subito ad cursum extimulata sunt. lassitudini quies remedio est, ita ut in fauces oleum, uel adeps uino mista infundatur. frigori fomenta adhibentur, caput'q; spina, & tepenti adipe, uel uino liniuntur. si urinam non facit, eadem ferè remedia sunt. nam oleum immistum uino super ilia, & renes infunditur, & si hoc parum profuit, melle decocto, & sale collyrium

tenue

tenue inditur foramini, quò meat urina, uel muſca uiua, uel thuris mi ca, uel de bitumine collyrium inſeritur. Naturalibus hæc eadem reme dia adhibentur, ſi urina genitalia deuſſerit. Capitis dolorem indicant lachrymæ, quæ profluunt, aureſq; flaccidæ, & ceruix cum capite ag grauata, & in terram ſubmiſſa. Tum reſcinditur uena, quæ ſub ocu lo eſt, & os calida fouetur, ciboq; abſtinetur primo die. In poſtero autē potio ieiuno tepidæ aquæ præbetur, ac uiride gramen, tum uetus fœ num, uel molle ſtramentum ſubſternitur, crepuſculoq; aqua iterū da tur, parumq; ordei cum uiciaalibus, ut perexigua portione cibi ad iu ſta perducatur. Si equo maxillæ dolent, calido aceto fouendæ, et axun gia uetere confricandæ ſunt, eademq; medicina tumentibus adhiben da eſt. Si armos læſerit, aut ſanguinem demiſerit, medio ferè in utroq; crure uenæ ſoluantur, & thuris polline cum eo, qui profluit, ſanguine immiſto, armi linantur, & ne plus iuſto exinaniatur, ſtercus ipſius iumenti fluentibus uenis ad motum faſcijs obligetur. Poſtero quoq; die ex iiſdem ſanguis detrahatur, eodemq; modo curetur, ordeoq; abſtinea tur exiguo fœno dato. Poſtridie deinde uſq; in diem ſextum porri ſuc cus inſtar trium cyathorum miſtus cum olei hemina faucibus per cor nu infundatur. Poſt ſextum diem lente ingredi cogatur, & cum am bulauerit, in piſcinam demitti eum conueniet, ita ut natet. ſic paula tim firmioribus cibis adiutus ad iuſta perducetur. At ſi bilis mole ſta iumento eſt, uenter intumeſcit, nec emittit uentos. Manus uncta in ſeritur aluo, & obſeſſi naturales exitus adaperiuntur, exemptoq; ſter core poſita cunila bubula, & herba pædicularis cum ſale trita, & decocta melli miſcentur, atque ita facta collyria ſubijciuntur, quæ uen trem mouent, bilemq; omnem deducunt. Quidā myrrhæ tritæ qua drantem cum hemina uini faucibus infundunt, & anum liquida pi ce oblinunt. Alij marina aqua lauant aluum, alij recenti muria. So lent etiam uermes quaſi lūbria nocere inteſtinis, quorum ſigna ſunt, ſi iumenta cum dolore crebro uolutantur, ſi admouent caput utero, ſi caudam ſæpius iactant. Præſens medicina eſt ita, ut ſupra ſcriptum eſt, inſerere manum, et fimum eximere. deinde aluum marina aqua, uel muria dura lauare, poſtea radicem capparis tritam cum ſeſtario aceti faucibus infundere. nam hoc modo prædicta intereūt animalia.

Ad tuſſim. Cap. XXX.

OMNI autem imbecillo pecori alte ſubſternendum eſt, quo mol lius cubet. Recens tuſſis celeriter ſanatur, pinſita lente, & à ualuulis ſeparata, minuteq; mollita. Quæ cum ita facta ſunt, ſeſtarius aquæ

calidæ in eandem mensuram lentis miscetur, & faucibus infunditur. similis'q; medicina triduo adhibetur, ac uiridibus herbis, cacuminibus'q; arborum recreatur ægrotum pecus. Vetus autem tussis discutitur porri succo trium cyathorum cum olei hemina faucibus infuso, iisdem'q; ut supra monuimus, cibis præbitis. Impetigines, & quicqd scabies occupat aceto, & alumine defricantur. Nonnunquam, si hæc permanent, paribus ponderibus permistis nitro, & scisso alumine, cũ aceto linuntur. Papulæ feruentissimo sole usque eo strigile raduntur, quoad eliciatur sanguis. tum ex æquo miscentur radices agrestis herbæ, sulfur'q;, & pix liquida cum alumine. Et eo medicamine prædicta uitia curantur.

Ad intertriginem, & scabiem. Cap. XXXI.

INTERtrigo bis in die subluitur aqua calida. Mox decocto, ac trito sale cum adipe defricatur, dum sanici uis emanat. Scabies mortifera huic quadrupedi est, nisi celeriter succurritur. quæ, si leuis est, inter initia candenti sub sole uel cædria, uel oleo lentisci linitur, uel urticæ semine, & oleo detritis, uel unguine ceti, uel quod in lancibus salitus thynnus remittit. Præcipue tamen huic noxæ salutaris est adeps marini uituli. sed si iam inueterauerit, uehementioribus opus est remedijs. propter quod bitumen, & sulfur, & ueratrum pici liquidæ, axungiæ'q; ueteri commista pari pondere incoquuntur, atq; ea compositione curantur, ita ut prius scabies ferro erasa, perluatur urina. Sæpe etiam scalpello usque ad uiuum resecare, & amputare scabiem profuit, atque ita factis ulceribus mederi liquida pice, atque oleo, quæ expurgant, & replent uulnera æque. quæ cum expleta sunt, ut celerius cicatricem, & pilum ducant, maxime proderit fuligo ex aheno ulceri infricata.

Ad muscas, & oculorum dolores. Cap. XXXII.

MVSCAS quoq; uulnera infestantes summouebimus pice, & oleo, uel unguine mistis, & infusis, cætera erui farina recte curantur. Cicatrices oculorum ieiuna saliua, & sale defricatæ extenuantur. uel cum fusili sale trita sepiæ testa, uel semine agrestis pastinacæ pinsito, & per linteum super oculos expresso. Omnis'q; dolor oculorum inunctione succi plantaginis, cum melle attico, uel si id non est, utique thymino celeriter leuatur. nonnunquam etiam per nares profluuiũ sanguinis periculum attulit. Id'q; repressum est infuso naribus uiridis coriandri succo.

Ad fastidia

Ad fastidia ciborum, & labē pestiferam remedia. Ca.XXXIII.

INTERDVM & fastidio ciborum languescit pecus. Eius remedium est genus seminis, quod git appellatur. Cuius duo cyathi triti adiunguntur olei cyathis tribus, & uini sextario, atq; ita faucibus infunduntur. Et nausea discutitur, etiam si caput allij tritum cum uini hemina sæpius potandum præbeas. Suppuratio melius ignea lamina, quàm frigido ferramento reseratur, & expressa postea linamentis curatur. Est etiam illa pestifera labes, ut intra paucos dies equæ subita macie, & deinde morte corripiantur. quod cum accidit, quaternos sextarios gari singulis per nares infundere utile est, si minoris formæ sunt, nam si maioris etiam congios. Ea res omnem pituitam per nares elicit, & pecudem expurgat.

De equarum rabie. Cap.XXXIIII.

RARA quidem, sed & hæc est equarum nota rabies, ut cum in aqua imaginem suam uiderint, amore inani capiantur. Et per hunc oblitæ pabuli, tabe cupidinis intereant. Eius uesaniæ signa sunt, cum per pascua ueluti extimulatæ concursant, subinde ut circunspicientes requirere, ac desyderare aliquid uideātur. Mentis error discutitur, si deducas ad aquam. Tum demum speculatæ deformitatem suam pristinæ imaginis abolent memoriam. Hæc de uniuerso equarum genere satis dicta sunt. Illa proprie præcipienda sunt ijs, quibus mularū greges curæ est submittere.

De Mulis. Cap.XXXV.

IN educando genere mularum antiquissimum est diligenter exquirere, atque explorare parentem futuræ prolis fœminam, & marem, quorum si alter non est idoneus, labat etiam quod ex duobus fingitur. Equam conuenit in annos decem, quousque amplissimæ, atque pulcherrimæ formæ sit, membris fortibus patientissimam laboris eligere, ut discordantem utero suo generis alieni stirpem insitam facile recipiat, ac perferat, & ad fœtum non solum corporis bona, sed & ingenij conferat. nam cum difficulter iniecta genitalibus locis animentur semina, tum etiā concepta diutius in partum adolescunt, ut quæ peracto anno mense tertiodecimo uix eduntur, natisq; inhæret plus socordiæ paternæ, quàm uigoris materni. Veruntamen ut equæ dictos in usus minore cura reperiuntur, ita maior est labor eligendi maris, quoniam sæpe iudicium probantis fru-

ſtretur experimentum. Multi admiſſarij ſpecie tenus mirabiliſſimam ſobolem forma, uel ſexu progenerant. Nam ſiue parui corporis fœminas fingant, ſiue etiam ſpecioſi, plures mares, quàm fœminas, reditum patris familiæ minuunt. At quidam contempti ab aſpectu pretioſiſſimorum ſeminum feraces ſunt, nonnunquam aliqui generoſitatem ſuã natis exhibent, ſed hebetes uoluptate, rariſſime ſolicitantur ad uenerem. Huiuſcemodi mari ſenſim magiſtri ſubadmouere debent generis eiuſdem fœminam, quoniam ſimilia ſimilibus familiariora fecit natura. Ita enim efficitur, ut eius obiectu, cum mas etiam ſuperiectu eblanditus eſt, uelut incenſus, & obcæcatus cupidine, ſubtracta, quam petierat, faſtiditæ imponatur equæ.

Ad temperandam ſæuitiam admiſſarij in libidinem furentis. Cap. XXXVI.

EST & alterum genus admiſſarij furentis in libidinem, quod niſi aſtu inhibeatur, affert gregi perniciem. Nam & ſæpe uinculis abruptis grauidas inquietat, & cum admittitur, ceruicibus, dorſiſq; fœminarum imprimit morſus. quod ne faciat, pauliſper ad molam uinctus amoris ſæuitiã labore temperat, & ſic ueneri modeſtior admittitur. Nec tamen aliter admittendus eſt etiam clementioris libidinis, quoniam multum refert naturaliter ſopitum pecudis ingenium modica exercitatione concuti, atq; excitari, uegetioremq; factum marem fœminæ iniungi, ut tacita quadam ui ſemina ipſa principijs agilioribus figurentur. Mula autem non ſolum ex equa, et aſino, ſed ex aſina, & equo, itemq; onagro, & equa generatur. Quidam uero non diſſimulandi authores, ut Marcus Varro, & ante eum Dionyſius, ac Mago prodiderunt, mularum fœtus regionibus Africæ adeo non prodigioſos haberi, ut tam familiares ſint incolis partus earum, quàm ſint nobis equarum. Neque tamen ullum eſt in hoc pecore, aut animo, aut forma præſtantius, quàm quod ſeminabit aſinus. quanquam poſſit huic aliquatenus comparari, quod progenerat onager, niſi & indomitum, & ſeruitio contumax ſylueſtri more, ſtrigoſum, patris præferret habitum. Itaque eiuſmodi admiſſarius nepotibus magis, quàm filijs utilior eſt. nam ubi aſina, & onagro natus admittitur equæ, per gradus infracta feritate quicquid ex eo prouenit, paternam formam, & modeſtiam, fortitudinem, celeritatemq; auitam refert. Qui ex equo, & aſina concepti generantur, quamuis à patre nomen traxerint, quod hinni uocantur, matri per omnia magis ſimiles ſunt. Itaq; commodiſſimum eſt aſinum deſtinare mularũ generi ſeminando, cuius (ut dixi) ſpecies

species experimento est speciosior. Veruntamen ab aspectu non aliter probari debet, quàm ut sit amplissimi corporis, ceruice ualida, robustis, ac latis costis, pectore musculoso, & uasto, fœminibus lacertosis, cruribus compactis, coloris nigri, uel maculosi. nam murinus cum sit in asino uulgaris, tum etiam non optime respondet in mula. neq; nos uniuersa quadrupedis species decipiat, si qualem probamus, conspicimus. nam quemadmodum arietum, quæ sunt in linguis, & palatis maculæ, plerunq; in uelleribus agnorum deprehenduntur, ita si discolores pilos asinus in palpebris, aut auribus gerit, sobolem quoq; frequenter facit diuersi coloris, qui & ipse etiam si diligentissime in admissario exploratus est, sæpe tamen dominum decipit. nam interdum etiam citra prædicta signa dissimiles sui mulas fingit. quod accidere non aliter reor, quàm ut auitus color primordij seminis mistu reddatur nepotibus. Igitur qualem descripsi asellum, cum est à partu statim genitus, oportet matri statim subtrahi, & ignoranti equæ subijci, ea optime tenebris fallitur. Nam obscuro loco partu eius amoto, prædictus quasi ex ea natus alitur. Cui deinde cum decem diebus insueuit equa, semper postea destinanti præbet ubera. Sic nutritus admissarius equas diligere condiscit. Interdum etiam, quamuis materno lacte sit educatus, potest à tenero conuersatus equis familiariter earum consuetudinem appetere. Sed non oportet minorem, quàm trimũ admitti. Atq; id ipsum si concedatur, uere fieri conueniet, cum & desecto uiridi pabulo, & largo ordeo firmandus, nonnunquam etiam saliuandus erit. Nec tamen teneræ fœminæ committetur. nã nisi prius ea marem cognouit, adsilientem admissarium calcibus proturbat, & iniuria depulsum etiam cæteris equis reddit inimicum. Id ne fiat, degener, & uulgaris asellus admouetur, qui solicitet obsequia fœminæ. neque is tamen inire sinitur. Sed, si iam est equa ueneris patiens, confestim abacto uiliore, pretioso mari iungitur. Locus est ad hos usus extructus (machinam uocant rustici) qui duos parietes aduerso cliuulo inædificatos habet, & angusto interuallo sic inter se distantes, ne fœmina conluctari, aut admissario ascendenti auertere se possit. Aditus est ex utraque parte, sed ab inferiore clatris munitus, ad quæ capistrata imo cliuo constituitur equa, ut & prona melius ineuntis semina recipiat, & facilem sui tergoris ascensum ab editiori parte minori quadrupedi præbeat, quæ cum ex asino conceptum edidit, partum sequenti anno uacua nutrit, id enim utilius est, quàm quod quidam faciunt, ut & fœtam nihilo minus admisso equo impleant. Annicula mula recte à matre repellitur, & amota montibus, aut feris locis

pascitur, ut ungulas duret, sit'q; postea longis itineribus habilis. nam clitellis aptior mulus, illa quidem agilior. sed uterque sexus & uiam recte graditur, & terram commode proscindit, nisi pretium quadrupedis rationem rustici oneret, aut campus graui gleba robora boum deposcat.

De medicinis eorum. Cap. XXXVII.

MEDICINAS huius pecoris plerunque iam in alijs generibus edocui. propria tamen quædam uitia mularũ non omittam, quorum remedia subscripsi. Febrienti mulæ cruda brassica datur. Suspiriosæ sanguis detrahitur, & cum sextario uini, atq; olei thuris semuncia, marrubij succus instar heminæ mistus infunditur. Suffraginosæ ordeacea farina imponitur, mox suppuratio ferro reclusa linamentis curatur. uel gari optimi sextarius cum libra olei per narem sinistram demittitur. Admisceturq; huic medicamini trium, uel quatuor ouorum albus liquor separatis uitellis. Fœmina secari, & interdum inuri solent. Sanguis demissus in pedes, ita ut in equis emittitur. uel si est herba, quam ueratrũ uocant rustici, pro pabulo cedit. Est ὑοσκύαμος, cuius semen detritum, & cum uino datum prædicto uitio medetur. Macies, & langor submouetur sæpius data potione, quæ recipit semunciam triti sulfuris, ouum'q; crudum, & tritæ myrrhæ pondus denarij. Hæc tria uino admiscentur, atque ita faucibus infunduntur. Sed & tussi, dolori'q; uentris eadem ista æque medentur. Ad maciem nulla res tantum quantum medica potest. ea herba uiridis, nec tarde tamen arida fœni uicæ saginat iumenta. uerum modice danda, ne nimio sanguine strangulетur pecus. Lassæ, et æstuanti mulæ adeps in fauces demittitur, merum'q; in os suffunditur. Cætera exequemur in mulis, sicut prioribus huius uoluminis partibus tradidimus, quæ curam boum, equarum'q; continent.

LVCII IVNII MODERATI COLVMELLAE DE RE RVSTICA LIBER SEPTIMVS.

De Asello. Cap. I.

d

E MINORE pecore dicturus P. Siluine prin cipium tenebit minor Arcadiæ, uilis hic, uulgaris'q; asellus, cuius pleriq; rusticarum rerum authores in emendis, tuendis'q; iumentis præcipuam rationem uolunt esse, nec iniuria. Nam etiam eo rure, quod pascuo caret, contineri potest exiguo, et qualicunque pabulo contentus. Quippe uel folijs, spinis'q;, uel perticis salignis alitur, uel obiecto fasce sarmentorum. Paleis uero, quibus pene omnes regiones abundant, etiam gliscit. Tum imprudentis custodis negligentiam fortissime sustinet. plagarum, et penuriæ tolerantissimus, propter quæ tardius deficit, quàm ullum aliud armentum. Nã laboris, & famis maxime patiens, raro morbis afficitur. Huius animalis tam exiguæ tutelæ plurima, & necessaria opera supra portionem respondent, tum & facilẽ terram qualis in Bætica, tota'q; Libye sit leuibus aratris proscindat, & non nimio pondere uehicula trahat. Sæpe etiam, ut celeberrimus poeta memorat, Tardi costas agitator aselli.

Vilibus aut onerat pomis, lapidem'q; reuertens
Incussum, aut atræ massam picis urbe reportat.

Iam uero molarum, & conficiendi frumenti penè solennis est huius pecoris labor. Quare omne rus tanquam maxime necessarium desyderat assellum, qui, ut dixi, pleraque utensilia & uehere in urbem, & reportare collo, uel dorso commode potest. Qualis autem species eius uel cura probatissima sit, superiore libro, cum de pretioso præciperetur, satis dictum est.

De Ouibus emendis, tuendis'q;. Cap. II.

POST maiores quadrupedes ouilli pecoris secunda ratio est, quæ prima sit, si ad utilitatis magnitudinem referas. nã id præcipue nos contra frigoris uiolẽtiã protegit, corporibus'q; nostris liberaliora præbet uelamina. Tum etiam casei, lactis'q; abundantia non solũ agrestes saturat, sed etiam elegantium mensas iucundis, & numerosis dapibus exornat. Quibusdã uero nationibus frumẽti ex ꝑtibus uictum

commodat, ex quo Nomadum, Getarum'q; plurimi γαλακτοπόται dicuntur. Igitur id pecus, quãuis mollissimum sit, ut ait prudentissime Celsus, ualetudinis tutissimæ est, minimé'q; pestilentia laborat. Veruntamen eligendum est ad naturam loci. quod semper obseruari non solum in hoc, sed etiam in tota ruris disciplina Virgilius præcipit, cum ait.

Nec uero terræ ferre omnes omnia possunt.

Pinguis, & campestris situs proceras oues tolerat, gracilis, & colinus quadratas, syluestris, et montosus exiguas, pratis, planis'q; noualibus tectum pecus commodissime pascitur. Id'q; non solum generibus, sed etiam coloribus plurimum refert. Generis eximij milesias, calabras, appulas'q; nostri existimabãt, earum'q; optimas tarentinas. Nũc gallicæ pretiosiores habentur, earum'q; præcipuæ altinates. Item quæ circa Parmam, & Mutinam macris stabulãtur campis. Color albus cũ sit optimus, tum etiam est utilissimus, quod ex eo plurimi fiunt, neq; hic ex alio. Sunt etiam suapte natura pretio commendabiles pullus, atque fuscus, quos præbent in Italia Pollentia, in Bætica Corduba. Nec minus Asia rutilos, quos uocant ἐρυθρούς. Sed et alias uarietates in hoc pecoris genere docuit usus exprimere. nam cum in municipium gaditanum ex uicino Africæ miri coloris syluestres, ac feri arietes, sicut aliæ bestiæ munerarijs deportarẽtur. M. Columella patruus meus acris uir ingenij, atque illustris agricola quosdam mercatus in agros transtulit, & mansuefactos tectis ouibus admisit. Eæ primum hirtos, sed paterni coloris agnos ediderunt, qui deinde & ipsi tarentinis ouibus impositi, tenuioris uelleris arietes progenerauerũt. Ex his rursus quicquid conceptum est, maternam molliciem, paternum, et auitum retulit colorem. Hoc modo Columella dicebat, qualẽcunq; speciem, quæ fuerit in bestijs, per nepotum gradus mitigata feritate, redijsse. Ad propositum reuertar. Ergo duo genera sunt ouilli pecoris, molle, & hirsutum. sed in utroq; uel emendo plura communia, quædã tamen sunt propria generosi, quæ obseruari conueniat. Cõmunia in emendis gregibus ferè illa, si candor lanæ maxime placet, nunquam candidissimos mares legeris, quoniã ex albo sæpe fuscus editur partus, ex erythræo, uel pullo nunquam generatur albus.

De arietibus eligendis. Cap. III.

ITAQVE non solum ea ratio est probandi arietis, si uellere candido uestitur, sed etiam si palatum, atq; lingua concolor lanæ est. Nã cũ hæ corporis partes nigræ, aut maculosæ sunt, pulla uel etiã uaria nascitur

nascitur proles. idq; inter cætera eximie talibus numeris significauit. idemq;, qui supra,

Illum autem, quamuis aries sit candidus ipse,
Nigra subest udo tantum cui lingua palato,
Reijce, ne maculis infuscet uellera pullis
Nascentum. -

Vna, eademq; ratio est in erythræis, & nigris Arietibus, quorum similiter (ut iam dixi) neutra pars esse debet discolor lanæ, multoq; minus ipsa uniuersitas tergoris maculis uariet. ideo nisi lanatas oues emi non oportet, quo melius unitas coloris appareat. quæ nisi præcipua est in arietibus, paternæ notæ plerunq; natis inhærent. Habitus autem maxime probatur, cum est altus, atque procerus, uentre promisso, atque lanato, cauda longissima, densiq; uelleris, fronte lata, testibus amplis, intortis cornibus, non quia magis hic sit utilis (nam est melior mutilus aries) sed quia minime nocent. Intorta potius quàm surrecta, et patula cornua. quibusdam tamen regionibus, ubi cœli status uuidus, uentosusq; est, capros, & arietes optauerimus uel amplissimis cornibus, quod ea porrecta, altaq; maximam partem capitis à tempestate defendant. Itaq; si plerunque est atrocior hyems, hoc genus eligemus, si clementior, mutilum probabimus marem, quoniam est illud incõmodum in cornuto, quod cum sentiat se uelut quodam naturæ loco capitis armatum, frequenter in pugnam procurrit, et fit in fœminas quoq; procacior. nam riualem (quamuis solus admissuræ non sufficit) uiolentissime persequitur. nec ab alio tempestiuum patitur iniri gregem, nisi cum est fatigatus libidine. mutilus autem, cum se tanquam exarmatum intelligat, nec ad rixam promptus est, & in uenere mitior. itaque capri, uel arietis petulci sæuitiam pastores hac astutia repellunt, mensuræ pedalis robustam tabulam configunt aculeis, & aduersam fronti cornibus religant. ea res ferum prohibet à rixa, cum stimulatum suo ictu ipsum se sauciat. Epicharmus autem syracusanus, qui pecudum medicinas diligentissime conscripsit, affirmat pugnacem arietem mitigari terebra secundum auriculas foratis cornibus, qua curuantur in flexu. Eius quadrupedis ætas ad progenerandum optima est trima. nec tamen inhabilis usque in annos octo. Fœmina post bimatum maritari debet. Iuuenisq; habetur quinquennis. fatiscit post annum septimum. igitur ut dixi, mercaberis oues intonsas. uariam, & canam comam improbabis, quod sit incerti coloris. Maiorem trima dente minacem sterilem repudiabis. eliges bimam uasti corporis, ceruice prolixa, prolixi uilli, nec asperi, lanosi, & ampli uteri. nam uitandus est glaber, & exiguus. atque hæc ferè communia sunt.

in comparandis ouibus. Illa etiam tuendis humilia facere stabula, sed in longitudinem potius, quàm in latitudinem porrecta, ut simul hyeme calida sint, nec angustiæ fœtus oblidant. ea poni debent contra medium diem. nanque id pecus, quamuis ex omnibus animalibus uestitissimum, frigoris tamen impatientissimum est, nec minus æstiui uaporis. itaque cohors clausa sublimi macerie præponi uestibulo debet, ut sit in eam tutus exitus æstiuandi. detur'q; opera, nequis humor subsistat, ut semper quamaridissimis filicibus, uel culmis stabula constrata sint, quo purius, & mollius incubent fœtæ. sint quala mundissima, nequa earum ualetudo, quæ præcipue custodienda est, infestetur uligine. omni autem pecudi larga præbenda sunt alimenta. nam uel exiguus numerus, cum pabulo satiatur, plus domino reddit, quàm maximus grex, si senserit penuriam. sequeris autem noualia non solum herbida, sed quæ plerunque uidua sunt spinis. utamur'q; sæpius authoritate diuini carminis.

Si tibi lanitium curæ est, primum aspera sylua,
Lappæ'q;, tribuli'q; absint.—

Quoniam ea res, ut ait idem, scabras oues reddit, cum tonsis illotus adhæsit sudor, & hirsuti secuerunt corpora uepres. tum etiam quotidie minuitur lana, quæ quanto prolixior in pecore concrescit, tanto magis obnoxia est rubis, quibus uelut hamis inuncata à pascentium tergoribus auellitur. molle uero pecus etiã uelamen, quo protegitur, amittit, atque id non paruo sumptu reparatur. inter authores ferè constat primum esse admissuræ tempus uernum parilibus si sit ouis matura, sin uero fœta circa Iulium mensem. Prius tamen haud dubie probabilius, ut messem uindemia. fructum deinde' uineaticum fœtura pecoris excipiat, & totius autumni pabulo satiatus agnus ante mœstitiam frigorum, atque hyemis ieiunium confirmetur. nam melior est autumnalis uerno, sicut ait uerissime Celsus, quia magis ad rem pertinet, ut ante æstiuum quàm hybernum solstitium conualescat. solus'q; ex omnibus animalibus bruma commode nascitur. ac si res exigit, ut plurimi mares progenerandi sint, Aristoteles uir callidissimus rerum naturæ præcipit admissuræ tempore obseruare siccis diebus halitus septentrionales, ut contra uentum gregem pascamus, & eum spectans admittatur pecus. at si fœminæ generandæ sunt, austrinos flatus captare, ut eadem ratione matrices ineantur. nam illud, quod priore libro docuimus, ut admissarij dexter, uel etiam sinister uinculo testiculus obligetur, in magnis gregibus operosum est. Post fœturam deinde longinquæ regionis pascua petiturus opilio, ferè omnem sobolem pa-

stioni reseruet suburbanæ, uillicus enim teneros agnos, dum adhuc herbæ sunt, expertes lanio tradit, quoniam & paruo sumptu deuehuntur, & ijs summotis, fructus lactis ex matribus non minor percipitur. Summitti tamen etiam in uicinia urbis quandoq; oportebit. nam uernaculum pecus peregrino longe est utilius. nec committi debet, ut totus grex effœtus senectute dominum destituat. cum præsertim boni pastoris uel prima cura sit annis omnibus in demortuarum, uitiosarumq; ouium locum totidem, uel etiam plura capita substituere, quoniam sæpe frigorum, atque hyemis sæuitia pastorem decipit, & eas oues interimit, quas ille tempore autumni ratus adhuc esse tolerabiles, non summouerat. quo magis etiam propter hos casus, nisi ualidissima, quæ non comprehendatur hyeme, nouaq; progenie repleatur numerus. quod qui faciet seruare debebit, ne minori quadrimæ, ne'ue ei, quæ excessit annos octo, prolem submittat. neutra enim ætas ad educandum est idonea. tum etiam quod ex uetere materia nascitur, plerunque congeneratum parentis senium refert. nam uel sterile, uel imbecillum est. Partus uero incipientis pecoris non secus, quàm obstetricum more custodiri debet, neque enim aliter hoc animal, quàm muliebris sexus enititur, sæpiusq; etiam quanto est omnis rationis ignarum, laborat in partu. quare ueterinariæ medicinæ prudens esse debet pecoris magister, ut si res exigat, uel integrum conceptum, cum transuersus hæret locis genitalibus, extrahat. uel ferro diuisum citra matris perniciem partum educat, quod græci uocant ἐμβρύου ἄλκος. Agnus autem, cum est editus, erigi debet, atque uberibus admoueri, tum etiam eius diductum os pressis humectare papillis, ut condiscat maternum trahere alimentum, sed prius quàm hoc fiat, exiguum emulgendum est, quod pastores colostram uocant. ea nisi aliquatenus emittitur, nocet agno, qui biduo quo natus est, cum matre clauditur, ut & ea partum suum foueat, & ille matrem agnoscere condiscat. Mox deinde quandiu non lasciuit obscuro, & calido septo custodiatur. postea luxuriantem uirgea cum comparibus area claudi oportebit, ne uelut puerili nimia exultatione macescat. cauendũq; est, ut tenerior separetur à ualidioribus, quia robustus angit imbecillum. satisq; est mane prius quàm grex procedat in pascua. deinde etiam crepusculo redeuntibus saturis ouibus admiscere agnos. qui cum firmi esse cœperint, pascendi sunt intra stabulum cythiso, uel medica, tum etiã furfuribus, aut si permittit annona, farina ordei, uel erui. deinde, ubi conualuerint, circa meridiem pratis, aut noualibus uillæ contiguis matres admouendæ sunt, & à septo emittendi agni, ut con-

discant foris pasci. De genere pabuli, ut et ante diximus, & nunc eorum, quæ omissa sunt, meminerimus, iucundissimas herbas esse, quæ aratro proscissis aruis nascantur, deinde quæ pratis uligine carentibus, palustres, syluestresq; minime idoneas haberi. nec tamē ulla sunt tam blanda pabula, aut etiā pascua, quorū gratia non exolescat usu continuo, nisi pecudum fastidio pastor occurrerit præbito sale, quod uelut ad pabuli condimentum per æstatem canalibus ligneis impositum cum è pastu redierint oues, lambunt, atque eo sapore cupidinem bibendi, pascendiq; concipiunt. at contra penuriæ hyemis succurritur obiectis intra tectum per præsepia cibis. aluntur autem commodissime repositis ulmeis, uel ex fraxino frondibus, uel autumnali fœno, quod cordum uocatur. nam id mollius, & ob hoc iucundius est, quàm maturum. cythiso quoq; & satiua uicia pulcherrime pascuntur. necessariæ tamen, ubi cætera defecerunt, etiam ex leguminibus paleæ. nā ꝑ se ordeū, uel fresa cum suis ualuulis faba, uel cicercula sumptuosior est, quàm ut suburbanis regionibus exiguo pretio possit præberi. sed si uilitas ꝑmittit, haud dubie sunt optima. De tꝑibus autē pascēdi, et ad aquā ducendi ꝑ æstatē nō aliter sentio, quàm ut prodidit Maro.

Luciferi primo cum sydere frigida rura
Carpamus, dum mane nouum, dum gramina canent,
Et ros in tenera pecori gratissimus herba.
Inde ubi quarta sitim cœli collegerit hora,
Ad puteos, aut alta greges ad stagna— perducamus, medioq; die, ut idem, ad uallem,
Sicubi magna Iouis antiquo robore quercus
Ingentes tendit ramos, aut sicubi nigrum
Illicibus crebris sacra nemus accubat umbra.

Rursus deinde iam mitigato uapore compellantur ad aquam, etiam per æstatem id faciendum, & iterum ad pascua producendum

Solis ad occasum, cum frigidus aera uesper
Temperat, & saltus reficit iam rosida luna.

Sed obseruandum est sydus æstatis per emersum caniculæ, ut ante meridiem grex in occidentem spectans agatur, & in eam partem progrediatur, post meridiem in orientem. siquidem plurimum refert, ut pascentium capita sint obuersa soli, qui plerunq; nocet animalibus oriente prædicto sydere. Hyeme, et uere matutinis tēporibus intra septa contineantur, dū dies aruis gelicidia detrahat. nā pruinosa ijs diebus herba pecudi grauedinē creat, uentremq; proluit. quare etiam frigidis, humidisq; tꝑibus anni semel tm̄ ei potestas aquæ faciēda est. tū q

ſequitur gregem circunſpectus, ac uiglās (id quod omnibus, & omnium quadrupedum cuſtodibus præcipitur) magna clementia moderetur. idemq; duci propior quàm domino, & in cogendis, recipiendisq; ouibus adclamatione, ac baculo minetur. nec unquam telum emittat in eas. neq; ab his longius recedat. nec aut recubet, aut conſidat. nā niſi procedit, ſtare debet, quoniam grex qdem cuſtodis officium, ſublimem, celſiſſimamq; oculorum ueluti ſpeculam, deſyderat, ut neq; tardiores, & grauidas, dum cunctantur, neq; agiles, & fœtus, dum procurrũt, ſeparari à cæteris ſinat, ne fur, aut beſtia hallucinantem paſtorem decipiat. ſed hæc communia ferè ſunt in omni pecore ouillo. nunc quæ ſunt generoſi propria dicemus.

De ouibus tectis. Cap. IIII.

GRAECVM pecus, quod pleriq; tarentinum uocant, niſi cum domini præſentia eſt, uix expedit haberi. ſiquidem & curam, & cibum maiorem deſyderat. nā cum ſit uniuerſum genus lanigerum cæteris pecudibus mollius, tum ex omnibus tarentinum eſt molliſſimum, quod nullam domini, aut magiſtrorum inertiam ſuſtinet, multoq; minus auaritiam, nec æſtus, nec frigoris patiens. Raro foris, plerunq; domi alitur, & eſt auidiſſimum cibi, cui ſi detrahitur fraude uillici, clades ſequitur gregem. ſingula capita per hyemem recte paſcuntur ad præſepia tribus ordei, uel freſæ cum ſuis ualuulis fabæ, aut cicerculæ quatuor ſextarijs, ita ut & aridā frondem præbeat, aut ſiccam, uel uiridem medicam, cythiſum'ue, tum etiā cordi fœni ſeptena pondo, aut leguminum paleas adſatim. Minimus agnis uendundis in hac pecude, nec ullus lactis reditus haberi poteſt. nam & q ſummoueri debent, pauciſſimos poſt dies quàm editi ſunt, immaturi ferè mactantur, orbæq; natis ſuis matres alienæ ſoboli præbent ubera. quippe ſinguli agni binis nutricibus ſummittuntur, nec quicquā ſubtrahi ſummiſſis expedit, quo ſaturior lactis agnus celeriter confirmetur, & parta nutrici conſociata minus laboret in educatione fœtus ſui. quam ob cauſam diligenti cura ſeruandum eſt, ut & ſuis quotidie matribus, et alienis, non amantibus, agni ſubrumentur. Plures autem in eiuſmodi gregibus, quàm in hirtis maſculos enutrire oportet. nam prius quàm fœminas inire poſſint mares caſtrati, cum bimatum expleuerint, enecantur. & pelles eorū propter pulchritudinem lanæ maiore pretio, quàm alia uellera mercantibus traduntur. liberis autem campis, et omni ſurculo, ruboq; uacantibus ouem græcam paſcere meminerimus, ne, ut ſupra dixi, & lana carpatur, & tegumen. nec tamen ea minus ſedulam

curam foris, quia non quotidie procedit in pascua, sed maiorem domesticam postulat. nam sæpius detergenda, & refrigeranda est. sæpius eius lana diducenda, uinoq́;, & oleo insucanda. nonnunquam etiam tota est eluenda, si diei permittit apricitas. idq́; ter anno fieri sat est. stabula uero frequenter euerrenda, & purganda, humorq́; omnis urinæ deuerrendus est, qui commodissime siccatur perforatis tabulis, quibus ouilia consternuntur, ut grex supercubet. nec tãtum cœno, aut stercore, sed exitiosis quoq; serpentibus tecta liberentur, quod ut fiat,

Disce & odoratam stabulis incendere cædrum,
Galbaneoq́; agitare graues nidore chelydros.
Sæpe sub immotis præsepibus aut mala tactu
Vipera delituit, cœlumq́; exterrita fugit,
Aut tecto assuetus coluber. — Quare, ut idem iubet.
Cape saxa manu, cape robora pastor,
Tollentemq́; minas, & sibila, colla tumentem
Deijce. —

Vel ne istud cum periculo facere necesse sit, muliebres capillos, aut ceruina sæpius ure cornua. quorũ odor maxime non patitur stabulis prædictam pestem consistere. Tõsuræ certum tempus anni per omnes regiones seruari non potest, quoniam nec ubiq; tarde, nec celeriter æstas ingruit. et est modus optimus considerare tempestates, qbus ouis, neq; frigus, si lanam detraxeris, neq; æstum, si nõ dum detõderis, sentiat. uerum ea quandocunq; detonsa fuerit, ungi debet tali medicamine. succus excocti lupini, ueterisq́; uini fex, & amurca pari mensura miscentur, eoq́; liquamine tonsa ouis imbuitur, atq; ubi per triduũ delibuto tergore medicamina perbiberit, quarto die si est uicinia maris, ad litus deducta mersatur, si minus est, cœlestis aqua sub dio salibus in hunc usum durata, paulum decoquitur. eaq́; grex perluitur. hoc modo curatum pecus toto anno scabrum fieri non posse Celsus affirmat. nec dubium est, quin etiam ob eam rem lana quoque mollior, atque prolixior renascatur.

Medicinæ pecoris ouilli. Cap. V.

ET QVONIAM recensuimus cultum, curamq́; recte ualentium, nunc quemadmodum uitijs, aut morbo laborantibus subueniendum sit, præcipiemus, quanquam pars hæc exordij pene tota iam exhausta sit, cum de medicina maioris pecoris priore libro disputaremus, quia cum sit ferè eadẽ corporum natura minorum, maiorumq́; quadrupedum, paucæ, paruæq́; morborum, & remediorum diffe-

rentiæ possunt inueniri. quæ tamen quantulæcunque sint, non obmittentur à nobis. Si ægrotat uniuersum pecus, ut & ante præcepimus, & nunc (quod remur esse maxime salutare) iterum adseueramus in hoc casu, quod est remedium præsentissimum. pabula mutemus, & aquationes totius regiõis, et alium quæramus statum cœli. curemusq;, si ex calore, & æstu concepta pestis inuasit, ut opaca rura, si inuasit frigore, ut eligantur aprica. sed modice, ac sine festinatione persequi pecus oportebit, ne imbecillitas eius longis itineribus aggrauetur, nec tamen in totum pigre, ac segniter agere. nam quemadmodum fessas morbo pecudes uehementer agitare, & extendere non conuenit, ita conducit mediocriter exercere, & quasi torpentes excitare, nec pati ueterno consenescere, atque extingui. cum deinde grex ad locum fuerit perductus in lacinias colonis distribuatur. nã particulatim facilius quàm uniuersus conualescit, siue quia ipsius morbi halitus minor est in exiguo numero, seu quia expeditius cura maior adhibetur paucioribus. Hæc ergo, & reliqua (ne nunc eadem repetamus) quæ superiore exordio percensuimus, obseruare debemus, si uniuersæ laborabunt, illa, si singulæ. Oues frequentius, quàm ullum aliud animal infestantur scabie, quæ ferè nascitur, sicut noster memorat poeta,

—Cum frigidus imber
Altius ad uiuum persedit, et horrida cano
Bruma gelu.—

Vel post tonsuram, si remedium prædicti medicaminis non adhibeas, si æstiuum sudorem mari, uel flumine non abluas, si tonsum gregem patiaris syluestribus rubis, ac spinis sauciari. si stabulo utaris, in quo mulæ, aut equi, aut asini steterunt. præcipue tamen exiguitas cibi maciem, macies autem scabiem facit. hæc ubi cœpit irrepere, sic intelligitur, uitiosum locum pecudes, aut morsu scalpunt, aut cornu, uel ungula tundunt, aut arbori adfricant, parietibus'ue detergent. quod ubi aliquam facientem uideris, comprehendere oportebit, & lanam diducere, nam subest aspera cutis, & uelut quædam prurigo, cui primo quoque tempore occurrendum est, ne totam progeniem coinquinet, & quidem celeriter, cum & alia pecora, tum præcipue oues contagione uexentur. sunt autem complura medicamina, quæ idcirco enumerabimus, non quia cunctis uti necesse sit, sed quoniã non nullis regionibus quædã reperiri nequeunt, ex pluribus aliquod inuentum remedio sit. Facit autem commode primũ ea compositio, quam paulo ante demõstrauimus, si ad fecem, et amurcam, succumq; decocti lupini misceas portione æqua detritũ albũ elleborũ. potest etiam sca-

briciem tollere succus uiridis cicutæ. quæ uerno tempore, cum iam caulem nec adhuc semina facit, decisa contunditur, atque expressus humor eius fictili uase reconditur, duabus urnis liquoris, admisto salis torridi semodio. quod ubi factum est, oblitum uas in sterqlinio defoditur, ac toto anno fimi uapore concoctum, mox promitur. tepefactum'q; medicamentum linitur scabræ parti, quæ prius aspera testa, uel pumice defricta redulceratur. eidem remedio est amurca duabus partibus decocta, item uetus hominis urina testis candentibus inusta. quidam tamen hanc ipsam subiectis ignibus quinta parte minuunt, admiscent'q; pari mensura succum uiridis cicutæ. Deinde figularibus tritis, & picis liquidæ, & fricti salis singulos sextarios infundunt. facit etiam sulfuris triti, & picis liquidæ modus æqualis igne lento coactus. sed georgicum carmen affirmat, nullam esse præstantiorem medicinam.

Quam si quis ferro potuit rescindere summum
Vlceris os, alitur uitium, uiuit'q; tegendo.

Itaq; reserandum est, & ulcera medicamentis curandum. subijcit deinde æque prudēter febricitantibus ouibus, de talo uel inter duas ungulas sanguinem emitti oportere. nam plurimum id quidem

Profuit incensos æstus auertere, & inter
Ima ferire pedis salientem sanguine uenam.

Nos etiam sub oculis & de auribus sanguinem detrahimus. claui quoq; dupliciter infestant ouem, siue cum subluuies, atque intertrigo in ipso discrimine ungulæ nascitur, seu cum idem locus tuberculum habet, cuius media ferè parte caninо similis extat pilus, ei'q; subest uermiculus. Subluuies, & intertrigo pice per se liquida, uel alumine & sulfure, atque aceto mistis rite eruentur, uel tenero punico malo, prius quàm grana faciat, cum alumine pinsito, superfuso'q; aceto, uel æris ærugine infriata, uel combusta galla cum austero uino leuigata, & superposita. tuberculum, cui subest uermiculus, ferro quam acutissime circunsecari oportet, ne, dum amputatur etiam, quod infra est animal uulneremus. id enim cum sauciatur, uenenatam saniē mittit, qua respersum uulnus ita insanabile facit, ut totus pes amputandus sit. & cum tuberculum diligenter circunciderіs, candens seuum uulneri per ardendem tedam instillato. Ouem pulmonariam similiter ut suem curari conuenit, inserta per auriculam, quam ueterinarij consiliginem uocant. de ea iam diximus, cum maioris pecoris medicinam tradidimus. sed is morbus æstate plerunque concipitur, si defuit aqua, propter quod uaporibus omni quadrupedi largius bibendi potestas danda est. Celso placet, si est in pulmonibus uitium, acris aceti tantum dare,

quantum

quantum ouis sustinere possit, uel humanæ ueteris urinæ tepefactæ trium heminarum instar per sinistram narẽ corniculo infundere, atq; axungiæ sextantem faucibus inserere. Est etiã insanabilis sacer ignis, quam pusulam uocant pastores. ea nisi compescitur intra primam pecudẽ, quæ tali malo correpta est, uniuersum gregem contagione prosternit. sic quidem quod nec medicamentorum, nec ferri remedia patitur. nam pene ad omnem tactum excandescit. sola tamen ea fomenta non aspernatur lactis caprini, quod infusum tantum uelet, ut & blandiatur igneam sæuitiam, differens magis occidionem gregis, quã prohibens. Sed ægyptiæ gentis author memorabilis Dolus Mendosius, cuius commenta, quæ appellantur græce ὑπομνήματα sub nomine Democriti falsò produntur, censet propter hanc sæpius, ac diligenter ouium terga perspicere, ut si forte sit in aliqua tale uitium deprehensum, confestim scrobem defodiamus in limine stabuli, & uiuam pecudem, quæ fuerit pusulosa, resupinam obruamus, patiamur'q; super obrutam meiere totum gregem, quod eo facto, morbus propulsetur. Bilis æstiuo tempore non minima pernicies potione depellitur humanæ ueteris urinæ, quæ ipsa remedio est etiam pecori arcuato. At si molesta pituita est, cunelæ bubulæ, uel nepetæ syluestris surculi lana inuoluti naribus inseruntur, uersantur'q;, donec sternuat ouis. Fracta pecudũ non aliter, quàm hominum crura sanantur, inuoluta lanis oleo, atq; uino insuccatis, & mox circundatis ferulis conligata. Est etiam grauis pernicies herbæ sanguinariæ, quam si pasta est ouis, toto uentre distenditur, contrahitur'q;, & spumam quandam tenuem tetri odoris expuit. Celeriter sanguinem mitti oportet sub cauda in ea parte, quæ proxima est clunibus, nec minus in labro superiore uena soluenda est. Suspiriose laborantibus, auriculæ ferro rescindendæ, mutandæ'q; regiones, quod in omnibus morbis, ac pestibus fieri debere censemus. Agnis quoq; succurrendũ est uel febricitantibus, uel ægritudine alia affectis, qui ubi morbo laborant, admitti ad matres non debent, ne in eas perniciem transferant. Itaque separatim mulgendæ sunt oues, & cœlestis aqua pari mensura lacti miscenda est, atq; ea potio febricitantibus danda. multi lacte caprino ijsdem medentur, quod per corniculum infunditur faucibus. Est etiam mentigo, quam pastores ostiginem uocant, mortifera lactentibus. Ea plerunq; fit, si per imprudẽtiam pastoris emissi agni, uel etiam hœdi rosidas herbas depauerint, quod minime committi oportet. sed cum id factum est, uelut ignis sacer, os, atque labra fœdis ulceribus obsidet. Remedio sunt hyssòpus, & sal æquis ponderibus contrita. nam ea mistura palatum, atque linguam

totum'q; os perfricatur. Mox ulcera lauantur aceto, & tunc pice liquida, cum adipe suillo perlinuntur. Quibusdam placet æruginis tertiá partem duabus ueteris axungiæ portionibus commiscere, tepefacto'q; uti medicamine. Nonnulli folia cupressi trita miscent aquæ, & ita perluunt ulcera, atque palatum. Castrationis autem ratio iam tradita est. neque enim alia in agnis, quàm in maiore quadrupede seruatur.

De caprino pecore. Cap. VI.

ET quoniá de ouiarico satis dictum est, ad caprinum pecus nunc reuertar. Id autem genus dumeta potius, quàm campestrem situm desyderat. asperis'q; etiam locis, ac syluestribus optime pascitur. nam nec rubos auersatur, nec uepribus offenditur, & arbusculis, frutetis'q; maxime gaudet. Ea sunt arbutus, atque alaternus, cythisus'q; agrestis, nec minus ilignei, querneí'q; frutices, qui in altitudinem non prosiliunt. Caper, cui sub maxillis binæ uerruculæ collo dependent, optimus habetur, amplissimi corporis, cruribus crassis, plena, & breui ceruice, flaccidis, & prægrauantibus auribus, exiguo capite, nigro, denso'q;, & niti do, atq; longissimo pilo. Nam & ipse tundetur

Vsum in castrorum, ac miseris uelamina nautis.

Est autem mensium septem satis habilis ad procreandum, quoniam immodicus libidinis, dum adhuc uberibus alitur, matrem stupro superuenit, & ideo celeriter, & ante sex annos consenescit, quod immatura ueneris cupidine primis pueritiæ temporibus exhaustus est. Itaque quinquennis parum idoneus habetur fœminis implendis. Capella præcipue probatur simillima hirco, quem descripsimus, si etiam est uberis maximi, & lactis abundantissimi. Hanc pecudem mutilam parabimus quieto cœli statu. nam procelloso, atque imbrifero cornuta semper. nam & omni regione maritos gregum mutilos esse oportebit, quoniam cornuti ferè perniciosi sunt propter petulantiam. Sed numerum generis huius maiorem, quàm centum capitum sub uno clauso non expedit habere, cum lanigeræ mille pariter commode stabulentur. Atque ubi capræ primum comparantur, melius est unum gregem totum, quàm ex pluribus particulatim mercari, ut nec in pastione separatim laciniæ deducantur, & in caprili maiore concordia quietæ consistant. Huic pecudi nocet æstus, sed magis frigus, & præcipue fœtæ, quæ gelicidio hyemis conceptum fecit. nec tamen ea sola creant abortus, sed etiam glans cum citra satietatem data est. Itaque nisi potest affatim præberi, non est gregi permittenda.

Tempus

Tempus admiſſuræ per autumnum ferè ante menſem Decembrem præcipimus, ut propinquante uere gemmantibus frutetis, cum primum ſyluæ noua germinant fronde, partus edatur. Ipſum uero caprile uel naturali ſaxo, uel manu conſtratum eligi debet, quoniam huic pecori nihil ſubſternitur. Diligenſq; paſtor quotidie ſtabulum conuerrit, nec patitur ſtercus, aut humorem conſiſtere, lutum'ue fieri, quæ cuncta ſunt capris inimica. Parit autem, ſi eſt generoſa proles, frequenter duos, nonnunquam trigeminos. Peſſima eſt fœtura cum matres bimæ, ternos hœdos efficiunt. Qui ubi editi ſunt, eodem modo, quo agni educantur, niſi quod magis hœdorum laſciuia compeſcenda, & arctius cohibenda eſt. Tum ſuper lactis abundantiam ſamera, uel cythiſus, aut edera præbenda, uel etiam cacumina lentiſci, aliæq; tenues frondes obijciendæ ſunt. Sed ex geminis ſingula capita, quæ uidentur eſſe robuſtiora, in ſupplementum gregis reſeruantur, cætera mercantibus traduntur. Anniculæ, uel bimæ capellæ (nam utraque ætas partum edit) ſubmitti hœdum non oportet. neque enim educare, niſi trima debet. ſed anniculæ confeſtim depellenda ſoboles, bimæ tandiu admittenda, dum poſſit eſſe uendibilis. nec ultra octo annos matres ſeruandæ ſunt, quod aſſiduo partu fatigatæ ſteriles exiſtant. Magiſter autem pecoris acer, durus, ſtrenuus, laboris patientiſſimus, alacer, atque audax eſſe debet, & qui per rupes, per ſolitudines, per uepres facile uadat, & non ut alterius generis paſtores ſequatur, ſed plerunque ut antecedat gregem. Quare eum eſſe maxime ſtrenuum opus eſt. Capellæ, dum dumeta paſcunt, capris cedunt, ſubinde quæ cedit compeſci debet, ne procurrat. ſed placide, ac lente pabuletur, ut & largi ſit uberis, & non ſtrigoſiſſimi corporis.

De medicina caprarum. Cap. VII.

ALIA nanq; genera pecorum, cum peſtilentia uexantur, prius morbo, & langoribus maceſcunt, ſolæ capellæ quamuis opimæ, atq; hilares ſubito concidunt, uelut aliqua ruina gregatim proſternantur. Id accidere maxime ſolet ubertate pabuli. Quamobrem ſtatim cum unam, uel alteram peſtis perculit, omnibus ſanguis detrahendus. Nec tota die paſcendæ, ſed medijs quatuor horis intra ſepta claudendæ. Sin alius langor infeſtat, pabulo medicantur arundinis, & albæ ſpinæ radicibus, quas cum ferreis pilis diligenter contuderimus, admiſcemus aquam pluuialem, ſolamq; potandam pecori præbemus.

Quod si ea res ægritudinem non depellit, uendenda sunt pecora. uel si neque id contingere potest, ferro necanda, sallendáq;. Mox interposito spatio conueniet alium gregem reparare. nec tamen ante quàm pestilens tempus anni, siue id fuit hyemis uertatur æstate, siue autumni, uere mutetur. Cum uero singulæ domo laborabunt, eadem remedia, quæ etiam ouibus adhibuimus. nam cum distendetur aqua cutis, quod uitium græci uocant ὑδρῶπα, sub armo pellis leuiter incisa perniciosum transmittet humorem, tum factum uulnus pice liquida curetur. Cum effœtæ loca genitalia tumebunt, aut secundæ non responderint, defruti sextarius, uel cum id defuerit, boni uini tantūdem faucibus infundatur, & naturalia cerato liquido repleantur. Sed ne nunc singula persequar, sicut in ouillo pecore prædictum est, caprino medebimur.

Casei faciendi ratio. Cap. VIII.

CASEI quoq; faciendi non erit omittenda cura utiq; longinquis regionibus, ubi mulctram deuehere non expedit. Is porrò si tenui liquore conficitur, quamcellerrime uendendus est, dum adhuc uiridis succum retinet. si pingui, & opimo, longiorem patitur custodiam, sed lacte fieri debet syncero, & quamrecentissimo. nā requietum, uel mistum celeriter acorem concipit. Id plerunque cogi agni, aut hœdi coagulo, quamuis possit & agrestis cardui flore conduci, et seminibus gneti, nec minus ficulneo lacte, quod emittit arbor, si eius uirentem saucies corticem. Verum optimus caseus est, qui exiguum medicaminis habet. Minimum autem coagulum recipit sinum lactis argentei pondus denarij. nec dubium, quin fici ramulis glaciatus caseus iucundissime sapiat. sed mulctra, cum est repleta lacte, non sine tepore aliquo debet esse. nec tamen admouenda est flammis, ut quibusdam placet, sed haud procul igne constituenda, & confestim cum concreuit, liquor in fiscellas, aut in calathos, uel formas tranferendus est. nam maxime refert primo quoque tempore serum percolari, & à concreta materia separari. Quam ob causam rustici nec patiuntur quidem sua sponte pigro humore defluere, sed cum paulo solidior caseus factus est, pondera superponunt, quibus exprimatur serum. deinde ut formis, aut calathis exemptus est, opaco, ac frigido loco, ne possit uitiari, quamuis mundissimis tabulis componitur, aspergitur tritis salibus, ut exudet acidum liquorem. Atque ubi duratus est, uehementius premitur, ut conspissetur. Et rursus torrido sale contingitur, rursúsq;

ſus'q; ponderibus condenſatur. Hoc cum per dies nouem factum eſt, aqua dulci eluitur, & ſub umbra cratibus in hoc factis, ita ordinatur, ne alter alterum caſeus contingat, & ut modicæ ſiccetur. deinde quo tenerior permaneat, clauſo neq; uentis obnoxio loco ſtipatur per cõplura tabulata. Sic neq; fiſtuloſus, neq; ſalſus, neq; aridus prouenit. Quorum uitiorum primum ſolet accidere, ſi parum preſſus, ſecundum, ſi nimio ſale imbutus, tertium, ſi ſole exuſtus eſt. Hoc genus caſei poteſt etiam trans maria permitti. nam is, qui recens intra paucos dies abſumi debet, leuiore cura conficitur, quippe fiſcellis exemptus in ſalem, muriam'q; demittitur, & mox in ſole paulum ſiccatur. Nonnulli ante quàm pecus mulctris inducant, uirides pineas nuces in mulctram demittunt, & mox ſuper eas emulgent, nec ſeparant, niſi cum transmiſerint in formas coactam materiam. Ipſos quidam uirides cõterunt nucleos, & lacti permiſcent, atque ita congelant. Sunt qui thymum contritum, cribro'q; colatum cum lacte cogant. Similiter qualiſcunque uelis ſaporis efficere poſſis, adiecto quod elegeris, condimento. Illa uero notiſſima eſt ratio faciundi caſei, quem dicimus manu preſſum. nanque is paulum gelatus in mulctra dum eſt tepefactus, reſcinditur, & feruente aqua perfuſus, uel manu figuratur, uel buxeis formis exprimitur. Eſt etiam non ingrati ſaporis muria perduratus, atque ita malini ligni, uel culmi fumo coloratus. Sed iam redeamus ad originem.

De Suibus, & eorum medicinis. Cap. IX.

IN omni genere quadrupedum ſpecies maris diligenter eligitur, quoniam frequenter patri ſimilior eſt progenies, quàm matri. Quare etiam in ſuillo pecore probandi ſunt totius quidem corporis amplitudine eximij, & qui quadrati potius, quàm qui longi, aut rotundi ſunt, uentre promiſſo, clunibus uaſtis, nec perinde cruribus, aut ungulis proceris, amplæ, & glanduloſæ ceruicis, roſtris breuibus, & reſupinis. Maximeq; quod ad rem pertinet, quam ſalaciſſimos oportet eſſe mares, & ab annicula ætate commode progenerant, dum quadrimatum agant, poſſunt tamen etiam ſemeſtres implere fœminam. Scrofæ probantur longiſſimi ſtatus, & ut ſint reliquis membris ſimiles deſcriptis uerribus. Si regio frigida, & pruinoſa eſt, quam duriſſimæ, denſæ'q;, & nigræ ſetæ grex eligendus eſt. Si temperata, atque aprica, glabrum pecus, uel etiam priſtinale album poteſt paſci. Fœmina ſus habetur ad partus edendos idonea ferè uſq; in annos ſeptem, quæ quanto fœcundior eſt celerius ſeneſcit. Annicula non improbe conci-

pit, sed iniri debet mense Februario. Quatuor quoque mensibus foeta, quinto parere, cum iam herbæ solidiores sunt, ut & firma lactis maturitas porcis contingat, & cum desierint uberibus ali, stipula pascantur, cæteris'q; leguminum caducis frugibus. Hoc autem fit longinquis regionibus, ubi nihil nisi submittere expedit. Nam suburbanis lactens porcus ære mutandus est. sic enim mater non educando, labori subtrahitur, celerius'q; iterum conceptum partum edet. Id'q; bis anno faciet. Mares uel cum primum ineunt semestres, aut cum sæpius progenerauerunt, trimi, aut quadrimi castrãtur, ut possint pinguescere. Fœminis quoque uuluæ ferro exulcerantur, & cicatricibus clauduntur, ne sint genitales. Quod facile non intelligo, quæ ratio compellat, nisi penuria cibi. nam ubi est ubertas pabuli, submittere prolem semper expedit. Omnem porrò situm ruris pecus hoc usurpat. nam & montibus, & campis commode pascitur, melius tamen palustribus agris, quàm sitientibus. Nemora sunt conuenientissima, quæ uestiuntur quercu, subere, fago, cerris, ilicibus, oleastris, tamaricibus, corylis, pomiferis'q; syluestribus, ut sunt albæ spinæ, græcæ siliquæ, iuniperus, lotos, pinus, cornus, arbutus, prunus, et paliurus, atq; achrades pyri. Hæc enim diuersis temporibus mitescunt, ac penè toto anno gregem saturant. At ubi penuria est arborum, terrenum pabulum consectabimur, & sicco limosum præferemus, ut paludem rimentur, effodiant'q; lumbricos, atque in luto uolutentur, quod est huic pecori gratissimum, quin etiã ut aquis abuti possint. nanque & id fecisse maxime per æstatem profuit, & dulces eruisse radiculas aquatilis syluæ, tanquam scyrpi, iunci'q;, & degeneris arundinis, quã uulgus cannam uocat. nam quidem cultus ager opimas reddit sues, cum est graminosus, & pluribus generibus pomorum consitus, ut per anni diuersa tempora, mala, pruna, pyrum, multiformes nuces, ac ficum præbeat. nec tamen propter hæc parcetur horreis. nam sæpe de manu dandum est, cum foris deficit pabulũ, propter quod plurima glans uel cisternis in aquam, uel fumo tabulatis recondẽda est. Fabæ quoq;, & similium leguminum, cum uilitas permittit, facienda est potestas, & utique uere, dum adhuc lactant. Viridia pabula suibus plerunque nocent. itaque mane priusquam procedant in pascua, conditiuis cibis sustinendæ sunt, ne immaturis hærbis citetur aluus. Eo'q; uitio pecus emacietur. nec ut cæteri greges uniuersi claudi debent, sed per porticus haræ faciendæ sunt, quibus aut à partu, aut etiam prægnantes includantur. nam præcipue sues cateruatim, atque inconditæ, cum sint pariter inclusæ, super alias aliæ cubant, et fœtus elidũt.

Quare

Quare, ut dixi, iunctæ parietibus haræ construendæ sunt in altitudinem pedum quatuor, ne sus transilire septa queat. nam contegi non debet, ut à superiore parte custos numerum porcorum recenseat, & si quem decumbens mater oppresserit, cubanti subtrahat. Sit autem uigilās, impiger, industrius, nauus omnium, quas pascat. Et matricum, & iuniorum meminisse debet, ut uniuscuiusque partum consyderet. Semper obseruet enitentem. claudat'q; ut in hara fœtum edat. Tum denotet protinus quot'q;, & quales sint nati, & curet maxime ne quis sub nutrice aliena educetur. nam facillime porci, si euaserint haram, miscent se, & scrofa cum decubuit, æque alieno, ac suo præbet ubera. Itaque porculatoris maximum officium est, ut unanquanque cum sua prole claudat, qui si memoria deficitur, quo minus agnoscat cuiusque progeniem, pice liquida eandem notam scrofæ, & porcis imponat, & siue per literas, siue per alias formas ununquenque fœtum cum matre distinguat. nam in maiore numero diuersis notis opus est, ne confundatur memoria custodis. Attamen quia id facere gregibus amplis uidetur operosum, commodissimum est haras ita fabricare, ut limen earum in tantam altitudinem consurgat, quantum possit nutrix euadere, lactens autem supergredi non possit. Sic nec alienus irrepit, & in cubili suam quisque matrem nidus expectat, qui tamen non debet octo capitum numerum excedere. Non quin ignorem fœcunditatem scrofarum maioris esse numeri, sed quia celerrime fatiscit, quæ plures educat. Atq; eæ, quibus partus summittitur, cocto sunt ordeo sustinendæ, ne ad maciem summam perducantur, et ex ea ad aliquam perniciem. Diligens autem porculator frequenter suille conuerrat, & sæpius haras. nam quamuis prædictum animal in pabulationem spurce uersetur, mundissimum tamen cubile desyderat. Hic fere cultus est suilli pecoris recte ualentis.

De medicina suum. Cap. X.

SEQVITVR ut dicamus, quæ sit cura uitiosi. Febricitantium signa sunt, cum obstipæ sues transuersa capita ferunt, ac per pascua subito cum paululum procurrerunt, consistunt, & uertigine correptæ concidunt. Earum notanda sunt capita, quam in partem proclinentur, ut ex aduersa parte de auricula sanguinem mittamus. Item sub cauda duobus digitis à clunibus intermissis uenam feriamus, quæ est in eo loco satis ampla, eam'q; sarmēto prius oportet uerberari, deinde

ab ictu uirgæ tumentem ferro rescindi, detractoq; sanguine colligari saligneo libro, uel etiam ulmeo. Quod cum fecerimus uno, aut altero die sub tecto pecudem continebimus, & aquam modice calidam quantam uolent, farinæq; ordeaceæ singulos sextarios præbebimus. Strumosis sub lingua sanguis mittendus est, qui cum profluxerit, sale trito cum farina triticea confricari totum os conueniet. Quidam præsentius putant esse remedium, cum per cornu singulis ternos cyathos gari demittunt. deinde fissas taleas ferularũ lineo funiculo religant. & ita collo suspendunt, ut strumæ ferulis contingantur. Nauseantibus quoque salutaris habetur eburnea scobis sale fricto, & fabæ minutæ fresæ commista, ieiunisq; prius quàm in pascua prodeant obiecta. Solet etiã uniuersum pecus ægrotare ita, ut emacietur, nec cibos capiat, productumq; in pascua medio campo procumbat, & quodam ueterno pressum somnos æstiuo sub sole captet. Quod cum facit, totus grex tecto clauditur stabulo, atque uno die abstinetur potione, & pabulo. postridie radix anguinei cucumeris trita, et commista cum aqua datur sitientibus. quam cum pecudes biberunt, nausea correptæ uomitant, atque expurgantur, omniq; bile depulsa cicercula, uel faba, dura muria conspersa, deinde (sicut hominibus) aqua calida potanda permittitur. sed cum omni quadrupedi per æstatem sitis sit infesta, tum suillo maxime est inimica, quare non ut capellam, uel ouem, sic & hoc animal bis ad aquã duci præcipimus, sed si fieri potest, iuxta flumen, aut stagnum per ortum caniculæ detineri, quia cum sit æstuosissimum, non est contentum potione aquæ, nisi obesam illuuiem, atque distentam pabulis aluum demerserit, ac refrigerauerit. nec ulla re magis gaudet, quàm riuis, atque cœnoso lacu uolutari. Quod si locorum situs repugnat, ne ita fieri possit, puteis extracta, & large canalibus immissa præbenda sunt pocula, quibus nisi affatim satientur pulmonariæ fiunt. Isq; morbus optime sanatur auriculis inserta consiligne. de qua radicula diligenter, ac sæpius iam locuti sumus. Solet etiam uitiosi splenis dolor eas infestare, quod accidit, cum siccitas magna prouenit, &, ut Bucolicon loquitur poema,

Strata iacent passim sua quæq; sub arbore poma.

Nam pecus insatiabile est, sues enim, dum dulcedinem pabuli consectantur, supra modum æstate splenis incremento laborant. Cui succurritur, si fabricentur canales ex tamaricibus, & rusco, repleanturq; aqua, & deinde sitientibus admoueantur. Quippe ligni succus medicabilis, epotus intestinum tumorem compescit.

De castratione

De castratione suum. Cap. XI.

CASTRATIONIS autem in hoc pecore duo tempora seruantur, ueris, & autumni. & eius administrandæ duplex ratio. Prima illa, quam iam tradidimus. cum duobus uulneribus impressis p unanquanq; plagam singuli exprimuntur testiculi. altera est speciosior, sed magis periculosa, quam tamen non omittam. cum uirilem partem unam ferro resectam detraxeris, per impressum uulnus scalpellum inserito, & mediam quasi cutem, quæ interuenit duobus membris genitalibus, rescindito. atq; uncis digitis alterum quoq; testiculum educito. sic fiet una cicatrix adhibitis cæteris remedijs, quæ prius docuimus. Illud autem, quod pertinet ad religionem patris familias, non reticendum putaui. sunt quædã scrofæ, quæ mandunt fœtus suos. quod cum fit, non habetur prodigium. nam sues ex omnibus pecudibus impatientissimæ famis sunt, ita ut aliquando, si indigeant pabuli, nõ tantum alienam (si liceat) sobolem, sed etiam suam consumant. De armentis, cæterisq; pecudibus, & magistris, per quos quadrupedum greges humana solertia domi, forisq; curantur, atque obseruantur (nisi fallor) satis accurate disserui.

De canibus. Cap. XII.

NVNC, ut exordio priore sum pollicitus, de mutis custodibus loquar, quãquam canis falsò dicitur mutus custos. nam quis hominum clarius, aut tanta uociferatione bestiam, uel furẽ prædicat, quàm iste latratu? quis famulus amantior domini? quis fidelior comes? quis custos incorruptior? quis excubitor inueniri potest uigilantior? quis denique ultor, aut uindex constantior? quare uel in primis hoc animal mercari, tueriq; debet agricola, quod & uillam, & fructus, familiamq;, & pecora custodit. eius autem parandi, tuendiq; triplex ratio est. nanq; unum genus aduersus hominum insidias eligitur, et id uillam, quæq; iuncta sunt uillæ custodit. at alterum pro pellẽdis iniurijs hominum, ac ferarum, & id obseruat domi stabulum, foris pecora pascentia. Tertium uenandi gratia comparatur, idq; nõ solum nihil agricolam iuuat, sed & auocat, desidemq; ab opere suo reddit. de uillatico igitur, & pastorali dicendum est. nam uenaticus nihil pertinet ad nostram professionem. Villæ custos eligendus est amplissimi corporis, uasti latratus, canoriq;, ut prius auditu maleficum, deinde etiam conspectu terreat, & tamen nonnunquam, ne uisus quidem horribili fremitu suo fuget insidiantem. sit autem coloris unius, isq; magis eligatur al-

bus in pastorali,niger in uillatico.nam uarius in neutro est laudabilis.pastor album probat,quoniam est feræ dissimilis,magnoq́; opus interdum discrimine est in propulsandis lupis sub obscuro mane,uel etiam crepusculo,ne si non sit albo colore conspicuus,pro lupo canem feriat. Villaticus,qui hominũ maleficijs opponitur,siue luce clara fur aduenerit,terribilior niger conspicatur,siue nocte,ne cõspicatur quidem propter umbræ similitudinem,quamobrem tectus tenebris canis tutiorem accessum habeat ad insidiantem. probatur quadratus potius, quàm lõgus,aut breuis,capite tam magno, ut corporis uideatur pars maxima,deiectis,& propendentibus auribus,nigris,uel glaucis oculis acri lumine radiantibus,amplo,uillosóq; pectore,latis armis, cruribus crassis,& hirtis,cauda breui,uestigiorum articulis,et unguibus amplissimis,qui græce δρακὰς appellantur.Hic erit uillatici canis status præcipue laudandus.mores autem neque mitissimi, neq; rursus truces,atque crudeles,quod illi furem quoque adulantur, hi etiã domesticos inuadunt.satis est seueros esse,nec blandos,ut nonnunquã etiam conseruos iratius intueantur, semper excandescant in exteros. Maxime autem debent in custodia uigilaces conspici,nec erronei,sed assidui,& circunspecti magis,quàm temerarij.nam illi nisi quod certum compererunt,non indicant.hi uano strepitu,& falsa suspicione concitantur. Hæc idcirco memoranda credidi,q̃a non natura tantum,sed etiam disciplina mores facit,ut cum emendi potestas fuerit, eiusmodi probemus,& cum educabimus domi natos, talibus institutis formemus.Nec multum refert an uillatici corporibus graues, & parum ueloces sint.plus enim comminus,& in gradu,quam eminus,et in spatioso cursu facere debent.nam semper circa septa,& intra ædificium consistere,immo ne longius quidẽ recedere debent,satisq́; pulchre funguntur officio,si & aduenientem sagaciter adoriuntur,& latratu conterrent.nec patiũtur propius accedere,uel constantius appropinquantem uiolenter inuadunt.Primum est enim nõ adtentari,secundum est lacessitum fortiter,& perseueranter uindicari.atque hæc de domesticis custodibus,illa de pastoralibus.Pecuarius canis neque tam strigosus,aut pernix debet esse,quàm qui damas,ceruosq́;,& uelocissima sectatur animalia,nec tam obesus,aut grauis,quàm uillæ, horreiq́; custos,sed & robustus nihilo minus, & aliquatenus promptus, ac strenuus,quoniam & ad rixam, & ad pugnam,nec minus ad cursum comparatur,cum & lupi repellere insidias,& raptorem ferum consequi fugientem,prædamq́; excutere, atq; auferre debeat.quare status eius longior,productiorq́; ad hos casus magis habilis est,quàm bre

uis, aut etiam quadratus, quoniam (ut dixi) nonnunquam necessitas exigit celeritate bestiam consectandam. cæteri artus similes membris uillatici canis æque probantur. Cibaria ferè eadem sunt utriq; generi præbenda. nam si tam laxa rura sunt, ut sustineant pecorũ greges, omnes sine discrimine canes ordeacea farina, cum sero commode pascat. Sin autem surculo consitus ager sine pascuo est, farreo, uel triticeo pane satiandi sunt, admisto tamen liquore coctæ fabæ, sed tepido, nam feruens rabiem creat. huic quadrupedi neque fœminæ, neque mari, nisi post annum permittenda uenus est, quæ si teneris conceditur, carpit & corpus, & uires, animosq; degenerat. Primus effœtæ partus amouendus est, quoniam tiruncula nec recte nutrit, & educatio totius habitus aufert incrementum. Mares iuueniliter usque in ãnos decem progenerant. post id tempus ineundis fœminis non uidentur habiles, quoniam seniorum pigra soboles existit. Fœminæ concipiunt usque in annos nouẽ, nec sunt utiles post decimum. Catulos sex mensibus primis, dum corroborentur, emitti non oportet nisi ad matrem lusus, ac lasciuiæ causa. postea & cathenis per diem continendi, & noctibus soluendi, nec unquam eos, quorum generosam uolumus indolem conseruare, patiemur alienæ nutricis uberibus educari, quoniam semper & lac, & spiritus maternus longe magis ingenij, atque incrementa corporis auget. quod si effœta lacte deficiatur, caprinum maxime conueniet præberi catulis, dum fiant mensiũ quatuor. nominibus autem non longissimis appellandi sunt, quo celerius quisq; uocatus exaudiat, nec tamen breuioribus, quàm quæ duabus syllabis enuntientur, sicuti græcum est σκύλαξ, latinum ferox, græcum λάκων latinum celer. uel fœmina, ut sunt græca σπουδή. ἄλκη. ῥώμη, latina, lupa cerua, tigris. Catulorum caudas post diem quadragesimum, quàm sint editi, sic castrare conueniet. neruus est, qui per articulos spinæ prorepit, usque ad ultimam partem caudæ. is mordicus comprehensus, et aliquatenus eductus abrumpitur. quo facto neque in longitudinem cauda fœdum capit incrementum, & (ut plurimi pastores affirmant) rabies arcetur letifer morbus huic generi.

De morbis, & medicinis canum. Cap. XIII.

FERE` autẽ ꝑ æstatem sic muscis aures canum exulcerantur, sæpe ut totas amittant. qđ ne fiat amaris nucibus contritis liniẽdæ sunt. quod si ulceribus iá præoccupatæ fuerint, coctã picẽ liqdã suillæ adipi uulneribus stillari conueniet. hoc eodẽ medicamine contacti ricini

decidunt. nam manu non sunt uellendi, ne ut ante prædixeram, faciant ulcera. Pulicosæ cani remedia sunt, sume cyminum tritum pari pondere, cum ueratro, aquaq; mistum, & inlitum, seu cucumeris anguinei succum. uel si hæc non sunt, uetus amurca per totum corpus infusa. Si scabies infestabit, cythisi, & sesammi tantundem conterito, & cum pice liquida permisceto, uitiosamq; partem linito. quod medicamentum putatur etiam hominibus esse conueniens. eadem pestis, si fuerit uehementior, cedrino liquore aboletur. reliqua uitia sicut in cæteris animalibus præcepimus, curanda sunt. Hactenus de minore pecore. mox de uillaticis pastionibus, quæ continent uolucrum, pisciũq;, & syluestriũ quadrupedum curã, sequenti uolumine præcipiemus.

LVCII IVNII MODERATI COLVMELLAE DE RE RVSTICA LIBER OCTAVVS.

De uillaticis pastionibus. Cap. I.

QVAE FERE consumabant publi Siluine ruris exercendi, colendiq; scientiam, quæq; pecuariæ negotiationis exigebat ratio, septem memorauimus libris. hic nunc sequentis numeri titulum possidebit, nec quia proximam, propriamq; rustici curam desyderent ea, quæ dicturi sumus, sed quia non alio loco, quàm in agris, aut uillis debeant administrari, et tamen agrestibus magis, quàm urbanis prosint. quippe uillaticæ pastiones, sicut pecuariæ non minimam colono stipem conferunt, cum & auium stercore macerrimis uineis, & omni surculo, atq; aruo medeantur, & eisdem familiarem focum, mensamq; pretiosis dapibus opulentent. postremo uenditorum animalium pretio uillæ reditum augent. quare de hec quoq; genere pastionis dicendum censui. est autem id ferè uel in uilla, uel circa uillã. in uilla est, quod appellant græci ὀρνιθῶνας, καὶ περιστερεῶνας, atque etiam cum datur liquoris facultas ἰχθυοτροφεῖα sedula cura exercentur. Ea sunt omnia, ut latine potius loquamur, sicut auium cohortalium stabula. nec minus earum, quæ conclauibus septæ saginantur, uel aquatilium animalium receptacula. rursus circa uillam ponũtur μελισσῶνας καὶ χηνοτροφεῖα, quin etiam λαγοτροφεῖα studiose administrantur, quæ nos similiter

appellamus apum cubilia, apiaria. uel nantium uolucrum, quae stagnis, piscinisq; laetantur, auiaria. uel etiã pecudum syluestrium, quae nemoribus clausis custodiuntur, uiuaria.

De gallinarum generibus, gallis cohortalibus parandis, & nutriendis. Cap. II.

PRIVS IGITVR de his praecipiam, quae intra septa uillae pascuntur, ac de alijs quidem forsitan ambigitur, an sint agrestibus possidenda. gallinarum uero plerunq; agricolae cura solennis est. Earum genera sunt uel cohortalium, uel rusticarum, uel africanarũ. Cohortalis est auis, quae uulgo per omnes fere uillas conspicitur. Rustica, quae non dissimilis uillaticae per aucupem decipitur. eaq; plurima est in insula, quam nautae in ligustico mari sitam producto nomine alitis gallinariam uocitauerunt. Africana est, quam pleriq; numidicam dicunt, meleagridi similis, nisi quod rutilam galeam, & cristam capite gerit, quae utraq; sunt in meleagride caerulea. sed ex his tribus generibus cohortales foeminae propriae appellantur gallinae. mares autem galli. semimares, capi, qui hoc nomine uocantur, cum sint castrati, libidinis abolendae causa. nec tamen id patiuntur amissis genitalibus, sed ferro candẽte calcaribus inustis, quae cũ ignea ui consumpta sunt, facta ulcera dum consanescant, figulari creta linuntur. Huius igitur uillatici generis nõ spernendus est reditus, si adhibeatur educandi scientia, quam pleriq; graecorum, et praecipue celebrauere Deliaci. sed et ij, quoniam procera corpora, & animos ad praelia pertinacis requirebant, praecipue tanagricum genus, & rhodium probabant, nec minus chalcidicum, & medicum, quod ab imperito uulgo litera mutata melicum appellatur. nobis nostrum uernaculum maxime placet. omisso tamen illo studio graecorum, qui ferocissimum quenque alitem certaminibus, & pugnae praeparabant. nos enim censemus instituere uectigal industrij patrisfamilias, non rixosarum auium lanistae, cuius plerũq; totum patrimonium pignus aleae uictor gallinaceus pyctes abstulit. igitur cui placebit sequi nostra praecepta, considerет oportet primum quàm multas, et cuiusmodi parare debeat matrices. deinde qualiter eas tueri, & pascere. mox quibus anni temporibus earum partus excipere. tum demum ut incubent, & excludant efficere. Postremo ut commode pulli educentur operã dare. his enim curis, & ministerijs exercetur ratio cohortalis, quam graeci uocant ὀρνιθοτροφίαν. Parandi autem modus est, ducentorum capitum, quae pastoris unius curam dispendant, dum tamen anus sedula, uel puer adhibeatur custos

uagantium, ne obsidijs hominum, aut insidiosorum animalium diripiantur. mercari porrò nisi fœcundissimas aues nō expedit. eæ sint rubicūdæ, uel fuscæ plumæ, nigris'q; pennis. ac si fieri poterit, omnes huius, et ab hoc proximi coloris eligantur. sin aliter, euitentur albæ, quæ ferè cum sint molles, ac minus uiuaces, tum ne fœcundæ quidem facile reperiūtur, atque etiam conspicuæ, propter quod insigne candoris ab accipitribus, et aquilis sæpius abripiuntur. sint ergo matrices probi coloris, robusti corporis, quadratæ, pectorosæ, magnis capitibus, rectis, rutilis'q; cristulis, albis auribus, & sub hac specie quamamplissimæ, nec paribus ungulis, generosissimæ'q; creduntur, quæ quinos habent digitos, sed ita ne cruribus emineant trāsuersa calcaria. nam quæ hoc uirile gerit insigne, contumax ad concubitum dedignatur admittere marem, raro'q; fœcunda, etiam cum incubat, calcis aculeis oua pfringit. Gallinaceos mares nisi salacissimos habere nō expedit. atq; in his quoque sicut in fœminis, idem color, idem'q; numerus unguium. status altior quæritur. Sublimes, sanguineæ'q;, nec obliquæ cristæ. rauidi, uel nigrantes oculi. breuia, & adunca rostra. maximæ, candidissimæ'q; aures. paleæ ex rutilo albicantes, quæ uelut incanæ barbæ dependent. iubæ deinde uariæ, uel ex auro flauæ per colla, ceruices'q; in humeros diffusæ. tum lata, & musculosa pectora, lacertos æque similes brachijs. alæ tum procerissimæ. caudæ duplici ordīe singulis utriq; prominentibus pinnis inflexæ. quinetiam uasta fœmina & frequenter horrentibus plumis hirta. robusta crura, nec longa, sed infestis uelut sudibus nocenter armata. Mores autem quamuis non ad pugnam, neque ad uictoriæ laudem præparentur, maxime tamen generosi probantur, ut sint elati, alacres, uigilaces, & ad sæpius canendum prompti, nec qui facile terreantur. nam interdum resistere debent, & protegere coniugalem gregem. quin attollentem minas serpentem, uel aliud noxium animal interficere. talibus autem maribus quinæ singulis fœminæ comparātur. nam Rhodij generis, aut medica propter grauitatem, neque patres nimis salaces, nec fœcundæ matres, quæ tamen ternæ singulis maritantur. & cum pauca oua posuerunt, inertes ad incubandum, multo'q; magis ad excludendum raro fœtus suos educant. itaque quibus cordi est ea genera propter corporum speciē possidere, cum exceperunt oua generosarum, uulgaribus gallinis subijciunt, & ab his exclusi pulli nutriuntur. tanagrici plerunque rhodiis, & medicas amplitudine pares, non multum moribus à uernaculis distant, sicut & chaladici. Omnium tamen horum generum nothi sunt optimi pulli, quos conceptos ex peregrinis maribus, nostrates edi

derunt. nam & paternam speciem gerunt, & salacitatem fœcunditatemq́; uernaculam retinent. pumiliones aues, nisi quem humilitas earum delectat, nec propter fœcunditatem, nec propter alium reditum nimium probo, tam hercule, quàm nec pugnacem, nec rixosæ libidinis marem. nam plerunque cæteros infestat, & non patitur iniri fœminas, cum ipse pluribus sufficere non queat. impedienda est itaque procacitas eius ampullaceo corio, quod cum in orbiculum formatum est, media pars eis rescinditur, & per excisam partem galli pes inseritur. eaq́; quasi compede cohibentur feri mores. sed, ut proposui, iam de tutela uniuersi generis præcipiam.

De gallinarijs constituendis. Cap. III.

GALLINARIA Constitui debent parte uillæ, quæ hybernum spectat orientem. iuncta sint ea furno, uel culinæ, ut ad auem perueniat fumus, qui est huic generi præcipue salutaris. Totius autem officinæ, id est ornithonis tres continuæ extruuntur cællæ, quarum, sicuti dixi, perpetua frons orienti sit obuersa. in ea deinde fronte exiguus detur unus omnino aditus mediæ cællæ, quæ ipsa tribus minima esse debet in altitudinem, & quoquouersus pedes septem. in ea singuli dextro, leuoq́; pariete aditus ad utranque cællam faciendi sunt, iuncti parieti, qui est intrantibus aduersus. Huic autem focus applicetur tam longus, ut nec impediat prædictos aditus, & ab eo fumus perueniat in utranque cællam. eæq́; longitudinis, & altitudinis duodenos pedes habeant, nec plus latitudinis, quàm media sublimitas. Diuidantur tabulatis, quæ supra se quaternos, & infra septenos liberos pedes habeant, quoniam ipsa singulos occupant. utraque tabulata gallinis seruire debent, & ea paruis ab oriente singulis illuminari fenestellis, quæ & ipsæ matutinum exitum præbeant auibus ad cohortem, nec minus uespertinum introitum, sed curandum erit, ut semper noctibus claudantur, quo tutius aues maneant. intra tabulata maiores fenestræ aperiantur. & eæ clatris muniantur, ne possint noxia irrepere animalia. sic tamen, ut illustria sint loca, quo commodius habitent, auiariusq́; subinde debet speculari aut incubantis, aut parturientis fœtus. nam etiam in ijs ipsis locis ita crassos parietes ædificare conuenit, ut excisa per ordinem gallinarum cubilia recipiant. in q̃bus aut oua edantur, aut excludantur pulli. hoc enim & salubrius, & elegantius est, quàm illud, quod quidam faciunt, ut palis in parietes uehementer actis, uimineos qualos superimponant. siue autem parietibus, ita, ut diximus, cauatis, aut qualis uimineis, præponẽda erũt ue=

stabula, per quae matrices ad cubilia uel pariendi, uel incubandi causa perueniant. neque enim debent ipsis nidis inuolare, ne dum adsiliunt, pedibus oua confringant. ascensus deinde auibus ad tabulata per utranq; cellam datur iunctis parieti modicis asserculis, qui paulum formatis gradibus asperantur, ne sint aduolantibus lubrici. sed ab cohorte forinsecus praedictis fenestellis scandulae similiter iniunguntur, quibus irrepant aues ad requiem nocturnam. maxime autem curabimus, ut & haec auiaria, & caetera, de quibus mox dicturi sumus, intrinsecus, & extrinsecus poliantur opere tectorio, ne ad aues feles habeāt, aut coluber accessum, & aeque noxiae prohibeantur pestes. tabulatis insistere dormientem auem non expedit, ne suo laedatur stercore, quod cum pedibus uncis adhaesit, podagram creat. ea pernicies ut euitetur, perticae dolantur in quadrum, ne teres leuitas earum supersilientem uolucrem non recipiat. conquadratae deinde foratis duobus aduersis parietibus induuntur, ita ut à tabulato pedalis altitudinis, & inter se bipedalis latitudinis spatio distent. haec erit cohortalis officinae dispositio. caeterum cohors ipsa, per quam uagantur, non tam stercore, quàm uligine careat. nam plurimum refert aquam non esse in ea nisi uno loco, quam bibant, eamq; mundissimam. nam stercorosa pituitam concitat. puram tamen seruare non possis, nisi clausam uasis in hunc usum fabricatis. sunt autem, qui aut aqua replentur, aut cibo plumbei canales, quos magis utiles esse ligneos, aut fictiles compertum est. hi superpositis operculis clauduntur, & à lateribus super mediam partem altitudinis per spatia palmaria modicis forantur cauis, ita ut auiū capita possint admittere. nā nisi operculis muniantur, quantuluncūq; aquae, uel ciborum inest, pedibus euertitur. sunt qui à superiore parte foramina ipsis operculis imponant. quod fieri non oportet. nam supsiliens auis proluuie uentris cibos, & aquam conspurcat.

De cibarijs gallinarum. Cap. IIII.

CIBARIA gallinis praebentur optima, pinsitum ordeum, & uicia, nec minus cicercula, tum etiam milium, aut panicū. sed haec ubi uilitas annonae permittit. ubi uero ea est carior excreta tritici minutae commode dantur. nam per se id frumentum, etiam quibus locis uillissimum est, non utiliter praebetur, quia obest auibus. potest etiam lolium decoctum obijci, nec minus furfures modice à farina excreti, qui si nihil habent farris, non sunt idonei, nec tātum appetuntur. Ieiunis cythisi folia, seminaq; maxime probantur, & sunt huic generi gratissima. neq; est ulla regio, in qua non possit huius arbusculae copia esse uel maxima.

xima. Vinacea quamuis tolerabiliter pascant, dari non debent, nisi quibus temporibus anni auis fœtus non edit. nam & partus raro, & oua faciunt exigua. Sed cum planè post autumnum cessant à fœtu, possunt hoc cibo sustineri. attamen quæcunque dabitur esca per cohortem uagantibus die incipiente, & iam in uesperum declinante bis diuidenda est, ut & mane non protinus à cubili latius euagentur, & ante crepusculum propter cibi spem temporius ad officinam redeãt, possitq; numerus capitum sæpius recognosci. nam uolatile pecus facile pastoris custodiam decipit. Siccus etiam puluis, & cinis ubicunq; cohortem porticus, uel tectum protegit, iuxta parietes reponendus est, ut sit, quo aues se perfundant. nam his rebus plumam, pinnasq; emundant. si modo credimus Ephesio Heracleto, qui ait sues cœno, cohortales aues puluere, uel cinere lauari. Gallina post primam emitti, & ante horam diei undecimam claudi debet. cuius uagæ cultus hic, quem diximus, erit. nec tamen alius clausæ, nisi quod ea non emittitur, sed intra ornithonem ter die pascitur maiore mensura. nam singulis capitibus quaterni cyathi diurna cibaria sunt, cum uagis terni, uel bini præbeantur. Habere etiam clausam oportet amplum uestibulum, quò prodeat, & ubi apricetur. idq; sit retibus munitum, ne aquila, uel accipiter inuolet. quas impensas, & curas nisi locis, quibus harum rerum uigent pretia, non expedit adhiberi. Antiquissima est autem cum in omnibus pecoribus, tum in hoc fides pastoris, qui nisi eam domino seruat, nullus ornithonis quæstus uincet impensas. De tutela satis dictum est. nunc reliquum ordinem prosequemur.

De seruandis, & supponendis ouis. Cap. V.

CONFECTA bruma parere ferè id genus auium consueuit. atque earum, quæ sunt fœcundissimæ, locis tepidioribus. circa Calendas Ianuarias oua edere incipiunt, frigidis autem regionibus eodem mense post Idus. Sed cibis idoneis fœcunditas earum elicienda est, quo maturius partum edant. Optime præbetur ad satietatem ordeum semicoctum. nam & maius facit ouorum incrementum, & frequentiores partus. Sed is cibus quasi condiendus est interiectis cythisi folijs, ac semine eiusdem, quæ utraque maxime putantur augere fœcunditatem auium. Modus autem cibariorũ sit, ut dixi, uagis binorũ cyathorum ordei, aliquid tamen admiscendum erit cythisi, uel si id non fuerit, uiciæ, aut milij. Curæ autem debebit esse custodi, cum parturient aues, ut habeant quammundissimis paleis constrata cubilia, eaq; subinde conuerrat, & alia stramenta quamrecentissima repo-

nat. nam pulicibus, aliisq; similibus animalibus replentur, quae secũ affert auis, cum ad idem cubile reuertitur. Assiduus autem debet esse custos, & speculari parientes, quod se facere gallinae testantur crebris singultibus interiecta uoce acuta. Obseruare itaque, dum edant oua, & confestim circumire oportebit cubilia, ut quae nata sunt recolligantur, notenturq; quae quoq; die sint edita, ut quamrecentissima supponantur glocientibus. sic enim rustici appellant aues eas, quae uolunt incubare. Caetera uel reponantur, uel aere mutentur. Aptissima porrò sunt ad excludendum recentissima quaeq;. Possunt tamen etiã requieta supponi, dum ne uetustiora sint, quàm dierum decem. Ferè autem, cum primũ partum consumauerint, gallinae incubare cupiunt ab Idibus Ianuariis, quod facere non omnibus permittendum est, quoniam quidem nouellae magis edendis, quàm excubandis ouis utiliores sunt. Inhibeturq; cupiditas incubandi pinnula per nares traiecta. Veteranas igitur aues ad hanc rem eligi oportebit, quae iam saepius id fecerint, moresq; earum maxime pernosci, quoniã aliae melius excubãt, aliae editos pullos comodius educant. At è contrario quaedam & sua, & aliena oua comminuunt, atque consumunt, quod facientem protinus submouere conueniet. Pulli autem duarum, aut trium auium exclusi, dum adhuc teneri sunt, ad unam, quae sit melior nutrix, transferri debent, sed primo quoq; die, dum mater suos, & alienos propter similitudinem dignoscere non potest. Veruntamen seruare oportet modum. neq; enim debet maior esse, quàm triginta capitum. negant enim hoc ampliorem gregem posse ab una nutriri. Numerus ouorum, quae subiiciuntur, impar obseruatur, nec semper idem. nam primo tempore, idest mense Ianuario quindecim, nec unquam plura subiici debẽt, Martio XIX. nec his pauciora, unum & uiginti Aprili, tota deinde aestate usq; in Calendas Octobris totidem. Postea superuacua est huius rei cura, quod frigoribus exclusi pulli plerunque intereant. Pleriq; tamen etiam ab aestiuo solstitio non putant bonam pullationem, quod ab eo tempore etiam si facilem educationem habent, iustum tamẽ non capiunt incrementum. Verum suburbanis locis, ubi à matre pulli non exiguis pretiis ueneunt, nec plerunque intereunt, probanda est aestiua educatio. Semper autem, cum supponuntur oua, consyderari debet, ut luna crescente à decima usque ad quintamdecimam id fiat. nam & ipsa suppositio per hos ferè dies est commodissima, & sic administrandum est, ut rursus cum excluduntur pulli, luna crescat, diebus quibus animantur oua, & in speciem uolucrum conformantur. Ter septenis opus est gallinaceo generi. At pauonino, et anserino paulo

amplius

amplius ter nouenis, quæ siquando fuerint supponenda gallinis, prius eas incubare decem diebus fœtibus alienigenis patiemur. Tum demũ sui generis quatuor oua, nec plura quàm quinq; fouenda recipient. Sed & hæc quammaxima. nam ex pusillis aues minutæ nascuntur. Cũ deinde quis uolet quàplurimos mares excludi, longissima quæq; & acutissima oua subijciet, et rursus cum fœminas, quàrotundissima. Supponẽdi autem consuetudo tradita est ab ijs, qui religiosius hæc administrant eiusmodi. Primum quàsecretissima cubilia eligunt, ne incubantes matrices ab alijs auibus inquietentur. deinde ante quàm eõsternant ea, diligenter emundãt, paleasq;, quas substraturi sunt, sulfure, & bitumine, atq; ardente teda perlustrant, & expiatas cubilibus inijciunt, ita factis concauatis nidis, ne ab aduolantibus, aut etiã desilientibus euoluta decidant oua. Plurimi etiam infra cubiliũ stramenta graminis aliquid, & ramulos lauri, nec minus allij capita cũ clauis ferreis subijciunt. quæ cuncta remedia creduntur esse aduersus tonitrua, quibus uitiantur oua, pulliq; semiformes interimuntur ante, quàm toti partibus suis consumẽtur. Seruat autem qui subijcit, ne singula oua in cubili manu componat, sed totum ouorum numerum in alueolũ ligneũ conferat. deinde uniuersum leniter in præparatũ nidũ transfundat. Incubantibus autem gallinis iuxta ponendus est cibus, ut saturæ studiosius nidis immorentur, ne'ue longius euagatæ refrigerent oua, quæ quamuis pedibus ipsæ conuertant, auiarius tamen, cum desilierint matres, circumire debet, ac manu uersare, ut æqualiter calore concepto facile animentur. Quin etiã siqua unguibus læsa, uel fracta sunt, ut remoueat. idq; cum fecerit, die undeuigesimo animaduertat, an pulli rostellis oua percuderint, & auscultetur, si pipiant. nam sæpe propter crassitudinem putaminum erumpere non queunt. Itaq; hærẽteis pullos manu eximere oportebit, et matri fouendos subijcere, idq; non amplius triduo facere. nam post unum & uigesimum diẽ silentia oua carent animalibus. eaq; remouenda sunt, ne incubans inani spe diutius detineatur effœta. Pullos autem non oportet singulos, ut quisque natus sit, tollere, sed uno die in cubili sinere cum matre, & aqua, ciboq; abstinere, dum omnes excludantur. Postero die, cum grex fuerit effœtus, hoc modo deponitur. Cribro uitiario, uel etiam loliario, qui iam fuerit in usu, pulli superponantur. deinde pulegij surculis fumigentur. ea res uidetur prohibere pituitam, quæ celerrime teneros interficit. Post hæc cauea cum matre claudendi sunt, & farre ordeaceo cum aqua incocto. uel adoreo farre uino resperso modice alendi. nam maxime cruditas uitanda

est, & ob hoc tertia die cauea cum matre continendi sunt, priusq́; quàm emittantur ad recentem cibum, singuli tentandi, ne quid hesterni habeant in gutture. nam si uacua non est ingluuies, cruditatem significat, abstineriq́; debent, dum concoquant. Longius autem non est permittendum teneris euagari, sed circa caueam continendi sunt, & farina ordeacea pascendi, dum corroborentur. Cauendumq́; ne à serpentibus adflentur, quarum odor tam pestilens est, ut interimat uniuersos. id uitatur sæpius incenso cornu ceruino, uel galbano, uel muliebri capillo. quorum omnium ferè nidoribus prædicta pestis submouetur. Sed & curandum erit, ut tepide habeantur. nam nec calorem, nec frigus sustinent. Optimumq́; est infra officinam clausos haberi cum matre, & post quadragesimum diem potestatem uagandi fieri. Sed primis quasi infantiæ diebus pertractandi sunt, plumulæq́; sub cauda clunibus detrahendæ, ne stercore coinquinatæ durescant, & naturalia præcludant. Quod quamuis caueatur, sæpe tamen euenit, ut aluus exitum non habeat. itaq; pinna pertunditur, & iter digestis cibis præbetur. Sed & iam ualidioribus factis, atque ipsis matribus etiam uitanda pituitæ pernicies erit. Quæ ne fiat, mundissimis uasis, & quam purissimam præbebimus aquam. nec minus gallinaria semper fumigabimus, & emundata stercore liberabimus. quod si tamen pestis peruaserit, sunt qui spicas allij tepido madefactas oleo faucibus inferant. Quidam hominis urina tepida rigant ora, & tandiu comprimunt, dum eas amaritudo cogat per nares emoliri pituitæ nauseam. Vua quoque, quam græci ἀγρίαν σταφυλὴν uocant, cum cibo mista prodest. Vel eadem pertrita, & cum aqua potui data. Atque hæc remedia mediocriter laborantibus adhibentur. nam si pituita circunuenit oculos, & iam cibos auis respuit, ferro rescinduntur genæ, & coacta sub oculis sanies omnis exprimitur. atq; ita paulum triti salis uulneribus infriatur. Id porrò uitium maxime nascitur cum frigore, & penuria cibi laborant aues. Item cum per æstatem consistens in cohortibus aqua potatur. item cũ ficus, aut uua immatura nec ad satietatem permissa est, quibus scilicet cibis abstinendæ sunt aues, eosq́; ut fastidiant efficit uua labrusca de uepribus immatura lecta, quæ cum farre triticeo minuto cocta obijcitur esurientibus, eiusq́; sapore offensæ aues, omnem aspernantur uuam. Similis ratio est etiam caprifici, quæ decocta cum cibo præbetur auibus, & ita fici fastidium creat. Mox quoq; sicut in cæteris pecoribus eligenda quæq; optima, & deteriora uendẽda. seruetur etiam in hoc genere, ut per autumni tempus omnibus annis, cum fructus earum cessat, nu-

merus

merus quoque minuatur. Summouebimus autem ueteres, id est quæ trimatum excesserunt. Item quæ aut parum fœcundæ, aut parum bonæ nutrices sunt, & præcipue quæ oua uel sua, uel aliena consumũt. Nec minus, quæ uelut mares cantare, atque etiam calcare cœperunt. Item serotini pulli, qui ab solstitio nati capere iustum incrementũ non potuerunt. In masculis autem non eadem ratio seruabitur, sed tandiu custodiemus generosos, quandiu fœminam implere potuerint. Nam rarior est in his auibus mariti bonitas. Eodem quoq; tempore cum parere desinent aues, id est ab Idibus Nouembris pretiosiores cibi subtrahendi sunt, & uinacea præbenda, quæ satis commode pascunt adiectis interdum tritici excrementis.

De Ouis. Cap. VI.

OVORVM quoq; longioris temporis custodia non aliena est huic curæ. quæ commode seruantur per hyemem, si paleis obruas, æstate si furfuribus. Quidam prius trito sale sex horis adoperiunt. deinde eluunt, atque ita paleis, aut furfuribus obruunt. nonnulli solida, multi etiam fresa faba coaggerant. Alij salibus integris adoperiunt. Alij muria tepefacta durant. sed omnis sal quemadmodum nõ patitur putrescere, ita minuit oua, nec sinit plena permanere, quæ res ementem deterret. Itaq; ne in muriam quidem qui dimittunt, integritatem ouorum conseruant.

De gallinis farciendis. Cap. VII.

PINGVEM quoque facere gallinam, quamuis fartoris, non rustici sit officium, tamen quia non ægre contingit, præcipiendum putaui. Locus ad hanc rem desyderatur calidus maxime, & minimi luminis, in quo singulæ caueis angustioribus, uel sportis inclusæ pendeãt aues, sed ita coarctatæ, ne uersari possint. Verum habeant ex utraq; parte foramina. Vnum, quo caput exeratur, alterum, quo cauda, clunesq;, ut & cibos capere possint, & eos digestos sic edere, ne stercore coinquinentur. Substernatur autem mundissima palea, uel molle fœnum, id est cordum. nam si dure cubant, non facile pinguescunt. Pluma omnis è capite, & sub alis, atque clunibus detergetur. Illic ne pediculum creet, hic ne stercore loca naturalia exulceret. Cibus autem præbetur ordeacea farina, quæ cum est aqua consperfa, & subacta, formantur offæ, quibus aues saginantur. Eæ tamen primis diebus dari parcius debent, dum plus concoquere consuescant. Nam cruditas uitanda est maxime, tantumq; præbẽdum, quantum digerere possint.

neq; ante recens admouenda est, quàm tentato gutture apparuerit nihil ueteris escæ remansisse. Cum deinde satiata est auis, paululum deposita cauea dimittitur, sed ita ne uagetur, sed potius, siqd est, quod eã stimulet, aut mordeat, rostro persequatur. Hæc enim ferè communis est cura farcientium. nam illi, qui uolunt non solũ opimas, sed etiã teneras aues efficere, mulsea recente aqua prædicti generis farinam conspergunt, & ita farciunt. nonnulli tribus aquæ partibus unam boni uini miscent, madefactoq; triticeo pane obesant auem, quæ prima luna (quoniam id quoq; custodiendũ est) saginari cœpta, uigesima pergliscit. Sed si fastidiet cibum, totidem diebus minuere oportebit, quot iam farturæ processerint. ita tamen, ne tempus omne opimandi quintam & uigesimam lunam superueniat. Antiquissimum est autem maximam quanq; auem lautioribus epulis destinare. sic enim digna merces sequitur operam, & impensam.

De palumbis, & columbis farciendis, & columbarijs constituendis. Cap. VIII.

HAC eadem ratione palũbos, columbosq; cællares pinguissimos facere contingit. neque est tamen in columbis farciendis tantus reditus, quantus in educandis. nam etiam horum possessio non abhorret à cura boni rustici. Sed id genus minore tutela pascitur longinquis regionibus, ubi liber egressus auibus permittitur, quoniã uel summis turribus, uel editissimis ædificijs assignatas sedes frequentant patentibus fenestris, per quas ad requirendos cibos euolitant. Duobus tamẽ, aut tribus mensibus accipiant condititia cibaria, cæteris se ipsas pascunt seminibus agrestibus. sed hoc suburbanis locis facere non possunt, quoniam intercipiuntur uarijs aucupum insidijs. itaque clausæ intra tectum pasci debent, nec in plano uillæ loco, nec in frigido, sed in edito fieri tabulatum oportet, quod aspiciat hybernum meridiem. Eiusq; parietes, ne iam dicta iteremus, ut in ornithone præcepimus, continuis cubilibus excauentur. uel si ita non competit, paxillis adactis tabulæ superponantur, quæ uel loculamenta, quibus nidificent aues, uel fictilia columbaria recipiant, præpositis uestibulis, per quæ ad cubilia perueniant. Totus autem locus, & ipsæ columbarum cællæ poliri debent albo tectorio, quoniam eo colore præcipue delectatur hoc genus auium. Nec minus extrinsecus leuigari parietes maxime circa fenestram, & ea sit ita posita, ut maiore parte hyberni diei solem admittat, habeatq; appositam satis amplam caueam retibus emunitam, quæ excludat accipitres, & recipiat egre-

dientes ad apricationem columbas. nec minus in agros emittant matrices, quæ ouis, uel pullis incubant, ne quasi graui perpetuæ custodiæ seruitio contristatæ senescant. nam cum paulum circa ædificia uolitauerint, exhilaratæ recreantur, & ad fœtus suos uegetiores redeunt, propter quos ne longius quidem euagari, aut fugere conantur. Vasa, quibus aqua præbeatur, similia esse debent gallinarijs, quæ colla bibentium admittant, & cupientes lauari, propter angustias non recipiant. nam id facere eas nec ouis nec pullis, quibus plerunque incubant, expedit. Cæterum cibos iuxta parietem conueniet spargi, quoniam ferè partes eæ columbarij carent stercore. Commodissima cibaria putantur uicia, uel eruum, tum etiam lenticula, miliumq́; & lolium, nec minus excreta tritica, & siqua sunt alia legumina, quibus etiam gallinæ aluntur. Locus autem subinde conuerri, & emundari debet. nam quanto est cultior, tanto lætior auis conspicitur, eáq; tam fastidiosa est, ut sæpe sedes suas perosa, si detur euolandi potestas, relinquat, quod frequenter in his regionibus, ubi liberos habent egressus, accidere solet. Id ne fiat uetus est Democriti præceptum. Genus accipitris tinunculũ uocant rustici, ferè in ædificijs nidos facit. Eius pulli singuli fictilibus ollis conduntur, stipantibusq́; opercula supponuntur, & gypso lita uasa in angulis columbarij suspenduntur. quæ res auibus amorem loci sic conciliat, ne unquam deserant. Seligendæ uero sunt ad educationem neque uetulæ, nec nimium nouellæ, sed corporis maximi. Curandumq́;, si fieri possit, ut pulli, quemadmodum exclusi sunt, nunquam separentur. nam ferè, si sic maritatæ sunt, plures educant fœtus. Sin aliter, certe nec alieni generis coniunguntur, ut alexandrinæ, & campanæ. minus enim impares suas diligunt, & ideo nec multum ineunt, nec sæpius fœtant. Plumæ color non semper, nec omnibus idem probatus est. atque ideo qui sit optimus, non facile dictu est. Albus, qui ubique uulgo conspicitur, à quibusdam non nimium laudatur, nec tamen uitari debet in ijs, quæ clauso continentur. nam in uagis maxime est improbandus, quod eum facillime speculatur accipiter. Fœcunditas autem, quamuis longe minor sit, quàm est gallinarum, maiorem tamen refert quæstum. nam & octies anno pullos educat, si est bona matrix, & pretijs eorum domini complent arcam, sicut eximius author M. Varro nobis affirmat, qui prodidit etiam illis seuerioribus suis temporibus paria singula, millibus singulis sextertiorum solita uenire. nam nostri pudet seculi,

si credere uolumus, inueniri qui quaternis millibus numũ binas aues mercentur. Quanquam uel hos magis tolerabiles putem, qui oblectamenta delitiarum possidendi, habendiq́; causa graui ære, & argento pensent, quàm illos, qui ponticum phasim, & scythica stagna mæotidis eluant. Iam nunc gangeticas, & ægyptias aues temulenter eructant. Potest tamen etiam in hoc auiario, sicut dictum est, sagina exerceri. nam siquæ steriles, aut sordidi coloris interueniunt, similiter ut gallinæ farciuntur. Pulli uero facilius sub matribus pinguescunt, si iã firmis, prius q̃ subuolent, paucas subtrahas pinnas, & obteras crura, ut uno loco quiescant, præbeasq́; copiosum cibũ parẽtibus, quo & se, & eos abundantius alant. Quidã leuiter obligant crura, quoniã si frãgantur, dolorẽ, & ex eo maciem fieri putent. sed nihil ista res pinguitudinis efficit. nam dum uincula exercere conantur, non conquiescunt, & hac quasi exercitatione corpori nihil adijciunt. Fracta crura non plus quàm bidui, aut summum tridui dolorem afferunt, & spem tollunt euagandi.

De alendis turturibus. Cap. IX.

TVRTVRVM educatio superuacua est, quoniam id genus in ornithone nec parit, nec excludit. A` uolatura ita ut capitur, farturæ destinatur. eaq́; leuiore cura, q̃ cæteræ aues saginatur. Verum non omnibus temporibus. Per hyemẽ, quãuis adhibeatur opera, difficulter gliscit. Et tamen, q͂a maior est turdi copia, pretium turturũ minuitur. Rursus æstate uel sua sponte, dummodo sit facultas cibi, pinguescit. nihil enim aliud, quàm obijcitur esca, sed præcipue miliũ, nec q͂a tritico uel alijs frumentis minus crassescant, uerũ q͂ semine huius maxime delectantur. Hyeme tamen offæ panis uino madefactæ, sicut etiã palumbos, celerius opimant, q̃ cæteri cibi. Receptacula non tanq̃ colũbis loculamenta, uel cællulæ cauatæ effi ciũtur, sed ad lineã mutili per parietem defixi, tegeticulas cannabinas accipiunt, prætentis retibus, q͂bus prohibeãtur uolare, quoniã si id faciant, corpori detrahunt. In his autem assidue pascuntur milio, aut tritico, sed ea semina dari nisi sicca non oportet. Satiatq́; semodius cibi in diebus singulis uicenos, & centenos turtures. Aqua semper recens, & quammundissima uasculis qualibus columbis, atq; gallinis præbetur. Tegeticulæq́; mundẽtur, ne stercus urat pedes, quod tamen et id ipsum diligenter reponi debet ad cultus agrorum, arborumq́;, sicut & omnium auium, præterquam nantium. Huius auis ætas ad saginam non tam uetus est idonea, quàm nouella. Itaq; circa messem, cum iam confirmata est pullities, eligitur.

De turdis

De turdis educandis. Cap. X.

TVRDIS maior opera, et impensa præbetur, qui omni quidem rure, sed salubrius in eo pascuntur, in quo capti sunt. nam difficulter in aliam regionem transferuntur, quia caueis clausi plurimi despondent. quod faciunt etiam cum eodem momento temporis à rete in auiaria coniecti sunt. itaq; ne id accidat, ueterani debent intermisceri, qui ab aucupibus in hunc usum nutriti, quasi allectores sint captiuorum, mœstitiamq́; eorum mitigent interuolando. Sic enim consuescent & aquam, & cibos appetere feri, si mansuetos id facere uiderint. locum æque munitum, & apricum, quàm columbi desyderant, sed in eo trāsuersæ perticæ perforatis parietibus aduersis aptantur, quibus insideant, cum satiati cibo requiescere uolunt. eæ perticæ non altius à terra debent subleuari, quàm hominis statura patiatur, ut à stante contingi possint. cibi ponuntur ferè partibus his ornithonis, quæ super se perticas non habent, quo mundiores permaneant. semper autem arida ficus diligenter pinsita, et permista polline, præberi debet, tam large quidem, ut supersit. hanc quidā mandunt, & ita obijciunt. sed istud in maiore numero facere uix expedit, quia nec paruo conducuntur, qui mandant, & ab ijs ipsis aliquantum propter iucunditatē consumitur. multi uarietatem ciborum, ne unum fastidiant, præbendam putant. ea est cum obijciuntur myrti, & lentisci semina. item oleastri, et ederaceæ bacæ, nec minus arbuti. Ferè enim etiam in agris ab eiusmodi uolucribus hæc appetuntur, quæ in auiarijs quoq; desidentium detergent fastidia, faciuntq́; auidiorem uolaturam, quod maxime expedit. nam largiore cibo celerius pinguescit, semper tamen etiam canaliculi milio repleti apponuntur, quæ est firmissima esca. nam illa, quæ supra diximus, pulmentariorum uice dantur. uasa quibus recens, & munda præbeatur aqua, non dissimilia sint gallinarijs. hac impensa, curaq́; M. Terentius ternis sæpe denarijs singulos emptitatos esse significat auorum temporibus, quibus qui triumphabant, populo dabant epulum. at nunc ætatis nostræ luxuries quotidiana fecit hæc pretia. propter quæ ne rusticis quidem contemnendus sit hic reditus. atq; ea genera, quæ intra septa uillæ cibantur, ferè persecuti sumus, nunc de his dicendum est, quibus etiam exitus ad agrestia pabula dantur.

De pauonibus educandis. Cap. XI.

PAVONVM Educatio magis urbani patrisfamiliæ, quàm tetrici rustici curam poscit. sed ne hæc tamen aliena est agricolæ

captantis undique uoluptates acquirere, quibus solitudines ruris eblandiantur. Harum autem decor auium etiam exteros, nedum dominos oblectat. itaque genus alitum nemorosis, & paruulis insulis, quales obiacent Italiae, facillime continetur. nam quoniam nec sublimiter potest, nec per longa spatia uolitare, tum etiam quia furis, ac noxiorum animalium rapinae metus non est, sine custode tutò uagatur, maiorem'q; pabuli partem sibi acquirit. foeminae quidem sua sponte tanquam seruitio liberatae studiosius pullos enutriunt. nec curator aliud facere debet, quàm ut diei certo tempore signo dato, iuxta uillam gregem conuocet, & exiguum ordei concurrentibus obijciat, ut nec auis esuriat, & numerus aduenientium recognoscatur. sed huius possessionis rara conditio est, quare mediterraneis locis maior adhibenda cura est. ea'q; sic administretur. herbidus, syluestris'q; ager planus sublimi clauditur maceria, cuius tribus lateribus porticus applicantur. & in quarto duae cellae, ut sit altera custodis habitatio, atque altera stabulum pauonum. sub porticibus deinde per ordinem fiunt arundinea septa in modum cauearum, qualia columbarij tectis superponuntur. ea septa distinguntur uelut clatris intercurrẽtibus calamis, ita ut ab utroque latere singulos aditus habeant. Stabulum autem carere debet uligine, cuius in solo per ordinem figuntur breues paxilli, eorum'q; partes summae lingulas edolatas habent, quae transuersis foratis perticis inducantur. hae porrò quadratae perticae esse debent, quae paxillis superponuntur, ut auem recipiant adsilientem. sed iccirco sunt exemptiles, ut cum res exigit, à paxillis deductae liberum aditum conuerrentibus stabulum praebeant. hoc genus auium, cum trimatum expleuit, optime progenerat. siquidem tenerior aetas aut sterilis, aut parum foecunda est. Masculus pauo gallinaceam salacitatem habet, atque ideo quinque foeminas desyderat. nam si unam, uel alteram foetam saepius compressit, uix dum concepta in aluo uitiat oua, nec ad partum sinit perduci, quoniam immatura genitalibus locis excidunt. ultima parte hyemis concitantibus libidinem cibis utriusque sexus accendenda uenus est. maxime facit ad hanc rem, si fauilla leui torreas fabam, tepidam'q; des ieiunis quinto quoque die. nec tamen excedas modum sex cyathorum in singulas aues. haec cibaria non omnibus promiscue spargenda sunt, sed in singulis septis, quae arundinibus intexi oportere proposueram, portione seruata quinque foeminarum, & unius maris ponenda sunt cibaria, nec minus aqua, quae sit idonea potui. quod ubi factum est, mares sine rixa deducuntur in sua quisque septa cum foeminis, et aequaliter uniuersus grex pascatur.

nam etiam in hoc genere pugnaces inueniuntur masculi, qui & à cibo, & à coitu prohibent minus ualidos, nisi sint hac ratione separati. Ferè autem locis apricis ineundi cupiditas exercet mares, cum fauonij spirare cœperunt. id est tempus ab idibus Februarijs ante Martium mensem. Signa sunt extimulatæ libidinis, cum semetipsum ueluti mirantem caudæ gemmantibus pinnis protegit. id'q; cum facit, rotare dicitur. Post admissuræ tempus confestim matrices custodiendæ sunt, ne alibi quàm in stabulo fœtus edant, sæpius'q; digitis loca fœminarum tentanda sunt. nam in promptu gerunt oua, quibus iam partus appropinquat. itaque includendæ sunt enitentes, ne extra clausum fœtum edant. maximé'q; temporibus ijs, qbus parturiunt, pluribus stramentis exaggerrandum est auiarium, quo tutius integri fœtus excipiantur. nam ferè pauones, cum ad nocturnam requiem uenerũt, prædictis perticis insistentes, enituntur oua, quæ quo propius, ac mollius deciderint, illibatam seruant integritatem. quotidie ergo diligenter mane temporibus fœturæ stabula circumeunda erunt, & iacẽtia oua colligenda. quæ quanto recentiora gallinis subiecta sunt, tanto commodius excluduntur. id'q; fieri maxime patrisfamilias ratione conducit. nam fœminæ pauones, quæ non incubant, ter anno ferè partus edũt, at quæ fouent oua, totum tempus fœcunditatis aut excludendis, aut etiam educandis pullis consumunt. Primus est partus quinque ferè ouorum. Secundus quatuor. Tertius aut trium, aut duorum. neq; est quod committatur, ut rhodiæ aues pauoninis incubent, quæ ne suos quidem fœtus commode nutriunt, sed ueteres maxime quæq; gallinæ uernaculi generis eligantur. eæ'q; nouem diebus à primo lunæ incremento, nouenis ouis incubent, sint'q; ex his quinque pauonina, & cætera gallinacei generis. Decimo deinceps die omnia gallinacea subtrahantur. & totidem recentia eiusdem generis supponantur, ut trigesima luna, quæ est ferè noua, cum pauoninis excludantur. Sed custodis cura non effugiat obseruare desilientem matricem, sæpius'q; ad cubile peruenire, & pauonina oua, quæ propter magnitudinem difficilius à gallina mouentur, uersare manu. id'q; quo diligentius faciat, una pars ouorum notanda est atramento, quod signum habebit auiarius an à gallina conuersa sint. Sed, ut dixi, meminerimus cohortales quammaximas ad hanc rem præparari, quæ si mediocris habitus sunt, non debent amplius quàm terna pauonina, & sena generis sui fouere. cum deinde fecerit pullos ad aliam nutricem gallinacei debebunt transferri, & subinde qui nati fuerint pauonini ad unam cõgregari, donec quinque & uiginti capitum grex efficiatur. Sed cum

erunt editi pulli, similiter ut gallinacei primo die non amoueantur, postero die cum educatrice transferantur in caueam. primisq; diebus alantur ordeaceo farre uino resperso. nec minus ex quolibet frumento cocta pulticula, et refrigerata. post paucos deinde dies huic cibo adijciundum erit concisum porrum tarentinum, & caseus mollis uehemẽter expressus. nam serum nocere pullis manifestum est. Locustæ quoq; pedibus ademptis utiles cibandis pullis habentur, atque ijs pasci debent usque ad sextum mensem. postmodum satis est ordeum de manu præbere. Possunt autem post quintum, & trigesimum diem quàm nati sunt, etiam in agro satis tutò educi, sequturq; grex uelut matrem gallinam singultientem. ea cauea clausa fertur in agrum à pastore, & emissa ligato pede longa linea gallina custoditur, ad quam circumuolant pulli, qui cum ad satietatem pasti sunt, reducuntur in uillam persequentes, ut dixi, nutricis singultus. satis autem conuenit inter authores non debere alias gallinas, quæ pullos sui generis educant, in eodem loco pasci. nam cum conspexerunt pauoninam prolem, suos pullos diligere desinunt, & immaturos relinquunt, perosæ uidelicet, quod nec magnitudine, nec specie pauoni pares sint. uitia quæ gallinaceo generi nocere solent, eadẽ has aues infestant. sed nec remedia tradũtur alia, quàm quæ gallinaceis adhibentur. nam & pituita, & cruditas, & si quæ aliæ sunt pestes, ijsdem remedijs, quæ præposuimus, prohibentur. Septimum deinde mensem cum excesserunt, in stabulo cum cæteris ad nocturnam requiem debent includi. sed erit curandum, ne humi maneant. nam qui sic cubitant, tollendi sunt, & supra perticas imponendi, ne frigore laborent.

De numidicarum, & rusticarum gallinarum educatione. Cap. XII.

NVMIDICARVM eadem est ferè, quæ pauonum educatio. cæterum syluestres gallinæ, quæ rusticæ appellantur, in seruitute non foetant. & ideo nihil de his præcipimus, nisi ut cibus ad satietatẽ præbeatur, quo sint conuiuiorum epulis aptiores.

De auibus, quas græci ἀμφίβια, latini duplicis uitæ appellant. Cap. XIII.

VENIO Nunc ad eas aues, quas græci uocant ἀμφίβια, quæ non tantum terrestria, sed aquatilia quoq; desyderant pabula. nec magis humo, quàm stagno consueuerunt. eiusq; generis anser præcipue rusticis gratus est, qđ nec maximam curã poscat, & solertiorẽ custo-

diam præbet, quam canis. nam clangore prodit insidiantem, sicut etiam memoria tradidit in obsidione capitolij, cum aduētu Gallorum uociferatus est, canibus silentibus. is autem non ubique haberi potest, ut existimat uerissime Celsus, qui sic ait. anser neq; sine aqua, nec sine multa herba facile sustinetur, neque utilis est locis consitis, quia quicqd tenerum contingere potest, carpit. Sic ubi uero flumen, aut lacus est, herbæq; copia, nec nimis iuxta satæ fruges, id quoque genus nutriendum est, quod etiam nos facere censemus, non quia magni sit fructus, sed q̃a minimi oneris. attamen præstat ex se pullos, atque plumam, quam, nō ut in ouibus lanam semel demetere, sed bis anno, uere, & autumno uellere licet. atque ob has quidem causas, si permittit locorum conditio, uel paucos utique oportet educare, singulisq; maribus ternas fœminas destinare. nam propter grauitatem plureis inire nō possunt. quinetiam intra cohortem, ut protecti sint secretis angulis haras facere oportet, in quibus cubitent, & fœtus edant.

De anseribus educandis, & anserario constituendo. Cap. XIIII.

QVI VERO greges nantium possidere student, chenobosci̇a cōstituant, quæ tum demum uigebunt, si fuerint ordinata ratione tali. Cohors ab omni cætero pecore secreta clauditur alta nouem pedum, maceria, porticibusq; circundata ita, ut in aliqua parte sit cella custodis. sub porticibus deinde quadratæ haræ cæmentis, uel etiam laterculis extruuntur. quas singulas satis est habere quoquouersus pedes ternos, & aditus singulos firmis ostiolis munitos, quia per fœturam diligenter claudi debent, & extra uillam. deinde non longe ab ædificio si est stagnum, uel flumen, alia non quæratur aqua. sin aliter, lacus, piscinaq; manu fiant, ut sint quibus inurinare possint aues. nam sine isto præsidio non magis, quàm sine terreno recte uiuere queunt. Palustris quoque sed herbidus ager destinetur, atq; alia pabula conserantur, ut uicia, trifolium, fœnum græcum, sed præcipue genus intubi, q̃d σέριν græci appellant. Lactucæ quoq; in hunc usum semina uel maxime serenda sunt, quoniam & mollissimum est olus, & libentissime ab his auibus appetitur. Tum etiam pullis utilissima est esca. hæc cum præparata sunt, curandum est, ut mares, fœminæq; quamamplissimi corporis, & albi coloris eligantur. nam est aliud genus uarium, quod à fero mitigatum domesticum factum est. id neque æque fœcundum est, nec tam pretiosum, propter quod minime nutriendum est. Anseribus admittendis tempus aptissimum est à bruma, mox ad pariendum, & ad incubandum à Calen. Martij usq; ad solstitium, q̃d

fit ultima parte mensis Iunij. Ineunt autem non, ut priores aues, de quibus diximus, insistentes humi. nam ferè in flumine, aut piscinis id faciunt. singulæq; ter anno pariunt, si prohibeantur fœtus suos excludere, quod magis expedit, quàm quod ipsæ suos fouent. nam & à gallinis melius enutriuntur, & longe maior grex efficitur. pariunt autem singulis fœtibus oua, primo quina, sequẽti quaterna, nouissimo terna. quem partum nonnulli permittunt ipsis matribus educare, quia reliquo tempore anni uacaturæ sunt à fœtu. Minime autem concedendum est fœminis extra septum parere, sed cum uidebuntur sedẽ quærere, comprimendæ sunt, atque tentandæ. nam si appropinquant partus, digito tanguntur oua, quæ sunt in prima parte locorum genitaliũ. quam ob rem perduci ad haram debent, includiq́; ut fœtum edãt. idq́; singulis semel fecisse satis est, quoniam una quæq; recurrit eodem, ubi primo peperit. sed nouissimo fœtu cum uolumus ipsas incubare, notandi erunt uniuscuiusque partus, ut suis matribus subijciantur, quoniam negatur anser aliena excudere oua, nisi subiecta sua quoq; habuerit. Supponuntur autem gallinis huius generis oua, sicut pauonina plurima quinque, paucissima tria. ipsis autem anseribus paucissima VII. plurima XV. Sed custodiri debet, ut ouis subijciantur radices urticarum, quo quasi remedio medicantur, ne noceri possit excussis anserculis, quos enecant urticæ, si teneros pupugerint. pullis autem formandis, excudendisq́; triginta diebus opus est, cum sunt frigora. nam tepidis quinque & uiginti satis est. Sæpius tamen anser trigesimo die nascitur, atq; is dum exiguus est. decẽ primis diebus pascitur in hara clausus cum matre. postea cum serenitas permittit, producitur in prata, & ad piscinas. cauendumq́; est, ne aut aculeis urticæ compungatur, aut esuriens mittatur in pascuum, sed ante concisis intubis, uel lactucæ folijs saturetur. nam si adhuc parum firmus, & indigens ciborum peruenit in pascuum, fruticibus, aut solidioribus herbis obluctatur ita pertinaciter, ut collum abrumpat. milium quoque, aut etiam triticum mistum cum aqua recte præbetur, atque ubi se paulum confirmauit, in gregem coæqualium compellitur, & ordeo alitur. quod & matricibus præbere non inutile est. Pullos autem nõ expedit plures in singulas haras, quàm uicenos adijci, nec rursus omnino cum maioribus includi, quoniam ualidior enecat infirmum. Cællas, in qbus incubitant, siccissimas esse oportet, substratasq́; habere paleas, uel si eæ non sunt, gratissimum quodq; fœnum. cætera eadem, quæ in alijs generibus pullorum seruanda sunt, ne coluber, ne uipera, felesq́;, aut etiam mustella possit aspirare. quæ ferè pernices ad internetionem pro

sternunt teneros. sunt qui ordeum maceratum incubătibus apponăt, nec patiantur matrices sæpius nidum relinquere. deinde pullis exclusis primis quinq; diebus polentam, uel maceratum far, sicut pauonibus obijciunt. Nonnulli etiam uiride nasturtium confectum minutatim cum aqua præbent, ea'q; eis est esca iucundissima. mox ubi quatuor mensium sunt, farturæ maximus quisq; destinatur, quoniam tenera ætas præcipue habetur ad hanc rem aptissima. & est facilis harum auium sagina. nam præter polentam, et pollinem ter die nihil sane` aliud dari necesse est, dummodo large bibendi potestas fiat. ne uagandi facultas detur. sint'q; calido, et tenebroso loco. quæ res ad creandas adipes multum conferunt. hoc modo duobus mensibus pinguescunt, & ea propter etiam tenerrima pullities sæpe. XL. diebus redditur opima.

De anatibus, querquedulis, & similibus. Cap. XV.

NEOSSO tropheii cura similis, sed maior impensa est, nă clausæ pascuntur anates, querquedulæ, boschides, phalerides, similes'q; uolucres, quæ stagna, et paludes rimantur. locus planus eligitur, is'q; munitur sublimiter pedum qndecim maceria. deinde clatris superpositis, uel grandi macula retibus contegitur, ne aut euolădi sit potestas domesticis auibus, aut aqlis, uel accipitribus inuolandi. Sed ea tota maceries opere tectorio leuigatur extra, intra'q;, ne feles, aut uipera perrepat. media deinde parte neossotropheii lacus defoditur in duos pedes altitudinis, spatium'q; longitudini datur, & latitudini quantum loci conditio permittit. Ora lacus ne corrumpantur uiolentia restagnătis undæ, quæ semper interfluere debet, opere signino consternuntur. ea'q; nō in gradus oportet erigi, sed paulatim cliuo subsidere, ut tanquam è litore descendatur in aquam. Solum autem stagni per circuitum, quod sit instar modi totius duarum partium lapidibus inculcatis, ac tectorio muniendum est, ne possit herbas euomere, præbeat'q; nantibus aquæ puram superficiem. Media rursus terrena pars esse debet, ut colocasijs conseratur, alijs'q; familiaribus aquæ uiridibus, quæ inopacant auium receptacula. sunt enim quibus cordi est uel in syluulis tamaricum, aut sirporum frutetis immorari. nec ob hanc tamen causam totus locus syluulis occupetur, sed ut dixi, per circuitum uacet, ut sine impedimento, cum apricitate diei gestiunt aues, nandi uelocitate concertent. nam quemadmodum desyderant esse ubi irrepant, & ubi delitescentibus fluuiaticis animalibus insidientur, ita offenduntur, si non sunt libera spatia, qua permeent extra lacum. deinde p uicenos undique pedes gramine ripæ uestiantur. sint'q; post hunc

agri modum circa maceriam, lapide fabricata, et expolita tectorijs pedalia in quadratum cubilia, quibus nidificent aues. eáq; contegantur interstitis buxeis, aut myrteis fruticibus, qui nō excedant altitudinem parietum. statim deíde perpetuus canaliculus humi depressus construatur, per quem quotidie misti cum aqua cibi decurrant, sic enim pabulatur id genus auium. gratissima est & esca terrestris leguminis panicum, & milium, nec non & ordeum, sed ubi copia est, etiam glans, ac uinacea praebeantur. Aquatilibus autem cibis, si sit facultas, datur cammarus, & riualis allecula, uel siqua sunt incremēti parui fluuiorum animalia. tempora concubitus, eadémq; caeteri syluestres alites obseruant Martij, sequentisq; mensis, per quos festucae, surculíq; in auiarijs passim spargendi sunt, ut colligere possint aues, quibus nidos construant. sed antiquissimum est, cum quis νεοσσοτροφεῖον constituere uolet, ut praedictarum auium circa paludes, in quibus plerunq; foetant, oua colligat, et cohortalibus gallinis subijciat. sic enim exclusi, educatíq; pulli deponunt ingenia syluestria, clausíq; uiuarijs haud dubitanter progenerant. nam si modo captas aues, quae consueuere libero uictu, custodiae tradere uelis, parere cunctantur in seruitute. Sed de tutela nantium uolucrum satis dictum est.

De piscinis, & piscibus alendis. Cap. XVI.

VERVM opportune, dum meminimus aquatilium animalium, ad curam perueniemus piscium, quorum reditum quamuis alienissimum agricultoribus putem (quid enim tam contrarium excogitare queam, quàm terrenum fluido) tamen non omittam, nam & harum studia rerum maiores nostri celebrauerunt, adeo quidem, ut etiā dulcibus aquis marinos clauderent pisces, atque eadem cura mugilem, scarumq; nutrirent, qua nunc murena, & lupus educatur. Magni enim aestimabat uetus illa Romuli, & Numae rustica progenies, si urbanae uitae comparetur uillatica, nulla parte copiarum deficí. quamobrē non solum piscinas, quas ipsi construxerant, frequentabant, sed etiam quos rerum natura lacus fecerat, conuectis marinis seminibus replebant. inde uelinus, inde etiam sabatinus, & item uulsinensis, & ciminus lupos, auratásq; procreauerunt, ac siqua sint alia piscium genera dulcis undae tolerantia. mox istam curam sequens aetas aboleuit, et lautitiae locupletum maria ipsa, Neptunumq; clauserunt. et iam cum auorum memoria circūfertur M. Philippi (uelut urbanissimum, quod erat luxuriosissimum) factum, atque dictum. nam is forte cassini, cum apud hospitem coenaret, appositúmq; e uiano flumine lupum degu-

stasset,

staſſet, atque expuiſſet, improbum factum dicto proſecutus. Peream inquit, niſi piſcem putaui. Hoc igitur periurium multorum ſubtiliorē fecit gulam, doctaq;, & erudita palata faſtidire docuit fluuialem lupum niſi quem Tyberis aduerſo torrente defatigaſſet. Itaq; Terentius Varro, Nullus eſt inquit hoc ſeculo nebulo, ac rhynthon, qui non iam dicat, nihil ſua intereſſe, utrum eiuſmodi piſcibus, an ranis frequens habeat uiuarium. Attamen iiſdem temporibus, quibus hanc memorabat Varro luxuriem, maxime laudabatur ſeueritas Catonis, qui nihilo minus & ipſe tutor Luculli grandi ære ſeſtertium millium quadringentorum piſcinas pupilli ſui uenditabat. Iā enim celebres erant delitiæ popinales, cum ab mari deferrentur uiuaria, quorum ſtudioſiſſimi, uelut ante deuictarū gentiū Numantinus, & Iſauricus, ita Sergius Orata, & Licinius Murena captorum piſciū lætabantur uocabulis. Sed quoniam ſic mores obcalluere, non ut hæc uſitata, uerum ut maxime laudabilia, & honeſta iudicarentur. Nos quoque, ne uideamur tot iam ſeculorum ſeri caſtigatores, hunc etiam quæſtum uillaticum patrisfamilias demonſtrabimus, qui ſiue inſulas, ſiue maritimos agros mercatus, propter exilitatem ſoli, quæ plerunque litori uicina eſt, fructus terræ præcipere non poterit, ex mari reditum conſtituat. Huius autem rei quaſi primordiū eſt naturam loci contemplari, quo piſcinas facere conſtitueris. non enim omnibus litoribus omne genus piſciū haberi poteſt. Limoſa regio planum educat piſcem, uelut ſoleā, rhombum, paſſerem. Eadem quoq; maxime idonea eſt conchyliis, muricibus, et oſtreis, purpurarumq; tum concharū pectunculis, balanis, uel ſphondilis. At arenoſi gurgites planos qdem non peſſime, ſed pelagios melius paſcunt, ut auratas, ac dentices, punicasq;, et indigenas, umbrasue, uerum conchyliis minus apti. Rurſus optime ſaxoſum mare nominis ſui piſces nutrit, qui ſcilicet, quod in petris ſtabulentur, ſaxatiles dicti ſunt, ut merulæ, turdiq;, nec minus melanuri. Atque ut litorum, ſic & fretorum differentias noſſe oportet, ne nos alienigeni piſces decipiant. non enim omni mari poteſt omnis eſſe, ut helops, qui pamphilio profundo, nec alio paſcitur, ut athlantico faber, qui & in noſtro gadiū municipio generoſiſſimis piſcibus adnumeratur, eumq; priſca conſuetudine Zeum appellamus, ut Scaurus, qui totius Aſiæ, Græciæq; litoribus Sicilia tenus frequentiſſimus exit, nunquā in liguſticum, nec per Gallias enauit ad hibericū mare. Itaq; ne ſi capti quidem perferantur in noſtra uiuaria, diuturni queant poſſideri. Sola ex pretioſis piſcibus murena, quamuis thyrſenſis, carpathiiq; pelagi, quod eſt ultimum, uernacula, quouis hoſpes freto peregrinum mare

sustinet. Sed iam de situ piscinarum dicendum est.

De positione piscinæ. Cap. XVII.

STAGNVM censemus eximie optimum, quod sic positum est, ut insequens maris unda priorem submoueat, nec intra conseptum sinat remanere ueterem. nanque id simillimum est pelago, quod agitatum uentis assidue renouatur, nec concalescere potest. quoniam gelidum ab imo fluctum reuoluit in partem superiorem. Id autem stagnum uel exciditur in petra, cuius rarissima est occasio, uel in litore construitur opere signino. sed utcunque fabricatum est, si semper influente gurgite riget, habere debet specus iuxta solum. Eorum'q; alios simplices, & rectos, quò secedant squamosi greges, alios in cochleam retortos, nec nimis spatiosos, in quibus murenæ delitescant. Quanquam nonnullis commisceri eas cum alterius notæ piscibus non placet, quia si rabie uexantur, quod huic generi uelut canino solet accidere, sæuissime persequuntur squamosos, plurimos'q; mandendo consumunt. Itinera'q;, si loci natura permittit, omni lateri piscinæ dari conuenit. Facilius enim uetus submouetur unda, cum quacunque parte fluctus urget, per aduersam patet exitus. Hos autem meatus fieri censemus per imam consepti partem. si loci situs ita competit, ut in solo piscinæ posita libella septem pedibus sublimius esse maris æquor ostendat, nam piscibus stagni hæc in altitudinem gurgitis mensura abunde est. nec dubium, quin quanto magis imo mari uenit unda, tanto sit frigidior, quod est aptissimum nantibus. Sin autem locus, ubi uiuarium constituere censemus, pari libra cum æquore maris est, in pedes nouem defodiatur piscina, & infra duos à summa parte cuniculis riui perducantur, curandum'q; est, ut quamlargissime ueniant, quoniam modus ille aquæ iacentis infra libram maris non aliter exprimitur, quàm si maior recentis freti uis incesserit. Multi putant in eiusmodi stagnis longos piscibus recessus, & flexuosos in lateribus specus esse fabricandos, quo sint opaciores æstuantibus latebræ. Sed, si recens mare non semper stagnum permeat, id facere contrarium est. nam eiusmodi receptacula nec facile nouas admittunt aquas, nec nisi difficulter ueteres emittunt. plus'q; nocet putris unda, quàm prodest opacitas. Debent tamen similes uelut cellæ parietibus excauari, ut sint, quæ protegant refugientes ardorem solis, & nihilo minus facile, quam conceperint aquam, remittant. Verum meminisse oportebit, ut riuis, per quos exundat piscina, præfigantur ænei foraminibus exiguis cancelli, quibus impediatur fuga piscium. Si uero laxitas permittit, è litore

scopulos,

scopulos, qui præcipue herbis algæ uestiuntur, non erit alienum per stagni spatia disponere, & quantum comminisci ualet hominis ingenium, repræsentare faciem ueri maris, ut clausi quamminime custodiam sentiant. hac ratione stabulis ordinatis aquatile pecus inducemus. Sitq; nobis antiquissimum meminisse etiam in fluuiatili negotio quod in terreno præcipitur, & quid quæque ferat regio. neque enim si uelimus, ut in mari nonnunquam conspeximus, in uiuario multitudinem mulorum pascere queamus, cum sit mollissimum genus, et seruitutis indignantissimum. Raro itaque unus, aut alter de multis millibus claustra patitur. At contra frequenter animaduertimus intra septa pelagicos greges inertis mugilis, & rapacis lupi. Quare, ut proposueram, qualitatem litoris nostri contemplemur, si uitemus scopulos, an probemus. Turdi complura genera, merulasq;, & auidas mustellas, tum etiam sine macula (nam sunt & uarij) lupos includemus. Item flutas, quæ maxime probantur, murenas, et siquæ sunt aliæ saxatilis notæ, quarum pretia uigent. nam uile ne captare quidem ne dum alere conduat. Possunt ista eadem genera etiam litoris arenosi, stagnis contineri. nam quæ limo, cœnoq; lutescunt, ut ante iam dixi, conchylijs magis, & iacentibus apta sunt animalibus. Neque est eadem lacus positio, quæ recipit cubantes. atque eadem præbentur cibaria, & prostratis piscibus, & erectis. nanque soleis, ac rhombis, & simillimis animalibus. Humilis in duos pedes piscina deprimitur in ea parte litoris, quæ profluo recessu nunquam destituitur. Spissi deinde clatri marginibus infiguntur, qui super aquã semper emineãt, etiam cum maris æstus intumuerit. Mox præiaciuntur in gyrum moles, ita ut complectantur sinu suo, nec tamen excedant stagni medũ. Sic enim & maris atrocitas obiectu crepidinis frangitur, & in tranquillo consistens piscis sedibus suis non exturbatur, neque ipsum uiuarium repletur algarum congerie, quam tempestatibus eructat pelagi uiolẽtia. Oportebit autem nõnullis locis moles intercidi more Mæãdri. paruis sed angustis itineribus, quæ quantalibet hyemis sæuitia mare sine fluctu transmittat. Hinc esca iacentium mollior esse debet quàm saxatilium. Nam quia dentibus carent, aut lambunt cibos, aut integros hauriunt, mandere quidem non possunt. itaque præberi conuenit tabentes halecülas, & salibus exesam chalcidem, putremq; sardiniam, nec minus scaurorum branchias, uel quicquid intestini pelamis, aut lacertus gerit. Tum scombri, charchariq;, & elacatæ uentriculos, & ne per singula enumerem, salsamentorum omniũ purgamenta, quæ cætariorum officinis euerruntur. Nos autem plura

nominauimus genera, non quia cuncta cunctis litoribus exeunt, sed ut ex his aliqua, quorum erit facultas, præbeamus. Facit etiam ex pomis uiridibus adaperta ficus. Et nuces digitis infractæ sunt dandæ, nec minus elixum molle sorbum, quiq; sunt cibi sorbilibus proximi, ut mulctra, recens caseus, si loci conditio, uel lactis annona permittit. nulla tamen æque, quàm prædictæ salsuræ pabula commode dantur, quoniam odorata sunt. omnis enim iacens piscis magis naribus escam, quàm oculis uestigat. nã dum supinus semper cubat, sublimius aspectat, & ea, quæ in plano sunt dextra, leuáq; non facile peruidet. Itaque cum salsamenta obiecta sunt, eorum sequens odorẽ peruenit ad cibos. Cæteri autem saxatiles, aut pelagici satis ex his, sed ex recentibus melius pascuntur. nam & halecula modo capta, & cammarus, exiguusq; gobio, & quisquis deniq; est incrementi minuti piscis maiorem alit. Siquando tamen hyemis sæuitia non patitur eius generis escam dari, uel sordidi panis offæ, uel siqua sunt temporis poma concisa præbentur. Ficus quidem arida semper obijcitur, eximia si sit (ut Bæticæ, Numidiæq; regionum) larga. Cæterum illud committi non debet, quod multi faciunt, ut nihil præbeant, quia semetipsos etiã diu clausi tolerare possint, nam nisi piscis domini cibarijs saginatur, cum ad piscatorium forum perlatus est, macies indicat eum non esse libero mari captum, sed de custodia elatum, propter quod plurimum pretio detrahitur. Atque hæc uillaticæ pastio finem præsenti disputationi faciat, ne immodico uolumine lector fatigetur. Redibimus autem sequenti exordio ad curam syluestriũ pecorum, cultumq; apum.

LVCII IVNII MODERATI COLVMELLAE DE RE RVSTICA LIBER NONVS.

VENIO nunc ad tutelam pecudum syluestrium, & apium educationem, quas & ipsas Publi Siluine uillaticas pastiones iure dixerim. Siquidem mos antiquus lepusculis, capreisq;, ac similibus feris iuxta uillam plerunque subiecta dominicis habitationibus ponebat uiuaria, ut & conspectu suo clausa uenatio possidentis oblectaret oculos, & cum exegisset usus epularum, uelut è cella promerentur. Apibus quoque dabantur sedes adhuc nostra memoria, uel in ipsis uillæ parietibus excisis,

uel in protectis

uel in protectis porticibus, ac pomarijs. Quare quoniam tituli, quem scripsimus, huic disputationi ratio reddita est, ea nunc quae proposuimus, singula persequamur.

De uiuarijs faciendis, & includendis pecudibus feris. Cap. I.

FERAE pecudes, ut capreoli, damaeq;, nec minus origum, ceruorūq; genera, & aprorū modo lautitijs, & uoluptatibus dominorū seruiunt, modo quaestui, ac reditibus. Sed qui uenationem uoluptati suae claudunt, contenti sunt, utcunq; competit proximus aedificio loci situs, munire uiuarium, semperq; de manu cibos, & aquam praebere. Qui uero quaestum, reditumq; desyderant, cum est uicinum uillae nemus (id enim refert non procul esse ab oculis domini) sine cunctatiōe praedictis animalibus destinatur. Et si naturalis defuit aqua, uel inducitur fluens, uel infossi lacus signino consternūtur, qui receptam pluuiatilem contineant. Modus syluae pro cuiusq; facultatibus occupatur, ac si lapidis, & operae uilitas suadeat haud dubie caementis, & calce formatus circundatur murus. Sin aliter, crudo latere, ac luto constructus. Vbi uero neutrum patrifamiliae conducat, ratio postulat uacerris includi. sic enim appellatur genus clatrorum. idq; fabricatur ex robore, quercu, uel subere. nam oleae rara est occasio. Quicqd deniq; sub iniuria pluuiarum magis diuturnum est, pro conditione regionis ad hunc usum eligitur. Et si ueteris arboris truncus, siue ut crassitudo postulat, erit fissilis stipes, compluribus locis perlatus efforatur, & in circuitu uiuarij certis interuenientibus spatijs defixus erigitur. deinde per transuersa laterum caua transmittuntur ramices, qui exitus ferarum obserent. Satis est autem uacerras inter pedes octonos defigere, serisq; transuersis ita clatrare, ne spatiorum laxitas, quae foraminibus interuenit, pecudi praebeat fugam. Hoc autem modo licet etiam latissimas regiones, tractusq; montium claudere, sicuti Galliarū necnon, & in alijs quibusdam prouincijs locorum uastitas patitur. nam & fabricandis ingens est uacerris materiae copia, & caetera in hanc rem feliciter suppetunt. Quippe crebris fontibus abundat solum, quod est maxime praedictis generibus salutare. Tum etiam sua sponte pabula feris benignissime subministrat, praecipueq; saltus eliguntur, qui & terrenis foetibus, & arboreis abundant. nam ut graminibus, ita frugibus roburneis opus habent, maximeq; laudantur, qui sunt feracissimi, querneae glandis, & iligneae, nec minus cerreae, tum & arbuti, caeterorumq; pomorum syluestrium, quae diligentius persecuti sumus, cum de cohortalibus pecudibus disputaremus. nam

eadem ferè sunt pecudum sylvestrium pabula, quæ domesticarum. Contentus tamen non debet esse diligens paterfamilias cibis, quos sua pte natura terra gignit, sed temporibus anni, quibus sylvæ pabulis carent, condita messe, clausis succurrere, ordeóq; alere, uel adoreo farre, aut faba, plurimúmq; etiam uinaceis, & quicquid denique uilissime constiterit dare. idq; ut intelligant feræ præberi, unam, uel alteram domi mansuefactam conueniet immittere, quæ peruagata totum uiuarium cunctantes ad obiecta cibaria pecudes perducat. Nec solū istud per hyemis penuriam fieri expedit, sed cum etiam fœtæ partus ediderint, quo melius educent natos. Itaque custos uiuarij frequēter speculari debebit, si iam effœtæ sint, ut manu datis sustineantur frumentis. nec uero patiendus est oryx, aut aper, aliusúe quis ferus ultra quadrimatum senescere. nam usq; in hoc tempus capiunt incrementa, postea macescunt senectute, quare dum uiridis ætas pulchritudinem corporis conseruat, ære mutandi sunt. Ceruus autem cōpluribus annis sustineri potest. nam diu iuuenis possidetur, quod æui longioris uitam sortitus est. De minoris autē incrementi animalibus, qualis est lepus, hæc præcipimus, ut in ijs uiuarijs, quæ maceria munita sunt, farraginis, & olerum ferè intubi, lactucæq; semina paruulis areolis per diuersa spatia factis injiciantur. Itemq; punicum cicer, uel hoc uernaculum, nec minus ordeum, & cicercula condita ex horreo promantur, & aqua cœlesti macerata objiciantur. nam sicca non nimis ab lepusculis appetuntur. Hæc porrò animalia, uel similia his (etiam silente me) facile intelligitur, quàm non expediat conferre in id uiuarium, quod uacerris circundatum est, siquidem propter exiguitatem corporis facile clatris subrepunt, & liberos nactæ egressus fugam moliuntur.

De Apibus. Cap. II.

VENIO nunc ad alueorum curam, de quibus neq; diligentius quicquam præcipi potest, quàm ab Higinio iam dictum est, nec ornatius, quàm Virgilio, nec elegantius, quàm Celso. Higinius ueterum authorum placita secretis dispersa monimentis industrie collegit. Virgilius poeticis floribus illuminauit. Celsus utriusque memorati adhibuit modum. Quare ne attentanda quidem nobis fuit hæc disputationis materia, nisi quod consumatio susceptæ professionis hanc quoq; sui partem desyderabat, ne uniuersitas inchoati operis nostri uelut membro aliquo reciso, mutila, atque imperfecta conspiceretur. Atque ea, quæ Higinius fabulose tradita de originibus apum non intermisit, poeticæ

sit, poeticæ magis licentiæ, quàm nostræ fidei concesserim. Nec sanè rustico dignum est sciscitari, fuerit'ne mulier pulcherrima specie Mellissa, quam Iupiter in apem conuertit, an (ut Euhemerus poeta dicit) crabronibus, & sole genitas apes, quas nymphæ Phruxonides educauerint, mox dictæo specu Iouis extitisse nutrices, eásq; pabula munere dei sortitas, quibus ipsæ paruum educauerant alumnum. Ista enī, quamuis non dedeceant poetam, summatim tamen, & uno tantummodo uersiculo leuiter attigit Virgilius, cum sic ait,

Dictæo cœli regem pauere sub antro.

Sed ne illud quidem pertinet ad agricolas, quando & in qua regione primum natæ sint. Vtrum in Thessalia sub Aristæo, an in insula Cea, ut scribit Euhemerus, an Ericthonij temporibus in monte Hymeto, ut Euthronius, an Cretæ Saturni temporibus, ut Nicander. Non magis quàm utrum examina tanquam cætera uidemus animalia concubitu sobolem procreent, an hæredem generis sui floribus eligant, quod affirmat noster Maro, & utrum euomant liquorem mellis, an alia parte reddant. Hæc enim, & his similia magis scrutantium rerum naturæ latebras, q̃ rusticorum est inquirere. Studiosis quoq; literarum gratiora sunt ista in otio legentibus, q̃ negotiosis agricolis, quoniam neq; in opere, neq; in re familiari quicq̃ iuuant.

Quot genera sint apum, & quod ex ijs optimum. Cap. III.

QVARE Reuertamur ad ea, quæ alueorum cultoribus magis apta sunt. Peripateticæ sectæ conditor Aristoteles in ijs libris, quos de animalibus conscripsit, apum siue examinum genera complura demõstrat, earumq; alias uastas, sed glomerosas, easdémq; nigras, et hirsutas apes habent. alias minores qdem, sed æque rotundas, & infusci coloris, horridiq; pili. alias magis exiguas, nec tam rotundas, sed obesas tamen, & latas coloris meliusculi, nonnullas minimas, graciles'q;, & acuti aluei ex aureolo, uarias, atq; leues, eius'q; authoritatem sequens Virgilius maxime probat paruulas, oblongas, leues, nitidas, ardentes auro, & paribus lita corpora guttis, moribus etiam placidis. Nam quãto grandior apis, atq; etiam rotundior, tanto peior. Si uero sæuior maxime pessima est, sed tamen iracundia notæ melioris apiũ facile delinitur assiduo interuentu eorũ, qui curant aluearia. nã, cũ sæpius tractantur, celerius mansuescũt. Durant'q;, si diligenter excultæ sunt, in annos decẽ, nec ullũ examẽ hãc ætatẽ potest excedere, quãuis in demortuarũ locum quotannis pullos substituant. Nã ferè decimo ab internitione anno, gens uniuersa totius aluei consumitur,

Itaq; ne hoc in toto apiario fiat, semper propaganda erit soboles, obseruandumq; uere cum se noua profundent examina, ut excipiantur, & domiciliorum numerus augeatur. nam sæpe morbis interapiuntur, quibus quemadmodum mederi oportet, suo loco dicetur.

Quales pastiones, & qui situs pastionum apũ esse debeat. C. IIII.

INTERIM per has notas, quas iam diximus, probatis apibus destinari debent pabulationes. eæq; sint secretissimæ, ut et noster præcipit Maro, uiduæ pecudibus, aprico, et minime procelloso cœli statu.

Quo neq; sit uentis aditus, nam pabula uenti
Ferre domum prohibent. neq; oues, hœdiq; petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, & surgentes atterat herbas.

Eademq; regio fœcunda sit fruticis exigui, & maxime thymi, aut origani, tum etiam tymbræ, uel nostratis cunilæ, quam satureiam rustici uocant. Post hæc frequens sit incrementi maioris surculus, ut rosmarinus, & utraque cythisus. Est enim satiua, & altera suæ spontis, itemq; semper uirens pinus, & minor ilex, nam prolixior ab omnibus improbatur. Ederæ quoque non propter bonitatem recipiuntur, sed quia præbent plurimum mellis. Arbores uero sunt probatissimæ rutila, atq; alba Ziziphus, nec minus amaranthus, tum etiam amygdalæ, & persici, atq; pyri, deniq; pomiferarum pleræq;, ne singulis immorer. At syluestrium commodissime faciunt glandifera robora, quinetiam terebinthus, nec dissimilis huic lentiscus, & odorata cædrus. At tiliæ solæ ex omnibus sunt nocentes, taxi repudiantur. Mille præterea semina uel crudo cæspite uirentia, uel subacta sulco, flores amicissimos apibus creant, ut sunt in irriguo solo frutices amelli. caules acanthini. scapus asphodeli, gladiolus narcissi. At in hortensi lira consita nitent candida lilia, nec his sordidiora leucoia, tum punicæ rosæ, luteolæq;, & sarranæ uiolæ, nec minus cœlestis numinis hyacinthus, coritius item, siculusq; bulbus croci deponitur, q coloret, odoretq; mella. Iam uero notæ uilioris innumerabiles nascuntur hærbæ, cultisq;, atque pascuis regionibus, quæ fauorum ceras exuberant, ut uulgares lapsanæ, nec his pretiosior armoratia, rapistriq; olus, & intubi syluestris, ac nigri papaueris flores. Tum agrestis pastinaca, & eiusdem nominis edomita, quam græci σταφυλῖνον uocant. Verum ex cunctis, quæ proposui, quæq; obmisi temporis compendia sequens (nam inexputabilis erat numerus) saporis præcipui mella reddit thymus. Thymo deinde proxima tymbra, serpyllumq;, & origanum.

& origanum. Tertiæ notæ, sed adhuc generosæ marinus ros, & nostras cunila, quam dixi satureiam. Mediocris deinde gustus amaranthini, ac Ziziphi flores, reliquáq;, quæ propusuimus, cibaria. sed ex omnibus deterrimæ notæ mel habetur nemorēse, quod ex sparto, atq; arbuto prouenit, uillaticum, quod nascitur in oleribus, & stercorosis herbis. Et quoniam situm pastionum, atque etiam genera pabulorum exposui, nunc de ipsis receptaculis, & domicilijs examinum loquar.

De sedibus apum eligendis. Cap.V.

SEDES Apibus collocanda est contra brumalem meridiem procul à tumultu, & cœtu hominum, ac pecudum, nec calido loco, nec frigido, nam utraque re infestantur. Hæc autem sit ima parte uallis, & ut uacuæ cum prodeunt pabulatum apes, facilius editioribus aduolēt, & collectis utensilibus, cum onere per procliuia non ægre deuolent. Si uillæ situs ita competit, non est dubitandum, quin ædificio iunctum apiarium maceria circundemus, sed in ea parte, quæ tetris latrinæ, sterquilinijq;, & balinei libera est odoribus. Verum si positio repugnabit, nec maxima tamen incommoda congruent, sic quoque magis expedit, & sub oculis domini esse apiarium. sin autem cuncta fuerint inimica, certe uicina uallis occupetur, quò sæpius descendere nó sit graue possidenti. nam res ista maximam fidem desyderat, quæ quoniam rarissima est, interuentu domini tutius custoditur. neq; ea curatorem fraudulentum tantum, sed etiam immundæ segnitiæ perosa est. æque enim dedignatur, si minus pure habita est, ac si tractetur fraudulenter. Sed ubicunq; fuerint aluearia, nó editissimo claudantur muro, qui si metu prædonum sublimior placuerit, tribus elatis ab humo pedibus, exiguis in ordinem fenestellis apibus sit peruius. iungaturq; tugurium, quo & custodes habitent, & cōdatur instrumentum. sitq; maxime repletum præparatis alueis ad usum nouorum examinum, nec minus herbis salutaribus, & siqua sunt alia, quæ languentibus adhibentur.

Palmaq; uestibulum, aut ingens oleaster obumbret,
Vt cum prima noui ducent examina reges,
Vere suo, ludetq; fauis emissa iuuentus
Vicina inuitet decedere ripa calori,
Obuiaq; hospitijs teneat frondentibus arbos.

Tum perennis aqua, si est facultas, inducatur, uel extructo canali manu detur, sine qua neque faui, neque mella, nec pulli denique figura-

ri queunt. Siue igitur, ut dixi, præterfluens unda, uel putealis, canalibus immissa fuerit, uirgis, ac lapidibus aggeretur apum causa,

Pontibus ut crebris possint consistere, & alas
Pandere ad æstiuum solem, si forte moranteis
Sparserit, aut præceps Neptuno immerserit eurus.

Conseri deinde circa totum apiarium debent arbusculæ incrementi parui, maximeq; propter salubritatem. nam sunt etiam remedio languentibus cythisi, tum deinde casiæ, atq; pini, & rosmarinus, quin etiam cunilæ, & thymi frutices. itemq; uiolarum, uel quæcunque utiliter deponi patitur qualitas terræ. Grauis, & tetri odoris non solum uirentia, sed & quælibet res prohibeantur, sicuti cancri nidor, cum est ignibus adustus, aut odor palustris cœni, nec minus uitentur cauæ rupes, aut ualles argutæ, quas græci ἠχοὺς uocant.

De uasis alueorum probandis. Cap. VI.

IGITVR ordinatis sedibus, aluearia fabricanda sunt pro conditione regionis. siue illa ferax est suberis, haud dubitanter utilissimas aluos faciemus ex corticibus, quia nec hyeme rigent, nec candent æstate, siue ferulis exuberat, ijs quoq;, cum sint naturæ corticis similes, e quibus commode uasa texuntur. Si neutrum aderit, opere textorio salicibus connectuntur. uel si nec hæc suppetent, ligno cauatæ arboris, aut in tabulas desectæ fabricabuntur. Deterrima est conditio fictiliũ, quæ & accenduntur æstatis uaporibus, & gelantur hyemis frigoribus. Reliqua sunt alueorum genera duo, ut uel ex fimo fingantur, uel lateribus extruantur. quorum alterum iure damnauit Celsus, quoniam maxime est ignibus obnoxium. alterum probauit, quamuis incommodũ eius præcipuum non dissimulauerit, quod si res postulet, transferri nõ possit. Itaq; non assentior ei, q putat nihilo minus eius generis habendas esse aluos. neq; enim solum id repugnat rationibus domini, quod immobiles sint, cum uendere, aut alios agros instruere uelit (hoc enim commodum pertinet ad utilitatem solius patrisfamilias) sed quod ipsarum apium causa fieri debet, cum aut morbo, aut sterilitate, aut penuria locorum uexatas conueniat in aliam regionem mitti, nec propter prædictam causam moueri poterunt. hoc maxime uitandum est. Itaq; quamuis doctissimi uiri authoritatem uerebar, tamen ambitione submota, quid ipse censerem, nõ omisi. nam quod maxime mouet Celsum, ne sint stabula uel igni, uel furibus obnoxia, potest uitari opere lateritio circumstructis aluis, ut impediatur rapina prædonis, & contra flammarum uiolentiam protegantur. easdemq;, cum fuerint mouen-

dæ, resolutis structuræ compagibus, licebit transferre.

Quemadmodum aluei collocandi sint. Cap. VII.

SED QVONIAM plerisque uidetur istud operosum, qualiacunq; uasa placuerint collocari, debebit suggestus lapideus extendi per totum apiarium in tres pedes altitudinis, totidemq; crassitudinis, isq; sic exstructus, diligenter opere tectorio leuigari, ita ne ascensus lacertis, aut anguibus, aliisue noxiis animalibus præbeatur. superponuntur deinde siue (ut Celso placet) lateribus facta domicilia, siue (ut nobis) aluearia, præterquam à tergo circumstructa, seu quod penè omnium in usu est, qui modo diligenter ista curant, per ordinem uasa disposita ligantur, uel laterculis, uel cementis, ita ut singula binis parietibus angustis contineantur, liberæq; frõtes utrinque sint. nam & qua procedunt, nonnunquam patefaciendæ sunt, & multo magis à tergo, quia subinde curantur examina. sin autem nulli parietes alueis interuenient, sic tamen collocandæ erunt, ut paulum altera ab altera distet, ne, cum inspiciuntur ea, quæ in curatione tractantur, hærentem sibi alteram concutiat, uicinasq; apes conterat, quæ omnem motum imbecillis cereis operibus suis, tanquam ruinam timent. Ordines quidem uasorum superinstructos in altitudinem treis esse abũde est, quoniam summum sic quoque parum commode curator inspiciat. ora cauearum, quæ præbent apibus uestibula, proniora sint, quàm terga, ut ne influant imbres, & si forte tamen ingressi fuerint, non immorentur, sed per aditum effluant. propter quod conuenit aluearia porticibus supermuniri. sin aliter, luto punico frondibus illinitis adumbrari. quod tegmen cum frigora, & pluuias, tum æstus arcet. Nec tamen ita nocet huic generi caloris æstus, ut hyems. itaque semper ædificium sit post apiarium, quod aquilonis excipiat iniuriam, stabulisq; præbeat teporem. nec minus ipsa domicilia, quamuis ædificio protegantur, obuersa tamen ad hybernum orientem componi debebunt, ut apricum habeant apes matutinum egressum, & sint experrectiores. nam frigus ignauiam creat, propter quod etiam foramina, quibus exitus, aut introitus datur, angustissima esse debent, ut quamminimum frigoris admittant. eaq; satis est ita forari, ne possint capere plus unius apis incrementum. sic nec uenenatus stellio, nec obscœnum scarabæi, uel papilionis genus, lucifugæq; blattæ, ut ait Maro, per laxiora spatia ianuæ fauos populantur. atque utilissimum est pro frequẽtia domicilii, duos, uel tres aditus in eodem operculo distantes inter se fieri con-

tra fallaciam lacerti, qui uelut custos uestibuli prodeuntibus inhians apibus affert exitium. eæq; pauciores intereunt, cum licet uitare pestis obsidia per aliud uadentibus effugium.

De comparandis apibus, & quemadmodum syluestria examina capiantur. Cap. VIII.

ATQVE Hæc de pabulationibus, domicilijs, & sedibus eligendis abunde diximus. quibus prouisis, sequitur ut examina desyderemus. ea porrò uel ære parta, uel gratuita contingunt. Sed quas pretio comparabimus, studiosius prædictis comprobemus notis. & earũ frequentiam prius quàm mercemur, apertis aluearibus consyderemus. uel si non fuerit inspiciendi facultas, certe id, quod contemplari licet, notabimus. ut in uestibulo ianuæ complures consistant, & uehemens sonus intus murmurantium exaudiatur. atque etiam (si omnes intra domicilium silentes forte conquiescant,) labris foramini aditus admotis, & inflato spiritu ex respondente earum subito fremitu poterimus æstimare uel multitudinem, uel paucitatem. præcipue autem custodiendum est, ut ex uicinia potius, quàm ex peregrinis regiõibus petantur, quoniam solent cœli nouitate lacessiri. quod si non contingit, ac necesse habuerimus lõginquis itineribus aduehere, curabimus, ne salebris sollicitentur. optimeq; noctibus collo portabuntur. nam diebus requies danda est, et infundẽdi sunt grati apibus liquores, quibus intra clausum alantur. Mox cum perlatæ domum fuerint, si dies superuenerit, nec aperiri, nec collocari oportebit alueum nisi uesperi, ut apes placidæ mane post totius noctis requiem egrediantur. speculariq; debemus ferè triduo, an uniuersæ se profundant. quod cum faciunt, fugam meditantur. Ea remedia, quibus debeant inhiberi, mox præcipiemus. at quæ dono, uel aucupio contingunt, minus scrupulose probantur, quanquam nec siquidem uelim nisi optimas possidere, cum & impensam, & eandem operam custodis postulent bonæ, atque improbæ, & quod maxime refert, non sunt degeneres intermiscendæ, quæ infamant generosas. nam minor fructus mellis respondet, cum segniora interueniunt examina. Verũtamen quoniam interdum propter conditionem locorum uel mediocre pecus (nam malum nullo quidem modo) parandum est, curam uestigandis examinibus hac ratione adhibebimus. Vbicunq; saltus sunt idonei, mellifici nihil antiquius, quàm apes, quibus utantur, uicinos eligunt fontes. eos itaq; conuenit plerunq; ab hora secunda obsideri, speculariq; quæ turba sit aquantium. nam si paucæ admodũ circumuolant, nisi tamẽ complura capita riuorũ diductas

faciunt rariores) intelligenda est earum penuria, propter quam locum quoque non esse mellificum suspicabimur. at si commeant frequentes, spem quoque aucupandi examina maiorem faciunt. eaq; sic inueniuntur. Primum quàm longe sint explorandum est, præparandumq; in hanc rem liquida rubrica, qua cum festucas illitis contigeris apum terga fontem libantium, commoratus eodem loco facilius redeuntes agnoscere poteris. at si non tarde id facient, scias eas in uicinio consistere. sin autem serius, pro moræ tempore æstimabis distantiam loci. sed cum animaduerteris celeriter redeuntes, si non ægre persequeris iter uolantium, ad sedem perduceris examinis. in ijs autem, quæ longius meare uidebuntur, solertior adhibebitur cura, quæ talis est. arundinis internodium cum suis articulis exciditur, & terebratur ab latere talea, & per id foramen exiguo melle, uel defruto instillato, ponitur iuxta fontem. deinde cum ad odorē dulcis liquoris complures apes irrepserunt, tollitur talea, & apposito foramini pollice non emittitur, nisi una, quæ, cum euasit, fugam suā demōstrat obseruanti, atq; is, dum sufficit, persequitur euolantem. Cum deinde conspicere desijt apē, tum alteram emittit. & si eandem petit cœli partem, uestigijs prioribus inhæret, & si minus aliam quoq;, atq; aliam foramine adaperto patitur egredi, regionemq; notet, in quam plures reuolent, et eas persequatur, donec ad latebram perducatur examinis. quod si est abditum specu, fumo elicitur, & cum erupit, æris strepitu coercetur. nam statim sono territum, uel in frutice, uel in editiore syluæ fronde considet, & à uestigatore præparato uase reconditur. sin autem sedem habet arboris cauæ, &, aut extat ramus, quem obtinent, aut sunt in ipsius arboris trunco, tunc, si mediocritas patitur, acutissima serra, quo celerius id fiat, præciditur. Primum superior pars, quæ ab apibus uacat, deinde inferior quatenus uidetur inhabitari. tum recisus utraq; parte mundo uestimento contegitur, quoniā hoc quoq; plurimū refert, ac si qbus rimis hiat, illinitur, & ad locum pfertur. relictisq; paruis (ut iam dixi) foraminibus, more cæterarum aluorum collocatur. sed indagatorē conueniet matutina tempora uestigandi eligere, ut spatium diei habeat, quo exploret commeatus apum. sæpe enim, si serius cœpit eas denotare, etiam cum in propinquo sunt, iustis operum peractis se recipiunt, nec remeant ad aquā. quo euenit ut uestigator ignoret, quàm longe à fonte distet examen. sunt qui per initia ueris apiastrum, atq; (ut ille uates ait) trita meliphylla, & cærinthæ ignobile gramen, aliasq; colligant similes herbas, quibus id genus animalium delectatur, & ita aluos perfricent, ut odor, & succus uasis inhæreat. quæ deinde

mundata exiguo melle respergant, & per nemora non longe à fontibus disponant, eáq; cum repleta sunt examinibus, domum referant; sed hoc nisi locis, quibus abundant apes, facere non expedit. nam sæpe inania uasa nacti, qui forte prætereunt, secum auferunt. neque tamen est tanti uacua perdere complura, ut uno, uel altero potiare pleno. at in maiore copia etiam si multa intercipiuntur, plus est quod in reptis apibus acqritur. atq; hæc ē ratio capiēdi syluestria examina.

Quemadmodum uernacula examina obseruantur, & in aluos condantur. Cap. IX.

DEINCEPS talis altera est uernacula retinendi. semper quidem custos sedule circumire debet aluearia. neque enim ullum tempus est, quo non curam desyderent, sed eam postulant diligentiorem, cum uernant & exundant nouis fœtibus, qui nisi curatoris obsidio protinus excepti sunt, diffugiunt. quippe talis est apium natura, ut pariter quæq; plebs generetur cum regibus, qui ubi euolādi uires adepti sunt, consortia dedignantur uetustiorum, multóq; magis imperia. quippe cum rationabili genere mortalium, tum magis egentibus consilij mutis animalibus nulla sit regni societas. itaq; noui duces procedūt, cum sua iuuentute, quæ uno, aut altero die in ipso domicilij uestibulo glomerata consistens, egressu suo proprie desyderium sedis ostendit. eáq; uelut patria contenta est, si à procuratore protinus assignetur. sin autem defuit custos, uelut iniuria repulsa peregrinam regionem petit. quod ne fiat, boni curatoris est uernis temporibus obseruare alueos in octauam ferè diei horam, postquam non temere se noua proripiunt agmina, eorúmq; egressus, regressúsq; ut diligentius custodiat. nam quædam solent, cum subito euaserunt, sine cunctatione se proripere. poterit exploratam fugam præsciscere uespertinis temporibus aurem singulis alueis admouendo. siquidem ferè ante triduum, quàm eruptionem facturæ sint, uelut militaria signa mouentium tumultus, ac murmur exoritur. ex quo, ut uerissime dicat Virgilius,

Corda licet uulgi præsciscere, nanq; moranteis
Martius ille æris rauci canor increpat, & uox
Auditur fractos sonitus imitata tubarum.

Itaq; maxime obseruari debet, quæ istud faciunt, ut siue ad pugnam eruperint (nam inter se tanquam ciuilibus bellis, & cum alteris quasi cum exteris gentibus præliantur) siue fugæ causa se proripuerint, præstò sit ad utrunque casum paratus custos. pugna quidem uel unius inter se dissidentis, uel duorum examinum discordantium facile

compescitur. nam ut idem ait,

Pulueris exigui iactu compressa quiescit,

Aut mulso, passo'ue, aut alio quouis liquore simili respersò uidelicet familiari dulcedine sæuientium iras mitigante. nam eadem mire etiam dissidentes reges conciliant. Sunt enim sæpe plures unius populi duces, & quasi procerum seditione plebs in partes diducitur. quod frequenter fieri prohibendum est, quoniam intestino bello totæ gentes consumuntur. itaq; si constat principibus gratia, manet pax incruenta. Sin autem sæpius aciē dimicantes notaueris, duces seditionum interficere curabis. dimicantium uero prælia prædictis remedijs sedantur. ac deinde cum agmen glomeratum in proximo frondentis arbusculæ ramo consederit, animaduertito, an totum examen in speciem unius uuæ dependeat. id'q; signum erit aut unum regem inesse, aut certe plures bona fide reconciliatos, quos sic patieris, dum in suum reuolent domicilium. sin autem duobus, aut etiam compluribus uelut uberibus diductum fuerit examen, ne dubitaueris & plures proceres, & adhuc iratos esse, atq; in ijs partibus, quibus maxime uideris apes glomerari, requirere duces debebis. itaq; succo prædictarum herbarum, idest melissophili, uel apiastri manu illita, ne ad tactum diffugiant, leuiter inseres digitos, & diductas apes scrutaberis, donec authorem pugnæ, quem elidere debes, reperias.

Quæ sit forma regis apum. Cap. X.

SVNT autem ij reges maiores paulo, et oblongi magis quàm cæteræ apes rectioribus cruribus, sed minus amplis pinnis pulchri coloris, & nitidi, leues'q;, ac sine pilo, sine spiculo, nisi quis forte pleniorem quasi capillum, quem in uentre gerunt, aculeum putet, quo & ipso tamen ad nocendum non utuntur. quidam etiam infusci, atq; hirsuti reperiuntur, quorum pro habitu, damnabis ingenium.

Nanq; duæ regum facies, duo corpora gentis.
Alter erit maculis auro squallentibus ardens,
Et rutilis clarus squamis insignis, & ore.

Atq; hic maxime probatur, qui est melior. nam deterior sordido sputo similis tam fœdus est, quàm puluere ab alto

Cum uenit, & sicco terram spuit ore uiator.

Et, ut idem ait,

Desidia, latam'q; trahens inglorius aluum.

Omnes igitur duces notæ deterioris

Dede neci, melior uacua sine regnet in aula.

Qui tamen & ipse spoliandus est alis, ubi sæpius cum examine suo co

natur eruptione facta profugere. nam uelut quadam compede retinebimus erronem ducem detractis alis, qui fugæ destitutus præsidio, finem regni non audet excedere. propter quod ne ditionis quidem suæ populo permittit longius euagari.

Quomodo apium paucitas emendetur. Cap. XI.

SED Nonnunquam necandus est, cum uetus alueare numero apũ destituitur, atque infrequentia eius aliquo examine replenda est. itaq; cum primo uere in eo uase nata est pullities, nouus rex eliditur, ut multitudo sine discordia cum parentibus suis conuersetur. quod si nullam progeniem tulerint faui, duas, uel tres alueorum plebes in unum contribuere licebit, sed prius respersas dulci liquore. tum demum includere. & posito cibo dum conuersari consuescant, exiguis spiramentis relictis triduo ferè clausas habere. sunt qui seniorem potius regem submoueant, quod est contrarium. quippe turba uetustior, si elidatur uelut quædam senatus iunioribus pareat necesse est, et si quæ sint imperia ualidiorum contumaciter spernẽtes, pœnis, ac mortibus afficiuntur. illud tamen incommodum iuniori examini solet accidere, cum antiquarum apium relictus à nobis rex senectute deficit, quod tanquam domino mortuo familia nimia licentia discordat, cui facile occurritur, nam ex ijs alueis, quæ plures habent principes, dux unus eligitur. isq; translatus ad eas, quæ sine imperio sunt, rector constituitur. Potest autem minore molestia in ijs domicilijs, quæ aliqua peste uexãtur, paucitas apium emendari. nam ubi cognita est clades infrequentis aluei, quos habeat fauos oportet considerare. tum deinde, ceræ, quæ semina pullorum cõtinet, partem recidere, in qua regij generis proles animatur. est autem facilis conspectu, quoniam ferè in ipso fine cerarum uelut papilla uberis apparet eminentior, & laxioris fistulæ, quàm sint reliqua foramina, quibus popularis notæ pulli detinentur. Celsus quidem affirmat in extremis fauis transuersas fistulas esse, quæ contineant regios pullos. Higinius quoque authoritatem græcorum sequẽs negat ex uernaculo (ut cæteras apes) fieri ducem, sed in circuitu fauorum paulo maiora, quàm sint plebeij seminis inueniri recta foramina repleta quasi sorde rubri coloris, ex qua protinus alatus rex figuretur.

De condendo examine, & eius fuga inhibenda. Cap. XII.

EST ET illa uernaculi examinis cura, si forte prædicto tempore facta eruptione patriam fastidiens sedem longiorem, fuga denuntiauit. Id autẽ significat, cum sic apis euadit uestibulum, ut nulla intro

reuolet, sed se confestim leuet sublimius. Crepitaculis æreis, aut testarum plerunq; uulgo iacentiũ sonitu terreatur fugiens iuuentus. Eaq;, quæ uel pauida, cum repetierit aluum maternam, & in eius aditu glomerata pepẽderit, uel statim se ad proximam frondem contulerit, protinus custos nouum loculamentum in hoc præparatum perliniat intrinsecus prædictis herbis. deĩde guttis mellis respersum admoueat. Tum manibus, aut etiam trulla congregatas apes recondat. Atq;, uti debet, adhibita cætera cura, diligenter compositum, & illitum uas interim patiatur in eodem loco esse, dum aduesperascat. Primo deinde crepusculo transferat, & reponat in ordinem reliquorum alueorũ. Oportet autem etiam uacua domicilia collocata in apiarijs habere. nã sunt nonnulla examina, quæ, cum processerint, statim sedẽ sibi quærant in proximo, eãdemq; occupent, quam uacuam repererint. Hæc ferè acquirendarum, ac etiam retinendarum apium traditur cura.

Remedia apum laborantium morbo. Cap. XII.

SEQVITVR ut morbo, uel pestilenti abor antibus remedia desyderentur. Pestilentiæ rara in apibus pe niciesnec tamen aliud, quàm quod in cætero pecore præcepimus, quid fieri possit reperio, nisi ut longius aluei transferantur. Morborum autem facilius in his & causæ inspiciuntur, & inueniũtur medicinæ. Maximus autem annuus earum labor est initio ueris, quo tithymalli floret frutex, & quo sameram ulmi promunt. nanq; sicut nouis pomis, ita his primitiuis floribus illectæ auide uescuntur post hybernam famem, nil alioquin citra satietatem, tali nocente cibo, quo cum se affatim repleuerint, profluuio alui, nisi celeriter succurritur, intereunt. nam & tithymallus maiorum quoq; animalium uentrẽ soluit, & proprie ulmus apiũ. Eaq; causa est, cur in regionibus Italiæ, quæ sunt eius generis arboribus consitæ, raro frequentes durent apes. Itaq; ueris principio si medicatos cibos præbeas, ijsdem remedijs & prouideri potest, ne tali peste uexẽtur, et cum iam laborant, sanari. nam illud, quod Higinius maiores secutus authores prodidit, ipse non expertus asseuerare non audeo, uolentibus tamen licebit experiri. Siquidẽ præcipit apum corpora, quæ, cum eiusmodi pestis incessit, sub fauis aceruatim enectæ reperiuntur, sicco loco per hyemem reposita circa æquinoctium uernum, cum clementia diei suaserit, post horam tertiam in solem proferre, ficulneoq; cinere obruere. Quo facto, affirmat intra duas horas cum uiuido halitu caloris animatæ sunt, resumpto spiritu in præparatum uas, si obijciatur, irrepere. Nos magis ne intereant, quæ deinceps dicturi sumus,

ægris examinibus exhibenda censemus. nam uel grana mali punici tunsa, & uino amineo conspersa, uel uuæ passæ cum rore syriaco pari mensura pinsitæ, & austero uino insucatæ dari debent, uel si per se ista frustata sunt, omnia eadem æquis ponderibus in unum leuigata, & fictili uase cũ amineo uino inferuefacta, mox etiã refrigerata ligneis canalibus apponi. Nonnulli rorem marinum aqua mulsa decoctum, cum gelauerit, imbricibus infusum præbent libandum. Quidam bubulam, uel hominis urinam (sicut Higinius affirmat) alueis apponunt. necnon etiam ille morbus maxime est conspicuus, qui horridas, contractasq; carpit, cum frequenter aliæ mortuarũ corpora domicilijs suis efferunt, aliæ intra tecta ut in publico luctu, mœsto silentio torpent. Id cum accidit, arundineis infusi canalibus offeruntur cibi, maxime decocti mellis, & cum galla, uel arida rosa detriti. Galbanum etiam, ut eius odore medicentur, incendi conuenit, passoq;, & defruto uetere fessas sustinere. Optime tamen facit amelli radix, cuius est frutex luteus, purpureus flos. ea cum uetere amineo uino decocta exprimitur, & ita liquatus eius succus datur. Higinius quidem in eo libro, quem de apibus scripsit, Aristomachus inquit, hoc modo succurrendum laborantibus existimat. Primum, ut omnes uitiosi faui tollantur, & cibus ex integro recens ponatur. deinde ut fumigentur. Prodesse etiam putat apibus uetustate corruptis examen nouum contribuere, quamuis periculum sit, ne seditione consumentur, ueruntamen adiecta multitudine lætaturas. Sed ut concordes maneant, earũ apiũ, quæ ex alio domicilio transferuntur, quasi peregrinæ plebis submoueri reges debere. nec tamen dubium, quin frequentissimorũ examinum faui, qui iam maturos habent pullos, transferri, & subijci paucioribus debeant, ut tanquam nouæ prolis adoptione domicilia confirmentur, sed & id cum fiet, animaduertendum, ut eos fauos subijciamus, quorum pulli iam sedes suas adaperiunt, & uelut opercula foraminum obductas ceras erodunt exerentes capita. nam si fauos immaturo fœtu transtulerimus, emorientur pulli, cum foueri desierint. Sæpe etiam uitio, quod græci φαγέδαιναν uocant, intereunt. Siquidem cum sit hæc apium consuetudo, ut prius tantum cerarum confingant, quantum putant explere se posse, nonnunquam euenit, ut consumatis operibus cereis, ut examen conquirendi mellis causa longius euagatum subitis imbribus, aut turbinibus in syluis opprimatur, & maiorem partem plebis amittat. quod ubi factum est, reliqua paucitas fauis complendis non sufficiat, tunc quæ uacuæ cerarum partes computrescant, & uitijs paulatim serpentibus corrupto melle ipsæ quoque

apes

apes intereant. Id ne fiat, duo populi coniungi debent, qui possint adhuc integras ceras explere. uel si non est facultas alterius examinis, ipsos fauos ante quàm putrescant, uacuis partibus acutissimo ferreo liberare. nam hoc quoque refert, ne admotum hebes ferramentum (quia non facile penetret) uehementius impressum fauos sedibus suis commoueat. Quod si factum est, apes domicilium derelinquunt. Est & illa causa interitus, quod interdum continuis annis plurimi flores proueniunt, & apes magis mellificijs, quàm fœtibus student. itaq; nónulli, quibus est minor harum rerum scientia, magnis fructibus delectantur, ignorantes exitium apibus imminere, quoniã & nimio fatigatæ opere plurimæ pereunt, nec ullis iuuentutis supplementis frequentatæ nouissimæ reliquæ intereunt. itaq; si tale uer incessit, ut & prata, & arua floribus abundent, utilissimum est tertio quoq; die aluorum exitus præcludi, exiguis foraminibus relictis, per quæ nó possint apes exire, ut ab opere mellifico euocatæ, quoniam se non sperent posse ceras omnes liquoribus stipare, fœtibus expleant. Atq; hæc ferè sunt examinum uitio laborantium remedia.

Quid quoquo tempore faciant apes, & quid earum curator facere debeat. Cap. XIIII.

DEINCEPS illa totius anni cura, ut idem Higinius commodissime prodidit. Ab æquinoctio primo, quod mense Martio circa VIII. Calendas Aprilis in octaua parte arietis conficitur, ad exortum uergiliarum dies uerni temporis habentur duodequinquaginta, per hos primum ait apes curandas esse adapertis alueis, ut omnia purgamenta, quæ sunt hyberno tempore congesta, eximantur, & ut araneis, qui fauos corrumpunt, detractis, fumus immittatur factus incenso bubulo fimo, hic enim quasi quadã cognatione generis maxime est apibus aptus. Vermiculi quoq;, qui tineæ uocantur, & item papiliones enecandi sunt. Quæ pestes plerunq; fauis adhærentes decidunt, si fimo medullam bubulam misceas, & his incensis, nidorẽ admoueas. Hac cura per id tempus, quod diximus, examina firmabuntur, eáq; fortius operibus inseruient. Verũ maxime custodiẽdũ est curatori, q apes nutrit, cũ aluos tractare debebit, uti pridie castus sit ab rebus uenereis, ne'ue temulentus, nec nisi lotus ad eas accedat. abstineatq; ferè ab omnibus redolẽtibus esculentis, ut sunt salsamenta, et eorũ omnia eliquamina, itemq; fœtẽtibus acrimonijs allij, uel ceparũ, cæterarumq; rerum similiũ. Duodequinquagesimo die ab æqnoctio uerno, cum fit uergiliarum exortus circa. V. Idus Maias incipiunt examina uiribus, &

numero augeri. Sed & iisdē diebus intereunt, quae paucas, & aegras apes habent. Eodemq; tempore progenerātur in extremis partibus fauorum amplioris magnitudinis foetus, quàm sint caeterarum apum. eosq; nonnulli putant esse reges. Verum quidam graecorū authores οἴστρους appellant, ab eo, quod exagitent, neq; patiantur examina conquiescere. Itaq; praecipiunt eos enecari. Ab exortu uergiliarū ad solstitium, quod fit ultimo mense Iunio circa octauam partem cancri ferè examinant alui, quo tempore uehementius custodiri debent, ne nouae soboles diffugiant. Tumq; peracto Solstitio, usq; ad ortum caniculae, qui ferè dies triginta sunt, pariter frumenta, & faui demetuntur. Sed ii quemadmodum tolli debeant, mox dicetur, cum de confectura mellis praecipiemus. Caeterum hoc eodem tempore progenerari posse apes iuuenco perempto, Democritus, & Mago, nec minus Virgilius prodiderunt. Mago quidem uentribus etiam bubulis idem fieri affirmat. Quam rationem diligentius prosequi superuacuum puto consentiens Celso, qui prudentissime ait non tanto interitu pecus istud admitti, ut sic requirendum sit. uerum hoc tempore, & usq; in autumni aequinoctium decimo quoq; die alui aperiendae sunt, & fumigandae. Quod cum sit molestum examinibus, saluberrimum tamen esse conuenit. Suffitas deinde, & aestuantes apes refrigerare oportet, consper sis uacuis partibus aluorum, & quam recentissimi rigoris aqua infusa. deinde siquid ablui non poterit, pinnis aquilae, uel etiam cuiuslibet uastae alitis, quae rigorem habent, emundari. Praeterea ut tineae, si apparuerint, euerrantur, papilionesq; enecentur, qui plerunque inter aluos morantes apibus exitio sunt. nam & ceras erodunt, & stercore suo uermes progenerant, quos aluorum tineas appellamus. Itaque quo tempore maluae florent, cum est earum maxima multitudo, si uas aeneum simile miliario uespere ponatur inter aluos, & in fundū eius lumen aliquod demittatur, undiq; papiliones concurrunt. dumq; circa flammulam uolitant, adurūtur, quod nec facile ex angusto sursum euolare, nec rursus longius ab igne possunt recedere, cum lateribus aeneis circumueniantur, ideoq; propinquo ardore consumuntur. A canicula ferè post diem quinquagesimum arcturus oritur, cum irroratis floribus thymi, & cunilae, thymbraeq; apes mella conficiunt. idq; optimae notae enitescit autumni aequinoctio, quod est ante Calen. Octobris, cum octauam partem librae sol attigit. Sed inter caniculae, & arcturi exortum cauendum erit, ne apes intercipiantur uiolentia crabronum, qui ante aluearia plerunque obsidiantur prodeuntibus. Post arcturi exortum circa aequinoctium librae (sicut dixi) fauorum secun

da est

da est exemptio. Ab æquinoctio deinde quod conficitur circa VIII. Cal. Octobris ad uergiliarũ occasum diebus XL. ex floribus tamaricis, & syluestribus frutetis apes collecta mella cibarijs hyemis reponunt, quibus nihil est omnino detrahendũ, ne sæpius iniuria contristatæ, uelut desperatione rerum profugiant. Ab occasu uergiliarum ad brumã, quæ ferè conficitur circa VIII. Cal. Ianuarij, in octaua parte capricorni iã recondito melle utuntur examina, eoq́; usq; ad arcturi exortum sustinentur. Nec me fallit Hipparchi ratio, quæ docet solstitia, & æquinoctia nõ octauis, sed primis partibus signorum confici. Verum in hac ruris disciplina sequor nunc Eudoxi, & Metonis, antiquorumq́; fastus astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificijs, quia & notior est ista uetus agricolis concepta opinio. Nec tamen Hipparchi subtilitas pinguioribus, ut aiunt, rusticorum literis necessaria est. Ergo uergiliarum occasu primo statim conueniet aperire aluos, et depurgare quicquid immundi est, diligentiusq́; curare, quoniam per tempora hyemis non expedit mouere, aut patefacere uasa. Quam ob causam dum adhuc autumni reliquiæ sunt, apricissimo die purgatis domicilijs opercula intus usq; ad fauos admouenda sunt, omni uacua parte sedis exclusa, quo facilius angustiæ cauearum per hyemem concalescant. idq́; semper faciendum est etiam in ijs aluis, quæ paucitate plebis infrequentes sunt. Quicquid deinde rimarũ est, aut foraminũ, luto, & fimo bubulo mistis illinemus extrinsecus, nec nisi aditus, q̃bus commeent, relinquemus. Et quamuis porticu protecta uasa, nihilo minus congestu culmorum, & frondium supertegemus, quantumq́; res patietur à frigore, & tempestatibus muniemus. Quidã exemptis interraneis occisas aues intus includunt, quæ tempore hyberno plumis suis delitescentibus apibus præbent teporem. Tum etiam si sunt absumpta cibaria, commode pascuntur esuriẽtes, nec nisi ossa earum relinquunt. sin autem faui sufficient, permanent illibatæ. nec quamuis amantissimas munditiarũ offendunt odore suo. Melius tamen esse nos existimamus tempore hyberno fame laborantibus, ad ipsos aditus in canaliculis uel contusam, & aqua madefactam ficum aridam, uel defrutum, aut passum præbere. Quibus liquoribus mundã lanam imbuere oportebit, ut insistentes apes quasi per syphonẽ succum euocent. Vuas etiã passas, cum infregerimus, paulũ aqua respersas probe dabimus. atq; his cibarijs non solũ hyeme, sed etiã quibus temporibus (ut iã supra dixi) tithymallus, atq; etiã ulmi florebunt, sustinendæ sunt. Post confectam brumam diebus ferè quadraginta quicq̃d est repositi mellis (nisi liberalius à curatore relictum sit) consumunt, & sæpe etiã

uacuatis ceris usq; in ortum arcturi, qui est ab Idibus Februarijs ieiunæ fauis accubantes torpent more serpentum, & quiete sua spiritum conseruant, quem tamen ne amittant, si longior fames incesserit, optimum est per aditum uestibuli syphonibus dulcia liquamina immittere, & ita penuriam temporum sustinere, dum arcturi ortus, & hirundinis aduentus commodiores polliceātur futuras tempestates. Itaq; post hoc tempus, cum diei permittit hilaritas, procedere audent in pascua. nam ab æquinoctio uerno sine cunctatione, iam passim uagantur, & idoneos ad fœtum decerpunt flores, atq; intra tecta comportāt. Hæc obseruanda per anni tempora diligentissime Higinius præcipit. Cæterum illa Celsus adijcit. paucis locis eam felicitatem suppetere, ut apibus alia pabula hyberna, atq; alia præbeantur æstiua. Itaq; q̄bus locis post ueris tempora flores idonei deficiunt, negat oportere immota examina relinqui, sed uernis pastionibus absumptis, in ea loca trās ferri, quæ serotinis floribus thymi, & origani, thymbræq; benignius apes alere possunt. Quod fieri ait et Achaiæ regionibus, ubi transferuntur in atticas pastiones, & Eubœa, & rursus insulis cycladibus, cum ex alijs trasferuntur scyrum, nec minus in Sicilia cum ex reliquis eius partibus in Hyblam conferuntur. Idemq; ait ex floribus ceras fieri, ex matutino rore mella, quæ tanto meliorem qualitatē capiunt, quanto iucundiore sit materia cera confecta. Sed ante trāslationem diligenter alueos inspicere præcipit, ueteresq;, & tineosos, & labantes fauos eximere. Nec nisi paucos, & optimos reseruare, & simul etiam ex meliore flore quamplurimi fiant. eaq; uasa, quæ quis transferre uelit, non nisi noctibus, & sine concussione portare.

De melle conficiendo, & quando castrari debent alui. Cap. XV.

MOX uere transacto sequitur, ut dixi, mellis uindemia, propter quam totius anni labor exercetur. Eius maturitas intelligitur, cum animaduertimus fucos ab apibus expelli, ac fugari, q̄d est genus amplioris incrementi simillimum apis. Et, ut ait Virgilius, ignauum fucos pecus, & sine industria fauis assidens. nam neq; alimenta congerit, et ab alijs inuecta consumit. Veruntamen ad procreationem sobolis conferre aliquid hi fuci uidentur insidētes seminibus, q̄bus apes figurantur. Itaq; ad fouendam, & educandam nouā prolem familiarius admittuntur. Exclusis deinde pullis, extra tecta proturbantur. Et, ut idē ait, à præsepibus arcent. Hos quidam præcipiunt in totum exterminari oportere, quod ego Magoni consentiēs faciendum non censeo, uerum sæuitiæ modum adhibendum. nam nec ad occidionem gens interimenda est, ne apes

est, ne apes inertia laborent, quæ cum fuci aliquam partem abario rum absumunt, sarciendo damna fiunt agiliores, nec rursus multitudinem prædonum coalescere patiendū est, ne uniuersas opes alienas diripiant. Ergo cum rixam fucorum, & apium sæpius committi uideris, adapertas alueos inspicies, ut siue semipleni faui sint, differantur, siue iam liquore completi, et superpositis ceris tanquā operculis obliti demetantur. Dies uero castrandi fere matutinus occupandus est. neq; enim conuenit æstu medio exasperatas apes lacessiri. duobus ferramentis ad hunc usum opus est sesquipedali, uel paulo ampliore mensura factis. quorū alterū sit culter oblongus ex utraq; parte acie lata, uno capite aduncum habens scalprum. alterū prima fronte planum, et acutissimum, quo melius hoc faui succidantur, illo eradantur, & qcqd sordidum deciderit, attrahatur. Sed ubi à posteriore parte nullū uestibulum patefactum habuerit alueare, fumum admouebimus factum galbano, uel arido fimo. Ea porrò uase fictili prunis immista condun tur. idq; uas ansatum simile angustæ ollæ figuratur. Ita ut altera pars sit acutior, per quam modico foramine fumus emanet. altera latior, & ore patulo, per quam possit afflari. Talis olla, cum est alueari obiecta, spiritu admoto fumus ad apes promouetur, quæ confestim nidoris impatientes in priorem partem domicilij, & interdum extra uestibulū se conferunt, atq; ubi potestas facta est liberius inspiciendi, fere, si duo sunt examina, duo genera quoq; fauorum inueniuntur. Nā etiam in concordia suum quæq; plebs morem figurandi ceras, fingendiq; obseruat. Sed omnes faui semper cauearum tectis, & paululum lateribus adhærentes, depēdent, ita ne solum contingant, quoniam id præbet examinibus iter. Ceterū figura cerarū talis est, qualis & habitus domicilij. nam & quadrata & rotunda spatia, nec minus lōga suam speciem uelut formæ quædā fauis præbent. Ideoq; non semper eiusdē figuræ reperiuntur faui. sed hi qualescunq; sint, nō omnes eximantur. nam priore messe, dum adhuc rura pastionibus abundant, quinta pars fauorū, posteriore, cum iam metuitur hyems, tertia relinquenda est. Atq; hic tamen modus non est in omnibus regionibus certus, quoniam pro multitudine florū, & ubertate pabuli apibus consulendum est. At si ceræ dependentes in longitudinem decurrunt, eo ferramento, quod est simile cultro, insecandi sunt faui. deinde subiectis duobus brachijs excipiendi, atq; ita promendi. Sin autem trāsuersi tectis cauearum inhærent, tunc scalprato ferramento est opus, ut aduersa fronte impressi desecentur. Eximi autem debent ueteres uel uitiosi, & relinqui maxime integri, ac melle pleni. Et siqui tandem

pullos continent, ut examini progenerando reseruentur. Omnis deinde copia fauorũ conferenda est in eum locum, in quo mel conficere uoles, linendaq́; sunt diligenter foramina parietum, et fenestrarũ, ne qd sit apibus peruiũ, quæ uelut amissas opes suas pertinaciter uestigant, & persecutæ consumunt. Itaq; ex hisdem rebus fumus etiam in aditu loci faciendus est, qui propulset intrare tentantes. Castratæ deinde alui siquæ transuersos fauos in aditu habebunt, conuertendæ erunt, ut alterna uice posteriores partes uestibula fiant. Sic enim proxime cum castrabuntur, ueteres potius faui, quàm noui eximentur, ceræq́; nouabuntur, quæ tanto deteriores sunt, quanto uetustiores. Quod si forte aluearia circumstructa, & immobilia fuerint, curæ erit nobis, ut modo à posteriore, modo à priore parte castrentur. idq́; fieri ante diei quintam horã debebit. deinde repeti uel post nonam, uel postero mane. Sed quotcunq; faui sunt demessi, eodem die, dum tepent, mella conficere conuenit. Saligneus qualus, uel tenui uimine rarius contextus saccus inuersæ metæ similis, qualis est, quo uinum liquatur, obscuro loco suspenditur. in eum deinde carptim congeruntur faui. Sed adhibenda cura est, ut separentur eæ partes cerarum, quæ uel pullos habent, uel rubras sordes, nam sunt mali saporis, & succo suo mella corrumpunt. Deinde ubi liquatum mel in subiectum alueum defluxit, transfertur in uasa fictilia, quæ paucis diebus aperta sint, dum musteus fructus deferuescat. isq́; sæpius ligula purgandus est. Mox deinde fragmina fauorum, quæ in sacco remanserunt, retractata exprimuntur. Atq; id secundæ notæ mel defluit, & ab diligentioribus seorsum reponitur, ne quod est optimi saporis hoc adhibito, fiat deterius.

De cera facienda. Cap. XVI.

CERAE fructus, quamuis æris exigui, non tamen omittendus est, cum sit eius usus ad multa necessarius. Expressæ fauorum reliquiæ, postea quam diligenter aqua dulci perlutæ sunt, in uas æneũ conijciuntur. adiecta deinde aqua liquantur ignibus. quod ubi factum est, cera per stramenta, uel iuncos defusa colatur. atq; iterum similiter deintegro coquitur, & in quas quisq; uoluit formas, aqua prius adiecta, defunditur. eamq́; concretam facile est eximere, quoniã qui subest humor non patitur formis inhærere. Sed iã consumata disputatione de uillaticis pecudibus, atque pastionibus, quæ reliqua nobis rusticarum rerum pars superest, de cultu hortorum Publi Siluine, deinceps ita, ut & tibi, & Gallioni nostro complacuerat, in carmen conferemus.

L. IVNII MODERATI CO LVMELLAE IN LIBRVM DECIMVM DE CVL TV HORTORVM PRAEFATIO.

f OENORIS TVI Siluine, quod stipulanti spoponderam tibi, reliquam pensiunculam percipe. Nã superioribus nouẽ libris hac minus parte debitum, quod nunc persoluo, reddideram, superest ergo cultus hortorum insigniter neglectus quondam ueteribus agricolis, nunc uel celeberrimus. siquidem cum parcior apud priscos esset frugalitas, largior tamen pauperibus fuit usus epularum, lactis copia, ferinaq́; ac domesticarum pecudum carne, uelut aqua, frumentoq́; summis, atque humillimis uictum tolerantibus. Mox cum sequens, & præcipue nostra ætas dapibus libidinosis pretia constituerit, cœnæq́; non naturalibus desyderijs, sed censibus æstimentur, plebeia paupertas summota à pretiosioribus cibis ad uulgares compellitur. Quare cultus hortorum, quoniam & fructus magis in usu est, diligentius nobis, quàm tradiderunt maiores, præcipiendus est. isq́; sicut institueram prosa oratione prioribus subnecteretur exordijs, nisi propositum meum expugnasset frequens postulatio tua, quæ peruicit, ut poeticis numeris explerem georgici carminis omissas partes, quas tamen & ipse Virgilius significauerat, posteris post se memoranda relinquere, neque enim aliter istud nobis fuerat audendum, quàm ex uoluntate uatis maxime uenerandi, cuius quasi numine instigante (pigre sine dubio propter difficultatem operis, ueruntamen non sine spe prosperi successus) aggressi sumus tenuem admodum, & penè uiduatam corpore materiam, quæ tam exilis est, ut in consumatione quidem totius operis annumerari uelut particula possit laboris nostri, per se uero & quasi suis finibus terminata nullo modo speciose confici. Nam & si multa sunt eius quasi membra, de quibus aliquid possumus effari, tamen eadem tam exigua sunt, ut (quod aiunt græci) ex incomprehensibili paruitate arenæ funis effici non possit. Quare quicquid est istud, quod elucubrauimus, propriam sibi laudem non uendicat, ut boni consulat, si non sit dedecori prius editis à me scriptorum monimentis. sed iam præfari desinamus.

Ortorum quoque te cultus Siluine docebo,
Atque ea, quæ quondam ſpatijs excluſus iniquis,
h Cum caneret lætas ſegetes, & munera Bacchi,
Et te magna Pales, nec non cœleſtia mella,
Virgilius nobis poſt ſe memoranda reliquit.
Principio ſedem numeroſo præbeat horto
Pinguis ager putres glebas, reſolutaq́; terga
Qui gerit, & foſſus graciles imitatur arenas.
Atque habilis natura ſoli, quæ gramine læto,
Parturit, & rutilas ebuli creat uuida bacas.
Nam neque ſicca placet, nec quæ ſtagnata palude
Perpetitur querulæ ſemper conuitia ranæ.
Tum, quæ ſponte ſua frondoſas educat ulmos,
Palmitibusq́; feris lætatur, & aſpera ſyluis
Achrados, aut pruni lapidoſis obruta pomis
Gaudet, & iniuſſi conſternitur ubere mali,
Sed negat helleboros, & noxia galbana ſucco,
Nec patitur taxos, nec ſtrenua toxica ſudat,
Quamuis ſemihominis ueſano gramine fœta
Mandragoræ pariat flores, mœſtamq́; cicutam,
Nec manibus mitis ferulas, nec cruribus æque,
Terga rubi, ſpinisq́; ferat paliuron acutis.
Vicini quoque ſint amnes, quos incola durus
Attrahat auxilio ſemper ſitientibus hortis,
Aut fons illachrymet putei non ſede profunda,
Ne grauis hauſturis tendentibus ilia uellat.
Talis humus, uel parietibus, uel ſepibus hirtis
Claudatur, neu ſit pecori, neu peruia furi,
Neu tibi Dædaleæ quærantur munera dextræ,
Nec Polycletea, nec Phragmonis, aut Ageladæ
Arte laboretur, ſed truncum forte dolatum
Arboris antiquæ numen uenerare Ithyphalli
Terribilis membri, medio qui ſemper in horto
Inguinibus puero prædoni falce minetur.
Ergo age nunc cultus, & tempora quæq; ſerendis
Seminibus, quæ cura ſatis, quo ſydere primum
Naſcantur flores, peſtiq́; roſaria gemment,
Quo Bacchi genus, aut aliena ſtirpe grauata
Mitis adoptatis curuetur frugibus arbos.

Pierides tenui deducite carmine musæ.
Oceani sitiens cum iam canis hauserit undas,
Et paribus titan orbem librauerit horis,
Cum satur autumnus quassans sua tempora pomis,
Sordibus, & musto spumanteis exprimet uuas,
Tum mihi ferrato uersetur robore palæ
Dulcis humus, si iam pluuijs defossa madebit.
At si cruda manet cœlo durata sereno,
Tum iussi ueniant decliui tramite riui,
Terra bibat fonteis, & hiantia compleat ora.
Quod si nec cœli, nec campi competit humor,
Ingeniumq; loci, uel Iuppiter abnegat imbrem,
Expectetur hyems, dum Bacchi gnosius ardor
Aequore cœruleo cæletur, uertice mundi,
Solis & aduersos metuant atlantides ortus.
Atque ubi iam tuto nec dum confisus olympo,
Sed trepidus profugit chelas, & spicula Phœbus
Dira nepæ, tergoq; croti festinat equino,
Nescia plebs generis, matri ne parcite falsæ.
Ista prometeæ genitrix fuit altera Cretæ,
Altera nos enixa parens, quo tempore sæuus
Tellurem ponto mersit Neptunus, & imum
Concutiens barathrum lethæas terruit undas.
Tumq; semel stygium regem uidere trementem
Tartara, cum pelagi streperent sub pondere manes.
Nos fœcunda manus uiduo mortalibus orbe
Progenerat, nos abruptæ tum montibus altis
Deucalioneæ cautes peperere. sed ecce
Durior, æternusq; uocat labor. eia age segnes
Pellite nunc somnos, & curui uomere dentis
Iam uirideis lacerate comas, iam scindite amictus.
Tu grauibus rastris cunctantia perfode terga,
Tu penitus latis eradere uiscera marris
Ne dubita, & summi frequentia cespite mista
Ponere, quæ canis iaceant urenda pruinis,
Verberibus gelidis, iræq; obnoxia cauri,
Alliget & sæuus boreas, eurusq; resoluat.
Post ubi ryphææ torpentia frigora brumæ
Candidus aprica Zephyrus regelauerit aura,

Sydereoq́; polo cedet lyra mersa profundo,
Veris & aduentum nidis cantarit hirundo.
Rudere tum pingui, solido uel stercore Aselli,
Armentiue fimo saturet ieiunia terræ
Ipse ferens olitor diductos pondere qualos.
Pabula nec pigeat fesso præbere nouali
Immundis, quæcunque uomit latrina, cloacis,
Densáq; iam pluuijs, durataq́; summa pruinis
Aequora dulcis humi, repetat mucrone bidentis.
Mox bene cum glebis uiuacem cæspitis herbam
Contundat marræ, uel fracti dente ligonis,
Putria maturi soluantur ut ubera campi.
Tunc quoque trita solo splendentia sarcula sumat,
Angustosq́; foros aduerso limite ducens
Rursus in obliquum distinguat tramite paruo.
Verum ubi iam puro discrimine pectita tellus,
Deposito squallore nitens sua semina poscat,
Pingit & in uarios terrestria sydera flores,
Candida leucoia, & flauentia lumina caltæ,
Narcissiq; comas, & hiantis sæua leonis
Ora feri, calathisq́; uirentia lilia canis,
Nec non uel niueos, uel ceruleos hyacinthos.
Tu quæ pallet humi, quæ frondens purpurat auro,
Ponatur uiola, & nimium rosa plena pudoris.
Nunc medica panacem lachryma, sucoq́; salubri
Glaucea, & profugos uinctura papauera somnos
Spargite, quæq́; uiros acuunt, armantq́; puellas.
Iam megaris ueniant genitalia semina bulbi,
Et quæ sicca legit getulis obruta glebis,
Et quæ frugifero seritur uicina priapo,
Excitet ut ueneri tardos eruca maritos.
Iam breue chærephylum, & torpenti grata palato
Intyba, iam teneris frondens lactucula fibris,
Alliaq́; infractis spicis, & olentia late
Vlpica, quæq́; fabis habilis fabrilia miscet.
Iam siser, assyrioq́; uenit quæ semine radix,
Sectaq́; præbetur madido sociata lupino,
Vt pelusiaci proritet pocula zythi.
Tempore non alio uili quoque salgama merce

Capparis, & tristes inulæ, ferulæq; minaces
Plantantur, nec non serpentia gramina mentæ.
Et bene odorati flores sparguntur aneti,
Rutaq; palladiæ bacæ uictura saporem,
Seq; lacessenti fletum factura synapis,
Atque oleris pulli radix, lachrymosaq; cepa
Ponitur, & lactis gustum quæ condiat herba
Deiectura quidem fronti data signa fucarum,
Vimq; suam idcirco profitetur nomine graio.
Tum quoque conseritur, toto quæ plurima terræ
Orbe uirens pariter plebi, regiq; superbo
Frigoribus caules, & ueri cymata mittit.
Quæ pariunt ueteres cæsposo littore Cumæ,
Quæ marrucini, quæ signia monte Lepino,
Pinguis item Capua, & caudinis faucibus horti,
Fontibus & stabie celebres, & uesuia rura,
Doctaq; Parthenope Sebethide roscida lymha,
Quæ dulcis pompeia palus uicina Salinis
Herculeis, uitreoq; siler qui defluit amni,
Quæ duri præbent cymosa stirpe Sabelli,
Et Turni lacus, & pomosi Tyburis arua,
Brutia quæ tellus, & mater Aritia porri.
Hæc ubi credidimus resolutæ semina terræ,
Assiduo grauidam cultu, curaq; fouemus,
Vt redeant nobis cumulato fœnore messes.
Et primum moneo largos inducere fontes,
Ne sitis exurat concepto semine partum.
At cum fœta suos nexus adoperta resoluit,
Florida cum soboles materno pullulat aluo,
Primitijs plantæ modicos tum præbeat imbres
Sedulus irrorans olitor, ferroq; bicorni
Pectat, & angentem sulcis exterminet herbam.
At si dumosis positi sunt collibus horti,
Nec summo nemoris labuntur uertice riui,
Aggere præposito cumulatis area glebis
Emineat, sicco ut consuescat puluere planta,
Nec mutata loco siccos exhorreat æstus.
Mox ubi nubigenæ Phryxi, nec portitor Helles
Signorum, & pecorum princeps caput efferet undis,

Alma sinum tellus iam pandet, adulta'q; poscens
Semina depositis cupient se nubere plantis,
Inuigilate uiri, tacito nam tempora gressu
Diffugiunt, nullo'q; sono conuertitur annus.
Flagitat ecce suos genitrix mitissima fetus,
Et quos enixa est partus iam quærit alendos,
Priuignas'q; rogat proles, date nunc sua matri
Pignora, tempus adest, uiridi redimite parentem
Progenie, tu cinge comas, tu dissere crines.
Nunc apio uiridi crispetur florida tellus,
Nunc capitis porri longo resoluta capillo
Lætetur, mollem'q; sinum staphilinus inumbret.
Nunc & odoratæ peregrino munere plantæ
Sicanijs croceæ descendant montibus hyblæ,
Nata'q; iam ueniant hilari sampsuca canopo,
Et lachrymas imitata tuas Cinereia uirgo,
Sed melior stactis ponatur achaica myrrha,
Et male damnati mœsto qui sanguine surgunt
Aeacij flores, immortales'q; amaranthi,
Et quos mille parit diues natura colores,
Disponat plantis olitor, quos semine seuit.
Nunc ueniat quamuis oculis inimica coramble.
Iam'q; salutari properet lactuca sapore,
Tristia quæ releuat longi fastidia morbi.
Altera crebra uiret, fusco nitet altera crine,
Vtraque Cæcilij de nomine dicta Metelli.
Tertia, quæ spisso, sed puro uertice pallet,
Hæc sua cappadocæ seruat cognomina gentis.
Et mea, quam generant tarthesi littore gades.
Candida uibrato discrimine, candida thyrso est.
Cypros item paphio, quam pingui nutrit in aruo
Punicea depexa coma, sed lactea crure est.
Quot facies, totidem sunt tempora quanq; serendi.
Cæciliam primo deponit Aquarius anno,
Cappadocam'q; premit ferali mense lupercus.
Tu'q; tuis Mauors tarthesida pange Calendis,
Tu'q; suis Paphien iterum iam pange Calendis,
Dum cupit, & cupidæ quærit se iungere matri,
Et mater facili mollissima subiacet aruo.

Ingenera nunc sunt genitalia tempora mundi.
Nunc amor ad coitus properat, nunc spiritus orbis
Bacchatur ueneri, stimulisq; Cupidinis actus
Ipse suas adamat partes, & foetibus implet.
Nunc pater æquoreus, nunc & regnator aquarum
Ille suam Tethyn, hic pelliciat Amphitriten.
Et iam cœruleos partus enixa marito
Vtraq; nunc reserat, pontumq; natantibus implet,
Maximus ipse deûm posito iam fulmine fallax
Acrisioneos ueteres imitatur amores,
Inq; sinus matris uiolento depluit imbre.
Nec genitrix nati nunc aspernatur amorem,
Sed patitur nexus flammata cupidine tellus.
Hinc maria, hinc montes, hinc totus denique mundus
Ver agit, hinc hominum, pecudum, uolucrumq; cupido,
Atque amor ignescit menti, sæuitq; medullis,
Dum satiata Venus fœcundos compleat artus,
Et generet uarias soboles, semperq; frequentet
Prole noua mundum, uacuo ne torpeat æuo.
Sed quid ego infreno uolitare per æthera cursu
Passus equos audax sublimi tramite raptos?
Ista canat maiore deo, quem delphica laurus
Impulit, & rerum causas, & sacra mouentem
Orgia naturæ, secretaq; fœdera cœli.
Extimulet uatem per dindyma castra Cybelles,
Perq; Citheronem, nysedq; per iuga Bacchi,
Per sua Parnassi, per omissa silentia musis
Pierij nemoris, bacchea uoce frementem
Delie te Pæan, & te euie euie Pæan,
Me mea Calliope cura leuiore uagantem
Iam reuocat, paruoq; iubet decurrere gyro,
Et secum gracili connectere carmina filo,
Quæ canat inter opus musa modulante putator
Pendulus arbustis, olitor uiridantibus hortis.
Quare age quod sequitur, paruo discrimine sulci
Spargantur cæcis nasturcia dira colubris,
Indomito male sana cibo, quas educat aluos,
Et satureia thymi referens, tymbræq; saporem,
Et tenero cucumis, fragliq; cucurbita collo.

Hispida ponatur cinara, quæ dulcis Iaccho
Potanti ueniat, nec Phœbo grata canenti.
Hæc modo purpureo surgit glomerata corymbo,
Myrtiolo modo crine uiret, deflexaq́; collo
Nunc adoperta manet, nunc pinea uertice pungit,
Nunc similis calatho, spinisq́; minantibus horret,
Pallida nonnunquam tortos imitatur achantos.
Mox ubi sanguineis se floribus induit arbos
Punica, quæ rutilo mitescit tegmine grani,
Tempus baris satio, famosaq́; tunc coriandra
Nascuntur, gracili melantia grata cumino,
Et baca asparagi spinosa prosilit herba,
Et malache, prono sequitur quæ uertice solem,
Quæq́; tuas audax imitatur Nysie uiteis,
Nec metuit senteis, nam ueptibus improba surgens
Achrados, indomitasq́; bionias alligat alnos.
Nomine tum graio, ceu littera proxima primæ,
Pangitur in cera docti mucrone magistri,
Sic & humo pingui ferratæ cuspidis ictu
Deprimitur folio uiridis, pede candida, beta.
Quin & odoratis messis iam floribus instat,
Iam uer purpureum, iam uersicoloribus anni
Fœtibus alma parens cingi sua tempora gaudet.
Iam Phrygiæ loti gemmantia lumina promunt,
Et conniuenteis oculos uiolaria soluunt,
Oscitat & leo, & ingenuo confusa rubore
Virgineas adoperta genas rosa præbet honores
Cœlitibus, templisq́; sabæum miscet odorem.
Nunc uos pegasidum comites acheloidas oro,
Mænaliumq́; choros dryadum, nymphasq́; napeas,
Quæ colitis nemus Amphrysi, quæ thessala tempe,
Quæ iuga Cyllenes, & opaca rura Lycæi,
Antraq́; castalijs semper rorantia guttis,
Et quæ sicanij flores legistis halesi,
Cum Cereris proles uestris intenta choreis
Aequoris Aethnei uernantia lilia carpsit,
Raptaq́;, lethæi coniux mox facta tyranni
Syderibus tristes umbras, & tartara cœlo
Præposuit, ditemq́; Ioui, letumq́; saluti,

Et nunc

Et nunc inferno potitur Proserpina regno.
Vos quoque iam posito luctu, mœsto'q; timore
Huc facili gressu teneras aduertite plantas,
Telluris'q; comas sacris optate canistris.
Hinc nullæ insidiæ nymphis, non ulla rapina,
Casta fides nobis colitur, sancti'q; penates,
Omnia plena iocis, securo plena cachinno,
Plena mero, lætis'q; uirent conuiuia pratis.
Nunc uer egelidum, nunc est mollissimus annus,
Dum Phœbus tener, ac tenera decumbere in herba
Suadet, & arguto fugientes gramine fontes
Nec rigidos potare iuuat, nec sole tepenteis.
Iam'q; dioneis redimitur floribus hortus.
Iam rosa mitescat, sarrano clarior ostro.
Nec tam nubifugo Borea latonia Phœbe
Purpureo radiat uultu, nec syrius ardor
Sic micat, aut rutilus pyrous, aut ore corusco
Hesperus eoo remeat cum lucifer ortu,
Nec tam sydereo fulget Thaumantias arcu,
Quàm nitidis hilares collucent fœtibus horti.
Quare age uel iubare exorto, iam nocte suprema,
Vel cum Phœbus equos in gurgite mersat hibero.
Sicubi odoratas prætexit amaracus umbras,
Carpite narcissi'q; comas, sterilis'q; balausi.
Et tu, ne Corydonis opes despernat Alexis,
Formoso Nays puero formosior ipsa
Fer calathis uiolam, & nigro permista ligustro
Balsama cum casia nectens, croceos'q; corymbos,
Sparge mero Bacchi, nam Bacchus condit odores.
Et uos agrestes, duro qui pollice molles
Demetitis flores, cano iam uimine textum
Syrpiculum ferrugineis cumulate hyacinthis.
Iam rosa distendat contorti stamina iunci,
Pressa'q; flammeola rumpatur fiscina calta,
Mercibus & uernis diues Portunnus abundet,
Et titubante gradu multo madefactus iaccho
Aere sinus gerulus plenos grauis urbe reportet.
Sed cum maturis flauebit messis aristis,
Atq; diem gemino titan extenderit astro,

Hauserit & flammis lærnei brachia cancri,
Allia cum cæpis, cereale papauer aneto
Iungite, dumq; uirent nexos deferte maniplos,
Et celebres fortis fortunæ dicite laudes
Mercibus exactis, hilaresq; recurrite in hortos.
Tum quoq; proscisso, riguoq; inspersa nouali
Ozima comprimite, & grauibus densate cylindris,
Exurat sata ne resoluti pulueris æstus,
Paruulus aut pulex irrepens dente lacessat,
Neu formica rapax populari semina possit.
Nec solum teneras audent erodere frondes
Implicitus conchæ limax, hirsutaq; campe.
Sed cum iam ualido turgescit lurida caule
Brassica, cumq; tument pallentia robora Betæ,
Mercibus atq; olitor gaudet securus adultis,
Et iam maturis quærit supponere falcem,
Sæpe ferus duros iaculatur Iuppiter imbres
Grandine dilapidans, hominumq;, boumq; labores,
Sæpe etiam grauidis irrorat pestifer undis,
Ex quibus infestæ Baccho, glaucisq; salictis
Nascuntur uolucres, serpitq; eruca per hortos,
Quos super ingrediens exurit semina morsu,
Quæ capitis uiduata coma, spoliataq; nudo
Vertice, truncata iacent tristi consumpta ueneno.
Hæc ne ruricolæ paterentur monstra, salutis
Ipsa nouas artes uaria experientia rerum,
Et labor ostendit miseris, usuq; magister
Tradidit agricolis, uentos sedare furentes,
Et tempestatem Thuscis auertere sacris.
Hinc mala rubigo uiridis ne torreat herbas,
Sanguine lactentis catuli placatur, & extis.
Hinc caput arcadici nudum cute fertur aselli
Tyrrhenus fixisse tages in limite ruris.
Vtq; Iouis magni prohiberet fulmina Tarchon,
Sæpe suas sedes percinxit uitibus albis.
Hinc amythaonius docuit quæ plurima Chiron,
Nocturnas crucibus uolucres suspendit, & altis
Culminibus uetuit feralia carmina flere.
Sed ne dira nouas segetes animalia carpant,

Profuit

Profuit interdum medicantem semina pingui
Palladia sine fruge salis conspergere amurca,
Innataúe laris nigra satiare fauilla.
Profuit & plantis latices infundere amaros
Marrubij, multoq́; sedi contingere succo.
At si nulla ualet medicina repellere pestem,
Dardaniæ ueniunt artes, nudataq́; plantas
Fœmina, quæ iustis tum demum operata iuuentæ
Legibus, obscœno manat pudibunda cruore,
Sed resoluta sinus, resoluto mœsta capillo,
Ter circum areolas, & sepem ducatur horti.
Quæ cum lustrauit gradiens (mirabile uisu)
Non aliter quàm decussa pluit arbore nimbus,
Vel teretis mali, uel tectæ cortice glandis,
Voluitur ad terram distorto corpore campe.
Sic quondam magicis sopitum cantibus anguem
Vellere phryxeo delapsum uidit Iolchos.
Sed iam prototomos tempus decidere caules,
Et tarthesiacos, paphiosq́; reuellere thirsos,
Atque apio fasces, & secto cingere porro,
Iamq́; eruca salax fœcundo prouenit horto.
Lubrica iam lapathos, iam thanni sponte uirescunt,
Et scylla, hirsuta sepes nunc horrida rusco
Prodit, & asparagi corruda simillima filo,
Humidaq́; andrachne sitientes protegit antes,
Et grauis atriplica consurgit longa faselus.
Tum modo dependens trichili, modo more chelidri
Sole sub æstiuo gelidas per graminis umbras
Intortus cucumis, prægnansq́; cucurbita serpit.
Vna neq; est illis facies, nam si tibi cordi
Longior est, gracili capitis quæ uertice pendet,
È tenui collo semen lege, siue globosi
Corporis, atq; utero nimium quæ uasta tumescit,
Ventre leges medio, sobolem dabit illa capacem
Naryciæ picis, aut actæi mellis hymethi,
Aut habilem lymphis hamulam, Bacchoúe lagænam,
Tum pueros eadem fluuijs innare docebit,
Liuidus at cucumis grauida qui nascitur aluo,
Hirtus & ut coluber nodoso gramine tectus

Ventre cubat flexo, semper collectus in orbem,
Noxius exacuit morbos æstatis iniquæ.
Fœtidus hic succo, pingui quoq; semine fartus.
At qui sub trichila manantem repit ad undam,
Labentemq; sequens nimio tenuatur amore
Candidus effœtæ tremebundior ubere porcæ.
Mollior infuso calathis modo lacte gelato,
Dulcis erit, riguoq; madescit luteus aruo,
Et feret auxilium quondam mortalibus ægris.
Cum canis Erigones flagrans hyperionis æstu
Arboreos aperit fœtus, cumulataq; moris
Candida sanguineo manat fiscella cruore,
Tunc præcox bifera descendit ab arbore ficus,
Armenijsq;, & cereolis, prunisq; damasci
Stipantur calathi, & pomis quæ barbara Persis
Miserat (ut fama est) patrijs armata uenenis.
At nunc expositi paruo discrimine læti
Ambrosios præbent succos, oblita nocendi.
Quin etiam eiusdem gentis de nomine dicta
Exiguo properant mitescere persica malo.
Tempestiua manent, quæ maxima Gallia donat,
Frigoribus pigro ueniunt asiatica fœtu.
At grauis arcturi sub sydere parturit arbos
Liuia chalcidicis, & caunis æmula chijs,
Purpureæq; chelidoniæ, pinguesq; mariscæ,
Et challistrutis roseo quæ semine ridet,
Albaq;, quæ seruat flauæ cognomina ceræ,
Scissa libyssa simul picto quoq; lydia tergo.
Quin & tardipedi sacris iam rite solutis
Nube noua seritur, cœli pendentibus undis
Congilis illustri mittit quam Nursia campo,
Quæq; amiterninis defertur bunias aruis.
Sed iam maturis nos flagitat anxius uuis
Euchius, excultosq; iubet claudamus ut hortos.
Claudimus, imperioq; tuo paremus agrestes,
Ac metimus læti tua munera dulcis Iacche,
Inter lasciuos satyros, panasq; biformes
Brachia iactantes uetulo marcentia uino.
Et te mænalium, te bacchum, teq; lyæum,

Lenæumq; patrem canimus sub tecta uocantes,
Ferueat ut lacus, & multo completa falerno
Exundent pingui spumantia dolia musto.
Hactenus aruorum cultus Siluine docebam
Syderei uatis referens præcepta Maronis,
Qui primus ueteres ausus recludere fontes
Ascreum cecinit romana per oppida carmen.

LVCII IVNII MODERATI COLVMELLAE DE RE RVSTICA LIBER VNDECIMVS.

Quæ intra uillam agi debeant ab homine officio uillicationis præposito. Caput. I.

LAVDIVS Augustalis tam ingenuæ naturæ, quàm eruditionis adolescens complurium studiorum, et præcipue agricolationum sermonibus instigatus excudit mihi, cultus hortorum prosa ut oratione componerem. Nec me tamen fallebat hic euentus rei, cum prædictam materiam carminis legibus implicarem. sed tibi Publi Siluine pertinaciter expetenti uersificationis nostræ gustum negare non sustinebã, facturus mox, si collibuisset, quod nunc aggredior, ut olitoris curam subtexerem uillici officijs. qui quamuis primo rei rusticæ libro uidebar aliquatenus executus, quoniam tamen eam simili desyderio noster idẽ Augustalis sæpius flagitabat, numerum, quem iam quasi consumauerã, uoluminũ excessi, & hoc undecimum præceptum rusticationis memoriæ tradidi. Villicum fundo, familiæq; præponi conuenit ætatis nec primæ, nec ultimæ. nam seruitia sic tirunculum contemnunt, ut senem, quoniam ille non dum nouit opera ruris, hic exequi iam non potest. Atq; hunc adolescentia negligentem, senectus illum facit pigrum. Media igitur ætas huic officio est aptissima. poteritq; ab anno trigesimo usq; in sexagesimum, si non interueniant fortuita corporis uitia, satis ualidi fungi muneribus agricolæ. Quisquis autem destinabitur huic negotio, sit oportebit idem scientissimus, robustissimusq;, ut edoceat subiectos, & ipse commode faciat, quæ præcipit. siquidem nihil recte sine exemplo docεatur, aut discitur. Præstatq; uillicum magistrũ esse operariorum non discipulum, cum etiam de patrefamilias prisci moris

exemplum Cato dixerit, male agitur cum domino, quē uillicus docet. Itaq; in œconomico Xenophontis, quē M. Cicero latino sermoni tradidit, uir egregius ille Ischomacus Atheniēsis rogatus à Socrate utrū ne, si res familiaris desyderasset, mercari uillicum tanq̄ fabrum, an à se instituere consueuerit. Ego uero inq̄t ipse instituo. Etenim qui me absente in meum locum substituitur, & uicarius meæ diligentiæ succedit, is ea, quæ ego, scire debet. Sed hæc nimium prisca, & eius quidē temporis fuit, quo idem Ischomacus negabat quenquam rusticari nescire. Nos autem memores ignorātiæ nostræ uigentis sensus adolescentulos, corporis'q; robusti peritissimis agricolis commendemus, quorum monitionibus, uel unus ex multis (nam est difficile erudire) non solum rusticationis, sed imperandi consequatur scientiam. Quidam enim, quamuis operum probatissimi artifices, imperitandi parum prudentes, aut sæuius, aut etiam lenius agendo rem dominorum corrumpūt. Quare, sicut dixi, docēdus, et à pueritia rusticis operibus educandus, multis'q; prius experimentis inspiciendus erit futurus uillicus. Nec solum an perdidicerit disciplinam ruris, sed an etiam domino fidem, ac beneuolentiam exhibeat, sine quibus nihil prodest uillici summa scientia. Potissimum autem est in eo magisterio scire, et æstimare, quale officium, & quis labor sit, cui'q; iniungendus. nam nec ualentissimus posset exequi, quod imperatur, si nesciat quid agat, nec peritissimus, si sit inualidus. Qualitas itaq; cuiusq; rei consyderāda est. Quippe aliqua sunt opera tantummodo uirium tanquam promouendi onera, portandi'q;, aliqua sociata uiribus, & arti, ut fodiendi, arandi'q;, segetes, & prata desecandi. nonnullis minus uirium plus artis adhibetur, sicut putationibus, insitionibus'q; uineti. Plurimum etiam sciētia pollet in aliquibus, ut in pastione pecoris, atque eiusdem medicina. Quorum omnium officiorum uillicus, quem iam prius dixi, æstimator bonus esse non potest, nisi fuerit etiam peritus, ut in uno quoque corrigere queat perperam factum. neque enim satis est reprehendisse peccantem, si non doceat recti uiam. Libenter igitur eadē loquor, tam docendus est futurus uillicus, quàm futurus figulus, aut faber. Et haud facile dixerim, num illa tanto expeditiora sint discentibus artificia, quanto minus ampla sunt. Rusticationis autem magna, & diffusa materia est, partes'q; si uelimus eius percensere, uix numero comprehendamus. Quare satis admirari nequeo, quod primo scriptorū meorum exordio iure conquestus sum. Cæterarum artium minus uitæ necessariarū repertos antistites, agriculturæ neq; discipulos, neq; præceptores inuentos. nisi magnitudo rei pepererit reuerentiam uel discendi, uel

di,uel profitendi penè immensam scientiam,cum tamen non ideo turpi desperatione oportuerit eam negligi. Nam nec oratoria disciplina deseritur, quia perfectus orator nusquam repertus est, nec philosophia,quia nullus consumatæ sapientiæ,sed è contrario plurimi semet ipsos exhortantur uel aliquas partes earum addiscere,quamuis uniuersas percipere non possint. Etenim quæ probabilis ratio est obmutescendi,quia nequeas orator esse perfectus,aut in socordiam compelli, quia desponderis sapientiam? Magnæ rei,quantuluncunq; possederis, fuisse participem non minima est gloria. Quis ergo inquis,docebit futurum uillicum,si nullus professor est,? & ego intelligo difficillimum esse ab uno uelut authore cuncta rusticationis consequi præcepta. Veruntamen ut uniuersæ disciplinæ uix aliquem consultum,sic plurimos partium eius inuenias magistros,per quos efficere queas perfectum uillicum. nam & arator reperitur aliquis bonus, & optimus fossor,aut fœni sector,nec minus arborator,& uinitor,tum etiam ueterinarius, & probus pastor,qui singuli rationem scientiæ suæ desyderanti non subtrahant. Igitur complurium agrestium formatus artibus,qui susceperit officium uillicationis,in primis conuictum domesticum,multóq; etiam magis externum uitet. Somni, & uini sit abstinentissimus, quæ utraque sunt inimicissima diligentiæ. Ná & ebrioso cura officij pariter cum memoria subtrahitur,& somniculoso plurima effugiunt. Quid enim potest aut ipse agere, aut cuiquam dormiens imperare? Tum etiam sit à uenereis amoribus auersus, quibus si se dediderit,non aliud quicquam possit cogitare, quàm illud, quod diligit. Nam uitijs eiusmodi pellectus animus,nec præmium iucundius,quàm fructum libidinis,nec supplicium grauius,quàm frustationem cupiditatis existimat. Igitur primus omnium uigilet,familiamq; semper ad opera cunctantem pro temporibus anni festinanter producat,& strenue ipse præcedat. Plurimum enim refert colonos à primo mane opus aggredi,nec lentos per otium pigre procedere. Siquidem Ischomacus idem ille. Malo inquit unius agilem,atq; industriam,quàm decem hominum negligentem,& tardam operam. Quippe plurimum affert mali,si operario meretricandi potestas fiat. nam ut in itinere conficiendo sæpe dimidio maturius peruenit is, qui nauiter,& sine ullis concessationibus permeabit,quàm is,qui cum sit unà profectus umbras arborum,fonticulorumq; amœnitatem,uel auræ refrigerationem captauit,sic in agresti negotio dici uix potest, qd nauus operarius ignauo,et cessatore præstet. Hoc igitur custodire oportet uillicū,ne statim à prima luce familia cunctanter, et languide

procedat, sed uelut in aliquod prælium cum uigore, & alacritate animi præcedentem eum tanquam ducem strenue sequatur, uarijsq; exhortationibus in opere ipso exhilaret laborãtes. Et interdum tanquã deficienti succursurus ferramentum auferat parumper, & ipse fungatur eius officio, moneatq; sic fieri debere, ut ab ipso fortiter sit effectum. Atq; ubi crepusculũ incesserit, neminem post se relinquat, sed omnes subsequatur more optimi pastoris, qui è grege nullam pecudẽ patitur in agro relinqui. Tum uero, cum tectum subierit, idem faciat, quod ille diligens opilio. nec in domicilio suo statim delitescat, sed agat cuiusq; maximam curam. Siue quis (quod accidit plerunq;) sauciatus in opere noxam ceperit, adhibeat fomenta, siue alter languidior est, in ualetudinarium confestim deducat, & conuenientem ei cæteram curationem adhiberi iubeat. Eorum uero, qui recte ualebunt, non minor habenda erit ratio, ut cibus, & potio sine fraude à cællarijs præbeatur. Consuescatq; rusticos circa larem domini, focumq; familiarem semper epulari, atq; ipse in conspectu eorum similiter epuletur. Sitq; frugalitatis exemplum, nec nisi sacris diebus accubans cœnet, festosq; sic agat, ut fortissimum quenq; & frugalissimum largitionibus prosequatur, nonnunquam etiam suæ mensæ adhibeat, & uelit alijs quoq; honoribus dignari. Tũ etiam per ferias instrumentum rusticum, sine quo nullum opus effici potest, recognoscat, & sæpius inspiciat ferramenta. eaq; semper duplicia comparet, ac subinde refecta custodiat, ne si quod in opere uitiatum fuerit, à uicino petendum sit, quia plus in operis seruorum auocandis, q̃ in pretio rerum eiusmodi depẽditur. Cultam, uestitamq; familiam utiliter magis habeat, quàm delicate, idest munitam diligenter à frigoribus, & imbribus, quæ utraq; prohibentur optime pellibus manicatis, & sagatis cucullis. idq; si fiat, omnis penè hyemalis dies in opere tolerari possit. Quare tam uestem seruitiorum, quàm, ut dixi, ferramenta bis debebit singulis mensibus recensere. nam frequens recognitio nec impunitatis spem, nec peccandi locum præbet. Itaq; mancipia uincta, quæ sunt ergastuli, per nomina quotidie citare debebit, atq; explorare, ut sint compedibus diligenter innexa. tum etiam custodiæ sedes an tuta, & recte munita sit. nec siquem dominus, aut ipse uinxerit, sine iussu patrisfamilæ resoluat. Sacrificia nisi ex præcepto domini facere nesciat. aruspicem, sagamq; sua sponte non nouerit, quæ utraq; genera uana superstitione rudes animos infestant. Non urbem, non ullas nundinas nisi uendendæ, aut emendæ rei necessariæ causa frequentauerit. neq; enim coloniæ suæ terminos egredi debet, nec absentia sua familiæ cessandi, aut delinquendi spatium.

di spatium dare. Semitas, nouos'q; limites in agro fieri prohibeat. Hospitem nisi ex amicitia domini quàm rarissime recipiat. Ad ministeria conseruos non adhibeat. Nec ulli terminos egredi (nisi magna coegerit necessitas) permittat. Pecuniam domini neq; in pecore, nec in alijs rebus promercalibus occupet. hæc enim res auocat uillici curam, & eum negotiatorem potius facit, quàm agricolam, nec unquam sinit eũ cum rationibus domini paria facere, sed ubi æris numeratio exigitur, res pro nummis ostenditur. Itaq; tam istud uitare debebit, quàm hercule fugiendum uenandi, aut aucupandi studium, quibus rebus plurimæ operæ auocantur. Iam illa, quæ etiam in maioribus imperijs difficulter custodiuntur, consyderare debebit, ne aut crudelius, aut remissius agat cum subiectis. semper'q; foueat bonos, & sedulos, parcat etiam minus probis, & ita temperet, ut magis eius uereantur seueritatem, quàm ut sæuitiam detestentur. Poterit'q; id custodire, si maluerit cauere ne peccet operarius, quàm, cum peccauerit, serò punire. Nulla est autem uel nequissimi hominis amplior custodia, quàm quotidiana operis exactio. Nam illud uerum est M. Catonis oraculum, nihil agendo homines male agere discunt. Itaq; curabit uillicus, ut iusta reddantur. Istaq; non ægre consequetur, si semper se repræsentauerit. Sic enim & magistri singulorum officiorũ diligenter exequentur sua munia, & familia post operis exercitationem fatigata cibo, quieti'q; potius, ac somno, quàm maleficijs operam dabit. In uniuersa porrò uillicatione, sicut in cætera uita, pretiosissimum est intelligere quenq; nescire se quod nesciat, semper'q; cupere, quod ignoret addiscere. Nã & si multum prodest scientia, plus tamen obest imprudentia, uel negligentia maxime in rusticatione, cuius disciplinæ caput semel est fecisse quicquid exegerit ratio culturæ. nam quamuis interdum emendatum sit perperam factum uel imprudentia, uel negligentia, res tamen ipsa iam domino decoxit. Nec mox in tantum exuberat, ut & iacturam capitis amissi restituat, & quæstum resarciat. Prælabentis uero temporis fuga quàm sit inreparabilis, quis dubitet? Eius igitur memor præcipue semper caueat, ne improuidus ab opere uincatur. Res est agrestis insidiosissima cunctanti. quod ipsum expressius uetustissimus author Hesiodus hoc uersu significauit.

αἰεὶ δ' ἀμβολιεργὸς ἀνὴρ ἄταισι παλαίει.

Quare uulgare illud de arborum positione rusticis usurpatum, serere ne dubites. id uillicus ad agri totum cultum referri iudicet. credat'q; prætermissas non duodecim horas, sed annum perijsse, nisi sua quaq; die quod instat effecerit. nam cum proprijs penè momentis fieri quic-

quam debeat, si unum opus tardius quàm oporteat peractum sit, cæteræ quoque, quæ sequuntur, culturæ, post iusta tempora serius adhibentur, omnisq; turbatus operis ordo spem totius anni frustratur. quare necessaria est menstrui cuiusq; officij monitio ea, quæ pendet ex ratione syderum cœli. nam, ut ait Virgilius,

–Tam sunt arcturi sydera nobis
Hœdorumq; dies seruandi, & lucidus anguis,
Quàm quibus in patriam uentosa per æquora uectis
Pontus, & ostriferi fauces tentantur Abidi.

Contra quam obseruationem multis argumentationibus disseruisse me non inficior in ijs libris, quos aduersus astrologos composueram. sed illis disputationibus exigebatur id, quod improbissime Chaldæi pollicentur, ut certis quasi terminis, ita diebus statis aeris mutationes respondeant. In hac autem ruris disciplina non desyderatur eiusmodi scrupulositas, sed (quod dicitur pingui Minerua) quantumuis utile continget uillico tempestatis futuræ præsagium, si persuasum habuerit, modo ante, modo post, interdum etiam stato die orientis, uel occidentis competere uim syderis. nam satis prouidus erit, cui licebit ante multos dies cauere suspecta tempora.

Quid quoque mense faciendum sit, temporibus accommodando opera. Cap. II.

ITAQVE Præcipiemus quid quoque mense faciendum sit, sic temporibus accommodantes opera ruris, ut permiserit status cœli. Cuius uarietatem, mutationemq;, si ex hoc commentario fuerit præmonitus uillicus, aut nunquam decipietur, aut certe non frequenter. et ne discedamus ab optimo uate, qui ait, ille uere nouo terram proscindere incipiat. Noui autem ueris principium non sic obseruare rusticus debet, quemadmodum astrologus, ut expectet certum diem illum, qui ueris initium facere dicitur. sed aliqd etiam sumat de parte hyemis, quoniam consumpta bruma, iam intepescat annus, permittitq; clementior dies opera moliri. possunt igitur ab idibus Ianuarijs (ut principem mensem romani anni obseruet) auspicari culturarum officia, quorum alia ex pristinis residua consumabit, atq; alia futuri temporis inchoabit. Satis autem erit per dimidios menses exequi quodq; negotium, quia neque præfestinatum opus nimium immature uideri possit ante quindecim dies factum, nec rursus post totidem nimium tarde. Idibus Ianuarijs uentosa tempestas, & incertus status. XVIII. Cal. Feb. tempestas incerta. XVII. Calen. Feb. Sol in Aquarium trāsit, Leo ma–

ne incipit occidere, africus, interdum auster cum pluuia. XVI. Calen. Febr. Cancer desinit occidere, hyemat. XV. Calen. Feb. Aquarius incipit oriri. uentus africus tempestatem significat. XI. Calen. Feb. fidicula uespere occidit, dies pluuius. IX. Calen. Febr. ex occasu pristini syderis significat tempestatem. interdum etiam tempestas. VI. Calen. Febr. Leonis quae est in pectore clara stella occidit, nonnunquam significatur hyems bipartita. V. Cal. Feb. auster, aut africus, hyemat, pluuius dies. III. Calen. Febr. delphinus incipit occidere. Item fidicula occidit. Pridie Calen. Feb. eorum, quae supra sunt, syderum occasus, tempestatem facit, interdũ tantummodo significat. Hoc igitur semestrium, & deinceps sequentia tempestatibus annotatis percensuimus, quo cautior uillicus (ut iam dixi) uel abstinere possit operibus, uel festinationẽ adhibere. itaq; ab idibus Ianuarijs, quod habetur tempus inter brumã, & aduentum fauonij, si maior est uineae, uel arbusti modus, quicquid ex autumno putationis superfuit, repetẽdum est, sed ita ne matutinis temporibus uitis saucietur, quoniam pruinis, & gelicidijs nocturnis adhuc rigentes materiae, ferrum reformidant. itaq; dum hae regelare sinuntur, usque in horam secundam, uel tertiam poterunt uepres attenuari, ne incremento suo agrum occupent, segetes emundari, acerui uirgarum fieri, ligna deniq; confici, ut tum demum tepenti iam die putatio administretur. apricis etiã, & macris, aut aridis locis prata iam purganda, & à pecore sunt defendenda, ut foeni sit copia. Siccos quoq;, & pingues agros tempestiuum est proscindere. nam et uliginosi, et mediocris habitus sub aestate, uere'ue agendi sunt. macerrimi uero, & aridi post aestatem, primo autumno arandi, & subinde conserẽdi. sed iugerum agri pinguis hoc tempore anni commode duabus operis proscinditur, q̃a hybernis pluuijs adhuc madens terra facilem cultum sui praebet. Eodem'q; mense ante Cal. Feb. sarriendae segetes autumnales, siue illę seminis adorei sunt, quod q̃dã far uernaculũ uocãt, seu tritici. Eorum'q; tempestiua sarritio est, cum enata frumenta quatuor fibrarũ esse coeperunt. ordeũ quoq; maturũ, q̃bus supest opera, nũc demũ sarrire debebunt. sed et faba eandẽ culturã exigit, si iam coliculus eius in quatuor digitos altitudinis creuerit, nã prius sarriuisse nimium teneram non expedit. eruũ quidem melius priore mense, nec tamen improbe hoc ipso uel proximo seremus. nam Martio nullo modo terrae cõmittendũ esse rustici praecipiunt. uineae, quae sunt palatae, et ligatae recte iã fodiuntur. surculi, q̃ primi florem afferunt, statim circa idus inserendi sunt, ut cerasorũ tuberum, amygdalarum, persicorũ'q; ridicis, uel etiam palis conficiendis, idoneum tempus est, nec minus in

ædificia succidere arborem conuenit, sed utraque melius fiunt Luna decrescente ab uigesima usque in trigesimam, quoniam omnis materia sic cæsa iudicatur carie non infestari. Palos una opera cædere, & exputatos acuere centum numero potest. Ridicas autem querneas, siue oleagineas findere, & dedolatas utraque parte exacuere numero sexaginta. Item ad lucubrationem uespertinam palos decem, uel ridicas quinque conficere, totidem'q; per antelucanam lucubrationem. Materies si roborea est, ab uno fabro dolari ad unguem pquadrata debet pedum XX. hæc erit uehis una. Pinus autem V. & XX. pedum æque ab uno expeditur, quæ et ipsa uehis dicitur. nec minus ulmus, & fraxinus pedum XXX. cupressus autem pedum XL. tum etiam sexagenum pedum abies, atq; populus, singulis operis ad unguem quadrantur, atque omnes hæ mensuræ similiter uehes appellantur. His etiam diebus maturi agni, & reliqui fœtus pecudum, nec minus maiora quadrupedia charactere signari debent. Calē. Feb. fidis incipit occidere, uentus eurinus, & interdum auster cum grandine est. III. nonas Februar. fidis tota, & leo medius occidit, corus, aut septentrio. nonnunquam fauonius. Nonis Feb. mediæ partes Aquarij oriuntur, uētosa tempestas. VII. Idus Feb. Calisto sydus occidit, fauonij spirare incipiunt. VI. Idus Febr. uentosa tempestas. III. idus Febr. eurus. per hosce dies locis maritimis, & calidis, & siccis prata, uel arua purgantur, & in fœnum submittuntur. Reliquæ partes uinearum propter brumam, uel frigora omissæ, nunc palandæ, & alligandæ sunt, ne postea tumentes gemmæ lædantur, & oculi atterantur. Item uinearum fossio hisdem locis peragenda, arbustorum'q; siue putatio, siue alligatio finienda est, quorum iusta certa esse non possunt. Inter nonas deinde, & idus, pomorum seminaria facienda sunt, & maturæ plantæ de seminarijs in scrobes transferendæ. Pastinatio quoque, quæ mense Decembri, uel Ianuario cœpta est, iam nunc includenda, & uitibus conserenda est. Pastinatur autem terreni iugerum ita, ut solum in altitudinem trium pedum defodiatur operis LXXX. uel in altitudinem dipondij semissis, operis L. uel ad bipalium, cui est altitudo duorum pedum operis XL. Hæc tamen in agro sicco surculis conserendis minima pastinationis mensura est. Nam oleribus deponendis possit uel sexquipedalis altitudo satisfacere, quæ plerunq; in singula iugera triginta operis conficitur. hoc eodem tempore stercoris pars in prata digerenda. pars oleis, & cæteris arboribus inspergenda. quin etiam uitiaria diligenter facienda, malleolis'q; quamrecentissimis curiosissime pangenda. Populos, & salices, & fraxinos, prius quàm frondeant, plantas'q; ulmorum

nunc ponere utile est, aut ante satas nunc exputare, & circumfodere, ac summas earum æstiuas radiculas amputare. Sarmenta quoq; (uineis non dum fossis) atque arbustorum ramos è segetibus, aut rubos, et quicquid deniq; iacens, fodiẽtem, uel alio genere terram molientem potest impedire, nunc egerere, & ad sepem applicare oportet. Rosaria noua conserere, uel antiqua curare. Arundineta nunc ponere, uel etiam pristina colere. Salicta facere, uel deputare, runcare, ac fodere. Genistam semine, uel plantis in pastinato, uel etiam sulco deponere. Trimestrium quoq; satio non est aliena huic tempori, quamuis tepidis regionibus melius administretur per mensem Ianuarium. Idibus Februarijs Sagittarius uespere occidit, uehemẽter hyemat. XVI. Cal. Martij uespere crater oritur, uenti mutatio. quintodecimo Calen. Martij sol in pisces transitum facit, nonnunquam uentosa tempestas. tertiodecimo, & duodecimo Calen. Martij fauonius, uel auster cum grandine, & nimbis. decimo Calen. Martij Leo desinit occidere, uenti septentrionales, q uocantur ornithiæ, per dies triginta esse solent, tum & hirundo aduenit. IX. Calen. Martij arcturus prima nocte oritur, frigidus dies aquilone, uel coro interdum pluuia. VIII. Calen. Martij sagitta crepusculo incipit oriri, uariæ tempestates. halcyonei dies uocantur, in atlantico quidem mari summa tranquillitas notata est. VII. Cal. Martij uentosa tempestas, hirundo conspicitur. per hos dies frigidis locis earum rerum, quas supra scripsimus, tempestiua est administratio. Locis autem calidioribus, quamuis sera, tamen necessaria. cæterum malleoli, et uiui radicis positio huius temporis esse uidetur optima. nec tamen deterior etiam inter Cal. & idus sequentis mensis, utique si non sit feruentissima regio. si uero etiam magis frigida, uel melior est. Insitio quoq; arborum, atq; uitium tepidis locis hoc tempore commode administrabitur. Cal. Martij africus, interdum auster cum grandine. VI. nonas Martij uindemiator apparet, quem græci τρυγητῆρα dicunt, septentrionales uẽti. IIII. non. Martij fauonius, interdum auster hyemat. nonis Martij equus mane oritur, flatus aquilonis. III. idus Martij piscis aquilonius desinit oriri, septentrionales uenti. Pridie idus Martij argo nauis exoritur, fauonius, aut auster, interdum aquilo. His diebus commode instruuntur horti, de quibus suo loco dicam secretius, ne inter hanc quasi turbam operum negligentius olitoris officia descripsisse uidear, aut nunc ordinem reliquarum culturarum cœptum interrupisse. Igitur à Calẽ. Martij eximia est uitium putatio usque in decimum Calendarum Aprilium, si tamen se gemmæ non dum moueant. surculi quoque silentes ad insitionem nunc præcipue, utiliterq; leguntur, &

ipsa insitio uitium, atque arborum longe nunc est optima. Frigidis quoque locis, & humidis uitium satio nunc praecipua est, sed & ficulnea cacumina iam tumentia utilissime ponuntur. Sarritura quoque frumentorum iteratur egregie. modios tres una opera recte sarrit. prata purgare, & à pecore defendere iam tempestiuum est. locis quidem calidis, & siccis etiam à mense Ianuario, ut supra diximus, id fieri debet, nam frigidis uel à quinquatribus prata recte submittuntur. Scrobes omnis generis, quos eris autumno consiturus, hoc tempore praeparare oportebit. eorum quaternarij, hoc est quoquouersus pedũ IIII. si est commodum terrenum. XIIII. ab uno fiunt. Ternarij autẽ XVIII. Caeterum ad deponendas uites, uel non magni incrementi arbores, sulcus qui sit pedum centum & uiginti, latitudine bipedanea, in altitudinem deprimi debet dipondio semisse, eumq́; similiter una opera efficit. Rosariũ serotinum perfossum, & cultum habere iam tempus est. Oleis laborãtibus circum radices amurcam, quae salem nõ habeat, nunc conueniet infundere, maximis sex congij, mediocribus arboribus urnae satisfaciunt, caeteris aestimanda erit portio. sed tamen quae nihil uitij habuerint, aliquanto laetiores fient, si amurca rigentur insulsa. nonnulli hoc optimum tempus esse seminarijs instituendis dixerunt. Tum etiam bacas lauri, & myrti, caeterorumq́; uiridium semina in areolas disserere praeceperunt. orthocissos, & ederas ab idibus Februarij, uel etiam Calen. Martijs poni oportere ijdem censuerũt. Idibus Martij nepa incipit occidere, significat tempestatẽ. XVII. Calen. April. nepa occidit, hyemat. XVI. Calen. April. Sol in Arietem transitum facit, fauonius, uel corus. XII. Cal. April. equus occidit mane, septentrionales uenti. X. Calen. April. Aries incipit exoriri, pluuius dies, interdum ningit. IX. & VIII. Calendarum Aprilium, aequinoctium uernum tempestatem significat. Ab idibus eadem, quae supra, utique peragenda sunt. optime autem uliginosa, & pinguia loca nunc demum proscinduntur, & quae mense Ianuario uernacta fecimus, nunc ultima parte Martij sunt iteranda, & siquae pergulae uitium generosarum, uel siquae in agris, aut ueprìbus singulares arbores maritae à putatoribus relictae sunt, ante Calen. April. utique deputari debent, post quem diem sera, & infructuosa fit huiusmodi rerum cultura. Milij quoque, & panici. haec prima satio est, quae peragi debet circa id. April. utriusq; seminis sextarij quini singula iugera occupant. quinetiam pecus lanatum, caeteraq́; quadrupedia tempus idoneum est castrandi. Locis autem tepidis ab idibus Februarij usque in idus April. In locis frigidis ab idibus Martij usq; in idus

Maias omnia recte pecora castrantur. Calen. April. nepa occidit mane, tempestatem significat. non. April. fauonius, aut auster cum grandine, nonnunquam hoc idem pridie. VIII. idus April. uergiliæ uespere cælantur, interdum hyemat. VII. id. April. & VI. & V. austri, & africi, tempestatem significat. IIII. idus April. Sole oriēte, Libra occidere incipit, iterdū tēpestatē significat. Pridie id. April. suculæ cælātur, hyemat. His diebus locis frigidis prima uinearū fossio utiq; ante idus peragenda est. quæq; mense Martio post confectum æquinoctium fieri debuerunt, nunc denique quamprimum exequenda sunt. Fici, uitesq; adhuc recte inseruntur. seminaria, quæ sunt ante facta, runcari, & adhuc commode fodiri possunt. Oues tarentinæ radice lanaria lauari debent, ut tonsuræ præparentur. Idib. Aprilis, ut supra, Libra occidit, hyemat. XVIII. Calen. Maias uentosa tempestas, et imbres, nec hoc constanter. XV. Calen. Maias Sol in Taurum transitum facit, pluuiam significat. XIIII. Calen. Maias suculæ se uesperi cælant, pluuiam significat. XI. Calen. Maias uer bipartitur, pluuia, & nonnunquam grando. X. Calen. Maias uergiliæ cum Sole oriuntur, africus, uel auster, dies humidus. IX. Calen. Maias prima nocte fidicula apparet, tempestatem significat. IIII. Calen. Maias auster ferè cum pluuia. III. Calen. maias mane Capra exoritur, austrinus dies, interdum pluuiæ. Pridie Cal. Maias canis se uespere cælat, tempestatem significat. Per hos dies eadem, quæ supra, persequemur. Possuntq; si iā librum remittunt inseri oleæ, uel emplastrari, cæteræq; pomiferæ arbores eodem emplastrationis genere inseri. sed & prima pampinatio recte inchoatur, dum prorepentes oculi digito decuti possint. si qua præterea in uineis aut fossor disturbauit, aut negligentia omisit, diligens uinitor restituere debet, & fracta iuga considerare, & resarcire, aut disiectos palos reponere, ita ne teneros pampinos explantet. eodem tempore secundi foetus, pecudes signari oportet. Calen. Maias hoc biduo sol unam dicitur tenere particulam. VI. non. Maias. sucula cum sole exoritur, septentrionales uenti. V. non. Maias centaurus totus apparet, tempestatem significat. III. nonas Maias idem sydus, pluuiam significat. Pridie nonas Maias nepa medius occidit, tempestatem significat. nonis Maijs uergiliæ exoriuntur mane, fauonius. VII. idus Maias æstatis initium, fauonius, aut corus, interdum etiam pluuia. VI. idus uergiliæ totæ apparent, fauonius, aut corus, interdum & pluuiæ. Tertio idus Maias fidis mane oritur significat tempestatem. Per hos dies runcandæ segetes sunt, fœnisiciæ instituendæ. Bonus operarius prati iugerum desecat, nec minus mille

ducentos manipulos unus obligat, qui sint singuli quaternarum librarum. Arbores quoq; tēpus est ablaqueatas circū fodere et operire. una opera nouellas circumfodiet arbores octuaginta, mediocres LXV. magnas quinquaginta. hoc mense seminaria omnia crebro fodere oportebit, sed a Calendis Martijs usque in idus Septembres, omnibus mensibus non solum seminarijs, sed etiam nouellis uineis danda fossio ē. Iisdem diebus, ubi prægelidum, & pluuium cœlum est, oleæ putantur, & emuscantur. Cæterum tepidis regionibus duobus temporibus anni facere istud oportebit. Primo ab idibus Octobr. usque in idus Decembres, iterum ab idibus Febr. usque in idus Martias. si tamen arbor librum non remittit, hoc eodem mense in pastinato seminario nouissima positio est olearis taleæ, eamq; oportet, cum panxeris, fimo, & cinere mistis oblinire, & superponere muscum, ne sole findatur. sed hoc idem opus melius fiet ultima parte mensis Martij, uel prima mensis Aprilis, & cæteris temporibus, quibus præcepimus seminaria plātis, uel ramis conserere. Idibus maijs fidis mane exoritur, auster, aut euronotus, interdum dies humidus. XVII. Calen. Iunias idem, quod supra. XVI. & XV. Cal. Iunias euronotus, uel auster cum pluuia. XIIII. Cal. Iun. Sol in geminos introitum facit. XII. Calen. Iun. suculæ exoriuntur, septentrionales uenti, nonnunquam auster cum pluuia. XI. & X. Calend. Iunias arcturus mane occidit, tempestatem significat. VIII. & VII. & VI. Calendas iunias capra mane exoritur, septentrionales uenti. Ab idibus usque in Calendas Iunias uetera, nam uineam prius quàm florere incipiat, iterum fodere oportet, eandemq;, & cæteras omnes uineas itidem pampinare. Quod si sæpius feceris, puerilis una opera iugerum uineti pampinabit. qbusdam regionibus oues nunc tondentur, & pecoris nati, aut amissi ratio accipitur. item qui lupinum stercorandi agri causa serit, nunc demum aratro subuertit. Calen. Iun. & IIII. non. aquila exoritur, tempestas uentosa, & interdū pluuia. VII. idus Iuni. arcturus occidit, fauonius, aut corus. IIII. id. Iun. delphinus uespere exoritur, fauonius, interdum rorat. His diebus si non opere uicti sumus, eadem, quæ extremo mense Maio, facienda sunt. item omnes arbores fructiferæ circumfossæ aggerari debent, ut ante solstitium id opus peractum sit. quinetiam pro conditione regionis, & cœli terra uel proscinditur, uel iteratur. eaq;, si est difficilis, proscinditur operis tribus, iteratur duabus, tertiatur una. Lirantur autem iugera duo opera una. at si facilis est terra, proscinditur iugerū duabus operis, iteratur una. lirātur una, iugera quatuor, cum in subacta iam terra latiores porcæ sulcantur. quæ ratio colligit, ut per autūnum

facile

facile possint uno iugo, tritici obseri modij centumquinquaginta, caeterorumq; leguminum modij centum. Iisdem diebus area triturae praeparanda est, ut quaeq; res desecta erit, in eam conferatur. Vinearum quoq; cultus, quibus maior est modus, iteratus esse debet. Ante solstitium pabulum (si facultas est) uel nunc, uel etiam superioribus XV. diebus, qui fuerint ante Calend. Iunij, pecori praeberi oportet. A Cal. autem Iunijs, si iam deficit uiridis herba, usq; in ultimum autumnum frondem caesam praebebimus. Idibus Iunijs calor incipit. XIII. Cal. Iul. sol introitum in cancro facit, tempestatem significat. XI. Calen. Iulij, anguifer, qui à graecis dicitur ὀφιοῦχος mane occidit, tempestatem significat. VIII. & VII. & VI. Cal. Iulij solsthitium, fauonius, & calor. III. Calen. Iul uentosa tempestas. His diebus eadem, quae supra. Sed & uiciam in pabulum secare oportet, prius q̃ siliquae eius durentur, ordeum metere, fabam serotinam ducere, fabam maturam conterere, & paleam eius diligenter recondere, ordeũ terere, paleasq; omneis recondere, aluos castrare, quas subinde nono quoq; aut X. die ad Cal. Maias consyderare, & curare oportet. Nunc autem si sunt pleni, atq; operculati faui demetendi sunt. Sin autem maiore parte uacant, aut sine operculis adaperti sint, non dum esse maturos significatur, itaq; mellatio est differenda. Quidam in prouincijs transmarinis uel hoc, sequente mense sesania serunt. Calend. Iulijs fauonius, uel auster, & calor. Quarto Non. Iul. corona occidit mane. Pridie Non. Iul. cancer medius occidit, calor octauo Idus Iul. capricornus medius occidit. septimo Idus Iul. Cepheus uespere exoritur, tempestatem significat. Sexto Idus Iul. prodromi flare incipiunt. His diebus eadem, quae supra. Sed & proscissum ueruactum optime nunc iteratur, & syluestris ager decrescente luna utilissime extirpatur. Idibus Iulijs Procyon exoritur mane, tempestatem significat. tertiodecimo Calend. Augustas sol in Leonem transitum facit, fauonius. nono Calendas Augustas Leonis in pectore clara stella exoritur, interdum tempestatem significat. octauo Calẽ. Augustas Aquarius incipit occidere clare, fauonius, uel auster. Septimo Cal. Augustas canicula apparet, caligo aestuosa. Sexto Cal. Augustas aquila exoritur. IIII. Cal. Augustas leonis in pectore clarae stellae exoriuntur, interdum tempestatem significat. III. Calen. Augustas aquila occidit, significat tempestatẽ. His diebus locis temperatis, & maritimis messis conficitur, & intra dies triginta qua desecta est, stramenta praecisa in aceruum congeruntur. Iugerum stramentorum opera una desecat, quibus remotis prius quàm sol acrior exurat terram, omnes arbores, quae fuerant in sege-

te, circunfodere, & adobruere oportet. Item quibus magna sementis præparatur, nunc debent iterare. Nam de fodiendis, colendis'ue nouellis uineis, sæpius iam dixi nullum esse mensem omittendum, donec autumnale æquinoctiũ conficiatur. Meminisse autem oportebit, ut per hos, & Augusti mensis dies antelucanis, et uespertinis temporibus frõdem pecudibus cædamus. Item quascunq; uineas culturi sumus, ne per æstum, sed mane usq; in tertiam, & à decima usq; in crepusculum fodiamus. Quibusdã regionibus sicut in Cilicia, & Pãphilia hoc mense sesama seruntur. Italiæ autem regionibus humidis possunt ultimo mense Iunio seri. Quinetiam tempus est ficulneis arboribus caprificum suspendere. Quod quidam existimant iccirco fieri debere, ne fructus decidat, & ut celerius ad maturitatem perueniat. Cal. Augusti Ethesiæ. Pridie Nonas Augusti leo medius exoritur, tempestatem significat. VII. Idus Aug. Aquarius occidit medius, nebulosus æstus. Pridie Idus Augusti fidis occidit mane, & autumnus incipit. His diebus eadem, quæ supra. Nonnullis tamen locis faui demetuntur. qui si non sunt melle repleti, nec operculati, differenda est in mensem Octobrem mellatio. Idibus Augusti delphini occasus tempestatẽ significat. XIX. Cal. Septembris eiusdẽ syderis matutinus occasus tempestatem significat. XIII. Cal. Septembris sol in uirginem transitum facit. Hoc et sequẽti die tempestatem significat, interdum & tonat. Hoc eodem die fidis occidit. decimo Cal. Septembris ex eodẽ sydere tempestas plerũq; oritur, & pluuia. VII. Calen. Septembris uindemiator exoritur mane, & arcturus incipit occidere, interdum pluuia. III. Cal. Septembris humeri uirginis exoriuntur, Ethesiæ desinunt flare, & interdum hyemat. Pridie Cal. Septembris Andromeda uesperi exoritur, interdum hyemat. His quidem diebus arbores ficorum inoculantur, quod genus insitionis emplastratio uocatur. Id'q; licet uel commodius facere superiore mense post Idus Iulias, quo tempore etiam aliarum arborum nonnulli emplastrationem faciunt. Quibusdam locis, ut in Bætica maritimis regionibus, & in Africa uindemia conficitur. Sed frigidioribus regionibus puluerationem faciunt, quam uocant rustici occationem, cum omnis gleba in uineis refringitur, & resoluitur in puluerem. Hoc eodem tempore, prius quàm uineæ puluerentur, si perexilis est, uel rara ipsa uitis, lupini modij tres, uel quatuor in singula iugera sparguntur, & inoccantur, qui, cum fruticauerint, prima tum fossione conuersi satis bonum stercus uineis præbent. Multi etiã, si pluuius est status cœli, sicut suburbana regione Italiæ pampinis uitem spoliant, ut percoqui fructus possint, nec putrescere imbribus. At è contrario locis calidioribus,

cis calidioribus, ut modo nominatis prouincijs, circa uindemiã adumbrantur, uel stramentis, uel alijs tegumentis uuæ, ne uentis, aut caloribus exarescant. Hoc idem tempus est aridis uuis, ficisq; conficiendis, de quibus quemadmodum passæ fiant, suo loco dicemus, cum uillicæ persequemur officia. Filix quoq;, aut carex ubicunq; nascitur, Augusto mense recte extirpatur, melius tamen circa Idus Iulias ante caniculæ exortum. Cal. Septembris calor. quarto Non. Septembris piscis austrinus desinit occidere, calor. Non. Septẽbris arcturus exoritur, fauonius, uel corus. VII. Idus Septembris piscis aquilonius desinit occidere, & capra exoritur, tempestatem significat. tertio Idus Septembris fauonius, aut africus, uirgo media exoritur. His diebus locis maritimis, & calidis uindemia, & cætera, quæ suprascripta sunt, commode administrantur. Iteratio quoq; arationis peracta esse debet, si serius terra proscissa est. Sin autem celerius, etiam tertiatum solum esse conuenit. Hoc etiam tempore qui consueuerunt uina condire, aquam marinam præparant, & aduectam decoquunt. de qua conficienda, cum uillicæ officia exequar, præcipiam. Idibus Septembris ex pristino sydere nonnunquã tempestatem significat. XV. Cal. Octobris arcturus exoritur, fauonius, aut africus, interdum eurus, quem quidam uulturnum appellant. XIIII. Cal. Octobris spica uirginis exoritur, fauonius, aut corus. XIII. Calen. Octobris sol in Libram transitum facit, crater matutino tempore apparet. XI. Cal. Octobris pisces occidunt mane, item aries occidere incipit, fauonius, aut corus, interdum auster cum imbribus. X. Calend. Octobris argo nauis occidit, tempestatem significat, interdum etiam pluuiam. IX. Calendas Octobris centaurus incipit mane oriri, tempestatem significat, interdum & pluuiam. VIII. Calendas Octobris. & VII. & VI. æquinoctium autumnale pluuiã significat. V. Cal. Octobris hœdi exoriuntur, fauonius, nonunquam auster cum pluuia. IIII. Calend. Octobris uirgo desinit oriri, tempestatem significat. His diebus uindemiæ pluribus regionibus fiunt, quarum maturitatem alij aliter interpretati sunt. Quidam cum uidissent partem aliquam uuarum uirescere, crediderunt tempestiuam esse uindemiam. Quidam cum coloratas, & perlucidas uuas animaduertissent, nonnulli etiam cum pampinos, ac folia decidere consyderassent. quæ omnia fallacia sunt, quoniam immaturis uuis omnia eadem possunt accidere, propter intemperiem solis, aut anni. Itaq; nonnulli gustu explorare maturitatem tentauerunt, ut siue dulcis esset sapor uuæ, siue acidus, proinde æstimarent. Sed & hæc ipsa res habet aliquam fallaciam. Nam quædam genera uuarũ nunquam

dulcedinem capiunt propter austeritatem nimiam. Itaq; opportunum est (quod nos facimus) ipsam naturalem contemplari maturitatem. naturalis autem maturitas est, si cum expresseris uinacea, quae acinis caelantur, iam infuscata, & nonnulla propemodum nigra fuerint. nã colorem nulla res uinaceis potest afferre, nisi naturae maturitas, praesertim cum ita in media parte acinorum sint, ut & à sole aestuante, et à uentis protegantur, humorq́; ipse non patitur ea percoqui, aut infuscari, nisi suapte natura. Hoc igitur cũ exploratum habuerit uillicus, sciat uindemiam sibi esse faciendam. Sed ante quàm fructum cogere incipiat, cuncta praeparanda erunt superiore (si fieri posset) mense. Si minus, certe ut ante quindecim dies dolia partim picata, partim defricata, & diligenter lota marina, uel aqua salsa, & recte siccata. Tũ & opercula, colaq́;, & caetera, sine quibus probe confici mustum non potest. Torcularia uero, et fora diligenter emundata, lotaq́;. Et, si res ita exegerit, picata, praeparataq́; habeat ligna, quibus defrutum, & sapam decoquat. Tum etiam salem, atq; odoramenta, quibus condire uina consueuerint, multo ante reposita esse oportet. Nec tamen haec cura totum auocet eum à caetera ruris cultura. nam & napinae, itemq́; rapinae siccaneis locis per hos dies fiunt. Farraginaria quoq; pecori futura per hyemem praesidio. Itemq́; siliquam, quod rustici foenum graecum uocant. nec minus in pabulum uicia nunc demum conseruntur. Tum etiam lupini haec erit praecipua satio, quem quidã uel ab area protinus in agrum deferri putant oportere. Milium, & panicum hoc tempore demetitur, quo faseolus ad escam seritur. nam ad praecipiendum semen ultima parte Octobris circa Calendas Nouembris melius obruitur. Quare cum haec cuncta in agris exequi debeant, possit eorum curam, quae intra uillam facienda sunt, uillicae delegare. Ita tamen, ut ipse consyderet an recte facta sint. Calendis Octobribus, & VI. Non. interdum tempestatem significat. quarto Non. Octobris auriga occidit mane, uirgo desinit occidere, significat nonnunq̃ tempestatem. III. Non. Octobris corona incipit exoriri, significat tempestatem. Pridie Non. Octobris hoedi oriũtur uespere, aries medius occidit. aquilo. VIII. Idus Octobris coronae clara stella exoritur. VI. Idus Octobris uergiliae exoriuntur uespere, fauonius, & interdum africus cum pluuia. Tertio, & pridie Idus Octobris corona tota mane exoritur, auster hybernus, & nonnunq̃ pluuia. Per hos dies frigidis regionibus uindemia, et caetera, quae suprascripta sunt, fieri solent. Iisdemq́; regionibus frumenta matura seruntur, & praecipue far adoreũ. Locis etiam opacis triticum nunc recte seritur. Et quoniã sementis mentionẽ

fecimus

fecimus, non intempestiue quantum cuiusq; seminis iugerum agri recipiat referemus. Iugerum agri recipit tritici modios quatuor, uel qnq; farris adorei modios nouem, uel decem, ordei modios quinque, uel sex, milij, uel panici sextarios quatuor, uel quinq;, lupini modios octo, uel decem, faseoli modios quatuor, pisi modios tres, uel quatuor, fabæ modios sex, lentis modium unum, uel paulo amplius, lini seminis modios nouem, uel decem, cicerculæ modios tres, uel quatuor, ciceris modios duos, uel tres, sesami sextarios quatuor, uel quinque, uiciæ pabularis modios septem, uel octo, uiciæ seminalis modios quinque, uel sex, erui modios quatuor, uel quinque, farraginis ordeaceæ modios septem, uel octo, siliquæ modios sex, medicæ singulos cyathos serere oportet in areolis longis pedum denum, latis pedum quinum. Canabis grana sex in pede quadrato ponuntur. Idibus Octobris, & sequenti biduo interdum tempestas, nonnunquam rorat. XIIII. Calend. Nouēbris sol in Scorpionem transitum facit. Tertiodecimo, & duodecimo Calendas Nouembris solis exortu uergiliæ incipiunt occidere, tempestatem significat. undecimo Calend. Nouembris Tauri cauda occidit, auster, interdum pluuia. Octauo Calen. Nouembris centaurus exoriri mane desinit, tempestatem significat. Septimo Calend. Nouembris nepæ frons exoritur, tempestatem significat. Quinto Calendas Nouembris uergiliæ occidunt, hyemat cum frigore, & gelicidijs. quarto Calendas Nouembris arcturus uespere occidit, uentosus dies. Tertio Calendas, & pridie Nouēbris Cassiope incipit occidere, tempestatem significat. Per hos dies quæcunque semina differri debent, arbusculæq; omnis generis recte ponuntur. Vlmi quoque uitibus recte maritantur, ipsæq; uites in arbustis, & uineis commode propagantur. Seminaria runcare, & fodere tempus est. Tum etiam arbores ablaqueare, nec minus uineas, easdemq; putare. Itemq; in arbustis uitem deputare. seminaria, quæ suo tempore pampinata non sunt, arbusculæq; ficorum in seminarijs putari, & ad singulos stylos redigi debent, quæ tamen melius, dum tenera sunt, per germinationem pampinantur. Sed cum omnia in agricultura strenue facienda sint, tum maxime sementis. Vetus est agricolarum prouerbium. Maturam sationem sæpe decipere solere, seram nunquam, quin mala sit. Itaque in totum præcipimus, ut quisque natura locus frigidus erit, is primus conseratur, ut quisque calidus, nouissimus. Vicia, & faba stercorare agrum dicuntur. Lupinum nisi in florem uerteris, nihil agrum stercoraueris. Sed nec ulla res magis uacuis operarijs aut seritur, aut conditur. Nam & primis temporibus ante aliam sementim potest id ob=

rui, & nouissimis post coactos fructus tolli. Sementi facta inoccare oportet, quod sparseris. Duo iugera tres operæ commode occabunt, arboresq;, quæ intereunt, ablaqueabunt, quamuis antiqui singulis operis singula iugera sarriri, & occari uelint. quod an recte fieri possit, affirmare non ausim. Eodem tempore fossas, riuosq; purgare, & elices, sulcosq; aquarios conuenit facere. Iisdem temporibus si sit, fraxineam, si minus, orneam, si nec hæc sit, iligneam frondem bubus recte præbebimus. Glandis quoque non inutile est singulis iugis modios singulos dare, nec tamen amplius, ne laborent, nec minus diebus. XXX: præbueris. nam si paucioribus diebus detur (ut ait Higinius) per uer scabiosi boues fiunt. Glans autem paleis immiscenda est, atq; ita bubus apponenda. Tum etiam syluam siquis barbaricam, idest conseminneam uelit facere, recte conseret glandibus, & cæteris seminibus. Tum & olea distringenda est, ex qua uelis uiride oleum efficere, quod fit optimum ex uaria oliua, cum incipit nigrescere. nam acerbum nisi ex alba olea fieri non debet. Calend. Nouembribus, & postridie caput tauri occidit, pluuiam signigni cat. III. Non. Nouembris fidicula mane exoritur, hyemat, & pluit. VIII. Idus Nouembris idem sydus totum exoritur, auster, uel fauonius, hyemat. VI. Idus Nouēbris stella clara Scorpionis exoritur, significat tẽpestatẽ, hyemat, uel uulturnus, interdum rorat. Sexto Idus Nouembris Vergiliæ mane occidunt, significat tempestatem, hyemat. Quinto Idus Nouembris hyemis initium, auster, aut eurus, interdum rorat. His diebus usq; in idus, quæ superiore mense facere nõ potueris, adhuc tolerabiliter efficies. Sed & proprie hoc obseruabis, ut pridie, quàm plenilunium sit, si minus certe ipso plenilunio omnem, quam saturus es, fabam uno die spargas, sed postea licebit ab auibus, & pecore defensam obruas. Eamq;, si ita competierit lunæ cursus, ante idus Nouembris occatam habeas quampinguissimo, & nouo loco, si minus quamstercoratissimo. Satis erit in singula iugera uehes stercoris comportare numero decem & octo. Vehes autem stercoris habet modios octoginta. Ex quo colligitur oportere in denos quoquouersus pedes, modios quinos stercoris spargere. Quæ ratio docet uniuerso iugero satisfacere modios. M.CCCCXL. Tum etiam conuenit oleas ablaqueare. Et si sunt parum fructuosæ, uel cacuminibus retorridæ frondis, magnis arboribus quaternos modios stercoris caprini circunspergere, in cæteris autem pro magnitudine portionem seruare. Eodem tempore uineis ablaqueatis columbinum stercus ad singulas uites, quod sit instar unius sextarij, uel urinæ hominis congios, uel alterius generis quaternos sextarios stercoris infundere.

dere. Iugerum uinearum in senos pedes positarum duæ operæ ablaqueant. Idibus Nouembris dies incertus, sæpius tamen placidus. Sextodecimo Calendas Decembris fidis exoritur mane, auster, interdum aquilo magnus. Quintodecimo Calendas Decembris aquilo, interdum auster cum pluuia. Quartodecimo Calendas Decembris sol in Sagittarium transitum facit, suculæ mane oriuntur, tempestatem significat. Duodecimo Calendas Decembris tauri cornua uesperi occidunt, aquilo frigidus, & pluuia. Vndecimo Calendas Decembris sucula mane occidit, hyemat. Decimo Calendas Decembris lepus occidit mane, tempestatem significat. Septimo Calendas Decembris canicula occidit solis ortu, hyemat. Pridie Calendas Decembris totæ suculæ occidunt, fauonius, aut auster, interdum pluuia. His diebus, quæ præterita erunt superioribus opera consequi oportet. Et si non plurimum serimus, optimum est intra Calendas Decembris sementem confecisse. Sed etiam longis noctibus ad diuturnum tempus aliquid adijciendum est. Nam multa sunt, quæ in lucubratione recte aguntur. Siue enim uineas possidemus, pali, & ridicæ possunt dolari, exacuiq;, siue regio ferulæ, uel corticis ferax est, apibus aluearia fieri debent, siue palmæ spartiuæ fœcunda est, fiscinæ, sportæq;, seu uirgultorum corbes ex uimine. Ac ne cætera nunc persequar, nulla regio non aliquid affert, quod ad lucubrationem confici possit. Nã inertis est agricolæ expectare diei breuitatem, præcipue in ijs regionibus, in quibus brumales dies horarum nouem sunt, noctesq; horarum quindecim. Possit etiam salix decisa pridie ad lucubrationem expurgari, & ad uitium ligamina præparari. Quæ si natura minus lenta est, ante dies quindecim præcidenda, & purgata in stercore obruenda est, ut lentescat. Sin autem iampridem cæsa exaruit, in piscina maceranda est. Tum etiam per lucubrationem ferramenta acuere, & ad ea facere, uel facta manubria aptare, quorum optima sunt ilignea, dein de carpinea, post hæc fraxinea. Calendis Decembris dies incertus, sæpius tamen placidus. Octauo Idus Decembris Sagittarius medius occidit, tempestatem significat. Septimo Idus Decembris aquila mane oritur, africus, interdũ auster, irrorat. Tertio Idus Decembris corus, uel septentrio, interdum auster cum pluuia. His diebus quæ præterita erunt superiore mense opera peragi debebunt, utique in locis temperatis, aut calidis, nam frigidis recte fieri iam non possunt. Idibus Decembris Scorpio totus mane exoritur, hyemat. Sexto decimo Calendas Ianuarij sol in Capricornum transitum facit,

brumale solstitium, ut Hipparcho placet, itaq; tempestatem sæpe significat. XV. Cal. Ianuarias. uentorum commutationem significat. X. Calendas Ianuarias capra occidit mane, tempestatem significat. nono Calend. Ianuarias brumale solstitium (sicut Chaldæi obseruant) significat. Sexto Calendas Ianuarias delphinus incipit oriri mane, tempestatem significat. Quarto Calendas Ianuarias aquila uespere occidit, hyemat. Tertio Calendas Ianuarias canicula occidit uespere, tempestatem significat. Pridie Calendas Ianuarias tempestas uentosa. His diebus qui religiosius rem rusticam colunt, nisi si uinearum causa pastines, negant debere terram ferro commoueri. Itaq; quicquid citra id genus effici potest, id ab his comprehenditur, ut olea legatur, & oleũ conficiatur, ut uitis paletur, et capite tenus alligetur, ut iuga uineis imponantur, & capistrentur. Cæterũ palmare, idest materias alligare hoc tempore non expedit, quia plurimæ propter rigorẽ, qui fit ex frigore, franguntur. Possunt etiã his diebus cerasi, et tuberes, & armeniacæ, atq; amygdalæ, cæteræq; arbores, quæ primæ florent, inseri commode. Nonnulli etiam legumina serunt. Calendis Ianuarij dies incertus. tertio Nonas Ianuarij Cancer occidit, tempestas uaria. Pridie Nonas Ianuarij media hyems, auster multus, interdum pluuia. Nonis Ianuarijs fidis exoritur mane, tempestas uaria. Sexto Idus Ianuarias auster, interdum fauonius. Quinto Idus Ianuarias auster, interdum imber. Pridie Idus Ianuarias incertus status cœli. Per hos quoq; dies abstinent terrenis operibus religiosiores agricolæ, ita tamen ut ipsis Calendis Ianuarijs auspicandi causa omne genus operis instaurent. Cæterũ differant terrenam molitionem usq; in proximas Idus. Sed nec ignorare debebit uillicus, quid uni iugo boum quoquo mense per singulos dies præstari satis sit. Quare huius quoq; curæ rationem subijciemus. Mense Ianuario paleas cum erui macerati sextarijs sex, uel paleas cum cicerculæ fresæ semodio, uel frondis corbem pabulatorium modiorum uiginti, uel paleas quantum uelint, & fœni pondo uiginti, uel affatim uiridem frondem ex ilice, uel lauro, uel quod his omnibus præstat, farraginem ordeaceã dabit siccam, Februario mense idem, Martio idem. Vel si opus facturi sunt, fœni pondo quinquaginta. Aprili frondem querneã, & populneã. Ex Calendis ad Idus, uel paleas uel fœni pondo quadraginta. Maio pabulum affatim, Iunio ex Calendis frondem affatim, Iulio idem, Augusto idẽ, uel paleas ex eruo pondo quinquaginta, Septembri frõdẽ affatim, Octobri frõdẽ, & ficulnea folia. Nouẽbri ad Idus frondẽ, uel folia ficulnea, quæ sint corbis unius. Ex Idibus glandis modiũ unũ paleis immistũ, &

lupini macerati modium unũ paleis immistum, uel maturam farraginem. Decembri frondem aridam, uel paleas cum erui semodio macerato, uel lupini, quod ex semodio macerato exierit, uel glandis modiũ unum, ut supra scriptum est, uel farraginem.

Prosa de cultu hortorum, et herbis hortensibus. Cap. III.

ET QVONIAM percensuimus opera, quæ suis quibusq; temporibus anni uillicum exequi oporteret, memores polliciti nostri subiũgemus cultus hortorum, quorum æque curam suscipere debebit, ut & quotidiani uictus sui leuet sumptum, & aduenienti domino præbeat, quod ait poeta, inemptas ruris dapes. Democritus in eo libro, quem georgicon appellauit, parum prudenter censet eos facere, qui hortis extruant monimenta, quod neque latere fabricata materies perennare possit pluuijs, ac tempestatibus plerunque infestata, neque lapides supra rei dignitatem poscat impensa. si uero amplum modum sepire quis uelit, patrimonio esse opus. Ipse igitur ostendam rationem, qua nõ magna opera hortum ab incursu hominum, pecudum'q; munimus. Vetustissimi authores uiuam sepem structili prætulerunt, quia non solum minorem impensam desyderaret, uerum etiam diuturnior immensis temporibus permaneret. itaq; uepres efficiendi consitis spinis rationem talem reddiderũt. Locus, quem sepire destinaueris, ab æquinoctio autumnali simulatq; terra maduerit imbribus, circumuallandus est duobus sulcis tripedaneo spatio inter se distantibus. modum altitudinis, et latitudinis eorum abunde est esse bipedaneum, sed eos uacuos perhyemare patiemur præparatis seminibus, quibus obserantur. ea sint uastissimarum spinarum, maximeq; rubi, & paliuri, et eius, quam græci uocant κυνόσβατον, nos sentem canis appellamus. Horum autem ruborum semina quammaturissima eligi oportet, & erui moliti farinæ immiscere. quæ cum est aqua consperſa, illinitur uel nauticis ueteribus funibus, uel quibuslibet alijs restibus. siccati deinde funiculi reponuntur in tabulato. mox ubi bruma confecta est, intermissis quadraginta diebus circa hirundinis aduentum, cum iam fauonius exoritur, post idus Februarij, siqua in sulcis per hyemem constitit aqua exhauritur, resoluta'q; humus, quæ erat autumno regesta, usq; ad mediam sulcorum altitudinem reponitur. Prædicti deinde funes de tabulato prompti explicantur, & in longitudinem per utrunque sulcum porrecti obruuntur, sed ita ut nõ nimium supergesta terra semina spinarum, quæ inhærent toris funiculorum enasci possint. ea ferè circa trigesimum diem prorepunt. atque ubi cœperunt aliquod incremen-

tum habere, sic insuesci debent, ut in id spatium, quod sulcis interiacet, inclinentur. Oportebit autem uigeam sepem interponere, quam superscendant sentes utriusque sulci, & sit, quo interdum quasi adminiculo prius, quàm corroborentur, acquiescant. Hunc ueprem manifestum est interimi non posse, nisi radicitus effodere uelis. Caeterum etiam post ignis iniuriam melius renasci nulli dubium est. & haec quidem claudendi horti ratio maxime est antiquis probata. Locum autẽ prius eligi conueniet, si permittit agri situs, iuxta uillã praecipue pinguem, quiq; adueniente riuo, uel si non sit fluens aqua, fonte puteali possit irrigari. Sed ut certam perennitatis puteus habeat fidem, tum demum effodiendus est, cum sol ultimas partes uirginis obtinebit, id est mense Septembri ante aequinoctium autumnale. siquidem tunc maxime explorantur uires fontium, cum ex longa siccitate aestatis terra caret humore pluuiali. Prouidendum est autem, ne hortus areae subiaceat, ne per trituram uenti possint paleas, aut puluerem in eum perferre, nam utraque sunt oleribus inimica. Mox ordinandi, pastinandiq; soli duo sunt tempora, quoniam duae quoque olerum sationes. nam & autumno, & uere plurima serũtur, melius tamen uere riguis locis, quoniam & nascentis anni clementia excipit prodeuntia semina, & sitis aestatis restinguitur fontibus. At ubi loci natura neq; manu illatam, neque suae spontis aquam ministrari patitur, nullum quidem aliud auxilium est, quàm hyemales pluuiae. Potest tamen etiam in siccissimis locis opus custodiri, se depressius pastinetur solum, eius'q; abunde est gradum effodere tribus pedibus, ut in quatuor consurgat regestum. At ubi copia est rigandi, satis erit non alto bipalio, id est minus quàm duos pedes ferramento nouale conuerti. Sed curabimus, ut ager quem uere conseri oportet, autumno circa Calendas Nouembris pastinetur. quem deinde uelimus autumno instituere, mense Maio conuertemus, ut aut hyemis frigoribus, aut aestiuis solibus & gleba soluatur, & radices herbarum necentur. nec multo ante stercorare debebimus, & cum sationis appropinquabit tempus, ante quintum diem exherbandus erit locus, stercorandus'q;, & ita diligenter fossione iterandus, ut fimo terra commisceatur. Optimum uero stercus est ad hunc usum asini, quia minimum herbarum creat, proximum uel armenti, uel ouium si sit anno maceratum. nam quod homines faciunt, quamuis habeatur excellentissimum, non tamen necesse est adhibere, nisi aut nudae glareae, aut sine ullo robore solutissimae arenae, cum maior scilicet uis alimenti desyderatur. igitur solum, quod conserere uere destinauerimus,

post autumnum patiemur effossum iacere brumæ frigoribus, & pruinis inurendum. quippe è contrario sicut calor æstatis, ita uis frigoris excoquit terram, fermentatamq; soluit. quare peracta bruma tum demum stercus inijcietur, & circa Idus Ianuarias humus refossa in areas diuiditur, quæ tamen sic informandæ sunt, ut facile runcantium manus ad dimidiam partem latitudinis earum perueniant, ne qui persequuntur herbas, semina proculcare cogantur, sed potius per semitas ingrediantur, & alterna uice dimidias areas eruncent. Hæc ante sationem quæ facienda sunt dixisse abunde est. Nunc quid quoq; tempore uel colendum, uel serendum sit, præcipiamus, & primum de his generibus loquendum est, quæ possunt duobus seri temporibus, idest autumno, & uere. Sunt autem semina brassicæ, & lactucæ, cinaræ, erucæ, nasturcij, coriãdri, chærephyli, anethi, pastinacæ, siseris, papaueris. hæc enim uel circa Calendas Septembres, uel melius ante Calendas Martias Februario seruntur. Locis uero siccis, aut tepidis qualia sunt Calabriæ, & Appuliæ maritima, possunt circa Idus Ianuarias terræ committi. Rursus quæ tantum autumno conseri debent (si tamen uel maritimum, uel apricum agrum incolimus) hæc ferè sunt, allium, cepe capitula, ulpicum, sinapis. Sed etiamnunc quo quidque tempore terræ mandari plerunque conueniat, per menses digeramus. Ergo post Calendas Ianuarias confestim recte ponetur lepidium. Mense autem Februario uel planta, uel semine ruta, atque asparagus, & iterum cepe semen, & porri. nec minus si uernum, & æstiuum fructum uoles habere, syriacæ radicis, & rapæ, napiq; semina obrues. nam allij, & ulpici ultima est huius tempo ris positio. At circa Calendas Martij locis apricis licet porrum (si iam ingranduit) transferre. Item panacem ultima parte Martij mensis. Deinde circa Calendas Apriles æque porrum, atque inulam, & serotinam plantam rutæ. Item ut maturius nascatur cucumis, cucurbita, capparis serenda est. nam semen betæ, cum punicum malum florebit, tum demum optime seritur. Porri autem caput circa Idus maias tolerabiliter adhuc transfertur. Post hoc nihil ingruente æstate obrui debet, nisi semen apii, si tamen rigaturus es, sic enim optume per æstatem prouenit. Cæterum Augusto circa uulcanalia tertia satio est. eaq; optima radicis, & rapæ, itemq; napi, & siseris, nec minus oleris atri. atq; hæc sunt sationum tempora. nunc de ijs, quæ aliquam curam desyderant, singulis loquar, quæq; prætteriero intelligi oportebit nullam operam postulare nisi runcatoris. de qua semel hoc dicendum est, omni tempore

consulendum esse, ut herbæ exterminentur. Vlpicum, quod quidam allium punicum uocant, græci autem ἀφροσκόροδον appellant, longe maioris est incrementi, quàm allium. id'q; circa Calendas Octobris, ante quàm deponatur ex uno capite in plura diuidetur. Habet enim uelut allium plures cohærentes spicas, eæ'q; cum sint diuisæ, liratim seri debent, ut in puluinis positæ minus infestentur hyemis aqs. Est autem lira similis ei porcæ, quam in sationibus campestribus rustici faciunt, ut uliginem uitent. sed hæc in hortis minor est facienda, & per summam partem eius, idest in dorso inter palmaria spatia spicæ ulpici, uel allij (nam id quoq; similiter conseritur) disponendæ sunt. sulci lirarum inter se distent semipedali spatio. Deinde cum ternas fibras emiserunt spicæ, sarriantur. nam quo sæpius id factum est, maius semina capiunt incrementum. deinde ante quàm caulem faciant, omnem uiridem superficiem intorquere, & in terram prosternere cõueniet, quo uastiora capita fiant. Regionibus autem pruinosis neutrũ horum per autumnum seri debet, nam brumali tempore corrumpuntur. quod ferè mense Ianuario mitescit. & idcirco frigidis locis tempus optimum est allium, uel ulpicum ponendi circa idus prædicti mensis. sed quandocunque uel conseremus, uel iam matura in tabulatum reponemus, seruabimus in ijs locis, quibus aut obruentur, aut eruentur, ut Luna infra terram sit. nan sic sata, & rursus sic recondita existimantur, neque acerrimi saporis existere, neque mandentium halitus inodorare. Multi tamẽ hæc ante Calendas Ianuarias medijs diebus serũt mense Decembri, si cœli tepor, & situs terræ permittit. Brassica, cum VI. foliorum erit, transferri debet, ita ut radix eius liquido fimo prius illita, & inuoluta tribus algæ tæniolis pangatur. hæc enim res efficit, ut in coctura celerius madescat, & uiridem colorem sine nitro conseruet. Est autem frigidis, & pluuijs regionibus positio eius optima post Idus Aprilis, cuius depressæ plantæ, cum tenuerint quantum olitoris ratio patitur, sæpius sarritæ, & stercorata melius conualescat, plenioris'q; incrementi, & coliculum facit, & cymam. Nonnulli hanc eandem locis apricioribus à Calendis Martijs deponunt. sed maior pars eius in cymam prosilit, nec postea hybernum caulem amplum facit, cum est semel desecta. Possis autem uel maximos caules bis transferre, id'q; si facias, plus seminis, & maioris incrementi præbere dicuntur. Lactuca totidem foliorum quot Brassica transferri debet. Locis quidem apricis, & maritimis optime autumno ponitur, mediterraneis, et frigidis contra hyeme non æque commode dispergitur. sed & huius quoque radix fimo liniri debet, maioremq;

copiā desyderat aquæ, sicq; fit tenerioris folij. Sunt autem complura lactucæ genera, quæ suo quoq; tempore seri oportet. earum, quæ fusci, & ueluti purpurei, aut etiam uiridis coloris, & crispi folij uti Cæciliana mense Ianuario recte disseritur. At Cappadocia, quæ pallido, et pexo, dēsoq; folio uiret, mense Februario. quæ deinde candida est, & crispissimi folij, ut in prouincia Bætica est finibus gaditani municipij, mense Martio recte pāgitur. Est & cyprij generis ex albo rubicunda, leui, & tenerrimo folio, quæ in idibus Aprilis commode disponitur. Ferè tamen aprico cœli statu, quibus locis aquarum copia est, penè toto āno lactuca seri potest. quæ quo tardius caulem faciat, cum aliquod incrementum habuerit, exiguam testam media parte accipiat, eo quasi onere coercita in latitudinem se diffundit. eadem est ratio etiam intybi, nisi quod hyemem magis sustinet. ideoq; uel frigidis regionibus proximo autumno seri potest. Cinaræ sobolem melius per autumni æquinoctium disponemus, semen commodius circa Calendas Martij seremus, eiusq; plantam circa Calen. Nouemb. deprimemus, & multo cinere stercorabimus. Id enim genus stercoris huic oleri uidetur aptissimū. Sinape, atque coriandrum, nec minus erucam, & ozimum ita uti sata sunt, sua sede immota permanent. neque est eorum cultus alius quàm ut stercorata runcentur. Possunt autem non solum autumno, sed et uere conseri. Plantæ quoque sinapis prima hyeme translatæ plus cymæ uere afferunt. Panax utroque tempore leui, & subacta terra rarissime disseritur, quo maius incrementum capiat. melius tamen eius uerna satio est. Porrum si sectiuum facere uelis, densius satum præceperunt priores relinqui, et ita cum increuerit, secari. Sed nos docuit usus longe melius fieri, si differas, et eodem more, quo capitatum modicis spatijs, idest inter quaternos digitos depangas, et cum conualuerit, deseces. In eo autem, quod magni capitis efficere uoles, seruandum sit, ut ante quàm translatum deponas, omnes radiculas amputes, & fibrarū summas partes intondeas. Tum testulæ, uel conchæ, quasi sedes in singulis subiectæ seminibus adobruuntur, ut fiant capita latioris incrementi. Cultus autem porri capitati assidua sarritio, & stercoratio est. nec alius tamen sectiui nisi quod toties rigari, et stercorari, sarririq; debet, quoties demetitur. semen eius locis calidis mense Ianuario, frigidis Februario seritur. cuius incrementum quo maius fiat, raris linteolis complura grana illigantur, atque ita obruuntur. Enatum autem deferri debet (in his locis, quibus aqua subministrari non potest) circa æquinoctium autumni. at quibus possis humorem præbere, mense Maio recte transfertur. Apium quoq; possis plantis serere, nec minus semine,

præcipue aqua lætatur, & ideo secundum fontem commodissime ponitur. quod si quis id uelit lati folij facere, quantum seminis possint tres digiti comprehendere, raro linteolo illiget, & ita in areolas dispositum releget. Vel si crispæ frondis id fieri maluerit, semen eius inditum pilæ, & saligneo palo pinsitum, expoliatumq́; similiter in linteolis ligatum obruet. Potest etiam citra hanc operam fieri crispum qualitercunque satum, si cum est natum, incrementum eius superuoluto cylindro coerceat. Satio eius est optima post idus Maias usque in solstitium, nam teporem desyderat. Ferè etiam his diebus ozima seruntur, quorum cum semen obrutum est, diligenter inculcatur pauicula, uel cylindro. nam si terram suspensam relinquas, plerunque corrumpitur. Pastinaca, & siser, atque inula conualescunt alte pastinato, & stercorato loco, sed quamrarissime ponenda sunt, ut maiora capiant incrementa. Inulam uero interuallo trium pedum seri conuenit, quoniam uastos facit frutices, & radicibus, ut oculus harundinis serpit. nec est alius cultus horum omnium, nisi ut sarritionibus herbæ tollantur. Commodissime autem deponentur prima parte Septembris, uel ultima Augusti parte. Atrum olus, quod græcorum quidam uocant ἱπποσέλινον nonnulli σμύρνιον pastinato loco semine debet conseri maxime iusta maceriam, quoniam & umbra gaudet, & qualicunque conualescit loco. idq́; cum semel seueris, si non totum radicitus tollas, sed alternos frutices in semen summittas, æuo manet, paruamq́; sarritionis exigit culturam. seritur à uulcanalibus usque in Calen. Septembris, sed etiam mense Ianuario menta dulcem desyderat uliginem, quam ob causam iusta fontem mense Martio rectè ponitur. Cuius si forte semina defecerunt, licet de noualibus syluestre mentastrum colligere, atque ita inuersis cacuminibus disponere, quæ res feritatem detrahit, atque edomitam reddit. Rutam autumno semine satam mense Martio differre oportet in apricum, & cinerem aggerare, runcariq́;, donec conualescat, ne herbis enecetur. sed uelata manu debebit runcari, quam nisi contexeris, perniciosa nascuntur ulcera. Si tamen per ignorantiam nuda manu runcaueris, & prurigo, atq; tumor incesserit, oleo subinde perunguito. eiusdem frutex pluribus annis permanet innoxius, nisi si mulier, quæ in mestruis est, contigerit eũ, & ob hoc exaruerit. Thymum, & transmarina cunila, et serpyllum, sicut priore libro iam retuli, magis aluearia curantibus, quàm olitoribus studiose conseruntur. Sed nos ea condimentorum causa (nam sunt quibusdam esculentis aptissima) non alienum putamus etiam in hortis habere locum neque pinguem, neque stercoratum, sed apricum de-

syderant, ut quæ macerrimo solo per se maritimis plerunq; regionibus nascuntur. hæ res et semine, et plantis circa æquinoctium uernum seruntur, melius tamen est thymi nouellas plantas disponere, quæ cum subacto solo depressæ fuerint, ne tarde comprehendant, aridi thymi fruticem contundi oportet. atq; ita pinsito pridie quàm uolueris uti, aqua medicare, quæ, cum succũ eius ceperit, depositis fruticibus infunditur, donec eos recte confirmet. Cæterum cunila uiuacior est, quàm ut impensius curãda sit. Lepidiũ cum ante Cal. Martias habueris dispositum, uelut porrum sectiuum demetere poteris rarius tamen. nam post Cal. Nouemb. secandum non erit, quoniã frigoribus uiolatum emoritur, biennio tamen sufficiet, si diligenter sarritum, & stercoratum fuerit. Multis etiã locis uiuacitatem suam usq; in annos decem prorogat. Beta florẽti punico malo semine obruitur, & simulatq; qnq; foliorum est, ut brassica differtur æstate, si riguus ẽ hortus, at si siccaneus autũno cum iã pluuiæ incesserint, disponi debebit. chærephylum, item'q; olus atriplicis, quod græci uocant ἀτράφαξιν circa Cal. Octob. obrui oportet nõ frigidissimo loco. nã si regio sæuas hyemes habet, post idus Februarias semine differenda sunt, sua'q; de sede partiẽda. Papauer, & anethum eandem habent conditionem sationis, quam chærephylũ & ἀτράφαξις. Satiui asparagi, quam corudam rustici uocant, semina, ferè biennio præparantur. ea cum pingui, et stercoroso solo post idus Februarias sic obrueris, ut quantum tres digiti seminis comprehendere queunt, singulis fossulis deponas. Ferè post quadragesimũ diem inter se implicantur, & quasi unitatem faciunt, quas radiculas sic illigatas, atq; connexas olitores spongias appellant. eas'q; post quatuor & uiginti menses in locum apricum, et bene madidum, stercoratum'q; transferri conuenit. Sulci autẽ inter se pedali mensura distantes fiunt non amplius dodrantalis altitudinis, in quam ita sphongiolæ deprimuntur, ut facile superposita terra germinent. sed in locis siccis partibus sulcorum imis disponenda sunt semina, ut tanquã in alueolis maneant. at uliginosis è contrario in summo porcæ dorso collocanda, ne humore nimio lædantur. Primo deinde ãno, cum ita consita sunt, asparagum, quem emiserint, infringi oportet. nã si ab imo uellere uolueris, adhuc teneris, inualidis'q; radiculis tota sphongiola sequetur. Reliquis annis non erit decerpendus, sed radicitus uellendus. nam nisi ita fiat, stirpes præfractæ angunt oculos sphongiarum, & quasi excæcant, nec patiuntur asparagum emittere. Cæterum stylus, qui nouissime autumnali tempore nascitur, non omnis est tollendus, sed aliqua pars eius in semen summittenda est. Deinde cum spinam fecerit, collectis

seminibus ipsis, Scorpiones ita uti sunt, in suo loco perurendi sunt, & deinde sulci omnes consarriendi, herbæq; eximendæ, mox uel stercus, uel cinis inijciendus, ut tota hyeme succus eius pluuijs manans ad radicem perueniat. Vere deinde prius quam cœperit germinare, capreolis, quod genus bicornis ferramenti est, terra commoueatur, ut & facilius stylus emicet, et relaxa humo plenioris crassitudinis fiat radix. Raphani radix bis anno recte seritur, Februario mense, cum uernum fructum expectamus, & Augusto mense circa uulcanalia, cum maturius. sed hæc satio sine dubio melior habetur. cura est eius, ut terra stercorata, & subacta obruatur, post ubi ceperit aliquod incrementum, subinde aggeretur. Nam si super terram emerserit, dura, & fungosa fiet. Cucumis, & cucurbita, cum copia est aquæ, minorẽ curam desyderant, nam plurimum iuuantur humore. Sin autem sicco loco seri debuerint, quo rigationem ministrari nõ expediat mense Februario sesquipedali altitudine sulci faciendi sunt. Post idus deinde Martias, quasi tertia pars altitudinis sulci stramentis inditis tegenda, mox stercorata terra usq; in dimidium sulcum aggeranda, positisq; seminibus tam diu est aqua præbenda, donec enascantur. atque ubi conualescere cœperint, adiecta humo incrementa eorum prosequenda sunt, donec sulcus coæquetur. Sic exculta semina sine rigatione tota æstate satis ualebunt, fructumq; iucundioris saporis, quàm rigua præbebunt. A quosis autem locis primo quoque tempore non tamen ante Calen. Mart. semen ponendum est, ut deferri possit æquinoctio confecto. idq; de media parte cucurbitæ semen inuerso cacumine ponito, ut fiat incrementi uastioris. nam sunt ad usum uasorum satis idoneæ, sicut alexandrinæ cucurbitæ, cum exaruerint. at si esculentæ merci præparabis, recto cacumine de collo cucurbitæ sumptum semen serendum erit, quod prolixior, & tenuior fructus eius enascatur, qui scilicet maius cæteris inuenit pretium. Sed custodiendum est, ut quammi nime ad eum locum, in quo uel cucumis, aut cucurbitæ consitæ sunt, mulier admittatur. nam fere contactu eius languescunt incrementa uirentium. si uero etiam in menstruis fuerit, uisu quoque suo nouellos fœtus necabit. Cucumis tener, & iucundissimus fit, si ante quàm seras, semen eius lacte maceres. Nõnulli etiam quo dulcior existat, aqua mulsa idem faciunt. sed qui præmaturum fructum cucumeris habere uolet, confecta bruma stercoratam terram inditam cophynis obserat, modicumq; præbeat humorem. Deinde cum enata semina fuerint, tepidis diebus, & insolatis iusta ædificium sub diuo ponat, ita ut ab omni afflatu protegantur. Cæterum frigoribus, ac tempestatibus sub te-

ctum

ctum referat. idq́; tandiu faciat, dum æquinoctium uernum confi-
ciatur. postea totos cophynos demittat in terram. Sic enim præcoquem
fructum habebit. Possunt etiam, si sit operæpretium, uasis maioribus
rotulæ subijci, quo minore labore producantur, & rursus intra tecta
recipiantur. Sed nihilo minus specularibus integi debebunt, utetiam
frigoribus serenis diebus tutò producantur ad solem. Hac ratione ferè
toto anno Tiberio Cæsari cucumis præbebatur. nos autem leuiore ope
ra istud fieri apud ægyptiæ gentis Dolum Mendesium legimus, qui
præcipit aprico, & stercoroso loco alternis ordinibus ferulas, alternis
rubos in hortis consitas habere. deinde eas confecto æquinoctio paulu
lum infra terram secare, & ligneo stylo laxatis uel rubi, uel ferulæ
medullis stercus immittere, atq; ita semina cucumeris inserere, quæ sci
licet incremento suo coeant rubis, & ferulis. Nā ita non sua, sed quasi
materna radice aluntur, sicq́; insitam stirpem frigoribus quoq; cucu-
meris præbere fructum. Satio secunda eius seminis ferè quinquatri-
bus obseruatur. Capparis plurimis prouincijs sua sponte noualibus
nascitur. sed quibus locis eius inopia est, si serenda fuerit, siccum locū
desyderabit. Isq́; debebit ante circundari fossula, quæ repleatur lapi
dibus, & calce, uel punico luto, ut sit quasi quædam lorica, ne possint
eam perrumpere prædicti seminis frutices, qui ferè per totum agrū
uagantur, nisi munimento aliquo prohibiti sint. Quod tamen non tan-
tum incommodum est (subinde enim possunt extirpari) quantum qđ
noxium uirus habent, sucoq́; suo sterile solum reddunt. Cultu aut
nullo, aut leuissimo contenta est. Quippe quæ res etiam in desertis
agris citra rustica operam conualescit. Seritur utroq; æquinoctio. Ce
pina magis frequenter subactam postulat terram, quàm altius con-
uersam. Itaq; ex Calen. Nouembris proscindi solum debet, ut hyemis
frigoribus, & gelicidijs putrescat, intermissisq́; quadraginta diebus,
tum demum iterari, & interpositis uno, ac uiginti diebus tertiari, ac
protinus stercorari. mox bidentibus æqualiter perfossum in areas
disponi deletis radicibus omnibus. Deinde ad Calendas Februarias
sereno die conueniat semina spargi, quibus aliquod satureiæ semen
intermiscendum erit, ut eam quoque habeamus. nam & uiridis esui
est iucunda nec arida inutilis ad pulmentaria condienda. Sed cepina
uel sæpius, certe non minus debet, quàm quater sarriri. Cuius si semen
excipere uoles, capita maxima generis ascalonij, quod est optimū, men
se Februario disponito quaternorum, uel etiam quinum digitorum
spatijs distantia, & cum cœperint uirere, ne minus ter consarrito, de-
inde cum fecerint caulem, humilioribus quasi canteriolis interpositis

rigorem stylorum conseruato. nam nisi arundines transuersas in medum iugatæ uineæ crebras disposueris, thalli cæparum uentis prosternentur, totum'q; semen excutietur, quod scilicet non ante legendum est, quàm cum maturescere cœperit, colorem'q; nigrum habere. Sed nec patiendum est, ut perarescat, aut totum decidat, uerũ integri thalli uellendi sunt, & sole siccandi. Napus, & rapa duas sationes habẽt, & eandem culturam, quam raphanus. Melior est tamen satio mensis Augusti. Iugerum agri quatuor sextarios seminis eorum poscit, sed ita ut radicis syriacæ super hanc mensuram paulo plus quàm heminam seminis recipiat. Qui æstate ista seret, caueat, ne propter siccitates culex adhuc tenera folia prorepentia consumat. Id quoq; ut uitetur, puluis etiam, qui supra cameram inuenitur, uel etiam fuligo, quæ supra focos tectis inhæret, colligi debet. deinde pridie quàm satio fiat, cõmisceri cum seminibus, & aqua conspergi, ut tota nocte succum trahant. nam sic macerata postero die recte seruntur. Veteres quidem authores, ut Democritus, præcipiunt semina omnia succo herbæ, quæ sedum appellatur, medicare, eodem'q; remedio aduersus bestiolas uti, qđ uerum esse nos experientia docuit. Sed frequentius tamen, quoniam eius herbæ minus larga est facultas, fuligine, & prædicto puluere utimur, satis'q; commode tuemur his incolumitatem plantarũ. Rapæ semina Higinius putat post triturã iacentibus adhuc in area paleis inspergi deberi, quoniam fiunt uastiora capita, cum subiacens soli duritia non patitur in altum descendere. Nos istud sæpe frustra tentauimus, itaq; rapum, & raphanum, & napum melius existimamus subacta terra obrui. Seruant'q; adhuc antiquorũ consuetudinem religiosiores agricolæ, qui cum ea serunt, precantur, ut & sibi, & uicinis nascantur. Locis frigidis, ubi timor est, ne autũnalis satio hyemis geliciidijs peruratur, arundinibus humiles canterij fiunt, ijs'q; uirgæ transuersæ imponuntur, & uirgis stramenta supra iaciuntur, & sic à pruinis semina defenduntur. Vbi uero apricis regionibus post pluuias noxia incesserunt animalia, quæ à nobis appellantur erucæ, græce autem κάμπαι nominantur, uel manu colligi debent, uel matutinis temporibus frutices olerum concuti. Sic enim dum adhuc torpent nocturno frigore, si deciderint, non amplius in superiorem partem prorepunt. Id tamen superuacuũ est facere, si ante sationem semina, uti iam prædixi, succo herbæ sedi macerata sunt. nihil enim sic medicatis nocent erucæ. Sed Democritus in eo libro, qui græce inscribitur περὶ ἀντιπαθῶν affirmat has ipsas bestiolas enecari, si mulier, quæ in menstruis est, solutis crinibus, & nudo pede unanquãq; areã

ter circumeat,

ter circumeat, post hoc enim decidere omnes uermiculos, & ita emori. Hactenus praecipiendum existimaui de cultu hortorum, & officijs uillici, quem quamuis instructum, atq; eruditum omni opere rustico esse oportere prima parte huius exordij censuerim, quoniam tamen plerunque euenit, ut eorum, quae didicerimus, memoria nos deficiat, ea'q; saepius ex commentarijs renouanda sint, omnium librorũ meorum argumenta subieci, ut, cum res exegisset, facile reperiri possit, qd in quoq; quaerendum, & qualiter quidq; faciendum sit.

LVCII IVNII MODERATI COLVMELLAE DE RE RVSTICA LIBER DVODECIMVS, ET VLTIMVS.

Villica.

X ENOPHON Atheniensis eo libro Publi Siluine, qui oeconomicus inscribitur, prodidit maritale coniugium sic comparatum esse natura, ut non solum iucundissima, uerumetiam utilissima uitae societas iniretur, quod iampridem etiam Cicero ait, & ne genus humanum temporis longinquitate occideret, propter hoc marem cum foemina esse coniunctum. deinde ut ex hac eadem societate mortalibus adiutoria senectutis, nec minus propugnacula praepararentur, tum etiam cum uictus, et cultus humanus nõ uti feris in propatulo, ac syluestribus locis, sed domi sub tecto accurandus erat, necessariũ fuit alterutrũ, foris & sub dio esse, qui labore, & industria compararet, intus qui tectis reconderet, atq; custodiret, siqdem uel rusticari, uel nauigare, uel etiã alio genere negotiari necesse erat, ut aliquas facultates acquireremus. Cũ uero paratae res sub tectum essent congestae, aliũ esse oportuit, qui et illatas custodiret, & caetera conficeret opera, quae domi deberent administrari. nã & fruges, & caetera alimenta terrestria indigebant tecto, et ouiũ, caeterarum'q; pecudũ foetus, atq; fructus clauso custodiẽda erant, nec minus reliqua utensilia, qbus aut alitur hominũ genus, aut etiam excolitur. Quare cũ et operã, et diligentiã ea, quae proposuimus, desyderarẽt, nec exigua cura foris acqrerẽtur, quae domi custodiri oporteret iure, ut dixi, à natura cõparata ẽ opera mulieris ad domesticã diligẽtiã, uiri aũt ad exercitationẽ forẽsem, et extraneã. itaq; uiro calores, et frigora

perpetienda, tum etiam itinera, & labores pacis, ac belli, id est rusticationis, & militarium stipendiorum distribuit. Mulieri deinceps, quod omnibus his rebus eam fecerat inhabilem, domestica negotia curanda tradidit. Et quoniam hunc sexum custodiae, & diligentiae assignauerat, iccirco timidiorem reddidit, quàm uirilem. nam metus plurimum confert ad diligentiam custodiendi. Quod autem necesse erat foris, & in aperto uictum quaerentibus nonnunquam iniuriam propulsare, iccirco uirum, quàm mulierem fecit audaciorem. Quia uero partis opibus aeque fuit opus memoria, & diligentia, non minorem foeminae, quàm uiro earum rerum tribuit possessionem. Tũ etiã quod simplex natura nõ omnes res commodas amplecti uolebat, iccirco alterum alterius indigere uoluit, quoniam quod alteri deest, praestò plerunque est alteri. Haec in oeconomico Xenophon, & deinde Cicero, qui eum latinae consuetudini tradidit, non inutiliter disseruerunt. nam & apud graecos, & mox apud Romanos usq; in patrum nostrorum memoriam ferè domesticus labor matronalis fuit, tanquã ad requiem forensium exercitationum omni cura deposita patribusfamilias intra domesticos penates se recipientibus. Erat enim summa reuerentia cum concordia, & diligentia mista, flagrabatq; mulier pulcherrima diligentiae aemulatione, studens negotia uiri cura sua maiora, atq; meliora reddere. Nihil conspiciebatur in domo diuiduum. Nihil, quod aut maritus, aut foemina proprium esse iuris sui diceret, sed in commune conspirabatur ab utroq;, ut cum forensibus negotijs, matronalis sedulitas industriae rationem parem faceret. Itaq; nec uillica quidem, aut uillicae magna erat opera, cum ipsi domini quotidie negotia sua reuiserent, atq; administrarent. Nunc uero cum pleraeque sic luxu, & inertia defluant, ut ne lanificij quidem curam suscipere dignentur, sed domi sedentes confectas uestes fastidio habeant, peruersaq; cupidine pretiosiores alias à uiris pelliceant, quae grãdi pecunia, & totis penè censibus redimuntur, nihil mirum est easdem ruris, & instrumentorum agrestium cura grauari, sordidissimumq; negotium ducere paucorũ dierũ tempus in uilla morari. Quam ob causam cum in totum nõ solũ exoleuerit, sed etiã occiderit uetus ille matrumfamiliarũ mos Sabinarum, atq; Romanarũ, necessaria irrepsit uillicae cura, quae tueretur officia matronae, quoniam & uillici quoq; successerũt in locum dominorum, qui quondam prisca consuetudine non solum coluerant, sed habitauerant rura. Verũ, ne uidear intempestiue censorium opus obiurgandis moribus nostrorum temporum suscepisse, iam nunc officia uillicae prosequar.

Curare

Cura rei domesticæ, & præcepta, quæ uillica exequi debeat. Ca. I.

EA porrò (ut institutum ordinem teneamus, quem priore uolumine inchoauimus) iuuenis esse debet, idest non nimium puella, propter easdem causas, quas de ætate uillici retulimus, integræ quoq; ualetudinis, nec fœdi habitus, nec rursus pulcherrimi. nam illibatum robur & uigilijs, & alijs sufficiet laboribus, fœditas fastidiosum, nimia species desidiosum faciet eius contubernalem. Itaq; curandum est, ut nec uagum uillicum, nec auersum contubernio suo habeamus, nec rursus intra tecta desidem, & complexibus adiacentem fœminam. Sed nec hæc tantum, quæ diximus, in uillica custodienda sunt. Nam in primis consyderandum erit, an à uino, ab escis, à superstitionibus, à somno, à uiris remotissima sit, & ut cura eam subeat, quid meminisse, quid in posterum prospicere debeat, ut ferè eum morem seruet, quem uillico præcepimus, quoniam pleraq; similia esse debent in uiro, atq; fœmina, & tam etiam malum uitare, quàm præmium recte factorum sperare. Tum elaborare, ut quàm minimam operam uillicus intra tectum impendat, cui & primo mane cum familia prodeundum est, & crepusculo peractis operibus fatigato redeundum. Nec tamen instituendo uillicam, domesticarum rerum uillico remittimus curam, sed tantummodo laborem eius, adiutrice data, leuamus. Cæterũ munia, quæ domi capescenda, non in totum muliebri officio relinquenda sunt, sed ita deleganda ei, ut identidem oculis uillici custodiantur. Sic enim erit diligentior uillica, si meminerit ibi esse, cui ratio frequenter reddenda sit. ea porrò persuasissimum habere debebit, aut in totum, aut certe plurimum domi se morari oportere. Tunc quibus aliquid in agro faciendum erit seruis, eos foras emittere, quibus autem in uilla qđ agendum uidebitur, eos intra parietes cõtinere, atq; animaduertere, ne diuturna cessatione frustrentur opera. Quæ domum autem inferũtur diligenter inspicere, ne delibata sint, & ita explorata, atq; inuiolata recipere. tum separare, quæ consumenda sunt, & quæ supfieri possunt custodire, ne sumptus annuus menstruus fiat. tum siquis ex familia cœperit aduersa ualetudine affici, uidendum erit, ut is quamcommodissime ministretur. Nam ex huiusmodi cura nascitur beneuolentia, nec minus obsequium. Quinetiam fidelius, quàm prius seruire student, qui conualuerint, cum est ægris adhibita diligentia.

Quemadmodum tractare debeat penora, siue cællaria. Cap. II.

POST hæc meminisse debebit, quæ inferantur, ut idoneis, & sa-

lubribus locis recondita sine noxa permaneant. Nihil enim magis curādum est, quàm præparare, ubi quidq; reponatur, ut, cum opus sit, promatur. ea loca qualia esse debeant, & in primo uolumine, cum uillam constitueremus, & in undecimo, cum de officio uillici disputaremus, iam dicta sunt. Sed ne nunc quidem demonstrare breuiter pigebit. nam quod excelsissimum est conclaue pretiosissima uasa, & uestē desyderat, quod denique horreum siccum, atque aridum, frumentis habetur idoneum, quod frigidum commodissime uinum custodit, quod bene illustre fragilem supellectilé, atque ea postulat opera, quæ multi luminis indigent. Præparatis igitur receptaculis, oportebit suo qdq; loco generatim, atque etiam specialiter nonnulla disponere, quo facilius, cum quid expostulabit usus recipere possit. nam uetus est prouerbium, paupertatem certissimam esse, cum alicuius indigeas, uti eo nō posse, quia ignoretur, ubi proiectum iaceat, quod desyderatur. Itaque in re familiari laboriosior est negligentia, quàm diligentia. Quis enim dubitet nihil esse pulchrius in omni ratione uitæ dispositione, atque ordine? quod etiam ludicris spectaculis licet sæpe cognoscere. Nam ubi chorus canentium non ad certos modos, neque numeris præeuntis magistri consensit, dissonum quiddam, ac tumultuosum audientibus canere uidetur. at ubi certis numeris, ac pedibus uelut facta conspiratione consensit, atque concinuit, ex eiusmodi uocum concordia non solum ipsis canentibus amicum quiddam, & dulce resonat, uerumetiam spectantes, audientesq; lætissima uoluptate permulcentur. Iam uero in exercitu neque miles, neque imperator sine ordine, ac dispositione quicquam ualeat explicare, cum armatus inermem, eques peditem, plaustrum equites, si sint permisti, confundant. Hæc eadem ratio præparationis, atque ordinis etiam in nauigijs plurimum ualet. nam ubi tempestas incessit, & est rite disposita nauis, suo quidq; ordine locatum armamentum sine trepidatione minister promit, cum est à gubernatore postulatum. Quod si tantum hæc possunt, uel in theatris, uel in exercitibus, uel etiam in nauigijs, nihil dubium est, quin cura uillicæ ordinem, dispositionemq; rerum, quas reponit, desyderet. Nam & unumquodque facilius consyderatur, cum est assignatum suo loco, & siquid forte abest, ipse uacuus locus admonet, ut quod deest, requiratur. Siquid uero curari, aut concinnari oportet, facilius intelligitur, cum ordine suo recensetur, de quibus omnibus M. Cicero authoritatem Xenophontis secutus in œconomico sic inducit Ischomachum sciscitanti Socrati hæc narrantem.

Distributio

Distributio instrumenti, & supellectilis. Cap. III.

PRAEPARATIS idoneis locis instrumentum, & supellectilem distribuere cœpimus. ac primum ea secreuimus, qbus ad res diuinas uti solemus, postea mundum muliebrem, qui ad dies festos comparatur, deinde ad uirilem, item dierum solennium ornatum, nec minus calciamenta utriq; sexui conuenientia. tum iam seorsum arma, ac tela seponebantur, & in altera parte instrumenta, quibus ad lanificia utuntur. Post quæ ad cibum conficiendum uasa (ut assolent) constituebantur. inde quæ ad lauationem, quæ ad exornationem, quæ ad mensam quotidianam, atq; epulationem pertinerent, exponebãtur. Postea ex iis, quibus quotidie utimur, quod menstruum esset seposuimus, qđ annũ, quoq; in duas partes diuisimus. nam sic minus fallit, qui exitus futurus sit. Hæc postquam omnia secreuimus, tum suo quæq; loco disposuimus. deinde quibus quotidie seruuli utuntur, quæ ad lanificia, quæ ad cibaria coquenda, & conficienda pertinent, hæc ipsa ei, qui uti solet, tradidimus, & ubi ea ponerent, demonstrauimus, & ut salua essent, præcepimus. Quibus autem ad dies festos, & ad hospitum aduentum utimur, & ad quædam rara negotia. hæc primo tradidimus, & loca singulis demonstrauimus, & cuiq; sua annumerauimus, atq; annumerata ipsi exscripsimus, eumq; admonuimus, ut quodcũq; opus esset, sciret unde daret, & meminisset, atq; annotaret quid, & quando, & cui dedisset, & cũ recepisset, ut quidq; suo loco reponeret. Igitur hæc nobis ab antiquis per Ischomachi personam præcepta industriæ, ac diligentiæ tradiderunt, quæ nunc nos uillicæ demonstramus. nec tamen una eius cura esse debebit, ut clausa custodiat, quæ tectis illata receperit, sed subinde recognoscat, atq; consideret, ne aut supellex, uestis'ue condita situ dilabatur, aut fruges, alia'ue utensilia negligentia, desidia'ue sua corrumpantur. Pluuiis uero diebus, uel cũ frigoribus, aut pruinis mulier sub dio rusticum opus obire non poterit, ut ad lanificium reducatur, præparatæ sint, & pectitæ lanæ, quo facilius iusta lanificio persequi, atq; exigere possit. nihil enim nocebit, si sibi, atq; actoribus, & aliis in honore seruulis uestis domi confecta fuerit, quo minus patris familias rationes onerentur. Illud uero etiam in perpetuũ custodiendũ habebit, ut eos, qui foris rusticari debebunt, cũ iam e uilla familia processerit, requirat, ac siquis (ut euenit) curã contubernalis eius intra tectum terguersans fefellerit, causam desidiæ sciscitetur, exploretq; utrum aduersa ualetudine inhibitus restiterit, an

pigritia delituerit. Et si compererit, uel simulantem langorē sine cunctatione in ualetudinariū deducat. præstat enim opere fatigatum sub custodia requiescere, unum, aut alterum diem, quàm pressum nimio labore ueram noxam concipere. Denique uno loco quamminime oportebit eam consistere, neque enim sedentaria eius opera est, sed modo ad telam debebit accedere, ac siquid melius sciat docere, si minus addiscere ab eo, qui plus intelligat, modo eos, qui cibum familiæ conficiunt inuisere, tum etiā culinam, et bubilia, nec minus præsepia mundana curare. Valetudinaria quoq; uel si uacent ab imbecillis, identidem aperire, & immunditijs liberare, ut cum res exegerit, bene ordinata, & ornata, et salubria languentibus præbeantur. promis quoq;, & cællarijs aliquid attendentibus, aut metuentibus interuenire, nec minus interesse pastoribus in stabulis fructum cogentibus, aut fœtus ouium, aliarum'ue pecudum subrumantibus, tonsuris uellerum quoq; interesse, & lanas etiā diligenter percipere, & uellera ad numerum pecoris recensere, tum insistere atriensibus, ut supellectilem exponant, & ferramenta detersa nitidentur, atque rubigine liberentur. Cæteraq;, si refectionem desyderant, fabris concinnanda tradantur. Postremo his rebus omnibus constitutis, nihil hanc arbitror distributionem profuturam, nisi, ut iam dixi, uillicus sæpius, & aliquando tamen dominus, aut matrona cōsyderauerit, animaduerteritq;, ut ordinatio constituta conseruetur. Quod etiam in bene moratis ciuitatibus semper est obseruatum, quarum primoribus, atque optimatibus, non satis uisum est bonas leges habere, nisi custodes earum diligentissimos ciues creassent, quos græci νομοφύλακας appellant. Horum erat officiū, eos, qui legibus parerent, laudibus prosequi, nec minus honoribus, eos autem, qui non parerent, pœna multare. Quod nunc scilicet faciunt magistratus assidua iurisdictione uim legum custodientes. Sed hæc in uniuersum administranda tradidisse abunde sit.

Quæ, & qualia uasa parare debeat penoribus, & salgamis condiendis. Cap. IIII.

NVNC de cæteris rebus, quæ omissæ erant prioribus libris, quoniam uillicæ resaruabantur officijs, præcipiemus, & ut aliquis ordo custodiatur, incipiemus à uerno tempore, quoniā uere maturis herbis, atq; trimestribus consumatis sationibus uacua tempora iā contingunt ad ea exequenda, quæ deinceps docebimus. Paruarum rerum curam non defuisse

non defuisse poenis, graecisq; authoribus, atq; etiam romanis memoria tradidit. nam & Mago Chartaginiensis, & Hamilcar, quos secuti uidentur graecae gentis non obscuri scriptores Mnaseas, atq; Paxamus, tum demum nostri generis, postquam à bellis otium fuit, quasi quoddam tributum uictui humano conferre dedignati nō sunt, ut M. Ambiuius, & Maenas Licinius, tum etiam C. Matius, quibus studium fuit pistoris, & coci, nec minus cellarij diligentius suis praeceptis instituere. His autem omnibus placuit eum, qui rerum harum officium susceperit, castum esse, continentemq; oportere, quoniam totum in eo sit, ne contractentur pocula, uel cibi, nisi aut ab impube, aut certe abstinentissimo rebus uenereis. quibus si fuerit operatus uel uir, uel foemina, debere eos flumine, aut perēni aqua, prius quàm penora contingant, ablui. propter quod his necessarium esse pueri, uel uirginis ministerium, per quos promātur, quae usus postulauerit. Post hoc praeceptum locum et uasa idonea salgamis praeparari iubent, locū esse debere auersum à sole, quam frigidissimum, et siccissimum, ne situ penora mucorē contrahant. Vasa autem fictilia, uel uitrea plura potius, quàm ampla, et eorum alia recte picata, nonnulla tamen pura pro ut conditio conditurae exegerit. Haec uasa dedita opera fieri oportet patenti ore, et usq; ad imum aequalia, nec in modum doliorum formata, ut exemptis ad usum salgamis quicquid superest aequaliter pondere usq; ad fundum deprimatur, cum ea res innoxia penora conseruet, ubi non innatent, sed semper sint iure submersa. quod in utero dolij uix fieri posset propter inaequalitatem figurae. maxime autem ad hoc necessarium esse aceti, & durae muriae usum. quae utraq; sic conficiuntur.

Quemadmodum ex uino uapido acetum fiat. Cap. V.

IN Vini uapidi, ut acre fiat, sextarios duodeqnquaginta, fermēti libram, fici aridae pondo quadrantem, salis sextarium subterito, et subtrita cum quartario mellis aceto diluito, atq; ita in praedictam mensurā adijcito. quidam ordei tosti sextarios quatuor, et nuces ardentes iuglandes quadraginta, & mentae uiridis pondo selibram in eandē mensurā adijciunt. quidam ferri massas exurunt, ita ut ignis speciē habeant, easq; in eandem mensuram demittunt. tum etiam exemptis nucleis ipsas nuces pineas uacuas numero quinq;, uel sex incēdunt, et ardentes eodē demittunt. alij nucibus sapineis ardentibus idē faciunt.

Quomodo muria dura fiat. Cap. VI.

MVRIAM duram sic facito, dolium quam patentissimi oris lo

cato in ea parte uillæ, quæ plurimum ſolis accipit. id dolium aqua cœleſti repleto, ea eſt enim huic rei aptiſſima, uel ſi non fuerit pluuialis, certe fontana dulciſſimi ſaporis. In eam tum indito ſportam iunceam, uel ſparteam, quæ replenda ſit ſale candido, quo candidior muria fiat. cum ſalē per aliquot dies uidebis liqueſcere, ex eo intelliges nundum eſſe muriam maturā. itaq; ſubinde alium ſalem tandiu ingeres, donec in ſporta ꝑmaneat integer, nec minuatur, quod cum animaduerteris, ſcies habere muriam maturitatem ſuā. & ſi aliam in id uas facere uolueris, hanc in uaſa bene picata diffundes, & opertam in ſole habebis, omnem enim mucorem uis ſolis aufert, & odorem bonum præbet. Eſt aliud muriæ maturæ experimentum. nam ubi dulcem caſeum demiſeris in eam, ſi peſſum ibit, ſcies eſſe adhuc crudam, ſi innatabit, maturam.

Quæ ꝑ quatuor anni tēpora herbæ, et quomodo cōdiantur. Ca. VII.

HIS præparatis circa uernum æquinoctium herbas in uſum colligi, & reponi oportebit, cymam, caulem, capparim, apij coliculos, rutam oleris atri cum ſuo caule ante quàm de folliculo exeat, item ferulæ cum coliculo ſilentes, quam tenerrimum florem paſtinacæ agreſtis, uel ſatiuæ cum coliculis, ſilentem florem uitis albæ, & aſparagi, & ruſci, & thanni, & digitelli, & puleij, & nepetæ, & lapſanæ, et battis, & eius coliculum, qui miluinus pes appellatur, quinetiam tenerum coliculum fœniculi. Hæc omnia una cōditura commode ſeruantur, ideſt aceti duas partes, & tertiam duræ muriæ ſi miſcueris. ſed uitis alba, ruſcus, & thannum, & aſparagus, lapſana, & paſtinaca, et nepetia, & battis generatim in alueos componuntur, & ſale conſperſa biduo ſub umbra, dum conſudent, reponuntur. deinde ſi tantum remiſerint humoris, ut ſuo ſibi iure ablui poſſint, ſi minus ſuperfuſa dura muria lauantur, & pondere impoſito exprimuntur. tum ſuo quidq; uaſe conditur, et ius, ut ſupra dixi, quod eſt miſtum duabus partibus aceti, & una muriæ infunditur. fœniculiq; aridi, quod eſt per uindemiam proximo anno lectum ſpiſſamentum imponitur, ita ut herbas deprimat, & ius uſque in ſummum labrum fideliæ perueniat. olus atrum, et ferulam, & fœniculum cum legeris ſub tecto exponito, dum flacceſcat. deinde folia, & corticem omnem folliculorum detrahito. Caules ſi fuerint pollice, craſſiores arundine ſecato, & in duas partes dimidito. ipſos quoq; flores, ne ſint immodici, diducito, & partiri oportebit, atq; ita in uaſa condi. deinde ius, quod ſupra ſcriptum eſt, infundi, & paucas radiculas laſeris, quod græci σίλφιον uocant, adie-

ctas, ita spissamento fœniculi aridi contegi, ut ius superueniat. Cymá caulem, capparim, pedem milui, puleium, digitellum compluribus die bus sub tecto siccari, dum flaccescat, & tum eodem modo condiri conuenit, quo ferulam rutam satureiam cunilam. Sunt qui rutam muria tantum dura sine aceto condiant, deinde, cum usus exigit, aqua, uel etiam uino abluant, & superfuso oleo utantur. Hac conditura posset cõmode satureia uiridis, & æque uiridis cunila seruari.

Oxygala quomodo fiat. Cap. VIII.

OXYGALAM sic facito, ollã nouam sumito, eamq; iuxta fundum terebrato. deinde cauum, quem feceris, surculo obthurato, & lacte ouillo quamrecentissimo uas repleto, eoq; adijcito uiridium condimentorum fasciculos origani, mentæ, cepe, coriandri. has herbas ita in lacte demittito, ut ligamina earum extent. Post diem quintum, surculum, quo cauum obthurateras, eximito. et serum emittito. cum deinde lac cœperit manare, eodem surculo cauum obthurato, intermissoq; triduo, ita, ut supra dictum est, serum emittito, & fasciculos condimentorum exemptos abijcito. deinde exiguum aridi thymi, et cunilæ aridæ super lac distringito, concisiq; sectiui porri quantum uidebitur, adijcito, & permisceto. mox intermisso biduo rursus serum emittito, cauũq; obthurato, & salis triti, quantum satis erit, adijcito, & misceto, deinde operculo imposito, & oblinito, non ante aperueris ollam quam usus exegerit. sunt qui satiui, uel etiam syluestris lepidij herbam cum collegerunt, in umbra siccent, deinde folia eius abiecto caule die, & nocte muria macerata, expressaq; lacti misceant sine condimentis, & salis quantum satis arbitrantur, adijciant. tum cætera, quæ supra præcepimus faciant. Nonnulli recentia folia lepidij cum dulci lacte in olla miscent, & post diem tertium quemadmodum præcepimus, serum emittunt. deinde compertam satureiam uiridem, tum etiam arida semina coriandri, atque anethi, & thymi, & apij in unum bene trita adijciunt, salemq; bene coctum cribratum permiscent. Cætera eadem, quæ supra, faciunt.

Conditura lactucæ. Cap. IX.

CAVLES lactucæ ab imo depurgatos eatenus, qua tenera folia uidebuntur, in alueo salire oportet, diemq; unum, & noctem sinere, dum muriam remittant. deinde muria eluere, & expressos in cratibus pandere, dum assiccescant. tum substernere anethum aridum, & fœniculum, rutæq; aliquid & porri concidere, atq; ita miscere.

tum siccatos coliculos ita componere, ut faseoli uirides integri interponantur, quos ipsos ante dura muria die, et nocte macerare oportebit. similiterq; assiccatos cum fasciculis lactucarum condi, & superfundi ius, quod sit aceti duarũ partium, atq; unius muriæ. deinde arido spissamento fœniculi sic comprimi, ut ius supernatet. quod ut fiat, is, qui huic officio præerit, sæpe suffundere ius debebit, nec pati sitire salgama, sed extrinsecus munda spongia uasa pertergere, & aqua fontana quamrecentissima refrigerare. simili ratione intubum, & cacumina rubi, qua lactucam condire oportet, nec minus thymi & satureiæ, et origani, tum etiam armoraciorum cymam. hæc autem, quæ supra scripta sunt, uerno tempore componuntur.

Cepæ, pyrorum, et malorũ, cæterorũq; pomorũ cõpositio. Cap. X.

NVNC quæ per æstatem circa messem, uel etiam exactis iá messibus colligi, & reponi debeant, præcipiemus. Pompeianam, uel ascaloniam cepam, uel etiam marsicam simplicem, quam uocant unionem rustici, eligito. ea est autem, quæ non fruticauit, nec habuit soboles adhærentes. hanc prius in sole siccato, deinde sub umbra refrigeratam substrato thymo, uel cunila componito in fidelia, & infuso iure, quod sit aceti trium partium, & unius muriæ fasciculum cunilæ superponito, ita ut cepa deprimatur, quæ cum ius combiberit, simili mistura uas suppleatur. Eodem tempore corna, & pruna onychina, & pruna syluestria, nec minus genera pyrorum, et malorũ condiuntur. Corna, quibus pro oliuis utamur. item pruna syluestria, & pruna onychina adhuc solida, nec maturissima legenda sunt, nec tamen nimiũ cruda, deinde uno die umbra siccanda. tum æquis partibus acetum, & sapa, uel defrutum misceatur, & infundatur. Oportebit autem aliqd salis adijcere, ne uermiculus, aliud'ue animal innasci possit. uerũ commodius seruantur, si duæ ptes sapæ cum aceti una pte misceantur. pyra dolobelliana, crustumina, regia, ueneria, uolema, neuiana, lateritiana, decumana, laurea, mirappia pruna purpurea, cum ímatura non tamen pcruda legeris, diligenter inspicito, ut sint integra sine uitio, aut uermiculo. tũ in fictili picata fidelia cõponito, et aut passo, aut defruto cõpleto ita ut omne pomũ submersum sit, operculo deinde ĩposito gypsato. Illud in totum præcipiendũ existimaui, nullum esse genus pomi, quod non possit melle seruari. itaq; cum sit hæc res interdum ægrotátibus salutaris, censeo uel pauca poma in melle custodiri, sed separata generatim. ná si commisceas, alterum ab altero genere corrumpitur, et quoniam opportune mellis fecimus mentionem, hoc eodẽ tempore alui

castrandæ, ac mel conficiendum, cera facienda est, de quibus nono libro iam diximus. nec nunc aliam curam exigimus à uillico, quàm ut administrantibus intersit, fructum'q; custodiat.

De mella facienda, qua in condituris utuntur. Cap. XI.

CAETERVM cum eodem tempore mella, nec minus aqua mulsa in uetustatem reponi debeat, meminisse oportebit, ut cum secundarium mel de fauis fuerit exceptum, ceræ statim minute resoluantur, & aqua fontana, uel cœlesti macerentur. expressa deinde aqua coletur, & in uas plumbeum defusa decoquatur, omnis'q; spurcitia cum spumis eximatur. quæ decocta, cum tam crassa fuerit quàm defrutum, refrigeretur, & bene picatis lagænis condatur. Hac quidam mella pro aqua mulsa utuntur, nonnulli etiam pro defruto in condituras oliuarum, quibus quidem magis idoneam censeo, quod cibarium saporem habet, nec potest languentibus pro aqua mulsa remedio esse, quoniam si bibatur, inflationem stomachi, & præcordiorum facit. itaq; seposita esse, & ad condituras destinata.

De aqua mulsa facienda. Cap. XII.

PER se facienda erit optimo melle aqua mulsa. hæc autem non uno modo componitur. nam quidam multos ante annos cœlestem aquã uasis includunt, & sub dio in sole habent. deinde cum sæpius eam in alia uasa transfuderint, & eliquauerint (nam quoties etiam per longum tempus diffunditur, aliquod crassamentum, in imo simile feci reperitur) ueteris aquæ sextarium cum libra mellis miscent. nonnulli tamen cum austeriorem uolũt efficere gustum, sextarium aquæ cum dodrante põdo mellis diluunt, & ea portione repletam lagænam, gypsatam'q; patiuntur per caniculæ ortum in sole quadraginta diebus esse, tum demum in tabulatum, quod fumum accipit, reponunt. nõnulli, quibus non fuit curæ cœlestem inueterare aquam, recentem sumunt, eam'q; usq; in quartam partem decoquunt. deinde cum refrixerit, siue dulciorem mulsam facere uolunt, duobus aquæ sextarijs sextarium mellis permiscent. Si uero austeriorem, sextario aquæ dodrantem mellis adijciunt, et his portionibus factam in lagænam diffundunt, eã'q;, ut supra dixi, quadraginta diebus insolatam, postea in tabulatum, quod suffumigatur, reponunt.

De caseo in usus domesticos seruando, & de quibusdam herbis condiendis. Cap. XIII.

CASEO usibus domesticis præparando, hoc maxime idoneum

tempus est, quo & caseus seri minimum remittit, & ultimo tempore, cum iam exiguum lactis est, non tam expedit operas morari ad forũ fructibus deferendis, & sane` sæpe deportati per æstum, acore uitiantur. itaq; præstat eos hoc ipso tempore in usum conficere. id autem ut quamoptime fiat opilionis officium est, cui septimo libro præcepta dedimus, quæ sequi debeat. Sunt etiam quædam herbæ, quas appropinquante uindemia condire possis, ut portulaca, & olus cordum, quod quidam satiuum battim uocant. hæ herbæ diligenter purgantur, & sub umbra expanduntur. deinde quarto die sal in fundis fideliarum substernitur, & separatim unaquæq; earum componitur, acetóq; infuso iterum sal superponitur, nam his herbis muria non conuenit.

De malis, & pyris in sole siccandis. Cap. XIIII.

HOC eodem tempore, uel etiam primo mense Augusto mala, & pyra dulcissimi saporis mediocriter matura eliguntur, & in duas, uel tres partes arundine, uel osseo cultello diuisa in sole ponuntur, donec arescant. eorũ si est multitudo, non minimã partem cibariorũ ꝑ hyemem rustici uindicant. nã pro pulmentario cedit. sicuti ficus, quæ cũ arida seposita est, hyemis temporibus rusticorum cibaria adiuuat.

De ficis aridis. Cap. XV.

EA Porro` neque nimium uieta, neque immatura legi debet, & in eo loco expandi, qui toto die solem accipiat pali autem quatuor pedibus inter se distantes figuntur, & perticis iugantur. factæ deinde in hunc usum cannæ iugis superponuntur, ita ut duobus pedibus absint a` terra, ne humorem, quem fere` noctibus remittit humus, trahere possint. tunc ficus inijcitur, & crates pastorales culmo, uel carice, uel filice textæ ex utroq; latere super terram planæ disponuntur, ut cum sol in occasum fuerit, erigantur, & inter se accliues testudineato tecto more tuguriorum inarescentem ficum a` rore, & interdum a` pluuia defendant. nam utraq; res prædictum fructum corrumpit. cum deinde aruerit, in orchas bene picatas meridiano tempore calentem ficum condere, & calcare diligenter oportebit, subiecto tamen arido fœniculo, & iterum uasis repletis superposito, quæ uasa confestim operculare, & oblinire conuenit, & in horreum siccissimum reponi, quo melius ficus perennet. Quidam lectis ficis pediculos adimunt, & in sole expandunt, cum deinde paulum siccatæ sunt, ante quàm indurescant in labra fictilia, uel lapidea congerunt eas. tum pedibus lotis in modum farinæ proculcant, & admiscent torrefacta sesama cum aniso ægyptio, & semine fœniculi, et cymini. hæc cum bene proculcata

uerint, & totam massam comminutae fici permiscuerint, modicas offas folijs ficulneis inuoluunt, ac religatas iunco, uel qualibet herba offas reponunt in crates, & patiuntur siccari. deinde cum peraruerũt, picatis uasis eas condunt. nonnulli hanc ipsam formam fici orcis sine pice includunt, & oblita uasa clibano, uel furno torrefaciunt, quo celerius omnis humor excoquatur, sic siccatam in tabulatum reponunt, & cum exegerit usus, testam comminuunt. nam duratam massam fici aliter eximere non possunt. alij pinguissimam quanq; uiridem ficorum eligunt, & arundine, uel digitis diuisam dilatant, atq; ita in sole arescere patiuntur, quas deinde bene siccatas meridianis tẽporibus, cũ calore solis emollitae sunt, colligunt. et ut est mos Afris, Atq; Hispanis, inter se compositas comprimunt in figuram stellarum, flosculorũq;, uel in formam panis redigentes. tum rursus in sole assiccant, et ita in uasis recondunt.

De uuis passis faciendis, & sorbis seruandis. Cap. XVI.

SIMILEM curam uuae desyderant, quas dulcissimi saporis albas maximis acinis, nec spissis luna decrescente sereno, & sicco coelo post horam quintam legi oportet, & in tabulas paulisper porrigi, ne inter se pondere suo pressae collidantur. deinde aheno, uel in olla noua fictili ampla, praeparatam lixiuiam cineris sarmenti calefieri conuenit, quae cum feruebit exiguum olei quamoptimi adijci, & ita permisceri. deinde uuas pro magnitudine binas, uel ternas inter se colligatas in ahenum feruens demitti, & exiguum pati, dum decolorẽtur, nec rursus committere, ut excoquantur, nam quadã moderatione temperamentoq; opus est. Cum deinde exemeris, in crate disponito rarius quàm ut altera alteram contingat. Post tres deinde horas unanquanq; uuam conuertito, nec in eodem uestigio reponito, ne in humore, qui defluxerit, corrumpatur. noctibus autem contegi debent quemadmodũ fici, ut à rore, uel pluuia tutae sint. cum deinde modice aruerint, in uasa noua sine pice operculata, et gypsata, sicco loco reponito. quidã uuam passam folijs ficulneis inuoluunt, et assiccant. alij folijs uitigineis, nonnulli platanunis semiuietas uuas contegunt, & ita in amphoras recondunt. Sunt qui culmos fabae exurant, et ex eo, quod cremauerint, cinere lixiuiam faciant. deinde in lixiuiae sextarios decẽ salis tres cyathos, et olei cyathum adijciant. tum adhibito igne calefaciant, & caetera eodem modo administrent. quod si uidebitur in aheno parũ inesse olei, subide q̃tũ satis erit adijciatur, quo sit pinguior, et nitidior uua passa. eodẽ tp̃e sorba manu lecta curiose in urceolos picatos adijcito, et op̃ercula picata iponito, et gypso linito. tum scrobibus bipedaneis sicco loco

intra tectum factis urceolos ita collocato, ut oblita ora eorum deorsum spectent. deinde terram congerito, et modice desuper calcato. melius est autem pluribus scrobibus pauciora uasa distantia inter se disponere. nam in exemptione eorum dum unum tollis, si reliqua commoueris, celeriter sorba uitiantur. quidam hoc idem pomum etiam in defruto cō mode seruant, adiecto spissamento aridi foeniculi, quo deprimantur, ita sorba, ut semper ius supernatet, ac nihilo minus picata opercula diligenter gypso linunt, ne possit spiritus introire.

De aceto ficulneo faciendo. Cap. XVII.

SVNT quædam regiones, in quibus uini, ideóq; etiam aceti penuria est. itaq; hoc eodem tempore ficus uiridis quammaturissima legenda est, utiq; etiam si iam pluuiæ incesserunt, et propter imbres in terram decidit, quæ cum sublecta est, in dolium, uel in amphoras conditur, et ibi sinitur fermentari. deinde cum exacuit, et remisit liquoré, qcquid est aceti diligenter colatur, & in uasa picata bene olida diffunditur. hoc primæ notæ acerrimi aceti usum præbet, nec unquã situm, aut mucorem contrahit, si non humido loco positum est. sunt qui multitudini studentes aquã ficis pmiscéant, et subinde maturissimas ficus recentes adijciant, et patiantur in eo iure tabescere, donec satis acris aceti sapor fiat. postea in iunceis fiscellis, uel sparteis sacis percolant, liquatumq; acetum inferuefaciant, dum spumam, & omnem spurcitiam eximant. tum torridi salis aliquid adijciãt, quæ res prohibet uermiculos, aliáue innasci animalia.

Quæ præparanda sint uindemiæ. Cap. XVIII.

QVAMVIS priore libro, qui inscribitur uillicus, iam diximus quæ ad uindemiam præparanda sunt, non tamen alienum est etiam uillicæ de ijsdem rebus præcipere, ut intelligat suæ curæ esse debere quæcunque sub tecto administrantur circa uindemiam. Si ager amplus, aut uineta, aut arbusta grandia sunt, perenne fabricandæ decimodiæ, & trimodiæ, & fiscellæ texendæ, & picandæ. nec minus falculæ, & ungues ferrei quamplurimi parandi, & exacuendi sunt, ne uindemiator manu distringat uuas, et non minima fructus portio dispersis acinis in terrã dilabatur. Funiculi quoq; fiscellis aptandi sunt, et lora trimodijs. tum lacus uinarij, et torcularij, & fora, omniáq; uasa (si uicinum est mare) aqua marina, si minus, dulci eluenda sunt, & cō mundanda, & diligenter assiccanda, ne humorem habeant. Cella quoq; uinaria omni stercore liberanda, & bonis odoribus suffienda, nequem

da, neque redoleat fœtorem, acorem'ue. Tum sacrificia Libero, Liberæq;, & uasis pressorijs quā sanctissime, castissimeq; facienda, nec per uindemiam ab torculari, aut uinaria cælla recedendum est, ut omnia, quæ mustum cōficiunt, pure, mundeq; faciant, ne furi locus detur præsentem fructum intercipiendi. Dolia quoq;, & seriæ, cæteraq; uasa ante quadragesimum uindemiæ diē picanda sunt, atq; aliter ea, quæ demersa sunt humi, aliter quæ stant supra terram. Nam ea, quæ demersa sunt, ferreis lampadibus ardentibus calefiunt, & cum picem in fundū destillauit, sublata lampade rutabulo ligneo, & ferrea curuata radula ducitur, quod destillauit, aut quod in lateribus hæsit. deinde penicillo detergitur, & feruentissima pice infusa nouo alio rutabulo, & scopula picatur. At quæ supra terram consistunt, complures dies ante quàm curentur, in solem producuntur. deinde cum satis insolata sunt, in labra conuertuntur, & subiectis paruis tribus lapidibus suspenduntur, atq; ita ignis subijcitur, & tandiu incenditur, donec ad fundum calor tam uehemens perueniat, ut apposita manus patiens eius non sit. tum dolio in terram demisso, & in latus deposito, pix feruentissima infunditur, uolutatur'q;, ut omnes dolij partes linātur. Sed hæc die quieto à uentis fieri debent, ne admoto igne cum afflauerit uentus, uasa rumpantur. Sunt autem satis sexquiculleairibus dolijs picis duræ pondo uicenaquina, nec dubium, quin si quinta pars picis bruttiæ in uniuersam cocturam adijciatur, utilissimum sit omni uindemiæ.

De pluribus generibus conditurarum, quibus uinum confirmatur. Cap. XIX.

CVRA quoq; adhibenda est, ut expressum mustum perenne sit, aut certe usq; ad uenditionem durabile. Quod quemadmodum fieri debeat, & quibus condituris adiuuari, deinceps subijciemus. Quidā partem quartam eius musti, quod in uasa plumbea coniecerunt, nonnulli tertiam decoquunt. Nec dubium, quin ad dimidiam siquis excoxerit, meliorem sapam facturus sit, eoq; usibus utiliorē, adeo quidem, ut etiā uice defruti, sapa, mustum, quod est ex ueteribus uineis, condire possit. Quæcunq; uini nota sine condimento ualet perennari, optimam esse eam censemus, nec omnino quicquam permiscendum, quo naturalis sapor eius infuscetur. Id enim præstantissimum est, qđ suapte natura placere poterit. Cæterum cum aut regionis uitio, aut nouellarum uinearum mustum laborabit, eligenda erit pars uineæ (si est facultas) amineæ, si minus, quambellissimi uini, quæq; erit &

uetustissima, & minime uliginosa. tum obseruabimus decrescentem lunam, cum est sub terra, & sereno, siccóq; die uuas quammaturissimas legemus, quibus proculcatis mustum, quod defluxerit, ante quàm prælo pes eximatur, satis de lacu in uasa defrutaria deferemus, leuiq; primum igne, & tenuibus admodum lignis, quæ gremia rustici appellant, fornacem incendemus, ut ex commodo mustum ferueat. Isq;, qui præerit huic decoquendo, cola iuncea, uel spartea ex crudo, idest non malleato sparto præparata habeat. Itemq; fasciculos fœniculi fustibus illigatos, quos possit utiq; ad fundum uasorum demittere, ut quicquid fecis subsederit, exagitet, & in summũ reducat. tum colis omnẽ spurcitiam, quæ redundarit, expurget. nec absistat id facere, donec uidebitur eliquatum omni fece mustum carere. tum siue mala cydonia, quæ percocta sublaturus sit, seu quoscunq; uoluerit conuenientes odores adijciat, et nihilo minus subinde fœniculo peragitet, nequid subsederit, quod possit plumbeum perforare. cum deinde iam acriorem potuerit ignem uas sustinere, idest cum aliqua iam parte mustum excoctum in se feruebit, tum codices, & uasthora ligna subijciantur, sed ita ne fundum contingant. Quod nisi uitatum fuerit, uel uas ipsum, qđ aliquando contingit, pertundetur. uel si id factum non erit, utiq; aduretur mustum, & amaritudine concepta conditurіs fiet inutile. Oportebit autem ante quàm mustum in uasa defrutaria conijciatur, oleo bono plumbea ipsa intrinsecus imbui, & bene fricari, atq; ita mustum adijci. ea res non patitur defrutum aduri.

De sapa, & defruto coquendis. Cap. XX.

QVIN etiam diligenter factum defrutum, sicut uinum solet acescere. quod cum ita sit, meminerimus anniculo defruto, cuius iã bonitas explorata est, uinum condire. nã uitioso medicamine fructus, qui perceptus est, uitiatur. Ipsa autem uasa, quibus sapa, aut defrutum coquitur, plũbea potius quàm ænea esse debent. nam in coctura æruginem remittunt ænea, & medicaminis saporem uitiant. odores autem uino ferè apti sunt, qui cum defruto coquuntur, iris, fœnũ græcum, schœnum. harum rerum singulæ libræ in defrutariũ, quod ceperit musti amphoras nonaginta, cum iã deferbuerit, & expurgatum erit, tum adijci debent. deinde si natura tenue mustũ erit, cum ad tertiam partem fuerit decoctum, ignis subtrahendus est, & fornax protinus aqua refrigeranda. quod si fecerimus, nihilo minus defrutum infra tertiam partem uasis consedit. Sed id quamuis aliquid detrimenti habeat, prodest tamen, nam quanto plus decoquitur (si modo nõ est adustum)

ſtum) melius, & ſpiſſius fit. Ex hoc autem defruto, quod ſic erit coctum, ſatis eſt ſingulos ſextarios ſingulis amphoris immiſceri. Nam cum amphoras muſti nonaginta in defrutario decoxeris, ita ut iam exiguum ſuperſit de coctura, quod ſignificat decoctum ad tertias. tum demum medicamina adijcito, quæ ſint aut liquida, aut reſinoſa, ideſt picis liquidæ nemeturicæ, cum eam diligenter ante aqua marina decocta perlueris, decem ſextarios. Item reſinæ terebinthinæ ſeſquilibram. Hæc cum adijcies, plumbeum peragitabis, ne adurantur. cum deinde ad tertias ſubſederit coctura, ſubtrahe ignem, & plumbeum ſubinde agitabis, ut defrutum, & medicamenta coeant. deinde cum uidebitur mediocriter calere defrutum, reliqua aromata contuſa, & cribrata paulatim inſperges, & iubebis rutabulo ligneo agitari, quod decoxeris eouſque, dum defrigeſcit. Quod ſi non ita, ut præcipimus, permiſcueris, ſubſident aromata, et adurentur. Ad prædictũ autem modum muſti adijci debent ij odores, nardi folium, iris illyrica, nardum gallicum, crocum, palma, cyperũ, ſchœnum, quorum ſingulorum ſelibræ ſatisfacient. Item myrrhæ quincunx, calami pondo libram, caſiæ ſelibram, amomi pondo quadrans croci quincunx, cripæ pampinaceæ libram. Hæc, ut dixi, arida contuſa, & cribrata debent adijci, & his commiſceri, raſis, quod eſt genus crudæ picis, eaq́; quanto eſt uetuſtior, tanto melior habetur. nam longo tempore durior facta, cum eſt contuſa in puluere redigitur, & his medicaminibus admiſcetur. Satis eſt autem prædictis ponderibus ſex libras eius miſceri. Ex hac compoſitione, quantũ in ſextarios muſti quadragenos octonos adijciendum ſit incertum eſt, quoniam pro natura uini æſtimari oportet, quod ſatis ſit. Cauendumq́; eſt, ne conditus ſapor intelligatur, nam ea res emptorem fugat. Ego tamen, ſi humida fuerit uindemia, trientem, ſi ſicca, quadrantem medicaminis in binas amphoras miſcere ſolitus ſum, ita ut quatuor urnarum eſſet muſti modus. Vrna autem quatuor & uiginti ſextariorum. Nonnullos agricolas ſingulis amphoris quadrantem medicaminis indidiſſe ſcio, ſed hoc coactos feciſſe propter nimiam infirmitatem uini eiuſmodi, quod uix triginta diebus integrum permanebat. Hoc tamen muſtum ſi ſit lignorum copia, ſatius eſt inferueſacere, & omnem ſpumam cum fecibus expurgare, quo facto decima pars decidet, ſed reliqua perénis erit. At ſi lignorum penuria eſt, marmoris, uel gypſi, quod flos appellatur, uncias ſingulas, item ad tertias decocti defruti ſextarios binos ſingulis amphoris miſcere oportebit. ea res etiam ſi non in totum perennat, certe uſq; in alteram uindemiam plerunq; uini ſaporem ſeruat.

De defruto, quod adijcitur in uinum ad uetustatem. Cap. XXI.

MVSTVM quamdulcissimi saporis decoquatur ad tertias, & decoctum, sicut supra dixi, defrutum uocatur. quod cũ defrixit, trãsfertur in uasa, et reponitur, ut post annum sit in usu. Potest tamen etiã post dies nouem, quàm refrixerit, adijci in uinum, sed melius est, si anno requieuerit. Eius defruti sextarius in duas urnas musti adijcitur, si mustũ ex uineis collinis est, sed si ex campestribus, tres heminæ adijciuntur. Patimur autem, cum de lacu mustum sublatum est, biduo deferuescere, & purgari. Tertio die defrutum adijcimus. deinde interposito biduo, cum id mustum pariter cum defruto deferbuerit, purgatur, & ita coadijcitur in binas urnas ligula cumulata, uel mensura semunciæ bene plenæ salis cocti, & triti. Sal autem quã candidissimus conijcitur in urceo fictili sine pice, qui urceus, cum recipit salem, diligẽter totus oblinitur luto paleato, & ita igni admouetur, ac tandiu iam torretur, quandiu strepitum edit. cum silere cœpit, finem habet coctu ræ. Præterea fœnum græcum maceratur in uino uetere per triduum, deinde eximitur, & in furno siccatur, uel in sole. id'q; cum est aridũ factum, molitur, & ex eo molito post salituram musti cochlear cumulatum, uel simile genus poculi eius, qui est quarta pars cyathi adijcitur in binas urnas. deinde cum iam perfecte mustum deferbuit, & constitit, tantundem gypsi floris miscemus, quãtum salis adieceramus. atq; ita postero die purgamus dolium, & nutritum uinum operimus, atq; oblinimus. Hac conditura Columella patruus meus illustris agricola uti solitus est in ijs fundis, in quibus palustres uineas habebat. Sed idem, cum collina uina condiebat, aquã salsam decoctam ad tertias pro sale adijciebat. ea porrò facit sine dubio maiorem mensuram, & odoris melioris, sed periculum habet, ne uitietur uinum, si male cocta sit aqua. Sumitur autem hæc, ut iam dixeram, quamlongissime à litore. nam liquidior, & purior est, quantum altiore maris hausta est. Eam siquis (ut Columella faciebat) reponet, post triennium in alia uasa eliquatam transfundat. deinde post alterum triennium decoquat usq; ad partem tertiam, longe meliorem habebit condituram uini. Nec ullũ periculum erit, ne uina uitientur. Satis est autem sextarios singulos adijcere salsæ, eos'q; in binas musti urnas, quãuis multi etiam binos immiscæant, nonnulli etiam ternos sextarios. id'q; ego facere non recusem, si genus uini tantum ualeat, ut aquæ salsæ non intelligatur sapor. Itaq; diligens paterfamilias, cum parauerit fundum, statim prima uindemia tres, aut quatuor notas conditurætotidẽ am-

phoris

phoris musti experietur, ut exploratum habeat quantum plurimum salsæ uinum, quod fecerit, sine offensa gustus pati possit.

Picis liqdæ alterũ medicamen, quo mustum condias. Cap. XXII.

PICIS liquidæ nemeturicæ metretam adde in labrum, aut in alueum, & in eodem infundito cineris lixiuiæ congios duos, deinde permisceto spatha lignea. cum requieuerit, eliquato lixiuiam. deinde iterum tantundem lixiuiæ addito, eodem pacto permisceto, & eliquato. Tertio quoq; idem facito. Cinis autem odorem picis aufert, & eluit spurcitiam. Post eodẽ addito picis brutiæ, si minus, alterius quã purissimæ quinq; libras. Hæc minute concidito, & admisceto pici nemeturicæ. tum aquæ marinæ quamuetustissimæ, si erit, si minus, ad tertiam partem recentis aquæ marinæ decoctæ congios duos inijcito. Apertum labrum sinito in sole per caniculæ ortum, & spatha lignea permisceto quã sæpissime, usqueeo, dum ea, quæ addideris, in pice colliquescant, & unitas fiat. Noctibus autem labrum operire conueniet, ne irroretur. deinde cũ aqua marina, quã addideris, sole consumpta uidebitur, sub tectum uas totum ferre curabis. Huius autẽ medicamini nis quidam pondo quadrantem in sextarios XLVIII. miscere soliti sunt, & hac conditura contenti esse. Alij cyathos tres eius medicamenti adijciunt in totidem sextarios, quot supra diximus.

De pice, qua utũtur Allobroges ad cõditurã uini picati. Ca. XXIII.

PIX corticata appellatur, qua utuntur ad condituras Allobroges. Ea sic conficitur, ut dura sit, & quanto facta est uetustior, eo melior in usu est. nam omni lentore misso facilius in puluerem resoluitur, atq; cribratur. Hanc ergo conteri, & cribrari oportet, deinde cum bis mustum deferbuerit, quod plerunq; est intra quartum diem, quàm de lacu sublatum est, diligenter manibus expurgatur. Et tunc demum prædictæ picis sextans, & semuncia in sextarios quinq;, & quinquaginta adijcitur, & rutabulo ligneo permiscetur, nec postea tangitur, dum conferuescat. quod tamen non amplius diebus quatuordecim à conditura patiendum est. nam oportebit post hunc numerum dierũ confestim uinum emundare, & siquid feces aut labris uasorum, aut lateribus inhæsit, eradi, ac suffricari, & protinus operculis impositis oblini. At si ex eadem pice totam uindemiam condire uolueris, ita ne gustus picati uini possit intelligi, sat erit eidem picis sex scrupula in sextarios quinq; & quadraginta. tum demum miscere, cum mustum deferuerit, & feces expurgatæ fuerint, oportebit, atque salis decocti,

contritiq; semunciam in eundem modum musti adijcere. nec solū huic notæ uini sal adhibendus est, uerum, si fieri possit, in omnibus regionibus omne genus uindemiæ hoc ipso pondere saliendum est, nam ea res mucorem uino inesse non patitur.

De pice nemeturica ad condituras. Cap. XXIIII.

PIX nemeturica in Liguria conficitur. ea deinde ut fiat condituris idonea, aqua marina quā longissime à litore de pelago sumenda est, atq; in dimidiam partem decoquēda, quæ cum in tantum refrixerit, quantum ne contacta corpus urat, partem aliquam eius, quæ satis uidebitur, prædictæ pici immiscemus, & diligenter lignea spatha, uel etiam manu peragitabimus, ut siquid inest uitij eluatur. deinde patiemur picem considere, & cum siderit, aquam eliquabimus. postea bis, aut ter ex reliqua parte aquæ decoctæ tandiu lauabimus, & subigemus eam, donec rutila fiat. tum eliquatam in sole quatuordecim diebus patiemur esse, ut quisquis ex aqua humor remansit, assiccetur, noctibus autem uas tegendum erit, ne irroretur. Cū hoc modo picem præparauerimus, & uina, cum iā bis deferbuerint, condire uoluerimus, in musti sextarios octo & quadraginta, cyathos duos picis prædictæ sic adijciemus. Ex ea mensura, quam condituri sumus, sextarios duos musti sumere oportebit. deinde ex his sextarijs in picis sextantem paulatim mustum infundere, & manu tanquam mulsum subigere, quo facilius coeat. Sed ubi toti duo sextarij cum pice coierint, & quasi unitatem fecerint, tum eosdem in id uas, unde sumpseramus, perfundere. et ut permisceatur medicamen, rutabulo ligneo peragitare conueniet.

De aqua salsa, uel muria ad uina condienda. Cap. XXV.

QVONIAM quidam, immo etiam ferè omnes græci aqua salsa, uel muria mustum condiunt, eam quoq; partem curæ non omittendam putaui. In mediterraneo, quò non est facilis aquæ marinæ inuectio, sic erit ad condituras conficienda muria. Huic rei uel maximè est idonea cœlestis aqua, si minus ex fonte liquidissimo profluens. Harū ergo alterutram curabis quamplurimam, & quam optimis uasis conditam ante quinquennium in sole ponere. deinde cum computruerit, tandiu pati, donec ad pristinum modum perueniat. Quod cum factum fuerit, alia uasa habeto, & in ea sensim aquam eliquato, donec ad fecem peruenias, semper enim in requieta aqua crassamen aliqđ in imo reperitur. Sic curata cum fuerit, in modum defruti ad tertias decoquenda est. adijciuntur autem in aquæ dulcis sextarios quinquaginta

ginta, salis sextarius, & mellis optimi unus sextarius. hæc pariter decoqui, & omnem spurcitiam expurgari oportet. deinde cum refrixerit, tum quãtumcunq; humoris est, tantum in amphoram musti portionem adijci. Quod si ager maritimus est, silentibus uentis de alto quã quietissimo mari sumenda est aqua, & in tertiam partem decoquenda, adiectis, si uidebitur, aliquibus aromatis ex ijs, quæ supra retuli, ut sit odoratior uini curatio. Mustum autem ante quàm de lacu tollas, uasa rore marino, uel lauro, uel myrto suffumigato, & large repleto, ut in efferuescendo uinum se bene purget. Postea uasa nucibus pineis suffricato. quod uinum uolueris dulcius esse postero die, quod austerius quinto die, quam sustuleris, condire oportebit, & ita supplere, & oblinire uasa. Nonnulli etiam suffumigatis serijs prius condituram addunt, & ita mustum infundunt.

Remedia acescentis uini. Cap. XXVI.

IN quo agro uinum acescere solet, curãdum est, ut cum uuam legeris, & calcaueris, prius quàm uinacea torculis exprimantur, mustum in corbem defundas, & aquæ dulcis puteanæ ex eodem agro partem decimam adijcias, & coquas, donec ea aqua, quam adieceris, decocta sit. Postea cum refrixerit, in uasa defundas, & operias, & oblinas. ita diutius durabit, & detrimenti nihil fiet. Melius est, si ueterem seruatam compluribus annis aquam addideris. longeq; melius, si aquæ nihil addideris, et decimam musti decoxeris, frigidumq; in uas transtuleris, & si in sextarios VII. musti heminam gypsi miscueris, posteaquam decoctum refrixerit. Reliquum mustum, quod in uinaceis fuerit expressum, primo quoque tempore absumito, aut ære commutato.

Te uino dulci faciendo. Cap. XXVII.

VINVM dulce sic facere oportet. Vuas legito, in sole per triduũ expandito, quarto die meridiano tempore calidas uuas proculcato, mustum lixiuũ (hoc est ante quàm prælo pressum sit, quod in lacum musti fluxerit) tollito, cum deferbuerit in sextarios quinquaginta irim bene pinsitam nec plus unciæ põdere addito, uinum à fecibus eliquatum diffundito. hoc uinum erit suaue, firmum, corpori salubre.

De alijs salubribus conditurarum generibus. Cap. XXVIII.

ALIA medicaminum genera uini conditutis, & firmitati aptissima sic facito. Irim quam candidissimam pinsito, fœnum græcum uetere uino macerato, deinde in sole exponito, aut in furno, ut siccescat.

tum commolito minutissime. Item odoramenta trita, idest irim cribratam, quæ sit instar pondo quincuncem, & trientem, fœni græci pondo quincuncem & trientem, schœni pondo quincuncem in unũ permisceto. tum in serias singulas, quæ sint amphorarum septenum addito medicaminis pondo unciam, & scrupula octo gypsi. Cum ex locis palustribus mustum erit, in singulas ternas heminas, cum de nouellis uineis erit, sextarium, cum de ueteribus, & locis siccis, heminas singulas adijcito. Tertio die quam calcaueris condituram infundito, sed antequàm condias musti aliquantum in seriam de seria transferto, ne in condiendo cum medicamento efferuescat, & fluat. Sic autem curatum gypsum, & medicamentum, in labello permisceto, quãtum serijs singulis fuerit necessarium, idq; medicamentum musto diluito, & ipsa ad serias addito, & permisceto. cum deferbuerit, statim repleto, et oblinito. Omne uinum cum condieris, nolito statim diffundere, sed sinito in dolijs quiescere. postea cum de dolijs, aut de serijs diffundere uoles, uere florente rosa defecatum quamlimpidissimum in uasa bene picata, & pura transferto. si in uetustatem seruare uoles, in cado duarum urnarum quamoptimi uini sextarium, aut fecis generosæ recentis sextarios tres addito. aut si uasa recentia, ex quibus uinum exemptum sit, habebis, in ea confundito. Si horum quid feceris, multo melius, & firmius erit uinum, etiam si bonos odores addideris, omnem malum odorem, & saporem prohibueris. nam nulla res, alienum odorem celerius ad se ducit, quàm uinum.

Quẽadmodũ mustum semp̃ dulce tanq̃ recens p̃maneat. C.XXIX.

MVSTVM ut semper dulce tanquã recens permaneat, sic facito. Ante quàm prælo uinacea subijciantur de lacu quãrecentissimũ addito mustum in amphoram nouam, eamq; oblinito, & impicato diligenter, ne quicq̃ aquæ introire possit. tunc in piscinam frigidæ, & dulcis aquæ totam amphorã mergito, ita nequa pars extet. deinde post dies. XL. eximito, sic usq; in annum dulce permanebit.

Optima uini curatio, & remedia languentis uini. Cap.XXX.

AB eo tempore, quo primum dolia operculaueris. usq; ad æquinoctium uernum semel in dibus. XXXVI. uinum curare satis est, post æquinoctium uernum bis. aut si uinum florere incipiet, sæpius curare oportebit, ne flos eius pessum eat, & saporem uitiet. Quanto maior æstus erit, eo sæpius conuenit uinum nutriri, refrigerariq;, et uentilari. nam quandiu bene frigidum erit, tandiu recte manebit.

Labra

Labra, uel fauces doliorum semper suffricari nucibus pineis oportebit, quoties uinum curabitur. si qua uina erunt duriora, aut minus bona, quod agri uitio, aut tempestate sit factum, sumito fecem uini boni, & panes facito, & in Sole arefacito, & coquito in igne. postea terito, & pondo quadrantem amphoris singulis infricato, & oblinito, bonum fiet.

Siqđ animal in mustum ceciderit, et interierit remedia. Cap. XXXI.

SI QVOD animal in mustum ceciderit, & interierit, uti serpēs, aut mus, sorex'ue, ne mali odoris uinum faciat, ita ut repertum corpus fuerit, id igne aduratur. cinis'q; eius in uas, quo deciderat, frigidus infundatur, atq; rutabulo ligneo pmisceatur. ea res erit remedio.

Vinum ex Marrubio. Cap. XXXII.

VINVM Marrubij multi utile putant ad omnia intestina uitia, & maxime ad tussim. Cum uindemiā facies, Marrubij caules teneros, maxime de locis incultis, & macris legito, eos'q; in Sole siccato. deinde fasciculos facito tomice palmea, aut iuncea ligato, & in seriam mittito, ita ut uiculum extet. in musti dulcis sextarios. CC. Marrubij libras VIII adijcito, ut simul cum musto deferuescat. postea eximito Marrubium, & purgatum uinum diligenter oblinito.

Vinum scylliten. Cap. XXXIII.

VINVM scylliten ad conquoquendum, & ad corpus reficiendum, item'q; ad ueterem tussim, & ad stomachum hoc modo condire oportet. Primum ante dies quadraginta quàm uinum uoles uindemiare, scyllam legito, eam'q; secato quā tenuissime, sicut raphani radicem, taleolas'q; sectas suspende in umbra, ut adsiccentur. deinde cum aridæ erunt, in musti aminei sextarios. XLVIII. scyllæ aridæ adde pondo libram, eam'q; inesse patere diebus. XXX. postea eximito, & defecatum uinum in amphoras binas adijcito. Alij scribunt in musti sextarios. XLVIII. scyllæ aridæ pondo libram, & quadrantem adijci oportere, qđ et ipsum non improbo, alij hoc ipsum scyllæ pōdus, qđ supra dixi, in aceti duas urnas adijciūt, et p. XL. dies iesse patiuntur.

De aceto scyllitico. Cap. XXXIIII.

QVI Scylliticum acetum facere uolunt, decem bambatæ in tres amphoras musti mitis, aceti acris congium, aut duplum, si nō est acre, & in ollam, quæ fert amphoras tres, decoquis ad palmum. idest ad

quartas, aut si non dulce mustum ad tertias dispumetur. sed mustum de submassa, & limpidum sit.

Vinum absynthiten, & hyssopiten, & abrotoniten, & reliquarum notarum quomodo facias. Cap. XXXV.

VINVM absynthiten, & hyssopiten, & abrotoniten, & thymiten, & maratriten, & glycirrhiziten sic condire oportet. Pontici absynthij pondo libram cum musti sextarijs IIII. decoque usq; ad quartas. reliquum, quod erit, id frigidum adde in musti aminei urnam. idem ex reliquis rebus, quae suprascripta sunt, facito. possunt etiam puleij aridi tres librae cum congio musti ad tertias decoqui, & cum refrixerit liquor, exempto puleio in urnam musti adijci. idq; mox tussientibus per hyemem recte datur. uocaturq; uini nota glechonites.

De musto tortiuo. Cap. XXXVI.

MVSTVM tortiuum est, quod post primam pressuram uinaceorum circumciso pede exprimitur. id mustum conijcies in amphoram nouam, et implebis ad summum. tum adijcies ramulos rorismarini aridi lino colligatos, et patieris una deferuescere per dies septem. deinde eximes ramulorum fasciculum, & purgatum diligenter uinum gypsabis. sat erit autem rorismarini sesquilibram in duas urnas musti adijcere. hoc uino post duos menses possis pro remedio uti.

Vinum simile graeco facere. Cap. XXXVII.

VVAS praecoquas quàm maturissimas legito, easq; per triduũ in Sole siccato, quarto die calcato, & mustum, quod nihil habeat ex tortiuo, conijcito in seriam, diligenterq; curato, ut cum deferbuerit, feces expurgentur. deinde quinto die, cum purgaueris mustum, salis cocti, & cribrati duos sextarios, uel quod est minimum, adijcito unum sextariũ in sextarios musti XLIX. Quidam etiam defruti sextarium miscẽt. nõnulli etiã duos adijciunt, si existimant uini notam parũ esse firmã.

Vinum myrtiten quomodo facias. Cap. XXXVIII.

VINVM myrtiten ad tormina, & ad alui proluuiem, et ad imbecillum stomachum sic facito. Duo sunt genera myrti, quorum alterum est nigrum, alterum album. Nigri generis bacae, cum sunt maturae leguntur, & semina earum eximuntur, atq; ipsae sine seminibus in sole siccantur, & in fictili fidelia sicco loco reponuntur. deinde per uindemiam ex uetere arbusto, uel, si id non est, ex uetustissimis uineis

aminneæ bene maturæ uuæ Sole calido leguntur,& ex his mustum adij citur in seriam,& statim primo die ante quàm id ferueat,bacæ myrti, quæ fuerant repositæ,diligenter conteruntur, & totidem earum libræ contusarum appenduntur, quot amphoræ condiri debent. tum exiguum musti sumitur ex ea seria,quam medicaturi sumus, & tanquam farina conspergitur,quicquid contusum,& appensum est. post hæc complures ex ea massulæ fiunt. et ita per latera seriæ in mustum demittuntur,ne altera offa super alteram perueniat. cum deinde bis mustum deferbuerit,& bis curatum est,rursus eodem modo, & tantundem ponderis bacæ,sicut supra dixi,contunditur. nec iam ut prius massulæ fiunt,sed in labello mustum de eadem seria sumitur, prædicto ponderi permiscetur,sic ut sit instar iuris crassi,quod cum est permistum,in eandem seriam confunditur,& rutabulo ligneo peragitatur. deinde post nonum diem quàm id factum est, uinum purgatur, & scopulis aridæ myrti seria suffriatur,operculumq; superimponitur,nequid eo decidat. Hoc facto,post septimum diem rursus uinum purgatur,& in amphoras bene picatas, & bene olidas diffunditur. sed curandum est,ut cum diffundis,liquidum,& sine fece diffundas. Vinum aliud myrtiten,sic temperato. mel atticum ter inferuere facito,& toties dispumato. uel si atticum non habueris,quamoptimũ mel eligito,& quater,uel quinquies dispumato. nam quanto est deterius, tanto plus habet spurcitiæ. cum deinde mel refrixerit,bacas albi generis myrti quammaturissimas legito, & perfriato,ita ne interiora semina conteras. mox fiscello ligneo inclusas exprimito,succumq; earum,qui sit sextariorum sex cum mellis decocti sextario immisceto, et in lagunculam diffusum oblinito. sed hoc mense Decembri fieri debebit,quo ferè tempore matura sunt myrti semina. custodiendumq; erit,ut ante quàm bacæ legantur,si fieri potest,septem diebus, sin autem ne minus triduum serenum fuerit,aut certe non pluerit,et ne rorulentæ legantur cauendum. multi nigram, uel albam myrti bacam, cum iam maturuit, distringunt,et duabus horis eam cum paululum in umbra expositam siccauerunt,perterunt ita,ut quãtum fieri potest, interiora semina integra permaneant. tum per lineum fiscum,qđ pertriuerant,exprimunt,et per colum iunceum liquatum succum lagunculis bene picatis condunt,neq; melle,neq; alia re ulla immista. hic liquor non tam est durabilis,sed quandiu sine noxa manet,utilior est ad ualetudinẽ quàm alterius myrtei notæ cõpositio. sunt q hũc ipsum expressum succum,si sit eius copiosior facultas,in tertiã partem decoquant,et refrigeratum picatis lagunculis cõdunt. sic confectũ diutius

permanet. ſed quod non decoxeris, poterit innoxium durare biennio, ſi modo munde, & diligenter id feceris.

Paſſum quemadmodum fiat. Cap. XXXIX.

PASSVM optimũ ſic fieri Mago præcipit, ut & ipſe feci. Vuã præcoquẽ bene maturam legere, acina arida, aut uitioſa reijcere, furcas, uel palos, qui cannas ſuſtineant, inter quaternos pedes figere, & perticis iugare. Tum inſuper cannas ponere, & in ſole pãdere uuas, & noctibus tegere, ne irrorentur. Cum deinde exaruerint acina decerpere, & in dolium, aut in ſeriam conijcere. eodem muſtum quamoptimum, ſic ut grana ſubmerſa ſint, adijcere. ubi combiberint uuæ, ſeq; impleuerint, ſexto die in fiſcellam conferre, & prælo premere, paſſumq; tollere. Poſtea uinaceos calcare adiecto recentiſſimo muſto, quod ex alijs uuis factum fuerit, quas per triduum inſolaueris. tum pmiſcere, & ſubactam briſam prælo ſubijcere, paſſumq; ſecundariũ ſtatim uaſis oblinitis includere, ne fiat auſterius. deinde poſt uiginti, uel triginta dies, cum deferbuerit, in alia uaſa deliquare, et confeſtim operculum gypſare, et pelliculare. Paſſum ſi ex uua apiana facere uolueris, uuam apianam integram legito. acina corrupta purgato, & ſecernito. Poſtea in perticis ſuſpendito. perticæ uti ſemper in ſole ſint facito. ubi ſatis corrugata erunt acina demito, & ſine ſcapionibus in dolium cõijcito, pedibusq; bene calcato. ubi unum tabulatum feceris, uinum uetus conſpergito. poſtea alterum ſupercalcato, item uinum conſpergito. eodem modo tertium calcato, & infuſo uino ita ſuperponito, ut ſupernatet, & ſinito dies quinque. poſtea pedibus proculcato, & in fiſcina noua uuas premito. Quidam aquam cœleſtem ueterem ad hũc uſum præparant, et ad tertias decoquunt. deinde cum ſic uuas ut ſupra ſcriptum eſt, paſſas fecerunt, decoctam aquã pro uino adijciunt, & cætera ſimiliter adminiſtrant. hoc ubi lignorum copia eſt, uiliſſime conſtat, & eſt in uſu uel dulcius, quàm ſuperiores notæ paſſi.

Lora optima quomodo fiat. Cap. XL.

QVANTVM uini uno die feceris, eius partem decimam quot metretas efficiat conſyderato, & totidem metretas aquæ dulcis in uinacea, ſed quibus unius diei uinum expreſſum erit, addito. eodem & ſpumas defruti, ſiue ſapæ, & fecem ex lacu confundito, & permiſceto, eamq; intritam macerari una nocte ſinito, poſtero die pedibus proculcato, & ſic permiſtam prælo ſubijcito. quod deinde fluxerit aut dolijs, aut amphoris condito, & cum deferbuerit, obthurato.

Cōmodius autem seruatur in amphoris. Hāc ipsam lorā. M. Columella ex aqua uetere faciebat, et nonnunq̄ plus biēnio innoxiā seruabat.

Mustum lixiuum quomodo fiat. Cap. XLI.

MVSTVM lixiuū de lacu statim tollito. hoc autem erit, quod distillauerit, ante quàm nimium calcætur uua. sed de arbustiuo genere, quod sicco die legeris id facito, conijcies in urnam musti mellis optimi pōdo. X. & diligenter permistum recondes in lagæna, eamq́; protinus gypsabis, iubebisq́; in tabulato reponi, si plus uolueris facere, pro portione qua supra mel adijcies. post trigesimum & alterum diem lagænā aperire oportebit, et in aliud uas mustum eliquatum oblinire, atq; in furnum reponere. Cōditura ex cydoneis fit hoc modo. In caccabo figuli nouo, uel in stagneo coquitur musti arbustiui aminei urna, & mala cydonea grandia expurgata uiginti, & integra mala dulcia granata, quæ punica uocantur, & sorba non permitia diuisa exemptis seminibus, quæ sint instar sextariorum trium. hæc ita coquuntur, ut omnia poma deliquescant cum musto, & sit puer, qui spatha lignea, uel arundine permisceat poma, ne possint aduri. deinde cum fuerint decocta, ut non multum iuris supersit, refrigerantur, & percolantur, eaq́;, quæ in colo subsiderunt, diligenter contrita leuigantur, & iterum in suo sibi iure lento igni, ne adurantur, carbonibus decoquuntur, donec crassamen in modum fecis existat. prius tamen quàm de igne medicamentum tollatur, tres heminæ roris syriaci contriti, & cribrati super omnia adijciuntur, & spatha permiscentur, ut coeant cum cæteris. Tum refrigeratum medicamentum adijcitur in uas fictile nouum picatum, idq́; gypsatum alte suspenditur, ne pallorem trahat.

De caseo condendo. Cap. XLII.

CASEI aridi ouilli proximi anni frusta ampla facito, & in picato uase componito. tum optimi generis musto adimpleto, ita ut superueniat, & sit ius aliquanto copiosius, quàm caseus. nam caseus cōbibit, & fit uitiosus, nisi mustum semper supernatet. uas autem, cum impleueris, statim gypsabis. deinde post dies. XX. licebit aperiri, & uti qua uoles adhibita conditura, est autem etiam per se non iniucundus.

Vuæ ollares quemadmodū componantur, & seruentur. Cap. XLIII.

VVAS bumastos, uel duracinas, uel purpureas cum desecueris a

uite, continuo pediculos earum impicato dura pice. deinde labellum fi ctile nouum impleto paleis q̃ siccissimis cribratis, ut sine puluere sint, & ita uuas superponito. tum labello altero adoperito, & circumlinito luto paleato, atq; ita in tabulato siccissimo composita labra paleis siccis obruito. Omnis autem uua sine noxa seruari potest, si luna decrescente, & sereno coelo post horam quartam, cum iam insolata est, nec roris quicquam habet, uiti detrahatur. sed ignis in proximo decumano fiat, ut pix ferueat, in qua pediculi uuarum statim demittantur. In dolium bene picatum defruti amphoram conijcito, deinde transuersos fustes spisse arctato, ita ut defrutum non contingant. tum superponito fictiles nouas patinas, & in his sic uuam disponito, ut altera alteram non contingat. tum opercula patinis imponito, & linito. deinde alterum tabulatum, & tertium, & quandiu magnitudo patitur dolij similiter instruito, & eadem ratione uuas componito. deinde picatum operculum dolij defruto large linito, et impositum cinere obthurato. nonnulli adiecto defruto contenti sunt transuersas perticas arctare, & ex his uuas ita suspendere, ne defrutum contingant. deinde operculum impositum oblinire. quidam uuas, cum ita, ut supra dixi, legerunt, doliola noua sine pice in Sole siccant. deinde cum ea in umbra refrigerauerunt, furfures ordeaceos adijciunt, et uuas ita superponũt, ut altera alteram non comprimat. tum generis eiusdẽ furfures in fundunt, & alterum tabulatum uuarum eodem modo collocant. idq; faciunt usq; dũ dolium alternis furfuribus, et uuis compleant. mox opercula imposita linunt, & uuas siccissimo, frigidissimoq; tabulato reponunt. quidam eadem ratione arida populnea, uel abiegna scobe uirides uuas custodiunt. nonnulli sicco flore gypsi obruunt uuas, quas nõ nimium maturas uitibus detraxerunt. Alij cum legerunt uuã, si qua sunt in ea uitiosa grana, forficibus amputant, atque ita in horreo suspendunt, in quo triticum suppositum est. sed hæc ratio rugosa facit acina, & penè tam dulcia quam est uua passa. Marcus Columella patruus meus ex ea creta, qua fiunt amphoræ, lata uasa in modum patinarum fieri iubebat. eaq; intrinsecus, & exterius crasse picari. quæ cum præparauerat, tum demum purpureas, & bumastos, & numisianas, & duracinas uuas legi præcipiebat, pediculosq; earũ sine mora in feruentẽ picem demitti, et in prædictis patinis separatim sui cuiusq; generis ita componi, ne uuæ inter se contingerent. post hoc opercula superponi, & oblini, crasso gypso. tum demum pice dura, quæ igni liquata esset, sic picata, ne quis humor transire possit. tota deide uasa in aqua fontana, uel cisternina ponderibus impositis mergi. nec

ullam partem earum pati extare. sic optime seruatur uua. Sed cum est exempta, nisi eo die cõsumitur, acescit. Nihil est tamen certius, quàm uasa fictilia facere, quæ singulas uuas laxe recipiant. ea debent quatuor ansas habere, quibus illigata uiti dependeant. itemq; opercula eorum sic formari, ut media diuisa sint, ut cum suspensa uasa singulas uuas receperint, ex utroq; latere appositi opculi duæ ptes coeant, et cõtegant uuas. et hæc uasa, & opcula extrinsecus, & intra diligenter picata esse debebunt. deinde cum contexerunt uuas, luto paleato multo adoperiri, sed uuæ depẽdẽtes à matre sic in pultarios condi debebũt, ne quæ ptes uasa contingant. Tẽpus autem, quo includi debent, id ferè est, quo adhuc siccitatibus, et sereno cœlo crassa, uariáq; sunt acina. Illud in totum maxime præcipimus, ne in eodẽ loco mala, & uuæ cõponantur, ne'ue in uicino, unde odor malorũ possit ad eas puenire. nã huiuscemodi halitu celeriter acina corrumpuntur. & tamen custodiendorum pomorum rationes, quas retulimus, non omnes omnibus regionibus aptæ sunt, sed pro conditione locorum, & natura uuarum aliæ alijs conueniunt. antiqui plerunq; sirciculas & uennuculas, & maiores amineas, & gallicas, quæq; maiores, & duri, & rari acini erant, uasis condebant. nunc autem circa urbem maxime ad hunc usum numisianæ probantur. hæc sereno cœlo, cum iã sol rorem sustulit, quarta, uel quinta hora (si modo Luna decrescat, & sub terris est) modice maturæ lectissimæ leguntur. deinde in cratibus ita ponuntur, ne altera alteram collidat. tum demum sub tectum referuntur, & arida, uel uitiosa grana forficibus amputantur. & cum paululum sub umbra refrixerint, ternæ, aut etiam quaternæ pro capacitate uasorum in ollas demittuntur, et opercula diligenter pice obthurantur, ne humorem transmittant. tum uinaceorum pes bene prælo expressus proruitur, et modice separatis scipionibus, resolutáq; intrita folliculorum in dolio substernitur. & deorsum uersus spectantes ollæ componuntur, ita distantes, ut intercalcari possint uinacea, quæ cum diligenter conspissata primum tabulatum fecerunt, aliæ ollæ eodem modo componuntur, expleturq; secundum tabulatum. deinde similiter dolium completur tabulatis ollarum, spisséq; uinaceis inculcantur. mox usq; ad summum labrum uinaceæ condensantur, & statim operculo superposito cinere in modum gypsi temperato doliũ linitur. Monendus tamen erit, qui uasa empturus ẽ, ne bibulas, aut male coctas ollas emat. nã utraq; res transmisso humore uitiat uuam. quinetiã oportebit, cum ad usum promuntur ollæ, tota singula tabulata detrahi. nã conspissata uinacea, si semel mota sunt, celeriter acescunt, & uuas corrumpunt.

Mala granata quemadmodum seruentur. Cap. XLIIII.

SEQVVNTVR uindemiam rerum autumnalium compositiones, quæ & ipsæ curam uillicæ distendunt. Nec ignoro plurima in hunc librum non esse collata, quæ C. Matius diligentissime persecutus est. Illi enim propositum fuit urbanas mensas, & lauta conuiuia instruere. Libros tres edidit, quos inscripsit nominibus coci, & cetarij, & salgamarij. nobis tamen abunde sunt ea, quæ ex facili rusticæ simplicitati non magna impensa possunt contingere. Vti sunt in primis omnium generum mala. Quidam, ut à granatis incipiam, pediculos punicorum, sicuti sunt, in arborem torquent, ne pluuijs mala rumpantur, & hiantia dispereant, eáq; ad maiores ramos religant, ut immota permaneant. deinde sparteis restibus arborem cludunt, ne aut coruis, aut cornicibus, alijs'ue auibus pomum laceretur. nónulli uascula fictilia dependentibus malis aptant, & illita luto paleato arboribus hærere patiuntur. alij fœno, uel culmo singula inuoluunt, & insuper luto paleato crasse linunt, atque ita maioribus ramis illigant, ne, ut dixi, uento commoueantur. sed hæc omnia, ut dixi, sereno cœlo administrari sine rore debent. quæ tamen aut faciẽda non sunt, quia læduntur arbusculæ. aut certe non continuis annis usurpanda, præsertim cum liceat etiam detracta arboribus eadem innoxia custodire. Nam et sub tecto fossulæ tripedaneæ siccissimo loco fiunt. eóq; cum aliquantum terræ minutæ repositum est, infiguntur sambuci ramuli. deinde sereno cœlo granata leguntur cum suis pediculis, et sambuco inseruntur, quoniam sambucus tam apertam, & laxam medullam habet, ut facile malorum pediculos recipiat. sed cauere oportebit, ne minus quatuor digitis à terra absint, & ne inter se poma contingant. Tum factæ scrobi operculum imponitur, & paleato luto circumlinitur, eáq; humo, quæ fuerat egesta, superaggeretur. Hoc idem in dolio fieri potest, siue quis uolet resolutam terram usque ad dimidium uas elicere, seu, quod quidam malunt fluuialem arenam cæteráq; eadem ratione peragere. Pœnus quidem Mago præcipit aquam marinam uehementer calefieri, & in ea mala granata lino, spartó'ue illigata paulum demitti, dum decolorentur, & exempta per triduum in sole siccari, postea loco frigido suspendi, & cum res exegerit, una nocte, & postero die usque in eam horam, qua fuerit utendum, aqua frigida dulci macerari. Sed & idem author est creta figulari bene subacta recentia mala crasse illinire, & cum argilla exaruit, frigido loco suspendere. Mox cum exegerit usus, in aquam

in aquam demittere, & cretam resoluere. Hæc ratio tanquam recen tissimum pomum custodit. idem iubet Mago in urceo nouo fictili substernere scobem populneam, uel iligneam, & ita disponere, ut scobs inter se calcari possit. Deinde facto primo tabulato rursus scobem substernere, & similiter mala disponere, donec urceus impleatur, qui cũ fuerit repletus, operculum imponere, & crasso luto diligenter oblinire. Omne autem pomum, quod in uetustatem reponitur, cum pediculis suis legendum est, sed, si sine arboris noxa fieri possit, etiam cum ramulis. nam ea res plurimum ad perennitatem confert. Multi cum ramulis suis arbori detrahunt, & creta figulari cum diligenter mala obruerunt, in Sole siccant. deinde si qua rimam creta facit, luto linunt, & assiccata frigido loco suspendunt.

Mala orbiculata, sestiana, melimela, & alia genera quomodo seruantur. Cap. XLV.

MVLTI Eadem ratione, qua granata, in scrobibus, uel dolijs seruant cydonea. Nonnulli folijs ficulneis illigant, deinde cretam figularem cũ amurca subigunt, & ea linunt mala, quæ cũ siccata sunt, in tabulato frigido loco, & sicco reponunt. Nonnulli hæc eadem in patinas nouas sicco gypso ita obruunt, ut altera altera non contingant. nihil tamen certius, aut melius experti sumus, quàm ut cydonea maturissima integra sine macula, & sereno cœlo decrescente Luna legantur, et in lagæna noua, quæ sit patẽtissimi oris detersa lanugine, quæ malis inest, componantur leuiter, et laxe, ne collidi possint. deinde cum ad fauces usq; fuerint composita, uimineis surculis sic transuersis arctẽtur, ut modice mala comprimant, nec patiantur ea cũ acceperint liquorem, subleuari. tum quã optimo, & liquidissimo melle uas usq; ad summum ita repleatur, ut pomum submersum sit. hæc ratio non solũ ipsa mala custodit, sed etiam liquorem mulsei saporis præbet, qui sine noxa possit interdum dari febricitantibus, isq; uocatur melimeli. sed cauendum est, ne quæ in melle custodire uolueris, immatura mala condantur, quoniam cruda si lecta sunt, ita indurescant, ut usui non sint. illud uero, quod multi faciunt, ut ea diuidant osseo cultro, & semina eximant, quod putent ex eis pomum uitiari, superuacuũ est, sed ratio, quam nunc docui, adeo quidem certa est, ut etiam si uermiculus inest, non amplius tamen corrumpantur mala, cũ prædictum liquorem acceperint. nam ea mellis est natura, ut coerceat uitia, nec serpere ea patiatur, qua ex causa etiã exanimum corpus hominis per annos plurimos innoxium conseruat. itaq; possunt alia genera malorum sicuti

orbiculata, sestiana, melimela, matiana hoc liquore custodiri, sed quia uidentur in melle dulciora fieri sic condita, nec propriū saporē conseruare, arculæ fagineæ, uel etiā tiliaceæ, quales sunt, in qbus uestimenta forensia condūtur, huic rei paulo ampliores præparari debent, eæq; in tabulato frigidissimo, & siccissimo loco, quo neq; fumus, neque teter perueniat odor, collocantur. deinde substrata prædicta poma sic componi, ut flosculi sursum, pediculi deorsum spectent, quēadmodū etiā in arbore nata sunt, et ne inter se alterū ab altero contingatur. Ita obseruandū est, ut unumquodq; genus separatim proprijs arculis reponatur. nam cum unà clausa sunt diuersa genera inter se discordant, & celerius uitiantur. Propter qđ etiā conseminaliū uinearū, nō tam est firmū uinū, q̄ si per se syncerum amineū, uel apianū, aut etiam fecinum condideris. uerū sic, ut prædixi, cum diligenter mala fuerint cōposita, operculis arcularū contegantur, et luto paleato linantur opercula, ne introire spiritus possit. atq; ea ipsa nōnulli sicut in alijs generibus, ut supra iā diximus, populnea qdā, etiā abiegna scobe interposita, mala custodiunt. Hæc tamen poma non matura, sed acerbissima legi debent.

De conditura inulæ. Cap. XLVI.

INVLAE conditura sic fiet, cum eius radicē mense Octobris (quo maxime matura est) è terra erueris, aspero linteolo, uel etiā cilicio detergito qcqd arenæ inhærebit. deinde acutissimo cultello summatim eradito, & quæ plenior radicula fuerit, pro modo crassitudinis in duas, uel plures partes digiti longitudine diffindito. deinde ex aceto modice in cacabo æneo coquito, ita ne taleolæ inuri possint. Post hæc in umbra triduo siccentur, & ita in fideliam picatam recondātur, adiecto passo, uel defruto, qđ supnatet, spissamento'q; cunilæ imposito contectū uas pelliculetur. Alia inulæ conditura. Cū radices eius raseris, taleolas, ut supra facito, & in umbra triduo, uel etiam quatriduo siccato. deinde siccatas in uasis sine pice, interiecta cunila conijcito, cunila imposita, sex partibus aceti una pars sapæ misceatur cum hemina salis cocti, ut hoc iure macerentur taleolæ, donec quāmaximum amaritudinis resipiant. Postea exemptæ iterum siccentur per dies qnq; in umbra. tū crassamentum uini feculenti, nec minus, si sit, mulsi, & utriusq; corū quartam partem boni defruti confundito in ollam, quæ cum inferbuerit, taleolas inulæ adijcito, et statim ab igne remoueto, ac rudicula lignea peragitato, donec perfectæ refrigescāt. Postea transfundito in fideliā picatam, operculo tegito, tum'q; pelliculato. Tertia eiusdē inulæ conditura. Cū radiculas diligenter erase

ris, minute

te cōfassas in muria dura macerato, donec amaritudinē dimittant. de inde effusa muria sorba quā optima, & maturissima semine detracto contere, et cum inula misce, tum siue passum, seu quod optimum defrutum adijcito, et uas obthurato. Quidā, cū cōdiuerunt inulā, muriaq; macerauerunt, exsiccant, et malis cydoneis tritis, quae in defruto, uel melle decoxerant, miscent, atq; ita superfundunt passum, uel defrutum, & uas operculatum pelliculant.

Sampsa quemadmodum fiat. Cap. XLVII.

ACERBAM pauseam mense Septembri, uel Octobri, dum adhuc uindemia est, contunde, et aqua calida paululum maceratam exprime, foeniculiq; seminibus, et lentisci cum cocto sale modice permistam reconde in fideliā, & mustum quam recentissimum infunde. Tū fasciculū uiridis foeniculi superpositum merge, ut oliuae premantur, & ius superemineat. Sic curata oliua tertio die possis uti. Albam pauseā, uel orchitem, uel radiolum, uel regiam dum contundes, primum quāq;, ne decoloretur, in frigidam muriam demerge, cuius cum tantum paratae habueris, quantum satis fuerit implendae amphorae, foeniculi aridi, fasciculum substerne in imo. deinde uiridis foeniculi semina, & lentisci districta, & purgata in urceolo habeto. tum exemptam de muria oliuam exprimito, & permistam praedictis seminibus in uas adijcito. deinde, cum ad fauces peruenerit eius, foeniculi aridi fasciculos superponito, & ita recentis musti duas partes, & unam durae muriae permistas adijcito. Hac conditura compositis oliuis toto anno cōmode uteris. Quidam oliuā non contundnt, sed acuta arundine insecant, idq; operosius quidem, sed melius est, quia haec candidior est oliua, quam ea, quae ex contusione liuorem contrahit. Alij siue contunderint, siue insecuerint oliuas, modico sale cocto, et praedictis seminibus immiscent. deinde sapam, uel passum, uel, si est facultas, mellā infundunt. Mella autē quomodo fiat paulo ante hoc ipso libro praecepimus. Caetera omnia similiter administrāt. Posias oliuas, uel regias sine macula quam candidissimas manu districtas eligito. deinde substrato foeniculo arido in amphorā conijcito, intermistis seminibus lentisci, nec minus foeniculi, & cum ad fauces uas repleueris, adijcito muriā durā. tum spissamētō facto de arundinum folijs, oliuā premito, ut infra ius mersa sit. & iterum infundito muriā durā, dum ad summum amphorae labrum perueniat. At haec oliua per se parum iucunda est, sed ad eas conditu ras, quae lautioribus mensis adhibentur, idonea maxime est. nam cum res exigit, de amphora promitur, et contusa recipit quamcunq; volueris conditurā. Pleriq; tamen sectiuum porrū, et rutā cum apio tenero,

& mentam minute concidunt, & contusis oliuis miscent. deinde exiguum aceti piperati, & pluſculum mellis, aut mulsi adijciunt, oleóq; uiridi irrorant, atq; ita fasciculo apij uiridis contegitur. Quidam sic lectæ oliuæ in modios singulos ternas heminas salis permiscent, & adiectis seminibus lentisci, fœniculóq; substrato amphoram usque ad fauces replent oliuis. deinde aceto non acerrimo infundunt, & cum iam penè amphoram impleuerunt, fœniculi spissamēto deprimunt baccā, & rursus acetum usque ad summū labrum adijciunt. Postea quadragesimo die omne ius defundunt, & sapæ, uel defruti tres partes cum aceti una permiscent, et amphorā replent. Est & illa probata compositio, ut cum muria dura pausea alba maturuerit, omne ius defundatur, & immiſsis duabus partibus defruti, cum aceti una, repleatur amphora. Eadem conditura posset etiam regia componi, uel orchita. Quidam unam partem muriæ, & duas aceti miscent, eóq; iure oliuas poseas colymbadas faciunt. quibus si per se quis uti uelit, satis iucundas experietur, quamuis & hæ, cum exeunt de muria, condituram qualemcunque recipere possunt. Oliuæ poseæ, cum iam decolorantur, ante quàm mitescant, cum petiolo leguntur, & in oleo quamoptimo seruantur. Hæc maxime nota etiam post annum repræsentat uiridem saporem oliuarum. Nonnulli etiam cum de oleo exemerunt, trito sale aspersas pro nouis apponunt. est & illud conditurae genus, quod in ciuitatibus græcis plerunque usurpatur, idq; uocant epityrum. oliua pausea, uel orchita cum primum ex albo decoloratur, fitq; luteola, sereno cœlo manu destringitur, & in uannis uno die sub umbra expanditur. et siqui adhærent pædiculi, foliáq;, aut surculi leguntur. postero die cribratur, & nouo fisco inclusa prælo supponitur, uehementérq; premitur, ut exudet quantulumcunque habet amurcæ. Patimur autem nonnunquam tota nocte, & postero die pondere pressam baccam uelut exaniari, tum resolutis corticulis eximimus eā, & in singulos modios oliuæ triti salis cocti singulos sextarios infundimus. itémq; lentisci semen, rutæq;, & fœniculi folia sub umbra siccata, quæ uti satis uidentur concisa minute, admiscemus, patimúrq; horis tribus, dum aliquatenus bacca salem combibat. tum superfundimus boni saporis oleum, ita ut obruat oliuam, & fœniculi aridi fasciculum deprimimus, ita ut ius supernatet. Huic autem conditurae uasa noua fictilia sine pice præparantur. quæ ne possint oleum sorbere, tanquam oliuariæ matretæ imbuuntur liquamine, tum demum & aſsiccantur. Sequitur autem frigus hyemis, per quod oliuitas, sicut uindemia, curam uillicæ repetit.

Nigræ

Nigræ oliuæ conditura. Cap.XLVII.

PRIVS itaq;(quoniam inchoauimus)de condituris oliuarũ præcipiemus,ac statim conficiendi olei rationem subÿciemus. Pauseæ bacæ, uel orchitæ,nonnullis regionibus etiã næuiæ conuiuiorum epulis præparantur. Has igitur,cum iam nigruerint,nec adhuc tamen permaturæ fuerint,sereno cœlo distringere manu conuenit,lectasq́; cribrare,& secernere,quæcunq; maculosæ,seu uitiosæ,minoris'ue incrementi uidebuntur.deinde in singulos modios oliuæ salis integri ternas heminas adÿcere,& in uimineos qualos confundere superposito copioso sale, ita uti oliuas contegat,sicq́; triginta dies pati cõsudascere,atq; omnem amurcam extillare,postea in alueũ diffundere,mundáq; spongia salem,ne permaneat,detergere.tum in uas adÿcere,& sapa, uel defruto amphoram replere superposito spissamento aridi fœniculi,qđ oliuam deprimat.Pleriq; tamen tres partes defruti,aut mellis,& unã miscent aceti,aliqui duas partes,& unam aceti,& eo, quo condiunt, iure.Quidam,cum oliuam nigram legerunt,eadem portione, qua supra,saliunt,& sic collocant in qualis,ut immissis seminibus lentisci alterna tabulata oliuarum, & salis usq; in summum componunt.deinde post quadraginta dies cum oliua quicqd habuit amurcæ exsudauit,in alueum defundunt,& cribratam separant ab seminibus lentisci,spongiáq; detergent,nequid adhæreat salis.tũ in amphoram confundunt adiecto defruto,uel sapa,uel etiã melle,si est copia,cæteráq; similiter faciunt.In singulos modios oliuæ singulos sextarios maturi seminis anisi,lentisciq́;,& ternos cyathos seminis fœniculi.si id nõ est, ipsum fœniculum concisum quantum satis uidebitur,adÿci oportet. deinde in singulis modÿs oliuarum salis cocti,& nõ moliti ternas heminas admisceri,& ita in amphoris condi,easq́; fasciculis fœniculi obturari,& quotidie per terrã uolutari.deinde tertio quoq;,aut quarto die quicquid amurcæ inest mitti.Post.XL.dies in alueum diffundi,& à sale tantummodo separari,sic ne spongia detergeantur oliuæ, sed ita ut erunt exemptæ,massulis salis missis in amphoram condantur,& spissamentis impositis ad usus in cællam reponantur.Maturã oliuam in statura factam colymbadem,de muria tollito,spongia tergito. deinde canna uiridi scindito duobus,uel tribus locis, & triduo in aceto habeto,quarto die spongia extergito,in urceum,aut acetabulum nouum mittito substrato apio,& modica ruta.Concisis deinde pleno uase oliuis immitte defrutum usq; ad os.Lauri turiones in hoc usu mittito,ut oliuas deprimant.post dies uiginti utere.

Sirapa quomodo fiat. Cap. XLIX.

OLIVA nigra maturissima sereno cœlo legitur, eáq; sub umbra uno die in cannis porrigitur, & quæcunq; est uitiosa, bacca separatur. Item siqui adhæserāt pediculi, adimuntur, foliáq;, et surculi, quicunq; sunt intermisti, eximuntur. Postero die diligenter cribratur, ut si quid inest stercoris separetur. deinde intrita oliua nouo fisco includitur, & prælo subijcitur, ut tota nocte exprimatur. Postero die inijcitur quammundissimis molis suspensis, ne nucleus frangatur. Et cum est in sampsam redacta, tunc sal coctus, tritusq; manu permiscetur cum cæteris aridis condimentis. Hæc autem sunt, carenum, cyminum, semē fœniculi, anisum ægyptium. Sat erit autem totidē heminas salis adijcere, quot sunt modij oliuarum, et oleum superfundere, ne exarescat. Idq; fieri debebit, quotiescunq; uidebitur assiccari. Nec dubiū est, quin optimi saporis sit, quæ ex oliua posia facta est. Cæterum supra duos menses sapor eius non permanet integer. Videntur autem alia genera huic rei magis esse idonea, sicut liciniæ, & culmineæ. Veruntamen habetur præcipua in hos usus olea calabrica, quam quidam propter similitudinem oleastellum uocant.

Oleum quemadmodum fiat. Cap. L.

MEDIA est oliuitas plerunq; initium mensis Decembris. Nam & ante hoc tempus acerbum oleum conficitur, quod uocatur æstiuum, & circa hunc mensem uiride premitur, deinde postea maturum. Sed acerbum oleum facere patris familias rationibus nō conducit, quoniā exiguum fluit, nisi bacca tempestatibus in terrā decidit, & necesse est eam sublegere, ne à domesticis pecudibus, ferísue consumatur. Viridis autem notæ conficere uel maxime expedit, cum & satis fluit, et pretio penè duplicat domini reditum. Sed si uasta sunt olueta, necesse est, ut aliqua pars eorum maturo fructui reseruetur. Locus autē, in quo confici oleum debeat, etiā descriptus est priore uolumine. Pauca tamen ad rē pertinentia commemoranda sunt, quæ prius omiserā. Tabulatum, quo feratur olea, necessarium est, quāuis præceptum habeamus, ut uniuscuiusq; diei fructus molis, & prælo statim subijciatur. Verūtamen q̄a interdum immodica multitudo baccæ torculariorū uincit laborē (si labor est) esse oportet pensile horreū, quo imponantur fructus, idq; tabulatum simle esse debet granario, & habere lacusculos tam multos, q̄ postulabit modus oliuæ, ut separetur, & seorsum reponatur uniuscuiusq; diei coactura. Horū lacusculorum solū lapide,

uel tegulis

uel tegulis oportet consterni, & ita decliue fieri, ut celeriter omnis humor per canales, aut fistulas defluat. nam est inimicissima oleo amurca, quæ si remansit in baca saporē olei corrūpit. Itaq; cum lacus, quēadmodum diximus, extruxeris, asserculos inter se distantes semipedalibus spatijs supra solū ponito, & cannas diligenter spisse textas inijcito, ita ut ne bacam transmittere queant, & oliuæ pondus possint sustinere. Iuxta omnes autem lacusculos, ea parte, qua defluet amurca, sub ipsis fistulis in modum fossularum concauū pauimentum, uel cauū lapidem esse oportebit, in quo consistat, et unde exhauriri possit qcqd defluxerit. Præterea lacus, uel dolia præparata sub tecto habere oportebit, quæ seorsum recipiant sui cuiusq; generis amurcā, siue quæ syncera fluxerit, siue etiam quæ salem receperit, nam utraq; usibus pluri mis idonea est. Oleo autem conficiendo molæ utiliores sunt, q̄ trapetū, trapetū, q̄ canalis, & solea. Molæ q̄facillimam patiuntur administrationem. quoniā pro magnitudine bacarum uel submitti, uel etiā eleuari possunt, ne nucleus, qui saporē olei uitiat, confringatur. Rursus trapetum plus operis, faciliusq;, q̄ solea, & canalis efficit. Est & organū erectæ tribulæ simile, qđ tudicula uocatur. idq; non incommode opus efficit, nisi q frequenter uitiatur, & si bacæ plusculum ingesseris, impeditur. Pro conditione tamen, & regionum consuetudine prædictæ machinæ exercentur. sed est optima molarū, tum etiā trapeti. Hæc ante q̄ de oleo conficiendo dissererem, præfari necesse habui. Nunc ad ipsam rem ueniēdum est, quanq̄ multa omissa sint, quæ sicut ante uindemiam, sic ante oliuitatem præparanda sunt tanq̄ lignorum copia, quæ multo ante apportanda est, ne cum res desyderauerit, operæ auocentur. Tum scalæ, corbulæ, decemmodiæ, trimodiæ satoriæ, qbus districta baca suscipitur, fisci, funes canabini, & spartei, conchæ ferreæ, quibus depletur oleum, opercula, qbus uasa olearia conteguntur, spongiæ maiores, & minores, urcei, qbus oleum progeritur, canneæ tegetes, qbus oliua excipitur, & siqua sunt alia, quæ nunc memoriā meā refugiunt. Hæc omnia, & multo plura esse debent, quoniam in usu depereunt, & pauciora fiunt, quorum siquid suo tempore defuerit, opus intermittitur. Sed iam qđ pollicitus sum exequar. Cum primum bacæ uariare cœperint, & iam quædā nigræ fuerint, plures tamen albæ sereno cœlo manibus distringi oliuam oportebit, & substratis tegetibus, aut cannis cribrari, & purgari. Tum diligenter mundatam protinus in torcular deferri, et integrā in fiscinis nouis includi, prælisq; subijci, ut quantum possit paulisper exprimatur. Postea resolutis corticulis emoliri debebunt, adiectis binis sextarijs integri salis in sin

gulos modios. Et aut regulis, si consuetudo erit regionis, aut certe nouissimis fiscinis sampsae exprimi. Quod deinde primū defluxerit in rotundum labrum (nam id melius est, quàm plumbeum quadratum, uel structile gemellar) protinus capulator depleat, & in fictilia labra huic usui praeparata defundat. Sint autem in caella olearia tres labrorum ordines, ut unus primae notae, idest primae pressurae oleum recipiat, alter secundae, tertius tertiae. Nam plurimum refert non miscere iterationem, multoq; minus tertiationem cum prima pressura, quoniam longe melioris saporis est, quod minore ui praeli, quasi lixiuiū defluxerit. cum deinde paululum in labris primis constiterit oleū, eliquare id capulator in secunda labra debebit, & deinde in sequentia usq; ad ultima. nam quanto saepius translatione ipsa uentilatur, et quasi exercetur, tanto fit liquidius, & amurca liberatur. Sat erit autem in singulis ordinibus tricena componi labra, nisi uasta fuerint oliueta, & maiorem numerum desyderauerint. Quod si frigoribus oleum cum amurca congelabitur, plusculo sale cocto utiq; utendum erit. ea res resoluit oleum, & separat ab omni uitio. Neq; uerendum est, ne salsum fiat. nam quantumcunq; adieceris salis, nihilo minus saporem non recipit oleum. Solet autem ne sic quidem resolui, cum maiora frigora incesserunt, itaque nitrum torretur, & contritum inspergitur, & commiscetur. ea res eliquat amurcam. Quidam, quamuis diligentes olearij baccam integram praelo nō subijciunt, quod existimāt aliquid olei deperire. nam cum praeli pondus accepit, non sola exprimitur amurca, sed & aliqd secum pinguitudinis attrahit. Illud autem in totum praecipiendū habeo, ut neque fumus, neq; fuligo quandiu uiride oleum cōficitur, in torcular admittatur, aut in caellam oleariam. nam est utraque res inimica huic rei. peritissimiq; olearij uix patiuntur ad unam lucernam opus fieri. Quapropter ad eum statū caeli & torcular, & caella olearia constituenda est, qui maxime à frigidis uentis auersus est, quoniam minime uapor ignis desyderatur. Dolia autem, & seriae, in quibus oleum reponitur, non tantum eo tempore curāda sunt, cum fructus necessitas cogit, sed ubi fuerint à mercatore uacuata, confestim uillica debet adhibere curam, ut siquae feces, aut amurcae in fundis uasorū subsederint, statim emundētur, et nō calidissima lixiuia, ne uasa ceram remittant, sed semel, atq; iterū eluentur. deinde aqua tepida leuiter manibus defricentur, & saepius eluantur, atq; ita spongia omnis humor assiccetur. Sunt qui cretam figularē in modum liquidae fecis aqua resoluant, & cum uasa lauerint, hoc quasi iure intrinsecus oblinant, & patiātur arescere. Postea cum res

exigit,

exigit, pura eluunt aqua, nonnulli prius amurca, deinde aqua uasa perluunt, & assiccant, tum consyderant nunquid ceram nouam dolia desyderent. nam ferè sexta quaq; oliuitate cerari oportere antiqui dixerunt, quod fieri posse non intelligo. Nam quemadmodum noua uasa si calefiant, liquidam ceram facile recipiant, sic uetera nō crediderim propter olei succum, ceraturam pati. Quā tamen & ipsam ceraturam nostrorum temporum agricolæ repudiauerunt, existimaueruntq; satius esse noua dolia liquida gummi perluere, siccataq; suffumigare alba cera, ne pallorem capiant. Eamq; suffitionem semper faciendam iudicant quotiescunque uel noua, uel uetera uasa curantur, & oleo nouo præparantur. Multi cum semel noua dolia, uel serias crassa gūmi liuerūt, una in perpetuū gummitione contenti sunt. Et sane quæ semel oleum testa combibit, alteram gummitionem non recipit. Respuit enim olei pinguitudo talem materiam, qualis est gummis. Post mensem Decembrē circa Calendas Ianuarias eadem ratione, qua superius, distringenda erit olea, & statim exprimenda. nam si reposita in tabulatum fuerit, celeriter concalescet, quoniam hyemalibus pluuijs amurcæ plus concipit, quæ est contraria huic rei. Cauendum est itaq;, ne ex ea fiat oleum cibarium. quod uno modo uitari poterit, si protinus illata de agro baca commolita, & expressa erit, quæ sic administrata fuerit, ut supra diximus. Plerique agricolarum crediderunt, si sub tecto baca deponatur, oleum in tabulato crescere, qđ tam falsum est, quàm in area frumenta crescere. idq; mendacium uetus ille Porcius Cato sic refellit. Ait enim in tabulato corrugari oliuam, minoremq; fieri. Propter quod cum facti unius mensurā rusticus sub tecto reposuerit, & post multos dies eam molere uoluerit, oblitus prioris mensuræ, quam intulerat, ex alio aceruo similiter seposito quātum cuiq; mensuræ defuit supplet. Eoq; facto uidetur plus olei quieta, quā recens baca reddere, cum longe plures modios acceperit. Attamen si id maxime uerum esset, nihilo minus ex pretio uiridis olei plusquam multitudine mali contrahitur. quod & Cato dixit. Et sic quidem qcquid ponderis, aut mensuræ oleo accedit, si portionem uelis in factum adiectæ bacæ computare, non prouentum, sed detrimentum senties. Quapropter dubitare non debemus lectam oliuam, primo quoque tempore commolere, præloq; subijcere. Nec ignoro etiam cibarium oleum esse faciendum. Nam ubi exesa uermiculis oliua decidit, uel tempestatibus, & pluuijs in lutum defluxit, ad præsidium aquæ calidæ decurritur, ahenumq; calefieri debet, ut immundæ bacæ eluantur. Sed id non feruentissima fieri oportet. uerum modice calida, quo

commodior gustus olei fiat. nam si excoctus est, etiam uermiculorum, cæterarumq; immunditiarum saporem trahit. Sed cum fuerit oliua elota, reliqua, sicut supra præcepimus, fieri debebunt. Fiscis autem nõ ijsdem improbum & cibarium oleum premi oportebit. Nam ueteres ad caducam oliuam, noui autem ordinario aptari oleo, semperq; cum expresserint facta, statim feruentissima debent aqua bis, aut ter elui. deinde si sit profluens, impositis lapidibus, ut pondere pressi detineantur immergi. uel si nec flumen est, in lacu, aut piscina quampurissimæ aquæ macerari, & postea uirgis uerberari, ut sordes, fecesq; decidant, & iterum elui, siccariq;.

De oleo gleucino. Cap. LI.

QVAMVIS non erat huius temporis olei gleucini compositio, tamen huic parti uoluminis reseruata est, ne parum opportune uini cõditionibus interponeretur. hac autem ratione confici debet. Vas oleari um quammaximum, & aut nouum, aut certe bene solidum præparari oportet. deinde per uindemiã musti quamoptimi generis, & q̃recentissimi sextarios sexaginta cum olei põdo octoginta in id confundi. tum aromata non cribrata, sed ne minute quidem contusa, uerum leuiter confracta in reticulum iunceum, aut lineum adijci, & ita cum saxi ponduscul o in olei, atq; musti partem demitti. Sint autem ijs portionibus pensata, quas infra subijcimus. calami, schœni, cardamomi, xilobalsami, corticis de palma fœnigræci ueteri uino macerati, & postea siccati, atq; etiam torrefacti, iunci radicis, tum etiam iridis græcæ, nec minus anisi ægyptij pari pondere, id est uniuscuiusq; libram, & quadrantem, ut supra diximus, reticulo inclusa demittito, & metretam linito. post septimum diẽ, aut nonum p̃ se metretæ siquid fecis, aut spurcitiæ faucibus inhærebit, manu eximito, & detergito. deinde oleum eliquato, nouisq; uasis recondito, mox reticulum eximito, & aromata in pila quammundissime contundito, tritaq; in eãdem metretam reponito, & tantundẽ olei quantum prius, infundito, & obthurato, in sole ponito. Post septimum diem oleum depleto, & quod reliquum est musti picato cado recondito. nam id si non exhauseris medicamentum, dabitur potatum imbecillis bubus, & cætero pecori.

Oleum ad unguenta quemadmodum facias. Cap. LII.

OLEVM autem secundarium non insuauis odoris quotidianã unctionem præbere poterit dolore neruorum laborãtibus. ante quàm oliua nigrescat, cum primum decolorari cœperit, nec tamen adhuc ua

ria fuerit, maxime licinianam, si erit, si minus, regiam, si nec hæc fuerit, tunc culminiam baccam manu stringito, & statim purgatam prælo integram subijcito, & amurcam exprimito. deinde suspensa mola oliuã frangito, eamq; uel in regulas, uel in nouo fisco adijcito, subiectamq; prælo sic premito, ne uasa intorqueas, sed tantum ipsius præli pondere quantulũcunq; exprimi patiaris. deinde cum sic fluxerit protinus capulator amurcã separare, & diligenter seorsum in noua labra trãsferat. eiusq; eliquet reliquum olei. quod postea fuerit expressum, poterit ad escam uel cum alia nota mistum, uel per se approbari.

De salsura suillæ carnis. Cap. LIII.

HACTENVS de oleo abunde diximus, nunc ad minora redeamus. omne pecus, & præcipue suem pridie quàm occidatur, potiõe prohiberi oportet, quo sit caro siccior. nam si biberit, plus humoris salsura habebit. ergo sitientem cum occideris, bene exossato. nam ea res minus uitiosam, & magis durabilem salsuram facit. deinde cum exossaueris, cocto sale, nec nimium minuto, sed suspensa mola infracto diligenter salito, et maxime in eas partes, quibus ossa relicta sunt, largum salem infarcito, compositisq; supra tabulatum tergoribus, aut frustis uasta pondera imponito, ut exanietur. Tertio die pondera remoueto, et manibus diligenter salsuram fricato, eamq; cum uoles reponere, minuto, & trito sale aspergito, atque ita reponito. nec desieris eius quotidie salsuram fricare, donec matura sit. quod si serenitas fuerit ijs diebus, quibus perfricatur caro, patieris eam sale conspersam esse nouem diebus. at si nubilum, aut pluuiæ, undecima, uel duodecima die ad lacum salsuram deferri oportebit, & salem prius excuti, deinde aqua dulci diligenter perlui. necubi sal inhæreat, & paululum assiccatam in carnario suspendi, quo modicus fumus perueniat, q̃ siquid humoris adhuc continetur, siccare eum possit. Hæc salsura Luna decrescente maxime per brumam, sed etiam mense Februario ante Idus cõmode fiet. Est & alia salsura, quæ etiam locis calidis omni tempore anni potest usurpari, quæ talis est. Cum ab aqua pridie sues prohibiti sunt, postero die mactantur, et uel aqua candente, uel ex tenuibus lignis flammula facta glabrantur (nã utroq; modo pili detrahuntur) caro in libraria frusta conciditur. deinde in seriã substernitur sal coctum, sed modice (ut supra diximus) infractum. deinde offulæ carnis spisse componuntur, et alternis sal ingeritur. sed cum ad fauces seriæ ꝑuentum est, sale reliqua pars repletur, & impositis põderibus in uas cõprimitur. eaq; caro semꝑ cõseruatur, et tanq̃ salsamentũ in muria sua ꝑmanet.

Rapa, & napos quemadmodum condias. Cap. LIIII.

RAPORVM quam rotundissima sumito, eaq́; si sunt lutosa, detergito, & summam cutem nouacula decerpito. deinde (sicut consueuerũt Salgamarij) decusatim ferramẽto lunato incidito. Sed caueto, ne usq; ad imum præcidas rapum. Tum salem inter incisuras raporum non nimium minutum aspergito, & rapa in alueo, aut seria componito, & sale plusculo aspersa triduo sinito, dum exudent. Post tertiam diem mediam fibram rapi gustato, si receperit salem. Deinde cum uidebitur satis recepisse, exemptis omnibus, singula suo sibi iure eluito. Vel si non multum liquoris fuerit, muriam duram adijcito, et ita eluito. et postea in quadratam cistam uimineã, quæ neq; spisse, solide tamen, et crassis uiminibus contexta sit, rapa componito. deinde sic aptatam tabulam superponito, ut usq; ad fundum, si res exigat, intra cistam deprimi possit. Cum autem eam tabulam sic aptaueris, grauia pondera superponito, & sinito nocte tota, & uno die siccari. Tum in dolio picato fictili, uel in uitreo componito, & sic infundito sinapi, ut à iure contegantur. Napi quoq;, sed integri, si minuti sunt, maiores autem insecti, eodem iure, quo rapa condiri possunt. Sed curandũ est, ut hæc utraq; ante q̃ caulem, aut cymam faciant, dum sunt tenera, componantur. Napos minutos itegros, aut rursus amplos in tres, aut quatuor partes diuisos in uas conijcito, & aceto infundito, salis quoq; cocti unũ sextariũ in congiũ aceti adijcito. post trigesimum diem uti poteris.

Sinapim quemadmodum facias. Cap. LV.

SEMEN sinapis diligenter purgato, & cribrato. deinde aqua frigida eluito. et cum fuerit bene lotum, duabus horis in aqua sinito. postea tollito, & manibus expressum in mortariũ nouũ, aut bene emundatum conijcito, & pistillis conterito. cũ contritum fuerit, totam intritam ad medium mortarium contrahito, & cõprimito manu plana. deinde cum compresseris, scarificato, et impositis paucis carbonibus uiuis aquã nitratam suffundito, ut omnem amaritudinem eius, & pallorẽ exaniet. deinde statim mortarium erigito, ut omnis humor eliquetur. Post hoc albũ acre acetum adijcito, & pistillo permisceto, colatoq́;. Hoc ius ad rapa condienda optime facit. Cæterũ si uelis ad usum conuiuiorum præparare, cum exanieris sinapi, nucleos pineos quã recentissimos, et amylum adijcito, diligenterq́; conterito infuso aceto. Cætera, ut supra dixi, facito. Hoc sinapi ad embammata non solum idoneo, sed etiam speciosso uteris. nam est candoris eximij, si sit curiose factum.

Oleris atri, & siseris radicem quemadmodũ condias. Cap. LVI.

PRIVS QVAM olus atrum coliculum agat, radicem eius exe rito mense Ianuario, uel etiam Februario, & diligenter defricato, ne qd terreni habeat, et in aceto, & sale componito. deinde post diem trigesimum eximito, & corticem eius delibratum abijcito. Cæterum medullam eius concisam in fideliam uitream, uel nouam fictilem conijcito, & adijcito ius, quod sicut infrascriptum est fieri debebit. Sumito mentam, & uuam passam, & exiguam cepam aridam, eamq́; cum torrido farre exiguo melle subterito. quæ cum fuerit bene trita, sapæ, uel defruti duas partes, & aceti unam permisceto. atque ita in eandem fideliam confundito, eamq́; operculo contectam pelliculato. cum deinde uti uoles, cum suo iure concisas radiculas promito, & oleum adijcito. hoc ipso tempore siseris radicem poteris eadem ratione, qua supra condire. sed cum exegerit usus, eximes de fidelia, & oxymelli, cum exiguo oleo superfunde.

Moretum oxyporum, uel ut alij, oxygarum quemadmodum componas. Cap. LVII.

ADITO in mortarium satureiam, mentam, rutam, coriãdrum, apium, porrum sectiuum, aut si non erit, uiridem cepam, folia lactucæ, folia erucæ, thymum uiride, uel nepetam, tum etiã uiride pulcium, & caseum recentem, & salsum. ea omnia pariter conterito, acetiq́; piperati exiguum permisceto. Hanc mixturam cum in catillo composueris, oleum superfundito. Cum uiridia, quæ supra dicta sunt, contriueris, nuces iuglandes purgatas quantum satis uidebitur, inserito, acetiq́; piperati exiguum permisceto, et oleum infundito. Sesamum leuiter torrefactum cum ijs uiridibus, quæ supra dicta sunt, conterito. Item aceti piperati exiguum permisceto, cui supra oleum superfundito. Caseũ gallicum, uel cuiuscunq; notæ uolueris minutatim concidito, & conterito, nucleosq́; pineos, si eorũ copia fuerit, si minus, nuces auellanas torrefactas adempta cute, uel amygdalas æque supra condimenta pariter misceto, acetiq́; piperati exiguum adijcito, & pmisceto, compositumq́; oleo superfundito. Si condimenta uiridia nõ erunt, puleium aridum, uel thymum, uel origanum, aut aridam satureiam cum caseo conterito, acetumq́; piperatum, & oleum adijcito. Possunt tamen hæc arida, si reliquorum non sit potestas, etiam singula caseo misceri. Piperis albi si sit, si minus, nigri unciæ tres, apij seminis unciæ duæ, laseris radicis quod σίλφιον græci uocant, sescunciam, casei sextantem. Hæc contusa

& cribrata melli permisceto, & in olla noua seruato. deinde cum exegerit usus, quantulumcunque ex eo uidebitur aceto, & garo diluito. Ligustici unciã, passæ uuæ detractis uinaceis sextantem, piperis albi, uel nigri quadrantem. Hæc, si maiorem impensam uitabis, possunt melli admisceri, et ita seruari. at si pretiosius oxyporũ facere uoles, hæc eadẽ cum supiore cõpositione miscebis, & ita in usum repones. quod si etiã cum laser nõ habueris pro silphio, mellis adijcies pondo semunciam.

CLAVsulam pacti operis mei Publi Siluine nõ alienũ puto indicem lecturis, si modo fuerint, q dignentur ista cognoscere. nihil dubitasse me penè infinita esse, quæ potuerint huic inseri materiæ, uerũ ea, quæ maxime uidebãtur necessaria, memoriæ tradẽda censuisse. nec tamen canis natura dedit cunctarũ rerũ prudentiã. nam etiam qcunq; sunt habiti mortalium sapientissimi, multa scisse dicuntur, non omnia.

LVCII IVN. MOD. COLVMELLAE LIBER de arboribus Qui cum tertius eius de re rustica librorum haberetur, tum ex ipsius Columellæ uerbis, tum alijs argumentis, temere in alienum locum [illegible]rrupisse deprehensus est, neq; inter illos annumerandus.

De uitiario faciendo. Cap. I.

QVONIAM de cultu agrorum abunde primo uolumine præcepisse uidemur, non intempestiua erit arborũ, uirgultorumq; cura, quæ uel maxima pars habetur rei rusticæ. Placet igitur, sicuti Virgilio, nobis quoq; duo esse genera surculorum, quorũ alterum sua sponte gignitur, alterum cura mortalium procedit. Illud, quod nõ ope humana prouenit, materiæ est magis aptum, hoc, cui labor adhibetur, idoneum fructibus. unum hoc itaq; præcipuum ẽ, atq; id ipsum genus tripartito diuiditur. nã ex surculo uel arbor procedit, ut olea ficus, uel frutex, ut rosæ arundines, uel tertium qddam, quod neq; arborem, neq; fruticem proprie dixerimus, sicuti est uitis. Arborũ, et fruticum docebimus cultum, si prius de uitibus præceperimus. Qui uineã uel arbustum constituere uolet, seminaria prius facere debebit, sic enim sciet cuius generis uitem positurus sit. nã quæ pretio parata disponitur, certam generositatis fidem nõ

habet, quoniam dubium est, an is, q uendidit, legendis seminibus adhi buerit diligentiā. tum etiam quod ex lōginquo petitur, parum familia riter nostro solo uenit, propter quod difficilius conualescit alienum ex teræ regionis. Optimum est itaq; eodem agro, quo uitem dispositurus es, uel certe uicino facere seminarium. id'q; multum refert loci natu-ra. Nam si colles uineis, uel arbustis occupaturus es, prouidendum est, ut siccissimo loco fiat seminarium, & iam quasi ab incunabulis uitis exiguo assuescat humori. aliter cum transtuleris de humido in aridū locum, uiduata pristino alimento deficiet. at si campestres, & uligino sos agros possidebis, proderit quoq; seminarium simili loco facere. et ui tem largo consuescere humori. nāq; exilis, cum in aquosum agrū trās fertur, utcūq; putrescit. ipsum autem agrum, quē seminario destina-ueris planū, et succosum, sat erit bipalio uertere. qđ uocant rustici sex tertium, ea repastinatio altitudinis habet plus sesqpede, minus tamē quàm duos pedes eiusmodi bipalio. Iugerum agri uertitur operis qn-quaginta. Collem autem, & cliuum modum iugeri continentem, si ne minus duobus pedibus alte repastinabis operis sexaginta. uel si eodē loco, quo uineam ordinaturus es, facere uoles seminarium, tribus pedi-bus alte repastinabis iugerum operis octoginta. ita tamen si neq; lapis, neq; tophus, aut alia materia difficilior interuenerit. quæ res quot ope ras absumat, parum certum est. Nos autem de terreno loquimur.

Qualia semina, & quando legas. Cap. II.

PERACTA repastinatione, mense Februario, uel prima parte Martij semina legito. sunt autem optima, quæ de uitibus notatis legun tur. Nā cui cordi est bona seminaria facere, circa uindemiā uites, quæ & magnum, et incorruptum fructum ad maturitatem perduxerint, rubrica cū aceto (ne pluuijs abluatur) permista denotat. nec hoc uno tantummodo anno facit, sed continuis tribus, uel pluribus uindemijs easdem uites inspicit, an perseuerent esse fœcundæ. Sic enim manife-stum est generositate uitium, non anni ubertate fructum prouenire. Si compluribus uindemijs eundem tenorem seruarint ex eiusmodi ui tibus lecta semina multum, bonum'q; uinum præbebunt. nāq; qualis cunq; generis uuæ, quæ icorruptæ ad maturitatē proueniunt, lōge me lioris saporis uinū faciūt, quàm quæ præripiūtur æstu, aut alia de cā.

Quēadmodum semina eligas, & de habitu terræ. Cap. III.

SEMINA autem eligito grandi acino, tenui folliculo, paucis, mi nutis'q; uinaceis, dulci sapore. Optima habētur à lumbis. secunda ab humeris. tertia summa in uite lecta, quæ celerrime comprehendunt,

& sunt feraciora, sed & quamcelerrime senescunt. Pampinaria sarmenta deponi non placet, quia sterilia sunt. Locis pinguibus, et planis, & humidis præcoques uites serito raris acinis, breuibus nodis imbecillas. nam tali generi uitium eiusmodi ager aptus est. Locis aridis, & macris, & siccis uitem sere natura feracem, & ualidam, crebrisq; acinis, quod si pingui agro ualidas uites deposueris, pampinis magis eluxuriabuntur, & qualemcunq; fructum tulerint, ad maturitatem non perducent. Rursus imbecillæ exili agro celeriter deficient, exiguumq; fructum dabunt. Vnunquodq; genus uitium separatim serito. ita suo quodque tempore putabis, & uindemiabis. Semina nouella cum uetere sarmento deposita cito comprehendunt, & ualenter crescunt, sed celeriter senescunt. at quæ uetere sarmento panguntur, tardius conualescunt, sed tardius deficiunt. semina quamrecentissima terræ mandare conuenit. Si tamen mora interuenerit, quo minus statim serantur, quamdiligentissime obrui tota oportet eo loco, unde neq; pluuias, neque uentos sentire possint. plātaria facito ab exoriēte, et à decima Luna, & à uigesima. Hæc melior est uitibus satio. sed cum seris, frigidos uentos uitato. Malleolum sic deponito. uirgam malleolarem non amplius, quàm sex gemmarū esse conuenit, ita tamen sunt, si breuia internodia habent. eius imā partem, quam in terram demissurus es, acutissima falce iuxta nodum, sic ne gemmam lædas, rotunda plaga amputato, & statim fimo bubulo linito. tum in terram bene pastinatam, & stercoratam rectum sarmentum defigito, ita ne minus quatuor gēmæ abscondantur. Pedale quoquouersus spatiū sat erit inter semina relinq. cum comprehenderint, identidem pampinentur, ne plura sarmenta quàm debent, enutriant. Item q̄ sæpissime fodiantur. ferro ne tangantur. Vigesimo & quarto mense resecentur. post trigesimum, et sextum mensem trāsferantur. In agro reqeto uineā ponito. nā ubi uinea fuerit, quod citius decimo anno seueris, ægrius comprehendet, nec unq̄ roborabitur. A grū ante quàm uineis obseras, explorato, qualis saporis sit, talem. n. etiā gustus uini præbebit. Sapor autem (sicuti primo docuimus uolumine) comprehendetur, si terrā aqua diluas, & cum colaueris, tum demum aquā degustes. aptissima uitibus terra est arenosa, sub qua consistit dulcis humor. probus consimilis ager cui subest tophus. Aeque utilis congesta, & mota terra. Sabulum quoq;, cui subest dulcis argilla, uitibus conuenit. omnis autē q p æstatem finditur ager, uitibus, arboribusq; inutilis. terra īferior alit uitē, et arborem superior custodit. Saxa summa parte terræ, et uites, & arbores lædunt, ima parte refrigerant. et mediocri raritudine optima est uitibus terra.

terra. sed ea, quæ transmittit imbres, aut rursus in summo diu retinet, uitanda est. Vtilissima est autem superior modice rara, circa radices densa. Montibus, cliuisq; difficulter uineæ conualescunt, sed firmum, probumq; saporem uini præbent. Humidis, & planis locis robustissimæ, sed infirmi saporis uinum, nec perenne faciunt. Et quoniã de seminibus, atque habitu soli præcepimus, nunc de genere uinearum disputabimus.

De generibus uinearum. Cap. IIII.

VITES maxime gaudent arboribus, quia naturaliter in sublime procedunt, tum & materias ampliores creant, & fructum æqualiter percoquunt. Hoc genus uitium arbustiuum uocamus, de quo pluribus suo loco dicemus. Vinearũ autem ferè genera in usu tria sunt, iugata, humi proiecta, et deinde tertia, quæ est à terra subrecta, more arborum in se consistens. Id genus comparatum iugatæ quadam parte deficitur, quadam superat. Iugata plus aeris recipit, & altius fructum fert, et æqualius concoquit, sed difficilior est eius cultus. At hæc ita constituta est, ut etiam arari possit, eoq; ubertatem maiorem consequitur, quod sæpius, & minore impensa excolitur. At quæ protinus in terram proiecta est, multum sed non bonæ notæ uinum facit. Vinea optime repastinato agro reponitur. Nonnunquam tamen uel melius quibusdam locis, sulcis committitur. Interdum etiam scrobibus deponitur, sed, ut dixi, repastinabitur iugerum in altitudinem pedum trium operis octoginta. Sulcum autem terrenum pedum duorum altum, & longum septuaginta, una opera effodit. Scrobes ternarios, idest quoquouersus pedum trium una opera facit. XVIII. Vel si cui cordi est laxius uites ponere, scrobes quaternarios, idest quoquouersus pedum quaternum una opera. XII. facit. Vel bipedaneos quoquouersus una opera. XX. effodit. Curandum autem est, ut locis aridis, & cliuosis altius uites deponantur, quàm si humidis, & planis. Item si scrobibus, aut sulcis uineam posituri erimus, optimum erit ante annũ scrobes, uel sulcos facere. Vinea, quæ angustissime conseritur, quoquouersus quinq; pedum spatio interposito ponitur, laxius uero inter pedes. VII. uel. VIII. Sed quæ rarissime (ut etiam facile arari possit) inter denos pedes constituitur. Hæc positio uinearum modum sine dubio agri maiorẽ occupat, sed ualentissima, & fructuosissima est. Cũ semina depones imum scrobem, uel sulcum bidentibus fodito, mollemq; reddito. Vitem, quam ponis, fac ut ad orientem spectet adminiculo religata. In imo scrobe lapides circa pondo quinq; ita ponito, ne ui

tem premant, sed tamen iuxta radices sint. Praeterea post haec uineaceae heminam uuae albae in nigra, uuae nigrae in alba ponito, atq; ita scrobem, uel sulcum cum stercorata terra ad medium completo. Triennio deinde proximo paulatim scrobem, uel sulcum usq; in summum completo, sic uites consuescent radices deorsum agere. Spatium autem radicibus, qua repãt, lapides praebent, et hyeme aquã repellunt, aestate humorem praebent uineaceae, quae & radices agere cogunt. Quoniam praecepimus quemadmodum uites ponendae sint, nunc culturam earum docebimus.

Quemadmodum uites coli debeant. Cap. V.

VINEAM nouellã omnes gemmas agere sinito, simulatq; pampinus instar quatuor digitorum erit, tum demũ pampinato, & duas materias relinquito, alteram, quam uitis constituendae causa submittas, alterã subsidio habeas, si forte illa ordinaria interierit. hanc rustici custodem uocant. proximo deinde anno, cum putabis uitem, meliorẽ unã uirgam relinquito. tertio anno uitem, in quã formam uoles, dum tenera est, componito. Si iugatam erimus facturi, unã materiam submittito, ita ut duas gemmas, quae sunt proximae à terra, falce acuta radas, ne possint germinare, deinde tres sequentes relinquas, reliquã partem uirgae amputes. Sin autem uitem in se consistere uoles, sicuti arbori brachia submitti patieris, & dabis operam, ut in orbem quãrectissime formetur. Nã praeterq̃ quod speciem habet sic composita, tum etiã minus laborat, cum undiq; uelut aequilibrio stabilita in se requiescit. Sat erit autem, cum primo brachia submittentur, singulas gemmas singulis sarmentis relinqui, ne protinus onere grauetur. Post hanc putationem lectis sarmentis, bidentibus alte, & aequaliter uineam fodito. uel, si ita late disposita erit, arato. Ab idibus Octobr. ablaqueare incipito, ante brumam ablaqueatam habeto. Per brumam uitem ne colito, nisi si uoles eas radices, quae in ablaqueatione apparebunt, persequi. tum demum optime amputabis, sed ita ne codicem laedas, sed potius instar digiti unius à matre relinquas, & ita radicem reseces. Nam quae propius abraditur, praeterquam quod uulnus uiti praebet, eoq; nocet, tum etiam de ipsa cicatrice plures radices prorepunt. Itaq; optimum est exiguam partem relinqui, atq; ita summas partes, quas aestiuas rustici appellant, resecare, quae sic resectae inolescunt, nec ultra uitibus obsunt. Possunt etiam soboles per brumam caedi eo magis qđ frigoribus extirpatae minus recreantur. Peracta ablaqueatione ante brumã tertio quoq; anno macerati stercoris, ne minus sextarijs

terijs binis ad radices uitium posuisse conueniet, præterquam columbinum, quo si q̄d amplius, q̄ heminam posueris, uiti nocebit. Post brumam deinde ablaqueationem circūfodito. Ante æquinoctium uernū, quod est octauo Cal. Aprilis, ablaqueationem adæquato. Post Idus Aprilis terram ad uitem aggerato, æstate deinde q̄ potes sæpissime occato. Iugerum uineæ quinq; operis ablaqueatur, quinq; foditur, tribus occatur. Iugerum ualentis, & iam constitutæ uineæ quatuor operis putatur, sex alligatur. Arbusto nihil eiusmodi potest apte finiri, quoniam inæqualitas arborū non patitur operis iusta comprehendi. Quibusdam placet uitem proximo anno translatam non putare, sequenti deinde anno purgare, & unam uirgam, quam submittamus, ad tertiam gemmam resecare. tertio deinde, si uitis recte conualuerit, una plus gemma submittere. quarto duas gemmas proximæ putationi adijcere, atq; ita quinto demum anno uitem iugare. Hunc eundem ordinem culturæ nos quoq; experti comprobauimus.

De resecanda uinea uetere, & propaganda. Cap. VI.

VETEREM uineam si in summo radices habebit, resecare nolito. alioquin etiā nouella uinea, quæ ex resectione enata fuerit, uim inutilem habebit, summa parte terræ natantibus radicibus, quamob rem neq; fructum uberem percipies, & nihilo minus celeriter consenescet. Eiusmodi itaq; uinea, si non aridos in corpore habet truncos, et flecti potest, factis sulcis optime sternitur, atq; ita renouellatur. Sin autem eo usq; exaruit, ut curuari non possit, primo anno summatim, ita ne radices eruas, aut lædas, ablaqueato, & stercus ad radices addito, atq; ita putato, ut paucas, & certas materias relinquas, et fodias diligenter, & sæpius pampines, ne omnino superuacua sarmenta nutriat. Sic exculta firmas, & longas materias creabit, quas sequenti anno scrobibus inter ordines factis propagabis. ac deinde per triennium post dum conualescet sæpius fodies, matremq; ipsam enecabis, nihil in posterum prospiciens ei, quam sublaturus es. In postremū annum matrem radicitus tolles, atq; ita nouellam uineam ordinabis. Sin autem uetus uinea duntaxat generis boni radices in alto sitas habebit, ita ut ablaquetæ non conspiciantur, eam uineam circa Calen. Martias ante quàm reseces ablaqueato, & protinus cum alte ablaqueaueris, resecato. Quatuor digitos ab radicibus truncum relinquito, & si fieri poterit, iuxta aliquem nodum serrula desecato, & plagam acutissimo ferro deleuato, deinde minutam terram mediocriter stercoratam ita superponito, ut adobruto trunco ne minus tres digiti terræ

ſuper plagæ ſint. Hoc icirco ne ſole inareſcat, & ut melius materias det ex percepto humore, quem terra præbet. at quæ mali generis, & infructuoſa uinea eſt, ſummasq; partes & nucidas, & exeſas habet, ſi radices eius ſatis alte poſitæ ſunt, optime inſeretur, ita ut ablaqueata, & nudata pars ima ſecundum terram ſic amputetur, ne cum aggerata fuerit, ſupra terram extet.

De propagatione. Cap. VII.

PROPAGATIONVM genera tria ſunt in uſu maxime. unum, quo uirga edita à matre ſulco committitur. alterū, quo ipſa mater proſternitur, atque in plureis palos per ſuas uirgas diuiditur. Tertium, quo uitis ſcinditur in duas, uel tres partes, ſi diuerſis ordinibus diducenda eſt. Hoc genus tardiſſime conualeſcit, quia uitis diuiſa medullam amittit. Et quoniam genera propoſuimus, ununquodq; qualiter faciendum ſit, demonſtremus. Virgam cum à matre in terrā deprimere uoles, ſcrobem quoquouerſus quatuor pedum facito ita, ut propago nō lædatur alterius radicibus. Deinde quatuor gemmas, quæ in imum ſcrobem perueniant, relinquito, ut ex ijs radices citentur. reliquam partem, quæ continēs matri eſt, abradito, ne ſuperuacua ſarmenta procreet. Diuerſæ autem, quæ ſupra terram extare debent, ne paſſus fueris plus, quàm duas, aut ut maxime tres gemmas habere. Reliquas, quæ in terram abſconduntur, exceptis quatuor imis, ſic abradas, ne in ſummo radices uitis citet. hoc modo propagata celeriter conualeſcet, & tertio anno à matre ſeparabitur. Sin autem ipſam uitem ſternere uoles, iuxta radicē ita, ne ipſam lædas, curioſe fodito, et uitem ita ſupplantato, ne radicem abrumpas. cum eam ſtraueris, & uideris quouſque poſſit pertingere, ſulcum facies unum, in quem uitem integram demittas. deinde ex eo ſulco, quaſi ramos foſſarum facies, per quos uti quæq; uirga poſtulauerit, propagetur, atque ita terra adoperies. Sin autem uitis exiguam materiem habebit, & in diuerſos ordines diducenda erit, neque aliter potuerit palos, ad quos perducatur, pertingere, quàm ut diffluat, curabis, ut quam acutiſſima falce ab ea parte, qua bifurca eſt, findas, & eodem ferro acuto plagam emendes, ſi cubi inæqualiter findi uidebitur. ſic diducta poterit in plures ordines diuidi. Non inutilis eſt etiam illa propagatio, quam nos reperimus, ſi quando in ordinem uitis deeſt, neque eſt tam procera uirga, quæ cum in imum ſcrobem demiſſa fuerit, retorqueri, & erigi ſupra terram poſſit. Breuitatem ne reformidaueris, ſed qualēcunq; uirgam, cuius cacumen in imum ſcrobem peruenit, deprimito, & obruito. deinde gem

mas, quæ secundum ipsam matrem sunt, submittito, ut materias à superiore parte citent. Tum demum post triennium à matre amputato, et ad suum palum eam partem, quam à matre præcideris, reducito, & caput uitis facito. Propaginis scrobem ne minus triennio paulatim completo. summas radices præcidito. crebro fodito.

De insitionibus fructuosis, quæ uites fœcundas faciunt. Cap. VIII.

CVM uitem inserere uoles, optimi generis sarmenta fructuaria tum, cum gemmas agere incipient, uento austro à matre præcidito. Sarmentum, quod inseris, de summa uite sit rotundum, bonis, crebrisq; nodis. Tres deinde nodos integerrimos relinquito infra tertiam gemmā ex utraque parte duorum digitorum spatium in modum cunei tenuissime scapello acuto, ita ne medullam lædas, adradito. Vitem deinde, quam insiturus es, resecato, & plagam leuato, atq; ita findito, & paratos surculos in fissurā demittito, eatenus qua adrasi sunt, ita ut cortex surculi corticem uitis æqualiter contingat, quicqd inserueris uiti diligenter libro ligato, atq; luto subacto paleato oblinito, operitoq; plagā & ita alligato, ne aqua, uentusue penetrare possit. deinde supra lutum muscum imponito, et ita deligato. ea res præbet humorem, nec inarescere sinit. infra insitionem, & alligaturam falce acuta leuiter uitem uulnerato ex utraq; parte, ut ex his potius plagis humor defluat, quàm ex insitione ipsa abūdet. nocet enim nimius humor, nec patitur surculos insertos comprehendere. Quibusdam antiquorum terebrari uitem placet, atq; ita leuiter adrasos surculos demitti. Sed nos meliore ratione hoc idem fecimus. nā antiqua terebra scobem facit, propter hoc urit eam partem, quam perforat. perusta autem perraro unquā comprehendit insertos surculos. Nos rursus terebram, quam gallicam dicimus, huic insitioni aptauimus. ea excauat, nec urit, quod non scobem, sed ramenta facit. Itaq; cauatū foramen cū purgauimus, undiq; adrasos surculos inserimus, atq; ita circumlinimus. Talis insitio facillime conualescit. Igitur secundum æquinoctium perfectam uitiū insitionem habeto, humida loca, de uua alba, sicca, de nigra inserito. Infructuosas uites fœcūdas sic facito. Vites, quæ exiguum dant fructum, aceto acri cum cinere rigato, ipsumq; codicem eodem cinere linito. At siquæ fructum, quem ostendunt, ad maturitatem non perducunt, sed prius q̄ mitescant uuæ, inarescunt, hoc modo emendabuntur, cū scipiones amplitudinē cani habuerint, radice tenus uitem præcidito, plagā acri aceto pariter, ac lotio ueteri permista terra linito, eodemq; radices rigato, sæpe fodito. Hæc materias citant, uuæq; succum perferunt.

Vt una complura genera acinorum habeat. Cap. IX.

EST ETIAM genus insitionis, quod uuas tales creat, in quibus uarij generis, coloris'q; reperiuntur acini. Hoc autem ratione tali efficitur. quatuor, uel quinque, siue etiam plures uoles, uirgas diuersi generis sumito, eas'q; diligenter, & aequaliter compositas colligato, deinde in tubulum fictilem, uel cornu arcte inserito, ita ut aliquantum extent ab utraque parte, eas'q; partes, quae extabunt, resoluito, in scrobem deinde imponito, & terra stercorata obruito, & rigato, donec gemmas agant. Cum inter se uirgae cohaeserint, post biennium, aut triennium facta, iam uunitate dissolues tubulum, & circa medium fere crus, ubi maxime uidebuntur coisse, uitem serra praecidito, & plagam leuato, terram'q; minutam aggerato, ita ut tribus digitis alte plagam operiat, ex eo codice cum egerit coles, duos optimos submittito, reliquos deijcito, sic uuae nascentur, quales proposuimus. Vt autem uuae sine uinaceis nascantur, malleolũ scindito ita, ne gemmae laedantur, medullam'q; omnem eradito, tum demum in se compositum colligato, sic ne gemmas allidas, atq; ita terra stercorata deponito, & rigato. cum coles agere coeperit, saepe, & alte refodito. Adulta uitis tales uuas sine uinaceis creabit.

Vindemiam quomodo putes. Cap. X.

VINDEMIA Facta statim putare incipito ferramentis quam optimis, & acutissimis, ita plagae leues fient, neque in uite aqua consistere poterit, quae simulatq; immorata ẽ, corrumpit uitem, uermes'q;, & alia creat animalia, quae materiam exedunt. plagas autem rotundas facito, nam celerius cicatricem ducunt. Sarmenta lata, uetera, male nata, contorta, omnia haec praecidito. nouella, & fructuaria, & interdum sobolem idoneam, si iam superficies parum ualebit, submittito, brachia'q; conseruato. quamcelerrime poteris putationem perficito. arida, & uetera, falce quae amputari non possunt, acuta dolabra abradito. in agro macro, & sicco uineam imbecillam à bruma amputato. quam partem non deputaueris, circa Calen. Febr. repetito. ab idibus Decemb. ad idus Ianuarias ferro tangi uitem, & arborem non conuenit. Cum uitem putabis, inter duas gemmas secato. nam si iuxta ipsam gemmam secueris, laborabit, nec materiam citabit. Cicatrix autem semper deorsum spectet, ita neq; aqua, neq; sole laborabit, humorem'q; recte capiet. in agro crasso, ualida'q; uinea plures gemmas, & palmas relinquito, in exili pauciores. Sicubi in uite brachium desyderabis,

rabis, falce acuta semel, aut bis eo loco alte instar digiti mucrone ferito. Brachium quamuis longum caue totum tollas, nisi totum aruerit. uineā nouellam ante brumam ablaqueatam habeto, ut omnes imbres, limūq; concipiat. Vites, arboresq́;, quo citius ablaqueaueris, erunt ualentiores. Sed quæcunq; in cliuis erunt positæ, ita ablaqueandæ sunt, ut à superiore parte secundum codicem lacusculi fiant, ab inferiore autē puluinuli altiores excitentur, quo plus aquæ, limiq́; contineant. Vinea uetus neq; ablaqueādā ē, ne radices, quas i summo habet, inarescant, neq; aranda, ne radices abrumpantur. Bidentibus sæpe, & alte fodito æqualiter, et stercore, uel palea conspergito solum ante brumā, uel cum circum ipsam uitem summatim ablaqueaueris, stercorato.

De Pampinatione. Cap. XI.

VINEAM Quàm bene putare, tam diligenter pampinare utile est, nam & materiæ, quæ fructum habent, melius conualescunt, & putatio sequentis anni expeditius, tum etiam uitis minus cicatricosa fit, quoniam quod uiride, & tenerum decerpitur, protinus conualescit. Super hæc quoq; melius uuæ maturescunt ante dies decem, quàm uinea florere incipit, pampinatam habeto. quicquid superuacui enatum fuerit, tollito. quod in cacumine, aut in brachijs natum erit, decerpito, duntaxat quæ uuam non habebunt. Cacumina uirgarum, ne luxurientur, demutilato. Vuas, quæ meridiem, aut occidentem spectabūt, ne perurantur suo sibi pampino tegito.

De fossura. Cap. XII.

SIMVLatque uua uariari cœperit, fodito tertiam fossuram, et cum iam maturescet, ante meridiem prius quàm calere incipiet, & cū desierit, post meridiem fodito, puluerem'q; excitato. ea res & à sole, & à nebula maxime uuam defendit. Lutulentam terram neq; arare, neque fodere oportet, quia ualde durescit, & finditur. Bidentibus terram uertere utilius est, quàm aratro. Bidens æqualiter totam terram uertit, aratrum præterquam quod scamna facit, tum etiā boues, qui arant, aliquantulum uirgarum, & interdū totas uites frangunt. Finis autem fodiendi uineam nullus est, nam quanto sæpius foderis, tanto uberiorem fructum reperies.

Ne rubigo uineam uexet. Cap. XIII.

PALEARū aceruos inter ordines uerno tēpore positos habeto in

uinea. cum frigus contra temporis consuetudinem intellexeris, omneis aceruos incendito, ita fumus nebulam, & rubiginem remouebit.

Ne formicæ uitem ascendat. Cap. XIIII.

LVPINVM terito, & cum fæcibus misceto, eoq; imam lineâ uitem circumlinito. uel bitumen cum oleo coquito, eo quoque imas uites tangito, formicæ non excedent.

Ne sorices, aut uolucra uitem lædat. Cap. XV.

VITES, quæ secundum ædificia sunt, à soricibus, aut muribus infestantur. id ne fiat plenam Lunam obseruabimus, cum erit in signo Leonis, uel Scorpionis, uel Sagittarij, uel Tauri, & noctu ad Lunam putabimus. Genus est animalis, uolucra appellatur, id ferè prærodit teneros adhuc pampinos, & uuas. quod ne fiat, falces, quibus uineam putaueris, peracta putatiōe sanguine ursino linito. uel si pellem fibri habueris, in ipsa putatione quoties falcem acueris, ea pelle aciem detergito, atque ita putare incipito. Quoniam de uineis abunde diximus, de arbustis præcipiamus.

De Arbustis. Cap. XVI.

VITEM Maxime opulus alit, deinde ulmus, deinde fraxinus. Opulus quoniam frondem non idoneam habet, à plerisq; improbatur. Vlmus autem, quam atiniam uocant rustici, generosissima est, & lætissima, multamq; frondem habet, eaq; maxime serēda est locis pinguibus, uel etiam mediocribus. sed si aspera, & siticulosa loca arboribus obserenda erunt, neque opulus, neq; ulmus tam idoneæ sunt, quàm orni. eæ syluestres fraxini sunt paulo latioribus tamen folijs quàm cæteræ fraxini, nec deteriorem frondem, quàm ulmi præstant. Capræ quidem, & oues libentius etiam hāc frondem appetunt. Igitur qui arbustum constituere uolent, ante annum quàm deponant arbores, scrobes faciant quatuor pedum quoquouersus, deinde circa Cal. Martias, in eandem scrobem ulmum, & opulum, uel fraxinum deponant, ut si ulmus defecerit, opulus, uel fraxinus locum obtineant. si autem utraque uixerint, altera eximatur, & alio loco deponatur. Arbustum inter quadragenos pedes dispositum esse conuenit. sic enim & ipsæ arbores, & appositæ uites melius conualescent, fructumq; meliorem dabunt. Segetes etiam, quæ in eo erunt, minus umbra laborabunt. arborem, quam deposueris, sæpius circumfodito, quo celerius adolescat, & citra triennium ferro ne tetigeris. Completis sex & triginta mensibus

ad recipiendam uitem formabis, & superuacuos ramos amputabis, alterna brachia in modum scalarum relinquens, alternisq; annis, sexto anno, si iam firma uidebitur, maritabis hoc modo. ab ipso arboris crure pedale spatiũ intermittito, deinde sulcum in quatuor pedes lõgum, in tres altum, in dupondium, & semissem latum cum feceris, patiere minime duobus mensibus eum tempestatibus uerberari. tum demum circa Cal. Martias uitem, de seminario, ne minorem quidem decem pedum sternito, & adminiculato, arboriq; iungito. eam proximo anno ne putaueris, tertio uero ad unã uirgam redigito, paucasq; gemmas relinqto, ne ante quàm inualuerit, in altitudinem repat. deinde ubi amplum incremẽtum habuerit, per omnia arboris tabulata disponito eius materias, ita tamen ne uitẽ oneres, sed certa, et robustissima flagella submittas. arbustiuã uitem quàm putare, tam alligare diligenter oportet. nam in ea fructus maxime uis consistit, diutiusq; perennat, quæ firmis toris & idoneis locis religata est. itaque omnibus annis conuenit subsequi putationem, ita ut tori renouentur, & uitis per idoneos ramos disponatur.

De Oliuetis. Cap. XVII.

OLEA Maxime collibus siccis, & argillosis gaudet, at humidis campis, & pinguibus lætas frondes sine fructu affert. Melius autem trũcis quàm plantis oliuetum cõstituitur. Magoni aũt placet siccis locis oliuã, aut mox post æquinoctium seri, aut ante brumam. Nostræ ætatis agricolæ ferè uernum tempus circa Calen. Maias seruant. Oportet autem scrobem oleæ quoquouersus pedes quaternos patere, in imũ scrobem lapidem, glareamq; abijcere, deinde super terram quatuor digitorum inijcere, tum arbusculam deponere ita rectam, ut, quod à scrobe extiterit, in mediũ sit, arbusculã autem à tempestatibus tueri diligenter oportet adminiculãdo, & terræ, quæ in scrobe reponitur, stercora immiscendo. Oleã decet inter sexagenos pedes disponi, ut spatium in latitudinem crescendi habeat. nam quæ in proceritatem extenduntur, euanidæ fiunt, parumq; fructus ferunt. Optima est olea liciniana, pausia secunda oleo, escæ orchis. Sunt & regiæ, & radij, quæ neque specie, neque oleo sunt tam gratæ, quàm, quas supra diximus. Si oleã posueris eo loco, unde quercus effossã est, morietur, ideo quod uermes quidam sunt, qui in radice quercus nascuntur, & educantur, ijq; maxime semina oleæ consumunt. si in olea unus ramus aliquanto cæteris lætior est, nisi eum recideris, arbor tota fiet retorrida. Omnes arbusculas prius quàm transferantur, rubrica notare conue-

nit, ut cum ferentur, eafdem cœli partes afpiciant, quas etiam in feminario confpexerant, alioquin frigore, uel calore laborabunt ab ijs partibus, quas præter confuetudinem fub alio tractu expofitas habuerant.

De pomario conftituendo. Cap. XVIII.

PRIVSQVAM pomarium conftituas, quàm magnum habere uoles circummunito maceria, aut foffa, ita ut non folum pecori, fed ne homini quidem tranfitus fit, nifi per oftium, dum adolefcant femina, nam fi prius cacumina manu pfracta, aut à pecore prærofa fuerint quàm adolefcát, in perpetuum corrumpuntur. Generatim autem arbores difponere utilius, maxime ne imbecillæ à ualentioribus premantur, quæ nec uiribus, nec magnitudine funt pares, neq; pariter crefcunt. terra quæ uitibus apta eft, eadem quoq; utilis eft arboribus.

De fcrobibus faciendis. Cap. XIX.

ANTE annum, quàm pomaria difponere uoles, fcrobes fodito, ita fole, pluuiáq; macerabuntur, & quod pofueris cito comprehẽdet. Sed fi quo anno fcrobes feceris etiam femina ponere uoles, minimum ante duos menfes fodito fcrobes, poftea ftramentis eos completo, & incendito. Quo latiores, potentiorésq; fcrobes feceris, eo lætiores erunt, uberiorésq; fructus. Scrobs clibano fimilis effe debet, imus quã fummus patentior, ut laxius radices euagentur, ac minus frigoris hyeme, minúsq; æftate uaporis per anguftum os terræ admittant. Tum etiam cliuofis locis terra, quæ in eum congefta eft, pluuijs non abluitur. Arbores paribus interuallis ferito, ut cum creuerint, fpatiũ habeant, quo ramos extendant. nã fi fpiffe pofueris, neq; infra quicq̃ ferere poteris. nec fi ipfæ fructuofæ erunt, nifi eas interraferis. Itaq; placet inter ordines quadragenos pedes, minimúmq; tricenos relinqui uerfuris.

Quomodo femina legas. Cap. XX.

SEMINA lege, ne minus craffa, quàm manubrium eft bidentis, recta, leuia, procera, fine ulceribus, integro libro. Ea bene, & celeriter comprehendunt. Semina fi ex arboribus fumes, de ijs potiffimum fumito, quæ omnibus annis bonos, & uberes ferunt fructus. Obferuabis autem ab humeris, qui funt contra folem orientem, ut eofdem decerpas. Si cum radice plantam pofueris, incrementum eius futurum, quod et cæteris, quas feueris, arboribus. Arbos infita fructuofior eft, quàm quæ infita nõ eft, ideft q̃ quæ cum ramis, aut plantis ponitur.

Prius q̃ arbusculas transferas rubrica,uel alia qualibet re signato, ut ijsdem uentis,quibus ante steterunt,constituas eas,curam'q; adhibeto,ut ab superiore,& sicciore,& exiliore in planiorem, humidiorẽ, pinguiorem agrum transferas. Semina trifurca maxime ponito. ea extent supra terram tribus pedibus. In eodẽ scrobe, si duas,aut tres arbusculas ponere uoles,curato ne inter se contingant. nam ita uermibus interimuntur. Cum semina depones,dextra, ac sinistra singulis, usq; in imum scrobem fasciculos sarmentorum brachij humani crassitudine deponito,ita ut supra terram paululum extent, per quos æstate paruo labore aquam radicibus subministres. Arbores,aut radicata semina autumno serito circa Idus Octobris. Taleas,& ramos uere, ante quàm geminare arbores incipiant,deponito. Sed ne tinea molesta sit seminibus ficulneis,in imum scrobem,taleam lentisci,ita ut cacumen eius deorsum spectet,obruito.

Quando ficus serenda sit. Cap.XXI.

FICVM frigoribus ne serito. Loca aprica,calculosa, glareosa,interdũ & saxosa amat. Eiusmodi agro cito conualescit, si scrobes amplos, & idoneos feceris. Ficorũ genera etiã si sapore,& habitu differunt,tamen uno modo,sed dispari differentia agri seruntur. Locis frigidis,& autumni temporibus aquosis,præcoques serito,ut ante pluuiam fructum deligas. Locis calidis hybernas serotinas serito. At si uoles ficum quãuis non natura serã facere,cum grossuli minuti erũt, fructum decutito. Iterũ alterũ det fructum,& in hyemem serã differet maturitatem. Nonnunq̃ etiam, cum frõdere cœperint arbores,cacumina fici acutissimo ferramento summa amputare prodest. Sic firmiores arbores,& feraciores fiunt. semꝑ proderit simulac folia agere cœperit ficus,rubricam amurca diluere, & cum stercore humano ad radicem infundere. ea res efficit uberiorem fructum,& farctum fici speciosius,& plenius.

De nuce serenda. Cap.XXII.

NVCEM græcã serito arcturi signo,uel circa Cal. Feb. quæ pruinã nescit. Agrũ calidũ,durũ,siccũ desyderat. nã in locis diuersis natura eiusmodi si posueris nucẽ, protinus putrescet. Ante q̃ nucem deponas,in aqua mulsa,nec nimis dulci macerato,ita iucundioris saporis fructum,cum adoleuerit,præbebit,& interim melius, atq; celerius nascetur. Ternas nuces in trigonum statuito,pars'q; acutior inferior sit,qa inde radices mittit,nux'q; à nuce minime palmo absit, & anceps ad fauonium spectet. Omnis nux unã radicem mittit,& simplici stylo prorepit. Cũ ad scrobis solũ radix peruenit, duritia humi

coercita recuruatur, & extensa in modum ramorũ alias radices emittit. Nucem græcam, & auellanam tarentinam hoc modo facere poteris. In quo scrobe destinaueris nucem serere, terram minutam in modum semipedis ponito, ibiq; semen ferulæ repagito. Cum ferula fuerit enata, eam findito, & in medullam eius sine putamine nucem græcam, uel auellanam abscondito, & ita adobruito. hoc ante Cal. Martias facito, uel etiam inter nonas, & Idus Martias. Hoc eodem tempore iuglandem, & pineam, & castaneam serere oportet.

De malo punico serendo. Cap. XXIII.

MALVM punicum uere usq; in Calen. Apriles recte seritur. Quod si acidum, aut minus dulcem fructum feret, hoc modo emendabitur. Stercore suillo, & humano, & lotio humano ueteri radices rigato. ea res & fertilem arborem reddet, & primitiuos annos fructum uinosum, postea uero etiam dulcem, & apyrenum facit. Nos exiguum admodum laser cyrenaicum uino diluimus, & ita cacumina arboris summa obleuimus. ea res emendauit acorem malorum. Mala punica ne rumpantur in arbore, remedio sunt lapides tres, si, cum seres arborem, ad radicem ipsam collocaueris. At si iam arborem satam habueris, scyllam secundum radices arboris serito. alio modo cum iam matura mala fuerint, ante quàm rumpantur, peciolos, qbus pendent, intorqueto. Eo modo seruabuntur etiam anno toto.

De Pyro. Cap. XXIIII.

PYROS autumno ante brumam serito, ita ut minime dies qnq; & uiginti ad brumam supersint, quæ ut sint feraces, cum iam adoleuerint, alte ablaqueato, & iuxta ipsam radicem truncum findito, & in fissuram cuneum pineum tedæ adijcito, & ibi relinquito. deinde obruta ablaqueatione cinerem supra terram spargito.

De malis serendis. Cap. XXV.

MALA æstiua cydonea, sorba, pruna, post mediã hyemẽ usq; in Idus Feb. serito. Morũ ab idibus Feb. usq; in æquinoctiũ uernũ recte seres. Siliquã græcam quã qdam κεράτιον uocant, deinde persicũ ante brumã per autumnum serito. Amygdala, si parũ feracia erunt, per foratam arborẽ lapidẽ adigito. Ita librũ arboris inolescere sinito. Omniũ autem generũ ramos circa Cal. Mar. in hortis, ubi, et subacta et stercorata terra est, per puluinos arearũ disponere conuenit. deinde cum creuerint, danda est opera, ut dũ teneros ramulos habent, ueluti

pampinentur, & ad unum stylum primo anno semina redigantur. et cum autumnus incesserit, ante quàm frigus cacumina adurat, omnia folia decerpere expediet. & ita crassis arundinibus, quæ ab una parte nodos integros habent, quasi pileolos induere, atq; ita à frigore, et gelicidijs teneras adhuc uirgas tueri. Post quartum & uigesimum deinde mensem, siue transferre, & disponere in ordinem uoles, seu inserere, satis tutò utrunque facies.

De insitione arborum. Cap. XXVI.

OMNIS surculus omni arbori inseri potest, si non est ei, cui inseritur, dissimilis cortice. si uero fructum etiã eodem tempore fert, sine ullo scrupulo optime inseritur. Tria autẽ genera ĩsitionũ antiq̃ tradiderunt. Vnum, quod resecta, & fissa arbore recipit insertos surculos. alterum, quod resecta inter librum, & materiẽ admittit semina, quæ utraq; genera uerni temporis sunt. Tertium, quod ipsas gemmas, cum exiguo cortice in partem sui deliberatam recipit, quam uocant agricolæ emplastrationem. Hoc genus æstatis est. quarum insitionum rationẽ cum tradiderimus, à nobis quoq; repertam aliã docebimus. Omnes arbores simulatq; gemmas agere cœperint, Luna crescente inserito, oliuam autem circa æquinoctium uernum usq; in Idus Aprilis. Ex qua arbore inserere uoles, et surculos ad insitionem sumpturus es, uideto ut sit tenera, & ferax, nodisq; crebris. Et cum primum germina tumebunt de ramulis anniculis, qui solis ortum spectabunt, & integri erunt, eos legito. Crassitudine minimi digiti surculi sint bisulci. Arborem, quam inserere uoles, serra diligenter exsecato ea parte, quæ maxime nitida, et sine cicatrice est. dabisq; operam, ne librum lædas. Cum deinde truncum recideris, acuto ferramento plagam leuato. deinde cuneum ferreum, uel osseum inter corticem, & materiem, ne minus digitos tres, sed leniter demittito, ne lædas, aut rumpas corticẽ. Postea surculos, quos inserere uoles, falce acuta ab una parte eradito tã alte quàm cuneum demisisti, sed ita ne medullã, ne'ue alterius partis corticem lædas. ubi surculos paratos habueris, cuneum uellito. statimq; surculos demittito in ea foramina, quæ cuneo adacto inter corticem, & materiem facta sunt. Ea autem fine, qua adraseris, surculos demittito ita, ut sex digitis de arbore extent. In una autem arbore duos, aut tres ramulos figito, dum ne minus quaternum digitorum inter eos sit spatium. Pro arboris magnitudine, & corticis bonitate hæc facito. Cum omnes surculos, quos arbor patietur, demiseris, libro ulmi, uel uimine arborem adstringito. postea paleato luto bene subacto oblinito

totam plagam,& spatium,quod est inter surculos usq; eo,ut duobus digitis insita extent.supra lutum muscum imponito,& ita alligato,ne pluuia dilabatur.Si pusillam arborem inserere uoles, iuxta terram abscindito,ita ut sexqpedem à terra extet.Cum deide absćideris,plagã diligenter leuato,et medium truncum acuto scalpro modice findito,ita ut fissura trium digitorum sit.In eam deinde cuneũ quoad patietur,inserito,& surculos ex utraq; parte adrasos demittito,ita ut librum seminis libro arboris æqualem facias.cum surculos diligenter aptaueris,cuneum uellito.deinde arborem,ut supra dixi,alligato,& oblinito, dein terram circa arborem aggerato usque ad ipsum insitum.ea res à uento,& calore maxime tuebitur.Tertium genus insitionis,cum sit subtilissimum,non omni generi idoneum est.& ferè eæ recipiunt talem insitionem,quæ humidum, succosum'q;,& ualidum librum habent,sicuti ficus.nam & lactis plurimum remittit,& corticem robustã habet.optime itaq; ea inseritur tali ratione. Ex qua arbore inserere uoles,in ea quæsito nouellos,& nitidos ramos.in his deinde obseruato gemmam,quæ bene apparebit,certam'q; spem germinis habebit.eam duobus digitis quadratis circunsignato,ut media gemma sit,& ita acuto scalpello circuncidito,delibrato'q; diligenter,ne gemmã lædas.deinde ex qua arbore inserere uoles,in ea nitidissimũ ramum eligito,& eiusdem spatij corticem circuncidito,& materiem delibrato,& in eam partem,quam nudaueras,gemmã hanc,quam ex altera arbore sumpseras,aptato ita, ut emplastrum circuncisæ parti conueniat. ubi hæc feceris,circa gemmam bene uincito,ita ne lædas. deinde commissuras,& uincula luto oblinito spatio relicto,qua gemma libere germinet.Materia,quam inseueris,si sobolem,uel supiores ramos habebit,omnia præcidito,nequid sit,quo possit succus euocari, aut cui magis,quàm insito seruiat.Post unum et uigesimum diem soluito emplastrum.Hoc genere etiam optime olea inseritur. Quartum illud genus insitionis iã docuimus,cum de uitibus disputauimus. itaq; superuacuum est hoc loco repetere iam traditam rationem terebrationis.

Quod omnium generum surculi,omnibus arboribus inseri possit. Cap.XXVII.

SED Cum antiqui negauerint posse omne genus surculorum in omnem arborem inseri,et illam quasi finitionem,qua nos paulo ante usi sumus,ueluti quandam legem sanxerint,eos tantum surculos posse coalescere,qui sint cortice,ac libro,& fructu consimiles ijs arbori

bus, quibus inseruntur, existimauimus errorem huius opinionis discutiendum, tradendamq; posteris rationem, qua possit omne genus surculi, omni generi arboris inseri. quod ne longiori exordio legentes fatigemus, unum quasi exemplum subijciemus, qua similitudine quisque quod genus uolet omni arbori poterit inserere. Scrobem quoquouersus pedum quatuor ab arbore oliuæ tam longe fodito, ut extremi rami oleæ possint eam contingere. in scrobem deinde fici arbusculam deponito, diligentiamq; adhibeto, ut robusta, & nitida fiat. Post triēnium, aut quinquennium, cum iam satis amplum incrementum ceperit, ramum oliuæ, qui uidebitur nitidissimus deflecte, & ad crus arboris ficulneæ religa. atque ita amputatis cæteris ramulis, ea tantum cacumina, quæ inserere uoles, relinquito. tum arborem fici detruncato. plagamq; leuato, & mediam cuneo findito. Cacumina deinde oliuæ sicuti matri inhærent, utraq; parte adradito, & ita fissuræ fici aptato, cuneumq; eximito, & diligenter colligato, ne qua ui reuellātur. Sic interposito triennio coalescet ficus oliuæ. et dum demum quarto anno, cum bene coierint, uelut propaginis ramulos oliuæ ramos à matre resecabis. Hoc modo omne genus in omnem arborem inseritur.

De cythiso. Cap. XXVIII.

CYTHISVM, quem græci aut * ζέας, aut * κaρνίκων, aut * τρυφερὴν uocant, quamplurimum habere expedit, quod gallinis, apibus, ouibus, capris quoq;, & omni generi pecudum utilissimus est, quod ex eo cito pinguescat, & lactis plurimum præbet ouibus. tum etiam quod octo mensibus uiridi eo pabulo uti, & postea arido possis. Præterea in quolibet agro, quamuis macerrimo celeriter comprehendit, omnemq; iniuriam sine noxa patitur. Mulieres quidem, si lactis inopia premuntur, cythisum aridū in aquam macerari oportet, cū tota nocte permaduerit, postero die expressi succi ternas heminas permisceri modico uino, atq; ita potandum dare, sic & ipsæ ualebunt, et pueri abundantia lactis confirmabuntur. Satio autem cythisi uel autūno circa Idus Octobr. uel uere fieri potest. Cū terrā bene subegeris, in modum horti areas facito, ibiq; uelut ocymū semen cythisi autūno serito. plantas deinde uere disponito, ut inter se quoquouersus quatuor pedū spatio distent. Si semen non habueris, cacumina cythisorū uere disponito. Stercoratam terrā circa aggerato. si pluuia non incesserit, rigato XV. proximis diebus. simulac nouā frondem agere cœperit, sarrito. Post triēniū deinde cædito, et pecori præbeto. Equo abunde est uiridis pondo. XV. boui pondo. XX. cæterisq; pecudibus pro portione uiriū.

Potest autem etiam circa Septembrem ramis seri. Aridũ si dabis, exiguum dato, quoniam maiores uires habet, priusq́; aqua macerato, & exemptum paleis permisceto. Cythisum, quod aridum facere uoles, circa mensem Septembris, cum semen eius grandescere incipiet, cædito. Paucis deinde horis, dum flaccescat, in sole habeto. deinde in umbra adsiccato, & ita condito.

De Salice, & genista, & arundine. Cap. XXIX.

SALICEM, & genistam crescente luna uere circa Cal. Mar. serito. Salix humida loca desyderat, genista etiam sicca, utraq; tamen circa uineam opportune seruntur, quoniã palmitibus idonea præbẽt uincula. Arundo optime seritur, quos alij bulbos, alij oculos uocant. Simulatq; terram bipalio repastinaueris, radicem arundinis acuta falce præsectam impendenti pluuia disponito. Sunt qui arundines integras sternant, quoniam ex omnibus nodis satæ arundines emittunt, sed ferè hoc genus euanidam, exilemq́;, & humilem arundinẽ affert. Melior itaq; satio est ea, quam prius demonstrauimus. Placet autem omnibus annis simulac arundinem cæcideris, locum alte, & æqualiter fodere, atque ita rigare.

De Viola, & Rosa. Cap. XXX

VIOLAM qui facturus est, terram stercoratam & repastinatam minimum alte pedẽ in puluinos redigat. Atq; ita plantas hornotinas scrobiculis pedalibus factis ante Cal. Mar. dispositas habeat. Semen autem uiolæ sicut olerum in areis duobus temporibus seritur uere, uel autumno. Colitur autem eo modo, quo & cætera olera, ut runcetur, ut sarriatur, ut interdum etiã rigetur. Rosam fruticibus, ac surculis disponi per sulculos pedales conuenit per idem tempus, quo & uiola. Sed omnibus annis fodiri ante Cal. Mart. & interputari oportet. Hoc modo culta multis annis perennat.

FINIS.

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLV STRIS DE RE RVSTICA LIBER PRIMVS.

De præceptis rei rusticæ. Titulus.I.

PARS EST prima prudentiæ ipsam, cui præcepturus sis, æstimare personam. Neq; enim formator agricolæ debet artibus, & eloquentia rhetores æmulari. quod à plerisq; factum est, qui dum diserte loquuntur rusticis, assecuti sunt, ut eorum doctrina nec à disertissimis possit intelligi. Sed nos recidamus præfationis moram, ne, quos reprehendimus, imitemur. Dicendum autem nobis est (si diuina fauerint) de omni agricultura, & pascuis, & ædificijs rusticis, secundũ fabricandi magistros, eorumq; inuentionibus, & omni genere eorum, quæ uel facere, uel nutrire oportet agricolam ratione uoluptatis, & usus fructus, suis tamen temporibus per uniuersa distinctis sanè in primis hoc seruare constitui, ut eo mense, quo ponenda sunt singula, cum sua omni exequar disciplina.

De quatuor rebus, quibus agricultura consistit. T. II.

PRIMO igitur eligendi, & bene colendi agri ratio quatuor rebus constat aere, aqua, terra, industria. Ex his tria naturalia, unum facultatis, & uoluntatis. Naturæ est, quod in primis spectare oportet, ut eis locis, quæ colere destinabis, aer sit salutaris, et clemens, aqua salubris, & facilis, uel ibi nascens, uel adducta, uel imbre collecta, terra uero fœcunda, & situ commoda.

De aeris probatione. T. III.

AERIS igitur salubritatem declarant loca ab infimis uallibus libera, & nebularum noctibus absoluta, & habitatorum consyderata corpuscula, si eis color sanus, capitis firma synceritas, inoffensum lumen oculorum, purus auditus, & si fauces commeatum liquidæ uocis exercent. Hoc genere benignitas aeris approbatur. His autem contraria noxium cœli illius spiritum confitentur.

De aqua probanda. T.IIII.

AQVAE uero salubritas sic agnoscitur. Primum ne à lacunis, aut à palude ducatur, ne de metallis originem sumat, sed sit perspicui

coloris, neque ullo aut sapore, aut odore uitietur, nullus illi limus insidat, frigus tepore suo mulceat, aestatis incendia frigore mederetur. Sed quia solet his omnibus ad speciem custoditis occultiorē noxam rectior seruare natura, ipsam quoq; ex incolarū salubritate noscamus, si fauces bibentium purae sunt, si saluo capite, in pulmonibus, ac thorace aut nulla est, aut rara causatio. Nam plerunq; has noxas corporis ad inferiorem partem quae supra sunt corrupta demittunt ut uitiato capite ad pulmones, uel stomachum morbi causa decurrat, tunc culpādus aer potius inuenitur. Deinde si uenter, aut uiscera, uel latera, uel renes nullo dolore, aut inflatione uexentur, si uitia nulla uesicae sunt. Haec, atque his similia si apud incolas pro maiori parte constare uideris, nec de aere aliquid, nec de fontibus suspiceris.

De qualitate terrarum. T. V.

IN Terris uero quaerenda foecunditas. Ne alba, & nuda sit gleba, ne macer sabulo sine admistione terreni, ne creta sola, ne arenae squallētes, ne ieiuna glarea, ne aurosi pulueris lapidosa macies, ne salsa, uel amara, ne uliginosa terra, ne tofus arenosus, atque ieiunus, ne uallis nimis opaca, & solida. Sed gleba putris, & ferè nigra, & ad tegendam se graminis sui crate sufficiens, aut misti coloris, quae et si rara sit, tamen pinguis soli adiunctione glutinetur. Quae protulerit nec scabra sint, nec retorrida, nec succi naturalis egentia ferat. Quod frumentis dandis utile signum est, ebulum, iuncum, calamum gramen, trifolium non macrum, rubos pingues, pruna syluestria. Color nanque non magnopere quaerendus est, sed pinguedo, atque dulcedo. Pinguem sic agnoscis. Glebam paruulam dulci aqua conspergis, & subigis, si glutinosa est, & adhaeret, constat illi inesse pinguedinem. Item scrobe effossa, & repleta, si superauerit terra, pinguis est, si defuerit, exilis, si conuenerit aequata, mediocris. Dulcedo autem cognoscitur, si ex ea parte agri, quae magis displicet, glebam fictili uase dulci aqua madefactam, iudicio saporis explores. Vineis quoq; utilem per haec signa cognosces. Si coloris, & corporis rari aliquatenus, atq; resoluti est. Si uirgulta, quae protulit, leuia, nitida, procera, foecunda sunt, ut pyros syluestres, prunos, rubos, caeteraq; huiusmodi, neque intorta, neque sterilia, neque macra exilitate languentia. Situs uero terrarum neque planus, ut stagnet, neque praeruptus, ut defluat, neque obrutus, ut in imum deiecta ualle subsidat, neque arduus, ut tempestates immodice sentiat, & calores. Sed ex his omnibus utilis semper est aequata mediocritas, et uel campus apertior, & humorem pluuiū cliuo fallente.

uo fallente subducens, uel collis molliter per latera inclinata deductus, uel uallis cum quadam moderatione, & aeris laxitate submissa, uel mons alterius culminis defensus obiectu, et à molestioribus uentis aliquo liber auxilio, uel sublimis asper, sed nemorosus, & herbidus. Sed cũ sint genera terrarũ plurima, ut pinguis, aut macra, spissa, uel rara, sicca, uel humida, & ex his pleraq; uitiosa, tamen propter seminũ differentiam sæpe necessariam maxime, sicut supra dixi, eligendus est pinguis, ac resolutus ager, qui minimum laborem poscit, & fructum maximum reddit. Secundi meriti est spissus, qui labore quidem maximo, tamen ad uota respondet. Illud uero deterrimum genus est, quod erit siccum simul, & spissum, & macrum, uel frigidum, qui ager pestiferi more fugiendus est.

De industria, & necessarijs ad rura sententijs. T. VI.

SED ubi hæc, quæ naturalia sunt, neq; humana ope curari possunt diligentius æstimaueris, exequi te conuenit partem, quæ restat industriæ. Cuius hæc erit cura uel maxima, ut has, quas subieci, ex omni opere rustico in primis debeas tenere sententias. Præsentia domini prouectus est agri. Color terræ non magnopere desyderetur, qa bonitatis incertus est author. Genera omnium surculorum, uel frugũ præclara, sed terris tuis experta committe. In nouo enim genere seminum, ante experimentum, non est spes tota ponenda. Locis humidis semina citius, q̃ siccis degenerant, quare subinde succurrat electio. Ferrarij, lignarij, doliorum, cuparumq; factores necessario habendi sunt, ne à labore solenni rusticos causa desyderandæ urbis auertat. Locis frigidis à meridie uineta ponantur, calidis à septentrione, temperatis ab oriente, uel (si necesse sit) occidente. Operarum ratio unum modum tenere non potest in tanta diuersitate terrarum, & ideo soli, et prouinciæ consuetudo facile ostendit, qui numerus unanquanq; rẽ faciat, siue in surculis, siue in omni genere satorum. Quæ florent constat nõ esse tangenda. Bene eligi serenda non possunt, nisi hoc officium prius eligens assumat. In rebus agrestibus maxime officia iuuenũ congruũt, imperia seniorum. In uitibus putandis tria consyderanda sunt, fructuum spes, successura materies, locus qui seruet, ac reuocet. Vitem si maturius putes, plura sarmenta, si serius, fructus plurimos consequeris. De locis deterrimis sicut arbores, ita uites conuenit ad meliora trãsferre. Post bonam uindemiam strictius, post exiguam latius puta. In omni opere inserendi, putandi, ac recidendi, duris, & acutis utere ferramentis. In uite, uel arbore quæ facienda sunt, perage ante apertio-

nem floris, & gemmæ. In uineis aratro prætermissa, fossor emendet. Locis calidis, siccis, apricis pampinandum non est, cum magis uitis optet operiri. Et ubi uineas uulturnus exurit, aut flatus aliquis regionis inimicus, uitem tegamus stramnibus uel aliunde quæsitis. Ramus lætus, uiridis, & sterilis in media olea abscidendus est, uelut totius arboris inimicus. Sterilitas, & pestilentia æquo modo fugiendæ sunt. In pastinato solo inter nouellas uites, omnino nihil est conserendum. Græci iubent exceptis caulibus, tertio anno quæ libebit iniungere. Omnia legumina græcis authoribus, seri iubentur in sicca terra, faba tantummodo in humida debet spargi. Domino, uel colono confinia possidenti, qui fundum, uel agrum suum locat, damnis suis, ac litibus studet. In agro periclitantur interiora, nisi colantur extrema. Omne triticum in solo ulignoso post tertiam sationem in genus siliginis commutatur. Tria mala æque nocent, sterilitas, morbus, uicinus. Qui terram sterilem uineis occupat, & laboribus suis, et sumptibus est inimicus. Campi largius uinum, colles nobilius ferunt. Aquilo uites sibi obiectas fœcundat, auster nobilitat. Ita in arbitrio nostro est, utrũ plus habeamus, an melius. Necessitas ferijs caret. Quamuis temperatis agris serendum sit, tamen si siccitas longa est, semina locata tutius in agris, q̃ in horreis seruabuntur. Viæ malitia æque & uoluptati, & utilitati aduersa est. Qui agrum colit, grauem tributis creditorem patitur, cui sine spe absolutionis astrictus est. Qui arando crudum solum inter sulcos relinquit, suis fructibus derogat, terræ ubertatem infamat. Fœcundior est culta exiguitas, q̃ magnitudo neglecta. Nigras uites omnino repudies, nisi in prouincijs, in qbus eius generis, quo acinatiaum fieri consueuit. Longius amminiculũ uitis incrementa producit. Teneram, & uiridem uitem ferri acie ne recidas. Omnis incisura sarmenti auertatur à gemma, ne eam stilla, quæ fluere consueuit, extinguat. Pro macie, uel soliditate uitiũ nutrienda sarmenta putator iniungat. Terra profunda (quod græci asserunt) oleæ grandes arbores efficit, fructus minores, & aquatos, ac seros, magisq; amurcæ proximos. Aer oleas tepidus iuuat, & uentus mediocris sine ui, & horrore perflabilis. Vitis, quæ ad iugum colitur, per ætatem ad hoc perducenda est, ut locis molestioribus quatuor pedibus à terra, placidioribus uero septem summitas eius insurgat. Hortus, qui cœlo clementi subiacet, & fontano humore percurritur, propè est, ut liber sit, et nullam serendi disciplinã requirat. Subligatio acerbis uuis facienda est, quando excutiendi, aut rumpendi acini nulla formido est. Ligatura in uitibus locum debet mutare, ne unum semper assiduitas conterat uinculorum.

uinculorum. Fossorem si apertus uitis oculus uiderit, cæcabitur spes magna uindemiæ, & ideo, dum est clausus, fodiatur. Terræ altitudinem cũ fœcunditate, si ad frumenta, duobus pedibus explora, quatuor uero, si ad arbusta, uel uites. Vitis nouella, ut facile incrementum culta consequitur, ita interitum celerem, si negligatur, incurrit. Modũ tene æstimatis facultatibus tuis in assumptiõe culturæ, ne superatis uiribus excedẽte mensura turpiter deseras, quod arroganter assumis. Semina plusquam annicula esse non debent, ne uetustate corrupta non prodeant. Frumentum collis qdem grano robustius, sed mensuræ minus refundet. Omnia, quæ seruntur, crescente luna, & diebus tepidis sunt serenda, nam tepor euocat, frigus includit. Si tibi ager est syluis inutilibus tectus, ita eum diuide, ut loca pinguia puras reddas nouales, loca sterilia syluis tecta esse patiaris, qa illa naturali ubertate respondent, hæc beneficio lætantur incendij. Sed sic urenda distingues, ut ad incensum agrum post quinquẽniũ reuertaris, ita efficies, ut æqualiter uel sterilis gleba cum fœcunda contendat. Græci iubent oliuã, cum plantatur, & legitur, à mundis pueris, atq; uirginibus operã dũ, credo recordati arbori huic esse præsulẽ castitatem. Nomina frumentorum superfluum est præcipere, quæ aut loco subinde, aut ætate mutantur. Hoc satis est, ut eligamus præcipua in ea regione, quam colimus, uel exploremus aduecta. Lupinus, & uicia pabularis, si uirides succidantur, & statim supra sectas eorum radices aretur, stercoris similitudine agros fœcundant, quæ si exaruerint ante quàm proscindas, in his terræ succus aufertur. Ager aquosus plus stercoris quærit, siccus minus. Calidis, maritimis, siccis, apricis, campestribus locis omne opus uinearum maturius inchoetur, frigidis, mediterraneis, humidis, opacis, montanis locis tardius, quod non solum de mensibus, aut diebus dixerim, sed etiã de horis operandi. Omne opus rusticum, cũ fieri præcipitur, neq; cito est, si ante quindecim dies, neq; tarde, si post quindecim fiat. Frumenta omnia maxime lætantur patenti campo, et soluto, & ad solem recliui. Spissa, & cretosa, & humida terra bene far, & triticum nutrit. ordeum agro soluto delectatur, & sicco. nam in lutoso sparsum moritur. Trimestris satio locis frigidis, et niuosis cõuenit, ubi qualitas æstatis humecta est, cæteris raro respondet euentu. Semen trimestre locis tepidis melius respõdebit, si seratur autumno. Si necessitas coget in salsa terra aliquid operari, extremo autumno plantanda est, uel conserenda, ut malitia eius hybernis imbribus eluatur. Aliquid etiam terræ dulcis, uel arenæ fluuialis subijciendũ est, si illi uirgulta committimus. Seminariũ mediocri terra instituere de-

bemus, ut ad meliorem quae sata fuerint transferantur. Lapides, qui insuper sunt, hyeme rigent, aestate feruescunt, idcirco satis, arbustis, & uitibus nocent. Terra, quae circa arbores mouetur, ita est uicibus permutanda, ut ei, quae in summo fuerat, ima succedat. In laetandis arboribus crates faciemus, terram prius trunco admouentes, & mox laetamen, ut sic opus naturae beneficio alternante cumuletur. Agri praesulem non ex dilectis, & tenere educatis seruulis ponas, quia fiducia praeteriti amoris impunitatem culpae praesentis expectat.

De agri electione, uel situ. T. VII.

IN eligendo agro, uel emendo consyderare debebis, ne bonum naturalis foecunditatis colentium deprauauerit inertia, & in degeneres surculos uber soli feracis expenderit, quod quamuis emendari possit insitione meliorum, tamen harum rerũ sine culpa melior usus est, quàm cum spe corrigendi serus euentus. In seminibus ergo frumentorum praesens emendatio poterit esse. In uineis maxime consyderandum, atq; uitandum est, quod pleriq; fecerunt studendo famae tantum, & latitudini pastinorum semina uitium statuentes, uel sterilia, uel saporis indigni. quod grandi tibi labore constabit, ut corrigas, si agrũ compares uitijs talibus occupatum. Positio ipsius agri, qui eligendus est, ea sit. in frigidis prouincijs orienti, aut meridiano lateri ager esse debet oppositus, ne alicuius magni montis obiectu, his duabus partibus exclusis algore rigescat, aut per partem septentrionis remoto, aut per occidentis in uesperam sole dilato. In calidis uero prouincijs, pars potius septentrionis optanda est, quae & utilitati, & uoluptati, & saluti aequa bonitate respondeat. Si uicinus est fluuius, ubi statuimus fabricae sedem parare, eius debemus explorare naturã, quia plerunq; quod exhalat inimicum est, à quo (si talis sit) cõueniet refugere conditorem. Palus tamen omni modo uitanda est, praecipue quae ab austro est, uel occidente, & siccari consueuit aestate propter pestilentiã, uel animalia inimica, quae generat.

De aedificio. T. VIII.

AEDIFICIVM pro agri merito, et pro fortuna domini oportet institui. Quod plerunq; immodice sumptum difficilius est sustinere, q̃ condere. Ita igitur aestimanda est eius magnitudo, ut si aliquis casus incurrerit, ex agro, in quo est, unius anni, aut ut multum biennij pensione reparetur. Ipsius autem praetorij situs sit loco aliquatenus erectiore, & sicciore, q̃ caetera, & propter iniuriam fundamentorũ, et ut

læto fruatur aſpectu. Fundamenta autẽ hoc modo ponenda ſunt, ut latiora ſint ex utraq; parte ſemipedis ſpatio, quàm parietis inſu pſtru endi corpus icreſcet. Si lapis, uel tofus occurrat, facilis cauſa eſt collocã di, in quo ſculpi tantũ fundamenti forma debebit unius pedis altitudi ne, uel duorum. Et ſi ſolida, uel conſtricta inuenietur argilla quinta, uel ſexta pars altitudinis eius, quæ ſupra terram futura eſt, fundamentis deputetur. quod ſi terra laxior fuerit, modo maioris altitudinis obruantur, donec munda ſine ruderum ſuſpicione occurrat argilla. Quæ ſi omnino deſit, quartam merſiſſe ſufficiet. Studendum præterea ut hortis, & pomarijs cingi poſſit, aut pratis. Sed totus fabricæ tractus unius lateris longitudine, in quo frons erit, meridianam partem reſpiciat in primo angulo excipiens ortum ſolis hyberni, & paululum ab occidente auertatur hyemali. Ita proueniet, ut per hyemem ſole illuſtretur, & calores eius æſtate non ſentiat.

De hybernis, & æſtiuis manſionibus, & pauimentis. T. IX.

FORMA tamen debet eſſe eiuſmodi, ut ad habitationem breuiter collectas & æſtati, & hyemi præbeat manſiones. Quæ hyemi parãtur ita ſint conſtitutæ, ut poſſit eas hyberni ſolis totus propemodum curſus hilarare. In his pauimenta opportuna eſſe debebunt. Primum in fabricis planis earum obſeruandum eſt, ut æqualis, & ſolida contignatio fiat, ne gradus ambulantium tremorem fabricæ titubantis excutiat. Deinde ut axes quernæ cum æſculeis non miſceantur. Nam quercus humore concepto, cum ſe cœperit ſiccare, torquebitur, et rimas in pauimento faciet, æſculus autem ſine uitio durat. Sed ſi quercu ſupetente æſculus deſit, ſubtiliter quercus ſiccetur, & tranſuerſus, atque directus duplex ponatur ordo tabularum clauis frequentibus fixus. De cerro, aut fago, aut farno diutiſſime tabulata durabunt, ſi ſtratis ſuper paleis, uel filicæ humor calcis nuſquam ad tabulati corpus accedat. Tunc ſuper ſtatuminabis rudus. i. ſaxi contuſi duas partes, & cũ una calcis temperatæ conſtitues. Hoc cum ad ſex digitorum craſſitudinem feceris, & regula exploraueris æquale, ſi loca hyemalia ſunt, tale pauimentum debebis imponere, in quo uel nudis pedibus ſtantes miniſtri hyeme non rigeſcant. Inducto itaq; rudere, uel teſtaceo pauimento, congeſtos, & calcatos ſpiſſe carbones cum ſabulone, & fauilla, et calce permiſces, & huius impenſæ craſſitudinem ſex uncijs iubebis imponi. quod exæquatum nigra pauimenta formabit, & ſi qua funden tur ex poculis, uelociter rapta deſugent. Sed ſi æſtiuæ manſiones ſunt, orientem ſolſtitialem, & partem ſeptentrionis aſpiciant, & uel teſta=

ceum (sicut supra diximus) accipiant pauimentum, uel marmora, uel tesseras, uel scutulas, quibus aequale reddatur angulis, lateribus'q; coniunctis. Si haec deerunt, supra marmor tusum cernatur, aut arena cum calce inducta leuigetur.

De calce, & arena. T.X.

PRAETEREA scire est necessarium construenti, quae calcis, & arenae natura sit utilis. Arenae ergo fossiciae genera sunt tria. Nigra, cana, rufa. Omnium praecipue rufa melior, meriti sequentis est cana. Tertium locum nigra possidet. Ex ijs, quae compressa manu edit stridores, erit utilis fabricanti. Item si panno, uel linteo candidae uestis inspersa, et excussa nihil maculae reliquerit, aut sordis, egregia est. Sed si fossilis arena non fuerit, de fluminibus, aut glarea, aut litore colligetur. Marina arena tardius siccatur, & ideo non continue, sed intermissis temporibus construenda est, ne opus onerata corrumpat, camerarum quoque tectoria salso humore dissoluit. Nam fossiles arenae cementicijs parietibus, & cameris celeri siccitate utiles sunt, meliores'q; si statim, cum effossae sunt, calci misceantur. nam diutino sole, aut pruina, aut imbre uanescunt. Fluuiales tectorijs magis poterunt conuenire. Sed si uti necesse sit maris arena, erit commodum prius eam lacuna humoris dulcis immergi, ut uitium salis aquis suauibus elota deponat. Calcem quoque ex albo saxo duro, uel tiburtino, aut columbino fluuiali coquemus, aut rubro, aut spongia, aut marmore. Postremo quae erit ex spisso, & duro Saxo structuris conuenit, ex fistuloso uero, aut molliori lapide tectorijs adhibetur utilius. In duabus arenae partibus calcis una miscenda est. In fluuiali uero arena si tertiam partem testae cretae addideris, operum soliditas mira praestabitur.

De latericijs parietibus. T.XI.

QVOD SI latericios parietes in praetorio facere uolueris, illud seruare debebis, ut perfectis parietibus in summitate, quae trabibus subiacebit, structura testacea cum coronis prominentibus fiat sexquipedali altitudine, ut si corruptae tegulae, aut imbrices fuerint, parietem non possint stillicidia penetrare per pluuiam. Deinde prouidendum est, ut siccis, & asperatis parietibus latericijs inducatur tectorium, quod humidis, ac leuibus adhaerere non poterit, & ideo tertio eos prius debebis obducere, ut tectorium sine corruptione suscipiant.

De Lumine, & altitudine. T.XII.

IN PRIMIS studendum est in agresti fabrica, ut multa luce clarescat. deinde ut partes temporibus diuisas, sicut supra dixi, congruis partibus offeramus, idest aestiuas septentrioni, hybernas meridiano, uernas, & autumnales orienti. Mensura uero haec seruanda est in triclinijs, atque cubiculis, ut quanta latitudo, & longitudo fuerit, in unum computetur, & eius medietas in altitudinem conferatur.

De cameris cannicijs. T. XIII.

CAMERAS in agrestibus aedificijs ex ea materia utilius erit formare, quae facile inuenietur in uilla. Itaque aut tabulis faciemus, aut cannis, hoc genere. Asseres ligni gallici, uel cupressi directos, & aequales constituemus in eo loco, ubi camera facienda est, ita ordinatos, ut inter se sesquipedalis mensura sit uacua. Tunc eos cathenis ligneis ex iunipero, aut oliua, aut buxo, aut cupresso factis ad contignationem suspendemus, & binas inter eos perticas dirigemus tomicibus alligatas. Postea palustrem cannam, uel hanc crassiorem, quae in usu est, contusam facta, & strictim iuncta crate subnectimus, & per omne spatium cum ipsis asseribus, & perticis alligamus. Dehinc primo impensa pumicea induemus, & trulla aequabimus, ut inter se cannarum membra constringat. Post arena, & calce coaequabimus. Tertio tusi marmoris puluerem mistum cum calce ducemus, & poliemus ad summum nitorem.

De opere albario. T.XIIII.

OPVS QVOQVE albarium saepe delectat, cui calcem debebimus adhibere, cum multo tempore fuerit macerata. ergo ut utilem probes, ascia calcem quasi lignum dolabis. Si nusquam acies eius offenderit, & si quod asciae adhaeret, fuerit molle, atque uiscosum, constat albarijs operibus conuenire.

De tectorijs. T.XV.

PARIEtum uero tectura sic fiet fortis, et nitida. Prima trullis frequẽtetur inductio. Cũ siccari coepit, iterũ iducatur, ac tertio. Post haec tria coria ex marmoreo grão coo piatur ad trullã. Quae iductio ante

tādiu subigenda est, ut rutrum, quo calx subigitur, mundum leuemus. Hæc quoq; marmoris grani inductio cum siccari cœperit, aliud coriū subtilius oportet imponi, sic & soliditatem custodiet, & nitorem.

De uitanda ualle. T.XVI.

VITANDVM est autem, quod pleriq; fecerunt aquæ causa, uillas in infimis uallibus mergere, et paucorum dierum uoluptatem præferre habitatorum saluti. Quod etiam magis metuemus, si prouincia, quam colimus, de morbis æstate suspecta est. Cui si fons desit, aut puteus, cisternas construere cōueniet, quibus omnium conduci possit aqua tectorum. Fiunt autem hoc modo.

De cisternis, & maltha frigidaria. T.XVII.

SIGNINIS parietibus magnitudo ea, cui delectaris, et sufficis, construatur longior magis quàm latior. Huius solum alto rudere solidatum relicto fusoris loco testacei pauimenti superfusione leuigetur. Hoc pauimentum omni cura cædendum est ad nitorem, & lardo pingui decocto assidue perfricādum. Quod ubi deducto humore siccatum est, ne rimis in aliqua parte findatur, etiam parietes simili corio uelētur obducti, & ita post diuturnam, & solidam siccitatem, aquæ præbeatur hospitium. Anguillas sanè, pisces'q; fluuiales mitti in his, pasci'q; conueniet, ut horum natatu aqua stans agilitatem currentis imitetur. Sed si aliquando in quocunq; loco pauimenti, uel parietis tectura succumbat, hoc genus malthæ adhibebimus, ut humor in exitum nitens possit includi. Rimas, & Lacunas cisternarum, & piscinas, uel puteos sarciemus hoc genere, & si humor per saxa manabit, picis liquidæ quantum uolueris, & tantundem sumes unguinis, quod uocamus axungiam, uel seuum. Tunc in olla utrunque miscebis, & coques do nec spumet, deinde ab igne remouebis. Cum fuerit eadem refrigerata permistio, calcem minutim super adijcies, & ad unum corpus omnia mista reuocabis. Cum'q; uelut strigmentum feceris, inseres locis corruptis, ac manantibus, & pressim summa densitate calcabis. Salutare erit aquas illuc per tubos fictiles duci, & opertis immeare cisternis. Nam cœlestis aqua ad bibendum omnibus antefertur, ut & si fluens adhiberi possit, quæ salubris non est, lauacris debeat, et hortorum uacare culturæ.

De cælla uinaria. T.XVIII.

CAELLAM uinariam septentrioni debemus habere oppositā

frigidam, uel obscuræ proximam longe à balneis, stabulis, furno, sterquilinijs, cisternis, aquis, & cæteris odoris horrendi, ita instructam necessarijs, ut non uincatur à fructu, sic autem dispositam ut basilicæ, ipsius forma calcatorium loco habeat altiore constructum. Ad quod inter duos lacus, qui ad excipienda uina hinc inde depressi sint, gradibus tribus ferè, aut quatuor ascendatur. Ex his lacubus canales structi, uel tubi fictiles circa extremos parietes currant, & subiectis lateri suo dolijs per uicinos meatus manantia uina defundant. Si copia maior est, medium spatium cupis deputabitur, quas ne ambulacra prohibeant, basellis altioribus impositas, uel supra obruta dolia possumus collocare spatio inter se largiore distantes, ut (si res exigat) curantis trãsitus possit admitti. Quod si cupis locum suum deputabimus, is locus ad calcatorij similitudinem podijs breuibus, & testaceo pauimento solidetur, ut etiam si ignorata se cupa diffuderit, lacu subdito excipiantur non peritura uina, quæ fluxerint.

De Horreis. T. XIX.

SITVS horreorum quãuis ipsam septentrionis desyderet partem, & superior, & longe ab omni humore, & lætamine, & stabulis ponendus est, frigidus, uentosus, & siccus, cui prouidendum structuræ diligentia ne rimis possit abrumpi. Solũ igitur omne bipedis sternatur, uel minoribus laterculis, quos suffuso testaceo pauimento debemus imprimere. Tunc diuisas cællas (si magnus sperabitur seminum modus) grano cuiq; tribuemus, & si terræ pauperies minora promittit, uel craticijs podijs erunt discernenda granaria, uel uimineis uasculis reditus tenues colligemus. Sed factis granarijs amurca luto mista parietes linuntur, cui aridi oleastri, uel oliuæ folia pro paleis adijciuntur. quo tectorio siccato rursus amurca respergitur. quæ ubi siccata fuerit, frumenta condentur. Hæc res gurgulionibus, & cæteris noxiis animalibus inimica est. Aliqui coriandri folia frumentis miscent ad seruandum profutura. Nihil tamen diu custodiendis frumentis cõmodius erit, quàm si ex areis in alterum locum uicinum transfusa refrigerentur aliquantis diebus, atq; ita horreis inferantur. Negat Columella uentilanda esse frumenta, quia magis miscentur animalia totis aceruis. quæ si non moueantur, in summitate intra mensuram palmi subsistent. & hoc uelut corrupto corio cætera illæsa durabunt. Asserit idem noxia animalia ultra prædictam mensuram non posse generari. Herba coniza sicca (ut græci asserunt) substrata frumentis addit ætati. Ab horreis tamen auster debet esse auersus.

De olei factorio. T.XX.

OLEARIS cælla meridianis sit obiecta partibus, et contra frigus munita. ut illi per specularia debeat lumen admitti. Ita et operas, quæ hyeme futuræ sunt, nullus algor impediet, & oleum, cum premetur, adiutum teporibus, frigore non ualebit astringi. Trapetis, et rotulis, & prælo nata est forma, quam consuetudo dictauit. Receptacula olei semper munda sint, ne nouo sapore infecta ueteri rancore corrumpantur. At siquis maiori diligentiæ studet, subiectis hinc inde cuniculis pauimenta suspendat, & ignem suggerat fornace succensa. Ita purus calor, olei cællam sine fumi nidore uaporabit, quo sæpe infectum, colore corrumpitur, & sapore.

De stabulis equorum, uel boum. T.XXI.

STABVLA equorum, uel boum meridianas quidem plagas respiciant, non tamen egeant septentrionis luminibus, quæ per hyemem clausa nihil noceant, per æstatem patefacta refrigerent. Ipsa stabula, propter ungulas animalium, ab omni humore suspensa sint. Boues nitidiores fient, si focum proxime habeant, & ignis lumen intendant. Octo pedes ad spatium standi singulis boum paribus abundant, & in porrectione. XV. Plancæ roboreæ supponantur stationibus equorum cum stramine, ut iacentibus molle sit, stantibus durum.

De corte. T.XXII.

CORS ad meridiem pateat, et obiecta sit soli, quo facilius hyeme aliquem teporem concipiat propter ea, quæ insunt animalia, quibus etiam ad æstatis temperandum calorem porticus furcis asseribus, & fronde formari debent, quæ uel scandulis, uel (si copia suppetit) tegulis, uel si facilius, & sine impensa placuerit, tegentur caricibus, aut genistis.

De auiarijs. T.XXIII.

CIRCA parietes cortis extremos auiaria facienda sunt, quia stercus auium maxime necessarium est agriculturæ, excepto anserum lætamine, quod satis omnibus inimicum est. Sed habitacula cæterarũ auium maxime necessaria sunt.

De columbarijs. T.XXIIII

COLVMBARIVM uero potest accipere sublimis una tur-

ricula, in prætorio constituta leuigatis, ac dealbatis parietibus, in quibus à quatuor partibus (sicut mos est) fenestrellæ breuissimæ fient, ut columbas solas ad introitum, exitumq́; permittant. Nidi figurentur interius. A' mustellis tutæ fient, si inter eas frutex uirgosus sine folijs asper, uel uetus spartea proijciatur, qua animalia calciantur, ut eam secretò non uidentibus alijs unus attulerit, non pereunt. Et neque locum deserunt, si per omnes fenestras aliquid de strangulati hominis loro, aut uinculo, aut fune suspendas. Inducunt alias, si cumino pascantur assidue, uel setosi hirci alarum balsami liquore tangantur. Fœtus frequentant, si ordeum torrefactum, uel fabam, uel herbum, sæpe consumant. Triginta autem columbis uolantibus diurni tres sextarij tritici sufficient, aut creturæ, ita ut herbum fœtus gratia mensibus præbeamus hybernis. Rutæ ramulos pluribus locis oportet contra animalia inimica suspendere.

De Turturibus. T.XXV.

SED *Columbarij cællæ duo subiecta cubicula fiant. Vnum breue, & propè obscurum, quo turtures claudi possint, quos nutrire facillimum est. Nam nihil expetunt, nisi ut æstate, qua sola maxime pinguescunt, triticum, uel milium mulsa maceratum semper accipiant. Semodius unus diurnus centum uiginti turturibus sufficit. Aqua sanè eis frequenter mundior debet offerri.*

De Turdis. T. XXVI.

ALIVD VERO *cubiculum turdos nutriat. qui si alieno tempore saginentur, & uoluptatem cibi, & reditum maximum præstant parcitati beneficium ministrante luxuria. Fit autem locus mundus, & lucidus, & undique leuigatus. Transuersæ in hoc perticæ figuntur, quibus possint post inclusum uolatum sedere. Rami etiam uirides sæpe mutentur. Caricæ tunsæ mistis pollinibus largissime præbeantur. Myrti etiam, si facultas est, lentisci, oleastri, ederæ, arbuti semina interdum ad excludenda fastidia, & maxime aqua munda præbeatur. Claudantur illæsi, & recenter capti mistis aliquibus ante nutritis, quorum societate ad capiendos cibos pauidam nouæ captiuitatis mœstitudinem consolentur.*

De gallinis. T.XXVII.

GALLINAS *educare nulla mulier nescit, quæ modo uideatur*

industria. Hoc de his præcepisse sufficiat, ut fumo, puluere utantur, et cinere. Sint præcipue nigræ, aut flaui coloris, sed albæ uitentur. Vinaceæ cibo sterilescunt, ordeo semicocto, & parere sæpe coguntur, & reddunt oua maiora. Duobus cyathis ordei bene pascitur una gallina, quæ sit uaga. Supponenda sunt his semper oua numero impari luna crescente à decima usq; in quintamdecimã. Pituita his nasci solet, quæ alba pellicula linguam uestit extremam. Hæc leuiter unguibus uellitur, & locus cinere tangitur, & allio trito plaga mundata conspergitur. Item allij mica trita cum oleo faucibus inseritur. Staphisagria etiam prodest, si cibis misceatur assidue. Si amarum lupinum comedãt, sub oculis illis grana ipsa procedunt, quæ nisi acu leuiter apertis pelliculis auferantur, extingunt. Oculos portulacæ succo forinsecus, & mulieris lacte curemus, uel hammoniaco sale, cui mel, & ciminum æquale miscentur. Pædiculos earum perimit staphisagria, et torrefactum ciminum pari pondere, & pariter tunsa cum uino, & amari lupini aqua, si penetret secreta pennarum.

De Pauonibus. T. XXVIII.

PAVONES nutrire facillimum est, nisi fures, aut animalia inimica formides. qui plerunq; per agros uagantes sponte se pascunt, pullosq; educunt, et altissimas uespere arbores petunt. Vna uero his cura debetur, ut incubantes per agrum fœminas, quæ hoc passim faciunt, à uulpe custodias. Ideo in insulis breuibus meliori sorte nutriuntur. Vni masculo fœminæ quinq; sufficiunt. Masculi oua, & pullos suos persequuntur uelut alienigenas prius quàm illis cristarum nascatur insigne. Ab idibus Februarijs calere incipiunt. Faba leuiter torrefacta in libidinem prouocantur, si eis quito quoq; die tepida præbeatur. Sex cyathi uni sufficiũt. Cupidinem coeundi masculus confitetur, quoties circa se amictum caudæ gemmantis incuruat, & singularum capita occulta pẽnarum locis suis exerit cum stridore procurrens. Si oua pauonum gallinis supponantur excusatæ matres ab incubatione tribus uicibus per annum foetus edunt. Primus partus quinq; ouorum, secundus quatuor, tertius trium, uel duorum esse consueuit. Sed electæ (si hoc placuerit) nutrices gallinæ sint, quæ à primo incremento lunæ nouem diebus habeant nouem oua supposita, quinq; pauonina, & cætera sui generis. Decima die oua omnia gallinacea subtrahantur, & alia item gallinacea totidem recentia supponantur quot ablata sunt, ut trigesima luna, hoc est expletis triginta diebus, possint cum pauoninis ouis aperiri. Oua autẽ pauonum, quæ gallinæ subiecta sunt, sæpe

manu

manu conuertantur, quia hoc ipsa facere uix ualebit. Vnam partem oui notabis, ut te subinde conuertisse cognoscas. Maiores tamen gallinas oportet eligere, nam minoribus pauciora suppones. Natos autem pullos, si ad unam transferre à pluribus uelis, dicit Columella uni nutria uigintiquinque sufficere. Mihi uero, ut bene educi possint, uidentur quindecim satis esse. Primis diebus far ordei conspersum uino, pullis dabitur, uel undecunq; cocta pulticula, & refrigerata. Postea adijcietur porrum concisum, uel caseus recens, sed expressus, nam serum pullis nocet. Locustæ etiam pedibus ablatis præbentur. Ita pascendi sunt usq; ad sextum mensem. Deinde ordeum poteris præbere solenniter. Trigesimoquinto tamen die postquam nati sunt, etiam in agrũ tuto eijci possunt comitante nutrice, pascendi, cuius singultu reuocantur ad uillam. Pituitas uero, & cruditates ijs remedijs submouebis, quibus gallina curatur. Maximum illis periculum est, cum incipit crista produci, nam patiuntur langores infantum similitudine, cum illis tumentes gingiuas denticuli aperire nituntur.

De Phasianis. T. XXIX.

IN phasianis nutriendis hoc seruandum est, ut nouelli ad creandos fœtus parentur, idest qui anno superiore sunt editi. Veteres enim fœcundi esse non possunt. Ineunt fœminas mense Martio, uel Aprili. Duabus unus masculus sufficit, quia cæteras aues salacitate non æquat. Semel in anno fœtus creant. Viginti ferè ouis pariendi ordo concluditur. Gallinæ his melius incubabunt, ita ut quindecim phasianina oua nutrix una cooperiat, & cætera sui generis supponantur. In supponendo de luna, & diebus, quæ sunt in alijs dicta, seruentur. Trigesimus dies maturos pullos in lumine mittet. Sed per quindecim dies discocto, ac refrigerato leuiter ordei farre pascentur, cui uini imber aspergitur. Post triticum fractum præbebis & locustas, & oua formicæ. Sanè ab aquæ prohibeantur accessu, ne eos pituita concludat. Quod si pituitam patientur phasiani, allio cum pice liquida trito rostra eorum debebis assiduus perfricare, uel uitium sicut gallinis fieri consueuit, auferre. Saginandi hæc ratio est, ut unius modij triticea farina in breuissimas offulas redacta clauso phasiano per. XXX. dies ministrata sufficiat. Vel si ordeaceam farinam præbere uolueris, unius, & semissis modij farina per prædictos dies saginam replebit. Obseruandum sanè est, ut offulæ ipsæ oleo leuigentur asperso, & ita inserantur faucibus, ne sub infima linguæ parte mergantur. Quod si euenerit, statim peribunt. Illud quoque magnopere curemus, ne

præbeantur noua alimenta, nisi digestis alijs, quia eos facillime onus cibi hærentis extinguit.

De anseribus. T. XXX.

ANSER sanè nec sine herba, nec sine aqua facile sustinetur. Locis consitis inimicus est, quia sata & morsu lædit, & stercore, pullos præstat, & plumas, quas & autumno uellamus, & uere. Vni masculo tres fœminæ sufficiant. Si desit fluuius, lacuna formetur. Si herba non suppetit, trifolium, fœnum græcum, agrestia intyba, lactuculas seremus alimento. Albi fœcundiores sunt, uarij, uel fusci minus, quia de agresti genere ad domesticum transierunt. Incubant à Calendis Martij usque ad æstiuum solstitium. Plus parient, si gallinis oua illarum supponantur. Extremum partum matribus iam uacaturis educare permittimus. pariturae ad haram perducantur. Cum semel hoc feceris, consuetudinem sponte retinebunt. Gallinis sicut pauonina etiam anseris oua supponas. Sed anserina oua ne noceantur suppositis, subijciatur urtica. Parui primis decem diebus intus pascendi sunt, postea sereno eos poterimus educere, ubi urtica non fuerit, cuius aculeos reformidant. Quatuor mensibus bene saginantur, nam melius pinguescunt in tenera ætate. Polenta dabitur in die ter. Large uacandi licentia prohibetur, loco obscuro claudentur, & calido, sic maiores etiam secundo mense pinguescunt. Nam paruuli sæpe die trigesimo moriuntur. Saginantur uero melius, si ad satietatem milium præbeamus infusum. Inter anserum cibaria legumen omne porrigi potest, excepto eruo. Cauendum est etiam, ne pulli eorum setas glutiant. Græci saginandis anseribus polentæ duas partes, & furfuris quatuor aqua calida temperant, & ingerunt pro appetentis uoluptate sumenda. tribus per diem uicibus potu adiuuant. Media quoq; nocte aquam ministrant. peractis uero. XXX. diebus si ut iecur his tenerescat optabis, tunsas caricas, & aqua maceratas in offas uolutabis exiguas, & per dies uiginti continuos ministrabis anseribus.

De piscinis. T. XXXI.

HIS ordinatis cætera exequenda sunt. Nam piscinæ duæ uel solo impressæ, uel cæso lapide circa uillam esse debebunt, quas facile est aut fonte, aut imbre suppleri, ut una ex his usui sit pecoribus, uel auibus aquaticis. Alia madefaciat uirgas, & coria, et lupinos, & si qua rusticitas consueuit infundere.

De fœnili,

De fœnili paleario, lignario. T. XXXII.

FOENI, palearum, ligni, cannarũ repositiones nil refert in qua parte fiant, dummodo siccæ sint, atq; perflabiles, & longe remoueantur a' uilla propter casum surripientis incendij.

De sterquilinio. T. XXXIII.

STERCORVM congestio locum suũ tenere debebit, qui abundet humore, & propter fœtoris horrenda à prætorij conuertatur aspectu. Humor abundans hoc præstabit stercori, ut siqua insunt spinarum semina putrefiant. Stercus asinorum primum est maxime hortis. deinde ouillum, & caprinum, & iumentorum, porcinum uero pessimum, cineres optimi. Sed columbinum feruidissimum, cæterarumq; auium satis utile est, excepto palustrium. Stercus, quod anno requieuerit, segetibus utile est, nec herbas creat. Si uetustius sit, minus proderit. Pratis uero recentia stercora proficient ad uber herbarum. Et maris purgamenta, si aquis dulcibus eluantur, mista reliquis uicem stercoris exhibebunt. Et limus, quem saturiens aqua, uel fluuij incrementa respuerint.

De locis horti, et pomarij, et sepibus, et serendi tẽpore. T. XXXIIII.

HORTI, & pomaria domui proxima esse debebunt. Hortus sit sterquilinio maxime subiectus, cuius succo sponte fœcundet. Ab area longe situs sit, nam puluerem palearum patitur inimicum. Felix positio est, cui leniter inclinata planicies cursus aquæ fluentis per spatia discreta deriuat. Si fons desit, aut imprimendus est puteus, aut si nequeas hoc, piscina superius construenda est, ut illinc aquas pluuia conferente hortus per æstiuos rigetur ardores. Si hac omni facultate carueris, semper altius tribus, uel quatuor pedibus ad pastini similitudinem fodies hortulum, qui sic cultus negligat siccitates. Sed huic quamuis contra necessitatem mista stercore quælibet terra conueniat, tamen hæc genera sunt in electione uitanda, creta, quam argillam dicimus, atque rubrica. Illud quoq; custodies in hortis, quos humoris natura non adiuuat, ut diuidas per partes, & hyeme ad meridiem, æstate ad septentrionem spatia colenda conuertas. Debent etiam horti esse clausi, sed munitionis multa sunt genera. Alij luto inter formas clauso, parietes figuratos ex lateribus imitantur. Quibus copia suppetit, macerias luto, & lapide excitant. Pleriq; sine luto cõgesta in ordinẽ saxa cõponunt. Nonnulli fossis spatia colenda præcingunt, qđ uitandũ est,

quia horto subducit humores, nisi forte locus palustris colatur. Alij spinarum plantas, & semina in munitione disponunt. Sed melius erit rubi semina, & spinæ, quæ rubus caninus uocatur, matura colligere, et cum farina erui ex aqua macerata miscere. funes dehinc sparteos ueteres hoc genere mistionis sic inducere, ut intra funes semina recepta seruentur usque ad uerni temporis initia. Tunc ubi sepes futura est, duos sulcos tribus à se pedibus separatos sesquipedis altitudine faciemus, & per utrosque, funes cum seminibus obruemus leui terra. Ita trigesima die procedunt sentes, quos teneros amminiculis opus est adiuuare, quibus inter se sentes per spatia uacua relicta iungentur. Partes sanè horti sic diuidendæ sunt, ut eæ, in quibus autumno seminabitur, uerno tempore pastinentur. quas seminibus uere complebimus, autumni tempore debebimus effodere. Ita utraque pastinatio decoquetur beneficio algoris, aut solis. Areæ faciendæ sunt angustiores, & lõgæ, idest duodecim pedum longitudine, & sex latitudine, ut sint propter spatia utrinque purganda diuisæ. Margines uero earum locis humidis, uel irriguis duobus pedibus erigantur, siccis uno extulisse sufficiet. Inter areas (si humor consueuit effluere) spatia altiora ipsis areis esse debebunt, ut facilius ingrediatur aream de superiore parte humor admissus, & ubi sitientem saturauerit, in alias possit exclusus auerti. Serendi tempora licet per menses certa signemus, tamen secundum loca, & cœli naturam unusquisque custodiat. Frigidis locis autumnalis satio celerior fiat, uerna uero tardior. Calidis autem regionibus, & autumnalis serior fieri potest, & uerna maturior. Quæcunque serenda sunt, cum luna crescit, seminentur, quæ secanda sunt, uel legenda, cum minuitur.

De remedijs horti, uel agri. T. XXXV.

CONTRA nebulas, & rubiginem paleas, & purgamenta pluribus locis per hortum disposita simul omnia, cum nebulas uideris instare, combures. Contra grandinem multa dicuntur. Panno roseo mola cooperitur. Item cruentæ secures contra cœlum minaciter leuantur. Item omne horti spatium alba uite præcingitur. Vel noctua pennis patentibus extensa suffigitur. Vel ferramenta, quibus operandum est, sepo unguntur ursino. Aliqui ursi adipem cum oleo tusum reseruant, & falces hoc, cum putaturi sunt, ungunt. Sed hoc in occulto debet esse remedium, ut nullus putator intelligat. Cuius uis tanta esse perhibetur, ut neq; gelu, neque nebula, neque alio malo possit noceri. Interest etiam ut res profanata non ualeat. Contra culices, & limaces uel

ces uel amurcam recentem, uel ex cameris fuliginem spargimus. Contra formicas, si in horto habent foramen, cor noctuæ admoueamus, si foris ue. unt, omne horti spatium cinere, aut cretæ candore signemus. Contra erucas semina, quæ spargenda sunt, semperuiuæ succo madefiant, uel erucarum sanguine. Cicer intra olera propter multa portenta serendum est. Aliqui cinerem de fico super erucas spargunt. Item squillam uel in horto serunt, uel certe suspendunt. Aliqui mulierem mestruantem nusquam cinctam, solutis capillis, nudis pedibus, contra erucas, & cætera hortum faciunt circumire. Aliqui fluuiales cancros pluribus locis intra hortum clauis figunt. Contra animalia, quæ uitibus nocent, cantarides, quas in rosis inuenire consueuimus, oleo mersas resolui patieris in tabem, & cum putandæ sunt uites, hoc oleo falces putatorias perunges. Extinguntur cimices amurca, & felle bubulo lectis, aut locis perunctis, uel folijs ederæ tritis ex oleo, uel incensis sanguisugis. Vt olera animalia infesta non generent, in corio testudinis omnia semina, quæ sparsurus es, sicca. uel mentam locis pluribus maxime inter caules sere. hoc præstare fertur eruum aliquantulum satum, præcipue ubi radices, & rapa nascuntur. Vel acre acetum succo iusquiami mistum, fertur olerum pulices necare, si spargas. Campas fertur euincere, qui fusticulos allij sine capitibus per horti omne spatium comburens nidorem locis pluribus excitarit. Si contra easdem uitibus uoluerimus consulere, allio trito falces putatoriæ ferũtur ungendæ. Nasci quoq; prohibentur, si circa arborum, uel uitium crura bitumen, & sulfur incendas. Vel si ablatas de horto uicino campas ex coquas aqua, & per horti tui spatia uniuersa diffundas. Ne cantarides uitibus noceant, in cote, qua falces acuuntur, ipsæ sunt conterendæ. Democritus asserit, neque arboribus, neq; satis quibuslibet noceri posse à quibuscunque bestijs, si fluuiales cancros plurimos, uel marinos, quos græci καγύρυς nominant, non minus quàm decem fictili uasculo in aqua missos tegas, & sub dio statuas, ut decem diebus sole uaporentur. Postea quæcunque illæsa uolueris esse, ea aqua perfundas, & octonis diebus peractis hoc repetas, donec solide, quæ optaueris adolescant. Formicas abiges, si origano, & sulfure tritis foramen asperges. Hoc & apibus nocet. Item coclearum uacuas testas si usseris, & eo cinere foramen inculces. Culices galbano infuso fugantur, aut sulfure. Pulices amurca per pauimentum frequenter aspersa, uel cimino agresti cum aqua trito, uel si cucumeris agrestis semen aqua resolutum sæpe infundes, uel aquam lupinorum psilotri austeritatibus iunctam. Mures si amurcam spissam patinæ infuderis, & in do-

mo nocte posueris, adhærebunt. Item necabuntur, si helleboro nigro caseum, uel panem, uel adipes, uel polentam permisceas, & offeras. Et agrestis cucumeris, & coloquintidis suffusio sic nocebit. Aduersus mures agrestes Apuleius asserit semina bubulo felle maceranda ante, quàm spargas. Nonnulli rhododaphnis folijs aditus eorum claudunt, qui rosis his, dum in exitu nituntur, intereunt. Talpas græci hoc genere persequuntur. Nucem perforari iubent, uel aliquod pomi genus soliditatis eiusdem. Ibi paleas, & ceram cum sulfure sufficienter includi. Tunc omnes paruulos aditus, & reliqua spiramenta talparum diligenter obstrui, unum foramen, quod amplum sit reseruari, in cuius aditu nucem intus incensam sic poni, ut ab una parte flatus possit accipere, quos ab alia parte diffundat. Sic impletis fumo cuniculis talpas uel fugere protinus, uel necari. Mures rusticos, si querneo cinere aditus eorum satures, attactu frequenti scabies occupabit, ac perimet. Serpentes propè omni austeritate fugantur, & nocentes spiritus innocentia fumi graue olentis exagitat. Vramus galbanum, uel cerui cornua, radices lilij, capræ ungulas. Hoc genere monstra noxia prohibentur. Opinio græcorum est, si nubes locustarum repente surrexerint, latentibus intra tecta cunctis hominibus eam posse transire. quod si inobseruantes homines sub aere deprehendant, nulli fructuum noceri, si continuo omnes ad tecta confugiant. Pelli etiã dicuntur amari lupini, uel agrestis cucumeris aqua decocta, si muriæ mista fundatur. Existimant aliqui locustas, uel scorpios fugari posse, si aliqui ex eis urantur in medio. Campas nonnulli ficulneo cinere persequuntur. si permanserint, urina bubula, & amurca æqualiter mista conferueant, & ubi refrixerint, olera omnia hoc imbre consperge.

πρασοκουρίδας græci uocant animalia, quæ solent hortis nocere. ergo uentriculũ ueruecis statim occisi plenum sordibus suis spatio, quo abũdant, leuiter debebis operire. Post biduum reperies ibi animalia ipsa cõgesta. Hoc cum bis, uel tertio feceris, genus omne, quod nocebit, extingues. Grandini creditur obuiare, siqs crocodili pellẽ, uel hyænæ, uel marini uituli per spatia possessionis circumferat, & in uillæ, aut cortis suspendat ingressu, cum malum uiderit imminere. Item si palustrem testudinem dextra manu supinam ferens uineas perambulet, & reuersus eodem modo sic illam ponat in terra, et glebas dorsi eius obijciat curuaturæ, ne possit inuerti, sed supina permaneat. Hoc facto fertur spatium sic defensum nubes inimica transcurrere. Nonnulli, ubi instare malũ uiderint, oblato speculo imaginem nubis accipiunt, & hoc remedio nubẽ (seu ut sibi obiecta dispiciat, seu tanq̃

geminatæ

geminata alteri cedat) auertunt. Item uituli marini pellis in medio uinearum loco uni superiecta uiticulæ creditur contra imminens malum totius uineæ membra uestisse. Omnia semina horti, uel agri feruntur ab omnibus malis, ac monstris tuta seruari, si agrestis cucumeris tritis radicibus ante macerentur. Item equæ caluaria, sed non uirginis intra hortum ponenda est, uel etiam asinæ. Creduntur enim sua præsentia fœcundare, quæ spectant.

De area. T. XXXVI.

AREA longe à uilla esse non debet, & propter exportandi facilitatem, & ut fraus minor timeatur domini, uel procuratoris uicinitate suspecta. Sit autem uel strata silice, uel saxo montis excisa, uel sub ipso trituræ tempore ungulis pecorũ, & aquæ ammistione solidata, clausa deinde, & robustis munita cancellis propter armenta, quæ, cum teritur, inducimus. Sit circa hanc locus alter planus, & purus, in quẽ frumenta transfusa refrigerentur, & horreis inferantur, quæ res in eorum durabilitate proficiet. Fiat deinde undecunque proximum tectum, maxime in humidis regionibus, sub quo propter imbres subitos frumenta (si necessitas coegerit) raptim, uel munda, uel semitrita ponantur. Sit autem area loco sublimi, & undecunque perflabili, longe tamen ab hortis, uineis, atq; pometis. Nam sicut radicibus uirgultorum prosunt lætamen, & paleæ, ita insidentes frondibus eas perforant, atque arere compellunt.

De apium castris. T. XXXVII.

APIBVS stationem non longe à domini ædibus in horti parte secreta, & aprica, & à uentis remota, & calidiore locare debemus, quæ in quadratam constituta mensuram fures, & accessus hominum, pecudumq; submoueat. Sit abundans floribus, quos in herbis, uel in fruticibus, uel in arboribus procuret industria. Herbas nutriat, origanum, thymum, serpyllum, satureiam, melissphyllũ, uiolas agrestes, asfodillum, citraginem, amaracum, hyacinthũ, qui iris, uel gladiolus dicitur similitudine foliorũ, narcissum, crocum, cæterasq; herbas suauissimi odoris, & floris. In fruticibus uero sint rosæ, lilia, fabæ, rosmarinus, ederæ. In arboribus Ziziphus, amygdalus, persicus, pyrus, pomiferæq; arbores, qbus nulla amaritudo respõdet flore, uel succo. Syluestria uero glãdifera robora terebinthus, lẽtiscus, cædrus, tilia, ilex minor, & acinus, sed taxi remoueantur inimicæ. Primi saporis mella thymi succus effundit. Secũdi meriti, timbra, serpyllũ, uel origanum.

Tertij meriti, rosmarinus, & satureia. Cætera, ut arbutus, & olera saporem rustici mellis efficiũt. Sint autem arbores a septentrionali parte dispositæ. Frutices, atq; uirgulta ordines suos sub macerijs exequuntur. Herbas deinde in plano post frutices conseremus. Fons, uel riuus huc conueniat otiosus, qui humiles transeundo formet lacunas, quas operiant rara, & transuersa uirgulta, sedes tutas apibus præbitura, cum sitient. Sed ab his apium castris longe sint omnia odoris horrendi, balneæ, stabula, coquinæ fusoria. Fugabimus præterea animalia, quæ sunt apibus inimica, lacertos, blattas, & his similia. Aues etiam pannis, & crepitaculis terreamus. Purus custos frequens, & castus accedat, habens noua aluearia præparata, quibus excipiatur examinum rudis iuuentus. Vitetur odor cœni, & cancer adustus, & locus, qui ad humanam uocem falsa imitatione respondet. Absint & herbæ titimallus, helleborum, tapsia, absynthium, cucumis agrestis, et omnis amaritudo conficiendæ aduersa dulcedini.

De uasculis apium formandis. T. XXXVIII.

ALVEARIA meliora sunt, quæ cortex formabit raptus ex subere, quia non transmittunt uim frigoris, aut caloris. Possunt tamẽ & ex ferulis fieri. si hæ desint, salignis uiminibus fabricentur, uel ligno cauatæ arboris, aut tabulis more cuparum. Fictilia deterrima sunt, quæ & hyeme gelantur, & æstate feruescunt. Sed inter ea loca, quæ muniri debere præcepimus, podia ternis alta pedibus fabricentur inducta testaceo, & albario opere leuigata propter lacertarum, cæterorumq; animalium noxam, quibus est moris irrepere, & supra hæc podia aluearia collocentur, ita ut nõ possint imbre penetrari, spatiolis inter se patentibus segregata. Angustus tamen aditus admittat examina propter frigoris, & caloris iniuriam. Sane uentis frigidioribus altus paries resistat, qui locum possit defensis sedibus apricare. Aditus omnes soli opponantur hyberno, qui in uno corpore duo, uel tres esse debebunt ea magnitudine, quæ apis formam non possit excedere. Sic enim noxijs animalibus ingressu resistetur angusto. uel si apes obsidere uoluerint exeuntes, alio ubi non fuerint, utentur egressu.

De apibus emendis. T. XXXIX.

APES si emendæ sunt, prouideamus ut plena aluearia comparentur, quã rẽ uel inspectio, uel murmuris magnitudo, uel frequentia monstrat cõmeantis, ac remeantis examinis, & ex uicina potius q̃ ex

lõginqua

lõginqua regione, ne aeris nouitate tententur. Si uero longius aduehendæ sunt, collo nocte portentur, nec collocare, nec aperire aluearia nisi uespere instante debemus. Speculemur deinde per triduum, ne omne ianuas suas egrediatur examen. Hoc enim signo fugam meditantur assumere. Contra hæc & cætera suo unumquodq; mense reuidebimus. Tamen creduntur non fugere, si stercus primogeniti uituli adlinamus oribus uasculorum.

De balneis. T.XL.

NON alienum est, si aquæ copia potiatur, patrẽfamilias de structura balnei cogitare. Quæ res & uoluptati plurimum confert, & saluti. Itaq; balneum constituemus in ea parte, qua calor futurus est loco ab humore suspenso, ne id uligo fornacibus uicina refrigeret. Lumina ei dabimus à parte meridiana, & occidentis hyberni, ut tota die solis iuuetur, & illustretur aspectu. Suspensuras uero cællarum sic facies. Aream primo bipedis sternis, inclinata sit tamen stratura ad fornacem, ut si pilam miseris, intro stare non possit, sed ad fornacem recurrat. Sic eueniet, ut flamma altum petendo, cællas faciat plus calere. Supra hanc straturam pilæ laterculis argilla subacta, & capillo constructæ fiant distantes à se spatio pedis unius & semissis, altæ pedibus binis semis. Super has pilas bipedæ constituantur binæ in altum, atque his superfundantur testacea pauimenta, & tunc, si copia est, marmora collocentur. Miliarium uero plumbeum, cui ærea patina subest, inter soliorum spatia forinsecus statuemus fornace subiecta, ad quod miliarium fistula frigidaria dirigatur. & ab hoc ad soliũ similis magnitudinis fistula procedat, quæ tantum calidæ ducat interius, quantum fistula illi frigidi liquoris intulerit. Cællæ autem sic disponantur, ut quadræ non sint, sed uerbi gratia, si XV pedibus longæ fuerint X. latæ sint, fortius enim uapor inter angusta luctabitur. Soliorum forma pro uniuscuiusq; uolũtate fundetur. Piscinales cællæ in æstiuis balneis à septentrione lumen accipiant, in hyemalibus à meridie. Si fieri potest, ita constituantur balneæ, ut omnis earum per hortos decurrat eluuies. Cameræ ĩ balneis si signinæ fiãt, fortiores sunt. Quæ uero de tabulis fiunt, uirgis ferreis transuersis, & ferreis arcubus sustinentur. Sed si tabulas nolis imponere, super arcus, ac uirgas, bipedas constitues ferreis anchoris colligatas capillo inter se, atque argilla subacta cohærentes, & ita impensam testaceam subter inducas. deinde albarij operis nitore decorabis. Possumus etiam, si compendio studemus, hyberna ædificia balneis imponere, hinc & habitationi

teporem submittimus, & fundamenta lucramur.

De malthis calidaria, & frigidaria. T.XLI.

SCIRE conuenit, quoniam de balneis loquimur, quæ sunt malthæ calidariæ, uel frigidariæ, ut siquando in solijs scissa sunt opera, possit repente succurri. Calidariæ compositio talis est. Picem durã, ceram albam ponderibus æquis, stupam picis liquidæ totius ponderis dimidiam partem, testam minutam, florem calcis omnia simul mista in pila contundes, & iuncturis curabis inserere. Aliter. Ammoniacum remissum, ficum, stupam, picem liquidam tundis pilo, & iuncturas oblinis. Aliter. Ammoniacum, & sulfur utrunque resolutum line, uel infunde iuncturis. Item picem duram, ceram albã, & ammoniacum super remissum simul iuncturis adline, & cautere cuncta percurre. Item florem calcis cum oleo mistum iuncturis illine, & caue ne mox aqua mittatur. Aliter. Sanguini taurino, et oleo florem calcis admisce, & rimas coniunctionis obducito. Item ficũ & picem duram, & ostrei testas siccas simul tundes. His omnibus iũcturas diligenter adlines. Item malthæ frigidariæ, sanguinem bubulum, florem calcis, scoriam ferri, pilo uniuersa contundes, & cerotu instar efficies, & curabis adlinire. Item seuũ liquefactum cribellato cineri admistum frigidæ aquæ iter rimas labenti, si allinatur, obsistet.

De pistrino. T.XLII.

SI AQVAE copia est, fusura balnearum debent pristina suscipere, ut ibi formatis aquarijs molis sine animalium, uel hominum labore frumenta frangantur.

De instrumentis agrestium. T.XLIII.

INSTRVMENTA uero hæc, quæ ruri necessaria sunt, præparemus. Aratra simplicia, uel si plana regio permittit, aurita, quibus possint contra stationes humoris hyberni, sata celsiore sulco attolli. Bidentes dolabras, falces putatorias, quibus in arbore utamur, & uite. item messorias, uel fœnarias ligones, lupos, idest serrulas manubriatas minores, maioresq; ad mensuram cubiti, quibus facile est, quod per serram fieri non potest, resecando trunco arboris, aut uitis interseri. acus, per quas in pastinis sarmẽta merguntur, falces à tergo acutas, atq; lunatas, cultellos item curuos minores, per quos nouellis arboribus surculi aridi, aut extãtes facilius amputentur. Item falciculas breuissimas tribulatas, q̃bus filicem solemus abscindere, serrulas minores, uangas,

runcones, quibus uepreta persequimur, secures simplices, uel dolabratas, sarculos uel simplices, uel bicornes, uel ascias in auersa parte referentes rastros. Item cauteres, castratoria ferramenta, atq; tonsoria, uel quæ ad animalium solent pertinere medicinam. Tunicas uero pelliceas, cum cucullis, et ocreas, manicasq; de pellibus, quæ uel in syluis, uel in uepribus rustico operi, & uenatorio possint esse communes. Expletis ijs, quæ pertinent ad generale præceptum, nunc operas suas singulis mensibus explicabimus, & à mense Ianuario faciemus initium.

TITVLI MENSIS IANVARII

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLVSTRIS DE RE RVSTICA LIBER SECVNDVS.

De ablaqueandis uitibus. T. I.

IANVARIO Mense locis temperatis ablaqueandæ sunt uites, quod Itali excodicare appellant, idest circa uitis radicem dolabra terram diligenter aperire, & purgatis omnibus uelut lacus efficere, ut solis teporibus, & imbribus prouocentur.

De pratis abstinendis in locis macris. T. II.

APRICIS, aut macris, aut aridis locis prata iã purganda sunt, & à pecore uindicanda.

De proscĩdẽdis agris, et iũgendis bobus, uel arãdi disciplina. T. III.

PINGVES, & sicci agri proscindi, & apparari iam possunt. Sed boues melius collo quàm capite iunguntur, quos, ubi ad uersuram uenerint, arator retineat, & iugum propellat, ut eorum colla refrigerentur. Sulcus autem in arationibus longior, quàm centum uiginti pedum esse non debet. Seruandum uero est, ne inter sulcos non mota terra relinquatur. Glebæ omnes dolabris dissipandæ sunt. Sed æqualiter terram motam esse cognoscas, si transuersam per sulcos perticam mittas. Quæ res sæpius facta bubulcos ab hac negligentia submouebit. Obseruandum est, ne lutosus ager aretur, aut (quod sæpe fit) post longas siccitates leui imbre perfusus. Nam terra, quæ lutosa tractatur in primordio, fertur toto anno non posse tractari. Quæ autem supra leuiter infusa est, & subter sicca, si tunc aretur, asseritur per triẽnium sterilis fieri. Et ideo mediocriter infusus ager, ut nec lutosus, nec aridus sit, proscindi debet. Si collis est, transuersus per latera sulcetur. Quæ forma tunc seruanda est, cum semen accipiet.

De ordeo gallatico serendo. T. IIII.

SI CLEmens fuerit hyems, ordeum gallaticum, quod graue, et candidum est, circa idus ianuarias seramus locis temperatis. Octo modijs iugerum complebitur.

De Cicercula serenda. T.V.

CICERCVLA hoc mense seritur loco læto, cœlo humido. Tres modij iugerum complent. Sed hoc genus seminis raro respondet, quia decipitur austro, uel siccitate dum floret, quod tunc propè necesse est euenire.

De uicia serenda cum disciplina sua. T.VI.

HOC Mense ultimo colligendi seminis causa non pabuli secandi uicia seritur. Iugerum sex modij occupant. Serenda est in terra proscissa post horam secundam, uel tertiam, cum ros esse desierit, quem ferre non potest. Sed statim cooperienda est ante noctem. Nam si nuda manserit, noctis humore corrumpitur. Obseruãdum est ne ante uigesimam quintam lunam seratur, quia sic satam limaces persequuntur.

De fœno græco serendo. T.VII.

FOENVM Græcum in Italia colligendi seminis causa, mense Ianuario ultimo circa februarias Calendas serimus. Sex modij iugero sufficiunt. Arandum est spisse, sed non alte. Nam si plus quàm quatuor digitis obruatur, difficile nascitur. Icirco quidam minimis aratris proscissa prius terra seminant, & sarculis statim sata cooperiunt.

De eruo serendo. T.VIII.

ERVVM seri & hoc mense nouissimo potest loco sicco, & macro. In iugero quinque modij seruntur.

De sarriendis frumentis, & leguminibus. T.IX.

HOC mense serenis, & siccis diebus, dum gelicidiũ non est, sunt sarculanda frumenta. Quod opus pleriq; negant fieri debere quia radices eorum detegantur, aut incidantur, & necentur frigore subsecuto. Mihi autem uidetur herbosis locis tantum esse faciendum. Sed triticum, et far sarritur quatuor foliorum, ordeum quinq;, faba, et legumina, cũ supra terrã quatuor digitis fuerint. Lupinus uero, qui unam radicem habet, si sarculetur, extinguitur, quod nec desyderat, q̃a herbas præter auxilium cultoris affligit. Faba autem si bis sarculetur, proficiet, & multum fructum, et maximũ affert, ut ad mensuram modij cõplendi fresa propemodũ sicut integra respondeat. Si siccas segetes sarculaueris, aliq̃d cõtra rubignẽ præstitisti, maxime si ordeũ siccũ sarrietur.

De pastinandi generibus, & scrobibus uitium. T. X.

PASTINVM fieri nunc tempus est. Quod fit tribus generibus, aut terra in totum fossa, aut sulcis, aut scrobibus. Terra tota debet effodi, ubi ager immundus est, ut syluestribus truncis, & radicibus filicis, uel herbarum noxiarum spatia liberentur. Vbi autem mundae sunt nouales, scrobibus pastinemus, aut sulcis. sed sulcis melius erit, qui humorem in tota spatia pastinata transmittunt. Fiunt ergo sulci tanta longitudine, quantam destinaueris tabulae, latitudine pedum duorum & semis, uel trium, ita ut iuncti duo fossores designatum linea spatium bidentibus persequantur altitudine trium, uel duorum & semis pedum. Deinde si per homines uinea colenda est, tantum crudi soli relinquimus, et sic alter sulcus imprimitur. Si uero arādae sunt uineae, quinque, uel sex pedum spatia, quae non sunt fodienda, in medio relinquemus. Quod si scrobes fieri placeat, faciemus tribus pedibus altas, duobus semis latas, tribus longas. siue fossoribus colantur uineta, seu bubus, eadem spatia, quae inter sulcos sunt dicta, seruare debemus. Vltra uero tres pedes altius fodiendae scrobes nō sunt, ne laborent frigore sarmenta, quae pangimus. Latera scrobibus aequaliter incisa sint, ne obliqua uitis saucietur alte nitentibus ferramentis cum fossor incumbet. Pastini uero, quod omne uersabitur, trium uel duorum semis pedum altitudine terra uniuersa fodietur, in quo erit diligentia, ne crudum solum, fraude occulta, fossor includat. Quam rem subinde custos uirga, in qua praedictae altitudinis modus designatus est, per spatia, quae fodiuntur, exploret. Radices omnes, & purgamenta, maxime rubi, & filicis in summum regeri faciat. Quae cura in omni positionis genere, & ubique seruanda est.

De tabulis uinearum. T. XI.

TABVLAS autem pro domini uoluntate, uel loci ratione faciemus, siue integrum iugerum continentes, seu medium, seu quartanariam tabulam, quae quartam iugeri partem quadrata conficiet.

De mensura pastini. T. XII.

MENSVRA uero pastini haec est. ut in tabula quadrata iugerali, centeni octogeni pedes per singula latera dirigantur, qui in se multiplicati trecentas uiginti quatuor decempedas quadratas per spatium omne complebunt. secundum hunc numerum omnia, quae uolueris pastinare, discuties. Decem & octo enim decempedae, decies et octies sup=

putatæ, trecentas uigintiquatuor explebunt. Quo exemplo doceberis in maiore agro, uel minore mensuram.

De solo, & cœlo, & loco pangendis uineis congruenti, & ea, quæ illuc pertinet, disciplina. T. XIII.

SED solum uineis ponendis nec spissum sit nimis, nec resolutum, propius tamen resoluto, nec exile, nec lætissimum, tamen læto proximum, nec campestre, nec præceps, sed potius edito campo, nec siccum, nec uliginosum, modice tamen rosidum, nec salsum, nec amarũ, quod uitium sapore corrupto uina contristat. Cœlum mediocris qualitatis tepidum tamen magis quàm frigidum, siccum potius quàm nimis imbridum. Sed ante omnia uitis procellas, uentosq; formidat. Ad pastinãdum rudes agros potius eligamus, uel maxime syluestres. Vltima conditio est eius loci, in quo fuerunt uetusta uineta. Quod si necessitas coegerit, prius multis arationibus exerceatur, ut abolitis radicibus prioris uineæ, & omni earum carie, & squallore depulso, nouella uitis tutius possit induci. Tofus, & alia duriora, ubi gelu relaxantur, & solibus, pulcherrimas uineas ferunt refrigeratis æstate radicibus, & humore detento. Sed & soluta glarea, & calculosus ager, & mobiles lapides (si tamen hæc omnia glebis se pinguibus miscuerint) & silex, cui terra superposita est, quia frigidus est, & humoris tenax, radices æstate sitire non patitur. Item loca, ad quæ de cacuminibus terra decurrit, uel ualles, quas fluminum saturabit aggestio, sed hoc in ijs locis, quæ gelu, & nebulis infecta esse non possunt. Argillosa terra commoda est, argilla autem sola grauiter inimica, & cætera, quæ in generalibus dixi. Nã locus, qui misera uirgulta produxerit, uel uliginosus, uel salsus, uel amarus, uel siticulosus, & aridus reprobatur. Niger sabulo, et rubens utilis est, sed cui fortis terra permista est. Carbunculus, nisi stercoretur, macras uineas reddit. In rubrica difficilius comprehendunt, q̃uis postea nutriantur. Sed hoc genus terræ operibus inimicum est, quia paruo humore nimis madescat, & paruo sole nimis durescat. At maxime utile solum est, quod inter omnes nimietates temperamẽtum tenebit, & raro proximum, quàm denso fuerit. Plagam cœli uinea spectare debet locis frigidis meridianã, calidis septentrionalẽ, tepidis orientem, si tamen austros, uel euros regio non habeat inimicos. Quod si hoc est uitium, melius in aquilonem, uel fauonium uineta dirigimus. Sed locus, qui pastinãdus est, prius impedimentis, et omnibus elisis liberetur arboribus, ne post calcatu assiduo terra effossa solidetur. Si cãpus ẽ, duobus semis pedibus pastinetur, si cliuus, tribus, collis præruptus quatuor, ne citius terra decurrat, uallis uero duobus pedibus.

Sed ager uliginosus, qui humores altius fossus eructat sicut rauennatis soli, non amplius quàm in pedem semis effodiatur. Illud experimentis assiduis comprehendi, uites melius prouenire, si uel statim fossæ terræ, uel non longe ante pangantur, cum tumor pastini non dum repetita soliditate subsedit. Hæc quoque in faciendis sulcis, & scrobibus approbaui, maxime ubi mediocris est terra.

De hortis, in eo de lactuca nasturtio, eruca, caulibus, allio, & ulpico. T. XIIII.

MENSE Ianuario lactuca serenda est, uel Decembri, ut plantæ eius Februario trãsferatur. Itemq́; Februario seritur, ut possit Aprili mense transferri. Sed certum est eam toto anno bene seri, si locus sit lætus, stercoratus, irriguus. Ante quàm pangatur, radices eius resecemus æqualiter, & liquido fimo linamus, uel quæ iam panctæ sunt, nudatæ lætamen accipiant. Amant solum subactum, pingue, humidum, stercoratum. Inter has herba manu euellenda est, non sarculo. Latior fit, si rara ponatur, uel cum producere incipiet caulem, eo leuiter inciso gleba prematur, aut testa. Candidæ fieri putantur, si fluminis arena uel litoris frequenter spargatur in medias, & collectis ipsæ folijs alligentur. Si uitio loci, uel temporis, uel seminis cito lactuca durescit, planta eius auulsa, & denuo posita teneritudinem consequetur. Item multis seminibus condita nascetur, si caprini stercoris bacam subula subtiliter excauaueris, & in ea semen lactucæ, nasturtij, ocymi, erucæ, radicis immiseris. Tunc inuolutam fimo bacam terra optime culta breui scrobe demerseris. Raphanus nititur in radicem, cætera semina in summo, lactuca pariter mergente, prosiliunt, singulorum sapore seruato. Alij hoc ita assequuntur. Auulsæ lactucæ folia carpunt, quæ radicibus iuncta sunt, & in eisdem gradibus surculo punctis præter raphanum semina supradicta deponunt, ac fimo adliniunt. Sic obruta iterum lactuca prædictorum seminum caulibus ambietur. Lactuca dicta est, quod abundantia lactis exuberet. Hoc mense nasturtium constat, & omni tempore esse ponendum, loco quali placebit, & coelo. fimum non desyderat. humorem quamuis diligat, tamen deesse non curat. Si cum lactuca seratur, nasci fertur egregie. Et nunc, & mensibus, quibus uolueris, & locis, erucam serere nil moreris. Hoc etiam mense caules, & toto anno seri possunt, sed melius alijs, quibus ascriptum est. Hoc etiam mẽse allium, & ulpicum bene seritur, sed allio alba terra proficiet.

De pomis,

De pomis, in eo de sorbo amygdalo, nuce iuglande, & cæteris pomis. T. XV.

MENSE Ianuario, Februario, & Martio locis frigidis, calidis uero octobri, & nouembri sorba seruntur egregie, ita ut matura in seminario ipsa poma pangantur. Ego expertus sum multas arbores ex pomis sponte progenitas, & in crescendo, & in ferendo extitisse felices. Plantas etiam siquis ponere uoluerit, habebit arbitrium, dummodo calidis locis mense Nouembri, temperatis ianuario, uel februario, frigidis martio inclinante disponat. Amat loca humida, montana, & frigidis proxima, & solum pinguissimum. cuius indicium certissimũ facit, si frequens ubicunque nascatur. Planta est transferenda robustior, scrobem desyderat altiorem, & spatia longiora, ut (quod illi maxime prodest) à uentis frequentibus agitata grandescat. Si uermes patietur infestos, qui in ea rufi, ac pilosi solent medullæ interna sectari, aliquos ex his sine arboris iniuria detractos uicino cremiemus incendio. Creduntur hoc genere uel fugere, uel perire. Si minus ferre cœperit, tedæ cuneus eius radicibus inseratur, uel circa partem ultimam fossa facta, cumulo ingesti cineris adæquetur. Mense Aprili sorba inseruntur in se, in cydoneo, in spina alba, uel trunco, uel cortice, sorba seruantur hoc genere. Lecta duriora, ac posita, ubi mitescere cœperint, fictilibus usq; ad plenum claudantur urceolis, gypso desuper tectis, et bipedanea scrobe loco sicco sub sole merguntur ore peruerso, & desuper spissius terra calcatur. Item secta per partes siccantur in sole, & seruantur in uasculis in hybernum. Cum uoluerimus uti, aqua feruenti macerata reuirescunt sapore iucundo. Aliqui cum pediculis suis uiridia lecta suspendunt locis opacis, & siccis. Item ex sorbis maturis sicut ex pyris uinum fieri traditur, & acetum. Alij sorba in sapa asserunt diu posse seruari.

De amygdalo.

AMYGDALVS seritur Ianuario, & februario, item locis calidis octobri, & nouembri semine, & plantis, quæ de maiori radice tolluntur. Sed in hoc genere arboris nihil utilius est, quàm seminariũ facere. Fodiemus ergo altam pede uno semis aream, in qua obruemus amygdala non amplius quatuor digitis, ita ut acumina figamus in terra spatio inter se binorum pedum separata. Amant agrum durũ, siccum, calculosum, cœlum calidissimum, & quia mature florere consueuerunt, ita statuendæ sunt, ut arbores ad meridiem spectent. Cum

in seminario adoleuerint, relictis ibi quae spatio sufficiant plantis, alias transferemus mense februario. Sed ipsa amygdala ad ponendũ & noua legamus, & grandia, quae ante quàm ponamus pridie mulsa aqua, ita ut ne nimis maceremus, ne germen extinguat ex multo melle mordacitas. Alij prius fimo liquido per triduum nuces eas macerant. Deinde die, & nocte esse patiuntur in mulsa, sed quae suspicionem tantum possit habere dulcedinis. Cum in seminario amygdala disponimus, si siccitas intercesserit, ter in mense rigemus, & herbis nascentibus circumfodiendo saepe purgemus. Terra seminarij laetamen debet habere admistum. Spatia inter arbores uiginti, aut uigintiquinque pedum dedisse sufficiat. Putandae sunt nouẽbri mense, ut superflua, & arida, & densa tollamus. Seruandae sunt à pecore, quia si rodantur, amarescunt. Circumfodi non debent quoties florent, quia inde flos eius excutitur. In uetustate plus affert. Si ferax non est, tedae cuneum terebrata radice mergamus, uel silicem sic inseramus, ut libro tegente claudatur. Locis frigidis, ubi metus est de pruina, Martialis dicit hoc remedio subueniri. Ante quàm floreant radices nudantur, & alibi lapides minutissimi misti arenis congeruntur, & ubi iam tempus uidebitur, ut debeant germinare, effossi iterum lapides submouentur. Teneras nuces amygdalus creabit (ut dicit) si ante florem radicibus ablaqueatis per dies aliquot calida aqua ingeratur. Ex amaris dulces fiũt, si circunfosso stipite tribus digitis à radice fiat cauerna, per quam noxium desudet humorem, uel medius truncus terebretur, & cuneus ligni melle oblitus imprimatur, uel si circa radices suillum stercus affundas. Amygdala ad legendum maturitatem fatentur, cum fuerint spoliata corticibus. Haec sine cura hominis seruantur in longum. Si difficulter corium dimittent, paleis obruta continuo relaxabunt. Item decoriata, si aqua marina lauemus, aut salsa, & candida fiunt, & plurimum durant. Mense decembri, uel ianuario circa idus amygdalus inseritur, locis uero frigidis & Februario. Si tamen surculos condias ante quàm germinent, utiles sunt, qui de summitate sumuntur. Inseruntur & sub cortice, & in trunco. Inseruntur in se, & in persico. Graeci asserunt nasci amygdala scripta, si aperta testa nucleum sanum tollas, & in eo quod libet scribas, & iterum luto, & porcino stercore inuolutum reponas.

De nuce iuglande. T. XVI.

NVCEM iuglandem seremus extremo Ianuario, uel Februario. Amat loca montana humida, & frigida, plerunque lapidosa. Potest

tamen

tamen & locis temperatis immante humore nutriri. Serenda est nucibus suis eo more, quo & amygdala seruntur, & hisdem mensibus. Sed quas nouēbri mense disponis, aliquatenus in sole siccabis, ut exiccetur noxium uirus humoris. Quas uero mense ianuario, uel februario positurus es, aqua simplici pridie macerabis. Ponemus autem transuersas, ut latus idest carina ipsa figatur in terra. Cacumen ipsum, cum ponimus nucem, in aquilonis partem dirigemus. Lapis subter, uel testa ponenda est, ut radicem non simplicet, sed repercussa respergat. Lætior fiet, si sæpius transferatur. In frigidis locis bima, in calidis trima transferri debet. Radices plantarum (sicut in alijs arboribus solemus) in hoc genere resecare non debes. Fimo bubulo ima planta tingenda est, sed melius cinis aspergatur in scrobibus, ne calore stercoris aduratur. nam cinis creditur uel corticis teneritudinem procurare, uel fructuum densitatem afferre. Altis scrobibus delectatur pro arboris magnitudine, et desyderat interualla maiora, quia stilliadijs foliorum suorum proximis, uel sui generis nocebit arboribus. Debet aliquando circumfodi, ne caua fiat uitio senectutis, quæ si uitietur, canalis longus a' summo trunco ad imum debet excudi, sic beneficio solis, & uenti durescunt, quæ in putredinem trāsibant. Si dura nux erit, uel nodosa, cortex circuncidendus erit, ut uitiū mali deducat humoris. Alij radicum summa præcidunt. Alij terebratæ radici palum de buxo imprimunt, uel cuprinum clauum, uel ferreum. Si tarentinam facere uolueris, solam nucis carnem lana propter formicas obuolutam in seminario debebis obruere. Si ferentem iam in hoc genus uelis mutare, lixiuo per annum continuum ter rigabis in mense. Cortex in nuce dimissus, maturitatis indicium est, qualis debet & poni. Nuces seruantur uel paleis obrutæ, uel arena, uel folijs suis aridis, uel arcæ ex ligno suo facta inclusæ, uel cœpis mistæ, quibus hanc uicissitudinem reddunt, ut eis acredinem tollant. Martialis se expertum dicit, uirides nuces tantum liberas putaminibus suis melle demergi, & post annum uirides esse, & ipsum mel ita medicabile fieri, ut ex eo facta potio arterias curet, & fauces. Inseritur, ut pleriq; asserunt, mense Februario in arbuto, sed melius in trunco, ut alij, & in pruno, & in se.

De alijs pomis, quæ maxime per alios menses seruntur.

HOC mense tuberes inseruntur cydoneo. Nunc locis temperatis persicorum ossa ponuntur. Et inseritur eadem persicus in se, in amygdalo, & in pruno, sed pruno armenia inseremus, et præcoqua.

Nunc etiam prunus inserenda est ante, quam gumminet, in se, & in persico. Et cerasus opportune inseretur agrestis.

De signandis animalibus, & lardi, & pernarum confectione, & echini, & rapis. T. XVII.

HOC mense (sicut Columella dicit) maturi agni, & animalia omnia minora, atque maiora, charactere signentur. Hoc tempore lardi, echini salsi, raporum condiendorum, & pernarum iusta confectio est.

De oleo myrtino. T. XVIII.

HOC mense ex bacis myrti oleum conficies hoc modo. Vnciam foliorum per olei libram unam mittes, & per uncias. X. uini ueteris stiptici heminam, et cum oleo bullire facies. Icirco autem uino respergentur folia, ne frigantur ante, quàm decoquantur.

De uino myrtite. T. XIX.

ITEM eisdem bacis uinum myrtite sic facies. In uini ueteris sextarijs urbicis. X. mittis grana myrti confracta sextarios urbicos III. quæ sint decem & nouem diebus infusa. Postea expressis myrti granis colabis, & in eo uino medium croci scrupulum, & folij unum scrupulum mittis, & ex mellis optimi decem libris omnia temperabis.

De oleo laurino. T. XX.

ITEM ex lauri bacis oleum conficietur hoc modo. Lauri bacas quamplurimas, & maturitate turgentes in aqua calida bullire facies, & ubi diu ferbuerint, olei quod ex se dimiserint, supernatantis undam pennis leuiter cogentibus in uasa transfundes.

De oleo lentiscino. T. XXI.

LENTISCINI etiam olei matura confectio est, quæ fit taliter. Grana matura lentisci quamplurima colligis, & una die, ac nocte supra se aceruata esse patieris. Deinde sportam granis eisdem plenam cuicunque uasculo superponis, et calida adiecta calcabis, & exprimes. Tunc ex eo humore, qui defluxerit, supernatans oleum lentiscinum sicut laurinum colligetur. Memento autem (ne rigore possit astringi) aquam calidam sæpe suffundere.

De gallinarum

De gallinarum partu. T.XXII.

GALLINARVM partus fœcunditam repetit hoc mense post brumalē quietem, & incipiunt ad educandos pullos oua supponi.

De cædenda materie. T.XXIII.

HOC etiam mense cædenda materia est ad fabricam, cum luna decrescit, & ridicæ, uel pali faciendi.

De horis. T.XXIIII.

HIC mensis in horarum spatio cum decembri mense conuenit, quarum sic mensura colligitur.

Hora	I.	pedes	XXIX.
Hora	II.	pedes	XIX.
Hora	III.	pedes	XV.
Hora	IIII.	pedes	XII.
Hora	V.	pedes	X.
Hora	VI.	pedes	IX.
Hora	VII.	pedes	X.
Hora	VIII.	pedes	XII.
Hora	IX.	pedes	XV.
Hora	X.	pedes	XIX.
Hora	XI.	pedes	XXIX.

TITVLI MENSIS FEBRVARII.

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLVSTRIS DE RE RVSTICA LIBER TERTIVS.

De pratis seruandis, & lætamine saturandis. T. I.

f EBRVARIO. mense locis temperatis prata incipient custodiri, quæ prius (si macra sunt) sparso lætamine saturentur, quod eÿciendum est luna crescente. Quanto recentius fuerit, tanto plus nutriẽdis herbis ualebit, quod à superiori parte fundetur, ut succus eius per totum possit elabi.

De proscindendis collibus. T. II.

LOCIS tepidis, aut si clemens tempus, & siccum fuerit, colles pingues uel hoc mense proscinde.

De satione trimestri. T. III.

HOC mense serendum omne trimestrium genus.

De serenda lenticula, item cicercula. T. IIII.

HOC etiam mense lenticulam seres solo tenui, & resoluto, uel etiam pingui, sed sicco maxime, quia luxuria, & humore corrumpitur. usque ad duodecimam lunam bene seminatur, quæ, ut cito exeat, atq; grandescat, prius cum fimi ariditate miscenda est, atque ubi ita requieuerit quatuor, aut quinq; diebus, tunc spargitur. Iugerum modiÿ unius semen implebit. Hoc etiam mense cicercula seritur, loco, & modo, quo ante descripsi.

De serendo cannabo. T. V.

HOC mense ultimo cannabum seris terra pingui stercorata, riguа, uel plana, atq; humida, & altius subacta. In uno pede quadrato sex eiusdem seminis grana ponuntur.

De agris medicæ parandis. T. VI.

NVNC ager, qui accepturus est medicam, de cuius natura, cum erit serenda, dicemus, iterandus est, & purgatis lapidibus, diligenter

occandus. Et circa Martias Calēdas subacto sicut in hortis solo, formandæ sunt areæ latæ pedibus .X. longæ pedibus quinquaginta, ita ut eis aqua ministretur, & facile possint ex utraq; parte runcari. Tunc iniecto antiquo stercore in Aprilem mensem reseruentur paratæ.

De eruo serendo. T.VII.

HOC mense toto eruum adhuc seri potest, quia martio serendū non est, ne pastu suo pecoribus noceat, & boues reddat insanos.

De procurandis uitibus, & arboribus, & ordeo gallatico serendo. T.VIII.

NVNC pomis, & uitibus uetus urina si affundatur, & numero fructuum præstat, et formæ. cui proderit, ut amurcam misceamus insulsam maxime in oleis. Sed hoc frigidioribus diebus ante quàm feruor incipiat. Etiam nunc ordeum gallaticum, quod graue, & candidum est, seretur locis frigidis circa Martias Calendas.

De ponendis uineis pastino, uel scrobibus, aut sulcis, & omni, quæ illuc pertinet, disciplina. T. IX.

HOC mense omnia genera pastinati soli, seu sulci, seu scrobes uitibus compleantur. Natura autem uitis cælum omne, solum'q; sustentat, si genera conuenienter aptentur. Plano igitur loco statues uitem, cuius genus nebulas sustinet, et pruinas, collibus, quod siccitatem durat, & uentos. Pingui agro graciles, atq; infœcundas, macro feraces, & solidas, denso ualidas, atq; frondosas, frigido, & nebuloso, quæ hyemem celeri maturitate præueniunt, aut quæ duris acinis inter caligines securius florent, uentoso stabiles, & tenaces, calido grani tenerioris, & humidi, sicco eas, quæ pluuias ferre non possunt, & ne multa dicamus, eligenda sunt genera, quæ professione uitiorum suorum contraria loca diligunt ijs, in qbus durare non poterunt. Placida sanè regio, & serena tutò genus omne suscipiet. Vitium genera numerare non attinet, sed notum est maiores uuas pulchræ speciei, grani callosi, & siccioris ad mensam, feracissimas uero, & cutis tenerioris, & sapore nobiles, & maxime quæ citius deflorescunt, uindemijs esse seruandas. Loca naturam plerisq; uitibus mutant. Solæ amineæ ubicūq; sint, uinū pulcherrimum reddunt. Calidum statum potius q̄ frigidū sustinebunt. De pingui ad macrum transire non possunt, nisi stercus adiuuerit. Harum duo genera sunt, maior, & minor. Sed minor melius deflorescit, & citius, internodijs minoribus, & grano breuiore.

Si arbori

Si arbori applicetur, pinguem terram, si colatur in ordines, mediocrem desyderat. Imbres contemnit, & uentos, nam maior saepe uitiatur in flore. Sunt & apianae praecipuae. Satis est genera ista dixisse. Industrius uir probata deligat, & terris talibus mandet, quae imitari eas possint, unde sumuntur. Sic merita sua quaeq; seruabit. Sed uitē, uel arborem melius erit de exili ad pinguem trāsferre. nam si à pingui terra ad solum exile transierint, utiles esse non poterunt. Eligenda sunt sarmenta, quae pangimus de uite media, neq; de summa, neq; de infima quinq;, uel sex gemmarum spatio, à ueteri procedentia, quia non facile degenerant, quae de locis talibus transferuntur. Sumantur autem de uite foecunda, neq; putemus brachia esse fertilia, quae uuas singulas, aut binas producunt, sed quae multa ubertate curuantur. nam potest ferax uitis feraciores in se habere materias. Erit & hoc signum fertilitatis, si de duro aliquo loco fructum citabit, si foetu impleuerit ramulos ex ima parte surgentes. Sed hoc signis positis per uindemias est notandum. Ad pangendum nouellus palmes debet eligi duri in se nihil habens, & ueteris sarmenti, quia hoc putrescente saepe corrumpitur. Summa flagella repudiemus, ac surculos, qui licet bono loco nati sint, tamen feracitate caruerunt. Pampinarius, qui de duro nascitur, etiam si attulerit fructus, pro frugifero non est ponendus. in suo enim loco foecundatur à matre, translatus uero tenet sterilitatis uitiū, quod nascendi conditione suscepit. Caput sarmenti, cum deponitur, torquendum non est, nec aliquo modo uexandum, nec demersa penitus foecūdiore parte, quod sterili proximum est, supra terram relinquatur. deinde quoniam ipsa tortura uexatio est, & pars ea, de qua radix futura praesumitur, iniuriae nulli subijcienda est, cum qua contendere cogatur, ante quàm teneat. Ponēdae sunt uites placidis diebus, ac tepidis. Curandumq; ne sarmenta sole urantur, aut uento, sed uel statim ponantur, uel obruta reseruentur. Hoc mense, ac deinceps toto uere uinea ponenda est regionibus frigidis pruinosis pinguibus campis, & humidis prouincijs. Sit autem mensura sarmenti cubitus unus. Vbi pinguis est natura terrarum, maiora inter uites spatia relinquemus, ubi exilis, angusta. Nonnulli itaq; in ijs uitibus, quas toto solo pastinato disponūt, ternos pedes inter singulas uites quoquouersus dimittunt. Sed hoc genere diuisionis in iugerali tabula pangentur triamilliatricentauicena una sarmenta. Quod si duos semis pedes inter uites relinqui placuerit, in eadem tabula ponētur uites quatuor millia septingentae quinquagintatres. Sed ad ponendum utemur hoc ordine. Lineam seruatis ijs spatijs, quae placuerit custodire, candidis signis, uel quibuscunq; nota=

bimus. tunc tensa per tabulam linea, in eis locis surculos, uel calamos figemus, ubi unaquæq; uitis uentura est. Ita spatium totius tabulæ surculis complebitur ad numerum uitium futurarum. atq; is qui pancturus est, proiecta circa surculos sarmenta sine ullo errore deponet. Præterea non est uno genere uitium omne pastinum conserendum, ne annus iniquus generi spem uindemiæ totius extinguat. Et ideo quatuor, aut quinq; eximij generis sarmenta pãgemus. sed maxime expedit et genera tabulatim disponi, & decumanis diuidi, nisi deterreat operis difficultas. quod si est uetus uinea, singulorũ generum surculis tabulatim poterimus inserere. et facile hoc genus colẽdi, quod est pulchrũ, atq; utile consequemur. Ita & maturitatis, & floris tempora, quæ in uite diuersa sunt, suis tẽporibus opportunius obtinere poterimus. Nec paruo constabit, si legatur maturitas cum acerbitate, dispendium, cum unius tempestiuam uindemiam sequi, sit permista cruditate uitiosum, & alterius seras maturitates expectare damnificum. Huic commodo adijcitur, quod pro generum diuersitate per gradus accedente uindemia minor operarum numerus eam poterit expedire, & generatim condere, ac melius puros sapores sine luctamine alterius generis unaquæq; uina seruare. Hoc si difficile uidebitur, nõ alias simul conseras, quàm quæ & sapore, & flore, & maturitate conueniunt. Sed hæc in pastinis, uel sulcis ratio erit, in scrobibus uero per angulos. IIII. sarmenta deponis. Sed (ut asserit Columella) uinaceam stercori mistam simul sparges, & si exile solum fuerit, pinguem terram scrobi inferes, uel aliunde portatam. Cum uero plantã, uel malleolũ disponimus, modice humido solo, sed potius arido, quàm lutoso duabus gẽmis supra terrã relictis sarmenta ponemus obliqua, et sic facilius cõprehendent.

De arbustiuis uitibus, & plantis arborum uitiferarum. T. X.

QVOD SI arbustum te habere delectat, plantam generosæ uitis prius in seminario nutrire debebis, ut inde radicata transferatur ad scrobem, cui arbor iniuncta est. Seminarium uero dicimus æque fossam tabulam pedum duorum semis altitudine. In hac, quam pro numero ponendarum uitium, uel qualiũcunq; plantarum protendis, aut contrahis, breuissimo spatio distantia inter se sarmenta depones. si uallis, aut humectus est campus, trium gẽmarum exceptis minutis, quas habebit inferius. et ubi conualuerint, hinc post biennium radicatas uites, uel arbusculas transferas. quas cum depones in scrobe, ad singulas materias rediges putatis omnibus, quæ scabra sunt, curtatis etiam radicibus, si quas potueris inuenire uexatas. In scrobe autem ad arbu=

stum faciendum duas radicatas uites deponis, hoc seruans, ne se in radice cōtingant. sed lapides quinum propé librarum medios in utrāq; constitues, & ipsas uites ad scrobis latera discreta coniunges. Mago asserit, scrobem non primo anno esse complendam, sed subinde coæquandam. quæ res uitem faciet altius fundare radices. sed hoc aridis prouincijs forte conueniet, humidis autem sata putrefient recepto humore, nisi statim terra cumuletur. Sed arbusta qui faciet, plantas arborum de his generibus ponat, si agro suppetit abundantia, opulo, ulmo, fraxino in montanis, & asperis, in quibus ulmus minus læta est. Has etiam Columella dicit, seminario debere nutriri. Mihi uidetur, quod nulla prouincia sit, quæ non ex his quancunq; sponte producat. Plantas etiam maiores de locis quibuscunq; translatas, uel eorum generū truncos radicatos hoc tempore circa scrobem uitis oportere constitui. Sed si ager frumentarius fuerit, ubi arbusta disponis, quadragenos pedes inter arbores relinque, ut seri possit, in exili autem uicenos. In scrobe uero uitis ab arbore sua sesquipedis spatio distare debebit. Nā uitis multum subiecta arbori, incremento arboris opprimetur. Caueis etiam munienda est aduersum pecoris appetentis iniurias, & arbori suæ protinus alliganda. Est & aliud de transferenda ex arbusto uite compendium. Fit ex uimine parua corbicula, quæ mensura pedis, uel aliquanto minus circuli spatio possit amplecti. Hæc ad arborem, cui uitis inhæret, fertur, & in fundi media parte pertunditur, quo sarmenti uirgam possit admittere. Inducto itaq; sarmento uitis eius, de qua trāsferre disponis, corbicula ipsa ex aliqua arboris parte suspenditur, & uiua terra repletur, ut sarmentum terra possit includi, quod sarmentum prius intorquetur. Ita exacto annui temporis spatio, sarmentum, quod clausum est, radices creabit intra prædictam corbiculam. Tunc sub fundo corbis incisum radicatum sarmentum cum ipsa corbe portabitur ad locum, quem uitibus arbustiuis destinabis implere, ibiq; obruetur circa arboris maritandæ radices. Hoc genere quantum uolueris numerum uitium transferes sine ambiguitate prehendendi.

De uineis prouincialibus. T. XI.

VINEAE in prouincijs multis generibus fiunt. Sed optimum genus est, ubi uitis uelut arbuscula stat breui crure fundata. Hæc primo calamo iuuatur, donec solidetur. sed altior sesquipede esse non debet. ubi robusta fuerit, sola consistet. Aliud genus est, in quo cannis pluribus circa dispositis ipsa uitis per cannas sarmentis ligatis in or-

biculos flectitur se sequentes. Vltimæ positionis uitis est, quæ per terrã proiecta discumbit. Hæ omnes & scrobibus ponuntur, & sulcis.

De putandis uineis communibus altis, uel humilibus. T. XII.

HOC mense locis frigidis aliquatenus, & temperatis uitium iusta putatio est. Sed ubi multæ sunt uineæ, diuidantur, et pars earũ, quæ septentrionem respiciet, uerno putetur. alia pars aduersa clementioribus plagis recidatur autumno. Sed in putatione semper nitamur, ut uitis fiat in crure robustior, ne'ue debili uiticulæ duo duramenta seruemus. Auferenda sunt lata, intorta, debilia, malis locis nata sarmenta. Focaneus etiam, qui inter duo brachia medius nascitur, debet abradi. qui si pinguitudine sua brachium, quodcunque proximum debilitauerit, illi deciso ipse succedat. Erit tamen optimi putatoris, inferius sarmentum, quod bono loco natum fuerit, reparandæ uitis causa semper tueri, & ad unam, uel duas gemmas relinquere. In locis clementioribus altius uitem licebit expandere. in exilibus, aut æstuosis, aut decliuibus, aut procellosis humilior est habenda. Locis pinguibus singulis brachijs uitiũ bina flagella dimitte. Sed erit sapientis æstimare uim uitis. Nã quæ altius tollitur, & fœcunda est, plus quàm octo palmites habere non debet, ita ut conseruemus semp in inferiore pte custodem. Circa crus qcqd nascitur, amputandum est, si non desyderet uinea reuocari. Quod si truncus uitis sole, aut pluuijs, aut noxijs animalibus est cauatus, purgamus qcqd est mortuum, plagas'q; eas amurca linimus, & terra. quod proderit aduersum prædicta. Cortex etiã recisus, & pendens à uite tollatur. quæ res minorẽ fecem reddit in uino. Muscus radatur ubicunq; repertus. Sed plagæ, quas in duro uitis accipiet, obliquæ, & rotundæ esse debebunt. Decisis, sicut supra dixi, male natis omnibus, & ueteribus, nouellos, & fructuarios serua. Vngues etiã custodum siccos, & annotinos recide, et omnia, quæ uetera, uel scabra reperies. Illæ, quæ altius coluntur, ut in iugo, uel pergula, ubi quatuor pedibus supra terrã leuatæ steterint, quaterna brachia habeant. Si macra uitis erit, in singulis brachijs singula flagella dimittimus, si pĩguis, bina. Sed prouidendum, ne in ima parte sint sarmenta, quæ seruas. Quod cum fit, uitis tanquam si fulgure tangatur, arescit. Relinquenda sunt sarmenta neque circa durum, neque in summo, quia hæc uelut pampinaria minus afferunt. illa uitem nimietate fœtus onerant, & longius ducunt. Quare in medio loco seruanda sunt, quæ tuemur. Plaga non iuxta gemmã, sed aliquanto superius fiat, & auertatur à gemma propter lachrymam defluentem.

De putatione arbusti. T.XIII.

VITIS, quæ in arbore collocatur, prima eius materia ad secundam, uel tertiam gemmam præcidatur. Deinde omnibus annis aliqd per ramos crescere subinde patiamur, unam materiam semper ad cacumen arboris dirigentes. Sed qui fructum uolunt maximum, materias plures per ramos submittunt. qui uinum melius, sarmenta in cacumen extendunt. Fortioribus ramis arborum plures materiæ, debilioribus imponendæ sunt pauciores. Putandi autem ratio talis est, ut & uetera sarmenta, quibus primi anni fructus pependit, omnia recidantur, & noua circuncisis capreolis, & ramulis inutilibus dimittantur. Sed prouidendum est, omnibus annis uitem resolui, ac religari, quia refrigeratur. Ita formandi sunt rami arborum uitiferarum, ne alter sub alterius linea dirigatur, sed loco pingui ulmus à terra octo pedibus, gracili uero septem sine ramo relinquenda est. In solo rosido, & nebuloso rami arboris uitiferæ in orientem, & occidentem putatione dirigantur, ut latera uacua solis radijs membra totius uitis ostendant. Agendum est autem, ut uitis spissa non sit in arbore, & deficientibus primis arboribus substituendæ sunt aliæ. In loco cliuoso humilius rami arborum seruandi sunt, in plano, & uliginoso altius. Palmites ad arborem non duro uimine ligentur, ne eos uinculum recidat, aut atterat. Hoc autem noueris, quia palmes quod extra ligaturam pendens habuerit, fructum induet, quod infra ligaturā, materiæ sequentis anni deputabit.

De prouincialibus uineis putandis. T.XIIII.

VITES, quas prouĩciali more uelut arbusculas stare dixi, si instituere uelis, ramos à quatuor partibus his relinques, & in eis brachijs sarmenta pro uitis possibilitate seruabis. Vites autem, quæ cannis in orbem cinguntur, sic putentur, quemadmodum eæ, quæ nituntur ridicis, aut palis. Illæ uero, quæ sine amminiculis iacent, quod pro sola indigentia faciendum est, uel necessitate prouinciæ, primo anno duas gemmas, deinde plures habebunt. Sed huius generis uinea strictius est putanda.

De nouellæ uitis putatione. T.XV.

NOVELLAM uitem Columella dicit à primo anno ad unā materiam esse formandam, nec recidendam totam, sicut Italiæ consuetudo est. Anno secundo expleto, quia uel intereant uites in totum reci-

sæ,uel infœcunda sarmenta producāt,quæ amputato capite uelut pā pinaria de duro coguntur exire, quare iuxta ipsam commissuram ueteris sarmenti unam,uel duas gemmas censemus relinquendas. quod est merito in uiticula fortiore seruandum,& sane` excipiendam calāmis nouellam,uel exiguis palis,ut tertio anno robustiores possit accipere. Nam quadrima nouella,ubi lætum solum est,tres materias merito nutrire cogetur. Statim post putationem sarmenta decisa à uineis, & rubi,& impedimentum fossoris omne tollatur.

De propaginibus. T.XVI.

HOC Etiam mense propagandæ sunt uites. sed uetus,& exesa uinea,cuius duramenta longe processerunt,ut Columella dicit, mergis melius reparabitur, quàm si infossione totius corporis obruatur. quod agricolis certum est displicere. Mergum dicimus quoties uelut arcus supra terram relinquitur alia parte uitis infossa. Nam(ut ait Columella)cū totæ stratæ sunt,plurimis radicibus totius corporis fatigantur. Mergi uero post biennium reciduntur in ea parte,quæ supra est,et in loco iustas uites relinquunt. Sed(ut agricolæ asserunt) post biennium si recidas,plerunque infirmas habent radices, & repente simul pereunt.

De insitionibus. T.XVII.

HOC mense calidis,& apricis locis optime celebratur insitio, quæ fit tribus generibus. Sed ex his duo nunc fieri possunt, tertium reseruatur æstati. Sūt autem genera inserendi hæc aut sub cortice,aut in trunco,aut emplastro. Inseremus ergo sic. Arborem,uel ramū in loco,qui nitidus est, & sine cicatrice,serra recidemus non læso cortice. Post serraturam plagam ferramentis acutis nitidamus. Inde quasi cuneum tenuem ferreum,uel osseum maxime leoninum inter corticem,& lignum tribus prope` digitis consyderanter deponimus,ne corticis fascia dissipetur,& in eum modum subducto cuneo,statim surculum mergimus una parte decisum salua medulla,& cortice partis alterius,qui supra arborem sex,uel octo digitis emineat. Duos,uel tres, uel plures surculos pro trunci qualitate constituimus, quaternis digitis,uel amplius inter eos spatium relinquimus. tunc iunco,aut ulmo, aut uimine stringimus,& supra lutum musco tectum ponemus,ac ligabimus,ut quatuor digitis super lutum possit surculus eminere. Plerosque delectat strictum primo sectæ arboris truncum uinculis arctioribus in medio findere,& ibi surculos ex utraque parte rasos in

modum cunei, ut integra sit medulla demergere præmisso ante cuneolo. quo subducto depositus surculus redeunte in plagam materia possit astringi. Sed hoc utrunque genus uernum est, & fit crescente luna, ubi incipit gemma arborum turgescere. Surculi autem, qui inserendi sunt, sint nouelli, fertiles, nodosi, de nouo nati, ab orientali arboris parte decisi, crassitudine digiti minoris, bifurci, uel trifurci, gēmis pluribus uberati. Si arborem minorem desyderabis inserere, in qua sine dubio meliora incrementa proueniunt, circa terram secato. & quod melius est, surculos inter lignum, corticem'q; depone, tunc stringe. Quidam rasum ex utraque parte surculum conuenientem soliditati arboris inserendæ sic in medio deponunt, ut cortex surculi undique cortici arboris reddatur æqualis. Sed in nouella arbore terra mota usque ad ipsum insitum colligatur, quæ res eam à uento, & calore defendet. Mihi asseruit diligens agricola, omne insitum sine dubio comprehendere, si depositis surculis uiscum non temperatum in ipsa plaga pariter mergamus, quasi glutino quodam succos materiæ utriusque misturum. De emplastratione suo mense dicemus. Quartum genus Columella sic retulit. Gallica terebra usque ad medullam arborem perforandā, plaga interius leuiter inclinata. Ibi educto omni scobe, uitem, uel ramum ad modum foraminis impressi delibratum, succidum tamen, & humentem stricte imprimi una, aut duabus gemmis foris relictis. Tunc argilla, & musco locum diligenter operiri. Ita & uites in ulmo inseri posse commissas. Hispanus quidā mihi hoc genus nouæ insitionis ostendit, quod ex persico se asserebat expertum. Salicis ramum brachij crassitudine, solidum, longum cubitis duobus, aut amplius terebrari iussit in medio, & plantam persici in eodem loco, in quo consistit, spoliatam ramis omnibus solo capite relicto, per ipsum saligni manubrij foramen induci. tunc eundem salicis ramum terræ capite utroque demersso, in arcus similitudinem debere curuari, foramen luto, musco, uinculis stringi. anno deinde exempto, ubi infra medullam salicis caput plantæ sic cohæserit, ut unitas sit ex duobus mista corporibus, plantam subter incidi, atque transferri, & aggerari terram, quæ arcum salicis cum persici cacumine possit operire. hinc persici poma sine ossibus nasci. sed hoc locis humidis conuenire, uel riguis, & salices aquationibus adiuuandas, ut & natura ligni uigeat, quæ delectatur humore, & superfluentem copiam succi germinibus ministret alienis.

De instituendis oliuetis. T. XVIII.

HOC mense locis temperatis instituemus oliueta, quæ uel pasti-

nis conserenda sunt, ut extremas circa decimanum tabulas cingant, uel suum locum tenebunt. Si ponuntur in pastino, radicatæ plantæ decisis capitibus, & brachijs, & in truncum redactæ usq; ad mensuram cubiti unius & palmi in fermento terræ fossæ defigantur, locum palo antea deprimente ordei grana subteriaciantur, & amputetur ijs quicquid putridi inuentum fuerit, aut arentis, & tunc amputata capita luto uelentur, & musco, ulmeis uinculis, uel tenacibus quibuscūq; constricta. Sed maximum beneficium est, ut proficiat incremento, si rubrica partes notentur, quibus obuersæ steterunt, & contra eas simili ratione ponantur. Sint à se discretæ pedibus quindecim, uel uiginti. Omnis subinde circa eas herba uellatur. & quoties imber se infuderit, breuissimis, ac frequentissimis fossionibus solicitentur. Et subinde ducta à trunco terra, atque permista in aliquanto altiores cumulos cōgeratur. Quodsi oliuetum suo loco facere uolueris, hæc genera terrarum sequeris. Terram, cui mista sit glarea, aut cretam sabulonis coniunctione resolutam, aut pinguem sabulonem, aut terram naturæ densioris, & humidæ. Creta figuli omnino repudianda est, & uliginosa, & in qua semper humor assistit, & sabulo macer, & nuda glarea. Quamuis enim comprehendat, non conualescit. Potest seri & ubi arbutus, aut ilex steterat. Nam cerrus, & æsculus excisa radices noxias relinquit, quarum uirus oleam necat. Locis æstuosis septentrionali colle, frigidis meridiano gaudet. Medijs cliuis delectatur. Neq; imum locum, neq; arduum patitur, magis modicos cliuos diligit, sicut est regio sabina, uel bætica. Baccarum genus numerosum est, & plurium uocabulorum, sicut pausia, Orchis, Radius, Sergia, Licinia, Cominia, et cæteræ, quas nominare non attinet. Pausia tamen oleum, quod reddit, dum uiride est, optimum ē, sed cito uetustate corrumpitur. Optimum Licinia dat, plurimum Sergia. Sed de his hæc generaliter præcepisse sufficiet, maiores baccas cibo, minores oleo profuturas. Si frumentarius ager est, quem conserimus olieto, quadragenis inter se pedibus distēt, si macer, uicenisquinis. Melius faciemus, si ordines in fauonium dirigamus. Cum deponentur, in scrobes siccas constituātur quaternis pedibus fossas. Glarea etiam, ubi lapides defuerint, misceatur, & stercus. Si clausus locus est, modicè supra terram, quæ ponuntur, emineant. Si pecora formidantur, altiores trunci esse debebunt. In siccis uero prouincijs cum pluuiæ desunt, rigare conueniet. Si prouincia indiget oliuetis, & non est unde planta sumatur, seminarium faciendum est, idest tabula effossa, sicut superius dixi, ut ibi (sicut Columella dicit) rami serra incisi in modum sesquipedalem deponantur. Inde post quinquennium

nium poterit ualida planta transferri, et locis frigidis hoc mense plātari. Scio plerosq;, quod facilius, atq; utilius est, radices olearum, quæ in syluis plerunq; sunt, aut in locis desertis, in cubitalem mensuram recisas, aut in seminario, si placuerit, aut in olineto solere disponere, et admistione stercoris adiuuare. Quare proueniet, ut ex unius arboris radicibus numerosa planta nascatur.

De pomiferis, & spatijs earum generale præceptum. T.XIX.

ETIAM pomiferas arbores possumus in pastinis à septentrionali regione disponere, de quibus sigillatim dicemus, quæ specialiter sunt tenenda. nam pomis eadem conuenit terra, quæ uitibus. Scrobes autem maiores facies, ut materiæ prosit, & fructui. Si pomariū facies, inter ordines tricenos pedes relinques. Plantas statues radicatas, quod est melius, sed seruabis, ne cacumina aut manu fracta, aut erosa non crescant. Vnunquenq; ordinem suo generi deputabis, ne infirmæ à ualentioribus opprimātur. Plantas similiter notabimus, ut ipsis, quibus steterant cardinibus, opponamus. De cliuo sicco, & exili, in planum, pinguem, & humidum transferemus. Si truncos ponere uolueris, supra terram propè tribus pedibus erigantur. Vbi duas in una scrobe plantas deponis, cauendum est, ne se contingant, nam uermibus interibunt. Sed (ut Columella dicit) feraciores sunt, quæ seminibus, hoc est nucibus suis, quàm quæ plantis ponūtur, aut ramis. Vbi regio siccior est, aquationibus adiuuentur.

De fodiendis, palandis, & ligandis uitibus, uel lætandis arboribus. T.XX.

NVNC locis maritimis, & calidis fodiēdæ sunt uites. uel (si hæc prouinciæ consuetudo est) exarandæ, & in eisdem locis palādæ, aut ligandæ sunt uineæ prius, quàm gemma procedat, cuius concussione, uel atritu incurritur grande dispendium. Nunc oleæ, cæteræq; arbores lætamen accipiunt decrescente luna. Sufficiet autem maiori arbori uehes una, minori media, ita ut subducta à radicibus terra, & fimo permista, reuocetur. Tempore hoc siquæ sunt in seminarijs plantæ, circunfodiendæ sunt, & amputandi eis rami superflui, uel radiculæ, quas circa in superiore parte miserunt.

De rosis, lilijs, croco, uiolis conserendis. T.XXI.

HOC mense rosaria conseremus, quæ sulco breuissimo, aut scrobibus ponenda sunt, uel uirgultis, uel etiā semine. Semina autem rosa-

rum non putemus medios flosculos esse aurei coloris, quos rosæ ferũt. sed bacas nutriunt, quas in breuissimi pyri similitudinem plenas seminibus post uindemiam reddunt maturas, quarum tamen maturitas ex colore fusco, & mollicie poterit æstimari. Si qua etiam sunt antiqua rosaria, hoc tempore circunfodiuntur sarculis, uel dolabris, & ariditas uniuersa reciditur. Nunc & quæ rara sunt, possunt ducta uirgarum propagine reparari Si rosam temperius habere uolueris, duobus palmis ab ea in gyrum fodies, & aqua calida bis rigabis in die. Nũc & liliorum bulbos ponemus, uel lilia ante habita sarriemus summa diligentia, ne oculos circa radicem nascentes, & minores bulbulos sauciemus, qui à matre subtracti, atque in alios digesti ordines noua lilieta formabunt. Item uiolarum plantæ, & croci bulbi serendi sunt, uel subtiliter (si fuerant ante) fodiendi.

De lini semine serendo. T. XXII.

HOC mense aliqui lini semen læto solo in iugerum. X. modios spargunt, & lina consequuntur exilia.

De cannetis, & asparagis, & plantis salicum, & genestæ, & seminarijs myrti, & lauri. T. XXIII.

TEMPORE hoc canneta ponenda sunt factis breuissimis scrobibus, & oculis cannarum per singulas scrobes obrutis, qui semipedis spatio inter se distare debebunt. Si calidæ, & siccæ prouinciæ studemus, ualles humidas, uel irriguas opus est deputare cannetis. Si frigida regio est, locis medijs instituantur, sed succo uillarum subditis. Inter hæc asparagorum etiam semina spargere possumus, ut mista nascantur, quia & asparagi coluntur, & incenduntur eo more, quo cannæ. Sed si sunt antiqua canneta, hoc tempore sarrientur, recisis, quæ in radice purganda sunt, idest putribus male porrectis, & si qua gignẽdi oculos non habebunt. Nunc salicis plantas, & omnium generum, quæ arbusto applicãdæ sunt, uel genestas (ubi deerunt) obruemus. Ex bacis etiam myrti, & lauri seminaria faciemus, uel si fuerant, excolemus.

De hortis. T. XXIIII.

CIRCA Idus februarias sepes hortorum ex congesto in finibus spinarũ semine faciendæ sunt, sicut dictum est, cum de munimine loqueremur hortorum. Item græci dicunt de crassa rubi uirga fieri debere particulas, et palmaribus scrobibus obrui, & quotidie (donec

frondeant)

frondeant) fossione, & rigatione nutriri. Hoc mense lactuca seritur. ut possit aprili mense transferri. Item carduus seritur, & nasturtiũ, & coriandrum, & papauer, sicut mense nouembri, & allium, & ulpicum. Nunc satureia seritur pingui agro non stercorato, sed aprico, uel melius mari proximo, & cum cepullis mista seminatur. Hoc etiam mense cepullas seris, sed constat & uere, & autumno esse seminandas. Si semen eius seueris, in caput crescit & minus reddit in semine. Si capitulum ponas, ipsum macescit, & multum semen educat. Terram cepæ desyderant pinguem, uehementer subactam, irriguam, stercoratam. Ibi areas faciemus omnibus herbis, & radice purgatas, Seremus placido, & sereno die, maxime austro, uel euro flantibus. Si minuente luna serantur, tenues, & acriores proueniunt, si crescente, robustæ, & saporis humecti. Rarius sunt ponendæ, runcandæ, ac sarculandæ sunt sæpius. Si capita uoluerimus his esse maiora, folia omnia debemus auferre, & sic succus ad inferiora cogetur. De quibus uero semina colligenda sunt, iuuẽtur amminiculis, ubi caulẽ cœperint excitare. Cum niger color seminis fuerit, præferunt maturitatis indicia. Vellendi sunt talli adhuc semisicci cum semine, & sic in sole siccandi. Hoc mense anetum seres locis frigidis. Omnem cœli statũ patitur, sed tepidiore lætatur. Rigetur, si se imber abstineat. seratur rarius. Aliq semen eius nõ obruũt, opinantes ꝙ à nulla aue tangatur. Nũc et sinapi serere possumus. Hoc etiã mense caules seremus, qui et toto anno seri possunt. solum pingue, & satis subactum diligunt, argillam, et glaream timent, sabulone, & arenis non delectantur, nisi perẽnis unda succurrat. Omnẽ cœli statum caulis patitur, frigidũ magis. Contra austrum positi citius ferunt, contra septentrionem serius. Sed hic caulis & sapore, & robore uincit. Cliuis delectatur, & ideo ponendæ sunt plantæ per puluinos arearũ. Gaudet stercore, et sarculatione. Rarius positus conualescit. Celerius coquitur uirore seruato, si dũ est trium, uel quatuor foliorum nitrũ tritum cribello desuper spargas, ut speciẽ pruinæ candentis imitetur. Columella dicit plantarũ radices alga marina inuoluendas seruandæ uiriditatis causa fimo simul adhærẽte. Ponendæ sunt plãtæ maioris incrementi, q̃a licet serius comprehẽdant, fortiores fient. Si hyems est, tepido iam die, si æstas, cum sol in uesperam declinatur, planta pangenda est. Vastior fiet, si terra operiatur assidue. Semen brassicæ uetustum mutatur in rapa. Hoc mense post Idus spõgias asparagorum uel nouas formare incipiemus ex semine, uel antiquas ponemus. Mihi etiã illud utile uidetur, ac diligẽs, ut asparagi agrestis radices plurimas in unũ locũ cõgeramus cultũ, uel certe

saxosum, quæ statim fructum dent ex loco, qui aliud nil alebat, & has annis omnibus incendamus in scopis, ut fructus frequentior surgat, & fortior. Hoc autem genus est sapore iucundius. Nunc etiã malua seri potest. Mentam quoq; seri plantis, uel radicibus potest loco humido, uel circa aquas. Apricum solum nec pingue, nec stercoratum desyderat. Hoc mense fœniculum seres loco aprico, & modice saxoso. seritur primo uere. Pastinaca & semine ponetur, & plantis loco pingui, soluto altius pastinato, raram statues, ut robur accipiat. Cunela etiam nunc seritur, & colitur eo more, quo allium, uel cepulla. Nunc cærefolium locis frigidis post Idus seratur. desyderat agrum lætum, humidum, stercoratum. Hoc mense betam seremus, quamuis possit et tota æstate seminari. Amat agrum putrem, humidum, lætum. Transferenda est quatuor, aut quinque foliorum radicibus fimo recenti oblitis. Amat frequenter effodi, & multo stercore saturari. Hoc mense porrus serendus. quem si sectilem uelis, post duos menses, q̃ satus est, poteris desecare manentem in areis suis, quamuis asserat Columella etiam sectiuum diutius duraturum, melioremq;, si transferatur, & quoties secabitur, aqua iuuetur, & stercore. Si capitatum facere uelis, quod uere seueris, octobri mense transferre debebis. Serendus est loco læto, et maxime campestri, area plana pastinata alte, et diu subacta, & stercorata. Si sectiuum uelis, spissius si capitatum, rarius seris. Sarculo frequentandus est, & herbis liberandus. Cum digiti crassitudinem habuerit, à media parte præcisis folijs, & trũcatis radicibus trãsferatur, oblitus fimo liquido quaternis, uel quinis digitis separetur. Cum radices aget, modice comprehendendus, & alleuandus est sarculo, ut suspensus à terra quod spatij uacuum subter inuenerit, capitis uastitate cogatur implere. Item plura semina in unum ligata si deposueris, grandis porrus nascetur ex omnibus. Item si capiti eius rapæ semen immittas sine ferro, & pangas, multum fertur increscere. melius si frequenter hoc facias. Hoc mense inula seritur, quo canneta ponuntur. Seritur oculis sicut calami, quos abscindere, et terra leuiter debemus obruere, terra fossa, & subacta, excitatis ad lineam puluinis, quibus eius oculos oportet infodere, trium pedum inter se spatio separantur. Hoc mense colocasiæ bulbos ponemus. Amant humidum locum, pinguem, maxime irriguum. Circa fontes lætantur, & riuos, nec de soli qualitate curant, si perpetuo foueãtur humore. Frondere prope semper possunt, si tanquam citreta tegumentis defendantur à frigore. Hoc mense ciminum, & anisum seritur loco bene subacto, & cui lætamen admisceas. Quod satum est, herbis purgetur assidue.

De pomis,

De pomis, & primo de pyro. T.XXV.

PLANTAS pyrorum mense Februario locis frigidis ponemus, calidis uero nouembri. sed mense nouembri pyra locis tepidis conserẽda sunt, ut solo inuentur irriguo, ita & florem plurimum proferent, & magnitudinem pomi turgentis acquirent. Nasci tamen tali solo maxime diligunt, quale uinetis diximus conuenire. sed læto solo & ualidas arbores, & fructus plurimos consequemur. Lapidosi generis pyra uitium mutare creduntur, si terris mollibus conserantur. Sed pyrũ plantis serere propè tardus euentus est, tamen quibus hoc placuit, ut semina generosa nihil sibi de agresti asperitate permisceant, plãtas bimas, aut trimas eo more, quo oleæ ponuntur, radicatas magis scrobibus ponant, supra terram tribus altas, uel quatuor pedibus. quarum decisa cacumina argilla mista muscus debet operire. Nam siquis pyrorũ semen aspergat, nasci quidem necesse est, originem suam refouente natura, cuius æternitati nulla tarditas potest afferre fastidium. sed homini hoc expectare longinquum est, cum & serò ueniant, & de generis nobilitate decedant. Melius ergo hoc mense nouembri fiet, ut pyrorum plantas radicatas seramus agrestium, subactis bene scrobibus, ut cum prehenderint, inserantur. Hoc autem interest, quod quæ plantis suis seruntur, dulcedinem, ac teneritatem seruant, diu tamen seruata non durant, insita uero moram temporis sustinebunt. Spatia inter pyros triginta pedum mensura discernat. Genus hoc arboris (ut proficiat) frequẽti humore, & assiduis fossionibus est colendum usqueadeo ut tempore, quo florere consueuit, nihil perditura credatur de flore prolato, si eam tunc fossor adiuuerit. Multum proficias, si interiecto anno quale libet lætamen adiungas. sed bubulum spissa, & grauia poma generare fertur. Aliqui cinerem miscent, credentes hinc contrahi pomis argutos sapores. Generum uarietates exequi superuacuum puto, cum in ponendis, uel excolendis nulla sit distantia. Si languida arbor est pyri, uel ablaqueatæ radicem terebras, & ibi ligneum palum de primis, uel in trunco similiter terebrato ex teda cuneum figis, uel, si hoc desit, ex quercu. Vermes eius arboris & nati necantur, & nasci prohibentur, radicibus felle taurino frequenter infusis. Item feces uini ueteris recentes, si radicibus affundantur per triduum, diutius arbores in floribus laborare non faciunt. Si lapidosa pyrus est, ab extremis radicibus terram priorem leuabis, & secernes omnes lapillos, quibus diligenter remotis alteram terram cribro cretam in loco eius infundis. sed hoc proderit, si rigare non cessas. Mense februario,

& martio prius inseritur more,quo dictum est, cum de insitione loqueremur,sub cortice,& in trunco. Inseritur autem pyro agresti,malo,ut nonnulli,amygdalo,& spino,ut Virgilius, orno, & fraxino, cydonio,ut aliqui,& punico,sed fisso ligno. Surculus pyri, qui inseritur ante solstitium,anniculus esse debet,& prius quàm figatur,folijs, & omni tenera parte priuari. post solstitiũ uero eum figis, qui summum germen inclusit. Pyrus omni genere inseritur. Condienda sunt pyra ita,die placido decrescente luna à uigesima secunda usq; in octauam. Eadem poma sicca,& manu lecta ab hora secunda in quintam, uel à septima in decimá,à caducis diligenter electa integra,& propè dura,& aliquanto uiridia in picato uase clauduntur, quod operculo tegitur,& deorsum os eius inclinatur,atq; breui scrobe obruitur in eo loco,circa quem perennis aqua decurrit. Item quæ dura sunt, in carne,& cute,prius in aceruo posita, ubi se mollire cœperint, in uas fictile bene coctum, picatum'q; ponuntur,& operculo superueniente gypsantur. Vas breui scrobe demergitur in eo loco, qui quotidie sole tangatur. Plurimi pyra obruta inter paleas,aut frumenta seruarunt. Alij statim lecta cum tenacibus suis picatis urceis condiderunt, & oribus uasculorũ gypso,uel pice clausis ipsa sub diuo obruta sabulone texerunt. Alij pyra,quæ se non contingerent, in melle seruarunt. Item pyra diuisa,& purgata granis,in sole siccantur. Aliqui aquam salsam,cum cœperit undare calefacta,dispumant,& ei post iam frigidæ pyra seruanda demergunt. Tunc exempta post tempus exiguũ condunt urceo,& eius lito ore conseruant. uel nocte,& die in frigida salsa manere patiuntur,post in aqua pura biduo macerant,deinde in sapa,uel passo,uel dulci uino mersa custodiunt.

Vinum pyri,& acetum.

VINVM de pyris fit,si contusa,& sacco rarissimo condita ponderibus cõprimantur,aut prælo. Hyeme durat, sed prima acescat æstate. Acetum sic fit de pyris. Pyra syluestria, uel asperi generis matura in cumulo reseruantur per triduũ. Deinde mittuntur in uasculo, cui fontana,aut pluuialis aqua miscetur,& opertum uas per. XXX. dies relinquitur, ac subinde quantum sublatum fuerit aceti ad usum,tantum redditur aquæ ad reparationem.

Liquamen ex pyris.

LIQVAMEN de pyris castimoniale sic fiet. Pyra maturissima cum sale calcantur integra. Vbi carnes eorũ fuerint resolutæ, uel

in cupellis,

in cupellis, uel in uasculis fictilibus picatis condiuntur. Post mensem tertium suspensæ eæ carnes liquorem dimittunt saporis iucundi, sed coloris albiduli. Circa hoc illud proderit, ut tempore, quo saliuntur, pro aliqua parte uina nigella permisceas.

De malo.

MENSE Februario, & Martio mala seramus, si calida, & sicca regio est, octobri, & nouembri. Eorum plura sunt genera, quæ numerare superfluum est. Amant pingue, ac lætum solum, & cui humorē non tam rigatio, q̃ natura suppeditet. Et si in arena, uel argilla sit, rigationibus adiuuetur. Montanis locis debent ad meridiem uersa consti= tui. Et frigido solo proueniunt, si cœli tepor adiuuerit. nec in asperis, & humectis sedē recusant. Macrū, & aridū solū poma uermiculosa efficiat, & caducat. Seruntur omni genere, sicut pyri. neq; exarari, neq; effodi desyderant. Ideo eis magis prata conueniunt. Stercus ouillum tantum non exigunt quidem, sed libenter assumunt, uel si cineris pul= ueres misceantur. Amant modestas rigationes. Putatio illis apta est, sed maxime ut arida, & male nata tollantur. Citius senescit hæc ar- bor, & in senectute degenerat. Si caduca sunt poma, fissæ radici la- pis iniectus poma retinebit. lacertæ uiridis felle si tangantur cacumi= na, nō putrescit. Vermes eius suillo stercore misto humanæ urinæ, aut felle bubulo extinguntur. qui si plures circa arborem sunt, æreo scal= pro semel rasi non ultra nascentur, si ea loca, unde rasi sunt, bubulū stercus obducat. Si spissa poma ramos onerabunt, inter legenda sunt quæque uitiosa, ut alimentum cæteris succus æquiparet, & genero- sis abūdantiā ministret, quā numerosa uilitate perdebat. Malus omni generi inseri potest, quo pyrus. Mense februario, martio, & alijs, q̃bus pyrus inseritur in malo, in pyro, in spino, pruno, sorbo, persico, plata= no, populo, salice. Diligenter legenda sunt mala, quæ uolumus custodi re. Ea in locis obscuris, ubi uentus nō sit, stramentis prius in crate sub iectis in cumulos secreta disponimus, qui cumuli frequenti diuisione separentur. Aliqui diuersa dixerunt, uel singula in uasculis fictili- bus picatis, atq; oblitis claudi, uel argilla inuolui, uel solos pediculos creta adlini, uel in tabulis substrata palea disponi, & stramentis de superiore parte cooperiri. Mala rotunda, quæ orbiculata dicuntur, si= ne cura toto anno seruare se possunt. Alij in puteo, uel in cisterna mer gunt uasa fictilia, q̃bus diligenter picatis, & clausis mala committun= tur. Alij ex arbore mala illæsa sumpserunt, & pediculis eorum pi- ce feruenti mersis supra tabulatum per ordinem disponunt, nucum folijs subter expositis. Plerique scobem populi, uel abietis inter mala

diffundunt. Constat mala sic ponenda, ut pediculorum partes deorsum facias, neque ante, quàm usui necessaria uideantur esse, contingas. Vinum, & acetum fit ex malis, sicut ex pyris ante praecepi. Cydonijs serendis plerique tempora diuersa dixerunt. tamen mihi usu cõpertum est in Italia circa urbem mense februario, uel inchoante martio plantas cydoniorum radicatas in pastinato solo tenuisse adeo feliciter, ut saepe sequentis anni fruge gauderent, si posita maioris status fuissent. Locis siccis, & calidis extremo octobri, uel nouembri inchoãte ponantur. Amant cydonij locum frigidum, humectum. Si in tepido statuuntur, opus est illis rigatione succurri. Ferunt tamen statum mediocris situs, inter naturam frigoris, & caloris, & in planis, & in decliuibus proueniunt, tamen magis inclinata, & deuexa desyderant. Serunt aliqui cacuminibus, & talea, sed tardus est in utroque prouẽtus. Ita ponendae sunt largae arbores cydonij, ne alterã quatiente uento stillicidium tangat alterius. Dum minor est, uel quando ponitur, iuuetur stercore, maior uero cinere, uel cretae puluere semel toto anno radicibus misso. Poma in his & cito matura, & maioris incrementi assiduus humor efficiet. Rigandae sunt, quoties coelestis negatur infusio, & circunfodiendae locis calidis octobri mense, & nouembri, frigidis uero februario, uel martio. Nisi enim circunfodiantur assidue, aut steriles efficiuntur, aut earũ poma degenerant. Putandae sunt, sicut probaui, et à uitiosis omnibus liberãdae. Si arbor aegra est, amurca aquae aequaliter mista radicibus debet affundi, aut calx uiua temperata cũ creta, uel resina locularis pici liquidae mista trunco arboris adlini, uel ablaqueatae arbori circa radices imparis numer poma cydonia pro magnitudine eius ponenda, & obruenda firmantur. quod annis singulis factum custodiet à uitijs, sed arboris longae derogabit aetati. Mense februario cydonia inseruntur melius in trunco, q̃ in cortice. Recipiunt in se surculos propè omnis generis punici, sorbi, omnium malorum, quae meliora producunt. Inserũtur autem nouellae arbores, quibus succus est in cortice. si maior est, circa radicem melius inseretur, ubi cortex, & lignum beneficio soli adhaerentis humescit. Legenda sunt matura cydonia, quae hoc more seruantur, uel inter binas tegulas posita, si luto ex omni parte claudantur, uel si defruto incoquantur, aut passo. Alij quae maiora sunt, fici folijs inuoluta custodiunt. Alij tantum locis siccis reponunt, à q̃bus uentus excluditur. Alij canna, uel ebore in quatuor partes diuisa sublatis omnibus, quae in medio sunt, in uase fictili melle obruunt. Alij in melle sic integra dimittunt. In quo genere condiendi satis matura deliguntur. Alij milio obruunt, uel paleis

uel paleis separata demergunt. Alij plenis uino optimo uasculis mittunt. uel uini, & defruti ad seruanda cydonia, æquum corpus efficiunt. Alij dolijs musti mergũt, atq; ita claudũt, qđ odoratum reddit et uinum. alij in patina noua sicco gypso obruunt separata cydonia.

Siliqua.

SILIQVA Februario mense seritur, & Nouembri & semine, & plantis. amat loca maritima, calida, sicca, cãpestria. Tamen (ut ego expertus sum) in locis calidis fœcundior fiet, si adiuuetur humore. potest & taleis poni. Scrobem desyderat largiorem. Inseri etiam posse mense Februario credunt aliqui in pruno, uel amygdalo. Siliquæ seruantur diutissime, si expandantur in cratibus.

Morus.

AMICA est morus, & uitis. Mori nascuntur ex semine, sed & poma, & uirgulta degenerant. Serenda est taleis, uel cacuminibus, melius autem taleis sesquipedalibus, ex utraque parte leuigatis, ac fimo oblitis Cum locum palo ante fecerimus, immergimus, ac tegimus cinere terris admisto. non amplius quàm quatuor digitis operimus. Seremus à medio februario, & toto martio, locis uero calidioribus octobri postremo, uel nouembris initio, sed uerno maxime die nono Calendarum aprilium. Amant loca calida, sabulosa, & plerunq; maritima. In tofo, uel argilla uix comprehendunt. Humor assiduus moris prodesse non creditur. fossionibus lætatur, & stercore. Putria in his, & arida post triennium sunt putanda. Plantam si robustam, transferes mense octobri, uel nouembri, si teneram, februario, et martio. Scrobes desyderant altiores, interualla maiora, ne altera umbris prematur alterius. Feracem, altioremq; arborẽ mori fieri aliqui tradiderunt, si perforato hinc inde trunco singulos cuneos inseramus terebinthi hinc, inde lentisci. Circa octobris Calendas morus ablaqueanda est, & radicibus eius uini ueteris recentissimæ feces infundendæ. Inseritur autẽ in fico, et in se tantum sub corticæ. Vlmo insita comprehendit, sed parturit magnæ infelicitatis augumenta.

Auellana.

AVELLANAE ponendæ sunt nucibus suis. non amplius supra terra ducenda est, quàm crassitudine digitorum duorum. Plantis tamen, & sobole expertus sum melius prouenire. Mense februario, seu planta, seu semen exponitur. gaudent loco macro, humido, frigido, et sabuloso. Mense Iulio circa nonas auellana matura est. locis tamẽ calidis.

Mixa.

NVNC seruntur mixa ex nucleis in aliquo uase positis, donec plantæ induant firmitatem, cœlo tepido, terra soluta, humore moderato. Inseruntur mense Martio sorbis, uel spinis.

De pomis aliorum mensium.

ETIAM nunc tuberes seruntur, & inseruntur, & ossa duracinorum, uel plantæ eiusdem generis ponuntur, & transferuntur, & inseri possunt. & mespilus inseretur, & ossa ponentur prunorum. Ficus etiam locis temperatis nunc poni potest, & sorbus hoc etiam mense seri, & amygdali semina in areis obrui, & locis temperatis nunc inseri mense inchoante, frigidis uero exeunte, conditis tamen surculis ante quàm germinent. Et pistaciæ planta uel nunc statui, aut inseri potest, & castanearum semina spargi. Nuces quoque iuglandes etiam nunc seminarijs recondi, & ipsum genus inseri, & frigidis, & humectis locis nunc poterunt pineta seminari.

De educatione porcorum. T.XXVI.

NVNC uerres maxime fœminas inire debebunt. Legendi sunt uasti, & ampli corporis, sed rotundi potius quàm lõgi, uentre, & clunibus magnis, rostro breui, ceruice glandulis spissa, libidinosi, anniculi, qui usque ad quadrimos inire fœminas possunt. Scrofas uero longi lateris debemus eligere, & quibus ad sustinendum fœturæ onus magnus se uenter effundat, cætera uerribus similes. Sed in regionibus frigidis densi, & nigri pili, in tepidis qualescunque prouenerint. Fœmina ad creandum, usque in annos septem partus onera gestare sufficiet, ad concipiendum, annicula debet incipere. Quarto exempto mense pariunt, ubi quintus incipiet. Incipiunt autem (sicut dixi) mense Februario, ut solidioribus herbis nati, & stipula succedente pascantur. Vbi facultas est transigendi, uenditis qui subinde nati sunt, celerior matribus fœtura reparatur. Genus hoc omnibus locis haberi potest, melius tamen agris palustribus quàm siccis, præcipue ubi arborum fructuosarum sylua suppetit, quæ subinde maturis fructibus alterna per annum mutatione succurrat. Maxime locis graminosis, & cannarum, uel iunci radice nutriuntur. Sed deficientibus alimentis per hyemem nonnunquam præbenda sunt pabula glandis castaneæ, uel frugum uilia excremẽta cæterarum, uerno magis cum lactent nouella uirentia, quæ porcis solent nocere. Neq; gregatim claudendæ sunt porcæ more aliarum pecudum, sed haras sub porticibus faciemus, quibus

mater unaquæq; claudatur, et alumnum gregem tutior ipsa defendat à frigore. Quæ haræ à superiori parte detectæ sint, ut libere numerum pastor exploret, et oppressis à matre fœtibus sæpe subueniat subtrahendo. Curabit autem ut fœtus proprios cum unaquaque procludat. Plus uero quàm octo (sicut Columella dicit) nutrire non debet. Mihi uero utilius probatur experto, porcæ, cui pabula suppetunt, ut plurimum sex nutrire debere, quia licet plures possit educare, tamen frequentiore numero sucta deficiet. In porcis etiam illud est commodum, quod immissi uineis necdum turgentibus, uel exacta uindemia gramine persecuto diligentiam fossoris imitantur.

De uino myrtite aliter. T. XXVII.

IN Huius mensis initio aliter myrtite sic facies. Mittis uini ueteris decem sextarios in lagæna, & baccarum myrti libras. V. miscebis. Cum. XX. & duorum dierum spatium confusa transegerint, p quos uas quotidie conuenit agitari, tunc palmea sporta colabis, & prædictis. X. sextarijs mellis optimi fortiter triti pondo. V. miscebis.

De uite thyriaca. T. XXVIII.

THYRIACAM uitem sic facies, cuius iste profectus est, ut uinum eius, uel acetum, uel uua, uel sarmentorum cinis proficiat contra morsus omnium bestiarum. Fit autem sic. Sarmentum, quod pangendum est, trium digitorum spatio in ima parte findatur, & sublata medulla ad eius uitem thyriacæ medicamen addatur. Tunc terræ mandetur uinculo diligenter astrictum. Aliqui eadem sarmenta iam medicamine satiata intra squillæ bulbum recondunt, & terris prædicta ratione committunt. Aliqui antidoti eius affusione radices uitis infundunt. Sane sarmentum, si de hac uite sumatur ad transferendum, potentiam materni medicaminis non tenebit. Oportebit autem thyriacæ infusione assidua, uim suci senescentis iterare.

De uua sine seminibus. T. XXIX.

EST pulchra species uuæ, quæ granis interioribus caret. Hinc efficitur, ut summa iucunditate sine impedimento sorberi possit, uelut unũ omnũ corpus uuarum. Fit autem græcis authoribus hac ratione per artem succedente natura. Sarmentum, qđ obruendum est, quantum latebit in terra, tantum findere debebimus, & medulla omni sublata, ac diligenter excalpta, mẽbra iterũ diuisæ partis adunare, & uinculo constricta deponere. Vinculũ tamen papyro asserunt esse faciendũ,

& sic in humida terra esse ponendum. Diligentius quidam sarmentum reuinctum quantum excisum est, intra squillæ bulbum demergunt, cuius beneficio asserunt sata omnia comprehendere posse facilius. Alij tempore, quo uites putant, sarmentum fructiferum putatæ uitis in ipsa uite, quam possint de alto sublata medulla excauant non diuisum, & calamo affixo alligant, ne possit inuerti. Tunc ὀπὸν κυρηναϊκὸν, quod græci sic appellant, in excauata parte suffundunt, ex aqua prius ad sapæ pinguedinem resolutum, & hoc transactis octonis diebus semper renouant, donec uitis germina nouella procedãt. Et in granatis malis fieri hoc posse firmatur à græcis, & in cerasis opus est experiri.

De uite nimis lachrymosa. T. XXX.

VITES, quæ lachrymarum nimietate tabescunt, & deplorando uim roboris sui auertunt à fructu, trunco earum lacerato græci simum fieri iubent. Si hoc minus proderit, radicum robur pingue resandi, ut afferat medicinam uulnus impressum. tunc insulsa amurca ad medietatem decocta, & refrigerata plagæ excisio perlinetur, & sub hac acetum acre fundatur.

Myrtitis alia confectio apud græcos. T. XXXI.

GRAECI item Myrtite sic præcipiunt temperari. Myrti bacas maturas in umbra siccatas, & postea tusas uncias octo mittis in linteo, & suspendis in uino, & uas cooperies, ac linibis. & cum plurimis diebus sic fuerit, auferes, & uteris. Aliqui myrti bacas sine pluuia collectas maturas ex locis siccioribus calcant, uel exprimunt, & uino miscent. VIII. cotularum mensuram per amphoram uini. quod uinum medicinæ quoque proderit, ubi stipticis est utendum, stomachum solidare titubantem solet, reiectiones sanguinis inhibere, fluorem uentris astringere, limum dissintericæ passionis medicabiliter asperare.

Vt propomata sponte nascantur. T. XXXII.

CONDITVM uel abscynthiatum, uel rosatum, uel uiolatum procedere sponte fertur ex uitibus (ut natura suscipiat, quod procurare sueuit industria) si sarmenta in uas aliquod semiplenum supradictis potionibus mersa seruentur, et uiuã terram simul resoluas ad lixiuij modum, donec oculi sarmentorũ nitantur exire. tunc eadem sarmẽta gemmantia in quo uolueris loco, uitium cæterarum more deponas.

Vt botryones uarij nascantur. T.XXXIII.

VT Vitis botryones & albos afferre possit, & nigros, græci sic fieri debere iusserunt. Si uicinæ sunt uites nigra, & alba, cum putantur, sarmenta utriusque inter se diuisa sic iunges, ut medios utriusque generis oculos æquando reddere possis unitati. tunc papyro ligabis stricto, & molli, atque humida terra curabis adlinire, & interiectis ternis diebus adaquare, donec germen nouæ frondis erumpat. Hinc exempto tempore, si libuerit, genus efficies per plura sarmenta.

De horis. T.XXXIIII.

HIC Mensis in horarum mensura cum Nouembri mense concordat, quas hac numeri ratione colligimus.

Hora	I.	pedes	XXVII.
Hora	II.	pedes	XVII.
Hora	III.	pedes	XIII.
Hora	IIII.	pedes	X.
Hora	V.	pedes	VIII.
Hora	VI.	pedes	VII.
Hora	VII.	pedes	VIII.
Hora	VIII.	pedes	X.
Hora	IX.	pedes	XIII.
Hora	X.	pedes	XVII.
Hora	XI.	pedes	XXVII.

TITVLI MENSIS MARTII.

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLVSTRIS DE RE RVSTICA LIBER QVARTVS.

De putandis uineis, & inserendis, & pangendis uitibus. T.I.

m ARTIO Mense locis frigidis putatio uinearum celebratur, de qua abunde februario mense locuti sumus, usq; quo incipit gemma esse suspecta. Nunc oportet uineas inserere, cum uites non aquato, sed spisso humore lachrymabunt. Seruabimus ergo, ut truncus, qui inseritur, solidus sit, & alimento humoris exuberet, neq; ulla uetustate, aut iniuria laceratus arescat. Tunc decisæ uiti surculi, qui inserendi sunt, sint solidi, rotundi, gemmis spissis, & pluribus oculati. Tres tamen oculi in insitione sufficient. Radendum est ergo sarmentum ad mensuram digitorum duorum, ut ab una parte sit cortex. Aliqui non patiuntur nudare medullam, sed leuiter radunt, ut incisura sensim possit in acumen exire, & ut corticata ps cortici nouæ matris aptetur. Infimus oculus ita infigendus est, ut trunco iunctus adhæreat, qui oculus exteriorẽ partem debet aspicere uinculo salicis infuso, & paleato luto desuper alligari, tegumento quoque

aliquo à uentis, & à sole defendi, ne hi quatiant, hic adurat. Vbi calor temporis cœperit, ligaturæ ipsi pinniallo circa uesperam tenuis debet frequenter humor affundi, ut hoc alimento contra uim cœli torrentis animetur. Cum ergo germen ruperit, & aliquod cœperit incrementum, calami adiutorio debet annecti, ne motus aliquis fragilẽ procedentis sarmenti quasset ætatem. Vbi solidius quantumcunque processerit, uincula oportet abscindi, ne adolescentia mollissimi germinis nodo duræ constrictionis angatur. Aliqui infra terram semipedis spatio effossæ uiti surculos inserunt, & beneficio congestionis accumulãt, ut hoc quoque nouis sarmentis præter nutricis alimenta subueniat. Nonnulli circa terras melius asserunt inserendum, quia in altiori difficilius comprehendunt. Vsque ad idus, uel æquinoctium uites locis frigidis pangendæ sunt, seu pastinato, seu sulco, seu scrobibus, more, quo dictum est.

De pratis purgandis in locis frigidis, & proscindendis agris. T. II.

NVNC locis frigidis prata purganda, atque seruanda sunt. Locis gelidis colles pingues, & agros uliginosos proscindere, atque exarare conueniet. Veruacta etiam, quæ Ianuario mense sunt facta, repetere.

De panico, & milio serendo cum ordine suo. T. III.

CALIDIS, & siccis regionibus panicum seremus, & milium. leuem, & solutam terram desyderant. Nec in sabulone solum, sed in arena quoq; proueniunt, dummodo cœlo humido, & solo serantur irriguo, quia siccum, & argillosum agrum reformidant. Herbis liberentur assidue. quinque sextarijs spatium iugeri complebitur.

De cicere serendo cum ordine suo. T. IIII.

NVNC cicer utrunque serere debemus loco lætissimo, cœlo humido. macerandum est pridie, ut possit citius nasci. Iugerum tribus modijs conseretur. Cicer grande nasci græci dicunt, si infundatur aqua tepida pridie, amare etiam loca maritima, temperius prouenire, si seratur autumno.

De cannabo. T. V.

HOC etiam mense cannabum serimus usque in æquinoctium uernum hac ratione, qua in februario disputatum est.

De cicera. T.VI.

NVNC cicera seritur, quæ distat à cicercula solo colore, quo sordet, & nigrior est, primo sulco, uel secundo, solo læto. Iugerum quatuor, uel tribus, uel etiam duobus modijs implebimus.

De nouellis puluerandis, & fodiendis, uitibus palandis, ac ligandis. T.VII.

HOC mense nouella uinea incipiat puluerari, quod nunc, ac deinceps per omnes Calendas usque ad octobres faciendum est, non solum propter herbas, sed ne tenera adhuc semina, solidata terra constringat. Graminum radices, quæ plurimum uitibus nocent, extirpandæ sunt. Nunc locis frigidis uinearum fossio celebranda est. & palandæ, atq; ligandæ sunt uites. sed nouellam mollibus uinculis alligemus, quia eam teneram uincula duriora præcidunt. Palus maioribus uitibus solidus, minoribus ponatur exilis. Propter umbræ molestiam statuatur ab aquilone, & plaga frigida spatio quatuor digitorum, uel semipedis remotus à uite, ut possit ex omni parte circumfodi.

Vt uetus uinea reparatur.

VINEAS ueteres nunc aliqui à terra altius truncant studentes reparationi, sed uitiosum est. Nam plerunq; uastior plaga sole putrescit, & roribus. quare hoc genere reparetur. Prius ablaqueabitur altius, donec eius nodus appareat. deinde infra terram supra nodũ recidatur, ut operta de frigore, & sole nil timeat. Hoc faciendum est, si optimi generis uitis sit, & alte posita, alioquin generosis melius erit inserenda sarmentis. Omnia supradicta locis calidis primo mense, frigidis uero post idus ipsius exequemur.

Aegras uites refouere.

AEGRAS uites, uel quibus fructus arescit, circumfodies, & urinam ueterem suffundes. Item cinerem sarmenti, uel querci aceto mistum subijce, aut incisas circa terram lætamine refoueto, & quæ germinant fortiora dimitte.

Læsas bidente curare.

CVM uitis bidẽte læditur, aut ferro, plagam, si terræ iuncta est, adline stercore ouillo, uel caprino. tunc terra musta circumfossa ligare curato. Si in radice læsa est, operiens liquidum lætamen admisce.

De oleis

De oleis amurca signandis, & cætera earum cura. T. VIII.

NVNC oleis laborantibus circum radices insulsa amurca fundetur. Maximis arboribus (quod Columella dicat) sex congij, mediocribus, quatuor, cæteris pro æstimatione sufficiunt. Alij paleas fabæ binos per maiorem arborem qualos. Alij ueteris urinæ humanæ trunco quantum satis uidetur affundunt, & arbori mortarium statim faciunt, maxime locis siccis trunco ante coperto. Oleam sterilem terebra gallica perforabis. Tunc duos frugiferæ arboris ab australi parte ramos eiusdem magnitudinis tollis, & stricte in foramen utrunq; conijcies, uel lapidem, uel pini, uel querci palos, & abscisso eo, quod superabit, luto paleato curabis occulere. Sed si sine fruge luxuriant, oleastri palum radicibus eius infige. Nunc etiam quibus moris est, frumenta iterum sarrire conueniet. Nunc locis frigidis seminaria, quæ februario mense dicta sunt, baccarum, & seminum fiunt, & rosaria in mensis initio percolantur.

De hortis. T. IX.

NVNC horti optime sumunt cultionis initia. Mense martio carduus seritur. Terram stercoratam, & solutam diligit, quãuis in pingui possit melius prouenire. Et hoc illi contra talpas prodest, si pangatur in solido, ne terra ab inimicis animalibus facilius perforetur. Serendi sunt cardui luna crescente in area iam parata semina spatio semipedis discreta. Cauendum est, ne semina inuersa ponantur, nam debiles incuruos, & duros creabunt. Non alte imprimenda sunt, sed tribus digitis comprehensa mergantur, donec ad primos articulos terra perueniat. Tunc leuiter operiantur, & herbis liberentur assidue, donec plantaria solidentur, & rigentur, si æstus interuenit. Si cacumina seminum confringas, spinis carebunt. Item si semina eorum madefeceris per triduum laurino oleo, uel nardino, uel opobalsamo, uel succo rosæ, uel mastiano, & postea siccata depresseris eiusdem saporis orientur, cuius unguentum semina combiberunt. Singulis sanè annis à codicæ auferẽdæ sunt plantæ, ut nec matres fatigentur, & soboles per alia spatia digeratur, cum aliqua tamen radices parte uellendæ sunt. Quos reseruabis ad semina colligenda, liberatos omnibus pullis testa supertegere debebis, aut cortice. Nam solét semina sole, uel imbribus interire. Contra talpas prodest catos frequenter habere in medijs carduetis. Mustellas habẽt pleriq; mansuetas. Aliqui foramina earũ rubrica, & succo agrestis cucumeris impleuerunt. Nonnulli iuxta cubi-

lia talparum plures cauernas aperiunt, ut illæ territæ fugiant solis admissu. Pleriq; laqueos in aditu earum setis pendentibus ponunt. Hoc etiam mense ulpicum bene, & allium seremus, & cepullas, & cunelam locis frigidis, & anetum. Nunc & sinapis, & caules optime seruntur, uel plantantur, & malua seritur, & armoracea, & origani planta transfertur. Lactucæ, et beta, & porrus, & capparis seri possunt, & colocasia, & satureia, & nasturtium. Intyba etiam, & raphanos nunc aliqui serunt, quibus utantur æstate. Nunc melones serendi rarius. Distent inter se semina pedibus duobus locis subactis, uel pastinatis, maxime arenis. Semina eius mulso, & lacte per triduum macerāda sunt, & tunc iam siccata ponenda, hinc suaues efficientur. Odorati autem fiunt, si eorum semina multis diebus inter rosæ folia sicca mergantur. Nunc et cucumeres seminantur rare sulcis factis altitudine sesquipedali, latitudine pedum trium. Inter sulcos. VIII. pedū spatium crudum relinquas, ubi possint uagari. Herbis iuuātur, ideo sarculo, & runcatione non indigent. Semina si ouillo lacte, & mulso maceres, dulces nascentur, & candidi. Longi, & teneri fiunt, si aquam in patenti uasculo sub eis ponas duobus palmis inferiorem, ad quam festinando tales efficientur. Sine semine nascentur, si prius eorum semina oleo sabino perunguntur, & herba ea, quæ culex dicitur, trita confricentur. Aliqui florem cucumeris cum uiticulæ suæ capite cannæ inserunt, cui prius omnes nodos perforauerint, ibi cucumis nascetur in nimiam longitudinem tensus. Oleum sic metuit, ut si iuxta posueris, uelut hamus plicetur. Quoties tonat, uelut timore perterritus conuertitur. Si eius florem sicut in sua uite est, in forma fictili clauseris, ac ligaueris, qualem uultum forma uel hominis, uel animalis habuerit, talem cucumis figuram præstabit. Hæc omnia Gargilius Martialis asseruit. Columella dicit, loco aprico, & stercoroso si rubos habeamus, aut ferulas, post autumni æquinoctium, his iuxta terrā recisis, & excauatis ligneo stylo, inter medullas lætamen immittamus, & cucumeris semen addamus. hinc nasci fructus, qui possint & inter frigora non necari. Hoc mense asparagos seremus circa apriles Calen. pingui loco, humido, subacto, ita ut minoribus fossulis ad lineam directis bina, aut terna grana semipedis spatio discreta ponantur. Dehinc stercore solum tegatur, & herbæ subinde uellantur, uel per hyemen supra stramina iaciantur primo uere tollenda. Hinc post triennium nascentur asparagi. Sed expeditior ratio est si asparagorum spongias ponas, quæ cito fructum ministrent. Hæ sic fient. Semina asparagi quanta tribus digitis comprehendere possis, post idus februarias pingui, &

gui, &

gui, & stercorato solo in singulis fossis ponis, & leuiter obruis. His coeuntibus radix connexa nascetur, quae appellatur spongia. Sed & haec moras habet. Nam per biennium in seminario suo est stercore, et assidua runcatione nutrienda. Deinde post aequinoctium autũni trãsferetur, & uere asparagum dabit. Has erit utilius comparare, quàm longa expectatione nutrire. Eas tamen, in sulcis disponemus, si loca sicca sunt inter medios sulcos, si humida, in summitate sulcorum. Humor spongias asparagorum transitu suo debet tantum rigare, non sistere. Asparagum, quem primo protulerint, confringere debemus, non auellere, ne adhuc inualidam moueamus spongiam. Caeteris annis auellendus est, ut oculos suae germinationis aperiat, quia si deinceps refringas, loca, quae foecunda esse consueuerunt, remanente asparagi radice claudentur. Ministrabunt autem uere, & autumno reseruabis eum, de quo sumpturus es semina, postea scopas eius incendes, tũc circa hyemem spõgijs adijcies stercus, & cinerem. Hoc mense ruta seritur locis apricis solius cineris inspersione contenta. Loca desyderat altiora, unde humor elabitur. Si ponas semina eius adhuc clausa folliculis, singulatim manu debebis affigere. Si iam minuta sunt sparsa iactabis, & rastro obducta cooperies. Caules eius, qui inclusis seminibus nati fuerint, fortiores erunt, sed serò nascentur. Ramuli eius cum aliqua corticis parte conuulsi uerno tempore pro plantis tenebunt. Tota uero translata morietur. Nonnulli ramulos eius pertusae fabae inserunt, uel bulbo, atq; ita obruunt alieno uigore seruandos. Prosequuntur etiam maledictis, & maxime in terra soluti lateris ponũt, quod prodesse certissimum est. Sed (ut asserunt) melius furtiua proueniet. Sub fici arboris umbra libentius acquiescit. Nõ effodi herba, sed optat auelli. Immũdae mulieris formidat attactũ. Ab hoc mẽse usq; in octobrẽ totũ coriandrũ seritur. Amat terrã pinguẽ, sed & macro solo nascitur. Semen melius putatur, quod uetustius fuerit. delectatur humore. Satũ bene, cum olere quocunq; nascetur. Hoc mẽse cucurbita serenda est. Amat solũ pingue, humidũ, stercoratũ, solutũ. Hoc in cucurbitis insigne est, ꝙ longas pariũt, & exiles semina, quae in earum ceruice nascuntur. quae in uentre fuerãt, cucurbitas faciũt crassiores, quae in fundo, latas, si inuersis cacuminibus obruantur. Vbi adolescere coeperint, amminiculis adiuuentur. Quae seruantur ad semina, usq; ad hyemẽ in sua uite dependeãt, deinde sublatae in sole ponantur, aut fumo, aliter semina putrefacta depereũt. Hoc mẽse blitus seritur solo qualicũq;, sed culto. Olus hoc neq; rũcãdũ est, neq; sarculãdũ. Cũ semel natũ fuerit, ipsũ se ꝑ multa secula seminis sui deiectiõe repabit

ut etiam si uelis, uix possit aboleri. Nunc etiam serpyllum seritur plantis, et semine, sed uetustate meliori. Lætius frondebit, si iuxta piscinam, uel lacum, uel putei margines conseratur. Anisum quoq;, & ciminum nunc bene seritur. Locis lætioribus melius prouenit, itemq; cæteris, si humore iuuetur, & stercore.

De pomis, & malo punico. T.X.

LOCIS temperatis mense martio, uel aprili mala punica seremus, calidis uero, & siccis nouembri. Amat hæc arbor solum cretosum, macilentum, sed in pingui etiam prouenit. Regio illi est apta, quæ calida est. Seritur plantis de matrũ radice deuulsis. Sed quamuis multis generibus seratur, melius tamen ramus eius cubitalis incisus manubrij crassitudine, & capite utroque acuta falce leuigatus scrobi uelut obliquus immergitur, prius tamen porcino stercore & in capite, & in parte, quæ ima est, oblinatur. uel in crudo solo malleo cogatur ad inferiora defigi. Melius proueniet, si ponendus ramus gemmata iã matre sumatur. Sed qui in scrobe deponit, si tres lapillos in ipsa radice constituat, prouidebit, ne poma findantur. Curandum ne uirgulta inuersa deponas. Creduntur acida fieri, si rigentur assidue, nam siccitas in his & suauitatem præstat, & copiam. cuius tamen nimietati aliquid debet humoris opponi. Circunfodi autumno debet, & uerno. Si acida nascantur, modicum laseris cum uino tritum per summa arboris acumina oportet infundi, uel ablaqueatis radicibus tedæ clauus infigi. Alij algam marinam obruunt ad radices, cui nonnulli stercus miscent asininum, atque porcinum, si florem non continet, urinam ueterem cum pari mensura aquæ temperabis, & ter per annum in radicibus infundes. Vni arbori amphora ingesta sufficiet, uel amurcam mittis insulsam, uel algam radicibus iunges, & bis rigabis in mense, uel arboris florentis truncum plumbeo circulo debebis includere, uel corio anguis inuoluere. Si crepant poma, lapidem in media arboris radice supponis, uel squillam circa arborem seris. Et si, dum pendent poma, tenacibus, sicut in arbore habentur, intorseris, in totum annum sine corruptione seruabis. Si uermibus laborant, tangis radices felle bubulo, & continuo moriuntur, aut clauo æneo si uermes eosdem purges, difficile nascentur, uel asini urina stercori admista porcino uermibus obuiabit. Cinis cum lixiuio circa punici truncum frequenter infusus, læta, et fructuosa reddit arbusta. Asserit Martialis cãdida in his grana fieri, si argillæ, & cretæ, quartam partem gypsi misceas, & toto triennio hoc genus terræ radicibus eius adiungas. Idẽ dicit miræ

magnitudinis.

magnitudinis fieri, si olla fictilis obruatur circa arborem punici, & in ea ramus cum flore claudatur, ne resiliat ligatus ad palum. Tunc cooperta olla contra aquae muniatur incursus. Autumno patefacta suae magnitudinis poma redhibebit. Multa in punico ipse asserit poma procedere, si titimalli, & portulacae succus aequaliter mistus ante quàm germinet, trunco arboris adlinatur. Inseri posse affirmat, de ramorũ connexione, ut medulla utrinq; diuisa se iungat. In se tantum inseri potest circa apriles Calendas mense Martio ultimo. Sed secto trunco surculus recentissimus statim debet inseri, ne mora exiguũ, qui inest, siccet humorem. Punica mala seruantur, si picatis pediculis ordinata suspẽdas. Aliter. Lecta integra in aqua marina, uel muria feruẽte mergantur, ut combibant. Post triduum sole siccentur, ut sub dio nocte non maneant. post in loco frigido suspendantur. Cum uolueris uti, aqua dulci pridie macerabis. Feruntur haec pomis recentibus aemulari. Item si tactu inuicem separata paleis obruantur. Item fossa fit longa, & cortex eiusdem magnitudinis paratur, cui mala acutis surculis suis affiguntur. Tunc inuersus cortex supra fossam ponitur, ut mala sine terrae tactu subterpendentia ab humore defendat. Item si induãtur argilla, & ea siccata loco frigido pendeant. Item si seriola sub dio obruatur, quae habeat arenas usq; ad medium, & mala cum tenacibus lecta imprimantur cannis singulis, uel sambuci uirgulis, & ita separata in arenis figantur, ut ipsa quatuor digitis emineãt ab arena. Hoc & sub tecto in scrobe bipedanea fieri potest. et utilius est ad seruandũ, si cum ramo longiore tollãtur. Aliter. In seriola, cui ad mediũ aqua mittatur, suspenduntur mala, ne humorẽ tangant, & seria clauditur, ne uentus irrumpat. Item in dolio intra ordeum sic ordinantur, ne se inuicem tangant, & dolium desup operitur. Vinũ de malis granatis conficies hoc modo. Grana matura purgata diligenter in palmea fiscella mittis, & in coclea exprimis, & lente coques usq; ad medietatem. cum refrixerit, picatis & gypsatis uasculis claudes. Aliqui succum non excoquunt, sed singulis sextarijs, libras mellis singulas miscent, & in praedictis uasculis ponunt, & custodiunt.

De Citreo.

MENSE martio citri arbor quatuor modis seritur, semine, ramo talea, claua. Amat terrã rarioris naturae, coelũ calidũ, humoremq; continuum. Si granis uelis serere, ita facies. Terram in duos pedes fodies, cinerem miscebis, breues areas facies, ut utrinq; per canales aqua discurrat. In his areis palmarem scrobem manibus aperies, & tria

grana deorsum uerso acumine iuncta constitues, et obruta quotidie rigabis. Citius procedent, si beneficio aquæ tepentis utaris. Natis germinibus semper proxima herba runcetur. Potest hinc trima planta trāsferri. Si ramū uelis ponere nō amplius sesquipede debebis immergere, ne putrescat. Claua seri commodius est, quæ sit manubrij crassitudine, longitudine cubitali ex utraq; parte leuigata, nodis, & aculeis recisis, sed integra summitate gemmarum. per quas spes futuri germinis intumescat. Diligentiores & fimo bubulo adlinunt utrinq;, quod summum est. uel marina alga uestiunt, uel argilla subacta, partis utriusq; extrema cooperiunt, atq; ita in pastinato solo deponunt. Talea & gracilior, & breuior esse potest, quæ similiter ut claua mergetur. Sed talea palmis duobus supersit, claua omnis obruitur. In spatio non desyderat interualla maiora. Alijs arboribus non debet annecti. Calidis locis, sed irriguis, & maritimis maxime gaudet, qbus humor exundat. Sed siquis hoc genus, ut in regione frigida nutriatur, extorquet, loco uel parietibus munito, uel in meridianam partem uerso disponat hanc arborem. Sed hybernis mensibus tectum stramine uelet agresti. Vbi æstas refulserit, aeri arbor nuda, & secura reddatur. Talea, siue claua eius calidissimis regionibus, & per autumnum ponitur. Frigidissimis iulio, & augusto positas, & quotidianis rigationibus animatas, ipse usq; ad poma, & magna incrementa perduxi. Citreum iuuari creditur, si cucurbitæ uicinis locis serantur, quarum uites etiam combustæ utilem citri arboribus cinerem præbent. Gaudent assidua fossione, hinc proueniunt poma maiora. Nisi quæ arida sunt, rarissime debemus abscidere. Inseritur mense aprili locis calidis, maio frigidis, non sub cortice, sed fisso trunco circa ipsas radices. Inseritur & pyro, ut quidam uolunt, & moro. sed insiti surculi qualo desuper omnino muniendi sunt, uel fictili uasculo. Asserit Martialis apud Assyrios pomis hanc arborem non carere. Quod ego in Sardinia, & in territorio neapolitano in fundis meis comperi (quibus solum, et cœlum tepidum est, et humor exundans), per gradus quosdam sibi semper poma succedere cum maturis se acerba substituant, acerborum uero ætatem florentia consequantur, orbem quendam continuæ fœcunditatis sibi ministrante natura. Feruntur acres medullas mutare dulcibus, si per triduum aqua mulsa semina ponenda macerentur, uel ouillo lacte, quod præstat. Aliqui mense februario truncum obliquo foramine ab imo terebrant, ita ut altera parte non exeat. ex hoc humorē fluere permittunt, donec poma formentur. tunc foramen luto replēt, sic quod est medium fieri dulce confirmant. Citreum & in arbore

potest per

potest per totum annum propemodum custodiri. Melius si uasculis quibuscunq; claudatur. Si uelis legere, atq; seruare, nocte luna latente debebis cum ramis foliatis carpere, & secreta disponere. Alij singula uasis singulis claudunt, uel gypso adlinunt, & opaco loco ordinata custodiunt. Pleriq; in cedri scobe, uel in straminibus minutis, uel in paleis tecta seruant.

Mespilum.

MESPILA locis calidis maxime gaudent, sed irriguis tamē. frigidis quoq; proueniunt, magis sabulone pingui, aut glareosa terra, cui arena permista est, uel argilla cum saxis. Serēda est taleis mense martio, uel nouembri, sed solo stercorato, & subacto, ita ut utrunq; caput taleæ stercus obducat. Sunt eius incrementa tardissima. Amat putari, atq; circumfodi, & parco humore inter siccitates sæpe refoueri. Seritur & semine, sed in longiorem speratur ætatem. Si uermibus occupatur, stylo æreo purgandi sunt, & amurca, uel humana uetere urina, uel uiua calce profundendi, sed parcius propter arboris noxam, uel aqua decocti lupini. Si putatur, hinc arbor sterilis fieri. Fimus, & cinis uitiū simul, si radicibus infundantur, fertilem reddunt. Si formicæ molestæ sunt, rubrica cum aceto, & cinere temperata necabuntur. Si poma labuntur, frustum de eius radice præcisum in media trunci parte figatur. Inseritur mense februario in se, & in pyro, & in malo. Surculus tamen eius ex arbore media debet assumi, nam de summitatibus uitiosus est. In trunco fisso inserenda est, nam corticis macies ieiuna nil nutriet. Mespila ad seruandum leguntur necdum mitia, quæ & in arbore diu durabunt, uel in urceolis picatis, uel in ordinem suspēsa, uel ut quidam, pusca, uel sapa condita. Die serena legantur, ac media, & paleis obruantur discreta, ne ea uicissim tactus afficiat. Vel cum pediculis lecta semimatura, et salsa aqua per dies quinq; macerata, postea sæpe infundantur, ut enatent. Seruantur et melle, sed si minus matura collegeris.

De ficu.

CALIDIS locis fici planta radicata nouēbri mense, tēperatis, februario, frigidis melius martio, uel aprili ponēda est. Si taleā, uel cacumen ponas, ultimo aprili, cū e se uiridior succus infuderit. Plantæ in scrobe depositæ lapides substituendi sunt, ad radicem fimo terra miscenda est. Si loca frigida sunt, plantarū cacumina diuisis cannæ internodijs defendantur à frigore. Si cacumē uelis ponere, trisulcum ra-

mum bimum, uel trimum ab australi parte decidas, & sic obrues, ut diuisa cacumina terra interiacente uelut tres surculos reddant. Taleam sic ponemus, ut cætera, cui leuiter ab infima parte diuisæ lapidem mergemus in fisso. Ego mense Februario ultimo, uel martio in Italia plantas grandes ficorum per pastinatum solum disposui, & eo anno poma peperere supra comprehendendi felicitatem, uelut tributa reddentes. Legendæ sunt plantæ, in quibus frequẽs nodus extuberat. Steriles creduntur, quæ nitidæ sunt, & oculos suos per longa interno dia distulerunt. Si plantam fici prius nutrias in seminario, & maturam transferas in scrobem, poma generosiora producet. Aliqui multũ prodesse confirmant, si plantam fici diuiso squillæ bulbo intersitam, strictamq; uinculis collocemus. Scrobes amat altas, ĩternalla maiora, terræ genus durum, & gracile, & siccum pro utili sapore pomorum. Prouenit & petrosis, atq; asperis, tamen potest locis propè omnibus seri. Quæ in montanis, & frigidis locis nascuntur, qa minus lactis habent, ad siccitatem durare non possunt. Vsus illis in uiridi est, melioris magnitudinis, & saporis arguti. Quæ nascuntur in campis, & locis calidis & pinguiores sunt, & in siccitate durabiles. Si genera numerare uelimus, immensum est. sufficiat, quod omnibus æqua cultura est. Illa distantia est, ꝙ in caricis melius alba seruatur. In locis nimie frigidis præcoquas ficus seramus, quæ cito ueniant, ut ante imbres genus hoc possit occurrere, calidis uero, & æstuosis eas, quæ serò maturant. Gaudet assidua fossione. Per autumnum proderit, si stercus admoueas, præcipue de auiarijs. Recidenda sunt in ea, quæ aut putria, aut male nata repereris. et ea ratione putanda est, ut inclinata per la tera possit expandi. In locis humectis ficus saporis obtusi est, cui circuncisis contra hoc radicibus aliquãtus cinis debet affundi. Aliqui inter ficarias caprifici arborem serunt, ut non sit necesse per singulas arbores pro remedio eadem poma suspendi. Mense Iunio circa solstitium caprificandæ sunt arbores fici, idest suspendendi grossi ex caprifico, lino uelut serta pertusi. Si hoc desit, abrotani uirga suspenditur, aut callum, quod in ulmeis folijs inuenitur, aut arietina cornua circa radices arboris obruuntur, uel truncus arboris, quo loco turget, scarificandus est, ut possit humor effluere. Ne uermes patiatur, ramum terebinthi, uel lentisci, taleam cum plantis fici cacumine ponemus inuerso. Vncinis æreis tollendi sunt uermes ex fico. Alij amurcam, alij ueterem urinam ablaqueatis radicibus miscent. Alij bitumen, & oleum, aut solam calcem uiuam latebris uermiũ linunt. Si formicæ molestæ sunt, rubrica, butyro, et pice liqda mista circa trũcum debet induci. Alij co

racinum

radinum piscem contra formicas in arbore suspendendum esse confirmant. Si fructus suos uelut ægra proijciet, alij rubrica, aut amurca insulsa mista aqua arborem liniunt, uel cancrum fluuialem cum ramo rutæ suspendunt. uel algam marinam, uel fascem lupinorum, uel radici terebratæ cuneum figunt, uel securi arboris corium sæpe proscindunt, cum folia incipiunt producere fici, ut fructum multum, & pinguem ferāt, in principio germinis cacumina summa decutimus, uel illud tantum cacumen, qđ ex arboris medietate procedit. Si maturā ficum uis serotinam facere, incipientes grossos decute, cum illis fabæ fuerit magnitudo. Vt ficus cito maturet, succo cepæ longioris cum oleo, & pipere misto unge poma, quando grossi incipiunt subrubere. Aprili mense ficum debemus inserere inter corticem. uel si nouellæ arbores sunt, fisso ligno, quod statim operiendum est, & ligandum, ne uentus introeat. Melius comprehendunt, si circa terram recisa inserantur arbusta. Aliqui & iunio mense inserunt. Surculus legendus est anniculus, inutilis enim creditur maioris, uel minoris ætatis. Inoculari ficus locis siccis aprili, humidis melius iunio mediante poterit, Octobri mense locis tepidis. Propagari ficus ramis potest. Inseritur autem in caprifico, in moro, in platano, & oculis, et surculis. Ficus uirides seruari possunt uel in melle ordinatæ, ne se inuicem tangant, uel singulæ intra uiridem cucurbitam clausæ, locis unicuique cauatis, & item tessera, quæ secatur, inclusis, suspensa ea cucurbita ubi non sit ignis, uel fumus. Alij missas ficus recentes minus maturas in nouo uase fictili lectas cum pediculis, & à se separatas recludunt, & in dolio uini pleno uas natare pmittunt. Martialis dicit, caricas per genera multa seruari, cum ratio una sufficiat. Ergo hoc genere, quo campania tota custodit, seruare debemus, in cratibus ficus expanditur usque ad meridiem, & adhuc mollis in qualum refunditur. Tunc calefacto furno ad panis coquēdi modum suppositis tribus lapidibus, ne ardeat qualus includitur, & clauso furno ubi discocta ficus fuerit, sicut est calida interpositis folijs suis in uas fictile conditur bene picatum densius pressa, & operculo diligenter obducatur. Si pluuijs abundantibus crates non possis expandere, sub tecto eas ita ponis, ut semipede erigantur à terra, & eas ad uicem solis canis calidus subiectus uaporet, & subinde ficus, sicut est diuisa, uertatur, ut ficorum coria siccentur, et pulpæ, tunc duplicatæ in cistellis seruentur, aut loculis. Alij maturas mediocriter ficus, & diuisas in cratibus expandunt toto sole siccandas, et recipiunt eas nocte sub tecta. Nunc ficulnea cacumina obruuntur utiliter, cum tumescunt, ut plantas faciant, si earum copia non abundat.

Vt etiam uarios fructus una ficus exhibeat, ramos duos nigrae, & albae arborum inter se ita uinculo stringis, ac torques, ut germina misscere cogantur, sic obruti, & stercorati, & humoribus iuti, ubi prodire coeperint, germinantes oculos aliqua inter se annexione cōglutina. Tunc germen adunatum parturiet duos colores, quos unitate diuidat, diuisione coniungat.

De pomis aliorum mensium.

NVNC & pyrus, uel malus inseri, ac seri potest, & cydonia, & prunus inseritur, & sorba ponuntur, & morus. nono Calendarum aprilium die & inseruntur pistacia, & locis frigidis pini semen aspergitur.

De bobus, tauris, et uaccis. T.XI.

HOC mense comparandi sunt boues, qui tamen siue de nostris capiantur armentis, siue emantur, icirco nunc comparabuntur utilius, quia necdum sagina temporis pleni aut caelare possunt fallaciā uenditoris, & uitia sua, aut repugnando domiturae contumacem pleni roboris exercere fidutiam. Haec tamen signa spectanda sunt in bobus, seu de nostro, seu de alieno grege fuerint comparādi, ut sint boues nouelli, quadratis, & grandibus membris, et solidi corporis, musculis, ac toris ubiq; surgentibus, magnis auribus, latae frontis, & crispae, labris, oculisq; nigrantibus, cornibus robustis, ac sine curuaturae prauitate lunatis, patulis naribus, & resimis, ceruice torosa, atque compacta, palearibus largis, & circa genua fluentibus, pectore grandi, armis uastis, uentre non paruo, porrectis lateribus, latis lumbis, dorso recto, et plano, cruribus solidis neruosis, & breuibus, ungulis magnis, caudis longis, ac setosis, pilo totius corporis denso, ac breui, rubei[9] maxime coloris, aut fusci. Melius autem boues de uicinis locis comparabimus, q̄ nulla soli, aut aeris uarietate tententur. Aut si hoc deest, de locis similibus ad similia transferamus. Illud ante uniuersa curandū est, ut uiribus ad trahendum comparentur aequales, ne ualentioris robur alteri procuret exitium. In moribus haec consyderanda sunt. Sint arguti, mansueti, timentes hortamen clamoris, ac uerberis, cibi appetentes. Sed si regionis ratio patitur, nullus melior cibus est, quàm uiride pabulum. Vbi uero deest, eo ordine ministretur, quo pabuli copia, & laborū coget accessio. Nunc tauros quoq; (quibus cordi est armenta construere) comparabit, aut his signis à tenera aetate summittet. Vt sint alti, atq; ingentibus membris, aetatis mediae, et magis quae iuuentute minor est,

quàm quæ declinet in senium. Torua facie, paruis cornibus, torosa, ua staq; ceruice, uentre substricto. Vaccas etiã nunc maxime parabimus. Sed eligemus forma altissima, corporis longi, uteri capacis, & magni, alta fronte, oculis nigris, & grandibus, pulchris cornibus, & præci pue nigris, aure setosa, palearibus, et caudis maximis, ungulis breuibus et cruribus nigris, et puis, ætatis maxime trimæ, qa usq; ad decenniũ fœtura ex his procedet utilior. Nec ante ætatem trimam tauros his oportet admitti. Sed erit studium diligentis amotis senioribus, nouellas subinde conducere, & steriles aratro, ac laboribus deputare. Græci asserunt, si mares creare uelis, sinistrum tauri in coitu ligandum esse testiculum, si fœminas, dextrum. tamen tauros diu ante abstinendos, ut cum tempus est, acrius in causas dilati feruoris incumbant. Sed his armentis hyeme maritima, & aprica loca, æstate opaca paremus, ac frigida, montana maxime, quia melius frutetis, et his herba internascẽte saturantur, quamuis circa fluuios recte, propter amœna loca, pascantur. fœtura tamen aquis tepidioribus adiuuatur, unde magis utilius habentur, ubi pluuialis aqua tepentes format lacunas. Tolerat tamen frigus hoc armenti genus, & potest facile hybernare sub dio. quibus tamen septa fieri propter iniuriam grauidarum conuenit laxiora. Stabula uero utilia sunt strata saxo, aut glareis, aut arenis, deuexa aliquatenus, ut humor possit elabi, parti meridianæ obuersa propter flatus glaciales, quibus aliquis resistere debet obiectus.

De domandis bobus. T. XII.

HOC mense ultimo domandi sunt trimi boues, quia post quinquennium bene domari non possunt ætatis repugnante duritia. Capti ergo statim domentur, qui quidem prius, cum teneri fuerint, frequẽti manus attrectatione mansuescant. Sed stabulum noui boues largioribus spatijs habere debebunt, ut & ante stabulum loca nullis concludantur angustijs, & producti non aliqua uitientur offensa. In ipso uero stabulo asseres transuersi à terra septem pedibus alti configantur, ad quos boues ligentur indomiti. Tunc eligis absolutam tempestatibus, & impedimentis omnibus diem, qua capti perducantur ad stabulum. quorum si nimia fuerit asperitas, uno die, ac nocte inter uincula mitigentur ieiunijs. tunc appellationibus blandis, & illecebris oblatorum ciborum non à latere, neque à tergo, sed à fronte accedens bubulcus admulceat. naresq;, & terga pertractet, mero subinde conspergens, hac tamen cautione, ne aliquem calce contingat, aut cornu. quod uitium, si in primordijs effectui sibi cessisse senserit, obtine-

bit. Tunc mitigatis, os, & palatum salibus fricabis, et in gulam demittes præsulsi adipis librales offas, & uini sextarios singulos cornu infundente per fauces. quæ res intra triduum totius sæuitiæ iram resoluet. Aliqui eos inter se iungunt, ac docent onera tentare leuiora, & quod utile est, si arationi parantur, subacto prius solo exercendi sunt, ut nouus labor tenera adhuc colla non quasset. Expeditior autem ratio est domandi, ut asperum bouem mansueto, & ualido boui coniungas, quo ostendente facile ad omnia cogetur officia. Si post domituram decumbit in sulco, non afficiatur igne, uel uerbere, sed potius, cum decumbit, pedes eius ita ligentur uinculis, ut non possit progredi, aut stare, uel pasci. Quo facto siti, ac fame lassatus carebit hoc uitio.

De equis, equabus, & pullis. T. XIII.

HOC Mense saginati, ac pasti ante admissarij generosis equabus admittendi sunt, & repletis fœminis, item ad stabula colligendi. Neq; tamen æqualem numerum omnibus debemus adhibere, sed æstimatis uiribus uniuscuiusque admissarij, submittenda sunt pauca, uel numerosa coniugia. quæ res efficiet admissarios non parua ætate durare. Iuueni tamen equo, & uiribus, formaq; constanti non amplius quàm duodecim, uel quindecim debemus admittere, cæteris pro qualitate uirium suarum. Sed in admissario quatuor spectanda sunt, forma, color, meritum, pulchritudo. In forma hoc sequemur, uastum corpus, & solidum, robori conueniens altitudo, latus longissimum, maximi, et rotundi clunes, pectus late patens, & corpus omne musculorum densitate nodosum, pes siccus, et solidus, et cornu concauo, altius calciatus. Pulchritudinis partes hæ sunt. ut sit exiguum caput, & siccum, pelle propemodum solis ossibus adhærente. Aures breues, & argutæ, oculi magni, nares patulæ, coma, & cauda profusior, ungularum solida, et fixa rotũditas. Colores hi præcipui. Badius, aureus, albineus, russeus, murteus, ceruinus, gilbus, scutulatus, albus, guttatus, candidissimus, niger, pressus. Sequentis meriti, uarius cum pulchritudine, nigro, uel albineo, uel badio mistus, canus cum quouis colore. spumeus, maculosus, murinus, obscurior. Sed in admissarijs præcipue legamus claros, & unius coloris, cæteri uero despiciendi, nisi magnitudo meritorum culpam coloris excuset. Eadem in equabus consyderanda sunt, maxime ut sint longi, & magni uentris, & corporis. sed hoc in generosis seruetur armentis. Cæteræ passim toto anno inter pascua, dimissis secum maribus impleantur. Equarum natura est, partum spatio duodecim mensis absoluere. Illud in admissarijs seruandum est, ut medijs aliquibus spa

tijs separentur, propter noxam furoris alterni. sed his armentis pascua legamus pinguissima, hyeme aprica, frigida, & opaca prouideamus æstate, nec adeo mollibus locis nata, ut ungularum firmitas de asperitate nil sentiat. Si equa marem pati noluerit, trita squilla naturalia eius infecta libidinem concitabunt. Deinde grauidæ non urgeantur, nec famem, uel frigus tolerent, nec inter se loci comprimantur angustijs. Generosas equas & quæ masculos nutriunt, alternis annis submittere debebimus, ut pullis puri, & copiosi lactis robur infundant, cæteræ passim replendæ. Aetas incipiētis admissarij quinti anni initio esse debebit. Fœmina recte & bima concipiet, quia post decennium iners ex ea soboles, & tarda nascetur. Pulli equarum nati manu tangendi non sunt, quia eos tactus lædit assiduus. quantum ratio patitur, defendātur à frigore. In pullis pro ætatis merito ea sunt cōsyderanda, quæ signum bonæ indolis monstrant, quæ in patribus, uel matribus spectanda præcepi. dabit & hilaritas, & alacritas, agilitasq; documentum. Nūc domandi sunt pulli, ubi tempus bimæ ætatis excesserint. Cōsyderanda sunt magna, longa, musculosa, et arguta corpora, testiculi pares, et exigui, & cætera, quæ in patribus dicta sunt. Mores, ut uel ex summa quiete facile concitentur, uel ex incitata festinatione non difficile teneantur. Aetatis consyderatio talis est. Bimo & sex mensium dentes medij superiores cadunt. Quadrimo canini mutantur. Infra sextum annum molares superiores cadunt. Sexto anno quos primo mutauit, exæquat. Septimo anno omnes dentes eius explētur. Latent ab hinc ætatis notæ. sed prouectioribus tempora cauari incipiunt, superalia canescere, dentes plerunq; prominere. Hoc mense omnia quadrupedia maxime equos castrare debemus.

De mulis, & asinis. T.XIIII.

SI QVEM mulorum genus creare delectat, equam magni corporis, solidis ossibus, & forma egregia debet eligere. In qua non uelocitatem, sed robur exquirat. Aetas à quadrima usque in decennem huic admissuræ iusta conueniet. Si asinus equam fastidit admissus, ostensam prius asinam (donec coeundi uoluptas solicitetur) adhibemus. qua subducta, equam libido incitata non spernet, & raptus illecebris generis sui in permistionem consentiet alieni. Si morsu furens lædit obiectas, aliquatenus labore mitescat. Creantur ex equo, & asina, uel onagro, & equa. Sed generosius nullum est huiusmodi animal, quàm quod asino creante nascetur. Vtiles tamen admissarij nascentur ex onagro, & asina. Qui post in sobole secutura agilitatem, fortitudinemq;

restituant. Admissarius tamen asinus sit huiusmodi, corpore amplo, solido, musculoso, strictis, & fortibus membris, nigri, uel murini maxime coloris, aut rubei. Qui tamen si discolores pilos in palpebris, aut auribus geret, colorem sobolis plerunque uariabit. Minor trimo, maior decenni non debet admitti. Annicula mula debet à matre depelli, & per montes asperos pasci, ut itineris laborem in tenera ætate solidata contemnat. Minor uero asellus maxime agro necessarius est, qui & laborem tolerat, & negligentiam propemodum non recusat.

De apibus. T. XV.

HOC mense maxime apibus solet morbus incumbere. nã post hyberna ieiunia titimalli, & ulmi amaris floribus, qui prius nascuntur, auidius appetitis solutionem uentris incurrunt, & pereunt, nisi affueris uelocitate remedij. Præbebis ergo mali granati cum uino amineo, grana contrita, uel uuæ passæ cum rore syriaco, et austero uino, uel simul omnia leuigata, & incocta uino aspero. Quæ deinde in ligneis canalibus refrigerata ponantur. Item rosmarinus aqua mulsa decoctus congelatur, & in imbrice ponitur succus huiusmodi. Quod si horridæ uidentur, atque contractæ torpere silentio, & mortuarum corpora frequenter efferre, canalibus ex canna factis mel cum gallæ puluere, uel siccæ rosæ coctum debebis infundere. Illud ante omnia expediet, ut putres partes fauorum, uel uacuas ceras, quas aliquo casu examen ad paucitatem redactum non ualebit implere, semper recidas acutissimis ferramentis subtiliter, ne mota alia pars fauorum cogat apes domicilia concussa deserere. Nocet apibus plerunque felicitas sua. Nam si nimijs floribus annus exuberat, dum solam curam gerẽdi mellis exercent, de prole nil cogitant. Cuius omissa reparatione populus idẽ labore confectus extinguitur, totius gentis exitio. Itaq; cum mellis nimietatem uideris ex florum grandi, & continua messe defluere, interiectis ternis diebus clauso foramine non eas patiaris exire. Ita ad generandam sobolem conferentur. Nũc circa Calẽdas Apriles curandi sunt aluci, ut omnia purgamenta tollantur, et sordes, quas tempus contraxit hybernum, & uermiculi, & tineæ, & araneæ, quibus corrumpitur usus fauorum, & papiliones, qui uermiculos stercore suo faciunt nasci. Tunc fumus incensi, & sicci bubuli stercoris adhibeatur, qui aptus est apium saluti. Quæ purgatio frequenter usq; in autumni tempora celebretur. Hæc omnia, cæteraq; efficiaes castus, & sobrius, & alienus à balneis, uel à cibis acribus, & odoris immundi, atque omnibus salsamentis.

De Horis. T.XVI.

HIC mensis ad deprehendendas horas consentit Octobri.

Hora	I.	pedes	XXV.
Hora	II.	pedes	XV.
Hora	III.	pedes	XI.
Hora	IIII.	pedes	VIII.
Hora	V.	pedes	VI.
Hora	VI.	pedes	V.
Hora	VII.	pedes	VI.
Hora	VIII.	pedes	VIII.
Hora	IX.	pedes	XI.
Hora	X.	pedes	XV.
Hora	XI.	pedes	XXV.

TITVLI MENSIS APRILIS

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLVSTRIS DE RE RVSTICA LIBER QVINTVS.

De medica serenda, & disciplina eius. T. I.

PRILI Mense in areis, quas ante (sicut diximus) praeparasti, medica serenda est. Quae semel seritur, decem annis permanet, ita ut quater, uel sexies possit per annum recidi. Agrum stercorat. macra animalia reficit. curat aegrota. Iugerũ eius toto anno tribus equis abunde sufficit. Singuli cyathi seminis occupant locum latum pedibus quinque, longum pedibus decem. Sed mox ligneis rastellis obruantur iacta semina, quia sole citius comburuntur. Post sationem ferro locum tangi non licet, sed rastris ligneis frequenter herba mundetur, ne teneră medicam premat. Prima messis eius tardius fiet, ut aliquantum semen excutiat. Caeterae uero messes quàm uolueris cito peragantur, & iumentis praebeantur. Sed primo parcius praebenda est nouitas pabuli, inflat enim, & multum sanguinem creat. Vbi secueris, saepius riga. Post paucos dies, cum fruticare coeperit, omnes alias herbas runcato. ita & sexies per annũ metis, & annis decem poterit manere continuis.

De inserenda olea. T. II.

NVNC locis temperatis oliua inseratur, quae inseritur inter corticem more pomorum, sicut supradictum est, sed ut oleastro inseras, contra illud, quod ex olieto insito, & casu incenso renascitur oleaster infelix, sic prouidendum est. Positis prius oleastri brachijs in scrobe, in qua disponemus inserere, scrobes ita replebimus, ut mediae uacuae sint. Cum comprehenderit oleaster, inseremus in infimo, uel insitum ponemus. & insitionem propè infra terram nutriemus. Deinde sicut adolescit, terram subinde colligimus. Ita commissura in profundo latente, quisquis urit, aut caedit, oliuae locum non aufert pullulădi. quae & apertam redeundi felicitatem de olea, & occultam ualendi feracitatem de oleastri cõnexione retinebit. Aliqui oleas in radicibus inserunt, & ubi comprehenderint, cum aliqua parte radicis auellunt, & transferunt more plantarum. Graeci oleas ab octauo Calĕdarum aprilium die, usque in tertium nonarum iulij inseri debere praecipiunt.

piunt. ita ut locis frigidis serius, calidis maturius inserantur. Locis frigidissimis nunc uinearum fossio ante idus peragenda est, & siqua de martio mense restabant. Vites quoq; inserimus. Seminaria, quae sunt ante facta, herbis liberentur, & leuiter circumfodiantur. Nunc locis mediocriter siccis miliũ serimus, & panicum. Hoc mense pingues campi, & agri, qui diu aquam tenent, proscindantur post idus, cum & omnes herbas protulerint, & earum semina non dum maturitate firmata sint.

De hortis. T.III.

HOC etiam mense ultimo, & propè uere transacto brassicam serere possumus, quae cauli seruiet, quia cymae tempus amisit. Nunc apium bene seritur locis calidis, & frigidis terra quali uolueris, dũmodo ibi sit humor assiduus, quamuis nasci, si necesse fuerit, & in siccitate non deneget Et propè omnibus mensibus, à primo uere usq; ad autumnum seratur extremum. Ex ipsius genere est hipposeliõn durius tamen, & austerius, & helioselinon molli folio, & caule tenero, quod nascitur in lacunis, & petroselinon maxime locis asperis. Haec omnia genera possunt habere diligentes. Apios maiores facies, si semen quantum tribus digitis comprehendi potest, linteolo clauseris rariore, & breui fossa obrueris. Ita omnium seminum germen capitis unius soliditate nectetur. Crispi fiunt, si semina ante tundantur, uel si super areas nascentes aliqua pondera uolutentur, aut pedibus proculcentur enata. Apij semina uetustiora citius nascuntur, quae nouella sunt, serius. Hoc mense atriplicem seremus, si rigare poterimus, & iulio, & caeteris usq; ad autumnum, mensibus. Amat assiduo humore satiari. Semen statim, cum spargitur, obruẽdum est, herbae ei subinde uellantur. Transferri necessarium non est, cum bene seritur. tamen potest melius adolescere, si spatio rariore pangatur, & iuuetur succo laetaminis, & humoris. Ferro tamen rescindendum semper est, quia ita pullulare nõ cessat. Nunc ocymum seritur. cito nasci dicitur, si statim, cum seueris, aqua calida perfundas. Rem miram de ocymo Martialis affirmat, ꝙ modo purpureos, modo albos flores, modo roseos pariat, & si ex eo semine frequenter seratur, modo in serpyllum, modo in sisimbrium mutetur. Hoc etiam mense melones, & cucumeres seruntur, & porrus, & in primordio capparis, & serpyllum, & colocasiae plantaria ponemus, & lactucas, & betas, & cepullas, & coriandrum seremus, & intyba secunda satione, quibus utamur aestate, & cucurbitas, & mentam radice, uel planta.

De Zizipha cum disciplina sua. T. IIII.

LOCIS calidis aprili mense Ziziphum conseremus, frigidis uero maio, uel iunio. Amat loca calida, aprica. Seritur ossibus, & stipite, & planta. Crescit tardissime. Sed si plantam ponis, martio magis in terra molli. si ossibus seras, in scrobe palmari, ita ut terna grana per scrobem cacuminibus ponantur inuersis. Quibus in imo, & in summo affundatur lætamen, & cinis, & herbis adnascentibus manu plãta liberetur erumpens. Cum pollicis soliditati similis fuerit, transferatur in locum pastinatum, uel in scrobem. Terram diligit non nimis lætam, sed proximam tenui, atq; ieiunæ. Per hyemem prodest illi, ut circa codicem lapidum cumulus aggeretur, qui æstate debet auferri. Si arbor hæc tristis est, ferrea strigili subrasa hilarior fiet, uel si fimum bubulum radicibus modice, & frequenter affundas. Zizipha collecta matura in longo uase fictili seruantur oblito, & loco siccciore composito, uel recenter lecta poma si guttis uini ueteris perfundas, efficitur, ne ea rugarum deformet attractio. Seruantur etiam decisa cum ramis suis, aut fronde sua inuoluta, atq; suspensa.

De pomis aliorum mensium. T. V.

HOC etiam mense locis temperatis mala granata ponuntur, ea ratione, qua dictum est, & inseruntur. Nã circa Calendas Maias persicus inoculari potest, quo more emplastratur ficus, sicut diximus, cũ de insitiõe loqueremur. Hoc mense calidis locis citri arbor inseritur, sicut supra memoraui. Nũc locis frigidis fici plantaria disponemus, seruantes eam, quæ supradicta est, disciplinam. Nunc etiam ficus debemus inserere in ligno, uel sub cortice, sicut ante præcepi, & eam locis siccis inoculare. Nunc planta palmarum, quam cephalonem uocamus, locis apricis, & calidis est ponenda. Hoc mense sorbũ poterimus inserere in se, in cydonio, in spina alba.

De oleo, & uino uiolaceo. T. VI.

TOT uiolæ uncias infundas, quot olei libras miseris, & diebus XL. sub dio habere debebis. Violæ purgatæ, ut de rore nihil habeãt, libras qnq; uini ueteris. X. sextarijs debebis infundere, et post. XXX. dies. X. mellis ponderibus temperare.

De armentis. T. VII.

HOC mense uituli nasci solent, quorum matres abundantia pabuli

buli inuentur, ut sufficere possint tributo laboris, & lactis. Ipsis autē uitulis tostum, molitumq; milium cum lacte misceatur saluiati more præbendum. Nunc locis calidis tondeantur oues, & serotini fœtus hoc mense signentur. Nunc etiam prima est admissura, quæ excellit arietum, ut agnos iam maturos hybernum tempus inueniat.

De apibus. T. VIII.

HOC mense locis apricis apes quæremus. sed locat mellificat indicant apes, si circa fontes frequentissimæ pascantur. nam si rariores uidebuntur, in his locis mellificari utiliter non potest. quod si frequentes aquantur, ubi sint examina earum, hoc genere possumus inuenire. Ac primo quàm longe sint, exploremus, aut proxime rubricam liquidam breui uasculo infusam geramus, & obseruemus fontes, aut aquas uicinas. tunc dorsa apum bibentium tangamus illo liquore tincta festucula, atque ibidem moremur. Si cito reuersæ fuerint, quas tinximus, hospitia earum proxima esse noscemus, si tarde spatio longiore summota, quod pro mora temporis æstimamus. Ad proxima facile uenies, ad longinqua hoc genere perduceris. Cannæ unum internodium cum suis recidas articulis, & in latere aperies. ibi mel exiguum, uel defrutum mittes, & iuxta fontem pones. cum ad eum conuenerint apes, atq; ingressæ fuerint post odorē, foramen pollice claudis apposito, et unam tantum patieris exire, cuius fugam persequere, ea tibi partem demonstrat hospitij. cum ipsam cœperis non uidere, alteram continuo dimittes, & sequeris. ita singulæ subinde dimissæ te facient usque ad locum examinis peruenire. Aliqui mellis breuissimum circa aquam uasculum ponunt, de quo cum apis aquam degustauerit, ad commune pabulum pergens, alias exhibebit. Quarum frequentiam subinde crescentem, notata reuolantium parte usque ad examina persequeris. Quod si est examen in spelunca reconditum, fumo eijcietur, & cum exierit, æris sonitu territum in frutice, uel in aliqua syluæ se parte suspendet, & ita admoto uasculo recipietur. Si uero in cauæ arboris ramo fuerit, acutissima serra idem ramus supra, infráq; decisus, & munda ueste coopertus poterit afferri, & inter aluearia collocari. Vestigantur autem mane, ut tota dies sufficiat ad sequendū, nam uespere peracto opere ad aquam plerunq; non redeūt. Vasa autem, quibus recipiuntur, perfricanda sunt citreagine, uel herbis suauibus, & conspergenda imbre mellis exigui. qđ si uerno fiat, et circa fontes aluearia sic tincta ponantur, locis, qbus apū frequentia est, multitudinem sibi spōte conducent, si tamen seruari à furibus possunt.

Hoc etiam mense, sicut supra, purganda sunt aluearia sordibus, & necandi papiliones, qui maxime abundant florentibus maluis, quos hoc genere intercipiemus. Vas æneum miliario simile, idest altum, & angustum uespere inter aluearia collocemus, & in fundo eius ponamus lumen accensum. Illuc papiliones conuenient, & circa lumen uolitabunt, & angustia uasculi ab igne proximo interire cogentur.

De horis. T.IX.

HVIVS *mensis horæ, horis mensis septembris æquantur hoc genere.*

Hora	I.	pedes	XXIIII.
Hora	II.	pedes	XIIII.
Hora	III.	pedes	X.
Hora	IIII.	pedes	VII.
Hora	V.	pedes	V.
Hora	VI.	pedes	IIII.
Hora	VII.	pedes	V.
Hora	VIII.	pedes	VII.
Hora	IX.	pedes	X.
Hora	X.	pedes	XIIII.
Hora	XI.	pedes	XXIIII.

TITVLI MENSIS MAII.

De *pauimentis*

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLVSTRIS DE RE RVSTICA LIBER SEXTVS.

De panico, & milio, de florentibus satis, de recidendo fœno. T.I.

m AIO mense locis frigidis, & humectis panicum seremus, & milium more, quo dixi. Nunc omnia propè, quæ sata sunt, florent, neque tangi à cultore debebunt. Florent autem sic. Frumenta, & ordeum, & quæ sunt seminis singularis octo diebus florebunt. & deinde per dies. XL. grandescent flore deposito usq; ad maturitatis euentum. quæ uero duplicis seminis sunt, sicut faba, pisum, cæteraq; legumina. XL. diebus florent, simul'q; grandescunt. Hoc mense in locis siccis, calidis, siue maritimis fœna recidantur, prius tamen quàm exarescant. Quod si pluuijs infusa fuerint, conuerti ante non debent, quàm pars eorum summa siccata sit.

De nouellæ sarmentis relinquendis, & pãpinandis uitibus. T.II.

NVNC consyderemus nouellæ uitis sarmenta, quæ protulit, & ei paucat, & solida relinquamus, & adminiculis firmemus, donec brachia prolata durescant. Non autem amplius resectæ, & pullulanti uiticulæ, quàm duæ, uel tres materiæ relinquantur, et alligentur propter iniuriam uenti. Ideo autem tres materias dixi debere dimitti, ne dissipãtibus uentis nulla remaneat, si in primordio reliqueris pauciores. Hoc mense pãpinari conueniet. sed tunc est opportuna pãpinatio, cũ teneri rami digitis stringentibus crepabunt sine difficultate carpentis. hæc res uuas efficit pinguiores, et maturitati cõsulit solis admissu.

De proscindendis, & aperiendis nouis agris. T.III.

NVNC quoq; pingues agri, & herbosi proscindātur. sed si agros incultos uolueris aperire, considerabis, siccus, an humidus sit ager, syluis, aut gramine, frutetis uestitus, aut filice. Si humidus erit, fossarum ductibus ex omni parte siccetur. Sed apertæ fossæ notæ sunt, cæcæ uero hoc genere fiunt. Imprimuntur sulci per agrum transuersi altitudine pedum ternûm. poste a usq; ad medietatem lapidibus minutis replentur, aut glarea, & super terra, quam egesseramus, æquatur. Sed fossarum capita unam patentem fossam petant, ad quam decliues decurrant. ita & humor deducetur, & agri spatia non peribūt. Si defuerint lapides, sarmentis, uel stramine subiecto cooperiantur, uel quibuscunq; uirgultis. sed si nemorosus est, extirpatis, aut raro relictis arboribus excolatur. Si lapidosus, per macerias saxorum à turba collectas & purgari poterit, & inde muniri. Iuncus, & gramen, & filices frequenti aratione uincentur. Sed filicem, si sæpe fabam conseras, uel lupinos, & si subinde nascentem mucrone falcis incidas, intra exiguum tempus absumes.

De occandis uitibus, arboribusq́;, & rude cædenda, fodiendis seminarijs, putandis oleis, & lupino uertendo. T.IIII.

HOC mense arbores, & uites, quæ ablaqueatæ fuerant, occare, hoc est operire iam conuenit. Nunc ad rudem faciendam sylua cædatur, quando omni fronde uestita est. Cædendi autem hic modus est, ut optimus operarius in alta sylua modij spatium, mediocris uero tertia minus possit abscindere. Nunc & seminaria fodiuntur assidue, & locis prægelidis, & pluuiosis oleæ putantur, & eis muscus abraditur. At siquis lupinum stercorandi agri causa seminabit, aratro illum nunc debebit euertere.

De hortis. T.V.

HORTORVM spatia, quæ per autumnum seminibus implenda destinantur, aut plantis, nunc conueniet pastinare. Hoc mense apium bene seritur, sicut iam ante dictum est, uel coriandrū, & melones, & cucurbitæ, carduus, & radices, & ruta pangentur. Porri quoq; planta transfertur, ut rigationibus animetur.

De pomis. T.VI.

LOCIS calidis nunc mala punica florere incipiunt. Ramus ergo cum

go cum flore (sicut Martialis dicit) si obruto circa arborem fictili uase claudatur, & ne resiliat, ligetur ad palum, pro uasculi magnitudine pomum reddit autumno. Hoc etiam mense locis calidis emplastrari persicus potest. Locis frigidis nunc citri arbor inseritur, & ea, quae dicta est, disciplina seruetur. Nunc frigidis locis Ziziphum conseremus, & ficum inserimus. Hoc etiam mense palmae planta disponitur.

De armentis, in eo de castrandis bobus. T. VII.

NVNC castrandi sunt uituli, sicut Mago dicit, tenera aetate, ut fissa ferula testiculi comprimantur, & paulatim confracti resoluantur. Sed hoc luna decrescente uerno, uel autumno fieri debere praecipit. Alij ligato ad machinam uitulo, duabus angustis regulis stagneis, sicut forcipibus ipsos neruos apprehendunt, qui graece κρεμαςῆρες dicuntur. His comprehensis tentos testiculos ferro resecant, & ita recidunt, ut aliquid de his capitibus neruorum suorum dimittatur haerere, quae res & sanguinis nimietatem prohibet, & non omnino iuuencos subducto robore uirilitatis effoeminat. Nec admittendum est, quod pleriq; faciunt, ut statim castratos coire compellant, nam certum est ab eis generari, sed ipsos fluxu sanguinis interire. Vulnera uero castraturae cinere sarmentorum, & spuma linentur argenti. Castratus abstineatur à potu, & cibis pascatur exiguis, & sequenti triduo praebeantur ei tenerae arborum summitates, & fruteta mollia, & herbae uiridis coma, dulciora sagina roris, aut fluminis. Pice etiam liquida misto cinere, & modico oleo post triduũ uulnera diligenter ungenda sunt. Sed melius genus castrationis sequens usus inuenit. Alligato enim iuuenco, atq; deiecto testiculi stricta pelle clauduntur, atq; ibi lignea regula premente, deciduntur ignitis securibus, uel dolabris, uel, quod est melius, formato ad hoc ferramento, ut gladij similitudinem teneat. Ita enim circa ipsam regulam ferri acies ardentis imprimitur, unoq; ictu & moram doloris beneficio celeritatis absumit, & ustis uenis, ac pellibus à fluxu sanguinis strictis, plagam cicatrix quodámodo cum ipso uulnere nata defendit.

De tonsuris ouium. T. VIII.

LOCIS temperatis nunc ouium celebranda tonsura est. Sed tonsas oues hoc unguine medicemus. Succum decocti lupini, feces uini ueteris, & amurcam pari mensura miscebis, & in unum corpus omnia redacta curabis adlinire. Post triduum deinde, si mare uicinum est, litori mergantur extremo. si in medijs terris pasci-

mus,aqua cœlestis cum sale paulum decocta sub dio debebit pecorum tonsa, & uncta membra diluere. Hoc enim modo curatum pecus toto anno,nec scabrum fieri dicitur, & prolixas lanas creare fertur,ac molles.

De caseo faciendo. T.IX.

HOC mense caseũ coagulabimus syncero lacte coagulis uel agni, uel hœdi,uel pellicula,quæ solet pullorum uentribus adhærere ,uel agrestis cardui floribus,uel lacte ficulno . cui serum debet omne deduci,ut & ponderibus urgeatur. Vbi solidari cœperit,loco opaco ponatur,aut frigido, & pressus subinde adiectis pro acquirenda soliditate ponderibus,trito,ac torrefacto sale debet aspergi, & iam durior uehementius premi. Post aliquot dies solidatæ iam formulæ per crates ita statuãtur,ne inuicẽ se unaquæq; contingat. Sit autem loco clauso,& à uentis remoto,ut teneritudinem seruet,atq; pinguedinẽ. Vitia casei sunt,si aut siccus sit, aut fistulosus. quod eueniet, aut si parum prematur,aut sales inimicos accipiat,aut calore solis uratur. In recenti caseo conficiendo aliqui nucleos uirides pineos terunt,atq; ita misto lacte gelant. Aliqui thymum tritum, & frequenter colatum congelant. Qualécunque etiam saporem uelis,efficere poteris,adiecto,quod elegeris,condimento,seu piperis,seu cuiuscunque pigmenti.

De apibus. T. X.

HOC mense incipiunt augeri examina, & in extremis fauorũ partibus maiores creantur apiculæ,quas aliqui reges putãt. sed græci eos οἴστρους appellant, & necari iubent, quia requiem concutiunt quiescentis examinis. Nunc papiliones abundant, quos necemus,more,quo dixi.

De pauimentis,& solarijs. T. XI.

NVNC circa extremum mensem pauimenta in solarijs fiunt. quæ in frigidis regionibus, & ubi pruinæ sunt,glacie suspenduntur, & pereunt. Sed si hoc placuerit,sternemus duplices ordines tabularum transuersos,atque directos,& paleam,uel filicem supra constituemus,& æqualiter æquabimus saxo,quod manum possit implere. Pedaneum super rudus inducimus,& assiduo uecte densamus. tunc ante,quàm rudus siccetur, bipedas,quæ per omnia latera canaliculos habeant digitales,iungemus,ita ut calce uiua ex oleo temperata, bipedarum canales,qui inter se connectendi sunt,impleantur,& earum

coniunctione

coniunctione rudus omne cooperiatur. nam siccata ōis materia unum corpus efficiet, & nullum transmittet humorem. Postea, sex digitorum testaceum superfundimus, & frequenter uirgis uerberabimus, ne rimis possit aperiri. Tunc tessellas latiores, uel tabellas qualescunq; marmoreas, aut paginas imprimemus. & hanc constructionem res nulla uitiabit.

De lateribus faciendis. T.XII.

HOC mense lateres faciendi sunt ex terra alba, uel creta, uel rubrica. Nam qui æstate fiunt, celeritate feruoris in summa cute siccantur interius humore seruato. quæ res scissuris eos faciet aperiri. Fiunt autem sic. Terra creta diligenter, & omni asperitate purgata mista cum paleis diu macerabitur, & intra formam lateri similem deprimetur. Tūc ad siccandum relicta, subinde uersabitur ad solis aspectum. Sint uero lateres longitudine pedum duorum, latitudine unius, altitudine quattuor unciarum.

De rosato. T.XIII.

QVINq; libras rosæ pridie purgatæ, in uini ueteris .X. sextarios mergis, et post .XXX. dies .X. dispumati mellis libras adijcies, et uteris.

De oleo liliaceo. T.XIIII.

PER olei libras singulas dena lilia curabis infundere, & uas uitreum .XL. diebus locare sub dio.

De oleo roseo. T.XV.

IN olei libras singulas rosæ purgatæ singulas uncias mittis, & VII. diebus in sole suspendis, & luna.

De rodomelli. T.XVI.

IN succi rosæ sextarijs singulis libras singulas mellis admisces, & diebus .XL. sub sole suspendis.

De rosis uiridibus seruandis. T.XVII.

ROSAS non dum patefactas seruabis, si in canna uiridi stante, fissa, recludas ita, ut fissuram coire patiaris. & eo tempore cannam recidas, quo rosas uirides habere uolueris. Aliqui olla rudi conditas, ac bene munitas sub dio obruunt, ac reseruant.

De Horis. T.XVIII.

IN horarum mensuris Maius respondet Augusto.

Hora	I.	pedes	XXIII.
Hora	II.	pedes	XIII.
Hora	III.	pedes	IX.
Hora	IIII.	pedes	VI.
Hora	V.	pedes	IIII.
Hora	VI.	pedes	III.
Hora	VII.	pedes	IIII.
Hora	VIII.	pedes	VI.
Hora	IX.	pedes	IX.
Hora	X.	pedes	XIII.
Hora	XI.	pedes	XXIII.

TITVLI MENSIS IVNII

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLVSTRIS DE RE RVSTICA LIBER SEPTIMVS.

De area paranda. T. I.

IVNIO mense area paranda est ad trituram, cuius primo terra radatur. deinde effossa leuiter mistis paleis, & amurca æquatur insulsa. Quæ res à muribus, & formicis frumenta defendit. Tunc premenda est rotundo lapide, uel columnæ quocunque fragmento, cuius uolutatio possit eius spatia solidare. Dehinc sole siccetur. Aliqui mundatis areis aquam spargunt, & minuta ibi pecora diu spatiari, ac proculcare compellunt. Et cum terra ungulis stricta fuerit, spectant solidam siccitatem.

De messibus. T. II.

NVNC primo ordei messis incipitur, quæ consumanda est antequàm grana arefactis spicis lapsa decurrāt, quia nullis, sicut triticū, folliculis uestiuntur. Quinque modios recidere potest pleni agri opera una messoris experti, mediocris uero tres, ultimi etiam minus. Sed ordei culmos iacere in agris aliquantulum sinamus, quia fertur hoc more grandescere. Nunc etiam mense postremo locis maritimis, & calidioribus, ac siccis tritici messis abscinditur. Quam paratam esse cognosces, si æqualiter spicarum populus maturato rubore flauescat. Pars Galliarum planior hoc compendio utitur ad metendum, & præter hominum labores unius bouis opera spatium totius messis absumit. Fit itaque uehiculum, quod duabus rotis breuibus fertur, huius quadrata superficies tabulis munitur, quæ forinsecus reclines in summo reddant spatia largiora. Ab eius fronte carpenti breuior est altitudo tabularum. Ibi denticuli plurimi, ac rari ad spicarum mensuram constituuntur in ordinem ad superiorem partem recurui. A tergo uero eiusdem uehiculi duo breuissimi temones figurantur, uelut amites basternarum. Ibi bos capite in uehiculū uerso iugo aptatur, & uinculis, mansuetus sanè, qui non modum compulsoris excedat. Hic ubi uehiculū per messes cœpit impellere, omnis spica in carpentum denticulis comprehensa cumulatur abruptis, ac reli-

ctis paleis, altitudinem, uel humilitatem plerunq; bubulco moderante, qui sequitur, & ita per paucos itus, ac reditus breui horarum spatio tota messis impletur. Hoc campestribus locis, uel æqualibus utile est, & ijs, quibus necessaria palea non habetur.

De agris proscindẽdis, de uineis occandis, fodiẽdis, uicia, fœno græco recolligendis. T. III.

NVNC frigidissimis locis, quæ Maio sunt prætermissa faciemus. Agros æque proscindemus herbosis, & gelidis partibus. Vineta occabimus. Colligemus uiciam, fœnum græcum resecabimus ad pabulũ. Hoc mense locis frigidis peragenda est leguminum messis. itaq; lenticulá collectam, cineri mistam, bene seruabimus, uel uasis olearijs, aut salsamentarijs, repletis, statim'q; gypsatis. Nunc & faba luna minuente uelletur. Ante lucem sané, & ante quàm luna procedat, excussa, et refrigerata ponatur. Ita gurguliones non patietur infestos. Hoc mense lupinus colligitur, & si placuerit, statim separetur ex area. sed longe ab humore est ponendus in horreis. Sic enim diutissime custoditur, maxime si granaria eius afflauerit fumus assiduus.

De hortis. T. IIII.

HOC mense circa solstitium brassicam seremus, quam inchoante transferemus augusto, uel irriguo loco, uel pluuia initiante madefacto. Apium quoque bene serere poterimus, betas, & radices, & lactucas, & coriandrum, si rigemus.

De pomis. T. V.

HOC Etiam mense ramus punici (sicut supra diximus) poterit intra fictile uasculum claudi, ut ad eius magnitudinem poma restituat. Nunc pyra, uel mala, ubi ramos multa poma densabunt, interlegenda sunt quæcunque uitiosa, ut succus, qui ingrate his posset impendi, ad meliora uertatur. Hoc etiam mense locis frigidis Ziziphum serere poterimus. Nunc caprificandæ sunt arbores fici, sicut in eius narrauimus disciplina. Aliqui eas & hoc mense inserunt. Locis frigidis psicus inoculatur, palmæ planta circũfoditur. Hoc mẽse, uel iulio celebratur insitio in pomis, quæ emplastratio dicitur. Solis arboribus conuenit, quibus pinguis succus in cortice est, ut ficis, & oleis, ac similibus, ut Martialis dicit, & persico. Fit autem sic. Ex nouellis ramis, & nitidis, ac feracibus gemmam, quæ bene apparebit sine dubio processura, duobus digitis quadratis circumsignabis, ut ipsa

ſtatuatur in medio, & ita ſubtiliter corticem leuabis acutiſſimo ſcalpro, ne gemma lædatur. Item ex ea arbore, cui uelimus inſerere, ſimiliter cum gemma tolletur emplaſtrum, nitido tamen, atque uberi loco. Tunc ibi conuenienter aſtringitur, & preſſum circa gemmam uinculis cogitur ſine germinis læſiõe cohærere, ut ea, quæ appoſitæ redditur, locum gemmæ prioris includat. tunc luto ſuperlinis, & liberã gemmam relinques. Ramos ſuperiores eius arboris ſecabis, ac ſtirpes, & ab uno et uiginti diebus exactis reſoluto uimine uinculorum reperies externi ſeminis gemmam more in arboris alienæ membra tranſiſſe.

De armentis, in eo de caſtratura, de caſeo, de tonſuris. T. VI.

HOC etiã menſe uituli recte, ut dictum eſt ante, caſtrantur. Nũc etiam caſeum iure conficimus, & oues in frigida regione tondemus.

De apibus, aluearijs, & reliquis. T. VII.

HOC menſe aluearia caſtrabuntur, quæ matura eſſe ad mellis reditum ſignis quampluribus inſtruemur. Primum, ſi plena ſunt, apum ſubtile murmur audimus. nam uacuæ ſedes fauorum, uelut cõcaua ædificia, uoces, quas acceperint, in maius extollunt. Quare cum murmuris ſonus magnus, & raucus eſt, agnoſcimus non eſſe idoneas ad metendum crates fauorum. Item cum fucos à ſedibus ſuis, qui ſunt apes maiores, grandi intentione deturbant, matura mella teſtantur. Caſtrabuntur autem aluearia matutinis horis, cum torpent apes, nec caloribus aſperantur. Fumus admouetur ex galbano, et arido fimo bubulo, quẽ in pultario factis carbonibus conuenit excitare. Quod uas ita figuratum ſit, ut uelut inuerſi infundibuli anguſto ore fumum poſſit emittere, atque ita cedentibus apibus, mella recidentur. Ad examinis pabulum hoc tempore pars fauorũ debet quinta dimitti. Sanè putres, ac uitioſi faui de aluearijs auferantur. Nunc mella conficimus congeſtis in mundiſſimum ſabanum fauis, ac diligenter expreſſis. Sed ante quàm premamus, partes fauorum corruptas, uel pullos habentes recidemus, nam malo ſapore mella corrumpunt. Mel recens paucis diebus apertis uaſculis habendum eſt, atque in ſummitate purgandum, donec refrigerato calore muſti more deferueat. Nobilius mel erit, quod ante expreſſionem ſecundam, uelut ſponte profluxerit. Hoc etiam menſe ceram conficimus, quæ in uaſe æneo feruenti aqua pleno minute concisis fauorum reliquijs mollietur, & deinde in alijs uaſculis ſine aqua reſoluta digeretur in formas. Nũc ſi menſe ultimo, noua egre

diuntur examina, custos esse debebit attentus, quia nouellæ apes uagantibus animis iuuentute, nisi seruentur, effugiunt. Exeuntia in aditu suo morantur uno, aut duobus diebus, quæ statim nouis aluearijs excipienda sunt. Obseruabit autem custos assiduus usq; in octauam, uel nonam horam, quia post hæc tempora non facile fugere, aut emigrare consueuerunt, quamuis aliquæ statim & procedere, & abire non dubitent. Signa futuræ fugæ hæc sunt. Ante biduum, uel triduū acrius tumultuantur, & murmurant. Quod ubi apposita frequenter aure explorator agnouerit, solicitior aduersum hæc esse debebit. Solēt hæc signa & cum pugnaturæ sunt, facere. Quarum pugnam compescit puluis, aut mulsæ aquæ imber aspersus. Inest illi ad originis suæ reparandā concordiam, dulcis authoritas. Sed cum se agmina sic pacata, in ramo, aut loco quocunq; suspenderint, si unius uberis eductione pendebunt, noris aut unum regem esse uniuersis, aut reconciliatis omnibus manere concordiam. Si uero duo, uel plura ubera suspendens se populus imitatur, & discordes sunt, & tot reges esse, quot uelut ubera uideris, confitentur. Vbi globos apium frequentiores uideris, uncta manu succo melissophylli, uel apij reges requiras. Sunt autem paulo maiores, & oblongæ magis quàm cæteræ apes, rectioribus cruribus, neq; grādibus pennis, pulchri coloris, & nitidi, lenes, sine pilo, nisi forte pleniores, quasi capillum gerunt in uentre, quo tamen non utuntur ad uulnus. Sunt alij fusci, atq; hirsuti, quos oportet extingui, & pulchriorem relinq, qui si frequenter uagatur cum examinibus, exsectis alis reseruetur. hoc enim manente nulla discedet. Sed si nulla nascantur examina, duorum, uel trium uasculorum multitudinem in unum conferre possumus, dulci tamen liquore conspersas apes, atq; inclusas, per triduum tenebimus, apposito cibo mellis, & exigua tantum spiracula relinquemus in cælla. Quod si uelis aluearium, cui per aliquam pestem multitudo subducta est, populi adiectione reparare, consyderabis in alijs abundantibus, ceras fauorum, & extremitates, quæ pullos habent, & ubi signum nasciturі regis inueneris, cum sobole sua recides, & in id aluearium pones. Est autem hoc futuri regis signum. Inter cætera foramina, quæ pullos continent, unum maius, ac longius uelut uber apparet. Sed tunc transferendi sunt, quando erosis cooperculis ad nascendum maturi capita nituntur exerere, nam si immaturos transtuleris, interibunt. Si autem se subitum leuabit examen, strepitu æris terreatur, aut testulæ. tunc ad aluearium redibit, aut in proxima fronde pendebit, & inde in nouum uas herbis consuetis, & melle con-

ſperſum manu attrahatur, aut trulla, & cum in eo loco requieuerit, ueſpere inter alia collocetur.

De pauimentis, & latere. T.VIII.

HOC etiam menſe pauimenta faciemus ſub diuo, & lateres more, quo dixi.

Qualiter fructuum uenturorum experimenta ſumantur. T.IX.

GRAECI aſſerunt Aegyptios hoc more prouētū futuri cuiuſq; ſeminis experiri. Aream breuem loco ſubacto, & humido nunc excolunt, & in ea diuiſis ſpatijs omnia frumenti, uel leguminum ſemina ſpargunt. Deinde in ortu caniculæ, qui apud Romanos quartodecimo Calendarum auguſtarum die tenetur, explorant quæ ſemina ortum ſydus exurat, quæ illæſa cuſtodiat. His abſtinent, illa procurant, quia indicium noxæ, aut beneficij, per annum futurum generi unicuiq;, ſydus aridum præſenti exitio, uel ſalute præmiſit.

De oleo chamæmilleo. T.X.

PER OLEI Libras ſingulas chamæmillæ herbæ florentis, aureæ medietatis, proiectis albis folijs, quibus flos ambitur, unciarum ſingularum pondus infundis, & quadraginta diebus in ſole conſtitues.

De œnanthe. T.XI.

SYLVESTRES uuas, cum florent, ſine rore colligimus, & expandimus in ſole, nequid reſtet humoris, & flos ad excutiendum ſiccior apparetur. Tunc cribello ſpiſſo cernimus, ut grana non tranſeant, ſed flos ſolus decidat. Hūc in melle ſeruamus infuſo. & cum diebus. XXX. fuerit conditum, temperamus eo genere, & more, quo roſatum moris eſt temperare.

De alica. XII

ORDEVM ſemimaturum, cui adhuc ſupereſt aliquid de uirore per manipulos ligabis, & torrebis in furno, ut facile mola poſſit infringi, & in modio uno ſalis aliquantum, dum molitur, miſcere curabis, ac ſeruas.

IVNIVS, ac Iulius horarum sibi æqua spatia contulerunt.

Hora	I.	pedes	XXII.
Hora	II.	pedes	XII.
Hora	III.	pedes	VIII.
Hora	IIII.	pedes	V.
Hora	V.	pedes	III.
Hora	VI.	pedes	II.
Hora	VII.	pedes	III.
Hora	VIII.	pedes	V.
Hora	IX.	pedes	VIII.
Hora	X.	pedes	XII.
Hora	XI.	pedes	XXII.

TITVLI MENSIS IVLII.

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLVSTRIS DE RE RVSTICA LIBER OCTAVVS.

De iterandis agris, de messe triticea, de extirpandis uepribus, & filicetis, de arboribus operiendis nouellis. T.I.

IVLIO mense agri, qui aprili proscissi fuerant, circa Calendas iterentur. Nunc locis temperatis tritici messis expletur, more, quo dictum est, syluestres agri utilissime extirpabũtur arboribus, atq; uirgultis, cum luna decrescit, desectis radicibus, atq; combustis. Hoc mense arbores, quae in messe steterant, sectis messibus obruantur aggestione terrarum propter nimios solis ardores. Opera una. XX. maximas obruet. Nunc & nouellae uites mane, & uespere iam calore deposito effodi debent, et auerso gramine puluerari. Hoc mense utiliter uel ante caniculares dies filices extirpabis, & caricem.

De hortis. T.II.

HOC etiam mense cepullas serimus irriguis, ac frigidis locis, et radicem, et attriplicem, si rigare possumus, et ocymum, maluas, betas, lactucas, & porros rigandos. Hoc mense loco irriguo napos seremus, & rapa solo putri, & soluto, nec spisso. Locis humidis laetantur, & campis. Sed napus in sicco, & propè tenui, atque deuexo, & sabuloso melior nascitur. Loci proprietas utrunq; semen in alterum mutat. Nã rapa in alio solo per biennium sata mutantur in napos, alio uero napus transit in rapum. Subactum solum stercoratum, uersatumq; conquirunt, quod & ipsis, & segetibus proderit, quae ibi anno eodem seruntur. Iugero raporum quatuor sextarij, napi autem quinq; sufficiunt. Si spissa sunt, interuelles aliqua, ut caetera roborentur. Vt uero semina maiora redigantur, eruta rapa, folijs omnibus purgas, & ad dimidij digiti crassitudinem in caule succides. Tunc in sulcis diligenter subactis, octonis digitis separata obrues, & inijcies terram, & calcabis, ita magna nascentur.

De pomis. T. III.

HOC Etiam mense emplastratio celebrari potest, sicut ante de-

monstraui, & pyrus, uel malus locis humidis nunc insita me explorã te processit. Hoc etiam mense in pomis serotinis, quæ ubertate nimia ramos onerauerunt (sicut prædixi) interlegenda sunt, si qua uitiosa reperis, ut arboris succum uertamus ad meliorum nutrimenta pomorum. Nunc citri taleam loco irriguo frigidis regionibus me plantasse memini, & quotidianis animasse liquoribus, quæ & nascendo, & afferendo uotum felicitatis æquauit. Hoc tempore locis humidis inoculari ficus, & inseri citrius potest. Mense iam medio palmæ planta circunfodi. Nunc locis temperatis, amygdala matura sunt ad legendum.

De armentis. T. IIII.

HOC tempore maxime tauris submittendæ sunt uaccæ, quia decem mensium partus sic poterit maturo uere concludi, & certum est eas post uernam pinguedinem gestientes ueneris amare lasciuiã. Vni tauro quindecim uaccas Columella asserit posse sufficere, curandumq; ne concipere nequeant nimietate pinguedinis. Si abundantia pabuli est in regione, qua pascimus, potest annis omnibus in fœturam uacca submitti. Si uero indigetur hoc genere, alternis temporibus onerãdæ sunt, maximeq;, si eædem uaccæ alicui operi seruire consueuerunt. Hoc mense arietes candidissimi eligendi, & admittendi sunt mollibus lanis, in quibus non solum corporis candor consyderandus est, sed etiam lingua, quæ, si maculis fuscabitur, uarietatem reddit in sobole. De albo plerunque nascitur coloris alterius. De fuscis nunquam (sicut Columella dicit) potest albus creari. Eligemus arietem altum, procerũ, uentre promisso, & lanis candidis tecto, cauda longissima, uelleris densi fronte lata, magnis testibus, ætatis primæ, qui tamen usque in octo annos potest utiliter inire. Fœmina debet bima submitti, quæ usque in quinquennium fœturæ necessaria est, anno septimo deficit. Eligenda est uasti corporis, & prolixi uelleris, ac mollissimi, lanosi, & magni uteri. Sed prouidẽdum est in hoc genere, ut pabuli ubertate saturetur, & longe pascatur à sentibus, qui & lanam minuunt, & corpus incidunt. Admittendi sunt mense Iulio, ut nati ante hyemem conualescant. Aristoteles asserit, si masculos plures creari uelis, admissuræ tempore siccos dies, & halitum septentrionis eligendum, & contra eũ uentum greges esse pascendos. Si fœminas generari uelis, austri captandos flatus, et in eum pascua dirigenda, ac si ineundas matres, ut mortuarum, uel uitiosarum numerus nouella sobole reparetur. Autumno debiles quæq; pretio mutentur, ne eas imbecillas hybernum frigus absumat.

absumat. Aliqui duobus ante mensibus arietes à coitu reuocant, ut fa cem libidinis augeat dilatio uoluptatis. Quidam coire sine discretione permittunt, ut hoc eis genere per annum totum fœtura non desit.

De extirpando gramine. T.V.

HOC mense, cum sol cancri tenebit hospitium, luna sexta in capricorni signo posita gramen ablatum græci asserunt nihil de radicibus rediturum. Item si bidentes cyprei fiant, & sanguine tingantur hircino, & post fornacis ardores non aqua, sed eodem sanguine temperentur, per eos erutum gramen extingui.

De uino scyllite. T.VI.

HOC mense uinum scyllite sic facimus. Scyllam de montanis, aut maritimis locis sub ortu canicularum lectam procul à sole siccamus. Ex hac in uini amphoram unius libræ mensurā mittimus, incisis ante tamen superfluis, & abiectis folijs, quibus pars extrema ual latur. Quidam uelamina ipsa filo inserta suspendunt, ut uino infusa mergantur, & non admista fecibus post XL. dierum spatium serta, quæ appensa sunt, auferantur. Hoc uini genus tussi resistet, uentrem purgabit, flegma dissoluet, spleneticis proderit, acumen præstabit oculorum, concitabit digestionis auxilia.

De hydromelli. T.VII.

INCHOANTIBUS canicularibus diebus aquam puram pridie sumis ex fonte. In tribus aquæ sextarijs unum sextarium non dispumati mellis admisces, ac diligenter per cerenarias diuisum quinq; horarum spatio cōtinuo per inuestes pueros curabis agitare uasa ipsa concutiens. Tunc XL. diebus, ac noctibus patieris esse sub cœlo.

De aceto scylliticο. T.VIII.

SQVILLAE albæ crudæ proiectis duris, atque extrinsecus positis omnibus teneram medietatem ad libram, & sex uncias per minutas partes recides, & in aceti acerrimi duodecim sextarijs merges, Vas signatum XL. diebus patieris esse sub sole. Post abiecta squilla acetum diligentius excolabis, & in bene picato uase transfundes. Aliud acetum digestioni, & saluti accommodum. Squillæ dragmas VIII. aceti sextarios XXX. mittis in uasculo, & piperis unciā unā, mentæ, & casiæ aliquantum, & post aliquod tempus uteris.

De sinapi. T.IX.

SINAPIS semen admodum sextarij unius & semis redigere curabis in puluerem, cui mellis pondo. V. olei hispani unam librá, aceti acris unum sextarium misces, & tritis omnibus diligenter uteris.

De horis. T.X.

IVLII, & Iunij horas par mensurarum Libra composuit.

Hora	I.	pedes	XXII.
Hora	II.	pedes	XII.
Hora	III.	pedes	VIII.
Hora	IIII.	pedes	V.
Hora	V.	pedes	III.
Hora	VI.	pedes	II.
Hora	VII.	pedes	III.
Hora	VIII.	pedes	V
Hora	IX.	pedes	VIII.
Hora	X.	pedes	XII.
Hora	XI.	pedes	XXII.

TITVLI MENSIS AVGVSTI.

De aquæ

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLVSTRIS DE RE RVSTICA LIBER NONVS.

De agris exilibus arandis, de apparanda uindemia, de occatione uinearum locis frigidis. T.I.

AVGVSTO mense ultimo circa Calendas septẽbres ager planus, humidus, exilis incipiat exarari. Nunc maritimis locis uindemiæ apparatus urgetur. Hoc etiam mense locis frigidissimis occatio uinearum fit.

De exili, & misera uinea reficienda. T.II.

HOC tempore, si terra exilis in uinea est, & uinea ipsa miserior tres, uel quatuor lupini modios in iugero spargis, atque ita occabis. Quod ubi frutificauerit, euertitur, & optimum stercus præbet in uineis, quia lætamen propter uini uitium non conuenit inferre uinetis.

De pampinandis, & obumbrandis uitibus, & extirpandis caretis, atque filicetis. T.III.

NVNC locis frigidis pampinatur, locis uero feruentibus, ac siccis obumbratur potius uua, ne ui solis arescat, si aut uineæ breuitas, aut facultas operarum permittit. Hoc etiam mense extirpare possumus careta, atq; filiceta.

De urendis pascuis. T.IIII.

NVNC urenda sunt pascua, ut & altiorum fruticum festinatio reprimatur ad stirpes, & incensis aridis noua lætius succedant.

De hortis. T.V.

HOC etiam mense ultimo siccis locis rapa, & napus serẽda sunt hac ratione, qua ante dictum est. Hoc mense ultimo, locis sicioribus ra

dices seruntur, quæ hyeme sui usum ministrent. Amant terram pinguem, solutam, & diu subactam, qualem rapa. Tofum, & glaream reformidant. Gaudent cœli statu nebuloso. Serendæ sunt spatijs grãdibus, & alte fossis. Meliores proueniunt in arenis. Serantur post nouam pluuiam, nisi possint forte rigari. Quod satum est, statim debet operiri leui sarculo. Iugerum duo sextarij, uel ut quidam, quatuor, cũ seruntur, implent. Lætamen nõ est ingerendũ, sed potius paleæ, qa inde fungosæ sunt. Suauiores fiunt, si eas aqua salsa frequenter aspergas. Radices fœminini generis putantur, quæ minus acres sunt, & habent folia latiora, & leuia, & cum iucunditate uirentia. Ex his ergo semina colligemus. Maiores fieri creduntur, si sublatis omnibus folijs, & solo tenui caule dimisso, sæpe terris operiãtur. Si ex nimis acra dulcẽ fieri uelis, semina die, et nocte melle macerabis, aut passo. Raphanũ tamen, sicut brassicam, constat esse uitibus inimicum. nã si circa se serãtur, natura discordãte refugiunt. Hoc etiã mense pastinacas seremus.

De pomis. T. VI.

ETIAM nunc emplastrantur arbusta. Pyrum nunc pleriq; inserunt, & locis irriguis arborem citri.

De apibus. T. VII.

HOC mense crabrones molesti sunt aluearijs apum, quos persequi, ac necare debemus. Nunc etiam quæ Iulio non excurrimus, exequamur.

De aqua inuenienda. T. VIII.

NVNC, si deerit aqua, eam quærere, ac uestigare debebis, quã taliter poteris inuenire. Ante ortum solis ijs locis, quibus aqua quærenda est, æqualiter pronus mento ad solum depresso iacens in terra spectabis orientem, & in quo loco crispum subtili nebula aerem surgere uidebis, & uelut rorem spargere, signo aliquo uicinæ stirpis, aut arboris prænatabis. Nã constat siccis locis, ubi hoc fiet, aquam latere, sed terrarũ genus consyderabis, ut possis uel de tenuitate, uel de abundantia iudicare. Creta tenues, nec optimi saporis uenas creabit. Sabulo solutus exiles, insuaues, limosas, & spatio altiore submersas. Nigra terra humores, & stillicidia non magna ex hybernis imbribus, & liquore collecta, sed saporis egregij. Glarea mediocres, & incertas uenas, sed suauitate præcipuas. Sabulo masculus, & arena, & carbunculus certas, & ubertate copiosas. In saxo rubro bonæ, & abundantes sunt.

ſunt. Sed prouidendum eſt, ne inuentæ inter rimas refugiant, & per interuenia dilabantur. Sub radicibus montium, & in ſaxis, ſilicibus uberes, frigidæ, ſalubres. Locis campeſtribus ſalſæ, graues, tepidæ, inſuaues. quarum ſapor ſi optimus fuerit, noueris eas ſub terris exordium de monte ſumpſiſſe. Sed in medijs campis montanorum fontiũ ſuauitatem conſequentur, ſi umbrantibus tegantur arbuſtis. Sunt & hæc ſigna ueſtigandæ aquæ, quibus tunc credimus, ſi neq; lacuna eſt, neq; aliquis ibi ex conſuetudine humor inſidet, aut præterit. Iuncus tenuis, ſalix, ſyluatica, alnus, uitex, arundo, edera, cæteráq;, ſiqua humore gignuntur. Locus ergo, ubi ſupradicta ſigna repereris, fodiatur latitudine pedibus tribus, altitudine pedibus quinque, & proxime ſolis occaſum mundũ uas ibi æreum, uel plumbeum interius unctum inuerſum ponatur in ſolo ipſius foſſionis. Tunc ſupra foſſæ labra crate facta de uirgis, ac frõdibus, additaq́; terra, ſpatium omne cooperiatur. Sequenti die aperto loco, ſi in eodem uaſe ſudores intrinſecus inuenientur, aut ſtillæ, aquas ibi eſſe non dubites. Item ſi uas figuli ſiccum, neq; coctum eadem ratione ponatur, ac ſimiliter operiatur, altero uero die, ſi aquarum uena eſt, in præſenti uas concepto humore ſoluetur. Item uellus lanæ æque poſitum, uel coopertum, ſi tantum colligit humoris, ut alia die fundat expreſſum, copias ineſſe teſtabitur. Item lucerna oleo plena, & accenſa, ſi ibi ſimiliter tecta ponatur, & ſecuto die inueniatur extincta ſuperantibus alimentis, aquas idem locus habebit. Item ſi in eo loco focum feceris, & terra uaporata humidum fumũ, nebuloſumq́; ructauerit, aquas ineſſe cognoſces. His itaq; repertis certa ſignorum firmante notitia, puteum fodies, & aquæ caput requires. Vel ſi plura ſunt, in unum colliges. Tamen maxime ſub radicibus montium in ſeptentrionali parte quærẽdæ ſunt aquæ, quia in his locis magis abundant, utilioresq́; naſcuntur.

De puteis. T. IX.

SED in fodiendis puteis cauendum eſt foſſorum periculum, quoniam plerunque terra, ſulfur, alumen, bitumen educit. Quorum ſpiritus miſti anhelitum peſtis exhalant, & occupatis ſtatim naribus extorquent animas, niſi quis fugæ ſibi uelocitate ſuccurrat. Prius ergo, quàm deſcendatur ad intima, in eis locis lucernam ponis accenſam, quæ ſi extincta non fuerit, periculum non timebis. Si uero extinguetur, cauendus eſt locus, quem ſpiritus mortifer occupabit. Quod ſi alio loco aqua non poteſt inueniri, dextra, leuáque puteos fodiemus, uſque ad aquæ ipſius libramentum, & ab his

foramina hinc inde patefacta, uelut nares intus agemus, qua nocens spiritus euaporet, quo facto, latera puteorum structura suscipiat. Fodiendus est autem puteus latitudine octo pedum quoquouersum, ut bi nos pedes structura concludat. quæ structura uectibus ligneis subinde densetur, & structa sit lapide tofacio, uel silice. Si aqua limosa fuerit, salis admistione corrigatur. Sed dum foditur puteus, si terra nõ stab:t uitio generis dissoluti, aut humore laxabitur, tabulas obijcies directas undiq;, & eas transuersis uectibus sustinebis, ne fodientes ruina concludat.

De aqua probanda. T. X.

AQVAM uero nouam sic probabis. in uase æneo nitido sparges, & si maculam non fecerit, probabilis iudicetur. Item decocta æneo uasculo, si arenam, uel limum non relinquit in fundo, utilis erit. Item si legumina cito ualebit excoquere, uel si colore perlucido carens musco, & omni labe pollutionis aliena. Sed qui in alto sunt putei, perforatis usque ad infimam partem terris ad loca inferiora, possunt uiæ fontis exire, si uallis subiectæ natura permittat.

De aquæ ductibus. T. XI.

CVM uero ducenda est aqua, ducitur aut forma structili, aut plũbeis fistulis, aut canalibus ligneis, aut fictilibus tubis. Si per formam ducetur solidandus est canalis, ne per rimas aqua possit elabi. Cuius magnitudo pro aquæ mensura facienda est. Si per planum ueniet, inter sexagenos, uel centenos pedes sensim reclinetur structura in sesquipedem, ut uim possit habere currendi. Siquis mons interiectus occurrerit, aut per latera eius aquam ducemus obliquam, aut ad aquæ caput speluncas librabimus, per quarum structuram perueniat. Sed si se uallis interserat, erectas pilas, uel arcus usque ad aquæ iusta uestigia construemus, aut plumbeis fistulis clausam deijci patiemur, & explicata ualle consurgere. Sed, quod est salubrius, & utilius, fictilibus tubis cum ducatur, duobus digitis crassi, & ex una parte reddantur angusti, ut palmi spatio unus in alterum possit intrare. quas iuncturas uiua calce oleo subacta debemus illinire. Sed ante quàm in ijs aquæ cursus admittatur, fauilla per eos mista exiguo liquore decurrat, ut glutinare possit, siqua sunt uitia tuborum. Vltima ratio est plumbeis fistulis ducere, quæ aquas noxias reddunt. nam cerusa plumbo creatur attrito, quæ corporibus nocet humanis. Diligentis erit aquarum receptacula fabricari, ut copiam, uel inops uena procuret.

De mensuris

De mensuris, & ponderibus fistularum. T.XII.

MENSVRA uero fistularum plūbo seruetur huiusmodi. Centenaria .X. pedum mille ducentas libras habeat. Octogenaria noningentas. LX. Quinquagenaria similiter .X. pedum pondo sexcenta. Quadragenaria pondo quadringenta. LXXX. Tricenaria pondo tricenta sexaginta. Vicenaria pondo ducenta. XL. Octonaria pondo nonaginta sex.

De omphacomelli. T.XIII.

IN uuæ semiacerbæ succi sextarijs sex, mellis triti fortiter duos sextarios debebis infundere, et sub solis radijs diebus .XL. decoquere.

De horis. T.XIIII.

AVGVSTVM maio per solis cursus æquauit.

Hora	I.	pedes	XXIII.
Hora	II.	pedes	XIII.
Hora	III.	pedes	IX.
Hora	IIII.	pedes	VI.
Hora	V.	pedes	IIII.
Hora	VI.	pedes	III.
Hora	VII.	pedes	IIII.
Hora	VIII.	pedes	VI.
Hora	IX.	pedes	IX.
Hora	X.	pedes	XIII.
Hora	XI.	pedes	XXIII.

TITVLI MENSIS SEPTEMBRIS.

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLVSRIS DE RE RVSTICA LIBER DECIMVS.

De agris pinguibus tertiandis, uel implendis exilibus, de stercorando. T.I.

SEPTEMBRI mense ager pinguis, & qui diu tenere consueuit humorem, tertia uice arabitur, quamuis humido anno possit & antea tertiari. Nunc ager humidus, planus, exilis, quem primo augusto arari diximus, iteratur, & seritur. Graciles cliui nunc primum arandi sunt, & serendi statim circa æquinoctium. Agri nunc stercorandi sunt, sed in colle spissius, in cā po rarius, lætamina disponentur, cū luna minuitur, quæ res, si seruetur, herbis officiet. Vni iugero asserit Columella. XXIIII. stercoris carpēta sufficere. In plano uero. XVIII. Sed ijdē cumuli tot dissipādi sunt, quot ea die poterūt exarari, ne stercora exiccata nihil prosint. Eijciūtur qdem lætamina, & qualibet hyemis parte. Sed si tēpore suo eijci aliqua ratione nō poterūt, ante quàm seras, more seminis p agros puluerē stercoris sparge, uel caprinū manu proijce, & terram sarculis misce. Nec prodest nimiū stercorare uno tēpore, sed frequēter, & modice. Ager aquosus plus stercoris, siccus uero minus reqrit. Sed

si lætaminis copia non abūdat, hoc pro stercore optime cedit, ut sabulosis locis cretam, uel argillam spargas, cretosis ac nimium spissis sabulonem. Hoc etiam segetibus proficit, & uineas pulcherrimas reddit, nam lætamen in uineis saporem uini uitiare consueuit.

De serendo tritico, & adoreo in locis frigidis, & opacis. T.II.

HOC mense uliginosis locis, aut exilibus, aut frigidis, aut opacis circa æquinoctium triticum, & adoreum seretur, dum serenitas constat, ut radices frumenti ante hyemem conualescant.

De remedio salsi humoris, & diuersis remedijs ad sationem pertinentibus. T.III.

SOLET terra humorē salsum uomere, qui segetes necat. Vbi hoc fit, columbinū stercus, aut cupressi folia oportet inspergere, & ita, ut eadē misceantur, inarare. Melius tamē omnibus remedijs erit, si aquarius sulcus noxiū deducat humorē. In mediocris agri iugero. V. tritici modios, & adorei totidē conseremus, nam quatuor ager pinguis accipiet. Si modium quo seretur, hyenæ pelle uestieris, & ibi aliquandiu quod serendum est, esse patieris, sata bene prouenire firmantur. Item quoniam quædam animalia subterranea sectis radicibus necant plerunque frumenta, contra hæc proderit, si herbæ, quæ sedum dicitur, succus aquæ mistus una nocte madefaciat quæ spargenda sunt semina, uel agrestis cucumeris humor expressus, & eius radix trita, si aqua diluatur, et eodem quæ serenda sunt, macerentur humore. Aliq, ubi hæc segetes suas perferre senserint, inter initia uitiorum insulsa amurca, uel prædicta aqua sulcos, & aratra perfundunt.

De serendo ordeo canterino. T.IIII.

NVNC gracili solo ordeū seritur canterinū modijs. V. per iugerū. Post hoc genus agros cessare patieris, nisi forte lætamen aspergas.

De lupino serendo. T.V.

NVNC, uel maturius aliquanto, lupinus seritur in qualicunque terra, uel crudo solo. cui hoc proderit, ut seratur ante, quàm frigus incipiat. Limoso agro non nascitur. cretam reformidat. Amat exilem terram, atq; rubricam. X. modijs iugeri mensura completur.

De piso serendo. T.VI.

HOC mense postremo pisum serenus, terra facili, & soluta, loco tepido, cœlo delectatur humecto. Iugero quatuor modios, uel tres sparsisse sufficiet.

De sisamo serendo, & proscindendis agris ad medicam. T.VII.

NVNC sisamum seritur putri solo, uel pinguibus arenis, uel terra congestitia. Iugero quatuor, uel sex sextarios seuisse conueniet. Hoc mense postremo prima uice agros proscindemus, qui habituri sunt medicam.

De uicia, fœno græco, & farragine serendis. T.VIII.

NVNC uiciæ prima satio est, & fœni græci cum pabuli causa seruntur. Viciæ. VII. modij iugerum æque & fœni græci semen implebit. Farrago etiam loco sterili stercorato seritur ordei canterini in iugero. X. modios spargimus circa æquinoctium, ut ante hyemem conualescat. Si depasci sæpius uelis, usque in maium mensem eius pastura sufficiet. quod si ex ea semen etiam redigere, usque ad martias Calendas, & dehinc pecora prohibebis.

De lupino serendo. T.IX.

HOC mense, ut loca fœcundentur exilia, lupinus circa idus seritur. Et ubi creuerit, uertitur uomere, ut putrefiat excisus.

De pratis nouellis formandis, uel ueteribus excolendis. T.X.

NVNC prata si libuerit, possumus nouella formare. Si eligendi facultas est, locum pinguem, rosidum, planum, leniter inclinatum, uel huiusmodi uallem deputabimus, ubi humor nec statim præcipitari cogitur, nec diu debet inhærere. Potest quidem & soluto, & gracili solo prati forma, si rigetur, imponi. Extirpandus est itaq; locus hoc tempore, & liberandus impedimentis omnibus, uel herbis latioribus, et solidis, atq; uirgultis. Deinde cum frequenter exercitatus fuerit, ac multa aratione resolutus, submotis lapidibus, & glebis ubiq; confractis, stercoretur luna crescente recenti lætamine. Ab ungulis iumentorũ summa intentione seruetur intactus, præcipue quoties humescat, ne inæquale solum reddant multis locis impressa uestigia. Sed si prata uetera muscus obduxerit, abradẽdus est, & scalptis eisdẽ locis fœni spargenda sunt semina, & quod ad necandũ muscũ prodest, cinis sæpius ingerendus. Quod si sterilis factus est locus cariæ incuriæ uetustate, exaretur, ac de nouo rursus æquetur. Nam prata sterilia plerunq; arare conueniet. Sed in nouo prato rapa conserere possumus, quorum messe finita, cætera, quæ dicta sunt, exequemur. Viciam tamen fœni seminibus mistam post hæc spargemus. Rigari uero ante quàm

durum solum fecerit, non debebit, ne eius cratem minus solidam uis interflui corrumpat humoris.

De uindemia celebranda. T.XI.

HOC mense locis tepidis, maritimisq; celebranda uindemia est, frigidis apparanda. In dolijs picandis hic modus erit, ut dolium ducentorum congiorum. XII. libris picetur. deinde pro minoris æstimatione subducas. Sed maturitatem uindemiæ cognoscimus hoc genere. Si expressa uua, uinacia, quæ in acinis celantur, hoc est grana, sint fusca, & nonnulla propemodum nigra. quam rem naturalis maturitas faciat. Diligentiores optimæ ceræ in decem picis libras, unam libram miscent, quæ & odori proficit, & sapori, & picem lenitate permulcens frigoribus eam non patitur dissilire. Picis tamen gustu exploranda dulcedo est, quia sæpe uina eius amaritudine uitiantur.

De panico, & milio metendis, & faselo ad escam serendo, & apparandis aucupijs. T.XII.

NVNC quibusdam locis panicum metetur, & milium. Tempore hoc faselus ad escam seratur. Nunc in amitibus apparetur aucupium noctuæ, cæteraq; instrumenta capturæ, ut circa Calendas exerceatur Octobris.

De hortis. T.XIII.

NVNC papauer seritur locis siccis, & calidis, potest & cũ alijs oleribus seminari. Fertur utilius prouenire, ubi uirgæ, & sarmenta combusta sunt. Tempore hoc brassicam seres utilius, ut plantas eius nouembri inchoante transponas. de quibus & hyeme olus, & uere possit cyma produci. Hoc mense spatia hortorum, quæ per uernum semini bus impleturus es, alte tribus pedibus pastinare debebis, & luna decrescente his stercus inferre. Hoc mense ultimo thymum seremus, sed melius plãtis nascitur, quamuis possit et semine. Agrum diligit apricum. macrum. maritimum. Nũc circa æquinoctium seres origanum. stercorari, ac rigari, donec conualescat, appetit. Amat loca aspera, atq; saxosa. Hisdem diebus seritur capparis. late serpit. succo suo terris nocet. Serendum est ergo, ne procedat ulterius, circumueniente fossato, uel luto structis parietibus, solo sicco, & gracili. herbas spõte persequitur. floret æstate. Sub occasu uergiliarum capparis arescit. Gith hoc mense ultimo bene seritur. Hoc mense nasturtium seremus, & anethum locis temperatis, & calidis, & radices locis siccis. & pastinacas, & cæ-

resolium circa octobres Calendas, & lactucas, & betas, & coriandrum, & primis diebus rapa, & napos.

De pomis. T.XIIII.

MENSE septembri circa Calendas octobres, uel februario tuberes seremus sobole, uel nucleis, cuius tenera diligenter nutriri debet infantia. Sumatur cum radicibusque planta diuulsa. bubulo fimo linatur, ac luto. statuatur pingui terra, & subacta subditis conchis, et marina alga. terris magna sui parte condatur. Alij pomis statim grana decussa, & sole siccata, pingui, et prope cribrata terra autumno tria simul ponũt, quæ feruntur in unum coire uirgultum, quod assidua rigatione iuuandum est, atque fossura, quæ solum leuiter scalpens teneritudini robur inducat. Post annum deinde, uel aliquanto tardius quæ fuerit de semine planta transfertur. & hoc genere fructus efficit dulciores. Mense ianuario ultimo, uel februario tuberũ surculus mirabiliter proficit cydonio insitus. Inseritur autem malis omnibus, & pyris, & prunis, & calabrici, melius trunco fisso, quàm cortice. desuper qualo, uel fictili uase munitur repletis usque prope summitatem surculis terra subacta cũ stercore. Prosunt tuberibus, quæ malis prodesse memoraui. Tuberes seruabuntur, si obruantur in milio, uel urceolis picatis, & oblitis.

De pauimentis solariorum, & latere. T.XV.

HOC etiam mense pauimenta in solarijs, & lateres faciemus eo more, quo maio mense descripsi.

De diamoro. T.XVI.

SVCCVM mori agrestis paululum facies deferuere. Tũc succi ipsius duas partes, & unam mellis admisces, & mista curabis ad pinguedinem mellis excoquere.

De seruandis uuis. T.XVII.

VVAS, quas seruare uolumus, legamus illæsas, neque acerbitate rigidas, neque maturitate defluentes, sed quibus est & granum luce penetrabili splendidum, & tactus cum molli iucunditate callosus. Siqua sunt corrupta, uel uitiosa, resecemus, nec patiamur interesse, quibus inexpugnabilis acerbitas contra blandimenta æstiui caloris induruit. Tunc incisos botryonum tenaces calida pice oportet amburi, atque ita in loco sicco, frigido, & obscuro sine luminis irruptione suspendi.

De uite, cuius fructus humore putrescit. T.XVIII.

VITIS, cuius fructus humore putrescit, per latera pampinanda est ante trigesimum uindemiæ diem, et sola frons illa seruanda est, quæ in summitate posita solem nimium defendit à uertice.

De Horis. T.XIX.

SEPTEMBRIS, & Aprilis dies horis similibus conferuntur.

Hora	I.	pedes	XXIIII.
Hora	II.	pedes	XIIII.
Hora	III.	pedes	X.
Hora	IIII.	pedes	VII.
Hora	V.	pedes	V.
Hora	VI.	pedes	IIII.
Hora	VII.	pedes	V.
Hora	VIII.	pedes	VII.
Hora	IX.	pedes	X.
Hora	X.	pedes	XIIII.
Hora	XI.	pedes	XXIIII.

TITVLI MENSIS OCTOBRIS.

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLVSRIS DE RE RVSTICA LIBER VNDECIMVS.

De adoreo, tritico, ordeo, & eruo, lupino, & piso, & sisamo, & faselo serendis. T.I.

OCTOBRI mense adoreum seremus, ac triticum. Iusta satio est à decimo Calendarum nouembriũ, usque ad sextum idus decembris regionibus temperatis. Nunc etiam lætamen effertur, ac spargitur. Hoc etiam mense seremus ordeum, quod dicitur canterinum. Seritur macra, & sicca terra, uel multum pingui. Nam quia hoc semine macescunt arua, pingui uincitur agro, alteri non habet quod amplius nocere possit, cum propter macritatem semen aliud ferre non ualeat. Læto agro non est serendum etiam nunc eruum, lupinus, & pisum, et sisamum. Seremus (ut dixi) sisamum usque ad idus octobres, & faselum, tamen terra pingui, ac restibili agro. quatuor modiis iugerum complebimus.

De lini semine serendo. T.II.

HOC mense lini semen seremus, si placet, quod pro malitia sui serendũ non est, nam terræ uber exhaurit. Sed si uelis loco pinguissimo,

& modice

& modicæ humido seretur in iugero. VIII. modijs. Aliqui macro solo spissum serunt, ita assequuntur, ut linum subtile nascatur.

De notanda uitium fertilitate, quam prouidebimus panctioni. T.III.

NVNC opportuna uindemia est, cuius tempore notanda est fœcunditas uitium, & notis quibuscunq; signanda, ut ex his ad ponendum sarmenta possimus eligere. Asserit autem Columella explorari fœcunditatem uno anno non posse, sed quatuor, quo numero cognoscitur uera generositas surculorum.

De ponendis uineis, uel propagandis, reparandis, putandis, & arbustis. T.IIII.

HOC mense postremo, ubi calidi, ac sicci aeris qualitas est, ubi exilis, et aridus est campus, ubi collis præruptus, aut macer, uites utilissime ponuntur, de quibus satis mense februario disputaui. Nunc locis siccis, calidis, exilibus, macris, arenosis, aridis quæcunque de pastinis, de uitibus ponendis, putandis, propagandis, reparandis, uel arbusto faciendo, ante dicta sunt, rectius fiunt, ut contra exilitatem glebæ hybernis imbribus adiuuentur. Sic & humorem sitientibus conferunt, & recisa, uel mersa glacie non adurunt, quia talibus locis pruinarum uis, & natura nescitur.

De ablaqueanda nouella. T.V.

POST Idus Octobris ablaqueanda est omnis nouella uinea seu in pastino, seu in scrobibus, aut sulcis, ut amputentur radices superuacuæ, quas produxit æstate, quæ si conualuerint, inferiores radices faciunt interire, & ita remanebit uitis in summitate suspensa, quæ res eam frigori obnoxiam faciet, & calori. Sed hæ radiculæ non ad siccum debent recidi, ne aut plures inde nascantur, aut noua plaga corpori uitis impressa ui secuturi algoris uratur. Recidemus autem relicto digiti spatio. Et si placida ibi hyems est, apertas relinquemus uites, si uiolenta, ante decembres Idus operiemus, si præfrigida, aliquantum columbini stercoris sub ipsa hyeme circa uiticularum uestigia largiemur, quod contra frigus nimium Columella dicit toto faciendum esse quinquennio.

De utilitate propagandæ nunc uineæ. T.VI.

HOC tempore icirco locis, quibus dixi, propagatio melior est, qa

firmandis radicibus uitis incumbit, cum proferendi palmites, eam cura non permouet.

De arboribus inserendis, uel uitibus. T. VII.

HOC mense aliqui uites, & arbores locis calidissimis inserere consueuerunt.

De oliuetis instituendis, & colendis, uel remediјs eorum, uel oliuis condiendis, uel fossis, riuisq; purgandis. T. VIII.

NVNC etiam locis calidis, & apricis oliueta instituemus more, uel ordine, quem februarius mensis ostendit. Seminaria quoque olearum locis talibus faciemus hoc tempore, & omnia, quæ ad oleam pertinebunt. Oliuas quoq; albas condiemus, sicut postea referetur. Hoc tēpore ablaqueandæ sunt arbores oleæ prouinciјs siccioribus, ac tepidis, ita ut eis à superiori parte humor possit induci. Omnem sobolem conuelli Columella præcepit, mihi autem uidetur paucas dimitti semper, ac solidas, ex quibus uel in uetustate, matris loco delecta succedat, uel melius nutrita, & aggestæ terræ beneficio, & iam suas habens radices ad oliuetum faciendum sine cura seminariј transferatur arbuscula. Nunc, si suppetit, intermisso triennio stercoranda sunt oliueta locis maxime frigidis. Caprini stercoris sex libræ uni arbori, uel cineris modiј singuli sufficient. Muscus tamen semper radatur arboribus. Et putentur (sicut Columella dicit) octo annorum ætate transacta. Videtur mihi unoquoq; anno sicca, & infructuosa cum aliqua debilitate nascentia debere recidi. Quod si fructus arbor lætos non afferet, terebretur gallica terebra usq; ad medullam foramine impresso, cui oleastri informis talea uehementer arctetur, et ablaqueatæ arbori amurca infusa, uel uetus urina fundatur. Hoc enim uelut coitu steriles arbores uberantur, quas tamen durante malitia oportebit inserere. Hoc mense fossas, riuosq; purgabimus.

Remedium, si uua compluta est. T. IX.

GRAECI iubent, si uuam nimius imber infuderit, postea quā mustum eius primo ardore feruebit, ut ad alia uascula transferatur. Ita propter naturæ grauitatem remanens aqua subsidet, & translatum uinū pure seruabitur, relicto quicquid se illi ex imbre miscuerat.

De oleo uiridi faciendo, & laurino. T. X.

NVNC oleum uiride faciemus hoc genere. Oliuam quamrecentissimam,

tissimam, cum uaria est, colligis, & si diebus aliquot collegeris, expandis, ne calefiat. Si qua ibi putris, aut sicca est, remoues. Vbi uero compleueris modum factorij, sales tritos, uel non tritos, quod est melius, in oliuam eandem mittis per decem modios, tres salis, & molis primo, et sic salitam in nouis canistris esse patieris, ut pernoctet cum salibus, & ducat in se eosdem sapores. ac mane premi incipiat, olei meliorē fluxum reddItura, salis sapore concepto. canales sanè, & omnia receptacula olei calida aqua prius lauabis, ut nihil de anni præteriti rancore custodiant. Focos etiam non propius admouebis, ne olei saporem fumus inficiat. Nunc mense postremo locis siccis, & calidis ad oleum faciendum lauri baccas legemus.

De hortis. T.XI.

MENSE Octobri serenda sunt intyba, quæ hyeme seruiant. Amant humores, et terram solutam. Arenosis, & salsis locis, atq; maritimis summa proueniunt. Area his planior apparetur, ne radices eorum terra fugiente nudentur. Quatuor foliorum transferantur ad locū stercoratum. Nunc plantæ cardui ponuntur, quas cum ponemus, radices earū summas ferro resecamus, ac fimo tingimus, ternûm pedū spatio separamus incrementi causa, pedali scrobe depositas binas, aut ternas. Cinerem sæpe sub hyeme diebus siccis, fimumq; miscebimus. Hoc mense sinapim seremus. terram diligit aratam, & si fieri potest, congestitiam, quamuis ubicunq; nascatur. sarculari debet assidue, ut respergatur puluere, quo fouetur. nō minus gaudet humore. de quo semen legere disponis, suo loco esse patieris. quod ad escam parabis, robustius facies transferēdo. In sinapi uetus semen inutile est, uel sationi, uel usui. quod dentibus fractum si intus uiride uidebitur, nouū est, si album fuerit, uetustatem fatetur. Hoc mense malua serenda est, quæ occursu hyemis ab incrementi lōgitudine reprimetur. Loco pingui delectatur, & humido, gaudet lætamine. Transferuntur plantæ eius, cū cœperint folia quatuor habere, uel quinque. Melius comprehendit eius planta, quæ tenera est, maior enim translata languebit. Sapor illis est melior, si non transferantur. sed ne cito erigantur in caulem, in medio earum glebulas constitues, aut lapillos. Rara ponenda est. sarculo delectatur assiduo. sic liberandæ sunt herbis, ne motum sentiant in radice. Si transferendis plantis nodū facias in radice, sessiles fient. Nūc etiā locis tēperatis, et calidis anethū seremus. Cepullæ serūtur ēt hoc mense, uel menta, et pastinaca, thymū, & origanū, et cappar mēsis initio. Item betam locis siccioribus, nec non armoraceam seremus, uel

transferemus ad culta, ut melior fiat, nam hæc agrestis est raphanus. Nunc porrum uerno satum transferre debemus, ut crescat in capite. Sanè sarculis circumfodiatur assidue, et comprehensa porri planta uelut tenacibus alleuetur, ut inanitas spatij, quæ radicibus suberit, incremento capitis suppleatur. Ocymum quoque etiam nunc seremus, quod citius nasci fertur hoc tempore, si aceti imbre leuiter spargitur infusum.

De pomis. T.XII.

CVI placet curas agere seculorum, de palmis cogitet conserēdis. Hoc igitur mense dactylorum non ueterum, sed nouorum, ac pinguiū recentia ossa debebit obruere, terræ cinerem miscere. Si plantam uelit, ponenda est Aprili mense, uel Maio. Locis delectatur apricis, & calidis. Fouenda est, ut crescat, humore. Terram solutam, uel sabulonem requirit, ita tamen, ut quando planta deponitur, circa eam, uel sub ea pinguis terra fundatur. Annicula trāsferatur, aut bima Iunio mense, uel iulio incipiente. Circūfodiatur assidue, ut rigatione continuos æstatis uincat ardores. Aquis palmæ aliquatenus salsis iuuātur, quæ infici debent salibus, etiam si tales eas natura non præbuit. Si ægra est arbor, feces uini ueteris ablaqueatæ oportet infundi, uel radicum superuacua capillamenta decidi, uel cuneum salicis interfossis radicibus premi. Constat autem locum propè nullis utilem fructibus, in quo palmæ sponte nascuntur. Pistacia seruntur autumno, & mense octobri sobole, & nucibus suis. Sed melius ipsa pistacia iuncta ponūtur mas, ac fœmina. Marem dicunt, cui sub corio uelut ossei longi uidentur latere testiculi. Qui diligentius facere uoluerit, pertusos calculos, & stercorata terra repletos parabit, & in his pistacia terna constituet, ut ex omnibus germen quodcunq; procedat. quod ubi conualuerit plāta, hinc facilius transferatur mense februario. Amat locum calidum, sed humectum, & rigatione gaudet, & sole. Inseritur terebintho mēse Februario, uel Martio. at alij amygdalo inseri posse firmarunt. Cerasus amat cœli statum frigidum, solum uero positionis humectæ. In tepidis regionibus parua prouenit. Calidum non potest sustinere. Montana, uel in collibus constituta regione lætatur. Cerasi plantā syluestrem transferre debemus mense octobri, uel nouembri, & eam primo ianuario, cum comprehendit, inserere. Plantaria uero creari possunt, si prædictis mensibus spargantur poma, quæ summa facilitate nascentur. Ego sic huius arboris facilitatem probaui, ut uirgulta ex ceraso pro amminiculis per uineam posita in arborem prosiluisse confirmem.

firmem. Et Ianuario mense seri potest. Inseritur mense Nouembri melius. Vel, si necesse sit, extremo ianuario. Alij & octobri inserēda esse dixerunt. Martialis in trunco inseri iubet. Mihi inter corticem, & lignum feliciter semper euenit. Qui in trunco conserunt, sicut Martialis dicit, omnem lanuginem, quae circa est, auferre debebunt, quae si remanserit, insitis nocere manifestat. In cerasis hoc seruādum est, & in omnibus gummatis, ut tunc inserantur, quando his uel non est, uel desinit gummi effluere. Cerasus inseritur in se, in pruno, in platano, ut alij in populo. Amat scrobes altas, spatia largiora, assiduas fossiones. Putari in ea putria, et sicca debebunt, uel quae densius arctata protulerit, ut rarescat. Fimum non amat, atque inde degenerat. Cerasa ut sine osse nascantur, fieri Martialis hoc dicit. Arborem teneram ad duos pedes recides, & eam usq; ad radicem findes, medullam partis utriusq; ferro curabis abradere, et statim utrasq; partes in se uinculo stringis, & oblinis fimo, & summam partem, & laterum diuisuras. Post annum cicatrix ducta solidatur. Hanc arborem surculis, qui adhuc fructum non attulerunt, inseris, & ut asserit, ex his sine ossibus poma nascentur. Si cerasus concepto humore putrescit, in trunco foramen accipiat, quo possit educi. Si formicas patitur, succū portulacae debebis infundere, cum aceti media parte permistum, uel uini fecibus trūcum arboris florentis adlinire. Si aestu caniculararum fatigatur, trium fontium singulos sextarios sumptos post solis occasum radicibus arboris iubeamus influere sic, ne remediū luna deprehendat, uel herbam symphoniacam circa arboris trūcum torquebimus in coronam, uel ex ea iuxta imum codicem cubile faciemus. Cerasa non aliter, quàm in sole usq; ad rugas siccata seruantur. Mēse octobri aliqui mali arborem calidis, & siccis regionibus ponunt, & cydonia circa nouembres Calendas, & sorbū, uel amygdala in seminarijs obruunt, & pini semen aspergunt. Hoc mense poma condienda sunt, atq; seruanda eo more, quo in singulorum titulis continetur, uelut quaeq; matura processerint.

De apibus. T.XIII.

HOC etiam mense aluearia castrabuntur more, quo dictum est, quae tamen oportet inspicere, & si abundantia est, demere. si mediocritas, partem mediam relinquere pro hyemis inopia. si uero sterilitas apparet in caellis, nil prorsus auferre. Mellis uero, et cerae superius est demonstrata confectio.

Quae graeci, uel alij sup uina cōdiēda, curādaq; dixerūt. T.XIIII.

NE lecta praetoream, quae graeci sua fide media de condiēdi uini

genere disputarunt, demonstrare curaui, qui uini naturam tali ratiōe discernunt, & hanc in eo uolunt esse distantiam, ut quod dulce est, grauius dicant, quod album, & aliquatenus salsum, cōuenire uesicæ. quod croceo colore blanditur, digestioni accommodum. quod album, et stipticum prodesse stomacho laxiori. Transmarinum pallorem facere, & tantum sanguinem nō creare. Vuis nigris fieri forte, rubeis suaue, albis uero plerunq; mediocre. In condiendo ergo uino aliqui græcorū mustum decoctum ad medietatem, uel tertiam partem uino adijciūt. Alij græci ita iubent aquam marinam mundam de puro, & quieto mari, quam anno ante compleuerint, reseruari. cuius talem esse naturam, ut & salsedine, uel amaritudine per hoc tempus careat, & odore, & dulcis fiat ætate. Ergo eius octogesimam partē musto admiscēt, & gypsi quinquagesimam. Post tertiam deinde diem fortiter commouent, ac pollicentur non ætatem solum uino, sed splendorem quoq; coloris afferre. Oportet autem nona quaq; die uinum moueri, atq; curari, uel si tardius, undecima. Frequens enim respectus faciet iudicare utrum uendenda sit species, an tenenda. Quidam resinæ siccæ tritæ uncias tres dolio immergunt, & permouent, & uina diuretica sic fieri posse persuadent. Mustum uero, quod per pluuias frequentes leue est, sic curari debere iusserunt, qđ probari gustu ipsius poterit: Omne mustum decoqui iubent, donec pars eius uigesima possit absumi. Melius quoq; fieri, si centesimam partem gypsi adijcias. Lacedæmonij uero eousq; decoquere, donec uini quinta pars pereat, et quarto anno usibus ministrare. Suaue uinum de duro fieri docent, si ordeacei pollinis cyathos duos simul cum uino subactos mittas in uini uasculo, & hora una ibi esse patiaris. Aliqui feces uini dulcis admiscent. Aliqui addunt glycirizæ siccæ aliquantulum, et utuntur, cum diu uasorū commotione miscuerint. Vinum quoq; inter paucos dies optimi odoris effici, si baccas myrti agrestis montanas siccas, & tunsas mittis in cadum, & decem diebus requiescere patiaris. tunc coles, et utaris. Vitis etiā flores arbustiuæ collectos in umbra siccare curabis. Tunc diligenter tunsos, & cretos habebis in uasculo nouo, & cum uolueris tribus cadis unam floris mensuram, quam Syri chenicam uocant, adijcies, & superlines dolium, & sexta, uel septima die aperies, & uteris. Vinū fieri ad potandum suaue ita dicunt. Fœniculi, uel saturciæ singulorū congruum modum uino immergi, atq; turbari. Vel fructum, quem duæ nuces pineæ produxerint, torrefactum, & linteo ligatum mitti in uasculo, ac superliniri, & usui esse quinque diebus exactis. Vinū autem uelut uetus effici de nouello, si amygdala amara, absynthium

pini

pini frugiferi gumen foenum græcum simul frangas quanũ sufficere æstimaris, & pariter tundas, et ex his unum cyathum per amphorã mittas, & magna uina conficies. Si uero senseris peccatura, huic confectioni aloen, myrrhã, crocomagma singula modis æqualibus tunsa, & in puluerem redacta cum melle misebis, & uno cyatho unã amphoram condire curabis. Anniculum quoq; uinũ ut longam simulare uideatur ætatem, melliloti unciam unam, glycirizæ uncias tres, nardi celtici tantundé, aloes epatica uncias duas, tundis, & cernis, et in sextarijs quinquaginta coclearia sex recondé, & uas ponis in fumo. In album colorem uina fusca mutari asserunt, si ex faba lomentum factum uino quis adijciat, uel ouorũ trium lagænæ infundat alborem, diuq; commoueat, sequenti die candidum reperiri. quod si ex afra pisa lomentum adijciatur, eadem die posse mutari. Vitibus quoq; hanc esse naturam, ut alba, uel nigra si redigantur in cinerem, uinoq; adijciantur; ei uniquanq; formam sui coloris imponere, ut ex nigra fuscum, candidum uero reddatur ex alba, ea ratione scilicet ut combusti sarmenti cineris modij unius mensura mittatur in dolium, qđ habebit amphoras X. et triduo sic relictum post operietur, ac lutetur. Albũ uel (si ita uisum fuerit) nigrum reperiri quadraginta diebus exactis. Vinũ quoq; asserunt ex molli forte sic fieri. Altheæ, hoc est, ibisci folia, uel radices, aut eius caulem tenerũ decoctum mitti, aut gypsum, aut ciceris cotulas duas, aut cupressi pillulas tres; aut buxi folia quantum manus ceperit, aut apij semen, aut cinerem sarmentorum, cui uis flãmæ corpus reliquit exile, omni soliditate detracta. Vinum uero eadẽ die ex austero lympidũ, atq; optimum fieri, si grana piperis decem, pistacia uiginti adiecto modico uino simul conteras, et in sex uini sextarios mittas, diu omnibus ante commotis, tunc requiescere patiaris, & coles usui mox futurũ. Item feculentum statim in lympidũ reddi, si VII. pini nucleos in unũ uini sextarium mittas, diuq; commoueas, & paululum cessare patiaris, mox sumere puritatem, colariq; debere, & in usum referri. Item quod cretensibus oraculum pythij Apollinis monstrasse memoratur. fieri sic candidũ, & sumere uetustatis saporem, si squinãtos uncias quatuor, aloes epatica uncias quatuor, masticis optimi unciã unã, cassiæ fistulæ unciã unã, piperis unciã unã, spicæ indicæ semũciã, myrrhæ optimæ unciã unã, thuris masculi nõ rancidi unciã unã. tundis uniuersa, & in tenuissimũ puluerẽ cribro excutiente deducis. Cũ uero mustũ ferbuerit, dispumabis, & omnia uuarũ grana, quæ feruor in summũ reiecit, expelles. Tunc gypsi triti, atq; cribrati tres italicos sextarios mittis in uini amphoras decẽ prius tamẽ partem

quartam uini condiendi in alia uasa transfundis, & ita gypsum adijcies, & dolium uiridi, ac radicata canna per biduum fortiter agitabis. Tertia uero die ex suprascriptis pulueribus quaterna coclearia cōpleta modestius in denas uini amphoras mittis, & uini, sicut supradictum est, quartam partem, quā alibi diffuderas, superadijcies, & dolium replebis, & item diu agitare curabis, ut specierum uis omne musti corpus inficiat. Tunc operies, atq; adlines relicto breui foramine, quo æstuantia uina suspirent. Sed exemptis quadraginta diebus, & hoc spiraculū claudis, & deinde ut libuerit gustas. Illud memento seruare præ cæteris, ut quoties uinū mouetur, inuestis puer hoc, aut aliqs satis purus efficiat. Linimentum quoq; dolij non gypso, sed sarmentorū cinere debebis inducere. Item uinum, quod salutare contra pestilentiā sit, & stomacho prosit, fieri hoc genere fertur. In optimi musti metreta una ante quàm ferueat, tunsi absynthij octo uncias linteo inuolutas demittis, & exactis. XL. diebus, curabis auferre. Id uinum refundis lagænis minoribus, & uteris. Nunc condiunt, primo amne musti spumantis egesto, quibus moris est gypso uina medicari. Sed si natura leuius uinum est, & saporis humecti, in congijs centum, duos gypsi sextarios misisse sufficiet. Quod si uinum nascitur uirtute solidius, medietas abunde prædictis poterit satis esse mensuris.

Rosatum sine rosa fieri. T.XV.

NVNC rosatum sine rosa facies sic. Folia citri uiridia sporta palmea missa in musti non dum feruentis uase depones, & claudes, & exemptis quadraginta diebus melle addito, ad modum rosati, cum placebit, uteris.

De uinis pomorum. T.XVI.

HOC mense, omnia, quæ locis suis leguntur, ex pomis uina conficies.

De œnomelli. T.XVII.

MVSTVM de maioribus, & egregijs uitibus post. XX. dies, q̄ leuatum fuerit ex lacu, quantum uolueris sumis, & ei mellis non dispumati optimi quintam partem prius tritam fortiter, donec albescat, admisces, & agitabis ex canna radicata uehementer. Mouebis autem sic per dies. XL. continuos, uel, quod est melius, quinquaginta, ita ut cū moueris, mundo linteo tegas, per quod facile confectio æstuabūda suspiret. Post dies autē qnquaginta munda manu purgas quodcūq; supnatabit,

tabit, & in uasculo gypso diligenter includis, et ad uetustatẽ reseruas. Melius tamen si in minora, & picata uascula proximo uere transfundas, & gypsata diligenter operias, & in terrena, & frigida cella recondas, uel arenis fluuialibus, uel eodem solo, uascula ex aliqua parte summergas. Hoc nulla uitiatur ætate, si tam diligenter effeceris.

De defruto, caroeno, sapa. T.XVIII.

NVNC defrutum, carœnum, sapam conficies. Cum omnia uno genere conficiantur ex musto, modus his, & uirtutem mutabit, & nomina. Nam defrutum à deferuendo dictum, ubi ad spissitudinem fortiter dispumauerit, effectum est. Carœnum, cum tertia perdita, duæ partes remanserint. Sapa, ubi ad tertias redacta descenderit, quam tamen meliorem facient cydonia simul cocta, & igni supposita ligna ficulnea.

De passo. T.XIX.

PASSVM nunc fiet ante uindemiam, quod Africa sueuit uniuersa conficere, pingue, atque iucundum, & quoad conditum, si utaris mellis uice, ab inflatione te uindices. Leguntur ergo uuæ passæ quamplurimæ, & in fiscellis clausæ iunco factis aliquatenus rariore cõtextu, uirgis primo fortiter uerberantur. Deinde ubi uuarũ corpus uis cõtusionis exoluerit, cochleæ supposita sporta comprimitur. Hinc passum est quicquid effluxerit, & conditum uasculo, mellis more, seruatur.

De cydonite. T.XX.

ABIECTO corio mala cydonia matura in breuissimas, ac tenuissimas particulas recides, & proÿcies durum, quod habetur interius. Dehinc in melle decoques, donec ad mensuram mediam reuertatur, & coquendo piper subtile conspergis. Aliter. Succi cydoniorum sextarios duos, aceti sextarium unum semis, & mellis duos sextarios misces, et decoques, donec tota permistio pinguedinẽ puri mellis imitetur. Tunc triti piperis, atq; Zinziberis binas uncias miscere curabis.

De fermento musteorum seruando. T.XXI.

EX nouo tritico purgato farriculum facies, & ex musto de sub pedibus rapto curabis infundere, ita ut modio farris lagenã musti adÿcias. deinde sole siccabis, & item similiter infundis, ac siccas. Hoc cũ tertio feceris, panes ex eo breuissimos admodum facies musteorum, & in sole siccatos uasculis nouis fictilibus recondis, & gypsas. Pro

fermento, quo tempore anni musteos facere uolueris, hoc uteris.

De uua passa. T.XXII.

VVAM passam græcam sic facies. Melioris acini, & dulcis, & lucidi botryones in ipsa uite torquebis, & patieris sponte inarescere, deinde sublatos in umbra suspendis, & uuam constrictam cum ponis in uasculis, substernis pampinos sicco algore frigentes, & manu comprimis, & ubi uas impleueris, item pampinos addis nihilo minus non calentes, & operculabis, ac statues in loco frigido sicco, quem nullus fumus infestet.

De horis. T.XXIII.

OCTOBER martium similibus umbris sibi fecit æquari.

Hora	I.	pedes	XXV.
Hora	II.	pedes	XV.
Hora	III.	pedes	XI.
Hora	IIII.	pedes	VIII.
Hora	V.	pedes	VI.
Hora	VI.	pedes	V.
Hora	VII.	pedes	VI.
Hora	VIII.	pedes	VIII.
Hora	IX.	pedes	XI.
Hora	X.	pedes	XV.
Hora	XI.	pedes	XXV.

TITVLI MENSIS NOVEMBRIS.

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLVSTRIS DE RE RVSTICA LIBER VNDECIMVS.

De satione tritici, farris, ordei, fabæ cum disciplina, & de lenticula serenda, & de lini semine. T.I.

n OVEMBRI mense triticum seremus, & far satione legitima, ac semente solenni. Iugerum utriusque seminis modijs quinque tenebitur. Nunc & ordeum maturum adhuc seremus. In huius principio fabam spargimus, quæ pinguissimum, uel stercoratum desyderat locum, uel uallem quam succus ueniens à summitate, fœcundet. Primo seritur, deinde proscinditur, & tunc sulcatur. Occanda est large, ut tegi plurimum possit. Aliqui locis frigidis dicunt in fabæ satione glebas non esse frangendas, ut per eas gelicidiorum tempore possint germina obumbrata defendi. Satione eius generis sicut opinio

habet,non fœcundatur terra,sed minus læditur. Nam Columella dicit, agrum frumentis utiliorem probari,qui anno superiore uacuus fuerit,quàm qui calamos fabaceæ messis eduxit. Pingue iugerum sex modij occupāt,mediocre amplius. Spisso bene prouenit. Macrum solum, nebulosumq; non patitur. Curandum est præcipue,ut luna. XV. seratur,si adhuc ictum solis repercussā non sensit. Aliqui dicunt quartamdecimam potius eligendam. Sanguine caponis græci asserunt fabæ semina macerata herbis aduersantibus non noceri. A qua pridie infusa citius nasci,nitrata aqua respersa cocturam non habere difficilem. Nunc seritur prima lenticula sicut februario mēse narratum est. Hoc etiam toto mense poterit lini semen aspergi.

De pratis nouis instituendis,ponendis uitibus, & propagandis, & circumfodiendis nouellis. T.II.

IN huius maxime mensis principio,possumus instituere noua prata,more,quo dictum est. Hoc etiam toto mense locis calidis,& siccis,uel apricis,erit uitium celebranda positio. Nunc & propago iure ducetur & locis frigidis nouellas uites,et arborum plantas circumfodere,atq; operire conueniet,& ante idus. Nunc mergus,hoc est propaginis curuatura post triennium,quàm pressa fuerat,recidetur à uite.

De uinea ueteri in iugo,uel pergula reparanda. T.III.

NVNC, ac deinceps uinea uetus,quæ in iugo est,uel pergula,si robusto,& integro trunco sit,ablaqueata fimo satietur,& angustius putata inter quartum,& tertiū pedem à terra uiridissima parte corticis acuto ferramēti mucrone feriatur,ac fossa frequentius incitetur. Nam (sicut asserit Columella) ex eo loco germen plerunq; producit; & ueniente uere fundit materiam,qua uitis reparetur antiqua.

De putādis uitibus,& arboribus locis tēperatis,& reliqs. T.IIII.

NVNC putatio autumnalis celebratur in uitibus,& arboribus, maxime ubi inuitamur tepore prouinciæ, & putantur oliueta, & oliua,cum uaria cœperit esse,colligitur,ex qua primum fiet oleum. Nam cum tota nigrescet,quod spei merito posterauit,fundendi ubertate compensat. Est utilis olearum putatio,cæterarumq; arborum, si loci patitur disciplina, ut decisis cacuminibus, rami fluentes per latera prona fundantur. Quod si regio insolens, & incustodita contigerit, agendum prius toto arboris corpore ab inferiore parte purgato, ut altitudine animalium supergressa, modus transcendatur

iniuriæ, & arbor iam spatio suo tuta curetur.

De oliuetis ponendis, & curandis ægris arboribus, & reliqs. T.V.

NVNC *etiam locis calidis, ac siccis regionibus olieta ponuntur, sicut februario disputatum est. Amat hæc arbor arduo locorum situ mediocriter ab humore suspendi, scalpi assidue, lætaminis ubertate pinguescere, feracibus uentis clementer agitari. Hoc etiam mense oleis sterilibus quæ supradicta sunt remedia faciemus. Nunc & corbes, & pali, & ridicæ bene fieri possunt, etiam nunc locis temperatis, est laurini olei iusta confectio.*

De hortis. T.VI.

HOC *mense allium bene seritur, & ulpicum terra maxime alba fossa, & subacta sine stercore. Sulcos in areis facies, & semina in locis altioribus pones. IIII. digitis separata, neq; altius pressa. Sarculabis frequenter, inde plus crescent. Si capitatum facere uolueris, ubi cœperit caulis prodire, proculca, succus reuertetur ad spicas. Fertur si luna sub terris posita seratur, & item sub terris luna latente uellatur, odoris fœditate cariturum. Vel paleis condita allia, uel fumo suspensa durabunt. Nunc & cepulla seri potest, & carduorum planta disponi, & armoracea seritur, & cunela.*

De pomis. T.VII.

HOC *mense locis calidis, cæteris uero ianuario persici ossa in pastinatis areis sunt ponenda, binis à se pedibus separata, ut cum ibi plantæ excreuerint, transferantur. Sed ossa ponantur acumine deorsum uerso. Et non amplius, quàm duobus, aut tribus digitis obruantur. Ossa uero, quæ ponenda sunt, aliqui siccata prius paucis diebus cineris mistione terra soluta in qualis reseruant. Ego uero usque ad serendi tempus sine ulla cura sæpe seruaui. Locis quidem qualibuscunq; proueniunt. Sed & pomis, & frondibus, & durabilitate præcipua sunt, si cœlum calidum, solum arenosum, & humidum sortiantur. Frigidis uero, & maxime uentosis nisi obiectu aliquo defendantur, intereunt. Dum tenera sunt germina, sæpe herbis circumfossa liberentur. Bimam plantam recte transferemus scrobe breui. Nec à se longe statuendæ sunt, ut inuicem se à calore solis excusent. Ablaqueandæ sunt per autumnum, & suis stercorandæ folijs. Putanda persicus in autumno est, ut arida, & putrida tantum uirgulta tollantur. Nam si q̃d uiride resecemus, arescat. Languenti arbori ueteris uini feces, aquæ*

mistas oportet infundi. Affirmantibus graecis persicus scripta nascetur, si ossa eius obruas, & post dies. VII. ubi patefieri coeperint, apertis his nucleos tollas, & his cinnabari, quod libebit inscribas. Mox ligatos simul cum suis ossibus obruas diligentius adhaerentes. Genera eorum sunt haec, duracina, praecoqua, persica, armenia. Si haec arbor ardore solis inarescat, frequēti aggestione cumuletur. uespertino iuuetur humore, obiectis defendatur umbraculis. Iuuat in ea & spolium serpentis appendi. Nunc iam contra pruinas stercus ingeratur persico, uel feces uini cum aqua permistae, uel, quod magis prodest, aqua, in qua faba decocta est. Si uermes persicus patitur, cinis eos amurcae mistus extinguit, uel bouis urina cum aceti tertia parte confusa. Si poma caduca sunt, nudatae radici eius, uel trunco lentisci, aut terebinthi cuneus affigitur, uel terebratae, in medio, palus salicis imprimetur. Si poma rugosa creabit, aut putrida, circa imum trūcum cortex recidatur, & cum inde modicus humor effluxerit, argilla, uel paleato luto plaga retegatur. Magna poma persicus affert, si florenti per triduum, ternos sextarios caprini lactis ingesseris. Contra uitia persici proficit spartum ligatum, uel spartea suspensa de ramis. Mense ianuario, uel februario locis frigidis, nouembri calidis persicus inseratur, maxime circa terrā surculis plenioribus, & propè arborem natis. nam cacumina uel non tenebunt, uel diu durare non poterunt. Inseritur in se, in amygdalo, in pruno. sed armenia, uel praecoqua prunis, duracina amygdalis melius adhaerescunt, & tempus aetatis acquirunt. Mense aprili, uel maio locis calidis, in Italia uero utroq; exeunte, uel iunio persicus inoculari potest, quod emplastrari dicitur, praeciso super trunco, & emplastratis pluribus gemmis, more quo dictum est. Persicus rubescat, si platano inserta figatur. Duracina seruantur condita muria, & oximelle, uel detractis ossibus ficorum more in sole siccantur, ac pendent. Item saepe uidi detractis ossibus duracina melle condiri, & saporis esse iucundi. Item bene seruantur, si umbilicum pomi gutta picis calentis oppleueris, ut sic sapae innatare cogantur uase concluso.

De pinu.

PINVS creditur prodesse omnibus, quae sub ea seruntur. Pinum seremus nucleis suis calidis, & siccis regionibus mense octobri, uel nouembri, frigidis, & humectis februario, uel martio. Amat locum gracilem saepe maritimum, inter montes, & saxa uastior, & procerior inuenitur. Ventosis, & humidis, arborum fiunt incrementa laetiora. Sed siue montes uelis conserere, seu spatia quaecunq;, haec huic generi depu

tabis, quæ alteri utilia esse non possunt Exarabis ergo ea loca diligenter, atq; purgabis, & frumenti more semen aspergis, ac leui sarculo curabis operire, nec enim plusquam palmo debet abscondi. Defendenda est tenera arbor à pecore, ne calcetur inualida. Proficiet, si nucleos aqua ante triduũ macerabis. Aliqui dicũt fructũ pineum translatiõe mitescere. sed plantas hoc modo procurant, ut prius multa semina in caliculis terra, & fimo repletis obruant. quæ ubi processerint, relicto eo, quod solidius est, auferunt alia. ubi iustum cœperit incrementum, trimam plantã cum ipsis caliculis transferunt, qbus fractis in scrobe indulgent radicibus largitatem. Terræ tamen equæ stercus admiscent, facientes straturã alterno ordine subinde crescentem. Seruandum est tamen, ut radix eius, quæ una, & directa est, usq; ad summitatatem suam possit integra & illæsa transferri. Putatio nouellas pini arbores tantum promouet (quod expertus sum) ut quæ speraueras incrementa, duplicentur. Nuces pineæ, & usq; in hoc tempus in arbore esse possunt, & maturiores legentur. Prius tñ legendæ sunt, quàm patescant. Nuclei nisi purgati durare nõ possunt. tamẽ aliq in uasis fictilibus nouis, & terra repletis cum testis suis missos asserunt custodiri.

De pruno.

PRVNA si ossibus serantur autumno, mense nouembri, solo putri, & subacto duobus palmis obruantur. Ossa eadẽ ponantur et mense februario. Sed tunc prius lixiuio sunt maceranda per triduũ, ut cito germinare cogantur. Ponuntur & plantis, quas sumemus ex codice mẽse ianuario exeunte, uel februario circa idus radicibus fimo oblitis. Gaudent loco læto, & humido, cœlo tepido melius proferuntur, tamen queunt & frigidum sustinere. Locis lapidosis, & glareosis si iuuantur lætamine, excusant ne poma caduca, et uermiculosa nascantur. Extirpandæ sunt soboles à radice, exceptis rectioribus, quæ seruabuntur ad plantas. Si languida pruni arbor est, amurca cum aqua æqualiter tẽperata radicibus debet infundi, uel bubulum locium solum, uel humanũ uetus cũ duabus aquæ partibus mistum, uel cineres ex furno, maxime sarmentorum. Si poma decidant, oleastri cuneum terebratæ infige radici. Vermes eius, atque formicas, rubrica cum pice liquida si adlinatur, extinguet. Sed modesthius propter arboris noxã, ne idem faciat remedium, quod uenenum. Iuuatur frequenti humore, & assidua fossione. Mense martio extremo, prunus inseritur melius trunco fisso, quàm cortice, uel mense ianuario, ante quàm incipiat gumen lachrymare. Inseritur in se, & persicum recipit, uel amygda-

lum, uel malum, sed eam degenerem reddit, & paruam. Pruna siccantur in sole per crates loco sicciore disposita. Hæc sunt, quæ damascena dicuntur. Alij in aqua marina, uel in muria feruente recenter lecta pruna demergunt, & inde sublata, aut in furno tepido faciunt, aut in sole siccari.

De castanea.

CASTANEA seritur & plantis, quæ sponte nascuntur, & semine. Sed quæ plantis seritur, ita ægra est, ut biennio de eius uita sæpe dubitetur. Serenda est ergo ipsis castaneis, hoc est seminibus suis, mense nouembri, & decembri, item februario. Eligendæ sunt castaneæ ad ponendum recentes, grandes, maturæ. Quas si nouembri mense seramus, facilem se præsentia fructus ipsius præstat. Si uero februario ponamus, ut usque tunc durent, ita faciendum est. in umbra castaneæ siccentur expansæ. Tunc in augustum, & siccum locũ trãslatæ cumulum faciunt, & eas omnes fluuialis arena diligenter operiat. Post dies. XXX. eas remota arena in aquam frigidam mittis. Quæ sanæ sunt, merguntur, supernatat quæcunq; uexata est. Item quas probasti, similiter obrues, & post. XXX. dies æque probas. Hoc cum tertio feceris, usq; ad ueris initium, serere debebis quæ manserint illibatæ. Aliqui in uasculis seruant arena pariter missa. Amant solum molle, & solutum, non tamen arenosum. In sabulone proueniunt, sed humecto. Nigra terra illis apta est, & carbunculus, & tofus diligenter infractus. In spisso agro, & rubrica uix prouenit. In argilla, & glarea, non potest nasci. Diligit cœli statum frigidum, sed & tepidum non recusat, si humor assenserit. Delectatur cliuis, & opacis regionibus, ac maxime in septentrionem uersis. Pastinari ergo locus debebit, qui huic destinatur arbusto altitudine pedis unius semis, uel duorum. Vel totus, aut sulcis in ordinem destinatis, aut certe aratris resolui hinc inde findentibus. Qui fimo satiatus, ac redactus in puluerem, castanearum semen accipiat non amplius pedis dodrante demersum. Unicuique semini propter notam surculus debet affigi. Ipsa semina singulis locis simul terna, uel quina ponantur, & inter se quatuor pedum spatio separentur. Quibus transferre placuerit, bimas plantas transferre debebunt. Locus tamen deductoria liquoris accipiat, ne humor insidens limo germen extinguat Cui placet, potest castaneæ in propaginem ducere ima uirgulta, quæ in radice nascuntur. Nouum castanetum circumfodi debet assidue. Mense martio, & septembri, incrementum maius acquirit, si putationibus adiuuetur. Castanea inseritur (sicut

tur (sicut probaui ipse) sub cortice mense Martio, uel aprili, tamen genere utroq; respondet. Potest & inoculari. Inseritur in se, & in salice, sed ex salice tardius maturat, & fit asperior in sapore. Castaneæ seruantur uel in cratibus dispositæ, uel intra sabulonem, ne inuicem tangantur immersæ, uel in uasculis fictilibus nouis conditæ, & loco siccioré defossæ, uel inclusæ uirgeis ex fago receptaculis, & lutatæ, ut spiracula non relinquas, uel ordei paleis minutissimis obrutæ, uel palustri ulua figuratis densioribus sportis reclusæ.

De pomis alijs.

HOC mense locis calidis, ac siccis regionibus agrestium pyrorum plantas ponimus, quas postea possimus inserere, & malorum, uel mali punici, & cydonij, & citri, & mespili, fici, sorbi, siliquæ, & plantas agrestis cerasi, post inserendas, & mori taleas, & amygdali semina, & nuces iuglandes, si in seminarijs (quo dictum est more) pangantur.

De apibus. T.VIII.

HVIVS mensis initio apes ex tamarisci floribus, reliquisq; syluestribus mella conficiunt. Quæ auferenda non sunt, quia seruantur hyberno. Eodem mense sordibus liberandi sunt aluei, quia tota hyeme eos mouere, aut aperire non decet. Sed hæc die aprico, tepidoq; facienda sunt, & pennis maxime auium maiorum, quæ habent rigorem, uel aliquo simili omnia interiora mundentur, quo manus non ualebit attingere. Tum rimas omnes, quæ sunt extrinsecus, luto, & fimo bubulo mistis linamus. & insuper genestis, uel alijs tegumentis similitudinem porticus imitemur, ut possint à frigore, & tempestate defendi.

Remedium uitibus, quæ sine fruge luxuriant. T.IX.

LOCIS calidis, & apricis uites, quæ fructu carent, fronde luxuriant, & pauperiem fœtuum compensant ubertate foliorum, nunc putare pressius conueniet, frigidis uero mense februario. Si permanebit hoc uitium, circumfossis arena fluuiali, uel cinere debebimus aggerare. Quidam lapides inserunt inter flexuosa radicum.

Remedium sterili uiti. T.X.

HISDEM temporibus, & locis uitem, quæ sterilis fuerit, græci ita præcipiunt esse curandam. Trunco eius fisso lapidem asserunt in-

cludendum, & ibi urinæ ueteris humanæ quatuor cotulas circa truncum debere suffundi, ut ad radices instillatio ipsa descendat. Tunc adijcienda est terra admista lætamine, & circa radices solum omne uertendum.

De rosario ex paucis uirgultis instituendo. T.XI.

QVAMVIS mense Februario sint conserenda rosaria, tamen locis cal dis, apricis, atque maritimis hoc etiam mense poterimus instituere roseta. Quæ si indigus plantarum, uolueris ex paucis uirgulis, habere copiosa, quaternorum digitorum surculos gemmantes cum geniculis suis debebis excidere, & in modum propaginis sternere, & stercore, ac rigationibus adiuuare. Vbi anni ætatem compleuerint, pedis spatio inter se transferre disiunctos, atq; ita solum, quod huic generi deputabis, implere.

De uua, quæ usque ad uer reseruetur in uite. T.XII.

GRAECIS asserentibus, ut uuam serues in uite usq; ad ueris initia, circa ipsam uitem, quæ fructu plena est, loco umbroso scrobem fodies, altitudine trium pedum, latitudine duorum, & mittis sabulonem, & ibi calamos figis, in quibus retorques assidue sarmenta fructibus plena, & illæsis botryonibus alligabis, ut solum non contingant, & cooperies, ut imber eò penetrare non possit. Item græcis docentibus uuas in uite, aut poma in arbore si diu seruare uolueris, uasculis clausa fictilibus ab ima parte pertusis diligenter à summo tecta suspende, quamuis poma & gypso cooperta in longam seruentur ætatem.

De gregibus ouilli generis, & caprini. T.XIII.

HOC mense agnorum prima generatio est. Sed agnus statim natus uberibus maternis admouendus est. Manu prius tamen exiguũ lactis, in quo spissior est natura, mulgendum, quod pastores colostram uocant, nanque hoc agnis, nisi auferatur, nocebit. Ac primo per biduum natus cum matre claudatur. Tunc septis obscuris seruetur, & calidis, ita secluso paruulorum grege, matrices mittantur in pascua. Sufficiet autem prius quàm procedant matrices mane, & cum saturæ reuertuntur ad uesperam, agnis ubera hauriẽda permittere. Qui donec firmentur intra stabulum furfuribus, uel medica herba, uel (si est copia) farina ordei pascantur ingesta, donec conceptum paulisper robur ætatis, pascuum matribus possint habere commune.

De pascendi

De paſcendi ordine.

PASCVA ouillo generi utilia ſunt, quæ uel in noualibus, uel in pratis ſiccioribus excitantur. Paluſtria uero noxia ſunt, ſylueſtria damnoſa lanatis. Salis tamen crebra conſperſio, uel paſcuis miſta, uel canalibus frequenter oblata, debet pecoris leuare faſtidium. nam per hyemem, ſi penuria eſt, fœnum, uel palea, uel uicia, uel facilior uictus ulmi ſeruatis frondibus præbeatur, aut fraxini. Aeſtiuis menſibus paſcantur ſub lucis initio, cum graminis teneri ſuauitatem roris miſtura commendat. Quarta hora caleſcente potus puri fluminis, aut putei præbeatur, aut fontis. Medios ſolis calores uallis, aut arbor umbroſa declinet. Deinde ubi flexo iam die ardor infringitur, & ſolum primo imbre ueſpertini roris humeſcit, gregem reuocemus ad paſcua. Sed canicularibus, & æſtiuis diebus ita paſcendæ ſunt oues, ut capita gregis ſemper auertantur à ſolis obiectu. Hyeme autem, uel uere niſi reſolutis gelicidijs ad paſcua prodire non debent. nam pruinoſa herba huic generi morbos creabit, ac tunc ſemel adaquare ſufficiet. Græcas oues, ſicut aſianas, uel tarentinas moris eſt potius ſtabulo nutrire, quàm campo, & pertuſis tabulis, ſolum, in quo claudentur, inſternere, ut ſic tuta cubilia, propter iniuriam pretioſi uelleris, humor reddat elabens. Sed tribus, per annum totum, diebus aprico die lotas oues ungere oleo oportebit, & uino. Propter ſerpentes, qui plerunq; ſub præſepibus latent, cædrum, uel galbanum, uel mulieris capillos, aut ceruina cornua, frequenter uramus.

De capris.

NVNC hirci admittendi ſunt, ut fœtum primi ueris fouere poſſit exortus. Sed caper eligendus eſt, cui ſub maxillis duæ uidentur pendere uerruculæ. Magni corporis, craſſis cruribus, breui, plenaq; ceruice, auribus flexis, & grauibus, paruo capite, nitido, ſpiſſo, & longo capillo. Ad ineundas fœminas & ante anniculũ congruus. Non autem durat ultra ſexennium. Capella ſimilis corporis, ſed magnis uberibus eſt eligenda. Non tamen ita multæ capræ, ut oues una ſtatione claudantur, quam luto, & ſtercore carere conueniet. Hœdis ſupra lactis abundantiam, edera, & arbuti, & lentiſci cacumina ſunt ſæpe præbenda. Trimæ educare optime poſſunt. quod teneriores matres generant tranſigendũ eſt. Sed ultra. VIII. annos ſeruandæ non ſunt matrices, quia genus hoc longiore ſterileſcit ætate.

De glandibus colligendis. T. XIIII.

HOC tempore glandis legendæ, ac seruandæ cura nos excitet, qđ opus fœmineis, ac puerilibus opis celebrabitur facile more baccarũ.

De materie cædenda. T. XV.

NVNC materies ad fabricam cædenda est, cum luna decrescit. Sed arbores, quæ cædentur usq; ad medullam securibus recisas aliquãdiu stare patieris, ut per eas partes humor, siquis in uenis continetur, excurrat. Vtiles autem sunt hæ maxime, Abies, quam gallicam uocãt, nisi perluatur, leuis, rigida, & in operibus siccis perenne durabilis. Larix utilissima, ex qua si tabulas suffigas tegulis in fronte, atq; extremitate tectorũ, præsidiũ contra incendia contulisti. Neq; enim flammam recipiunt, aut carbones creare possunt. Quercus durabilis si terrenis operibus obruatur, & aliquatenus palis. Aesculus ædificijs, & ridicas apta materies. Castanea mira soliditate perdurat in agris, & tectis, & operibus cæteris intestinis, cuius solum pondus in uitio est. Fagus in sicco utilis, humore corrumpitur. Populus utraq;, & salix, & tilia in scalpturis necessariæ. Alnus fabricæ inutilis, sed necessaria, si humidus locus ad accipienda fundamenta palandus est. Vlmus, & fraxinus si siccentur, rigescunt, ante curuabiles, cathenis utiles habentur. Carpinus utilissima. Cupressus egregia. Pinus nisi in siccitate non durans, cui contra celerem putredinem comperi in Sardinia hoc genere prouideri, ut excisæ trabes eius, aut i piscina qualibet anno toto mersæ laterent, post operi futuræ aut arenis obruerentur in litore, ut aggestionem, qua tectæ essent alternis æstibus reciprocans fluctus allueret. Cædrus durabilis, nisi humore tangatur. Quæcunque autem ex parte meridiana cæduntur, utiliores sunt, quæ uero ex septentrionali proceriores, sed facile uitiantur.

De transferendis arboribus maioris ætatis. T. XVI.

HOC mense locis siccis calidis, & apricis maiores arbores transferemus truncatis ramis, illæsis radicibus, multo stercore, & rigationibus adiuuandas.

De oleo faciendo secundum græcos, & emendando. T. XVII.

GRAECI in conficiendi olei præceptis ista iusserunt. Tantum legendum esse oliuæ, quantum nocte ueniente possimus exprimere. Molam primo oleo debere leuiter esse suspẽsam. Ossa enim confracta

sordescunt.

ſordeſcunt. quare de ſolis carnibus ſit prima confectio, & de ſalignis caniſtros fieri debere uirgultis, quia genus hoc oleum dicitur adiuuare. Nobilius erit, quod ſponte defluxerit. Sales deinde, ac nitrum iubent nouo oleo miſceri, ut hæc res ſpiſſitudinem eius abſoluat. Deinde cum amurca ſubſederit, oleum purum. XXX. diebus exactis, in uitrea uaſa transferri. Secundum ſimili diſciplina fieri, ſed mola fortiore quaſſari.

Oleum liburnico ſimile. T.XVIII.

OLEVM primum liburnico ſimile fieri aſſerunt græci, ſi in optimo uiridi oleo inulam ſiccam, & lauri folia, & cyperum omnia ſimul tuſa, & ſubtiliter creta permiſceas cum ſalibus torrefactis, ac tritis, & diu oleo iniecta perturbes. deinc tribus, aut aliquanto amplius decurſis diebus, cum quieuerit, utaris.

Vt oleum ſordidum purges. T.XIX.

SI ſordet oleum, frictos, & adhuc calentes ſales iniici iubent, & diligenter operiri. Ita mundum reddi poſt tempus exiguum.

De oleo odoris horrendi. T.XX.

SI fuerit odoris horrendi, uirides oliuas ſine oſſibus tundi, & in olei metreta chœnicas duas mitti. Si bacæ defuerint, caules tenerrimos oleæ ſimiliter eſſe tundendos. Nonnulli utraq; permiſcent adiecto etiam ſale. Sed omnia intra linteum clauſa ſuſpēdunt, atq; ita in uas olei demittunt. poſtea tribus diebus exactis auferunt, & oleū in alia uaſa transfundunt. Quidam mittunt uetuſtum laterem torrefactum. Plerique ordeaceos panes breuiter figuratos, & raro linteo inuolutos mergunt, & nouos ſubinde permutant. ubi hoc bis, aut tertio fecerint, ſales mittunt, & in alia uaſa translatum, per paucos dies ſubſidere patiuntur. Quod ſi aliquod animal forte deciderit, & oleum putredine, ac nidore uitiauerit, iubent græci coriandri manipulum in olei metreta ſuſpēdi, atque ita paucis diebus manere. Si nihil de nidore decuſſerit, mutandum eſt coriandrum, donec ſuperetur hoc uitium. Sed maxime proderit, poſt ſenos dies in uaſa munda transferre, melius ſi acetum ante uexerunt. Quidam fœni græci ſemen ſiccum, tritumq; permiſcent, uel incenſos oleaginos carbones in ipſo oleo frequenter extingunt. Si acerbus odor fuerit, uuæ excrementa, quæ græci γίγαρτα uocant, præcipiunt tuſa, & in maſſam redacta merſari.

De oleo rancido curando. T.XXI.

OLEVM rancidum græci asserunt sic posse curari. Albam ceram mundo, & optimo oleo resolutam, & adhuc liquentem mitti in oleo iubent. Tunc sales frictos calentes addi, operiri, atq; gypsari. Sic fieri, ut oleum purgetur sapore, & odore mutato. Oleum tamen omne in terrenis locis esse seruandum, & eam eius esse naturam, ut sole, uel igne purgetur, uel aqua feruenti, si simul misceantur in uasculo.

De condiendis oliuis. T.XXII.

HOC etiam mense oliuas condiemus. Harum genera sunt diuersa. Colymbades oliuæ fiunt sic. Alternis cratibus oliuarũ puleiũ spargis, & mel, & acetum, & sales modice, stratura intercedente suffundes. Itẽ sternes oliuas supra surculos fœniculi, uel anethi, siue lentisci, & ramulis oliuæ subditis, aceti heminam, & muriam superfundis, & has constructiones usque ad uasculi plenitudinem patieris insurgere. Aliter. Electas oliuas muria maturabis, post. XL. dies muriam fundis uniuersam. tunc duas defruti partes, aceti unam, mentam minute incisam uasculo adijcies, & oliuis replebis, ut iusta infusiõe liquor supernatet. Aliter. Oliuas manu lectas, una nocte integra, in balnei uapore esse patieris tabulæ, uel crati superpositas. mane balneis exemptas, salibus tritis consperges, & uteris. quæ non amplius, quàm. VIII. dies poterũt custodiri. Aliter. Oliuas illæsas primo mittis in muria. post dies. XL. leuabis, atque intercides acuto calamo. Et si dulciores habere uolueris, duas sapæ partes, & aceti unam, si acriores, aceti duas, & sapæ unã debebis infundere. Aliter Passi sextarium unum, aneris bene creti quantum manus utraq; gestabit, uini ueteris unum suniculum, & aliquantum cupressi foliorũ: mistis omnibus oliuas infundis, inculcas, & subinde crustam faciendo saturabis, donec ad uasculorũ summa ora peruenias. Aliter. Oliuas, quas iacentes repereris, rugis contrahentibus crispas colligis, & salibus tritis respersas expandis, donec sole inarescant. Tunc substrato lauro alternas crates bacarum sæpius ordinabis. Tunc defrutum cum satureiæ fasciculo duabus, aut tribus undis feruere patieris. Et postq̃ tepuerit, supra compositas bacas refundes admisto sale paululo, & origani fasce coniecto, supra ius omne pfundes. Aliter. Lectas bacas ex arbore statim condies, rutam, & petrosilinum sternes interspatia structionis, & subinde ciminati salis aspersione cumulabis. Postremum mel, & acetum superfundes. Nouissime optimi olei quantum-

cunq;

cunq; miscebis. Aliter. Legis oliuas ex arbore nigras, & cõpositas muria diluis. tunc ollæ adijcis mellis partes duas, uini unam, defruti dimidiam. et ubi simul deferbuerint, deponis, ac permoues, & acetum misces. cum refrixerit, super oliuas origani surculos sternis, & supra ius omne diffundes. Aliter. Oliuas manu lectas cũ pediculis aqua spargis tribus diebus. deinde mittis in muria, & post XII dies exemptas in uase adijcis cum musti, & aceti æquis ponderibus. Et impletum uas ita operies, ut aliqua spiramenta dimittas.

De horis. XXIII.

NOVEMBREM & Februariũ ratio temporis per horas dierum fecit æquales.

Hora	I.	pedes	XXVII.
Hora	II.	pedes	XVII.
Hora	III.	pedes	XIII.
Hora	IIII.	pedes	X.
Hora	V.	pedes	VIII.
Hora	VI.	pedes	VII.
Hora	VII.	pedes	VIII.
Hora	VIII.	pedes	X
Hora	IX.	pedes	XIII.
Hora	X.	pedes	XVII.
Hora	XI.	pedes	XXVII.

TITVLI MENSIS DECEMBRIS.

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI VIRI ILLVSTRIS DE RE RVSTICA LIBER XIII.

De serendis frumentis, faba, & lini semine. T.I.

d ECEMBRI *mense seruntur frumēta, triticum, far, ordeum, quamuis ordei satio iam sera sit. Et faba circa septimum Idus seri potest. Nam post exactam brumam male seminantur. Hoc etiam mense adhuc lini semen spargi poterit, usque ad* VII. *Idus Decembris.*

De fodiendis pastinis, & cædenda materie. T.II.

NVNC *ad instituendas uites, sed post Idus pastina inchoemus effodere, sicut ante tractatum est. Et materiem bene hoc mense cædemus. Palos quoque, & corbes faciemus, & ridicas. Et locis frigidis oleum faciemus ex lauro, & myrti bacas, atque lentisci in olei sui confectione quassabimus, & uinum myrtite, sicut dictum est ante, retingemus.*

De hortis. T.III.

HOC *tempore serenda est lactuca, ut planta eius Februario trāsferatur. Etiam nunc allium, & ulpicum, & cepullæ, & sinapi, & cunela seri poterunt, disciplina, & more, quo ante narratum est.*

De pomis. T. IIII.

HYPOMELIDES *poma sunt (ut Martialis asserit) sorbo similia. Mediocri arbore nascuntur, & flore candidulo. Dulcedo huic fructui cum acuto sapore commista est. Seritur mense Decembri nucleis in uasculis positis. Mense autem februario hypomelidis planta, sed pollicis magnitudine robusta transfertur breuissime scrobe, soluta terra, plurimo stercore. Sed munienda est, qa cito arescit, si radices eius uentus afflauerit. Terram qualemcunq; non respuit. Amat loca tepida, aprica, maritima, & sæpe saxosa. Statum rigidum reformidat. Inseri non potest, exigua durat ætate. Poma eius aut in picatis, & minutis urceolis, aut scrobe populi, aut in ollis inter uuas uinaceis obruta seruabuntur.*

De rapis

De rapis condiendis. T.V.

NVNC rapa in partes minutas recisa, & leuiter cocta, & tota die diligentius exsiccata nequid reseruent humoris, & sinapi ex aceto (sicut moris est) temperato, mergere, & condire curabimus, & repleta uasa claudemus, ac post aliquantos dies gustibus explorata, proferemus usuri. Quam rem ianuario quoque, & nouembri mense poterimus efficere.

De echinis, & pernis, & lardo saliendis, & auium laqueis disponendis. T.VI.

NVNC etiam quibus litus in fructu est, ubi lunæ iuuabit augumentum, quæ omnium clausorum maris animalium, atque concharum iubet incremento suo membra turgere, echini carnes salibus condire curabunt. Quod solito more conficitur. Hanc quoque rem per omnes menses bene faciemus hybernos. Pernas etiam, & lardum conficiamus non solum mense hoc, sed omnibus, quos hyemalis algor astringit. Tempore hoc per humiles syluas, & bacis fœcunda uirgulta ad turdos, & cæteras aues capiēdas laqueos expedire conueniet. Hoc usq; in martium mensem tendetur aucupium.

De horis. T.VII.

DECEMBREM ianuario in horis causa dispar adiunxit, cum linea simili ille augeatur, iste decrescat.

Hora	I.	pedes	XXIX.
Hora	II.	pedes	XIX.
Hora	III.	pedes	XV.
Hora	IIII.	pedes	XII.
Hora	V.	pedes	X.
Hora	VI.	pedes	IX.
Hora	VII.	pedes	X.
Hora	VIII.	pedes	XII.
Hora	IX.	pedes	XV.
Hora	X.	pedes	XIX.
Hora	XI.	pedes	XXIX.

PALLADII RVTILII TAVRI AEMILIANI DE INSITIONE LIBER AD PASIPHILVM VIRVM DOCTISSIMVM.

h ABES aliud indultæ fidei testimonium, pro usura tēporis hoc opus de arte insitionis adieci. Sed quod uolumina hæc ruris colendi serius, quàm iusseras, scripta sunt, librarij manus segnior fecit, cuius ego tarditatē nūquam maligne æstimo. Scio enim quo frequēter inclinet argutia famulorū. Malo operā eius expectare potius, quàm timere. Nescio utrum cōmune sit dominis, mihi difficile contigit in seruilibus ingenijs inuenire temperiem. Ita sæpissime natura hæc uitiat commodum siquod est, & miscet optanda contrarijs. Velocitas procurrit in facinus, segnicies figuram benignitatis imitatur, & tantum recedit ab agilitate, quantum recessit à scelere. Diu tamen apud te pudorem meum distuli, sed hoc quasi bonus famulus feci. Verum nescio, si tuum ad has modo minutias inclinetur ingenium. Grande erit, & par desyderio suo, quod studij tui quæret affectio. Et licet de his nugis fauorabiliter sentias, ego meas opes æstimare non differo. Non est magni loci assibus intuendis oculos duxisse per puluerem, quia nescio quomodo notæ sunt quædam maximarum personarum minuta compendia.

p Asiphile ornatus fidei, cui iure fatemur,
Siquid in arcano pectoris umbra tegit,
Bis septem paruos opus agricolare libellos,
Quos manus hæc scripsit, parte silente pedum,
Nec strictos numeris, nec Apollinis amne fluentes,
Sed pura tantum rusticitate rudes,
Commendas, dignaris, amas, & rustica dicta
Affectu socij sollicitante colis.
Nunc ideo modicum crescens fiducia carmen
Obtulit arbitrio lætificanda tuo.
Est nostræ studium non condemnabile musæ,
Vrbanum fari rusticitatis opus.
Sub thalami specie felices iungere syluas,
Vt soboli mistus crescat utrinque decor.
Connexumq; nemus uestire affinibus umbris,

Et gemina partum nobilitare coma.
Fœderibus blandis dulces confundere succos,
Et lætum duplici fruge saporis ali.
Quæ quibus hospitium præstent uirgulta docebo,
Quæ sit adoptiuis arbor onusta comis.
Ipse poli rector, quo lucida sydera currunt,
Quo fixa est tellus, quo fluit unda maris,
Cum posset mistos ramis inducere flores,
Et uaria grauidum pingere fronde nemus,
Dignatus nostros hoc insignire labores,
Naturam fieri sanxit ab arte nouam.
Non segne officium nostræ reor esse camœnæ,
Aut operis parui gratia fiet inops.
Si uelocis equæ pigro miscetur asello
Ardor, ut in sterilem res cadat acta gradum,
Fœcundumq́; genus productus deleat hæres,
Et sibi defectum copia prolis agat,
Cur non arbor inops pinguescat ab hospite gemma,
Et decus externi floris adepta micet?
Incipiam, quicquid ueteres scripsere coloni,
Sacraq́; priscorum uerba labore sequar.
Principio multas species industria solers
Protulit, & doctam iussit inire manum.
Nam quæcunq; uirens alienis frondibus arbos
Comitur, his discit credita ferre modis.
Aut noua discreto figuntur germina libro,
Aut aliud summo robore fissa capit,
Aut uirideis oculos extremi gemma tumoris
Accipit, & lento stringitur uda sinu.

De uite.

Primus echionij palmes se iungere Bacchi
Nouit, & externo tenditur uua mero.
Nexilibus gemmis fœcundos implicat artus
Vitis, & amplexum pascit adulta genus.
Degenerisq́; comæ uestigia mitis inumbrat
Pampinus, & pingui curuat onusta deo.

De oliua.

Robora palladij decorat syluestria rami,
Nobilitat partus bacca superba feros.

Fœcundat sterilis pingues oleaster oliuas,
Et quæ non nouit munera, ferre docet.

De pyro.

Germine cana pyrus, niueos haud inuida flores
Commodat, & uarium nectit amore nemus.
Nunc rapit hirsutis horrenda sororibus arma,
Et docet indomitas ponere tela pyros.
Nunc teretem pingui producit acumine malum,
Fraxineasq; nouo flectit honore manus.
Phyllida quin etiam grandi nitescere fructu
Instituens, duræ dat sua membra cuti.
Et steriles spinos, & inertem fœtibus ornum
Dotat, & ignotum cogit amare decus.
Huius & immissi uertere cydonia rami,
Pomaq; confusus blanda creauit odor.
Castaneæ septos aspro uelamine fœtus
Exuit, & placido pondere mutat onus.
Mespilaq; exarmat pugnacibus horrida membris,
Et mala tranquillo cortice uota premit.
Creditur in libycis sua germina nectere ramis,
Lætaq; puniceo posse decore frui.

De malo punico.

Punica non alios unquam dignata sapores
Mala, nec externis associata comis.
Ipsa suas augent mutato semine gemmas,
Et sibi cognato picta rubore placent.

De pomo.

Insita proceris pergit concrescere ramis
Et sociam mutat malus amica pyrum.
Seq; feros syluis hortatur linquere mores,
Et partu gaudet nobiliore frui.
Spiniferas prunos, armataq; robora sentes
Leuigat, & pulchris uestit adulta comis.
Exiguam sorbum dulci distendere succo
Nouit, & ad cupidas flectere poma manus.
Stipitibus gaudet nomen mutare salignis,
Et gratum nymphis spargere flore nemus.
Robora thyrsigero platani concordia Baccho
Fœtibus instituit plena rubore nouis.

Illius insolitas miratur persicus umbras,
Populeæq; ferunt candida dona comæ.
Mespilus huic paret, lapidosáq; uiscera mutans
Tenditur, & niueo plena liquore rubet.
Pro sudibus fœtis, & pro prægnantibus armis
Castaneæ fuluum dant noua mala decus.

De persico.

Ipsa suos onerat meliori germine ramos
Persicus, & pruno scit sociare genus.
Imponitq; leues in stipite phyllidis umbras,
Et tali discat fortior esse gradu.

De malo cydonio.

Cum præstet cunctis se fulua cydonia pomis,
Alterius nullo creditur hospitio.
Roboris externi librum aspernata superbit,
Scit tantum nullo crescere posse decus.
Sed proprijs pandens cognata cubilia ramis
Stat contenta suum nobilitare bonum.

De mespilo.

Aemula dura pyri despecti mala saporis
Mespilus admisso germine tuta subit.
Et geminis sese uiolentior inserit armis,
Atq; auidas terrent robora sæua manus.

De malo citrio.

Nec non & citrij patiuntur mutua rami
Pignora, quæ grauido cortice morus alit.
Pomaq; pasturi blando redolentia succo
Armatis mutant spicula nota pyris.

De prunis.

Pruna suis addunt felicia germina membris,
Donaq; cognato corpore læta ferunt.
Exarmat fœtus, sed brachia roboris armat
Castaneæ prunus iussa tenere larem.

De siliqua.

Assuescunt siliquæ uiridi mollescere succo,
Et gremio pascunt cætera poma suo.

De ficubus.

Persuadet moris tetrum mutare colorem
Ficus, & inuasis dat sua iura comis.

Se quoq; miratur pingui grandescere succo,
Et solitum gaudet uincere poma modum.
Insignes folijs platanos felicia mensis
Brachia gaudentes uitis honore comas
Ingrediens pingui se cortice maxima ficus
Seruat, & optatos implet adepta sinus.

De moro.

Mutua quin etiam moris commertia ficus
Præstat, & oblatum robore germen alit.
Fraxinus huic auide confert sua membra sorori,
Et metuit fœtus sparsa cruore nouos.
Proceras fagos, & poma hirsuta uirentis
Castaneæ, duris aspera mala comis
Inficiens, monstrat piceo nigrescere partu,
Et succo pascit turgida poma nouo.
Obsequitur moris blando terebinthus odore,
Et geminis ueniunt munera mista bonis.

De sorbis.

Sorba suos partus merito maioris honestant
Seminis, & pulchro curua labore nitent.
Hæc arbos spinæ duros mucronibus artus
Exuit, ac libris mitibus arma tegit.
Aureaq; annexo miscere cydonia fœtu
Gaudet, & externi dona coloris amat.

De ceraso.

Inseritur lauro cerasus, partuq; coacto
Tingit adoptiuus uirginis ora pudor.
Vmbrantes platanos, & iniquam robore prunum
Compellit gemmis pingere membra suis.
Populeasq; nouo distinguit munere frondes,
Sic blandus spargit brachia cana rubor.

De amygdalo.

Phyllis odoratos primæuis floribus artus
Discissi pruni cortice fixa tegit.
Pomaq; permutat uelamine persica misto,
Duriciemq; docet teguminis esse loco.
In modicam tornat siliqua tendente figuram,
Et frondes pulchro ditat odore feras.
Castaneamq; trucem depulsis cogit echinis

Mirari fructus leuia poma sui.

De pistacijs.

Quin & amygdaleos subeunt pistacia ramos
Et debitum maius de breuitate petunt.
Hæc & cognato cingens terebinthus amictu
Nutrit adoptiuis nobilitanda comis.

De castanea.

Flumineam salicem foecundant ardua membra
Castaneæ, & multo pasta liquore uigent.

De nuce.

Arbuteas frondes uastæ nucis occupat umbra,
Pomaq́; sub duplici cortice tuta refert.
Cætera, quæ solers processu temporis usus
Exprimet, exemplis instituere nouis.
Hæc sat erit tenui uersu memorasse poetam,
Quem iuuat effossi terga mouere soli.
Carmina tu duros inter formata bidentes
Aspera, sed miti rusticitate leges.

FINIS.

aa bb cc a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ t u
x y z A B C D E F G H I K L M N O P Q
Omnes sunt quaterniones præter i duernionem,
& cc quinternionem.

VENETIIS IN AEDIBVS
ALDI, ET ANDREAE
SOCERI MENSE MA
IO M. D. XIIII.

AL
DVS

$*^{8}$, aa-bb^{8}, cc^{10}, a-h^{8} i^{4} k-z^{8}, A-Q^{8}
cc 6/78 K.C.

n° 002

Il libro — — £ 1 · 12 · 6
la legatura bagnata £ 1 · 0 · 0
le cordele — — £ 0 · 3 · 4

CATO
VARRO
COLV
ME